

Editörler

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Doç. Dr. Caner SANCAKTAR

Yrd. Doç. Dr. Zafer YILDIRIM

ULUSLARARASI POLİTİKADA SURIYE KRİZİ

İSTANBUL - 2016

Beta

Yayın No : 3434

İşletme-Ekonomi Dizisi : 788

1. Baskı – Temmuz 2016 – İSTANBUL

ISBN 978 - 605 - 333 - 643 - 3

Copyright© Bu kitabın bu basısının Türkiye'deki yayın hakları BETA Basım Yayım Dağıtım A.Ş.'ye aittir. Her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir şekilde çoğaltılamaz, dağıtılamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz. Normal ve kanunî iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

Dizgi : Beta Basım A.Ş.

Baskı - Cilt : Yazın Basım Yayın Matbaacılık Trz. Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 12028)

İkitelli Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44

Başakşehir/İSTANBUL

0212 565 01 22 - 0212 565 02 55

Kapak Tasarım : Gökhan Ayrancı

Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. (Sertifika No. 16136)

Narlıbahçe Sokak Damga Binası No: 11

Cağaloğlu - İSTANBUL

Tel : (0-212) 511 54 32 - 519 01 77

Fax: (0-212) 511 36 50

www.betayayincilik.com

Ö N S Ö Z

2010 sonunda Tunus'ta başlayan ve kısa sürede geniş bir coğrafyayı etkisi altına alan “Arap Baharı” Orta Doğu'da kırılğan bir yapı oluşturmuştur. Yeni parametrelerin egemen olduğu Orta Doğu'daki bölgesel gelişmeler, küresel ve bölgesel aktörleri içine çekerek küresel bir jeopolitik ve jeostratejik rekabet ortamı yaratmıştır.

Orta Doğu'da ortaya çıkan istikrarsız bu ortam etnik, ideolojik, siber ve dini motifli terör örgütlerinin faaliyetlerini kolaylaştırmış, etki alanlarının genişlemesine olanak vermiş ve bölgedeki siyasi sınırları belirsiz hale getirmiştir. Bu gelişme aynı zamanda Batı Dünyası ile Müslüman Toplulukları arasındaki ilişkileri giderek olumsuz hale getirmektedir.

Özellikle son dönemde yaşanan düzensiz göçler ve sığınmacı/mülteci olgusu Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri için önemli sağlık, sosyal, ekonomik ve güvenlik sorunlarının oluşmasına neden olmuştur.

2014 yılında Kırım'ın işgal ve ilhakı ile ortaya çıkan yeni durum Karadeniz'de güvenlik ve istikrarı olumsuz etkilemiştir. Bu istikrarsız ortam, Orta Doğu'da da etkisini aktör düzeyinde kendisini göstermektedir.

Tarihi, sosyal ve kültürel bağlarımızın olduğu Suriye ile 911 km. ortak kara sınırımız bulunmaktadır. 2011 yılının Mart ayından itibaren Rejimin, Ülke halkının meşru taleplerini karşılayamaması ve demokratik reformları gerçekleştirememesi sonucunda barış ve istikrar bozulmuş, şiddet eylemleri yaygınlaşmış ve iç savaş kaçınılmaz hale gelmiştir.

Suriye Halkının demokrasi, özgürlük, insan hakları, hukukun üstünlüğü, evrensel demokratik değerlere yönelik taleplerinin karşılanmaması, bunun yanında bu taleplerde bulunan halka silah kullanılması ve silah kullanılarak yaygın şiddet eylemlerini bastırma girişimleri ülkeyi daha derin bunalıma sürüklemiştir. Rejim, söz konusu olayları bastırmak için Şam kırsalında karadan karaya atılan füzelerle kimyasal silah dahi kullanmıştır.

Bugün ülke nüfusunun ortalama 2/3'ü yerinden edilmiş, yardıma muhtaç durumda olan nüfus 13 milyonu geçmiştir. Komşu ülkelere sığınan Suriyeli sığınmacıları sayısının 5 milyonu geçmiş olduğu ileri sürülmektedir. Ülkemizdeki 3, 3 milyon olan sığınmacıların yaklaşık 2, 8 milyonu Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşıdır.

Suriye'de mevcut olan ve devamlı derinleşen bu kriz, başta Türkiye olmak üzere bölgesel ve küresel düzeyde ciddi güvenlik sorunu yaratmakta ve her geçen gün daha çok hissedilir hale gelmektedir.

Bölgesel ve küresel güvenlik açısından ciddi tehdit oluşturan bu durum, ülke içinde etnik ve mezhepsel temelde ayrışmaya ve şiddetli çatışmalara neden olmuştur. Etnik ve mezhepsel ayrışma ve şiddet sarmalı bölge geneline yayılma eğilimi göstermekte ve risk her geçen gün daha da artmaktadır.

Son dönemlerde sınırimıza yakın bölgelerdeki terör unsurlarının silahlı çatışmaları, ülkemizin bazı yerleşim bölgelerini tehdit eder konuma ulaşmıştır. Türkiye, uluslararası sözleşmelerin verdiği hak ve yetkiler gereğince aldığı önlemleri hassasiyetle uygulamak zorunda kalmaktadır.

BM Güvenlik Konseyi'nin 2118 ve 2209 sayılı kararları gereğince Rejime ait kimyasal silahların üretim ve stok merkezlerindeki denetimler halen devam etmektedir.

Suriye'de iç barışın sağlanabilmesi için Rejimin şiddet ve baskılarına son vermesi gerekmektedir. Mevcut alt yapı tesislerine yeniden işlerlik kazandırılması ve kamu kurumlarının işlevselliklerinin yaratılması gerekmektedir.

Suriye Halkının meşru istek ve talepleri ile beklentilerinin karşılanması yönündeki reformlar için planlar oluşturulmalı ve yürürlüğe konulmalıdır. Etnik köken, din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın bütün Suriye vatandaşlarının temel hak ve özgürlükleri eşitlik temelinde ulusal ve uluslararası hukuk güvencesine kavuşturulmalıdır.

Ülke, bölge ve dünya güvenliği için Suriye'de hür ve demokratik bir barışçıl sistemin en kısa sürede tesisi ve sürekliliği sağlanmalıdır. Bu kapsamda Suriye'nin ulusal birliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması için barışçı ve dostça girişimler devam ettirilmelidir.

Suriye'de evrensel düzeyde değerlerin yerleşmesi barış, istikrar ve refahın sağlanması, ancak demokratik ve bilimsel düşünceyi esas alan devlet ve toplum yapısı ile mümkündür.

Suriye’de yaşanan süreç ve bu süreci hazırlayan nedenler ile gelecekte yaşanması muhtemel gelişmeleri içeren “Uluslararası Politikada Suriye Krizi” isimli bu eserin bilim alanına kazandırılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu eser bilim insanlarına, araştırmacılara ve öğrencilere son derece güncel, orijinal, özgün niteliği ile katkı sağlayabilecektir. Eser, Uluslararası İlişkiler bilimine, bölgesel ve küresel güvenlik ve çalışma alanlarına derinlik ve zenginlik kazandırabilecektir.

“Uluslararası Politikada Suriye Krizi” kitabımıza bölüm yazarak katkı veren çok değerli meslektaşlarıma, dostlarıma ve arkadaşlarıma içten teşekkür eder şükranlarımı sunarım.

Kitabımızın editörlüğünü birlikte yürüttüğümüz değerli meslektaşlarım Doç. Dr. Caner Sancaktar ve Yrd. Doç. Dr. Zafer Yıldırım son derece dikkatli, özenli ve özverili çalışmalarda bulundular. Olağanüstü gayret ve desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim.

Yardım ve katkılarını hiç esirgemeyen ve kitabımızın baskısını nitelikli olarak zamanında sağlayan BETA Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Seyhan Satar’a teşekkür ederim.

Eserin bilim alanına yararlı olmasını, güncellik, derinlik ve zenginlik kazandırmasını yürekten dilerim.

HAZİRAN / 2016

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

İstanbul Arel Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı ve

İstanbul Arel Üniversitesi

Uluslararası Stratejik Araştırmalar

Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz

Hasret ÇOMAK iii

BİRİNCİ BÖLÜM SURIYE’NİN KISA TARİHİ

Suriye Siyasi Tarihi

Zafer YILDIRIM 3

Sykes-Picot Anlaşması’nın 100. Yılında Suriye’yi Anlamak

Uğur ÖZGÖKER, Serdar YILMAZ 31

İKİNCİ BÖLÜM SURIYE’NİN SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI

Suriye’nin Siyasal Yapısı

Mesut ŞÖHRET 39

Suriye’nin Ekonomik Yapısı

Mesut ŞÖHRET 85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SURIYE SAVAŞI: HALKLAR, ÖRGÜTLER VE CEPHELER

“Arap Baharı”nın Dış Faktörleri

Caner SANCAKTAR 119

“Arap Baharı” ve Suriye Savaşı

Doğan Şafak POLAT 137

Nusayrîler: Arap Alevîleri

Yasin ATLIOĞLU 157

Suriye Hükümeti ve Ordusu

Volkan TATAR, Gaye ALTUNER 181

Suriyeli Sünniler

Uğur C. ÖZGÖKER, Hüseyin ÇELİK 191

Özgür Suriye Ordusu

Saadat Rustemova DEMİRCİ 199

Irak Şam İslam Devleti

Doğan Şafak POLAT 211

El-Nusra Cephesi

Yasemin Özden CHARLES 227

Suriyeli Kürtler

Aşkın İnci SÖKMEN 231

Suriyeli Türkmenler

Emin ABBASOV 253

Suriye Türkmen Ordusu

Saadat Rustemova DEMİRCİ 267

Suriyeli Hristiyanlar

Hüseyin ÇELİK, Uğur C. ÖZGÖKER 281

Ortadoğu ve Suriye’de Terör Örgütleri

Huriye YILDIRIM 291

Suriye Savaşı ve Propaganda

Hüseyin ÇELİK 305

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BÜYÜK GÜÇLERİN SURİYE POLİTİKALARI

ABD'nin Suriye Politikası

Ufuk CERRAH 319

NATO ve Suriye Krizi

Sertif DEMİR, Hasret ÇOMAK 335

Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası

Zhaleh ABDİ 347

Soğuk Savaş'tan Günümüze Rusya'nın Suriye Politikası

Fatma Aslı KELKİTLİ 359

Rus Dış Politikasında Dinin Rolü ve Suriye

Dilek YİĞİT 371

Türkiye ve Rusya İlişkileri Denkleminde Suriye Krizi

Giray Saynur DERMAN 383

Çin'in Büyük Stratejisi Açısından Suriye

Çağdaş DEDEOĞLU 403

Suriye Jeopolitiğinin Uluslararası Güçlerin Suriye Politikalarına Yansıması

Halil ERDEMİR 413

Siyasal İletişim Bağlamında Suriye Dış Politikası

Emine KILIÇASLAN 435

BEŞİNCİ BÖLÜM BÖLGE DEVLETLERİN SURİYE POLİTİKALARI

Türkiye'nin Suriye Politikası

Zhaleh ABDİ 449

Suriye Krizinin Türkiye'nin Değişen Güvenlik Algısına Etkisi	
Murat YORULMAZ.....	459
İran'ın Suriye Politikası	
Doğan Şafak POLAT	477
Suudi Arabistan'ın Suriye Politikası	
Dilek YİĞİT	491
Mısır'ın Suriye Politikası	
Nuri Gökhan TOPRAK, Volkan TATAR.....	499
İsrail'in Suriye Politikası	
Nuri Gökhan TOPRAK	511

ALTINCI BÖLÜM

SÜRİYE KRİZİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

Uluslararası Enerji Politikaları Çerçevesinde Suriye Krizi	
M. Oktay ALNIAK, Pelin BOLAT	523
Boru Hatları Kördüğümünün Kilit Ülkesi Suriye	
Azime TELLİ.....	535

YEDİNCİ BÖLÜM

SÜRİYE KRİZİ VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

UN Security Council Resolution 2254 and Its Implementations in Syria	
Hasret ÇOMAK, Burak Şakir ŞEKER	551
Birleşmiş Milletler'in Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası	
Volkan TATAR	563
Suriye'de İnsani Kriz: Uluslararası Hukuk Neden Çaresiz?	
Cenap ÇAKMAK.....	575

SEKİZİNCİ BÖLÜM SURIYE'DEN GÖÇLER VE MÜLTECİLER KRİZİ

Uluslararası Hukukta Mülteci Kavramının Gelişimi

Adnan SEYAZ, Sezin İba GÜRSOY 587

Mixed Migration by Sea and Maritime Security: Syrian and Libyan Cases

Burak Şakir ŞEKER, Hakan Selim CANCA 597

Savaş Mülteciliğinin Biyopolitikası: Türkiye’de Suriyeliler

H. Yaprak CİVELEK 611

Türkiye’nin Suriyeli Mülteciler Politikası

Zhaleh ABDİ 627

Suriyeli Mülteciler Sorununun Türkiye’ye Yansıması

Soyalp TAMÇELİK, Gülin Merve AYVAZ.....637

Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacı Çocuklar ve Eğitim Hakkı

İlhan ARAS, Abdullah DİRİKOÇ 661

BİRİNCİ BÖLÜM

SURİYE'NİN KISA TARİHİ

SURİYE SİYASİ TARİHİ

Zafer YILDIRIM*

Giriş

Ortadoğu tarihi insanoğlunun tarihi olmuş ve ilk uygarlıklar bu bölgede ortaya çıkmıştır. Ortadoğu kelimesi yerel bir adlandırma olmamış, İngiliz çıkar alanlarını belirlemek üzere 20.yüzyılın başında kullanılmaya başlanmıştır. İlk uygarlıklar bir ucu Verimli Hilal olarak adlandırılan Suriye Çölü'nden Fırat nehrine, diğer ucu doğu Akdeniz'den Nil'in suladığı vadiye kadar uzanan, yarım ay şeklindeki bölgede ortaya çıkmıştır. Verimli Hilal'in batısını ise Suriye oluşturmaktadır.¹ Lübnan, İsrail, Suriye ve Ürdün'ün batısını içine alan bölgeye daha sonra Levant adı verilmiştir. Toprağının verimliliği ve yağışlarının bolluğu ile bu toprakların sunduğu imkânlarla sahip olmak isteyen farklı yerlerden halklar bölgeyi ele geçirmeye çalışmışlardır. Çalışmada Dicle ve Fırat'ın suları ile bereketli topraklara sahip Suriye'nin siyasi tarihi analiz edilecektir.

Suriye MÖ 3500'den günümüze farklı uygarlıklara beşiklik etmiştir. MS 9.yüzyıldan itibaren Suriye'de Memlûklular ve Osmanlılar uzun süreli hâkimiyet kurmuşlardır. 19. yüzyıldan itibaren bölgede yabancı etkisi ve buna paralel olarak gelişen milliyetçi faaliyetler görülmeye başlanmıştır. 20. yüzyıldan başlayarak ise bölge Alman-İngiliz reka-betine sahne olacaktır. Osmanlının Almanya ile ilişkilerini geliştirmesine paralel şekilde İngiltere'nin bölgedeki milliyetçi ve etnik gruplara destek verdiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup ayrılmasıyla Suriye ve Lübnan'da Fransız manda rejimi başlayacaktır. Arap Ortadoğu'sunda Osmanlı'ya yönelik milliyetçi faaliyetlere destek olan İngiltere ve Fransa bölgenin mandateri olarak Arap milliyetçiliğinin hedefi haline gelecektir. Fransa iki dünya savaşı arası dönemde Suriye ve Lübnan'daki milliyetçi ayaklanmaları şiddetli bir şekilde bastırarak ancak İngiltere'nin baskısıyla 1946 yılında Suriye ve Lübnan'dan eş zamanlı olarak çekilecektir. Çalışmanın ilk bölümünde Suriye'de kurulan önemli uygarlıklar incelenecektir. Bu bölüm iki alt başlık etrafında analiz edilecektir. İlki Suriye'de İslam medeniyetinin hakimiyetine kadar olan dönem ki, bu bölüm Sümerlerden Arap Egemenliğine Suriye Siyasi Tarihi başlığı altında verilmeye

* Yrd. Doç. Dr.; Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul: İletişim Yayınları 1997, 121-122.

gayret edilecektir. Bölümün ikinci alt başlığı ise Arap ve Müslüman Rejimleri Altında Suriye olacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı Egemenliğinde Suriye siyasi tarihi incelenecektir. Bu bölümde 16-19. Yüzyıllar Arası Suriye Siyasi Tarihi, 19. Yüzyılda Suriye: Siyaset ve Sosyal Yaşam ve 19. Yüzyıl Suriye'sinde Milliyetçilik olmak üzere üç alt başlık altında analiz edilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise Sykes-Picot'dan Bağımsızlığa Suriye başlığı altında analiz edilecektir. Bu bölümde 1916-1920 Dönemi Suriye ve Fransız Mandası Altında Suriye olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır.

1. Suriye'de Uygarlıklar (MÖ 3500-MS 1800)

1.1. Sümerlerden Arap Egemenliğine Suriye Siyasi Tarihi

Suriye ve çevresinin insanoğlunun yaşaması için verimli alanlara sahip olması, bölgede önemli kültürlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sümerler buraya MÖ 3500 yılında sahip olmuşlar ve bu konumlarını sekiz asır korumuşlardır. Bölge MÖ 2300'lerde Akad Kralı I. Sargon tarafından kontrol altına alınmıştır. Akadların zayıflamasıyla MÖ 2150-1950 yılları arasında yeniden Sümerlerin hâkimiyetine girmiştir. Bölge MÖ 1950-1800 arası küçük kent devletleri tarafından paylaşılırken Babil kralı Hammurabi Suriye dahil tüm Mezopotamya'yı denetimine almıştır.² Bölgeye MÖ 16.yüzyılda gelen Kenanlılar, buraya yeni gelen halklarla kaynaştı. Bölge MÖ 14. yüzyılda ise denizci bir kavim olan Fenikelilerin eline geçer.³ Suriye'ye MÖ 15. asırda Anadolu'dan gelen Hititler hâkim olmaya çalışmış, ancak rakip Mısırlılarla savaşmak zorunda kalmıştır. Asi nehri kıyısındaki Kadeş kentinin Hitit kralı Mutavallis tarafından ele geçirilmesiyle başlayan gerginlik dört gün süren bir savaşa neden olur. Bu savaşta Mısır kralı II. Ramses'in ordusunu geri çekmesiyle MÖ 1258 yılında tarihin ilk yazılı antlaşması olan Kadeş Antlaşması imzalanır. Antlaşmayla Suriye bu iki ülke arasında paylaşılır.⁴ MÖ 12. yüzyılda Arabistan'dan Aramiler gelerek Suriye'ye de hüküm sürdüler. Kullandıkları dil Sami diliydi. MÖ 13. yüzyılda Mısır'dan kaçarak gelen İbraniler kendileriyle aynı dönemde gelen Filistinlilerle bölgeyi sahiplenme mücadelesine girdiler. İbraniler bölgede egemenliklerini ilan ederek iki ayrı krallık kurdular. Kurulan İsrail ve Yahuda krallıkları MÖ 8. yüzyılın ilk çeyreğinde Irak'tan gelerek bölgeye hakim olan Asurlular tarafından yıkıldı.⁵ Asurluları Babil (Kalde) kralı Nabukednezar yenilgiye uğratarak bölgeyi ele geçirse de bu kontrol uzun süreli olmadı. Bölge MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Ege denizi ve Mısır'a kadar olan bir bölgeyi ele geçirecek olan Perslerin kontrolüne geçti.⁶ Bugün yöre halkının Sami

² Niels Peter Lemche, "The History of Ancient Syria and Palestine: An Overview", s.1200-1203 http://www.usc.edu/dept/LAS/wsrp/information/REL499_2011/The%20History%20of%20Ancient%20Syria%20and%20Palestine.pdf (Çevrimiçi: 28 Nisan 2016)

³ Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Say Yayınları 2012, s.18-19.

⁴ Clyde E. Fant, Mitchell G. Reddish, **Lost Treasures of the Bible: Understanding the Bible Through Archaeological**, Michigan: Wm B. Eerdmans Publishing Co. 2008, s.57-58.

⁵ Helene Sader, "History", **The Aramaeans in Ancient Syria**, ed. Herbert Niehr, Leiden: Koninklijke Brill NV 2014, s.29-36.

⁶ Laura Etheredge, **Syria, Lebanon, and Jordan**, New York: Britannica Educational Publishing 2011, s.42-45.

ırkından geldiğinin söylenmesinin nedeni bu insanların soylarının Hz. Nuh'un büyük oğlu Sam'dan geldiğine inanılmasıdır. Arapların atalarının ise iki farklı kabilenin, Adnanlılar ve Kahtanlılar kabilelerinin kaynaşmasıyla meydana geldiği kabul edilmektedir.⁷ Bölge MÖ dördüncü yüzyılın ikinci çeyreğinde Makedonya Kralı Büyük İskender'in kontrolüne girdi. İskenderin'in ölümüyle parçalanan imparatorluğun doğu tarafları Seleukusların egemenliğine girdi. Ancak kültürel anlamda Helen etkisi daha uzun bir süre varlığını devam ettirdi. Bölge kısa sürelerle Partlar, ardından Nebatiler ve ardından yeniden Partların kontrolüne girse de hâkimiyetleri kalıcı olmadı. Ardından MÖ 15'li yıllarda Roma'nın egemenliğine geçti. Roma yönetimindeki Suriye'nin liman kentleri diğer Akdeniz kültürleriyle karışarak, önemli kültür ve entelektüel merkezler haline geldiler. Roma imparatorlarının bir kısmının Suriyeli olması, Suriye'nin Roma imparatorluğundaki öneminin anlaşılması açısından önemlidir.⁸ Roma'nın çöküşünü takiben MS 4. yüzyılın ikinci çeyreğinin başında kurulan Doğu Roma veya Bizans Suriye'nin hakimi oldu. Bu hakimiyet de uzun sürmeyecekti. Partların yerine MS 224'de kurulan Sasaniler tarafından tehdit edilmesiyle yapılan savaşlarda Suriye'nin bazı kentleri Sasanilerin eline geçti. Sasani kralı II. Hüsrev'in komutanı Şahbaraz MS yedinci yüzyılın başında kısa süreli de olsa Suriye'nin büyük bir bölümünü başkent Şam da dahil olmak üzere ele geçirdi.⁹

1.2. Arap ve Müslüman Rejimleri Altında Suriye

İslamın Arap coğrafyasının tümüne yayılma mücadelesinin verildiği Hz Ebubekir döneminde, 634 Ecnadeyn ve 636 Yermük savaşları neticesinde Suriye, Halid bin Velid tarafından İslam coğrafyasına dahil edildi.¹⁰ Hz Ömer tarafından Suriye'ye vali olarak atanan Muaviye tarafından 661 yılında kurulan Emeviler devletinin merkezi Şam idi. Suriye toprakları Akdeniz kıyısında olması nedeniyle Akdeniz'in diğer kıyılarına ulaşmaya imkan veriyordu. Emeviler döneminde Şam ve Halep camiler, kervansaraylar ve külliyesiyle Mekke, Medine ve Kudüs'ün ardından önemli merkezler haline gelecekti.¹¹ Emeviler başkentlerini Şam olarak belirlerken Suriye bu dönemde entellektüel bir kimliğe kavuştu. Emevilerin Arap milliyetçisi tutumları İslam toplumunda olduğu kadar devlet yönetimine ve bürokrasiye de yansiyordu. Emevilerin bu ayırımcı siyaseti 750 yılında ortaya çıkan isyanlar neticesinde yıkılırken yerini Abbasiler aldı. Yeni devletin başkenti ise Bağdat oldu.¹² Abbasiler döneminde İslam daha geniş coğrafyaya yayılırken

⁷ Mansfield, a.g.e., s.21-22.

⁸ L. Garland, "The Persians, the Greeks, and Seleucids in the Fertile Crescent", **World and Its Peoples**, ed. Clive Carpenter, New York: Marshall Cavendish Corporation, 1. cilt, s.181-182.

⁹ Gürhan Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)", **Turkish Studies**, Cilt 6/1 Kış 2011, s.693-695.

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Ecnadeyn Savaşı", <http://www.diyaretislamansiklopedisi.com/ecnadeyn-savasi/> (Çevrimiçi: 13 Nisan 2016), Abdülkadir Özcan "Yermük Savaşı", <http://www.diyaretislamansiklopedisi.com/yermuk-savasi/> (Çevrimiçi: 13 Nisan 2016),

¹¹ Hourani, a.g.e., s.50-52.

¹² "The Abbasid Dynasty: The Golden Age of Islamic Civilization", <http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2012/10/HIST101-9.3.1-AbbasidDynasty-FINAL1.pdf> (Çevrimiçi: 27 Nisan 2016)

Emeviler döneminde belirleyici olan Arap milliyetçiliğinin etkisini yitirmesiyle Abbasilerin topraklarına başka uluslar da dahil oldu; böylece İslam çok geniş bir coğrafyaya yayılmış oldu. Abbasi döneminde birleştirici unsur artık Arap olmak değil, Müslüman olmak olarak belirirken Arapça İslam coğrafyasının ortak dili haline geldi.¹³ Abbasiler döneminde önce orduda, ardından bürokraside Türkler etkindi. Halife Mutez Billah'ın Mısır'a vali olarak 868'de gönderdiği Ahmed bin Tolun Abbasilerin etkisizliğini fırsat bilerek Tolunoğulları devletini kurdu ve 875'de bağımsızlığını ilan etti. 878 yılında ise Suriye'yi de Mısır'a dahil etti. Ancak Tolunoğulları devleti de uzun ömürlü olmadı ve 905'te Abbasiler tarafından yıkıldı.¹⁴ Bölgeye Abbasilerin hizmetinde olan bir başka Türk Muhammed bin Toğaç hakim oldu. Halife Razi tarafından Mısır'a vali tayin edilen Toğaç'a halife tarafından 939'da İhşid¹⁵ ünvanı verilerek İhşid devleti kuruldu. Böylece 941 yılında Suriye, Mekke ve Medine İhşidlerin kontrolüne geçti.¹⁶ Şam, Halep ve Humus 945'te kısa bir süre için Halep Hamdanilerinin Emiri Ali Seyf ül-Devle tarafından ele geçirildi. Suriye de Hamdanilerin kontrolüne girdi, ancak Toğaç Halep hariç olmak üzere bölgeyi, birkaç sene içerisinde yeniden ele geçirmeyi başardı.¹⁷ İhşidlerin ömrü de Tolunoğulları gibi kısa oldu ve Fatimiler tarafından 969'da yıkıldı.¹⁸ Mısır'da kurulan Şii Fatimiler 993'te Suriye'yi kontrolleri altına alarak ve Şam'ı devletin önemli bir merkezi haline getirdiler. Ancak Halep, Hamdanilerin elinde kalmaya devam etti.¹⁹ 1040 yılında Gaznelileri yenerek Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'a giderek Abbasi halifesini koruması altına aldı ve Sünni halifeyi tehdit eden başka bir Şii devleti olan Beveyhoğullarına son verdi. Ancak, Tuğrul Bey Suriye'nin bazı kentlerini ele geçirse de bölgeyi tamamen ele geçiremedi. Tuğrul Bey'den sonra Alparslan ve Melikşah'ın Fatimiler devletine son verme ve Suriye, Mısır ve Filistin'i ele geçirme gayretleri sonuç vermedi.²⁰ Fatimilere Selahaddin Eyyubi son vererek 1171'de Mısır'da Eyyubiler devletini kurdu. Selahaddin Eyyubi, Haçlı istilalarına karşı Büyük Suriye topraklarını korumaya çalışarak, 1169'da kontrolüne aldığı Suriye'yi 1252'ye kadar yönetmeyi başardı.²¹ Cengiz Hanın torunu Hülagu 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirerek halife Mustasım'ı idam ettirdi. Böylece Abbasi dönemi kapanmış oldu.²² Ancak Hülagu hâkimiyetinin ilk

¹³ Mansfield, a.g.e., s.37-38.

¹⁴ Nesimi Yazıcı, "İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 192, s.43-44. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/579.pdf> (Çevrimiçi: 27 Nisan 2016)

¹⁵ İhşid Eki Farsça'dan üretilmiş olup, zeki, parlak hükümdar, emir anlamına gelmektedir.

¹⁶ Yazıcı, a.g.e., s.57-61.

¹⁷ "Hamdaniler", **İslam Tarihi Ansiklopedisi**, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/HAMDANILER/304>. (Çevrimiçi: 29 Nisan 2016)

¹⁸ Yazıcı, a.g.e., s.57-61.

¹⁹ Yaacov Lev, **State and Society in Fatimid Egypt**, Leiden: E.J. Brill 1991, s.23-25.

²⁰ Ayşe D. Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 637-660. <file:///C:/Users/BENQ/Downloads/500-987-1-SM.pdf> (Çevrimiçi: 21 Nisan 2016)

²¹ Hourani, a.g.e., 114-115.

²² "Abbasiler", <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010050.pdf>. (Çevrimiçi: 21 Nisan 2016)

yüzyılında bölgenin kontrolü için bir dizi savaş vermek zorunda kaldı. Suriye 1198-1375 yılları arasında Memlûklular ile İlhanlıların desteklediği Ermeni krallığının savaş alanı olurken Suriye kentleri sürekli el değiştirerek yağmalanıyor, halkı da esir ediliyordu.²³ Eyyubiler tarafından ülkeye savaşmak üzere getirilmiş olan Memlûklular 1250’de hükümlerini ilan ettiler. Ancak bölge 1380-1405’te Timur’un kontrolüne girse de Timur’un ölümünden sonra yeniden Memlûkluların kontrolüne geçti ve bu durum 1516 yılına kadar sürdü.²⁴

2. Osmanlı Egemenliğinde Suriye

2.1. 16-19. Yüzyıllar Arası Suriye Siyasi Tarihi

1516 yılında Mercidabık Savaşı sonucunda Osmanlı hâkimiyetine giren Suriye merkez için önemli bir bölgeydi. Osmanlı sultanlarının gururla ifade ettikleri “iki Mabet’in hizmetkârı” olarak Mekke ve Medine İslam dünyasında padişahlara büyük bir saygınlık kazandırılıyordu. Bu saygınlığın devamı için hac görevini yerine getirmeye bölgeye gelen hacıların güvenliklerinin sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması açısından haccın başlangıç yeri olan Şam önemliydi.²⁵ Hac kafilelerinden İstanbul’un özel olarak atadığı Şam valisinin denetiminde olan kişiler sorumlu olurdu. 18. yüzyıldan itibaren ise bu görevi Şam valisi bizzat yerine getirmeye başladı. Bu nedenle Kudüs, Mekke ve Medine’ye giden yolların denetimi açısından Suriye merkezin kontrolü altında tutuluyordu. Hac için yapılan harcamalar Suriye’den alınan vergilerle karşılanıyordu.²⁶ Ayrıca İstanbul’dan gelen padişah tarafından uğurlanan büyük bir kervan her hac mevsiminden önce yola çıkardı. Surre Alayı denilen bu kervan Mekke ve Medine’ye hediyeler ve para götürür, bununla ilgili hazırlıklar aylar öncesinden başlardı. Bu kervan Mekke ve Medine’ye varmadan önce uzunca bir süre Şam’da ağırlanır, burada çeşitli şenlikler ve törenler yapılırdı.²⁷ Şam’ın ayrıca doğuya giden kervanların merkez yeri olmasıyla Halep’de artan ticaret bu kentlerin nüfusunun ve şehirleşme oranının yükselmesini sağlıyordu. Mevcut tüm cami, külliye ve okulların masrafları bunlarla birlikte yapılmış olan ticarethanelerin gelirleriyle karşılanıyordu.²⁸ Osmanlı’da 18. yüzyılda merkezin gücündeki azalma yerelin gücündeki artmaya neden oluyordu. Merkeze daha yakın olan Halep halen kontrol edilebiliyor olsa dahi diğer bölgeler için aynı şey geçerli olmuyor, yönetimle uyumlu yerel aileler, Şam’ın yönetimini ellerinde tutuyorlardı.²⁹ Osmanlı 18. yüzyılda savunma

²³ Fatma Akkuş Yiğit, Memlûk-Ermeni İlişkileri, *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı:16, Yaz 2015, s.171-201.

²⁴ Garland, a.g.e, s.191-192.

²⁵ Hourani, a.g.e., s.269

²⁶ Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus*, New Jersey: Princeton University Press 1980, s.124-139.

²⁷ Yusuf Çağlar, “Mahmil-i Surre-i Hümayun’la İstanbul’dan Haremeyn’e Hac Yolculuğu”, *Dersaadet’ten Haremeyn’e Surre-i Hümayun*, ed.Salih Gülen, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları 2009, s.8-23.

²⁸ Barbir, a.g.e., s.140-142.

²⁹ Hourani, a.g.e., s.300-301.

konumunda kalarak mevcut topraklarını koruma mücadelesi verecekti. Avrupalıların bu yüzyılda Osmanlı'yla yaptıkları savaşlar bir yüzyıl sonra yapacakları istilaların öncüleri olacaktı. Batılılar bu yüzyılda Osmanlı'nın güçsüzlüğü anlayacaklardı.

2.2. 19. Yüzyılda Suriye: Siyaset ve Sosyal Yaşam

19. yüzyılda bölgede Osmanlı hakimiyetinin zayıflamasıyla merkeze karşı ama birbirine rakip iki güç odağı ortaya çıktı. Bunlardan ilki Necd'de 18.yy'dan itibaren ortaya çıkan ve Necd'i kontrol eden Vahhabi³⁰ Suud ailesiydi. Diğer ise 19.yy'ın ilk çeyreğinden itibaren bölgede varlığını sürdüren ve payitahta karşı ciddi bir tehdit olan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ydı. Mehmet Ali padişahın isteği üzerine Mısır'da Vahhabilere karşı büyük bir başarı göstererek gücünü ortaya koymuştu. Vahhabiler 19. yüzyılın başında Kerbela'ya, ardından Suriye ve Filistin'e yönelik saldırılar düzenliyordu.³¹ Mehmet Ali, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal girişimi sırasında Mısır'a gönderilen Osmanlı ordusunda subay olarak buraya gelmişti. III. Selim'in yerel Memluk beylerinin yönetimini kırma gayreti İngilizlerce engellenirken Arnavut askerlerinin mevcut vali Hurşit Paşa'ya karşı direnişe geçmesiyle ülke kargaşa ortamına girdi.³² Mehmet Ali Memluk beylerine dost bir görüntü veriyordu. III. Selim Ali'nin faaliyetlerinden şüphelenerek onu Cidde'ye vali atadı, fakat yerel eşrafın şiddetli karşı çıkışı neticesinde Ali'yi Mısır'a vali olarak atamak zorunda kaldı.³³ Ali 1811'de Memluk beylerini öldürterek iktidarını sağlamlaştırmayı başardı.³⁴ II. Mahmut'un 1821'de Mora isyanını bastıran Ali'ye Girit valiliğini verme arzusu sultanın valisiyle savaşmasına neden oldu. İki kez Osmanlı'yı yenen İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Rusya ve İngiltere'nin müdahalesiyle durdurulunca karşılık olarak Sultan'da Paşa'ya Suriye valiliğini vermek zorunda kaldı.³⁵

Ali Paşa, Suriye'yi buranın ele geçirilmesini sağlayan büyük oğlu İbrahim'e verdi. İbrahim Paşa, Mısır benzeri merkezi Batı sistemlerini bölgede uygulamaya çalıştı, ancak bu kolay olmadı, çünkü Osmanlı'nın güçlü merkezi yapısı şeklen bölgede vardı. Suriye fiili ve etnik olarak bölünmüşlük içindeydi. Her bölge kendi kurallarını uygulamaktaydı ve yönetime yakın yerel eşraf da kazandıkları makamlardan mutluydu.³⁶ Bu dönem-

³⁰ Vahhabilik, Muhammed bin Abdülvahhab tarafından 1738 yılında ilan edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kendisini Hanbeli olarak kabul eden Abdülvahhab 1744'de De'riyye hakimisi Abdülazziz bin Muhammed bin Süud ile yaptığı bir antlaşma neticesinde Suud ailesi Vahhabiliği benimseyerek siyasi güç elde etmiş, Vahhabi'de mürit bulmuş ve böylece Vahhabi Suud iktidarının da temeli atılmıştır.

³¹ Garland, a.g.e., s.195.

³² Derek James Overton, **Some Aspects of Induced development in Egypt Under Muhammad Ali Pasha and Khedive Ismail**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Simon Fraser University, 1971, s.8-9. summit.sfu.ca/system/files/iritem1/3037/b11716915.pdf (Çevrimiçi: 4 Mayıs 2016).

³³ Ahmet Gündüz, "XIX. Yüzyılda Ortaya çıkan Mısır Meselesi ve Kadı Kıran Olayı", **International Journal of Social Science**, Cilt: 5, sayı: 6, Aralık 2012, s.222.

³⁴ Mansfield, a.g.e., s.81-82.

³⁵ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 83.

³⁶ Mansfield, a.g.e., s.92.

de Suriye’de üretilen pamuk ve ipeğe pazar olarak Mısır’ın tekel konumuna getirilmesi Suriyeli zanaatkarları zarara uğratiyordu.³⁷ İbrahim Paşa’nın getirmeyi istediği merkezi sistemin onları kaygılandırması kaçınılmazdı. Yenilenen vergi sistemi ve tarıma açılan yeni alanlar dış ticareti artırdı. Ancak İbrahim’in istediği Avrupa benzeri yapılanma için ne bölge halkı ve ne de yerel seçkinler istekli ve hazır. Atılan tüm adımlar yerel direncin sert bir şekilde kırılmasıyla gerçekleşiyordu. Bunun üzerine Paşa Hristiyanlardan alınan cizye vergisinin karşılığı olan ve halk arasında “kelle vergisi” denen Ferde Vergisi’ni Müslüman halka da getirdi. Paşa Hristiyan halktan gerekli gördüklerine makamlar verirken yabancı tacirler için de kolaylaştırıcı önlemler alıyordu. Hristiyan halkın Müslümanlarla eşitliğini sağlamaya yönelik yeni düzenlemeler de yapmak istiyordu. Müslüman ve yerel toplumun bu uygulamalardan duyduğu hoşnutsuzluk Mehmet Ali’nin oğlundan Mısır için Suriye’den asker devşirmesini istemesiyle daha da arttı.³⁸

İçeride artan bu hoşnutsuzluk yanında Mehmet Ali’nin Doğu Akdeniz’deki yükselişi de Avrupalı güçleri tedirgin edecekti. Bölgede Osmanlı’dan daha güçlü bir Müslüman devletin ortaya çıkması ihtimali kaygı vericiydi.³⁹ 1938’de İngiliz Başbakanı Lord Palmerston döneminde İngiltere ile %3’lük bir gümrük vergisi karşılığında Osmanlı topraklarının tüm yabancıların ticaretine açılmasını öngören bir antlaşma imzalandı.⁴⁰ Elbette ki bu vergi Mehmet Ali’nin ülkesinde de geçerli olacaktı. Bu durum Mehmet Ali’nin güçlü devlet projesi için ihtiyaç duyduğu kaynaktan vazgeçmesi demekti. Bu nedenle kararı tanımadı.⁴¹ Ancak İngiltere için Mehmet Ali, ekonomik olarak İngiliz çıkarlarına zarar vermekle kalmıyor, Hindistan yolunun güvenliği açısından da tehdit oluştuyordu. Ali’nin güçlü bir devlet kurma düşüncesi engellenmeliydi.⁴² II. Mahmud da kendi paşasına boyun eğmiş olmaktan mutlu değildi. 1839’da Suriye’yi almak için başlattığı savaş Nizip’te ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. II. Mahmud yenilgi haberini almadan ölürken yerine Abdülmecid geçmişti. İbrahim’in önü açık gözükiyordu. Palmerston Rusya, Avusturya, Prusya ve gönülsüz Fransa’yı Londra’da bir araya getirerek Ali’ye kendi ailesinde kalması koşuluyla yalnızca Mısır valiliği verilmesi şeklinde bir karar aldırdı. Vergilere ve zorunlu askerliğe getirilen düzenlemelere zaten tepkili olan halk İngiliz filosunu da Suriye açıklarında görünce ayaklandı. Lübnan topa tutuldu. İngiliz donanmasının İskenderiye’ye doğru yola çıkması üzerine Mehmet Ali Paşa anlaşmayı kabul ederek Mısır ile yetinmeye razı oldu. Böylece Suriye’de on yıl süren (1831-1841) İbrahim Paşa yönetimi de son bulmuş oluyordu.⁴³

³⁷ Cleveland, a.g.e., s.85.

³⁸ Mansfield, a.g.e., s.92-94.

³⁹ “Muhammad Ali, 1805-48”, <http://countrystudies.us/egypt/21.htm>

⁴⁰ Cleveland, a.g.e., s.85.

⁴¹ PAN Guang, “Revelations of Muhammad Ali’s Reform for Egyptian National Governance”, *Şangay Sosyal Bilimler Akademisi*, s.34. http://mideast.shisu.edu.cn/_upload/article/17/97/058890e-a45b39793cc9f469b4c5f/96d54666-efdb-4dba-989c-cb90dec711e3.pdf (Çevrimiçi: 25 Nisan 2016)

⁴² Afaf Lutfi Sayyid-Marsot, *A Short History of Modern Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press 1985, s.62-64.

⁴³ Mansfield, a.g.e., s.96-98.

Avrupa'daki topraklarını 19. yüzyılda hızla kaybeden Osmanlı devleti yüzyılın ikinci yarısında büyük oranda bir Türk-Arap devleti haline dönüşmüştü. Ayrıca bu yüzyılda Osmanlı sadece toprak kaybetmekle kalmamış, ticaret alanında da Avrupa'nın açık pazarı haline gelmişti.⁴⁴ Bu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Mehmet Ali sorunu ve Rusya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu artırma istekleri Batıdaki güç dengelerinin Osmanlı'nın devamını çıkarlarına görmeleri nedeniyle bertaraf edilmişti. Ancak yüzyılın ikinci yarısının başında Lübnan'da ortaya çıkan olaylar Batının bölgedeki nüfuzunu artırmasına ve uzun vadede bölgede milliyetçi faaliyetlerin başlamasına neden olacaktı.

1860'da Dürzilerin⁴⁵ Lübnan Dağı'nı paylaştıkları Marunilere saldırması ve bazı köyleri yakmaları sonucunda Suriye'de tansiyon yükselirken Maruniler Şam'a göç etmek zorunda kaldılar. Ancak burada da Hristiyanlara yönelik bir hoşnutsuzluk vardı. Suriye'de İbrahim Paşa döneminde getirilen "ferde vergisi" Müslüman ve gayrimüslimi eşit oranda vergi mükellefi yapan bir vergi sistemi idi. Şam'da meyhanelerin açılması, Hristiyanların sosyal yaşamda en önde yer almaları Müslüman halkın tepkisini çekiyordu. Tanzimat'la gelen reform hareketlerini Müslüman kesimler kabulde zorlanırken yapılan reformlar sosyal hayatta dönüşüm-değişim yerine toplum kesimleri arasında kırılmalara neden oldu. Ayrıca Hristiyan halkın bedel karşılığında askerlikten muaf olmasını sağlayan "bedel-i askeri" ödemelerini Hristiyanlar yapmıyorlardı.⁴⁶

1856 Islahat Fermanı Hristiyan ve Yahudileri daha imtiyazlı konuma getirmişti. Hristiyanların Avrupa ile ticareti onlara gelir getirecek ve yaşam standartlarını da Müslümanlara göre yükseltecekti. Buna mukabil Müslüman halkın durumu daha ağırlaşıyordu. Okuyan kesimlerin Hristiyan olmaları nedeniyle kamu görevlerinde onlar daha fazla yer alıyorlardı. Halk arasında ise Fransa'nın Lübnan'a müdahale edeceğine dair haberler yayılıyordu. Esasında Hristiyanlar için Fransa'nın müdahalesi mevcut kazanımların kaybı anlamına gelebilirdi, bu nedenle bu türden bir müdahaleden onlar da kaygı duyuyorlardı.⁴⁷ Müslümanlar arasında da yabancı müdahalesi tedirginliği yaşıyorlardı, hatta Müslüman halk arasında müdahaleyi Hristiyanların istediği şeklinde bir inanış vardı. Bu kızgınlıklar ve kaygılarla Müslümanların Temmuz 1860'da Şam'da Hristiyan sığınmacıların bulunduğu kampa saldırması ve yüzlerce Hristiyan'ın ölmesi üzerine kentin diğer bölgelerinde Hristiyanlarla birlikte yaşayan Müslümanlar da huzursuz oldular. Vali Ahmet Paşa'nın bu olaylarda ihmali olduğu veya olaylara dair duyum aldığı halde görmezlikten geldiği düşünülmekteydi. Fransa'nın müdahalesinden korkan Osmanlı yönetimi Şam valisini ve bu baskına karıştığı düşünülen birçok kişiyi idam ettirdi, buna rağmen Fransız askerlerinin Lübnan'da bir yıl kalmalarına engel olamadı.⁴⁸

⁴⁴ Hourani, a.g.e., s.360-361.

⁴⁵ 11. yüzyılda İslâmiyet'in Şiîlik mezhebinin İsmâîlîyye kolundan köken alarak ortaya çıkmış olan tek tanrılı bir dinî inanç topluluğudur.

⁴⁶ Adil Baktıaya, "19.Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim 1860 Şam Olayları" s.29-32. file:///C:/Users/BENQ/Downloads/7122-18644-1-SM.pdf (Çevrimiçi: 25 Nisan 2016)

⁴⁷ John McHugo, **Syria: A Recent History**, Londra: Saqi Books 2014, https://books.google.com.tr/books?id=aUahBQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Political+History+of+Syria&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Political%20History%20of%20Syria&f=false

⁴⁸ Baktıaya, a.g.e., s.26.

Bu hadisenin sonucunda Maruniler⁴⁹ de ayrılık fikri belirgin hale gelirken 1861’de Osmanlı hükümetinin Avrupa’nın güçlü ülkeleri ile yaptıkları antlaşmalar sonucunda Lübnan, “Lübnan Mutasarrıflığı” olarak ayrı bir yönetim haline geldi, başına da Hristiyan bir vali atandı. Bu durum kendilerini bağımsız devlet amaçlarına yaklaştırdığı için Marunilerce olumlu bir gelişme olarak karşılandı. Ancak bölgenin küçüklüğü bir devlet kurmak için yetersizdi. Fransa ise bölgeyi Fransız imparatorluğuna dahil etme düşüncesindeydi.⁵⁰ Bu sorunun temel nedeni Osmanlı’nın yereli kontrol edememesi, buna karşın Avrupalı devletlerin bölgeye müdahalelerinin artması neticesinde bölgedeki dengelemin altüst olmasıydı. Oysa Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu dönemlerde Suriye tarım alanları ve ticaret yollarıyla stratejik öneme sahip bir konumdaydı. Ancak devletin zayıflamasıyla bölge yalnızca tarımla anılır hale gelmişti. Merkezin zayıflaması ve tarım programlarının kaldırılması neticesinde oluşan boşluk ise güçlü yerel aileler ve dış güçler tarafından dolduruldu. O dönem Suriye’nin önemli kentleri Şam, Halep, Kudüs ve Hama’ydı. Bu bölgeler hem ticaret yolunun üzerindeydi hem de önemli tarım alanları yine bu bölgedeydi. Kudüs ve Şam önemli hac istasyonları olmaları nedeniyle önemliydi.

Osmanlı bölgeyi 19.yy’ın içinde bir dizi reform kapsamında Suriye, Halep ve Beyrut vilayetleri, özel yönetim birimi olarak Kudüs Sancağı ve Lübnan Dağı Mutasarrıflığı olarak üçe böldü. Bu dönemde liman kentleri Beyrut, Hayfa ve Tripoli ithalat ve ihracatın yapıldığı önemli kentler olarak öne çıkacaktı. Ülkede resmi dil Osmanlıca olmasına karşın günlük hayat, ticaret ve hukuk dili Arapçaydı. Arapça aynı zamanda tüm etnik zenginliğin de paylaştığı dildi. Sahilde Sünni Müslümanlar, Lübnan Dağı’nda Maruniler, İsmaili Şii anlayışına inanan Dürziler de yine bu bölgede ikamet ediyorlardı. Aleviler Hama’nın batısında ve kuzey Suriye’de, İsmaili Şii anlayışına inananlar Hama’nın dağ köylerinde ve Şii Onikinci İmam’a inanlar ise Şam bahçelerinde yaşıyorlardı. Ortodoks ve Yunan Katolik Hristiyanlar tarımla uğraşırlarken, Yahudiler genel olarak kent merkezlerinde yerleştiler. Merkez ender olarak yerel yönetime müdahale ederken idari yönetim büyük oranda yerelden yapılmaktaydı. Yönetim elitleri çoğunlukla Sünni ailelerden oluşuyordu. Şam’ın önemli ailelerinin çocukları yerel yönetim merkezlerinde yöneticilik görevlerini üstleniyorlardı.⁵¹ Hourani ülkedeki sosyal grupları devlette çalışanlar, saygın aileler ve reaya, devlette temsil edilen küçük azınlıklar, yerel yöneticiler ve İstanbul tarafından sürekli değiştirilen garnizon komutanları olarak sıralamaktadır. Saygın ailelerin birden fazla evi bulunuyordu ve genelde Şam’da yerleştiler.⁵² Bu aileler yerel yönetimle iyi ilişkiler geliştirirken, nüfuzlarını taşra üzerinde kendi menfaatleri doğrultusunda kullanıyorlardı. 19.yüzyılın ortalarından itibaren misyoner okullarında verilen eğitimle Hristiyan tebaa arasında milliyetçi faaliyetler başlayacak ve bundan sonra Osmanlı doğudaki topraklarını elinde tutma mücadelesi verecekti. Suriye’de Kavalalı dönemi ardından ilan edilen 1856

⁴⁹ Maruniler Lübnan ve Suriye’de yaşayan, Katolik kilisesinin Doğu ayin usulüne bağlı Hristiyanlardan bir grup. Roma papazlarından Jan Maron veya Suriyeli Keşiş Aziz Marun’a nisbetle Maruniler diye anılan bu topluluğun tarihi M.S 4. yüzyılın sonlarıyla 5. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir.

⁵⁰ McHugo, a.g.e.,

⁵¹ Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, Austin: University of Texas Press 2005, s.5-6.

⁵² Hourani, a.g.e., s.345-346.,

Islahat Fermanı ve sonrasında Lübnan ve Suriye’de yaşanan gelişmeler Osmanlı’yı daha sonraki yıllarda kaygılandıracak, milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerin gelişmesine neden olacaktı.

2.3. 19. Yüzyıl Suriye’sinde Milliyetçilik

19. yüzyılda Osmanlı’nın Batıya artan oranda bağlılığı, kültürel olarak da özellikle Hristiyan halk üzerinde etkililerini göstermeye başlamıştı. Hiç kuşkusuz bunda Lübnan ve Suriye’de ortaya çıkan Hristiyan misyonerlerin etkisi büyüktü. 19.yüzyıldan itibaren bölgede Büyük Suriye fikri yayılırken öne çıkan unsur Araplıktı. Arapça yayınlarda artış görülürken bu yayınlarda Avrupa edebiyat üslubunun etkisi de açıkça görülüyordu. Ancak ilk milliyetçi fikirler Mehmet Ali Paşa’nın Avrupa’ya gönderdiği genç Arap nesil arasında ortaya çıkacaktı. Bu gençlerden ilkinin Arap ulusçuluğu konusundaki söylemleri nedeniyle Rıfat el Tahtavi (1801-1873) olduğu söylenebilir. Onun söylemleri dönemin ayrıştırıcı milliyetçiliğinden ziyade Osmanlı birliğini destekler nitelikteydi. Bu birlik de ancak İslam altında gerçekleşebilirdi.⁵³

Suriye ve Lübnan’daki ilk milliyetçi söylemler ise Hristiyan halk içinde ortaya çıkacaktı. 19.yy’ın ikinci yarısından itibaren Osmanlılarda Hristiyan halk Müslüman çoğunluğa göre daha koruma altındaydı ve yerleşim yerleri de merkezi yönetimin ulaşması zor olan bölgelerdi. Bu nedenle nispeten rahattılar. Rusya Ortodoksları, Fransa Katolikleri koruyor, Amerikan misyonerler ise Protestanlığı yaymaya çalışıyorlardı. Hristiyan halk Müslümanlara göre kendilerini merkeze daha az bağımlı görüyordu.⁵⁴ Beyrut 19.yüzyılın son çeyreğinde Hristiyanlar arasında edebi ve kültürel eserlerin verildiği yer haline gelirken buralarda daha sonra siyasi konular da tartışılmaya başlayacaktı. Hristiyan Araplar batılı düşünceleri bir tehdit olarak görmedikleri için misyonerler faaliyetlerini rahatça yürütüyorlardı. Onların Araplık vurgusu Arap Müslümanlar için de örnek oluyor, bu da Arap bilincinin artmasına katkı sağlıyordu.⁵⁵

Suriye’de özellikle Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın hâkim olduğu dönemde (1831-1840) misyonerlik faaliyetlerinde önemli bir artış oldu. ABD’li Protestan, Rus Ortodoks ve Fransız Katolik misyonerler bölgedeki Hristiyan nüfusu kendilerine çekebilmek için önemli bir çaba içine girdiler. 1866’da Beyrut’ta ve Suriye’de Protestan Koleji (daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi olacak) açılırken bunu Beyrut, Şam ve Halep’in köylerinde açılan okullar takip etti. Arap edebiyatı, yazı dilinin gelişimi ve milliyetçilik konusundaki yazılarıyla tanınan Butros El Bustani’de misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Protestanlığı tercih etmiş Beyrutlu bir Maruniydi.⁵⁶ Bustani’nin milliyetçilik söylemleri

⁵³ İlber Ortaylı “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, **XIII Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999**, s.12. <http://www.arnavutcasozluk.com/download/book/OSMANLI%20%DDMPARATORLU%D0UNDA%20M%DDLL%DDYET%C7%DDL%DDK%20-EN%20KALICI%20M%DDRAS-%20%DDilber%20ORTAYLI1347.pdf>

⁵⁴ Arthur Goldschmidt JR. ve Lawrance Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Çev: Aydemir Güler, İstanbul: Doruk Yayıncılık 2007, s.274.

⁵⁵ Cleveland, a.g.e., s.146.

⁵⁶ a.g.e., s.147.

vatan sevgisi, vatana bağlılık ve Suriye sevgisi üzerineydi. O dönem Arap aydınlar İslami uygulamadığı gerekçesiyle mevcut sorunlardan Osmanlı'yı sorumlu tutuyordu. İlk dönem Arap aydınlarının genel tutumu mevcut sorunlara çözüm aramaya yönelikti ve Araplık özellikle vurgulanmaktaydı.⁵⁷ Yine Bustani'nin de üyesi olduğu Sanat ve İlimler Cemiyeti, 1857 yılında kurulan el "Cemiyetül'ı -İlmiyye El Suriye" gibi örgütler Suriye'de halkı milliyetçilik konusunda eğitmeye çalışıyorlardı. Bu örgüt Dürzi ve Müslümanlardan da katılım olması nedeniyle önemliydi.⁵⁸

Suriye'de Arap bağımsızlığını savunan ilk örgüt 1875'de Suriye Protestan Koleji'nde okuyan beş Hristiyan genç tarafından kurulacaktı. Bu gruba daha sonra Dürzi ve Müslüman gençler de dahil oldu. Argümanları ise yönetimin adaletsizliği, Türkleştirme politikalarının uygulanıyor olması ve yöntem olarak da hilafetin kullanılıyor olmasıydı. Örgütün istekleri Suriye ve Lübnan'ın bağımsız olması ve Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesiydi.⁵⁹ Bu hareketin liderliğini El Bustani yapmaktaydı. Örgüt kısa sürede üye sayısını yirmi ikiye çıkarırken Şam başta olmak üzere önemli kentlerde de şubeler açıldı.⁶⁰

Açılan bu okullarda verilen Protestan ahlakı ve Batı değerleri, Arap milliyetçiliği fikirlerinin oluşturulmasına zemin hazırlayacaktı. Ancak milliyetçi fikirler yalnızca Hristiyan Araplarla sınırlı kalmadı; devleti Türk devleti olarak gören Müslüman Araplar da milliyetçi düşüncelere yöneldiler. Suriye'de bir devlet kurulması düşüncesi ilk olarak Cezayirli Emir Abdülkadir önderliğinde bir grup Arap aydını tarafından 1877-78 Osmanlı-Rus harbini müteakip Şam'da kurulacak şekilde oluşturuldu. Karara Osmanlı'nın savaş sonunda parçalanması durumunda gerçekleştirilmek üzere son şekli verildi. Bu amaçla Suriye'de gizli olarak toplanan kongre savaşın sonucunun parçalanma olmaması üzerine taleplerini özerkliğe çevirerek bu yönde çalışma kararı aldı ve dağıldı. 1880'de ise bu kongre etrafında oluşturulan örgüt, Beyrut başta olmak üzere Suriye'nin farklı kentlerinde bir bildiri dağıttı. Bildiride Osmanlı'nın zayıfladığı, Türklerin Arapları ezdiği ve birçok Arap gencinin savaşlarda yok edildiği ileri sürülmekte ve isyan çağrısı yapılmaktaydı.⁶¹ Yine aynı dönemlerde Arap bağımsızlığını savunan Abdurrahman el Kavakibi 1890'larda Arapları Türk hâkimiyetinden kurtarmaya ve halifeliliği yeniden Mekke'ye taşımaya dönük düşüncelerini eserlerine konu ediyordu. Ancak görüşleri geniş halk kitlelerinden ziyade Mısır başta olmak üzere, Arap yarımadasındaki yönetici sınıf arasında rağbet gördü.⁶²

⁵⁷ Mehmet Derviş Kılınçkaya, Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi) Ankara: 1992, s.38

⁵⁸ Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması Devletin Tedbirleri", s.88-89. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/24/96.pdf> (Çevrimiçi: 1 Mayıs 2016)

⁵⁹ Goldschmidt ve Davidson, a.g.e., s.276.

⁶⁰ Günay, a.g.e., s.90.

⁶¹ A.e.

⁶² Goldschmidt ve Davidson, a.g.e., s.277.

Artan bu milliyetçi eylemler karşısında Osmanlı yönetimi, farklı yöntemler kullanarak bunları kontrol altına almaya çalışmıştır. Osmanlı'da milliyetçilik konusunda çalışmaları olan Kılınçkaya, 19. yüzyılda Avrupa'dan ülkeye yayılan bu akımına karşı yönetimin aldığı ilk önlemin 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan etmek olduğunu iddia etmektedir. Ferman içeriği itibarıyla Osmanlıcılık görüşü etrafında toplumu bir arada tutmayı amaçlıyordu. Yayılan milliyetçilik fikirleri karşısında eşit vatandaş kavramının yerleştirilmeye çalışıldığı gözleniyordu. Ancak eşitlik Müslüman halka yabancı olduğu gibi azınlıkların arasında yayılan ulus anlayışıyla da bağdaşmıyordu.⁶³ Müslüman düşünürler, 20. yüzyılın başında Batı'nın yaydığını düşündükleri milliyetçi akımlara cevap verme gayretine girerek buna "İslam kardeşliği" vurgusuyla cevap vermeye çalıştılar. Bunların başında İranlı Cemalettin Afgani, Mısırlı Muhammed Abdüh ve Suriyeli Reşid Rıza gibi düşünürler vardı. Bu aydınlar İslamın çağın koşullarına uygun olarak yorumlanması gerektiğini savunuyorlar, milliyetçilik faaliyetlerini de Batının İslam dünyasını parçalama gayreti olarak görüyorlardı.⁶⁴ Bunlardan Cemalettin Afgani'niyi II. Abdülhamid İstanbul'a davet ederek ülkenin İslam etrafında bütünleştirilmesi konusundaki çalışmalarına destek verdi.

Osmanlı'da ortaya çıkan Osmanlıcılık ve İslam kardeşliği fikirleri hedefi itibarıyla birleştirmeye yönelikti. Oysa Avrupa'da milliyetçilik bireyin kendisinin bağlı olduğu milletin diğer milletlerden farklı olduğunu anlaması esasına dayanıyordu. Bu yönüyle ayrıştırıcı bir anlamı vardı. Yayılan milliyetçi fikirlere karşı alınan ikinci önlem ise askeri ve idari alanda olacak, önce Mithat Paşa, ardından Hamdi Paşa Suriye valiliğine tayin edilerek bölge kontrol edilmeye çalışılacaktır. Bu alanda alınan diğer bir önlem ise Abdülhamid'in Panislamist düşüncüyü yayma gayreti ile önemli Arap din adamlarına ve eşrafa yakınlaşması ve devletin üst kademelerinde Arap kökenli paşalara yer vermesi şeklinde olacaktı.

20 yüzyılın başında artan milliyetçi faaliyetler karşısında Babıali üzerinde etkili olan İttihat Terakki Partisi (İTC) de II. Abdülhamid gibi Araplarla iyi ilişkiler kurmaya gayret ediyordu. İTC bu siyaset dahilinde bir Arap-Osmanlı Kardeşlik Cemiyeti kurulmasına ve cemiyetin birçok şehirde şube açmasına müsaade etti. Ancak İTC'nin tutumu bir yıl sonra değişecek ve bu cemiyet kapatılarak yalnızca siyasete karışmayan derneklere izin verilecekti. İttihat ve Terakki'nin 1909'da İstanbul'daki meşrutiyet karşıtı isyanı bastırarak yönetimi tamamen ele geçirmesinden sonra Parti'nin Arap siyasetinde değişme oldu. Enver Paşa'nın "hepimiz kardeşiz" ifadesi Araplar arasında memnuniyet yaratsa da uygulamada Türkçeye dönüş olduğu görülüyordu. Okullarda Türkçe eğitim, mahkemelerde Türkçe kullanılması ve sokak adlarının Türkçeleşmesi Arap toplumlarınca hoş karşılanmadı. Ancak genel olarak Araplar arasında Osmanlı'ya karşı bir uyanış yoktu.⁶⁵ Ayrıca bu cemiyetlerin örgütlenişleri ve faaliyet şekilleri de dönem Avrupa'sındaki benzer organizasyonlarla mukayese edilemeyecek kadar zayıftı. Dönemin öne çıkan örgütleri Aziz el Mısri liderliğindeki el Kahtaniyye ve 1911'de Paris'te ortaya çıkan el Fatah'dı. İTC önce

⁶³ Kılınçkaya, a.g.e., s.39.

⁶⁴ Hourani, a.g.e., s.303-304.

⁶⁵ Goldschmidt ve Davidson, a.g.e., s.278.

el Kahtaniyye örgütünün faaliyetlerine müsaade ederken daha sonra örgütün isteklerini sakıncalı bularak üyelerini sürgüne gönderdi.⁶⁶

Bu dönemde faaliyet içinde olan diğer bir cemiyet de ülkenin rejiminin Türk-Arap monarşisi olmasını isteyen bir grup Arap subay tarafından kurulan al-Ahd (Akit) cemiyetidir. Bu cemiyet İstanbul ve Şam başta olmak üzere ülkenin Arap kentlerinde şubeler açtı.⁶⁷ Diğer bir örgüt ise 1912’de Mısır’da yaşayan Suriyeliler tarafından kurulan Osmanlı Ademi Merkeziyet Fırkası’dır. İTC’nin merkezileşme gayretlerine karşı çıkan bu partinin başkanın II. Abdülhamid zamanında yerel yönetimde görev almış olan al Azm ailesinden Refik al Azm idi.⁶⁸ Bu dönemde ön önemli faaliyet El Fatat’ın 1913 yılında Paris Arap Kongresi’ni yapmasıdır. İTC toplantıyı engelleme girişimlerinin sonuç vermemesi üzerine Kongre’de alınan kararları uygulama konusunda toplantıyı düzenleyen gruplarla anlaşma yoluna gitti. İTC Kongre kararlarını uygulama kararı alacak ve Kongre’ye katılanları önemli görevlere getirerek, büyümekte olan önemli milliyetçi hareketi bitiremeye dahi etkisini azaltacaktır.⁶⁹ Elbette ki bunda Arap toplumunun bekasını Osmanlı içinde görmesinin payı büyüktür. Tüm eleştirilerine karşın birçok Arap ülkenin bürokrasisinde ve ordusunda görev almaktaydı. Ayrıca Fransa’nın Cezayir’deki, İngiltere’nin Mısır’daki milliyetçilere karşı takındığı tutumlar, ülkede milliyetçi fikirlerin yayılmasına engel olmuştur da denilebilir.⁷⁰

Görüldüğü gibi, Osmanlı savaşa dâhil olduktan sonra 1915 sonrasında milliyetçi faaliyetlerde bir artış görülmektedir. Yalnız bu artış yukarıda izah edildiği gibi sadece milliyetçi kaygılarla gerçekleşmemiş, yereldeki güçlerini kaybeden eşraf da kayıplarının telafisi için bu faaliyetlere dâhil olmuştur. Ayrıca yabancı ülkelerin destekleri ve Cemal Paşa’nın 1915 sonrasında izlediği katı tutum da bu faaliyetlerin artmasında etkili olmuştur.

3. Sykes-Picot’dan Bağımsızlığa Suriye

3.1. 1916-1920 Dönemi Suriye

Osmanlı devleti I. Dünya Savaşına dahil olmadan önce İngiltere’nin bölgeyle ilgili bir planının olmadığı anlaşılmaktadır. 1912 yılında Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah Kahire’de İngiltere’nin Mısır Büyükelçisi Horatio Herbert Kitchener’la görüşmesinde Osmanlı ile yaşadıkları sorunu dile getirerek bu sorunun Şeriflik makamının yetkilerinin alınmak istenmesinden kaynaklandığını ileri sürdü. Lord Kitchener’in buna cevabı ise mevcut yapıya olan desteklerini yinelemek, ama daha ileri bir destek vaadinden kaçınmak şeklinde oldu. Ancak iki yıl sonra İngiltere’nin Osmanlı siyasetinde değişiklik olacaktı. Abdullah ile İkinci defa, bu kez Mısır Yüksek Komiseri olarak Kahire’de 1914’te

⁶⁶ Ortaylı, a.g.e., s.13.

⁶⁷ Goldschmidt ve Davidson, a.g.e., s.279.

⁶⁸ Ali Bilgenoglu, **Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları 2007, s.136.

⁶⁹ Cleveland, a.g.e., s.159.

⁷⁰ Goldschmidt ve Davidson, s.274, 279.

görüşen Lord Kitchener, kendi iktidarını muhafaza ve genişletme gayretinde olan Şerif Hüseyin'e daha sıcak mesajlar verdi. Görüşmede Hüseyin kendisine destek verildiği takdirde Osmanlı'ya karşı isyan edebileceği mesajını vermişti.⁷¹

I. Dünya Savaşı başlamadan önce İngiliz yönetiminin Ortadoğu ile ilgili planlarında aşılması gereken iki sorun vardı: İlki Fransa'nın da Ortadoğu'yu istemesi, ikincisi ve belki de daha kolay halife karşısında denge oluşturabilecek etkili bir isim bulmak. İngiltere, Fransa'nın Büyük Suriye'yi istediğini bilmekte ancak bunu çıkarına uygun görmemekteydi. Çünkü Ortadoğu'da Fransa gibi güçlü bir devletin varlığını istemiyordu. Kitchener Kasım 1914'de, Savaş Bakanı olduktan üç ay sonra yazdığı bir raporda Fransızların bölge konusundaki beklentilerinden vazgeçirilmesi karşılığında onlara Kuzey Afrika'dan tatmin edici bir yer verilmesini ve buranın İngiltere'nin himayesinde kurulacak Arabistan merkezli, halifelik yetkileriyle de donatılması düşünülen Arap krallığına bağlanmasını önerdi. Muhafazakâr Parti'den Avam Kamarası üyesi Mark Sykes Suriye konusunda Fransa'nın ikna edilebileceğini, ancak Fransa'nın Lübnan Dağı'ndan, yani Maruni bölgesinden vazgeçmeyeceğini düşünüyordu. Ona göre Rusya'nın baskısını üzerinde hissedilen İstanbul'daki halife yerine İngiltere'nin himayesinde Arabistan'da bir halife olması İngiliz çıkarlarına daha uygundu.⁷² Fransa ise bu dönemde İngilizlerin Suriye'yi işgal planı olduğuna inanıyor ve Suriye'yi onlardan önce işgal etmeyi düşünüyordu. İki ülke arasındaki bu yanlış algılamalar Fransa Dışişleri Bakanı Theophile Delcasse'nin İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile Şubat 1915'teki görüşmesinde düzeltilecekti. Görüşmede İngiliz tarafı, Fransa'nın Suriye'deki emellerine karşı çıkmayacaklarını belirtirken bütünlüğünün halen iki ülkenin de çıkarına olduğu konusunda görüş birliğine vardılar.⁷³

İngiltere'nin bölgeyle ilgili ikinci adımı ise halife karşısında denge oluşturabilecek etkili bir isim aramak oldu. Mekke Şerifi Hüseyin aranılan niteliklere uygun gözükmekteydi. Şerif Hüseyin İbn Ali Mekke Emiri'ydi. Emirler Osmanlı padişahı tarafından peygamber soyundan geldiği düşünülen aileler arasından seçilirdi. Seçilen kişi Şerif unvanını alarak Mekke ve Medine'nin koruyucusu olurdu. Esasında bölgenin yönetimi Hicaz valisinin elindeydi. Valiye verilen ayrıcalıklı yetki bu iki kente duyduğu saygıdan kaynaklanıyordu.⁷⁴ II. Abdülhamid'in tehlike oluşturabilecek kişileri ya güç yoluyla etkisiz hale getirme ya da mevki vererek bağlılığını sağlama siyaseti kapsamında Haşimi olan, yani Mekke Şerifleri ailesinden gelen Hüseyin ibn Ali üç oğlu; Ali, Faysal ve Abdullah ile uzun bir süre İstanbul'da yaşamak zorunda kalmıştı.⁷⁵ Ardından 1908 yılında Mekke-Medine emirliğine getirilmişti. Emirliğe getirildikten sonra Hüseyin mevcut iktidar boşluğundan yararlanarak daha fazla özerklik ve yetki peşinde koşmaya başladı. Onun hedefi elindeki yetkinin sürekli olarak ailesinde kalmasını sağlamaktı. 1908'de yönetimi doğrudan ele

⁷¹ Deniz Doğru, "I.Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", s.52. <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/II2/5-deniz-dogru.pdf> (Çevrimiçi 9 Mayıs 2016)

⁷² David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Yayınları 1989, s.134, 140.

⁷³ A.e., s.85.

⁷⁴ Cleveland, a.g.e., s.176.

⁷⁵ Mansfield, a.g.e., s.185-186.

geçirecek olan İTC Hüseyin'in faaliyetlerinden şüphelenirken, Hüseyin de İTC'ye mesafeli duruyor ve zaman kazanmaya çalışıyordu. Hüseyin, oğlu Abdullah'ı İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Lord Kitchener'la Osmanlı savaşa katılmadan önce görüştürek kendi iktidarı için siyaset belirlemeye çalıştı. Görüşmede Hüseyin destek verildiği takdirde isyan edebileceği mesajını verdi. Bu görüşmeyi Mısır İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMahon'la sekiz ay içinde yazılmış toplam on altı mektuptan oluşan bir yazışma trafiği takip etti.⁷⁶ Hüseyin bu mektuplarda Büyük Suriye, Irak'ın bir bölümü ve Türkiye'den de Mersin ve İskenderun'un da içinde olduğu bir bölgeyi isteyecekti. İngiltere Büyük Suriye içerisinde yer alan Lübnan, Suriye, Mersin ve İskenderun'u Fransa'nın da istemesi nedeniyle vermeye yanaşmazken Suriye'nin batısındaki bölgelerin de verilemeyeceğini belirtti. Burada kastedilenin Filistin mi yoksa Lübnan mı olduğu belirsiz kaldı.⁷⁷ Hüseyin eğer isterse İngiltere'nin Fransızları bölgedeki taleplerinden vazgeçirebileceğini düşünüyordu. Oysa McMahon-Hüseyin mektuplaşmaları başladıktan iki ay sonra Mayıs 1916'da İngiliz Mark Sykes ve Fransız Georges Picot savaştan sonra Ortadoğu'yu nasıl paylaşacakları konusunda gizli bir antlaşmaya varmışlardı.⁷⁸ Sykes-Picot antlaşmasına göre, bugünkü Lübnan ve Suriye Fransız nüfuz alanına bırakılıyordu. Picot Suriye'yi ve Filistin'i "Ortadoğu'nun Fransa'sı" olarak görüyordu. Fransızlara göre Ortadoğu'nun üçüncü kutsal kenti Şam'dı, başka bir gücün eline bırakılamazdı ve zaten Suriyeliler de Fransız yönetimini istiyorlardı.⁷⁹ Oysa Suriye halkı Maruniler hariç Fransızları kesinlikle istemiyordu. Picot Suriye kıyıları ve Lübnan'ı isterken, Suriye'nin iç bölgeleri için de Fransa'nın himayesinde bir yönetim arzuluyordu. Sykes ise Hüseyin'in isyan başlatması için Suriye'de bir Arap krallığı kurulması konusunda Picot'un onayını almayı ve Fransa'yı Musul'a kadar sokarak kendi İngiliz bölgeleri ile Rusya arasında tampon bir Fransız bölgesi bulunmasını istiyordu. Antlaşma her iki tarafı da tatmin edici nitelikteydi. Fransa kendi etki sahasında bir Arap krallığına evet derken, Lübnan'ın ve Suriye kıyılarının kontrolünü ele alıyordu.⁸⁰ İngiliz hükümeti bu antlaşmayı Şerif Hüseyin'den gizleyecekti. Şerif Hüseyin'i kaygılandıracak ikinci gelişme de yine aynı ay içinde gerçekleşecekti. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un tarihe Balfour Deklarasyonu diye geçecek olan Siyonist İngiliz vatandaşı Lord Rorthchild'e gönderdiği mektuptu. Mektupta Yahudilere Filistin'de "ulusal yurt" kurmaları konusundaki hükümetinin kararını dile getiriyordu. İngiltere Hüseyin'i Yahudilere yurt verilmesinin devlet kurma anlamına gelmeyeceği ve İngiltere'nin bu yönde bir siyaseti olmadığı yönünde ikna edecekti.⁸¹ McMahon-Hüseyin

⁷⁶ Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi" **Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı: 17, Yaz 2014, s.121-122.

⁷⁷ A.e., 122.

⁷⁸ Edward Peter Fitzgerald, "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", **The Journal of Modern History**, Cilt. 66, No. 4, Aralık 1994, s.714-715.

⁷⁹ Muriel Mirak-Weissbach, "Shades of Sykes-Picot Accord Are Cast Over Southwest Asia" 10 Şubat 2006, s.10 http://www.larouchepub.com/eiw/public/2006/2006_1-9/2006_1-9/2006-6/pdf/06-15_606_intsykes.pdf(Çevrimiçi:29 Nisan 2016)

⁸⁰ Fitzgerald, a.g.e., s.714-719.

⁸¹ William M. Mathew, "McMahon, Sykes, Balfour: Contradictions and Concealments in British Palestine Policy 1915-1917", 17 Nisan 2016, <http://www.balfourproject.org/mcmahon-sykes-bal->

görüşmelerinin başladığı dönemde Suriye valiliğine atanan Cemal Paşa, Ocak 1915'te bölgeye geldiğinde Türklerin ve Arapların kardeş olduğuna vurgu yaptı. Bu yumuşak güç siyaseti, Arapların Osmanlı'ya karşı faaliyetlerini artırdıkları haberleri sonrasında gelmiş ve bu faaliyetlerin azalmasında olumlu etkileri olmuştur. Ancak Fransız konsolosluğunda ele geçirilen belgeler delil gösterilerek Ağustos 1915 - Mayıs 1916 arasında Şam ve Beyrut'ta halkın önünde otuzdan fazla idam gerçekleştirildi. Ordudaki Araplar bölgenin dışına çıkarılırken bunların yerine Türk birlikleri getirildi.⁸² Cemal Paşa'nın bu idamları müteakip Şerif Hüseyin'le irtibatlı olduğu düşünülen el Ahd ve el-Fatat'ın Şam'daki örgütlenmelerini dağıtması ve tutuklamalara başlaması Hüseyin'i daha da kaygılandırdı; çünkü oğlu Faysal Mayıs 1915'de yaptığı Suriye gezisinde bu örgüt mensuplarıyla bir araya gelmişti. Tutuklananların kendisinin faaliyetleri hakkında bilgi vermesinden korkuyordu.⁸³ Tutuklananların bırakılması konusundaki girişimleri kendisi üzerindeki şüpheleri artırdı. Cemal Paşa'nın Beyrut ve Şam'da yirmi bir kişiyi daha idam etmesi üzerine isyana karar vererek İngilizlerden aldığı elli bin altın lira ile Haziran 1916 başında isyan başlattı. Hüseyin'in İngilizlere kendi liderliğinde yüz binden fazla kişiyi toplayabileceğini iddia etmesi gerçeği yansıtmıyordu. Etrafında toplanan birliklerin sayısı birkaç bini geçmezken, bu birlikler eğitimden ve teçhizattan yoksundular. İngilizler bu birliklerin düzenli ordu karşısında başarı şanslarının olamayacağını görüyorlardı. Birliklerin teşkili için bile önemli miktarda bir para harcanmıştı. Bu miktarın bugünkü değerle 400 milyon sterlin olduğu tahmin edilmektedir. İngiltere şunu da anlıyordu: Hüseyin milliyetçi değildi, kendi iktidarını genişletme peşinde koşan, ancak gücü olmayan bir liderdi.⁸⁴ Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan Arap halkında bir coşku yaratmasa da Hicaz demiryolunun korunması açısından önemli miktarda bir askeri ki bunun 30.000 olduğu ifade ediliyor, bölgede tutarak İngiltere'ye yardım etmiş oldu.⁸⁵

1917 sonbaharında General Edmond Allenby komutasında Filistin üzerinden başlayan ve bir yıl süren İngiliz saldırısı sonucunda Eylül 1918'de Suriye, İngilizlerin eline geçti. Ancak, Şerif Hüseyin'in Suriye sevinci uzun sürmedi. 1917'de savaştan çekilen Rusya'da yeni Bolşevik rejim Sykes-Picot antlaşmasını deşifre etti. Cemal Paşa bu durumu Kasım 1917'de Araplara bildirince Şerif Hüseyin'in kaygıları arttı. İngiltere ise bunun Rusya'nın da dahil olduğu eski bir metin olduğunu iddia ederek Şerif Hüseyin'i iknaya gayret etti. Bu gelişmeler Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı ve onu destekleyenleri fazla mutsuz etmeyecekti.⁸⁶ Suriye'nin yolu açılmış görünüyordu. General Allenby Fay-

four-contradictions-and-concealments-in-british-palestine-policy1915-1917/ (Çevrimiçi:29 Nisan 2016)

⁸² "Syria under Cemal Pasha's Governorship", University of California Press, <http://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft7n39p1dn&chunk.id=s1.6.5&toc.depth=1&toc.id=ch06&brand=ucpress> (Çevrimiçi: 7 Mayıs 2016)

⁸³ Deniz Doğru, "I.Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", s.54. <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/II2/5-deniz-dogru.pdf> (Çevrimiçi: 9 Mayıs 2016)

⁸⁴ Fromkin, a.g.e., s.212-214.

⁸⁵ Mansfield, a.g.e., s.233.

⁸⁶ "Sykes-Picot Agreement", <http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/08/HIST351-9.2.1-Sykes-Picot-Agreement.pdf> (Çevrimiçi: 28 Nisan 2016).

sal'a bağlı birliklerin Suriye'ye önden girmesine ve bayraklarını dikmelerine izin vererek Faysal'ın coşkusuna yardımcı olurken bu bayrak daha sonra Beyrut'ta Fransa'nın isteği ve Allenby'nin emriyle indirilecekti.⁸⁷

Ancak İngiltere bölgeyi Fransa'ya değil, Şerif Hüseyin'e verme gayretindeydi. İngiltere Başbakanı Llyod George, Sykes-Picot antlaşmasıyla Fransızlara verilen Suriye'nin Faysal'a verilmesini ister ve bu antlaşmanın artık geçersiz olduğunu savunacaktı. Ancak onun amacı bağımsız Faysal'ın yönetiminde ama İngiltere kontrolünde bir Suriye görmektir. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı ve Hindistan eski valisi Lord Curzon'da, Suriye'nin Fransa elinde olmasının Hindistan için bir tehdit olduğunu dile getirecekti. İngiltere'de basına verilen bir bildiride Suriye'ye giren birliklerin Faysal'a bağlı gönüllü Suriyelilerden oluştuğu bilgisi veriliyordu. Amaç, Wilson prensipleri doğrultusunda halkın Faysal liderliğinde bağımsızlık istediğini vurgulamaktır.⁸⁸ Fransız basınında ise İngilizlerin bölgeyi ellerinde tutabilmek için süreci olabildiğince uzattıkları yönünde haberler yer alacaktır.⁸⁹ Savaş sonrası dünyanın konuşulduğu Paris Barış Konferansı'na zoraki davet edilen Faysal istediği desteği alamayacaktı. Lloyd George'un ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın "kendi kaderini tayin" ilkesini öne sürerek Fransa'yı zorlama gayreti Fransa'nın tepkisini çekecekti. Faysal'ın yerli halkın isteklerinin tespiti için komisyon kurulması önerisi ABD'nin baskısıyla kabul edilecek, ancak daha sonra ABD hariç diğer ülkeler komisyondaki üyelerini geri çekeceklerdi. Amerika'nın komisyon üyeleri Henry King ve Charles Crane çalışmalarına devam edecektir. Komisyon çalışmalarının sonunda halkın bölgede bir manda rejimi istemediği, İngiltere ve ABD'nin dışarıdan desteğine sığınacak bakabilecekleri ancak Fransa'nın varlığına ve desteğine ise karşı oldukları sonucuna varacaktı. Ayrıca mevcut Yahudi yerleşim politikasında acilen değişmesi gerektiği sonucuna varacaklardı. Rapor İngiltere ve Fransa tarafından görmezden gelinecek, ABD'de II. Dünya Savaşı'na kadar kıtasına döneceği için İngiliz-Fransız bölge siyasetinin önünde engel kalmayacaktı.⁹⁰

İngiltere Suriye içine Fransız birliklerin girmesine engel olurken Suriye de Faysal taraftarları onun yokluğunda seçim yapacaklardı ve toplanan Genel Suriye Kongresi Sykes-Picot antlaşmasının hükümlerinin ve Balfour Deklarasyonu hükümlerinin yok sayılması çağrısında bulunacaktı. İngiltere Faysal'a konuyu Fransa ile görüşmesini tavsiye edecek ve 6 Ocak 1920'de Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Georges Clemenceau ile yaptığı görüşmede kıyıların Fransa'ya ait olacağını ve iç bölgelerde ise Fransa desteğinde bir devletin kurulması konusunda anlaşmaya varacaklardı.⁹¹ Ancak Faysal'ın yokluğunda

⁸⁷ Fromkin, a.g.e., s.337-338.

⁸⁸ Dan Simonds, "WWI & the Partition of the Ottoman Empire: Mandates as a Pretext for Imperial Domination", Binghamton University, 16 Mayıs 2007, <https://www.binghamton.edu/history/resources/journal-of-history/simonds-ottoman.html> (Çevrimiçi 28 Nisan 2016)

⁸⁹ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975, s.123-124.

⁹⁰ Anthony J. Kuhn, "Broken Promises: The French Expulsion of Emir Feisal and the Failed Struggle for Syrian Independence", Carnegie Mellon University, s.25-26. <http://repository.cmu.edu/cgi/view-content.cgi?article=1125&context=hsshonors> (Çevrimiçi: 2 Mayıs 2016)

⁹¹ Kristian Ulrichsen, Kristian Coates Ulrichsen, **The First World War in the Middle East**, Londra: Oxford University Press, s.189.

Suriye’de yerel eşraftan ileri gelenler ve Osmanlı döneminde yönetimde yer alanlar kesimler bir parti kurmuşlardı. Kurulan Ulusal Parti, Suriye Kongresi’nde ağırlıklı grubu oluşturuyor ve tam bağımsızlık istiyordu. Milliyetçilerin baskısı karşısında Faysal, Suriye Kongresi’ni 6 Mart’da toplantıya çağırarak, toplantı sonunda 8 Mart 1920’de Lübnan ve Filistin’in de dahil edildiği “Suriye’nin Bağımsızlık Deklarasyonu” alkışlar arasında kabul edilecektir. Suriye’nin yeni hükümeti de Ali Ridha al Rikabi’nin başbakanlığında kurulacaktı.⁹² Fransa ve İngiltere’nin sert tepkisine neden olan bu bağımsızlık ilanı karşısında 22 Mart’da Lübnanlı Hristiyanlarda, Lübnan’ın Suriye’den bağımsız olduğunu ve Lübnan’da Fransız mandasını kabul ettiklerini ilan ederler. 25 Nisan 1920’de San Remo Konferansı’nda Suriye ve Lübnan’ın Fransız mandası Filistin’in Suriye’den ayrılarak Irak ile birlikte İngiliz mandasına bırakıldığı kararı alınacaktır. Bu Faysal’ın Fransa’ya karşı siyasi olarak mücadele etme yönündeki ümitlerini bitirirken her iki taraf içinde sorunun çözümü için yalnızca askeri alternatif kalacaktır.⁹³ San Remo’da alınan kararlara 8 Mayıs’da Suriye Kongresi Suriye’nin tam bağımsızlığı yönünde yeniden karar alarak cevap verir. Bu dönemde 2 Mayıs’ta hükümet değişmiş ve Fransa karşıtlığıyla bilinen Haşim al Atasi kabinesi kurulmuştur.⁹⁴ Fransa bu dönemde genelde bekle gör siyaseti takip etmiştir. Bunun nedeni askeri olarak yeterli birliğin olmaması ve Türkiye’de Güneydoğu Anadolu’da başlayan direnişte zorlanmaları ve iki cephede birden savaşmak istememeleridir. 1 Haziran 1920’de Ankara hükümeti ile ateşkes konusunda antlaşmaya varmaları Fransa’yı Suriye konusuna daha ağırlık vermelerine imkan sağlamıştır.⁹⁵ Fransa Beyrut’da bulunan Suriye Yüksek Komiseri General Gourad tarafından Faysal’a birbirini takip eden dört ultimatoma verilecektir. Faysal, Suriye Kongresi’nin kınamaları ve sokak gösterilerine karşın Fransa’ya savaş ilan edemez. Ancak Faysal’a bağlı yaklaşık altı bin kişilik ordu Şam’a doğru yürüyüşe geçen Fransız kuvvetlerine küçük bir direniş gösterebilirler ve Faysal 30 Temmuz’da Suriye’den ayrılmak zorunda kalır.⁹⁶ İngiltere’nin ve Lloyd George’un Suriye’yi Fransa’dan koparma gayretleri dokuz ay sürecek ve Osmanlıya dayatılacak antlaşmanın yapılmasını da bu durum geciktirecekti. Faysal İngiltere tarafından terk edilirken, Ağustos 1920’de Sevr kentinde Osmanlı topraklarının paylaşıldığı Osmanlıya dayatılan antlaşma imzalanacaktı.⁹⁷

3.2. Fransız Mandası Altında Suriye

Fransa’nın Suriye’i istemesinin iki nedeni vardı: İlki, Suriye’ye Fransızların yaptığı yatırımlar ve Levant’da bir sömürge elde etme isteğiydi. Fransa’nın Suriye siyaseti kendisinin idaresini kolaylaştırma amacı taşıırken, bu siyaset ulusal bilincin uyanmasına engel

⁹² Elizabeth Williams, “Mapping the cadastre, producing the fellah: Technologies and discourses of rule in French Mandate Syria and Lebanon”, **The Routledge Handbook of the History of the Middle East Mandates**, ed. Cyrus Schayegh, Andrew Arsan, New York: Routledge 2015, s.248.

⁹³ Kuhn, a.g.e., s. 27-46.

⁹⁴ Williams, a.g.e., s.248.

⁹⁵ Kuhn, a.g.e., 38-46.

⁹⁶ A.e., s.48 -54.

⁹⁷ Fromkin a.g.e., s.436-437.

olmak üzerine kurulmuştu. Ulusal bütünleşmeye engel olmak için etnik olarak Suriye'yi bölecek ve "böl ve yönet" siyaseti takip edecekti.⁹⁸ Fransa'nın bölgede uyguladığı bu model Mareşal Hubert Lyautey'in 1912-1925 yılları arasında Fas'da uyguladığı bir modeldi. "Böl ve yönet" stratejisine dayanan bu modeli General Gouraud'da Suriye-Lübnan Yüksek Komiseri olarak atanmadan önce Lyuatuy'in yardımcısı olarak çalışırken öğrenecek ve yeni görev bölgesinde uygulayacaktır.⁹⁹ Bu siyaset Suriye'de Sünni çoğunluk karşısında Nuseyri ve Dürziler içinde tercih edilen bir yapılanmadır. Bu aynı zamanda Suriye'nin siyasi geleceği içinde önemli olmuş, Fransızların Alevi ve Dürzileri koruması ve Alevilerin Fransız manda yönetimine verdikleri destek, daha sonraki dönemde Alevilerin iktidara gelmesini sağlamıştır. Özellikle Alevi gençlerin Fransa'nın açtığı askeri okullara olan ilgisi daha sonraki dönemde Suriye yönetimine hâkim olmalarına imkan sağlamıştır.

"Fransa, "böl ve yönet" siyasetinin ilk uygulamasını Lübnan'da yapacaktır. Lübnan'ın sınırları Suriye'nin aleyhine genişletilir. Bekaa vadisi ve Sayda Lübnan'a dahil edilir, ancak bu Suriye de tepkiye neden olur. 31 Ağustos 1920'de General Gouraud, Sayda, Trablusgarp, Sidon, Bekaa Vadisi ve Lübnan Dağı'nı kapsayan Lübnan'ın kurulduğunu ilan edecektir.¹⁰⁰ Suriye'de ise Fransa Aralık 1920'de Şam, Halep devletleri ve otonom Alevi bölgesinin kurulduğunu ilan eder. Bu iki devlet Fransız danışman gözetiminde yerel yönetici tarafından idare edilecektir. 1 Mayıs 1921'de Şam'ın güneyinde Dürzi otonom bölgesi ilan edilir. Fransa'nın korumasında yerel yöneticisini seçebilecek ve seçilmiş bir meclisi olacaktır. Büyük oranda Alevi'nin yaşadığı Lazkiye ise Fransa'nın korumasında ayrı bir devlet olacaktır. Hatay Sancağı'nda ise otonom bir yönetim öngörülür. 1922'de Cebel Dürüz bölgesi Suriye Federasyonu ile birleştirilir ancak bu federasyonda 1924'de dağıtılacak ve yerine Halep, Şam ve otonom Hatay'ın dahil edildiği Suriye devleti oluşturulur.¹⁰¹ 1936-1939 dönemi hariç Dürzi ve Alevi devletleri Suriye devletinin dışında kalacaklardır. Ancak bu iki devlet ancak 1942'de Suriye'ye dahil edilir. Fransa'nın önem verdiği bu iki devlet diğer bölgelerden siyasi olarak ayrı tutulmuştur. Böylece bu iki bölgenin Fransız karşıtı duyguların yoğun olduğu diğer bölgelerle birleşmesine mani olunmuş, yani bir Suriye birliğinin oluşması engellenmiş, diğer yandan da bu siyasetle iki azınlık bölge halkının isteği yerine getirilmiştir.¹⁰² Ancak Suriye'de Fransız manda rejimi tehdit eden önemli isyanlarda yine bu iki azınlık tarafından çıkarılacaktır. Bunlardan ilki Alevi aşiret reisi Salih al-Ali'nin henüz Fransa manda rejimi Suriye'de resmi olarak başlamadan çıkardığı isyandır.

Lazkiye ve etrafında yaşayan Alevilerin (Nuseyri) temel kaygısı Suriye'de Sünni bir yönetimin gelmesi ihtimalidir. Bu nedenle Alevilerin önceliği, Arap veya Suriye mil-

⁹⁸ Cleveland, a.g.e., s.198.

⁹⁹ Daniel Neep, **Occupying Syria under the French Mandate: Insurgency, Space and State Formation**, New York: Cambridge University Press, 2012, s.31-33.

¹⁰⁰ Philip Shukry Khoury, **Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945**, New Jersey: Princeton University Press 1987, s.57.

¹⁰¹ Ayşe Tekdal Fildiş "The Troubles in Syria: Spawned by French Divide and Rule", **Middle East Policy Council**, Kış, 2011, Cilt XVIII, Sayı: 4 <http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/troubles-syria-spawned-french-divide-and-rule?print> (Çevrimiçi: 1 Mayıs 2016)

¹⁰² Fildiş, a.g.e.

liyetçiliğinden ziyade güvenlikleri ve sosyal yaşamlarının garanti altına alınması olmuştur. Faysal'ın Suriye krallığına da bu nedenle karşı çıkmışlar, Suriye Kongresi'ne temsilci göndermemişlerdi. 1919 sonunda önemli Alevi aşiret liderleri General Gouroud'a telgraf göndererek Fransa'nın korumasında ayrı bir Alevi devleti talebinde bulunmuşlardır. Ancak Alevi önder Salih al-Ali yine aynı yıl içinde Fransızlara karşı başkaldırır. Bu isyan Fransızlara yönelik ilk isyan olarak tarihe geçer. Genelde bu başkaldırı Fransızlara karşı iki yıl süreyle direnebilen milliyetçi bir hareket olarak kabul edilmektedir.¹⁰³ Ancak bazı yazarlar ise isyanda etnik kaygıların etkin olduğunu savunmaktadırlar. İsyanın milliyetçi karakterine dikkati çeken yazarlar al-Ali'nin direnişinin sahili işgale başlayan Fransız güçlerine yönelik milliyetçi bir direniş olarak Aralık 1918'de başladığını, Ali'nin İsmaililere¹⁰⁴ saldırısının ise 1919'da gerçekleştiğini savunmaktadırlar.¹⁰⁵ Başkaldırıda etnik mücadelenin etkili olduğunu düşünen yazarlar ise direnişin nedenini İsmaili- Alevi çekişmesi etrafında izah etmektedirler. İsyanın nedeni, Tartus'un kuzeydoğusunda Kadmus'da (al-Qadmus) Alevilerin bölgeyi paylaştıkları İsmaililerle tarihten süregelen mücadeledir. Salih al Ali Mart 1919'da İsmaililere saldırıda bulunur. Mayıs ayında mücadelenin alanı genişler ve Sünnilerinde desteğini alan Alevilerin saldırısı Yunan Ortodoks ve Maruni köylerine kadar yayılır. Bunun üzerine Fransa'nın müdahalesi gelir. Böylece isyan "Şeyh Salih al Ali"nin Fransızlara karşı yaptığı bir isyan halini alır. 1919'da bir Fransız birliğini yenmesiyle ünü yayılır ve saldırıları Banyas ve Tartus'a kadar yayılır.¹⁰⁶ Ancak direnişin kaderi Aralık 1920'den sonra değişecek ve Haziran 1921'den sonra Fransızlar karşısında tutunamayan al-Ali dağlara sığınacak, gıyabında idam cezası verilecektir. Ancak 1922'de cezası General Gouroud tarafından affedilir.¹⁰⁷ Fransa'nın Alevilerin ayrı bir devlet kurmasına müsaade edilince tekrar Fransa ve Aleviler arasındaki ilişkiler düzelir. Aleviler 1 Temmuz 1922'de kendi devletlerine, mahkemelerine, Sünni kontrolünde olmayan devletlerine kavuşacaklardır. Daha düşük vergi verecek, bayrakları olacaktır 1936'ya kadar Aleviler Fransızlara karşı hiçbir direnişe dahil olmayacaklar aksine Fransız yönetimine destek verirler.¹⁰⁸

¹⁰³ Kais M. Firro, "The Alawis in Modern Syria: From Nusayriya to Islamvia Alawiya". University of Haifa, s.16-17. [http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/\\$002fj\\$-002fislm.2005.82.issue-1\\$002fislm.2005.82.1.1\\$002fislm.2005.82.1.1.xml?t:ac=j\\$002fislm.2005.82.issue-](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/$002fj$-002fislm.2005.82.issue-1$002fislm.2005.82.1.1$002fislm.2005.82.1.1.xml?t:ac=j$002fislm.2005.82.issue-)

¹⁰⁴ Şii mezhebi olan İsmaililik 765'de İmam Cafer'in ölümünün ardından gelen oğlu İmam Musa'nın imamlığını kabul etmeyerek İmam Cafer'den önce ölen büyük oğlu İsmail'in soyundan gelenleri imam olarak kabul eden mezhebtir.

¹⁰⁵ Matti Moosa, **Extremist Shiites: The Ghulat Sects**, New York: Syracuse University Press, s.282-283.

¹⁰⁶ Dick Douwes "Modern History of the Nizari Ismailis of Syria", **Modern History of the Ismailis: Continuity and Change in a Muslim Community** ed.Farhad Daftary, Londra: I.B. Touris&Co Ltd. 2014, <https://books.google.com.tr/books?id=sf9fAwAAQBAJ&pg=PT39&dq=Ismaili-+Alawis++relation+under+French+mandate+in+Syria&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKewj675f-kdrMAhVFG-CwKHRS9DgMQ6AEIzAB#v=onepage&q=Ismaili-%20Alawis%20%20relation%20under%20French%20mandate%20in%20Syria&f=false>

¹⁰⁷ Moosa, a.g.e., s.283

¹⁰⁸ Daniel Pipes, **Greater Syria: The History of an Ambition**, New York: Oxford University Press 1990, s.166-168.

Fransa'nın 1923'de resmi olarak manda rejimini kurmasını müteakip karşılaştığı önemli ikinci isyan ise. Cebel Dürüz bölgesi lideri Sultan Atrâş'ın (Paşa) başlattığı ve iki yıl devam ederek ülkenin büyük bir bölümüne yayılan isyan olacaktı. İsyân 18 Temmuz 1925'de başlayacak ve tüm ülke geneline yayılacak 1 Haziran 1927'de isyanlar bastırılacaktır. Atrâş'ın isyanının temel nedeni Osmanlı zamanında fiili özerk konumlarını geri alabilmektir. Yabancı bir yönetimin Dürzi bölgesine müdahale etmesine tepki göstermişlerdir. Ancak bu isyanın önemli bir nedeninin de Cebel Dürüz'ü yöneten Yüzbaşı Gabriel Carbillat'ın son derece sıkı yönetim anlayışı olduğu ileri sürülecekti¹⁰⁹.

Dürziler Temmuz ayında Salkhad'ı Ağustos ayında ise bölgenin başkenti Suwayda'yı ele geçirirler. İsyânın genişlemesinde Şam ve Humus'un siyasi önderlerinin de bu isyana katılmasının etkisi olacak, şehir eşrafının da bu isyana destek vermesiyle Dürziler Ekim'de Şam'ı ele geçirirler. Fransız hükümeti 20 Ekim 1925'de Şam'da sıkıyönetim ilan eder.¹¹⁰ Fransa isyanı sert bir şekilde bastırmayı dener ve. Şam, havadan ve karadan yoğun bombardıman altına alınır. Bunun neticesinde 1400'ün üzerinde Suriyeli can verir. Ancak bu kıyım isyanın daha da genişlemesine neden olur. 1927 yılında Fransa'dan gelen takviye güçlerle bastırılabilen isyan, Fransa içinde can ve mal kaybına neden olur.¹¹¹ Ancak isyanda beş bin Suriyelide öldürülür.¹¹² Bu isyan ülkenin kendi kendini yönetmesi anlamında atılmış ilk adım olarak görülmektedir. Bu isyan ayrıca Suriye'de yabancı desteği almadan yapılan bir isyan olması nedeniyle önemlidir. Bu isyan sonrasında bölgenin yönetimi Fransız askeri otoritelerinden alınmış yerel yöneticilerin etkin olduğu özerk bir sisteme kavuşturulmuştur. Bunun yanı sıra 1930 anayasasında bölgenin diğer bölgeler karşısında özerkliği kabul edilmiş, kendi hukukunu oluşturmaya müsaade edilmiştir. Bölgenin yönetimi konusunda yerele yetki tanınmıştır. Eğitim dilinin Arapça ve Fransızca olması öngörülmüştür. Ancak buda yine Dürziler tarafından kabul görmemiştir.¹¹³ Dürziler 1942'de Suriye'ye dahil edildikten sonra 1944'ten itibaren Ulusal Blok ile ilişkilerini geliştirdiler ve Blok'a Suriye ile tam katılım konusunda öneri götürdüler. Buna karşın Dürziler Suriye'nin bağımsızlığından sonrada merkezin bölge siyasetine müdahalesine sürekli direnmişlerdir.¹¹⁴

Çıkan isyanlar sonunda Fransa yalnızca askeri yöntemlerle ülkenin yönetilemeyeceğini görerek siyaset değişikliğine gitti ve ülke ve yerel yönetimde siyasilerle işbirliğine girmeye çalıştı. Artık Suriyeliye rağmen Suriye'yi yönetmek yerine, ülke Suriyeli ile işbirliği içerisinde yönetilmeliydi. Bu politika çerçevesinde 1928 yılında Suriyeli yerel eşrafın ve bu eşrafa mensup siyasilerin oluşturduğu Ulusal Blok, bağımsızlığa kadar

¹⁰⁹ Neep, a.g.e, s.33.

¹¹⁰ "French Syria, (1919-1946)", Central Arkansas University <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/french-syria-1919-1946/> (Çevrimiçi: 8 Mayıs 2016)

¹¹¹ Cleveland, a.g.e., s.270.

¹¹² Joshua Landis, "Shishakli and Druzes: Integration and Intransigence", a.g.e., s.370.

¹¹³ Birgit Schaebler, "State(s) Power and the Druzes: Integration and the Struggle for Social Control", **The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation: Bilād Al-Shām**, ed. Thomas Philipp, Birgit Schäbler, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1998, s.354-356.

¹¹⁴ Joshua Landis, "Shishakli and Druzes: Integration and Intransigence", a.g.e., s.370.

olan süreçte siyasal hayatta halk ve Fransız manda yönetimi arasında aracı kurum olarak önemli rol üstlenmiştir.¹¹⁵ Bu grubun mensupları milliyetçiydiler, ancak ülkenin geleceğindeki yerlerini ve mevcut konumlarını garanti altına almak istemekte ve bunun yolunu da Fransa ile sınırlı olsa işbirliğinin devamında görmekteydiler. Bu çerçevede kendilerine rakip olabilecek örgütlenmelere müsaade etmeyeceklerdi.¹¹⁶ Ancak Fransa'nın kendi personeli dışında hiçbir kesime bağımsız karar alma yetkisi vermemiş olması, bu grupları devlet tecrübesinden yoksun bırakıyordu.

“Büyük İsyân” yalnızca Fransız manda rejimini zora sokmamış, devlet yönetiminde de krize neden olmuştu. İsyânın başlamasının ardından aynı yılın Aralık ayında Subhi Bey devlet başkanlığı görevinden istifa etti ve yerine Nisan 1926'da Ahmad Nami seçildi. Fransız Yüksek Komiseri Auguste Henri Ponsot Tac al Din al-Hasani'yi başbakan olarak atadı.¹¹⁷ İsyânın bastırılmasının ardından siyasi ortamı yumuşatmak gayesiyle Fransa yeni meclis seçimlerine ve anayasa hazırlanmasına onay verdi. Nisan 1928'de Meclis seçimi yapıldı ama Anayasa Komisyonu'nun Ağustos 1928'de meclise sunduğu anayasa teklifi Fransız Yüksek Komiseri tarafından kabul edilmeyince Mayıs 1930'da komisyon dağıtıldı. Kısa süre sonra Fransız Yüksek Komiserinin sunduğu seçilmiş bir meclis ve meclisin seçtiği bir cumhurbaşkanını esas alan anayasa teklifi kabul edilince Aralık 1931 ve Haziran 1932 tarihinde seçimler yapılarak Muhammed Ali al-Abid Haziran 1932'de cumhurbaşkanı oldu.¹¹⁸ Aynı yılın Temmuz ayında Suriye Devleti'nin adı “Suriye Cumhuriyeti” olarak değiştirildi. Ancak Ülkedeki ekonomik sorunlar ve artan işsizliğe Ulusal Blok'un çözüm üretememesi 1930'da Milliyetçi Hareketler Birliği'nin kurulmasına neden oldu. Milliyetçi görüşleriyle öne çıkan Birlik, Ulusal Blok'un Fransa ile olan ilişkisine karşı çıkararak onları Fransa ile olan ilişkilerde daha sert tutum takınmaya zorladı.¹¹⁹

Ulusal Blok toplumun gözünde kan kaybederken Ocak 1936'da manda rejimi de tutumunu sertleştirerek Blok'un Şam ofisini kapatıp iki üyesini tutukladı.¹²⁰ Bu tutum, Ulusal Blok'a toplum gözünde kaybolan etki ve prestijini yeniden kazanma şansı verdi. Bundan cesaret alan Ulusal Blok'un genel grev çağrısında bulunmasıyla başlayan grevler Mart ayına kadar devam etti. Ülkenin Şam, Hama, Humus, Deyr el Zur başta olmak üzere farklı bölgelerinde çıkan gösterileri Fransız güçlerinin şiddet kullanarak bastırmayı tercih etmesi yüze yakın Suriyelinin ölümüne neden oldu. Fransız hükümeti aynı yıl içerisinde Şam, Hama, Humus ve Halep'te sıkıyönetim ilan ederek gösterileri durdurmaya çalıştı. Daha sonra Ulusal Blok'un önde gelen iki lideri Cemil Merdam ve Nasil al-Bakri'yi

¹¹⁵ Cleveland, a.g.e., s.249.

¹¹⁶ K. Fieldhouse, **Western Imperialism in the Middle East 1914-1958**, New York: Oxford University Press, 2006, s.293.

¹¹⁷ “French Syria, (1919-1946)”, Central Arkansas University <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/french-syria-1919-1946/> (Çevrimiçi: 8 Mayıs 2016)

¹¹⁸ David Commins, David W. Lesch, **Historical Dictionary of Syria**, Maryland: Scarecrow Press 2014, s.137.

¹¹⁹ Fieldhouse, a.g.e., s.295.

¹²⁰ “Syrian citizens general strike against France, 1936”, <http://nvdatabase.swarthmore.edu/content/syrian-citizens-general-strike-against-france-1936> (Çevrimiçi: 8 Mayıs 2016)

tutuklayarak sürgün etmesine karşın manda rejimi olayları kontrol altına alamadı. Bunun üzerine Fransızlar siyaset değiştirerek uzlaşma yönünde adım atmaya karar verdi. Bu amaçla Hasani hükümeti istifa ettirilerek yerine Ata al-Atasi liderliğinde milliyetçi bir kabine kurduruldu.¹²¹ Bu tutuklamalardan bir ay sonra Fransa'da yeni kurulan sosyalist Leon Blum hükümeti Ulusal Blok'la görüşmeyi kabul edince Paris'te konuyla ilgili görüşmeler yapılarak bir uzlaşya varıldı. Bunun üzerine Mart başında Ulusal Blok grevlerin sonlandırılması çağrısında bulundu.¹²² Böylece aynı yılın Eylül ayında Fransa ve Suriye hükümetleri arasında Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Fransız mandası üç yıl içerisinde kaldırılacaktı.¹²³ Manda yönetiminin kalkmasıyla birlikte 30 Kasım'da yeni meclis seçimleri yapılarak Aralık'ta Ulusal Blok lideri Haşim al Atassi devlet başkanı olarak seçildi.¹²⁴ Attaside Cemil Merdam Bey'i hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Ancak Alevi bölgelerinin de Suriye sınırlarına dahil edilmesi Aleviler arasında tepkiye neden olacaktı. Alevi önderleri Şubat 1936'da Suriye ile birleşme konusunu görüşmek için Tartus'da bir araya gelerek Fransa yardım etmese dahi Suriye ile birleşmeye karşı direnme yönünde karar aldılar. Buna karşın dini önderler uzlaşma yanlısı tavır aldıkları, hatta birleşmeye destek veren bir fetva yayınladıkları için ciddi bir Alevi direnişi olmadı. Ancak bu fetvayı tüm Alevi aşiret liderleri kabul etmeyecekti. Bu birleşmeye karşı olanlar Haziran 1936'da Leon Blum'a mektup göndereceklerdi. Mektuba imzalarını koyanlar arasında Süleyman al Murşid ve Hafız al Esed'in babası Süleyman el Esed'de bulunmaktaydı.¹²⁵ Daha sonra Aleviler Süleyman al Murşid önderliğinde Temmuz 1939'da ayaklandılar. Bu ayaklanma sonuç verdi ve Fransız Yüksek Komiserinin Alevi bölgesinin Suriye'ye dahil edilmeyeceğini açıklamasıyla isyan son bulacaktı.¹²⁶

Suriye Ulusal Meclisi'nin Aralık 1936'da kabul ettiği antlaşma, Fransa Ulusal Meclisinde koloni yanlılarının engeline takılır, ardından Haziran 1937'de Blum hükümeti iktidardan düştü. Yeni hükümet bu antlaşmaları eleştirirken 1939'da II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmasını gerekçe göstererek antlaşmanın mecliste reddedilmesini sağladı. Aynı yıl içerisinde Hatay'ın Türkiye'ye katılması nedeniyle Suriye'de hükümet istifa etti. Bunu 7 Temmuz 1939'da Attasi'nin istifası takip edecekti. Bunun üzerine Suriye Yüksek Ko-

¹²¹ "Syrian citizens general strike against France, 1936" <http://nvdatabase.swarthmore.edu/content/syrian-citizens-general-strike-against-france-1936> (Çevrimiçi: 8 Mayıs 2016)

¹²² "French Syria, (1919-1946)", Central Arkansas University, <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/french-syria-1919-1946/> (Çevrimiçi: 8 Mayıs 2016)

¹²³ Jörg Michael Dostal, "Post-independence Syria and the Great Powers (1946-1958): How Western Power Politics Pushed the Country Toward the Soviet Union" <http://acuns.org/wp-content/uploads/2013/01/Syria-Paper-1946-1958-for-ACUNS-Conference-Website-12-June-2014.pdf> (Çevrimiçi: 3 Mayıs 2016)

¹²⁴ Fieldhouse, a.g.e., s.296.

¹²⁵ Leon Goldsmith, **Cycle of Fear: Syria's Alawites in War and Peace**, New York: Oxford University Press 2015, s.64.

¹²⁶ David Commins, David W. Lesch, **Historical Dictionary of Syria**, Maryland: Scarecrow Press 2014, s.32.

miseri Gabriel Puaux meclisi feshetti. Bu sırada Fransa Almanya tarafından işgal edilmiş ve Almanların atadığı Mareşal Philippe Petain'in Vichy¹²⁷ (Fransız Devleti) tarafından yeni bir hükümet kurulmuştu. Dolayısıyla Suriye mandası Temmuz 1940'ta Vichy Fransa'sına bağlandı ve Aralık başında da Henri Dentz yeni yüksek komiser olarak atandı.¹²⁸ Bundan bir yıl sonra 1941'de General Charles de Gaulle'e bağlı "Hür Fransa" ordusu ve İngiliz ordusu Vichy hükümetine bağlı güçleri yenince Suriye yeniden manda rejiminin kontrolüne girdi. Charles de Gaulle-Winston Churchill görüşmesinde de Gaulle Suriye konusunda "beklemeksizin" bağımsızlık sözü verince eylülde Fransız Yüksek Komiseri Georges Catroux Suriye'nin bağımsızlığını ilan etti.¹²⁹

Mart 1943'te Anayasanın düzenlenmesi ve yeni meclis seçimlerinin yapılması kabul edildi. Yapılan seçimlerden milliyetçi kesimler zaferle çıkacaklardı.¹³⁰ Meclis Şükrü el Kuvvetli'yi devlet başkanı olarak seçti; ancak de Gaulle için Suriye ve Lübnan'da Fransız hâkimiyetine son veren bu gelişmeler kabul edilebilir değildi. Fransızlar çıkarları korunmadan iki ülkeyi de terk etmek niyetinde değildi. Bu nedenle Fransa'nın Mayıs 1945'te ülkedeki askeri mevcudiyetini artırma gayreti halkın tepkisine neden oldu. Bunun üzerine Fransa 1925'te yaptığına benzer şekilde, Şam'ı yine bombardımana tuttu. Bombardıman- da 400 kişinin hayatını kaybetmesi İngiltere'nin tepkisini çekince Fransa her iki ülkedeki askeri varlığını sona erdirmeye karar verdi. Böylece Suriye ve Lübnan 1946'da bağımsızlıklarını kazanmış oldular.¹³¹ Bağımsızlık milli bir uyanış neticesinde oluşan milliyetçi bir direnişin sonucu olmamış, ülke dışında oluşan yeni siyasi dengelerin sonucu olmuştur.

Sonuç

Ortadoğu tarihten günümüze önemli uygarlıkların kurulduğu yer olmuştur. Uygarlıkların gücü, bölgeye sahip olmalarıyla tanımlanmıştır. Toplumlara sunduğu bolluk nedeniyle Suriye'nin de içinde olduğu bölgeye Bereketli Hilal adı verilmiştir. Bu nedenle bölge tarihin en eski ve uzun uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Üç semavi din bu bölgede doğmuş, bölgenin bereketine sahip olma isteği büyük ve kanlı savaşlarında nedeni olmuştur. Bölgenin uygarlık tarihi MÖ 3500'lerde Sümer kent devletleriyle başlamış, kurulmuş olan medeniyetlerin ihtişamı bölgeye yeni uygarlıkları çekmiştir. Semavi dinler için kutsal olan yerlerin bu topraklarda, hatta Kudüs gibi aynı yerde bulunması güçlü uygarlıkların bölgeye hâkim olma isteklerinin önemli bir nedeni olmuştur. Bölge "doğunun zenginliğine" ulaşmak isteyen insanların güzergâhında yer alması nedeniyle de çeşitli mücadelelere sahne olmuştur.

Suriye Bereketli Hilal'in merkezinde yer alan coğrafi konumu itibarıyla tarih içerisinde önemini sürekli muhafaza etmiştir. Akdeniz'e açılan kıyılarıyla denizci kavim-

¹²⁷ Hükümet merkezi Alman işgal döneminde Fransa'nın Vichy kentine alındığı için bu isim verilmişti.

¹²⁸ "French Syria, (1919-1946)", Central Arkansas University <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/french-syria-1919-1946/> (Çevrimiçi: 8 Mayıs 2016)

¹²⁹ "French Syria, (1919-1946)", Central Arkansas University <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/french-syria-1919-1946/> (Çevrimiçi: 8 Mayıs 2016)

¹³⁰ Mansfield, a.g.e., s.324.

¹³¹ Cleveland, a.g.e., s.256-257.

lerin ilgisini çekerken stratejik konumuyla da doğudan batıya ve batıdan doğuya doğru ilerleyen fatihlerin güzergâhı olmuştur. Suriye, kutsal yerlere ulaşmadaki önemli konumu nedeniyle Hristiyanlar ve Müslümanlar için hayati öneme haiz olmuştur. Hz. İsa ile birlikte Hristiyanlıkla tanışan bu bölge altıncı yüzyılın son çeyreğinde İslamiyet'in doğuşuna ve kısa süre içinde Bereketli Hilal'in tümüne yayılmasına şahit olmuştur. Yine bu bölge Müslümanlar için kutsal olan Mekke ve Medine'nin yolu üzerinde olması ve Kudüs'ü kontrol edebilir konumu nedeniyle tüm İslam uygarlıklarını buraya sahip olmaya ve muhafaza etmeye sevk etmiştir. Sekizinci yüzyıldan itibaren İslam coğrafyasında Sünni-Şii mücadelelerinin de merkezinde yer alan Suriye, sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Emeviler'e ev sahipliği yapmıştır. Emeviler'den sonra farklı Müslüman devletlerin kontrolüne geçen bölge onbirinci yüzyılın son çeyreğinde bu toprakları geri almak isteyen Hristiyanlara karşı İslam dünyasının verdiği savaşın en stratejik alanı olmuştur. Dini gerekçeler kadar "doğunun zenginliğine" ulaşma hayaliyle iki asır kadar devam eden Haçlı Seferleriyle sürekli el değiştiren Suriye, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Mısır Memlukluları'nın hâkimiyetine girmiştir. Suriye 16.yy'ın ilk çeyreğinden itibaren ise dört asır boyunca Osmanlı egemenliği altında kalmıştır.

Osmanlı döneminde Blad üş Şam, (Şam şehri) Büyük Suriye'nin merkezi olarak devletin önem verdiği bir yer olmuştur. Bunun farklı nedenleri vardı: Osmanlının kutsal mekanlara gösterdiği hassasiyet ve haccin güvenliğinin sağlanması açısından Şam önemliydi. Ayrıca doğu-batı ticaretinin güzergahında bulunması ve Akdeniz'e hakim olmak ve kontrol etmek açısından taşıdığı stratejik önem nedeniyle Suriye, merkezin doğrudan kontrolünde tutulmaya çalışılıyordu. Osmanlının zayıflamasına paralel olarak 19. yüzyılda bölgeye Batılı ülkelerin ilgisi artmış ve misyonerlik faaliyetleri bu dönemde etkin olmuştur. Fransız İhtilali ile Avrupa'yı etkilemeye başlayan milliyetçi fikirler, 19. yüzyılda Osmanlı Ortadoğu'suna doğru yayılım gösterdi. Hiç kuşkusuz bu fikirlerden ilk olarak Osmanlıya dini bir bağlılık hissetmeyen Hristiyan halk etkilendi.

Rusya ve Fransa Hristiyan halk üzerinden bölgeyi sömürgeleştirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı devletinin bu girişimlere karşı önlem olarak ilan ettiği Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi dönem Avrupa'sının değerlerini ülke halkına kazandırma gayreti olumlu sonuç vermemiş, aksine ülkedeki uygulamalara Batının daha fazla müdahil olmasına yol açmıştı. Ancak bu yenileşme adımları Hristiyan halkın Batı ile daha sıkı ilişki içine girmesine, ticaret yoluyla ekonomik durumunun Müslüman halka göre daha iyi konuma ulaşmasına yardımcı olmuştur. Bu ıslahatlarla Müslüman halkın gayrimüslimlerle özellikle vergilendirmede eşit hale gelmesi tüm kamu yükümlülüklerinin kendileri tarafından yerine getirildiğini düşünen Müslüman halkın tepkisini çekti ve bunun sonucu olarak 1860 Lübnan olayları meydana geldi. Lübnan olayları, Batının daha fazla müdahalesine zemin hazırlamış, Hristiyanlar arasında artan milliyetçi fikirler yanında, ayrılık isteyen görüşlerde dile getirilmeye başlanmıştır. Arap halkı arasında her ne kadar 20. yüzyılın başına kadar ayrılık yönünde fikirler dile getirilmese de milliyetçi görüşler belirli aydın çevreler arasında bu dönemde gündeme getirilmiştir. Yalnız bu fikirler ayrılık etrafında oluşmamış Arap kimliğinin de tanındığı, dinin birleştirici yönüne atıfta bulunulan Batı karşısında Doğu'nun savunulması yöntemini İslam Kardeşliğinde arayan bir milliyetçilik olmuştur.

Kuşkusuz bu fikirler Suriye’de de aydın çevreleri etkiliyordu. II. Abdülhamid’in Panislamizm çerçevesinde halifelik makamını kullanarak, en azından Müslüman halkı bir arada tutma gayretinin bazı olumlu sonuçları olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ülkedeki sorunu II. Abdülhamid’in idare şeklinde görerek müdahale etmesi, yönetimde sorunlara neden oluyordu. 20 yüzyılın başından itibaren etkinliğini artıran İTC’de panislamist bir politika takip etmeye çalıştı, ancak iktidarı ele geçirdiği 1908’den sonra bu siyasetten uzaklaşmaya başladı. Bunda Müslüman halkın bir arada tutulmasında bu siyasetin etkisini yitirdiğini düşünerek Türkçülük yanlısı fikirlere dönmesi kadar, özellikle Cemal Paşa’nın ayrılık yönündeki fikirleri şiddetle bastırmaya çalışmasının da etkili olduğu yönünde görüşler vardır. Bu dönemde Suriye’deki milliyetçi söylemler Arap kimliği ve Müslüman birliği etrafında gelişmekteydi. Bu söylemlerden cesaret alarak gerçekleştirilen Şerif Hüseyin’in faaliyetleri ve yereldeki diğer milliyetçi eylemler, bu kesimlerin kendi çıkarları etrafında geliştiği için genel bir milliyetçi başkaldırı veya örgütlenme boyutuna ulaşamamıştır.

Osmanlı’dan Mondros Mütarekesi ile ayrılan Suriye bağımsızlığını elde edememiş ve 1920’de Fransız manda rejimi altına girmiştir. Fransa’nın “böl ve yönet” siyaseti kapsamında ülkeyi ayrı küçük devlet ve birimlere ayırması ulus bilincinin oluşmasına kuşkusuz engel olmuştur. Ancak bu yönetim anlayışı Sünni çoğunluk karşısında kimliklerini korumak isteyen başta Aleviler olmak üzere diğer etnik azınlıklardan destek görmüştür. Buna karşın Fransız manda yönetimini sarsan 1925 isyanı bir Dürzi isyanı iken, 1919 ve 1939 isyanları ise Alevi isyanları olmuştur. Dürzi isyanı Osmanlı yönetimi döneminde de facto bir bağımsızlık içerisinde yaşayan Cebel Dürüz’de Fransızların otorite kurmak istemesinden kaynaklanmıştır.

1919 Salih al-Ali isyanının milliyetçi bir yönü olsa da asıl amaç etnik kaygılarla bölgenin korunmasıydı. 1939 isyanı ise Suriye’nin birleşmesiyle konumlarını kaybedeceklerini düşünen Aleviler tarafından mevcut bölünmüş yapının savunulması amacıyla çıkarılmıştır. Osmanlı döneminde yerelde söz sahibi olan büyük ailelere mensup Suriyeli siyasetçiler, her ne kadar milliyetçi fikirleri savunsalar da Suriye’nin geleceğinde de konumlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu siyasi kaygılar onları Fransa ile işbirliği içerisinde hareket etmeye sevk etmiş, buda zaten etnik kaygılarla bölünmüş olan toplumun topyekün milliyetçi bir irade ortaya koymasına, örgütlenmesine ve başkaldırmasına mani olmuştur.

Fransa manda rejimi sayesinde Suriye’yi istediği gibi yönetmiş, yöntem olarak da diğer ülkelerde de kullandığı “böl ve yönet” siyasetinden faydalanmıştır. Esasında manda rejimi Milletler Cemiyeti’nin kurucu sözleşmesinin 22. Maddesinde yer alan bir yönetim sistemidir. Üç tip manda sistemi öngörülmüş ve Osmanlı’dan ayrılan toplumlar (A1 Tipi) “bağımsızlık düzeyine erişmiş olan devletler” olarak tanımlanmış ve bunların kendi kendini yönetecek olgunluğa erişine kadar bir mandater devletin tavsiye ve yardımlarını almaları öngörülmüştür. Yani manda sistemi bu durumdaki ülkelerin bağımsızlığa geçişlerinde bir aşama olarak kabul edilmişti. Ancak Fransa’nın Suriye ve Lübnan’daki uygulamaları bunun tam aksi olmuş, sivil bürokrasinin oluşmasına imkân verilmemiş, ulusal bilincin uyanmasına mani olmak için mevcut etnik bölünmüşlük kalıcı hale getirilmiştir. Bu engellemelere rağmen oluşan her türlü başkaldırı şiddetle bastırılmıştır. 1936’da

Leon Blum hükümetiyle yükselen bağımsızlık heyecanı Fransa’da sağ Milliyetçi Cephe’nin iktidarı yüzünden üç yıl sonra kaybolmuştur. “Hür Fransa”nın mimarı olan General Charles de Gaulle 1941’de vermiş olduğu sözü 1945’te tutmak istememiş ve bu yine Suriyelilerin canına mal olmuştur. Nihayet Fransa İngiltere karşısında zayıf bir durumda olması ve dünyada değişen konjonktür nedeniyle daha fazla direnememiş ve 1946’da Suriye’nin bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Fransa’nın Suriye’de sivil bir bürokrasinin oluşmasına müsaade etmemesi, ülkenin bekasında söz sahibi olan kesimlerin geçmişten getirdikleri iktidarlarını muhafaza etme gayretleri ve etnik kaygılarla hareket eden azınlıkların ulus fikrine mesafeli durmaları istikrarlı ve sürdürülebilir bir siyasi yapının oluşturulmasına engel olmuştur. İçerideki bu sorunlara İsrail’in kuruluşu ve Amerikan gizli servisi CIA’nın Arap-Amerikan Petrol Şirketi’nin (Aramco) çıkarlarını korumak için Albay Hüsnü el Zaim’e 1948’de yaptırdığı askeri darbe de eklenince Suriye darbelerle hükümetlerin değiştiği bir ülke haline gelmiştir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, günümüz Suriye’sinin ve Hafız el Esed’i iktidara getiren siyasi ortamın sorumlusunu Fransa’nın çıkarları doğrultusunda Suriye’de oluşturduğu manda rejiminde aramak gerekir.

SYKES-PICOT ANLAŞMASI'NIN 100. YILINDA SURİYE'Yİ ANLAMAK

Uğur ÖZGÖKER*, Serdar YILMAZ**

Giriş

Francois Hollande'ın Nisan 2016 içinde Lübnan, Mısır ve Ürdün'ü kapsayan Orta-Doğu gezisine çıkmasıyla Fransa'nın bölgeye olan ilgisinin yeniden canlandığı ve Paris'in bölgesel ve uluslararası alandaki gelişmelerin gerisinde kalmamak için gösterdiği çabaya dair birtakım sorular ortaya atılmıştır. Wallerstein'e göre Fransa, gerek Nicolas Sarkozy gerek François Hollande dönemlerinde Libya lideri Kaddafi'yi devirmek için Libya'ya müdahale eden Batılı güçlere öncülük ederek, Suriye'de yaşanan Arap Baharı sonrasında Esad karşıtlığı yaparak ve Mali'de silahlı hareketleri durdurmak için tek taraflı müdahalede bulunarak küresel arenada çok aktif bir aktör olarak bir zamanlar arkabahçesi olan bölgelerde varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Hatta Fransa'nın Suriye ve İran'a karşı sert pozisyonu nedeniyle 2013 yılında Hollande, İsrail gezisi sırasında neredeyse bir kahraman gibi karşılanmıştır. Ancak Wallerstein de Fransız dış politikasının geçtiğimiz 15 yılda nasıl değiştiğini, Fransa'nın 2003'teki Irak müdahalesinde ABD'ye destek vermediğini, bir zamanlar İsrail karşısında Filistin desteklediğini ve şimdilerde müdahale için asker gönderse de eski Afrika sömürgeleri ile olan 'Fransafrika' konseptinden zamanla uzaklaştığını dile getirerek "bu geri dönüşü açıklayabilecek ne yaşandı?" şeklinde bir soru yöneltmektedir.¹

Suriye meselesinin müdahale edilecek boyutun dışına çıkmaya başlaması ve özellikle Ortadoğu'da meydana gelen bölgesel sınırlar ile ilgili gelişmeler Fransa'yı, bölgede oluşan boşluğu doldurmak için müdahale arayışlarına sevk etse de aslında Fransa'nın bölgeye ilgisi yeni değildir. Zira Hatay, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin ve Ürdün gibi ülkelerin hepsi zamanında Fransızlar tarafından idare edilmişlerdir. Suriye ve Lübnan

* Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: ugurozgo-ker@areledu.tr

** Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: serdaryilmaz@arel.edu.tr

¹ Immanuel Wallerstein, Fransa'nın Agresif Dış Politikası, (Çev, Mithat, F. Sözmen), 8 Aralık 2013, <http://www.evrensel.net/haber/73680/suurun-neresinde> (12.05.2016).

da elit kesimler Fransızca konuşmakta Lübnan'da Latin Katolik kültür ve mezhebinden Marunitler, Anayasaya göre cumhurbaşkanlığı makamını ellerinde tutmaktadırlar. Fransa, 1980'lerde Magrep ve maşrek ülkelerine AB'nin geniş mali fonları ile yeniden nüfuz edebilmek için AB'nin "Akdeniz Politikası"nı kabul ettirmiştir.² Zaten LEVANT kavramı yani Akdeniz'in doğusunda olan ülkeleri tasvir eden kavram yukarıdaki ülkeler için kullanılmıştır.

Bugün bölgedeki sorunların kökeni 100 sene önce imzalanmış ve Wilson prensiplerine göre illegal olan SYKES-PİCOT Anlaşma'sından kaynaklanmaktadır. Bu anlaşma aslında I. Dünya Savaşı sürerken 29 Nisan 1916'da Kut'ül Ammare Kuşatması ile İngiliz taburunu bozguna uğratan Osmanlı Devleti'nin zaferinden 17 gün sonra 16 Mayıs 1916 tarihinde esasen Türkiye'nin Orta Doğu topraklarının paylaşılmasını öngören dönemin iki süper gücü İngiltere ve Fransa arasında yapılan gizli bir antlaşmadır. Adını görüşmeleri yürüten İngiliz Sir Mark Sykes ile Fransız Albay George Picot'dan alan Sykes-Picot anlaşması, 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren yeni Sovyet Hükümetinin Çarlık döneminde yapılan tüm gizli anlaşmaları kamuoyuna açıklamasıyla ortaya çıkmış tarihi bir olaydır. Sykes ve Picot, "imparatorluğu içselleştirmiş, sömürge yönetiminde yetişmiş ve bölge halkının Avrupa imparatorluğu altında daha iyi koşullarda olabileceğine inanan, Orta Doğu'ya dair derin bilgilere sahip ve aristokrat olan iki önemli saha adamı(ajanı) dır. Her ikisi de Ortadoğu halkları için en iyisini Avrupalı emperyalist güçlerin bileceğine inanmıştır.³

Sykes-Picot Antlaşması'nın Maddeleri⁴

1. Rusya'ya, Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı,
2. Fransa'ya, Doğu Akdeniz bölgesi, Adana, Antep, Urfa, Diyarbakır, Musul ile Suriye kıyıları,
3. İngiltere'ye Hayfa ve Akka limanları, Bağdat ile Basra ve Güney Mezopotamya verilecektir.
4. Fransa ile İngiltere'nin elde ettiği topraklarda Arap devletleri konfederasyonu veya Fransız ve İngiliz denetiminde tek bir Arap devleti kurulacak,
5. İskenderun serbest liman olacak,
6. Filistin'de, kutsal yerleşim yeri olması nedeniyle bir uluslararası yönetim kurulacaktır.

ABD'nin o zamanki Başkanı Woodrow Wilson Ocak 1918'de ilan ettiği 14 ilkesinde Gizli Anlaşmaların yapılmasını yasaklamasına rağmen SYKES-PİCOT gizli anlaşma-

² Euro-Mediterranean Cooperation (Historical), İnstitute MADEA, <http://www.medeabe/en/themes/euro-mediterranean-cooperation/euro-mediterranean-cooperation-historical/> (10.05.2016).

³ Ayşe Hür, 1916 Sykes-Picot Anlaşması 'suçlu' mu, 'günah keçisi' mi? Radikal, 19 Ekim 2014.

⁴ İlhan İlmenöz, 100. yılında Sykes-Picot Antlaşması ve Ortadoğu, 01.02.2016. <http://blog.radikal.com.tr/dunya/100-yilinda-sykes-picot-antlasmasi-ve-ortadogu-123812> (11.05.2016).

sının hükümleri Osmanlı Devletine 10 Ağustos 1920 tarihli SEVR Antlaşması ile aynen dikte ettirilmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını korumak için zaman zaman kendi aralarında anlaşmalar yaptıkları bilinmesine rağmen iki devlet arasında bir takım ihtilafların çıktığı ve birbirlerinden habersiz işler yaptıkları da bilinmektedir. Nitekim bu iki devlet 1912'de Osmanlı topraklarını kendi nüfuz alanları arasında bölen gizli bir anlaşma yapmalarına rağmen Britanya bununla da yetinmemiş ve Hindistan yolunu güvence altına almak için Türkiye'ye karşı ayaklanan Mekke'li Şerif Hüseyin'i destekleyerek Irak ve Filistin toprakları üzerinde kendisine bağımlı bir Arap devleti kuracaktı. Mekke Şerifi Hüseyin ile Mısır'daki İngiliz Yüksek Komutanı McMahon arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmek için özel bir anlaşma yapmıştır.⁵ Sir Henry McMahon, 24 Ekim 1915 tarihinde Şerif Hüseyin'e gönderdiği mektupta: "Şam, Humus, Hama ve Halep ilçelerini Arap sınırları içinde kabul etmiyoruz. Dolayısıyla Büyük Britanya, Şerif Hüseyin'in önerdiği Arab ülkelerinin bağımsızlıklarını tanımaya hazırdır" diyerek sınırların açıkça kendileri tarafından belirlenebileceği yönünde bir ultimatom vermiştir.⁶

Anlaşmaya göre Hüseyin, Arabistan Kralı, büyük oğlu Abdullah Suriye Kralı, küçük oğlu Faysal Irak Kralı olacaktı. Aslında İngilizler Arabistan yarımadasını Şerif'in muarızlarından Vahabi lider İbn-i Suud'a vadetmişlerdi. 1921'de Hicaz Emiri Bin Suud Mekke'ye gelip Şerif Hüseyin'i devirerek kendisi Kral oldu ve devletin adını da Suudi Arabistan koydu. Sykes-Picot, San Remo ve Paris Konferansları ve Sevr Antlaşması ile Suriye Fransızlara bırakılmış olduğu için İngilizlerin Şerif Hüseyin'e verdikleri sözün kendilerini bağlamadığını söyleyip Şerif Hüseyin'in oğlunu Suriye'den kovdular. Bunun üzerine İngilizler Arabistan topraklarını bölüp Abdullah'a suni Ürdün (Jordan) diye bir sahte devlet yarattılar. Bu devlet İngiltere ve ABD'nin desteği ile hala yapay olarak yaşatılmaktadır. Şerif Hüseyin'in küçük oğlu ise İngiliz manda ve himayesi altında gene kağıt üzerinde yapay olarak yaratılan Osmanlı'nın Musul-Bağdat ve Basra Eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Irak'a sözde Kral diye sembolik yetkilerle atanmıştır. Kral, 1958'deki Baas darbesiyle öldürülmüş ve suni Irak Krallığı da son bulmuştur.⁷ Nisan 2016 tarihinde ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Irak'ı ziyaretinde Ortadoğu'daki Yapay (suni) Arap devletlerini biz yarattık diye itirafta bulunmuştur.⁸

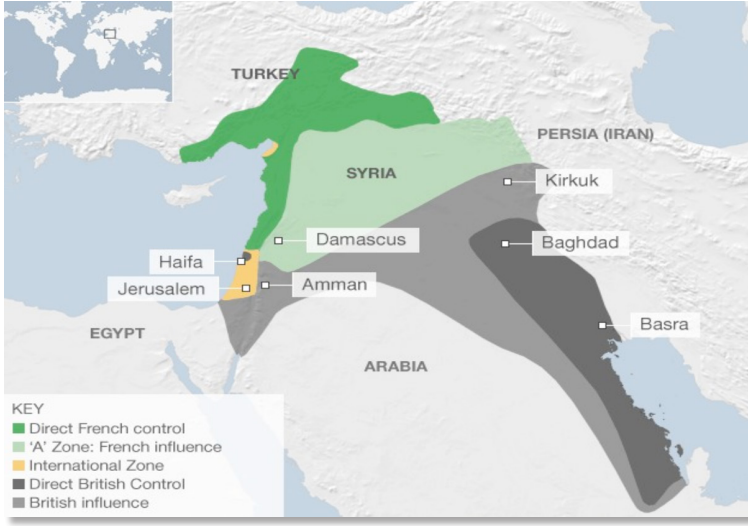
⁵ Chris, N. Trueman, "The Sykes-Picot Agreement Of 1916", 26 May 2015, <http://www.historylearningsite.co.uk/modern-world-history-1918-to-1980/the-middle-east-1917-to-1973/the-sykes-picot-agreement-of-1916/> (13.05.2016).

⁶ Özden Aydın, "Filistin Cephesi İhaneti", ATAM, Almanya, 2015.

⁷ Ayşe Hür, a.g.m., 19/10/2014.

⁸ İpek Yezdani, Irak suni ülke, 30 Nisan 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/irak-suni-ulke-40096935> (12.05.2016).

Sykes-Picot Haritası

Kaynak: http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/middle_east/2001/israel_and_the_palestinians/key_documents/1681362.stm (14.05.2016).

Mısırlı Yazar Tarık Osman'a göre İki kişinin çizdiği bu harita, "16'ncı yüzyılın başından beri Osmanlı idaresinde olan toprakları parçalayıp yeni ülkelere böldü ve siyasi oluşumları iki etki alanına dâhil etti: Irak, Mısır, günümüzde Ürdün'ün bulunduğu topraklar ve Filistin, İngiltere etkisine girdi. Fransa ise Mağrip'i kontrol ederek Suriye ve Lübnan'ı himayesine aldı." Osman'a göre, Sykes-Picot Antlaşması'yla oluşan yeni jeopolitik düzende özellikle Orta Doğu bölgesini derinden etkileyen üç farklı sorun ortaya çıkmıştır. Birinci sorun Arap devletlerinin İngiltere ve Fransa tarafından boş vaatlerle kandırılması ve bağımsızlıklarını kazanacaklarına yönelik yalanları neticesinde birçok Arap devleti zaman içinde askeri yönetimler tarafından bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. "Arap siyaseti yönünü, liberal anayasal yönetim inşasından, asıl amacı sömürgecilerden ve sömürgeci sistemden kurtulmaya çalışan milliyetçiliğe çevirdi." İkinci sorun Sykes-Picot, LEVANT'ı mezhepler temelinde bölme eğilimi taşımış, Lübnan, Maruniler, Hristiyanlar ve Dürziler için, Filistin Yahudiler için, Beka Vadisi Şii Müslümanlar için ve Suriye'de de Sünni Müslümanlar için uygun görülmiştir. Aradaki mevcut farklılıkların tırmadığı gerilimler ve hırslar zamanla şiddetlen(diril)miş ve bu ülkeler zamanla küçük grupların ekonomik çıkarları tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Son sorun ise bu anlaşmanın Araplardaki kimlik sorununu kışkırtmış olmasıdır. Dolayısıyla Arap coğrafyası son 40 yılda toplumsal dokusundaki zıtlıklarla mücadelede ciddi bir girişimde bulunamamıştır.⁹

⁹ Tarık Osman, Sykes-Picot, Orta Doğu'ya nasıl bir miras bıraktı? 2 Temmuz 2014, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140630_sykes_picot_mirasi (13.05.2016).

Pax-Britanica / Pax-Amerikana / Divide and Rule (Böl ve Yönet)

Bilindiği gibi 1700’lerden 1945’e yani 2. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar dünya üzerinde hakim güç olan ve “Güneş Batmayan İmparatorluk” olarak da adlandırılan İngiltere Krallığıydı (Büyük Britanya ya da Birleşik Krallık). Bu düzen; “Pax-Britanica” yani İngiliz Barışı, ironik olarak da İngiliz Sömürge İmparatorluğu diye adlandırılıyordu. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere gönüllü olarak Dünya üzerindeki hakim pozisyonunu eski kolonisi olan, din ve mezhep olarak kendi mezhebi Protestanlığı benimsemiş, resmi dili olarak da kendi dili İngilizce’yi kullanan siyasi rejim olarak da İngiliz siyasal sistemi “Liberal Demokrasi” prensiplerini uygulayan Amerika Birleşik Devletleri’ne (ABD) gönüllü olarak devretmiştir. 2. Dünya Savaşı sonundan bugüne kadar Soğuk Savaş dönemindeki dünyanın çok küçük bir bölümünü domine eden sosyalist ülkeler ve doğu bloğunu hariç tutarsak dünya üzerindeki hakim güç ABD olmuştur. Özellikle 1990’ların başında Komünizm ve SSCB’nin çöküşüyle tek süper güç haline gelen ABD’nin güdümünde olan bugünkü dünya sistemi “Pax-Americana” yani Amerikan Barışı ya da alaycı tabiriyle Amerikan İmparatorluğu olarak adlandırılmaktadır.

Sonuç

Arap kavimlerinin çeşitli aşiret, aile ve kabilelerden oluşmakta olup, “Birey” Kültürüne sahip olmayan “Sürü” ideolojisine göre mutlak itaat ve tebaa kültürüne dayanan, otoriter-totaliter ve fundamantelist (köktendinci) rejimlerle idare edilmeye müsait bir toplumsal yapıya sahip olmalarından sömürgeci batı devletlerinin tarih boyunca arka bahçesi olmuşlar ve bu güçlerin boyunduruğu altında kalmışlardır. Araplar dünyanın %75 enerji kaynaklarına sahip olmalarına rağmen bütün kaynakları neo-kolonyal batılı şirketlerce sömürülmektedirler. İşte Orta-Doğu Bölgesindeki devletlerde bu toplumsal yapı değişmeden “SYKES-PİCOT” da sanal olarak çizilen ve sürekli kavimsel, dinsel ve mezhepsel, siyasal rejim ve iktisadi gelişme farklılıklarına dayanan savaşlar, çatışmalar ve istikrarsız yönetimlerden bölge kurtulamaz, buna ilave olarak petrol, doğalgaz gibi bölgenin bütün doğal kaynakları batılı ülkeler tarafından sömürülmeye, bölge halkları da devamlı başta Avrupa olmak üzere diğer bölgelere göç etmeye devam ederler.

İKİNCİ BÖLÜM

**SURİYE’NİN SİYASAL VE
EKONOMİK YAPISI**

SURİYE’NİN SİYASAL YAPISI

Mesut ŞÖHRET*

Giriş

Orta Doğu’nun en etkili aktörlerinden birisi olan Suriye Arap Cumhuriyeti sahip olduğu etnik ve dini farklılıkların yanında sahip olduğu siyasal yönetim şekli ve ekonomik yapısı ile dikkat çeken bir ülkedir. Ülke 1970 yılında Hafız Esad’ın yönetime el koyması ile birlikte farklı bir siyasi yapılanmaya giderek günümüze kadar ulaşan bir siyasal rejim ile yönetilmektedir. Hafız Esad Otuz yıllık iktidarı boyunca hem etnik hem dini açıdan parçalı bir yapıda olan Suriye’yi görelî olarak tek bir çatı altında birleştirme “maharetini” gösteren bir lider olmuştur. Tamamen kendisine bağlı, sadakatine güvendiği ve askerler ve bürokratlardan oluşturduğu üç ana eksenli sistemde Esad’ın güçlü kişiliği zamanla Baas Partisi’nin bile önüne geçmiş, hatta bir süre sonra tamamen kişiselleştirdiği, kendine has (unique) bir egemenlik sistemi oluşturmuştur. Söz konusu bu siyasal sistem Hafız Esad’ın ölümüyle birlikte oğlu Beşar Esad’a geçmiş ve bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır.

Suriye’de görülen söz konusu bu sistem büyük oranda Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında yer alan birçok eski sömürge ülkesinde de büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak Suriye’de yaklaşık 46 yıldır sürmekte olan ve azınlık iktidarına dayanan tek adam sistemi bölgedeki belki de en otoriter ve en baskıcı yönetim tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak bu coğrafya da ortaya çıkan otoriter siyasal sistemler ortaya çıkmadan sömürgeci devletlere karşı yapılan bağımsızlık mücadeleleri sömürgeci devletlere bağlı bürokratlar ile ülkelerin yerel siyasi elitleri ve bu elitlerin sınıfsal müttefikleri tarafından organize edilmiştir. Bağımsızlık sonrasında bu bölgedeki devletlerin kurucu unsurlarının da söz konusu koalisyonlar olduğunu görülmektedir. Başka bir deyişle iktidarı ele geçirenler ve ülkeyi yönetenler çoğunlukla seçkin siyasi bir azınlıklardan oluşmaktadır.

Suriye’de ve diğer bölge ülkelerinde ortaya çıkan bu siyasi rejimlerin başlıca özelliği seçkinlerin, siyasi süreci devlet gücüyle denetim altında tutmasıdır. Söz konusu durum seçkinler ve halk arasında keskin bir ayrım yaratmaktadır. Çoğunlukla azınlık olan bir etnik veya dini grubun çoğunluğu yönetmesi şeklinde ortaya çıkan bu yapı devlet ile

* Dr.; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Görevlisi. E-mail: sohretmesut@yahoo.com

halk arasında keskin ayrımlara neden olduğu gibi çoğunluk olan halk üzerinde meşru görünebilmek ve onları yönetebilmek için sıklıkla güç kullanımına başvurmalarına ve korku imparatorlukları kurmalarına neden olmuştur. Zira bu devletlerdeki yönetici sınıf halk onayı ile işbaşına gelmedikleri gibi, bu iktidarlar çoğunluğun temel yönelim ve eğilimlerine uygun bir siyasi ve hatta sosyal yapıyı oluşturmakla kendilerini bağımlı hissetmemişlerdir. Bu durumun siyasi meşruiyet sorunu yarattığına şüphe yoktur. Bu noktada ortaya çıkan bu yeni devletlerin elit kesimleri, “temsil etme iddiasında bulundukları kişilerle aynı siyasi dili konuşmuyorlardı ve çıkarları, daha fazla toplumsal adalet yönünde değişimler yaratmaktan çok mevcut toplumsal doku ile servet dağılımının yönetici elitler lehine muhafaza edilmesinde yatıyordu.

Esas itibarıyla bugün Suriye’de ve Ortadoğu’da yıllardan beri süregelen anlaşmazlıkların ve çatışmaların temelinde geçmişte ve günümüzde bölge üzerinde sömürgecilik politikaları izleyen Birleşik Krallık ve Fransa başta olmak üzere diğer Batılı devletlerin büyük etkileri vardır. Bu yönüyle bugün Suriye’de ve genel olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında yaşanmakta olan krizin kökenlerini 100 yıl öncesindeki sömürge paylaşım sürecine götürmek mümkündür.

Suriye’nin bugünkü haline gelmesinin nedeni, bölgenin sözde yeniden şekillenmesini üstlenen Büyük Britanya ile Fransa’nın, kurdukları hanedanların, devletlerin ve siyasi sistemin dayanıklılığını sağlayamamaları tam tersine uyguladıkları politikalar sonucu bölgenin sorunlarının içinden iyice çıkılmaz bir hale getirmelerinin bir sonucudur. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bölgedeki eski düzeni geri dönülemeyecek şekilde yok edip Ortadoğu’daki Türk hâkimiyetini onarılamayacak biçimde yıkmışlardır. Büyük Britanya ve Fransa 1920’lerde aldıkları kararlarla Coğrafi/Büyük Suriye’yi parçalamış, hemen veya sonraki dönemde ortaya çıkan; Lübnan, Suriye, Filistin, İsrail, Ürdün gibi devletlerin sadece boyut ve sınırlarını değil, var olma haklarını da bölgesel bir sorun haline getirmişlerdir. 1920’lerdeki hesaplaşmalar kısmen ya da tamamen geçmişte kalmamıştır, aksine, Suriye’de ve genel olarak Ortadoğu’da sürmekte olan savaşların, anlaşmazlıkların ve yürütülen politikaların merkezinde Büyük Britanya ve Fransa’nın sömürgecilik politikaları yer almaktadır. Fransa’nın sömürgeci “böl ve yönet” politikasının ektiği anlaşmazlık tohumları büyüyüp bugünkü Suriye’yi meydana getiren karmaşık yerel sorunları temelini oluşturmuş ve bunun bir uzantısı olarak da ülkedeki gerilim ve despotluğu oluşturmuştur.

Bununla birlikte son dönemde Suriye’de yaşanan krizin uluslararası toplumun gündemine gelmesi ise Arap Baharı (Arab Spring) olarak adlandırılan ve Aralık 2010’da Tunus’ta başlayarak kısa sürede Libya, Yemen, Mısır, Cezayir ve Ürdün gibi pek çok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesine sıçrayan büyük çaplı halk hareketlerinin bir devamı olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu bu halk hareketlerinin bir bahar olarak adlandırılmasının temelinde benzer otoriter ve diktatör siyasal yönetim tarzlarına sahip bu ülkelerdeki insanların yüzyıllardan beri yaşadıkları yoksulluk, işsizlik, kötü yaşam koşulları, rüşvet, adam kayırma, ifade özgürlüğü, baskı ve işkence gibi daha birçok sebep vardır.

Yaşanan halk hareketleri bir süre sonra uzun yıllardan beri Baas rejimi ile yönetilmekte olan Suriye’ye de sıçramış ve halk ile yönetim arasında bir çatışma süreci başla-

mıştır. Suriye’de Mart 2011’de Baas rejimine karşı başlayan gösteriler, rejim tarafından Arap Baharı’nın da etkisini yok etmek için çok sert karşılık görmüştür. Bu süreçte rejimin Suriye halkının son derece demokratik ve insancıl taleplerine karşılık askeri yöntemlerle başvurmayı tercih etmesi ülkenin kısa süre içerisinde kaosa sürüklenmesine neden olmuştur. Düzenlenen barışçıl gösterilerle bir sonuç elde edemeyen rejim karşıtları da rejimin saldırılarında can kayıplarının artmasıyla birlikte bir müddet sonra silahlı ayaklanma yolunu tercih ederek Suriye’yi diğer devletlerinde içinde olduğu iç savaş görünüm-lü küresel bir savaşın içine sokmuştur. Zira bu savaş sadece Suriye rejimi ile isyancılar arasındaki bir savaş değil birçok bölgesel ve küresel aktörün yürüttüğü vekalet savaşı (proxy war) haline gelmiştir. Bunun sonucunda ülkenin mevcut görünümü bu aktörlerin etkinlik alanları çerçevesinde büyük bir değişime uğramıştır. Bu durum fiili olarak sahada yer alan aktörlerin yapısını da çeşitlendirip ilişkiler ağının daha da karışık bir hale gelmesine neden olmuştur. Öyle ki bugün Suriye toprakları üzerinde Baas rejimi tamamiyle egemen bir rejim değildir. Ülkenin büyük çoğunluğu birbirinden farklı amaçlara sahip silahlı grupların elinde bulunmaktadır. Bu yönüyle Suriye esas itibarıyla şu durumda tam anlamıyla bir “başarısız devlet”¹ konumundadır.

Bununla birlikte Suriye’de Arap Baharı sonrası yaşanan iç savaş süreci uluslararası topluma Suriye’deki durumun diğer benzer ülkelerden çok daha farklı olduğunu açıkça göstermiştir. Zira bölgede aşağı yukarı benzer siyasal yönetim yapılarına sahip olan ülkeler de rejimler bir bir devrilirken veya en azından belirli bir dönüşüm yaşarken Suriye’de bulunan ve ülkenin hali hazırda belirli bir kısmı üzerinde fiili olarak egemen olan Baas rejimi yine de şu veya bu şekilde varlığını sürdürmektedir.² Bu çalışmada ilk olarak söz konusu bu siyasal yapının ortaya çıkmasına neden olan başlıca sebepler incelenmiş ve daha sonra bu rejimin öne çıkan özellikleri ortaya konularak Hafız Esad ve Beşar Esad dönemindeki değişimler ve kırılma noktaları analiz edilmiştir.

1. Hafız Esad Dönemi Suriye’nin Siyasal Yapısı

Günümüz Suriye topraklarında yaklaşık olarak yarım asırdan beri hüküm süren Esad rejimi esas itibarıyla Başkanlık Monarşisi³ olarak adlandırılan ve kendine özgü dinamikleri olan bir ulusal güvenlik devleti modelinde örgütlenen bir otoriter devlettir. Bu yapı esas itibarıyla 2000 yılında ölen ve Suriye’de bugünkü Esad rejimini kuran baba Hafız Esad tarafından kurgulanan ve hayata geçirilen Soğuk Savaş dönemi bir yönetim şeklidir. Söz konusu bu yönetim şekli her ne kadar kendine has bazı özelliklere sahip olsa da bu

¹ Başarısız Devlet Kavramı genel olarak, bir devletin zayıf devletsellikten dolayı devlet kurumlarında kontrol, idare ve eylem yeteneklerini çekirdek alanlarda kaybetmiş olması ya da sadece kısmi olarak yerine getirebilmesi, bunun sonucunda da hızlı ya da yavaşça ilerleyen bir meşruiyet kaybının ortaya çıkması durumlarını açıklamak için kullanılmaktadır. Bkz. Osman N. Özalp, “Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 72, Sayı 1, 2014, s.349, ss. 349-362

² Ali Onur Tepeciklioğlu ve Elem Eyice Tepeciklioğlu “Teoriden Pratiğe: Suriye Krizi Ve Uluslararası Toplum” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 70, Sayı 1, 2015, s. 164-170, ss.163-193.

³ Başkanlık Monarşisi’nin klasik monarşiden farkı iktidarın çocuklara geçebilmesi için bir meşruiyet zemini oluşturmanın şart olmasıdır.

tarz bir yönetim şeklinin oluşmasında ülkenin gerek Fransız manda yönetimi gerekse bağımsızlık sonrası yaşadığı siyasi ve ekonomik gelişmelerin büyük bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bir başka deyişle Hafız Esad Suriye’de yaklaşık 30 yıl sürecek ve sonrasında da oğlu Beşar Esad’a bırakacağı bir yönetim modelini oluştururken ülkenin geçmiş dönemlerinde yaşadığı siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelerin büyük rolü olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Suriye’de Hafız Esad dönemini incelemeyen önceki dönemdeki siyasi gelişmeleri kısaca incelemek faydalı olacaktır.

1.1.Suriye’de Baas Rejiminin Kurulmasına Etki Eden Başlıca Faktörler

Günümüz Suriye’sinin siyasal yapısına etki eden faktörler incelendiğinde öncelikle Fransız vesayet yönetimi döneminde uygulanan bazı siyasal, ekonomik ve toplum mühendisliği çalışmalarının oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Fransız mandası döneminde uygulamaya konulan ülkeyi belirli bir ulus devlet temelinde buluşturması düşünülen bazı adımlar yerine tam tersine ülke sınırları içinde bulunan etnik ve dini yapıların ayrıştırılmasına yönelik parçalama stratejilerinin bilinçli olarak uygulandığı görülmektedir. Bu durum 1920-1946 döneminde esas itibarıyla Fransa’nın ülke üzerinde meşruiyetinin oluşmasını önlediği gibi etnik ve dini gruplar arasında ayrıştırıcı bir unsur olarak yer almıştır. Bunun sonucunda ülkede milli birlik ve beraberlik sağlamak veya en azından farklı etnik ve dini kökenden gelen insanlar arasında asgari müştereklerde bir konsensüs oluşmasına engel olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde ise bu yapı ülkenin siyasi ve ekonomik anlamda büyük çalkantıların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki Suriye’de 1946–1970 yılları arasında çok sayıda askeri darbenin yaşanmasına ve siyasi krizlerin görülmesine neden olmuştur. Yaşanan kötü tecrübeler Hafız Esad’ın ve sonrasında oğlu Beşar Esad’nın yıllarca adeta demir yumrukla ülke üzerinde hüküm sürecekleri otoriter ve baskıcı bir siyasal sistemin kurmalarına neden olmuştur.

1.1.1. Fransız Mandası Döneminin Bugünkü Suriye’nin Siyasal Yapısına Etkisi

Günümüz Ortadoğu coğrafyasında yer alan devletlerin kaderini çizen paylaşım kararlarının temel olarak Birleşik Krallık ve Fransa tarafından 1920 Nisan’ındaki San Remo Konferansı’nda alındığını söylemek mümkündür. Zira uzun yıllar boyunca Osmanlı top-rağı olarak kalan Ortadoğu’daki bu yerler o dönemin süper güçleri olarak görülen Birleşik Krallık ve Fransa tarafından o dönemin Amerikan Başkanı Woodrow Wilson’un Prensipleri gereği açıkça sömürgeleştirilemiyordu ve bu yüzden söz konusu petrol zengini bölge manda olarak adlandırılan vesayet yönetimlerine bölünmüştür. Manda yönetimleri bu ülkeler kendi kendilerini yönetecek bir düzeye erişip, bağımsızlığa kavuşturuncaya kadar bazı büyük devletlere verilen ve yükümlülükleri olan bir yetki olarak adlandırılabilir. Zira Bu manda yönetimleri ülkelere belli koşullarla o dönemin evrensel örgütü olan Milletler Cemiyeti’nin (League of Nations) gözetiminde veriliyordu ve temel amaç olarak sömürgeciliği tasviyeye yönelikti.

Ancak 1920 Nisan’ında San Remo Konferansı’nda alınan kararla Ortadoğu’daki mandalar Fransa ile Büyük Britanya’ya verilmiş, bu da Ortadoğu tarihinde bir dönüm

noktası meydana getirmiştir. San Remo’da mandaların yapısına Birleşik Krallık ve Fransa beraber karar vermişlerdi.⁴ Ancak 1920–1930 yılları arasındaki dönemde Ortadoğu coğrafyasında yaşayan nüfus gerek Birleşik Krallık gerekse Fransa’nın uygulamak istedikleri böl parçala ve yönet (divide and rule) politikaları gereği hiçbir etnik, dini, sosyal ve kültürel unsuru dikkate almadan keyfi ve suni şekilde bölünmüştür. Bir başka deyişle bu toprakları kendi kendini yönetecek bağımsız ülkeler haline getirmek yerine adeta bölgesel parçalanmalara yol açtılar. Hatta Fransa, Suriye’de daha da ileri gidip ulusal bir hükümet yönetimi altında yarı özerk eyaletler meydana getirmiştir.⁵

Bu amaçla Suriye’ye yönelik orijinal planlarında mezheplere dayalı üç tane devlet öngörülmektedir. Bunlar, kuzeyde bir Alevi devleti, merkezde bir Sünni devleti ve güneyde bir Dürzi devletidir. Bu üç devlet, federal Suriye çatısı altında birleştirileceklerdi. Ayrıca Fransa, manda idaresi sınırları içerisinde bulunan Lübnan çevresinde bir Hristiyan devleti inşa etmiş, ayrı bir Müslüman devletinin teşekkülüne ise izin vermemiştir. Maronit⁶ liderlerle işbirliği yapan Fransızlar, bunun yerine 1926 yılında “Lübnan” devletini kurmak için mevcut Hristiyan devletinin sınırlarını genişletmişlerdir. Doğuda ezici çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Bekaa ile batıda sahil bölgelerini, Beyrut, Trablusşam, Tire ve Sayda’yı içine alan topraklar Hristiyan devletinin sınırları içine dahil edilmişlerdir. Suriye’nin geri kalan kısmı, dini ve bölgesel farklılıklar esasında beş ayrı otonom bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, Cebel-i Dürzi, Halep, Lazkiye, Şam ve İskenderun’dur. Böylece Arap birliğini arzulayan milliyetçi duyguların zayıflatılması hedeflenmiştir.

Dürzîlere⁷ yoğun olarak yaşadıkları Cebel-i Dürzî bölgesinin idaresi verilmiş, Suriye’deki en büyük dini azınlık olan Alevi nüfusun toplandığı Kuzey sahili ve Cebel-i Nusayriye bölgesi de Lazkiye devletinin çatısı altında birleştirilmiştir. Büyük bir Türk nüfusu barındıran İskenderun bölgesi de ayrı bir idari yapıya sahipti.⁸

⁴ Ayşe Tekdal Fildiş, Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 5, Sayı 52, 2013, s.57, ss. 55-62

⁵ Fildiş, a.g.e., s.57-58

⁶ Maronitler çoğunlukla Lübnan ve Suriye’de yaşayan, Katolik kilisesinin Doğu ayin usulüne bağlı Hristiyanlardan bir grup olup etnik olarak Araplardır. Maronitlerin anadili Arapça olmakla birlikte, kilisede batı Süryani ayin usulü uygulanır. Son zamanlarda Arapçada kilise dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bugün ekseriyeti Lübnan’da ve Suriye’de yaşayan Marunilerin bir kısmı Güney Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika’da yaşamaktadır. Lübnan dışındaki gruplar da kendi ayin usullerini korumakla birlikte Katolik psikoposların idaresindedirler. Dünyadaki Marunilerin sayısı 1 milyon civarındadır.

Bkz. Maruniler, <http://www.turkcebilgi.com/maruniler> (Erişim 05.05.2016).

⁷ Dürzilik 11. Yüzyılda, Şii mezhebinin bir kolu olan İsmaililik içinden doğdu. Dürziliğin adı, Orta Asya kökenli din adamı Muhammed bin İsmail el-Derezi’den geliyor. Muhammed bin İsmail el-Derezi Mısır’daki Fatımi Halifelerinden El-Hakim’i Tanrı’nın cisimleşmiş hali olarak görüyordu. Dürziler baskı görmeyi engellemek için yüzyıllar boyunca dinlerini, sır tutarak yaşadılar. Dürzîler, kendilerini Arap ırkından sayarlar. Bugün Suriye’deki en büyük üçüncü dini azınlık durumundadırlar. Bkz. Faysal İrşaid, “Suriye’nin Sır Dolu Halkı: Dürziler”, <http://www.evrensel.net/haber/254477/suriyenin-sir-dolu-halki-durziler> (Erişim 05.05.2016).

⁸ Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilgi)**, Sayı 48, 2009, s.141-142, ss. 137-156

Coğrafi olarak Büyük Suriye, Arapların çoğunlukta olduğu bir bölgeydi ve özellikle Sünni Araplar arasında güçlü bir Pan-Arap milliyetçiliği hâkimdi. Bu nedenle Fransızlar, bu dönemde Suriye’de dini ve etnik azınlıkları desteklemek suretiyle Arap milliyetçiliğini zayıflatmak ve konumlarını güçlendirmek için Fransız hayranı azınlıklarla yakınlaşarak gayret sarf etmişlerdir. Zira, bir yandan İngilizlerin Arap milliyetçiliğini kendilerine karşı kullanabileceğinden endişe etmekte, diğer yandan da Suriye’de alevlenebilecek milliyetçilik ateşinin Kuzey Afrika’daki sömürgelerine sıçrayarak bir yangına dönüşmesinden korkmaktaydılar.⁹

Parçalama siyaseti, sömürgecilerin sınırlar belirlenirken coğrafya üzerinde yaşayan toplumların istek ve beklentilerini değil, kendi hedef ve çıkarlarını önceleyen yaklaşımlarının tipik bir örneğini teşkil etmektedir.¹⁰ Manda yönetiminin sonuna kadar da Fransızlar, yerel otonomi taleplerini desteklemeye devam etmişlerdir. Bu politikanın sebepleri arasında yukarıda işaret edilen Suriye milliyetçiliğine dayalı daha büyük arzuların önüne geçilmesi ihtiyacının yanı sıra, bölgenin küçük siyasi birimlere ayrılmasıyla gurupları birbirlerine karşı oynamanın, ödüllendirmenin ya da cezalandırmanın kolaylaşması da yer almaktaydı.

Fransızları Suriye üzerinde bu şekilde hakimiyet kurmaya sevk eden sebepler arasında ekonomik faktörlerin de önemli bir yeri bulunmaktaydı. Öncelikle Fransa, bölgede Osmanlı idaresi zamanından kalma yatırımlara sahipti. İpek ve tütün endüstrilerindeki bu yatırımların yanı sıra Beyrut limanını, Beyrut-Şam demiryolu ile Şam ve Halep’i birbirine bağlayan yolu Fransızlar inşa etmişlerdi. Bu yollar üzerinden gerçekleştirilen taşımacılık faaliyeti de Fransızların tekelindeydi. Ayrıca Fransızlar, bölgede üretilen pamuk ve ipek gibi hammaddelerle de ilgilenmekteydiler.¹¹

Fransa’da sömürgecilği destekleyen guruplar, ekonomik çıkar beklentilerini başka argümanlarla da birleştirerek savunmaktaydılar. Bunların en önemlileri, Kuzey Afrika’nın işgalinin ardından Fransa’nın çıkarları açısından hayati bir önem kazanan Akdeniz’in doğusunda da sömürge edinmenin zorunlu hale geldiğini savunan jeopolitik tezlerdir. Jeopolitik bakış açısı ekonomiyle eklemlenmekte; Kuzey Afrika’yla yapılan ticaretten sağlanan kârlar, sömürgelerin genişletilmesinin ticari açıdan ne kadar hayati olduğunun göstergesi sayılmaktaydı. Bu yaklaşım, imparatorluğun büyümesinin getireceği millî prestij ya da Fransa’nın “medeniyet götürme misyonu” gibi ideolojik gerekçelerle de desteklenmekteydi.¹²

Diğer taraftan Fransa’nın Suriye’de uygulamaya koyduğu manda sistemi ülkenin bağımsızlığını kazanmasına kadar sürekli sorunlu olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun sebepleri arasında öncelikle farklı bir dinsel inanca sahip oldukları için Suriyeli insanların çoğunluğu tarafından Osmanlı döneminde olduğu gibi meşru bir yönetim olarak görülmemişlerdir. Buna ek olarak uluslararası ve ahlaki sınırlamalar Fransa’nın istediği gibi hareket etmesini zorlaştırmış hatta 1940 sonrası dönemde Batılı devletle-

⁹ Okur, a.g.e., s.142.

¹⁰ Mesut Özcan, **Sorunlu Miras: Irak**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 47.

¹¹ Okur, a.g.e., s.143.

¹² A.e., s.151.

rin baskısı altında kalmıştır. Bunun yanında Fransa'nın 2. Dünya Savaşı sırasındaki ve sonrasındaki kırılan ekonomik ve siyasi yapısı da Suriye üzerindeki etkisini azaltıcı bir faktör olmuştur.

Suriye'deki 1943 seçimlerinde Vatan Kitleleri iktidara gelmiş ve el-Kuvvetli Suriye devlet başkanı olmuştur. 1944 yılı boyunca Suriye hükümeti, 1920'den bu yana Fransızların kontrolünde olan 14 idari daireyi kendi bünyesine almıştır. Bunlar arasında gümrükler, sosyal işler, emtia vergileri, şirket imtiyazlarının kontrolü ve kabilelerin denetimi de yer almaktaydı. Fransa'ya da sosyal, kültürel işler, eğitim hizmetleri ve güvenlik işlerinde kullanılan "Levant Özel Kuvvetleri"nin sorumluluğu kalmıştır. Fransa'nın muhalefetine rağmen Temmuz 1944'te Sovyetler Birliği, Eylül'de ABD, ertesi yıl da İngiltere Suriye ile Lübnan'ı şartsız bir şekilde egemen devletler olarak tanımışlar, Fransa'ya da Suriye'yi boşaltması için baskı yapmaya başlamışlardır.¹³

Yeni Suriye hükümeti "Les Troupes Speciales du Levant" "Levant Özel Kuvvetleri"nin derhal ve koşulsuz bir şekilde ya Suriye'ye devredilmesini ya da dağıtılmasını talep etmiş, aksi takdirde millî bir ordu oluşturulacağını ilan etmiştir. "Levant Özel Kuvvetleri", Komuta kademesi ve üst düzey subayları Fransızlardan oluşan ordudaki askerlerin büyük çoğunluğu Dürzi ve Nusayri idi. Orduda ayrıca sayıları çok olmamakla birlikte Çerkez ve Ermeniler de bulunuyordu. Daha sonra Fransa askeri eğitimciler, askeri akademi kurarak söz konusu yeni orduya "yerli askerler" yetiştirmeye başladı. Ancak, Sünnî'ler ilk kurulduğunda orduya alınmadıkları gibi çocuklarını akademiye göndermeyi de istemiyorlardı. Esasında Fransızların azınlıklar politikasının etkisini en derin şekilde hissettirdiği alanlardan birisini de bu askeri yapılanma oluşturmaktaydı. Hal böyle olunca demografik olarak azınlıkta bulunan etnik-dini ve mezhepsel gruplar ordu içerisinde çoğunluk halini almışlardı. Nitekim ileri ki yıllarda özellikle bağımsızlık sonrasında ülkeyi şekillendirecek olan ordu ve istihbarat içerisinde Sünnîlerin azınlıkta kalması Suriye'nin kaderini etkileyen en önemli faktörlerden biri haline gelecekti.¹⁴ Zira Manda yönetimi sona erdiğinde Suriye ordusunun çekirdeğini oluşturacak bu birliklerin bazıları tamamen azınlıklardan müteşekkildi. Bu durum bugünkü Suriye rejiminin yapısı üzerinde, etkileri günümüze kadar devam eden belirleyici bir rol oynamıştır.¹⁵

1945 yılı Ocak ayında Suriye hükümeti milli ordu kurma kararı almış, Şubat ayında da ittifak devletlerine savaş ilan etmiştir. Bu gelişmelerin ardından Mart ayında Suriye, egemenliğinin bir göstergesi olmak üzere kurucu üye sıfatıyla BM'ye kabul edilmiştir. Nisan ayında da Arap Ligi anlaşmasını imzalayarak Arap Birliği fikrine olan sadakatini teyid etmiştir. Ancak Suriye'de Fransız mandası yönetimi resmi olarak 17 Nisan 1946'da son bulmuştur. Buna karşılık ilerleyen yıllarda Suriye'deki Baas rejimi, Avrupalı sömürgeci devletlerin terk etmek zorunda kaldıkları sömürgelerdeki etkilerini devam ettirmek ve çıkarlarını korumak için ülkedeki azınlıkları kırılan bir ortamda iktidara getirerek onları kendilerine bağımlı tutmanın en tipik örneklerinden birini oluşturmaktadır. Nusay-

¹³ A.e, s.151.

¹⁴ Hatice Miray Vurmay, **Hafız Esad Döneminde Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü (1971-2000)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi, 2011, s.35.

¹⁵ Okur, a.g.e., s.151.

riler Baas öncesi dönemde de Fransızlar tarafından siyaseten kayırılmış, orduya alınmış ve onları Sünni seçkinlere bağımlı olmaktan kurtararak Fransa'ya bağlı getirmişlerdi.

Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra Pan-Arap milliyetçiliği, Baas'çı (sosyalist Arap milliyetçiliği), Büyük Suriye ve Filistin yanlısı söylemler birçok siyasi hareketin temel çıkış noktasını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ancak yerel ve bölgesel sadakatler siyasi ve sosyal bağlılıkları etkilemeyi sürdürüyordu. Bilinçli bir şekilde ve bu amaç uğruna uygulanan Fransız manda politikaları Suriye ulus devletine yönelik bağlayıcı, somut bir sadakatin gelişmesini önlemişti. Bu nedenle "Suriye Nisan 1946'da bağımsızlığına kavuştuğunda kesinlikle bir ulus-devlet değildi ve güvenebileceği tutarlı, uyumlu bir siyasi liderlikten de yoksundu."¹⁶

1.1.2. Ulus Kimliği Oluşturamaması ve Etkin Ulus Devlet Kurulamaması

Ortadoğu'da sömürgeci devletlerden bağımsızlığını kazanan devletlerin genel siyasi özelliklerinden biri hiç kuşkusuz uluslaşma sürecinde ve buna paralel olarak vatandaşlık konusunda yaşanan sıkıntılardır. Teritoryal devlet ve Batı'nın anladığı ulus-devlet kavramlarının her ikisi de görünüşte başarılı bir şekilde benimsenmelerine rağmen, bölgenin tarihsel deneyimine, siyasal kültürüne ve cemaat anlayışına yabancı kalmaktadır. Ulus temeline dayalı, hem özgürlüklerinin bilincinde ve sorumluluğunda olan hem de bu özgürlüklerin koruyucusu otorite olarak, devlet otoritesini gören bir vatandaşlık olgusunun, Ortadoğu Arap Toplamları'nda geçerli olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Ortadoğu'daki "ulus" kavramı, "bölgenin kendi etnik ve dinsel cemaat örgütlenme sisteminden gelen bir 'ulus' anlayışı üzerine kuruludur."¹⁷

Ortadoğu'da bir söylem ve bir duygu olarak milliyetçiliğin de, uluslaşma sürecini gerçekleştirmede başarılı olamadığı görülmektedir. Arap milliyetçiliği Ortadoğu'da önce Osmanlı hâkimiyetinden, sonrasında da İngiliz-Fransız mandasından kurtulma sürecinde gelişme göstermiştir. Arap toplumlarında milliyetçilik ideolojisi "kendi toplumlarına yabancılaşmış, batılılaşmış entelektüellere yeni bir kimlik sunmuştur. Ne var ki, Arap milliyetçiliği sömürge sonrası dönemde mevcut sosyal çarpıklıkların ve yetersizliklerin üstünü örten bir mesele olma durumuna düşmüştür." Anlaşılan odur ki, uluslaşma sürecinde toplumun tutunum ideolojisi olarak adlandırabileceğimiz milliyetçilik, Arap toplumlarında küçük bir seçkin gurubun savunduğu bir düşünce olmanın ötesinde, kitlelere mâl olamamış, ortak bir kimlik sağlayamamıştır.¹⁸

Ortadoğu'nun Arap ülkelerinde "yerel (milli) devlete karşı sadakat duyguları, bir yandan devletlerüstü nitelikteki Arap milliyetçiliği, öte yandan devlet içindeki çeşitli dinsel, mezhepsel ve etnik bağlarla çatışma halindedir." Dolayısıyla devletin meşruluğu etrafında örülmüş bir milli birliğin sağlandığını söylemek güçtür. Bu durum bölgenin en

¹⁶ Fildiş, a.g.e., s.61

¹⁷ Kemal Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, 49

¹⁸ Demirhan Fahri Erdem ve Çiğdem Erdem, "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamları'nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2013, s.228, ss.213-238,

önemli aktörlerinden biri olan ve çoğunluğu Arap Sünni nüfusa sahip olan Suriye’de de geçerli olan bir durum olmuştur.

Dolayısıyla gerek Suriye’de gerekse diğer Ortadoğu devletlerinde ulus devletin (nation state) oluşturulmasındaki en büyük sorun, vatandaşlığın din, etnisite, mezhep veya aşiret temeline mi dayandırılması gerektiği konusundaki tartışmalardır. “Birleştirici bir unsur olarak görülen İslam içerisindeki bölünmeler ve sömürgeci dönemde etnik kimliklerin kasıtlı olarak ön plana çıkarılmış olması gibi nedenlerle vatandaşlık meselesi daha da sorunlu bir hale gelmiştir.” Bunların yanı sıra Ortadoğu’da aşiret yapısının halen varlığını sürdürüyor olması da, “kimliklerini aşiret üyeliği üzerine kuran bireylerin siyasi çerçeve içerisinde kendilerini hangi otoriteye karşı sorumlu hissedecekleri konusunda da rahatsızlık yaratmaktadır.” Bu yapı içerisinde, zaten devleti meşru bir otorite olarak görmeyen “aşiret üyeleri devlet otoritesinden hiçbir beklentisi olmadan geleneksel yaşantılarını devam ettirebilmektedirler.”¹⁹

Dolayısıyla Ortadoğu ülkelerinin çoğu toplumsal bölünmüşlükleri bir “ulus” kimliği altında bir araya getirme hususunda yeterince etkili olamamışlardır. Vatandaşlık kimliği, “psikolojik açıdan büyük ölçüde eski cemaat kimlikleri tarafından beslenmektedir.”²⁰ Ulus kavramının tam olarak benimsenmemesi nedeniyle, Ortadoğu’daki diğer halklar gibi Suriye’deki insanlar güçlerini bağlı oldukları aşiret bağlarından ya da dini guruplardan almaya devam etmektedirler.

Sonuç olarak, siyasi iktidarın seçkin bir grubun elinde olması ve bu iktidar seçkinlerinin siyasi dönüşüme kapalı olmaları, Ortadoğu Arap Toplumlari’nin siyasi yapılarının özelliklerinden birisidir. Bu şartlar altında, her türlü muhalif oluşum daha en başından engellenmektedir. Batı tarzı sivil toplum kuruluşlarının gelişmediği ve gelişmesinin engellendiği bu toplumlarda, siyasi iktidarın karşısına etkili bir güç olarak çıkabilen iki unsurdan biri, cemaat tipi yapılanmalar iken diğeri de örgütlü bir güç olan ordudur. Bu iki odağın da, mevcut yapılarıyla siyasal rejimi demokratikleştirme yönünde dönüştürebileceği şüphelidir. Bunun dışında, bölgede kurulan çoğu ülkenin hem devlet, hem de rejim olarak yeni kuruldukları ve homojen olmayan bir toplum yapısı üzerinde hüküm sürmek zorunda oldukları ifade edilmişti. Dolayısıyla söz konusu parçalanma ve rekabetlerin yanı sıra, yapısal sosyal-ekonomik eksiklikler ulus devlet olabilmeyi aşındıran süreçler olarak belirmektedir. Bu çatışmalar üzerinde devletin varlığı ve devlet tarafından çatışmaların bastırılması otoriter yapıları ve devletin otoriterleşmesini beraberinde getirmiştir.²¹

Söz konusu bu durum Suriye’de açıkça kendini göstermiş ve ordu ülkenin siyasi hayatında bağımsızlık sonrası dönemde hep merkezi bir konumda olmuştur. Hafız Esad’ın iktidara geldiği süreçte ve sonrasında da Baas Partisi ile birlikte ortak bir yaşam sürerek bu rejimin uzun yıllar ülkeyi demir yumrukla yönetmesinde istihbarat teşkilatı ile birlikte en etkili araç olmuştur.

¹⁹ Erdem ve Erdem, a.g.e., s.230

²⁰ Karpat, a.g.e., s.52

²¹ Erdem ve Erdem, a.g.e., s.230-231

1.1.3. Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Askeri Darbeler ve Suriye'nin İstikrarsızlığı

Bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra Suriye, art arda gelen askeri darbeler sonucunda radikal değişikliklere maruz kalmıştır. Bu radikal değişiklikler, siyasi rejimi ve sistemi derinden etkilemiştir. 1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye'nin parlamenter demokrasi yasamı çok kısa sürmüştür. Ülkenin içerisinde bulunduğu iç ve dış şartlar sonucunda yaşanan demokrasi deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın merkezinde ise, daha çok "lider" etrafında üretilen hizipler, dini mezhepler ve kabileler bağlamında şekillenen "siyasa" yer almıştır. Söz konusu başarısızlıklar ülkede demokratik bir sistemin temelini kurulmasına engel olmuştur. Siyasal mücadeleler ve güç odakları arasındaki çıkar çatışmaları bağımsızlık sonrasında daha da artmıştır. Hem bölgedeki güç mücadelelerin iç politikaya yansımaları hem de yönetimden duyulan hoşnutsuzluk ülkede sonu gelmeyen askeri darbeler zincirini başlatmıştır.²²

Suriye'de Fransız manda döneminde başlayan toplumsal ve siyasi alandaki değişimlerin bu dönemlerde de devam ettiğini belirtmekte fayda vardır. Zira söz konusu değişimler sonucunda ortaya çıkan yeni toplumsal güçler demokratik gelişme açısından olumsuz bir durum yaratan askeri darbelerin gerçekleştirilmesinde etkide bulunmuştur. Buna göre, askeri darbelerin yaşanmaya başlandığı 1950'li yıllarda Fransızlar döneminde siyasi yaşamda etkin olan ve sadece geleneksel muhafazakâr elitlere dayanan dar tabanlı rejimin zorlanmaya başladığına tanık olunmakta. Bir taraftan, küçük bir tarım sanayi burjuvazisinin ortaya çıkması beraberinde sendikaları ve işçi sınıfını yaratırken, diğer taraftan öğretimin yaygınlaşması ile bürokrasi ve ordu kesiminden gelen yeni bir ücretli orta sınıf meydana gelmiştir. Basın, siyasi partiler ve çıkar grupları 1950'li yıllarda artarken, genelde söz konusu yeni ortaya çıkan sınıflar tarafından desteklenen Baas ve Komünist partiler gibi sol yelpazedeki oluşumlar geleneksel elitlerin aksine, mezhep ve bölge yerine ulus, sınıf ve meslek kavramlarına vurgu yapmışlardır.

Bu partiler içinde hem sol hem de milliyetçi ideolojiyi bir arada savunması bakımından dikkat çeken ve ileride kurulacak olan Suriye yönetimi ile neredeyse özdeşleşecek olan, Baas Partisi hemen hemen hepsi Batı eğitimi almış ve liderliğini "Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak'ın ve Sünni Müslüman Selahaddin Bitar'ın"²³, yaptıkları Suriyeli bir grup Arap entelektüeli tarafından Suriye'nin henüz bağımsızlığını kazanmamış olduğu bir tarihte, 1943 yılında Arap Yeniden Diriliş Partisi (al-Ba'th al-Arab, Arab Resurrecti-on)²⁴ adıyla kuruldu. Arap Yeniden Diriliş Partisi Batı Avrupa'da egemenliğin Tanrı'dan

²² Şatlık Amanov, "Hafız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ed.), Ankara, Platin Yayınları, 2004, ss.191-193

²³ Mişel Eflak 1912 yılında Şam'da, Ortodoks Hristiyan bir tüccarın oğlu olarak doğdu. Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde sanat tarihi ve tarih eğitimi gördü. Selahaddin Bitar ise, 1911 yılında Sünni Müslüman bir ailede dünyaya geldi. Bitar da Sorbonne Üniversitesi'nde fizik ve matematik eğitimi aldı. 1929 yılında Fransa'da tanışan Eflak ve Bitar, 1932 yılında Suriye'ye döndükten sonra Parti'nin kuruluşuna kadar öğretmenlik yaptılar ve bu şekilde genç nüfus üzerinde etkili oldular.

²⁴ Parti'nin tam adı 1953 öncesinde Arap Baas Partisi, sonrasında Arap Baas Sosyalist Partisi olmuştur. Ancak parti genel olarak Baas Partisi ismiyle anılmaktadır.

halka/millete verilmesine, skolastik düşüncenin modernizme evrilmesine yol açan gelişmelerin temellerini atan Rönesans kavramının izlerini taşımaktaydı. Bu anlamda “Ba’ti” kelimesi, Avrupa’nın yaşadığı tarzda bir uyanışın Arap dünyasındaki temsilciliğine göndermede bulunuyordu. Parti’nin iki önemli kurucusu Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar’a göre Arap ulusu tarihte süreklilik göstermişti; yapılması gereken “yeniden diriliş” sağlamaktı. Parti’ye “Ba’ti” adının verilmesi bu açıdan anlamlıydı.²⁵

Esasen Mişel Eflak’ın Arap Diriliş Partisi ile Ekrem Havrani’nin Arap Sosyalist Partisi’nin birleşmesi ile doğan Baas Partisi tüm Arapların tek bir ulus çatısı altında birleşmelerini amaç edinen ve bu çatıyı sosyalizm ile perçinlemek isteyen siyasi bir oluşum olarak kurulmuştur. İdeolojisinin sac ayakları ise “birlik, özgürlük ve sosyalizm” olarak belirlenmiştir.²⁶

Baas Partisi, kendini Suriyeli olma temelinde değil de Araplık temelinde tanımladığı ve tüm Arap dünyasına hitap ettiğini belirttiği için, imkanları dahilinde, Arap ülkelerinin çoğunda örgütlenmeye gitti. Çünkü Eflak, doğuda Arap Körfezi’nden batıda Atlantik Okyanusu’na kadar uzanan “birleşik bir Arap Devleti” içerisinde milliyetçilik ve sosyalizm arasında bir sentez arıyordu. 1948–1951 yılları arasında Parti, “birleşik bir Arap devleti” sloganına bağlı olarak faaliyetlerini Suriye dışında sürdürmeye başladı; çabalarını özellikle Ürdün, Irak ve Lübnan’da yoğunlaştırdı; buralarda Parti’nin büroları kuruldu. Pan-Arabizmi temel alan ilk Arap siyasi partisi olarak Baas, 1950’lerde diğer Arap ülkelerinde de yürüttüğü faaliyetlerle birlik düşüncesinin yayılmasında önemli rol oynadı.²⁷ Ancak tüm Arap ulusuna seslenen ve tüm Arap ulusunu kucaklayan Baas düşüncesi programda öngörülenin aksine geniş kitleleri etkilemekte başarı sağlayamamış, Baas düşüncesi sadece Suriye ve Irak ile sınırlı kalmıştır.

Ülke yönetiminde geleneksel elitler kadar söz sahibi olmak isteyen bu yeni orta sınıfın üyeleri, ülkedeki bağımlı kapitalizmin kendilerini özümsemedeki başarısızlığından dolayı liberal demokratik modele karşı tavrı almışlardır. Buna ek olarak 1950’li yılların sonlarına doğru artan ulusal krizler ve ekonomik istikrarsızlıklar söz konusu yeni orta sınıfın üyeleri arasında güçlü bir devletin geliştirilmesi fikrinin doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, önce “demokrasi” yerine “savunma” iddialarını gündeme getirmişlerdir.²⁸ Dolayısıyla, bu anlayış muhtemelen ülkede art arda gelen askeri darbelerin önünü açan ve Hafız Esad rejiminin kurulmasına giden yolu açan etkenlerden birini oluşturmuştur. Zira 1949-1970 yılları arasında Suriye’de 20 darbe ya da darbe girişimi olmuştur. Bu da hemen her yıl bir müdahaleye karşılık gelmektedir.

Söz konusu askeri darbeler zincirinin ilki 30 Mart 1949’da Sünni bir general olan Hüsnü Zaim önderliğinde gerçekleşmiştir. CIA tarafından da desteklenen darbe sonrasın-

²⁵ Özge Özkoç, **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç Ve Dış Politika (1943–1991)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007, s.22

²⁶ Sabahattin Şen, **Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.173

²⁷ Özkoç, a.g.e., s.24

²⁸ Ozan Nejat Aslan, **Demokratikleş(tir)me Sürecinde Suriye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2006, s.36

da Zaim, kendisini Cumhurbaşkanı ilan etmiş ve parlamentoyu feshetmiştir. Amerikan gizli servisi CIA tarafından da desteklenen darbe Suriye ve dünya siyaseti açısından bir takım gerçekler ortaya koymuştur. “*Suriye açısından bu darbe, bağımsızlık sonrasında Suriye’inde siyasetin yegâne belirleyici etkenin silahlı kuvvetler olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Dünya siyaseti açısından vurguladığı gerçek ise, Suriye’de ve hatıta üçüncü dünya ülkelerinin hemen hepsinde, emperyalist güçler, bölgedeki çıkarlarını, darbe ile iktidara getirttikleri askeri rejimler sayesinde gerçekleştirmişlerdir. Bunun en açık kanıtı, General Hüsnü Zaim’in kendisini iktidara getiren Amerika’nın çıkarları için, Arap-Amerikan Sirketi Arakon’un çıkardığı petrolün, Suriye üzerinden Akdeniz’e pompalanmasına imkân verecek olan Tapline anlaşmasını onaylamasıdır. Yine ABD’nin isteği üzerine İsrail ile ateşkesi kabul etmesidir*”²⁹

Ancak General Hüsnü Zaim dönemi çok uzun sürmemiş ve 5 ay sonrasında Ağustos 1949’da General Sami Hinnavi’nin önderliğinde bir karşı darbe ile yönetimden uzaklaştırılmış ve Başbakan Muhsin al Barazi ile birlikte idam edilmiştir. Sami Hinnavi iktidarı ele geçirdikten sonra yasaklanan siyasi partilerin tekrar faaliyete geçmesine ve seçimlerin tekrar yapılmasına izin vermiş olsa da siyasi yaşamın arka planında ordu bulunmaktaydı.³⁰ Sami Hinnavi’nin gerçekleştirmiş olduğu darbe İngilizler tarafından desteklenmiştir. Bunun en önemli nedeni, İngilizlerin, Suriye’yi, Irak’la aynı kampa çekmek istemesidir. O dönemde Irak’ı krallıkla yöneten Haşimi ailesi İngiliz yanlısı politikalar izlemekteydi. Gündeme getirilen “verimli hilal” denen bir projeyle Suriye ile Irak tek bir devlet çatısı altında birleştirilmek istenmiştir. Suriye’de söz konusu projeye ilişkin en büyük destek ülkedeki geleneksel güçlerden yani, muhafazakârlardan gelmiştir.³¹

Fakat Suriye’nin Irak ile birleşmesi fikrine muhalefetteki sol çevreler karşı gelmekteydi. Özellikle, Baas Partisi ve Ekrem Hurani (Arap Sosyalist Partisi kurucusu) söz konusu projeyi emperyalist bir komplo olarak değerlendirmiştir.³² Bu kaygılardan ötürü hemen harekete geçen Ekrem Hurani çocukluk arkadaşı olan Albay Çiçekli’yi yeni bir darbe konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Zira, Ekrem Hurani ve Edip Çiçekli esasen Suriye politikasında Irak’a karşıt akımı temsil ediyorlardı. Ekrem Hurani’nin de çabaları sonucu Sami Hinnavi’ye yönelik Edip Çiçekli darbesi Aralık 1949’da gerçekleşmiştir.³³

Amerikan çıkarlarına uygun politikalar izlenen Edip Çiçekli döneminde genel olarak Suriye’de kaotik ve gergin bir ortam söz konusu olmuştur. Bunun başlıca sebebi temelde sivil hükümetler ile darbeci subaylar arasındaki iktidar mücadelesidir. Zira O dönemde kurulan muhafazakâr hükümetler ordunun politikadaki gücünü sınırlamak isterken, darbelerin yaşandığı belirsizlik süreçlerinde yeteri güce sahip olamayan ordu, ülke genelinde

²⁹ Salih Akdemir, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, İstanbul, Cilt 6, Sayı 1, 2000, s.210-211, ss.201-237

³⁰ After Independence, <http://countrystudies.us/syria/11.htm> (07.05.2016)

³¹ Akdemir, a.g.e., s.216

³² Bunların temel argümanları, Irak’taki Haşimi Krallığı ile birleşme olduğu takdirde Suriye’nin bağımsızlığını ve rejimin cumhuriyetçi niteliğini kaybedeceği yönündeydi. Muhalefet ayrıca, birleşme gerçekleştiği takdirde Suriye’nin İngiltere’nin bir uydusu olacağını da iddia etmekteydi.

³³ Şen, a.g.e., s.184 – 186

güçlü olan muhafazakâr yapıdaki eski elitlerin iktidara gelmelerine engel olmak istemiştir.³⁴

1952 yılında Muhalefetin giderek artmasıyla daha sert tepkiler alan Çiçekli, 1952 yılında ülkedeki bütün partileri yasadışı ilan etti. “Arap Kurtuluş Hareketi Partisi” adı altında yeni bir parti kuran Çiçekli, yeni bir anayasa hazırlattı. Haziran 1953’te yapılan referandum sonucunda Suriye halkının büyük çoğunluğu yeni anayasayı kabul etmiştir. Bu anayasayla Suriye’de devlet başkanlığı sistemine geçildi ve Çiçekli devlet başkanı seçildi. Ancak bütün bu gelişmeler ülkedeki tansiyonu sürekli germiştir. Artan gerilim sonucunda aynı yıl içerisinde yapılan seçimlere katılamayan partiler, durumu protesto etmek amacıyla Homs kentinde bir araya geldiler. Burada, Çiçekli’ye karşı ülke çapında bir isyan hareketi kararı alındı. İsyen hareketinde önemli roller oynayan Dürzi azınlıklar ve ordu içine sızan Çiçekli’nin rakipleri 1954 yılında gerçekleştirdikleri askeri darbe sonucunda Çiçekli’yi iktidardan uzaklaştırdılar.³⁵ Çiçekli 26 Şubat, 1954’de Beyrut’a kaçmak zorunda kalmıştır.

Çiçekli’yi iktidardan uzaklaştıran askeri darbe, askeri bir yönetim yerine sivil bir yönetimi iş başına getirmiştir. 1954 yılının Eylül ayında, seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde, Baas Partisi, 142 kişiden oluşan mecliste 17 sandalye kazanmıştır. Özellikle, Arap Birliği, Batı karşıtlığı, Sovyetler Birliğine yakınlaşma, ekonomik ve siyasi alanlarda iyileştirmeler gibi talepler Baas Partisi, Arap Sosyalist Partisi ve Komünist Partiyi bir araya getiren ve birlikte hareket etmelerini sağlayan temel etkenler olmuştur.³⁶ Gücünü, daha çok öğrencilerden, entelektüellerden, kırsal kesimden gelen genç subaylardan ve kentlerdeki çalışan sınıftan alan Baas Partisi, bu dönemde, Arap Sosyalist Partisi ile birleştikten sonra Suriye siyasi hayatında önemli bir güç haline gelmiştir.³⁷

Bağımsızlık sonrasında Suriye’deki en önemli sorunlardan biri ekonomik eşitsizliğin hüküm sürmesiydi. Bu dönemde özel teşebbüsün ülke ekonomisinde çok önemli bir yerde olmasına karşın, Batı dünyası ile bozulan ilişkiler ve küçük fakat aşırı sol ve sağ gruplar arasındaki mücadeleler iyi organize olmayan iş ve ekonomi çevrelerinin durgunluğunu büsbütün arttırmıştır. Bu durum, toplum içerisinde ekonomik reform yönündeki seslerin yükselmesine neden olmuştur. Bütün bu gelişmelerin yanında yoksul sınıfların ekonomik ve sosyal ümit arzuları kabarmış ve bunların ancak ihtilalcı bir rejimle yerine getirilebileceğine dair inançlar yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla, bütün bu koşullar sosyalist fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, Suriye’deki parlamenter rejimi 1949’da deviren Hüsnü Zaim ve sonraki generaller sosyalist sloganlarla ortaya çıkmıştır.³⁸

Suriye’de 1949–1954 döneminde art arda yaşanan 4 darbe ile ordu Suriye’nin siyasi hayatına tüm ağırlığıyla dahil olmuş ve bu durum Suriye’yi diğer Ortadoğu’daki ülkeler

³⁴ Aslan, a.g.e., s.38.

³⁵ Shishakli Dictatorship, <http://countrystudies.us/syria/12.htm> (Erişim 07.05.2016)

³⁶ Radical Political Influence, <http://countrystudies.us/syria/13.htm> (Erişim 07.05.2016)

³⁷ Akdemir, a.g.e., s.216.

³⁸ Aslan, a.g.e., s.37.

gibi siyasi açıdan tamamen istikrarsız bir ülke haline getirmiştir. Bunun yanında artık ordunun işsiz güçsüz insanların bulunduğu bir kurum olmadığı bilakis Suriye içindeki hakim toplumsal sınıflara karşı alternatif bir zümre çıkaran bir kurum olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca darbe yapan askerler ülkeyi modernleştirmek noktasında genelde otoriter tarzda bir yönetim anlayışını ve ilerici toplumsal reform uygulamalarını benimsedikleri söylenebilir. Örneğin, darbe yoluyla iktidara gelen Hüsnü Zaim, bir taraftan otoriter yönetim anlayışına bağlı kalarak siyasi partileri ortadan kaldırırken, diğer taraftan toplumu ileri bir seviyeye götürecek reformlardan olan kadınlara seçme hakkının verilmesini ve medeni hukukun yapılandırılmasını sağlamıştır.³⁹

Benzer şekilde Albay Edip Çiçekli'de sanayi ve tarım alanlarında çağdaşlaşma yolunda önemli hamleler yaparak ülkeyi kalkındırmayı amaçlamıştır. 1954 yılına gelindiğinde Suriye'de 37 Anonim şirketi bünyesinde 8 fabrika ve 17 elektrik istasyonu faaliyet gösteriyordu. Ayrıca 60 bin işçinin istihdam edildiği 8 adet tekstil fabrikası ihracatın lokomotif durumuna gelmişti. Bunun sonucunda büyük çoğunluğu özel sektöre ait olan sanayi kuruluşlarıyla bir burjuvazi ve çağdaş işçi sınıfının oluşmaya başladığı söylenebilir. Ayrıca tarım alanında da 1952 yılında toprak reformu yaparak büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprakları alarak 25 aileden oluşan kooperatiflere dağıtmıştır.⁴⁰

1950'lilerin ikinci yarısından sonra Suriye'de gözle görülür bir şekilde Baas Partisi'nin ağırlığının ülke siyasetinde giderek arttığı görülmektedir. Baas Partisinin bu dönemde özellikle, Komünist Partisi ile sürdürdüğü iş birliği meyvesini vermekte gecikmedi. Böylece, her iki parti, 1957 yılında iktidara geldiler. Ancak, çok geçmeden iki partinin arası birden bozuldu. Komünist Partiden kurtulmak isteyen, Baas Partisi, Mısır ile İttifak kurmaya çalıştı. Çünkü dönemin Mısır devlet başkanı Cemal Abdül Nasır, Mısır'daki Komünist Partisini kapatmıştı. Nasır'ın aynı şeyleri, Suriye'de yapmasını da ümit ediyordu. Bu yüzden, Baas Partisi 1957 yılının Aralık ayında, Mısır'ın başkanı Nasır ile ittifak konusunda görüşmeleri başlattı ve 1 Şubat 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler.⁴¹

Suriye'nin Mısır'la bir araya gelme çabalarında ülkenin iç dinamikleri kadar, dış dinamikleri de rol oynamıştır. Zira, "soğuk savaş" döneminde, dünyadaki birçok ülkede olduğu gibi Ortadoğu ülkelerinde de, Amerikan ve Sovyet yanlısı rejimler ortaya çıkmıştır.⁴² Amerika, bu dönemde Eisenhower Doktriniyle Ortadoğu ülkelerini Komünizm tehlikesinden koruyacak tedbirler alma yoluna gitmiş ve bu suretle bölgedeki ülkeleri kendi tarafına çekme siyaseti uygulamıştır. Bu çerçevede Suriye'yi 1957 yılının başlarında bir Sovyet uydusu olarak değerlendiren ABD, Suriye'ye Eisenhower Doktrinini kabul etmesi için baskı uygulamıştır. Bu baskılar karşısında ülkedeki siyasi liderler ve ordu mensupları Suriye'nin Mısır'la birleştiği taktirde gücünün daha da artacağını hesap etmişlerdir. Öte yandan Mısır'la birleşme fikri sadece Amerikan baskılarından kurtulmak için bir çare

³⁹ A.y.

⁴⁰ Hafızullah Emadi, **Politics of Dispossessed: Super Powers and Developments in the Middle East**, London, Prager Press, 2001, s. 107.

⁴¹ Akdemir, a.g.e., s.218.

⁴² Davut Dursun, **Ortadoğu Neresi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.32.

olarak benimsenmemiş, aynı zamanda ülkenin Irak'taki gerici rejim ile birleşme olasılığını yok etmek için de gündeme getirilmiştir. Bu düşünce daha çok ordudaki subaylara aitti.⁴³

Ancak, Mısır ile Suriye arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) bu uzun ömürlü olmamıştır. Aradan geçen kısa bir zaman sonra birlik içerisinde huzursuzluklar baş göstermiştir. Huzursuzluğun kaynağını bu birliktelik veya ortaklıkta ağırlığı oluşturan Mısır'ın uyguladığı bazı politikalar oluşturmuştur. Mısır, Suriye'nin içişlerine müdahalede bulunmuş, Suriyeli politikacıları yönetimden uzaklaştırmış ve çıkarılan sosyalist kanunlarla orta sınıfın çıkarlarını tehdit etmiştir. Bütün bunlar birliğe karşı milliyetçi bir muhalefetin güç kazanmasına neden olmuştur.

Eylül 1961'de Albay Kerim el-Nahlavi liderliğindeki Şamlı Sünni subayların gerçekleştirdikleri darbe ile Birleşik Arap Cumhuriyeti sona ermiştir. Darbeyi gerçekleştiren subaylar, darbeyi planlarken, kendileriyle aynı mezhep ve bölgeden gelen subayları stratejik noktalara atamaları dikkat çekicidir. Zira, bu durum Suriye'deki iktidar mücadelesinde mezhep ve bölgecilik faktörünün ne denli önemli olduğunu kanıtlamıştır.⁴⁴

Darbeden sonra ordu, Aralık ayında seçimlerin yapılmasına karar verdi. Komünist Partisi'nin seçimlere katılmasına müsaade edilmediği gibi, eski partilerin yeniden kurulmasına da izin verilmemiştir. Bu dönemde yapılan seçimleri Muhafazakar partiler kazanmış ve ilk iş olarak Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde yapılan millileştirme ve toprak reformlarını iptal etmişlerdi. Ardından da Irak'taki Haşimi yönetimine yakınlaşma politikasını benimsemiştir. Bu politikalar Baas Partisi'nin tepkisini çekmiş ve ülkede tekrar huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştur.⁴⁵

Ayrıca bu dönemde darbeyi gerçekleştiren Nahlavi liderliğindeki Şamlı Sünni subayların da Takındıkları ayrımcı tavırları dolayısıyla ordu ve hükümet üzerindeki güçleri azalmaktaydı. Bunun gören Nahlavi, konumunu güçlendirmek için, 28 Mart 1962 yılında yine bir darbe girişimde bulundu. Ancak bu darbe halkın seçilen sivil hükümet lehine büyük çaplı gösteriler yapmaları nedeniyle başarılı olamadı. Bu süreçten sonra ordudaki Sünni kökenli subaylar arasında bitmek bilmeyen iktidar hırsı birbirlerini ordudan tasfiye etmeleriyle sonuçlanmıştır. Boşalan kademelere azınlık mensubu subayların getirilmesi Baas Partisi'ni ordu içerisinde güçlendirmiştir.

Burada vurgulanması gereken olgu şudur: *“Sünniler; Bağımsızlıktan bu yana, aralarındaki bitmek bilmeyen iktidar hırsı sonucu birbirlerini öylesine tüketmişlerdir ki, boşalan yerlerini azınlıklara mensup olan subaylar doldurmuşlardır. Azınlıklara mensup olan subayların, genelde geri planda kaldıkları için, yıpranmadıklarını ve dolayısıyla temiz kaldıkları görülmektedir. Bu özellikleri de onların Sünnilerden boşalan önemli mevkilere gelmelerine zemin hazırlamıştır.”*⁴⁶

⁴³ Şen, , a.g.e., s.208-213

⁴⁴ Nikolaos Van Dam, **Suriye’de İktidar Mücadelesi Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, Çev. Semih İdiz ve Aslı Falay Çalkıvık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.60-62

⁴⁵ Şen, a.g.e., s.225-226

⁴⁶ Salih Akdemir, a.g.e., s. 218-219

“Çoğu Sünni olan üst düzey subayların kendi aralarındaki iktidar mücadelesi çerçevesinde gerçekleşen sayısız “temizlik operasyonu”, ordunun üst kademelerinde Sünnilerin temsil edilme oranını önemli ölçüde azaltmıştır. Arapça konuşan dini azınlıklara mensup subaylar, 1950’lerde siyasi alanda pek fazla faaliyet göstermedikleri için daha az yıpranmışlardı. 1960’ların başında bu subaylar, Sünnilerin, birbirlerini ordudan tasfiye etmeleri üzerine, onlardan boşalan önemli kademelere getirilmişlerdir.⁴⁷

Bu sürecin sonunda çok geçmeden Baas Partisi yeni ittifak arayışlarına girerek daha çok ordu içerisindeki azınlık subaylara yönelmiştir. Çünkü hem azınlıklar hem de Baas Partisi temelde Sünni oligarşinin iktidarını yıkmak istemişlerdir. Nitekim, orduda hâkimiyeti ele geçiren Baasçı subaylar, Nasırcı ve Birlikten yana olan subaylarla birleşerek, 8 Mart 1963 yılında gerçekleştirilen darbe ile Birleşik Arap Cumhuriyeti’ne son veren darbeleri görevlerinden uzaklaştırmışlardır. Bu darbeyle beraber Baas Partisi iktidarı ele geçirmiştir.⁴⁸

Ancak 1960’larda Baas Partisi, aralarında son derece keskin ayrılıkların bulunduğu eski-yeni tüfekler arasında süren siyasi mücadelenin içerisine düşmüştü. Baas Partisi, ideolojisine, amaç ve hedeflerine zarar verdiğini düşündükleri bu mücadeleyi uzlaştırmaya çevirmek için Ekim 1963’te Altıncı Ulusal Kongresi’ni düzenledi. Kongre’de Nasırcılar ile karşıtları arasında uzlaşma arandı fakat tam anlamı ile bir başarı sağlanamadı. Kongre süresince ağır eleştirilere maruz kalmasına rağmen Mişel Eflak, kongre bittiğinde yeniden parti genel sekreteri olmuştu. Ne var ki artık Baas eski Baas değildi. Baas içerisinde yeni siyasal akımlar hız kazanmaya başlamış ve partinin siyasal kimliği de Arap milliyetçiliği çizgisinden çıkıp daha sola doğru yönelmişti. Hatta parti kimileri tarafından Baas değil de “Yeni-Baas” olarak anılır olmaya başlamıştı.⁴⁹ Görüldüğü üzere 1960’lara kadar Suriye’nin siyasi çehresindeki isimler de olaylar da hemen hemen aynı kalmıştı. İstikrarlılık son derece “istikrarlı” bir duruma gelmiş ve bölünme ve ayrışma Baas Partisi kadrolarına da sıçramıştı.

Bu darbeden 3 yıl sonra ordu içinde Salah Cedid ve Hafız Esad etrafında toplanmış olan ve çoğunluğu Nusayri ve Dürzi olan subaylar Suriye’nin en kanlı askeri darbesi olarak anılan 23 Şubat 1966 tarihinde bir darbe daha yaparak bu defa hem Baas Partisi’ni kuran ve çekirdeğini oluşturan kadroları tavsiye etmiş⁵⁰ hem de ülke yönetimini tamamıyla ele geçirmişlerdir. Ancak Suriye’de darbeler devri bu kanlı darbe ile son bulmamıştır. Çünkü Suriye’de son darbe sonndan bir önceki darbeyi gerçekleştiren Salah Cedid ve Hafız Esad arasındaki anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları neticesinde yaşanan iktidar mücadelesi dönemin Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı Hafız Esad tarafından yoldaşı Salah Cedid’e yapılan 13 Kasım 1970 tarihinde yapılan darbe ile son bulmuştur. Bu tarihten sonra günümüzde yaşanmakta olan krize kadar Suriye’de herhangi bir askeri darbe veya birkaç istisna dışında siyasal çalkantılı bir dönem yaşanmamıştır. Bir bakıma

⁴⁷ NikoLaos Van Dam, a.g.e., s.63.

⁴⁸ Akdemir, a.g.e., s. 219.

⁴⁹ Vurmay, a.g.e., s.49.

⁵⁰ Bu darbe sonrası Baas Partisini kuran ve 18 yıl genel sekterlik görevini yürüten Mişel Eflak ile Salah Bitar ülkeden kaçarak Lübnan’a sığınmışlardır.

Hafız Esad yönetimi altında Suriye baskı altında ve otoriter olarak yönetilse de nispeten istikrarlı bir dönem yaşadığı söylenebilir.

1.2. Hafız Esad'ın Kurduğu Siyasal Sistem ve Bu Sistemin Temel Özellikleri

Hafız Esad en yakın arkadaşı ve yoldaşı olan Salah Cedit'i iktidar denkleminde saf dışı bıraktıktan sonra 13 Kasım 1970 tarihinde iktidarı ele geçirerek Şubat 1971'de Suriye'nin ilk Nusayri (Arap-Alevi) kökenli Cumhurbaşkanı olmuş ve yaklaşık 30 yıl aralıksız iktidarda kalmıştır. Ülkeyi yönettiği dönem, hem soğuk savaşın en kritik zamanlarına hem de soğuk savaş sonrasının şekillendiği sorunlu bir döneme denk gelmiştir.

Hafız Esad ülke yönetimini devraldıktan sonra karmaşık ancak bir o kadar da bilinçli bir şekilde kendi iktidarını sağlamlaştıracı stratejik hamleler yapmış ve rasyonel pragmatist politikalar izlemiştir. Bir başka deyişle kendi yönetim tarzını sağlamlaştırmak için atılması gereken tüm adımları sırasıyla atmış ve Suriye'yi günümüze kadar taşıyacak olan kendine özgü Başkanlık Monarşisi modelini adeta bir örümceğin kendi ağını ördüğü titizlikle zaman içinde örmüştür. 30 yıllık iktidarı boyunca milliyetçi, realist ve pragmatist özellikleri ön plana çıkan bir liderlik sergileyen Esad, ülkedeki siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatı kontrol altında tutan otoriter bir rejim kurmuştur. Genel olarak Hafız Esad'ın kurduğu rejimin detaylarını özetlemek gerekirse şu noktaların ön plana çıktığını söylemek mümkündür.⁵¹

- 1) Öncelikle Hafız Esad, Salah Cedit'den farklı olarak Sünni bir devlet başkanının arkasına sığınarak ülkesini yönetmekten kaçınmıştır. Bizzat yönetimi kendi tekeline alarak, ilerleyen dönemde oluşabilecek potansiyel bir Sünni muhalefete karşı tedbirler almış, Nusayri askeri gücüne sırtını dayamıştır.⁵²
- 2) Esad tamamen kişisel ve liderlik özelliği olan bir devlet oluşumuna gitmiştir. Bir başka deyişle devletin varlığını ve tüzel kişiliğini tipik otoriter yönetimlerde olduğu gibi kendi varlığıyla özdeşleştirmiştir. Bu durum esas itibarıyla geçmişte kendisini devlet olarak niteleyen Fransa Kralı XIV. Louis'in anlayışına benzer bir duruma karşılık gelmektedir.
- 3) Kurumları genişletmiş, çoğaltmış; ancak ordu, parti ve hükümet konusunda kendini zor duruma düşürmesi muhtemel olan hiçbir oluşuma yer vermemiştir. Bir başka deyişle kendi siyasal iktidarını ülkenin her köşesine ve yönetimi altındaki tüm insanlara nüfuz etmek için kilit kurumları genişletmiş ve güçlendirmiş ancak bunu yaparken hiçbir şekilde kendisine sadık olmayan kişi ve gruplara görev vermemiştir.
- 4) Emniyetten, istihbarata güvenliğe kadar kilit noktalardaki görevli generallerin hepsi Esad'ın kabilesi olan Matavira'dan Nusayri kökenliler olmuştur. Bu yö-

⁵¹ Özge Özdemir, **Baas Rejimi Döneminde Türkiye - Suriye İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, 2012, s.11-12

⁵² Bunu yaparken Sünni Müslüman halka samimiyetini göstermek adına 1973 Anayasa onayında, 1969 yılında kaldırılan "Devlet Başkanının Müslüman olma koşulunu yeniden anayasaya taşımıştır. Ayrıca kilit noktalar olmasa da orduda, kabinede de Sünni Müslümanlara yer vermiştir.

nüyle yönetime dışarıdan başka azınlıkların önemli pozisyonlarda bulunmalarına engel olunmuş ve olası darbe teşebbüsleri engellenmiştir.

- 5) 1966 sonrası Suriye'nin düştüğü yalnızlığa son vermek amacıyla adımlar atmış, Arap dünyasından soyutlanmışlığı engellemek için İsrail'e karşı tek yumruk olmanın yollarını aramış, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ile uzlaşma içerisine girmeye çabalamıştır.
- 6) 1970 öncesi güç mücadelesi zamanında Esad, İsrail'e karşı ordunun güçlendirilmesi gerektiğini, orduya iç ve dış kaynaklarla destek sağlanması ihtiyacını vurgulamış, bununla da yetinmeyerek ekonomide kamu sektörünün etkinleştirilmesi, altyapının, elektrik ağlarının genişletilmesi, iyileştirilmesi çabasında bulunmuştur. Yine bu bağlamda Arap ülkeleriyle politik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin altını çizmiştir.

Esas itibarıyla Hafız Esad'ın bu denli güçlü ve istikrarlı bir devlet hiyerarşisi oluşturmada en önemli 2 kurum Baas Partisi ve Suriye ordusu etkili olmuştur denilebilir. Bunun yanında elbette güçlü bir istihbarat teşkilatı ile devlete değil de direkt devlet ile özdeşleşen Hafız Esad'a sadakat duyan devlet bürokrasisi de diğer önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Hafız Esad'ın hem içeride yönetimini sağlamlaştırma hem de dış politikasında aktif olma isteği, onu ilk olarak ordunun güçlendirilmesi için çaba harcamaya yöneltmiştir.⁵³ Bu nedenle 1960'lar boyunca Baas için bir araç olan ordu, 1970'lerden itibaren yönetimin bizzat kendisi olmuştur.⁵⁴

Bu noktada Hafız Esad'ın iktidara geçmesinden sonra bu rejiminin dayanağı olan Baas partisinin iki önemli özelliğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi ideolojisidir. Ülkenin en hassas noktası olan mezhep gruplarının ve etnik yapıların birleşmemesi ve devlet yönetiminde Nusayri azınlığın olması, Suriye'de Esadları kilit noktalara Nusayrileri getirmesine ve arka planında korku kültürünün olduğu baskı politikalarını uygulamaya itmiştir. İkincisi ise, Esad politikasının kuramsal yapısında yer alan Arap Milliyetçiliğidir. Bu çerçevede ülkeye Arap Milliyetçiliği yerleştirilmek istenmiş fakat yapılan baskılar ülkenin farklı kültürlerini etkilemeye yetmemiş, sadece bir süre için susturmuştur. Kısaca Arap Milliyetçiliğinin tabanında yer aldığı Suriyelilik kimliği benimsenmemiştir.⁵⁵

Bununla birlikte genel bir değerlendirme yapılacak olursa Hafız Esad sonrasında Suriye siyasal ve ekonomik anlamda sürekli askeri darbelerin yaşandığı ve siyasi krizlerin ekonomik krizlere neden olduğu istikrarsız bir devletten, siyasal krizlerin yaşanmadığı,

⁵³ Örneğin 1985 yılında Suriye'de asker sayısı yarım milyona ulaşmış sadece sayıca değil teknolojik olarak da güçlü bir ordu oluşumu için Sovyetler Birliği'nden uzmanlar getirtilerek donanımına önem verilmiştir. Ayrıca Hafız Esad ordunun içinden gelen biri olarak kırılmalıkları iyi bildiğinden ikiliğe neden olacak her teşebbüsün önceden tedbirini almıştır

⁵⁴ Özdemir, a.g.e., s.12

⁵⁵ Timuçin Kodaman ve Haktan Bırsel, "Arap Baharı Rüzgârında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu" **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, 2012, s.23, ss.17-29

darbelerin görülmediği ordusuyla ve ekonomisiyle istikrarlı ve bölgesel anlamda güçlü bir devlet haline geldiği söylenebilir. Bu durumun oluşmasında belki de en büyük faktör Esad'ın uygulamış olduğu politikalar ve iktidar elitinin önceki dönemlere kıyasla, geldikleri bölge ve mezhep açısından (çoğu Alevi kökenli) daha homojen bir nitelikte olması bunda etkili olmuştur. Otuz yıl boyunca yönetim sürecinde siyasi ve askeri iktidar elitlerinin yapısında büyük bir değişim olmamıştır.⁵⁶ Örneğin, Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad iktidar mücadelesine girişmeden önce uzun yıllar Savunma Birlikleri'nin komutanı olarak görev yapmış ve ülkedeki en etkili ikinci kişi olarak kabul edilmiştir. Hafız Esad'ın büyük kardeşi Cemil Esad de Lazkiye bölgesindeki milislerin, kuzeni Adnan Esad Başkent Şam'ın güvenliğinden sorumlu olan Savaş Birlikleri'nin, kayınbiraderi Adnan Mahluf ise Başkanlık Sarayı'nı koruyan Cumhuriyet Muhafızları'nın komutanlığını yapmıştır. Bunların dışında, Esad ailesinin çok sayıda mensubu Esad rejiminin başından itibaren parti bürokrasisi, ordu ve sivil bürokrasi içinde başka önemli görevlerde bulunmuşlardır.⁵⁷

Hafız Esad, Suriye'yi yönetirken iki noktaya önem vermiştir. Bunlardan birincisi, yönetimi olası iç ve dış tehditlerden korumak; ikincisi ise, uyguladığı politikalara geniş bir halk desteği sağlamaktır. Yönetimi boyunca ulusal birliği tesis etmek isteyen Esad, bunu, çoğulcu bir yönetim yerine otoriter bir yönetimle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Hafız Esad her ne kadar yönetimi döneminde bu amaçları gerçekleştirmek istese de Suriye toplumu üzerinde kendi tahakküm kurmuş ve ülkeyi bu şekilde yönetmiştir. Bu dönemde siyasi yönetim tarzında öne çıkan unsurları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1.2.1. Otoriter Siyasi Yapı

Suriye Arap Cumhuriyeti teorik olarak “çok partili” bir yönetim anlayışına dayanan bir “Başkanlık Cumhuriyeti” olarak tanımlansa da pratikte babadan oğla geçen Monarşik bir Başkanlık Sistemi olarak tanımlanabilir. Zira Hafız Esad'ın ölümünden sonra oğlu Beşar Esad'ın sorunsuz bir biçimde başkanlık koltuğuna oturması ve oğlunun iktidara gelebilmesi için anayasanın kişiye özel bir biçimde değiştirilmesi bu tarz bir monarşi sistemini doğrulayan bir durumdur. Ancak siyasi sistem olarak ülkenin yapı itibarıyla yarı başkanlık sistemine sahip olduğu görülmekte, bununla birlikte bir partinin ve ailenin uzun süreli egemenliğinden ötürü oligarşik yönetim örneği sergilenmektedir

Bunun yanında Suriye'de bir parlamentonun olması ve Suriye Parlamentosunda her ne kadar birden çok parti olsa da gerçekleştirilen dönemseller seçimlere bakarak, ülkede gerçek anlamda demokratik bir sistemin ve demokratik bir çoğulculuk anlayışının var olduğu yargısına varmak doğru olmaz. Zira bir ülkede çok partinin varlığı her zaman için gerçek bir demokrasi anlamına gelmeyecebilir. Çünkü çoğulculuk esasen sayıya değil farklılıklara dayanmaktadır.⁵⁸

⁵⁶ Amanov, a.g.e., s.199.

⁵⁷ Muhittin Ataman, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, SETA Rapor No:6, 2012, s.13.

⁵⁸ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s.246.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Hafız Esad'ın kurduğu Suriye'de devlet başkanı sınırsız ve mutlak bir yönetim gücüne sahiptir. Bu güç, Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesinden sonraki süreçte elde edilmiştir. Öyle ki Suriye, 1946 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra liberal demokratik niteliğe sahip bir anayasa ile idare edilmeye çalışılmıştır. 1949'dan Baas Partisi'nin tek başına iktidara geldiği zamana kadar (1963) meydana gelen sayısız askeri darbelere rağmen, Suriye parlamentosu, yapısı itibarıyla toplumun genelde her kesimini temsil eden siyasi partileri içinde barındırmıştır. Örneğin, askeri darbelerin ilk dönemlerinde, darbe sonrasında yeniden faaliyete geçirilen parlamentoda, tamamen zıt kutuplarda yer alan siyasi partilerden Müslüman Kardeşler ve Komünist Partisi aynı mecliste bir arada temsil edilmiştir. Ancak Hafız Esad'ın iktidara gelişi ile birlikte Suriye'yi kısmen sahip olduğu demokratik gelenekten hızla uzaklaştırmıştır.

Bu kısmi demokratik gelenek Esad dönemiyle beraber anlamını tamamen kaybetmiştir. Parlamento, anayasa ve parti gibi demokrasi açısından önemli kurumların Esad döneminde içi boşaltılmış ve kişisel egemenliğin birer parçası haline getirilmiştir. Nitekim, demokratik sistemlerde öne çıkan düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile siyasi alanda rekabet ve serbest basın gibi temel unsurlar Suriye'deki mevcut egemenlik anlayışında bir anlam ifade etmemektedir.

Parlamentonun fiili olarak hiçbir yasama yetkisine sahip olmadığı, yalnızca milliyetçi sol çizgideki partilerin yasal kabul edildiği ve bunların da sistem içerisinde etkisiz kaldığı bir ortamda çoğulcu demokrasiden bahsetmek mümkün değildir. Zira “Çoğulcu demokrasi, ancak çoğulcu bir toplumsal yapıda gelişebilir. Oysa geleneksel yapının ağırlığını koruduğu, aşiret veya toprak ağaları ile dinsel güçler ittifakının karşısına, çağdaş teknolojiye dayalı üretici güçlerin çıkmadığı durumlarda, çoğulcu değil, ancak tekilci toplumlardan söz edilebilir.”⁵⁹ Bu yönüyle değerlendirildiğinde Hafız Esad Suriyesi için tekilci otoriter bir yapıdan söz etmek mümkündür.

Bununla birlikte Hafız Esad görünüşte de olsa dizayn etmeye başladığı devlet çatısı altında “demokratik ve çoğulcu” bir dekor sağlayacak olan bir yapı/sistem oluşturmak için iktidara geldikten sonra ilk olarak bir “Halk Meclisi” kurmak, ardından bir “Anayasa” ilan etmek ve son olarak da meşruiyetini tamamlayacak olan bir “devlet başkanlığı referandumu” yapmak oldu. Bu kapsamda değerlendirildiğinde ilk olarak 1971 yılı başlarında 85'i Baas, 40'i milliyetçi ve sol partilerin üyesi, 48'i çeşitli işçi, köyü ve çeşitli meslek gruplarına ait örgütlere mensup toplam 173 kişiden oluşan bir “Halk Meclisi”(Meclis el-Şa'b) kurdurdu. Kurulan bu meclisin ilk görevi yeni rejimin meşruiyetini sağlayacak sac ayaklarından bir diğerini “Anayasa”yı hazırlamaktı. Nitekim meclis kurulur kurulmaz yaptığı ilk icraat geçici de olsa bir anayasa hazırlamak oldu ve 13 Şubat 1971'de “çiçeği burnunda” meclis geçici anayasa metnini onaylayarak Hafız Esad'ın kişisel egemenlik sisteminin ikinci meşruiyet halkasını oluşturmuş oldu. 1971 yılında hazırlanan geçici anayasa 1973 yılında kısmi değişikliklerle günümüze kadar yürürlükte kalacak olan Suriye Anayasa'sına dönüşmüştür.⁶⁰

⁵⁹ Kışlalı, a.g.e., s.305.

⁶⁰ Vurmay, a.g.e., s.64.

Söz konusu meşruiyet halkasının ya da başta da ifade edildiği üzere “demokratik-çoğulcu” dekorun üçüncü sac ayağı ise Esad iktidarını “halk desteği” sıfatı ile güçlendirecek olan “devlet başkanlığı referandumu” olmuştur. 12 Mart 1971’de yapılan referandumda Hafız Esad %100’e yakın bir oy oranı ile “devlet başkanlığını” halka da onaylatmış ve kozmetik bir biçimde de olsa dünyanın ve daha da önemlisi halkın gözünde “darbeci asker”den, demokrat-çoğulcu lider’e terfi ettiğine inanmıştır. Bu tarihten itibaren de her 7 yılda bir tekrarlanan devlet başkanlığı referandumları, istisnasız hepsinden çıkan %100’e ramak kalmış “evet”lerle Hafız Esad iktidarının meşruiyetini perçinlemiştir.⁶¹ Bu ilk hamlelerden sonra Hafız Esad kendi rejimini kurması için gerekli olan iç ve dış diğer adımları atmaya başlamıştır.

1.2.2. Hafız Esad’ın Kişisel Egemenliğine ve Mutlak Sadakata Dayanan Yapı

Suriye’de 1963 yılında Baas Partisi’nin tek parti olarak iktidara gelmesinden sonra uygulanan kolektif liderlik prensibinin yerini, tamamen kişi olarak Hafız Esad’a göre biçimlenmiş bir “başkanlık monarşisi” veya “neopatrimonyal” eğilimlerin güçlü olduğu otoriter-baskıcı bir “başkanlık rejimi” almıştır. Max Weber tarafından tanımlanmış “patrimonyal egemenlik tipinin” modern biçimi olan neopatrimonyalizmde, patrimonyal egemenlik anlayışıyla rasyonel-bürokratik egemenlik anlayışı bir araya gelmektedir. Burada, esasen patrimonyalizme ait unsurlardan biri olan “şahsi ilişkilerin, yasal bürokrasi ile bir noktada bulunduğu bir yapı söz konusudur. Daha çok siyasi alanda karşılıklı çıkar ilişkileri ağına dayanan bu yapıda, patron (devlet başkanı) kamusal kaynakları ve hizmetleri, menfaatleri doğrultusunda belli odaklara aktarmaktadır. Söz konusu kaynakların ve hizmetlerin aktarımında, akrabalık ve geleneksel toplumsal ilişkiler önemli etkiye sahiptir.⁶²

Esad ülkedeki siyasi sistemi istikrara kavuşturduktan sonra iktidarını, iç içe geçmiş halkalarla ifade edilebilecek çok-yönlü bir tarzda oluşturmuş, farklı zamanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda bu iktidar halkalarından birini ön plana çıkarmıştır. En dar halkaya bakıldığında Esad’ın kişiliği görülür ve siyasi sistem kişisel (personalistic) özellikler gösterir. Otorite ve güç daha çok Esad’ın şahsında toplanmış, Esad’ın karakteri, tecrübesi, ideolojisi, siyasi anlayışı ve kişiliği Baas rejiminin iktidarında devletin genel siyasetini belirlemiştir. Bunun için rejimin farklı unsurlardan oluşmasından kaynaklanan kırılğanlığının, oluşan yeni askeri ve ekonomik seçkinlerin “başkanlık monarşisi” etrafında toplanmasıyla giderildiğini⁶³ söylemek mümkündür.

Çünkü iktidarın üç temel kurumunu denetimi altında tutarak otoritesini sağlama alan Esad, genel sekreter olarak partiyi, devlet başkanı olarak bütün idari yapıyı ve silahlı kuvvetler başkomutanı sıfatıyla da orduyu kontrolü altında tutmakla ülkenin siyasi sistemini kişi merkezli bir iktidara dönüştürmüştür. Öyle ki Esad, 1971’de yedi yıllığına devlet başkanı olarak seçilmesinden yaklaşık beş ay sonra da Baas Partisi’nin Genel Sekreter-

⁶¹ A.e., s.64.

⁶² Aslan, a.g.e., s.51-52.

⁶³ Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, New York, Routledge, 2001, s.63.

liği'ne seçilmiş; bunlara ek olarak Suriye Silahlı Kuvvetleri'nin de başkanlığını üstlenmişti. Devlet başkanlığı, Parti Genel Sekreterliği ve ordu komutanlığı gibi Suriye siyasal hayatının –ve herhangi bir devlet oluşumunun- en önemli kurumlarının tek bir kişide toplanmış olması, her bir kurumun hareket serbestisini ve özerklik alanını sınırlamaktaydı. Ayrıca bu durum, Baas Partisi'ndeki kollektif liderlik anlayışının yerine tek bir kişinin egemenliğinin ikame edildiğine de işaret etmekteydi. Diğer yandan Esad, bu formel kurumlar üzerindeki egemenliğinin yanı sıra, istihbarat servisi ve güvenlik güçlerinin sıkı denetimiyle informal yapılar üzerinde de denetim kurmaktaydı. Dolayısıyla 1970 Esad iktidarıyla birlikte, Baas Partisi'nin arka plana itildiği ve tek kişide cisimleşmiş bir iktidar yapılanmasının olduğu yeni bir aşamaya geçilmiş olmaktadır.⁶⁴ Bu çerçevede Baas rejimi, devletin belirlediği ritüellere zorunlu katılımlarla ve söylemini kabul ettirmekle insanlara baş eğdirmiş ve itaat üretmiş bir rejimdir.⁶⁵

Esad döneminde Hükümet direkt başkana karşı sorumlu iken, Halk Meclisi (Parlamento) da sadece danışma işlevini yerine getirmektedir.⁶⁶ Bu yönüyle Hafız Esad'ın kurduğu rejimin ilk zamanlardaki Leninist-parti örgütlenmesini ve devrim amacını terk ederek, devlet inşasına giriştiğini, yukarıdan aşağıya bütün siyasal yapılar ve kurumlar üzerinde hâkimiyet kurduğunu ve Esad'ın kişisel otoritesini güçlendirerek Baasçı devletin temeli olarak tartışıl(a)maz başkanlık sistemini getirdiğini ifade etmek mümkündür.

Bunun yanında Hafız Esad'ın kendi kişisel egemenliğine dayalı bir yönetim dizayn etmesinde bir başka unsur olarak mezhep ve etnisite yanında sadakatın de ön plana çıktığı görülmektedir. Zira Hafız Esad'la birlikte Suriye'de ilk kez bir Nusayri devlet başkanı olmuştur. Nusayrilik devletin temel bakış açısının şekillenmesinde başlıca rol oynadığından dolayı Esad rejimi, aynı zamanda Nusayri rejimi olarak da algılanmış ve nitelendirilmiştir.⁶⁷ Özellikle orduya ve istihbarat kurumlarına hâkim olan Nusayriler arasındaki cemaatçi veya mezhepçi dayanışma Suriye siyasal sisteminin, dolayısıyla Esad iktidarının devamının temel belirleyicileri olmuştur.

Mezhepçi dayanışma kadar önemli olan diğer bir unsur da “Esad’a kişisel sadakat”-ti. Yeni yönetimin önemli kademelerine yapılan atamalarında, mezhepten çok Esad'la kişisel ilişki etkili oluyordu. Esad'e saygı gösterilmesi, kişiliği ve karizmasının merkeze alınması üzerine kurulan rejimin itaate bağlı bir hakimiyet stratejisi benimsediğini göstermektedir. Stratejik önemi olan görevlere yapılan atamalardaki temel ölçüt Esad'e mutlak sadakat ve bağımlılıktır. Egemenlik merkezlerindeki, stratejisi açısından önemli görevlere yapılan atamalarda belirleyici ölçütler, kişi olarak egemene mutlak, sadakat ve kişisel bağımlılık olmuş ve siyasî eliti bir arada tutan asıl öge artık ideoloji değil “makam hamiliği” başka bir deyişle “koltuk/statü sevdası” olmuştur.⁶⁸ Bu noktada söz konusu durumu belirtmek için şu şekilde bir tabir kullanıldığı ifade edilmektedir.

⁶⁴ Özkoç, a.g.e., s.137-138.

⁶⁵ Ataman, a.g.e., s.13.

⁶⁶ Kerim Yıldız, *The Kurds in Syria: The Forgotten People*, Londra, Pluto Press, 2005, s.47-48.

⁶⁷ Hinnebusch, a.g.e., s.65.

⁶⁸ Hans Günter Lohmayer, “Suriye Leviathan'ın Diyarı”, *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (Ed.), Çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2007, s.93.

*“Hafız Esad’ın bakanları arasında şöyle bir söz vardır: “Başkan, her zaman masanızın arkasında bekliyor!” Bir amir olarak Esad, oldukça ukala ve kabadır... Kendisini hor görenleri kesinlikle bağışlamaz... Bağımsız görüş açıları ve yolları olanları, yönetimini tehlikeye sokabilecek, kişiliğini gölgede bırakan derecede hırslı ve zeki olanlara da asla tahammül edemez. Bu özelliklere sahip olanlar önemsiz mevkilere getirilir; tutuklanır ya da idam edilir...”*⁶⁹

Devlet başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamları Hafız Esad’ın kişiliğinde, tüm devlet ve toplum kurumlarını boydan boya kaplayan gayet karmaşık ve dallanmış çıkar ilişkileri ağının merkezi haline gelmiştir. Esad, iktidarı, egemenliği kişiselleştirirken ilk aşamada Hinnesbusch’un Weber’den ödünç alıp Esad’a uyarladığı “patrimonyal” adımları atmış ve kısa süre içerisinde siyasi elit büyük oranda Esad’ın aile ve dost çevresinden isimlerden oluşmaya başlamıştır. Ancak, her aile bireyi ya da her dost Hafız Esad’ın “egemenlik dağının eteklerinde” oluşturduğu siyasi elit çemberine girmeye muktedir de değildi. En önemli ölçüt Esad’a tam sadakat gösterecek ve hikmetinden sual etmeyecek mizaçta olmaktı. Nitekim Esad en yakınlarından biri bile olsa “rakip” olarak gördüğü ve kişisel egemenliğini tehdit ettiğini sezdiği kişileri ya çembere almadı ya da çemberden çıkardı. Hatta almamakla/çıkarmakla kalmadı söz konusu isimleri hapisten, sürgüne, işkenceye ve ölüme kadar varan oldukça sert yöntemlerle siyaset ve aynı zamanda hayat sahnesinden ebediyen uzaklaştırdı. Esad’ın uyguladığı bu yöntemin en açık örneği Baas Partisi ve Suriye Ordusu içerisinde yıllarca birlikte çalıştığı, aynı ideolojiyi benimsediği, aynı hasletlere sahip olduğu “yoldaşlarını” iktidarı ele geçirir geçirmez demir parmaklılar ardına göndermesidir. Hafız Esad böylece, hem kendi yaptığı gibi “parti içi darbe” ile karşı karşıya kalma riskini ortadan kaldırmış hem de ideolojik değilse de yöntem açısından son derece keskin ayrılıklara düştüğü Baasçılarla yollarını kesin bir şekilde ayırmıştır.⁷⁰

Açıkça görüldüğü üzere, Hafız Esad için kurduğu bu egemenlik sistemine dahil olabilmek için en öncelikli koşul “güvenilir ve sadık” sıfatlarına haiz olmak olmuştur. Bu bağlamda söz konusu çembere girmek için tek bir anahtar vardı “mutlak sadakat”⁷¹. Bunu sağlayanlar çembere girmeye muktedir oluyor ve bu mutlak sadakatlerinde “samimi” olduklarını gösterdikleri yani Suriye’den ziyade “Hafız Esad’ın Suriyesi” için çalıştıklarını gösterebildikleri sürece mevki, statü ve servetlerini pekiştirebiliyorlardı. Başka bir deyişle sivil ve askeri bürokratlar ile yine bu çemberin içerisinde olan iş adamları Esad’a itaat ettikleri sürece her anlamda “kazanıyorlar”; Esad da böylece egemenliğini kişiselleştirme yolunda sağlam adımlar atabiliyordu.⁷²

⁶⁹ Vurmay, a.g.e., s.63.

⁷⁰ Vurmay, a.g.e., s.61-62.

⁷¹ Söz konusu sadakati sağlayan unsurların basında ise, Esad’ın kişisel egemenlik sisteminde öne çıkan karşılıklı çıkar ilişkileri ve patronaj ağı gelmektedir. Bu sistem içerisinde, generallerin ülke koşullarına göre yüksek bir maaşa ve bir takım ekonomik ve siyasi imtiyazlara sahip olmaları tesadüf değildir

⁷² Vurmay, a.g.e., s.63.

1.2.3. Güçlü Ordu ve Güçlü İstihbarat Teşkilatı

Suriye’de ordu, bağımsızlığın kazanılmasından Hafız Esad’ın 1970 yılında iktidara gelmesine kadarki süreçte birçok kez siyasi yaşama askeri darbeler yoluyla müdahalede bulunmuştur. Gerçekleştirilen darbelerde ideolojik, mezhep ve hizip faktörlerinin olduğu kadar dışarıda meydana gelen olayların da etkisi vardır. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Ortadoğu’daki birçok ülke, Batılı devletler arasında ortaya çıkan kutuplaşmalara göre kendilerini düzenlemek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, Filistin ve petrol teminine ait sorunlar nedeniyle, Arap ülkelerine karşı bölgesel ve uluslararası müdahaleler yine bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

Bu durum karşısında bölgede ve özellikle Suriye’de “güçlü devlet” sloganı altında ileri derecede bir askerileştirme süreci başlamıştır. Bu askerileştirme sürecinde rejimler gittikçe otoriterleşirken, aynı zamanda var olan güvenlik araçları (ordu, istihbarat, polis) artırılmış ve güçlendirilmiştir. Bu kurumlar, birçok kez içteki karşıt siyasi rakiplere karşı kullanılırken, sonuç olarak olası demokratik gelişmelerin önü en azından uzunca bir süre kesilmiştir.⁷³

Hafız Esad’ın önderliğinde gerçekleştirilen 1970 askeri darbesi ülkedeki mevcut sorunlar üzerindeki ordu müdahalesini en üst seviyeye çıkarmıştır. Söz konusu darbe ile ordu, başta kendi içerisinde olmak üzere, Baas Partisi, hükümet ve halk içerisindeki karşıt güçleri etkisiz hale getirerek önemli bir başarı kazanmıştır. Önceki darbe süreçlerinde görülen komutanlar arasındaki çekişmeler ve itaatsizlikler Esad’ın düzenlemiş olduğu darbeye yaşanmamıştır. Tüm ordu Esad’ın arkasında durmuştur.

Bununla birlikte Hafız Esad, giderek merkezine oturduğu sistemi iyiden iyiye eline almak için askeri, istihbarat ve güvenlik alanlarında da bir takım düzenlemeler yapmıştır. Sonuçta kendisi de bir asker olan Hafız Esad ordunun iktidara ne kadar “düşkün” olduğunu çok iyi biliyordu. Bu nedenle Esad iktidarına yönelik en tehlikeli potansiyel tehdit olarak gördüğü orduyu neredeyse tümüyle kontrolü altına almayı başardı. Hafız Esad bu kontrolü stratejik noktalara doğru isimleri atayarak elde etti. Çok değil sadece birkaç yıl önce hem partide hem de orduda son derece baskın bir şekilde hissedilen “mezhepçilik” Esad iktidarında da ister istemez kendisini göstermiş olsa da, Esad terazinin keiferlerini dengelemek için önemli noktalara beklenmedik bir şekilde toplumun çeşitli kesimlerinden isimleri de-mutlak sadakati gözeterek- getirdi. Esad böylece, Nusayrilerin ağırlığı hissedilse de, kendi içerisinde tarifi güç bir denge oluşturmuştu. Özellikle ordu ve istihbarat teşkilatlarında bu denge açıkça gözlenebiliyordu.⁷⁴

Hafız Esad ülkeyi, devleti ve toplumu tekeline almaya başladıkça oluşturduğu egemenlik sistemi ister istemez diktatörlüğe doğru gidiyordu. Dikta rejimlerinin şüphesiz en önemli silahlarının başında da istihbarat ağırları geliyor. Nitekim Hafız Esad iktidarının nüvelerinden birini de şüphesiz ki istihbarat teşkilatı oluşturmaktaydı. Daha doğrusu istihbarat teşkilatları demek daha yerinde olacaktır. Çünkü Suriye’de Hafız Esad dönemi içerisinde tek bir tane istihbarat teşkilatı yoktu. Hatta 1970’lerin sonlarında istihbarat

⁷³ Aslan, a.g.e., s.64.

⁷⁴ Vurmay, a.g.e., s.65-66.

öyle bir hal almıştı ki, Suriye için “yolda yürüyen 5 kişiden 4’ü istihbarat elemanı” kanısı oluşmuştu. Aile içinde dahil herkes birbirinden şüphe duymaya başlamıştı.⁷⁵

“...Muazzam sayıda istihbaratçı, çok sayıdaki gizli servisten biri için çalışıyordu. Binlerce Suriyeli, iş arkadaşları, komşuları, hatta eşleri gibi en yakın aile üyelerince ihbar edildiler. Nitekim karşılıklı güvensizlik özel çevre içerisinde bile her türlü sosyal ilişkiye damgasını vuruyor ve siyasi içerikli konuşmalardan kati suretle kaçınılıyordu. Hal böyle olunca da herhangi bir konuda herhangi bir muhalefetin oluşması engellenmiş olunuyordu. Hafız Esad rejiminin en önemli silahlarından biri kesinlikle “istihbarat ağları” idi.”

Hafız Esad, ordunun başına Nusayrileri koymasına rağmen ordu içinde oluşabilecek rejim karşıtı yuvalanmalara karşı silahlı kuvvetleri tamamlayan aynı zamanda da denetleyen istihbarat örgütleri kurmuştur. Dört büyük istihbarat örgütü doğrudan Esad’a bağlıydı. Hafız Esad öldüğünde istihbarat örgütlerinin mensubu sayısı 500,000 civarındaydı.⁷⁶ Görüldüğü gibi Hafız Esad hem Ordu hem de İstihbarat teşkilatları üzerinde sağladığı kontrolle Suriye içinde adeta bir korku imparatorluğu kurmuş ve bu şekilde rejime karşı oluşabilecek en küçük muhalefetin veya sadakatsizliğin anında cezalandırıldığı bir düzen kurmuştur. Bu kapsamda Baas Partisi’nin iktidarı ele geçirdiği 1963 yılından Nisan 2011’e kadar yürürlükte kalan Olağanüstü Hal Kanunu Hafız Esad ve ona bağlı Ordu, İstihbarat ve Polis güçleri tarafından sıklıkla kullanılarak ülkeyi adeta insanlar için açık hava hapishanesine dönüştürmüştür. Zira Söz konusu Olağanüstü Hal Kanunu’na göre “güvenlik güçleri şüpheli gördükleri kişiyi hakkında karar olmaksızın tutuklama yetkisine sahiptir. Bu yasaya göre gözaltı süresi belirsizdir ve tutuklu yakınlarına durumla ilgili haber vermek gibi bir zorunluluk yoktur.”⁷⁷ Yine bu yasa ile devlet güvenlik mahkemeleri kurulmuştur ve bu mahkemelerin yargılama usulleri uluslar arası hukukun temel ilkelerine aykırıdır.

1.2.4. Baas Partisi ve İdeolojisinin Kullanımı

Suriye’de yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin tamamı Baas Partisi tarafından kullanılmakta ve yönlendirilmektedir. Yönetimin her alanı anayasa ile de üstünlüğü teyit edilen Baas Partisi’nin kontrolü altındadır. Partinin sloganı “birlik, özgürlük ve sosyalizm”dir. Geleneksel olarak hem endüstriyel üretim araçlarının kamusallaştırılmasını ve tarım arazilerinin yeniden dağıtımını savunan sosyalist hem de sosyalist devrimi Arap dünyasının tamamına taşımayı hedefleyen devrimci bir duruşa sahiptir.

İdeolojik kaynağını 19.yy’daki romantik-halkçı Alman Nasyonalizmden alan Baas ideolojisi temelde iki ana teze dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, tüm Arapların tek bir ulus olduğunu dile getiren Arap Milliyetçiliği, ikincisi ise, bütün bunların gerçekleşmesi

⁷⁵ Lobmayer, a.g.e., s.99.

⁷⁶ Çağlar Söker, Arap Baharı Öncesi Suriye Arap Cumhuriyeti’nin Siyasal Sistemi ve Rejimi, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2013214_%C3%A7a%C4%9Flar-suriye.pdf (14.05.2016).

⁷⁷ Yavuz Güçtürk, *İnsanlığın Kaybı: Suriye’deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu*, SETA Yayınları, Rapor No 31, Ankara, 2014, s.29.

için Sosyalist bir düşünceye sahip olunması gerektiğini belirten Arap Sosyalizmi olmuştur. Baas Partisi amaç olarak, Ortadoğu'daki bütün Arap devletlerini Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleştirmenin yanında, sosyalist reformları gerçekleştirmek, sosyal farkları azaltmak, mülkiyeti sınırlandırmak, büyük üretim araçlarını millileştirmek, miras hakkını korumak, sermaye ve özel girişimi devam ettirmek gibi ilkeleri savunur.⁷⁸

Bununla birlikte Arap Sosyalizmi, Batı'daki sosyalizme göre daha az sınıf fikriyle hareket eder ve daha çok milliyetçi bir karaktere sahiptir. Bunun başlıca nedeni sanayileşmenin Arap dünyasında yeterince gelişmemiş olmasındandır. Bu bağlamda, Arap Sosyalizmi tarım reformu, tarım işçilerinin durumu gibi köylü sorunlarına daha çok dikkat çekmek zorunda kalmıştır. Arap Sosyalizmin Batı'daki sosyalist anlayışa göre daha milliyetçi bir çizgide olmasının sebebi ise, Batı ülkelerinde Sosyalizmin, Arap coğrafyasında olduğu gibi ulusal birliği sağlamak gibi bir sorunsalının olmamasıyla izah edilebilir. Nitekim, Baas ideolojisindeki Arap sosyalizminin bağımsızlık ve ulusal birliği sağlamak bağlamında, dışta emperyalizme; içte ise, iç rahatsızlıklarla mücadele etme mecburiyeti vardı.⁷⁹ Suriye özelinde Söz konusu bu mücadele her ne kadar demokratik yollarla yapılmaya çalışılsa da Parti bir türlü seçimlerde istediği tek başına iktidar olma arzusunu seçimlerle gerçekleştirememiştir.

1963 yılında Baasçı subayların gerçekleştirmiş olduğu darbe ile Baas Partisi tek-parti olarak iktidara gelmiştir. O dönemde parlamenter sistemin terk edilmesi ve siyasi partilerin kapatılması Baas'ın tek-parti olarak ülkeyi otoriter bir anlayışla yönetmesinin yolunu açmıştır. Zira, partinin yapısı incelediğinde Baas'ın daha çok totaliter bir parti niteliğinde olduğu anlaşılabacaktır. Çünkü Baas Partisi Suriye'den tepeden inmece bir yöntemle kurduğu "Bonapartist bir rejimle" yeni bir devlet anlayışı geliştirmiş ve toplumu feodal ve geleneksel yapısından kopararak modernleştirmeye çalışmıştır.⁸⁰ Baas Partisi'nin hemen bütün faaliyetleri Esad rejiminin istikrara kavuşturulması için yapıldığından Suriye, bir Baas ülkesi konumuna indirgenmiştir.

Baas Partisi'nin ülke yönetimi üzerindeki gücünün gittikçe azalmasının karşısında devlet başkanının (Hafız Esad) gücünün artması, sadece Suriye'ye özgü bir durum olmamış. Baas'ın İktidara geldiği Mısır ve Irak'ta da benzer süreçler yaşanmaya başlanmıştır. Her üç ülkede de, ordu, milliyetçi-sosyalist halkçı mobilize edici rejimler kurmaya çalışmış fakat sonuç olarak, içerisinde askeri ve bürokratik unsurların da olduğu "kişisel egemenlik" biçimleri öne çıkmaya başlamıştır. Mevcut durumda ise, her üç ülkede Sosyalist Baas Partisi'nin kaderi otoriter rejimlerdeki küçük faşist partilerinkinden pek farklı olmamıştır.⁸¹

Hafız Esad Baas Partisi üzerinde hakimiyeti tam anlamıyla ele geçirdikten sonra aslında fiili olarak hiçbir fonksiyonu olmayan Halk Meclisi'nin görünüşte "çoğulcu bir kimlik" kazanması için 1972'de iktidara hakim olan Baas Partisi'nin yanına sol milli-

⁷⁸ Mehmet Atay, "Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine" *Avrasya Dosyası Dergisi*, İstanbul, Cilt 6, Sayı 1, 2000, s.131, ss. 131-154.

⁷⁹ Atay, a.g.e., s.135.

⁸⁰ Hinnebusch, a.g.e., s.7.

⁸¹ Aslan, a.g.e., s.63.

yetçi yelpazedeki partiler iliştirilerek, yani sözde temsil oranı artırılarak, “Ulusal İlerici Cephe” (El cephe el Takaddumiya el Vataniyya) adı altında bir koalisyon cephesi oluşturuldu. Ne var ki, söz konusu koalisyon “çoğulcu” olmaktan her daim çok uzak kaldı. Cephe içerisinde bulunan partilerin aldıkları oylar, kazandıkları sandalyeler hiçbir zaman değişmedi. Anayasa ile seçmen iradesi, Baas Partisi’nin sahip olduğu mutlak çoğunluğu değiştirme imkanından mahrum bırakılmıştı. Başka bir deyişle meclis de yapılan referandumlar da, seçimler de, kurulan koalisyonlar da Baas Partisi’nin ve Hafız Esad’ın gücünü sınırlandıramamıştı. Bilakis, bu uygulamaların hepsi partinin ama öncelikli olarak Esad’ın iktidarını güçlendirmeye yönelik olmuştu. Hatta öyle ki zaman içerisinde Baas Partisi bile önemini kaybetmeye başlamıştı. Onun yerine siyasi sistemin odak ve ağırlık merkezine “Hafız Esad” geçti. Hafız Esad ismi yükseldikçe, güçlendikçe Baas kan kaybediyordu.⁸²

Hafız Esad zamanla Baas’ın ideolojik sertliğini gideren pragmatik bir söylem geliştirmiştir. Baas Partisi içindeki radikal sol kanatla karşılaştırıldığında Esad’ın, devleti sınıf devriminin bir aracı olmaktan çıkararak rejimin güvenliğini önceleyen bir iktidar mekanizması haline getirdiği görülür.⁸³ Bu anlayışa uygun olarak Esad ıslah hareketini, bütün kaynakların ve insan gücünün işgal altındaki toprakları kurtarmak için harekete geçirilmesi ve Baas Partisi’nin ordu, medya, ekonomi, eğitim ve din gibi toplumun bütün alanlarını kontrol altında tutulması olarak görmüştür. Öyle ki devletin bütün kurumları Baas Partisi’nin denetimine girmiş ve şubeleri Esad rejimine sadakat üreten endoktrinasyon merkezleri haline gelmiştir. Esad, toplumun her kesiminden insanı parti çatısı altında toplayarak Suriye’yi bir Baas ülkesi haline getirmiştir. Böylece darbe yapma potansiyeline sahip askeriye, rejimi eleştirerek meşruiyetini kaybetmesine sebep olabilecek medya ve üniversiteler, ekonomik talepleri yükselten işadamları ve sendikalar gibi otoriter bir rejim için tehlikeli olabilecek bütün kurumları denetim altına alarak tüm bu tehditleri ideoloji ve örgütlenme ile rejime razı kurumlar haline getirmiştir.⁸⁴

Ancak, parti her ne kadar 70’li yıllardan itibaren siyasi alanda, kişisel egemenlik sisteminin bir parçası olarak arka planda kalmış olsa da mevcut rejim, partiye bürokratik ve toplumsal alanlarda etkin bir rol sunmaktadır. Buna göre, il valileri, polis müdürleri, belediye başkanları ve diğer yerel memurlar parti sekreterliğine ve parti yürütme kuruluına bağlıdır. Kısacası, bürokrasi partiye bağlıdır. Parti ise daha önce de belirtildiği gibi kişisel egemenliğin dayandığı unsurlardan birisidir. Bunun yanında Baas rejiminin sürdürülebilirliğini sağlayan temel etmenlerden en önemlisi parti-ordu simbiyozu (party-army symbiosis) olmuştur. Bu ortak yaşamda ordu rejimi oluşturup rejimin varlığını garanti altına alırken; parti de rejimi meşrulaştıran bir ideoloji, bir çekirdek kadro, sadık bürokratlar ve kurumsal siyasi aktiviteler için bir çerçeve oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılabacağı üzere, Baas’ın özellikle ilk yıllarında ordunun tartışılmaz bir üstünlüğü vardır.⁸⁵

⁸² Vurmay, a.g.e., s.65.

⁸³ Ataman, a.g.e., s.15.

⁸⁴ Barry Rubin, *The Truth About Syria*, New York, Palgrave MacMillan, 2007, s. 46.

⁸⁵ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, *Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye’de Değişimi Zorlamak*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No:11-04, 2011, s.13.

Toplumsal alanda ise parti kendi örgütleri vasıtasıyla toplum içine sızmaktadır. Esad bu bağlamda sosyal alanda hızlı bir atılıma girişerek işe altmışlı yıllarda kurulmuş olan ve büyük oranda Baas Partisi'ne eklenmiş olan halk örgütlerinin sayısını artırmakla başladı. Bu örgütlerin en önemlileri, partinin kendi milis güçleri, halk ordusu, devrimci gençlik örgütü, kadın örgütü, çiftçiler derneği ve genel sendikalar derneğidir. Her birinin kendinden sorumlu olduğu bu örgütler bölgesel komutanlık tarafından gözetim altında tutulmaktadır. Söz konusu örgütlerin asıl amacı üyelerine Baasçı değerleri yerleştirmektir.⁸⁶ Bu değerler, ilköğretimde yaz aylarında eğitim kamplarında ve üniversite döneminden sendikalara katılmaya kadarki süreçlerde aşılanmaktadır. Kısa süre içerisinde toplumun her kesiminin bir halk örgütü olmuş oldu. Kadınlar, çocuklar, gençler, öğrenciler, sporcular, köylüler, işçiler ve daha birçok toplumsal grubun kendisine ait bir örgütlenmesi oldu. Tamamen devlet güdümünde olan bu örgütlerin sayıları öyle bir hızla arttı ki, yetmişlerin başlarında, yani Esad iktidarının 5. ve 6. yıllarında Suriye halkının neredeyse üçte biri bu örgütlerden birine üyeydi.⁸⁷

1.2.5. Parlamento ve Siyasi Partiler

Hafız Esad iktidara geldikten sonra kendi konumunu meşrulaştırmak ve aynı zamanda ülkesindeki siyasi yapının demokratik bir yapıda olduğu görüntüsünü vermek için ilk olarak Halk Meclisi adı altında bir parlamento kurmuştur. Ancak Suriye'deki parlamento, yapısı itibarıyla gerçek anlamda demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki parlamentolardan işlev ve ağırlık olarak farklıdır. Çünkü ülkedeki parlamentonun yasama yetkisi oldukça sınırlı olmasının yanında mevcut yapısıyla bu parlamento fiili olarak Hafız Esad'ın merkezinde olduğu otoriter bir rejimi meşrulaştırma işlevi görmektedir.

Özellikle, güvenlik, dış politika, insan hakları, bütçe gibi konular üzerinde kontrolü bulunmayan parlamentonun yetkileri, herkes tarafından bilinen ve ihlal edilmemesi gereken bir kırmızı çizgi tarafından sınırlandırılmıştır. Bu sınır içerisinde devlet başkanının politikaları ve güvenlik aygıtlarının rolü herhangi bir şekilde sorgulanamaz. Yolsuzluk, askeri ve dış politika konuları ise parlamenterlerin sorumluluk alanı dışındadır.⁸⁸ Bu yönüyle parlamentonun işlevsiz olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca herhangi bir konuda halk tarafından seçilmiş milletvekillerinin rejimin politikalarını hiçbir zaman açık bir şekilde eleştirememesi Halk Meclisi'nin aslında Hafız Esad'ın kurduğu sistemin bir aracı olduğunu açıkça göstermektedir.

Parlamento'nun yapısı ve partilere göre sandalye dağılımı da esas itibarıyla ne denli mevcut rejimle ortak hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki toplamda 250 sandalye ye sahip olan Halk Meclisinde sandalyelerin yarıdan biraz fazlası işçi sınıfı mensuplarına ve çiftçilere rezerve edilmiştir. Siyasi partiler ise, tamamen rejimin menfaatleri doğrultusunda, rejim tarafından devşirilen partilerdir. Bunlar arasında en önemlisi Partisi liderliğinde National Progressive Front, el-Jabha el-Wataniyyah at-Taqaddumiy-

⁸⁶ Aslan, a.g.e., s.63.

⁸⁷ Hinnebusch, a.g.e., s.268.

⁸⁸ Şen, a.g.e., s.275.

yah (Ulusal İlerici Cephe-UİC) adıyla bir tür koalisyon içerisinde faaliyet gösteren sosyalist, komünist ve milliyetçi çizgideki partilerdir.⁸⁹

Bununla birlikte Ulusal İlerici Cephe, rejimin siyasal tabanının genişletilmesi işlevini görmektedir. Ancak Baas Partisi dışındaki partilerin rolleri son derece sınırlıdır. Suriye Meclis’inde bu partilere az sayıda sandalye ayrılmaktadır. Politika yapımı, planlama veya herhangi bir siyasi güç oluşturma fonksiyonu bulunmamaktadır. Baas Partisi ise Ulusal İlerici Cephe içinde öncü rol oynamaktadır. Partiyi rejimin “demokratik yüzü” olarak tanımlamak mümkündür. Ancak parti bu rolünün yanı sıra devlet içinde veya herhangi bir görevde yükselmenin araçlarından birine dönüşmüş durumdadır. Ülkedeki doktor, öğretmen, akademisyen, avukat, gazeteci gibi birçok önde gelen meslek grubu üyeleri parti üyesidir. Ülkedeki çoğu “sivil toplum örgütü” partinin kolları olarak faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla Baas Partisi halkın seferber edilmesi ve kontrolü aracına dönüşmüş durumdadır.⁹⁰

Bu noktada Anayasa’nın 26. Maddesinde yer alan “her vatandaşın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayata katılma hakkı vardır. Katılma hakkı kanunlarla düzenlenir” ibaresiyle oluşturulan sınırlar daha net bir şekilde anlaşılabilir. Baas Partisi’nin iktidara gelmesinden sonra ülkede diğer siyasi akımların gelişimi normal bir seyir izleyememiştir.⁹¹ Gerçek anlamda muhalefet partilerinin yerine getirdiği işlevlere sahip olmayan Ulusal İlerici Cephe partileri kuruluşlarından bu yana rejimden ayrı bağımsız bir politika ortaya koyamamıştır. Bir başka deyişle Baas Partisi, Halk Konseyi olarak bilinen parlamentoyu domine eden en geniş kapsamlı siyasi örgütlenmedir. Üyeleri her 4 yılda bir seçilen Konsey, bağımsız bir otoriteye sahip değildir. Parlamenteler, izlenen politikaları eleştirme ve yasa önerilerini değiştirme hakkını haiz olsalar da, yürütme organı yasama aşamasının tüm kontrolünü elinde tutmaktadır.⁹² Bu noktada Halk Konseyi’nin asıl işlevi daha çok, rejimin çoğulcu bir yapıya sahip olduğu imajını vermek ve böylece rejime meşruluk kazandırma görevini yerine getirmektedir. Bu bakımdan ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Victoria Nuland, Suriye’de düzenlenecek Halk Meclisi seçimine ilişkin bir soruya verdiği yanıt sırasında Suriye Meclisi’ni “sadece kayıt odası” şeklinde tanımlamıştır.⁹³

Batı demokrasilerinde görülen hükümeti denetleme ve eleştirme hakkına sahip ve serbestçe teşkilatlanabilen muhalif partilere Suriye’de rastlanmamak mümkün değildir.

⁸⁹ 12 sosyalist ve Arap milliyetçisi parti ittifakıyla kurulmuş olan İttifak içinde en baskın ve büyük parti olan Baas Partisi’dir. Günümüzde de iktidar olan bu ittifak sol pozisyonundadır. Diğer küçük partiler ise birçok uzmana göre Baas rejiminin hizmetçileridir. Birçok uzman Hafız Esad’ın iktidarını bu sayede çoklu demokrasi olarak göstermek istediğini düşünmektedir. Ancak kesin bilinen, Baas Partisi’nin ittifak içinde baskın iktidar ve diğer partilere söz geçiren bir parti olduğudur. Günümüzde bu ittifaka bağlı tam 11 parti bulunmaktadır.

Bkz. Oytun Orhan, “Suriye’de Şiddetin Gölgesinde Halk Meclisi Seçimleri” http://www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=3457 (Erişim 13.05.2016)

⁹⁰ Orhan, a.g.m.

⁹¹ Dinçer ve Coşkun, a.g.e., s.11.

⁹² Aslan, a.g.e., s.56.

⁹³ Orhan, a.g.m.

Gerçek anlamda muhalif partilerin olmadığı bir ortamda seçimlerin demokrasiye ne ölçüde hizmet ettiği kuşkuludur. Suriye’de gerek devlet başkanlığı seçiminde yapılan referandum, gerekse milletvekili seçimleri, halkın gerçek anlamda bir inisiyatif kullandığını doğrulamamaktadır. Yapılan her iki seçimde de halk hiçbir şekilde yönetimi ve devlet başkanını değiştirememektedir. Şimdiye dek yapılan başkanlık seçimlerinde devlet başkanlarının her zaman yüzde doksanın üzerinde oy aldığı görülmüştür. Örneğin, Hafız Esad, yedi yıllık dönem için 1971’de yapılan başkanlık seçiminde %99,2 ve 1991’de %99,9 oy almıştır. Aynı şekilde Esad’ın oğlu, Beşar Esad 2000 yılındaki referandumda oyların %97,29’unu alarak iktidara gelmiştir.⁹⁴

1.2.6. Suriye Anayasası ve Güçler Birliği Uygulaması

1973 yılında ilan edilen ve küçük değişikliklerle günümüze kadar uygulamada kalan Suriye Anayasası, Osmanlı, Fransız ve İslam kanun sistemlerinin birer sentezi niteliğinde olup, genel çerçevesi 19.yy’da Batı’da eğitim görmüş Arap Nasyonalist hareketi içerisinde yer almış önderlerin fikirleri tarafından çizilmiştir. Buna göre, 1973 anayasası Suriye’yi bölünmez Arap ulusunun yalnızca bir parçası olarak değerlendirmekte ve bütün Arap halklarını tek bir devlet altında toplayan birleşik bir Arap devletine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla, anayasanın ideolojik bir tarafının olduğu söylenebilir. Devletin halkçı, sosyalist bir cumhuriyet olarak tanımlandığı anayasada egemenliğin asıl kaynağının halkın kendisinde olduğu belirtilmektedir.⁹⁵

Ancak gerçekte egemenliğin asıl kaynağı tüm yetkileri kendi şahsında toplayan Hafız Esad ve Baas partisindedir. Çünkü hem başkanın hem de Baas Partisi’nin ayrıcalıklı konumu anayasanın ilgili maddelerinde güvence altına alınarak, devlet başkanına sınırsız bir güç verilmiştir. Anayasanın 131. Maddesine göre, yargının bağımsızlığı yargı meclisinin en üst noktasında olan devlet başkanının güvencesi altındadır. Devlet başkanının kanunların şekillenmesinde ve yürütülmesinde önemli etkisi bulunmaktadır. Yönetimin en üst noktasında bulunan devlet başkanı bu unvanıyla birlikte Baas Partisi genel sekreteri, Ulusal İlerici Cephe önderi ve hatta Silahlı Kuvvetler Başkomutanı sıfatlarını taşımaktadır. Sahip oldukları bu sıfatlarla başbakanı, önemli devlet memurlarını ve askeri personelinin atama, savaş ve olağanüstü hal ilan etme, anayasayı değiştirme, genel af ilan etme, parlamentoyu feshetme ve hükümeti düşürme yetkilerine sahiptir. Dolayısıyla, burada Esad, kendi rejimini güçlendirmek için anayasayı kendisine mutlak bir güç kazandıracak şekilde düzenlemiş olduğu açıkça görülmektedir.⁹⁶ Ayrıca bu sayede yaptığı eylemlere ve izlediği politikalara da yasal bir zemin sunmuştur.

Devlet başkanının yanı sıra, Baas Partisi’nin de anayasal olarak rejim içerisinde önemli bir gücü bulunmaktadır. Diğer partilerden ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Baas Partisi, anayasanın 8.maddesine göre, devlet, toplum ve Ulusal İlerici Cephe içerisinde önderlik rolü hükme bağlanmıştır. Zira Suriye’de Hafız Esad’ın kurduğu otoriter rejim,

⁹⁴ Şen, a.g.e., s.273, 313.

⁹⁵ Constitutional Framework, <http://countrystudies.us/syria/48.htm> (Erişim 13.05.2016).

⁹⁶ Şen, a.g.e., s.275.

gerçek anlamda muhalefet partilerini bünyesinde barındırmamaktadır. Sistem içerisinde yer alan Baas partisi dışındaki partiler ideolojik olarak rejime yakın olan sol veya milliyetçi partilerdir. Bu partiler anayasal olarak parlamentonun üçte ikilik bir çoğunluğunu temsil etmektedir. Bunlar arasında önder parti olarak kabul edilen Baas Partisi daima en çok sandalyeye sahip parti konumundadır. Bugün bile bu durum kesinlikle değişmemektedir.

Suriye’de devletin hukuksal niteliğine bakıldığında, bir hukuk devleti için ön şart olan “güçler ayrılığı” ilkesinin burada geçerli olmadığı görülmektedir. Bunun temel nedeni, rejimin yasama ve yargıyı baskı altında tutmasıdır. Yasama, yürütme ve yargı mevcut yapısıyla daha çok rejimin ve devlet başkanının ayrıcalıklı durumunu desteklemektedir.⁹⁷ Öyle ki Suriye’de yargı da tamamıyla başkana bağlıdır. Üst düzey devlet görevlilerini yargılayan Yüksek Yargı Konseyi, başkan liderliğinde toplanır. Yargıçları atama veya görevden alma başkanın yetkisindedir. Anayasa Mahkemesi üyeleri, dört yılda bir devlet başkanınca atanır. Anayasa Mahkemesi, seçim ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetler. Buradan da görüldüğü gibi Yasama, yürütme, yargı ve güvenlik alanlarında tüm yetkiyi kendinde topladığından güçler birliği sisteminin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda burada demokrasiden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

2. Beşar Esad Döneminde Suriye’nin Siyasal Yapısı

Suriye’nin son 45 yıllık tarihine damgasını vuran ve günümüz Suriye devletinin rejimini dizayn eden Hafız Esad’ın 10 Haziran 2000 tarihindeki ölümü ülke tarihinde bir dönemin sonu ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bununla birlikte Hafız Esad öldüğünde kendisinden sonra iktidarı devralacak oğluna Baas Partisi, ordu ve istihbarat servisleri içinde Nusayrilerin tartışılmaz üstünlüğü bulunan güçlü bir devlet mirası bıraktığını söylemek mümkündür. Hafız Esad vefatı öncesinde her şeyi ince ayrıntısına kadar tasarlamış, oğlunun yönetime geçmesinde yaşayabileceği sıkıntıları henüz hayatta iken çözmenin yollarını aramıştır. Yönetimini bırakıp tarih sahnesinden çekildiğinde Beşar Esad’a kilit görevlerinde yönetime sadık kişilerin bulunduğu bir sistem bırakmıştır. Adeta anahtar teslimi olarak tüm kurumları ve bu kurumlardaki görevlileri kendi emrine amade şekilde işleyen son derece otoriter ve baskıcı bir rejim devretmiştir. Bu nedenle Hafız Esad’ın ölümü sonrasında iktidara geçen küçük oğul Beşar Esad temel olarak neredeyse hiçbir çaba göstermeden babasının mirasına konmuştur. Bir başka deyişle Hafız Esad’ın ölümüyle Suriye’nin siyasal ve ekonomik yapısında neredeyse kurumsal ve ideolojik anlamda hiçbir değişiklik yaşanmadan bir devir yaşanmıştır denilebilir.

Beşar Esad’da babasından aldığı bu mirası küçük çapta göstermelik değişimlerle süsleyerek yaklaşık 10 yıl boyunca sorunsuz bir şekilde sürdürmüştür. Ancak gerek Suriye içindeki huzursuzluklar ve gerekse Ortadoğu coğrafyasında yaşanan halk ayaklanmaları kaçınılmaz olarak Suriye’yeyi de etkilemeye başlayınca Hafız Esad’ın kurduğu bu rejim sarsılmaya başlamış ancak Ortadoğu’daki diğer otoriter rejimler gibi yıkılmamıştır. Bu durumun en önemli sebebi pek tabi azınlıkta bulunan ancak devleti yöneten Nusay-

⁹⁷ Aslan, a.g.e., s.56.

rilerin Esad rejiminin yıkılmasını bir beka sorunu olarak görmelerindendir. Bu nedenle Suriye'deki devlet kurumları her şeye rağmen tüm güçleriyle Beşar Esad'a olan desteklerini sürdürmektedirler. Ancak geline nokta da ülkedeki Baas rejiminin ne kadar meşru olduğu ve ülkenin ne kadarında egemenliğini sürdürebildiği tartışmalı bir hal almış durumdadır. Ayrıca ülkede yaşanan çatışmaların ekonomik açıdan Baas rejiminin ne kadar sürdürülebilir olduğu noktasında oldukça kritik bir duruma geldiği söylenebilir.

2.1. Beşar Esad'ın İktidara Geliş Süreci

Hafız Esad kurmuş olduğu rejimin devamlılığını sağlamak ve kurduğu Başkanlık Monarşisi'nin kendinden sonraki kuşağa aktarmak için ölmeden önce çalışmalara başlamıştır. Bu doğrultuda 1990'lı yıllardan itibaren büyük oğlu Basil Esad'ı yönetime hazırlamaya başlamıştır.⁹⁸ Ancak 21 Ocak 1994 tarihinde veliyaht olarak düşünülen Basil'in 32 yaşında şüpheli bir trafik kazasında hayatını kaybetmesiyle, Hafız Esad'ın yerine kimin geçeceği yeniden gündem konusu olmuştur. Basil'in beklenmedik ölümü üzerine o dönemde İngiltere'de göz doktorluğu stajı yapan 28 yaşındaki Beşar Esad babası tarafından Suriye'ye çağrılarak 1994 yılından 2000 yılına kadar veliyaht olarak iktidar için hazırlanmaya başlamıştır. Zira Beşar Esad hem genç hem de pratikte askeri ve devlet işlerindeki deneyimsizliği nedeniyle sıkı bir eğitim programına başlamıştır. Ayrıca Suriye'nin resmîyetle monarşi olmayışı (resmîyetle cumhuriyet oluşu) Beşar'ın bir şekilde halkın gözünde meşruiyetini sağlamasını, geldiği makamı hak ettiğini ispatlamasını zorunlu hale getirmiştir.

Bu bakımdan Beşar Esad iktidara hazırlanırken genel itibarıyla üç aşamalı bir stratejinin izlendiğini söylemek mümkündür. Bunlar;

- 1) Yönetim ve liderlik deneyimi kazandırma
- 2) Potansiyel rakiplerini ve muhaliflerini ortadan kaldırma
- 3) Halk ve uluslararası toplum nezdinde meşruiyet kazandırma

Bunun için önce Humus Askeri Akademisi'nde askeri eğitim almış zırhlı birlikler okulunda dönem birincisi olarak kurmay binbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. 1996'da yarbaylığa terfi ettirilmiş ve ardından 1999'da Albaylığa terfi ettirilerek daha önce ağabeyi Basil'in yürüttüğü Cumhuriyet Muhafız Alay komutanlığına getirilmiştir. Bundan sonra Beşar'ın iktidarının toplumsal ve siyasal meşruiyet kazanması için bazı adımlar atılmıştır. Gerekli halkla ilişkiler çalışmaları yapılmış bu kapsamda Devletlerarası ilişkilerde deneyim kazanması için ülkeyi temsilen yurtdışı ziyaretlere gönderilmiş ve basında sıklıkla röportajları yayımlanmaya başlamıştır. Bu süreçte Beşar Esad halka dürüst, reformcu, ılımlı ve açık görüşlü bir kişi olarak tanıtılmıştır. Beşar, geleceğin Suriye'sinin mimarı intibasını pekiştirmesi için Basil tarafından kurulan Suriye Bilgisayar Derneği'nin başına getirilmiştir.

Tüm bunlar gerçekleşirken yönetimde Beşar'ın liderliğine karşı çıkması muhtemel olan etkili kişiler devre dışı bırakılmış, yönetimde kapsamlı bir yeniden yapılanma ger-

⁹⁸ Eyal Zisser, *Asad's Legacy: Syria in Transition*, London, Hurst&Company, 2001, s.158.

çekleştirilmiştir. Bu doğrultuda kilit konumda bulunan ve güvenilmeyen görevliler yolsuzlukla suçlanarak görevden alınmış ya da emekliliğe zorlanmıştır.⁹⁹ Çünkü yönetimini devrederken bu sistemin devamından yana tavır takınan Hafız Esad gerekli önlemleri alma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Temmuz 1998’de Genelkurmay Başkanı Hikmet Şehabi başta olmak üzere birçok asker ve üst düzey istihbarat görevlisi çeşitli bahanelerle görevden alınmış yerlerine Esad’a sadık olacak kişiler getirilmiştir. Ayrıca dönemin başbakanı Mahmut Zubi yolsuzlukla suçlanmış ve mal varlığına el konulmuştur. Zubi bu iddialar karşısında intihar etmiştir. Nisan-Mayıs 1999’da gerçekleştirilen görev değişiklikleri boyunca Hafız Esad; onunla birlikte olup, sadakatinden şüphe etmediklerine özel ilgi göstermiş, ciddi bir suçla anılmadıkça veya büyük bir hata yapmadıkları müddetçe yerlerinden etmemiştir.¹⁰⁰

Açıkça görüldüğü gibi Hafız Esad güç mücadelesi de dahil olmak üzere kendisinden sonra oğlunu iktidara geldikten sonra mağdur edecek potansiyel zorlukları engelleme yoluna gitmiştir. Ancak bu süreçte bazı faktörler de Beşar Esad’ın iktidara ulaşmasını kolaylaştırmıştır.¹⁰¹

- Suriye’deki siyasal elitler, Esad’ın vefatı sonrasında oluşabilecek güç boşluğu dolayısıyla ülkenin istikrarının bozulması ihtimalini düşünmüş ve çıkarlarını korumak adına, bu boşluğun bir an önce iktidar mücadelesi yaşanmadan doldurulmasından yana tavır sergilemiştir.
- Beşar Esad’ın görece tek aday olması ki; bu durumda Hafız Esad’ın vefatı öncesinde potansiyel adayları türlü nedenlerle saf dışı bırakması etkili olmuştur.
- Beşar lehine yapılan hazırlıklar, meşruiyet çalışmaları da yine bu kapsamda değerlendirilebilir
- Beşar’ın diğer elitlerce ve çıkar gruplarınca mevkilerine tehdit olarak algılanmayışı desteklenmesinin önünü açmıştır.
- Beşar’ın iktidar olmadan önceki dönemde reformist özelliğinin üzerine vurgu yapılması, değişim isteyen entelektüel camiada, iş çevrelerinde ve genç nesilde Beşar’a yönelik olumlu havanın oluşmasına yardımcı bulunmuştur.

Her ne kadar Hafız Esad kendisinden sonra iktidara veliaht oğlu Beşar Esad’ı hazırlasa da ilginç bir şekilde yaşadığı dönemde iktidarı oğluna bırakmamıştır. Sadece kendisinden sonra iktidar olmasına engel olabilecek taşları ortadan kaldırmış, belki de henüz ülkeyi idare edecek olgunluğa erişmediğini düşünerek oğluna sağlığında yönetimi teslim etmemiştir.

Ancak Beşar Esad’ın babasının ardından devlet başkanlığı koltuğuna geçiş süreci son derece hızlı ve sorunsuz olmuştur. Öyle ki Hafız Esad öldüğünde henüz 34 yaşında

⁹⁹ Cevdet Aslan, **Beşar Esad Dönemi Türkiye Suriye İlişkileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2008, s.54.

¹⁰⁰ Radwan Ziadeh, **Power and Policy in Syria: The Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East**, London, IB Tauris&Co Ltd., 2011, s.45-47

¹⁰¹ Zisser, **Asad’s Legacy: Syria in Transition**, a.g.e., s.44-45

olan Beşar Esad'ın anayasa engelini nasıl aşacağı Hafız Esad'ın sağlığında düşünülmüştür. Bu konuyla ilgili dönemin ünlü halk meclisi başkanı Abdülkadir Kadrah'a danışan baba Esad, olumlu cevap almış ve sağlığında yönetimi devretmeye de hukuki zemini çoktan hazırlamıştır. Bu bağlamda 10 Haziran günü Hafız Esad'ın akciğer kanseri nedeniyle ölümüyle birlikte Devlet Başkanlığı yaşının 40'tan 34'e çekilmesi de dahil olmak üzere gerekli düzenlemeler yapılmıştır. İlk olarak Hafız Esad ölünce Devlet Başkanlığı görevini geçici olarak 1971-2000 yılları arasında Devlet Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Abdülhalim Haddam üstlenmiştir.¹⁰² Bu düzenlemelerde Savunma Bakanı General Mustafa Talas, gerekli askeri gücün sağlanmasında Eşef Şevket önemli rol oynamıştır. Başkan Yardımcısı Haddam da Beşar Esad'ın kurmay albaylıktan korgeneralliğe yükseldiğini ilan etmiştir. Baas Partisinin 9. kongresinde Hafız Esad "Ölümsüz Lider" olarak anılmış, Beşar Esad Parti'nin yeni genel sekreteri olarak atanmıştır. Ayrıca halk meclisinde adaylığı kabul edilerek, 10 Temmuz 2000 tarihli referandumda aldığı %97.92 oranındaki oyla Suriye'nin yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. Babasından boşalan Ulusal İleri Cephe Başkanlığını, Ordu Komutanlığını da doldurmuştur.¹⁰³

2.2. Beşar Esad Döneminde Suriye'nin Siyasal Yapısı

Hafız Esad'ın Kasım 1970'te yönetimi ele geçirmesiyle birlikte Suriye görece istikrarlı olmuş ve kesin şeklini almaya başlamıştır. Hafız Esad devletin ideolojik temelini; Pan-Arabizme, Doğu Avrupa Sosyalizmine, İsrail ve Batı düşmanlığına dayandırmıştır. İçteki yapı ise kurumsallaşmadan uzak, Nusayrilerin baskın olduğu aynı zamanda diğer azınlıklara ve kırsal kesimin Sünnilerinin de bir nebze varlığını gösterdiği bir sisteme sahip olmuştur. Hafız Esad yönetimi oğluna devretmeden önce gerek Esad ailesinin çıkarı gerekse bu rejimden büyük fayda gören kesimler mevcut düzenin devamında yana tavır almışlardır. Beşar Esad'ta iktidara geldikten sonra bir bakıma küçük rötuşlarla bu sistemin devamını sağlayacak adımlar atmıştır.

Beşar'ın devraldığı Nusayri azınlık rejimi ve ülkedeki hassas dengeler kişisel özelliklerini ikinci plana itmiş, Nusayri ve Baas seçkinlerin ülkede kurduğu sistemin devam ettirilmesi dışında başka bir söylem geliştirememesine neden olmuştur. Her ne kadar babasının üstlendiği tüm unvan ve yetkileri devraldıysa da mensubu olduğu Nusayri azınlık iktidarının genel çıkarına uygun davranmak zorunda kalmıştır. Bu durumun en açık örneği Arap Baharı sürecinde halk Suriye'de yönetimi protesto etmeye başlayınca halk kitlelerine yönelik tutumunun çok sert ve kaba şiddete dayanması da büyük ölçüde Baas rejimi ve iktidar elitinin imtiyazlarını savunmasının bir sonucu olmuştur.¹⁰⁴

Esas itibarıyla 2000'lerde siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda sorunlarla karşı karşıya kalan Suriye'nin yeniden yapılandırılma ihtiyacı ve beklentisi yüksekti. Halk vaat edilen değişim programının uygulanmasını beklerken, iktidara gelmesinden hemen

¹⁰² Öner Çubukçu, "Genel Bilgiler", **Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)**, Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz Raporu, 2012, s.6.

¹⁰³ Ziadeh, a.g.e., s.45-47.

¹⁰⁴ Ataman, , a.g.e., s.23.

sonra değişim vadeden Beşar Esad de yönetiminin deneyimsiz günlerinin sakin geçmesini sağlamıştır. İktidara geldiğinde Beşar'ın, amaçlarına ulaşmada ve hedeflediği reformları gerçekleştirmede kendisine yardımcı olacak yakın bir çevresi yoktu. Bu şartlar altında Beşar Esad ilk kabinesini Aralık 2001'de kurmuştur. Bu ilk kabinedeki kişiler arasında Mart 2000 kabinesinin yalnızca altı üyesi varlığını koruyabilmiştir. Yerini koryanların arasında 1971 yılından bu yana savunma bakanlığı yapan Mustafa Talas ile 1984 yılından beri dışişleri bakanlığı yapan Faruk Şara bulunmaktadır. Beşar Esad ikinci kabinesini ise 2003 yazında kurmuş, kabinesinde genç nesillere çoğunluğu ayırarak kapsamlı reformlara hazırlandığının, Suriye'yi dünya ekonomisine uyumlu hale getirmek için çaba göstereceğinin sinyallerini vermiştir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki; Beşar Esad yönetimi elinde bulundursa da babasının döneminden kalan rejimin koruyucuları durumundaki bürokratik yapı da, Beşar Esad'ın bağımsız karar vermesini engellemiştir.¹⁰⁵

Diğer taraftan Beşar Esad yönetime geçtiğinde Suriye'nin birçok ülke ile ilişkileri oldukça zayıf kalmıştır. Bu nedenle Beşar Esad Suriye'yi hem içerde hem de dışarıda dünya ile ilişkilerinde yeni bir döneme hazırlamaya çalışmıştır. Babasının soyutlayıcı, şüpheli, boğucu politikalarının yerine yenilikçi, dışa açık, Batı'ya uyum sağlamaya çalışan bir politika belirlemiştir. Beşar Esad'ın bu yöndeki açılımında batılı liderlerin ve gazetecilerin hakkında yaptığı; açık görüşlü, gerçekçi, zeki gibi olumlu ifadelerin de etkisi büyük olmuştur. Batı ile Doğu arasında denge kurmanın da yollarını aramış, bir yandan Batı ülkeleri, modern Arap ülkeleri hatta Amerika ile diyalog geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan da Irak ile ilişkileri sıkı tutmanın ve İranla var olan yakın ilişkilerini devam ettirmenin isteği içinde olmuştur. Ayrıca Suriye'nin özellikle komşularıyla olan karanlık geçmişinden arındırılmasının, yeni bir sayfa açmasının yolları aranmıştır.¹⁰⁶

Beşar Esad bazı kurumların yapısını korumaya çalışırken bazılarında ise yeniliğe gitmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Örneğin Beşar Esad, Ulusal İlerici Cepheyi aktifleştirmeye yönelik bir politika izlese de halk meclisinin seçim şekline, rolüne, görevine yönelik herhangi bir değişiklik yapma girişiminde bulunmamıştır. Hem Hafız Esad hem de Beşar Esad döneminde halk meclisi formalite gereği danışılan bir kurum olarak kalmıştır.

Hem yönetime geçmeden önce hem de geçtikten sonra Beşar'ın başarısı konusunda şüpheye düşülmüş kimileri tarafından ülkeyi yönetebilecek sertliğe sahip olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Hatta Beşarlı Suriye'nin uzun süre ayakta kalamayacağı söylemleri yapılmıştır. Kimileri ise Beşar Esad'ın naif yapısına karşın inatçı yanı ve hırsıyla Suriye'yi tutabileceğine inanmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Volker Perthes, "Syria: Difficult Inheritance", *Arab Elites: Negotiating the Politics of Change*, Volker Perthes (Ed.), Lynne Rienner Yayınları, 2004, s.89-91.

¹⁰⁶ Ziadeh, a.g.e., s.130-132.

¹⁰⁷ Eyal Zisser, *Commanding Syria: Bashar Al-Asad and the First Years in Power*, London, IB Tauris&Co Ltd., 2007, s.44.

2.3. Beşar Esad'ın Suriye'deki Otoriter Sistemi Reform Etme Çalışmaları

Beşar Esad devlet başkanı seçildikten sonra halka yaptığı ilk konuşmasında geçmişte yapılan hatalarla ilgili öz eleştiride bulunmuş ve gelecek dönemde reform yapacağına dair bazı önemli mesajlar vermiştir. Ayrıca babasından farklı bir bakış açısına sahip olduğunu şu şekilde ifade etmeye çalışmıştır. *“Büyük lider Hafız Esad'ın yaklaşımı şahsına münhasırdır. Bu nedenle onun yaptıklarını yapabilmek hiç de kolay değildir ki; biz yönetimi sürdürmekle yetinmek değil aynı zamanda yönetimin geliştirilmesini de istiyoruz.”* Beşar Esad, değişime açık olduğunu yansıtan açıklamalardan biri de *“Uluslararası toplum gibi Ortadoğu bölgesi de sürekli değişiyor. Yeni nesil yeni fikirler istiyor. Benim babamla dedem arasındaki fark küçük bir farktı. O zamanlar yaşam böylesine hızlı değişmiyordu. Benimle babam arasındaki fark büyük, benimle benden 10 yaş daha genç olanlar arasında da uçurum var.”*¹⁰⁸ olmuştur. Bununla birlikte Beşar Esad ülkesinin gerçeklerini de bildiğini vurgulama gereği duyarak *“Suriye’de Batı tarzlı demokrasinin işlemedeğini bu nedenle ülkenin tarihine, ihtiyaçlarına uygun bir demokrasinin yararlı olacağını”*¹⁰⁹ ifade etmiştir.

Esasında Beşar Esad da Suriye'deki herkes gibi dünyanın değiştiğini değişimin gerekliliğinin farkında olmuştur. Baba Esad'ın 30 yıllık yönetimi sonrasında ülkenin her ne kadar bir istikrar yakalamış olsa da birçok yönden çıkmaza girmiş olduğu gerçeğini algılamıştır. Bu nedenle iktidarın devamlılığı için tüm halkı sistemin içine dahil etmenin zorunluluk olduğunu kavrayarak bir nevi bütünleşme çabalarına girişmiştir. Anahtar rolün ise devlet sisteminin, sosyal ve ekonomi kurumlarının modernizasyonuna düştüğünü fark etmiş, uzun periyotlu reform çalışmalarını hayata geçirmeye karar vermiştir.¹¹⁰ Ancak bunu yaparken babasının döneminden olan danışmanların muhalefetine uğramış, reformları sınırlı kalmış hatta başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹¹¹

Bu başarısızlığın en büyük sebebi hiç kuşkusuz ülkedeki kişilerin değişmesine rağmen sahip oldukları mantalitenin değişmemiş olmasıdır. Bu kapsamda yönetimin aynı devam ettiği sürece reformlarda hiçbir şekilde başarının sağlanamayacağı görülmüştür. Çünkü Hafız Esad döneminde önemli rol oynamayan sönük, dar görüşlü ve yeniliğe muhalif olanlar Beşar Esad döneminde de varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Aslında Beşar babasından kalan bu güçlü yapıyla karşı karşıya gelmekten kaçınmış, değişime karşı olabilecek potansiyel muhalefeti telkin ederek, uzun dönemli, aşamalı bir reform

¹⁰⁸ Beşar: Babamla Aramdaki Fark Büyük, <http://www.hurriyet.com.tr/besar-babamla-aramdaki-fark-buyuk-39160771> (Erişim 15.05.2016)

¹⁰⁹ David W. Lesch, **New Lion of Damascus: Bashar al-Asad and Modern Syria**, Yale Üniversitesi Yayınları, 2005, s.81-82.

¹¹⁰ Beşar Esad reformlarında başarıyı yakalayabilmek için kendisine “reform timi” bile oluşturmuştur. Beşar'ın teknokratları olarak da anılan bu grup, ülkenin modernizasyonunu ve dış açılımı amaçlamıştır. Teknokratların her biri Avrupa ülkelerinde doktoralarını derece ile yapmış, dış ticarette, tarımda, piyasanın düzenlenmesinde uzmanlaşmış kişilerden oluşmuştur. Ayrıca bu grubun büyük çoğunluğunun Baas, Ulusal İleri Cephe ile herhangi bir bağlantısı olmamış, herhangi bir çıkar grubunu yansıtır hareketlerde de bulunmamıştır. Bkz. Volker Perthes, “Syria: Difficult Inheritance” a.g.e., s.91-92.

¹¹¹ Eyal Zisser, **Commanding Syria: Bashar Al-Asad and the First Years in Power**, a.g.e, s.49-50.

stratejisi sunmuştur. Ancak Suriye bürokrasisinin katı üç ayağı yeni bir ekonomi ve politika çerçevesi belirlemeyi imkânsız hâle getirmiştir. Aynı zamanda gerekli yasal düzenlemeleri yapacak teknik eleman eksikliği ve etkin finansal sektörün olmayışı reformların önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Esasında Beşar Esad da babasından anahtar teslimi olarak aldığı işleyen rejimi yerle bir etmek istememiş, rejimin ayakta kalmasını, varlığını sağlama almasını tehdit edecek, cumhurbaşkanı olarak son karar merci olmasını etkileyecek her türlü reformu göz ardı etmiş, bunun sonucunda bir süre sonra değişim çabalarını bırakmıştır.¹¹²

2.4. “Şam Baharı” ve Reformların Başarısızlığa Uğraması

Beşar Esad’ın iktidara gelmesinden sonra ilk aylarından itibaren siyasi ve ekonomik anlamda ufak çaplı da olsa modernizasyon çalışmalarında bulunması ve modernizasyon açıklamalarında bulunması halkta olumlu bir beklenti meydana getirmiştir. Bunun yanında Karar mekanizmasına yeni nesilden kişileri ataması, ekonomiyi dünyaya uyumlu hale getirmek adına serbestleştirme çalışmalarında bulunması, özellikle de ülkeye interneti getirmesi halkın Beşar’a olan güvenini pekiştirmiştir. Bu nedenle bu kısa dönem birçok Ortadoğu uzmanı tarafından “Şam Baharı” olarak adlandırılmıştır.¹¹³

Beşar Esad iktidarının ilk dönemlerinde değişim beklentileri doğrultusunda, muhaleflere uygulanan zulmün sembolü haline gelen Mezze Hapishanesi’ni kapatmış; ülkedeki siyasi mahkûm sayısını da dört binden, binin altına düşürmüştür.¹¹⁴ Ülkede bir bahar havası esmeye, insanlar sokaklarda siyasi ve entelektüel tartışmalar yapmaya ve sivil toplum kuruluşları kurulmaya başlamıştır. Aynı dönemde akademisyenler, yazarlar, gazeteciler, sanatçılar ve iş adamlarından oluşan bir entelektüel sınıfın varlığı ortaya çıkmış, sivil toplum hareketleri, demokratik ve siyasi hak talepleri gündeme getirilmiştir.¹¹⁵ Beşar Esad, Şam başta olmak üzere diğer şehirlerde de kültürel ve politik konuların tartışılabileceği forumları desteklemiş, sivil toplumun oluşturulması adına adımlar atmıştır. Bu dönemde öne çıkan en önemli tartışma forumları şunlardır:¹¹⁶

- El-Kevakibi Forumu: İsmi 18.y.y. Avrupa aydınlanmasından esinlenen ve bunu Arap halkına uyarlamayı amaç edinen Abdul Rahman el- Kevakibi (1849-1902) den almıştır. Tartışma forumları arasında da en tanınmış olarak öne çıkmış, Suriye’de adalet, hükümet eleştirileriyle her geçen gün takipçi sayısını artırmıştır.

¹¹² Ziadeh, a.g.e., s.48-50.

¹¹³ Eyal Zisser, “Does Bashar al-Assad Rule Syria?”, *Middle East Quarterly*, Volume 10, No 1, 2003, s.17, ss.15-23, <http://www.meforum.org/517/does-bashar-al-assad-rule-syria> (Erişim 15.05.2016).

¹¹⁴ Özden Zeynep Oktav, *Limits of Relations with the West: Turkey, Syria and Iran*, İstanbul, Beta Basım, 2008, s.100-101.

¹¹⁵ Yasin Atloğlu, *Beşar Esad Suriye’inde Reform Demokratikleşme ve Güvenlik İkilemi*, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, s.73-78.

¹¹⁶ Farid Ghadry, “Syrian Reform: What Lies Beneath?”, *Middle East Quarterly*, Volume 12, Sayı 1, 2005, s.63, ss.61-70, <http://www.meforum.org/683/syrian-reform-what-lies-beneath> (Erişim 15.05.2016)

- Atası Forumu: Habib İsa tarafından kurulmuş adını ise 2000 yılında vefat eden Nasırist Cemal Atası'den almıştır. Forum İsrail'in Filistin topraklarından çekilmesini savunarak, 1950lerin Arap Milliyetçiliğini canlandırmayı amaçlamıştır.
- Ulusal Diyalog Forumu: Suriye parlamento üyesi Riad Seyif'in önderliğinde hükümetin şeffaflığının savunulduğu bir forum olarak öne çıkmıştır.

Ancak 2000 yılının yaz aylarında başlayan bu dönem çok uzun sürmemiş ve 2001 yılının sonbahar aylarında sona ermeye başlamıştır. Zira entelektüellerin yönetime, daha doğru bir ifade ile baskı ve çıkar gruplarına göre aşırıya kaçan istekleri iktidarın sert tepkisine yol açmıştır. Entelektüellerin hak taleplerini dile getirdikleri toplantılar zaman içerisinde Suriye yönetimini reforma zorlayan baskı grupları haline gelmiştir. Bu dönemde reform yanlısı entelektüeller bir adım daha ileri giderek 2001 yılında, hükümete “Ulusal İlerici Cephe” dışında yeni partilerin kurulması ve özgür seçimlerin yapılması yönünde bir manifesto sunmuştur. Bu manifesto, rejimi ciddi anlamda tehdit eden ve yönetimdeki Alevilerin ve Baas Partisi'nin egemenliğine son verebilecek istekler içermektedir. Bu durum ülke içindeki çıkar gruplarını rahatsız etmiş, reform yanlısı kitlelerin üzerindeki baskı artmıştır. Öyle ki Başkan yardımcısı Abdulhalim Haddam 19 Şubat 2001 tarihinde entelektüelleri Suriye'yi Cezayir veya Yugoslavya'ya çevirmelerine izin vermeyeceklerini vurgulayarak karışıklık çıkarmamaları konusunda uyarmıştır. Bu noktadan itibaren harekete geçen hükümet, iktidardaki Baas Partisi'ne bağlı kitle örgütlerini (Kadın kolları, örgenci kolları ve gençlik kolları) devreye sokmuştur. Rejim içerisinde sert tepkiler alan hareket, kısa bir süre sonra birçok üyelerinin cezaevine gönderilmesi ve toplantılarına izin verilmemesi sonucunda sindirilmiştir. “Şam Baharı” sürecini sona erdiren bu müdahaleler, devlet içerisindeki reform karşıtı siyasi ve askeri seçkinlerin oluşturduğu Şahinlerin gücünü açıkça ortaya koymaktaydı.¹¹⁷

Sonuçta Esad yönetimin toleranslı politikası kısa sürmüş 2001 yılının ortalarından itibaren reformistlerin Batının ajanları olarak bile nitelendirildiği bir döneme girilmiştir. Yönetim, Suriye boyunca yayılan forumları feshettiğini açıklamış, aralarında Riyad Seyif, Mamun el Humsi gibi meclis üyelerinin de bulunduğu önde gelen entelektüelleri tutuklamıştır.¹¹⁸

Beşar Esad'ın reform denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması Suriye'nin söz konusu reformlara hazır olup olmadığı şüphelerini su yüzüne çıkarmıştır. Bunun yanında Beşar Esad tarafından önce destek verilen hareketler birden yasadışı ilan edilmiş bu da halkın gözünde güvenilmez bir lider imajı çizilmesine neden olmuştur. Her ne kadar Beşar Esad başlangıçta reform yanlısı bir görüntü çizmişse de, her şeyden önce kurumsal anlamdaki eksiklik ve Cumhurbaşkanı'nın rejim içindeki küçük bir grup tarafından kısıtlanıyor oluşu reformların önünü tıkamaktadır. Reform çabaları rejimi tehdit ettiği gerekçesiyle rafa kaldırılmakta ve eski baskıcı sistem reformları ikame etmektedir. Kısa-

¹¹⁷ Oytun Orhan, “Suriye, Dönüşüm ve Türkiye”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Ankara, ASAM Yayınları, Cilt 6, Sayı 65, 2005, s.24.

¹¹⁸ Zisser, “Does Bashar al-Assad Rule Syria?”, s.17.

cası, özel çıkarlar rejimle adeta bir olmuş durumdadır ve Beşar Esad de bunlara bağımlı hareket etmek zorunda kalmaktadır.¹¹⁹

Esasında Şam Baharı olarak adlandırılan dönemden sonra ülke dahilinde gerçekleştirilen reformların iktidarın ve dolayısıyla rejimin gücünü azaltmaktan ziyade desteklemek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. İstikrar ve devamlılığın sağlanmaya çalışıldığı bu model literatürde “Çin Modeli” olarak olarak adlandırılmaktadır.¹²⁰ Söz konusu modelde yavaş ve kademeli bir ekonomik değişimin yanında siyasi istikrarı bozmadan ve hatta daha da sağlamlaştırarak ilerleme ve reformların yapılması öngörülmektedir. Hafız Esad döneminde başlayan ekonomik reform süreci, Beşar Esad iktidarının ilk dönemlerinde siyasi reformlar ile pekiştirilmeye çalışılmıştır.

2.5. Suriye’de Halk Ayaklanmaları ve Rejimin Tavrı

Suriye’de Beşar Esad yönetimi Arap ülkelerindeki halk hareketlerinin ortaya çıktığı ilk dönemde bu değişim rüzgarının Suriye’yi etkileyeceğini hesap etmemiştir. Beşar Esad, 31 Ocak 2011 tarihinde Wall Street Journal gazetesine verdiği röportajda Mısır, Tunus ve Yemen’deki protesto gösterilerinin, Orta Doğu’da “yeni bir çağa öncülük ettiğini” ve Arap yöneticilerin halkın siyasi ve ekonomik isteklerini yerine getirmek için daha fazlasını yapması gerekeceğini ifade etmiştir.¹²¹ Ancak gösteri ve yürüyüşlerin 2011 yılının Şubat ayında Der’a şehrinde başlaması ve 15 Mart’tan itibaren ülkenin diğer bölgelerine yayılması Arap uyanışı sürecinin Suriye’yi de etkisi altına aldığını göstermiştir. Esad iktidarına bağlı güvenlik güçleri, ilk etapta silahlı kitle gösterileri şeklinde ortaya çıkan muhalefet hareketini bastırmak için ateş açmaya başlamış, böylece kriz büyümüştür. Zira Suriye yönetimi, sadece protestoculara değil protestolara katılmayan bütün muhalif kesimlere karşı orantısız güç kullanmaya başlamıştır. Sonrasında ise tam bir kısır döngü ortaya çıkmış, güvenlik güçleri sokaktaki insanı öldürdükçe halkın rejime hıncı ve tepkisi artmış; halkın tepkisi arttıkça şiddet kullanımı ve insan kayıpları da artmıştır.¹²²

Beşar Esad döneminde Suriye rejiminin ana gündem maddesi siyasal istikrar ve ekonomik kalkınma projeleri olması gerekirken halktan kopuk azınlık rejiminin varlığını devam ettirme endişesi ülkede reformların yapılmasına engel olmuştur. Değişim ihtiyacına rağmen Suriye’deki Baas rejimi, Nusayri azınlığın çıkarlarını “ulusal çıkar” olarak tanımlamaya devam edince, Arap isyanları ülkedeki muhalif kesimleri motive etmiş ve Esad rejiminin devrilmesi için harekete geçirmiştir.¹²³ Suriye’de halkı sokaklarda kitleli yürüyüş eylemleri yapmaya sevk eden temel neden, Esad iktidarının reform yapması yönündeki taleplerdi. Suriye halkının talep ettiği reformlar dört başlık altında değerlendirilebilir:

¹¹⁹ Dinçer ve Coşkun, a.g.e., s.18.

¹²⁰ Carnegie Endowment for International Peace, **Reform in Syria: Steering Between the Chinese Model and Regime Change**. Carnegie Papers, Middle East Series, No 69, 2006, s.8.

¹²¹ Interview With Syrian President Bashar al-Assad, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894> (Erişim 17.05.2016).

¹²² Ataman, a.g.e., s.25.

¹²³ A.e., s.55.

- 1) 8 Mart 1963 tarihinden beri ülkede uygulanan olağanüstü halin kaldırılması,
- 2) İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere, çeşitli hükümet kurumlarının sivilleştirilmesi, güvenlik birimlerinin görev alanlarının yeniden tanımlanması, yasama, yürütme ve yargı organlarının yapılandırılması ve yargının bağımsızlaştırılması,
- 3) Bireysel hakların tanımlanması (Suriye kimliği olmayan Kürtlere vatandaşlık hakkı tanınması) ve ülkedeki gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi,
- 4) Siyasi partiler yasasında değişiklik yapılması ve iktidardaki Baas Partisi'nin gücünün sınırlandırılması

Bu talepler karşısında Esad iktidarı, ağırdan alarak da olsa bazı reformlar yapmaya başlamıştır. 29 Mart 2011 tarihinde görevdeki hükümet istifa etmiş, 14 Nisan 2011 tarihinde bir önceki hükümette Tarım Bakanı olan Adil Safer başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Beşar Esad devlet başkanı olarak yeni kurulan hükümetten ülkede 48 yıldan beri uygulanan “olağanüstü hal” durumunun bir hafta içinde kaldırılmasını talep etmiştir. Bu istek yeni hükümet tarafından derhal yerine getirilmiş ve ardından Vatandaşlık hakkına sahip olmayan ve büyük çoğunluğu ülkenin kuzeydoğusunda yaşayan yaklaşık 300 bin Kürt kökenli Suriyeliye kimlik verilmiştir.

Ancak Beşar Esad bir taraftan sınırlı da olsa muhaliflerin istekleri doğrultusunda reform yaparken bir taraftan da iktidarının devamını sağlayacak tedbirlere yönelmiş ve gösteri yürüyüşlerine şiddetle karşı koymaya devam etmiştir. Öyle ki 2014 yılındaki devlet başkanlığı seçimleri için adil ve serbest bir seçim vaat eden Esad, diğer taraftan reform adı altında gerçekleştirdiği anayasa değişikliği ile iktidarda kalabileceği süreyi 2028'e kadar uzatmıştır. Esad rejimi, olağanüstü hal uygulamasına son verdikten sonra “toplulara cezalandırma” yaklaşımıyla muhalefetin güçlü olduğu yerleşim yerlerine dönük saldırıları artırmış, 10 binlerce sivilin ölümüne yol açmıştır. Vatandaşlık kimliği verilen Kürtler ardından askere alınmış, Kürt kökenli Suriyelilerin muhalefet saflarına katılmasını engellemek amacıyla ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda PKK terör örgütü ve PYD ile işbirliğine gidilmiştir.

Başlangıçta reform isteyen halk kitleleri, iktidarın baskısına maruz kalınca Esad iktidarının devrilmesini talep etmeye başlamıştır. Esad iktidarına bağlı güvenlik güçlerinin gösterilerin sona ermesi ve muhalefetin bastırılması amacıyla halka karşı silahlı güç kullanması, Suriye'deki Baas rejimi ile halk arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açmıştır. Nitekim geline aşamada Suriye halkı Beşar Esad'ın devrilmesini yeterli görmemekte, Esad'ın ve katliamlardan sorumlu Baas mensuplarının cezalandırılmasını istemektedir.¹²⁴

Esad iktidarının reform taleplerini dikkate almaması, halk kitlelerinin muhalefetine şiddetle karşılık vermesi Suriye'deki sürecin niteliğini de değiştirmiştir. Esad yönetimine bağlı güvenlik güçlerinin (polis, ordu ve istihbarat) gösterilere şiddetle karşılık vermesiyle muhalif unsurlar silahlı mücadeleye yönelmiştir. Kitle yürüyüşleri biçimin-

¹²⁴ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, *Tüm Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, BİLGESAM, İstanbul, Rapor No 52, s. 8.

de ortaya çıkan muhalefet hareketi böylece Baas rejimine karşı silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüş ve taraflar arasındaki çatışma süreç içinde ülke geneline yayılarak iç savaş halini almıştır.

2.6. Suriye’de Esad Rejimini Ayakta Tutan Unsurlar

Suriye’deki halk hareketi, diğer Arap ülkelerindeki başarılı süreçlere nazaran kısa sürede olumlu bir sonuca gidememiştir. Tunus ve Mısır’da iktidardaki liderlerin devrildiği aylarda Suriye’de kitlesel gösteriler başlamış ancak yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen Esad rejimi varlığını korumaya devam etmiştir. İktidar değişikliğinin gerçekleştiği Arap ülkelerinden farklı olarak Suriye’de Esad rejiminin varlığını sürdürmesine imkân tanıyan ve muhalefet hareketinin muvaffak olmasını engelleyen bazı unsurlar belirleyici olmuştur. Bunlar:¹²⁵

- 1) **Heterojen Nüfus Yapısı ve Azınlığın Devlet Aygıtını Kontrolü:** Suriye’de nüfus Tunus, Mısır ve Libya’dan farklı olarak homojen değildir ve iktidar büyük bölümünü Nusayri azınlığın oluşturduğu Baas ideolojisine sahip geniş bir çıkar grubunun denetimindedir. Öyle ki Suriye’de Beşar Esad’ın mensubu olduğu Nusayriler devletin bütün kurumlarında etkilidir. Ülke nüfusunun %12’sini oluşturduğu tahmin edilen Nusayri azınlık, Baas Partisi aracılığıyla siyasi iktidarı ve bürokrasiyi farklı etnik ve dini unsurlar arasında kurduğu çıkar ilişkileri üzerinden kontrol etmektedir.
- 2) **Esad Rejiminden Çıkar Sağlayan Grupların Rejime Desteği:** Suriye’de Esad rejiminden çıkar sağlayan geniş bir kitlenin varlığı rejimin devrilmesini zorlaştırmış, bu kitle bir varoluş mücadelesi vererek iktidar değişimine karşı direnç göstermiştir.
- 3) **Azınlıkta Bulunan Grubun Ordu ve İstihbarat Teşkilatları Üzerindeki Etkisi:** Suriye’de Nusayri azınlık aynı zamanda ordunun komuta kademesini ve üst düzey subay sınıfını oluşturmaktadır. Bu nedenle Suriye’de muhalefet hareketi ortaya çıktığında askeri bürokrasideki üst düzey yetkililerin çoğunluğu Esad iktidarından ayrılmamıştır. Bazı politikacı, diplomat ve askerler muhalif saflarda yer alsa da, muhalefet cephesine katılım düzeyi Esad rejiminin gücünü ve etkisini büyük ölçüde kıramamıştır. Ordu komutasının Nusayri subayların elinde olması, Esad iktidarına muhalefet hareketine silahlı kuvvetle karşılık verme imkânını tanımış ve ordunun saf değiştirme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Nusayrilerin Suriye silahlı kuvvetleri üzerindeki hâkimiyeti Şebbihaların (Esad ailesine yakın korumalık yapan silahlı askerler) kısa sürede devreye girmesini kolaylaştırmış, Esad rejiminin göstericilere müdahalesini hızlandırmıştır.
- 4) **Uluslararası Toplumun İlgisizliğine Karşılık Rusya Federasyonu ve Çin’in BM Güvenlik Konseyindeki Veto Desteği:** Esad rejiminin muhalefet hareketine karşı aldığı dış destek, rejimin bugüne kadar ayakta kalmasına önemli katkı sağlamıştır. BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi Rusya, Suriye’de rejim değişik-

¹²⁵ Sandıklı ve Semin, a.g.e., s.11-12.

liğine karşı çıkmış, Esad rejimini kınayan karar tasarılarını Çin ile birlikte veto etmiştir. Suriye'ye yaptırım ve uluslararası müdahaleyi mümkün kılacak karar tasarılarının Konsey tarafından kabul edilmesini engelleyen Moskova, Esad rejimine silah ve mühimmat temin etmektedir. Hatta Rusya Suriye'deki İŞİD'le mücadele bahanesiyle Savaş uçakları ile ülkedeki ılımlı muhaliflere askeri operasyonlar düzenlemektedir.

- 5) **İran ve Hizbullah'ın Esad Rejimini Desteklemek İçin Silah ve Ekonomik Yardım Göndermesi:** Esad rejimine sağlanan dış desteğin önemli kısmının İran'dan geldiği gözlemlenmiştir. İran, Suriye'de halk hareketi kitlesel gösteriler şeklinde ortaya çıktıktan sonra Esad rejiminin yıkılmasını önlemek amacıyla tüm imkânlarını seferber etmiştir. Tahran, uluslararası platformlarda Suriye'ye dış müdahaleye karşı çıkmış, Suriye krizinin Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına itiraz etmiştir. Esad iktidarına gösterilerin bastırılmasına yönelik profesyonel danışmanlık desteği veren ve istihbarat sistemleri tedarik eden İran, Suriye'de çatışmalar başlayınca bu ülkeye askeri teçhizat ve mühimmat sağlamaya başlamış, Devrim Muhafızları'nı göndermiştir. Bunun yanı sıra Lübnan'da faaliyet gösteren Hizbullah milisleri de birçok cephede ılımlı muhaliflere karşı açıkça savaşmaktadır.
- 6) **Muhalif Gruplar Arasında Birlik Kurulamaması ve Etkisiz Kalması:** Muhalefetin zayıf kalması, muhalif unsurlar arasındaki birlik sorunu ve Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) erken kurulması, Suriye'deki halk hareketinin başarıya ulaşmasını engellemiştir. Suriye muhalefeti gerek ülke içinde gerekse uluslararası düzeyde Esad rejiminin ardından iktidarı devralabilecek kabiliyette olduğunu göstermekte yetersiz kalmıştır.

Buradan da açıkça görüldüğü gibi diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi normal şartlarda Beşar Esad'ın bu kadar mücadeleden sonra devrilmesi gerekirdi. Ancak bu Suriye'de şimdiye kadar başarılamamıştır. Zira Ordunun Mısır'da yaşanan olaylarda halka sıcak ve olumlu davranmasını, Tunus'ta ki eylemsizliğini, Libya'da muhaliflere katılmasını Suriye ordusundan, istihbaratından görmek mümkün olmamıştır. Oralarda ordularla halkların dokusu aynı idi. Ordu, kendinden insanlara silah çekmekten uzak durmakta, kan dökmemeye itina göstermekteydi. Dahası, göstericilere moral ve destek vermekteydi. Suriye'de ise ordu, istihbarat ve polis teşkilatı bir azınlığın elindedir. Eylemcilerin başarılı olması, hâkimiyetlerinin sona ermesi ile eş anlamdadır. Bu sebeple eylemcilere karşı çekinmeden şiddet kullanmaktadırlar. Bu durum esasında Esad rejimini ayakta tutan ve orduya motivasyon sağlayan en önemli unsurdur.

Sonuç

Suriye'de bugün ülkenin belirli bir bölgesinde fiili olarak varlığını sürdüren Baas rejimi ve bu rejimle özdeşleşen Esad ailesi ve Nusayri azınlık 1970 yılından beri aralıksız olarak ülkeyi yönetmektedir. Suriye'de söz konusu bu yapının varlığı bir bakıma ülkenin bağımsızlığını kazanmadan önce Batılı devletler tarafından yapılan bir dizi siyasal ve ekonomik düzenlemenin bir sonucu olarak meydana gelmiş ve ülke bağımsızlığını kazan-

dıktan sonra yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda art arda yaşanan askeri darbeler etnik ve dini bakımdan karmaşık yapıdaki ülkeyi iyice istikrarsız hale getirmiş ve sonrasında Baas Partisi'nin 1963 yılında darbe sonrasında ülkenin ilerleyen yıllardaki tarihine damga vuracak bir rejimin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Aslında bu darbe her ne kadar darbeyi yapan kişiler tarafından bir devrim olarak görülsede, Baas Partisi'nin 1963'te gerçekleştirdiği darbe de ülkede yapılan bir dizi darbe içinden sadece bir tanesi olarak görülmüştü. 1963 darbesiyle gelen yeni rejim, tabandan gelen bir hareketin sonucu değil, az sayıda subayın planlarıyla kurulmuştu. Bu nedenle de yeni rejim kendisine geniş bir taban bulamamış ve kısa zamanda özellikle ülkedeki İslamcılar ve liberallere kadar halkın siyasi anlamda aktif olan kesimlerinin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bunların bir sonucu olarak da yeni rejimin uzun soluklu olması beklenmezken 1963'ten bu yana Suriye'nin aynı rejim altında yönetiliyor olması yapılan son darbenin aslında hiç de sıradan bir darbe olmadığını gözler önüne sermektedir.¹²⁶

Bu açıdan değerlendirildiğinde Baas rejiminin sürdürülebilirliğini sağlayan temel etmenlerden en önemlisi parti-ordu ortak yaşamı (party-army symbiosis) olmuştur. Bu ortak yaşamda ordu rejimi oluşturup rejimin varlığını garanti altına alırken; parti de rejimi meşrulaştıran bir ideoloji, bir çekirdek kadro, sadık bürokratlar ve kurumsal siyasi aktiviteler için bir çerçeve oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılabileceği üzere, Baas Partisinin özellikle ilk yıllarında ordunun üzerinde tartışılmaz bir üstünlüğü vardır.¹²⁷

1966 yılında Suriye'de iki Nusayri subay Esad ve Salah Cedid bir darbe ile Baas Partisi'ni ele geçirmiştir. Partinin kurucusu Mişel Eflâk ülkeden kaçmış ve ardından parti kadrosu baştan ayağa Nusayrilerle doldurulmuştur. Bundan sonraki dönemde Salah Cedid'i saf dışı bırakan Hafız Esad 1970'te yaptığı kansız darbe sonrası ülkenin bundan sonraki dönemine damga vuracak görünüşte demokratik olan ancak gerçekte otoriter olan bir rejim kurmuştur.

Hafız Esad'ın zaman içinde tek tek nakış gibi işlediği bu yönetim tarzı onu adeta ülkenin her şeyi haline getirmiştir. Kurulan bu sistem içinde devlet başkanı olan Hafız Esad sadece devlet ve hükümetin değil aynı zamanda silahlı kuvvetlerin de başı konumundadır ve devletin genel politikalarını belirlemekle yetkilidir. Halk Meclis'ni toplama ve fesh etme, tüm anayasal değişiklikleri onaylama, meclis oturumunda olmadığı zamanlarda kanun yapma, acil ihtiyaçların ortaya çıkması durumunda yasalar çıkarmak ve acil önlemler alma, Anayasa Mahkemesi'nin üyelerini atama gibi geniş yetkileri bulunmaktadır. Başkan tüm bakanları belirlemekte, başbakanı görevlendirmekte ve yargıçları atamaktadır. Bunun yanı sıra tüm güvenlik ve ordu birimlerine atamalar devlet başkanı tarafından gerçekleştirilmektedir.

Devlet başkanı aynı zamanda ülkenin “öncü partisi” Baas'ın genel sekreterliği ve Baas Partisi ile beraber 11 partinin ittifakından oluşan “Ulusal İlerici Cephe'nin baş-

¹²⁶ Raymond Hinnebusch, “Modern Syrian Politics”, **History Compass**, Volume 6, No 1, 2008, s. 266, ss.263-285.

¹²⁷ Dinçer ve Coşkun, a.g.e., .s.13.

kanlığını görevlerini de yürütmektedir. Genel Sekreter 90 kişilik merkez komitesi dahil olmak üzere Baas Partisi'nin tüm organlarına yapılan atamaları kontrol etmektedir.¹²⁸ Esad ayrıca istihbaratı da etkin bir şekilde kullanarak ülke içinde rejim karşıtı örgütlenmelerin oluşmasını engellemiştir. Bu anlamda gizli servis, rejimin elindeki sivil toplumun gelişmesini önleyen etkili silahlardan biri halini almıştır.¹²⁹ Buradan da açıkça görüldüğü gibi demokratik bir ülkede birbirinden ayrı ve bağımsız olması gereken yasama, yürütme ve yargı görevlerini bizzat kendi üzerine alan Hafız Esad adeta Suriye devletinin kendisi olmuştur.

Hafız Esad'ın belki de en önemli 'başarısı' darbelerle uğraşıp duran, devlet gibi davranamayan bir ülkeye otoriter bir yapıda da olsa istikrarı getirmesidir. Bu istikrarın belki de en önemli nedeni 1960'lı yıllarda uygulanan kolektif liderlik sisteminin yerini, tamamen Esad'e göre şekillenmiş olan 'başkanlık monarşisinin' almasıdır.¹³⁰ Ortaya çıkan bu yönetim şeklinde Suriye resmi olarak bir cumhuriyet olarak görünmektedir. Zaten ülkenin resmi adı Suriye Arap Cumhuriyeti'dir (El-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü's-Suriyya). Ancak bu sistem resmi olarak demokratik rejimlerle uyumlu olmakla birlikte aslen otoriter bir rejimdir. Vatandaşlar görünüşte cumhurbaşkanının ve meclis üyelerinin seçiminde oy kullanma hakkına sahip olsalar da, hükümetin halkın iradesi dâhilinde değişmesi gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Örneğin Cumhurbaşkanı Hafız Esad'ın başkanlığı 5 kez üst üste rakipsiz referandumlarla kabul edilmiştir. Aynı şekilde, oğlu Beşar Esad'ın cumhurbaşkanlığı da Temmuz 2000 ve Mayıs 2007'de yapılan rakipsiz referandumlarla onaylanmıştır. Cumhurbaşkanı, özellikle ordu ve güvenlik servislerinden üst düzey yardımcıları ile birlikte, siyasi ve ekonomik alanda en temel kararları almakta ve bu kararlar alınırken büyük oranda halka hesap verme kaygısı da taşınmamaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı'na karşı siyasi muhalefete tahammül gösterilmeyen ülkede 1963'ten 2011 yılı Nisan ayının ortalarına kadar olağanüstü hal kanunu yürürlükte tutulmuştur.¹³¹

Hafız Esad'ın ölümünden sonra yönetime devlet bürokrasinin üstün desteğiyle sorunsuz bir biçimde geçen Beşar Esad Babasına oranla daha farklı bir ortamda yetişen ve yurtdışı tecrübesi sayesinde liberal eğilimlere sahip olan bir lider profili çizmekteydi. Babasına göre son derece naif olan Beşar Esad'ın ülkede bir dizi reform yapacağına dair beklenti yüksekti. Hafız Esad'ın ölmesinin ardından yerine geçen Beşar Esad ile birlikte uzun yıllardır sorunsuz işleyen "Esadizm" sisteminde bu açıdan büyük değişiklikler olmamıştır. Nüanslarla Beşar Esad döneminde de aynı sistem halen devam etmektedir. Değişen sadece Soğuk Savaş'ın bir ürünü olan Baba Esad'ın yerine daha genç, dış dünyaya daha açık bir liderin gelmiş olmasıdır. Bu elbette ki azımsanmayacak bir gelişmedir ancak yeterli değildir. Nitekim Beşar Esad geldiği ilk günlerde sempati ile karşılanmış, özellikle 2000-2002 yılları arasında ciddi reformlar da yapmıştı. Ancak sonrasında babasının o sadık adamları, oğul Esad'ın çok da fazla ileri gitmesine izin vermemişti. Belki de Beşar

¹²⁸ Orhan, a.g.m.

¹²⁹ William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Boulder, Westview Press 2000, s.388-389.

¹³⁰ Lobmayer, a.g.e., s.93.

¹³¹ Dinçer ve Coşkun, a.g.e., s.10.

Esad de “yeter bu kadar” diye düşünmüş olabilir ki 2004 yılı esnasında ve sonrasında verdiği vaatlerin birçoğunu da hala yerine getirmiş değildir.¹³²

Bağımsızlıktan bu yana yönetimi en uzun süre elinde tutan hükümet olan ve Beşar Esad ile de büyük bir değişimin yaşanmadığı Esad rejimi, bu durumu bir anlamda güçlü istikrar arzusu ile dini azınlıklar ve köylü çiftçiler gibi gruplara toplumda belirli konumlar sağlanmasına borçludur. Devlet bürokrasisinin genişlemesi aynı zamanda rejime sadık geniş bir tebaa yaratmıştır. Cumhurbaşkanının sürekli artan gücü, ordunun rejime sadık oluşu ve Suriye’nin geniş iç güvenlik servisinin etkinliğiyle alakalıdır.¹³³ Suriye’de rejimin, ordunun, istihbaratın ve bütün önemli kurumların sahibi, hâkimi azınlıkta bulunan Nusayrilidir. Çoğunluk yıllardır devlete ve önemli kurumlarına yaklaşılmamıştır. Mevcut yönetimin değişmesiyle sadece bir diktatörlük yıkılmayacak; azınlığın hâkim, çoğunluğun etkisiz olduğu yönetim şekli de değişecektir. Bu nedenle devlete hükmedenler rızalarıyla çoğunluğun etkin olmasına müsaade etmeyecektir. Demokratikleşmeyle sonuçlanacak bir süreç, şu anda ülkenin yönetimini elinde tutan, kaymağını yiyen hâkim azınlığın bütün ayrıcalıklarından vazgeçmesi anlamına gelecektir. Beşar Esad demokratikleşme kanallarını açmaya çalışsa dahi, orduyu ve polisi elinde tutan Nusayri azınlık karşı çıkacak; eylemcilerle kanlı şekilde savaşacaktır.¹³⁴

Birçok otoriter ülkede olduğu gibi Suriye’de de halk, rejimden oldukça korkar vaziyettedir. İliklerine kadar içselleştirdikleri bu korku, hemen herkese hâkimdir. Birçok şeyi bu büyük korku şekillendirmektedir. Bunda hem geçmişte yaşanan ağır darbelerin hem de çok aktif bir şekilde halkın kılcallarına kadar girmiş muhaberat (istihbarat) ağının büyük etkisi vardır. Baskıcı Baas rejimi, mümkün olan her kanalı kullanarak halkı sindirmiş vaziyettedir. Baas rejiminin halkına ödediği ağır bedeller, onarılması güç toplumsal yaralar açmış durumdadır. Halkın bunca yıldır hareket edememesinin belki de en temel sebebi, sistematik bir baskı oluşturan hâkim korku kültürüdür. Ancak 2011 sonrasında gelenen noktada bu korku eşiğinin de aşıldığı açıktır.¹³⁵ Bu nedenle önümüzdeki günlerde Beşar Esad’ı ve babasından miras olarak aldığı Baas rejimini zor günlerin beklediği aşikârdır. Açıkçası gelenen noktada Suriye’deki mevcut siyasi ve ekonomik yapının Suriye rejiminin destekçisi olan Rusya ve İran gibi ülkeler olmadığı sürece uzun süre devam etmesi zor görünmektedir.

¹³² A.a., s.59-60.

¹³³ A.e., s.10.

¹³⁴ Mahmut Akpınar, **Orta Doğu’daki Dönüşüm ve Türkiye: Orta Doğu’daki Son Yaşananların Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Açısından Yorumlanması**, Orta Doğu Raporu, Ekonomik Sosyal Ve Siyasal Araştırma ve Uygulama Merkezi, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, No:007, Ankara, 2012, s. 74.

¹³⁵ Dinçer ve Coşkun, a.g.e., s.59.

SURİYE’NİN EKONOMİK YAPISI

Mesut ŞÖHRET*

Giriş

Günümüz Suriye devleti Akdeniz’e kıyısı bulunan ve topraklarının yarından fazlası tarıma elverişsiz çayır ve çöl olan tipik bir Ortadoğu ülkesidir. Sahip olduğu 186.475 km²’lik yüzölçümünün üçte biri çöl veya çıplak dağlarla örtülü iken, üçte biri kıt ve elverişsiz çayır ve geri kalan üçte biri ise tarıma elverişli topraklardan oluşan ekilebilir arazidir. Coğrafi koşullar bakımından kıyı kesimi, dağlık bölge ve Suriye Çölü olarak üç bölgeden oluşur. Ülkenin önemli avantajlarından biri kısada olsa Akdeniz sahil şeridinde sahip olmasıdır. Kısa ve verimli toprakların bulunduğu sahil şeridinin hemen arkasından, Fırat nehriyle birlikte ülkeyi güneydoğu kesiminde baştanbaşa kaplayan Suriye Çölü vardır.

Suriye coğrafi konumu itibarıyla Irak (605 km), Türkiye (911 km), İsrail (76 km), Lübnan (375 km) ve Ürdün (375 km) ile sınır komşusu olan, Suriye’nin coğrafi konumunun, bölgenin stratejik dengeleri dikkate alındığında, politik ve askeri açıdan önemli bir coğrafyada olduğu söylenebilir. Dünya enerji kaynaklarının büyük çoğunluğunun merkezi olarak kabul edilen Ortadoğu’da bulunması ve diğer bölge ülkelerinin Akdeniz’e açılan kapılarından biri olmasına rağmen, stratejik coğrafi konumunu iktisadi avantaja dönüştürdüğü ve yeterince istifade ettiği söylenemez.

Günümüz Ortadoğu coğrafyasında jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahip olan Suriye tarih boyunca birçok devletin istilasına uğramış ve Suriye topraklarını kontrol altında tutan her medeniyet ülkenin sahip olduğu avantajlı konumundan yararlanmışır. Bu kapsamda yaklaşık 400 yıl Osmanlı egemenliği altında kalan bu bölge Halep ve Şam’ın uluslararası ticaret sistemindeki yeri ve tarımsal üretim gücü gibi ekonomik faktörlerden dolayı Osmanlı açısından önemli stratejik bir bölge olarak görülmüştür. Bunun yanında Osmanlı Devleti’nin Asya ve Afrika’da eyaletlerine ulaşmak ve kutsal toprakların güvenliğini kolaylaştırmak gibi faktörler Suriye’nin Osmanlı Devleti için stratejik değerini daha da artırmıştır.

Suriye 1. Dünya Savaşından sonra Fransız manda yönetimine bırakılmışır. Fransızların Suriye üzerinde hakimiyet kurma isteklerinin ardında ekonomik faktörlerin

* Dr.; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Görevlisi. E-mail: sohretmesut@yahoo.com

önemli yeri olduğunu görmek mümkündür. Zira Fransızların bu coğrafya üzerinde 19. yüzyıldan başlayarak ipek ve tütün endüstrilerindeki yatırımların yanı sıra Beyrut limanını, Beyrut-Şam demiryolu ile Şam ve Halep'i bağlayan yolun inşasını yapmışlardı. Ayrıca buradaki taşımacılık faaliyeti de Fransızların tekelinde olmuştu. Bunun yanında Fransızlar, bölgede üretilen pamuk ve ipek gibi hammaddelerle de ilgilenmekteydiler. Fransa'da sömürgeciliği destekleyen guruplar, ekonomik çıkar beklentilerini başka argümanlarla da birleştirerek savunmaktaydılar. Bunların en önemlileri, Kuzey Afrika'nın işgalinin ardından Fransa'nın çıkarları açısından hayati bir önem kazanan Akdeniz'in doğusunda da sömürge edinmenin zorunlu hale geldiğini savunan jeopolitik tezlerdir. Jeopolitik bakış açısı ekonomiyle eklemlenmekte; Kuzey Afrika'yla yapılan ticaretten sağlanan kârlar, sömürgelerin genişletilmesinin ticari açıdan ne kadar hayati olduğunun göstergesi sayılmaktaydı. Bu yaklaşım, imparatorluğun büyümesinin getireceği millî prestij ya da Fransa'nın "medeniyet götürme misyonu" gibi ideolojik gerekçelerle de desteklenmekteydi.¹

Fransız Manda yönetimi döneminde Suriye topraklarının en önemli ticaret merkezleri olan Halep ve Şam ekonomik etki altında tuttuğu coğrafyanın bir kısmını Osmanlı devleti sonrasında çizilen yapay siyasi sınırlar nedeniyle kaybetmişlerdi. Halep'in Toroslar'ın güneyinden bugünkü Irak topraklarına kadar, Şam'ın ise daha ziyade Filistin ve Beyrut'la güçlü siyasal ve ekonomik bağları vardı. İskenderun ise Halep'in Akdeniz'le bağlantısını kuran önemli bir limandı. Her iki kentin ekonomik hinterlandı bakımından ayrışmasının yanında Osmanlılarca doğrudan muhatap alınması, siyasi ve iktisadi yaşamı etkileyen teamüller, fiyat yapısı, ölçü ve para birimleri gibi birçok kurumun farklılaşmasını doğurmuştu.²

Fransız manda yönetimi ilk yıllarında ülkenin ekonomik gelişimi için gerekli tedbirleri almaya yanaşmamış, fakat daha sonra milliyetçilerin baskılarıyla iç üretimi destekleyici önlemlerini almak zorunda bırakılmıştır. Bu çerçevede 1924 ve 1926 yıllarında tarife artışlarında bütün ülkeler için %11 olan gümrük vergisi, Cemiyet-i Akvam'a üye devletler için %25'e, diğer ülkeler içinse %50'ye çıkarılmıştır. 1924'te endüstriyel üretime dönük makineler, 1928'de ise yerli sanayi için gerekli ithal hammaddeye uygulanan vergilerde azaltıma gidilmiştir. Fakat bu korumacı tedbirler dolaylı olarak el sanatlarının yok olması ve depresyonun da etkisiyle büyükşehirlere göç sonunda emek fazlası ortaya çıkmış ve ucuz yerel hammaddeler piyasadan kaybolmuştur.³

Suriye'de 1930 öncesinde sınai üretim yerel tarım ürünlerinin emek yoğun işlendiği fabrikalardan müteşekkildi. Bu fabrikaların en gelişmişleri ise Lübnan dağlarında ipek ipliği üretimi yapıyordu. Daha geniş coğrafyaya dağılmış ve nisbeten küçük ölçekli imalat ise sabun, deri ve tütün mamulleri ile pamuk ve ipekli kumaş üretiminde bulunuyordu. Diğer taraftan Suriye'de tarım GSMH'nın oldukça büyük bir kısmını oluşturmuştur.

¹ Abdullatif Çeviker ve Halil Küçükbiltekin, Fransız Mandası Döneminde Suriye'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye İle Ticari İlişkileri, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 3, No 2, 2011, s.3, ss. 1-12.

² Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilgi)*, Sayı 48, 2009, s. 142-143, ss. 137-156.

³ Çeviker ve Küçükbiltekin, a.g.e., s.5.

1936–38 döneminde tarım sektörü yaratılan hâsılanın ortalama olarak yaklaşık %85’ini oluşturmuştur. Tarım alanlarının yaklaşık %75’inde buğday ve arpa üretimi yapılmaktaydı. Nitekim tarım sektöründe yaratılan katma değer 1937-38 yıllarında %45’i, 1936’da ise %32’si tahıl üretiminden sağlanmıştır.⁴

1938 fiyatları baz alındığında 1937’de 89 milyon Pound olan GSMH %32 artarak 1938’de 118 milyon Suriye Poundu’na yükselmiştir. Bu rakam yine 1938 fiyatlarıyla 1948 yılında %13,5 artarak 134 milyona yükselmiştir. 1948 yılında da tarım sektörünün toplam çıktı miktarındaki ağırlığı savaş öncesinden fazla bir değişiklik göstermeksizin %85 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1936-38 döneminde cari gelir sürekli ve önemli miktarda artmıştır. Bu artış kısmen tarımsal fiyatların yükselmesinden ve Suriye para birimindeki devalüasyondan, kısmen de tarımsal çıktıda meydana gelen artıştan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Suriye’de 1936-38 dönemi ile 1946-48 dönemi arasında Reel GSMH’nın bileşik ortalama büyüme oranı yaklaşık %2,5 olmuştur. Bu oran diğer ülkelerde görülen savaş sonrası büyüme oranlarına kıyasla düşüktür fakat önceki dönemlere göre iyileşme olduğunu tahmin edilebilir.⁵

Eldeki veriler ve değerlendirmeler ışığında Suriye ekonomisi ile ilgili olarak 1920-1946 dönemini kapsayan Fransız mandası döneminde ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklarına ve Ortadoğu’daki stratejik önemine rağmen iyi bir ekonomik performans göstermediğini söylemek mümkündür. Zaten bir sömürgeci ülkeden sömürdüğü ülkeyi ekonomik anlamda kalkındırıp ardından o ülkeden hiçbir kazanım elde etmeden gitmesini beklemek oldukça iyimser bir yaklaşım olur. Ancak Suriye’nin Fransız yönetimi altında yüksek bir ekonomik performans gösterememesi bağımsızlık sonrası dönemindeki ekonomik ve siyasi gelişmelere de etki ederek ülkede günümüze kadar gelen krizlere zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada Suriye’nin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından günümüze kadar olan dönemdeki Ekonomik yapısı ve ekonomi alanında izlenen politikaları incelenecektir.

1. Bağımsızlık Sonrası Suriye’nin Ekonomik Yapısı

Sömürge altındaki herhangi bir ülke gibi Suriye de bağımsızlıktan sonra ekonomik kalkınma gerçekleştirerek siyasal bağımsızlığını pekiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak ülkede Fransızlardan devir alınan ekonomik sistem oldukça kötü olduğundan tam anlamıyla bağımsız olamamış ve gerek ekonomideki sorunlardan gerekse siyasette yaşanan sorunlardan dolayı ülke ekonomik ve siyasi anlamda sıklıkla askeri darbelerin yaşandığı istikrarsız bir kısır döngü içine girmiştir. Bağımsızlık sonrasında hemen hemen bütün Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye’de de nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı ve bunların üzerindeki en büyük nüfuz sahibi sınıf ise büyük toprak sahipleriydi. Yeni rejimin kadrolarının kırsal temelli olması ve rejimin köylü çıkarlarını teşvik etmesi kentli sınıfları daha da uzlaşmaz hale getirmiştir ve ileride kurulacak olan sosyalist eğilimli ekonomik sisteme adeta zemin hazırlamıştır.

⁴ Roger Owen ve Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev. Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, s.91, 95.

⁵ Çeviker ve Küçükbiltekin, a.g.e., s.6.

Bu anlamda değerlendirildiğinde bağımsızlık sonrasında Suriye'deki en önemli sorunlardan biri ekonomik eşitsizliğin hüküm sürmesiydi. Bu dönemde özel teşebbüsün ülke ekonomisinde çok önemli bir yerde olmasına karşın, Batı dünyası ile bozulan ilişkiler ve küçük fakat aşırı sol ve sağ gruplar arasındaki mücadeleler iyi organize olmayan iş ve ekonomi çevrelerinin durgunluğunu büsbütün arttırmıştır. Bu durum, toplum içerisinde ekonomik reform yönündeki seslerin yükselmesine neden olmuştur. Bütün bu gelişmelerin yanında yoksul sınıfların ekonomik ve sosyal ümit arzuları kabarmış ve bunların ancak ihtilalcı bir rejimle yerine getirilebileceğine dair inançlar yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla, bütün bu koşullar sosyalist fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, Suriye'deki parlamenter rejimi 1949'da deviren Hüsnü Zaim ve sonraki generaller sosyalist sloganlarla ortaya çıkmıştır.⁶

Benzer şekilde Albay Edip Çiçekli'de sanayi ve tarım alanlarında çağdaşlaşma yolunda önemli hamleler yaparak ülkeyi kalkındırmayı amaçlamıştır. 1954 yılına gelindiğinde Suriye'de 37 Anonim şirketi bünyesinde 8 fabrika ve 17 elektrik istasyonu faaliyet gösteriyordu. Ayrıca 60 bin işçinin istihdam edildiği 8 adet tekstil fabrikası ihracatın lokomotif durumuna gelmişti. Bunun sonucunda büyük çoğunluğu özel sektöre ait olan sanayi kuruluşlarıyla bir burjuvazi ve çağdaş işçi sınıfının oluşmaya başladığı söylenebilir. Ayrıca tarım alanında da 1952 yılında toprak reformu yaparak büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprakları alarak 25 aileden oluşan kooperatiflere dağıtmıştır.⁷

Bağımsızlık sonrasında Suriye'de genel olarak tarıma dayalı bir endüstrileşme (agriculture-based industrialization) politikası izlenmiş ve bunda da nispeten başarılı olunmuştur.⁸ Ancak 1950'li yılların ortasından itibaren izlenen bu politika büyük toprak sahibi oligarşinin ellerindeki toprağın alınıp 25 aileden oluşan kooperatiflere dağıtılması sonucu toplumsal bir huzursuzluk yanında ekonomik anlamda sorunların yaşanmasına da neden olmuştur. Tarımsal endüstrileşmeye dayalı modelin bir süre sonra sürdürülebilir olmadığı görülmeye başlamıştır. Zira ülkede toprak reformu sonrasında tüm kolayca ekilebilir alanlar ekilmeye başlamasına rağmen yeni arazi olmamaya başladı. Bu durumda mevcut arazilerden daha fazla verim alınabilmesi için daha fazla sulama, drenaj ve ıslah çalışması gibi kamu sektörü tarafından yapılması gereken büyük yatırımların yapılması gerekliliği ortaya çıkmaya başlamıştır. Büyük çaplı kamusal yatırımları yapabilmek içinde ülkede elektrik santrallerinin yapılmasına, liman ve ulaşım sistemlerinin yapımına ihtiyaç duyulmaktaydı.⁹ Ancak ülkede o dönemde bu tür yatırımları yapabilecek sivil bir hükümet bulunmuyordu. Zira 1949'dan sonra 1970 yılına kadar darbeler dönemine giren Suriye'de neredeyse ortalama her 1 yılda bir askeri darbe yapılan ülke konumundaydı.

⁶ Ozan Nejat Aslan, **Demokratikleş(tir)me Sürecinde Suriye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2006, s.37.

⁷ Hafızullah Emadi, **Politics of Dispossessed: Super Powers and Developments in the Middle East**, London, Prager Press, 2001, s. 107.

⁸ Raymond Hinnebusch, "Modern Syrian Politics", **History Compass**, Volume 6, No 1, 2008, s. 266, ss.263-285.

⁹ Growth and Structure of the Economy, <http://countrystudies.us/syria/40.htm> (Erişim 19.05.2016).

2. Baas Partisi İktidarı Sonrasında Ekonomik Sistemin Dönüşümü

1958 öncesi Suriye ekonomisi az ya da çok özel girişim ekonomisiydi; ama devlet ekonomide özellikle de kar getirmeyen hizmetlerde ve altyapıda önemli rol oynuyordu. Tarım sektöründe yapı feodal sisteme yakındı ve toprak dağıtımı ileri derecede eşitsizdi Suriye, bağımsızlıktan 1958’de Mısır’la birleşmeye kadar değişik rejimlerin temelini oluşturan, büyük oranda Sünni Müslüman toprak ağaları ve tüccarlardan oluşan güçlü bir şehirli burjuvaziye sahipti. 1958’e dek iktidardaki hükümetler, özel girişime öncelik tanıyan bir kalkınmayı teşvik ediyorlardı. 1958 yılında Mısır’la birleşmenin ardından uygulanan toprak reformu ve kısmi millileştirmeler ise, Suriye geleneksel elitinin nüfuzunu sınırlama yönündeki önemli adımlardı. Dolayısıyla Baasçı rejim, ekonominin devletleştirilmesi ve toprak reformu ile bu grupların çıkarlarını ve güçlerini gerilettiler. Bazı kesimleri mülksüzleştirdi, kimilerinin iş ve ticaret imkanlarını büyük oranda kısıtladı. Devlet müdahalesi, öncelikle endüstri alanında değil, ülkenin eşitliksiz toprak dağılımından hareketle toprak sisteminde gerçekleşti.¹⁰ Eylül 1958’de Suriye’de Toprak sahiplerine verilen tazminat karşılığında, bu sınıfın mülkiyet hakkı elinden alınarak topraksız köylülere dağıtım yapıldı. Baas Partisi’nin Tüzüğü’nde de yer alan bu ilke, ülke topraklarının büyük bölümünü elinde tutan geleneksel elitlerin kırsal kesimdeki nüfuzunun kırılmasında dönüm noktası oldu.

Ancak Mısır’la yaşanan başarısız birleşmenin ardından gelen askeri darbe ve sonrasında Aralık 1961’de parlamento seçimlerinde muhafazakârlar yüz elli beş sandalyenin seksen altısını elde ettiler. Birleşik Arap Cumhuriyeti öncesi dönemde Suriye siyasetine hakim geleneksel elitler tekrar parlamentoya girerek siyaset yapısının muhafazakârlar lehine değişmesinin yolunu açtılar. Bu seçimler geleneksel siyasetçilerin hükümette çoğunluk kazanmaları ve Ayrılkıç rejimin “eskiye dönüş”ü temsil etmesi bakımından 1954 seçimlerine benziyordu. Parlamento seçimlerinin ardından Nazım el-Kudsi Suriye cumhurbaşkanı seçilirken, Arap milliyetçiliğine ve sekülerizme değil, İslamî değerlere vurgu yapan Müslüman Kardeşler üyesi Maruf Davalibi de başbakan oldu.

Ayrılkıç rejim, bir önceki on yıla dönmeyi ve 1958 öncesinde Suriye toplumsal ve siyasal sistemine egemen geleneksel elitleri yönetime getirmeyi amaçlayan bir rejimdi. Ayrılkıç dönemde, BAC’nin kurulmasıyla Suriye’de uygulamaya konmuş ve Sünni Müslüman toprak sahipleri ile kentli burjuvazinin nüfuzunu kırarak sosyalist bir dönüşümü gerçekleştirmeyi hedeflemiş olan kamulaştırmalar ve toprak reformu tersine çevrildi. Bankalar ve sanayi işletmemelerinin özelleştirilmesine ve toprağın büyük toprak sahipleri lehine yeniden dağıtımına girildi.¹¹

Mayıs 1962’de yürürlüğe konan yasayla toprak sahipleri 1958’deki toprak reformu öncesi haklarını yeniden kazanırken, kamulaştırılmış sanayi işletmeleri bir önceki sahiplerine devredildiler. Piyasa ekonomisine geçiş ve sermayenin serbest dolaşımına

¹⁰ Syed Aziz al-Ahsan, “Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980, ” **International Journal of Middle East Studies**, Volume 16, No 3, 1986, s.301-302, ss.301-323, <http://www.jstor.org/stable/163043> (Erişim 19.05.2016).

¹¹ Raymond A. Hinnebusch, **Syria: Revolution From Above**, New York, Curzon Press Limited, 2001, s.41

izin verildiği gibi, ticaret üzerindeki devlet kontrolü kaldırıldı. Burjuvazinin ve toprak sahiplerinin çıkarlarına yönelik bu liberal politikaların uygulamaya konması, 1958'deki kamulaştırmalarla ve toprak reformuyla başlayan ve kırsal kesimdeki kitleleri dolayısıyla azınlıkları da sisteme dahil eden sosyo-ekonomik dönüşümü tersine çevirme yolunda atılmış önemli bir adımdı. Nasır'ın ve Baas Partisi'nin "ilerici"lik temelinde tanımladıkları Arap sosyalizmi Ayrılıkçı dönemde askıya alındı.¹²

Ancak 8 Mart 1963'te bu rejime son veren darbe, bu süreci tersine çevirmeyi hedefledi. Dolayısıyla Suriye iç ve dış politikasındaki bu radikal geriye dönüş sekteye uğratılacaktı. Ayrılıkçı rejim, Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde uygulamaya konmuş olan ekonomi politikalarını tam anlamıyla tersine çevirecek kadar iktidarda kalamadı; çünkü buna izin verecek bir iktidar yapılanması yaratamadı. 8 Mart 1963 askeri darbesiyle iktidara gelen Baas Partisi, Ayrılıkçı dönemde uygulamaya konulan bütün ekonomik politikaları kaldırmaya ve Arap birliği idealini gözardı etmeksizin sosyalist dönüşümü yeniden başlatmaya odaklandı.

Baas Partisi 1963'te iktidarı ele aldıktan sonra, on sekiz ay boyunca uygulamaya konmuş olan liberal politikaları sonlandıracak adımlar atmaya başladı. 1963 ve 1966 yılları arasındaki geleneksel Baas evresinde, radikal sosyal reformlar konusunda ısrarlı olan Baas Partisi'nin Bölgeciler olarak adlandırılan radikal kanadının isteğiyle kamulaştırma faaliyetlerine girildi ve toprak reformuna başlandı.¹³

Tablo 1: Baas Partisinin Yaptığı Toprak Reformu ve Sonrasında Tarımsal Toprak Dağılımı¹⁴

	Reform Öncesi		Reform Sonrası	
	Tarımsal Nüfus %	Toprak Sahipliği %	Tarımsal Nüfus %	Toprak Sahipliği %
Toprağa Sahiplik (hektar olarak)				
Geniş (100 hektar ve üzeri)	%1,0	%50,0	%0,5	%17,7
Orta (10-100 hektar arası)	%9,0	%37,0	%15,4	%58,7
Az (<10)	%30,0	%13,0	%48,0	%23,6
Topraksız	%60,0	%0,0	%36,1	%0,0

Bu anlamda da Baas Partisi iktidarı, Mısır'la birleşmenin çözülüşünden ve özellikle 1963'ten sonra, şehirli-geleneksel elitlerin tasfiyesine ve orta sınıfların, köylülerin ve işçilerin taleplerine yönelik bir anlayışla kendini yapılandırdı. Dönemin konjonktürüne uygun olarak yürürlüğe konan ekonomi politikaları ise, 1970'lerde liberalizmin bölgeye nüfuzuyla değişime uğramak zorunda kaldı. Baas Partisi'nin ideolojisi Suriye'nin yoksul

¹² Ahsan, a.g.e., s.305.

¹³ Ahsan, a.g.e., s.306.

¹⁴ Raymond A. Hinnebusch, "The Political Economy of Economic Liberalization in Syria", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 27, No 3, 1995, s.306, ss. 305-320, <http://www.jstor.org/stable/176253> (Erişim 19.05.2016).

köylülerinin ve işçi sınıfının ilgisini çekti. Suriye siyasetine egemen geleneksel elitler ise, Baas Partisi'nin sekülerlik ve sosyalizm vurgusu nedeniyle, bu ideolojiye şüpheyle yaklaştılar. Sünni Müslüman olmayan azınlık mensubu köylüler ise, Baas ideolojisini ilgi çekici buldular.¹⁵

Sünni Müslüman elitlerin siyasetteki ve ekonomideki nüfuzlarını kırmaya odaklanan politikalar, Arap sosyalizmi adı altında devlet eliyle kalkınmayı teşvik etmekteydi. Mayıs 1963'te, Ayrılıkçı dönemde özelleştirilmiş olan bankalar yeniden kamulaştırıldı. 1964'ün ortalarına gelindiğinde kamulaştırmalar bankaları, sigorta şirketlerini, dokuz ticaret şirketini ve diğer alanlardaki on beş şirketi kapsar hale gelmişti. 1964 yılında yabancılarla ait petrol şirketi (Iraq Petroleum Company) ve ülkedeki önemli imalat ve ticaret kuruluşlarından çoğu devlet mülkiyetine geçirildi.¹⁶ Baas Partisi'nin bu uygulamaları yürürlüğe koyarken ileri sürdüğü argüman, burjuvazinin gelecekteki ekonomik kalkınmayı sağlayacak gücü olmadığı için kamulaştırmaların ve ekonomiye devlet müdahalesinin gerekli olduğuydu. Bir yönüyle Türkiye'nin ilk kuruluş yıllarında uygulamaya koyduğu devletçilik ilkesine benzeyen bu yaklaşım sonucunda Suriye'de Baas Partisi iktidarının ilk yıllarında devletin sanayi sektöründe öncü konuma geldiğini söylemek mümkündür. Ancak bu durumun beklenildiği gibi Suriye ekonomisi üzerinde olumlu bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira kamulaştırmalardan sonra bu şirketlerin üretiminde düşüşler görülmeye başlandı.¹⁷

Kamulaştırmalar ekonomiyi ciddi anlamda devlet kontrolüne iterken, devlet yatırımları da ekonomik kalkınmadaki "öncü" güç olarak dinamizmin temel kaynağı olarak görüldü. Baasçı "yukarıdan devrim" in mülkiyetin yeniden dağıtım politikası Suriye'nin toplumsal yapısında büyük etkiler yarattı: Kamulaştırmalar ve toprak reformu burjuvazinin gücünü çökertirken, ücretli orta sınıfın sayısı ikiye katlandı. Kamulaştırmalar ekonomiyi ciddi anlamda devlet kontrolüne iterken, devlet yatırımları da ekonomik kalkınmadaki "öncü" güç olarak dinamizmin temel kaynağı olarak görüldü. Baasçı "yukarıdan devrim" in mülkiyetin yeniden dağıtım politikası Suriye'nin toplumsal yapısında büyük etkiler yarattı: Kamulaştırmalar ve toprak reformu burjuvazinin gücünü çökertirken, ücretli orta sınıfın sayısı ikiye katlanmıştır.¹⁸ Sonuç olarak bu dönemde Suriye'de ekonomideki değişimler de sınıfsal değişimleri beraberinde getirmiş sosyal ve politik yaşamı derinden etkileyerek sınıflar arası uçurumu ortadan kaldırmıştır.

¹⁵ Özge Özkoç, **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç Ve Dış Politika (1943–1991)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007, s.55.

¹⁶ Owen ve Pamuk, a.g.e., s.205.

¹⁷ Özkoç, a.g.e., s.98-99.

¹⁸ Raymond A. Hinnebusch, **Syria: Revolution From Above**, New York, Curzon Press Limited, 2001, s.53.

Tablo 2: Suriye’de 1960–1970 Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları Sonucu Sınıf Yapısının Değişimi (İşgücü Piyasasındaki Aktif Nüfus İçinde)¹⁹

	1960		1970	
	Sayı	Nüfusa Oranı %	Sayı	Nüfusa Oranı %
Toplumsal Sınıf				
Endüstriyel ve Ticari Burjuvazi	19,750	%2,2	10.890	%0,7
Kırsal Burjuvazi (Toprak Ağaları)	39,640	%4,5	8.360	%0,6
Ücretli Çalışan Orta Sınıf	132,530	%15,0	234,930	%16,0
Geleneksel Küçük Burjuvazi	110,900	%12,5	216,090	%14,7
İşçi Sınıfı	159,720	%17,9	257,380	%17,6
Küçük Köylüler	243,460	%27,4	608,540	%41,5
Tarım Emekçileri (Sömürülenler)	182,720	%20,5	130,400	%8,9

Görüldüğü gibi Baas Partisi Suriye’de iktidara geldikten sonra uyguladığı toprak reformu ve sonrasında yaptığı kamulaştırmalarla ülkenin kapitalist sistemde işleyen ekonomik yapısını devlet kontrolüne alarak sosyalist sisteme yakın olan bir ekonomik model benimsemiştir. İthal ikameci ve kendi içinde gelişen bir ekonomi anlayışını savunan bu model toplumun sınıfsal yapısını ve üretim araçlarındaki sahiplik yapısını değiştirmesine rağmen beklenen ekonomik gelişme ve refahı sağlamamış ve ilerleyen yıllarda devletin tıkanmasına neden olmuştur.

2.1. Hafız Esad Döneminde Ekonomik Dönüşümü

Baasçı rejim, toprak reformu ile Sünni toprak ağalarının ve Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin yıkılışının ardından devam eden millileştirmelerle şehirli burjuvazinin etkisinin azalmasına yol açtı. Ancak bu sınıfların tasfiye edilmesi, Baas’ın kadrolarını oluşturan kırsal kesimdekiler ile köylülerin ve toprak sahipleri ile burjuvazi arasındaki çekişmenin de başlangıcını yarattı. Nitekim, bu uzlaşmazlık, daha sonra Hafız Esad’ın başlatacağı “dışa açılma” “infıtah” politikası (al-infıtah ala ash-shab) ile burjuvazinin ve Sünni Müslüman toprak ağalarının sisteme dahil edilmesiyle aşılmaya çalışılacaktır. Hafız Esad döneminde başlayan bu “düzeltici hareket” (corrective movement) Suriye’de ulusal ekonomi inşa edilmesinde radikal bir değişim anlamına geliyordu. Bu değişim ekonomik büyüme üretmek için toplumsal güçlerin birleştirilmesini gerektiriyordu.²⁰

Esad’ın yeni iktidar yapılanması ve toplumun 1960’lar boyunca radikal politikalardan –toprak reformları ve millileştirmelerden- rahatsız olan kesimlerinin sisteme da-

¹⁹ Hinnebusch, “The Political Economy...”, s. 307.

²⁰ Angela Joya, “Syria’s Transition, 1970-2005: from Centralization of the State to Market Economy”, Paul Zarembka, in (Ed.) **Transitions in Latin America and in Poland and Syria (Research in Political Economy, Volume 24)**, Emerald Group Publishing Limited, 2007, 168, ss.163-201, [http://dx.doi.org/10.1016/S0161-7230\(07\)24005-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0161-7230(07)24005-2) (Erişim 20.05.2016)

hil edilme çabası, Baas Partisi'nin 1960'larda dönüşüme uğramış olan ideolojisinde bir kırılma yarattı. Baas Partisi ideolojisindeki bu kırılma, Arap milliyetçiliği yerine ülke çıkarlarının ve Arap sosyalizmi yerine de "liberalleşme" ya da Arap dünyasındaki yaygın kullanımıyla "infitah"ın (ekonomide dışa açılma politikası) ikame edilmesi anlamına gelmekteydi.²¹ Mısır'la birleşme sonrasında devlet, Suriye'de ekonominin temel belirleyeni haline geldi; bunun yarattığı istikrarsızlığı ise, 1970'lerden sonra özel sermayeye hareket sahası açarak gidermeye çalıştı.²² Bu dönemde rejimin ekonomi politikasını daha az devlet kapitalizmi (less state capitalism) olarak ifade etmek mümkündür.²³

Esad, 1970'lerde, rejimin toplumsal tabanını genişletme veya en azından muhalefetin temelini daraltma çabası içinde, ekonominin stratejik noktalarındaki devlet kontrolünden vazgeçmeden ya da kırsal çıkarların teşvik edilmesini hafifletmeksizin, kentli burjuvaziye iş imkânları açmak için ekonomiyi genişleten "ıslah" –ki Esad bu girişimini "ıslahat hareketi" olarak adlandırmaktaydı- politikasını başlattı. Suriye'deki Sünni burjuvazi de Arap sermayesinin ve dış yatırımların artmasından ve ekonomideki devlet kontrolünün kaldırılmasından yanaydı. Esad rejimi, "infitah" ve popülist bir dağıtım politikası yoluyla, özellikle de kentsel toplumun önemli bir bölümünü, kendine bağlayamasa bile, ekonomik olarak tatmin edebilmeyi amaçlamaktaydı. Neo-Baas iktidarı döneminde, rejimin tabanının daralmış olması Esad'ı önlem almaya yönlendirmekteydi.

1970'lerdeki ilk "infitah" ile 1960'larda kırsal kesimdekilere hitap eden toprak reformu uygulaması toprak sahiplerinin çıkarına hizmet edecek şekilde yeniden düzenlendi; sanayi ve ticaret alanlarında da önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Özel sektörün sanayideki üretim kapasitesi artırılmaya çalışılırken, ticaret üzerindeki kısıtlamalar da gevşetildi. Zira Esad öncesindeki Baas egemenliği döneminde (1963–1970) uygulanan sosyalist programlar sonucunda ticaret, para akışı ve küçük tüccarlar üzerindeki devletin kontrolü artmıştır. Bu durumdan en çok ticaret ile uğraşan muhafazakâr Sünni burjuvazi ile orta sınıfın bir bölümü olumsuz olarak etkilenmiştir. Hafız Esad kendi iktidarı döneminde ortaya çıkan bu olumsuz tablonun ileride kendi rejimi için sorun oluşturmalarını önlemek için ekonomik temeli elinden alınan muhalif Sünni burjuvaziyi rejimin tarafına çekmek istemiş ve bunun için öncelikle özel sektörü güçlendirecek ve destekleyecek önlemler almıştır. Bu kapsamda Rejimin şehirli Sünni burjuvazi, özellikle de Şamlı burjuvaziyi sisteme dahil etme çabası 1960'ların ekonomi politikalarının tamamen tersine çevrilmesi olmasa bile esnetilmesi anlamına gelmekteydi.²⁴

Ayrıca, bu dönemde Üçüncü Dünya'daki bütün ulusal kurtuluş mücadelelerine rehberlik etmiş, kapitalizme alternatif olduğu düşünülen içe dönük ekonomi politikaları kendilerine sistem dışı bir yer edinemediler. Üçüncü Dünya'nın genelinde olduğu gibi Mısır'da ve Suriye'de uygulanan toprak reformu ve millileştirmeler kısmi bir "sosyal devlet" anlayışı geliştirdiyse de 1970'lerde hız kazanan ve azgelişmiş ülkeleri hedef alan

²¹ Joya, a.g.e., s.169-170.

²² Özkoç, a.g.e., s.73.

²³ Hinnebusch, "The Political Economy...", s.311.

²⁴ Özkoç, a.g.e., s.153.

neo-liberal politikaların yıkıcı etkisinden kendini kurtaramadı. Varolan dünya ekonomik sisteminin dışında kalma çabaları sadece 1950'lerin ortası ve 1960'larla sınırlı kaldı. Dolayısıyla Arap sosyalizminin sosyal adaleti sağlayacağı ve ekonomik eşitsizlikleri bertaraf edeceği düşüncesi, devlet kapitalizmi temelinde işletildikçe ve yönetici küçük bir kliğe mahkum olduğu sürece başarısızlığı da beraberinde getirdi. Arap sosyalizmi düşüncesi, Arap dünyasında tarihsel bilincin şekillendirdiği anlamda manidar; ama dünyayı belirleyen ekonomik altyapının kapitalizm oluşu ve bundan kendini bağışık tutamayacağı anlamında da beyhude bir çabaydı.²⁵

Esas itibarıyla Suriye'de liberalleşme evresi Hafız Esad'ın 1970'de kansız bir darbe sonrasında iktidara gelmesiyle birlikte tıkanan devlet sistemini açmak ve iç huzursuzlukları azaltmak amacıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu liberalleşme genel itibarıyla Suriye'nin kendi içindeki unsurların dayatmasıyla ortaya çıkmıştır. Baas Partisi'ndeki bu ideolojik kırılmanın, Arap milliyetçiliği ile Arap sosyalizminin arka planda kaldığı daha pragmatik ve liberal bir anlayışa doğru evrilmenin ve bunun bölgesel bir politika olarak benimsenmesinin, Suriye iç siyasetinden kaynaklanan nedenleri olduğu gibi aslında rejime destek veren tabanı genişletme ve finansa destek ihtiyacı ve ayrıca bölgede yaşanan değişikliklerden kaynaklanan nedenleri de bulunmaktadır.²⁶

Neo-liberalizmin Ortadoğu'ya ve Arap dünyasına nüfuzu, Arap milliyetçiliğinin devlet-üstü bir ideoloji olarak bölgedeki etkisinin düşüşe geçmesi, neo-liberalizmin marjinalleştirdiği orta sınıfların ve Suriye özelinde de ekonomik sistemin dışında bırakılmış olan Sünni Müslümanların rahatsızlığına cevap verme iddiasındaki en önemli muhalif söylem olarak yine devlet-üstü bir ideoloji bağlamında ortaya çıkan siyasal İslamcılık'ın yükselişiyle meydana gelen değişiklikler, bölgenin ulusal kalkınmacı ve millici devletlerinin tipik bir örneği olan Suriye'ye de yansımaktaydı. Baas Partisi'nin sekülerizmi ve Arap milliyetçiliği İslamcılık; Arap sosyalizmi ise, ülke içi baskılar ve neo-liberalizm nedeniyle büyük darbeler yemekteydi. Dolayısıyla Esad'la beraber başlayan dönem, Baas Partisi için Esad'ın kişisel yönetiminin Parti'nin önüne geçtiği bir dönem olduğu kadar, Parti'nin yeni konjonktürdeki ideolojik kırılmasının kaçınılmaz hale geldiği bir dönem oldu.²⁷ Bunun yanında Hafız Esad Anayasaya ise, özel mülkiyetin devlet güvencesi altına alındığına dair bir madde koydurmuştur.²⁸ Bu durum temel olarak Sosyalist ilkelere sahip Baas ideolojisi için bir tezat teşkil etse de ülkenin gerçekleri açısından son derece önemli bir hamle olarak görülebilir.

Uygulanan sınırlı nitelikteki ekonomik liberalleşme sonucunda 1970 ile 1979 yılları arasında ekonomide büyüme açısından pozitif bir seyir izlenmiştir. Bunda, başta Esad'ın özel girişimi teşvik etmesi önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında 1973'teki Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Suriye'nin bir cephe ülkesi olarak Arap dünyasından büyük mik-

²⁵ A.e., s.74.

²⁶ A.e., s.143.

²⁷ A.y.

²⁸ Sabahattin Şen, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.281.

tarlarda maddi yardım (siyasi rant) alması ve 1973–1976 yılları arasında petrol fiyatlarının yükselmesiyle, petrol ihracatından artan gelirler oluşturmaktadır.²⁹ 1977 yılına kadar süren bir ekonomik liberalleşme ve dışa açılım bağlamında özel mülkiyet güvenceye alınmış, döviz üzerindeki sınırlamalar gevşetilmiş, özel sektörün yabancı şirketlerle sözleşme imzalanması kabul edilmiş ve tarım ile sanayi projeleri için dış destek arayışına girilmiştir.³⁰

Ancak sanayideki yatırımlara ve tarımdaki kooperatifleşmeye rağmen geleneksel burjuva sınıfının ekonomik kayıplara uğraması nedeniyle 1980’li yılların başından itibaren Suriye’de yaşanan ekonomik kalkınma aniden tersine dönmeye başlamış ve ülke ciddi bir ekonomik krize girmiştir. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi ülkenin GSYİH 1970-1983 döneminde sürekli artarken 1983-1987 döneminde aniden %2,9 azalma göstermiştir.

Tablo 3: Suriye’de GSYİH’nın Yıllar İtibariyle Değişimi³¹

Yıllar	GSYİH Değişim %
1953 – 1963	%4,6
1965 – 1970	%5,5
1970 – 1975	%8,2
1977 – 1980	%6,8
1980 – 1983	%4,7
1983 – 1987	%-2,9
1987 – 1990	%4,9

Yaşanan bu ekonomik krizin başlıca nedenleri arasında şu unsurların öne çıktığını söylemek mümkündür.³²

- Petrol fiyatlarındaki düşüş ve buna bağlı olarak ülke gelirlerinde azalma
- Kamu ve özel sektörde giderek yaygınlaşan yolsuzluk ve rüşvetçilik
- Enflasyonun artışı ve buna bağlı olarak insanların alım gücünün azalması
- Tarımsal üretimin gerilemesi
- İran-Irak savaşında Suriye’nin İran lehine olan tutumu karşısında zengin Arap ülkelerinden gelen maddi desteğin kesilmesi
- Yurtdışında çalışan Suriyeli işçilerin gönderdikleri döviz miktarındaki düşüş
- Artan askeri harcamalar

²⁹ Ozan Nejat Aslan, **Demokratikleş(tir)me Sürecinde Suriye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2006, s.69.

³⁰ Muhittin Ataman, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, **SETA Rapor No:6**, 2012, s.12.

³¹ Hinnebusch, “The Political Economy...”, s. 311.

³² Aslan, a.g.e., s.69-70.

Bütün bu olumsuzluklara ilave olarak bu dönemde Lübnan'ın işgali, Filistin ve Hama katliamı gibi siyasal sorunların etkisiyle derinleşen kriz, 1980'li yılların sonlarına doğru Doğu Bloğunun dağılması ile birlikte Sovyetler Birliği'nden gelen maddi yardımların da kesilmesiyle daha da büyümüştür. Tüm bu gelişmeler Esad yönetimini ikinci dışa açılım süreci başlatmaya zorlamıştır. Bunun sonucunda Hafız Esad 1980'li yılların ortasından itibaren 2. İnfitah olarak adlandırılan yeni liberal içerikli reform programını uygulamaya koymuştur. Bu yeni ekonomik reform programı kamu ile özel sektör arasında köklü değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Öncelikle özel sektörün ithalat ve ihracattaki payı büyük ölçüde arttırılırken, dış ticarete bu kesimin temsilcilerine daha fazla hareket serbestliği tanınmıştır. Böylece, rejim ile ulusal burjuvazi arasında bir ittifaklık durumu söz konusu olmuştur.³³

1990'lı yılların başında ise, liberal ekonomik reformlar daha da genişletilerek, dış sermayenin ülkeye girişine olanak sağlayan reformların önü açılmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra zorunlu olarak sosyalist ekonomik sistemden vazgeçen Suriye, piyasa ekonomisine geçiş konusunda adımlar atmaya başlamıştır. Bu dönemde Hafız Esad pragmatik ve rasyonel bir hamle yaparak Batı düşmanı bir çizgiden Batı yanlısı bir çizgiye kayan Esad, Batıya dönük ekonomi politikalarına bu dönemde hız vermiştir. Mayıs 1991'de çıkarılan Yatırım Yasası ile liberalleşme yönünde bazı önemli adımlar atılmış ve yabancı yatırımcılara dış ticaret, döviz ve vergi alanlarında avantajlar sağlanmıştır. Sovyetlerin yerine yeni ticaret ortağı olarak AB ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir.³⁴ Ardından Mayıs 1992'de özel sektörü kısıtlayan yasalar ortadan kaldırılmış ve yerine özel yatırım yasası getirilmiştir. Söz konusu durumda ekonomi alanında liberal değişikliklerle beraber yabancı yatırımcıların önündeki kısıtlamalara (vergi indirimi, gümrük muafiyetleri gibi) son verilmiştir. 1963-1988 döneminde Suriye'de görülen tasarruf ve yatırım miktarlarından da görüldüğü gibi 1980'li yılların sonuna doğru ülkedeki yatırım miktarı 1963 yılındaki seviyeye gerilemiştir.

Table 4: 1963-1988 Döneminde Suriye'deki Tasarruf ve Yatırımların GSYİH Oranı³⁵

Yıllar	Tasarruf Oranı	Yatırım Oranı
1963 – 1967	%11,4	%13,6
1968 – 1972	%14,2	%19,5
1973 – 1976	%13,4	%26,3
1977 – 1986	%10,4	%23,1
1987 – 1988	%4,1	%13,7

Genel olarak bakıldığında Hafız Esad döneminde ekonomi konusu Suriye'de daha çok devletin politikadaki hareket alanının bir parçası olduğunu söylemek mümkündür.

³³ Şen, a.g.e., s.283.

³⁴ Ataman, a.g.e., s.12.

³⁵ Hinnebusch, "The Political Economy", s.310.

Yani, politika ekonomi için değil, ekonomi aracılığı ile politika yapılmaktadır. Dolayısıyla rejim, Esad döneminde sınırlı ve korporatistik bir liberalleşme yoluna giderken, ister istemez özel sektör temsilcisi yerli burjuva kesimine bazı tavizler vermiştir. Rejim, özel sektöre vermiş olduğu tavizler sonucunda sanayi ve ticaret burjuvazisi iktisadi karar alma süreçlerine katılmaya başlamış ve başta üretim olmak üzere finans, dış yatırım ve iş sahası alanlarında kamu sektörüyle rekabet edebilecek duruma gelmiştir. Aşağıdaki tabloda Suriye’de devlet ile özel sektör arasındaki mülkiyet dağılımı yer almaktadır. Buna göre 1970’lerde %30’larda olan özel sektörün mülkiyet oranı 1992’de %66’lar seviyesine ulaşmıştır. Bu durum teknik olarak sosyalist bir rejim olan Baas yönetimi altındaki bir ülke için oldukça yüksek bir rakamdır.

Tablo 5: Mülkiyet Türüne Göre Gayri Safi Sabit Sermaye Oranı³⁶

Yıllar	Özel Sektör %	Kamu Sektörü %
1963	% 46	%54
1970	%30	%70
1975	%29	%71
1987	%50	%50
1992	%66	%34

Ancak, verilen bu tavizler devletin siyasi ve ekonomide gücünü sınırlandırmak istediği anlamına gelmemelidir. Zira, kamu sektörünün ekonomideki ağırlığını azaltacak büyük çapta özelleştirmeler söz konusu dönemde gerçekleştirilmemiştir. Unutulmamalıdır ki, özel sektör temsilcileri Esad döneminde daha çok iltimasçılık ve çıkar ilişkileri ağıyla örülmüş siyasi ve iktisadi yapının bir parçasıdır. Bu bakımdan rejim kendi geleceği açısından özel sektörün piyasada yeterince büyümesini ve bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmasına izin vermemiştir.³⁷ Bu arada Hafız Esad’ın kendi döneminde izlemeye çalıştığı liberal ekonomi politikaları (İnfitah) aslında Suriye’de devlet, parti ve ordu ile derin ilişkiler içerisinde olan “bürokratik burjuvazi” denen bir sınıfı ortaya çıkarmıştır. Bunlar, gerçekleştirilen liberalleşme programlarından en fazla yararlanan kesimlerdir ve aynı zamanda iktidardaki Baas Partisi aracılığıyla kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler.

Suriye’de özellikle 1990’lı yıllardan beri iktisadi ve toplumsal sorunlar üzerinde birtakım önemli adımlar atılmış, ancak bu adımlar otoriter yapının aşılmasında yeterli olmamıştır. Sistem esasında bu süreçlerde henüz demokratikleşmemiş, tam aksine sınırlandırılmış toplumsal güçleri etki altına almak suretiyle, ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştır.³⁸ 1991 yılında çıkarılan 10’nolu yeni yatırım kanunu ile yabancı sermaye

³⁶ A.e., s.318.

³⁷ Hans Günter Lobsenz, “Suriye Leviathan’ın Diyarı”, **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**, Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (Ed.), Çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2007, s.106.

³⁸ Aslan, a.g.e., s.72

yatırımlarının ve özel sektör yatırımlarının önü açılmaya çalışılmış ve makro ekonomik göstergelerde göreceli olarak bir gelişim sağlanmıştır. Ancak bu durum devletin tamamen ekonomiden çekildiği anlamına gelmemelidir. Aşağıdaki tabloda 1990'lı yılların ilk yarısında Suriye ekonomisi ile ilgili bazı makro ekonomik göstergeler yer almaktadır.

Tablo 6: Suriye Ekonomisinin 1989–1993 Dönemindeki Makro Ekonomik Göstergeleri³⁹

	1989	1990	1991	1992	1993
Gerçek GSYİH Büyümesi %	%-9,0	%7,3	%11, 6	%7, 0	%7, 5
Fiyat Enflasyonu %	-	%19,4	%7, 7	%15, 0	%17, 0
Cari Açık (milyon \$)	1,222	1,762	699	- 81	-360
Petrol Üretimi (varil / gün)	405	455	510	550	550
Kamu Yatırımları (Suriye Lirası milyon)	17,735	19,972	24, 253	30, 134	-
Özel Sektör Yatırımları (Suriye Lirası milyon)	16,373	24,423	31, 739	57, 490	-

Bu tablodan da açıkça görüldüğü gibi Hafız Esad döneminde uygulamaya konulan ekonomik liberalleşme (infatih) politikaları ülkenin hem bu dönemde hem de oğul Beşar Esad döneminde uluslararası kapitalizme eklemlenme çabalarının da taşıyıcılığını yapacaktır.

2.2. Beşar Esad Döneminde Ekonomik Yapı

Suriye’de Hafız Esad’ın 10 Haziran 2000’de ölümünün ardından yönetime geçen oğul Beşar Esad babasının son dönemlerinden beri uygulamak istediği küresel kapitalist sistemle eklemlenme politikasını sürdürmek istemiştir. Bu kapsamda Beşar Esad Suriye ekonomisini devletçi dışa kapalı bir ekonomik yapıdan, liberal, rekabetçi ve dışa açık bir ekonomiye doğru yapısal dönüşüm politikalarını 2000’li yılların başından itibaren kademeli olarak uygulamaya koymuştur. Bunu gerçekleştirebilmek için 2011’de başlayan iç savaş öncesinde yapısal dönüşüm ve reform politikalarını uygulamaya başlamıştır.

Tablo 7: 1990 – 2010 Arası Dönemde Suriye Ekonomisinin Bazı Ekonomik Göstergeleri⁴⁰

Yıl	Büyüme Oranı %	GSYİH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlar)	Kişi Başına GSYİH (Cari Fiyatlar)	Enflasyon %
1990	10,36	12303	967.145	11.111
1991	10,73	12738	972.175	9.000
1992	13,25	13263	983.575	11.100

³⁹ Hinnebusch, “The Political Economy...”, s.317.

⁴⁰ Muhsin Kar, Suriye Ekonomisi Savaşı Kaldırabilecek mi?, <http://www.sde.org.tr/authordetail/-suriye-ekonomisi-savasi-kaldirabilecek-mi/1143> (Erişim 19.05.2016)

1993	7,41	13796	995.061	13.200
1994	5,53	15105	1,060.707	15.328
1995	5,42	16556	1,133.162	7.722
1996	2,97	17761	1,186.162	8.872
1997	-1,09	16573	1,080.812	1.889
1998	5,55	16144	1,028.169	-0.953
1999	-3,12	16785	1,043.174	-3.700
2000	2,30	19861	1,202.891	-3.900
2001	3,68	20979	1,236.897	3.401
2002	5,90	22758	1,305.087	-0.518
2003	-2,04	21702	1,208.885	5.797
2004	6,90	25204	1,361.499	4.433
2005	6,22	28881	1,510.392	7.240
2006	5,05	33404	1,704.602	10.390
2007	5,68	40438	2,013.590	4.677
2008	4,48	52573	2,554.385	15.153
2009	5,91	53939	2,557.267	2.804
2010	3,44	59957	2,802.650	4.398

Yapısal dönüşüm politikalarının, küresel ekonomi ile bütünleşmeyi hedefleyen, dış ticaret ve ekonomik entegrasyon politikaları önemli kademelerindendir. Bu süreçte uygulamaya konulan dış ticaret politikaları, Suriye örneğinde olduğu gibi, Dünya Ticaret Örgütüne üyelik başvurusu, gümrük birliği ve serbest ticaret antlaşmaları gibi ekonomik entegrasyon birliklerinin parçası olmak ile başlar. Gelişmekte olan ekonomilerde dışa açılma sürecinde karşılan temel sorunsal, ekonomik entegrasyon politikaları ile yeni pazarlara açılma hedefinin gerçekleştirilmesi için özel sektörün ve kamu tarafından işletilen kurumlarının rekabet gücünün düşük olmasından dolayı ilk yıllarda dış ticaret açığında görülen artıştır. Dış ticaret açığında görülen artış, uzun dönemde reel sektörün rekabet gücünün artacağı varsayılırsa, katlanılması gereken bir maliyet olarak görülebilir.⁴¹

2000’li yıllarda başlatılan yapısal dönüşüm sürecinde; Borçlanma faiz oranlarının düşürülmesi, özel sermayeli bankaların açılmasına izin verilmesi, döviz kurları üzerindeki kısıtlamaların azaltılarak serbest piyasalarda resmi kur fiyatından farklı fiyatta işlem görmesine izin verilmesi ve son olarak tarım ve sanayi ürünlerinde hükümet sübvansiyonlarının azaltılmaya çalışılması gibi mikro bazda ekonominin rekabet gücünü artırıcı politikalar uygulamaya konulmuştur. 2006’da kamu sektörünün ağırlığını azaltmak ve Suriye ekonomisinin büyüme hızını arttırmak için finans ve ticaret sektörü ile iş yapma ortamında bazı yapısal düzenlemeler içeren 5 yıllık plan uygulamaya konmuştur. Plan çerçevesinde vergi reformları, KDV’nin yürürlüğe konması ve döviz kuru sisteminin basitleştirilmesi yer almaktadır. Ayrıca yine aynı yıl yürürlüğe giren finans kanunu ile kamu

⁴¹ Atilla Sandıklı ve Cenap Çakmak, **Suriye’nin Yeniden Yapılandırılması**, İstanbul, BİLGESAM Yayınları, 2014, s.57.

şirketlerinin bütçeleri milli bütçeden ayrılmıştır. Böylece kendi bütçelerine sahip olan kamu şirketlerinin milli bütçeye bağlı kalmadan elde ettikleri karı yeniden yatırım yapabilmek için kullanabilmesi hedeflenmektedir. Mart 2009'da Şam borsasının 40 yıl aradan sonra yeniden açılması, (ülkede faaliyette olan tek borsadır). Ülkede büyük şirketlerin çoğu hala kamu tarafından işletilse de, meyve üretimi, petrol, enerji, finans ve çimento sektörlerinde özel sektörün etkisi giderek artmaktadır.⁴² Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Beşar Esad döneminde uygulanan ekonomi politikaları ülke ekonomisinin göreceli olarak büyümesini sağlamıştır.

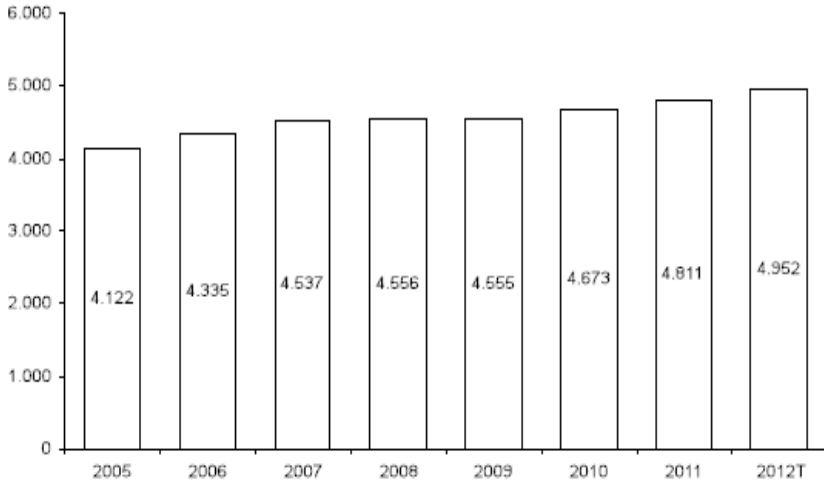
Tablo 7: Suriye'nin 2005 – 2011 Yılları Arasındaki Temel Ekonomik Göstergeleri⁴³

Temel Ekonomik Göstergeler	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Nominal GSYİH Resmi (\$ milyon)	28,210	32,786	40,376	49,376	49,442	56,180	63,072
Reel GDP Büyüme Hızı (%)	6.2	5	5.7	4.3	3	3.9	4.2
Enflasyon (TÜFE-avrj. %)	7.2	10	3.9	15.7	2.6	7.1	6.2
Cari İşlemler Bilançosu (\$ milyon)	295	890	459	-687	-1,269	-1,139	-972
Dış Borç ((\$ milyon)	6,508	6,502	6,732	6,899	6,992	7,206	7,389
Nüfus (milyon)	19.1	19.8	20.5	21.2	21.9	22.5	23.1
Kişi Başı Milli Gelir (\$)	4,122	4,335	4,537	4,556	4,673	4,811	4,952
İşsizlik Oranı (avrj. %)	8.0	8.3	8.4	8.6	9.2	9.7	9.4

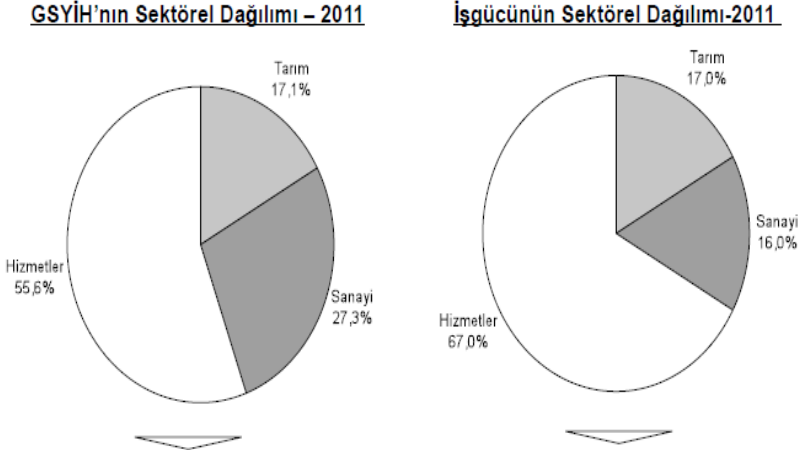
Uygulanan bu yapısal dönüşüm politikaları neticesinde, 2005-2012 yılları arasında, 2008 yılındaki küresel krize rağmen, kişi başı milli gelir yaklaşık %20 oranında artarak \$4.122'dan \$4.952'a yükselerek 830 \$'lık bir artış göstermiştir. Bu durum hiç kuşkusuz ülkenin gelişimi açısından olumlu olsa da yeterli değildir.

⁴² Suriye İş Yapma Rehberi, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, İstanbul, 2010, s.15.

⁴³ Sandıklı ve Çakmak, a.g.e., s.60.

Grafik 1: Suriye’de 2005-2012 Döneminde Kişi Başına Milli Gelir Değişimi⁴⁴

2011 yılı verilerine göre ülke ekonomisinde ağırlıklı sektörler başlıca %17,1 ile tarım, %27,3 ile sanayi ve %55,6 hizmetler sektörüdür. Buna karşılık iş gücünün %17’si tarımda istihdam edilirken sanayi sektöründe bu oran %16 seviyesinde kalmış ve hizmetler sektöründe de bu oran %67 seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 1: Suriye Ekonomisinde GSYİH’nın ve İşgücünün Sektörel Dağılımı⁴⁵

Suriye’de iç savaşın hemen öncesindeki iktisadi reform çabalarına rağmen, dışa kapalı devletçi bir ekonomi olmasından dolayı, ülke genelinde görülen fakirlik ve gelir

⁴⁴ Suriye Ülke Raporu, Mart 2012, s.13, <http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Suriye.pdf> (Erişim 20.05.2016).

⁴⁵ Suriye Ülke Raporu, Mart 2012, s.18.

dağılımı dengesizliği önemli bir sosyal problemdir. Resmi verilere göre, kamu çalışanları dahil olmak üzere, istihdama katılan işgücünün neredeyse %70'i ayda \$100'dan az gelir elde etmekte ve bu nedenle kamu çalışanlarının yaklaşık %40'ı gelirlerini artırmak için ek işte çalışmak zorunda kalmaktadır. 2000 yılında başlatılan ekonomiyi liberalleştirme, refah seviyesini yükseltme ve dışa açma çabalarına paralel olarak kamu çalışanlarının reel gelirlerini artırmak amacıyla, 2001 yılından 2010 yılına dek farklı zamanlarda reel ücretlerde artışa gidilmiştir.

3. Suriye Ekonomisinde Başlıca Sektörler⁴⁶

Petrolün Suriye ekonomisindeki hâkimiyetine rağmen tarım sektörü önemini korumaktadır. İklim koşullarına bağlı olarak tarımsal üretim, ulusal gelirin üçte birini oluşturmakta ve işgücünün de yaklaşık %17'sini istihdam etmektedir. Suriye topraklarının %28'i (5 milyon hektar) ekilebilir topraklar olmasına rağmen, bu alanın sadece %25'i sulanabilmektedir.⁴⁷ Bununla birlikte Suriye'de ekonomik alanda bazı sektörlerin diğerlerine göre ön plana çıktığı görülmektedir. (Bu bölümde yer alan bilgiler tutarlı olması açısından mümkün olduğunca tek kaynaktan derlenmeye çalışılmıştır)

3.1. Petrol ve Doğalgaz

Suriye'nin Ortadoğu'daki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yeterince büyük bir petrol ihracatçısı olmadığı görülmektedir. Suriye, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC) de üye değildir. Suriye'nin petrol üretiminde son yıllarda yaşanan düşüş, ülkenin 2010 yılından itibaren net petrol ithalatçısı haline geleceği öngörüsünü ortaya çıkarmış ve yeni rezervler keşfedilmediği takdirde ülkenin petrol rezervinin 10-15 yıl içerisinde tükeneyeceği öngörüsünü doğurmuştur.⁴⁸ Son yıllarda petrol üretimindeki düşüş ve iç piyasada artan enerji ihtiyacıyla ülkede daha fazla yabancı ortaklığa faaliyet izni verilmiş, daha gelişmiş teknolojiler kullanılmaya başlanmış böylece yeni rezervlerin keşfi ve daha aktif bir şekilde işletilmesi hedeflenmiştir.

Petrol sanayinin merkezi ise Deyrizor çevresi ile Halep ve Banyas'taki rafinerilerin bulunduğu bölgelerdir. Suriye'nin halihazırda Banias ve Homs'ta faaliyette olan iki rafinerisi bulunmaktadır. Banias Rafinerisi günlük 130.000 varil kapasiteli ve Homs Rafinerisi ise günlük 107.000 varil kapasitelidir. 2011 yılında Suriye ham petrol üretimi günde 33.900 varilken, rafine petrol ürünleri miktarı ise günde 258, 800 varildir.⁴⁹

Suriye, azalan petrol üretimi ve artan enerji ihtiyacını göz önüne alarak alternatif bir enerji kaynağı olarak doğalgaz üretimine başlamayı planlamaktadır. Ancak, yaptırımların devreye girmesiyle bu konuda bir ilerleme sağlanamamıştır. Suriye'nin kesinleşmiş do-

⁴⁶ Bu bölüm altında yer alan bilgiler tutarlı olması açısından mümkün olduğunca tek kaynaktan derlenmeye çalışılmıştır.

⁴⁷ Suriye Ülke Raporu, Mart 2012, s.18.

⁴⁸ Suriye Ülke Bülteni, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, İstanbul, Nisan 2014, s.6 http://www.corluto-so.org.tr/uploads/docs/suriye_ülke_raporu.pdf (Erişim 20.05.2016)

⁴⁹ Suriye Ülke Bülteni, a.g.e., s.6.

ğal gaz rezervleri 280 milyar m³'tür. Rezervlerin büyük bölümü Deir Al-Zor ve Palmyra bölgelerinde yer almaktadır. 2008 yılında günlük doğalgaz üretimi 5.5 milyar m³ iken, bu rakam 2009 yılında 5.8 milyar m³, 2010 yılında ise 6, 0 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Yine yaptırımlar öncesi dönemde, Ülkede devam etmekte olan 3 önemli doğalgaz projesi başlatılmıştır. Nisan 2010 yılında Homs'ta başlayan Ebla Doğalgaz tesisi inşası hala devam etmektedir ve günlük kapasitesinin 2.5 milyon m³ olması planlanmaktadır. Ayrıca tesisin 80 km'lik boruhattının olması düşünülmektedir. Petro-Canada projeye 900 milyon dolarlık yatırım yapmıştır. Jihar Doğalgaz Arıtma Tesisi'nin ise 2011 yılında tamamlanması ve tesisin kapasitesinin günlük 4 milyon m³ olması beklenmektedir. Son olarak, North Central Area Gaz Tesisi projesi ise Rusya'nın Sstroytransgas Şirketi tarafından yürütülmektedir.⁵⁰

Tablo 8: 1998 – 2008 Döneminde Suriye'nin Petrol ve Doğalgaz Üretimi⁵¹

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Doğalgaz Üretimi (milyar m ³)	5,3	5,4	5,5	5,0	6,1	6,2	6,4	5,5	5,7	5,6	5,5
Petrol Üretimi (bin varil / gün)	576	579	548	581	548	527	495	450	435	415	398

2011 yılı öncesinde, Suriye'nin halihazırda elektrik enerjisi kapasitesi 7000 MW'tır. Suriye, enerji stratejileri çerçevesinde, doğalgaza dayalı kombine çevrim santralleri yapımı ve halihazırda petrole dayalı santrallerin doğalgaza çevrilmesini planlamaktadır. Son yıllarda ülkenin en büyük iki enerji santrali olan Mahrada ve Banias petrolden doğalgaza çevrilmiştir. Halihazırda elektrik üretiminin %87'si termik ve %13'ü hidrolik santrallerden temin edilmektedir. Suriye, Tartus ve Hama'daki elektrik üretim santralleri kanalıyla Lübnan'a 130 MW'lık elektrik ihracatı gerçekleştirmektedir fakat yaşanan siyasi istikrarsızlıktan dolayı şu anda Suriye'de elektrik kesintileri vardır.⁵²

1960'lardan bu yana GSYİH'da en büyük pay madencilik (petrol ve gaz sektörleri ve fosfat üretimi) ve imalat sanayi sektörlerindir. Uzun yıllar boyunca GSYİH'in değişmeyen yapısı, 2004-2006 yılları arasında petrol üretimindeki düşüşten dolayı madencilğin payını azaltmıştır. Ticaret, ulaştırma, iletişim ve finans sektörlerinin gelişimi, bu sektörlerin payını artırarak, ekonominin sektörel bazda dengelerini değiştirmeye başlamıştır.⁵³

⁵⁰ Ay.

⁵¹ Sandıklı ve Çakmak, a.g.e., s.62.

⁵² Suriye Ülke Bülteni, a.g.e., s.7.

⁵³ Sandıklı ve Çakmak, a.g.e., s.62.

3.2. Tarım

Suriye'nin petrol ile birlikte geleneksel sektörü olan tarım, üretilen milli gelirin istihdam edilen işgücünün yaklaşık %17'sini sağlamaktadır. Ancak sulama konusundaki yetersizlikler ülkenin tarım potansiyelinin önünde engel teşkil etmektedir. Devletin sektöre müdahalesi olsa da tarım alanlarının büyük kısmının özel mülkiyette olması sektörün gelişmesini tetikleyen en büyük unsur iken, kişi başı arazi edinmenin 160 dönüm ile kanunen sınırlanmış olmasından dolayı arazilerin küçük kalması üretimi düşürmektedir. Büyük ölçüde yağmura bağlı tarım sektörünün en önemli ürünleri; buğday, arpa, pamuk, mercimek, nohut, zeytin, seker pancarı ve zeytindir. Buğday en yaygın yetiştirilen tarım ürünü iken, pamuk en önemli ihracat ürünüdür. Stratejik olarak nitelendirilen buğday, arpa ve seker pancarı, üreticileri tarafından genellikle dünya fiyatlarının üzerindeki meblağlarla devlete bağlı pazarlama kurullarına satılmaktadır.⁵⁴ Pamuk ve tekstil ihracatı toplam ihracat gelirinin %10-15'ine denk gelmektedir.⁵⁵ Meyvecilik ağırlıklı olarak özel sektörün elindedir. Bunun yanında büyük ve küçük baş hayvancılık, yumurta, kümes hayvanları ve süt ürünlerinden oluşan bir sistem bulunmaktadır. Suriye'de tarım sektörü son yıllarda önemli gelişmeler göstermiş ve petrolün ardından tarımsal ürünler ihracatı ikinci sırada yer almıştır.

3.3. İmalat Sektörü

Suriye çok yönlü bir imalat sektörüne sahiptir. 1990'lardan sonra özel sektöre açılan imalat sektörü yabancı yatırımlar sayesinde gelişme kaydetmektedir. Ancak özel sektör firmalarının bankalardan kredi konusunda yeterince destek alamaması sıkıntı yaratmaktadır. Yeni kurulmaya başlayan özel sektör bankalarının ve açılacak olan borsanın sıkıntıları azaltacağı düşünülmektedir. Dünyanın en önemli pamuk üreticilerinden biri olan Suriye'de tekstil sektörü hem ihracat getirisi, hem de istihdam anlamında büyük öneme sahiptir. Farmakoloji sektörünün de önemli olduğu ülkede uzun yıllar yalnızca traktör üretilmesine rağmen 2007 yılında İranlı bir otomotiv firması ile ortaklık oluşturulmuş (SIAMCO) ve araba montaj tesisi kurulmuştur.⁵⁶

3.4. Bankacılık ve Finans Sektörü

2011 yılı öncesi, bankacılık alanında sağlanan gelişmelerle Aralık 2002'de özel bankalara, sigorta ve finansal hizmetler şirketlerine faaliyette bulunma ve ihracat ve ithalatı finanse etme izni verilmiştir. Bunu takiben, 2004 yılı itibariyle yabancı bankalar ülkede faaliyet göstermeye başlamışlardır. Halihazırda ülkede 12 özel banka faaliyet göstermektedir. 2004 yılında Bemo Saudi Fransi Bankası ile bankacılık alanında özel sektör faaliyetler başlamış olup Suriye ve Deniz Aşırı Ülkeler Bankası, Uluslararası Ticaret ve Finans Bankası, Suriye Arap Bankası, Suriye Audi Bankası, Suriye Byblos Bankası, Suriye Körfez Bankası faaliyet gösteren diğer önemli bankalardır.⁵⁷

⁵⁴ Suriye İş Yapma Rehberi, a.g.e., s.17.

⁵⁵ Suriye Ülke Bülteni, a.g.e., s.8.

⁵⁶ Suriye İş Yapma Rehberi, a.g.e., s.17.

⁵⁷ Suriye Ülke Bülteni, a.g.e., s.4-5.

Devlet bankalarının hakim durumu ve merkez bankasının döviz işlemlerindeki kontrollü para birimi değerinin korunmasında yönetime büyük bir imkan vermektedir. Haliha-zırda devam etmekte olan para politikası reformu kapsamında 2001 yılında kabul edilen 29 sayılı yasa ‘bankacılık sırrı’ nı güvence altına almaktadır. Suriye ayrıca 2005 yılında kara paranın aklanmasına ilişkin bir kararname kabul etmiştir. 2009 yılında, Başbakan Yardımcısı Abdullah Dardari tarafından yabancıların bankalarda sahip olmasına izin verilen payın %49’dan %65’e çıkarıldığı açıklanmıştır.⁵⁸ Bu bankalar toplam varlıkların yüzde 17’sine sahiptir.⁵⁹

3.5. İnşaat

Suriye’nin gayrimenkul ve inşaat sektörü 2011 yılına kadar ortalama yılda %10.6 oranında büyümüştür. 2010 yılında, ülkedeki inşaat harcamaları 25.5 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.⁶⁰ Suriye’nin inşaat sektörü Körfez ülkelerinden gelen yatırımcıların emlak sektörüne yatırım yapmaları ve artan konut talebi nedeniyle önemli oranda büyüme kaydetmiştir. İnşaat alanındaki projelerin büyük bölümü enerji ve turizm sektörünü kapsamaktadır. Devlet turizme katkı sağlaması için yeni otellerin yapılmasına karar vermiştir.⁶¹

Suriye’nin ulaşım ve iletişim ağı son 10 yıl içinde hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Suriye’nin Şam, Halep, Lazkiye, Dayr Al Zor, Homs, Hama ve Hasakeh gibi büyük şehirlerini birbirini bağlayan karayolları iyi durumdadır. İnşaat alanındaki projelerin büyük bölümü enerji ve turizm sektörlerini kapsamaktadır. Turizm sektöründe yabancı sermayeyi çekmek amacıyla birtakım teşvikler uygulanmaktadır.⁶²

Suriye’nin toplam karayolu uzunluğu 44 bin km’dir. Ulaştırma Bakanlığı, 1100 km’lik otoyolu 2010 yılına kadar 2300 km’ye kadar çıkarmayı planladıklarını açıklamıştır. Ulaştırma alanında Kuzey-Güney ve Doğu-Batı otoyolu ile Şam metrosu, demiryollarının rehabilitasyonu, Şam Uluslararası Havalimanı rehabilitasyonu, Lazkiye ve Tartus Limanları’nın rehabilitasyonu Hükümetin öncelikleri arasında yer almaktadır. Ancak, tüm bu projeler ülkedeki istikrarsızlık nedeniyle askıya alınmıştır.⁶³

Suriye’nin üç ana limanı Lazkiye, Tartus ve Banyas olup, ülkenin petrol ihracatı Banyas Limanı kanalıyla yapılmaktadır. Petrol dışı ticareti ise Lazkiye ve Tartus Limanları kanalıyla yapılmaktadır. Ülkede Şam, Halep, Lazkiye olmak üzere üç şehirde havaalanı faaliyet göstermektedir. İç savaş öncesinde Suriye Ulaştırma Bakanlığı 9 tane ulaşım projesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; Şam Havalimanı için yolcu terminali (400 milyon dolar), Şam’ı Şam Uluslararası havalimanı ile demiryolu aracılığıyla birleştirme (67 milyon dolar), Şam Metro’su (2.2 milyar dolar), Amman-Şam Demiryolu (190 milyon

⁵⁸ A.e., s.5.

⁵⁹ Suriye İş Yapma Rehberi, a.g.e., s.18.

⁶⁰ Suriye Ülke Bülteni, a.g.e., s.8.

⁶¹ Suriye İş Yapma Rehberi, a.g.e., s.17.

⁶² Suriye Ülke Bülteni, a.g.e., s. 8.

⁶³ A.e., s. 9.

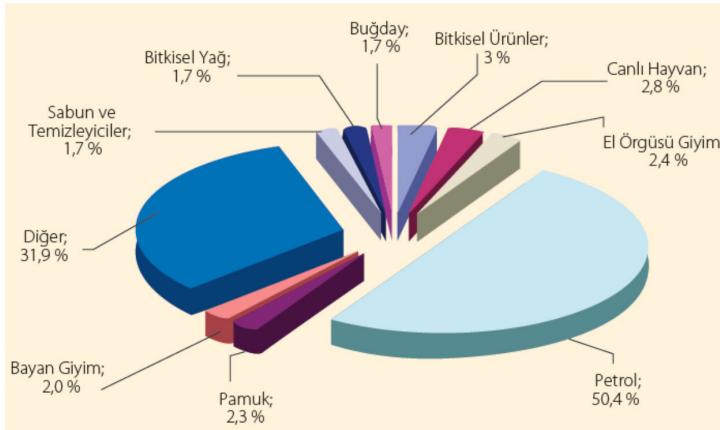
dolar) ve Şam Çevre Yolu (400 milyon dolar) projeleridir. Ancak, tüm bu projeler hâlihazırda askıya alınmıştır.⁶⁴

4. Dış Ticaret Yapısı

Suriye dış ticaretinin 2/3'ü halen devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Özel sektör, dış ticaret politikalarının elverdiği ölçüde, küçük boyutlarda ve kendi sınırlı imkânları çerçevesinde dış ticaretle uğraşmaktadır. Tüm olumsuz koşullara rağmen, Suriye'de özel sektör aktif olarak faaliyet göstermekte olup, bölge ülkeleriyle yakın ve sıkı işbirliği içerisinde. Özellikle iç pazara yönelik gıda, tekstil, kimya gibi sektörlerde, genellikle ham madde veya yarı mamul maddeler ithal edilmektedir. Özel sektör, ithalatını genellikle ihracattan kazandıkları dövizlerle veya diğer firmaların ihracattan kazandıkları ve kullandıkları dövizleri satın alarak gerçekleştirmektedir. Devlet kendi döviz kaynaklarından ithalatçıya döviz tahsis etmemektedir. Diğer taraftan, dış ticaret ve kambiyo işlemleri uzun ve karmaşık uygulamaları içermektedir.⁶⁵

Dış ticaretinin büyük oranda petrole dayalı olması Suriye ekonomisini uluslararası petrol piyasasına bağımlı kılmaktadır. Bu yüzden petrol dışı sektörlerde ihracatı arttırmak için girişimlerde bulunulmuştur. Yine de ihracatın yarısını petrol oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi Suriye'nin ihracatı, %50,4'lük oranıyla, büyük ölçüde petrol ihracına bağlıdır. Bu nedenle ülkenin ihracat gelirleri petrol fiyatlarındaki oynamalardan kolaylıkla etkilenmektedir. Ülkenin ihraç ettiği diğer ürünler çeşitli olmakla birlikte, petrolden sonra en çok gıda ve hayvancılığa dayalı ürünler öne çıkmaktadır.

Grafik 2: Suriye'nin 2007 Yılındaki Başlıca İhraç Ürünleri ve Dağılımı⁶⁶

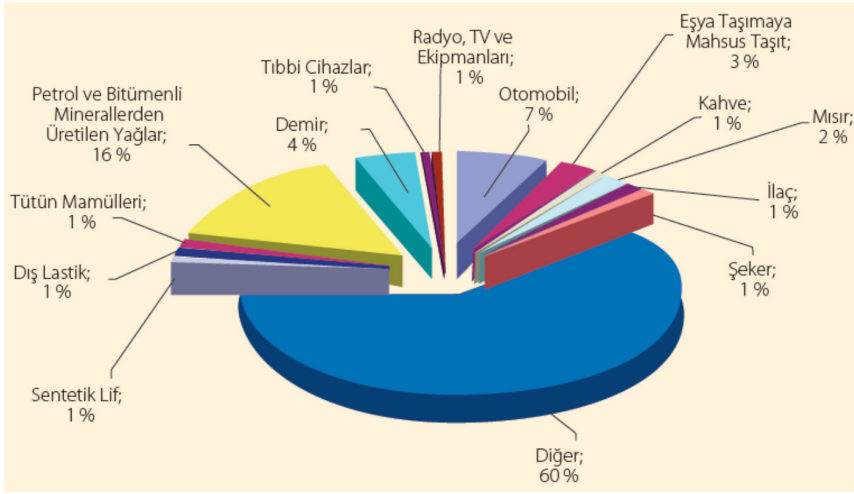
⁶⁴ A.y.

⁶⁵ Suriye İş Yapma Rehberi, a.g.e., s.18-19.

⁶⁶ A.e., s.20.

Suriye'nin ithalatına bakıldığında hammaddeden çok islenmiş ürünler dikkat çekmektedir. Suriye'nin ihracatı büyük ölçüde petrole dayanmasına rağmen, ithalatında önde gelen başlıca ürünler islenmiş petrol ürünleridir (fuel oil, benzin, motorin). Bu da ülkenin kendi hammaddesini yeterince isleyemediği, dışarıdan hazır almak zorunda kaldığını göstermektedir. Ülkenin diğer öne çıkan ithal ürünleri ise demir ve çelikten islenen ürünlerdir.

Grafik 3: Suriye'nin 2007 Yılındaki Başlıca İthal Ürünleri ve Dağılımı⁶⁷

Suriye'nin ihracatı son birkaç yılda önemli artışlar göstermiştir. Bunda ülkenin Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA) üyeliğinin etkisi büyüktür. Ülkenin 2008 yılındaki ihracatı 12.6 milyar \$'a ulaşmış olsa da, dünya ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Son dönemde ülkenin yaptığı çeşitli işbirliği anlaşmalarıyla ihracat rakamlarındaki artış trendinin sürmesi beklenmektedir. Ülkenin ihracatında Irak %30,9 pay ile en büyük dilimi oluşturmaktadır. Irak'ın ardından %9,4 ile Almanya, %9,3 ile Lübnan, %6,1 ile İtalya Suriye'nin ihracatında yer alan başlıca ülkelerdir.⁶⁸

Suriye'nin ithalatında önemli payı Ortadoğu ve Asya ülkeleri almaktadır. Ülke son dönemde yaptığı işbirliği anlaşmalarıyla dış ticaretinde yeni partnerler edinmektedir. Ülkenin 2008 yılı ithalatı 14.5 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam dünya ortalamasının altında kalsa da Suriye'nin GSYİH'sının yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. Suriye'nin ithalatında Suudi Arabistan %12,9 ile en büyük paya sahiptir. Suudi Arabistan'ı, Çin, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve İtalya takip etmektedir.⁶⁹

⁶⁷ Suriye İş Yapma Rehberi, a.g.e., s.22.

⁶⁸ A.e., s.19.

⁶⁹ A.e., s.21.

5. Yabancı Yatırımlar ve Yatırım İmkanları

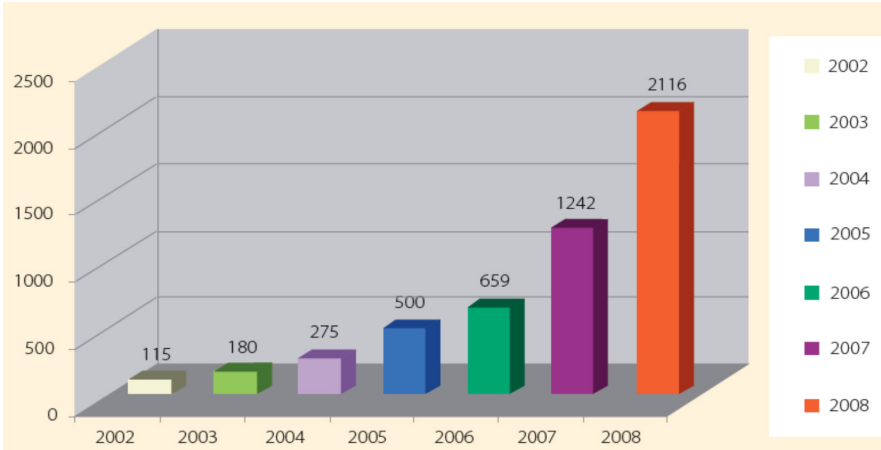
Suriye’de gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlarda 2000 sonrası dönemde önemli artışlar görülmektedir. Bunda devletin ekonomi üzerindeki etkisinin yeni yasalarla azaltılmasının etkisi büyüktür. Ülkede serbest piyasa ekonomisine geçiş yolunda önemli adımlar atılmaktadır fakat gümrük düzenlemelerindeki sıkıntılar ile dövize ulaşmada yaşanan zorluklar ülkeye yabancı yatırımların daha çok girmesine engel olmaktadır.

Ancak 2007 yılı başında yürürlüğe giren 8 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yabancı yatırımcıların birçok bürokratik engelle karşılaşmalarına neden olan 10 No’lu Yatırım Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 8 numaralı kararname yatırımcılara yurtdışına kar transferi, yatırım süresince mal ve arazi edinilmesi, vergi indirimi gibi haklar sağlamaktadır. 8 sayılı kararname ile yerli ve yabancı tüm şirketler aynı kurumlar vergisine tabi tutulmaktadır. Buna göre:⁷⁰

- 3 Milyon Suriye Poundu’ndan fazla karı olanlar %28,
- 1 ile 3 milyon Suriye Poundu arasında karı olanlar %24,
- 500.000-1 milyon Suriye Poundu arasında karı olanlar %20,
- 200.000-500.000 Suriye Poundu arasında karı olanlar %15 ve
- Daha az karı olanlar ise %10 oranında kurumlar vergisi ödeyeceklerdir.

Aşağıdaki grafikten de görüleceği gibi söz konusu 8 numaralı kararnamenin yürürlüğe girmesinden sonra Suriye’ye giren doğrudan yabancı yatırım miktarında 2007-2008 döneminde gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu durum iç savaş öncesi dönemde yabancıların Suriye ekonomisine güvenmeye başladıklarını göstermektedir. Ancak iç savaşın ardından söz konusu yatırımların bıçak gibi kesildiğini ön görmek zor olmayacaktır.

Grafik 4: 2002–2008 Döneminde Suriye’ye Giren Doğrudan Yatırım Miktarı (milyon \$)

⁷⁰ Suriye Ülke Bülteni, a.g.e., s.9-10.

6. Beşar Esad Dönemi Ekonomik Reformlar

Suriye ekonomisi 2000 yılında Beşar Esad'ın iktidara gelmesinden sonra, değişen dünya ve ülke koşullarına göre ülkede yeniden yapılanma ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmak için çok ciddi adımlar atmaya çalışmıştır. Özellikle kamu sektörünün ekonomideki ağırlığını azaltmayı hedefleyen ve ülkeyi küresel kapitalist sisteme eklemek için bazı ekonomik reformlar bazı devlet bürokratlarının engellemelerine rağmen uygulamaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ülkedeki genç nüfus büyüme hızındaki artış gibi sosyal gelişmelerin getirdiği zorunluluklardan ötürü yakın geleceğe dair beş ve yirmi beş yıllık kalkınma planları gibi uygulamalarla yapısal dönüşüm ve reform politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

2000 yılında açıklanan ilk 5 yıllık kalkınma planı ile ticaret politikalarını yalnızca petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklara bağlı kalmaktan kurtaracak, ekonominin küresel pazarlara açılmasını teşvik edici ve politikaların benimsenmesi için gerekli yapısal dönüşüm sürecini de içeren düzenlemelerin hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. 2006 yılında açıklanan ikinci beş yıllık kalkınma planı ile yapısal dönüşüm süreci tekrar gözden geçirilerek değerlendirilmiştir. Söz konusu bu kalkınma planlarındaki politikaların odak noktasını şu hususlar oluşturmaktadır.⁷¹

- Pek çok sektördeki verimsizliği teşvik eden devlet sübvansiyonlarının uluslararası standartlara göre yeniden düzenlenmesi
- Ekonomide devletin ağırlığını azaltmayı öngören, dış ticareti teşvik edici ticaret politikalarının uygulamaya konulması
- Ülkenin dışa açık bir ekonomi haline getirilmesi

Yukarıda yer alan noktalara dikkat çeken kalkınma planlarında uygulanmaya çalışılan reformlar kısaca şu ana başlıklar altında incelenebilir;⁷²

- Kamu sektörünün bankacılık sektöründeki tekeli sona erdirilerek özel bankaların faaliyetine izin verilmiş
- Döviz kuru rejimine ilişkin yasa tasarısı kabul edilerek üç farklı kur politikası yerine tek kur sistemine geçilmiş
- Döviz taşıma yasağı kaldırılmış ve Döviz bürolarının kurulmasına izin verilmiş
- İthalatı finanse etmek üzere kamu ve özel sektör bankalarına döviz kredisi verme izni verilmiş
- Benzin ile akaryakıtta uygulanan sübvansiyon oran ve miktarları düşürülmüş
- Suriye Rekabet ve Tüketiciyi Koruma Kanunları çıkarılmış
- Ekonomik liberalizasyon kapsamında, sigorta sektörü özel sektöre açılmıştır

Yapılan bu reformların yanında Beşar Esad, Baas Partisi üyelerinin ve güvenlik güçlerinin reformları sabote etmesini veya engel olmalarını önlemek için onların ekonomik yönetimlere girişini kısıtladı. Fakat yeni yabancı yatırımların eski yöneticilerin (devlet

⁷¹ Sandıklı ve Çakmak, a.g.e., s.65.

⁷² Suriye Ülke Raporu, **Karacadağ Kalkınma Ajansı, Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi**, 2010, s.24

burjuvazisi) ekonomik çıkarlarını tehlikeye atacak olması Beşar Esad'ın işini zorlaştırmıştı. Bunun yanında Beşar Esad döneminde Suriye ekonomisinin büyümesinin önünde büyük engeller vardır. Bu engellerden en önemlileri:⁷³

- Geniş ancak verimsiz faaliyet gösteren devlet sektörü,
- Azalan petrol üretimi
- Petrol dışı sektörde artan açık
- Tüm ülkeyi etkisi altına alan yolsuzluk
- Zayıf ve etkisiz finans ve sermaye piyasası
- Hızlı artan nüfusla birlikte artan işsizlik oranı olarak sıralanabilir.

Ayrıca bu engellerden daha önemlisi devletin kendi faaliyetlerini toplumsal yapısına ve toplumsal ekonomik aktivitelere bağımlı kalmadan finanse edebiliyor olması, devletle toplum arasındaki ilişkinin düşük seviyede seyretmesine sebep olmaktadır. Böylesi bir durumda da devlet, ekonomik kalkınma ve sosyal refahın sağlanması yönündeki gereklilikleri göz ardı etmekte ve gereken önemi göstermemektedir.

Ekonomide liberalleşme ve reform uygulamalarının Baas Partisi'nin sosyalist hedeflerini ve dolayısıyla da rejimin sosyal desteğini baltaladığı düşünülmektedir. Bir başka ifade ile Suriye'nin ekonomik reform sürecinin önündeki engel devletin yapısal karakteri olarak görülmektedir. Benzer bir biçimde eski sistemin ekonomik ve siyasi çıkar gruplarının siyasi reform hareketlerinde olduğu gibi ekonomik reform hareketleri önünde de bir engel teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim bütün reform hareketlerine karşın önemli sektörlerde (petrol, bankacılık, elektrik üretimi vb.) devletin (dolayısıyla yönetici elitin) ağırlığı yoğun bir biçimde hissedilmektedir. Bütün aksaklıklara rağmen Suriye'nin ekonomik liberalleşme adına önemli adımlar attığı gerçeği yadsınmamalıdır. Ülkeye yabancı sermayenin girişini kolaylaştıran yatırım teşvik kanunları, özel bankacılık sisteminin kurulması, uluslararası ticaret bağlamında işbirliği yapabileceği ortak arayışları oldukça önemli adımlardır.⁷⁴

Gelinen noktada Suriye'de iç savaş öncesinde uygulanmaya çalışılan, dışa açık, küresel ekonomiye entegre olarak yeni pazarlara ulaşmayı hedefleyen politikaların büyük çoğunluğu, iç savaşın başlaması sürdürülemez hale gelmiş ve şu durumda askıya alınmıştır.

7. İç Savaşın Ekonomik Etkileri

Suriye'de eskiden beri var olan siyasi ve sosyal sorunların yanı sıra ekonomik hoşnutsuzluklar, 2011'de rejime karşı başlayan ayaklanmalarda büyük rol oynamıştır. Ülkede yoksulluğun artışı ve yeni bir zengin sınıfın ortaya çıkması ile belirginleşen eşitsizlikler iç

⁷³ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, **Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No:11-04, 2011, s.15.

⁷⁴ Yeşim Özgen, **Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul, 2011, s.4-9-4-10.

savaşı körükleyen bir etki yaratmış, iç savaş ise mevcut durumu daha da kötüleştirmiştir. Öyle ki iç savaşın hemen öncesindeki iktisadi reform çabalarına rağmen, ülke genelinde görülen fakirlik ve gelir dağılımı dengesizliği önemli bir sosyal problem oluşturmuştur. Resmi verilere göre, kamu çalışanları dahil olmak üzere, istihdama katılan işgücünün neredeyse %70'i ayda \$100'dan az gelir elde etmekte ve bu nedenle kamu çalışanlarının yaklaşık %40'ı gelirlerini artırmak için ek işte çalışmak zorunda kalmaktadır.⁷⁵

Suriye'de Mart 2011'de başlayan iç savaşla birlikte ülkedeki kaynakların ve sermayenin dağılımda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İç savaş karaborsa ekonomisinin genişlemesi, hukuk düzeninin sarsılması, dış desteğe ihtiyacın giderek artması ve ekonomik istikrarın kaybolması gibi sonuçları beraberinde getirmektedir. Ekonomik tahribat ülke genelinde ciddi düzeyde eşitsizlik ve adaletsizlik meydana getirmiş, silahlı gruplar ülke ekonomisini parçalayarak kurumlar ve kaynaklar üzerinde hâkimiyet sağlama mücadelesine girişmiştir. Bu durum bir taraftan ülkedeki Beşar Esad ve Baas rejiminin egemenliği altındaki toprak ve insan miktarını azaltırken bir taraftan da ülke ekonomisinde ciddi bir düşüşü beraberinde getirmiştir. Ülkedeki iç savaş ve beraberinde getirdiği düşüş iç savaşın gidişatına göre 4 aşamada gerçekleşmiştir. Bu aşamalar:⁷⁶

- **Birinci Aşama:** 2011 yılında ülke genelinde ayaklanmalar başlar başlamaz turistler ülkeyi terk etmiş, tüketici güveninin azalmasıyla da tüketim ve yatırımlar ciddi biçimde düşmüştür. İlk protestoların başlamasından yalnızca iki ay sonra Mayıs 2011'de Suriye Yatırım Ajansı'nın rakamları ile yatırım oranı 2010 yılının aynı dönemine göre %43 düşmüştür
- **İkinci Aşama:** 2011 yılının Sonbaharında, Batılı ülkelerin özellikle de Avrupa ülkelerinin Suriye'den ham petrol ithalatına kısıtlama getirmesi ile başlamıştır. Ülkenin en büyük ihraç kalemi olan ham petrol, ülkenin döviz girdisinin %90'ını oluşturmaktaydı ve söz konusu yaptırımlar yıllık gelirde ciddi düşüşler yaşanmasına neden olmuştur. Suriye'de devlete ait iktisadi teşekküllerin (Merkez Bankası, Suriye Ticaret Bankası, Suriye Petrol Şirketi) ve önde gelen iş adamlarının kara listeye alınması ile ülke uluslararası arenada ciddi anlamda izolasyona uğramıştır. Ülkenin sahip olduğu döviz rezervleri erimiş, Aralık 2011'e gelindiğinde 14 milyar ABD Doları seviyesine düşmüştür. Bu tarihten sonra Suriye Merkez Bankası döviz rezervleri ile ilgili açıklama yapmamıştır, ancak günümüz itibarıyla bu rakamın 2-5 milyar ABD Doları arasında olduğu tahmin edilmektedir. İran ve Rusya'nın ithalat konusunda rejime destek vermesi nedeniyle Batılı ülkelerin uyguladığı yaptırımlar yeterince etkili olmamıştır.
- **Üçüncü Aşama:** 2012 yılının yaz aylarında başlamıştır. Çatışmaların Suriye'nin ekonomik anlamda en önemli iki şehri olan Halep ve Şam'a sıçraması neticesinde ekonominin kötüleşme hızı giderek şiddetlenmiştir. Bu iki şehir ülkenin üretim sektörünün %50'sini teşkil etmekte olup, şiddet olaylarının artması ile

⁷⁵ Sandıklı ve Çakmak, a.g.e., s.63.

⁷⁶ İç Savaşın Etkisinde Suriye Ekonomisi, <http://sahipkiran.org/2016/04/19/suriye-ekonomisi/> (Erişim 21.05.2016)

Halep'ten yapılan ihracat hemen hemen tümüyle durmuştur. Halep'te yağma, adam kaçırma gibi olayların artması, kanun ve düzenin bozulması ile orta sınıf ve işadamları şehri terk etmiş, çoğu özellikle Türkiye başta olmak üzere bölgedeki diğer ülkelere göç etmiştir.

- **Dördüncü Aşama:** 2013 Bahar aylarında muhaliflerin Kuzey Doğu Suriye'de geniş tahıl ve petrol alanlarının bulunduğu bölgeleri ele geçirmeleri ile başlamıştır. Bu gelişme neticesinde ülkenin batısı büyük ölçüde rejim güçleri, doğusu ise muhaliflerin kontrolü altına girmiştir. Petrol sahalarının kaybı neticesinde rejim, petrol ürünlerinin ithalatına ve dolayısıyla uluslararası arenadaki destekçilerine büyük ihtiyaç duymaya başlamıştır. İthalatın finansa edilmesi için İran ve Rusya kredi desteğinde bulunmuş, tankerler ile petrol sevkiyatı yapmıştır.

Gelinen noktada iç savaşın başlangıcından 2014 yılı sonuna kadarki dönemde yaşanan toplam ekonomik kaybın 202,6 milyar ABD Doları düzeyinde olduğu tahmin edilmekte olup, bu kaybın %35,5'inin sermaye birikimi kaybı olduğu ifade edilmektedir. 2010 yılı sabit fiyatları ile toplam ekonomik kayıp, 2010 yılı GSYİH'nın %383'üne eşit olup,⁷⁷ Beşar Esad rejimini oldukça zorlamaktadır. 2015 yılı için beklentileri de oldukça görülmektedir. Zira 2015'teki gayri safi yurt içi hâsıla 30 milyar dolar civarında hesaplanırken, ekonomik üretimin 2010'a kıyasla yaklaşık yüzde 60 oranında düştüğü belirtiliyor.⁷⁸ Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu'na göre 2010 yılından bu yana Suriye'de GSYİH'de yıllık negatif yönde 20 milyar \$ düzeyinde bir değişim meydana gelmiştir, hâlbuki içsavaş öncesinde Suriye'de GSYİH'nin yıllık 5-10 milyar düzeyinde artacağı öngörülmektedir. Ayrıca BM Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu'na göre, Suriye'de iç savaş başlamasından 2015 yılı sonuna kadar geçen sürede toplam ekonomik kayıp 237 milyar ABD Doları'na ulaşacaktır.⁷⁹

Diğer yandan İhracatın ithalatı karşılama oranı 2010'da %82,7 iken bu oran 2014 yılında %29,7'ye düşmüştür. Büyük bir dış ticaret açığının mevcut olduğu ülkede ekonomi, dışardan sağlanan hibeler ve finansal krediler ile yapılan ithalata büyük ölçüde bağımlı durumdadır. Ödemeler dengesi açığı yabancı para rezervlerini tüketmekte ve gelecek nesiller için büyük bir borç yükü yaratmaktadır. Kamu borcu giderek artış göstermiş, 2013 yılında GSYİH'nin %104'üne, 2014 yılında GSYİH'nin %147'sine ulaşmıştır. Sübvansiyonların azaltılması rejimin gelirlerini artırmış ancak fiyatların artmasına neden olarak hane halkı refahı üzerinde, özellikle fakir aileler üzerinde kayda değer sosyoekonomik etki yaratmıştır. Ülke içinde yapılan üretimin ve ekmek ve enerji gibi temel ürünlerin maliyeti artmıştır.⁸⁰ Gıda enflasyonu %100'ün üzerine çıkmış, 1990'larda petrol krizi esnasında biriktirilen döviz rezervleri tükenmiş, bütçe açığının GSYİH'ye oranı 2010 yılında %3 iken 2014 yılında %33'e yükselmiştir.⁸¹

⁷⁷ Mona Alami, "Suriye'nin Ekonomik Haritası Savaşla Yeniden Çiziliyor", <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/12/syria-war-impact-economy-division.html> (Erişim 21.05.2016)

⁷⁸ A.e.

⁷⁹ "İç Savaşın Etkisinde Suriye Ekonomisi", a, g.m.

⁸⁰ A.e.

⁸¹ A.e.

İşsizlik batağına saplanmış olan ülkede işsizlik oranı 2011 yılında %14,9 iken, 2014 yılında %57,7 gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır. Ülke genelinde 3, 72 milyon kişinin işsiz olduğu tahmin edilmekte olup, bu kişilerin aileleriyle birlikte 12,22 milyon kişinin bu sorundan doğrudan etkilendiği belirtilmektedir. 2014 yılı GSYİH'si, 2010 yılı GSYİH değerinin %38'ine denk gelmekte olup, ülkenin fiziksel sermayesi ise 2010 yılındaki değerinin %44'üne gerilemiştir. Çalışan sayısı ise 2010 yılındaki seviyenin %54'üne inmiştir. Ülkedeki iş fırsatları %60 azalmış, kamu borcu/GSYİH oranı %147'ye, bütçe açığı/GSYİH oranı %50'ye yaklaşmıştır.⁸²

Silahlı çatışmalar, ekonomik parçalanma ve sosyal ayrışma Suriye'deki toplum yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. 2010 yılında 20, 87 milyon nüfusa sahip olan Suriye'nin nüfusu 2014 yılı sonuna gelindiğinde 17,65 milyona düştüğü tahmin edilmektedir. Nüfusun yarısından fazlası (%52,8) daha güvenli ve daha iyi yaşam koşullarının olduğu yerlere gitmek üzere evlerini terk etmiştir. Evlerini terk eden bu nüfusun %58'i (6,8 milyon kişi) Suriye içinde yaşamaya devam etmekte, birçoğu sürekli olarak yer değiştirmektedir.

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Haziran 2015 verilerine göre; Suriyeli mültecilerin sayısının 4 milyon 13 bine ulaştığı, ülke içinde evlerini bırakıp başka yere göç etmek zorunda kalanların sayısının ise 7,6 milyonu bulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu kurum Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısının da 1, 8 milyonu aştığını açıklamıştır. Gerçek rakamların ise daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Suriyeli mülteci sorunu, halen dünyanın en büyük ikinci mülteci sorunu durumundadır. Söz konusu mültecilerin genel dağılımına bakıldığında, %35,1'i Türkiye, %34,5'i Lübnan, %18,7'si ise Ürdün'de, %6,9'u ise Irak'ta misafir edildiği belirtilmektedir.⁸³

Savaşın yıkıcılığı Suriye halkını fakirliğin pençesine itmiştir. Her beş Suriyeliden dördü fakirlik içerisinde yaşamaktadır. Fakirlik bölgelere göre değişken düzeyde hissedilmekte olup, yoğun çatışmaların yaşandığı yerler ve savaştan önce de tarihsel olarak fakir olan bölgeler, fakirliği en şiddetli biçimde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun üçte ikisi %64, 7, hane halkının hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu temel gıda ve gıda dışı ürünleri temin edememek olarak açıklanan açlık sınırında yaşamaktadır. Nüfusun %30'u ise açlık sınırının altı denilen ve hane halkının en temel gıda maddelerini bile temin edememe durumu ile karşı karşıyadır. Çatışma bölgelerinde yaşayan ve açlık sınırının altında bulunan kimseler açlık, yetersiz beslenme ve hatta bazı olağanüstü durumlarda açlıktan ölme gibi zorluklar yaşamaktadır.⁸⁴

Şu aşamada Suriye'de rejim güçleri İran ve Rusya'nın ekonomik desteği ile kısmen ayakta kalmayı ve bazı bölgelerde kontrolünü sürdürmeyi başarmıştır. Esad rejimi petrol ve diğer önemli mal ve teçhizat ihtiyacını giderebilmek için İran'dan ham petrol ve kredi şeklinde ciddi destek almış, İran ise bu desteği sürdürmek için siyasi ve ekonomik koşullar sürmüştür.

⁸² A.e.

⁸³ UNHCR: Suriyeli Mültecilerin Toplam Sayısı İlk Kez 4 Milyonu Geçti, <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=648>

⁸⁴ İç Savaşın Etkisinde Suriye Ekonomisi, a, g.m.

Son olarak Suriye'deki iç savaş sürecinde DEAŞ ve muhalif güçlerin 2015 başında yakaladıkları askeri başarılar Beşar Esad rejimi üzerindeki baskıyı artırmış, iç savaş yeni bir aşamaya evrilmiştir. Rejim, ekonomik sıkıntıyı daha derinden yaşamaya başlamıştır. Rejimin kontrol ettiği bölgeler ile muhaliflerin ellerinde tuttukları bölgeler arasındaki irtibat koptukça Suriye ekonomisi daha da parçalı hale gelmektedir. Diğer taraftan muhaliflerin elindeki bölgelerde ise savaş ekonomisi ortaya çıkmış ve yeni ekonomik ağlar ve iş bağlantıları oluşmuştur. Bu savaş ekonomisi ülkedeki şiddeti, kaosu ve kanunsuzluğu beslemektedir.

Sonuç

Suriye ekonomisi ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından tıpkı ülkenin siyasi sistemi gibi büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Fransız manda yönetiminin ardından uygulamaya konulan ekonomik sistem tarıma dayalı endüstrileşme diyebileceğimiz bir sistem olmuştur. Bu sistem ülkenin toplumsal yapısından kaynaklı problemler nedeniyle bir süre sonra tıkanmaya başlamıştır. Ülkede 1950-1970 döneminde yapılan değişik toprak reformlarıyla tarımsal arazilerin verimli kullanılması ve insanlara iş sağlanması amaçlanırken bu durum büyük toprak sahipleri ile topraksız köylüler arasında bir çekişme meydana getirmiştir.

Suriye'nin 1960'lı yılların ilk yarısından itibaren hızla Baas Partisi'nin etkisi altına girmesi sonucu ülke sosyalist yapıda bir ekonomik model benimsemeye başlamış ve kapsamlı bir toprak reformu ile ülkedeki işletmeleri devletleştirme politikaları izlenmeye başlamıştır. Bu durum ülkede planlı bir yapının oluşmasına ve devletin ekonominin merkezinde yer almasına neden olmuştur. Devletin ekonomi içinde bu denli fazla olması beklenildiği gibi bir gelişme ve ekonomik refah artışı sağlamamış tam aksine ülkenin ekonomik anlamda önünün tıkanmasına neden olmuştur. Bu durum Suriye'de iktidarı bir darbe sonucu ele geçiren Hafız Esad sonrasında uygulanan ekonomik liberalleşme (infithah) politikaları ile aşılmaya çalışıldı. İzlenen bu politikalar ile kırsal kesimdekilere hitap eden toprak reformu uygulaması toprak sahiplerinin avantajına olacak şekilde yeniden düzenlendi; sanayi ve ticaret alanlarında da önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Özel sektörün sanayideki üretim kapasitesi arttırılmaya çalışılırken, ticaret üzerindeki kısıtlamalar da gevşetildi. Hafız Esad'ın ilk dönemlerinde izlenen bu sınırlı dışa açılma politikalarının ekonomide bir canlanma yaşanmasına neden olduğu söylenebilir.

1980'li yıllara gelindiğinde ekonomik sistem çeşitli iç ve dış sebeplerle yeniden tıkanmaya başlayınca Suriye'de bir kez daha yeni bir ekonomik liberalleşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemin sonlarında Suriye'nin yakın müttefikleri olan SSCB'nin dağılması sonrası Hafız Esad bir bakıma zorunlu olarak sosyalist ekonomik modeli terk etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Suriye serbest piyasa ekonomisine geçmek için adımlar atmaya başlamıştır. 1990'ların başında Hafız Esad, Baas Partisi'nin ideolojisinin aksine rasyonel bir seçim yaparak liberal ekonomik reformlar daha da genişletilerek, dış sermayenin ülkeye girişine olanak sağlayan reformların önü açılmıştır. Mayıs 1991'de çıkarılan Yatırım Yasası ile yabancı yatırımcılara dış ticaret, döviz ve vergi alanlarında avantajlar sağlanmıştır. Bu dönemde Sovyetlerin yerine yeni ticaret ortağı olarak AB ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir.

Hafız Esad'ın başlattığı ekonomik liberalleşme ve küresel kapitalist sisteme eklenme misyonu 2000 yılında iktidara gelen oğul Beşar Esad tarafından da benimsenmiş ve Beşar Esad iktidara geldikten sonra bir dizi yapısal dönüşüm ekonomik reform programını devreye sokmuştur. Ancak yapılan yapısal reformlara rağmen Suriye ekonomisi henüz küresel pazarlarda rekabet edebilecek seviyeden çok uzaktır. Zaten ülkede 2011 yılında başlayan iç savaş sonrasında ekonomik reformlar rafa kaldırılmış ülke adeta bir ölüm kalım savaşına sürüklenmiştir. Genel olarak bakıldığında iç savaş öncesi Beşar Esad'ın ekonomi alanında üç önemli sorun ile mücadele ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar:⁸⁵

- 1) Petrol ihraç eden ekonomiden petrol ithal eden ekonomik yapıya başarılı bir şekilde dönüşümün sağlanmasıdır. Suriye'nin petrol üretimi dünya petrol sektörü içinde ihmal edilebilir bir düzeydedir. Ancak kendisi için çok önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca petrol kaynaklarının da hızla tükendiği ve çok yakın gelecekte ekonominin petrol ihraç eden bir yapıdan petrol ithal eden bir yapıya dönüşeceği bilinmektedir. Bu durum, etkin bir vergi sisteminin ve yeterli petrol dışı gelirin olmadığı ekonomi için başlı başına bir sorundur.
- 2) Planlı sosyalist bir ekonomiden liberal sosyal piyasa ekonomisine geçişin yönetilmesidir. Sovyetlerin dağılmasıyla eski merkezi planlı ekonomilerin liberal piyasa ekonomilerine yönelmesine rağmen, benzer bir ekonomik düzeni benimseyen Suriye'nin böylesi bir sürece karşı direndiği bilinmektedir.
- 3) Refahın toplumun tüm kesimlerine eşitlikçi bir anlayışla dağıtılmasıyla beşeri sermayenin iyileşmesi ve yoksulluğun azaltılmasıdır.

Sosyalist ekonomik düzenden serbest piyasa ekonomisine dönüşmede ciddi sorunlar yaşayan Suriye ekonomisi, mevcut otoriter yapısıyla dünya ekonomisine eklenmede de gecikmiştir. Esasında gerek Hafız Esad gerekse Beşar Esad döneminde yapılan ekonomik reformlara rağmen bugün Suriye'de sosyal-piyasa ekonomisi modeli uygulandığını söylemek mümkündür. Bunun anlamı hükümetin kontrollü piyasa mekanizmalarını kullanarak ekonomik kalkınma ile birlikte sosyal kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesini desteklemesidir. Bu hem sosyal hem de ekonomik boyutu olan bir modeldir. Ancak Suriye'de bu modelin başarısını engelleyen bir ekonomik, sosyal ve siyasal yapı söz konusudur. Bu yapının bazı temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Ekonomik büyüme trendi ile örtüşmeyen bir nüfus artış yapısı,
- Yaygın yoksulluk ve işsizlik
- Düşük teknolojik düzey ve bunun sonucu ekonominin tüm sektörlerindeki oldukça düşük düzeydeki verimlilik
- Uluslararası ekonomik sistem ile düşük bütünleşme düzeyi, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılayacak nitelikte bir yasal ve kurumsal çerçevenin olmaması,
- Oldukça az gelişmiş bir insan kaynakları düzeyi

⁸⁵ Kar, a.g.m.

- Petrol ve tarım sektörüne bağımlı bir ekonomik yapı ve petrol kaynaklarının hızla tükeniyor olması, açık ve demokratik bir siyasal yapının olmaması ve yüksek ve karmaşık bürokratik yapı.

Bu yapının bir sonucu olarak Suriye düşük-orta gelirli bir ülke olarak sınıflandırılmaktadır. Suriye'nin gelişmiş bir ülke olabilmesi için mevcut ekonomik yapısını tümüyle modernize edecek reformları gerçekleştirmesi bir zorunluluktur. Ancak sözü edilen reformların gerçekleştirilmesi istikrarlı bir siyasal yapıyı gerektirir. Oysa bugün üzerinde adeta küresel bir iç savaşın yaşandığı Suriye bu türden bir siyasal yapıdan yoksundur.⁸⁶

Suriye'deki iç savaş, tüm sosyal ve iktisadi sonuçlarıyla yaklaşık 6 yıldan beri sürmektedir. Zaten yeterli olmayan fiziksel ve beşeri sermaye kaynakları daha da tahrip olmuştur. Ülkenin ekonomik kaynaklarının büyük bölümü doğrudan askeri harcamaları karşılamaya ayrılmıştır. Ülkeye hâkim olmaya çalışan güçler sahip oldukları ekonomik kaynakları destekçilerini teşvik etmek ve düşmanları ile mücadele etmek amacıyla kullanılmaktadır. Geleneksel ekonomide insanların hayat standardını artıran ekonomik faaliyetler, burada negatif katma değer yaratmakta, hayat standardını geliştirmekten ziyade yıkıcı bir etki yaratmaktadır.

Ülkenin altyapısında meydana gelen tahribat ve yaşam standartlarındaki aralıksız düşüş nedeniyle Suriye ekonomisinin 2015-2019 döneminde yıllık yüzde 6,4 oranında küçülmesini bekliyor.⁸⁷ Mevcut durumu dikkate alarak yapılan en iyimser tahminlere göre bile iktisadi zararın etkilerinin kaldırılabilmesi için en az otuz yıla ihtiyaç vardır. Çünkü Suriye'nin 2010 yılı GSYİH rakamına tekrar ulaşabilmesi için yaklaşık 30 yıl süre ile yıllık %5 oranında büyüme oranını yakalaması gerekmektedir.

Rejimin kaynaklar ve bölgeler üzerindeki egemenliğinin azalması ile birlikte ekonomiyi ayakta tutan temel sütunlar aşınmış, ülke tarihinde görülmemiş düzeyde emsalsiz bütçe açığı, ödemeler dengesi açığı, kamu borcu, ticaret açığı, enflasyon, kambiyo, yatırım, tasarruf, işsizlik rakamları ortaya çıkmıştır. Bu rakamlar negatif büyüme ve ekonomik daralmayı beraberinde getirerek toplumu yoksul ve muhtaç hale getirmiştir. Sonuç olarak Suriye'de ekonomik alanda yaşanan kötüleşmenin Beşar Esad rejiminin askeri alanda çökmesine neden olup olmayacağını veya Esad'ın askeri ve ekonomik çöküş ile birlikte dışarıdan dayatılan siyasi bir çözümü kabul etmek zorunda kalıp kalmayacağını zaman gösterecektir.

⁸⁶ Harun Öztürkler, "Suriye Ekonomisinin Genel Özellikleri ve 2001 Sonrası Dönemdeki Gelişimi", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 3, Sayı 29, 2011, s.47.

⁸⁷ Alami, a.g.m,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE SAVAŞI:
HALKLAR, ÖRGÜTLER VE CEPHELER

“ARAP BAHARI”NIN DIŞ FAKTÖRLERİ

Caner SANCAKTAR*

Giriş

2010 sonunda ve 2011 başında Ortadoğu ülkelerinin çoğunda mevcut otoriter rejimlere/liderlere yönelik etkili halk isyanları başladı. Bu isyanlar, Batılı akademisyenler, siyasetçiler ve medya tarafından genellikle “Arap Baharı” olarak adlandırıldı. “Arap Baharı”, ilk çıkış sürecinde “demokrasi, özgürlük, adalet ve refah” talebiyle ortaya çıktı. Fakat aradan geçen beş yılın sonunda bu hareketler, ne yazık ki ilk çıkış amaçlarına ulaşamadı. Bunun yerine şiddetli iç savaşlar, kitlesel kırımlar ve göçler yaşandı. Bir de bunlara dış güçlerin doğrudan veya dolaylı askeri müdahaleleri eklendi. Müdahaleler, “Arap Baharı”nı amaçlarından ve ortaya çıkış ruhundan daha da uzaklaştırdı.

“Arap Baharı”, ilk olarak 26 yaşındaki “üniversiteli seyyar satıcı” Muhammed Bouazizi’nin 17 Aralık 2010 günü kendisini yakmasıyla birlikte Tunus’ta başladı. Bu kendini feda eylemi, Tunus gençliğinin işsizliğe, yoksulluğa ve otoriter rejime bir tepkisi olarak değerlendirildi. Kısa sürede Bouazizi’nin ateşi 23 yıllık Zeynel Bin Ali diktatörlüğünü yıktı. Demokratik halk isyanları Tunus’la sınırlı kalmadı elbette. “Tunuslu Muhammed’in ateşi” kısa sürede diğer ülkelere sıçradı. Ocak 2011’de Mısır’da Hüsnü Mübarek iktidarına karşı demokratik halk isyanı patlak verdi. Cumhurbaşkanı Mübarek, Tunuslu mevkidaşı Bin Ali gibi, şiddet ve sansür yoluyla isyanı bastırmak istese de başarılı olamadı ve 10 Şubat’ta görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Böylece “Tunuslu Muhammed’in ateşi”, Bin Ali’den sonra 30 yıllık Mübarek diktatörlüğünü de yakmış oldu. Yemen’de demokratik halk isyanı Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih’e karşı 27 Ocak 2011’de başladı. Gelişen halk isyanı karşısında bir yıl kadar direnen Abdullah Salih, nihayet 27 Şubat 2012’de istifa etmek zorunda kaldı.¹

Libya ve Suriye’de başlayan halk isyanları ise kısa sürede şiddetli iç savaşlara dönüştü. Ama bu iki ülkede demokratik halk isyanları dış müdahaleler yoluyla adeta “kırletildi”. Batılı merkez kapitalist devletler, bölgedeki Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar hükümetleri ve çeşitli terör grupları Libya ve Suriye’deki demokratik halk isyanlarına

* Doç. Dr.; Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Yemeni_Revolution , (06.04.2014).

müdahil oldular. Çünkü bunların (özellikle Batılı merkez kapitalist devletlerin) amacı, Libya ve Suriye’de yaşanan demokratik halk isyanlarını kendi kontrolleri altına almak, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek ve böylece bu iki ülkede kendi çıkarlarına uygun düşen yeni yönetimler ve rejimler inşa etmek idi.

Libya’da Kaddafi iktidarına karşı isyan Şubat 2011’de başladı ve kısa sürede ülke geneline yayılarak iç savaş dönüştü. İç savaşın başında Kaddafi ordusu isyancılara üstünlük sağladı. İsyancıların Kaddafi’yi deviremeyeceklerini gören Batılı devletler (özellikle Fransa ve İtalya), isyancı gruplara askeri, istihbarat ve parasal destek verdiler. Ayrıca Batı’nın desteğiyle muhalifler tarafından bir Ulusal Geçiş Konseyi kuruldu. Bu konseyi ilk tanıyan devlet Fransa oldu. Batı’dan gelen askeri ve finansal destek Libya’daki silahlı muhalefeti iyice güçlendirdi. Ardından Fransa’nın önerisi ve ABD ile İngiltere’nin aktif desteğiyle Libya’ya yönelik NATO müdahalesi 19 Mart’ta başlatıldı. NATO müdahalesi sonucunda 42 yıllık “Kaddafi Diktatörlüğü”² yıkıldı. 20 Ekim günü Kaddafi linç edildiğinde en az 30 bin Libyalı hayatını kaybetmiş bulunuyordu.³

NATO müdahalesi otoriter Kaddafi rejimini yıktı. Ama müdahale sonrası iç durum, Kaddafi döneminden daha kötü hale geldi. Çünkü otoriter Kaddafi rejimi, elbette demokratik değildi, ama hiç değilse ülkede “güce dayalı” asayiş, barış ve siyasal birlik sağlamıştı. Oysa NATO müdahalesi sonrasında - yani Kaddafi rejimi çöktükten sonra - Libya’da yeni bir demokratik rejim kurulmadığı gibi, asayiş, barış ve siyasal birlik ortamı da kayboldu. Mayıs 2016 itibarıyla Libya’da henüz asayiş, barış ve siyasal birlik sağlanmış değildir. Çünkü ülkedeki aşiretler ve silahlı gruplar arasında, Kaddafi sonrası Libya’nın nasıl yönetileceği ve daha da önemlisi petrol gelirlerinin nasıl paylaşılacağı konusunda herhangi bir uzlaşmaya varılamadı. Bu anlaşmazlık Libya’da iç savaş ortamını devam ettirmektedir.

Suriye’de Mart 2011’de başlayan sokak gösterilerini bastırmak amacıyla Beşar Esad yönetimi, kendisine bağlı orduyu, polisi ve El Muhaberat’ı kullanarak muhaliflere karşı sert önlemler aldı. Siviller dâhil olmak üzere çok sayıda isyancı öldürüldü. Fakat bu sert önlemler muhalefeti bastırmayı başaramadı. Tam tersine, Esad yönetimi şiddette başvurdukça muhalifler/isyancılar daha fazla silaha sarıldılar. Özellikle Türkiye, Suudi Arabis-

² “Diktatörlük” kavramı güncel basında ve hatta devletler arası ilişkilerde çok sıkça ve rahatlıkla kullanılmaktadır. ABD ve Batı Avrupalı devletler, genellikle, kendilerinin çıkarlarına ters düşen tüm rejimleri ve devlet adamlarını “diktatörlük” ile suçluyorlar. Fakat aynı Batılı güçler, kendilerinin çıkarlarına hizmet eden / uyan rejimleri ve devlet adamlarını, bu rejimler ve devlet adamları her ne kadar baskıcı olsalar bile, “diktatör” ilan etmiyorlar. Yani ABD ve diğer Batılı merkez kapitalist devletler için diktatörlüğün temel özelliği/kriteri, “Batılı merkez kapitalist devletlerin çıkarlarına karşı gelmektir”. Oysa siyaset bilimi bağlamında “diktatörlük” rejimlerinin dört temel özelliği/kriteri vardır: (1) Hukuku dikkate almayan keyfi yönetim. (2) Bireysel hak ve özgürlüklerin ciddi anlamda ihlal edilmesi. (3) Muhalefetin şiddetle bastırılması. (4) Yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek elde merkezleşmesi. Dolayısıyla; rejimin ideolojik, siyasal, ekonomik ve toplumsal dayanağı ne olursa olsun fark etmeksizin, bu dört özelliği – şu veya bu seviyede – içeren tüm rejimler “diktatörlük”tür. Bu dört kriteri dikkate aldığımızda Kaddafi dönemini bir “diktatörlük rejimi” olarak değerlendirebiliriz. Tabi ki diktatörlüğün şiddeti/yoğunluğu her ülkede aynı seviyede olmaz; bazı ülkelerde daha sert, bazılarında ise daha yumuşak olabilir.

³ <http://en.wikipedia.org/wiki/Libya#Revolution> (Çevrimiçi 06.02.2016).

tan, Katar, ABD ve Batı Avrupalı devletlerden gelen destek sayesinde Suriyeli isyancı/ muhalif gruplar giderek daha fazla güçlendiler. Böylece ülkede şiddetli bir iç savaş başladı. Adı geçen devletler muhalif grupları desteklerken, Rusya ve İran Esad liderliğindeki Suriye hükümetini desteklemeye başladı. Böylece Suriye iç savaşı, dış güçlerin dolaylı olarak savaşa müdahil olmaları sonucunda bir “uluslararası nüfuz mücadelesi”ne dönüştü.

İç savaşla birlikte ülkede çok sayıda silahlı grup / örgüt ortaya çıktı. Ayrıca bunlara ülke dışından gelen Sünni-İslamcı terör örgütleri (El-Kaide, El-Nusra, Irak Şam İslam Devleti vb.) eklendi. İç savaş şiddetlendikçe Esad hükümetinin ülke genelindeki kontrolü zayıfladı ve ülke içinde “özerk / yarı bağımsız” bölgeler ortaya çıktı. Başta IŞİD olmak üzere Sünni-İslamcı örgütler/ordular, Suriye’deki Nusayrilere, Kürtlere, Hristiyanlara ve Esad’ı destekleyen sivil halka karşı katliamlar uyguladılar. Savaş şiddetlendikçe Esad yönetimi, kısa sürede geriledi ve adeta Şam’a sıkıştı. Fakat Rusya, Ortadoğu’daki müttefikinin yardımına yetişti. Rusya’nın Esad yönetimine destek vermesi, IŞİD’e ve diğer muhalif gruplara yönelik havadan bombardıman gerçekleştirmesi Esad yönetimini devrilmekten kurtardı. Daha da önemlisi, Rus müdahalesi, Suriye’de ve daha genel olarak Ortadoğu’da dengeleri değiştirdi.

Bu çalışma; Ortadoğu’da 2010 sonunda başlayan ve genellikle “Arap Baharı” olarak adlandırılmış olan, ama kısa sürede şiddetli iç savaşlara dönüşen Ortadoğu’daki kitle- sel isyanları ve şiddetli değişim sürecini tetikleyen “dış faktörleri/nedenleri” açıklamayı amaçlıyor. Bu nedenle “Arap Baharı”nın, isyanların ve şiddetli/çatışmalı değişim süreci- nin iç faktörleri/nedenleri burada ele alınmamıştır. “Dış faktörler/nedenler” bağlamında ise, üç önemli faktör üzerinde durulmuştur: Küreselleşme, Kapitalist Dünya Ekonomi Sisteminde Yeniden Yapılanma ve Büyük Ortadoğu Projesi.

Küreselleşme

1990’lı yılların başında sosyalist bloğun dağılması ve sosyalist ülkelerin (Küba ve Kuzey Kore hariç) kapitalizme geçmeleri sonrasında küreselleşme, en sık kullanılan kavramlardan birisi haline geldi. Bu kavrama yönelik çok çeşitli tanımlamalar geliştirildi. Bunlardan birisine göre küreselleşme; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasıdır.⁴

Küreselleşmeyi modernleşme ile bir tutmanın yanlış olduğunu düşünen Roland Robertson’a göre küreselleşme, dünyanın küçülmesini simgeler.⁵ Antony Giddens ise küreselleşmeyi, uzak yerleşimlerin ve toplumların bir birlerine bağlanması, başka bir ifadeyle, dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması ve sıkışması olarak tanımlıyor.⁶ Bir

⁴ **Küreselleşme, DTP 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s. 3.

⁵ Roland Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 21.

⁶ Antony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 67.

başka tanıma göre küreselleşme, “kültürel homojenlik” ile “kültürel heterojenlik” arasındaki çarpışmayı simgeler ve bu çarpışmanın aldığı biçimi ifade eder.⁷

IMF, yayınladığı bir raporunda küreselleşmeyi, “*teknolojinin hızlı gelişmesi ve geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla uluslararası sermaye, mal ve hizmet akışının dünya çapında ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmesi*”⁸ olarak tanımlıyor. Küreselleşmeyle birlikte ticaret, sadece birkaç ülke arasında yapılan bir işlem olmaktan çıkmış, coğrafi bakımdan çok farklı bölgelerde bulunan birçok ülke arasında yapılar hale gelmiştir. Sadece mal ve hizmet ticareti değil, aynı zamanda üretim faktörlerinin tümü küresel hale gelmektedir. Mal, hizmet, sermaye ve emek piyasalarının küreselleşmesiyle birlikte zaman ve mekân boyutunu aşan yeni ağlar (networks) ortaya çıkmıştır. İşte bu ağlar dünya çapında ülkeleri ve toplumları birbirine bağımlı/bağlı hale getirmektedir.⁹

Benzer bir tanımlamayı Joseph S. Nye ve Ian Clark yapıyor: Küreselleşme, dünya çapında karşılıklı bağımlılık ağları(networks)nın ta kendisidir. Bu ağların askeri, ekonomik, sosyo-kültür ve çevresel olmak üzere dört ana boyutu vardır.¹⁰ Küreselleşme, dünya çapında üretimi, değişim sistemini ve iletişim sistemini içine alan bir küresel “network”tür.¹¹ Küreselleşme, daha önceden birbirlerinden ayrı olan toplumların iletişim-ulaşım alanlarında meydana gelen gelişmeler neticesinde birbirleriyle etkileşim içine girmeleri sürecidir ve bu süreç yüzyıllardan beri gerçekleşmektedir. Yani küreselleşme yeni bir süreç değildir. Günümüzde ekonomik alanda yaşanan küreselleşme süreci, özellikle ticari hareketlerde meydana gelen değişimler, çokuluslu şirketlerin/kurumların/kuruluşların faaliyetleri ve uluslararası finans alanında meydana gelen gelişmelerin bir sonucudur.¹²

Küreselleşme ile birlikte küresel ekonominin ortaya çıktığını söyleyen Manuel Castells’e göre küresel ekonomi, “*temel bileşenleri, dünya ölçeğinde, gerçek bir zamanda veya seçilmiş bir zamanda bir takım olarak çalışabilmek için kurumsal, örgütsel ve teknolojik kapasiteye sahip olan bir ekonomidir.*”¹³ Küresel ekonominin temel bileşenleri şunlardır: Küresel mali piyasalar; küresel mal ve hizmet piyasaları; enformasyonel üreti-

⁷ Fuat Keyman, **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 3.

⁸ Abdullah Özkan, **TASAM Stratejik Rapor, No 15: Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 5.

⁹ Martin Setzer, **Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji Üzerindeki Etkileri**, Ankara, SODEV Yayınları, 1997, s. 21.

¹⁰ Bkz.: Joseph S. Nye, “Globalization and American Power”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 112-115.

¹¹ Ian Clark, “The Security State”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 180.

¹² Robert Gilpin, “Nation-State in the Global Economy”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 350.

¹³ Manuel Castells, “Global Informational Capitalism”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 311.

min, bilimin ve teknolojinin seçici küreselleşmesi; üretimin uluslararasılaşması; nitelikli emeğin küreselleşmesi.¹⁴ Bir başka yorumda göre ise ekonomide küreselleşme, ekonomik faaliyetlerin uluslararasılaşmasıdır ve bu olgu yeni bir süreç değildir.¹⁵

Jan Aart Scholte'ye göre ise küreselleşme; uluslararasılaşma (internationalization), liberalleşme (liberalization), evrenselleşme (universalization) veya batılılaşma-modernleşme (westernization-modernization) anlamına gelmez. Küreselleşme, teritoryallığın (alansallığın) ortadan kalkması (deterritorialization) durumudur. Yani bireyler ve toplumlar arasında "teritoryalüstü (supraterritorial)" ilişkilerin büyümesi/yaygınlaşmasıdır. Devam eden (tamamlanmamış) bir süreç olan küreselleşme, sosyal alanın doğasını değiştirmektedir ve değiştirmeye devam ediyor. Bu devam eden süreç sosyal ilişkilerin "teritoryal (alansal)" özelliğini azaltıyor, ilişkileri "teritoryalüstü (alanüstü)" hale getiriyor. "Sosyal ilişkilerin teritoryallığı aşması" anlamında küreselleşme, alan-zaman ilişkisini de değiştiriyor ve ilişkilerde tek bir "dünya alanı-zamanı" yaratıyor. Böylece küreselleşme, sosyal hayatın "teritoryalüstü (alanüstü)" hale dönüşmesi anlamına geliyor.¹⁶

Konuya daha eleştirel bakan Taner Timur'a göre küreselleşme, çağdaş emperyalizmin dünyaya sunulan yeni adıdır.¹⁷ Benzer tanımlamayı Korkut Boratav da yapmaktadır. Boratav'a göre küreselleşme, emperyalizmin kendisidir. Küreselleşmeyi yeni bir olgu değil, sadece yeni bir terim olarak niteleyen Boratav, "terim değişikliği ideolojik bir amaç içermektedir. Emperyalizme saygınlık kazandırmak ve emperyalizm karşısında çaresizlik oluşturmak için üretilmiştir" diyor.¹⁸

Bir başka görüşe göre küreselleşme, uluslararası ekonominin gelişimi sürecinde kapitalizmin ulaştığı bir aşamadır. Bu aşama, henüz belli bir sona ulaşmamıştır, canlılığını koruyan bir süreçtir.¹⁹ Jill Steans ise küreselleşmeyi, 1974 Krizi sonrasında küresel ekonominin yeniden yapılandırılması olarak açıklıyor.²⁰

Amerikalı gazeteci, çevreci ve savaş karşıtı aktivist Diana Johnstone, "Küreselleşme; daha da güçlü şirketler; mali kurumlar ve varlıklı bireylerin hâkim olduğu ulus ötesi özel sektörün dünya çapında güçlendirilmesi anlamına gelmektedir" diye yazıyor. "Küreselleşme, egemen iktisadi güçler arasında kural koyucu ve hakemlik rolü üstlenen IMF

¹⁴ A. e., s. 311-323.

¹⁵ Bkz.: Paul Hirst, Grahame Thompson, "The Limits to Economic Globalization", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 335-348.

¹⁶ Bkz.: Jan Aart Scholte, "What is 'Global' about Globalization?", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 84-85.

¹⁷ Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s. 69.

¹⁸ Korkut Boratav, "Ekonomi ve Küreselleşme", **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, Işık Kansu (Ed.), Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 22.

¹⁹ Nazım Güvenç, **Küreselleşme ve Türkiye**, İstanbul, BDS Yayınları, 1998, s. 14.

²⁰ Jill Steans, "Globalization and Gendered Inequality", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 455-456.

(Uluslararası Para Fonu) ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) gibi organlar aracılığıyla kurumsal olarak yaygınlaştırılıyor. Bu kurumlar, ister vatandaşların refahı ister çevreyle ilgili olsun, kamu çıkarlarını özel sektörün taleplerinden koruması beklenen devlet yetkilerini katı bir şekilde kısıtlıyor. Aldatmacalı Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) daha da ileri gidip muğlâk ve seçimle işbaşına gelmemiş bürokratik tahkim kurulları çerçevesinde hareket ederek hayati derecede öneme sahip siyasi karar alma yetkisini özel sektöre kaydırıyor.” Böylece küreselleşme sürecinde “Devletin işlevi, özel yatırımların gerçekleştirilmesi için elverişli koşullar yaratmaya indirgendi. Bu da deregülasyon, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve toplumsal refaha yönelik kamu harcamalarında kesinti ile gerçekleştirilir.” Küreselleşme arttıkça “Devlet politikaları bütün dünyada, açıkça bu ülkelerin halkları tarafından değil de piyasalar, yani her türlü siyasi denetimin dışındaki yatırım sermayesi hareketleri ve mali piyasalar aracılığıyla kararlaştırılıyor, onaylanıyor veya mahkûm ediliyor. Politikaları, oy verenlerden çok yabancı yatırımcılar belirliyor.”²¹

Görüldüğü gibi “Küreselleşme Nedir?” sorusuna çok çeşitli cevaplar veriliyor, değişik tanımlamalar ve açıklamalar yapılıyor. Bunların bazıları bir birlerine benzer özellikler gösterirken, bazıları oldukça farklı görüşler/önergeler ileri sürüyor. Bununla birlikte, yukarıda yer alan tanımlamaların hepsi bize küreselleşme hakkında önemli bilgiler ve açıklamalar sunuyor. Bu bilgi ve açıklamalardan hareketle küreselleşmeyi şöyle tanımlıyorum: Değişik ülkelerde/bölgelerde yaşayan bireylerin, toplumsal grupların ve sınıfların, kurumların, devletlerin ve kültürlerin değişik araçlar/kanallar vasıtasıyla daha fazla ve daha yoğun ilişkiler içine girmeleri ve bunun sonucunda ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda çeşitli “ilişki ve etkileşim ağaları”nın oluşması süreci. Bu küreselleşme süreci, toplumları giderek daha fazla dışa açık hale getiriyor ve birbirlerine bağlıyor.

Küreselleşmeyi (yani ilişki ve etkileşim ağalarını) meydana getiren temel araçlar/kanallar şunlardır: (1) Giderek artan ve hızlanan uluslararası mal-hizmet-sermaye-insan hareketleri, (2) giderek hızlanan ve yaygınlaşan iletişim-ulaşım teknolojisi, (3) uluslararası örgütler, (4) sivil toplum kuruluşları ve (5) uluslararası şirketler. Tüm bu araçlar geliştikçe ve bu araçların etkileri arttıkça dünya ölçeğinde “ekonomik-siyasal-kültürel ilişki ve etkileşim ağaları” yani “küreselleşme” daha fazla geliyor, güçleniyor ve devletleri, toplumları, grupları, sınıfları, kurumları ve bireyleri daha fazla etkiliyor.

Artık hiçbir bölge, ulus devlet, ulus, toplumsal grup/sınıf, kurum, birey ve kültür bu ilişki ve etkileşim ağalarının dışında kalamıyor. Herhangi bir bölgede / ülkede / toplumda meydana gelen değişim(ler), hepimizi kuşatan ağlar vasıtasıyla diğer bölgelere / ülkelere / toplumlara kolaylıkla sirayet edebiliyor. Çünkü küreselleşme denilen süreç, tüm toplumları giderek daha fazla dışa açık hale getiriyor.

Otoriter iktidarlar, küreselleşme karşısında kendi toplumlarını dışa kapatmakta giderek daha fazla zorlanıyorlar. En güçlü (veya güçlü görünen) iktidarlar dahi, ilişki ve etkileşim ağları yoluyla aktarılan değişim(ler)in kendi ülkelerine, bölgelerine ve toplumlarına sirayet etmesini engelleyemiyor artık...

²¹ Diana Johnstone, **Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları**, Çev. Emre Ergüven, Ergin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 16-17.

Kapitalist Dünya Ekonomi Sisteminde Yeniden Yapılanma

Kapitalizmi diğer ekonomi tarzlarından ayırt eden dört temel özellik vardır: (1) Kapitalist üretim tarzında temel emek tipi ücretli emek-gücüdür. (2) Ücretli emek-gücünün sömürülmesine dayalı sermaye birikimi, sermaye grupları arası rekabet ve tekelleşme gerçekleşir. (3) Devresel (döngüsel) yapısal krizler yaşanır. (4) Fakat bu krizler, ne kadar genel ve şiddetli olursa olsun kapitalizmi kendiliğinden yıkmaz. Çünkü yapısal krizler “yeniden yapılanma” yoluyla aşılar. Yeniden yapılanma sadece ekonomiyi değil, eş zamanlı olarak siyasal ve sosyo-kültürel alanları da kapsar.

Kapitalist üretim tarzının tarihsel gelişimini üç aşamaya ayırabiliriz. Birinci aşama, 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arası dönemi içeren merkantilizm aşamasıdır. İkinci aşama, 1800-1880 dönemini kapsayan klasik rekabetçi kapitalizm aşamasıdır. Üçüncü aşama olan emperyalizm (tekelci kapitalizm) 19. yüzyılın son çeyreğinde başladı ve halen sürmektedir. Samir Amin bu üçüncü aşamayı üç alt-aşamaya ayırmaktadır: (1) 1880-1914 emperyalizmin ortaya çıkış aşaması, (2) 1914-1945 dönemini kapsayan emperyalizmin ilk ciddi bunalım aşaması ve (3) 1945 sonrası.²²

Kapitalist ekonomi tarzı ilk olarak Batı Avrupa’da 16. yüzyılda ortaya çıktı ve zamanla Avrupa’nın diğer bölgelerine yayıldı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise kapitalizm tam anlamıyla bir dünya ekonomisi haline geldi. Kapitalizm 16. yüzyıldan itibaren gelişip yayıldıkça önce Avrupa içinde daha sonra tüm dünya ölçeğinde “merkez – yarı çevre – çevre” yapılarını meydana getirdi. Merkez kapitalist (emperyalist) ülkelerin temel nitelikleri güçlü burjuva sınıfı, gelişmiş sanayi, ileri teknoloji yoğun üretim, güçlü devlet aygıtı ve güçlü işçi sınıfıdır. Çevre kapitalist ülkelerde ise görece olarak daha zayıf burjuva sınıfı, geri sanayi, emek yoğun üretim, zayıf devlet aygıtı ve zayıf işçi sınıfı mevcuttur. Bu iki grup arasında yarı çevre kapitalist ülkeler yer alır.

Kapitalist dünya ekonomi sisteminde çevreden merkeze doğru artı-değer akışı gerçekleşir. Bu akış, merkezi zenginleştirirken çevreyi fakirleştirir. Dolayısıyla, kapitalist dünya ekonomi sisteminde merkez kapitalist ülkeler sömüren, çevre kapitalist ülkeler sömürülen konumdadır. Yarı çevre kapitalist ülkeler ise, merkez ülkeler tarafından sömürülen ve çevre kapitalist ülkeleri sömüren ülkelerdir. Ayrıca bu yarı çevre ülkeler, merkez ve çevre uçlar arasındaki çelişkileri ve gerginlikleri yumuşatarak sistemin düzgün biçimde işlemesine önemli katkı sağlar. Kapitalist dünya ekonomi sisteminde merkez-çevre ilişkisi beraberinde gelişmişlik-azgelişmişlik ilişkisini üretir. Merkez gelişirken, çevrede “azgelişmişlik gelişir”.²³

Merkezdeki kapitalist sınıf ile çevredeki egemen sınıflar (kapitalistler, büyük toprak sahipleri, siyasal seçkinler, devlet bürokrasi) arasında var olan işbirliği, çevrenin aleyhine işleyen eşitsiz ilişkilerin sürekliliğini sağlar. Kapitalist dünya ekonomi sisteminin sağlık-

²² Bkz.: Samir Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çev. Semih Lim, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997, s. 94-99, 146-149, 156-160.

²³ Bkz.: Immanuel Wallerstein, **The Capitalist World-Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1980, s. 1-25 ; Andre Gunder Frank, “The Development of Underdevelopment”, **Monthly Review**, no. 18, September 1966, s. 107-111.

lı işlemleri sadece merkezdeki kapitalist sınıfın değil, aynı zamanda çevredeki egemen sınıfların da çıkarıdır. Çünkü kapitalizm, çevredeki egemen sınıfları da zenginleştirip güçlendirir. Bu nedenle çevrenin egemen sınıfları, kapitalist dünya ekonomi sisteminin sorunsuz bir şekilde işleyebilmesi için merkez ile işbirliği kurar ve üstüne düşen “vazifeyi” büyük bir memnuniyetle yerine getirir.

Merkezin bilinçli-örgütlü-güçlü işçi sınıfı, çevreyi sömüren kendi kapitalist sınıfından yüksek ücret ve kendi güçlü devletinden yüksek sosyal hizmetler elde etmeyi başarır. Yani merkezdeki işçi sınıfı, çevreden gelen artı-değerden pay alarak yaşam standardını yükseltir. Geriye çevrenin işçi sınıfı ve köylüsü kalır: Kapitalist dünya ekonomi sisteminin en dibinde kalan, en fazla sömürülen ve bu nedenle de en yoksul olan kesim bunlardır. Sürüp giden sömürü ilişkilerinin en ağır maliyeti çevre kapitalist ülkelerdeki işçilerin ve köylülerin sırtına çöker.²⁴

Kapitalizm sürekli “yapısal devresel krizler” yaşar. Kapitalizm bir dünya sistemi olduğu için krizler de genellikle dünya çapında yaşanır. Bu nedenle krizler, farklı seviyelerde olsa da hem merkezi hem de çevreyi etkiler. Kapitalizmde kriz, kar oranlarının düşmesi ve sermaye birikiminin azalması/durması durumudur. Kapitalizmin tarihinde yaşanılmış olan başlıca krizler 1814-1848, 1872-1893 ve 1914-1945 durgunluğudur. Her durgunluk dönemini bir genişleme dönemi takip etmiştir: 1848-1872, 1893-1914 ve 1945-1968 genişlemesi.²⁵ Yani kapitalizm, her defasında karşılaştığı krizleri aşma ve yeni bir genişleme evresine geçme becerisini göstermiştir. Çünkü “*kapitalizm, insanlık tarihinde bugüne dek görülen en esnek, en uyarlanabilir üretim tarzıdır ve geçmişte bu tip devresel krizleri aşmayı bilmiştir.*”²⁶

Kapitalizm, yaşadığı krizleri “yeniden yapılanma” ile aşar. Yeniden yapılanma, sadece ekonomide değil, aynı zamanda siyasal ve sosyo-kültürel alanlarda da gerçekleşir. Yeniden yapılanma, ekonomi alanında birikim rejiminin ve siyasal alanda devlet aygıtının yeniden yapılanması şeklinde olur. Sosyo-kültürel alan ise, ekonomik ve siyasal alanlarda gerçekleştirilen yeniden yapılanmaya uyumlu hale getirilir. Böylece sosyo-kültürel alanın, ekonomik ve siyasal alanlardaki yeniden yapılanmaya direnmesi / tepki göstermesi engellenir veya hiç değilse azaltılır.

Ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanları kuşatan geniş kapsamlı yeniden yapılanma süreci merkez kapitalist ülkeler tarafından planlanır ve yönetilir. Bu amaçla merkez kapitalist ülkeler, lider ülke (19. yüzyılda İngiltere, 20. yüzyılda ABD) öncülüğünde “yeniden yapılanma politikaları” oluştururlar ve bunları dünya çapında uygulamaya sokarlar. Yeniden yapılanma politikaları, sadece krizi aşmakla kalmaz, aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerini yaygınlaştırır ve derinleştirir.

Kapitalist dünya ekonomisi, 1914-1945 durgunluk döneminde iki Dünya Savaşı ve 1929 Krizi’ni yaşadı. İkinci savaş sonrasında genişleme dönemi (1945-1968) yaşandı.

²⁴ Bkz.: Johan Galtung, “A Structural Theory of Imperialism”, (teksir halinde), s. 246-253.

²⁵ Samir Amin, **Kapitalizmin Hayaleti**, Çev. Cengiz Alagon, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 18.

²⁶ Fredrick James, “Fiilen Varolan Marksizm Üzerine Beş Tez”, **Marksizm ve Postmodern Gündem**, E. M. Wood, J. B. Foster (Ed.), Ankara, Ütopya, 2000, s. 165.

Bu dönemde, merkez kapitalist ülkelerde “fordist birikim rejimi”²⁷ ve çevre kapitalist ülkelerde “ithal ikameci birikim rejimi (alt-fordizm)”²⁸ uygulandı. Bu iki birikim rejimi-ne uygun olarak devlet aygıtı, özellikle merkez kapitalist ülkelerde, sosyal hizmet üreten “sosyal devlet”, ekonomiye çeşitli araçlarla / yöntemlerle müdahale eden “müdahale-ci-korumacı devlet” ve kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında arabuluculuk yapan “hakem devlet” olarak yapılandırıldı.

Savaş sonrası genişleme 1968 yılında yavaşlamaya başladı. 1970’lerin ortasına gelindiğinde ise, merkez kapitalist ülkeler 1929 Krizi’nden buyana yaşanılmış en büyük krizle karşılaştılar: 1974 Krizi. 1968 sonrasında kar oranları sürekli düştü ve 1970’lerin ortalarına gelindiğinde sermaye birikimi tıkanıp. Biriken stokları eritemeyen pek çok Batılı büyük işletme, ya iflas edip tüm işçilerine yol verdi ya da üretimi azaltıp devletin yardımıyla iflastan kurtuldu ve işçilerini kısmen işten çıkardı. Böylece sermaye birikimi tıkanıp, üretim hacmi daraldı, işsizlik arttı, reel ücretler azaldı ve emekçi kitlelerin yaşam standardı geriledi.³⁰

1974 Krizi, çok basit bir özetle, dört temel nedenden kaynaklandı: (1) Aşırı üretim yani talepten daha fazla üretim. (2) Ücretlerde ve sosyal harcamalarda meydana gelen hızlı artışın kar oranını düşürmesi. (3) Böyle bir ortamda OPEC ülkelerinin petrol fiyatını yükseltmesi krizin üçüncü nedenini oluşturdu. Aşırı üretimden dolayı satışların azaldığı bir ortamda petrol fiyatındaki artış fiyatlara yansıtılamadı ve böylece petrol fiyatının yükselmesi kar oranının düşmesinde etkili oldu.³¹ (4) Merkez kapitalist ülkelerin hükümetleri piyasayı canlandırmak (talebi ve satışları arttırmak) ve zor durumdaki firmaları iflastan

²⁷ Fordizm hakkında bkz.: Tülay Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”, **11. Tez Kitap Dizisi, no. 1**, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1985, s. 122-130; Rhys Jenkins, “Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 231-234.

²⁸ İthal ikameci birikim rejimi hakkında bkz.: Tülay Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye”, **11. Tez Kitap Dizisi, no. 3**, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1986, s. 96-98 ; Hubert Schmitz, “Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 255-267.

²⁹ Amerikan işletmelerinin kar hadleri 1959-1966 döneminde %20-22 iken 1975’te %11’e düştü. Batı Almanya’da işletmelerin brüt gelirlerinde 1968-1973 arasında %25’lik düşüş görüldü. İngiltere’de işletme karlarındaki düşüş 1964-1975 döneminde %40’tan daha fazla gerçekleşti. 1974-1975’te Japonya’da en büyük 174 işletmenin brüt karlarında %35,5, net karlarında ise %20,9’luk bir azalma gerçekleşti. Fransa’ya gelince, net kar oranları 1970’te %18,2’den 1976’da %11,1’e düştü. (Ernest Mandel, **Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, Koral Yayınları, 1980, s. 34-39).

³⁰ 1974-1975’te kapitalist dünyada %15’e varan üretim düşüşü yaşandı. Japonya’da 1976’da yapılan yatırımlar 1973’teki yatırımların %24 altında gerçekleşti. İngiltere’de üretken yatırımlar 1970’te 2.130 milyon Sterlin iken 1976’da 1.660 milyona düştü. Amerika’da 1971-1975 döneminde GSMH’da %59’luk artış beklenirken, sadece %6,8’lik bir artış sağlandı. 1975’te işsizlerin sayısı OECD ülkelerinde 17 milyona, Amerika’da 10 milyona, Batı Almanya’da ise 1977’de 1 milyona yükseldi. Ayrıca 1974-1975’te toplam dünya ticareti %10 daraldı. (Andre Gunder Frank, Ernest Mandel, **Ekonomik Kriz ve Azgelişmişlik**, Çev. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 9-10, 12, 15, 22-23, 35).

³¹ Bkz.: Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I):...”, s. 131-135.

kurtarmak için açık kredi ve genişleyici para politikası uyguladılar. Fakat aşırı üretimden dolayı satışların azaldığı bir ortamda bu politika, piyasayı canlandırmak yerine enflasyonu ve bütçe açığını arttırdı. Böylece, “durgunlukta enflasyon” meydana geldi.³²

1974 Krizi’ni 1982 Borç Krizi takip etti: Petrol fiyatlarındaki artış OPEC ülkelerinin petrol gelirlerini hızla arttırdı. Elde biriken petrol dolarlarının büyük bölümü merkez kapitalist ülkelerin bankalarına yatırıldı. Bankalarda biriken petrol dolarları, borçlanmaya dayalı kalkınma/sanayileşme stratejisi uygulayan çevre kapitalist ülkelere düşük faizle verildi.³³ Fakat (1) gerektiğinden fazla kredi alımı, (2) alınan kredilerin verimli biçimde yatırıma dönüştürülmemesi ve popülist politikaların finansmanında kullanılması, (3) dünya piyasalarında hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, (4) merkez ülkelerin çevre ülkelerden yaptıkları ithalatın azalması ve (5) 1970’lerin sonunda dolara uygulanan faiz oranının yükselmesi nedeniyle çevre ülkeler borçlarını ödeyemez hale geldiler. Bu durum sadece borçlu çevre ülkeleri değil, aynı zamanda alacaklı merkez kapitalist ülkeleri de zor durumda bıraktı. Çünkü çevreye borç veren bankalar merkezin büyük bankaları idi ve borçların geri ödenmemesi bu bankaları iflasa sürükledi. Bu durum, merkez kapitalist ülkelerde finans-kapitalin iflas etmesi anlamına geliyordu.³⁴

Yani 1974 ve 1982 krizleri, hem merkez hem de çevre kapitalist ülkeleri kuşatan kapitalizmin genel yapısal kriziydi. Bu nedenle krizi atlamanın tek yolu, kapitalist dünya ekonomi sisteminin bir bütün olarak yeniden yapılandırılması idi. Söz konusu yeniden yapılanma 1980 sonrasında “neoliberal politikalar” vasıtasıyla başlatıldı. Merkez kapitalist ülkeler tarafından geliştirilen neoliberalizm beş temel politikayı içeriyor: (1) Emek, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının esnekleştirilmesi. Yani dünya piyasasında sermaye-mal-hizmet akışkanlığını sınırlandıran engellerin (gümrük vergilerinin ve kotaların) azaltılması, işçilerin sendikasılaştırılması, çalışma şartlarına ilişkin kuralların esnekleştirilmesi ve ücretlerin azaltılması. (2) Devletin sunduğu sosyal hizmetlerin / harcamaların “Kemer Sıkma” politikası altında kısılması. (3) Devletin kontrol ettiği üretim araçlarının ve sosyal hizmet alanlarının özelleştirme adı altında özel sektöre ve kapitalist sınıfa devredilmesi. (4) Milli tarım sektörüne yönelik devlet desteğinin azaltılması. (5) Yabancı sermaye girişinin serbestleştirilmesi, teşvik edilmesi ve korunması.

Bu neoliberal politikalar 1980’lerle birlikte hem merkez kapitalist ülkelerde hem de çevre kapitalist ülkelerde uygulamaya sokuldu. Her yönden emekçi kitlelerin aleyhine olan bu politikaları, bilinçli-örgütlü-güçlü işçi sınıfının bulunduğu merkez kapitalist ülkelerde uygulamak daha zor oldu. Bu nedenle, kapitalist dünya sistemini yeniden yapılandıran neoliberal politikalar, daha bilinçsiz-örgütsüz-zayıf işçi sınıfının olduğu çevre kapitalist ülkelerde daha yoğun biçimde uygulandı/uygulanıyor. Neoliberal politikaların

³² Frank, Mandel, a. g. e., s. 80-81; Mandel, a. g. e., s. 75-82.

³³ Bkz.: Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul, Altın Kitapları, 1997, s. 77-79; Heather D. Gibson, Euclid Tsakalatos, “Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler”, **Kalkınma İktisadi: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 182-183 ; Frank, Mandel, a. g. e., s. 96-99.

³⁴ Bkz.: Pascal Arnaud, **Üçüncü Dünyanın Borçlanması**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 66-74.

merkez kapitalist ülkelerde uygulanması ise, daha bilinçli-örgütlü-güçlü işçi sınıfının direncinden dolayı daha sınırlı kaldı.

Neoliberal politikalar IMF'nin oluşturduğu "İstikrar Politikası" ve Dünya Bankası'nın oluşturduğu "Yapısal Reform Programı" adı altında çevre ülkelere önerildi.³⁵ IMF, borçlarını ödeyemeyen çevre kapitalist ülkelere, ancak neoliberal politikaları uygulamaları halinde borçların yeniden yapılandırılacağını ve yeni kredilerin verileceğini söyledi. Bu politikalar uygulanmadığı takdirde ise borçlar yeniden yapılandırılmıyor ve yeni krediler verilmiyor.³⁶

Sonuç olarak; 1980'lerden başlayarak neoliberal politikalar daha çok çevre ülkelere önerildi ve uygulandı. Kapitalizm, bu politikalar vasıtasıyla dünya ölçeğinde yeniden yapılandırıldı. Yeniden yapılanmanın temel/nihai amacı, 1974 ve 1982 krizleri nedeniyle düşen kar oranlarının yeniden yükseltilmesi ve sermaye birikiminin artırılmasıdır. Bu amaçla, merkez kapitalist ülkelerin şirketlerine ucuz emek gücü, ucuz hammadde ve yeni karlı piyasalar/sektörler sağlandı.

Büyük Ortadoğu Projesi

ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi 8 Nisan 2004 tarihinde "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu (Greater Middle East and Central Asia Development Act)"-nu kabul etti. Bu kanun kapsamında başlıca şu saptamalar ve açıklamalar yapıldı:

- 11 Eylül terör saldırısı ABD dış politikası için bir dönüm noktasıdır.
- El-Kaide ve ona bağlı gruplar Ortadoğu ve Orta Asya başta olmak üzere tüm dünyada bir terörist ağ oluşturmuşlardır.
- Terörizmle savaş, Büyük Ortadoğu ve Orta Asya'yı kendi siyasi, ekonomik ve güvenlik dinamikleriyle birlikte stratejik bir bölge olarak ele almayı gerektirir.
- Büyük Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ekonomik kalkınma ve siyasal özgürleşme alanında büyük engellerle karşı karşıyadırlar.
- Ekonomik ve siyasal gelişme ile terörizmle mücadele arasında sıkı ilişki vardır. Ekonomik büyüme, serbest ticaretin gelişmesi ve özel sektörün güçlenmesi terörizme neden olan radikal siyasi eğilimlerin önüne geçilmesine yardımcı olacaktır. Dolayısıyla ABD ve diğer gelişmiş ülkeler³⁷, "açık siyaset" ve "açık ekonomi" sistemlerini arzulayan ve bu yolda gerekli reformları gerçekleştirmeye hazır olan Büyük Ortadoğu ve Orta Asya vatandaşlarını, hükümetlerini, partilerini ve sivil toplum kuruluşlarını desteklemelidirler.
- Büyük Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinde "açık siyaset, açık ekonomi, ekonomik kalkınma, serbest ticaret ve özel sektörün" gelişmesi hedeflerine ulaşabilmek için Avru-

³⁵ Bkz.: Tülay Arın, "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve BM'nin Kalkınma Stratejileri", **Petrol-İş Yılı**, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 1995, s. 547-551; Korkut Boratav, "Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço", **Türk-İş Yılı**, cilt 2, Ankara, 1997, s. 31-45.

³⁶ Roger Burbach, "Amerikan Demokrasisinin Trajedisi", **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson (Ed.), Çev. Ahmet Fetih, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 134.

³⁷ ABD dışındaki diğer merkez kapitalist ülkeler kastediliyor: Batı Avrupa ülkeleri, Kanada ve Japonya.

palı ve diğer devletler ile birlikte çalışılmalıdır ve bunun için bir uluslararası mekanizma geliştirilmelidir.

- Güvenlik eksikliğinin giderilmesi ve küresel güvenliğin pekiştirilmesi amacıyla NATO, stratejik odağını Büyük Ortadoğu ve Orta Asya bölgesine çevirmelidir.

- Büyük Ortadoğu ve Orta Asya bölgesi Arap Birliği'nin 22 ülkesini³⁸, Afganistan, İran, İsrail, Türkiye, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsar.

Adı geçen Kanun ile birlikte üç tüzel kişilik oluşturuldu: Demokrasi Vakfı, Kalkınma Vakfı ve Kalkınma Bankası. Bunlardan birincisi, "demokratik açık toplum" ve "açık siyasetin" geliştirilmesi; Kalkınma Vakfı, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması; Kalkınma Bankası ise, kalkınma projelerine uzun vadeli düşük faizli krediler verilmesi ile yetkili ve görevlidir. Ayrıca ilgili Kanun, ABD Başkanı ile Dışişleri Bakanı'na konuyla ilgili geniş yetkiler verdi. Başkana verilen yetkiler şunlardır:

- Ekonomik ve siyasal özgürlüklerin, "serbest ticaretin ve özel sektörün" geliştirilmesi için adı geçen ülkelere yardım sağlamak.

- "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Bankası", "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Demokrasi Vakfı" ve "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Vakfı"nı kurmak.

- Bölgeye yönelik yardımlar sunmak isteyen diğer devletler ile görüşmeler yapmak ve birlikte çalışmak.

- Bölge ülkelerindeki siyasal partiler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, hükümetler, bürokratlar, iş adamları, şirketler, medya ve medya mensupları, aydınlar, üniversiteler, siyasetçiler ve devlet adamları ile görüşmeler yapmak ve birlikte çalışmak.

- Başkan, 31 Ocak 2005 tarihinden itibaren her yıl Kongre'ye bir rapor sunacaktır. Başkanın raporu, başlıca şu konular hakkında bilgiler içerecektir: Bölgedeki genel gelişmeler, özel sektörün ve KOBİ'lerin durumu, siyasal ve hukuksal alanlarda yapılan reformlar, bölge içi ticaretin durumu, bölgeye yapılan Amerikan yatırımlarının durumu, bölgede belirlenen hedeflere ulaşabilmek için yapılan kamu - özel kesim işbirliğinin durumu, diğer devletlerin bölgeye yönelik çalışmaları, Demokrasi Vakfı, Kalkınma Vakfı ve Kalkınma Bankası'nın çalışmaları.

Dışişleri Bakanı'na ise, (a) bölgeye yönelik yapılan yardım çalışmalarının koordinatörlüğünü yapma, (b) koordinatör atama ve (c) bu çalışmaların etkinliğini artırmak amacıyla yeni yaklaşımlar geliştirme yetkileri verildi. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı, bu kanunun yürütülmesini sağlamak için 2005-2009 döneminde her mali yıl için bir milyar dolar öde- nek ayırmaya yetkilidir.³⁹

³⁸ Cezayir, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Komoros, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas, Umman, Filistin Otoritesi, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus ve Yemen. (Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 42-43).

³⁹ Atilla Sandıklı, "ABD'nin Dış Politikası, Güvenlik Stratejisi ve Büyük Orta Doğu Projesi", **Stratejik Öngörü**, no. 2: **Büyük Ortadoğu Projesi Özel Sayısı**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004, s. 12-13.

“Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu”nun ABD Kongresi’nde kabul edilmesinden iki ay sonra 9-10 Haziran 2004 tarihinde G-8 Zirvesi (ABD, Kanada, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya) toplandı. Zirvenin adı, “Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleriyle İlerleme ve Ortak Bir Gelecek İçin İşbirliği (Partnership for Progress and a Common Future with Countries of the Broader Middle East and Northern Africa)” olarak belirlendi.

Nisan ayında Kongre’den geçmiş olan Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu’nda yer alan “Büyük (Greater)” yerine “Geniş (Broader)” sözcüğü kullanıldı ve “Orta Asya” yerine “Kuzey Afrika” zirvenin kapsamına dâhil edildi. Büyük Ortadoğu Kanunu, biraz değişikliğe uğratılarak G-8 Zirvesi’ne taşınmış oldu. ABD bu zirvede, – Büyük Ortadoğu Kanunu’nda belirtildiği gibi – bölgede yapılacak düzenlemeler ve faaliyetler konusunda diğer gelişmiş (merkez kapitalist) ülkelerden destek almaya çalıştı ve aranan bu destek büyük ölçüde bulundu. Zirve sonunda kabul edilen ve dünya kamuoyuna duyurulan “Reform İçin G-8 Destek Planı (G-8 Plan of Support for Reform)”nın girişinde şu ifade yer aldı:

“Biz (G-8 ülkeleri), bölge ülkeleri liderlerinin reform ve modernleşme sürecine devam etmekle ilgili olarak ortaya koymuş bulundukları istek ve vaatleri memnuniyetle karşılıyoruz. Arap Birliği’ni de içine alacak şekilde, bölge liderleri ve halklarıyla istişare ve diyalog yoluyla reformlara destek olmayı amaçlayan bir plan geliştirdik. Bu plan (Reform İçin Destek Planı) bünyesindeki girişimler, destek istedikleri takdirde bölge hükümetlerine, iş dünyasına ve sivil toplumuna çok çeşitli olanaklar sunacaktır. Bu, karşılıklı saygıya dayalı dinamik bir süreç olacaktır.”⁴⁰

“Reform İçin G-8 Destek Planı” üç ana reformu içeriyordu:

(1) Demokrasinin Yerleşmesini Sağlamak: Güvenilir serbest seçimler yapmak, çok partili rejimler kurup geliştirmek, kadınların siyasete katılımını geliştirmek, demokratik yasalar düzenlemek, medyanın bağımsızlığını sağlamak, yolsuzlukla mücadele etmek, sivil toplumu destekleyip geliştirmek.

(2) Bilgi Toplumu Kurmak: Okur-yazarlığı yaygınlaştırmak, eğitici kitaplar sağlamak, pilot okullar kurmak, eğitim reformu yapmak, dijital bilgi çağını yakalamak, işletme eğitimi vermek.

(3) Ekonomik Kalkınmayı Sağlamak: Finans girişimini geliştirmek (mikro finans olanaklarının sağlanması, Büyük Ortadoğu Finans Şirketi’nin kurulması, Büyük Ortadoğu Kalkınma Bankası’nın kurulması), finansal mükemmeliyet için ortaklık geliştirmek, ticari girişimleri ve girişimciliği desteklemek (ticaret merkezlerinin oluşturulması, Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olunması, iş ve istihdam sahaları yaratmak için teşvik bölgelerinin oluşturulması), Büyük Ortadoğu Ekonomik Olanak Forumları düzenlenmek.⁴¹

⁴⁰ Zeynep Sütalan, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Mısır”, **Büyük Orta Doğu Projesi: Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı (Ed.), İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 257.

⁴¹ A. e., s. 251-252.

Tüm bunlar ABD tarafından önerilen reformlardı. Ama ABD, bu reformları tek başına gerçekleştirmek istemiyor, bunun için diğer G-8 ülkelerinin desteğini arıyordu. Çünkü bu reformları tek başına hayata geçirmek ABD'ye büyük maliyet yükleyecekti. Oysa diğer G-8 ülkeleriyle birlikte reformları gerçekleştirmek maliyeti azaltacak ve reformların başarılı olma ihtimalini arttıracaktı. Ayrıca söz konusu reformların sadece ABD tarafından uygulamaya sokulması, bu reformların açıkça bir "Amerikan Projesi" olduğunu gözler önüne serecekti. Ama G-8 ülkeleri ile birlikte bu reformların uygulanması meşruiyet alanını genişletecek ve reformlara karşı muhalefeti azaltacaktı.

Tüm bu reformların hayata geçirilebilmesi için "Reform İçin G-8 Destek Planı"nda yedi çalışma/girişim planlandı: Demokrasi Yardım Diyaloğu, Mikro Finans Girişimi, Okuryazarlık Girişimi, Girişimcilerin Eğitimi Girişimi, Özel Girişimin Geliştirilmesi, Fonlar Ağı Oluşturulması, Yatırım Görev Gücü Çalışmaları.

Zirvede, "bütün medeniyetlerin ortak çıkarı" için reformların başarıyla gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulandı. Ayrıca, bölgede "barış operasyonları"nı yürütmekle görevli 75 bin kişilik ortak askeri gücün 2010'a kadar oluşturulmasına karar verildi. Zirve sonunda dünya medyasının karşısına çıkan dönemin ABD Başkanı George Bush, "bütün Orta Doğu'da özgürlüğün yayılması çağımızın bir zorunluluğudur" açıklamasını yaptı ve bu "özgürleşme" sürecinin gerçekleşmesinde "Saddam sonrası Irak"ın bir "katalizör görevi" göreceğini vurguladı. Bölgedeki liderlerle birlikte çalışarak Geniş Ortadoğu bölgesinde ortak bir gelecek için işbirliği oluşturduklarını belirten Bush, bu ortaklığın insan onuruna, özgürlüğe, demokrasiye, hukuka, ekonomik fırsatlara ve sosyal adalete katkı sağlayacağını söyledi.⁴²

Haziran 2004'teki G-8 Zirvesi'ne Türkiye "demokratik ortak" sıfatıyla, içlerinde Irak'ın da bulunduğu yedi Ortadoğu ülkesi ise "bölgesel ortaklar" sıfatıyla katıldılar. Zirve sonunda basın açıklaması yapan Bush, Türkiye'yi "demokratik ortak" olarak tanımladı ve "Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi"nin hedefinin Türkiye olmadığını vurguladı. Bush sözlerine şöyle devam etti: "Bu yıl G-8 ülkeleri ve Türkiye, ortak bir hedef etrafında toplandı. G-8 ülkeleri ve Türkiye, enerjilerini ve devletlerinin kaynaklarını, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde özgürlük ivmesine destek için kullandı."⁴³

Sonuç

Kapitalist dünya ekonomi sisteminde yaşanan 1974 ve 1982 krizlerini aşmak amacıyla 1980'lerde neoliberal politikalar vasıtasıyla yeniden yapılanma süreci başlatıldı. Sadece ekonomiyi değil, aynı zamanda siyasal ve sosyo-kültürel alanları da kapsayan yeniden yapılanma süreci, ABD liderliğindeki merkez kapitalist (emperyalist) devletler tarafından yönetildi/yönetiliyor. Bu yeniden yapılanmanın temel amacı; kar oranlarını ve sermaye birikimini artırmak için ucuz emek gücü, ucuz hammadde ve yeni geniş piyasalar elde etmektir. Bu amaçla çevre ve yarı-çevre kapitalist ülkeler neoliberal yeniden yapılanma sürecine dâhil edildiler. Buna direnen hükümetlere, devletlere ve toplumlara karşı çeşitli ekonomik, siyasal-diplomatik ve askeri baskılar uygulandı/uygulanıyor.

⁴² Sandıklı, a. g. e., s. 14-16.

⁴³ A. e., s. 17.

Neoliberal yeniden yapılanma süreci, dünyanın her ülkesinde/bölgesinde aynı zamanda başlamadı ve aynı hızda gerçekleşmiyor. Bunun nedeni, dünyada var olan ülkelerin ve bölgelerin ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel farklılıklar gösteriyor olmalarıdır. Bazı ülkeler (örneğin 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası Türkiye, Körfez ülkeleri, Yeltsin Rusya'sı, 1990 sonrası Balkan ülkeleri, Hindistan, 1990 sonrası Çin, Meksika, Brezilya, Güney Kore, Hüsnü Mübarek Mısır'ı) yeniden yapılanma sürecine daha çabuk ve daha kolay katıldılar. Bazı ülkeler ise (örneğin Saddam Hüseyin Irak'ı, Esad Suriye'si, Kaddafi Libya'sı, Putin Rusya'sı, İran, Küba, Kuzey Kore, Chavez Venezüella'sı, Morales Bolivya'sı) yeniden yapılanma sürecine ya dâhil olmadılar ya da bu konuda ciddi direnç gösterdiler.

Yani bazı ülkelerin hükümetleri, rejimleri ve siyasal liderleri Batılı emperyalist güçler tarafından sürdürülen yeniden (neoliberal) yapılanma sürecine karşı çıktılar. Bu nedenle bu gibi ülkelere/bölgelere ABD liderliğinde merkez kapitalist devletlerin müdahaleleri daha yoğun ve daha şiddetli oldu / oluyor. Müdahalelerin şiddeti, yoğunluğu ve şekli ise, (1) hedef ülkelerden (örneğin Irak, Libya, Suriye, İran'dan) gelen dirence, (2) hedef ülkelerin gücüne ve aynı zamanda (3) merkez kapitalist devletler arasında yaşanan ekonomik-politik rekabete göre şekillendi / şekilleniyor.

Ortadoğu ülkeleri, diğer çevre ve yarı-çevre kapitalist ülkeler gibi, neoliberal yeniden yapılanma sürecine dâhil edilmek istendiler. Yeniden yapılanma süreci (yani neoliberal ekonomi politikaları) Ortadoğu ülkelerini (1) ucuz emek gücü deposu, (2) ucuz hammadde (enerji) tedarikçisi ve (3) merkez kapitalist ülkelerin fazla mallarını / sermayesini⁴⁴ emen dışa açık piyasalar haline getirmeyi amaçlıyor. Bu amaçla da, özellikle SSCB'nin parçalanması sonrasında, başta ABD olmak üzere merkez kapitalist devletler Ortadoğu ülkelerine (özellikle Irak, İran, Suriye ve Libya'ya) karşı çeşitli araçlarla (ekonomik, siyasal-diplomatik veya askeri araçlarla) müdahalelerde bulundular / bulunuyorlar. Bu müdahaleler ve dışarıdan dayatılan yeniden yapılanma süreci, Ortadoğu'da yaşanan "Arap Baharı"nı ve şiddetli değişim sürecini tetikledi ve tetiklemeye devam ediyor.

Böyle bir küresel yeniden yapılanma süreci devam etmekteyken Büyük Ortadoğu Projesi, ilk defa Nisan 2004'te ABD Kongresi'nde kabul edilen "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu" ile gündeme getirildi. Bu kanun, ABD tarafından (bazı değişiklikler yapılarak) Haziran 2004'te G-8 Zirvesi'ne taşındı: "Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleriyle Ortak Bir Gelecek ve İlerleme İçin İşbirliği Zirvesi".

Nisan 2004 tarihli kanunda Orta Asya'daki 5 ülke (Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan) Büyük Ortadoğu Projesi sınırlarına dâhil iken, G-8 Zirvesi'nde bu ülkeler projenin kapsamına dâhil edilmediler. Bunun nedeni, bölgeyi kendi "nüfuz alanı (arka bahçesi)" olarak gören Rusya'nın kararlı muhalefeti oldu. G-8 Zirvesi'nde sınırları daraltılan Büyük Ortadoğu Projesi, coğrafi olarak 22 Arap ülkesi ile Pakistan, Afganistan, İran, Türkiye ve İsrail'i kapsıyor. Bunlardan Türkiye ve İsrail, projenin "hedef" ülkeleri değil, "demokratik ortakları"dır. Yani ABD, bu iki ülkeyi Büyük

⁴⁴ "Fazla mal", iç piyasada tüketilemeyen mallardır. "Fazla sermaye" ise, iç piyasada karlı biçimde yeniden yatırıma dönüştürülemeyen sermayedir.

Ortadoğu Projesi kapsamında “demokratik ortaklar” olarak görüyor. Geri kalan 25 ülke ise Büyük Ortadoğu Projesi’nin “hedef ülkeleri”dir.

G-8 Zirvesi’nde yapılan bir başka değişiklik, sosyo-kültürel alanı kapsayan reformlarla ilgilidir. ABD Kongresi’nde kabul edilen Nisan 2004 Kanunu, sosyo-kültürel reformlara pek yer vermez iken, G-8 Zirvesi’nde yeniden şekillendirilen projede sosyal reformlara daha fazla yer verildi. Bundaki amaç, sosyo-kültürel alanı neoliberal politikalar vasıtasıyla gerçekleştirilen yeniden yapılanma sürecine uyumlu ve dışa açık hale getirmektir.

Büyük Ortadoğu Projesi, kapitalist dünya ekonomisi sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu proje, “Amerikan menşeli” ve “Batı Avrupa destekli” bir projedir. Bu projenin ekonomik ayağı/amacı; hedef ülkelerde (22 Arap ülkesi, İran, Pakistan, Afganistan) neoliberal politikaları “hızlı, sorunsuz ve güvenli” biçimde uygulamaktır. Yani bu ülkelerin iç piyasalarını, iç emek gücünü ve doğal kaynaklarını merkez kapitalist ülkelerin kullanımına açmaktır. Ayrıca bu ülkelerde ortaya çıkan siyasal ve toplumsal muhalefeti bastırmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla, sadece ekonomik ve siyasal alanlarda değil, fakat aynı zamanda sosyo-kültürel alanlarda da köklü reformlar (sosyo-kültürel değişim) yapılmak istenilmektedir. Çünkü bu ülkelerde neoliberal politikalar ve “Batı hegemonyası”na karşı çok ciddi sosyo-kültürel dirençler ortaya çıktı / çıkıyor.

Yani Büyük Ortadoğu Projesi, bölgedeki ülkeleri ve toplumları, kapitalist dünya ekonomisi sisteminin yeniden yapılandırılması sürecine mümkün olduğu kadar çabuk ve “sorunsuz” dâhil etmeyi ve buna karşı çıkan muhalif unsurları bastırmayı hedefleyen bir projedir. ABD ve diğer Batılı merkez kapitalist devletler, kendi çıkarlarına göre bölge ülkelerinin ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel yapılarını yeniden yapılandırmayı ve böylece bu ülkeler üzerinde kendi hegemonyalarını kurmayı / sağlamlaştırmayı amaçlıyorlar.

Büyük Ortadoğu Projesi’ne ve neoliberal yeniden yapılanma sürecine bölgeden gelen tepkiler farklılıklar içeriyor. Bölgedeki kimi devletler, hükümetler, partiler/örgütler ve liderler söz konusu projeye ve yeniden yapılanma sürecine ılımlı ve hatta olumlu yaklaşırken, kimileri çeşitli düzeylerde ve çeşitli yöntemlerle tepkiler gösterdiler. Neoliberal yeniden yapılanmaya en fazla tepki İran’dan, Saddam Hüseyin Irak’ından, Kaddafi Libya’sından ve Esad Suriye’sinden geldi. Bu gibi tepkiler / dirençler, bölgede yeniden yapılanmayı etkiledi ve etkilemeye devam edecektir. Bölge devletleri, hükümetleri, partileri/örgütleri ve liderlerinden gelen çeşitli tepkilerin bölgedeki yeniden yapılanma sürecini nasıl etkileyeceğini zaman gösterecektir elbette...

Ortadoğu’da yaşanan “Arap Baharı”nın, isyanların ve hızlı değişimin bir başka önemli dışsal nedeni, özellikle 1990 sonrasında (yani iki kutuplu sistem yıkıldıktan sonra) daha fazla hızlanmış olan küreselleşme sürecidir. Küreselleşme süreci kaçınılmaz olarak toplumları, grupları/sınıfları, bireyleri ve devletleri değişik araçlar / kanallar yoluyla giderek daha yoğun biçimde birbirleriyle ilişkiye ve etkileşime sokuyor. Dolayısıyla küreselleşme ilerledikçe Ortadoğu toplumları da, ister istemez hem birbirleriyle hem de Batılı toplumlar ile daha sıkı ilişkiler içine girerek daha fazla dışa açık toplumlar haline geliyorlar. Küreselleşmenin yarattığı dışa açılma süreci, eş zamanlı olarak Ortadoğu toplumlarını dış etkilere (olumlu veya olumsuz) daha açık hale getiriyor.

Artık Ortadoğu'nun – ideolojik zeminleri ne olursa olsun fark etmez – diktatörleri, dini liderleri, cemaatleri, hanedanları ve otoriter rejimleri kendi toplumlarını dışarıya kapatamıyorlar ve dış etkilerden uzak tutamıyorlar. Batılı toplumlarla giderek daha fazla “ilişki ve etkileşim” içine giren Ortadoğu insanı, Batı demokrasilerini örnek almaya başladı. Küreselleşmenin yarattığı ağların içine dâhil olan Ortadoğu halkları (özellikle işsiz, yoksul ve eğitilmiş gençler), çok haklı olarak daha fazla “demokrasi”, daha fazla “özgürlük” ve daha fazla “refah” talep etmeye başladılar. Bu talep, ilk olarak 2010 sonunda Tunus'ta demokratik halk isyanına dönüştü. Böylece Ortadoğu'da “Arap Baharı” süreci başlamış oldu. Bu süreç kısa sürede bölgedeki diğer ülkelere sıçradı. Ama ne yazık ki “Arap Baharı”, Libya ve Suriye'de şiddetli iç savaşlara dönüştü ve yabancı devletlerin doğrudan veya dolaylı askeri müdahalelerine maruz kaldı / kalyor...

Sonuç olarak; Ortadoğu'da 2010 sonunda başlayan “Arap Baharı”nı, kitlesel isyanları ve bunu takip eden iç çatışmaları tetiklemiş olan temel dışsal faktörler/nedenler şunlar oldu: (1) Küreselleşme sürecinin gelişip bölge toplumlarını içine çekmesi, (3) kapitalist sistemde neoliberal yeniden yapılanma süreci ve (3) Büyük Ortadoğu Projesi. Bu üç dışsal faktör, Ortadoğu'daki değişimi ve çatışmaları derinden etkiliyor ve şekillendiriyor. Fakat değişim sürecinin nereye varacağını şimdiden kestirmek çok zor. Çünkü bu değişim süreci, “bağımsız demokratik rejimler” üretebileceği gibi, merkez kapitalist devletlere bağımlı yeni “otoriter rejimler” de üretebilir. Bu iki olasılıktan hangisinin gerçekleşeceğini veya daha başka olasılıkların gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini şimdiden söylemek mümkün değildir. Nitekim hızlı değişim süreci ve sıcak çatışmalar devam ederken geleceğe ilişkin “kesin” yargılarda bulunmak, hem bilimselliğe aykırı olur hem de bizi son derece yanlış sonuçlara götürebilir.

Ama şunu söyleyebilirim ki; Ortadoğu'da devam etmekte olan çatışmalar ve hızlı değişim süreci, bu çalışmada açıklanan üç dışsal faktörün altında çok sancılı başladı ve sancılı biçimde devam ediyor. Sürecin nasıl devam edeceğini ve gelecekte nasıl şekilleneceğini, bölgedeki yerel aktörler (hükümetler, partiler/örgütler, siyasal-toplumsal hareketler) ve büyük güçlerin (ABD, Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya) politikaları/müdahaleleri belirleyecektir. Geleceğe ilişkin umudum ise; mümkün olduğu kadar çabuk barışın tesis edilmesi ve yeni “bağımsız demokratik” rejimlerin oluşmasıdır...

“ARAP BAHARI” ve SURİYE SAVAŞI

Doğan Şafak POLAT*

Giriş

11 Eylül 2001 terör eylemleri sonrasında ABD Başkanı Bush tarafından açıklanan bir Proje ile ABD, Müslüman coğrafyasındaki terörizmi besleyen bataklıkları kurutmayı ve bu bölgeye demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi getirmeyi amaçlamıştır. Başlangıçta Büyük Orta Doğu Projesi¹ olarak adlandırılan bu projede, hedef ülkelerin rejimlerinin değiştirilmesi, uluslararası sisteme monte edilerek kontrol edilebilir bir duruma getirilmesi öngörülmüş; bu dönüşümde uygulanacak stratejilerin de farklı olması düşünülmüştür. 2004 Haziran ayında İstanbul’da gerçekleştirilen NATO Zirvesi öncesinde projenin adı Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi olarak değiştirilmiştir.² Çok geniş bir coğrafyayı kapsayan söz konusu proje, siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve eğitim konularını içermekte olup, bazı ülkeler tarafından desteklenirken, bazıları tarafından da bölgede sayısız çatışmalara ve ayaklanmalara sebep olabileceği endişesiyle eleştirilmiştir.

2000’li yılların başında çoğu diktatörlüklerle yönetilen kuzey Afrika ülkeleri yanında etnik olarak parçalanmış Ortadoğu ülkeleri içindeki huzursuzluklar giderek artmıştır. Bölge halklarının yönetimdeki diktatörlerce ezilmeleri ve yönetimde kendilerine yer bulamamaları, açlık ve sefalet içinde yaşamaları, düşünce ve fikir özgürlüğünün ortadan kaldırılması gibi pek çok dinamiğin bir araya gelmesi halkı isyan etmeye sevk etmiştir. Bu dönemde Arap coğrafyası, sert toplumsal şartlara ve uluslararası ekonomik baskılara rağmen siyasi iktidarların aldığı kararlara tepki olarak, içinde öğrencilerin ve marjinal grupların dahil olduğu, toplumsal eylem ve protestoların dikkat çekici bir şekilde artma-

* Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ “Büyük Ortadoğu Projesi”, en batıda Fas’ın Atlantik kıyılarından, en doğuda Pakistan’ın kuzeyindeki Karakum yaylalarına, Kuzeyde Türkiye’nin Karadeniz kıyılarından Güneyde Aden ve Yemen’e kadar uzanan bölgede, Müslüman ülkelere demokrasi ihracını ve bu ülkelerin pazarlarının açılmasını amaçladığı iddia eden politik kuramdır. Bkz. Günel, Altuğ. “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423877163.pdf>(Erişim 10.09.2015).

² Bkz. http://www.ydh.com.tr/HD626_genisletilmis-ortadoğu-ve-kuzey-afrika-projesi.html(Erişim 10.09.2015).

sına tanık olmuştur.³ Toplumsal olayların merkezinde ise hiç kuşkusuz gençler olmuştur. Gençler, çoğunlukla öğrenciler, teknolojinin sağlamış olduğu imkânları etkin bir biçimde kullanmışlar; internet üzerinden sosyal medya araçları vasıtasıyla kendi aralarında haberleşme imkânına kavuşmuşlar ve böylece seslerini tüm dünyaya duyurmuşlardır. Bu durum başta ABD olmak üzere tüm batılı devletlerin desteklediği “demokrasi ve insan hakları” gibi değerlerin tüm bölgede giderek daha fazla taraftar toplamasına neden olmuştur. Neticede Arap Baharı’nın fitilini ateşleyen olay Tunus’ta yaşanmıştır. Tunus’tan başlayarak önce Kuzey Afrika’ya daha sonra diğer Ortadoğu ülkelerine yayılan bu ateş halen Suriye’yi kavurmaktadır. Ancak söz konusu ateşin Suriye’de sönmeyeceği, zamanla yoluna devam edeceği ve bölgede diktatörlükle yönetilen diğer devletleri de etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arap Baharı ve etkileri incelenecektir. İkinci bölümde başlangıçtan günümüze Suriye iç savaşına değinilecektir. Son bölümde ise Suriye’nin geleceği ve iç savaşın Arap dünyasına etkilerine yönelik değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanacaktır.

Arap Baharı ve Etkileri

Üniversite mezunu ve işsiz olan Tunuslu Muhammed Bouazizi isimli bir seyyar satıcı polisler tarafından tartaklanmış ve tezgâhına el konulmuştur. Bunun üzerine 17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bouazizi, Sidi Buzid şehrinin valilik binası önünde kendisini yakmıştır. Bu olaydan sonra Bouazizi’yi destekleyen ve daha çok özgürlük isteyen gençler sosyal medya aracılığı ile örgütlenerek protesto gösterileri yapmaya başlamışlardır.⁴ Böylece adına Arap Baharı denilen ve tüm Arap dünyasına yayılan süreç başlamıştır. Tunus’ta protesto eylemlerinin ve olayların büyümesi üzerine Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin bin Ali halka ekonomik ve siyasal reformlar yapılacağına dair sözler vermiş; bir sonraki seçimlerde aday olmayacağını açıklamıştır. Buna rağmen olaylar devam etmiş ve sonunda Bin Ali, 14 Ocak 2011 tarihinde ülkeyi terk ederek Suudi Arabistan’a kaçmıştır. Yasemin Devrimi olarak adlandırılan süreç Bin Ali’nin ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanmış ve bu durum siyasi bir kargaşaya yol açmıştır. Sonrasında yeni kurulan hükümet görevi bırakmış ve Başbakan Muhammed Gannuşi de istifa etmiştir. Bunun üzerine yapılan yeni seçimlerde El Nahda Partisi birinci parti olmuştur. Başbakanlık görevi El Nahda Genel Sekreteri Hammadi Cibali’ye verilmiş ve böylece Tunus’ta yeni bir dönem başlamıştır. Daha sonra yapılan seçimler sonrasında ise koalisyon hükümeti kurulmuş ve Şubat 2015 tarihinde El-Habib es Sıyd başbakanlık görevini devralmıştır. Ülkedeki siyasi hareketlilik sebebiyle, 6 Ocak 2016 tarihinde Hükümette değişikliğe gidilmiş ve yeni Bakanlar Mec-

³ Kışlakçı, Turan, *Arap Baharı*, Mana Yayınları, İstanbul, 2012, s. 123.

⁴ 2011 yılı başlarında Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı saran Arap Baharı’nın böylesine kitlesel ve hatta bölgesel halk hareketine dönüşmesinde sosyal medyanın etkisi çok büyük olmuştur. Hatta sosyal medyanın örgütlenme ve iletişim aracı olarak kullanılması, yaşanan halk hareketlerinin “sosyal medya devrimi” olarak adlandırılmasına da neden olmuştur. Bölgede yaşayan milyonlarca insan başta Facebook, Twitter ve Youtube olmak üzere birçok sosyal ağ yoluyla örgütlenerek toplantılar ve geniş katılımlı gösteriler düzenleyerek tepkilerini ortaya koyma imkânı bulabilmişlerdir.

lis'ten güvenoyu almışlardır. 2016 yılına gelindiğinde ise ülkede sorunlar hala devam etmekte olup, BM İşkenceyle Mücadele Komitesi üyeleriyle Tunus hükümeti çalışmalarını sürdürmektedir.⁵

Tunus'tan sonra protesto gösterilerin sığırdığı ilk ülke Mısır'dır. Mısır'da da olayların başlangıcı Tunus'takine benzer şekilde olmuştur. 2010 Haziran ayında polis müdürlerinin uyuşturucu tüccarlarıyla hasılat paylaştığını gösteren videoları internetten paylaşan Halid Said isimli genç, bir görüşe göre polis güçleri tarafından öldürülmüştür. Emniyet yetkilileri ise Halid Said'in uyuşturucu kullanırken yakalandığını ve kullandığı uyuşturucu sonucu boğularak öldüğünü söylemişlerdir. Bu olay sonucu ülkenin çeşitli illerinde protesto gösterileri başlamıştır.⁶ Ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutları olan bu protestolar 11 Şubat'ta Hüsnü Mübarek'in görevini orduya devrettiğini açıklayan kadar devam etmiştir. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra seçim sürecine girilmiş ve 16-17 Haziran 2012 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Muhammed Mursi kazanmıştır. Ancak 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır'ın seçimlerle işbaşına gelen ilk sivil cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi askeri darbe ile devrilmiştir. Haziran 2014 tarihlerinde, katılımın %40 olduğu cumhurbaşkanlığı seçiminde %97 oy alan ve darbenin baş mimarı eski Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı olan Abdülfettahel Sisi Mısır'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur.⁷ Muhammed Mursi ise 16 Mayıs 2015 günü mahkeme tarafından idam cezasına çarptırılmıştır. Mursi, 16 Haziran 2015 günü hakkında açılan "casusluk" davasından müebbet hapse mahkûm olurken, "cezaevi baskınları" davasında ise mahkeme idam kararını onaylamıştır.⁸ "Katar adına casusluk" davasında ise savcılık tarafından Mursi'nin idam cezasına çarptırılması talep edilmiştir.⁹

Arap Baharı Muammer Kaddafi tarafından yönetilen Libya'ya da sıçramıştır. Libya'da da sürecin başlaması benzer şekilde olmuştur. 1996 yılında cezaevlerinde katledilenlerin savunucusu olan Fethi Terbil isimli bir avukat rejim karşıtı olduğu için tutuklanmıştır. Terbil'in serbest bırakılmasını isteyenler polis merkezi önünde toplanarak, Fethi Terbil'e destek vermişlerdir.¹⁰ Muhalifler ile Kaddafi güçleri arasındaki çatışmalar uluslararası toplumu harekete geçirmiş ve askeri müdahale gündeme gelmiştir. Buna bağlı olarak Arap Ligi 12 Mart 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BM-GK)'ne Libya'da bir uçuşa yasak bölge oluşturulması teklifinde bulunmuştur. Bunun üzerine BMGK, 18 Mart 2011 tarihinde Libya'yı uçuşa yasak bölge ilan etmiştir. 29 Mart

⁵ Bkz. <http://www.haberler.com/tunus-ta-iskenceyle-mucadele-toplantilari-8352315-haberi/Erişim> 14.04.2016.

⁶ Timetürk, "Arap Baharının Sembol İsimleri" bkz. www.timeturk.com/tr/2011/06/08/arap-bahari-nin-sembolleri.html(Erişim 10.09.2015).

⁷ Egypt News.Net, "Former army chief scores landslide victory in Egypt presidential polls" Erişim 10.09.2015.

⁸ "Mısır'da Mursi'ye verilen idam cezası onaylandı" www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150616_mursi_karar(Erişim 10.09.2015).

⁹ "Son Dakika Muhammed Mursi Haberleri" <http://www.sondakika.com/muhammed-mursi/>(Erişim 14.04.2016).

¹⁰ BBC, "Libya'da göstericiler öfke gününe hazırlanıyor", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/02/110217_libya_dayofanger.shtml(Erişim 10.09.2015).

2011 tarihinde 40 ülkenin dışişleri bakanı ve temsilcisinin Londra’da bir araya gelmesiyle düzenlenen konferansta ise hava müdahalesinin komutası NATO’ya devredilmiştir. NATO güçlerinin desteğiyle Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) öncülüğündeki muhalifler Kaddafi’nin taraftarları ile şiddetli çatışmalara girmişlerdir. BM ve halk 22 Ağustos 2011 tarihinde Muammer Kaddafi’yi devirmiştir. Uzun süre devam eden çatışmalar sonucu Kaddafi, doğum yeri olan Sitre’de yaralı olarak ele geçirilmiştir. Libya’dan kaçmak üzere olan Kaddafi’nin konvoyu NATO uçakları tarafından vurulmuştur. Muhalifler tarafından yaralı olarak ele geçirilen Kaddafi, linç edilerek öldürülmüştür. 2016 yılına gelindiğinde İki ayrı parlamentoya bölünen Libya’da otorite boşluğu halen devam etmektedir.¹¹ BM Libya Temsilciliği (UNSMIL), ülkede sivillere karşı kaçırma ve işkence gibi “savaş suçlarının” işlendiğini belirtmiştir.¹²

Cezayir, diğer ülkelere nazaran Arap Baharı sürecinden çok fazla etkilenmemiştir. 1999 yılından beri iktidarda bulunan Devlet Başkanı Abdülaziz Buteflika, özellikle yiyecek fiyatlarının yükselmesine karşı başlatılan isyanları oldukça başarılı yönetmiştir. 28 Aralık 2010’da ülkede büyük protestolar ve mitingler yapılmıştır. Buna karşılık iktidar 19 yıllık olağanüstü hali kaldırmıştır.¹³ Cezayir’in ekonomik durumu diğer ülkelere göre iyi olmasına rağmen, Buteflika’nın hile dolu bir seçimle 3. defa iktidarını devam ettirmesi ve gün yüzüne çıkan yolsuzluklar önemli sorunları beraberinde getirmiştir.¹⁴ Mayıs 2012’de yapılan seçimlerde büyük iddia ile seçimlere giren aşırı dinci üç partinin kurduğu “Yeşil Cezayir” ittifakı ise sadece 48 sandalye kazanarak üçüncü parti olabilmıştır. Ancak Arap Baharı sürecinde ülkede yapılan eylemler yetersiz kalmıştır. Gözlemciler ülkede Arap Baharı eylemlerinin kısa ve etkisiz sürmesini 90’lı yılların kanlı günlerine geri dönmüş endişesine bağlamışlardır.¹⁵

2011 yılının başlarında sokak gösterilerinin yapıldığı Fas’ta ise bu gösteriler büyük kitlesel boyutlara ulaşmamıştır. Köklü bir devlet anlayışı ve güçlü sivil toplum örgütleri sayesinde Fas’ın Arap Baharı’ndan fazla etkilenmediğini belirten parlamento ve sivil toplum ile ilişkilerden sorumlu Bakan Lahbib Choubani, “despotizmin son baharı”¹⁶ olarak nitelendirdiği Arap Baharı sürecinde sakinliklerini koruyan Faslıların, “yoksulluğa hayır,

¹¹ “Libya’da birlik hükümetine ret”<http://www.aljazeera.com.tr/haber/libyada-birlik-hukumetine-ret> (Erişim 14.04.2016).

¹² “Birleşmiş Milletler Libya Temsilciliği (UNSMIL), ülkede sivillere karşı kaçırma ve işkence gibi ‘savaş suçlarının’ işlendiğini söyledi.”<http://www.aljazeera.com.tr/haber/libyada-savas-suclari-isleniyor> (Erişim 14.04.2016).

¹³ “Algeriarepealsemergencylaw”<http://web.archive.org/web/20110923171906/http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/02/2011223686267301.html> (Erişim 14.04.2016).

¹⁴ Çakmak, Yetim, Çolak, “Ortadoğu’da Devrimler ve Türkiye” Bilgesam, Rapor No:31, İstanbul, 2011, s.9.

¹⁵ Cezayir’de 1990 yılında İslami Kurtuluş Cephesi’nin (FIS) kazandığını iddia ettiği seçimlerin iptal edilmesi üzerine başlayan iç savaşta en az 100 bin kişinin öldüğü iddia edilmiştir. Bkz. “Cezayir Arap Baharı’nı pas geçti” <http://www.hurriyet.com.tr/cezayir-arap-bahari-ni-pas-gecti-20536533> (Erişim 14.04.2016).

¹⁶ “Türkiye-Fas İlişkilerinin Geleceği BAU’da Konuşuldu”, www.bahcesehir.edu.tr, (Erişim 14.02.2016).

reformlara evet” ilkesini benimsediklerinin altını çizmiştir.¹⁷ Fas’ta diğer ülkelerde olduğu gibi ağırlaşan yaşam koşulları Arap Baharı sürecinde isyanların ortaya çıkmasında en önemli etken olmuştur. Halk burada her ne kadar demokratikleşme üzerinden protestolarını yürütmese de, Kral Muhammed’in bazı haklarından feragat etmesini istemiştir. Kral 6. Muhammed kapsamlı bir anayasa değişikliği yapılacağını açıklamıştır. Kral Muhammed’in açıkladığı Anayasa hazırlıkları tamamlanarak Temmuz 2011’de referanduma sunulmuş ve %99 evet oyu ile kabul edilmiştir. Ancak Yeni Anayasa, güçler ayrılığı ilkesi ile temel hak ve özgürlükleri güçlendiren hükümler içerse de, gerçek anlamda parlamenter monarşiyi tesis etmekten uzaktır. Fas için devrimden söz etmenin çok zor olduğu ortadadır.¹⁸ Bu durumun sebepleri arasında Fas’ın Monarşi ile yönetilmesi ve iktidarın halkın büyük kesiminden destek alması sayılabilir.

Arap Baharı sürecinden etkilenen bir diğer ülke de Bahreyn olmuştur. Körfez ülkeleri içinde ekonomik durumu parlak olmayan Bahreyn jeopolitik konumu itibarıyla büyük öneme sahiptir. Bahreyn’de halk, özellikle Sünni azınlığın ülke içerisinde daha avantajlı durumda bulunması sebebiyle isyan etmiştir. Bahreyn’deki olaylarda endişe yaratan en önemli konulardan biri İran’ın müdahale etme olasılığı olmuştur. Suudi Arabistan’ın bölgeye asker göndermesi, ülkedeki olayları uluslararası boyutta bir çıkar tartışmasına dönüştürmüştür.

Umman ve Ürdün’de de olaylar, diğer devletlerin çoğunda olduğu gibi, işsizliğin yüksek olması nedeniyle çıkmıştır. Diğer devletlerle karşılaştırıldığında daha yoksul bir ülke olan Yemen’de de isyanlar baş göstermiştir. İran destekli Şii Husiler Eylül 2014 önce başkent Sana’yı ele geçirmiştir. Husiler İran’ın bölgedeki en büyük rakibi Suudi Arabistan tarafından desteklenen Cumhurbaşkanı Hadi’nin kaçtığı güney kenti Aden’e yürüyünce Suudi Arabistan devreye girmiştir. Suudi Arabistan’ın yanı sıra birçok Sünni Arap ülkesi birleşerek koalisyon oluşturmuş ve Mart 2015’den bu yana Husiler ile mücadeleye başlamışlardır. Arap Baharı sonrası yönetimden ayrılan ve ordu üzerinde büyük etkiye sahip eski devlet başkanı Ali Abdullah Salih, Şii Husilerle müttefik olmuştur. Mevcut Cumhurbaşkanı Hadi ve yanlısı güçlerin yönetimi yeniden ele geçirmesi ise oldukça zorlaşmıştır.¹⁹

Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı

Kuzey Afrika’daki tüm ülkelere yayılan Arap Baharı, domino etkisi yaparak kısa süre içerisinde Ortadoğu ülkelerini de etkilemeye başlamıştır. Etkilenen bu ülkelerden birisi de Suriye’dir. Arap Baharı sürecinin Suriye’de başlangıcı da diğer ülkelerde olduğundan çok farklı olmamıştır. Suriye’nin Dera kentinde 2011’in Mart ayında duvarlara rejim aleyhinde yazılar yazan birkaç gencin tutuklanması üzerine kentte protestolar başlamıştır. Söz konusu protestolar, Esad rejimi muhaliflerince benimsenmiş ve Arap Baharı

¹⁷ “Morocco not Much Affected by Arab Spring Thanks to Deep Tradition of State”, the Journal of Turkish Weekly, 10 October 2012, <http://www.turkishweekly.net/> (Erişim 14.02.2016).

¹⁸ Çakmak, Yetim, Çolak. “Ortadoğu’da Devrimler ve Türkiye” Bilgesam, Rapor No:31, İstanbul, 2011, s.11.

¹⁹ “Yemende Son Durum Haritası: Ocak 2016” <http://www.stratejikortak.com/2016/01/yemende-son-durum-haritas-ocak-2016.html> (Erişim 14.02.2016).

olaylarından cesaret bulan muhalifler bu protestoları diğer kentlere de yaymışlardır. 15 Mart gününü “öfke günü” ilan eden muhalifler bu tarihte ülke genelinde birçok kentte büyük çaplı gösteriler düzenlemişlerdir. 18 Mart günü ise Cuma namazı çıkışı Şam, Halep, Lazkiye, Hama, Humus ve Banyas gibi birçok şehirde Suriye tarihinde son 30 yılın en büyük protestoları yaşanmış ve olaylara müdahale eden polis kuvvetleri tarafından öldürülenler olmuştur. Ertesi gün ölenlerin cenaze törenlerinde çatışmalar yaşanmış ve böylece Suriye’de de Arap Baharı fitili ateşlenmiştir. Beşar Esad yönetimi olaylar başladığında, protestoları ciddiye almamış ve protestocuları “Emperyalist güçlerin kuklası teröristler” olarak nitelendirmiştir. Olaylar ciddi boyutlara ulaştığında ise, protestoları dindirmek için çeşitli reformlar yapmıştır Bu kapsamda askerlik süresini 21 aydan 18 aya indirilen yasa çıkarılmıştır. Halkın isteği üzerine, olaylara sert müdahale eden Dera valisi görevden alınmış, bazı suç türlerini içeren kısmi af kabul edilmiş ve yönetim kadrolarında yenilik yapılacağını bildirmiştir. Bunun yanında ülkede 1963 yılından beri uygulanan olağanüstü hal uygulaması kaldırılıp yeni bir anayasa yapılacağını da söylemiştir. Yolsuzlukla mücadele için etkin mekanizmaların kullanılması, siyasi partilere ilişkin yasada düzenleme yapılması ve geliş güzel tutuklamalara engel olunması gibi kararların alınması da bu yönde atılan adımlardır. Olayları yatıştırmak için 260 tutuklu serbest bırakılmış ve yıllardır vatandaşlık hakkı verilmeyen Kürtlere vatandaşlık hakkı verilmiştir.²⁰ Ancak Esad’ın attığı adımlar muhaliflerce samimi ve yeterli bulunmamış ve olayları yatıştırmaya yetmemiştir. Buna karşın Esad yönetimi her geçen gün protestoculara karşı olan tutumunu biraz daha sertleştirmiş ve protestoculara karşı şiddet kullanılmıştır. Halka karşı şiddet kullanılması ve ölü sayısının artması protestoların da giderek artmasına neden olmuştur. Suriye’de bu olaylar yaşanırken yurtdışından çok sayıda tepkiler gelmiştir. Ancak söz konusu tepkiler Esad yönetimi tarafından çok da dikkate alınmamış, muhalifler tarafından yönetime karşı yapılan protestolar Esad güçlerince sert bir şekilde bastırılmış ve binlerce insan öldürülmüştür. Bunun yanında milyonlarca insan da katliamlardan kurtulmak için ülkelerini terk etmek ve komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Artık Suriye’de gerginlik giderek artmış ve durum bir “iç savaş” halini almıştır.

2011 yılından itibaren iç savaş giderek daha kanlı hale dönüşmüştür. 2011’de Dera’da başlayan ayaklanmalar karşısında ABD gelişmeleri yakından izlemiş ve Esad yönetimine şiddet kullanmamasını, muhaliflerle siyasi diyalog başlatmasını önermiştir. Olayların tırmanması üzerine ABD konuyu bir yandan BM gündemine taşıırken, diğer yandan Türkiye ve Arap Birliği ülkeleriyle yakın temasa geçmiştir. Yeni ABD dış politikasına (Obama Doktrini)²¹ uygun olarak, Obama yönetimi herkesin beklentisinin aksine Suriye konusunda bölgesel inisiyatifler geliştirilmesini ve diplomatik çabalara öncelik verilmesini desteklemiştir.²² 16 Temmuz 2011 tarihinde muhalifler tarafından İstanbul’da “Ulu-

²⁰ Esad Rejimi tarafından yapılan reformlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. “Suriye Krizinin Kronolojisi”, <http://www.21yyte.org/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/02/7192/suriye-krizinin-kronolojisi> (Erişim 15.12.2015).

²¹ Kaya Furkan, Obama Doktrini, <http://politikaakademisi.org/2014/12/11/obama-doktrini/> (Erişim 14.04.2016).

²² Aslında ABD için Ortadoğu’da patlak veren “Arap Baharı” süreci tam detayları ile öngörülebilir ve yönlendirilebilir olmamıştır. ABD bu süreçte daha çok sessiz kalmayı tercih etmiş ve tüm Arap

sal Kurtuluş Konferansı” düzenlenmiş, diğer muhalif gruplara da ulaşmak ve Esad rejimine karşı birlik olmak için çağrı yapılmıştır. Çeşitli görüş ayrılıklarının da yaşandığı toplantıda Esad rejiminin yıkılması halinde geniş tabanlı bir geçiş hükümetinin kurulması amacıyla 25 üyeden oluşan bir konsey kurulması kararlaştırılmıştır.²³ Bu süreçte Suriye yönetimi ağır silahlı birliklerle katliamlara devam etmiş, ancak başarıya ulaşamamıştır. Buna karşın rejim karşıtı muhalefetin sivil direnişi de netice vermemiştir. 30 Temmuz 2011 tarihinde ise Suriye yönetimi Hama’ya ağır silahlı birliklerle saldırı başlatmıştır. Ramazan ayında gösterilerin artmasından çekinen Esad rejimi orduya bir aydır kuşatma altındaki Hama’ya girme emri vermiştir. Tanklar tarafından da desteklenen operasyon bir katliama dönüşmüştür. En az 50 sivilin öldüğü saldırı sonrası Arap Birliği ilk defa Suriye yönetimini kınamıştır. Buna karşın Suriye ordusu 14 Ağustos 2011 tarihinde Lazkiye’ye yeni bir saldırı başlatmış ve 15 Ağustos 2011’de Humus’u kuşatmıştır. 17 Ağustos 2011’de yönetim ordunun Lazkiye ve Deir el Zor’dan çekildiğini açıklamış, ancak bu yalanlanmıştır. Ertesi gün ABD ile birlikte İngiltere, Fransa, Almanya ve Kanada hükümetleri de Esad yönetimine çekilmesi çağrısı yapmışlardır. 20 Ağustos 2011’de Suriye muhalefeti liderlerinin, Esad rejimi sonrası boşluk döneminde Suriye’yi yönetecek geçici bir “Ulusal Konsey” kurmayı planladıkları ve bu amaçla İstanbul’da toplandıkları bildirilmiştir. 21 Ağustos 2011 tarihinde ilk kez televizyona mülakat veren Esad, askeri operasyonların sona erdiğini tekrarlamış ve Suriye’nin Şubat 2012’de çok partili seçimleri yapacağını söylemiştir. Ayrıca “Ben Batı tarafından değil, Suriye halkı tarafından göreve getirildim” diyen Esad, Suriye’ye karşı olası bir müdahale için “Suriye’ye karşı yapılacak bir hamle katlanamayacakları çok büyük sonuçlara neden olabilir” ifadesini kullanmıştır.²⁴ Eylül ayında Esad rejimine karşı ülke dışından baskılar da artmaya başlamıştır. New York’ta düzenlenen BM Genel Kurulu toplantısında önemli gündemlerden birisi de Suriye konusu olmuştur. Ayrıca BMGK’da da Suriye gündeme gelmiş, ancak Rusya ve Çin’in vetosu ile Suriye’ye karşı yaptırım kararı alınamamıştır. Bununla birlikte AB hükümetleri de Avrupalı Şirketlerin Suriye’ye yaptırım uygulayacağını bildirmiş, Suriye’ye petrol konusunda yeni yatırımlar yapılmasını yasaklamıştır. Çeşitli kuruluş ve kişilerin malvarlıklarını da donduran ve seyahat yasağı getiren AB, böylelikle Esad rejimini ekonomik

ülkelerindeki ayaklanmalara ortak tepkiyi verememiştir. Tunus ve Mısır’daki isyanları desteklemiş, Libya’ya askeri müdahale rolünü Fransa’ya bırakmış, Suriye’de ise Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar gibi bölge ülkelerinin sorumluluk almasını beklemiştir. Çünkü küresel güç olarak eskisi kadar etkinliği olmayan ABD, yükselen güç olan Çin’i kontrol altında tutmak için önceliğini Asya-Pasifik Bölgesi’ne kaydırmıştır. Suriye krizinde de ise küresel güç olarak ABD, liderliği başka devletlere bırakmak istememiş ve kendi politikasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Suriye’de sağladığı hava desteği ile bir taraftan IŞİD ile mücadele ederken diğer taraftan karada savaşan PYD güçlerine destek sağlayarak Kürt koridoru projesini tamamlamaya çalışmıştır. ABD Suriye üzerinde iki hava üssü (birincisi Fırat Nehri’nin 27 km doğusunda, Ayn El Arab’ın 43 km. doğusunda ve Türkiye sınırına 21 km uzaklıkta halen inşa edilmekte; diğeri ise Rimelan bölgesinde lojistik operasyonlar için inşa edilmiştir.) inşa ederek bölgede kalıcı hale gelmek istemektedir.http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160307_abd_suriye_us_iddia(Erişim 21.04.2016).

²³ Hürriyet Gazetesi, “İstanbul’da Suriye Ulusal Kurtuluş Konferansı düzenlendi”, bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18273730.asp>(Erişim 15.09.2015).

²⁴ Hürriyet Gazetesi, “Esad’dan Suriye tarihinde bir ilk”, bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/esaddan-suriye-tarihinde-bir-ilk-18545028>(Erişim 15.09.2015).

olarak yıldırma ve muhaliflere karşı yürüttüğü kanlı operasyonları durmayı amaçlamıştır.²⁵ Esad, Rusya, Çin, İran ve Hizbullah'ın desteğini olayların başlangıcından itibaren iyi değerlendirmiştir. Esad diğer liderlerin yaptığı açıklamalarda olduğu gibi, yönetimi bırakacağını veya sonraki seçimlerde aday olmayacağını söylememiş aksine yönetimini güçlendirici açıklamalar yapmıştır. Rejimin devamı adına 2011'in sonlarına doğru Esad rejimi, kırsal bölgelerde operasyonları arttırmış ve bunun sonucunda protesto gösterileri zamanla azalmıştır. Sivil protestolar bitmiş olmakla birlikte sivil muhalefet siyasi gruplar oluşturarak mücadelesine devam etmiştir. Bununla birlikte Suriye'de irili ufaklı birçok silahlı grup meydana gelmiştir. Radikal grupların ve terör gruplarının da olaylara müdahil olmasıyla Suriye'de durum iyice karışmıştır. Gerek sivil gerek askeri muhalefetin ortak hareket edememesi Suriye'de olayların uzamasının sebeplerinden birisi olmuştur. Ülke genelindeki hemen her kasaba ve şehirde yaşanan çatışmalar asimetrik savaş niteliğindedir. 2012 ve 2013 yılları muhaliflerin avantajı ele geçirdikleri yıllar olmuşlardır. Muhalifler, Şam şehir merkezine bir kaç kilometreye kadar yaklaşmışlar, Halep'in büyük bölümünü ele geçirmişlerdir. Humus'ta şehir merkezinde sert çarpışmalar yaşanmıştır. Kuzey ve Doğu Suriye büyük bir oranda rejimin elinden çıkmıştır. Demokratik Birlik Partisi (PYD) ağırlıklı Yasama Meclisinin kabul ettiği Anayasa ile ülkenin kuzeyinde Demokratik Özerk Yönetim ilan edilerek bölge üç kantona (Afrin, Kobani ve Haseke) ayrılmıştır.²⁶ 2013 yılında Hizbullah, Esad'a sadık güçlerin yanında savaşa dâhil olmuştur.²⁷ Esad yönetimi Rusya ve İran'dan askeri ve parasal destek alırken, muhalifler Katar ve Suudi Arabistan'dan silah desteği almaktadır.²⁸ 2012 sonlarındaki bir BM raporu, iç savaşın Nusayri Şebbiha milisleri ve Sünni muhalifler arasında süre giden²⁹ "bariz derecede mezhepsel"³⁰ bir çatışma olduğunu bildirmiş, fakat hem muhalefet, hem de hükümet bunu reddetmiştir.³¹ 2014 yılı Suriye iç savaşında hem IŞİD'in alan kazandığı, Lübnan-Suriye sınırındaki çatışmaların Lübnan'ı da tehdit ettiği ve hem de Sünni hem Şii yabancı savaşçıların görünürlüklerinin arttığı bir yıl olmuştur. Bu dönemde muhalifler aralarında çatışmaya başlamışlar; dış desteği büyük oranda kaybetmişler ve beklemedikleri darbeyi IŞİD'den

²⁵ Hürriyet Gazetesi, "Esad'a hem Avrupa'dan hem Arap Birliği'nden darbe", bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18792954.asp> (Erişim 15.09.2015).

²⁶ "Suriyeli Kürtler özerklik ilan etti" bkz. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-kurtler-ozerklik-ilan-etti> (Erişim 11.09.2015).

²⁷ "Hezbollah's elite leading the battle in Qusayr region of Syria" bkz. <http://yalibnan.com/2013/04/22/hezbollahs-elite-leading-the-battle-in-qusayr-region-of-syria/> (Erişim 12.09.2015).

²⁸ "In Turnabout, Syria Rebels Get Libyan Weapons" bkz. <http://www.nytimes.com/2013/06/22/world/africa/in-a-turnabout-syria-rebels-get-libyan-weapons.html> (Erişim 12.09.2015). Haziran 2013 tarihi itibarıyla Esad yönetimi ülkenin %30-40'ını ve ülke nüfusunun %60'ını kontrol etmekteydi. "Momentum Shifts in Syria, Bolstering Assad's Position" bkz. <http://www.nytimes.com/2013/07/18/world/middleeast/momentum-shifts-in-syria-bolstering-assads-position.html> (Erişim 15.09.2015).

²⁹ "Sunnis v Shias, here and there" bkz. <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21580162-sectarian-rivalry-reverberating-region-making-many-muslims> (Erişim 14.09.2015).

³⁰ "UN says Syria conflict is overtly sectarian" bkz. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/12/2012122015525051365.html> (Erişim 14.09.2015).

³¹ "Nasrallah says Hezbollah will not bow to sectarian threats" bkz. <https://now.mmedia.me/lb/en/lebanonnews/nasrallah-says-hezbollah-will-not-bow-to-sectarian-threats> (Erişim 14.09.2015).

yemişlerdir. Esad güçleri ise Şam şehir merkezini büyük oranda güvenlik altına almıştır. Hama ve Humus kırsalı büyük oranda muhaliflerden temizlenmiş ve Lazkiye yolu güvence altına alınmıştır. IŞİD ise kuzey ve doğudaki bölgelerin çoğunu ele geçirmiştir.³² IŞİD muhaliflerden sonra rotasını Esad güçleri ve Halkçı Koruma Birlikleri (YPG)'ye³³ çevirerek hâkimiyet alanını genişletme yönünde yeni bir yol izlemeye başlamıştır. IŞİD'in YPG ile çatışmaları ise Haseke kırsalında ve Ayn el-Arab'ta (Kobane) vuku bulmuştur. YPG, IŞİD ile çarpışırken Esad güçleriyle küçük çaplı sürtüşmeler haricinde 2014 içerisinde önemli sayılabilecek bir çatışmaya girmemiştir. IŞİD, ülkenin kuzeydoğu kısmında Esad ve YPG ile birlikte tek muharip güç olarak kalırken ülkenin batısında ise Kalamun dağlarındaki IŞİD varlığı dışında ciddi bir IŞİD mevziisi kalmamıştır. Esad rejimi Şam kırsalındaki Deraya ve Halep şehir merkezi başta olmak üzere sivil bölgelerde varil bombalarıyla gerçekleştirdiği saldırılarını yoğunlaştırmıştır.³⁴ Bu saldırılarda yaşanan ağır sivil kayıpları bölgeden çok sayıda sivilin zor şartlar altında mülteci olarak Türkiye'ye kaçmalarına neden olmuştur. Öte yandan Esad rejimi, muhalif savaşıllara karşı kimyasal içerikli klorin gazı saldırılarında bulunarak bir başka savaş suçu işlemiştir.³⁵ YPG ile IŞİD arasındaki çatışmaların en yoğun olduğu yerlerden birisi de Kobane olmuştur. ABD öncülüğünde IŞİD'e karşı oluşturulan koalisyon güçleri hava saldırıları ile Kobane'deki IŞİD unsurlarını vurmuştur. Ancak Eylül ayında artan IŞİD saldırıları neticesinde Kobane kırsalındaki köyler hızlı bir şekilde IŞİD güçlerinin eline geçmiştir.³⁶ IŞİD'in hızlı ilerlemesi koalisyon saldırılarının ivmelenmesine kadar sürmüştür. Ekim ayının ilk haftası itibarıyla IŞİD güçleri Kobane şehir merkezine girmiş ve şehrin stratejik noktalarını ele geçirmişlerdir.³⁷ Ancak hava saldırıların daha ilk 1,5 ayında IŞİD, 600'den fazla savaşı-

³² “Suriye’nin yarısından çoğu IŞİD’in elinde” bkz. <http://www.dw.com/tr/suriyenin-yar%C4%B1s%C4%B1ndan-%C3%A7o%C4%9Fu-i%C5%9Fidin-eline/a-18464959>(Erişim 16.09.2015).

³³ YPG, PKK’nın Suriye’de konuşlanan kolu olan PYD’nin silahlı kanadına verilen isimdir. 2004 yılında Kamışlı’da kurulan YPG, yaklaşık 5000 kişiden oluşmaktadır. YPG Suriye’de etkin rol oynamakta, Suriye’de Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)’na karşı Esad’ın yanında yer almaktadır. Bkz. <http://ypg.nedir.com/#ixzz45 akfRo6d>(Erişim 14.03.2016).

³⁴ HRW (Human Rights Watch) verilerine göre 22 Şubat- 14 Temmuz 2014 tarihleri arasında Halep vilayetine rejim güçleri 650 hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Bkz. “Syria: Barrage of BarrelBombs”, <https://www.hrw.org/.../syria-barrage-barrel-bo...>(Erişim 16.03.2016). Ayrıca gözlem kuruluşu olan VDC’nin (ViolationsDocumentation Center in Syria) verilerine göre 1 Ocak-31 Aralık 2014 tarihleri arasında yine sadece Halep vilayetinde hava saldırılarıyla yaşamını kaybeden “sivil” sayısının 3732 olduğu bildirilmiştir. Bkz.<http://www.vdc-sy.info/...>(Erişim 16.03.2016).

³⁵ Nisan ayında Hama’ya bağlı Kafr Zita’da bölge halkını ve milisleri etkileyen ilk klorin gazlı saldırıda 100 kişi solunum rahatsızlıklarıyla hastanelik olmuştur. Bkz. “Assad’s New Bomb: Syrian Regime Hasn’t Abandoned Chemical Weapons”, *Der Spiegel*, 8 Mayıs 2014. Ayrıca Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW) ise incelemeleri sonucunda Esad rejiminin klorin gazı kullanımının “sistematik bir şekilde tekrarlanan saldırılar” olduğu sonucuna varmıştır. Bkz.“Assad ‘Systematically and Repeatedly’ Attacked Northern Syria With Chlorine Gas”, www.thewire.com/.../assad-systematically-and(Erişim 16.03.2016).

³⁶ “Islamic Stategroup: Crisis in seven charts”, BBC News”, www.bbc.com/news/world-middle-east-27838 (Erişim 16.03.2016).

³⁷ “ISIS set to capture Kobani, finish major landgrab”, www.cnn.com/2014/10/06/.../isis-airstrikes/ (Erişim 16.03.2016).

sını kaybetmiştir.³⁸ YPG güçleri ile Türkiye'nin izniyle Kobane'ye giren Peşmerge ve ÖSO güçlerinin de katıldığı çatışmalar sonucu şehirdeki mevzilerinden geri çekilmiştir. 2014 yılı aynı zamanda Suriye'de İranlı askeri unsurlarının sahada daha fazla görüldüğü yıl olmuştur.³⁹ Yine bu yıl içinde Ahraruş-Şam grubunun lider kadrosunun suikasta uğraması hadiseleri olmuştur. İran Devrim Muhafızları subaylarından Muhammed Eskandari'nin muhaliflerce kesilen başının sergilendiği fotoğrafın medyaya düşmesi,⁴⁰ sonrasında da 30'a yakın devrim muhafızı unsuru ve Lübnanlı Hizbullah unsurunun Dera'da muhaliflerce öldürüldükleri haberleri⁴¹ İran'ın ülkedeki askeri varlığını kanıtlar niteliktedir. Sonuçta 2014 yılında İran'ın askeri kayıpları yanında muhalifler de büyük kayıplar vermişlerdir.

2011 yılında başlayan iç savaşın ardından, Suriye'de ortaya çıkan devlet şiddetini durdurmaya yönelik farklı oluşum ve aktörler birçok kez farklı girişimler üzerinden toplantılar düzenlemişlerdir. Cenevre-1'in gündeminde Esad sonrası döneme ait yol haritasının nasıl şekilleneceği olsa da, toplantının ardından beklenen netice elde edilememiştir. Çünkü bir geçiş süreci hükümetinde Esad'ın rolünün ne olacağı hususunda taraflar ortak bir karara varamamışlardı. İlk Cenevre görüşmelerinde Suriye Ulusal Konseyi'nin dışlanması ise söz konusu Konferans'ın başarısızlığında diğer bir etkeni. Cenevre-1 Konferansı'nın ardından Mayıs 2013'ten itibaren ikinci konferansın hazırlıkları başlamış, ancak konferansın toplanması, Suriye muhalefetine dair dağınıklığı ve konferansa katılacak uluslararası aktörlerin çözüm konusunda uzlaşamamaları nedeniyle sürekli ertelenmiştir. Suriye krizinin iki farklı tarafı olan Moskova ve Washington barışın sağlanması için bir geçiş hükümeti ile geçiş sürecinin şart olduğu yönünde benzer düşünmekteydiler. Ancak geçiş sürecinde, müzakerelerin ucunun açık olup olmaması, Esad ve muhalefetin geçiş sürecindeki konumu konusunda farklılaşmaktaydılar. Cenevre-2 Konferansı başlarken, Suriye'de yaşanan iç savaşın sonlanacağına yönelik iyimser bir hava yoktu. Bunun nedenlerinden biri, daha önce çözüme yönelik bölgesel ve uluslararası birçok girişimin başlatılmasına rağmen kalıcı bir çözüm yönünde ortak bir iradenin oluşmamasıydı. Cenevre-2'nin sonucuna yönelik iyimserliği azaltan bir diğer önemli neden, konferansın hemen öncesinde yaşanan krizlerdi. Uzun dönemli bir hazırlığa rağmen, BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'un üzerinde bir uzlaşma oluşturulmadan İran'ı önce toplantıya davet etmesi ardından da davetini geri çekmesi krize sebep olmuştu.⁴² Tahran yönetiminin Cenevre-2'ye katılmasına yönelik Suriye Ulusal Koalisyonu en baştan itibaren olumsuz bir tavır içerisindeydi. Suriye muhalefeti başta olmak üzere bazı taraflar, İran'ın konferansa

³⁸ "ISIS has "impaled" it self on Kobani: top US envoy", www.dailystar.com.lb/.../278301-isis-has-impal... (Erişim 16.03.2016).

³⁹ İranlı askerlerin Suriye'de savaştıkları daha önceden bilinmekle birlikte az sayıdaki cenaze ve bunlara dair haberlerin uluslararası medyada yeterince yer almaması nedeniyle 2014 yılına kadar İranlı savaşçılar konusu yoğun bir şekilde gündeme gelmemiştir.

⁴⁰ "Top Iranian officer said beheaded in Syria", www.timesofisrael.com/top-iranian-officer-said... (Erişim 16.03.2016).

⁴¹ "Some 30 members of Iranian IRGC and Lebanese Hezbollah killed in Syria", www.ncr-iran.org/.../17607-some-30-members... (Erişim 16.03.2016).

⁴² "İran Cenevre-2'de yok", www.aljazeera.com.tr/haber/iran-cenevre-2de-yok (Erişim 16.03.2016).

katılması için, Cenevre-1’de ortaya çıkan çerçeveyi kabul etmesini ve Suriye’de rejim saflarında savaşan birliklerini geri çekmesini ön şart olarak ileri sürmekteydi. İran’ın katılmasına soğuk bakan Suriye Ulusal Koalisyonu’nun davetin geri çekilmemesi durumunda toplantıya katılmayacağını ilan etmesiyle, Tahran yönetimine yapılan davetiye geri çekilmiştir. Konferans öncesinde Suriye muhalefeti arasında yaşanan yeni bir bölünme⁴³ ve Kürtlerin önemli bir kısmını temsil eden muhalefetin davet edilmemesi⁴⁴ konferansı etkileyebilecek diğer önemli bir krizdi. Toplantıya bir gün kala çatı örgütü olan Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu’ndan, Suriye Ulusal Konseyi ayrılarak Cenevre-2’ye katılmayacağını ilan etti. Diğer taraftan Suriye’nin kuzeyinde Kürt gruplar arasında önemli bir desteğe sahip olan PYD, özellikle kimyasal silah saldırılarının ardından muhalefetle arasına mesafe koyarak rejime yaklaştığı için Cenevre-2’ye davet edilmedi.⁴⁵ Bunun sonucunda da PYD konferansın hemen öncesinde, taraflara bir mesaj olarak “Rojava” bölgesinde özerklik ilan etti.⁴⁶ Cenevre-2 konferansının sonucunu etkileyebilecek en önemli gelişme ise, konferanstan iki gün önce Esad rejiminin vahşetini ortaya çıkaran “Suriye’de Savaş Suçları” raporunun yayınlanmasıydı. Cenevre-2 görüşmeleri iki tur üzerinden yapıldı.⁴⁷ İlk tur 25 Ocak’ta başlayıp 31 Ocak’ta tamamlandı. İkinci tur görüşmeleri ise, 10-15 Şubat tarihleri arasında yapıldı. Görüşmelerde ileriye dönük olumlu olabilecek iki kayda değer gelişme ortaya çıkmıştı. İlki, Suriye hükümeti ve muhalefetin ilk defa aynı masa etrafında bir araya gelmesiydi. İkincisi ise, Humus başta olmak üzere, bazı bölgelere insani yardımın ulaştırılmasına yönelik bir çerçevenin müzakere edilmesiydi. Bu bağlamda Humus’ta geçici bir ateşkes sağlanmış, Kızılhaç üzerinden buraya kısmi bir insani yardım iletilebilmişti. Ancak tarafların daha masadan kalkmadan BM yetkililerinin Humus’ta saldırıya uğramaları ve diğer bölgelere ulaşım konusunda güvenliğin sağlanmaması bu konudaki iyimserliği de sonlandırdı. Rus yetkililer, Suriye yönetiminin “ülkenin değişik bölgelerindeki durumu iyileştirme yönünde son derece somut ve elle tutulur adımlar attığı” yönünde bir duruş sergiledi. Moskova, muhalefeti Cenevre-1’de belirlenen hususları başlangıç noktası olarak kabul etmediği ve dışarıdan gelen grupları “terör örgütü” olarak görmediği için suçladı.⁴⁸ Muhalefete göre, öncelikli konuşulması gereken husus geçiş hükümetinin ön şart olarak müzakere edilmesiydi. Rejim tarafı, siyasi bir çözüm istemediği için oyalama taktiği izleyerek zaman kazandığını gö-

⁴³ “Suriyeli muhalifler bölündü”, www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-muhalisler-bolundu(Erişim 16.03.2016).

⁴⁴ “Müslim: Cenevre’de görüşmeye hazırım”, www.aljazeera.com.tr/al-jazeera.../muslim-cenevre-de-gorusme-ye-hazirim(Erişim 16.03.2016).

⁴⁵ Nebi Miş, “Cenevre-2: İnsanlık vicdanı bir daha sınanıyor”, haber.star.com.tr > Açık Görüş Haberleri(Erişim 16.03.2016).

⁴⁶ “Cenevre-2 öncesi özerk kanton ilanı”, www.aljazeera.com.tr/haber/cenevre-2-oncesi-ozerk-kanton-ilani(Erişim 16.03.2016).

⁴⁷ Cenevre-2’ye 30 ülke ve birçok uluslararası kuruluşun temsilcileri katıldı. Katılan kuruluş ve ülkeler şunlardı: BM, Arap Birliği, Avrupa Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, ABD, Rusya, Fransa, Çin, Almanya, İtalya, Türkiye, İspanya, İsveç, İsviçre, Norveç, Danimarka, Kanada, BAE, Hindistan, Japonya, Brezilya, Endonezya, Irak, Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır, Lübnan, Fas, Umman, Katar, Güney Afrika, Cezayir.

⁴⁸ “Kerry, Suriye konusunda Rusya’yı suçladı”, www.hurriyet.com.tr > Dünya(Erişim 16.03.2016).

rüşmeler sırasında sürekli gündeme getirdi. Bu bağlamda, çözüm istemediğine yönelik en net gösterge, müzakereler sürerken Esad yönetiminin şehirleri ve insanları bombalamaya devam etmesiydi. Muhalefet, rejim heyetinin geçiş hükümetini tartışmayı baştan reddetmesi durumunda üçüncü tura katılmayacağını dile getirdi. Başta ABD olmak üzere, muhalefeti destekleyen ülkeler, görüşmeden bir sonuç çıkmamasından ve sürecin kesintiye uğramasından Esad yönetimini sorumlu tuttu. ABD her ne kadar Esad yönetimini suçlasa da, Esad'sız bir geçiş hükümeti konusunda muhalefet grupları kadar katı bir pozisyonda değildi. Cenevre-2 görüşmelerinin ardından siyasi bir çözümün zor olduğu ortaya çıksa da, Esad yönetimi sonrası Suriye'nin, Irak'a benzer bir yapıya dönmesi endişesi, en baştan itibaren ABD'nin askeri bir seçeneği dışlamasına yol açtı. 2015 yılında IŞİD'in hava bombardımanlarıyla eski gücünden uzak bırakılması ve muhaliflerin pek çok bölgede işbirliğine gitmesi ile rejim ilerleyişi durdurulmuş, muhalifler Halep kuşatmasını kırmış, İdlip şehir merkezini rejimden almış ve İdlip kırsalını büyük oranda rejimden temizlemişlerdir.⁴⁹ 2015 Şubat ayında Türkiye Süleyman Şah Türbesi taşınması operasyonunu gerçekleştirmiştir.⁵⁰ 19 Şubat 2015 tarihinde ABD ve Türkiye "Eğit-Donat Projesi"ni⁵¹

⁴⁹ "Muhallifler Halep'te ilerliyor" bkz. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/muhallifler-halepte-ilerliyor> Ayrıca bkz. "Suriye'de muhaliflerin ilerleyişi sürüyor", <http://haber.star.com.tr/dunya/suriyede-muhalliflerin-ilerleyisi-suruyor/haber-1046593>(Erişim 16.09.2015).

⁵⁰ "Türk Ordusu'ndan Süleyman Şah Türbesi için sınır ötesi operasyon!" bkz. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1045770-turk-ordusundan-suleyman-sah-operasyonu>(Erişim 16.09.2015). Suriye sınırları içindeki Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu, bilindiği üzere, uluslararası hukuk temelinde anlaşmalarla kayda geçirilmiş bir Türk toprağıdır. Türbe ve müstemlatı; Caber Kalesi eteklerinde ilk yapım tarihinden bu yana bir dizi yıkım, taşınma ve yeniden inşa faaliyeti geçirmiştir. Son olarak, baraj inşaatı nedeniyle 1975'te bugünkü yerine taşınmıştır. Suriye'de devam eden çatışmalar ve süregelen istikrarsızlık ortamı, sınırimızdan 37 km. uzaklıktaki Münbiç İlçesinin Karakozak köyünde bulunan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu'nun ve büyük bir fedakârlık ve kahramanlık örneğiyle burayı bekleyen Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin güvenliğine yönelik ciddi bir risk oluşturmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu, Süleyman Şah'ın kabriyle birlikte, bu defa, Suriye'de sınırimıza mücavir Suriye Eşmesi köyünün kuzeyinde ve aynı büyüklükteki araziye geçici olarak taşınmıştır. Güvenlik mülhazaları temelinde hayata geçirilen söz konusu geçici nakli kubur işlemi, Süleyman Şah Türbesi ve müstemlatının anlaşmalarla tespit edilmiş statüsünde herhangi bir değişiklik anlamına gelmemektedir. Süleyman Şah Türbesi'ni ve Saygı Karakolu'nda görevli personelimizi emin kılacak Suriye içindeki bu geçici nakil işlemi 22 Şubat 2015 tarihinde tamamlanmıştır.

⁵¹ "ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'dan eğit-donat açıklaması" bkz. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1044725>(Erişim 16.02.2016). Söz konusu Proje ile eğitilecek güçlerin hem rejimle hem de IŞİD ve bölgedeki diğer terörist gruplarla mücadele etmesi planlanmıştır. Üst düzey Türk diplomatlar, eğitilecek olan muhaliflerin ortak seçim komitesi tarafından seçildiği bilgisini verdi. ABD'nin askeri malzemelerle destek vereceği muhalifleri Türkiye, Kırşehir'de gruplar halinde ve üçer aylık sürelerle eğitmesi planlanmıştır. Görüşmeler sırasında uzlaşılmaya çalışılan unsurların başında, eğitilecek muhaliflerin kimi hedef alacağı geliyordu. Ocak ayında da Türk Dışişleri kaynakları, metinde eğitilip donatılacak unsurların kiminle savaştığı konusunda detay verilmeyeceğini belirtmiş; böylece muhaliflerin gerektiğinde Esad ile gerektiğinde IŞİD ile savaşabileceğini söylemişti. Eğit-donat programının toplam üç yıl sürmesi öngörülmüyordu. Dışişleri kaynaklarının verdiği bilgiye göre, Türkiye'de yılda 1500-2000 kişinin eğitileceği, Ürdün ve Suudi Arabistan ile birlikte ise yılda toplam 5000 kişinin eğitim alacağı planlanmıştır. Böylece üç ülkede, üç yılda toplam 15 bin kişi eğitilmiş olacaktı. www.aljazeera.com.tr/haber/egit-donat-anlasmasi-imzalandi(Erişim: 14.03.2016).

imzalamışlardır. Ancak Suriyeli muhaliflerin eğitilmesine yönelik olarak başlatılan söz konusu proje hem eğitilecek personelin hazır hale gelmesinin uzun zaman alması ve hem de istenilen etkiyi sağlamaması nedeniyle başarısız olmuştur.⁵² ABD sonunda bu işten vaz geçmiştir. Daha sonra ABD Esad dönemi sonrasını çok fazla kestirememesi ve Rusya'yı ikna edememesi sebebiyle ABD politikasını değiştirerek mevcut Esad yönetimle yoluna devam etmeye başlamıştır. Ayrıca muhalefetin dağınık, güçsüz ve çok farklı yapılardan oluşması ve özellikle IŞİD gibi unsurların giderek bölgede güçlenmesi, ABD'nin Suriye muhalefetine silah yardımı yapmasını da doğrudan etkilemiştir. Özellikle ağır silahların radikal grupların eline geçme ihtimali ve İsrail'e karşı kullanılması endişesiyle bu yardımlardan kaçınmıştır. Rusya, Suriye'nin talebi üzerine "terörle mücadele" kapsamında 30 Eylül 2015 tarihinde düzenlediği hava saldırıları ile Suriye'deki savaşa dâhil olmuş ve muhaliflerin lehine olan güç dengesi muhaliflerin aleyhine bozulmaya başlamıştır. Böylece başta ABD olmak üzere Batı'ya Suriye'nin kendisi için vaz geçilmez olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır. Rusya'nın terör örgütü IŞİD'e karşı etkin mücadele eden muhalif gruplara yönelik saldırıları, zaman içinde iddia ettiğinin aksine önceliğinin IŞİD ile mücadele olmadığını göstermiştir. Zira saldırılar, IŞİD ile mücadele eden muhalif grupları da hedef almıştır. Halep'in kuzeyindeki Deyr Cemal'de Birinci Alay, Malikiye'de Şam Cephesi, Keştar'da Ahraru's Şam, Kefer'de Sultan Murad, Mare'de Mutasim Tugayı, İdlib'te Sukuru'l Cebel ve Şam Kolordusu ile Halep'te Nureddin Zengi ve son olarak Şam ve çevresinde IŞİD'e karşı etkin mücadele veren muhalif gruplardan İslam Ordusu Rusya tarafından vurulmuştur.⁵³ Ayrıca Rusya, PKK'nın Suriye kolu PYD ile de Ekim ayından itibaren ilişkiye girmiş ve yardım etmiştir. ABD-Rusya rekabetinden istifa eden PYD, Rusya yetkililer ile Moskova ve Paris'te gerçekleşen görüşmelerin ardından sahada aktif Rus hava desteği almıştır. Bu kapsamda 2 Aralık 2015 tarihinde Rusya'ya ait askeri kargo uçağı, Halep'in kuzey ucunda PKK'nın Suriye'deki uzantısı PYD'nin kontrolündeki Şeyh Maksud bölgesine 5 ton mühimmat bırakmıştır. Aynı dönemde Rusya, PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde Türkiye sınırındaki Azez-Cerablus hattında ilerlemesine de destek sağlamıştır.⁵⁴ Bölgesel ve uluslararası tarafların Suriye krizine barışçıl çözüm aradığı ABD ve Rusya'nın öncülüğünde Suriye krizinin sona erdirilmesi için Avusturya'nın başkenti Viyana'da 17 ülkenin katılımıyla son derece mütevazı bir umutla ve Suriye'nin yokluğunda, BM, AB ve Arap Ligi temsilcileri de katılımıyla Ekim 2015 tarihinden itibaren toplantılar yapılmıştır. 14 Kasım 2015 tarihinde yapılan Viyana-2 Toplantısı'nda barış görüşmelerinin tarafları, çözümü hızlandırmak için atılacak bir dizi adımda karar kılınmış; 6 ay içerisinde geçiş hükümet kurulacağını ve 18 ay içerisinde seçim yapılmasına karar verilmiştir. Toplantı sonrasında Suriye rejimi ile muhalifler arasında görüşmelerin 1 Ocak'a kadar başlayacağı açıklanmıştır. Ayrıca BM denetiminde öngörülen ateşkesin IŞİD, Nusra Cephesi ve diğer terör örgütleri için uygulanmayacağı

⁵² "ABD'nin eğit-donat projesi başarısız oldu" bkz. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150806_suriye_abd_el_wawi_egit_donat(Erişim 15.09.2015).

⁵³ "Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin 100 günlük bilançosu" bkz. <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusya-nin-suriyeye-mudahalesinin-100-gunluk-bilancosu/503507>(Erişim 11.01.2016).

⁵⁴ "Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin 100 günlük bilançosu" bkz. <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusya-nin-suriyeye-mudahalesinin-100-gunluk-bilancosu/503507>(Erişim 11.01.2016).

belirtmiştir.⁵⁵ Ancak Esad rejiminin bölgedeki en önemli destekçisi olan İran'ın da katılmış olduğu toplantıdan beklenen sonuç alınamamıştır.⁵⁶ 2015 yılının sonu Rusya, İran ve pek çok Şii milisin Suriye rejimine desteğini artırdığı bir dönem olmuştur. Buna karşın muhalifler Batı'dan aldıkları desteği büyük oranda kaybetmiştir.⁵⁷ Rusya'nın Suriye'deki operasyonlara katılımı Rusya'dan IŞİD'e katılımlar ve Orta Asya ve Kafkaslar'daki IŞİD varlığından şikâyetçi olmasıdır. Rusya topraklarından IŞİD'e katılım çok yüksek olup, bu rakamın 2 bin 200 civarında olduğu belirtilmektedir.⁵⁸ Orta Asya ve Kafkaslar'da da binlerce kişi IŞİD'e katılmıştır. Suriye ve Irak'ta baş gösteren IŞİD terörünün kendi ülkesine sirayet edeceğini tahmin eden Rusya, IŞİD'e Suriye topraklarında doğrudan savaş açmıştır.⁵⁹ Bunun yanında İran'ın Batı ile nükleer anlaşma imzalaması ve bölgede etkinliğini giderek artırması sonrasında Rusya, Suriye'deki iç savaşa dâhil olmakla birlikte aynı zamanda İran'ın önünü kesen bir hamle yapmıştır. 2008 Eylül ayında Rusya ile Suriye arasında imzalanan anlaşma ile Rusya, Suriye'nin Tartus limanında kalıcı bir deniz üssüne sahip olmuş ve yaklaşık 10 adet modern savaş gemisi bu üsse konuşlandırılmıştır. Suriye'de iç savaş esnasında bu deniz üssünü kullanmış ve modernize etmiştir. Bunun yanında Rusya bölgedeki etkinliğini artırmak maksadıyla Suriye'nin kuzeybatısındaki Lazkiye'de Bassel El-Esed (Hmeimim) hava üssünü kurmuştur. Hmeimim hava üssü, 2 bin Rus personelin yanı sıra 32 uçak, 16 helikopter, 9 tank, 2 karadan havaya fırlatılan füze savunma sistemi ile Rusya'nın Suriye'deki askeri varlığının en önemli unsurunu oluşturmaktadır.⁶⁰ Rusya, Cumhurbaşkanı Esad'ın talebi üzerine 1 Ekim 2015 tarihinden itibaren Suriye'de hava saldırılarına başlamıştır. Hava saldırılarının başlamasından hemen sonra gerek Rusya'dan gelen açıklamalarda ve gerekse Suriye içinde yapılan değerlendirmelerde Rusya'nın Suriye'deki hedefleri olarak; Rusya'nın 6-8 aylık bir dönem hava saldırılarını yapacağı, çok yıpranmış olan Suriye ordusunu hava saldırıları ile rahatlatacağı, bunun yanı sıra silah ve lojistik desteği ile toparlanmasını sağlayacağı, ifade edilmiştir. Ayrıca Humus yakınlarındaki El Şayrat hava üssü de Rusya'nın kullanımına açılmıştır. Rusya'nın IŞİD ve Nusra Cephesi gibi örgütlerin hızla toprak kazandığı bir dönemde müdahale ederek çatışma sürecini Suriye ordusunun lehine çevirme hedefinde görece başarılı olmuş; ancak Suriye'de bulunduğu 6 aylık süre dikkate alındığında Esad rejimine mutlak bir zafer getirememiştir. Aksine Rusya'nın vekâlet savaşına asale-

⁵⁵ “BMGK'nin 2254 sayılı kararı (Resolution 2254 (2015)), 18 Aralık 2015'te oy birliği ile kabul edilmiştir. Söz konusu kararda, Suriye'de acil bir ateşkesin sağlanması ve ülkede siyasi çözüme ulaşılması çağırısı yapılmıştır.” bkz. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015.shtml>(Erişim 11.01.2016).

⁵⁶ “Viyana toplantısında Esad konusunda anlaşma yok” bkz. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151030_viyana_zirve(Erişim 11.01.2016).

⁵⁷ “ABD izledi Rusya vurdu, PYD aldı” bkz. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/abd-izledi-rusya-vurdu-pyd-aldi>(Erişim 16.09.2015).

⁵⁸ “Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin 100 günlük bilançosu” bkz. <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusya-nin-suriyeye-mudahalesinin-100-gunluk-bilancosu/503507>(Erişim 11.01.2016).

⁵⁹ “Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin 100 günlük bilançosu” bkz. <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusya-nin-suriyeye-mudahalesinin-100-gunluk-bilancosu/503507>(Erişim 11.01.2016).

⁶⁰ “Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin 100 günlük bilançosu” bkz. <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusya-nin-suriyeye-mudahalesinin-100-gunluk-bilancosu/503507>(Erişim 11.01.2016).

ten girmesi, Esad karşıtı bölgesel güçleri de sahaya daha ağır şekilde müdahil olmaya itmiştir. Nihayet 15 Mart 2016 tarihinden itibaren Rusya Suriye'deki askeri birliklerini çekmiştir. Ancak Rusya'nın Suriye'deki hava ve deniz üslerinde belirli sayıda uçak ve gemiler bulunmaktadır. Bunun yanında ülkede elektronik harp sistemleri bulunmakta ve özellikle Krashuka-4 sistemi vasıtasıyla bölgedeki herhangi bir uçağın elektronik sistemini kör edebilmektedir. Ancak en güçlü silahı S-400,⁶¹ U-34, SU-24 ve SU-25'ler olup, Suriye hava sahasını radarlarla kontrol edebilmektedir. Rusya, Suriye'de yapmış olduğu operasyonlarda yaklaşık altı aylık sürede 100'ün üzerinde çeşitli rütbelerde asker kaybetmiştir.⁶² Kasım 2015'te Viyana'da yapılan Suriye ile ilgili müzakerelerinde Suriye'de 6 ay içinde geçici bir hükümet kurulacağı, 18 ay içinde de seçimler yapılacağı kararı alınmıştı. Daha önceki barış görüşmelerinde, cephe hattında daha çok bedel ödeyen grupların barış masasında temsilinin az olması muhalefeti ayırtırsa da Riyad Konferansı'nda⁶³ durum değişmiştir. En büyük askeri grup olduğu tahmin edilen Ahrar-u Şam'ın da konferansa katılması ve daha sonra çekilmesi,⁶⁴ bir sonuç çıkarmayacağı endişesi yaratsa da, konferans sonu bildiriye imza atmaları konferans kararına uyacakları fikrini uyandırmıştır. "Yüksek Komite" adı altında 32 kişilik bir ekip kuran muhalefet, 15 kişilik bir müzakere heyeti belirlemiş ve katılım gösteren her grup tarafından da onaylanmıştır. Ancak bu durum Cenevre'ye gitme kararı almak için yeterli olmamıştır. Muhalifler, Cenevre-3'ün başlayabilmesi ve görüşmelerin daha sağlıklı ilerleyebilmesi için ülke çapında ateşkesin sağlanması ve sivil alanlara bombardımanların durdurulması, kuşatmaların kalkması ve acil insani yardımın gönderilmesi gibi bazı temel şartlar ortaya koymuştur. Ayrıca o sırada Cenevre'de muhalif masasına oturacak grupların içinde PYD'nin olup olmayacağı da tartışılmıştır. Rusya, PYD'siz toplantının olmayacağı görüşünde iken Türkiye PYD'nin muhalif saflarında olamayacağını; ya rejimin yanında masaya oturmalı ya da davet edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Toplantı için belirlenen gün olan 25 Ocak'a kadar belli olmayan bu durum PYD'nin davet edilmemesi ile Türkiye lehine sonuçlanmıştır. BM Suriye Özel Temsilcisi Staffan De Mistura da Suriye rejimine ve müttefiklerine muhaliflerin bu isteklerinin yerine getirilmesini talep etmiştir. Rusya ise "Terörizmle Mücadele" kapsamında operasyonların devam edeceğini belirtmiştir. Bu gelişmelere rağmen 2 Şubat 2016 tarihinde Muhalifler ve De Mistura arasında Cenevre'de ilk görüşmeler (ön görüşmeler) gerçekleşmiştir. Müzakere masası için görüşmelerin yapıldığı esnada Rusya, Esad güçleri ve diğer mezhepçi milislerin operasyonu ile Halep kırsalında muhalifler kuşatılıp, yoğun bombardıman altında tutulmuştur. Rusya, Halep'in kuzeyinden ve güneyinden saldırarak tüm muhalefeti yok etmeyi hedeflemiş; söz konusu operasyon için 3 günde 260'tan

⁶¹ "Rusya'dan S-400 hamlesi" bkz. article.wn.com/view/2015/11/25/Rusyaadan_S400_hamlesi/ (Erişim 11.01.2016).

⁶² Sabah Gazetesi, 29.01.2016, "Rusya, Suriye'de askeri yığınağını artırıp hava saldırılarına başladı" 30 Eylül 2015'ten bu yana çatışmalarda 109 askerini kaybetti." bkz. <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusya-nin-suriyeye-mudahalesinin-100-gunluk-bilancosu/503507> (Erişim 11.03.2016).

⁶³ Suudi Arabistan'ın çağrısıyla 9-10 Aralık 2015 tarihlerinde Riyad'da bir araya gelen Suriyeli muhalif gruplar, 18 Aralık'ta New York'ta gerçekleştirilecek "Suriye Krizine Çözüm" toplantısı öncesinde Riyad'ta ortak pozisyon belirlemeye çalışmıştır.

⁶⁴ Bkz. <http://tr.sputniknews.com/ortadogu/20151210/1019595169/suriye-suudi-arabistan-ahrar-sam.html> (Erişim 12.04.2016).

fazla hava saldırısı düzenlemiştir. 5 gün süren bombardıman süresince yüzlerce sivil hayatını kaybetmiş ve muhalifler çok sayıda kayıp vermiştir.⁶⁵ Halep ile Türkiye ikmal yolunu kesmeyi başaran rejim yanlısı milisler, Halep'i abluka altına almayı planlamışlardır. Rejim yanlıları Cenevre görüşmeleri adına bu kazanımı feda etmek istememiştir. Rusya'nın hava bombardımanları sonrasında Kuzey Halep kırsalında yaşayan 200 bin sivil için göç tehlikesi belirmiştir. Türkiye'nin açıklamalarına göre 70 bin sivil Kilis Öncüpnar Sınır Kapısının karşısındaki Bab-ul Seleme kapısına yığılmıştır. Durumu değerlendiren muhalefet ise bu şartlar altında görüşmelerin olamayacağını duyurmuş ve sivil alanlara bombardıman durana kadar ve ateşkes sağlanana kadar görüşmelere katılmayacağını bildirmiştir. De Mistura ise bu durum için "Masa dağılmış değil sadece donduruldu diyebiliriz" demiş⁶⁶ ve bunun üzerine müzakereler 25 Şubat 2016 tarihine kadar geçici olarak durdurulmuştur. 2016 yılı başlangıcından itibaren Esad rejimi ve müttefikleri Halep kırsalında muhalifler ve IŞİD'den pek çok yerleşim bölgesini geri almıştır. Ayrıca Türkmen Dağı'nın büyük bölümünü ele geçirmiştir.⁶⁷ Bunun üzerine Türkiye ve Suudi Arabistan kara operasyonu ihtimalini görüşmüş, bu durum İran ve Rusya arasında uluslararası gerginliğe yol açmıştır.⁶⁸ IŞİD ise Ocak ayından itibaren Suriye'nin kuzeydoğu kırsalında YPG'ye, güney kırsalında ise Suriye muhalefetine karşı pek çok bölgeyi kaybetmiştir.⁶⁹ 27 Şubat'ta rejim ve muhalifler arasında iki haftalık geçici ateşkes sağlanmıştır.⁷⁰ Ateşkes IŞİD ve El Nusra Cephesi'ni kapsamamıştır. Bunun yanında kimin "terörist" olup olmadığı konusunda Batı ile Rusya anlaşmazlığa düşmüştür. Rusya, El Nusra ve IŞİD'in olmadığı bazı bölgeleri vurmaya devam etmiştir.⁷¹ 4 Mart 2016'da muhalifler IŞİD'den Irak-Suriye sınırındaki el Tanf sınır kapısını ele geçirmiş,⁷² 10 Mart'ta ise El

⁶⁵ "Rus uçaklarının Halep bombardımanı görüntülendi." Suriye ordu birliklerinin Halep saldırısına hava bombardımanıyla destek veren Rus uçaklarının, yerleşim bölgelerine yağdırdığı msket bombalarının patlama anları saniye saniye böyle görüntülenmiştir. Bkz. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1196205-rus-ucaklarinin-halep-bombardimani-goruntulendi> (Erişim 11.03.2016). 108 ülke, 2008 yılında Oslo'da görüşülen ve bu silahın kullanımını yasaklayan "Msket Bombaları Sözleşmesi"ne imza atmıştı. Sözleşme, 1 Ağustos 2010 yılında 98 ülkenin onayı ile yürürlüğe girmiştir. Aralarında ABD, Rusya, Türkiye, Çin, İsrail ve Hindistan'ın bulunduğu birçok ülkenin söz konusu Sözleşme'de imzası bulunmamaktadır.

⁶⁶ Bkz. <http://www.tuicakademi.org/cenevre-3-baslamadan-duran-gorushmeler/> (Erişim 11.03.2016).

⁶⁷ "Türkmen Dağı Adım Adım Rejimin Eline Geçiyor" bkz. <http://www.timeturk.com/turkmen-dagi-adim-adim-rejimin-eline-geciyor/haber-116525> (Erişim 16.09.2015).

⁶⁸ "Türkiye ile Suudi Arabistan Suriye'ye Operasyon Yapacak mı?" bkz. <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/02/22/turkiye-ile-suudi-arabistan-suriyeye-operasyon-yapacak-mi> Ayrıca bkz. <http://www.dw.com/tr/suudi-arabistan-iran-gerilimi-t%C3%BCrkiyeyi-zora-soktu/a-18958850> (Erişim 16.09.2015).

⁶⁹ "Türkiye ile Suudi Arabistan Suriye'ye Operasyon Yapacak mı?" bkz. <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/02/22/turkiye-ile-suudi-arabistan-suriyeye-operasyon-yapacak-mi> Ayrıca bkz. "Suudi Arabistan İran Gerilimi Türkiye'yi Zora Soktu" <http://www.dw.com/tr/suudi-arabistan-iran-gerilimi-t%C3%BCrkiyeyi-zora-soktu/a-18958850> (Erişim 16.09.2015).

⁷⁰ Bkz. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35674908> (Erişim 16.04.2016).

⁷¹ Bkz. <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/02/29/rusya-ateskesi-ihlal-etti> (Erişim 16.04.2016).

⁷² Bkz. <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-al-tanf-idUSKCN0W62NG> (Erişim 12.04.2016).

Nusra Cephesi ve müttefikleri Cund el Aksa Kuzey Hama'da taarruz başlatmıştır.⁷³ Bununla birlikte özellikle İran ve Suriye Halep'in muhaliflerden temizlenmesi için çalıştıkları çeşitli kaynaklar tarafından belirtilmektedir. Bu kapsamda İran'ın 1000 kadar asker gönderdiği ve İran Devrim Güçleri'nin Halep'in kuzeyindeki kırsal bölgede üs kurduğu ifade edilmektedir. Halep yaklaşık 3 buçuk yıldır, rejim güçleri ve muhalifler arasında bölünmüş ve kentin güneyi ve batısı büyük oranda El Kaide bağlantılı El Nusra grubunun kontrolü altında bulunmaktadır. Halep, muhaliflerin merkezinde etkin olduğu son büyük kent olup, kuzeydeki son kalesi olarak değerlendirilmektedir. Halep'in batısındaki İdlib İslamcı koalisyonun elinde bulunmaktadır. Kuzey doğusundaki Rakka ve Deyr ez Zor da IŞİD'in kontrolündedir. Rejimin Halep'te olası bir zaferi, muhalefete çok büyük bir darbe indireceği değerlendirilmektedir.⁷⁴

Suriye'nin Geleceği ve Arap Dünyasına Etkileri

Suriye'deki iç savaşın durdurulması için başta BMGK olmak üzere diğer uluslararası kuruluşlar etkisiz kalmıştır. 2016 yılı Nisan ayına gelindiğinde Suriye iç savaşı olanca şiddeti ve vahşeti ile devam etmektedir. BM tarafından yapılan açıklamaya göre Ocak 2015 tarihi itibarıyla Suriye'de çatışmalarda ölenlerin sayısının 220.000'i aşmış olduğu belirtilmiştir.⁷⁵ Ocak 2016 ayında ise bu sayının askerlerin yanında çoğu çocuk, kadın ve sivilin de bulunduğu 250.000 civarında olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶ Yine çeşitli raporlara göre on binlerce göstericinin devlet hapishanelerinde hapsedildiği, bu göstericilerin sistematik işkenceye ve zulme maruz bırakıldıkları açıklanmıştır.⁷⁷ Uluslararası örgütler, hem Esad yönetimini, hem de muhalefeti insan hakları ihlalleriyle suçlamışlardır.⁷⁸ Bu kapsamda BM'nin ve Uluslararası Af Örgütü'nün Suriye'deki soruşturmaları ve saha araştırmaları neticesinde insan hakları ihlallerinin, işkencelerin ve savaş suçlarının büyük kısmının Esad hükümeti tarafından yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.⁷⁹ Savaşta kimyasal

⁷³ Bkz. <https://twitter.com/islamicworldupd/status/70785653>(Erişim 12.04.2016).

⁷⁴ "Times: Esad ve İran, Halep taarruzu için yığınak yapıyor," 14.04.2016, http://www.ydh.com.tr/HD14192_reuters--yuzlerce-iran-askeri-suriyeye-girdi.html Ayrıca Halep ve çevresinde yoğunlaşan çatışmalarda Rusya Esad rejimine hava desteği sağlamıştır. Ancak bu durumun Suriye'deki ateşkesi tehdit eder hale gelmesi üzerine, ABD ve Rusya'nın görüşerek tarafları silahları susturmak üzere birlikte çalışma kararı aldığı belirtilmiştir. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160429_suriye_abd_rusya_anlasma(Erişim 29.04.2016).

⁷⁵ "Syrian Rebels And Government Reach Truce In Besieged Area" bkz. http://www.huffingtonpost.com/2015/01/15/syria-rebel-truce_n_6478226.html?ncid=txtlnkusaolp00000592(Erişim 18.12.2015).

⁷⁶ "UNICEF: 2, 4 milyon Suriyeli çocuk mülteci var" bkz. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160314_unicef_suriye_rapor(Erişim 25.03.2016).

⁷⁷ "Syria: Torture archipelago of 27 detention centres, HRW says" bkz. http://www.ansamed.info/ansamed/en/news/nations/syria/2012/07/03/Syria-Torture-archipelago-27-detention-centres-HRW-says_7136931.html(Erişim 18.12.2015).

⁷⁸ "UN human rights probe panel reports continuing 'gross' violations in Syria" bkz. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=42079#.VjTAo7fhDIU>(Erişim 18.09.2015).

⁷⁹ "Syrian general apparently defects, says morale among troops at a low" bkz. <http://edition.cnn.com/2013/03/16/world/meast/syria-civil-war/index.html> Ayrıca "Syrian troops committed war

silahlar birden fazla kez kullanılmış ve bu durum uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmiştir.⁸⁰ ABD'nin, Esad yönetiminin söz konusu kimyasal saldırı nedeniyle cezalandıracağını ilan etmesinin ardından Suriye kimyasal silahlarından vazgeçmeyi kabul etmiş ve bir BM misyonu ülkeye gelerek Suriye'nin kimyasal kapasitesini yok etmeye başlamıştır.⁸¹ Ayrıca ülkede yaşanan iç savaş sürecinde milyonlarca insan yerlerinden edilmiş ve komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır.⁸² Böylece birbirlerini yok etmeye kararlı tarafların Suriye'de yarattığı tahribat inanılmaz boyutlara ulaşmış ve bu tahribatın bedelini artık yalnız Suriye değil tüm dünya öder hale gelmiştir. İç savaş haline dönüşen bu süreçte çevre ülkelere göç etmek zorunda kalan milyonlarca mülteci “2. Dünya Savaşı sonrası dünyanın karşılaştığı en büyük felaket” olarak uluslararası toplumun gündemine gelmiştir.⁸³ Kısacası Suriye'de halk hareketi/isyani devrime dönüşerek bir neticeye ulaşamamış; Arap Baharı Suriye'de “Kara Kış”a dönmüştür. Hiç kuşkusuz bunun en önemli nedenlerinden birisi ülkede Esad'a ve rejime sadık güçlü bir ordunun varlığıdır. Bunun yanında Suriye'de rejimin güçlü bir istihbarat ağının bulunması, devletten bağımsız medyanın ve sivil toplum örgütlerinin sayısının çok az oluşu ve bunların ülke dışından ekonomik yardım alamamaları da hareketin devrime dönüşmemesinin önemli nedenleri olmuştur. Her şeye rağmen Suriye'de halk da Esad rejimini desteklemektedir. Ülkede bulunan çok sayıda muhalif gruplar ise bir araya gelerek örgütlenememişlerdir. Tek güçlü sayılabilecek muhalefet IŞİD, El Nusra gibi din referanslı terör örgütleri olmuştur. Başlangıçta söz konusu terör örgütlerinin Esad rejimini sonlandırabilecekleri değerlendirilmiş ancak radikalleşmenin artmasıyla Esad sonrası durumun nasıl olacağının kestirilememesi nedeniyle bu duruma şüpheyle bakılmıştır. Bu durum başlangıçta Esad'dan vazgeçmeyi planlayan ABD'yi planlarını yeniden gözden geçirmeye itmiştir. Sonuçta ABD ve Batılı devletler, Rusya ile de anlaşarak, şeriat devleti kurmak isteyen radikal, köktenci unsurlar yerine çok istemeseler de seküler Esad rejimi ile devam etmeye razı olmuşlardır.

Arap Baharı sürecinin diğer bölge ülkelerini etkilemesi konusunda da farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Ortadoğu'da patlak veren toplumsal hareketlere karşı Türkiye'nin idealist olarak değerlendirilebilecek dış politikası hep sabit kalmış ve neticede bu

crimes, says UN report”, bkz. <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syrian-troops-committed-war-crimes-says-un-report-8050282.html>(Erişim 18.12.2015).

⁸⁰ “Obama: US cannot ignore Syria chemical weapons” bkz. <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-23999066>(Erişim 18.12.2015).

⁸¹ “Russia Urges Syria To Put Chemical Weapons Under International Control” bkz. <http://www.rferl.org/content/lavrov-syria-attack-terror-lavrov-warning/25099919.html> Ayrıca “Russia To Push Syria To Put Chemical Weapons Under International Control”, bkz. http://www.huffingtonpost.com/2013/09/09/russia-syria-chemical-weapons-international-control_n_3893951.htmlAyrıca “US, Russia reach deal on Syria chemical weapons”, bkz. <http://www.washingtontimes.com/news/2013/sep/14/us-russia-reach-deal-syria-chemical-weapons/>(Erişim 18.12.2016).

⁸² “4,8 milyon Suriyeli mültecinin büyük bölümü Türkiye ve diğer komşu ülkelerde, sadece sekizde biri ise Avrupa'da bulunuyor.” bkz. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160314_unicef_suriye_rapor(Erişim 25.03.2016).

⁸³ “Papa, Midilli'den 12 mülteciyi İtalya'ya getirdi.” bkz. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160416_papa_multeci_midilli(Erişim 16.04.2016).

durum Türkiye’yi “değerli yalnızlık” konumuna itmiştir.⁸⁴ Başta ABD olmak üzere diğer Batılı devletler ise dinamik bir dış politika izleyerek, gerekli gördükleri zamanlarda, Suriye politikalarında değişiklik yapmışlardır. Batılı devletler, kendi çıkarları doğrultusunda, kimi Arap ülkelerindeki olaylara destek verirken kimi ülkelerdeki olaylara destek vermemişlerdir. Örneğin Suudi Arabistan, Bahreyn, Ürdün ve Fas gibi ülkelerdeki ayaklanmalar “şimdilik” fazla destek görmezken; Tunus, Libya, Mısır ve Suriye ayaklanmaları Batı’nın hemen ilgisini çekmiştir. Başta Suudi Arabistan⁸⁵ ve İran olmak üzere şimdilik söz konusu süreçten etkilenmeyen devletler, başta ekonomik, siyasi (demokrasiye geçiş süreci, kişi temel hak ve hürriyetleri ile evrensel hukukun üstünlüğünün sağlanması) ve sosyal reform süreçlerinin yetersizliğine bağlı olarak önümüzdeki yıllarda benzer olaylar yaşayabileceklerdir.

Sonuç olarak, her ne kadar Suriye’nin geleceğine yönelik bir projeksiyon yapmak için henüz çok erken olsa da yapılan değerlendirmeler neticesinde 5 yıl önce Suriye’nin Dera kentinde başlayan ve tüm ülkeyi saran halk hareketi ya da isyanının kısa sürede bir devrime dönüşmeyeceği çok açıktır. Esad rejimi ile Batı’nın ortak mücadele ettiği IŞİD terör örgütünün etkinliği azalsa bile El Kaide terör örgütünde olduğu gibi tamamen yok edilemeyeceği öngörülmektedir. Bunun yanında BMGK’de 5 daimi üye devletin anlaşarak ortak bir karar alamamaları nedeniyle uluslararası toplumun çabaları da yetersiz kalmaktadır. Ülkenin dört bir yanında çatışmalar hala devam etmekte ve ilan edilen ateşkese uyulmamaktadır. Birçok kez ertelenen ve her defasında olumsuz sonuçlanan Cenevre görüşmeleri ise Suriye’nin geleceğini belirleme konusunda yetersizdir. Ülkedeki otorite boşluğu nedeniyle istikrarsızlığın derinleşmesi de dikkate alındığında, Irak’ta olduğu gibi Suriye’de de gelecek yıllarda daha fazla ayrışma yaşanabileceği ve nihayetinde ülkenin özerk bölgeler halinde parçalanabileceği değerlendirilmektedir. Bölgesel işbirliği yapılmadığı takdirde, hiç kuşkusuz, bölgedeki diğer devletler de bu sorunlardan olumsuz etkilenebilecektir.⁸⁶

⁸⁴ Türkiye’nin Esad rejimi ile diplomatik ilişkileri yeniden başlatmaması, Rusya ile uçak krizi yaşanması ve ABD ile PYD konusunda anlaşamaması gibi sorunlar Türkiye’nin Suriye’de iç savaş sonrasında yapılacak düzenlemelerin (Cenevre görüşmeleri vs.) görüşüleceği masada olamayacağını göstermektedir. Bölgede etkin bir rol oynamak isteyen Türkiye’nin Suriye politikasını acilen revize etmesi faydalı olacaktır.

⁸⁵ Suudi prens Muhammed bin Selman, düşük petrol fiyatlarının kendi meseleleri olmadığını, bunu düşük fiyatlardan etkilenen ülkelerin düşünmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak ekonomisi kötüye giden Suudi Arabistan’a aralarında Amerika, Avrupa, Japon ve Çin bankalarının da bulunduğu büyük bir grubun kredi vermeye hazır olduğu buna karşın hükümetin 8 milyar dolar kredi alma niyetinde olduğu ve daha sonra bu miktarı 10 milyar dolara yükselttiği ifade edilmiştir. Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/suudi-arabistan-10-milyar-dolar-kredi-alacak-40091855> (Erişim 21.04.2016). Bilindiği üzere düşük petrol fiyatları başta Rusya Federasyonu olmak üzere diğer ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. OPEC’in petrol üretimi Mart 2016 ayında artmıştır. Ambargonun kalkmasından sonra İran da petrol üretimini günlük 4 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir. Bkz. http://www.dunya.com/finans/petrol/opecin-petrol-uretimi-martta-artti-296577_h.html (Erişim 17.04.2016).

⁸⁶ 13. İslam Zirvesi Toplantısı, İslam İşbirliği Teşkilatı’nın (İİT) 10-15 Nisan 2016 tarihlerinde İİT Üyesi Ülkeler Devlet ve Hükümet Başkanlarının katılımı ile İstanbul’da gerçekleşmiştir. Söz konusu Zirvede Suriye konusu da gündeme gelmiştir. İİT, İran’ın Bahreyn, Yemen, Suriye ve Somali

gibi bölge ülkelerinin ve İİT'ye diğer üye ülkelerin içişlerine karışmasını ve terörü desteklemeye devam etmesini kınamıştır. Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/islam-isbirligi-teskilati-zirvesinde-ruhani-ile-kral-selman-karsi-karsiya-40088531>(Erişim 18.04.2016).

NUSAYRİLER: ARAP ALEVİLERİ

Yasin ATLIOĞLU*

Giriş

Mart 2011’de başlayan yönetim karşıtı ayaklanmanın kısa sürede kanlı bir iç savaşa ve çok yönlü etkileri olan bir krize dönüşmesiyle Suriye tüm dünyada ilgi odağı haline gelmiştir. Suriye’deki krizle ilgili değerlendirmelerde çatışmanın mezhepsel yanına yapılan vurgu arttıkça Devlet Başkanı’nın mensup olduğu Nusayrî/Arap Alevî¹ toplumunun tarihi, toplumsal yapısı ve inanç sistemi daha büyük bir merak konusu olmuştur. Kökenleri 9. yüzyıla dayandırılan Nusayrîlik, büyük ölçüde dışardan gelen siyasi ve dini eleştirilerin ve baskınların bir sonucu olarak içe kapalı gizli bir inanç sistemi olarak gelişmiştir. Nusayrîler, Akdeniz kıyısına paralel uzanan Cebel Ensarîyye’de uzun süre kendi aşiret reisleri ve ruhani liderlerinin (şeyhler) kontrolü altında feodal bir yaşam sürdürmüştür. Sünnî iktidar sahiplerinin ve dini otoritelerin Nusayrî inanç sistemi hakkında duyduğu kuşku ise yüzyıllar boyunca iki tarafın karşılıklı algılarını şekillendirmenin yanı sıra ikili ilişkilerde de derin bir güvensizliğe yol açmıştır. Ashında Sünnî siyasi otoritelerin -vergi-lerini düzenli ödedikleri ve sadakatlerini korudukları sürece- dağlarda yaşayan bu insanların pek dikkate almadığı ve aşiret reislerinin/şeyhlerin kontrolü altında yaşamalarına izin verdiği aşikârdır.

* Yrd. Doç. Dr.; Niğde Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Fırkanın adlandırılması, ortaya çıkışından günümüze kadar tartışmalı ve hassas bir konudur. 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başında Ebû Şu’ayb Muhammed ibn Nusayr en-Nemirî’ye atfen “Nemirîyye” ve Abdullâh el-Cenân el-Cunbulânî’ye atfen “Cunbulânîyye” olarak adlandırılan fırka, fırkanın gerçek kurucusu kabul edilen Ebû Abdullâh el-Hüseynibn Hamdan el-Hasibî’den sonra “Hasibîyye” ve “Nusayrîyye” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 1920’lerden itibaren Alevî adının kullanılmaya başlanmasıyla tarihi süreçte mezhebin kurucusuna atfen kullanılan Nusayrî adının günlük kullanımı azalmıştır. Günümüzde fırkanın üyeleri kendilerini Alevî olarak adlandırmakta çoğunluk Nusayrî adının kullanılmasını tasvip etmemektedir. Muhakkak ki Nusayrî adının tarih boyunca Sünnî otoriteler tarafından sapkın, kâfir, râfîzî gibi kelimelerle eş anlamlı kullanılması ve son zamanlarda Suriye’deki iç savaşta yer alan cihatçı grupların şiddet içeren mezhepçi tutumunu çağrıştırması büyük bir rahatsızlık teşkil etmektedir. Bununla birlikte makalemizde konunun anlaşılması ve kafa karışıklığına yol açmaması açısından iki veya daha fazla adı aynı anda kullanmak yerine fırkanın tarihsel kullanımı olan Nusayrî adı tercih edilmiştir.

Kırsalda yoksul bir hayat yaşayan, nüfus gücü sınırlı ve aşiretler arasından bölünmüş olan Nusayrîler, neredeyse 1920'lere kadar Suriye bölgesindeki siyasi gelişmelerde oldukça sınırlı bir role sahip olmuştur. Nitekim Suriye'de 1920'de Fransızlar tesis ettiği manda yönetiminin Nusayrîlerin makûs talihini değiştiren bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Fransızların azınlık siyaseti dâhilinde Lazkiye bölgesinde özerk bir Alevî devletin oluşmasına izin vermesiyle hem Nusayrîler ülke siyasetine doğrudan bir aktör olarak katılmış hem de fırkaya dair tartışmalar dini alanın ötesine geçip siyasal alana taşınmıştır. Suriye'nin 1946'da bağımsızlığını kazanmasıyla ülkede ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşüm ise Nusayrî toplumunun yüzyıllardır sürdürdüğü gelenekler ve ilişki biçimlerinin değişmesini beraberinde getirmiştir. Bilhassa Arap milliyetçisi ideolojinin etkisi altında Suriye Ordusu ve Ba'as Partisi içinde daha fazla yer alan Nusayrîler, eğitim yolunu kullanarak merkezi devlet yapısının içine girmeyi ve ülkedeki iktidar mücadelesinin bir parçası olmayı başarmıştır. 1963'te Ba'as Partisi'nin iktidara gelişi ve 1970'lerin başında Hafız Esad'ın ülkenin ilk Nusayrî devlet başkanı olması ile Nusayrîler siyasetin temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir.

Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de Nusayrîlik ile ilgili tartışmalar, büyük ölçüde fırkanın inanç sistemi üzerinden şekillenmekte ve siyasal alana taşınmaktadır. Bu bağlamda modern dönemde yapılan birçok çalışmada Nusayrî kimliği tanımlanırken toplumsal yapı, sınıfsal yapı, kültür, modernleşme, kentleşme, modern ideolojiler gibi dinamikler çok dikkate alınmadan inanç üzerine odaklanılmaktadır. Makalemizde Nusayrîlerin inanç sistemi ve dini pratiklerinden çok, yüzyıllar boyunca Suriye'de dini bir azınlık olarak yaşayan Nusayrî toplumunun toplumsal ve sınıfsal yapısı, grup içi ilişkileri, Sünnî çoğunluk ile ilişkileri, bağımsızlık sonrası ülkedeki modernleşmeyle birlikte başlayan değişimin ve mezhepci gerilimlerin Nusayrî toplumuna yansımaları ele alınmaya çalışılmaktadır.

Nusayrîlerin Kökenleri

Nusayrîlik inancının kökenleri, 9. yüzyılın ortasında Irak'ta yaşayan mistik bir şeyh olan Ebû Şu'ayb Muhammed ibn Nusayr en-Nemîrî (Numeyri)'ye dayandırılmaktadır. İbn Nusayr'ın İsnâ-ı Aşeriyye'nin 10'uncu imamı Alî el-Hâdîen-Naki ile 11'inci imamı Hasan el-Askerî zamanında Kûfe ve Sâmarrâ'da yaşadığı tahmin edilmektedir.² İbn Nusayr, ilk olarak ulûhiyet atfettiği 10'uncu imam Alî el-Hâdî tarafından peygamber olarak gönderildiğini, ardından da 11'inci imam Hasan el-Askerî'nin ölümüyle onun "bâb"ı olduğunu iddia etmiştir. Bu iddialardan dolayı İbn Nusayr dönemin Şî'î kaynakları tarafından lanetlenmiş ve sapkınlıkla itham edilmiştir. Bunu karşılık Nusayrî gelenekte İbn Nusayr 11'inci imam Hasan el-Askerî'nin en güvendiği taraftarlarından biri olarak nitelendirilmekte ve el-Askerî'nin onun yeni öğretisinin desteklendiği vurgulanmaktadır.³

² İlyas Üzümlü, "Nusayrîlik", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 271-272.

³ Yaron Friedman, **The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction of the Religion, History and Identity of the Leading Minority of Syria**, Leiden&Boston, Brill, 2010, s. 7-10; H. Halm, "Nusayriyya", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. 8, s. 146.

İbn Nusayr'ın Şi'î imamlar ile kurduğu ilişki, Hz. Alî'nin soyuna atfettiği ulûhiyet ve kendisini bu ulûhiyete ulaşılabacak bâb olarak görmesi, erken dönem Nusayrî geleneğinin oluşmasına önemli bir katkı sağlamıştır. İbn Nusayr yeni bir dini öğretinin ortaya çıkmasına kurucu bir rol oynasa da öldüğünde (873 veya 883)geride az sayıda takipçi bırakmıştır. İbn Nusayr'ın ölümünün ardından dini öğretinin devamını sağlayanlar Muhammed ibn Cundeb ve Abdullâh el-Cenân el-Cunbulânî'dir. Küfe ile Vasit arasındaki Cunbulâ köyünde yaşayan el-Cenân, Cunbalânîyye adıyla bir tarikat kurmuş ve fırkaya tasavvufi bir boyut kazandırmıştır. El-Cenan'ın Ebû Abdullâh el-Hüseyn ibn Hamdan el-Hasîbî'yi etkileyerek tarikatına sokmasıyla dini öğretinin bağımsız ve geniş kitlelere hitap eden bir fırka hale gelmesinin yolunu açmıştır. 873'de doğan el-Hasîbî, 11'inci imam Hasan el-Askerî ile yakın ilişkisi olan Cunbulâlî Şi'î bir ailenin oğludur. 926'dan 945'e kadar hapiste kalanel-Hasîbî daha sonra gizemli bir biçimde hapisten kurtulup Suriye'ye kaçmış ve bir süre yaşadığı Harran'da bir cemaat teşkil etmiştir. 10. yüzyılın ortasında Bağdat'ın Şi'î Büveyhilerin eline geçmesi, Mısır ve Suriye'nin bir bölümünde İsmâ'îlî Fatımilerin ve Halep bölgesinde de Şi'î Hamdanilerin egemenlik kurması, Şi'î İslam'ın siyasi gücünü arttırmış ve dolayısıyla da el-Hasîbî'ye yeni öğretiyi yaymak için uygun bir siyasi konjonktür sağlamıştır. Büveyhilerin kontrolündeki Irak'a geri dönen el-Hasîbî, Bağdat'taki cemaatin başına Alî ibn İsâ el-Cisrî'yi atamış ve Bağdat'ın yöneticisi olan Büveyhiler'den İzzeddevle Bahtiyar'ın desteğini görmüştür. Hayatının son yıllarında Halep'e giden el-Hasîbî, Hamdani hükümdarı Seyfüddevle'nin himayesine girmiştir. El-Hasîbî, Seyfüddevle'ye ithaf ettiği ünlü eseri *Kitab El-Hidâye el-Kübra'yı* Halep'te yazmıştır. Halep'teki cemaatin başına Muhammed ibn'Alî el-Cillî'yi getiren El-Hasîbî, 957 veya 969'da aynı kentte ölmüştür.⁴

El-Hasîbî'nin ölümünden sonra fırka biri Bağdat diğeri Halep olmak üzere iki merkezden idare edilmiştir. El-Cisrî'nin kontrolündeki Bağdat'taki cemaat hakkında çok fazla bilgi olmasa da cemaatin Moğolların kenti ele geçirmesinden sonra ortadan kalktığı sanılmaktadır. El-Hasîbî'nin Halep'teki halefi el-Cillî ise 960'tan sonra Bizans'ın Suriye bölgesine yaptığı askeri seferlerden dolayı oluşan kaos ortamında cemaatine liderlik yapmıştır. 994'ten sonra Halep'te öldüğü tahmin edilen el-Cillî'nin ardından Ebu Saîd el-Memnûn Surûribn el-Kâsım et-Tabarânî cemaatin başına geçmiştir. Et-Tabarânî bölgede ardı arkası gelmeyen savaşılarından dolayı cemaatiyle birlikte 1032'de Halep'ten ayrılıp Bizans'ın kontrolündeki Lazkiye bölgesine yerleşmiştir. Et-Tabarânî, burada Ebû-Ya'kub İshâk ibn Muhammed el-Ahmer'e nispet edilen ve nübüvvette Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'le ortak olduğunu söyleyen İshâkiler ile giriştiği mücadeleyi kazanmış ve mahalli hanedan Tenûhîler başta olmak üzere dağlık alanda yaşayan köylülerin kendisine katılmasını sağlamıştır.⁵ Böylece Lazkiye'nin Cebel Ensariyye (veya Cebel Nusayrîyye) bölgesi Nusayrîlerin günümüze kadar en önemli yaşam alanı haline gelmiştir. Nusayrî toplumunun tümü üzerinde otorite sahibi son dini lider olan Et-Tabarânî'nin Nusayrî öğretinin gelişmesinde ve Suriye'deki Nusayrî toplumunun ortaya çıkmasında önemli bir

⁴ Fiedman, a.g.e, s. 17-33; Matti Moosa, **Extremist Shiites: The Ghulat Sects**, New York, Syracuse University Press, 1988, s. 262-266; Muhammed Emin Gâlip et-Tavîl, **Arap Alevîlerinin Tarihi: Nusayrîler**, çev: İsmail Özdemir, İstanbul, Chivi yazılar, 2004, s. 164-168.

⁵ Halm, a.g.e., s. 146; Üzümlü, a.g.e., s. 271.

rolü olmuştur. Et-Tabarânî'nin ölümünden sonra Nusayrî toplumu birbirinden bağımsız şeyhler tarafından yönetilmiştir.⁶

Haçlıların gelişiyile Nusayrîlerin yaşadığı Cebel Ensariyye bölgesinde yeni siyasi ve askeri rekabetler ortaya çıkmış, Nusayrî toplumu bu çatışmacı ortamdan olumsuz etkilenmiştir. 12. yüzyılın başında Nusayrî topraklarının batı kısmı Haçlılar'ın egemenliğine girmiş, 1103'te Lazkiye Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir. Cebel Ensariyye bölgesindeki dağlık alanlarda Haçlı nüfuzu oldukça sınırlı kalmış, belki de bundan dolayı Batılı kaynaklarda Nusayrîler hakkında çok az bilgiye rastlanmaktadır. Bununla birlikte İsmâ'îlî-Nizarîler'in Cebel Ensariyye bölgesine gelişi ve Kadmus, Masyâf, EbûKubeys, Sayhûn gibi müstahkem mevkiiler elde etmesiyle Nizarîler ile Nusayrîler arasındaki çatışmalar patlak vermiştir. 1188'de Selâhaddin Eyyûbî'nin Lazkiye ve çevresindeki bazı kaleleri ele geçirmesiyle Cebel Ensariyye bölgesi Eyyûbîler'in hâkimiyeti altına girmiştir. Eyyûbî hâkimiyetinin sonunda Emîr Mekzûn es-Sincârî'nin liderliğinde Cebel Sincar'dan gelen bedevilerin Cebel Ensariyye'ye yerleşmesi, Nusayrî tarihi açısından önemli bir olaydır. İsmâ'îlî ve onlarla ittifak yapan Kürtlerin saldırıları karşısında Nusayrîlerin yardım istediği sonucu ilk kez 1220'de bölgeye gelen Emîr Mekzûn rakipleri tarafından bozguna uğratılıp adamlarıyla birlikte Cebel Sincar'a çekilmek zorunda kalmıştır. Emîr Mekzûn, bundan üç yıl sonra içinde kadın, çocuk ve yetişkin erkeklerin bulunduğu kalabalık bir grupla birlikte Cebel Ensariyye'ye geri dönmüş ve Cebile'ye yerleşmiştir. Emîr Mekzûn ile birlikte gelenler daha sonra Nusayrîler'in Haddâdin, Matâvira, Mahâlîbe, Darâvise, Numaylâtiyye ve Beni 'Alî aşiretlerini oluşturacaktır. Emîr Mekzûn, kısa sürede Ebû Kubeys ve Siyânu'yu ele geçirip kendine bir hâkimiyet alanı oluşturmuş, Kürtleri bölgeden uzaklaştırmış, İsmâ'îlîlerin nüfuzunu kırmış ve İshâk el-Ahmer'in öğretilerine ilişkin tüm kitapları toplayıp imha etmiştir. İbn el-Arabî'den etkilenen ve şiirlerinde tasavvufi duyguları dile getiren Emîr Mekzûn, 1240'ta ölmüş ve günümüze kadar Nusayrî tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁷

1260'da Ayn Calût'ta Moğol tehdidini durduran Memlûklular, önce Suriye'deki Sultan Baybars liderliğinde Suriye'deki İsmâ'îlî Nizarî varlığına son vermiş ve ardından yüzyılın sonunda kıyı bölgesindeki son Haçlıları bölgeden temizlemiştir. Memlûklular, Cebel Ensariyye'de yaşayan Batınî gruplar üzerinde merkezi devlet otoritesini sağlayabilmek için sıkı tedbirler almıştır. Sultan Baybars, her Nusayrî köyüne camii yapılmasını emretmiş, şarap içilmesi yasaklanmış ve bölgedeki köylülere ağır vergiler konulmuştur. Sultan Baybars'ın bu yolla Nusayrîlere Sünniliği kabul ettirme teşebbüsü, bir yandan Nusayrîleri camiilere gitmeye zorlarken diğer yandan da cemaatin kendi öğretilerini sürdürmek için daha kapalı bir grup haline gelmesine yol açmıştır. Nusayrî köylerine zorla camii inşa etmeve ağır vergiler koyma siyaseti ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁸ Hatta Memlûk Sultanı el-Melik en-Nâsr döneminde bu baskı siyasetinin bir sonucu sayılabilecek bir Nusayrî ayaklanması patlak vermiştir. 1317'de Cebel Ensariyye'nin Cebile köyünde kendini Muhammed el-Hasan el-Mehdi olarak tanıtan bir adam 3.000-5.000 Nu-

⁶ Moosa, a.g.e., s. 268.

⁷ Halm, a.g.e., s. 147; Üzüm, a.g.e., s. 271; Et-Tavîl, a.g.e., s. 246-247.

⁸ Fiedman, a.g.e., s. 56-57.

sayrî köylüyü etrafına toplayarak Memlûk otoritesine karşı ayaklanmıştır. Trablus'taki Memlûk valisinin Cebele'ye sevk ettiği 1.000 kişilik süvari birliği sayesinde ayaklanma kısa sürede bastırılmıştır.⁹

Sünnîlerin günümüze kadar Nusayrîlere bakışını etkileyen gelişmelerden biri de Memlûklular döneminde Şam'da yaşayan Hanbelî şeyh İbn Teymiyye'nin Nusayrîler aleyhine verdiği tartışmalı fetvalardır. İbn Teymiyye'nin sadece Nusayrîlere yönelik iki, Nusayrî ve Dürzîleri birlikte ele aldığı bir fetvası vardır. İlk fetvasında Nusayrîleri Batınî-Karmâtiler içinde değerlendiren İbn Teymiyye, onları Yahudi, Hristiyan hatta müşriklerden daha kâfir olarak nitelendirmektedir. İbn Teymiyye, Nusayrîlerin Hz. Muhammed'in ümmetine verdiği zararın dinsiz Moğollar ve Haçlılardan daha fazla olduğunu söylediği Nusayrîler ve Dürzîleri birlikte ele aldığı fetvasında ise kâfir olarak bahsettiği her iki grubun kestiği hayvanların yenilmemesi ve onların kadınlarıyla evlenmemesi konusunda Müslümanları uyardıktır. İbn Teymiyye'ye göre Nusayrîler ve Dürzîler "mürted"dir, ne Müslüman, ne Hristiyan ne de Yahudi olarak kabul edilmelidir. İbn Teymiyye, ayrıca onların İslam'ın emrettiği namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri yerine getirmediklerini, İslam'ın yasakladığı şeyleri yediklerini ve içtiklerini ifade etmektedir. Sadece Nusayrîlere yönelik ikinci fetvasında İbn Teymiyye, Hz. Ali'ye ulûhiyet atfetmekle suçladığı Nusayrîlerin İslam şeriatını kabul etmedikleri sürece öldürülmeleri gerektiğini belirtmektedir. İbn Teymiyye, 1317'de Cebele'de Memlûk otoritesine karşı başlayan ayaklanmanın lideri Muhammed el-Hasan el-Mehdi'yi kastederek "bu şeytan öldürülmelidir" demektedir. İbn Teymiyye'nin günümüze kadar tesir uyandıran bu fetvalarının dinî gerekçelerin ötesinde dönemin siyasi şartlarının etkisi altında verilmiş olması muhtemeldir. Memlûk sultanlarının Suriye'deki Batınî gruplara karşı mücadele verdiği ve bölgenin Moğol tehdidi altına girdiği bir süreçte Sünnî siyasi otoriteye yakın bir tutum takınmış olması normal bir durumdur. Bilhassa son fetvasının 1317'de Cebele'de Memlûk otoritesine karşı başlayan Nusayrî ayaklanmasıyla doğrudan ilgili olduğu aşîkârdır.¹⁰

Memlûk sultanlarının Nusayrîler üzerinde uyguladığı baskıcı siyaset ve İbn Teymiyye'nin verdiği tartışmalı fetvalar, hem Nusayrîlerin toplumsal kimliğinin şekillenmesinde hem de Sünnîlerin Nusayrî algısında uzun süreli etkiler doğurmuştur. İçerik kapalı bir toplum haline gelen Nusayrîler, Sünnî siyasi ve dinî otoritelerin kendilerine zulüm ettiği fikrini kuşaktan kuşağa aktarırken Sünnîlerin çoğu ise günümüze kadar Nusayrîleri İslam dışı sapkın bir topluluk olarak algılamıştır. Bu karşılıklı şüphelerin, güvensizlik duygusunun ve suçlamaların Nusayrî-Sünnî ilişkilerini derin bir biçimde etkilediğine ve her iki toplumun birbirlerini düşmanlaştırmasına büyük katkı yaptığına kuşku yoktur.

⁹ Sato Tsugitaka, "Islam in Middle Eastern Studies- Muslim and Minorities", Sato Tsugitaka(Ed.), **Muslim Societies: Historical and Comparative Aspects**, Londra&New York, Routledge, 2004, s. 3. Ayrıca Bkz. Sato Tsugitaka, **The Syrian Coastal Town of Jabala: Its History and Present Situation**, Tokyo, Meikei Printing, 1988.

¹⁰ Yaron Friedman, "İbn Taymiyya's Fatâwâ against the Nusayrî-Alawî Sect", **Der Islam**, Vol. 85, No. 2, 2005, s. 349-363.

Osmanlı Döneminde Nusayrî Toplumu

1516'da Osmanlı Sultanı II. Selim'in Suriye bölgesini egemenliği altına almasıyla Cebel Ensariyye'de yaşayan Nusayrîler, Memlûkluların ardından yeni bir Sünnî iktidarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Safevi Hükümdarı Şah İsmail ile Osmanlı Sultanı II. Selim arasındaki siyasi ve askeri çekişmelerin mezhepsel boyutu Osmanlı idarecilerinin Suriye bölgesindeki tüm Şi'îlere olduğu gibi Nusayrîlere de bakışını olumsuz etkilemiştir. II. Selim, Suriye'de bir düzen kurabilmek için bir yandan askeri tedbirler almış diğer yandan da Cebel Ensariyye ve kıyı bölgelerinde Türkmenleri iskân etme yoluyla mezhepsel dağılımı şekillendirmeye çalışmıştır. Ayrıca 16. yüzyılda Osmanlı yönetimi Nusayrîlerden *dihrem er-rical* adı verilen bir varlık vergisi almış,¹¹ bu vergi bir süre sonra kaldırılrsa da Nusayrîler üzerindeki ağır vergi yükü devam etmiştir. Buna rağmen 16. yüzyılda Suriye'nin Osmanlı egemenliğine girmesinin ardından merkezi devlet ile Nusayrîler arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde istikrarlı bir sürece girdiği aşikârdır. Bu istikrarın ana nedenlerinden biri, Osmanlı yönetiminin devlete karşı vergi yükümlülüğünü yerine getirdiği ve sadakatini koruduğu sürece Nusayrî toplumunun iç işlerine karışmaması ve onlara aşiret reislerinin kontrolü altında özerk bir yaşam sunmasıdır. Osmanlı döneminde Nusayrîler, Cebel Ensariyye'nin dağlık bölgeleri ve bunun etrafındaki Lazkiye ve Hama'nın düzlükleri olmak üzere sınırlı bir alanda yaşamaya devam etmiştir. Kuşkusuz Nusayrîler arasında aşirete, inanç ve toplumsal sınıfa dayalı bölünmelerin toplumun iç dayanışmasını olumsuz yönde etkilediği ve Osmanlıların bölgede tesis ettiği düzenin sürmesini kolaylaştırdığı aşikârdır.¹²

Nusayrîler, Osmanlı dönemi boyunca Hayyâtın, Haddâdin, Kelbiyye ve Matâvira olmak üzere dört büyük aşiret konfederasyonu ve bunlara bağlı çok sayıda klan/aileden gelen aşiret reislerinin kontrolü altında yaşamıştır. Nusayrî aşiret reisleri arasındaki süre giden kanlı çatışmalar, Nusayrî toplumunun birliğini olumsuz etkilemiş ve birlikte hareket etme duygusunun ortaya çıkmasını engellemiştir. Nusayrî toplumu, 17. yüzyılın başında dini olarak da iki önemli gruba bölünmüştür. İlki 15. yüzyılda yaşayan Ali el-Haydarî'ye nisbetle Haydariyye (Gaybîyye, Şemsîyye), ikincisi 1601'de ölen Muhammed b. Yunus el-Kilâzî'ye nisbetle Kilâzîyye (Kamarîyye) adını almıştır. Her iki grup da inanç konusundaki farklılıklarla birlikte kendi şeyhlerinin kontrolü altında varlıklarını sürdürmüştür. Bunlara ek olarak Nusayrî toplumu sınıfsal olarak da din adamları (şeyhler), toprak sahipleri ve toplumun büyük kısmını oluşturan köylüler şeklinde üçe bölünmüştür. Nusayrî toplumundaki bu bölünmeler, uzun yıllar sadece toplumun kendi içindeki ilişkileri değil egemenlikleri altında yaşadıkları siyasi otoritelerle ilişkileri de derinlemesine etkilemiştir.¹³

¹¹ Bernard Lewis, "Ottoman Land Tenure and Taxation in Syria", *Studia Islamica*, No. 50, 1979, s. 121.

¹² Yvette Talhamy, "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 6, 2008, s. 895.

¹³ Yvette Talhamy, "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 6, 2008, s. 895-896; Louis Massignon, "Nusayrîler", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, Cilt 9, 1988, s. 368-369.

19. yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun tüm topraklarını etkisi altına alan siyasi, ekonomik ve toplumsal değişim, Osmanlı merkezi yönetiminin zayıflığı ve Batılı devletlerin artan nüfuzu ile birlikte Suriye bölgesindeki gelişmelere doğrudan yön vermiştir. İlk olarak 1832’de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın Suriye’yi işgali ile bölge kısa süreliğine Osmanlı egemenliğinin dışına çıkmış, fakat bölgenin yeni idarecileri ile Nusayrîler arasındaki ilişkiler oldukça olumsuz şartlarda gelişmiştir. İbrahim Paşa’nın Suriye’de giriştiği idari ve mali uygulamalar ve bilhassa silahsızlandırmaya ve asker almaya yönelik zorlamalar, görece özerk olarak yaşamaya alışmış Nusayrîler tarafından hoş karşılanmamıştır. 1834’te Mısır yönetimine karşı Nusayrîler silahlı bir ayaklanmaya girişince Osmanlı yönetimi Nusayrîlere destek vermiş ve İbrahim Paşa’ya karşı savaşmaları için onları silahlandırmıştır. Bu süreçte İbrahim Paşa’nın radikal reformlarına karşı çıkan dağlık alanlarda yaşayan Nusayrîler Osmanlı yönetimine yakınlaşırken kıyı bölgelerde yaşayan Nusayrîler ise dini açıdan eşitlik getireceği sözü veren İbrahim Paşa’nın yanında yer almayı tercih etmiştir.¹⁴ Bu bölünme, Nusayrî aşiretlerin kendi aralarında çatışmaları tetiklemiş ve bölgede büyük bir kaos dönemi başlamıştır. 1841’de Suriye’deki Mısır egemenliği sona ermesine rağmen Nusayrî bölgelerindeki kaosu devam etmiştir. Bilhassa Osmanlı yönetiminin Tanzimat Hareketi çerçevesinde merkezi otoriteyi güçlendirme teşebbüsleri, Nusayrîlerin bu kez Osmanlı yönetimine karşı silahlı mücadeleye girişmesine yol açmıştır. Bu yıllarda Osmanlı askerleriyle çatışma girmekten çekinmeyen Nusayrîler, 1853’te Osmanlı yönetiminin Kırım Harbi’nden dolayı bölgedeki birliklerinde azaltmaya gitmesiyle daha geniş bir hareket alanı bulmuştur. Matâvira aşiretinden İsmail Hayri Bey, durumu fırsat bilerek Hayyâtın ve Haddâdin aşiretlerinden Nusayrîlerin yoğun olarak yaşadığı Safita’yı ele geçirmiştir. Kırım Harbi ile meşgul olan Osmanlı yönetimi, İsmail Hayri Bey’e karşı askeri güç kullanmak yerine onu Safita’nın yöneticisi yapıp ödüllendirerek durum sakinleştirmeye çalışmıştır. İsmail Hayri Bey, diğer Nusayrî aşiretleriyle işbirliğini güçlendirerek ve silahlı adamları sayesinde nüfuzunu ve servetini arttırmıştır. 1856’da Kırım Harbi’nin bitmesiyle Osmanlı birliklerinin bir kısmı Suriye’ye geri gelse de Osmanlı yönetimi İsmail Hayri Bey ile doğrudan çatışmaya girmek yerine ondan vergi alıp statükoyu korumayı tercih etmiştir. Fakat İngiltere ve Fransa’nın Suriye’deki iç meselelere daha fazla müdahil olmaya başlaması ve İsmail Hayri Bey ile bölgede yaşayan Hristiyanlar ve Sünnîler arasındaki gerilim, 1858 Eylül’ünde Osmanlı birliklerinin bölgeye askeri müdahalesini getirmiştir. İsmail Hayri Bey, Osmanlı birlikleriyle başlayan çatışmalardan kaçıp Kelbiyye aşiretinden olan dayısı Ali eş-Şıla’nın evine sığınmış, fakat eş-Şıla Osmanlı idarecileriyle anlaşıp yeğeni İsmail Hayri Bey’i iki kardeşiyle birlikte öldürüp Osmanlı birliklerine teslim etmiştir.¹⁵

19. yüzyılın ortasında Suriye bölgesindeki en dikkat çekici gelişmelerden biri de Cebel Ensarıyye’de yaşayan Nusayrîlere yönelik Hristiyan misyonerlik faaliyetleridir. Aslında Batılı seyyahların Nusayrî toplumuna ilgisi daha 18. yüzyılın sonundan itibaren başlasa da 19. yüzyılın ortasında bunlara bölgede görev yapan Batılı diplomatların ve misyonerlerin de katılmasıyla bu ilgi zirve noktasına ulaşmıştır. Cebel Ensarıyye’den ge-

¹⁴ Necati Alkan, “Fighting for the Nusayrî Soul: State, Protestant Missionaries and the ‘Alawîs in the Late Ottoman Empire”, *Die Welt des Islams*, No. 52, 2012, s. 28.

¹⁵ Talhamy, a.g.e., s. 897-904.

çen Batılı seyyahlar ve misyonerler aynı zamanda Nusayrîlerin inanç, kültür, toplumsal yapı ve yaşam tarzlarını Batı dünyasında ilk kez kaleme alan oryantalistlerdir. Bu oryantalist yazarların Nusayrîlik hakkındaki en önemli kaynaklar olarak görülmelerinin nedeni kuşkusuz bu gizemli inancın dini metinlerini ortaya çıkarmaya yönelik teşebbüsleridir. 1850'lerde uzun süre Nusayrîler arasında yaşayan Anglikan misyoner Papaz Samuel Lyde, 1860'da Londra'da yayınladığı *The Asian Mystery* adlı kitabında -Lazkiyeli Hristiyan bir tüccardan 1830'larda aldığını iddia ettiği -*Kitâb el-Meşyaka* adlı Nusayrî dini metninin parçalarına yer vermiştir.¹⁶ Lyde'nin kitabından üç yıl sonra bu kez Beyrut'ta, Hristiyanlığa geçmiş bir Nusayrî şeyhi olan Adanalı Süleyman Efendi tarafından kaleme alınan *Kitâb el-Bâkura es-Süleymâniyye fî Keşfi Esrâr-ı Diyânet en-Nusayrîyye* adlı kitap yayınlanmıştır. Kitabın en ilginç yönü, içinde Nusayrîlerin din ve ibadet kitabı olan ve 16 sureden oluşan *Kitâb el-Mecmû'*nun yer almasıdır. *Kitâb el-Mecmû'* 1866'da Edward E. Salisbury tarafından Arapça ile birlikte İngilizce tercümesi yapılarak *Journal of American Oriental Society*'de yayınlanmıştır.¹⁷ Fransız Rene Dussaud da, 1900'de Paris'te yayınladığı *Histoire et Religion des Nasairis* adlı kitabının içinde *Kitâb el-Mecmû'*nun Arapçası ile birlikte Fransızca tercümesi yer almıştır.¹⁸ Lyde, Nusayrî inancını eski Yunan ve Pers inançlarının bir karışımı olarak görürken Dussaud ise Nusayrîliği Fenikelilerin paganizmden İsmâ'iliğe evrilen bir inanç şekli olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte 19. yüzyılda Suriye'de bulunan Eli Smith, Cornelius Van Dyck ve Henri Lammens gibi misyonerler Nusayrîliği Hristiyanlık ile ilişkilendirmeye çalışmıştır.¹⁹

Nusayrîlik ile Hristiyanlığı ilişkilendirme çabaları büyük ölçüde Hristiyan misyonerlerin Nusayrîleri din değiştirmede hedef olarak görmeye başlamasıyla yakından ilişkilidir. 1820'ler Suriye gelen Protestan misyonerlerin bölgedeki yerli Hristiyanlar Protestanlığa döndürme teşebbüsleri, Katolik misyonerler karşısında yeterince başarılı olamayınca onlar da ilgilerini bölgedeki Dürzîler ve Nusayrîler gibi Sünnîler tarafından Müslüman olarak kabul edilmeyen heterodoks gruplara çevirmiştir. Protestan misyonerler, yoksulluk ve cehalet içinde yaşayan Nusayrîlerin çocuklarını bölgede kurdukları okullara çekerek onlara Protestanlığa döndürebileceklerini düşünmüştür. Protestan misyonerlerin Nusayrî bölgelerindeki eğitim faaliyetleri, Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı idarecilerinin dikkatini çekmiş ve Osmanlı yönetiminin Nusayrîlere yönelik daha aktif bir siyaset izlemesine yol açmıştır. Aslında Bâb-ı Âli'nin resmi olarak tanımadığı ve Râfîzî (heretik) olarak adlandırdığı Nusayrîlere bakışı oldukça ilginçtir. Bâb-ı Âli, Nusayrîleri Râfîzî olarak adlandırmasına rağmen onlarıcızye vergisinde muaf tutarak

¹⁶ Bkz. Samuel Lyde, *The Asian Mystery: Illustrated in the History, Religion and Present of the-Ansairehor Nusairis of Syria*, Londra, Longman, 1860; Bella Tendler Krieger, "The Rediscovery of Samuel Lyde's Lost Nusayrî Kitâb al-Mashyakha (Manuel for Shykhs)", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 24, No. 1, 2014, s. 1-16.

¹⁷ Edward E. Salisbury, "The Book of Sulimân's First Ripe Fruit, Disclosing the Mysteries of the Nusairian Religion", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 8, 1866, s. 227-308.

¹⁸ *Kitâb el-Mecmû'*, 19. yüzyıldan günümüze kadar Nusayrîlerin Hz. Ali'ye ulûhiyet isnat ettiklerine dair iddiaların temel dayanağını teşkil etmiştir.

¹⁹ Lyde, a.g.e., s. 49-50; H. Lammens, *İslâm: Beliefs and Institutions*, çev. (Fransızcadan İngilizceye) E. Denison Ross, Yeni Dehli, Oriental Books Reprint Corporation, 1979, s. 175.

resmen gayri-Müslim olarak tanımlamaktan da kaçınmıştır. Hatta Osmanlı idaresi Protestan misyonerlerin faaliyetlerine karşı uygulamaya koyduğu aktif siyaset bağlamında Nusayrîlere Sünnîliği kabul ettirme teşebbüsüne *tashih-i i'tikâd* (inancın düzeltilmesi) adını vermiştir.²⁰

Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanan *tashih-i i'tikâd* siyasetinin Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine karşı bir tedbir olduğu gibi Nusayrîlerin devlete sadakatının sağlanmasını da amaçladığı aşîkârdır. Ayrıca *tashih-i i'tikâd* siyaseti, Tanzimat'tan beri süren merkezi iktidarı güçlendirme çabaları ve Sultan II. Abdülhamid'in izlediği İttihad-ı İslam siyaseti ile yakından ilgilidir. 1870'lerden itibaren Osmanlı yerel idarecileri, Nusayrîlerin yaşadıkları yerlerde artan Hristiyan misyonerlik faaliyetleri karşısında Bâb-ı Âlî'yi uyarmış ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. 1878-1881 yıllarında Suriye Valisi olan Mithat Paşa, Nusayrî bölgelerindeki yoksulluk, geri kalmışlık ve güvenlik gibi sorunların askeri yöntemlerle değil bölgeye okul ve yol yapılması yoluyla çözülebileceğini dile getirirse de görev süresi bunları yapmak için yeterli olmamıştır. Mithat Paşa'dan sonra bölgede görev yapan Osmanlı idarecileri de Nusayrîlerin eğitilmesine yönelik çabalar ortaya koymuştur. Lazkiye Mutasarrıfı Ziya Bey, Bâb-ı Âlî'ye Nusayrîlerin Hanifiliğe geçme konusunda istekli olduklarını, bölgede devlet eliyle camii ve okulların açılması suretiyle Nusayrîlere İslam inancının öğretilebileceğini ve onların Protestan misyonerlerin elinden kurtarılacağını bildirmiştir. Beyrut Valisi Aziz Paşa da, benzer bir biçimde Lazkiye, Cebile, Markab ve Sahyun'da Nusayrîlerin talepleri yerine getirilirse bölgede faaliyet gösteren Hristiyan rahiplerin tesirinin kalmayacağını Bâb-ı Âlî'ye bildirmiştir. Bu uyarıları dikkate alan Bâb-ı Âlî, 1890'dan itibaren Nusayrî bölgesinde camii ve okul inşasına hız vermiş ve çok sayıda Nusayrî Hanifiliğe geçişi sağlanmıştır.²¹

Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanan *tashih-i i'tikâd* siyaseti başlangıçta başarılı görünse de zaman geçtikçe Nusayrîleri Sünnileştirme konusunda geniş çaplı ve kalıcı sonuçlar doğurmadığı ortaya çıkmıştır. 1895'te Lazkiye Mutasarrıfı Ziya Bey'in ölümünün ardından Nusayrî bölgelerindeki camii ve okulların işlevsiz hale gelmiş ve depo ve ahır olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu başarısızlığın muhtelif nedenleri olduğu aşîkârdır. Bunlardan ilki, bölgeye gönderilen muallimlerin Nusayrîlere karşı duyduğu taassup ve nefret duygularının Nusayrî çocukların okullara olan ilgisini azaltmış olmasıdır. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan Sünnîlerin Nusayrîlerin Hanifiliğe geçişine şüpheyle bakması ve *takiyye* yapıp gerçek inançlarını sakladıklarını düşünmesi, Nusayrîler ile Sünnîler arasındaki güvensizliğin sürmesine neden olmuştur. Feodal ilişkiler üzerinden nüfuz ve servet sahibi olan büyük toprak sahibi Nusayrî ve Sünnî aşîret reislerinin ise Nusayrî köylülerin Hanifiliğe geçişini kendi menfaatleri açısından uygun görmedikleri ve bunu engellemek için çaba gösterdikleri aşîkârdır. Tüm nedenlerden dolayı *tashih-i i'tikâd* siyaseti ile Nusayrîleri devlete entegre etme teşebbüsünü büyük ölçüde başarısızlığa uğra-

²⁰ İlber Ortaylı, "Alevîlik, Nusayrîlik ve Bâb-ı Âlî", İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz (Haz.), **Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1999, s. 39-42.

²¹ Alkan, a.g.e., s. 44-46; Uğur Akbulut, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrîleri (19. Yüzyıl)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 54, 2010, s. 119-121.

miş ve Mithat Paşa'nın Suriye valiliği döneminden beri Bâb-ı Alî'nin Nusayrî bölgelerine adalet, eğitim ve refah getirme planları hiçbir somut sonuç ortaya çıkarmamıştır.²²

Fransız Mandası Döneminde Nusayrîler

Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından Suriye topraklarında Emir Faysal'ın liderliğinde bir devlet yapısı ortaya çıksa da bu devlet yaklaşık 2 yıl yaşayabilmiştir. 1920 Temmuz'unda Fransız birliklerinin Yusuf el-Azma komutasındaki Faysal'ın düzensiz birliklerini Meysalun'da yenmesiyle Suriye Fransa'nın kontrolüne girmiştir. Suriye'de Fransızların kontrolünde bir manda yönetimi teşkil edilmesi Nusayrîler için fırkanın tarihinde yeni bir dönem açılmıştır. Kuşkusuz Fransa'nın Suriye'de çoğunluğu oluşturan Sünnîlerden gelebilecek milliyetçi ve bağımsızlıkçı bir hareketi engellemek için uyguladığı azınlık siyaseti ülkedeki dini ve etnik azınlıklıkların ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmiştir. Eylül 1920'de Lazkiye bölgesinde Nusayrîler için özerk bir bölge oluşturulmuş ve Temmuz 1922'den itibaren Alevî Devleti (Fransız belgelerinde *Territoiredes Alaouites*, Arapçada *Devle el-Allavîyyun*) olarak adlandırılmıştır. 1930'lardan itibaren Fransızların Lazkiye Hükümeti adını verdiği idari yapı, Suriye'nin tek bir devlet yapısı haline geldiği 1936'ya kadar varlığını sürdürmüştür, 1939'da İkinci Dünya Savaşı'yla ortaya çıkan kaos ortamında yeniden kurulsa da 1942'de varlığı sona ermiştir. Fransızlar, Nusayrîlerin toplumsal kimliğini güçlendirmek için onları ayrı bir mezhepsel grup olarak tanımlamış ve kendi dini mahkemelerini kurma iznini vermiştir.²³ Alevî Devleti, 1933 yılı itibarıyla 334.173 kişilik bir nüfusu içinde barındırıyordu. Nüfusun 213.066'sı Nusayrîlerden, 61.817'si Sünnîlerden, 5.669'u İsmâ'îlîlerden ve 53.604'u Hristiyanlardan oluşuyordu.²⁴

Nusayrî liderlerin manda döneminde Fransız yanlısı bir siyasi eğilim sergiledikleri söylene de aslında Alevî Devleti'nin kuruluşunun arifesinde Nusayrî toplumu içinde Fransızlar ile ilişkiler konusunda ortak bir bakış açısı olmadığı ve yerel liderlerin Arap milliyetçileri ile Fransızlar arasında tercih yapmaya zorlandıkları aşîkârdır. Öyle ki Cebel Ensarîyyeli Nusayrî Şeyh Salih el-Âlî'nin ülkedeki yabancı işgaline karşı 1919 yılı başında başlattığı silahlı direniş hareketi Fransızlar ile Nusayrîler arasındaki ilişkilerin oldukça olumsuz şartlarda başlamasına yol açmıştır. Aralık 1918'te Tartus'taki Nahiyat-Bedr'de Nusayrî ileri gelenleriyle bir toplantı yapan Şeyh Salih, toplantıya katılanları kıyı bölgelerini işgal eden Fransızların Suriye'yi parçalamak istediği konusunda uyarmış ve Fransız işgaline karşı savaşıma çağrısı yapmıştır. Toplantıyı haber alan Fransız yetkililerin, Kadmus'taki Fransız birliklerini Şeyh Salih'i tutuklamak için Bedr'e yollamasıyla Şeyh Salih'in silahlı adamları ile Fransızlar arasındaki silahlı çatışmalar patlak vermiştir. Vâdî el-Uyum batısındaki Niha köyünde karşılaştığı Fransız birliklerini bozguna uğratan Şeyh Salih, daha sonra kendi komutası altındaki silahlı adamları disiplinli ve düzenli

²² Alkan, a.g.e., s. 46-48; Akbulut, a.g.e., s. 122.

²³ Albert Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Beyrut, Oxford University Press, 1968, s. 173; Eyal Zisser, "The Alawis, Lord of Syria: From Ethnic Minority to Ruling Sect", Ofra Bengio-Gabriel Ben-Dor (Ed.), *Minorities and the State in the Arab World*, Boulder&Londra, Lynne Rienner Publishers, 1999, s. 131.

²⁴ Massignon, a.g.e., s. 365.

bir askeri güç haline getirmeye çalışmıştır. Şeyh Salih el-Ali'nin 1919 başında başlattığı silahlı direnişin Cebel Ensariyye'de Fransızlara karşı hızlı bir biçimde etkili olduğu ve Fransızları oldukça zor durumda bıraktığı aşikârdır. 1919 yılının bahar aylarında bu kez Kürt asıllı Suriye milliyetçisi İbrahim Hananu'nun Halep civarında silahlı bir milis gücü Fransızlara karşı savaşımaya başlamasıyla ülkedeki Fransız karşıtı direniş hareketi daha da genişlemiştir. Bu süreçte hem Şeyh Salih hem de Hananu, Anadolu'da bağımsızlık savaşı veren Türk milliyetçilerinden destek görmüştür. Fakat 1920 yılının yaz aylarından itibaren ülkedeki şartlar Fransızların lehine dönmeye başlamış ve 24 Temmuz 1920'de yapılan Meysalun Savaşı'nda Emir Faysal'ın güçlerinin Fransızlara yenilmesinin ardından Şam'ın işgal eden Fransızlar, ülkenin farklı yerlerindeki silahlı direniş hareketlerini bastırmaya girişmiştir. Fransız Yüksek Komiser General Henri Gouraud'ın emriyle Kasım ayında Cebel Ensariyye'ye yollanan Fransız birlikleri Şeyh Salih'in köyü Şeyh el-Bedr'e girmiş ve çok sayıda Nusayrî ileri gelenini tutuklamıştır. Fransız birliklerinin gelişi üzerine Cebel Ensariyye'nin kuzeyine kaçan ve saklanan Şeyh Salih, Fransızlar tarafından gıyabında yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Fransız Yüksek Komiser Gouraud'ın 1922'de çıkardığı affın ardından köyüne dönen Şeyh Salih ölene kadar siyasi faaliyetlerin uzağında sakin bir yaşam sürdürmüştür.²⁵

Şeyh Salih el-Ali'nin silahlı direnişi sürerken Fransızlar kendi himayeleri altında bir Nusayrî/Alevî devleti planını devreye sokmuş ve bazı Nusayrî aşiret reisleri de bu planın uygulamaya geçirilmesinde oldukça istekli bir tutum takınmışlardır. Özerk veya bağımsız bir idari yapının kurulmasının Nusayrî aşiret reisleri tarafından Sünnî egemenliğinden kurtuluş için bir yol olarak görüldüğü söylenebileceği gibi bu aşiret reislerinin kendi arasındaki mücadeleler ve kişisel menfaatleri bağlamında değişken tavırlar takındıkları ve Fransızlar ile ilişki kurma konusunda birlikte hareket etmedikleri aşikârdır. Nitekim Fransızlar Nusayrî toplumunu kontrol altında tutmak için aşiret reislerini bir araç olarak görmüş ve aşiretler arasındaki ihtilafları kendi lehine yönlendirmiştir. Aşiret reisleri arasında kendi menfaatleri icabı bölgenin özerkliğini bahane edip Arap milliyetçilerden uzak duranlar olduğu gibi menfaatleri zedelenenler Arap milliyetçileriyle ayrılıkçılar arasında gidip gelmiştir. Hayyâtin'den Cebir el-Abbas, Matâvira'dan Aziz el-Havvaş ve Kelbiyye'den Muhammed Cüneyd gibi üç önemli aşiret reisi, kendi toplumları içindeki güç dengeleri ve Fransızlar ile kurulan ilişkilerin durumuna göre bazen Arap milliyetçisi bazen de ayrılıkçı görüşlere yakınlık göstermiştir.²⁶ Fransız menfaatleriyle kendi menfaatini birleştiren Nusayrî liderlerin ilki, kuşkusuz Haddadin aşiretinden İbrahim ve kardeşi Ali el-Kinj'dir. 1918'den beri Fransızlara verdikleri destek sayesinde varlıklı ve nüfuzlu bir adam haline gelen İbrahim Kinj, 1931'de Lazkiye Temsilciler Meclisi'nin başkanlığına atanmıştır. 1920'lerde Fransızlarla yakınlaşan Hayyâtin aşiretinden Cebir el-Abbas da bu süreçte Lazkiye Konseyi'nin başkanlığını yapmıştır. Cebir el-Abbas, 1933'ten itibaren Fransızlar ile ilişkilerini kesip Suriye'nin birliğini savunmaya başlamıştır. Matâvira'dan

²⁵ Moosa, a.g.e., s. 282-283; Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab-Nationalism, 1920-1945*, Princeton University Press, 1987, s. 99-110.

²⁶ Kais Firro, "Nusayrîliğin Milliyetçilik ve Milli Devlete Adaptasyonu", İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz (Haz.), *Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1999, s. 222-223.

Aziz el-Havvaş ise Suriye milliyetçileriyle güçlü bağlara sahip olmuştur. Kelbiyye aşiretinden Muhammed Cüneyd de ayrılıkçılık ile Suriye milliyetçiliği arasında gidip gelenler aşiret reislerinden biridir.²⁷

Fransız mandası döneminde Fransız menfaatleriyle kendi menfaatini birleştiren en sıra dışı Nusayrî liderlerden biri kuşkusuz Süleyman el-Mürşid'dir. 1905'te Cebel En-sariyye'nin Cevbet Bursal köyünde doğan Süleyman, 16 yaşında çobanlık yaparken kendisinin dini bir kutsiyet taşıdığını (yarı tanrı) iddia etmiş ve çok sayıda Nusayrî köylüyü peşinden sürüklemiş bir kişidir. Süleyman'ın dini hareketinin kısa sürede siyasileşmesi (bölgedeki köylülerin silahlanması ve devlete vergi ödemeyi reddetmeleri) Fransız yetkilileri endişelendirmiş ve Nisan 1924'te bölgeye bir Fransız birliği sevk edilmiştir. Fransızlar ile Nusayrî köylüler arasında çıkan çatışmada 50 köylü öldürülmüş ve Süleyman da yakalanarak Rakka'ya sürgüne yollanmıştır. Süleyman el-Mürşid sürgüne yollandıktan sonra Fransız yetkililer, geniş bir kitleyi peşinden sürükleyebilen bu genç şeyhin ülkedeki Arap milliyetçilerine karşı siyasî bir figür olarak kullanılabileceğini fark etmiştir. Bunun üzerine Fransızlar Süleyman ile ilişkilerini düzeltmeye çalışmış ve genç şeyh Cebel En-sariyye'ye döndükten sonra binlerce müridi olan bölgenin en büyük toprak sahiplerinden biri olmuştur. Süleyman, Fransızların desteği sayesinde bölgesindeki bütün üretiminin vergilerini toplayan, müritlerinin hediye olarak verdiği para ve toprağı kabul eden, hatta kendi kurduğu mahkemelerde köylüleri yargılayan sıra dışı bir lider haline gelmiştir. İleri gelen Nusayrî ailelerin kızlarıyla evlenmek suretiyle nüfuzunu daha fazla güçlendiren Süleyman, 1937'de Suriye Parlamentosu'na da seçilmeyi başarmıştır. 1939'da Süleyman el-Mürşid binlerce müridi ve Fransızlar tarafından verilen çok sayıda silâh ile Şam merkezli Suriye Devleti'ne karşı Lazkiye'de ilk silahlı ayaklanmaya başlatan kişi olacaktır.²⁸

1925'te Halep ve Şam'daki özerk idari yapılar Suriye Devleti adı altında birleşse de Lazkiye'deki Alevî Devleti varlığını sürdürmüştür. 1925'te Dürzî lider Sultan Paşa el-Atraş tarafından başlatılan ve kısa sürede kentlerde yaşayan Sünni Arap milliyetçisi liderlerin de katıldığı Fransız karşıtı ayaklanma sırasında Lazkiye bölgesinde yaşayan Nusayrîler tarafsız kalmayı tercih etmiştir.²⁹ Sultan Paşa el-Atraş ayaklanmasının 1927'de bastırılmasından sonra bağımsızlık yanlısı Suriyeli milliyetçi liderler, Fransızlara karşı mücadelelerini siyasî alanda sürdürmüştür. 1930'da Fransız yetkililer, milliyetçi ve birlikçi siyasetçilere bir taviz olarak Alevî Devleti'nin adını Lazkiye Hükümeti olarak değiştirmiştir. Fransız yetkililer, bu süreçte Nusayrî aşiret reisleri ile kurdukları ilişkiler yoluyla bölgedeki Sünni toprak sahiplerine karşı bir denge kurmaya çalışmıştır. Fakat 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vaat eden Fransa-Suriye Antlaşması'nın imzalanması, hem Lazkiye Hükümeti'nin idari olarak hem de Nusayrîlerin toplumsal olarak Suriye Devleti'ne adaptasyonu açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ocak 1937'de Ulusal Blok üyesi Humuslu Mazhar Raslan'ın Lazkiye'ye vali olarak atanması ise bölgenin merkezi devlete bağlanmasının ilk işaretidir.³⁰

²⁷ Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 19.

²⁸ Moosa, a.g.e., s. 418; Seale, a.g.e., s. 20-21.

²⁹ Itamar Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, No. 4, Ekim 1979, s. 693-712.

³⁰ Hourani, a.g.e., s. 205-206.

Lazkiye’deki ayrılıkçı Nusayrîler, bölgenin özerkliğinin koruması ile ilgili bir kampanyaya girişse de bazı Lazkiyeli aşiret reisleri bu kampanyaya ayrılıkçılıkla mücadele etmek ve Suriye’nin birliğine destek verme adına Alevî-Müslüman Gençlik Birliği adlı bir örgüt kurarak cevap vermiştir. Birliği oluşturanlar arasında, toprak sahibi iki Sünnî ailenin üyeleri, az miktarda Grek Ortodoks ve Nusayrî Hayyâtın aşiretinin varlıklı ileri gelenlerinden Abbas Klanı vardı. Bölgenin özerkliğini savunan Nusayrîler taleplerini kabul ettirmek ve Raslan’ın yerine yerel valinin atanması için 1937 seçimlerine kadar büyük çaba harcamıştır. 1937 parlamento seçimlerinden sonra Lazkiye’ye yeni vali olarak Halepli Arap milliyetçisi İhsan el-Cabiri atanmıştır. Cabiri’nin göreve başlaması, Lazkiye’deki siyasi gerilimi yükseltirken Fransızlar da Cabiri’nin otoritesini kırmak için Nusayrî aşiretleri silahlandırmaya girişmiştir. Bu süreçte Paris’te eğitim almış bir avukat olan Münir Abbas, hem Nusayrî Hayyatın aşiretinin liderlerinden biri, hem de birliği savunan bir lider olarak Lazkiye’de önemli bir siyasi güce sahip olmuştur. Abbas, Suriye’nin birliğini savunurken kendi toplumunun çıkarlarını da gözetmeye dikkat etmiştir.³¹ 1939’da Fransızların desteğiyle Süleyman el-Mürşid’in çıkardığı silahlı ayaklanma ve Fransız Yüksek Komiseri M. Puaux’ın anayasa ve meclisi feshetmesiyle Lazkiye’deki özerk yapı tekrar kurulsa da İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı şartlar altında bu özerk yapının ömrü çok uzun olmamıştır.

1930’lu yıllarda Suriye’nin bütünlüğünü savunan Sünnî Arap milliyetçileri ile Sünnî egemenliğinde yaşamaktan endişe duyan Nusayrîler arasında bir uzlaşma zemininin ortaya çıkmaya başladığı aşikârdır. Nusayrîlerin Arap kimliğine yapılan vurgu üzerinden Suriye’de millî devlete adaptasyonu uygun bir seçenek haline gelmiştir. Aslında daha önceleri Şeyh Süleyman Ahmed gibi Nusayrî ileri gelenleri asimile olmadan ülkedeki dini azınlıkların tek bir millet altında toplanması fikrini dile getirmiştir. 1919’da Şam’da kurulan Arap Akademisi’nin bir üyesi olan Kardahalı Şeyh Süleyman, Şi’î Arif ez-Zeyn ve Dürzî Şekip Arslan gibi dostlarının fikirleriyle benzer bir biçimde Müslüman mezheplerin ve Arap halklarının birliğine destek vermiştir. Lazkiye valisi Sünnî İhsan el-Cabiri, 1938’de Şeyh Süleyman’ı Suriyeli millî bir kahraman olarak tanımlamıştır. Manda dönemi Suriyesi’nin en önemli şairlerinden biri olan Şeyh Süleyman’ın oğlu Ahmed de *bedevi el-cebel* takma adını kullanarak kendi toplumuna Arap dünyası içinde daha geniş bir yer bulmaya çalışmıştır.³² Diğer yandan 1936’da Suriye Devleti’nin ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamasıyla Nusayrîlerin gerçek Müslüman olarak tanınması meselesi de önem kazanmıştır. İlk olarak bir grup Nusayrî şeyh, Nusayrîlerin Müslüman olduklarını, İslam inancına bağlı olduklarını ve İslam’ın beş farzını yerine getirdiklerini ilan etmiştir. Ardından Kardaha ve Cebele’de toplanan Nusayrî ileri gelenler, “*Katolik, Protestan ve Ortodokslar nasıl Hristiyan ise, Sünnî ve Nusayrîlerin de aynı şekilde Müslüman olduklarını*” belirten bir dilekçeyi Fransa Dışişleri Bakanlığı’na sunmuştur. Kudüs’ün Sünnî müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni de Nusayrîlerin Müslüman olduklarına ve İslam kardeşliği içinde görülmeleri

³¹ Khoury, a.g.e., s. 522-523.

³² Firro, a.g.e., s. 224; Joshua Landis, “Did Four Alawi Clans Dissociate themselves from the Assads, as the Opposition Claims? Not likely”, *Syria Comment*, 01.06.2011, <http://www.joshualandis.com/blog/did-four-alawi-clans-dissociate-themselves-from-the-assads-as-the-opposition-claims-not-likely/> (Erişim Tarihi: 25.04.2016).

gerektiğine dair bir fetva vermiştir.³³ Diğer bir Nusayrî Şeyh Abdurrahman el-Khayr, milliyetçi dergi en-Nahda'da *Yakzat el-Muslimîn el-Aleviyyîn* adlı bir yazı dizisi yayınlarak toplumunun inancını İmamiye Şi'î'si ile ilişkilendirmeye çalışmış ve "Nusayrî" yerine "Alevî" kelimesinin kullanılmasını teşvik etmiştir. El-Khayr, Alevî kelimesiyle birlikte Müslüman kelimesini bir arada kullanarak Nusayrîlerin gerçek Müslüman olduğu üzerinde durmuştur. Nusayrî inancına bazı batıl itikatların bulunduğunu kabul eden el-Khayr, bu batıl itakatlardan dolayı inancı kendi çıkarları için kullanan şeyhleri ve toplumun yaşadığı kültürel bozulmayı sorumlu tutmuştur. İslâm ve Arap milliyetçiliğine entegre olmak isteyen Nusayrîler için el-Khayr'ın argümanları önemli bir kaynak haline gelmiştir.³⁴

Nusayrîler, Fransız mandası boyunca ağırlıklı olarak kırsal alanlarda yaşamaya devam etmiş ve tarımsal üretime dayalı feodal yaşam tarzlarını sürdürmüştür. Nusayrî köylülerin Sünnî toprak sahipleri ve kendi aşiret liderleri tarafından sömürülmesi, Osmanlı döneminden beri bölgenin kronik sorunu olan yoksulluğun Fransız manda döneminde de devam etmesine yol açmıştır. Cebel Ensariyye'deki Nusayrî köylüleri ve toprakları farklı aşiretlere ait aileler arasında bölündüğü için Nusayrî aşiret reislerine köylüler üzerinde büyük bir toplumsal nüfuza sahip olmuştur. Cebel Ensariyye'deki yoksulluğun belki de en önemli göstergesi Nusayrî köylülerin kızlarını zengin ailelerin -genellikle kentli Sünnîlerin- evlerine hizmetçi olarak göndermeleridir.³⁵ Fransızlar manda döneminde Cebel Ensariyye'deki feodal yapıyı ve Nusayrî köylülerin yoksulluk sorunu çözme adına hiçbir teşebbüste bulunmamakla birlikte 1920'den itibaren Arap milliyetçilerinden gelebilecek tehdidi bertaraf edebilmek için kurulan askeri birlikler yoksul Nusayrîlerin çocuklarının sınıfsal yükselişi için bir fırsat dönüşmüştür. Fransızlar, 1920'lerde Suriye Lejyonu adıyla bir askeri birlik kurmuş ve bu birlik daha sonra Doğu Akdeniz Özel Birlikleri adını almıştır. Bu askeri birliklere personel yetiştirmek için 1921'de Şam'da bir askeri akademi açılmış ve bu askeri akademi 1933'te Humus'a taşınmıştır. 1924'te 6.500 kişiden oluşan vesayısı 1936'da 14.000 kişiye çıkarılan bu askeri birliklerin ülkedeki etnik ve dini azınlıklar dikkate alınarak yapılandırıldığı aşîkârdır. Fransızlar, askeri akademiye giriş ve birliklere katılım konusunda Hristiyanları (bilhassa Katolikler ve Ermeniler) ve heterodoks Müslüman grupları (Nusayrîler, Dürzîler, İsmâ'îlîler) teşvik edici bir siyaset izlemiştir. Tabii ki birlikler sadece etnik ve dini azınlıklardan oluşturulmamış ve Sünnî Araplar da önemli bir oranda birliklerde yer almıştır. Burada asıl ilginç ayrıntı, etnik ve dini azınlıkların ülkedeki nüfuslarına göre birlikler içindeki yüksel bir temsil oranına sahip olmasıdır. Bu yüksek temsil oranı bağımsızlığa doğru Sünnî Arapların aleyhine olacak şekilde daha da artmıştır. Öyle ki Doğu Akdeniz Özel Birlikleri içinde görev yapan Sünnî Arapların oranı 1930'da %47.1 iken 1944'te %30.7'ye düşmüştür.³⁶

³³ Martin Kramer, "Syria's Alawis and Shi'ism," Martin Kramer (Ed.), **Shi'ism, Resistance, and Revolution**, Boulder, WestviewPress, 1987, <http://martinkramer.org/sandbox/reader/archives/syria-alawis-and-shiism/> (Erişim Tarihi: 02.05.2016).

³⁴ Firro, a.g.e., s. 224-225; Moosa, a.g.e., s. 416.

³⁵ Nikolaos Van Dam, **The Struggle for Power in Syria: Politics and Society Under Asadand The Ba'th Party**, Londra, I.B. Tauris, 2011, s. 8-9.

³⁶ N.E. Bou-Nacklie, "Les Troupes Speciales: Religious and Ethnic Recruitment, 1916-46", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 25, No. 25, 1993, s. 653.

Bağımsızlık Sonrası Suriye’de Nusayrîler

Suriye’nin 1946’da tam bağımsızlığını elde etmesi ülkedeki Nusayrîler açısından yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bağımsızlık sonrasında kentli Sünnî Arap seçkinlerin ülke siyasetinde ağırlığı devam ederken kurulan hükümetler de bölgecilik ve dini kimliğe dayalı özerklik taleplerine karşı mücadele etmiştir. Bu yıllarda Lazkiye bölgesindeki ayrılıkçı talepler kısmen devam etmekle birlikte bölgenin yeni devlete adaptasyonu beklenenden hızlı gerçekleşmiştir. Fransa’nın cesaretlendirmesiyle 1946’da Nusayrî lider Süleyman el-Mürşid, 1952’de de oğlu Muncib tarafından Şam’daki merkezi hükümete karşı çıkarılan ayaklanmalar kısa sürede bastırılmış ve her iki lider idam edilmiştir.³⁷ Her iki ayaklanmanın Nusayrî toplumunun tümünden destek gören ayrılıkçı bir karaktere sahip olmaktan çok, kişisel hırslar üzerinden şekillenen hareketler olduğu söylenebilir. Aslında 1946’dan sonra bağımsızlığın yarattığı heyecan ve Arap milliyetçiliğinin tüm Arap dünyasında olduğu gibi Suriye’de de popüler bir ideoloji haline gelmesi, Nusayrîlerin toplumsal dönüşümü ve milli devlete adaptasyonu konusunda önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bağımsız Suriye’de yaşanan hızlı siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimler ve ülke siyasetine damgasını vuran iki kurumsal yapı (Suriye Ordusu ve Ba’as Partisi) Nusayrîlerin kendilerini ifade etmesi ve milli devlete adaptasyon açısından önemli bir fırsat yaratmıştır. Bu durum, kuşkusuz Nusayrî toplumu içindeki geleneksel hiyerarşik ilişkilerin ve sosyo-ekonomik yapının da değişmesini beraberinde getirmiştir.

Nusayrîlerin bağımsızlıktan sonraki 20 yıl içinde Suriye Ordusu içinde hem sayısal hem de etkinlik açısından nüfuzlarını hızlı bir biçimde arttırdıkları aşîkârdır. Nusayrîlerin ordu ile bağlarını manda döneminde kurulan Doğu Akdeniz Özel Birlikleri’ne kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte Hanna Batuta’nın da belirttiği gibi Fransızların 1946’da Suriye’den çekilirken geride bıraktığı 7.000 kişiden oluşan küçük bir askeri güç (1948’de bu birlikler 2.500 kişiye kadar düşmüştür) içinde Nusayrîlerin yüksek temsil oranına sahip olması, 1963’te yaklaşık 65.000 kişiye ulaşan yeni Suriye Ordusu içinde Nusayrîlerin kurduğu etkinliği açıklamakta yetersiz kalmaktadır.³⁸ Ayrıca bağımsızlık sonrasında Suriye Ordusu’nun üst komuta kademesinde Sünnî Arapların ağırlığı devam ettiği de aşîkârdır. Öyle ki 1947 yılı itibarıyla orduda görev yapan 128 Sünnî Arap subayın 7’si ordunun üst komuta kademesinde yer alırken 52 Hristiyan subayın 6’sı ve 17 Kürt subayın 5’i üst düzey rütbeye sahiptir. Nusayrî, Dürzî, İsmâ’îlî ve Çerkez subaylar ise ordunun üst komuta kademesinde oldukça sınırlı bir role sahiptir.³⁹ Bağımsızlık sonrası Nusayrîleri gençlerin orduya katılmasında manda döneminde olduğu gibi büyük ölçüde ekonomik nedenlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1950’de kentli Sünnîler para (bedel) ödeyerek çocuklarının zorunlu askerlikten kurtulmasını sağlarken yoksul Nusayrîler böyle bir ekonomik güce sahip olmadıkları ve çocuklarını zorunlu olarak askere yolladıkları aşîkârdır. Ayrıca Nusayrîlerin çocuklarını askeri akademiye göndermesi, onlara ailelerinin sivil yaşamda sunamayacakları olanaklar elde etmesini sağlamıştır. 1946’dan sonra

³⁷ Moshe Ma’oz, *Asad: The Sphinx of Damascus*, Londra, Weindenfeld&Nicolson, 1988, s. 21-22.

³⁸ Hanna Batuta, “Some Observations on The Social Roots of Syria’s Ruling, Military Group and The Causes for Its Dominance”, *Middle East Journal*, Vol. 35, No. 3, 1981, s. 341.

³⁹ Bou-Nacklie, a.g.e., s. 653.

Humus Askeri Akademisi'ne girişte Nusayrîlerin oranının düşmesine rağmen ordudaki astsubaylar ve rütbesiz askerler arasında Nusayrîler ciddi bir çoğunluğa sahip olmuştur.⁴⁰

Bağımsızlık sonrası Suriye'de yaşanan siyasi istikrarsızlık da Nusayrîlerin ordu içinde etkinliklerini arttırması açısından kolaylaştırıcı bir işleve sahip olmuştur. 1946-1949 yılları arasında Suriye hükümetlerinin Suriye ve Arap milliyetçiliği çatısı altında ülkedeki tüm bölgeleri ve toplumsal grupları milli devlet ile bütünleştirme siyaseti Nusayrîler arasındaki ayrılıkçı fikirlerin kırılmasına sağlarken 1947'de yapılan parlamento seçimleri de Suriye'nin demokratik bir ülke olma yolunda ilerlediğini göstermiştir. Fakat çok kısa bir süre sonra 1949'da başlayan askeri darbeler süreci ordunun ülke siyasetindeki rolünü açıkça ortaya koymuş ve General Hüsnü ez-Za'im'in askeri darbesiyle başlayan süreç, Albay Sami el-Hinnavi ile devam etmiş ve en son Albay Edip Çiçek ile askeri bir tek adam rejimine dönüşmüştür. Edip Çiçekli'nin kurduğu askeri tek adam rejimi ise 1954'te başka bir askeri darbeyle sona ermiştir. Sünnî subayların yaptığı askeri darbeler, ordudan çok sayıda subayın tasfiye edilmesine ve boş kalan pozisyonların ise dini azınlıklardan gelen subaylar tarafından doldurulmasına yol açmıştır. 1958-1961 yılları arasında Suriye ile Mısır arasında siyasi birliğin kurulduğu sırada Sünnî subayların bu kez Şam'lı ve taşralı olmak üzere ikiye bölünmesi, büyük ölçüde taşradan gelen Nusayrî subaylar arasındaki dayanışmayı güçlendirmiştir.⁴¹ 1946-1963 yılları arasında Nusayrîler, Suriye Ordusu'nun yanı sıra Ba'as Partisi içinde de önemli bir etkinliğe sahip olmuştur. Partinin kuruluşundan itibaren Nusayrîler gibi kırsalda yaşayan dini azınlıklar arasında Ba'as'a katılım oldukça yüksek olmuştur. Eğitim için Şam ve Halep gibi büyük kentlere giden alt sınıftan Nusayrîlerin çocukları Ba'as'a olan ilgilerini sürdürmüş ve parti içinde etkinliklerini arttırmıştır. Kuşkusuz Antakyalı bir Nusayrî olan Zeki Arsuzi'nin Ba'as'ın kurucuları arasında yer alması da Nusayrî gençlerinin partiye katılmasında teşvik edici bir rol oynamıştır. Bununla birlikte Ba'as Partisi'ne Nusayrîlerin yüksek oranda katılımının asıl nedeni, partinin sekülerizm ve sosyalizm fikirlerini Arap milliyetçisi ideoloji içerisinde başarılı bir biçimde harmanlamasında saklıdır. Ba'as ideolojisinin hem sosyalizm fikriyle halka sunduğu ekonomik fırsat eşitliğinin hem de sekülerizm fikriyle sunduğu dini eşitliğin, yüzyıllardır kırsal bölgelerde yoksulluk içinde yaşayan ve Sünnîler tarafından inançlarından dolayı dışlanmış bir toplumun çocuklarına çekici gelmesi hiç de şaşırtıcı değildir.⁴²

Mart 1963'te yapılan askeri darbe, ülke siyasetinin Suriye Ordusu ile Ba'as Partisi tarafından domine edildiği yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Askeri darbeden sonra dini azınlıklardan gelen subayların sayısı tekrar Sünnîlerin aleyhine artmaya başlamıştır. Bilhassa darbeden sonra başlayan tasfiyeler ordu içindeki boşluğun Nusayrî subaylarca doldurulmasını getirmiştir. Darbe sırasında Ba'as Askeri Komitesi'nin on beş üyesinin beşi Nusayrî olmak üzere dokuzu azınlık mensubudur. Üstelik askeri komitenin liderliği üç Nusayrî subayın (Muhammed Umran, Salah Cedid ve Hafız Esad) elindedir.⁴³ Aslında

⁴⁰ Daniel Pipes, **Greater Syria: The History of an Ambition**, New York&Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 169.

⁴¹ Van Dam, a.g.e., s. 28-31.

⁴² Pipes, a.g.e., s. 169-170.

⁴³ Van Dam, a.g.e., s. 31-32.

1963-1966 arasında Suriye Ordusu ve Ba'as Partisi içindeki hizipleşmeler, büyük ölçüde mezhepçi ve bölgeci dayanışmadan çok, parti içindeki ideolojik tartışmalar (eski Ba'asçılar-yeni Ba'asçılar) ve kişisel çıkarlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bununla birlikte Sünni Devlet Başkanı Emin el-Hafız ile Nusayrî Genelkurmay Başkanı Salah Cedit arasındaki çekişmenin 1965'ten itibaren mezhep, bölge ve aşiret bağlarının istismar edildiği bir iktidar mücadelesine dönüşmesiyle ordu içindeki Sünnî subaylar ile azınlık mensubu subaylar arasında açık bir kutuplaşmanın ortaya çıktığı da aşîkârdır.

Bağımsızlık sonrası Nusayrîler, bir yandan Suriye Ordusu ve Ba'as Partisi yoluyla ülke siyasetine müdahil olurken diğer yandan da Nusayrîliği İslam içinde tanımlanmasına yönelik çabalar devam etmiştir. Bu süreçte Irak'taki Şî'î ulemanın Suriye'deki Nusayrî toplumu üzerine ilgisi artmıştır. 1947'de Neceflî Ayetullah Muhsin el-Hâkim Lübnanlı Şeyh Habib el-İbrahim'i Suriye'deki Nusayrî bölgelerine gönderip bir rapor hazırlatmıştır. Raporda Nusayrî gençlerin Necef'e gönderilip dini eğitim alması zarureti üzerinde durulduğu için 1948'de on iki Nusayrî genç Necef'e gitmiş, fakat Şî'î din adamlarının aşağılayıcı tavırları yüzünden çoğu kısa sürede geri dönmüştür. Bu başarısız teşebbüsün ardından Şeyh Habib Suriye'de Şî'î teolojisi ve fıkıh öğretmek için yerel bir cemiyetin kurulmasını önermiş ve Tartus, Cebele ve Banyas'ta şubeleri olan Caferî Cemiyeti Lazkiye'de kurulmuştur. Cemiyet, camii inşa etmek ve Şî'î mezhebinin Suriye'de resmi olarak tanınması için çalışmalar yürütmüştür. Suriye hükûmeti, 1952'de cemiyetini istediği tanınmayı sağlayarak dini mahkemelerin kurulmasına izin vermiştir. Bununla birlikte Şî'î ulemanın Nusayrîlere karşı kuşkulu bakışı devam etmiştir. 1956'da Neceflî Ayetullah Muhammed Hüseyin Burucerdî'nin desteğiyle Nusayrî bölgelerine Lübnanlı Şî'î din adamı Muhammed Rıza Şemseddin gönderilmiştir. Şemseddin, Nusayrîleri olumlu bir biçimde değerlendirdiği bir yazı kaleme almıştır. Fakat Necef'e tekrar Nusayrî öğrenci gönderme teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır. Hatta bu yıllarda birkaç Nusayrî genç dini eğitim almak için Necef yerine Kahire'deki El-Ezher'i tercih etmiştir. 1956'da El-Ezher'den bir şeyh Kardaha'yı ziyaret etmiş ve Nusayrî öğrencilere burs teklif etmiştir. 1958'de Suriye ile Mısır arasında bir siyasi birliğin kurulmasıyla sayısı tam olarak bilinmese de Nusayrî gençler dini eğitim için Kahire'ye gitmiştir. El-Ezher tamamen Sünnî temelli bir eğitim verse de Necef medreselerinin aksine El-Ezher'den alınan diplomaların Suriye'de geçerli kabul edilmesi Kahire'yi çekici kılan nedenlerden biridir. 1966'da Suriye Ordusu içindeki Nusayrî subaylar ülke siyasetinde kontrolü ele aldıklarında Nusayrî toplumu içinde dini tartışmalar hala devam etmektedir.⁴⁴

23 Şubat 1966'da yapılan yeni bir askeri darbe ile Emin el-Hafız ve onun destekçisi olan Sünni subayların tasfiyesiyle ordu büyük ölçüde azınlık mensubu subayların kontrolüne girmiştir. Darbe sonrası Nusayrî ve Dürzî subaylar arasında bir güç mücadelesi ortaya çıksa da Dürzî subayların tasfiyesiyle Ba'asçı subayların ve partinin sivil kanadının büyük bölümü Salah Cedit veya Hafız Esad'ın etrafında toplanmıştır. Bu kez iki Nusayrî subay arasında bir iktidar mücadelesi başlamış ve 13 Kasım 1970'de Esad kansız bir askeri darbeyle Cedit'i tasfiye ederek iktidarı tek başına kontrol etmiştir.⁴⁵

⁴⁴ Kramer, a.g.e.

⁴⁵ Van Dam, a.g.e., s. 62-68.

Hafız Esad Döneminde Nusayrîler

Yüzyıllardır Sünnîler tarafından dışlanan ve İslâm dışı sayılan bir mezhebe mensup bir kişinin Suriye'nin devlet başkanı olması ülke siyasetinde ilginç bir durum ortaya çıkarmıştır. Hafız Esad, iktidarı ele geçirdikten Suriye Ordusu ve Ba'as Partisi üzerinde sıkı bir kontrol sağlayarak tek adama dayalı bir siyasal iktidar kurmak için hazırlıklara başlamıştır. Esad, her şeyden önce iktidara gelişini *Hareke et-Tashihîyye* (Düzeltilme Hareketi) ve kendisini de ülkenin tek lideri olarak sunarak halkın gözünde siyasi meşruluğunu kanıtlamak istemiştir. Mart 1971'de yapılan seçimde devlet başkanı olan Esad, istikrarlı bir siyasi yapı için kendisinin merkezde olduğu ve çevresinde kendisine sadakat bağıyla bağlı siyasi ve askeri seçkinlerin bulunduğu bir merkezi iktidar halkasını gerekli görmüştür.

Hafız Esad'ın yeni oluşturduğu merkezi iktidarın içinde Nusayrîlerin rolü ve yeni rejimin mezhepçi yönü, 1970'lerden beri Suriye'deki siyasal sistemi inceleyenler arasında sürekli bir tartışma konusudur. 1966'dan beri ordu içindeki Esad hizbinin üyesi olan Nusayrî subayların birçoğunun 1970'ten sonra merkezi iktidar halkasının içinde yer aldığı ve önemli görevler verilerek ödüllendirildiği aşikârdır. Bunlar arasında Rıfat Esad, Ali Haydar, Ali Duba, Muhammed Khavli, Ali Aslan, Ali Salih gibi Nusayrî subaylar sayılabilir. Merkezi iktidar halkası içinde yer alan Nusayrî subayların büyük çoğunluğunun Esad ile aynı aşiret üyesi olduğu iddia edilse de bu iddiaların gerçeği yansıttığı söylenemez.⁴⁶ Asıl dikkat çekici olan Nusayrî subayların ordunun kritik komuta kademesinde, Şam'ın güvenliğiyle sorumlu özel kuvvetlerde ve istihbarat örgütlerinde önemli mevkieer işgal etmeleri ve Esad'ın iktidarı için önemli bir güvence kaynağı teşkil etmeleridir. Diğer yandan Mustafa Talas, Hikmet Şihabi ve Abdülhalim Haddam gibi Sünnîleri merkezi iktidar halkası içinde tutan Esad, çok sayıda Sünnî ile birlikte Hristiyan, Dürzî ve İsmâ'îli gibi dini azınlık üyelerine de devlet ve ordu içinde yüksek mevkieer vermiştir.⁴⁷ İdeolojik olarak Suriye milliyetçiliğini ön plana çıkararak ulusal birliğe vurgu yapan Esad'ın kendi iktidarını sürdürmesi için böylesi bir tutum takınması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda Esad'ın devlet ve ordu içinde aleni bir mezhepçiliğe asla izin vermediği ve iktidarının sadece mezhep kimliği ile açıklanamayacağı aşikârdır. Esad'ın yönetim anlayışında asıl önemli olan unsur, tüm tek adam rejimlerinde olduğu gibi, lidere duyulan sadakatin korunması ve iktidar seçkinlerinin güçlenip liderin otoritesine karşı bir tehdit teşkil etmemesidir. Buna en iyi örnek olarak 1970'lerin başında Esad yönetimine karşı ilk askeri darbe girişimlerinin Nusayrîler tarafından gerçekleştirilmesi verilebilir. Haziran 1971'de Lazkiye'de Esad'ın eski rakibi olan Salah Cedid'e destek veren çok sayıda Nusayrî subay ve Ba'as Partisi üyesi askeri darbe planlamakla suçlanmış ve tutuklanmıştır. Aralık 1972'de bu kez Cedid'in kuzeni olan İzzet Cedid'in askeri darbe girişimi engellenmiş ve 200'e yakın kişi tutuklanmıştır. Yine Esad'ın eski rakiplerinde Nusayrî Muhammed Umran'ın

⁴⁶ Nikolaos Van Dam, Nusayrîler arasındaki aşiret bağlarının iktidar ilişkilerini açıklamada oldukça karmaşık bir konu olduğunun altını çizmektedir. Van Dam'a göre bu konuda yazan uzmanların bile Hafız Esad'ın mensup olduğu aşiret konusunda farklı görüşler ileri sürmesinin aşiret kavramının muğlaklığının bir göstergesidir. Hanna Batuta ve Mahmud Faksh Esad'ın Matávira'nın Numeylatiyah kolundan geldiğini öne sürerken Esad'ın doğum yeri olan Kardağa'da köylülerle konuşan Patrick Seale Esad'ın Kelbiyye'ye mensup olduğunu söylemektedir. Van Dam, a.g.e., s. 124.

⁴⁷ Ma'oz, a.g.e., s. 41-67; Batuta, a.g.e., s. 331-332.

sürgünde bulunduğu Trablus'ta suikast sonucu öldürülmesinin arkasında Suriye istihbaratının olduğu düşünülmektedir.⁴⁸

Sünnîler tarafından İslam dışı sayılan bir mezhepten gelen Hafız Esad'ın iktidarını toplumun gözünde meşrulaştırmak için inancı konusunda da bir takım adımlar atması gerekmiştir. Esad, kendi mezhebine yönelik ön yargıları kırmak ve kentli Sünnî orta sınıftan gelebilecek muhalefeti yatıştırmak için büyük çaba sarf etmiştir.⁴⁹ Esad kendinin Sünnîlerin gözünde gerçek bir Müslüman olduğunu kanıtlama adına 1973'te anayasa-da değişiklik yapıp “devlet başkanının Müslüman olması” maddesini koymuş, kamuoyu önünde namaz kılma, oruç tutma gibi İslam'ın şartlarını yerine getirdiğini göstermiş ve Nusayrîliğe Lübnanlı Şi'î din adamı Musa es-Sadr üzerinde Şi'î İslam'ın içinde tanınma sağlamıştır. Bunlara ek olarak Esad'ın iktidarının ilk yıllarında uyguladığı liberal açılım siyaseti ile büyük kent merkezlerinde Ba'as bürokrasisine eklenmiş ve çoğunlukla Sünnîlerden oluşan yeni bir burjuvazinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Devlet ile kentli Sünnîler arasında kurulan ekonomik çıkar bağı Esad'ın iktidarına verilen desteğin temel dayanaklarından biri olmuştur.

Hafız Esad, tüm bu çabalarına rağmen 1970'lerin ortalarında Müslüman Kardeşler Örgütü çevresinde toplanan siyasal İslamcı Sünnî muhalefetin bir silahlı ayaklanmaya girişmesini engelleyememiştir. Siyasal İslamcılar, Esad yönetimine yönelik eleştirilerini devlet başkanının mezhebini merkeze koyarak yapmış ve rejime karşı verilen mücadeleyi Müslüman (Sünnî) çoğunluk ile kâfir Nusayrîler arasında bir savaş olarak görmüştür. Muhalefetin ülkeyi din eksenli kutuplaştırıp Sünnîlerin desteğini sağlayarak rejimi değiştirmek ve İslami temele dayalı yeni bir rejim inşa etme amacı taşıdığı aşîkârdır. İslamcı muhalifler silahlı mücadeleyi başlatmak için aradıkları fırsatı, 1976'da Suriye Ordusu'nun Hristiyan Marunîlere yardım etmek için Lübnan topraklarına girişiyle bulmuşlardır. Silahlı ayaklanmanın ilk safhası Ba'as üyeleri ve Suriye Ordusu'na mensup subayları hedef alan suikastlarla başlamıştır. Suikastlarda hedef alınanların çoğunun Nusayrî olması çatışmanın mezhepçi boyutunu açıkça gözler önüne sermektedir. Haziran 1979'da Halep'teki topçu okuluna yapılan saldırıda çoğu Nusayrî 32 askeri okul öğrencisinin öldürülmesi ülkedeki şiddet olaylarını zirve noktasına çıkarmıştır. Suriyeli yetkililer saldırıdan Müslüman Kardeşleri sorumlu tutmuş ve örgütün hapisteki 15 üyesini idam etmiştir. Bu süreçte iki taraf arasındaki propaganda savaşı dikkat çekicidir. İslamcı muhalifler, rejimi Müslüman olmamakla ve Müslümanları öldürmekle suçlarken Suriyeli yetkililer de kamuoyunda Müslüman Kardeşleri (*İhvan el-Müslimun*) söz oyunu yaparak Müslümanlara İhanet Edenler (*Huvvan el-Müslimun*) olarak adlandırmıştır. Ayrıca Mısır, Irak ve Ürdün hükümetleri ve medyasının Suriye'deki yönetimi Nusayrî rejimi olarak tanımlayan açıklamalarının ülkedeki çatışmayı kışkırtmayı amaçladığı aşîkârdır. 1980 yılına gelindiğinde Halep ve Hama kentlerinde bazı mahalleler fiili olarak İslamcı militanların eline geçmiş ve buralarda sık sık devleti temsil eden kişi ve binalara silahlı saldırılar düzenlenmiştir. Haziran 1980'de Devlet Başkanı Hafız Esad'ı hedef alan başarısız suikast

⁴⁸ Van Dam, a.g.e., s. 69; Malcolm H. Kerr, “Hafız Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics”, *International Journal*, Vol. 28, No. 4, 1974, s. 703.

⁴⁹ Ma'oz, a.g.e., s. 75.

girişimine ise yönetimin tepki oldukça sert olmuştur. Rıfat Esad komutasındaki Savunma Birlikleri (*Saraya ed-Difâ*) adlı özel kuvvetler Palmira Hapishanesi'ndeki 250-300 (veya 500) siyasi mahkûmu öldürmüştür. Ardından Suriye yönetimi Müslüman Kardeşler üyesi olmaya idam cezası öngören 49 Nolu yasayı çıkarmıştır. Şubat 1982'de Müslüman Kardeşlerin güçlü olduğu Hama'nın çevresine Suriye Ordu birlikleri konuşlanırken kentte silahlı bir ayaklanma patlak vermesiyle tarihin büyük katliamlarından biriyle sonuçlanmış- tır. Kentin çevresinde konuşlanan Nusayrî subayların komutası altındaki birlikler, Şubat ayı boyunca kenti ağır silahlarla bombalamıştır. Bombardıman sırasında 5.000 ila 25.000 kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.⁵⁰

Hama Katliamı ile siyasal İslamcı muhaliflerin ülke içindeki gücünü kıran Hafız Esad, 1980'lerden ölümüne kadar kardeşi Rıfat Esad dışında iktidarına yönelik hiçbir tehditle yüzleşmemiştir. Kuşkusuz Esad'ın kurduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal alanı kontrol eden güvenlikçi ve otoriter devlet yapısı ülkede bir daha merkezi iktidarı tehdit edecek bir muhalefetin oluşmasına izin vermemiştir. Esad, ayrıca ülke içinde Sünnî din adamlarından oluşan ve devlete eklenmiş bir ulema sınıfı oluşturarak ve Nusayrî böl- geleri dâhil çok sayıda camii inşa ederek kamuoyu önünde Müslüman bir devlet başkanı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Kuşkusuz Esad'ın Suriye milliyetçiliğini öne çıkaran ideolojik yaklaşımı ve iddialı dış politika anlayışının da iktidarın meşruluğu sağlama ça- balarına olumlu katkı sunduğu aşikârdır. Bununla birlikte 1990'lara gelindiğinde, Suriye, yolsuzluk, rüşvet, adam kayırmacılık gibi sorunların müzminleştiği, ekonomik olarak çağın gerinde kalmış ve siyasi olarak istikrarlı bir otoriterliğin hâkim olduğu bir devlet görünümündedir.

1990'larda ülkedeki Nusayrîlerin yüzyıllardır Cebel Ensariyye'de yaşayan ataların- dan çok farklı bir siyasi, ekonomik ve toplumsal pozisyona sahip oldukları aşikârdır. 1950'lerden itibaren ülkedeki modernleşmenin etkisi ile kent merkezlerine göç etmeye başlayan Nusayrîler, eğitim yoluyla kendilerini geliştirip orta sınıf içerisinde kendilerine yer bulmaya başlamıştır. Örneğin bağımsızlığın ilk yıllarında başkent Şam'da neredeyse hiçbir Nusayrî yaşamazken 1963'te Ba'as Partisi'nin iktidarı ele geçirmesinin ardından Şam Nusayrîlerin önemli bir yaşam alanı haline gelmeye başlamıştır. Humus ve Hama'da da Nusayrî nüfus bu yıllarda artış göstermiştir. Hatta Suriye'nin kıyı bölgesinde yer alan Lazkiye, Tartus ve Baniyas kentlerinin merkezlerinde bile Nusayrîler ancak Hafız Esad iktidarı zamanında çoğunluk haline gelebilmiştir.⁵¹ Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirme- sinden sonra kendi mezheplerinden birinin devlet başkanı olması, Nusayrîleri cesaret- lendirdiği gibi onların hem kentleşme sürecinin hızlanmasını hem de devlet imkânları kullanarak ekonomik olanaklarını geliştirmelerini sağlamıştır. Kentleşmenin Nusayrîler üzerindeki asıl önemli etkisi ise kırsaldaki geleneksel yaşam tarzının terkedilmesi ve yerini modern bir kent yaşam tarzına bırakması olmuştur. Bu durum Nusayrî toplumu içindeki geleneksel ilişkileri zayıflatmakla birlikte yeni devlet yapısı içinde yeni bir daya- nışma şekli ortaya çıkarmıştır. Kentleşme, bilhassa Nusayrî kadınların eğitim imkânlarına

⁵⁰ Van Dam, a.g.e., s. 105-111; Seale, a.g.e., s. 323-334; Alasdair Drysdale, "The Asad Regime and Its Troubles", **MERIP Reports**, No. 110, November-December 1982, s. 7-10.

⁵¹ Van Dam, a.g.e., s. 11.

kavuşması ve profesyonel işlerde çalışmaya başlamasının ardından toplumun nüfus artış oranının 1980'lerden itibaren düşmesini getirmiştir.⁵² Kentleşmenin Nusayrî toplumu üzerindeki diğer bir etkisi de Nusayrî geleneksel liderlerin (şeyhler ve aşiret reisleri) eskiden sahip oldukları geniş çaplı ekonomik ve dini otoritelerinin sınırlanmasıdır.⁵³

Hafız Esad iktidarı, Nusayrîler için Suriye toplumu içinde yatay ve dikey bir hareketliğe imkân sağlamakla birlikte topyekûn bir refah artışı getirmemiştir. Esad Ailesi'ne yakın bir kısım Nusayrî hızlı bir zenginleşme yaşasa da kamu hizmetinde çalışan çok sayıda Nusayrî devletin verdiği düşük maaşlarla kentlerin kenar mahallerinde yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır. Tabii Nusayrî toplumunun Esad iktidarına verdiği desteği sadece ekonomik olanaklar ve refah ile açıklamak mümkün değilse de güvenlik ihtiyacının bu desteğin verilmesinin en önemli nedenlerinden biri olduğuna kuşku yoktur. Radikal İslamcı Sünnî bir siyasi otoritenin devleti kontrol etmesi olasılığı ülkedeki tüm dini azınlıkların olduğu gibi Nusayrîlerin de Esad iktidarına destek vermesini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Hafız Esad döneminde beri Nusayrî toplumunun içinde iktidara destek vermeyen ve eleştiren muhalif figürler çıktığını da belirtmek gerekmektedir. Örneğin sol eğilimli Arif Dalila, Abdülaziz el-Khayr ve Louay Hüsseyin gibi Nusayrî muhalifler, Esad iktidarına yönelttikleri eleştirilerden dolayı hayatlarının bir kısmını hapishanede geçirmek zorunda kalmıştır.⁵⁴

Fransız Mandası yıllarında Sünnî Arap milliyetçileri ile ulusal düzeyde bir ittifak kurmak için başlayan Nusayrîliği Şi'î İslam içinde tanımlama çabalarının Hafız Esad döneminde yeni bir boyut kazandığına kuşku yoktur. Esad, Lübnanlı Şi'î din adamı Musa es-Sadr yoluyla Nusayrîliğe Şi'î İslam içinde bir tanınma sağlamanın yanı sıra iktidarını meşrulaştırma adına Sünnîlere yönelik önemli adımlar atmıştır. Esad'ın Müslüman devlet başkanı olarak görünme çabalarının Nusayrî inancının bir parçası olarak kabul edilen *takiyye* geleneğinin bir uzantısı olduğunu iddia edenler olduğu gibi Esad'ın bu çabalarının siyasi liderin takipçisi olan pek çok Nusayrî'yi inanç konusunda etkilediğini iddia edenler de vardır. Hafız Esad'ın iktidara gelmesinden sonra kendi siyasi meşruiyetini sağlama uğruna ülkedeki Nusayrî toplumunun *de facto* bir "Sünnileştirme" siyasetine tabi tutulduğu iddia edilmektedir. Hafız Esad'ın Nusayrîleri On İki İmam Şi'îği'nin bir kolu olarak sunması, Nusayrî şeyhlere Hz. Ali'yi aşırı biçimde kutsamanın yasaklanması, Nusayrî yerleşim birimlerine camiiler inşa etmesi, kamuoyu önünde namaz kıldığını ve oruç tuttuğunu göstermesi ve bu ibadetleri yapma konusunda kendi mezhebinden insanları cesaretlendirmesi bu Sünnileştirme siyasetinin kanıtları olarak sunulmaktadır.⁵⁵ Tabii ki Nusayrî toplumunun genelinde inanç konusunda nasıl değişim olduğunu kesin olarak bilmek mümkün olmasa da kentleşmenin bilhassa sözlü gelenekle aktarılan inanç

⁵² Fabrice Balanche, "The Alawi Community and the Syria Crisis", **Middle East Institute**, 14.05.2015, <http://www.mei.edu/content/map/alawi-community-and-syria-crisis> (Erişim Tarihi: 03.05.2016).

⁵³ Mahmud A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", **Middle Eastern Studies**, Vol. 20, No.2, 1984, s. 137.

⁵⁴ Balanche, a.g.e.

⁵⁵ "Asad's Alawi dilemma", **Syria Comment**, 08.10.2004, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2004/10/asads-alawi-dilemma.htm> (Erişim Tarihi: 02.05.2016).

sistemlerini zayıflattığı ve inancın mensuplarına yeni sınıfsal kimlikler kazandırarak kendini ifade etme imkânı sunduğu söylenebilir. Bu durumda dini pratiklerin çoğu büyük bir dönüşüme uğrayabilmekte ve kent yaşamına uyumlu hale gelebilmektedir. Bu manada 1970'lerden sonra kentlerde yaşayan Nusayrîler ile bağımsızlık öncesi kırsalda yaşayan Nusayrîlerin toplumsal alışkanlıklarının, yaşam tarzının, hayattan beklentilerinin ve dini pratikleri değişim göstermiş olması muhtemeldir.

Sonuç Yerine

2000 yılında Hafız Esad'ın ölümüyle oğlu Beşşar Esad'ın iktidara gelmesi Suriye'de yeni bir dönem başlamıştır. Babasının aksine Şam'da doğan ve devlet başkanını oğlu olarak iyi şartlarda yetiştirmiş olan Beşşar Esad, iktidara geldiğinde sadece kentleşmiş yeni kuşak Nusayrîleri kendi kişiliğinde temsil eden değil tüm Suriyelilerin ülkeyi dönüştürmesini beklentisi içinde olduğu genç ve değişim yanlısı bir lider olarak göreve başlamıştır. Beşşar Esad'ın Sünnî bir aileni kızıyla evlenmesi de onun toplumun gözünde meşruiyetini olumlu etkilemiştir. Beşşar Esad, babası gibi iktidarının ilk yıllarında reformcu bir ekonomik liberalleşme siyaseti izleyerek Suriye'de önemli bir toplumsal değişimin yolunu açmasına rağmen beklenen siyasi reformlar konusunda adım atmakta gecikmiş ve babasından kalan otoriter tek adam yönetimini sürdürmekle yetinmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan 2000'li yıllarda Suriye toplumunda ortaya çıkan hızlı toplumsal ve ekonomik değişim, yeni kuşak Suriyelilerin ülkedeki otoriter siyasi yapının değişmesi beklentisini ortaya çıkarmış ve belki de bunun bir sonucu olarak 2011'de tüm Arap dünyasında etkili olan yönetim karşıtı gösteriler Suriye'ye de sıçramıştır. Başlangıçta demokrasi ve özgürlük kavramlarıyla ifade edilen siyasal iktidarın değiştirilmesi taleplerinin kısa sürede mezhepsel vurgunun ağırlık kazandığı ve merkezi yönetim ile silahlı muhalifler arasında geniş çaplı bir iç savaşa dönüşmesiyle ülke büyük bir kaosu içine düşmüştür.

Suriye'deki kanlı iç savaş Nusayrîleri de derinden etkilemiştir. Ayaklanmanın başından itibaren ülkedeki tüm dini azınlıklar gibi Nusayrîler de büyük ölçüde Suriye yönetimine sadakatini sürdürmüştür. Arif Dalila, Abdülaziz el-Khayr ve Louay Hüsseyin gibi eski kuşak solcu muhalifin yanı sıra Fedva Suliman ve Samer Yazbek gibi birkaç Nusayrî figür dışında Nusayrî toplumu içinden muhalefetin değişim taleplerine destek veren olmamıştır. Nusayrîlerin radikal Sünnî İslamcılardan oluşan bir siyasal iktidar altında yaşama endişesi ve mevcut iktidarla var olan ekonomik çıkar ilişkisi onların ayaklanmaya uzak kalmasını getiren başlıca nedenler arasında sayılabilir. Kuşkusuz Şeyh Adnan Arur gibi Selefi şeyhlerin Nusayrîler aleyhine yaptığı mezhepçi açıklamalar, Sünnî muhaliflerin Nusayrî rejim olarak gördükleri merkezi yönetime karşı silahlı direnişi meşrulaştıran tutumları ve radikal İslamcı silahlı grupların Nusayrîlere karşı giriştikleri mezhep temelli şiddet eylemleri Nusayrî toplumunun geleceğe yönelik endişelerini daha da arttırmıştır. İran ve Şi'î Hizbullah'ın Suriye yönetiminin yanında iç savaşa doğrudan müdahil olması ise bir yandan çatışmanın mezhepçi görünümünü arttırmış diğer yandan da Sünnî muhaliflerin Nusayrîlere karşı bakış açısını daha da sertleştirmiştir. Sünnî ağırlıklı muhalefet, Nusayrî rejimi olarak adlandırdığı merkezi yönetimi ortadan kaldırmaya odaklanmıştır. Muhakkak ki böylesi bir çatışma ve güvensizlik ortamı, ülkedeki farklı toplumsal grup-

lar arasındaki karşılıklı şüphe duygularını arttırmış, ulusal düzeydeki birliği zayıflatmış, mezhep, aşiret gibi ulus altı bağları güçlendirmiş ve karşımıza oldukça karamsar bir ülke tablosu çıkarmıştır.

Tarihi boyunca Sünnîler tarafından dışlanmış bir fırkanın takipçileri olan Nusayrîlerin iç savaşla birlikte ülkedeki Sünnî çoğunluk ile ilişkilerinin yeni bir yol ayrımına girdiği aşikârdır. Bağımsızlıktan sonra kentleşen ve orta sınıf içinde kendine yer bularak büyük bir dönüşüm yaşayan Nusayrîler, varlıklarını koruma adına mevcut siyasi yapının sürdürülmesini bir zorunluluk olarak görmektedir. Suriye'deki mevcut siyasal yapı varlığını sürdürdüğü müddetçe Nusayrîlerin merkezi iktidara olan desteğinin süreceğini, iddia edildiğinin aksine Lazkiye bölgesinde özerk veya bağımsız bir idari yapı kurmaya girişmeyeceklerini ve Suriyelilik kimliği çerçevesinde ülkenin bütünlüğünü savunmaya devam edeceklerini söylemek mümkündür. Mevcut siyasi yapının Nusayrîlerin veya diğer dini azınlıkların varlığını sürdürmesi açısından önemli bir unsur olduğu doğru olmakla birlikte Suriye'de vatandaşlık kimliğine dayalı çoğulcu bir demokratik sistem kurulmadığı takdirde ülkedeki mezhepsel farklılıkların çatışmaya dönüşmesinin kaçınılmaz olacağı da aşikârdır. Ne yazık ki iç savaşta şu an gelinen noktada Suriye'nin bütünlüğü ve güvenliği gibi konular tartışılırken çoğulcu bir demokrasinin inşası tartışmaları belki uzun bir süre için raf kaldırılmıştır.

SURİYE HÜKÜMETİ VE ORDUSU

Volkan TATAR*, Gaye ALTUNER**

Giriş

Suriye'nin bulunduğu topraklarda oldukça uzun süren Osmanlı Yönetimi, I. Dünya Savaşı'nın sonunda sonuçlanmış, yerini farklı bir kültür ve yönetim anlayışına bırakmıştır. Daha sonra başlayan Fransız etkisindeki süreçleri de II. Dünya Savaşı'nın ardından bitmiştir. Fakat 1946'da gelen bağımsızlıkta bölge'ye tam bir huzur getirmemiştir. Bölgenin genel problemi olan demokrasinin tam olarak gelişmemesi, Suriye'de bağımsızlığın oldukça yeni olmasının da etkisiyle, benzer bir durumu yaratmıştır. İktidarı ele geçirenlerin, konumlarının geçici olduğunu kabulden ziyade, tüm devlet mekanizmalarını kendi durumlarını güçlendirmeleri çabasıyla şekillenmiştir. Bu amaçta olan bir iktidarın değişmesi de, demokratik rejimlerde kabul gören, seçimlerde değil de, askeri darbeler ve çatışmalar sonucunda iktidar değişikliklerine neden olmuştur. Bu çatışmalar sonucu iktidarı ele geçirenler de genellikle silaha ve askere yakın olan ordu mensuplarının olması doğaldır. Suriye'de de iktidarı ele geçiren Hafız Esad'ın Suriye Ordusu kökenli olması ve ardından tüm yönetim erkini oğlunun ele alması, tahmin edilebilecek bir süreçtir. İktidar değişikliklerinin açıklanan şekilde olduğu bir devlette, demokrasinin ve kurumlarının kısa sürede gelişmesi pek mümkün değildir. Demokrasinin belki de en temel anlamda gereği olan, muhalefet, farklı düşünceler saygı, sivil toplum, özgür basın ve temel özgürlükler Suriye'de gelişmemiş olması belki de en basit anlamda bu şekilde açıklanabilir.

Suriye'nin Coğrafi/Beşeri Özellikleri, Devlet ve Hükümet Yapısı

Suriye'nin Coğrafi/Beşeri Özellikleri

Güneydoğu komşumuz olan Suriye, en uzun kara sınırlarına sahip devlettir. Suriye kuzeyde Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, batısında İsrail ve Lübnan ile çev-

* Yrd. Doç. Dr.; T.C. İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

** T.C. İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

rilidir. Toprak yapısı, iklimi ve tarihi gelişimi ile ekonomik kaynakları sınırlı olan bir Orta Doğu ülkesidir. Ortadoğu devletlerinin hemen hepsinde nüfusun belirli bölgelerde kümelenmesi, Suriye’de de benzerdir. Nüfus belirli birkaç merkezde yoğunlaşmış, birçok alan, çölleşme ve su sorununun da etkisiyle, çok az insan grubunu barındırır.

Şekil 1: Suriye Haritası

Kaynakça: <http://www.internethaber.com/-suriye-haritasi->

Etnik açıdan oldukça homojen olan Suriye, dinsel ve mezhepsel açıdan böyle bir yapıya sahip değildir. 22,5 milyon civarında olan Suriye nüfusunun yaklaşık %90'ı Arap, %9'u Kürt ve %1'i de Ermeni, Çerkez ve Türkmen gibi diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Toplam nüfusun yaklaşık %74'ü Sunni Müslümanlık, %13'ü Nusayrilik, %10'u Hristiyanlık ve %3'ü Dürzilik inancını benimsemektedir¹.

Bir Ortadoğu ülkesi olan Suriye şiddet ve istikrarsızlığın yoğun olarak yaşandığı bölgelerden biridir. Bu kaos ortamının temel nedeni, siyasi kurumlardaki gelişimin toplumdaki sosyal ve ekonomik değişimin gerisinde kalması ile birlikte toplumsal değişim taleplerine şiddetle direnme arzu ve kapasitesi bulunan devlet aygıtlarının bulunması olarak ele alınabilir.

Devlet teşkilatlanması olarak Suriye tek partili ve yarı başkanlık sistemini uygulamaktadır. Suriye’de son yıllarda baş gösteren olaylar, yeni bir siyasal ve toplumsal yapının oluşmasına ve bölgesel güvenlik politikalarının yeniden belirlenmesine yol açmaktadır. Bu açıdan bu başlık altında Suriye bölgesinin hükümet ve ordu yapılanması incelenecektir.

¹ Central Intelligence Agency. CIA. 11 July 2013. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>(Erişim 27.02.2016).

Suriye Devlet Yapısı ve Hükümeti

Fransa'nın çekilmesiyle 1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye, 1950'li ve 1960'lı yıllarda arka arkaya askeri darbelere maruz kalarak istikrarsızlık içinde yaşamıştır. 1963'te yapılan askeri darbe sonrasında Arap milliyetçiliğini savunan Baas Partisi* iktidara gelmiştir.

Suriye'de siyaset, tepeden aşağıya doğru şu kurumlar çerçevesinde şekillenmektedir: Devlet Başkanı, Başkan Danışmanları ve Yardımcıları, Askeri-Sivil Güvenlik Birimleri ve İstihbarat, Ulusal İlerici Cephe (Baas Partisi), Meclis ve Hükümet.²

Anayasaya göre devlet başkanları yedi yıllık dönemler için seçilmektedir. Kanunlar devlet başkanına çok geniş yetkiler sunmaktadır. Yine anayasaya göre devlet başkanı sadece devlet ve hükümetin değil aynı zamanda silahlı kuvvetlerin de başı konumundadır. Devlet başkanı “devletin genel politikalarını belirlemekle” yetkilidir. Meclis'i toplama ve fesih etme, tüm anayasal değişiklikleri onaylama, meclis oturumunda olmadığı zamanlarda kanun yapma, acil ihtiyaçların ortaya çıkması durumunda yasalar çıkarmak ve acil önlemler alma, Anayasa Mahkemesi'nin üyelerini atama gibi geniş yetkileri bulunmaktadır.³ Başkan tüm bakanları belirlemekte, başbakanı görevlendirmekte ve yargıçları atamaktadır. Bunun yanı sıra tüm güvenlik ve ordu birimlerine atamalar devlet başkanı tarafından gerçekleştirilmektedir. Devlet başkanı aynı zamanda ülkenin “öncü partisi” Baas'ın genel sekreterliği ve Baas Partisi ile beraber partinin ittifakından oluşan “Ulusal İlerici Cephe”nin başkanlığını görevlerini de yürütmektedir. Genel Sekreter partinin 90 kişilik merkez komitesi dâhil olmak üzere Baas Partisi'nin tüm organlarına yapılan atamaları kontrol etmektedir.⁴

Parti içerisindeki muhalifleri tasfiye eden Hafız Esad üst düzey askerler ve burjuvazinin desteğini alarak 1971'de devlet başkanı seçilmiştir. Esad demokratik görünümü otoriter bir rejim yaratarak ülkede düzen ve istikrar sağlamıştır. 1973 Anayasasıyla ülkedeki bütün kurumlar üzerinde mutlak bir hâkimiyet sağlayan Esad, aynı anda devlet başkanı, başkomutan ve Parti genel sekreteri olmuştur. Devlet başkanının meşruiyetini arttırmak ve yönetimine demokratik bir görünüm vermek için yedi yılda bir devlet başkanlığı seçimi yapılmıştır. Müslüman Kardeşler gibi rejim muhalifi gruplarla 1970 ve 1980'li yıllarda girişilen kanlı mücadele rejimi sağlamlaştırma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.⁵

Hafız Esad döneminde Suriye'deki Nusayriler, bir dini cemaat ve sosyal ayrımcılığa

² Oytun Orhan, “Suriye’de Demokrasi mi İç Savaş mı? Toplumsal-Siyasi Yapı, Değişim Senaryoları ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, 2011, s.12.

* **Baas partisi**; Arap ulusunun tek bir sosyalist devlette birleşmesini amaçlayan siyasal milliyetçi sol parti.

³ Syria Unmasked: “**The Suppression of Human Rights by the Assad Regime**”, Middle East Watch, Yale University Press, Londra, 1991, s.27.

⁴ Syria Unmasked, *a.g.e.*, s.27-28.

⁵ Berna Süer, “Suriye’de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi”, *Akademik ORTADOĞU*, 2012:, s.1-20.

maruz kalmış bir mezhep olma konumundan çıkarak Suriye siyaseti ve ekonomisinde etkin bir konum kazanmıştır. Esad ülkenin stratejik konumlarına kendi ailesinden ve mezhebinden insanları yerleştirmiştir. Bu kadrolaşma Esad ailesinin iktidarının devamında önemli rol oynamıştır. Kolektif liderlik prensibini benimseyen Esad, kendisini merkeze alarak siyasi yapıyı şekillendirmiştir. Hafız Esad iç politikada etnik ve mezhepsel farklılıklar üzerinden bir denge kurup azınlık yönetimi teşkil ederken dış politikada çıkar algılaması çerçevesinde politikalar üretmiştir.⁶

Beşar Esad, babasının ölümü üzerine Temmuz 2000’de düzenlenen referandumda %97,29 oranında oy alarak rejimin başına geçmiştir. Referandumdan önce Suriye Anayasası’nın devlet başkanının seçilme şartlarını düzenleyen 83. Maddesi** değiştirilmiştir. Devlet Başkanının yaşının en az kırk olmasını öngören söz konusu madde değiştirilerek sınır otuz dört yaşa indirilmiştir. Bu yaş sınırı tam olarak Beşar Esad’ın yaşı olmuştur. Böylece monarşilerde olan yönetimin babadan oğula geçme özelliği Suriye’de de gerçekleşmiş ve Suriye “başkanlık monarşisi” özelliği kazanmıştır.⁷

Beşar Esad, 27 Mayıs 2007 tarihinde düzenlenen referandumda oyların %97,62’sini alarak ikinci kez devlet başkanı seçilmiştir. Suriye’de uzun zamandır tıkanmış olan siyasi ve ekonomik sistem, hızla değişen ve gelişen toplum karşısında hantal bir yapı olarak ihtiyaç ve taleplere cevap veremez hale gelmiştir. 2010 yılının sonlarında Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasında başlayan halk ayaklanmaları, Suriye rejimini endişelendirse de rejimin ilk tepkisi bu değişim rüzgârının Suriye’yi etkilemesini önemsememek ve özgüvenle Suriye’nin diğer ülkelerden farklı olduğunu savunmak olmuştur.⁸ Rejim mevcut iç ve dış desteklerden dolayı değişim rüzgârlarının kendisini çok zorlamayacağı kanaatinde olmuştur. Beşar Esad, uluslararası alanda takındığı muhalif duruşun halkı tarafından desteklendiği ve ülkenin yaşadığı ekonomik zorluklar ve siyasi açmazlara halkın dayanma gücü olduğu, en azından onları ayaklanmaya sevk edecek düzeyde olmadığı düşüncesiyle hareket etmiş ve devletin, halkın arasında bu meselelere dair görüş farklılığı olmadığını savunmuştur.⁹

Suriye’de rejimin kimyası ve dayandığı toplumsal taban ülkenin en önemli özelliklerinden biridir. Rejimin elitleri ülkenin %13’ünü oluşturan Nusayri toplumundan gelmektedir. 20. yüzyılın başlarına kadar ülkenin Sunni çoğunluğu yanında kırsalda tecrit halinde yaşayan bu kesimi, Fransız manda yönetiminin bilinçli politikaları sonucu, özellikle orduya alınarak, toplumda önemli yer edinmeye başlamıştır. Daha sonra Baas Partisi içerisinde de önemli yer edinmişlerdir. Bu durum Hafız Esad’ın rejimi sağlamlaştırmasında önemli rol oynarken güç mücadelelerinde de dayanışma unsuru olmuştur.

⁶ M. Hüseyin Mercan, “Suriye: Rejim ve Dış Politika”, İstanbul, Açılım Kitap, 2012.2012, s.20-21.

**** Suriye Anayasası 83. Madde;** Bu sözleşme bir yasayla kararlarını ve olağandışı yasaları düzenler.

⁷ Raymond A. Hinnebusch, “State, Civil Society, and Political Change in Syria.” **Civil Society in the Middle East içinde, düzenleyen Augustus R. Norton.** New York: Brill, 1996.

⁸ August President assad, http://www.presidentassad.net/SPEECHES/Al_Assad_Speeches-2011/Bashar_Al_Assad_Army_Day_Speech_1_August_2011.html, (Erişim 03.03.2016).

⁹ The Wall Street Journal. “Interview with Bashar Al-Assad”, 31 Ocak 2011. <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703833204576114712441122894.html> , (Erişim 03.03.2016).

Öte yandan rejimin sadece Nusayri rejimi olduğunu söylemek rejimin destek gruplarını yetersiz bir biçimde ifade etmek olur. Yönetimin tepesinde ve etkili yerlerde küçük bir Nusayri grup olsa da rejim çok daha geniş toplumsal bir tabana dayanmaktadır. Suriye rejimi en yukarıdaki küçük bir elit tabaka ile birlikte ülkedeki diğer azınlıklar, birtakım Sunni gruplar, özellikle de Şam ve Halep'teki zengin tacir kesiminden oluşmaktadır.¹⁰ Özellikle Nusayri elit ile Şam'ın Sunni tacir sınıfı arasındaki ittifak, rejimin korunması ve devamında önemli bir unsurdur.

Suriye rejimi uzun vadeli değişim stratejilerinden ziyade kısa vadeli politikalar tercih etmiştir. Son dönemde rejime bağlı olan toplumsal kesime sınırlı liberalleşme sonucu ortaya çıkan rantın dağıtıldığı yeni bir burjuva kesimi de eklenmiştir. Böylece değişimi isteyecek ve sürükleyecek kesim olan iş adamları ve entellektüeller bile Suriye'de geçmişte yaşanan siyasi istikrarsızlık ve köktendincilik gibi rejimin kullandığı bahaneleri kabul ederek küçük uyarlamalara razı olmuşlardır.¹¹

Genel yapı itibarıyla ise; Suriye'de Nusayri mezhebine mensup kişiler kritik görevleri yürütmekle beraber mezhepçilik hiçbir zaman devlet ideolojisi olarak takip edilmemiştir.

Bu anlamda rejimin daha kapsayıcı bir yaklaşıma sahip olduğunu ve Nusayrilere dışından da kesimlerin desteğini almış bir yönetim olduğunu söylemek mümkündür. Suriye yönetimi, seküler***-Arap milliyetçi ideolojisi ile farklı toplumsal grupların desteğini almaktadır. Azınlık toplulukları açısından Sünni Arap çoğunluğun eziciliğine karşı kapsayıcı bir ideolojiye sahip seküler Baas ideolojisi daha tercih edilir kabul edilmektedir. Yönetim ayrıca ülkede istikrarı savunan üst sınıf Sünni Araplar arasında da desteğe sahiptir. Bu açıdan Suriye rejimini tamamen bir azınlık iktidarı olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Otoriter bir devlet olmakla birlikte toplumun bazı kesimlerinin desteğini alan bir yönetim olarak görmek daha doğru bir değerlendirme olmaktadır.¹²

Suriye rejimi ülkesinde yaşanan bu yönetim yapısı genel itibarıyla hukuka aykırılıklar konusunda aciz veya isteksiz, tam bu noktada uluslararası hukuk ve uluslararası toplumun sorumluluğu doğmaktadır. Suriye'nin sınırları içindeki insanları korumak için gerçekleştirilecek müdahalenin hangi şartlar altında mümkün olduğunun farkına varmaktır. Bağımsız ve egemen bir Suriye'ye karşı müdahale kararının kimler tarafından alınacağı önemli bir soru(n)dur. Baktığımızda ABD'nin çoğu zaman başına buyruk müdahaleleri sonucunda BM'de meşruiyet krizleri yaşanmıştır. Bu ise dünyanın geleceği açısından kaygı verici bir durum olarak değerlendirilebilir çünkü uluslararası hukuk kurallarının yok sayılması, müdahale kararlarının tek başına verilmesi ileriki süreçlerde güçlü devletlerin kendi hukuklarını tek taraflı dayatmalarına sebep olabilir. Bu nedenle müdahale kararının

¹⁰ Yağmur Şen, "Suriye'de Arap Baharı", **Yasama Dergisi**, Sayı:23, s.60-63.

¹¹ Raymond A. Hinnebusch, "State, Civil Society, and Political Change in Syria." **Civil Society in the Middle East içinde, düzenleyen Augustus R. Norton**. New York: Brill, 1996, s.232-234.

*** **Seküler yapı**: terim anlamıyla resmi bir dini bulunmayan ve her dine eşit açıdan yaklaşan devlettir.

¹² Hans Günter Lohmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (der.), çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1997, s. 94.

kimler tarafından verileceği, hangi meşruiyet zeminine oturtulacağı çok önemli hatta en önemli meseledir.

Suriye’de Muhalefet Yapısı

Suriye siyasi hayatında belirleyici rol oynayan veya oynamayı hedefleyen siyasi partiler, Baas Partisi içindekiler ve Baas’a bağlı olmayan partiler olarak ikiye ayrılabilir. Genel olarak Baas’a bağlı olmayan partiler, sistem izin vermediği için, faaliyetlerini ülke dışında sürdürmek durumunda kalmışlardır.¹³ Daha önce de belirtildiği gibi muhalefet, Suriye yönetiminde çok fazla yaşam şansı bulabilen bir kavram değildir. Özellikle geçmişte yönetime karşı muhalif hareketler kanlı bastırılmıştır. Yapı içerisindeki muhalif partiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1) İlmhı muhalifler: Suriye Devrimi Muhalefet Güçleri Koalisyonu, Suriye Ulusal Konseyi, Suriye Devrimciler Cephesi, Suriye Yerel Koordinasyon Komiteleri, Suriye Yüksek Devrim Konseyi, Özgür Suriye Ordusu, Güney Cephesi, Suriye Devrimciler Cephesi, Devrim Konseyi Kalkanları, Seküler ve Demokratik Suriyeliler Koalisyonu, Suriye Devrim Genel Komisyonu, Suriye Türkmen Meclisi, Suriye Türkmen Ordusu.

2) Kürt Muhalifler: Kürt muhalifler, Kürt Yüksek Komitesi, Demokratik Birlik Partisi (PYD), Suriye Kürt Ulusal Konseyi, Halk Koruma Birlikleri (YPG), Kadın Savunma Birlikleri (YPJ)

3) Süryani Muhalifler: Süryani birlik partisi.

4) İslamcı Muhalifler: El Nusra Cephesi.¹⁴

Kısacası; Suriye muhalefeti, 1963 yılından beri Suriye’yi yöneten Suriye rejimine muhalif olan kesimleri kapsamaktadır ve sıralamada da görüldüğü gibi muhalifler günümüzde de tek bir çatı olmaktan çok uzaktadırlar.

Suriye’de geleneksel yapı içerisindeki muhalefette en büyük sorun, güçlü bir muhalefet yapısının olmayışından kaynaklanmaktadır. Çatışmanın başladığı 2011 yılından itibaren de muhalefeti yönlendiren güçlü bir liderin olmayışı da dünya kamuoyunun, muhalefete bir bakıma kuşkuyla bakılmasına yol açmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton 2 Kasım 2012 tarihindeki Hırvatistan gezisi sırasında yaptığı açıklamada, “*Suriye Ulusal Konseyi’nin tek başına Suriye’yi temsil etmediğini, Kürtlerin ve Nusayrilerin de temsil edildiği geniş katılımlı bir muhalefet yapısı oluşturulması gerektiğini*” ifade etmiştir.¹⁵ Clinton ülke içinde Esad rejimine karşı savaşılan insanları temsil edebilecek daha etkili bir muhalefet cephesinin teşkil edilmesi gerektiğini, bu kapsamda Suriye Ulusal Konseyi’nin yeniden yapılandırılması gerektiğini beyan etmiştir.

¹³ Dünya Bülteni, “**Suriye Muhalefesinde Kim Kimdir?**”, <http://www.dunyabulteni.net/haber/157181/suriye-muhalefesinde-kim-kimdir> , (Erişim 29.04.2016).

¹⁴ “**Suriye’de Aktörler: Rejim, Muhalefet, Dini Yapı ve Medya**”, <http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=108383&q=suriye-de-aktorler-rejim-muhalefet-dini-yapi-ve-medya>, (Erişim 30.04.2016).

¹⁵ Ajans Suriye, “**Suriye Muhalefeti Siyasi Yapısı**”, <http://www.ajanssuriye.com/2014/11/04/suriye-muhalefeti-siyasi-yapisi/> , (Erişim 28.04.2016).

Buna rağmen Suriye muhalefeti hala hükümete karşı baskın bir konuma gelememiştir. Suriye muhalefетinin hükümete karşı en etkili baskısı, rejim saldırıları sürdüğü ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın içinde yer almayacağı bir geçiş süreci kabul edilmediği takdirde Cenevre'deki barış görüşmelerinden ayrılacağını duyurmuş olmasıydı.

Suriye'de Ordu

Suriye'de ordu ve diğer güvenlik birimlerinin başlarındaki kişilerin %90'ına yakını Nusayrilerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra Suriye'de birbirinden bağımsız çalışan ve doğrudan başkana karşı sorumlu 15 civarında güvenlik ve istihbarat birimi görev yapmaktadır. İstihbarat ve güvenlik sistemi üçayak üzerine oturmaktadır. Birincisi, Siyasi Güvenlik, Askeri İstihbarat ve Hava Kuvvetleri İstihbaratı gibi geleneksel istihbarat kurumları (Muhaberat)'dır. İkincisi Özel Kuvvetler, Savunma Tugayları, Başkanlık Muhafızları gibi istihbarat ve operasyonel yetkileri ve sorumlulukları olan birimlerdir. Sonuncusu da "Üçüncü Silahlı Tümen" gibi özel-siyasi-askeri birimlerdir. Bütün bu birimler ve bunların alt oluşumları 1970'li yıllarda Hafız Esad tarafından oluşturulan "Başkanlık Güvenlik Konseyi" tarafından koordine edilmektedir. Bunlar dışında bir de Savunma Tugayları gibi paramiliter kuvvetler ve gençlik çeteleri olarak bilinen rejime bağlı sivil silahlı milis kuvvetleri yer almaktadır.¹⁶

Suriye ordusunu terk edenler tarafından Ağustos 2011'de Türkiye'de kurulan Özgür Suriye Ordusu silahlı mücadele eden bir muhalif gruptur. Bu ordu içerisinde rejim karşıtı tüm silahlı gruplar tanımlanmaktadır; bir taraftan Suriye ordusundan ayrılan askerler, diğer yandan silahlanan siviller bu orduyu oluşturmaktadır. Özgür Suriye Ordusu'nun komuta kademesi ülke dışında, Türkiye'de bulunmaktadır¹⁷ ve BM raporuna göre ülke içindeki savaşan grupların kontrolünü de tam sağlamamıştır. Esad rejimine göre Özgür Suriye Ordusu dışında El-Kaide ve aşırı dinci bazı silahlı gruplar da hükümete karşı mücadele etmektedir. Merkezi bir isyan liderliği oluşturmak için kurulan Özgür Suriye Ordusu Yüksek Askeri Konseyi, bazı muhalif tugayları bağlantılı hale getirmiştir. Konseyin 30 üyesi bulunmaktadır ve Suriye'deki beş isyan cephesi altışar üyeyle temsil edilmektedir. Halep- İdlib kuzey, Rakka-Deir El Zour-Hassaka doğu, Hama-Lazkiye-Tartus batı, Humus-Rastan merkezi ve Şam-Deraa güney cephelerini oluşturmaktadır.¹⁸

Suriye Silahlı Kuvvetleri, hali hazırda 220bin kişilik bir askeri personel gücüne sahip bölgenin en önemli askeri güçlerinden biridir. Fakat eski Sovyet silah teknolojisi üzerine inşa edilmiş ve donanım olarak zamanın şartlarının gerisinde kalan Suriye Silahlı Kuvvetleri önemli bir revizyona ihtiyaç duymaktadır. Suriye'de silahlı kuvvetler üç ana ordu şeklinde örgütlenmiştir:

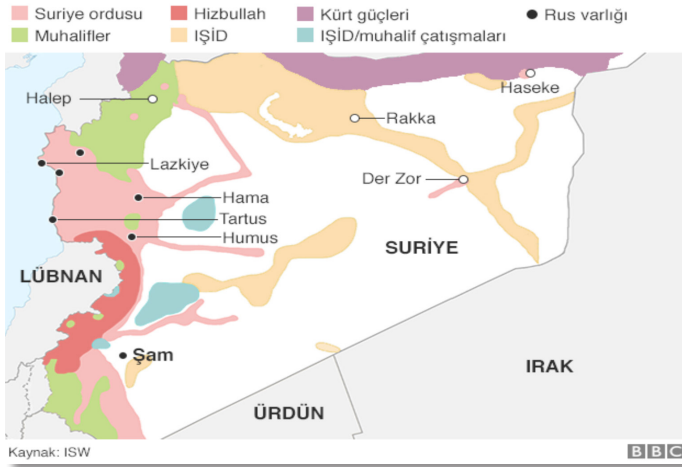
¹⁶ Syria Unmasked, a.g.e. , s.39.

¹⁷ BBC Türkçe Haberler. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/11/121112_syrian_opposition_guide.shtml, 11 Aralık 2012, (Erişim 05.03.2016).

¹⁸ BBC News, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middleeast-15798218>, 2013 October 2013 (Erişim 05.03.2016).

- 1) Merkez karargâhı Şam'da olan 1. Ordu, Şam ve Golan Tepeleri ve Ürdün sınırı arasındaki bölgede görev yapmaktadır. Elinde 350 civarında T-62/72 tankları bulunan Cumhuriyet Muhafızları Mekanize Tümeni ve Golan Tepeleri ve Lübnan sınırında üstlenmiş 14.Özel Kuvvetler Tümeni Suriye ordusunun iki önemli elit birliğidir ve doğrudan 1.Orduya bağlıdır.
- 2) Merkez karargâhı Zabadani'de olan 2.Ordu, Şam'ın kuzeyinden Humusa kadar olan bölgede faaliyet göstermektedir. 2005 Nisanındaki çekilmeden önce Lübnan'daki Suriye birlikleri bu orduya bağlıydı.
- 3) Suriye'de kurulan 3. Ordu ise Türkiye ve Irak sınırını korumaktadır. Merkez karargâhı Halep'te olan bu ordunun diğer bir görevi de kimyasal ve biyolojik silah üretim tesislerini, füze üretim ve fırlatma imkânlarını korumaktır.¹⁹

Şekil 2: Suriye'de ki Ordu Yapısı

Kaynakça: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151001_rusya_idlib

Tablo 1: Suriye Askeri Gücü

Hava Kuvvetleri	Kara Kuvvetleri	Deniz Kuvvetleri
Toplam uçak: 462	Tanklar: 4.500	Toplam Donanma Gücü:56
Av-önleme uçakları:133	Zırhlı Savaş Araçları:4.510	Uçak Gemisi: 0
Nakliye uçakları:143	Kundağı Motorlu Silah:436	Firkateyn:2
Eğitim uçakları:66	Çekili Topçular:2.150	Denizaltı:0
Helikopterleri: 168	Çoklu Roketatarlar:650	Sahil Güvenlik Botu: 66

Kaynakça: <http://askerigucu.com/suriyenin-askeri-gucu.asp>

¹⁹ Timetürk, “Rakamlarla Suriye Ordusu’nun Gücü”, <http://www.timeturk.com/tr/2012/06/23/iste-suriye-ordusu-nun-gucu.html>, (Erişim 15.03.2016).

Genel olarak değerlendirecek olursak Suriye'nin hava, kara ve deniz kuvvetleri ve rileri tabloda görüldüğü şekildedir. Ortadoğu'da kritik bir bölgede bulunan Suriye'nin ordusu "*Globalfire power*" sitesinin sıralamasına göre 35'inci sırada. Ancak bu sıralama, nükleer silaha sahip olmayan Suriye ordusunun fazla güçlü olmadığı anlamına gelmiyor. Esad ailesine sadık olmasıyla bilinen Suriye ordusu, cephanesinde çok çeşitli karadan havaya ateşlenen füzeler bulundurduğu gibi, büyük bir hava kuvvetine sahip. Yine aynı şekilde yaklaşık 40 bin aktif personeli bulunan hava kuvvetleri savunması için yıllık 1-2 milyar dolar bütçe harcayan Suriye, gerekli donanımını Rusya'dan sağlıyor. Suriye hava savunma kuvvetleri tugay ve altı karadan havaya füze sisteminden oluşuyor.²⁰

Günümüz orduları arasında yönetimine ciddi bir şekilde bağlılığı açısından Suriye ordusu ciddi bir güce sahip olan orduların başında gelmektedir. Ordu yapılanması bakımından her ne kadar diğer ülke yapılanmalarından farklı bir boyut gösteriyor olsa da Suriye ordusu mücadelelerinde gerilla taktiğini kullanan bir ordu yapılanması konumundadır. Son gelişmeler ışığında, özellikle Özgür Suriye Ordusu'na kaymalar ve ülkeyi terk eden askerler sebebiyle, Suriye Ordusu'nun 80.000-100.000 kişiye kadar azaldığı söylenmektedir (<http://www.theguardian.com/world/2015/oct/01/syrian-military-weakness-russian-intervention>). Bu azalma ordunun yarıdan fazlasının kaybı demektir ve sonucunda savunulan bölgeler de azalmıştır. Devlet Başkanı Esad'a ve askeri komutaya yakın olan bölgeler savunulmakta, diğer bölgeler yavaş yavaş gözden çıkarılmaktadır.

Sonuç

Suriye'de devlet yönetimi, farklı bir yarı başkanlık sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada önemli olan husus, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında gelen bağımsızlığa rağmen, hala demokrasinin ve rejimin yerine oturmamış olmasıdır. Arap Baharı sürecinde başlayan çatışma öncesinde, Başkan ve Baas Partisi, hayatın her alanında sert bir etki gösterirken, muhalefet, sivil toplum ve özgür basın gibi demokrasinin temel olmazsa olmazları ya hiç gelişmemiş ya da tamamen devlet kontrolü altında faaliyetlerine izin verilmiştir. Başlangıçta Arap ülkelerinde demokratikleşme istikametinde meydana geldiği düşünülen hareketlenme, Suriye'de de bir heyecan ve beklentiye yol açmıştır. Suriye muhalefesindeki fikir ayrılıkları ve Şam'a sağlanan dış destek bu ülkedeki krizi tırmandırmış, Esad iktidarının otoritesini muhafaza etmesine imkân tanımıştır. Türkiye, Körfez ülkeleri ve Arap Birliği ise Esad'ın iktidarı terk etmesi için uluslararası destek arayışına girmiş ancak Suriye Ulusal Konseyi çatısı altında tüm muhalefeti toplama ve organize etmekte geç kalmıştır. Burada belirtilmesi gereken en önemli husus, genel olarak Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946, özel olarak da 1970 askeri darbesinden itibaren rejimin (iktidarın) muhalefete alan bırakmamasıdır. Bu yaklaşım hem yönetimin eksiklerinin giderilmesi anlamında eleştiri eksikliğine neden olmuş hem de muhalefetin lider yetiştirememesi sebebiyle 2011'den günümüze kadar geçen sürede çatışmanın farklı zeminlere kaymasına sebep olmuştur. Burada Arap Baharını yaşayan hemen her ülkede

²⁰ Müfit Yılmaz Gökmen, "Suriye Ordusuna Genel Bakış", <http://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/suriye-ordusuna-genel-bakis>, plqzajvjcku0V-pHB2Mhcg/bRoG_NiLck2I3OZtxu3QJQ, (Erişim 22.03.201

gözlemlenebilen, demokrasi ve muhalefet kavramlarının eksikliğinin bir ülke için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Şu anda iktidarın ülkenin birçok bölgesinde otorite kuramamasının yanında, muhalefetin de çok fazla bölünmesinin ve güven vermemesinin altında hep bu yatmaktadır. Muhalefet olarak Esad'a karşı çıkan bazı kesimlerin aşırı ve gayri insani davranışları ise hem bölge devletlerini hem de global anlamda dünyayı tedirgin etmektedir.

Bu perspektiften bakıldığında, Suriye'deki olaylar karşısında dış aktörlerin (ABD, Avrupa Birliği, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) Esad'ın iktidarı bırakması için somut bir eylemde bulunmaması, Esad sonrası Suriye'nin daha da kötüye gideceği ve hatta bölünecek bir iç çatışmaya sahne olacağı kaygısıyla ilişkilendirilebilir.

Özetlemek gerekirse; Suriye meselesi artık tek bir ülkenin iç meselesi olmaktan öte bölgesel ve küresel bir sorun halinde tartışılmaktadır. Esad'a barış planları dışında siyasi, askeri ve ekonomik anlamda uluslararası bir baskı kurulursa ancak iktidardan ayrılması söz konusu olabilecektir. Bu açıdan her ne kadar güç kaybetse de günümüzde Suriye'nin hükümet ve ordu yapılanması Suriye'nin geleceği kadar Ortadoğu açısından da ciddi bir önem taşımaktadır. Bu durumda olası Esad'ın iktidardan ayrılmasından sonra Suriye ve o bölgede yaşanabilecekler kendi içerisinde ayrıca bir tehlike arz etmektedir.

SURİYELİ SÜNNİLER

Uğur C. ÖZGÖKER *, Hüseyin ÇELİK **

Giriş

Müslümanların en önemli dini mezhebi olan Sünnilik yüzyıllardır İslam dininde etkili bir dini grup olmuştur. Suriye’de Baas Partisi iktidarında Şii kişi ve gruplara önem verse de çeşitli makamlarda Sünni kişiler de yer almıştır. Genelde il ve ilçe müftüleri Sünni kişilerden oluşmasına rağmen laik gelenek ülkede devam edilmesiyle Sünni baskı azaltılmaya çalışılmıştır. Bölgede hakim olan Sünni gelenek ve bu hareketten ayrılan Selefilik ile karmaşık dini grupların olduğu bu bölge daha karmaşık hale gelmiştir. Bu bölümde bölgede çoğunluk olan Sünni mezhebi oluşumu, Selefilik ve bu mezhep etrafında gelişen siyasi oluşumlar üzerinde durulmaktadır.

Sünnilik Kavramı

Sözlükte “manevi alanda çizilen yolu benimseyenler anlamında Ehl-i Sünnet tamlamasında sünnetten maksat dini tebliği ve beyan etmekle görevli bulunan Hz. Muhammed’in İslam’ın temel konularını anlama ve benimseme tarzıdır¹. Ehl-i Sünnet’i Hz. Muhammed ile ashab cemaatının, dinin temel konularında takip ettiği yoldur². Ehl-i Sünnet’e bağlı olanlara “sağlam ve doğru inancı benimseyenler” anlamında “Sünni” adı verilmektedir. Bu düşünce etrafındaki tüm hareketler bu düşünceyi izlerler ve Hz. Muhammed dönemini arama “eski nizamı arama” çabasıdır³.

Sünnet taraftarlığı, rey, tefsir, tevil gibi anlama biçimlerine dayalı akliliğin düşünce ikliminde rol almasıyla beliren “insanların ihdas ettiği görüşler” karşısında, geçmiş uluların öğretilerinin sosyal hayattaki tayin ediciliğine bağlı kalmaktır. Burada “sünnet,

* Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü Öğretim Üyesi.

** Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Yavuz, Yusuf Şevki (1994) “Ehl-i Sünnet”, Türkiye’de Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 10, , İstanbul: ”, Türkiye’de Diyanet Vakfı Yayınları, s. 525.

² Ay., s. 525.

³ Tomar, Cengiz “Suriye-Osmanlılardan Günümüze”, Türkiye’de Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 37 ‘Din Kültür Başlığı Altında’, İstanbul: ”, Türkiye’de Diyanet Vakfı Yayınları, s.17.

” “bid’at”ın zıttı olarak temellendirilmiştir. Yani sünnet taraftarlığı, “yeni” durumlar karşısında “selefin yoluna” sınımsız sarılmaktır⁴.

İlk dönem Sünniliği için kullanılan kavramlardan biri de “ehlü’l- eser”dir. Esere tabi olma, “yürünmüş yolda” yürümektir; “almaktır. “Bilinen”in (ilm’in) peşinden gitmektir.” Esere dayanmak, hakikati dışarıda aramamaktır⁵.

Diğer bir kavram ehlü’l-hadis”tir. İlk dönem eserlerinden beri sıklıkla kullanılan bir tanesi olan ehlü’l-hadis, “süneni [sünnetleri] mezhep edinenlerdir. Ehlü’l hadis, “Peygamber’in mezhebine dayanan, sahabe ve tabiinin eserlerini koruyan, akıl, görüş ve reye müracaat etmeyen, böylelikle dinin aslını muhafaza etmeye çalışan ‘Allah’ın Hizbi”dir.⁶”

Ehl-i sünnet düşünce tarzının başlangıcı ilk siyasî görüş ayrılıklarına dayanmaktadır. Zira İlk halifenin belirlenmesi sırasında yapılan tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, üçüncü halifenin şehit edilmesine kadar geçen sürede Müslümanlar arasında kayda değer bir siyasî ve itikadî ihtilâf çıkmamıştır. Hz. Ali’nin hilâfeti döneminde Muâviye ve onu destekleyenlere başlatılan siyasî mücadeleler Müslümanların savaşlarda birbirlerini öldürmeleri sonucunu doğurmuş, buna bağlı olarak iman-küfür sınırı, kader, büyük günah işleyenlerin dinî durumu gibi meseleler zihinleri meşgul etmeye başlamıştır. Diğer taraftan Şia’nın ilk üç halifeyi gayri meşru sayması da başka tartışmaları gündeme getirmiştir⁷.

İslam düşünce tarihinde mezhep dediğimizde iki farklılaşmayla karşılaşmaktadır: Birincisi İtikadi-Kelami mezhepler: Harici, Şii, Mu’tezili, Eş’ari, Matüridi gibi. İkincisi ise Fıkhi-Ameli mezhepler: Hanefi, Maliki, Hanbeli ve Şafilik gibi. İtikadi-Kelami mezhepler İslam düşüncesinde teolojik olduğu kadar felsefî konuları ele alan meselelerin bu mezhepler tarafından ele alındığı görülür. Bu nedenle İslam Felsefesi ile İtikadi-Kelami mezhepler arasında çok sıkı bir yakınlık kurulmuş ve batı da bu mezhepler aslında Felsefî Kelam Mezhepleri olarak da tanımlanmıştır⁸.

Fıkhi-Ameli mezhepler ise yöntem sorunları kadar evlenme-boşanma, miras, alış veriş, vergi tahsili, savaş ve ganimet, ibadetlerin nasıl yapılacağı gibi uygulama yönelirler. Fıkhi mezheplerin bugün anlaşıldığı gibi yalnızca dini ibadetlerle değil birey-toplum ve devlet ilişkileriyle de ilgilendiği kolayca anlaşılabılır. Bu nedenle İslam’ın 2. Yüzyılından itibaren Ebu Hanife’nin kurduğu Hanefilik mezhebi devlet yönetiminde tercih edilen mezhep haline gelmiştir. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar yargı, yasama ve yürütmeye bu mezhebe tabi olmuşlardır. 12. Yüzyıldan sonra İslam dünyasında Şiilik siyasî bir devlet olarak temsil edilmediğinden Sünnilik genelde Şii olmayan toplulukları ifade eden bir kullanıma kavuşmuştur⁹.

⁴ Ae., s.18.

⁵ İşcan, Mehmet Zeki (2006) Selefilik İslami Köktendinciliğin Tarihi Temelleri, İstanbul: Kitap Yayınevi, s.20.

⁶ Ay.

⁷ Yavuz, a.g.e., s.526.

⁸ Demir, a.g.e, s.1.

⁹ A.e, s.2.

Günümüzde Sünniliğin de artık İtikadi ve Kelami mezhepleri içermediği, Hanefilikten oldukça uzaklaştığı ve ameli-fıkhi mezheplerin de Sünnilik içinde çok az bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yerine İslam dünyasında iki anlatı hâkim ideoloji olarak öne çıkmaktadır: Şiilik ve Selefilik. Aslında Ortadoğu’da da bu iki paradigmanın hâkimiyet savaşları yürütülmektedir. Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, İngiltere ve ABD Selefilik bloğunda, Çin, Rusya ve İran Şiilik bloğunda yer almaktadır¹⁰. Günümüzde Suriye’de yaşanan bu kutuplaşma bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bugün “selef mezhebi” olarak çıkan oluşum, selefın tavrını temsil etmemektedir. Bu temsil siyasette, toplumda, düşüncede kendini gösteren birtakım gelişmelere tepki gösteren ve “eski nizamı” arayan selefe nisbet ettikleri bir argümandır¹¹. Bu düşünce yeni yönelişler karşısında kitap ve sünnete dönmektir¹².

19. yüzyıla gelindiğinde Sünnilik içinde ilk defa siyasi ve itikadi derin bir bölünme gerçekleşmiştir. Vehhabi isyanı şeklinde doğan bu kalkışma Sünniliği tasfiye ederek İslam’ın hicri 2. Asrında doğan Sefef yönteminini benimsediğini ilan etmiştir¹³.

Vehhabilik İslam’ın ilk döneminde Hz. Ali ile Muaviye arasındaki kavgayı yeniden dirilterek Muaviye’nin Şam Emevi Devletini diriltmeyi kendine hedef yapmıştır. 1802’de Kerbela’yı basarak Şii hacıları kılıçtan geçirmişler ve kadınlarla çocukları esir etmişlerdir. Mezhep olarak ise Hanbelîliğe yaslanmışlardır. Osmanlı uleması bu mezhebi Sünniliğin dışında görerek, ona kurucusundan dolayı Vehhabilik adını vermiştir¹⁴. Vehhabiler Peygamber sonrasındaki üç nesil sonrası (Peygamberi görenler yani Sahabe; Sahabeyi görenler yani Tâbiûn; Tâbiûnu görenler yani Teba-i Tâbiûn) yaşanan ve ortaya çıkan tüm mezhep ve geleneği İslam’dan uzaklaşma olarak ilan etmişlerdir. Osmanlı’da dahil bu üç nesil sonrası tüm geleneği sapma ve bid’at olarak tanımlayarak reddetmişlerdir. Hatta mevlid, kandil, türbe, gibi uygulamaları şirk, metafizik, tasavvuf, kelim gibi ilimleri de küfür saymışlardır. Selefilik mezhebi bu şekilde doğmuş ve kendine Suud devletiyle bir kimlik edinmiştir¹⁵. Bu görüş günümüzde Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Kuveyt devletleri tarafından desteklenmekte ve bugün Suriye ve Irak’ta İŞİD olarak örgütlenmektedir.

Sünniler ve Suriye

Suriye 1947 yılında Fransızlardan bağımsızlığını kazandığında seçimler yapılmış ve sandalye dağılımında 116 Müslüman milletvekilinden 100 milletvekili Sünni mezhebindendir. Lübnan’da olduğu gibi Suriye’de de mezhepçilik bölgecilik ve aşiretçilik idari

¹⁰ Ay.

¹¹ İşcan, a.g.e, s.28.

¹² Ae, s.29.

¹³ Demir, Hilmi (2014), “Selefilik Kimdir, Selefilik Nedir?”, Teostrateji Araştırma Merkez, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. URL: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/06/30/7681/selefilik-kimdir-selefilik-nedir>, s.1.

¹⁴ Ae., s.2.

¹⁵ Ay.

yapının şekillendirilmesinde daima etkili olmuştur¹⁶. Ancak mezheplerin diğer unsurlara göre daha baskın olduğu söylenebilir¹⁷. Sünnilerin çoğunlukta olmasına rağmen bir türlü iktidarı ele geçirememişlerdir. Sünnilerin alternatifi olan Nusayriler Arap Alevilerinden- di. Nüfusun %13'sini oluştuyorlardı. Hristiyanlardan biraz daha azdılar. Bu nüfus özel- likle Baas Partisinde etkili olmuştur. 20 milyonluk nüfusun %74'ün oluşturan Sünniler daha çok şehirlerde yaşamaktadırlar.

Sünniler, Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1947 yılından 1963 yılları kadar iktidarda kalmışlardır. Nusayriler Fransız mandası devrinde etkili olmaya başlamışlardır. 1950'li yıllara kadar Suriye'de Nusayrilerin pek etkinliği yoktur. Her ne kadar Dürzi, Nusayri ve İsmaili fırkaları İslam Mezhepleri Tarihi açısından Gılat-ı Şia içerisinde tasnif edilse de temel inanç esasları açısından her üç fırka da farklılık arz etmektedir. Bu farklılık özellikle Tanrı düşüncelerinde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır¹⁸.

1952 yılında Dürzi ayaklanmasıyla, Dürzilere güven kalmayınca, onların yerini Nusayriler almaya başlamıştır. Aslında Nusayriler kendilerini o tarihlerden sonra Alevi olarak adlandırmaya başlamışlardır. Nusayriler kendilerine geniş haklar veren Fransız hâkimiyetini desteklemişlerdir. Bunun paralelinde Lazkiye'de Nusayri bölgesi önce özerk, sonra özel bir idari ve mali rejime sahip bir bölge olmuştur. Bu nedenle Nusayriler Sünni hâkimiyetine karşı Fransız mandasını desteklemişlerdir. Bağımsızlıktan sonra Sünnilerle iyi geçinmeye çalışmışlar, yani rejime eklenmeye başlamışlardır. Bu durum Nusayrilerin hızla güç kazanmalarına neden olmuştur. Özellikle orduda etkinliklerini arttırmaya çalışmışlardır. Sünniler Ordu'da görev almaya sıcak bakmıyor ve askerliğini meslek olarak küçümsüyorlardı. 1943 ve 1963 yıldır yıllarında Sünni subaylar tasfiye edilince bu yerlere Nusayriler yerleşmeye başlamıştır¹⁹. Aslında askeri alanda Alevilerin nüfusu nicelik olarak değil de nitelik olarak artmaktadır. Diğer azınlıklar askeri birimlerin etkili yerlerinde kendilerine yer bulmuşlardır. Ama diğer azınlıklar genelde Alevileri desteklemişlerdir. Aleviler ordu içindeki pozisyonları Baas Partisi kanalıyla artmaya başlamıştır.

Alevilerin 1960'lerde sarıldığı iki düşünce akımı sosyalizm ve sekülerliktir. Bütün bunlar Sünni çoğunluğa karşı şeyler olarak değerlendirilmiştir. Baas partisinin iktidara gelmesinden sonra Sünni askerler istifa ettirilmiştir. Özellikle 1965'lerden sonra ordudaki Alevi varlığı iyice hissedilir duruma gelmiştir. 1963 darbesini yapan iki lider Salah Cedit ve Hafız Esat Kasım 1970 yılına dek savaşmışlardır. Cedit, fikren daha ideolog, Hafız Esat ise pragmatisttir. Ürdün ile Filistin Kurtuluş örgütü arasındaki savaş Esat'ın önünü açmıştır. Salah Cedit bölgeye Kara Kuvvetleri'ni gönderdiği halde, Hafız Esat Hava Kuvvetleri'ni göndermemiş ve Suriye kara ordusu yenilince Esat kansız bir darbeye yönetimi ele geçirmiştir. Hafız Esat pilotaj eğitimini Halep'te almış, jet eğitimini ise Mısır'da tamamlamıştır. Mig-15 ve Mig-17 tipi uçakların kullanımı için Sovyetler Birliği'nde öğre-

¹⁶ Bağlıoğlu, Ahmet (2013) Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri, e-makâlât *Mezhep Araştırmaları*, VI/2, s. 500.

¹⁷ Ay.

¹⁸ Şenzybek, Aytekin (2013) Suriye'de Dürzi-Nusayri-İsmaili ve Sünni İlişkileri, e-makâlât *Mezhep Araştırmaları*, VI/2, ss. 469-493. www.emakalat.com, s.471.

¹⁹ Bağlıoğlu, age., s. 500.

nim görmüştür. Suriye’de çeşitli görevler aldıktan sonra Baas partisine katılmıştır. Mısır ile ortak Arap Cumhuriyeti’nin dağılmasından sonra, Baas darbesine kadar çeşitli hapis-hanelere girmiş ve darbeden sonra Savunma Bakanı olmuştur. 1970 darbesi sonucu tek başına Suriye’yi yönetmiş, ardından iktidarı oğlu Beşşar Esat’a devretmiştir. Esat’ın başa geçmesi Sünni devlet başkanı geleneğini de sona erdirmiştir²⁰. Suriye nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Sünniler Baas rejimiyle ikinci plana düşmüşlerdir. Birkaç darbe yapmaya kalkıştıkları halde başarılı olamamışlardır. Çünkü Baas rejiminin en büyük dayanağı Suriye Ordusu olmuştur²¹.

Suriye’nin İran’ı da arkasına alarak Rusya ve Çin’in desteklediği, bazılarına göre “Şii hilalinin yükselişi” olarak gördüğü ve Irak’ta Basra bölgesinde Şiilere verilmesi, arkasından Şii nüfusunun kuzeyde Talabani önderliğinde bir bölge yönetimi kurması Sünnilerin tekrar bu coğrafyada ikinci plana düşmelerine neden olmuştur. Körfez ülkelerinin desteklediği ve Türkiye’deki yöneticiler tarafından da desteklenen Sünni oluşumlar ve Suriye yönetimini yıkma isteği İŞİT adıyla Sünni (Selefi) muhaliflerin yükselmelerini ve Suriye ile Irak bölgesinde egemenlik kurmalarıyla sonuçlanmıştır. Suriye’de Osmanlı devrinde Sünni mezhebi yüceltirken Osmanlı’nın çöküşünden sonra ikinci plana itilmiştir. Suriye hiçbir zaman ulus-devlet hüviyetine kavuşamamış karışık topluluklardan oluşmasına rağmen Suriye devletinin oluşması için yüz yıla dek varan çabalar mevcuttur. Ağırlığı meydana getiren Sünni nüfusta milli bir bilinci mevcut değildir. Zira dağılmış durumda olanlardan oluşan bu Sünni nüfus ne birleşik Arap devletinde ne de Baas rejimi sırasında milli birlik meydana getirememiştir. Fakat Sünniler, Lazkiye ve Suveyde haricindeki tüm Suriye şehirlerinde çoğunluğu oluşturmaktadırlar.

Sünni mezhebe sahip Suriye’de Arap’lardan sonra en önemli nüfusu Kürtler oluşturmaktadır. Ülkenin nüfusunun yaklaşık %10’u oluşturan Kürtler daha çok Türkiye’ye yakın bölgelerde yaşamışlardır. Kürtlerin Suriye’de yaşayan önemli bir bölümünü Sünni mezhebi Nakşibendi Tarikatına mensuptur. Bu ülkeye sonradan gelen Kürtlere uzun süre vatandaşlık hakkı verilmemiştir. Suriye devleti, Sünni olmayan Kürtlere ayrıcalık tanımış ve bu doğrultuda 1976 yılında Molla Mustafa Barzani’den ayrılan Kürdistan Yurtseverler Birliği başkanı Celal Talabani Şam’da üslenmesine izin vermiştir. Ayrıca PKK’nın kurucusu Abdullah Öcalan yıllarca Suriye’de misafir edilmiştir. Bu nedenle Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik ortaya çıkmış ve bu durum uzun süre devam etmiştir.

2004 yılında Kamışlı kentinde bir futbol maçında yaşanan olayları Suriye hükümeti sert bir biçimde bastırmış ve 27 Kürt’ün ölümüyle sonuçlanan bu olaylar sonucu büyük protestolar yapılmıştır. Beşar Esat, 7 Nisan 2011’de dışarıdan gelen Kürtlere vatandaşlık hakkı vermiştir. Günümüzde Türkiye’nin PKK’nın uzantısı olarak ifade ettiği PYD ve diğer Kürt örgütlerini oluşturan halk, Türkiye sınırına yakın yerlerde yaşamaktadır. PYD lideri Salih Müslim başkanlığında 14 ile ayrılan nüfus, Türkiye-Suriye sınırında toplanmıştır. Bu bölgenin günümüzde halen bir iç savaşın içinde yer almasından dolayı bu halkın geleceği belirsizdir.

²⁰ Ay.

²¹ Ae., s. 504.

Suriye'deki Sünni örgütlenme Mısır'da yeşeren İhvan-Müslim yani Müslüman Kardeşler örgütü rehberliğinde Fransız istilasına karşı mücadele etmek için yapılmıştır. 1963 yılında ise Baas iktidarına karşı mücadeleye başlamışlardır. Bu örgütle mücadele eden Baas rejimi 1982 yılında Hama katliamı ile son bulan Müslüman Kardeşler örgütüne karşı bir saldırı gerçekleştirmiş ve Sünni hareketi bu şekilde ezmiştir. Bu saldırıda on binlerce Sünni öldürülmüş, yerleşim yerleri yıkılmıştır. Suriye'deki rejimin bu Sünni karşıılığı her zaman bu çoğunluğu siyasi olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Sünniler 2006 yılında etkin Baas Partisi'nin Bölgesel Komutası'ndaki 14 pozisyonun 10'unu kontrol ederken, ülkede azınlığı teşkil eden Aleviler, genel olarak askeri ve güvenlikle ilgili alanlarda önemli pozisyonların birçoğunu ellerinde bulundurmaktadır²².

Suriye iç savaşında Sünnilerin önemli bölümü Özgür Suriye ordusunda yer almışlardır. Suriye'de bugün 2, 5 milyon Türkmen yaşadığı tahmin edilmektedir. Türkiye sınırına yakın bölgelerde, Halep, Lazkiye, Rakka, İdlip, Hama, Humus, Kuneytire, Dera, Şam, Golan civarlarında yoğun Türkmen nüfus bulunmaktadır. Türkmenlerin tamamına yakını Sünni Müslümanlardır²³.

Suriye'deki muhalif yapılanması üç gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki Sünni Arapların destekli desteklediği Müslüman Kardeşler, ikincisi Kürt muhalif gruplar, üçüncüsü ise değişim isteyen gençlerden oluşan dağınık gruplardır. Karşı tarafta Nusayriler ve onların kendilerini daha yakın hisseden Dürzi, İsmaili ve Hristiyan grup bulunmaktadır²⁴.

Suriye'deki iç savaş şekilde özetlenebilir: "Sünni çoğunluğun azınlıktaki Nusayri yönetimine başkaldırışı." Bu nedenle iç savaş bir mezhep Savaşı olarak tanımlamak ve aynı zamanda çoğunlukta olduğu halde haklarını alamadıklarına inanan grupları mücadelesi olarak değerlendirmek mümkündür. Sünni grupları örtük şekilde destekleyen Batı ve en önemlisi Amerika, açık şekilde destekleyen Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar devletleridir. Baas rejimini destekleyen İran, Rusya ve Çin gibi ülkeler ile Kürt grupları destekleyen örtük biçimde destekleyen ABD ve İsrail.

Sonuç

Günümüzde Sünnilerin ayaklanması, Kürtlerin de aradan çıkıp bağımsızlıklarını ilan etmek istemeleri ve geleneksel Baas rejimine karşı bir savaşa tutuşmaları söz konusudur. Savaş, etnik ve dinsel farklılık odağında konumlandırılmaktadır ve sonuçta Ortadoğu'daki yapıyla uyumlu bir çatışma ortamı ortaya çıkmaktadır. Bloklar yıllardır kesin olarak kurulmadığı ve bu blokların etnik ve mezhepsel temelleri etrafında bir savaşın yaşandığı görülmektedir. Bu yapı, süper güçlerin bu bölgede ilgilenmeleri ve bölgesel düzeyde olan anlaşmazlığın dünya sahnesinde eski blokları hatırlatan bir düzleme çekilmesi ile meydana gelmiştir. Bu yönüyle Şii-Sünni mücadelesi, Lübnan, Suriye ve Irak'daki çekişmeleri

²² Dinçer, Osman Bahadır ve Gamze Çoşkun, Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak, USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, Ankara: USAK Raporları, No: 11-04 Mayıs 2011, s. 6.

²³ Bağlıoğlu, age., s. 507.

²⁴ Ae., s. 510.

sahnesinde belli ülkeleri buraya çekmekte ve burayla ilgilenmelerini sağlamaktadır. Sünni ve Şii bloklar arasındaki başlayan mücadele Batı ve Doğu Bloku arasındaki geleneksel çatışmayı da bu bölgeye çekmektedir. Selefi grupların İŞİD örgütü şemsiyesi altında hem Irak hem de Suriye’de önemli toprak parçalarını ellerinde tutmaları bu karmaşayı artırmaktadır. Suriye’deki mezhepsel ve etnik yapı bir takım otonomi oluşumlarına da zemin hazırlamaktadır. Şam ve Halep bölgesinde Sünniler ve Baas Rejimi, kuzeyde Türkiye sınırında Kürtler, batıda Lazkiye civarında Nusayriler, Suveyda ve güneyde Dürziler dürzüler bu parçalanmış yapının devam edeceğinin bir göstergesi olmaktadır.

ÖZGÜR SURİYE ORDUSU

Saadat RUSTEMOVA DEMİRCİ*

Giriş

Suriye’de 2011 yılından bu yana devam eden çatışmalı süreçte, çatışan taraflar arasında nihai anlaşmaya varılabilmesi için birkaç kere ateşkes girişimleri olmuş; fakat söz konusu girişimlerin hiçbiri bir sonuca bağlanamamıştır. Dahası çatışmaların barışçıl yönden çözülmesini isteyen taraftar, bugüne kadar çatışan tarafların hiçbirini bir araya getirmeyi başaramamışlardır. Bu durum, çatışan taraflar arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı gibi aralarında bir birlik oluşmamasından da kaynaklanmaktadır. Bölgede “demokrasi için mücadele” adı altında çeşitli çıkarları kollayan birçok grup yer almaktadır. Bu muhalif güçlerin ilk oluşumları 2005 yılında Beşer Esed iktidarına karşı gruplaşmayla başlamış, 2011 yılında Suriye hükümetine karşıt gösterilerle ortaya çıkmıştır. 11 Kasım 2012 tarihinde Katar’da Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu kurulmuştur. Koalisyon, muhalif güçler için bir merkez oluşturma çabasında olduklarını ve şu anda muhalif gücün %60’ını temsil ettiklerini belirtmiştir. Koalisyonun amacı Suriye’de Esed rejimini devirmek ve Esed ordusuna karşı mücadele eden güçler oluşturarak onların koordinesini sağlamaktır. ÖSO bu koalisyonun güçlü askeri ayağını oluşturmaktadır. ÖSO’nun üst askeri kurul yönetimini Suriye Silahlı Kuvvetler Generali Salim İdris üstlenmiştir. ÖSO’nun sayısı 20 ile 50 bin arasında olduğu tahmin edilirken, Haziran 2013 tarihinde örgütün verdiği bilgilere göre 80 bin civarında üyesi bulunmaktadır. ÖSO’nun üyelerinin çoğu Sünni Araplardır fakat onların dışında Kürt, Türkmen ve Filistinlilerden oluşan bölükler de mevcuttur. Örgüte yoğun bir şekilde yabancı uyruklu savaşçı katılımı vardır. Özellikle Libya, Tunus ve Suudi Arabistan’dan gelen birçok gönüllü yer almaktadır. Katılımcıların yoğun olarak bu ülkelerden gelmesi bir tesadüf değildir, zira çıkar çatışmalarının konusu sadece ekonomik kaygılardan ibaret değildir. Suriye’de mevcut olan iki büyük İslam akımının aralarındaki rekabet, dış güçlerin de müdahalesiyle kırılma noktasında olan Suriye’de daha çatışmalı bir hal almıştır. Bu konudaki niyetini açıkça ifade edebilen ve desteklerini esirgemeyen Suudi Arabistan’ın amacı bölgede Şii akımının etkisini tümüyle kaldırarak Suriye’de İran etkisini sona erdirmektir. Bu noktada Suudi Arabistan’ın Suriye’deki çatışmaların yönünü belirleyen en önemli dış müdahale gücüne

* Yrd. Doç. Dr.; Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
E-mail: sadatdemirci@gmail.com

rinden biri olduğunu belirtmek mümkündür. Zira Katar ve Suudi Arabistan'ın bu desteği olmadan ÖSO'nun mevcut yapısı ile çatışmalarda yer alması olanaksızdır.

Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) şu anda Arap ve Batı ülkelerinin desteğiyle mücadelesini devam ettiren, bölgenin resmi "ılımlı muhalif güçlerini" temsil etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Suriye'nin kaderini belirleyecek olan önemli aktörlerden biri olarak bilinen ÖSO'yu yapısı, amacı, ideolojisi ve stratejisi çerçevesiyle derinden analiz etmek ve çatışmalara verdiği etkinliğini değerlendirmektir.

Arap Baharı'nın Suriye Durağı ve Yansımaları

Tunus'la başlayıp Ortadoğu'yu kasıp kavuran "Arap Baharı'nın" bir sonraki durağı Suriye oldu. Tıpkı Tunus'ta olduğu gibi hükümet karşıtı protestolar Hasan Ali Akleh isimli protestocunun Tunus'taki Muhammet Buazizi gibi 20 Ocak 2011 tarihinde kendini ateşe vermesiyle başladı. Bu eylem hükümet karşıtı ilk protesto gösterisi olsa da geniş çaplı hükümet karşıtı eylemler, 17 Şubat 2011'de Şam'daki Hamidiye çarşısında polisin bir esnafı dövmesiyle başladı. "Suriye halkı aşağılanmayacaktır" sloganlarıyla yolu kapatan protestocuların gösterileri Suriye güvenlik güçleri tarafından dağıtılsa da 15 Mart "öfke günü" için yeterli zemin oluşmuştu. "Öfke günü" olarak belirlenen 3 Şubat 2011'de Facebook ve Twitter gibi sosyal medya siteleri halkı hükümet karşıtı protesto gösterilerine davet etti. Başkent Şam'daki parlamento binası ve dünyanın dört bir yanındaki Suriye büyük elçilikleri önünde yapılan protesto gösterileri o tarihlerde yeteri kadar yankı uyandıramamıştı. Beklenen "öfke günü" 15 Mart'ta Suriye rejimine karşı girişilen büyük çaplı ve belirgin protesto gösterileri ile başladı. Suriye'nin birçok kentinde eş zamanlı gösteriler gerçekleştirildi. Göstericiler Haseki, Deraa, Deyl el-Zor ve Hama gibi kentlerde bir araya geldi. Buralarda bazı çatışmalar gerçekleşti. Olaylardan sonra 300 kadar gösterici tutuklanmış, tutuklamalardan sonra göstericilerinin bazılarının hayatını kaybettiği söylene de bu olay ile ilgili resmi bir veri bulunmamıştır.

18 Mart, Suriye'de başlayan isyanın ilk günü olarak belirlenmektedir. Ürdün sınırında bulunan Dera ve Banyas kentlerinde cuma namazından sonra toplanan göstericiler hükümet tarafından yapılan yolsuzlukları protesto etmek için sokaklara döküldü. Güvenlik güçlerinin protestoculara karşı uyguladığı aşırı şiddet sonucunda eylem, göstericilerin öldürülmesiyle sonuçlandı. Suriye İçişleri Bakanlığı'nın olayla ilgili soruşturma başlattığını duyurmasına rağmen hükümet artık inandırıcılığını kaybetmişti. Dera kentinde sayısı gittikçe artan göstericilerle protestolar kaldığı yerden devam etti. Güvenlik güçlerinin göstericilere karşı açtığı ateş sonucu bir kişinin öldüğü, çok sayıda kişinin de yaralandığı kayda geçti. 21 Mart'ta protesto gösterileri tüm ülke geneline yayılmaya başladı. Binlerce gösterici sokaklara döküldü, protestoları bastırmak üzere kente askerler girdi. Güvenlik güçleri tarafından öldürülen protestocuların sayısı gittikçe artmaktaydı. 17 kişinin Deraa'da, 40 kişinin El Ömeri camii'nin yakınlarında, 25 kişinin Humus'taki El Sanameyn'de, 4 kişinin Lazkiye'de ve 3 kişinin Şam'da öldüğü kaydedilmiştir.¹ Gös-

¹ "Suriye Krizinin Kronolojisi", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Tarafından Hazırlanan Rapor, 2 Eylül 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/02/7192/suriye-krizinin-kronolojisi>, 03.03.2016

teriler karşısında hükümetin sert bir tutum sergilemesi ve sivillere yönelik ateş açmaya başlaması muhalif güçleri silahlı mücadeleye zorlayan ilk unsur olmuştur. Protesto gösterileri karşılıklı güç gösterisi sonucunda bir iç savaşa dönüşmüştür. Esed güçleri tarafından şehirler kuşatılmış, göstericiler toplu bir şekilde tutuklanmış ve sivil halka karşı şiddet uygulamaları yapılmıştır. Sivil halka karşı ateş açmayı reddeden bazı askerler gözaltına alınmış, daha sonra infaz edilmiştir.² Göstericilere ateş açmayı reddeden askerlerin infazı sonucunda Suriye ordusuna bağlı bazı askerler ordudan ayrılmaya başlamıştır. Ordudan firar eden askerler Riyad el –Esad liderliğinde örgütlenmiş ve Esed rejimine karşı Özgür Suriye Ordusu kurulmuştur.³ Askerlerin Suriye ordusundan ayrılışı başta çok rastlanan bir olay değildi. Halk ayaklanması şiddetlenmeye başlayınca tarafların (dış müdahaleciler ile muhalefetin) tutumları da netleşmiştir. Esed rejimine ve Suriye ordusuna karşı tek bir cephe oluşturulmuştur. Bu durum, askerlere Suriye ordusundan ayrılmaları için cesaret vermiştir. Böylece ordudan ayrılan askerler hem uluslararası hem iç destek alacaklarından emin oldular. Bunun sonucunda Suriye ordusundan kaçan asker sayısı hızla yükselmeye başlamıştır. 2011-2012 yılları arasında birkaç ay içinde aralarında subayların da bulunduğu yüzlerce asker ordudan firar etmiştir. Rütbesiz asker firarı gittikçe fazlalaşmış, subaylarının gidişinden etkilenen askerler ordudan ayrılarak eski komutanlarına katılmışlardır. Özgür Suriye Ordusu’na katılan subayların sayısı 1200 iken rütbesiz askerlerin sayısı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte birkaç bin kadar olduğu bilinmektedir. Kısa bir süre içerisinde Özgür Suriye Ordusu’nun genelkurmay ve komuta merkezi kurulmuştur.⁴ Özgür Suriye Ordusu, kuruluş amacının Esed rejimini sona erdirmek olduğunu açıklamıştır. Fakat daha sonra pozisyonlarını “demokrasi” için mücadele eden bir birim olarak bildirmiştir. İlmli muhalefet ve Esed rejimine karşı mücadele eden tek örgüt imajını kullanan Özgür Suriye, Suudi Arabistan ile Amerika’nın desteğinden yararlanmaktaydı.⁵

ÖSO’nun Örgüt Yapısı

Örgüt kendini 29 Temmuz 2011’de, Albay Riyad el- Esad liderliğinde bir takım asker tarafından yayımlanan video aracılığıyla tanıtmıştır. Video aracılığıyla Albay Riyad, Suriye ordusunda bulunan askerlerin ordudan ayrılmaları ve Özgür Suriye Ordusu’na katılmaları için propaganda yapmıştı.

Özgür Suriye Ordusu, şemsiye yapıya sahip ve birkaç küçük yerel birimden oluşmaktaydı. ÖSO Suriye hükümetine karşı örgütlenmiş tüm muhalif güçler için kullanılmasına rağmen, aslında isyancı grupların belirli bir ittifakta birleşmesini sağlayan bir örgüttü. Sayısı 30 ilâ 50 bin arasında değişmektedir. Kendi verilerine göre Haziran 2013

² Serkan Üstüner, “ Suriye’de Üç Yılda Yaşanan Vahşet”, Haber 7.com, 14, 21 Ocak 2014, <http://www.haber7.com/dunya/haber/1118976-suriyede-3-yilda-yasanan-vahset>, 03.03.2016

³ Ceren Kenar, “Suriye’de Dört Yıl”, Türkiye Gazetesi, 18.03.2014, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/ceren-kenar/578712.aspx>, 03.03.2016

⁴ <http://www.vz.ru/world/2015/10/9/771518>

⁵ Halifat i Şariat.:Vsye Çto Nucno Znat O Siriyskoy Oppozitsii”, İA-Centr.ru, 17.09.2015, <https://ca-news.info/2015/09/17/18>, 03.03.2016

itibariyle sayıları 80 bin kişiye kadar yükselmiştir.⁶ Örgüt karmaşık bir yapıya sahiptir. Özgür Suriye'nin şemsiyesi altında hareket eden birimler batı, güney, doğu, kuzey ve Humus cepheleri olarak kendi içinde yine bölük, tugay ve taburlara ayrılmaktadır.⁷ Yani örgüt bir bütün olarak değil bir bütünün parçasını oluşturan bölümlerle kendini tamamlamaktadır. ÖSO'nun güney cephesi 30 bin militandan oluşmaktadır. Aktif olarak Dera kentinde faaliyet yapmaktadır, Ürdün'den destek aldığı bilinmektedir. Daha küçük olan 13'cü taburda 1.800 militanın yer aldığı; Aleppo, Hama, İdlip kentlerinde faaliyet yaptığı bilinmektedir. Bunların dışında "Liva Suvvar ar -Rakka", "Liva Fadjr al-Hurriya", "Liva Fursan al-Hakyyu", "Liva al-Muhadjirin val-Ansar" gibi alt gruplar yer almaktadır.⁸

Özgür Suriye Ordusu ile birlikte baş gösteren "Özgür Subaylar Ordusu", kurucusu Yarbay Huseyn Harmuş'un Suriye ordusu tarafından Türkiye'de tutuklanmasının ardından iki örgüt Albay Riyad el-Asad liderliğinde birleşme kararı almıştır. Albay Riyad'ın liderliği formalitedendi, çünkü her subay kendi bölüğünü yönetmekteydi. Özgür Suriye içyapısı ile ilgili kararlarının çoğunu 7 Aralık 2012 tarihinde Antalya'da gerçekleşen ve Suriye muhalefeti ilk defa bir araya getiren "Suriye'de Değişim" konferansından sonra almıştır. Üç günlük konferans sırasında Özgür Suriye'nin tek koordine organı olacak olan Üst Askeri Kurul'u kurma amaçlı oylamalar gerçekleşmiştir. General Salim İdris'in başına geçtiği Üst Askeri Kurul Suriye ordusundan firar etmiş otuz asker ile desteklenmiştir.⁹ 2011 Aralık ayı itibariyle Suriye ordusundan firar eden askerlerin sayısının 10 bini aşmış olduğu bilgisi paylaşılmıştır.¹⁰ Fakat ordudan her ayrılan askerin Özgür Suriye'ye katılması gibi bir durum söz konusu değildir; çoğu can ve aile güvenliğini sağlamak amacıyla sınır dışına kaçmış veya Suriye'de cirit atan diğer radikal muhalif gruplara katılmıştır. Özgür Suriye Ordusu'nun en önemli eksikliği kurulduğu ilk dönemden beri birleşik ve organize bir güç oluşturmamasıdır. Çeşitli gruplaşmalardan oluşan ÖSO birbirinden bağımsız hareket etmekteydi. Bu grupları birbirine bağlayan unsur grup mensuplarının Albay Hüseyin Harmuş ve Riyas el-Es'ad'a destek vermeleri olmuştur. İlk yıllarda ÖSO gruplarının sayısı hızlı bir artış göstermekteydi. Siyasi muhalefetin yurtdışında faaliyet gösteren çatı yapılanması Suriye Ulusal Konseyi ve diğer siyasi yapılanmalar zamanla birbirinden kopuk hareket eden grupları bir araya getirmek için çabalamışlardır. 2011 yılının Aralık ayında Suriye Ulusal Konseyi ile ÖSO birlikte hareket etme kararı almıştır. Böylelikle ÖSO'nun dış siyasi temsilcisi olarak Ulusal Konsey belirlenmiştir. Bu temsilcilik ÖSO'nun silah ve lojistik desteği için açık kapı oluşturmuştur. Fakat Suriye Ulusal Konseyi'nin istenilen sonucu elde edememesi ve grupların birleşmesini sağlayamama-

⁶ Siriyskaya Svobodnaya Armiya, <http://ru.warriors.wikia.com/wiki/>, 03.03.2016.

⁷ Harlamov A.A., "Nekotoriye Ossobennosti Voorujennogo Prtivostoyaniya v Siriyi", *Politologiya Dergisi*, Cilt 3, sayı 9, Aralık 2013.

⁸ Voorujenniy Grupirovki v Grajdanskoy Voyne V Sirii, Russkaya Narodnaya Liniya Haberleri, 05.12.2015, http://ruskline.ru/analitika/2015/13/05/vooruzhennye_gruppirovki_v_grazhdanskoj_vojne_v_sirii/, 03.03.2016.

⁹ Arsen Hizriyev, "Çto Takoye Svobodnaya Siriyskaya Armiya i Gde Yeye İskat?", Rossiyskiy İnstitutStrategičeskikhİssledovaniy, <http://riss.ru/analitics/21351/>, 03.03.2016.

¹⁰ Abdulkadir Şen, "Suriye Askeri Muhalefeti", ORSAM Raporları, Rapor No 201, Ağustos 2015, s. 8.

sından dolayı beklenen başarı sağlanamamıştır.¹¹ Aralık 2012 tarihinde OSÖ grupları arasındaki koordineyi güçlendirmek amacıyla tüm Suriye’de 30 üyeli bir askeri meclisin kuruluşu ilan edilmiştir. Bir gün sonra da Antalya’da 260 komutanın ve ABD, İngiltere, Ürdün, Fransa ve Körfez ülkelerinin de katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda Albay Riyad el-Esad’ın sembolik liderliğine karşın Tuğgeneral Mustafa eş-Şeyh liderliğinde Yüksek Askeri Meclis’in kurulması kararı alınmıştır. Askeri Meclis Suriye’deki direniş sahalarını farklı bölgelere ayırarak her birime komutanlıklar belirlemiştir. Yüksek Askeri Meclis hem bölgedeki muhalif direncini güçlendirecek hem de Suriye’deki radikal İslamcı grupların gücünü zayıflatacaktı. Fakat belirlenen hedeflere yönelik düzenli ve organize bir hareket planı hiçbir zaman oluşturulamamıştır. Belirlenen gruplar arasındaki disiplinsizlik ve organize becerisinin düşük olması Yüksek Askeri Meclis’in başarısını yarıda bırakmıştır. ABD, 28 Şubat 2013 tarihinde Askeri Meclis’e ilk kez ölümcül olmayan lojistik ve para desteği vereceğini açıklasa da, yapılan yardımlar dengeleri değiştirecek kadar güçlü olmamıştır. CIA tarafından yapılan örtülü ödeneklerin çoğu ancak örgütün ayakta kalabilmesini sağlayacak kadar asgari miktarda olmuştur.¹² Suriye’yi jeo-politikaları için çekici bir bölge olarak gören dış destekçilerin tek bir amacı vardı, o da Suriye ordusuna paralel güçlü bir muhalif ordusu kurmaktır. Ordu hükümete karşı gösteri ve hareketleri destekleyecek, dış güçlerin sağladığı finans ve silahları bunlar için kullanacaktı. Burada herhangi bir siyasi örgütlenme söz konusu değildi, bu güçleri destekleyenlerin niyeti Suriye ordusuna karşı merkezi ulusal bir yapılanma kurmaktır.¹³ Fakat bu yapılanmanın belirli bir safta tutunamaması bu desteklerin geri çekilmesine neden olmuş, neticede güçlü bir muhalif ordudan söz etmek mümkün olmamıştır.

Mustafa eş-Şeyh liderliğindeki ÖSO beklenen performansı gösteremeyince yerine Ortak Askeri Komutanlık isimli yeni bir ÖSO kurulmuştur. Tuğgeneral Selim İdris, 2012 yılında yaptığı açıklamayla kendisinin de katılımıyla ÖSO Ortak Komutanlığı’nın kurulduğunu duyurmuştur. Ortak Komutanlık’ın Tuğgeneral Miskal el Batiş, Tuğgeneral Selim İdris, Tuğgeneral Abdulmecit Dabis, Tuğgeneral Zeki Loli ve Tuğgeneral Ziad Fahd’ın dahil olmasıyla 5 üyeden oluşacağı ve ülkedeki 14 ayrı eyaletten yerel askeri konseyleri sevk ve idare edeceği bildirilmiştir.¹⁴ ÖSO’nun yeniden yapılanması sırasında General Selim İdris liderliğe getirilmiş, Riyad el-Esad saf dışı bırakılmıştır. General Selim İdris batının kendisine vereceği desteğe karşılık radikal güçler ile herhangi bir bağlantı kurmayacağı yönünde söz vermiştir.¹⁵

Örgüt Liderleri: Kim Kimdir?

Özgür Suriye Ordusu bugünlerde Suriye’deki ılımlı muhalefeti kastetmek için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Suriye’de bulunan herhangi bir muhalif grup üyesi ken-

¹¹ İbid, s. 9.

¹² İbid, s.9.

¹³ Ali, Salim Asad, “Çto Takoye Svobodnaya Siriyskaya Armiya?”, Svobodnaya Pressa gazetesi, Perşembe 23 Mart 2015.

¹⁴ Abdulkadir Şen, s.9.

¹⁵ İbid, s.10.

disini Özgür Suriye Ordusu mensubu olarak tanıtabilmektedir. Başta Suriye'deki ayaklanma ile özdeşleşen bu isim zamanla Suriye ordusundan kaçanlar için kullanılmaktadır. Suriye ve Türkiye sınırlarında ÖSO'ya ait birkaç örgütlenme olduğu bilinmektedir. Özgür Suriye Ordusu'nun yapılanmasından söz ederken başını çeken liderlerin kim olduğu hakkında bir inceleme yapılması ÖSO'nun içyapısını daha iyi anlamamıza neden olacaktır. Bu nedenle örgütün faaliyet yürütmesine neden olan isimler ile ilgili araştırma, örgüt hakkında bilgilerin bir bütünlük sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Bu örgütlerin belli başlı liderleri şunlardır:

Riyad Musa El-Esad hava kuvvetleri albayıdır. 19 yaşından itibaren Suriye Hava Kuvvetleri'nde görev yapmış, mühendis olarak aynı görevde 31 yıl hizmette bulunmuştur. Ayrılmasına sebep olan halk ayaklanması, Suriye hükümet güçleri tarafından silah ve baskı yoluyla bastırılmıştır. Aynı emir ona da verilmesine rağmen kendi halkına karşı silah kullanmayı reddedip Temmuz 2011 tarihinde ordudan ayrılmıştır. Kendisi gibi ordudan kaçmış askerler ile kurduğu ÖSO'nun başına geçmiş ve komutanlık vazifesini üstlenmiştir. Suriye'de üzerine şüphelerin çekilmesi üzerine Halep'teki muhaberat merkezine sıkça sorgu için çağırılmaya başlayınca ve nihayetinde görev yeri İdlib'den Hama'ya çıkınca öldürülmesinden endişelenen albay ailesini alarak çareyi Türkiye'ye sığınmakta bulmuştur. Birkaç albay, yüzbaşı ve ordu mensubunun aileleri ile Antakya'da Türk askerleri tarafından korunan özel bir askeri kampta kalmaktaydı.¹⁶ Yardımcıları Malik al Kurdi, Ahmed el- Hedjazi. Esad'ın liderliği sembolik olarak devam etmesine rağmen, verdiği demeçlerde kendisini halen ÖSO'nun tek üst düzey komutanı olarak tanıtmaktadır.

Mustafa el-Şeyh ÖSO'ya bağlı Askeri Kurulu yönetmektedir. ABD, Katar ve Türkiye desteğiyle Riad el-Asad ile birlikte ÖSO'da ortak yönetim kurma planıyla girmiş, fakat bu proje gerçekleşmemiştir. Her iki lider birbirinden bağımsız hareket etmeye devam etmiştir.

Luay Mekdad ÖSO sözcüsüdür.

Humus bölgesinde ÖSO'nun Askeri Kurul lideri olan **Kasem Sadeddin** 2012 yılı başında ÖSO'yu birleştirecek tek bir askeri kurulun düzenlendiği hakkında bilgi vermiştir. Aynı bölgelerde bulunan beş bölgesel askeri kurul tarafından desteklenecek olan Askeri Kurul'un amacı yönetimi Riad el-Esad ve taraftarlarının elinden almak ve kendi yönetimi altına geçirmektir. Fakat Sadeddin'in bu planı başarılı olmamıştır.

Basam el-Dada, basın tarafından ÖSO'nun siyasi danışmanı olarak bildirilmektedir. Hangi kurul veya yönetim liderinin siyasi danışmanlığını yaptığı bilinmeyen Basam el-Dada sıkça medyada siyasi danışman olarak belirtilmektedir.¹⁷

Mohammed Hussein el-Haj Eylül 2012'de Suriye Milli Ordusu'nun kuruluşunu ilan ederek, ÖSO'ya bağlı diğer örgütlenmelerin tek bir yapı içinde toplanacağını bil-

¹⁶ Ufuk Ulutaş, Selin M.Bölge (Ed), "Suriye'de Aktörler; Rejim, muhalefet, Dini Yapı ve Medya", SETA Araştırmaları, sayı3, Şubat 2012, s. 85.

¹⁷ Basam el-Dada'nın siyasi danışman olarak belirlendiği haberlere bkz: www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120802_syria.shtm, t24.com.tr/suriye-ulusal-konsej, haber.star.com.tr > Dünya Haberleri,

dirmiştir. Büyük çapta bir proje olması beklenen bu örgüt birçok ÖSO lideri tarafından desteklenmiştir. Fakat Riyad el-Esad'ın diğer İslamcı örgütler ile birlikte örgütü sabote etmesi neticesinde birkaç gün sonra dağıtılmıştır. O günden sonra örgüt hakkında herhangi bir bilgi alınamamıştır.

Adnan Selu Haziran 2012'de ÖSO'ya katılmıştır. Bir ay sonra kendisini "Askeri Kurul'un üst düzey komutanı" olarak ilan etmiştir.

Suriye Destek Grubu (SSG), gizlice kurulmuş Amerikan hükümet dışı örgütüdür. Amerikan CIA'in cephesi olduğu şüphesini taşımaktadır. 2012 yılından beri varlığını sürdüren bu kuruluşun faaliyeti tanıtımla geçmektedir. Batı yanlısı olarak seçilen liderler sürekli olarak batı medyasına sunulmakta ve tanıtımları yapılmaktadır. Bu tür komutanlardan biri Abdelcabbar el-Ogeydi, Aleppo bölgesinde orta çapta bir liderdir.

Eylül 2012'de Askeri Kurul üyelerinden bir grup ile çeşitli muhalif grup liderleri Askeri Kurul'un birleştirilmiş komutanlığını düzenlemek için bir araya gelmiştir. Bu selefi şeyhi Adanan al-Arur ve yardımcıları tarafından gelen bir fikirdi. Finansmanı ABD'nin tahminine göre yine Katar tarafından sağlanacaktı. Bu grup ÖSO ile herhangi bir bağlantısı olduğuna dair bir bilgi vermemesine rağmen medya tarafından ÖSO'nun bir kolu olarak değerlendirilmiştir. İç sorunlarından dolayı kısa bir süre içerisinde dağılmıştır.

Yerine Aralık 2012'de Antalya'da bir araya gelen muhalifler tarafından Suudi Arabistan'ın desteği ile General **Salim İdris** liderliğinde Ortak Askeri Komutanlığı Yüksek Konseyi kurulmuştur. Bu grup resmi olarak ÖSO'nun ismini kullanmamasına rağmen, basın General İdris'i ÖSO'nun yeni komutanı olarak bildirmiştir.¹⁸ Komutanlık birçok muhalif grup ile Batı ve Körfez ülkelerinin desteğini almıştır. Bu günlerde her iki kurul da formaliteden varlığını sürdürmektedir. Fakat liderleri popülaritelerini basın aracılığıyla yükselterek varlıklarını çeşitli kuruluşlara üyelikler yaparak devam ettirmekteler. Örneğin Riad el-Esad Müslüman Kardeşler örgütüne geçerek ÖSO toplantılarına bu örgüt mensuplarının desteği ile katılmaktadır.

Salim İdris, ÖSO'nun Batı ve Körfez ülkelerinin desteği ile tek merkezli askeri komutanlığını kurmaya çalışan son isimdir. Genel merkez çatısı altında her bir yere dağılan komutanların çoğunu toplamayı başarmıştır. İdlip'teki Sukur-aş-Şam Selefi grubunun lideri Ahmet el-Şeyh ve Şuhat Suriya örgütünden Djemal Maruf bu tür liderlerden biridir. Tüm muhalif grupların İdris'i desteklediğini düşünürsek toplamda 50 000 kişi tarafından destek görmüş gibi gözükmektedir. Fakat işin aslına bakılırsa bunların hepsi kendi liderlerine itaat edecekleri ve İdris'in komutasını kabul etmeyecekleri aşikârdır. Genel Merkezi Komutanlığı'nın karışık komuta sistemi aslında olmayan tek bir organizasyon görüntüsü vermek amaçlı kurulmuştur. Buna rağmen General İdris kadar muhalifler tarafından destek görmüş başka tek bir lider daha yoktur. Generalin bu kadar geniş destek görmesi herhangi bir kişisel başarısına bağlı bir durum değildir. Aslında Antalya'da gerçekleşen konferansa katılım ve general ile merkez komutanlığına bağlılık sözü karşılığında katılımcılar silahlarla ödüllendirilmiştir. Antalya'da Genel Merkezi Komutanlık ya-

¹⁸ ÖSO Genel Komutanı İdris Açıklaması, <http://www.haberler.com/oso-genel-komutani-idris-aciklamasi-4182910-haberi/>, 19 Aralık 2012, 08.03.2016,

pılması ile ilgili konferans gerçekleştiği sıralarda Hırvatistan'dan Kuzey Suriye'ye yeni silah ve askeri teçhizat teslimatı yapılmaktaydı, silahların finansmanının Suudi Arabistan kaynaklı olduğu bilinmektedir. Silahlar dengeli bir şekilde Merkezi Komutanlık tarafından onaylanmış birlikler arasında dağıtılmıştır. Zaten baştan beri takip edilen fikir de buydu. Merkezi Komutanlık Batı ve Körfez ülkeleri tarafından desteklenecek muhalif grupları birleştirecek bir çatı ve finansman ile lojistik destek için uygun kanal olarak kurulmuştur. Destekçilerin ümidi bu merkezin güçlü bir komutanlığa dönüşmesi olmasına rağmen şu anki duruma bakılırsa gerçeklikten uzak bir durum gibi gözükmektedir.¹⁹

Özgürlükçü Savaşın Cihada Giden Yol: ÖSO'nun Merkezi Kuruluşları

Özgür Suriye Ordusu bayrağının altında yaklaşık 45 000 kişi savaşmaktadır. Ordunun tek güç halinde hareket etmediği bilinmektedir. Birbirinden bağımsız savaşan birkaç yasa dışı örgütten oluşmaktadır. Bunların en önde gelenleri “Güney Cephe”, “13-Bölük” ve “Allah Yolunda Cihat” örgütleridir.²⁰ Kuruluş aşamasında “demokrasi için örgütlenenler” olarak tanımlansa da 2011 yılının sonu, 2012 yılının başından beri ÖSO üyelerinden cihat bölükleri oluşturulmaya başlanmıştır. Birçoğunun El-Nusra cephesi gibi radikal İslamcı gruplara katıldıkları bilinmektedir. ÖSO üyelerinin buna benzer İslamcı gruplara katılımları yine yüksektir. Kuruluş aşamasında “demokratik” baskılara karşı gelen ılımlı bir müttefik olarak kendini göstermesine rağmen uzun bir dönem savaşta kalabilmek için ideolojiye ihtiyaçları vardı. O ideoloji radikal İslamcılıktan beslenmektedir. Buna yol açan birkaç sebep vardır. Birincisi, ÖSO kalabalık bir gruptan ibaret karmaşık bir yapıya sahiptir, bir çatı altında 1200 çeşitli silahlı birlikleri barındıran bir örgüttür. Bunlardan bazılarının herhangi bir siyasi amacı yoktur, hiçbir zaman da olmamıştır. Bu tip grup silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, fidye karşılığı adam kaçırma gibi açıkça yasa dışı faaliyetlerle meşgul olmaktadır. İkincisi “demokrasi için savaş” ÖSO üyelerinin gerçek motivasyonlarını yansıtmamaktadır. Bu ideoloji bilinen şartlar içinde çok uzun soluklu bir motivasyon aracı olamazdı. Ortadoğu'da yer alan her türlü siyasi hareket bu bir demokrasi veya özgürlük mücadelesi olsun, başlarda demokrasiye dayansa da daha sonra yerini radikal İslamcılığa bırakır. ÖSO'nun bu anlamda diğer örgütlerden bir farkı yoktur. Hatta gittikçe daha da radikalleştiği söylenebilir.²¹ Suriyeli bir askerin kalp ve karaciğerini kameralar önünde yiyerek sosyal medyada geniş yankı uyandıran Abu Sakkar ÖSO üyelerinden biriydi.²² Üçüncü olarak son dönemlerde birçok radikal İslamcı grup Özgür Suriye Ordusu'nu kendi çıkarları için kullanmaya başlamışlardır. Kendilerini ÖSO mensupları olarak tanıtan bu grup üyelerinin asıl amacı ABD tarafından “ılımlı muhalefet” gruplarına

¹⁹ Aron Lund, “Svobodnoy Siriyskoy Armiyi ne Suşestvuyet”, 21.03.2013, <http://www.geopolitica.ru/article/svobodnoy-siriyskoy-armii-ne-sushchestvuet#.VwBtAVsx7hk>, 08.03.2016.

²⁰ A. Kuznetsov, “Çto Predstavlyayet Soboy Svobodnaya Siriyskaya Armiya?”, *Argumenty i Faktıgaz*, 12.10.2015, http://www.aif.ru/dontknows/actual/chto_predstavlyayet_soboy_svobodnaya_siriyskaya_armiya, 10.04.2016.

²¹ Voorucennıye Gruppirovki v Grajdanskoy Voyne v Siriı, http://ruskline.ru/analitika/2015/13/05/vooruzhennıye_gruppirovki_v_grazhdanskoy_vojne_v_siriı/, 13.04.2016.

²² Syria's Heart Eating Canibal Abu Sakkar, BBC News, www.youtube.com/bbcnews, 12.04.2016.

resmi olarak dağıtılan silahlardan yararlanabilmektir. İdlip'te bir grubun yaptığı gibi bu gruplardan bazıları bu durumu kullanarak çatışmalarda yer almadan Türkiye sınırları yakınlarında bulunan depoları kontrol ederek, ABD'den elde ettikleri silahları diğer cihatçı örgütlere satmaktadır. Radikal İslamcı görüşlerini açıkça ifade eden ÖSO gruplarına da silah dağıtımı yapılmaktadır. Bu silahların radikal örgütler tarafından yine terör saldırıları için kullanılacağı silah teminatı yapanları çok endişelendirmediği açıktır.²³

2013 yılından itibaren ÖSO'dan ayrılan gruplarla radikal İslamcı yapılanmalar oluşmaya başlamıştır. Dış müdahale ve ÖSO'ya katılanların çoğunun çeşitli ülke mensuplarından oluşması bu durumu tetikleyen en önemli nedenlerden biri olmuştur. Bu yapılanmalardan biri olan "İslam Cephesi" 22 Kasım 2013 tarihinde 7 büyük radikal İslamcı grubun bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu gruplardan üçü ÖSO'nun yan birliklerini oluşturmaktaydı.

Bunlardan biri **Liva Tevhid**, ÖSO'nun çatısı altında 2012 yılının Haziran-Temmuz aylarında ÖSO'nun içinde var olan üç küçük yapılanmanın bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Örgütün oluşum sebebi Halep çatışması olmuştur. Bugünlerde Liva Tevhid büyük kayıplar vermesine rağmen Halep'te etkinliğini korumaktadır.

Sukkur Şam, 2011 yılından yani Suriye'de başlayan karışıklıkların başından beri var olan bir gruptur. ÖSO'nun devrimci güçlerinden biri olarak Suriye muhalefetine ayaklanmacı siyasi ayağına iyi bir örnek olabilecek örgütlerdendir. Resmi kaynaklara göre Suriye ordusundan ayrılan askerlerle birlikte sivil örgüt üyelerinden oluşmaktaydı. Örgütün kurucu lideri Abu Husseyin al Diyik selefiydi, onun yerine gelen Ahmet Abu İssa da İslamcıydı, yani örgütün kuruluşundan beri İslamcı ayağı güçlüydü.

Haziran 2012 tarihinden itibaren örgüt, çatışmalarda intihar bombacıları kullanmaya başlamıştır. Ortadoğu bölgesinden İslamcı gönüllülerin katılmasıyla örgütün gücü bir anda artmıştır. Böylelikle başta demokrasi mücadelesi için kurulan laik örgütün amacı yitirilmiş karmaşık yapıya sahip İslamcı bir örgüte dönüşmüştür. Örgütün bazı grupları ÖSO'nun çatısı altında hareket ederek ılımlı muhalefete verilen desteklerden yararlanmaktaydı. 2014 yılında Halep ve İdlip ile birlikte Suriye'nin doğusu ÖSO'ya bağlı çeşitli gruplar tarafından kontrol altında tutulurken bölgeye IŞİD'in girmesiyle birçok gruplanma dağılarak yok olmuştur. Çoğu IŞİD'e karşı savaşmak istemediğinden IŞİD'e katılmayı tercih etmiş, kalanları bölgede kurulan diğer büyük İslamcı gruplaşma olan "Ahrar uş Şam"a katılmıştır.

Jaish al İslam, 2011 yılında kurulmuştur, ilk sıralarda Liva al İslam ismiyle kurulmuştur. Çoğunlukla Suriye'nin güneyinde yani Şam'ın etrafında bulunan bölgeleri öncelikle Güney Guta vahasını kontrolü altında tutmaktadır. Suriye şeyhi Zehran Alluş tarafından kurulan örgüt 18 Temmuz 2012 tarihinde Suriye Savunma Bakanı'na karşı yaptığı suikastla adını duyurmuştur. Bu suikast sonrasında birçok muhalif grup örgüte katılmış, 2013 yılında Jaish al İslam örgütünün kurulduğu duyurulmuştur.²⁴ Örgüt lideri Alluş'un çeşitli etnik gruplara karşıt tavrı verdiği demeçlerle ve Müslümanlar dışında olan etnik-

²³ Halifati Şariat: Vsye Çto Nucno Znat o Siriyskoy Oppozitsiyi", <https://ca-news.info/2015/09/17/18,12.04.2016>

²⁴ Jaysh al-Islam (formerly Liwa al-Islam), <http://www.trackingterrorism.org/group/jaysh-al-islam-formerly-liwa-al-islam>, 12.04.2016

lere karşı cihat çağrısıyla belirlenmiştir. El-Nusra ile birlikte Adra kentinde gerçekleşen etnik temizlikten sorumlu tutulmaktadır. Bu temizlik sırasında 100'e yakın Alevi, Şii, Dürzi ve Hristiyan öldürülmüştür.²⁵

Yukarıda adı geçen tüm yapılanmalar ÖSO'nun uzantıları olarak dış güçler tarafından ılımlı muhaliflere verilen tüm resmi desteklerden yararlanmaya devam etmektedir.

ÖSO'yu Destekleyen Dış Güçler

ÖSO güçlü silah teçhizatına sahip olduğu bilinen bir örgüttür. ÖSO'nun çeşitli küçük silah, havan ve bombaları dışında Suriye ordusundan elde edilmiş çeşitli model tankları mevcuttur. ÖSO Suudi Arabistan, Katar ve ABD desteğiyle en modern silahları kullanmaktadır, Amerika üretimi TOW tank savar füze sistemi bunlardan biridir.²⁶ ÖSO'ya Suudi Arabistan, Katar ve Amerika gibi ülkelerden destek geldiği birçok resmi açıklamalardan bilinmektedir. Suudi Arabistan ÖSO gibi diğer muhalif güçlere 500 TOW tank savar füze sağladığını BBC haber ajansı aracılığıyla açıklamıştır.²⁷ Silah dışında para desteğinde bulunan Katar ve Suudi Arabistan bunu ÖSO'nun kurucu lideri Riad el Esad ile aralarında yapılan bir sözleşmeye istinaden yaptıklarını öne sürmektedir. Yapılan ödemeler askerlerin Suriye ordusundan kaçması için teşvik olarak kullanılacaktı. 2 Nisan 2011 tarihinde Suriye televizyonları Katar ve Suudi Arabistan'ın ÖSO mensuplarına maaş ödeyeceğini açıklamıştır.²⁸ 31 Mayıs 2015 yılında Kuveytli iki şirket ÖSO'ya yapılan ödenekleri doğrulamıştır.²⁹ ABD'nin Esed rejimine karşı ÖSO'yu "ılımlı muhalefet" olarak desteklediği bilinmesine rağmen resmi olarak yaptığı destekler ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır. Amerika ÖSO'nun karmaşık yapısına vurgu yaparak yapılacak desteklerin radikal güçlere yarayacağı endişesi taşıdığını belirtse de Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından yapılan ağır silah desteğini görmezden gelerek dolaylı olarak desteklediğini belirlemek mümkündür. Amerika'nın kapalı desteği CIA ajanlarının Suriye ve Türkiye sınırlarından geçen silahların dağılımı ile ilgili kontroller gerçekleştirerek devam ettiği yönünde alınan haberler bu tahminleri doğrulamaktadır. ABD bu haberlere istinaden silahların El Kaide gibi radikal örgütlerin eline geçmesinden büyük endişe duyduğunu belirtmiştir. Bu nedenle silahların kontrollü bir şekilde bilinen muhalif gruplar aracılığıyla dağıtılmasını sağlamak amaçlı sınır ve dağıtım kontrolü yaptığını açıklamıştır.³⁰

²⁵ Andery Nikolayev, "Anatomiya Sırıyskoy Oppozitsiyi", 15.10.2015, <http://www.nakanune.ru/articles/110975/>, 12.04.2016

²⁶ Grigoriy Trofimçuk, "Çto Predstavlyayet Soboy Svobodnaya Sırıyskaya Armiya?", http://www.aif.ru/dontknows/actual/chto_predstavlyayet_soboy_svobodnaya_sırıyskaya_armiya, 17.04.2016

²⁷ Jeremy Bender, "Saudi Arabia just replenished Syrian rebels with one of the most effective weapons against the Assad Regime", <http://www.businessinsider.com/syria-rebels-and-tow-missiles-2015-10>, 17.04.2016

²⁸ Vladimir Vaşenko, "Podderjka Dlya Svobodnoy Sırıyi", 15.12.2016, <http://www.gazeta.ru/army/2015/12/14/7968827.shtml>, 17.04.2016

²⁹ Sergey Vasilenkov, "Cyı Dolları Vzrıvayut Sırıyu?", 29.06.2013, <http://www.pravda.ru/world/asia/middleeast/29-06-2013/1163376-syria-0/>, 17.04.2016

³⁰ Evgeniya Novikova, "Asad: Moya Vera v Armiyu Ogromna", 01.08.2012, <http://expert.ru/2012/08/1/asad-moya-vera-v-armiyu-ogromna/>, 17.04.2016

Amerikan eğitimcileri tarafından eğitilmiş ÖSO mensupları Suudi Arabistan tarafından silahlandırılarak Ürdün bölgesinde yer alan eğitim kamplarından Suriye çatışmalarına katılmaktadır. Adı geçen ülkelerin her birinin bu bölgede tartışmasız kendine göre bir çıkarı vardır. Bu çıkar ilişkisi hareket taktiklerine de yansımaktadır. Suudi Arabistan'ın, Esed'in gitmesiyle yerine Riyad'a daha ılımlı Sünni Arap çoğunluğunu temsil eden yönetimin gelmesini ve İran'ın bölgeye daha fazla hâkimiyet kurmasını engelleyeceğini ümit ederek desteklediği bilinmektedir. Katar da aynı şekilde Esed'in gitmesinden yana bir politika izlemekle birlikte Suudi Arabistan'dan farklı olarak bunu son dönemlerde gelişen olaylar nezdinde geliştirmiştir. Ortadoğu'yu kasıp kavuran "Arap Baharı" Katar'ı bir hayli endişeye sokmasıyla birlikte, kendisini Arap dünyasında oluşan boşluğu doldurma çabasına itmiştir. Katar mali gücüne dayanarak Gazze'deki Hamas örgütünün yeni sponsorluğuna girerken Mısır, Irak ve Suriye'de yer alan Sünni Arap grupları desteklemeye başlamıştır.³¹ Yapılan desteklerin sadece ılımlı muhaliflere değil her türlü cihatçı radikal güçlere de yapıldığı bilinmektedir. Katar'ın desteğinden yararlanan örgütler arasında El Kaide, El Nusra ve IŞİD gelmektedir. Bu tür destekçilerin yaptığı destekler sonrası ile ilgili ne tür düşünceleri olduğunu şimdiden kestirmek zordur. Suudi Arabistan, Katar ve ABD'nin amacı Suriye'de Esed rejimini devirmektir. Yaşanılan olaylar nezdinde bir kere serbest bırakılan cihatçıların durdurulmasının ne kadar güç olduğu görülmüştür. Zira kendi ifadeleri ile cihat küresel çapta tüm dünyayı kaplamalıdır. Bu demek oluyor ki bugün başka bölgede desteklenen güçler yarın kendi bölgeleri için tehdit oluşturabilir. Cihatçıların sadece Ortadoğu ve Arap ülkelerinden değil, Batı ve Post Sovyet ülkelere kadar uzanan bölgelerden geldiğini hatırlarsak bu hiçbir ülke için çok fazla uzak bir tehlike değildir.

Sonuç

Resmi açıklamalara göre Suriye'de 700 farklı muhalif güç savaşmaktadır. Esed hükümetine karşı savaşan güçlerin hepsi Özgür Suriye Ordusu mensupları olarak adlandırılmaktadır. Özgür Suriye Ordusu başta bu amaçla kurulmasına rağmen çatışmaların derinleşmesiyle farklı yönere doğru kaydığı ve gittikçe radikal İslamcı bir karakter taşımaya başladığı görülmektedir. Bugün ÖSO çeşitli radikal İslamcı gruplaşmalardan oluşan bir örgüt haline gelmiştir. ÖSO'nun çatısı altında dokuz farklı örgüt yer almaktadır, bu örgütlerin hepsinin Suriye'nin çeşitli bölgelerinde birlik kolları bulunmaktadır. Başta ABD tarafından Suriye hükümetine karşı desteklenen bu örgüt, karmaşık yapısı ve belirsiz ideolojisi sayesinde tutarlı bir hareket oluşturamamıştır. Suriye'ye IŞİD ve benzeri radikal İslamcı hareketlerin sızmasıyla ÖSO içerisindeki çalkantılar daha da büyümüştür. Hem Esed rejimine hem IŞİD'e karşı savaş açan ÖSO "demokrasi" seçiminden vazgeçip "İslamcı" ideolojisi ile yola devam etmiştir. Bu onun sayısı gittikçe çoğalan radikal terör örgütlerine karışarak içinde kaybolmasına yol açmıştır. "İlımlı muhalif güçlerin" radikal İslamcı hareketler içine karışıp yok olma durumu çatışmanın yer aldığı bir çok bölgede

³¹ Stanislav İvanov, "Sponsorı Sırıyskogo Krizisa Prodoljayut Podrıvnuyu Deyatelnost", 15.11.2013, <http://www.arms-expo.ru/news/archive/sponsory-sırıyskogo-krizisa-prodolzhayut-svoyu-podrıv-nuyu-deyatel-nost-15-11-2013-12-55-00/>, 17.04.2016

devam etmektedir. ÖSO'ya ait bir çok grubun benzer bir şekilde radikal güçlere karışması durumu gündeme gelmesine rağmen Esed rejimine karşı yapılandırmasını güçlendirmek arzusunda bulunan Batılı güçler ile birlikte Suudi Arabistan ve Katar tarafından bu durum görmezlikten gelinmeye devam etmektedir. Bu olay iki husus açısından büyük tehlike arz etmektedir: Birincisi desteklenmekte olan “ılımlı muhalif güçlerin” gerçekte artık “ılımlı” değil radikal bir karakter taşıması, dolayısıyla amacı farklı yönlere sapması söz konusudur. İkincisi uzun süreli desteklenen ve özgürce dilediği vahim hareketlerde bulunmasına izin verilen bir gücün daha sonra durdurulmasının ne kadar zor olduğu daha önce yaşanan örneklerle bellidir. Bu durumdan farklı olmayan ÖSO hâlâ Batı ve Esed karşıtı belirlenen güçler tarafından desteklenmesine rağmen birçok hareket gruplarının çoktan birer radikal oluşuma dönüştüğü bilinmektedir. Bunlardan sadece bir kaçını belirtecek olursak bunlar: 4 Ekim 2015 tarihinde ÖSO'ya ait 16. Bölük Kürtlere karşı savaşmak için El Nusra Cephesi ile birleştiğini açıklamıştır. 5 Ekim 2015 tarihinde ÖSO'nun en eski kollarından biri olan Ebu Amar Tugayı radikal Ahrar Ash Sham örgütü ile birleştiğini duyurmuştur.

Suriye'de muhaliflerden veya radikal İslamcı gruplardan olsun savaşanların sadece Suriyeli olmamalarının altını çizerek tehlikenin boyutları ve sınırları daha anlaşılır hale gelecektir. Zira bugün Suriye'de büyütülen güçlerin yarın bir başka bölge işgali için “küresel cihat” yoluna başvurması şimdilik sadece bir zaman ve mekan meselesinden ibaret olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalmaya devam etmekteyiz.

IRAK ŞAM İSLAM DEVLETİ

Doğan Şafak POLAT*

Giriş

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan en önemli sorunlardan birisi de hiç şüphesiz uluslararası terörizmdir. Bu makalede ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali sonrasında, Arap Baharı süreci ve Suriye iç savaşı ortamında etkinliğini artıran Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)¹ terör örgütünün yapısının ve stratejilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı yapılması amaçlanmıştır. Siyasi istikrarsızlık neticesinde ortaya çıkan karışıklık ortamında Irak'ta filizlenen İŞİD terör örgütü kısa süre içinde etki alanını geliştirmiş; sahip olduğu gücü ve gerçekleştirdiği kanlı eylemleri ile önce Suriye daha sonra da tüm dünya için ciddi bir tehdit haline gelmiştir. Buna karşın uluslararası toplum, işbirliği içinde, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit kaynağı olarak değerlendirilen İŞİD'in etkisini azaltmaya ve hatta yok etmeye² daha fazla çaba harcamaktadır. Ancak tüm bu çabalara rağmen, İŞİD'in Irak savaşı sonrası ve halen devam eden Suriye İç Savaşı esnasında yapılan hataların ve yanlışların sonucu olarak ortaya çıktığı dikkate alındığında, söz konusu örgütün etkinliği azalsa dahi daha uzun yıllar varlığını devam ettireceği değerlendirilmektedir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde terör örgütünün oluşum süreci incelenecektir. İkinci bölümde ise İŞİD'in mevcut durumuna, Irak ve Suriye'de kısa sürede oluşturduğu etki alanına, gücünün kaynağına ve ayrıca El-Kaide ile olan amaç farklılıklarına değinilecektir. Üçüncü bölümde ise İŞİD'in geleceğine yönelik projeksiyon yapılarak çalışma tamamlanacaktır.

* Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), terimi “Terörün dini ve millîti olmaz” değerinden hareketle adının Arapça'daki kısaltmasının telaffuzunun Latin alfabesine göre karşılığı olan DAESH, DEASH veya DAİŞ şeklinde de anılmaktadır. Yabancı kitap ve makalelerde ise Islamic Satate (IS) ve The Islamic State of Iraqand Syria (ISIS) veya The Islamic State of Iraqand Levant (ISIL) terimleri kullanılmaktadır. Bu makalede ise günümüzde sıkça anılan İŞİD kısaltması kullanılacaktır.

² ABD Başkanı Barack Obama'nın beyanati, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/12/weekly-address-we-will-degrade-and-destroy-isil>. (Erişim 14.10.2015).

İŞİD'in Oluşum Süreci

İŞİD terör örgütünün ideoloji temeli İslami inanıştaki cihat³ anlayışına dayanmaktadır. Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesi⁴ sırasında dünyanın her yerinden Afganistan'a gelen cihatçılar/mücahitler⁵ Sovyet askerlerine karşı savaşmışlardır. Başta ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan olmak üzere bazı ülkelerin eğitim, silah ve finansal yardımları ve cihatçıların etkin mücadelesi sayesinde, Sovyetler büyük kayıplar vererek, 15 Şubat 1989 tarihinde bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çekilme sonun başlangıcı olmuş ve Sovyetler Birliği dağılma sürecine girmiştir. Savaş esnasında El Kaide terör örgütü ve onun lideri Usame Bin Ladin ön plana çıkmıştır. Afganistan savaşı bitiminde ülkelere dönen eğitilmiş mücahitler ülkelerinde hücreler halinde örgütlenerek sessizce beklemeye başlamışlardır. Afganistan'da Sovyetlere büyük kayıplar verdiren El Kaide terör örgütü, elde ettiği öz güven, tecrübe ve motivasyon ile dünyanın tek süper gücü olan ABD'ye karşı 11 Eylül 2001 tarihinde yüzyılın en büyük terör eylemlerini gerçekleştirmiştir. Saldırıların hemen ardından ABD, Taliban ve El Kaide'yi en tehlikeli düşmanları olarak ilan etmiş ve bütün dünyayı bu düşmanlara karşı kendisiyle birlikte mücadele etmeye çağırmıştır. Daha sonra ABD Çökmüş Devlet⁶ olarak değerlendirilen Afganistan'a silahlı kuvvetleriyle girmiştir. ABD'nin Afganistan'ı işgali ile bölgeden ayrılan Ebu Mus'ab ez-Zerkavi⁷ ise İran üzerinden Irak'ın kuzey doğusuna geçmiştir. Burada yaralanan ayağı için burada tıbbi destek almış ve bölgede bulunan etkin İslamcı militan bir grup olan Ansar al-İslam⁸ adlı Kürt grubuyla geniş bir ilişki ağı kurarak kısa süre birlikte hareket etmiştir.

³ Cihat sözcüğü Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlükte “dın uğruna düşmanla savaşma” olarak geçmektedir.

⁴ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki Marksist hükümetin daveti üzerine Afganistan'a girerek, İslamcı Mücahitlere karşı savaştığı 9 yıl süren bir savaştır.

⁵ “Cihatçı” cihat eden; “Mücahit” ise kutsal sayılan bir ülkü, özellikle de İslam adına savaşan kişi. Sözcük Arapça mücahidün (mücahitler) sözcüğünün tekilidir ve “cihat eden” anlamına gelir. Bkz. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama (Erişim 19.09.2015).

⁶ Çökmüş Devlet (İngilizcesi Failed State), kavramının Türkçe kullanımı ile ilgili başarısız devlet, düşkün devlet, aciz devlet, zayıf devlet gibi öneriler bulunmaktadır. Kavram genel olarak, bir devletin zayıf otoriteden dolayı devlet kurumlarında kontrol, idare ve eylem yeteneklerini çekirdek alanlarda kaybetmiş olması ya da sadece kısmi olarak yerine getirebilmesi, bunun sonucunda da hızlı ya da yavaşça ilerleyen bir meşruiyet kaybının ortaya çıkması durumlarını açıklamak için kullanılmaktadır.

⁷ Selefi olan ve Ürdün'ün Zerka bölgesinde doğup Afganistan'da örgütün kamplarında politik ve askeri eğitim alan Ebu Mus'ab ez-Zerkavi, Sovyet-Afgan Savaşı'na katılmak için Afganistan'a seyahat etmiş, fakat Sovyetlerin askerlerini çekmesiyle o da ülkesi olan Ürdün'e dönmüştür. Daha sonra tekrar Afganistan'a giden Zerkavi, Herat yakınlarında İslami militan bir kamp kurarak eğitim vermeye başlamıştır. Başlangıçta gerçek anlamda Müslüman olmadığını düşündüğü Ürdün Krallığı'nı yıkmayı amaçlamış; daha sonra bu idealini başka ülkelere de yaymaya çalışmıştır.

⁸ Ansar örgütünün Irak istihbaratı ile birlikte çalıştığı, Saddam Hüseyin'in bu grubu Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşan seküler Kürt gruplara karşı kullandığı da iddia edilir. Ancak Ocak 2003'te Ansar'ın kurucusu Molla Krekar (Norveç'te diğer Avrupa devletleri polis teşkilatlarının yaptığı eş zamanlı operasyon sonrasında 11 Kasım 2015 tarihinde eylem hazırlığında iken tutuklanmıştır.) Saddam Hüseyin rejimiyle herhangi bir bağlantıları olmadığını açıklamıştır. İstihbarat birimlerinin raporlarına göre Zerkavi ve Saddam arasında herhangi bir bağlantı bulunmadığı, ABD senatosunun

ABD Başkanı George W. Bush, 17 Mart 2003 tarihinde uzun yıllar boyunca kitle imha silahlarına sahip olmakla suçladığı Irak yönetimine, 48 saat geçerliliği olan bir ultimatom vermiş ve 19 Mart 2003 tarihinde Irak işgalini başlatmıştır. ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Irak’a müdahalesi neticesinde, Saddam Hüseyin yönetimi kısa sürede düşmüştür. ABD’nin izlediği politikalar neticesinde Irak’ta ciddi bir otorite ve güvenlik boşluğu meydana gelmiştir. ABD tarafından profesyonel Irak ordusunun, özel kuvvet birliklerinin ve istihbarat servisinin terhis edilmesi ve hiçbir devlet işinde çalıştırılmaması neticesinde kırılgan, hoşnutsuz, işsiz yaklaşık 300.000 eğitimli asker potansiyel birer militan konumuna düşmüştür.⁹ IŞİD’in çekirdek yapısını bu eski profesyonel Irak askerleri oluşturmaktadır. Bunun yanında El Kaide unsurlarının ve yabancı savaşçıların¹⁰ da IŞİD’e katılmalarıyla örgüt gücünü giderek artırmıştır. IŞİD’in kullandığı silah ve mühimmatın çoğu Irak ordusu cephaneliklerinin yağmalanması sonucunda ele geçirilmiştir. Bu direniş Sünnilerin karşılaştığı adaletsizlikten yararlanan güçlü bir söylem geliştirmiştir.¹¹ Bu sayede ABD ve koalisyon güçlerine karşı ülkede düşük yoğunluklu çatışma başlatılmıştır. Özellikle Zarkavi komutasındaki Cema’at el-Tevhidvel-Cihad¹² adlı grup Irak işgaline katılan güçlere karşı güçlü direniş yapısı ile dikkat çekmiştir.¹³ Cihadi networkle sıkı bağlantıları olan Zarkavi’nin çağrısı üzerine kısa bir süre içinde dünyanın her yerinden “cihat” için çok sayıda genç savaşçı ülkeye girmiştir. Mayıs 2004’te Cema’at el-Tevhidvel-Cihad bir başka aşırı İslamist militan grup olan Salafiah al-Mujahidiah ile birleşerek gücünü artırmıştır. Daha sonra El Kaide ve lideri Usame bin Ladin’e biat/bağlılık için resmen başvurmuş¹⁴ ve Ekim 2004’ten itibaren Zerkavi, El Kaide ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Örgütün adı ise İki Nehir Arası El-Kaide/İrak-Mezopotamya El Kaidesi (Tanzim Kaidat el-Cihad fi Bilad el-Rafidayn)¹⁵ olarak değiştirilmiştir. Bin Ladin, 27 Aralık 2005’te bu grubu tanımış ve Zarkavi’yi Irak’taki temsilcisi olarak tayin etmiştir. Bu süreçte, kısaca Irak El Kaidesi (IEK) diye anılan grup, gücünü giderek artır-

2006 yılında hazırladığı Irak raporunda savaş sonrası edinilen bilgiye göre “Saddam Hüseyin’in Zerkavi ile ilişkisinin olmadığı ve ABD Başkanı’nın yanlışlığı” belirtildi. Bkz. http://fas.org/irp/congress/2006_cr/s090806.html (Erişim 16.03.2016).

⁹ Gause, F. G. (2010), *The international relations of the Persian Gulf*, New York, Cambridge University Press, 2010.

¹⁰ Suriye’deki Yabancı Savaşçılar (Foreign Fighters) için detaylı bilgi bkz. “Western Foreign Fighters in Syria” <http://icsr.info/projects/western-foreign-fighters-syria/> (Erişim 28.12.2015).

¹¹ James P Farwell, “The Media Strategy of ISIS”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Cilt: 56, s. 49-55.

¹² Cema’at el-Tevhidvel-Cihad grubunun amacı Irak’taki koalisyon güçlerinin geri çekilmesini sağlamak, Irak hükümetini düşürmek, işgal kuvvetleriyle birlikte çalışanları öldürmek, Şia nüfusu marjinalize ederek askeri gücünü kırmak ve tamamen şeriat kanunlarıyla yönetilen bir “İslam Devleti” kurmak olarak özetlenebilir.

¹³ The Clarion Project, Special Report The Islamic State, *islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf*, <https://www.clarionproject.org/.../islamic-state-i> (Erişim 28.12.2015).

¹⁴ Erkmen, Serhat, “İrak’ta El-Kaide’nin Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü”, *21. Yüzyıl*, sayı 60, Aralık 2013, s. 61-62.

¹⁵ Gürler, R. Tayyip, Özdemir, Ö. Beyram, *IŞİD: Irak’ta Yerli Suriye’de Yabancı*, Bölgesel Çalışmalar www.orsam.org.tr/.../2014714_receptayyipgurleromerbehramozdemir.pdf (Erişim 28.12.2015).

miş ve ABD ve koalisyon güçlerine büyük kayıp ve zararlar vermiştir. Hatta bu dönemde el-Anbar Vilayeti başta olmak üzere ülkenin bazı önemli Sünni bölgelerinden ABD ve Irak güvenlik güçlerini çıkararak kendi adına büyük bir başarıya imza atmıştır. Irak Savaşı'nın yoğun olarak yaşandığı dönemlerde, Irak'ın el-Anbar,¹⁶ Nineve, Diyala, Babil, Kerkük ve Selahaddin illerinde çok büyük etkinlik göstermiştir. Felluce çatışmaları sonrasında Zerkavi'ye "Felluce İslami Emirliği'nin Halifesi" olarak direnişçiler tarafından biat edilmesiyle daha da güçlenmiştir.¹⁷ Ocak 2006'daise Mücahidler Şura Konseyi (Meclis Şura el-Mucahidin fi al-Irak) oluşturularak sahadaki bir takım diğer Sünni direniş gruplarıyla ortak bir çatı oluşturulmuş ve tabana yayılmaya çalışılmıştır. Ancak sivillere karşı acımasız şiddet uygulamalarından ve radikal İslami doktrinlerinden dolayı Iraklı Sünni milliyetçilerin ve seküler grupların bu şemsiye organizasyona katılımı zayıf kalmış ve bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştır. IEK saldırılarını ve eylemlerini Ekim 2006'ya kadar Mücahidler Şura Konseyi'ne atfetmiştir. Bu dönemde başkent Bağdat'ın Azamiye, Kazimiye, Ebu Garib gibi bölgelerine kadar alan hâkimiyeti kurma noktasına gelmişlerdir.¹⁸ Ancak 7 Haziran 2006 tarihinde Zarkavi'nin ABD güçleri tarafından bir hava operasyonu sonucu öldürülmesi ile örgüt yeni bir döneme geçmiştir. Zarkavi'nin öldürülmesinin ardından Ebu Hamza el-Muhacir onun yerine geçmiştir. Irak'ta son dönemlerde etkileri iyice artmaya başlayan Şii unsurlar, o dönemlerde ABD ordusuyla birlikte Sünnilere karşı operasyonlara dâhil olmaya başlayınca örgütün birincil hedefi haline gelmişlerdir. 2006 yılı sonunda, Ebu Hamza el-Muhacir, Mücahidler Şura Konseyi'ne, Sahabelerin Askerleri (Cund El-Sahaba), Fatihler Ordusu (Ceyş El-Fatihin), Ebu Ömer El-Ensari liderliğindeki Muzaffer Mezhep Ordusu (Ceyş El-Taife El-Mansura) gibi bir kaç grubu daha katmıştır.¹⁹ Bu grupların birleşmesiyle birlikte Ebu Eyüp el Masri, Irak İslam Devleti (İİD)'ni ilan etmiştir. Bu yeni yapılanmanın başına Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiş, El-Mücahir ise Savaş Bakanı olmuştur.

Başlangıçta Irak dışı bir yapı olmakla eleştirilen İİD, Ebu Ömer El-Bağdadi'nin başa geçişiyle birlikte Irak Sünni toplumunda kendisine destek sağlamaya çalışmıştır. Bu sa-

¹⁶ Irak'ta el Kaide'nin ilk eylemi birleşmeden bir ay sonra el-Anbar iline bağlı bir kasaba olan Felluce'de yaşandı. Kasım 2004'te başlayan ikinci Felluce çatışması ABD'nin Irak'ta giriştiği en büyük ve en kanlı savaşa sahne oldu.

Yaklaşık iki hafta süren kara çatışmalarına havadan verilen destek sonucunda Felluce'de binlerce ev tahrip edildi; yüz binlerce kişi şehirden kaçarak başka yerlere sığındı. ABD'nin 2004'te, öldürülen Iraklı sayısı olarak açıkladığı 8 bin 400 kişinin, 2 bin 175'i Felluce'de yaşamını yitirdi. Zerkavi, çoğunluğu Sünni olan Felluce'de ABD'yi kanlı bir savaşa çekerek, Sünniler arasındaki ABD nefretini körüklemeyi başarmıştı.

¹⁷ Kırdar, M.J. *Al Qaeda in Irak*, Center for Strategic & International Studies (CSIS), Case Study, Number 1, 2011, s.4.

¹⁸ Zerkavi'nin Temmuz 2005'te, Aymen el Zevahiri (Ladin'in öldürülmesi sonrasında El Kaide'nin şimdiki lideri olarak kabul ediliyor)'ye yazdığı mektupta Irak Savaşı'nı genişletmek için ABD'nin Irak'tan çıkarılması, halifeliğin kurulması, çatışmaların Irak'ın seküler bölgelerine yayılması ve Arap-İsrail çatışmasında etkin rol alınmasını da kapsayan *dört aşamalı* bir plandan bahseder. Irak'ın dışındaki bağlantılı gruplar da bu planın uygulanmasında rol almıştır (örneğin 2005'te Mısır'da meydana gelen ve çoğu turist olan 88 kişinin öldüğü patlama gibi). Bkz. <http://www.ctc.usma.edu/wp-content/uploads/2013/10/Zawahiris-Letter-to-Zarqawi-Translati on.pdf> (Erişim 28.12.2015).

¹⁹ Ufuk Ulutaş, Halid Hoca, "Suriye, Devrim mi Bölünme mi?", *SETA Analiz*, no. 95 (Mayıs 2014).

yede ülkede ABD işgal güçlerine yönelik saldırılar giderek daha fazla artmıştır.²⁰ ABD ise Yeni Bush Doktrini çerçevesinde Irak'a daha fazla asker getirmiş ve Baas yönetiminin düşmesinin ardından sürdürdüğü Sünnilere karşı baskı politikasından vazgeçerek ve Sünni bölgelerdeki aşiretleri ve direniş gruplarını ikna ederek; Sahva (Uyanış) konseyleri oluşturarak direnişi çökertmeye çalışmıştır. Bu yeni strateji etkili olmuş, sahada bulunan Irak İslam Devleti (İİD) ve Ansaral-İslam hariç, neredeyse geriye kalan bütün gruplar silah bırakmış; dahası maaşa bağlanarak Sahva konseylerine katılmış ve bu gruplara karşı ABD askerinin yanında savaşmaya başlamışlardır.²¹ ABD'nin bu yeni politikası ve operasyonları İİD'ye büyük kayıplar verdirmiştir. İİD, 2007-2009 arası dönemde sahip olduğu gücü neredeyse tamamen yitirmiş ve bu durum İİD'nin Irak çapındaki saldırı sayılarının azalmasına yol açmıştır. Ancak İİD, yeniden yapılanmaya çalışmış ve tövbe eden eski Baas kadrolarından bir kısmını bünyesine katmıştır. Bu kapsamda eski Baas Ordusu'nda general olan Hacı Bekir yapıya katılmış, askeri yetenekleri ile örgütte yükselmeye başlamıştır. Hacı Bekir'in de etkisi ile bu dönemde yeniden organize olma süreci başlamış ve yeni taktikler geliştirilmiş; finansal kaynaklar oluşturularak yeni bağlantılar kurulmuş; Sahva konseylerine yönelik yıpratıcı saldırılar ve suikastlar başlatılmıştır. Hacı Bekir'in etkinliği sebebiyle İİD'nin Şurasına kabul edilmesinden kısa bir süre sonra Ebu Ömer el-Bağdadi ve Ebu Hamza el-Muhacir toplantı yapırlarken güvenlik güçlerince bir baskına uğramış ve 24 saat süren çatışma sonucu ikisi de Nisan 2010 tarihinde öldürülmüştür. Şura'da bulunan diğer isimlerden bir kısmı da bir kaç hafta içerisinde Irak Güvenlik Güçleri ve ABD ordusunca ele geçirilmiştir. Daha sonra Hacı Bekir örgütte önemli bir konumu olmayan Ebu Bekir el-Bağdadi'yi Şura'ya biat edilmesi için sunmuş, bu ismin El-Kaide merkezce de kabul göreceğini söyleyerek kendi kadrosunun da desteğiyle biat edilmesini sağlamıştır. İİD Şurası, Ebu Bekir el-Bağdadi'yi güvenilir, liyakatli ve ehil olduğu için seçtiğini El-Kaide Merkez'e bildirmiştir.²² Merkez ise yerel yapıların bu anlamdaki kararlarına çok fazla müdahale etmeme anlayışı doğrultusunda yeni lideri kabul etmiştir. 2011 yılında Usame bin Ladin'in ABD güçlerince öldürülmesinin ardından yeni lider Ebu Bekir el-Bağdadi, yeni seçilen Eymen ez-Zevahiri'ye biatını yenilemiş ve El-Kaide'nin bir parçası olmaya devam etmiştir. Bu dönemde İİD'yi etkileyen iki önemli bölgesel gelişme olmuştur. Bunlardan birincisi, Tunus'ta başlayarak diğer Kuzey

²⁰ ABD ve koalisyon güçlerine karşı alışılagelmiş silahlarla ve gerilla taktikleriyle saldırmak yerine daha çok bomba yüklü araçlar kullanılarak gerçekleştirilen intihar bombası eylemleri yapmışlardır.

²¹ ABD'li General Petraeusve diğer komutanlar 2007 başında karşı direniş adıyla yeni bir strateji geliştirmişlerdir. Bu strateji kapsamında Bağdat ve Anbar'daki ABD askerlerinin sayısını artırmıştır. Aşiretlere İİD ile aralarına mesafe koymak ve güvenliği sağlamak karşılığında silah ve cephane yardımı teklif edilmiştir. El Kaide şiddeti ve Şiiiler arasında kalan Sahva mensupları en iyi seçim olarak ABD'ye yaklaşmışlardır. 2008'e gelindiğinde ABD'den maaş alan 100.000'in üzerinde savaşçıya sahip olmuşlardır.

²² ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003 yılında Ebu Bekir el-Bağdadi Irak'ta bir camide imamdı. 2005-2009 arasında Irak'ta bir ABD toplama kampında esir olarak yaşadığı ve bu dönemde radikal İslam'ı benimsediği söylenen El-Bağdadi'nin ABD'nin Irak'ı işgalinden önce Bağdat İslam Üniversitesi'nde İslam kültürü, tarihi, şeriat ve içtihadı konularında doktora yaptığı belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. McCants, William, *The Believer*, <http://www.brookings.edu/research/essays/2015/thebeliever> (Erişim 22.02.2016).

Afrika ülkelerini etkileyen Arap Baharı halk hareketinin Suriye'ye sıçramış olması ve burada yeni bir iç savaşın başlamasıdır. Diğer ise ABD güçlerinin 2003 yılında işgal ettikleri Irak'tan ayrılmalarıdır. Suriye'de iç savaş nedeniyle otorite boşluğunun oluşması, ABD'nin Irak'tan çekilişi sonrasında Maliki'nin Sahva konseylerinin devamını sağlaması ve Sünnileri siyasal alanda dışlaması politikaları IİD'nin yeniden toparlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu dönemde IİD saflarında bulunan cihatçılar, özellikle Suriyeli yabancı savaşçılar, El-Bağdadi'nin yönlendirmesiyle birlikte Suriye'ye geçmeye başlamış ve bu durum IİD'yi Suriye'de bir grup kurmaya itmiştir.

Irak'tan Suriye'ye: IŞİD'in Kuruluşu ve Gelişimi

Suriye'ye geçen savaşçılar El-Kaide'ye bağlılıklarını ifade etmişler ve kısa süre sonra bölgede Nusra Cephesi (Cebhet'un Nusrali Ehli's Şam fi-Sahat'il Cihad)²³ adlı bir grup kurmuşlardır. Bu örgütün başına ise Zarkavi döneminden beri Irak'ta savaşan Fatih Ebu Muhammed el-Cevlani geçirilmiştir. Suriye'de El-Cevlani liderliğinde kısa sürede güçlenen bu grup rejime karşı etkili operasyonlar gerçekleştirmiştir. Suriye'deki diğer grupların aksine, oldukça tecrübeli ve organize olan bu grup, Suriye rejimine karşı kısa sürede muhalefetin en güçlü gruplarından birisi haline gelmiştir. Ancak Suriye'ye doğru başlayan yabancı savaşçı akını ve güçlü finansman desteği, Esad rejiminden ele geçirilen silahlar ve cephanelikler ve hem Suriye'de hem de dünyada büyük bir üne kavuşması, IİD'de rahatsızlığa sebep olurken, IİD, El-Cevlani'ye Nusra Cephesi'ni derhal feshetmesini ve kendisine bağlılığını açıklamasını talep etmiştir. El-Cevlani'nin bu isteği reddetmesi üzerine Hacı Bekir ve IİD'nin Iraklı bazı liderleri Suriye'ye geçerek Nusra Cephesi'nin kontrolünü ele geçirmeye ve El-Bağdadi'ye biat toplamaya çalışmıştır. Bir süre sonra, Nisan 2013'te, El-Bağdadi Suriye'ye gelerek; daha sonra yayımlanan bir ses kasetiyle, Nusra Cephesi'nin IİD tarafından kurulduğunu, finanse edildiğini ve desteklendiğini açıklamış ve bu iki grubun resmi olarak Irak ve Şam İslam Devleti adı altında birleştiğini duyurmuştur. Ayrıca Irak ve Şam İslam Devleti'ni (IŞİD) gerçek ve saf Sünni ideallerinin koruyucusu olmayı amaçladığını belirtmiştir. Bunun üzerine El Nusra Cephesi lideri Ebu Muhammed el-Cevlani, böyle bir birleşmenin söz konusu olmadığını ve kendileriyle bu konunun istişare edilmediğini duyurmuştur. Bunun üzerine Haziran 2013'te el-Kaide lideri Aymen el Zevahiri, yazılı bir açıklamayla her iki lidere hitap ederek IİD'nin Irak'ta, Nusra'nın da Suriye'de kalmaya devam etmesini istemiştir. Ayrıca El-Bağdadi ve El-Cevlani'nin bir yıl boyunca gruplarının başında kalmaya devam etmesini; bir yıl sonra ise yeni bir değerlendirmeyle, Şura kararıyla, devam edip etmeyeceklerine karar verileceğini duyurmuştur. Bunun yanında her iki grubun da birbirini desteklemeye devam etmesi gerektiğini, aradaki ihtilaflara yönelik hakem olarak Ahrar eş-Şam'ın kurucularından Ebu Mus'ab es-Suri'yi atadığını açıklamıştır. Aynı ay içerisinde Ebu Bekr el-Bağdadi, sesli bir mesaj yayınlayarak Zevahiri'nin emrine karşı çıktığını ve birleşmenin gerçekleşeceğini ilan etmiştir. Gerek El-Kaide Merkez, gerekse Suriye'deki isimler ve gruplar IŞİD'i ka-

²³ 2011 sonlarında Muhammed Colani liderliğindeki El Nusra Cephesi, El Kaide'nin Suriye kolu olarak kurulmuştur. İslamcı cihatçı bir örgüttür. Amacı Suriye'de Beşşar Esad rejimini devirerek bölgede bir İslam Devleti kurmaktır. Bu amaç IİD'nin amacıyla örtüşmüştür.

rarından vazgeçirmeye çalışsalar da bir sonuç alınamamışlardır. Bunun neticesinde Nusra Cephesi ve IŞİD arasında birçok bölgede çatışmalar yaşanmıştır.²⁴ IŞİD, Suriye’de Nusra kontrolündeki bazı kentleri ele geçirerek üstünlük sağlamış ve başta petrol zengini Rakka kenti olmak üzere birçok kenti kontrolü altına almıştır. Irak’ta ise Musul kentini ele geçiren IŞİD, Felluce’yi de kontrol altına alarak ilerleyişini sürdürmüştür. Böylece IŞİD, Nusra Cephesi’nin o zamana kadar elde ettiği askeri ve parasal kaynaklara el koymuş; ardından Nusra Cephesi’nin aksine diğer gruplardan toplu biat alıp kendisine katılmalarını istemiştir. O dönemlerde özellikle Nusra Cephesi’ne katılmak için onaya sahip olmayan yabancıların ve cihad bölgelerine ilk defa gelen gençlerin katıldığı Muhacirler ve Ensar Grubu, IŞİD’e katılmışlardır. IŞİD, Kafkas kökenli savaşçıları kendi bünyesine katmayı hedeflemiş ve örgütün bünyesinde yer alan Ömer eş-Şişani’yi²⁵ Kafkas kökenlilerin dini duygularını, Suriye’nin durumunu ve Arapça bilmemelerini kullanarak bu amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca IŞİD’in diğer savaşçıları kâfir ilan etmesinin de örgüte Kafkas kökenlileri örgüte çekmede etkili olmuştur. Yine o dönemde Nusra Cephesi’nde bulunan yabancı savaşçıların da bir kısmı IŞİD’e geçmiştir. IŞİD ya da Nusra Cephesi’nin tarafını tutmak istemeyen birçok farklı yabancı savaşçı gruplar ise kendi gruplarını kurmuşlardır. Bu durum uzun bir süre çözümsüz olarak devam etmiştir. IŞİD mensuplarının özellikle bu süreçte karıştığı bir takım olaylar sonrasında diğer grupların Şeriat mahkemesi talebini kabul etmemesi, kendi adamlarının sadece kendi mahkemesinde yargılanabileceğini söylemesi gerilimi daha da artırmıştır. Dahası IŞİD, kurulan ortak Şeriat mahkemelerini tanımayıp, kendi Şeriat mahkemelerini kurmaya başlamıştır. IŞİD kendisinin “devlet” olduğunu; diğer gruplarsa örgüt ya da cemaat olduğunu, aynı statüde olmadıklarını ifade etmiştir. Zamanla bu durum ciddi gerilimlere yol açmış; Ocak ayına gelindiğinde ise IŞİD’in bazı Ahrar mensuplarına ve liderlerine yönelik tutuklama, işkence ve cinayetleri muhaliflerin IŞİD’e toplu bir biçimde karşı koymasına sebep olmuştur. Bu süreçte IŞİD’in beyni olarak bilinen Hacı Bekir, Suriye’nin kuzeyinde İslam Cephesi’nin bir parçası olan Liva et-Tevhid grubu tarafından öldürülmüş; El-Bağdadi ise kurtulmayı başarmıştır. Suriye’de muhaliflerin etkili olduğu pek çok yerde halk ve diğer gruplar IŞİD’e karşı ayaklanarak IŞİD’i pek çok yerden çıkarmıştır. Buna karşın IŞİD, Rakka ve El- Bab civarında toparlanmış ve buralardan diğer muhalif grupları çıkarmıştır. Haseke civarındaki muhalifleri de ya kendisine katılma ya da öldürmekle tehdit etmiş ve orada da hâkimiyet kurmuştur. Son dönemlerde ise IŞİD Deyr ez-Zor’a yönelmiş, muha-

²⁴ Gazeteci Sarah Birke göre Nusra Cephesi ile Irak ve Şam İslâm Devleti örgütleri arasında çok büyük farklılıklar vardır: “IŞİD, Beşşar Esad güçleriyle savaşmak yerine daha çok kendi kontrolüne geçirdiği bölgelerde kendi kanunlarıyla bir devlet kurma eğiliminde. IŞİD, İslami bir devlet kurup şeriatı tatbik etme yolunda çok daha fazla acımasız yöntemler kullanmakta. Nusra Cephesi ise çok fazla yabancı savaşçıya sahip olsa bile Suriyeli mülteciler tarafından gerçek Suriyeli bir örgüt olarak görülürken IŞİD, “yabancı işgalciler” olarak görülmektedir.”

²⁵ Gürcistan’ın Pankisi Vadisi’nden etnik yapı itibarıyla Çeçen olan Ömer eş-Şişani başlangıçta IŞİD’e tam biat etmeyeceğini ifade etmesine rağmen daha sonra bu karardan vazgeçmiştir. Reuters’a konuşan ABD yetkilileri de, Çeçen Ömer olarak da bilinen Ebu Ömer El Şişani’nin 4 Mart 2016 tarihinde ABD liderliğindeki IŞİD karşıtı koalisyon tarafından Şeddadi yakınlarında düzenlenen hava saldırısında öldürülmüş olabileceğini ifade etmiştir. Bkz. <http://tr.sputniknews.com/ortado-gu/20160308/1021363744/cnn-isis-sisani.html#ixzz> (Erişim 22.03.2016).

liflerin hâkim olduğu bölgeleri ele geçirmeye çalışmıştır. Suriye Rejimi muhaliflere karşı savaşılmaya başlayan IŞİD'e yönelik ciddi bir saldırıda bulunmamaktadır. IŞİD de aynı şekilde saldırılarını Suriye Rejimi'nden daha çok muhaliflere karşı yöneltmiştir.

2012 yılından itibaren IŞİD'e Suriye dışından katılan yabancı savaşçıların sayısı artmış²⁶ ve terör olayları Suriye dışına komşu ülkelere de taşmıştır.²⁷ El Kaide örgütü lideri Eymen Zevahiri'nin Mayıs 2014 başlarında yayımladığı “Şam'daki mücahitlerinin akan kanının durmasına şahitlik” başlıklı mesajı, ne El Kaide ağı içerisindeki sürtüşmeyi bitirebilmiş ne de Suriye'deki çatışmaları durdurabilmiştir. IŞİD, sözcüsü Ebu Muhammed Adnani kanalıyla, “El Kaide emirine özür” başlıklı bir mesaj yayınlamış; Adnani, Zevahiri'ye yönelik sert ve keskin bir dil kullanarak Nusra Cephesi'ni açıkça hedef almıştır.²⁸ İki taraf arasında askeri, psikolojik ve medya savaşının dozu artarak devam etmiştir. ABD'nin 2011 yılında Irak'tan çekilmesinin ardından İran'ın da desteği ile ülkede otoriter bir hükümlanlık kurmaya başlayan Başbakan Nuri El Maliki'ye, özellikle Kürtler ve Sünnilerden yoğun bir tepki oluşmuştur. Maliki'nin etnik ve mezhep tabanlı politikalarını artırması; Bağdat başta olmak üzere büyük kentlerin demografisi ile oynayarak Şii unsurları bu bölgelere yerleştirmesi; Sünni politikacılara yönelik baskıları ve Kürt bölgesine yönelik politikaları tepkilerin dozajının artmasına ve Irak'ın bütünlüğü tehdit eder bir hale gelmiştir. Irak'ta etnik-mezhepsel çatışma ve güç mücadelelerinin artarak devam ettiği bir süreçte, 30 Nisan 2014'te genel seçimler sonucunda Maliki'nin Kanun Devleti Koalisyonu'nun seçimleri tekrar kazanması ise bu anlamda ülkedeki tartışmaları hararetlendirmiştir. ABD işgalinden bu güne koalisyon güçleri ile çatışan, ardından Maliki ve Şii milislere karşı mücadele veren IŞİD, son dönemlerde Maliki'nin baskılarından ve mezhepçi politikalarından bunalan Sünni Arap aşiretlerinin de desteğini almaya başlayarak sahada etkinlik kazanmıştır. Suriye'de yaşanan iç savaş IŞİD'in Irak'ta etkinliğini artırmıştır. Maliki'nin ABD İşgal komutanı Petraus döneminde uyguladığı Sünni aşiretleri destekleme programının bitirilerek bu aşiretlere yönelik menfi politikalar izlenmesi de IŞİD'e olan desteği artırmıştır. Özellikle yargısal reformlar yapılmasının istendiği sivil gösterilere Maliki yönetiminin tepkisi sert olmuştur. Anbar'da kurulan bir protesto kampı Maliki yönetimi tarafından hükümeti devirmeye çalışan ve Sünni bir otonom hükümeti amaçlayan bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte Sünni parlamenter Alva-

²⁶ 2014 yılında CNN, Economist ve Avrupa Güvenlik Birimleri'nin verilerini derleyerek hazırlanan listeye göre, IŞİD bünyesinde 40 ülkeden militan bulunuyor. IŞİD'e en çok militan Tunus'dan katılım olurken, listenin sonunda Afganistan bulunuyor. Bkz. *IŞİD'e Hangi Ülkeden Kaç Militan Katıldı?* <http://www.milliyet.com.tr/isid-e-hangi-ulkeden-kac-militan/dunya/detay/1935577/default.htm> (Erişim 28.12.2015). Ayrıca Suriye İnsan Hakları Gözleme örgütünün raporuna göre Ağustos 2014'te örgütün Suriye'deki savaşçı sayısının 50.000, Irak'ta ise 30.000 olduğu bildirildi. CIA ise Eylül 2014'te örgütün Suriye ve Irak'ta toplam 20.000 ile 31.500 arasında savaşçıya sahip olduğunu açıkladı. Bkz. “*IŞİD'in militan sayısı açıklandı*”, *TRT Haber*. 12 Eylül 2014. (Erişim 15.08.2015).

²⁷ 11 Mayıs 2013'te Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde iki bomba yüklü araç patlamış saldırıda 51 kişi ölmüş, 140 kişi ise yaralanmıştır. Saldırı, Türkiye topraklarında gerçekleştirilmiş tarihinin en ölümcül terör saldırısı olmuş, 12 Mayıs 2013'te Suriye istihbaratıyla bağlantıları olduğu iddia edilen dokuz Türk vatandaşı gözaltına alınmıştır.

²⁸ Ebu Rumman, Muhammed, “El Kaide ile IŞİD arasındaki anlaşmazlığın boyutları”, *Al Jazeera Türkçe*, 2 Haziran 2014.

ni'nin tutuklanması, kardeşinin ve bazı korumalarının öldürülmesi Alvani'nin aşiretinin yaşadığı Anbar eyaletinde kitlesel protestolara neden olmuştur.²⁹ Tepki olarak Anbar'ın merkezi olan Ramadi kentindeki protesto kampının Irak Ordusunca Aralık 2013 tarihinde ortadan kaldırılmaya çalışılması, buradaki ve Felluce'deki halkın ayaklanmasına neden olmuştur.³⁰ Durumdan istifade eden IŞİD ayaklanan halk ile birlikte hareket ederek Irak Ordusunun bu kentlerden çıkarılmasını sağlamış ve bölgeyi kendi kontrolü altına almıştır.³¹ Ocak 2014'te Anbar'daki çatışmalarda örgüt Felluce'yi ve Ramadi'nin bir kısmını kontrolü altında aldı. 3 Ocak 2014 tarihinde El Kaide, IŞİD ve Nusra Cephesi arasındaki çatışma nedeniyle, IŞİD ile bağıni kestğini açıklamış; IŞİD ise Felluce'de bağımsız bir İslam devletini ilan etmiştir. Bunlarla birlikte IŞİD'in Suriye-Irak sınırında etkili olması, elde ettiğı mali kaynak, silah, mühimmat ve adamları Irak'a da yönlendirmesiyle birlikte büyük çaplı operasyonlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu durum Irak Ordusu'nu zamanla çöküşe sürüklemiş ve Sünni bölgede toplu bir ayaklanmayı tetiklemiştir. 9 Haziran 2014 tarihinde Musul'un ele geçirilmesi, Tikrit ve diğer önemli Sünni kentlerin düşüşü, IŞİD'in yanı sıra bir takım Sünni grupların hızlı ilerleyişi, bu uzun süreli stratejinin bir sonucudur.²⁹ Haziran 2014 tarihine gelindiğinde ise IŞİD bölgede etkinliğini artırmış, ³² halifelığın yeniden kurulduğunu ilan etmiş ve El-Bağdadi "İbrahim Avvad İbrahim el-Bedri es-Samerrai" adını almıştır. IŞİD'in ismi de İslam Devleti (ID)³³ olarak değiştirilmiştir. IŞİD, 2014 yılından itibaren en başta Tel Abyad olmak üzere Tunus, Kuveyt, Fransa ve Somali olmak üzere çeşitli bölgelerde kanlı terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Fransa'da 2015 Ocak ayında Fransa'nın başkenti Paris'teki Charlie Hebdo mizah dergisinin merkezine saldırmıştır.³⁴ 20 Temmuz 2015 tarihinde Şanlıurfa ilinin Suruç ilçesinde bombalı intihar saldırısı düzenlemiş, saldırıda 34 kişi ölmüş, 100'den fazla kişi ise yaralanmıştır.³⁵ 10 Ekim 2015'te ise IŞİD Ankara'nın Ulus semtindeki Ankara Garı kavşağında Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en ölümcül intihar saldırısı düzenlemiştir.³⁶ 13 Kasım 2015 tarihine gelindiğinde ise Paris'in farklı bölgelerinde gerçekleştirilen bombalı ve silahlı terör saldırılarında 128 sivil hayatını kaybetmiş; 300'den fazla kişi yaralanmıştır.³⁷ 12 Ocak 2016 tarihinde Sultanahmet³⁸ ve 19 Mart 2016 tarihinde Taksim'de³⁹ IŞİD'in intihar bombacıları yoluyla kanlı terör eylemler gerçekleştirilmiş,

²⁹ US Congress Report(2014), <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf> (Erişim 28.12.2015).

³⁰ Laub, Zachari, The Islamic State, *Council on Foreign Relation*, 16 Kasım 2015, <http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-syria/p14811>(Erişim 28.12.2015).

³¹ US Congress Report (2014), <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>(Erişim 28.12.2015).

³² 11 Haziran 2014 tarihinde IŞİD, Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'na baskın düzenleyip ele geçirmiş ve Başkonsolos ile birlikte 49 kişiyi rehin almıştır.

³³ IŞİD Terör Örgütünün adı bu tarihten sonra İslam Devleti (İngilizce Islamic State(IS)) olarak da anılmaktadır.

³⁴ Bkzwww.ajanshaber.com/charlie-hepdo-haberi/312506 (Erişim 28.12.2015).

³⁵ Bkzwww.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri (Erişim 28.12.2015).

³⁶ Bkzwww.milliyet.com.tr/ankara-da-patlama-95-kisi-oldu-gundem-2129787/(Erişim 28.12.2015).

³⁷ Bkzwww.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151113_paris_saldiri/(Erişim 28.12.2015).

³⁸ Bkzwww.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160112_sultanahmet_patlama/(Erişim 28.12.2015).

³⁹ Bkzwww.ajanshaber.com/istiklal-caddesinde-patlama-haberi/341718/(Erişim 28.12.2015).

çok sayıda yabancı ve Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. ABD ve Batı müttefiklerin yanında Suriye hükümetinin talebi üzerine Rusya Federasyonu'nun da 30 Eylül 2015'te hava operasyonlarına başlaması Suriye'deki durumu daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bir taraftan İran kara güçleri ve Hizbullah, Rusya Federasyonu,⁴⁰ diğer taraftan ABD ve Batılı koalisyon ile Demokratik Birlik Partisi (PYD)⁴¹ ve onun silahlı kanadı YPG, Özgür Suriye ordusu (ÖSO) güçleri IŞİD'i yok etmek için çaba harcamaktadırlar. Bu mücadele sonrasında 2016 yılı ilk dört ayına değerlendirildiğinde her ne kadar IŞİD terör örgütü tamamen yok olmadıysa da büyük oranda güç ve alan kaybettiği söylenebilir.

IŞİD'in Yapısı

Halen dünya üzerinde birçok terör örgütü bulunmaktadır. Bu örgütlerin yapıları, amaçları/hedefleri ve etkileri faaliyet gösterdikleri bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Ancak terör örgütlerinin yoğunlukları bakımından bir değerlendirme yapıldığında çoğunluğunun bulunduğu yerin Ortadoğu bölgesi olduğu ve dini temellere dayandığı görülmektedir. Hiç şüphesiz bunun nedeni söz konusu bölgenin jeopolitik konumu, tarihi ve kültürel yapısı itibarıyla birçok örgütün filizlenip yeşillenmesine olanak sağlamasıdır. İşte yukarıda kısmen oluşumuna değindiğimiz IŞİD de bu ortamda ortaya çıkmış bir terör örgütüdür. BM Güvenlik Konseyi (BMGK) bünyesinde faaliyet gösteren "Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi"nin IŞİD raporuna⁴² göre IŞİD terör örgütü temelde üç ana gruptan oluşmaktadır. Bunlardan birinci ana grup çekirdek yönetim kadrosudur. Bu kadronun çoğunluğunu Iraklılar oluşmakta olup, 2010 yılından beri Ebu Bekir el-Bağdadi tarafından yönetilmektedir. İkinci ana grup Bağdadi'ye biat etmiş olan ve yine çoğunluğunu Iraklılardan ve kısmen de Suriyelilerin oluşturduğu gruptur. Bu grup, askeri ve idari işlerde görev almaktadır. Üçüncü ana grup ise 80'in üzerinde ülkeden gelen yabancı terörist savaşçılardır ve silahlı gücünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Örgütün sağlam bir yapısı olduğu görülmektedir. Sahip olduğu kaynakları⁴³ ve sözde ilan ettiği devleti idare etmek için IŞİD sıkı kontrol edilen bürokratik bir teşkilata sahiptir.⁴⁴ Bu kapsamda

⁴⁰ Rusya Federasyonu Suriye'deki Tartus deniz ve Hmeynim hava üslerinin tahkimatını yapıp sağlama aldıktan sonra 15 Mart 2016 tarihinden itibaren geri çekilmeye başlamıştır. Bkzhttp://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160315_rusya_suriye_cekilme_analiz(Erişim 28.03.2016).

⁴¹ Türkiye PYD'yi terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olarak görmekte ancak ABD Türkiye ile aynı görüşü paylaşmamaktadır. Bkzhttp://www.ntv.com.tr/dunya/abd-pydyi-teror-orgutu-olarak-gormuyoruz, jkPYg6G4OEuqkJONEVB-Q/(Erişim 28.03.2016).

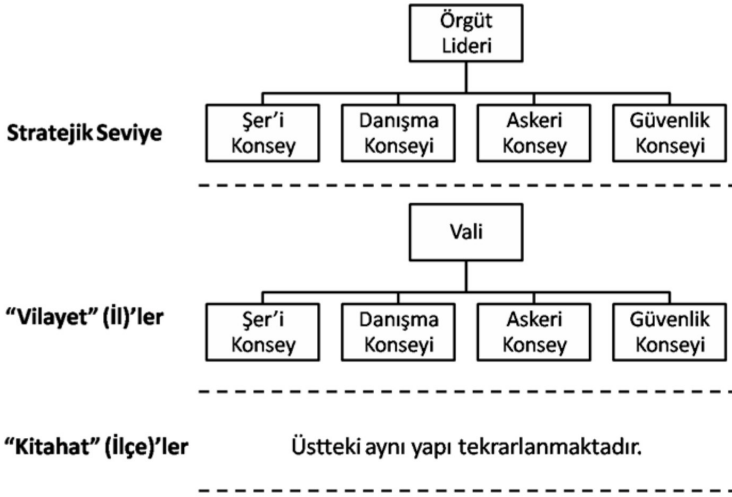
⁴² "Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi" BM Güvenlik Konseyinin 2083 (2012) sayılı kararı ile "El-Kaide Yaptırım Komitesi" faaliyetlerine yönelik gözlem, analiz ve tavsiye mekanizmasını işletmek amacıyla oluşturulmuştur. BM Güvenlik Konseyi, 2170 (2014) sayılı kararı ile Gözlem Timine IŞİD ve El-Nusra Cephesi'ne yönelik bir rapor hazırlama görevi vermiştir. Gözlem Timi bu doğrultuda hazırladığı raporu 14 Kasım 2014 tarihi itibarıyla tamamlamıştır. Bkz. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/(Erişim 03.01.2016).

⁴³ Bölgedeki diğer devletlerden gelen mali ve silah yardımları yanında IŞİD'in petrol ihraç ettiği de belirtilmektedir. Bkz. Becker, Andreas, *Terörizmin Mali Kaynakları*, Bkz. http://www.dw.com/tr/ter%C3%B6 rizmin-mali-kaynaklar%C4%B1/a-18861210(Erişim 03.01.2016).

⁴⁴ Lister, Charles, Profiling the Islamic State. *Brookings Doha Center Analysis Paper*, Washington, Number: 13, 2014, Bkz. http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2014/11/profiling%20islamic%20state %20lister/en_web_lister.pdf(Erişim 03.01.2016).

ele geçirilen ya da mücadele edilen Bağdat gibi topraklar “vilayet” yapılanması içerisine sokulmaktadır. BM Raporuna göre IŞİD yönetimine bağlı halen sekiz adet vilayet bulunmaktadır. Kontrol altındaki bu vilayetler, yerinden yönetim anlayışı çerçevesinde atanan valiler tarafından idare edilmektedir. Bu yapıyı gösteren IŞİD’in teşkilat şeması Şekil-1’de görülmektedir.⁴⁵

Şekil 1. IŞİD’in Teşkilat Şeması

IŞİD'in stratejik seviye yapısına bakıldığında piramit tarzı bir yapılanmaya sahip olduğu görülür. Piramidin tepesinde ise Ebu Bekir el-Bağdadi bulunmaktadır. El-Bağdadi Hilafet Devleti ilanının ardından kendini halife olarak belirlemiş ve adını İbrahim Avvad İbrahim el-Bedri es-Samerrai, olarak değiştirmiştir. Ayrıca El-Bağdadi örgütte tüm kararları alan ve tüm atama ve azillere karar veren kişidir. Örgütün emir ve komutan olarak adlandırdığı makamlara atamalar ve Askeri Şura emirleri onun tarafından gerçekleştirilmektedir. El-Bağdadi'nin görüşüne uymayan hiçbir karar alınamamaktadır. Örgütün en önemli birimlerinden olan Askeri Şura'nın başkanlığını ise Ebu Ahmed el-Ulvani yapmaktadır. Üç üyenin de yer aldığı bu kurulun komutanların yönetimi, operasyonların planlanması ve izlenmesiyle görevli olduğu belirtilmektedir. Askeri Şura'nın başkanı, Şura Meclisi ile istişareden sonra El-Bağdadi tarafından tayin edilmektedir. Ebu Erkan el-Amiri başkanlığındaki Şura Meclisi'nde örgütün önde gelen isimlerinden oluşan 9 veya 11 kişinin bulunmaktadır. Bu üyeler de yine Bağdadi tarafından tayin edilmektedir. Vilayetlere atanacak valileri ve Askeri Şura üyelerini belirlemek ve bunları Bağdadi'nin onayına sunmak Şura Meclisi'nin görevleri arasında bulunmaktadır. Teorik olarak örgütün liderini görevden alma yetkisine sahip olduğu söylene de pratikte bu yetkinin hiçbir değeri bulunmamaktadır.

⁴⁵ "IŞİD'in Teşkilat Şeması" bkz. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29052475> (Erişim 28.12.2015).

Örgütün yargı işleri ise Ebu Muhammed el-Ani başkanlığındaki Şer'i Kurullar tarafından icra edilmektedir. Şer'i Kurulların; yargılama, sorunların çözümü ve iyiliğin emredilip kötülükten sakındırılması; irşat, örgüte üye olmaya davet ve cihat emri vermek gibi görevleri bulunmaktadır. Örgütün güvenlik ve istihbarat biriminin ise el-Bağdadi'nin kalabileceği yerleri belirlemek, buraların güvenliğini sağlamak ve yapacağı görüşmeleri koordine etmekle görevli olduğu belirtilmektedir. Örgütün güvenlik ve istihbarat şurasının başında ise Saddam rejimindeki Irak istihbarat subaylarından Ebu Ali el-Enbari bulunmaktadır. Şura'da Enbari'den başka yine Sadam dönemin istihbaratçılarından oluşan iki üye daha yer almaktadır. Örgütte basın ve sosyal medya sorumlusu olarak Ebu Esir el-Amr el-Absi, örgütün sözcüsü olarak da Ebu Muhammed el-Adnani'nin ismi bilinmektedir.⁴⁶

İŞİD ilan ettiği İslam devletinde yerel halkın desteğini kazanmayı amaçlamakta olup, böyle bir devletin idare edilmesine ve idamesine yönelik teşkilatlanmıştır. Öncelikle şeriat yaşamın her alanında tatbik edilmekte, halkın şeriat kurallarına uygun davranması sağlanmaktadır. Bu maksatla "Hisbah" isimli ahlak polisi tarafından, ticaretten, alkole, uyuşturucudan kadınların kılık kıyafetlerine kadar birçok konuda denetimler yapılmakta, suçlular ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Davalar sulh mahkemeleri ve şeriat mahkemelerince dini usullere göre görülmekte cezalar da yine şeriat hükümlerine göre yerine getirilmektedir. Günlük yaşamı kolaylaştıran ücretsiz hastane hizmeti sağlanması, fakirlere ücretsiz ekmek ve yemek dağıtılması, ücretsiz toplu ulaşım, dini eğitim veren okulların açılması vb. birçok faaliyet ile İŞİD bir ulus devletin sağladığı hizmetleri kontrol altındaki topraklarda vermeye çalışmaktadır.⁴⁷

İŞİD'in İdeolojisi, Hedefleri ve Kaynakları

Vehhabiliğin, El Kaide ve Usame Bin Ladin üzerinde oldukça çok etkisi olmuştur.⁴⁸ Farklı coğrafyalarda Selefilik olarak da ortaya çıkan Vehhabiler, en çok Suudi Arabistan'da olmakla beraber Mısır, Hindistan, Afrika ve bazı İslam ülkelerinde de taraftarları mevcuttur. El Kaide ve Taliban'ın ideolojik alt yapısında olduğu gibi İŞİD'in ideolojisinin temelini Selefilik anlayışı oluşturmaktadır. Doç. Dr. Mehmet Akif Okur, Selefilik ile Suudi Vehhabilik arasında organik bir bağ olduğunu ve bir benzetmeye gidilecek olursa Vehhabiliğin 1.0. sürümünün Arabistan Vehhabiliği olacağı, 2.0. sürümünün Mısır'daki Selefi hareketin olacağı, 3.0. sürümünün El-Kaide örgütü olduğunu ve son sürümünün ise İŞİD örgütü olacağı şeklinde benzetme yapılabileceğini belirtmiştir.⁴⁹ Görüldüğü üzere İŞİD terör örgütü El Kaide terror örgütünden türemiş olup, zamanla kendini ve ideoloji-

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Yurt Gazetesi, 02.07.2014, <http://www.yurtgazetesi.com.tr/dunya/iste-isi-din-orgutsel-yapisi-h55893.html> (Erişim 28.12.2015).

⁴⁷ Lister, Charles, Profiling the Islamic State. *Brookings Doha Center Analysis Paper*, Washington, Number: 13, 2014, Bkz. http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2014/11/profiling%20islamic%20state%20lister/en_web_lister.pdf (Erişim 03.01.2016).

⁴⁸ Gözel, Arif, Vehhabilik, El Kaideve İŞİD, <http://ankarastateji.org/yorum/vehhabilik-el-kaide-ve-i-i-d/> (Erişim 03.01.2016).

⁴⁹ Gözel, Arif, *Vehhabilik, El Kaideve İŞİD*, <http://ankarastateji.org/yorum/vehhabilik-el-kaide-ve-i-i-d/> (Erişim 03.01.2016).

sini değiştirmiş ve yeni bir marka olarak ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda El Kaide ve İŞİD terör örgütünün karşılaştırılması yapılmıştır.

Tablo 1. El Kaide ile İŞİD Terör Örgütünün Karşılaştırılması

Kriter	El Kaide	İŞİD
Mücadele Alanı	Tüm dünya mücadele alanı olarak tanımlanmıştır. Öncelikle Müslüman coğrafyasının dışındaki alan (Dar'ul Harb).	Mücadele alanı olarak daha bölgesel niteliktedir. Öncelikle Müslüman dünyası (Dar'ul İslam) seçilmiştir.
Devlet kurma düşüncesi	Yoktur.	Başlangıçta Irak ve Suriye'yi içine alan bir bölgede Sünni devlet kurma düşüncesi vardır. Daha sonra bu devleti genişletmek düşüncesi vardır.
İdeoloji	Vahabi-Selefi inancı temsil etmekle birlikte mezhepsel bir ayrım gözetmez. Farklı inançlardaki diğer terör örgütleriyle (Şii ideolojiye mensup vs.) işbirliği yapar. Amaç; tüm dünyaya Müslümanlığı yaymaktır.	Vahabi-Selefi inancı temsil etmekle birlikte özellikle Peygamber döneminde olmayıp daha sonra karşılaşılan her durum kötü sünnet, gelenek olarak algılanır. Ayrıca diğer mezheplerde karşıdır. Amaç; Peygamber dönemindeki değişmemiş, saf Müslümanlığı yaymaktır.
Hedef Kitle	Savaşan, savaşmayan (asker-sivil) ayrımı yapmaz. Uygulamalarına ve ideolojisine karşı olan herkes düşman olarak görülür. Başta İsrail ve ABD olmak üzere tüm Batı düşman olarak seçilmiştir.	Savaşan savaşmayan (asker-sivil) ayrımı yapmaz. Uygulamalarına ve ideolojisine karşı olan herkes (Müslüman ve Müslüman olmayan) düşman olarak görülür.
Mali kaynaklar	Özellikle Arap devletlerinde bulunan çeşitli şirketlerden yardım alır. Ancak para transferlerinin kontrol altına alınmasıyla birlikte bu durum güçleşmiştir.	Irak ve Şam bölgesinde ele geçirilen rafineri ve petrol kuyuları işletmesi ve petrolün satılması neticesinde mali kaynaklarını artırmıştır. Ayrıca Arap devletlerinde bulunan çeşitli şirketlerden de yardım alır.
Personel kaynağı	Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşmak isteyen ve dünyanın her yerinden gelen cihatçılar. Afganistan savaşı sonrasında ülkelerine dönen bu savaşçılar ülkelerinde yeni üyeler toplamaktadır.	Ortadoğuda etkindir. Bölgeye gelen ve ülkelere dönen Yabancı Savaşçılar yoluyla özellikle Müslüman nüfusun fazla olduğu devletlerde personel kaynağı sağlamaktadır.
Etkinlik	Usame bin Ladin'in Mayıs 2011'de öldürülmesi ile birlikte örgüt gerileme/duraklama dönemine geçse de tüm dünyaya yayılmış teröristlerle terör eylemi gerçekleştirebilecek güce sahiptir. El Kaide'nin merkezi AFPAK (Afganistan Pakistan) Bölgesinden Yemen, Suriye ve hatta Libya'ya kaymıştır.	Ortadoğu'da etkindir. Bölgeye gelen ve ülkelere dönen yabancı savaşçılar yoluyla özellikle Müslüman nüfusun fazla olduğu diğer devletlerde de etkinliğini artırmaktadır. Özellikle Halifeliğin ilanından sonra etkinliğini daha da artırmıştır. Irak ve Suriye'de ve diğer kolları da Nijerya, Libya ve Sina Yarımadasında toprak sahibidir.
Medya kullanımı	İŞİD kadar çarpıcı propaganda faaliyetleri yürütememektedir. Klasik medya çalışmaları yapmaktadır.	Her türlü yazılı ve elektronik medya çalışmaları mevcuttur. Özellikle kurulan sosyal iletişim ağları ve web siteleri yoluyla propaganda yapmakta ve taraftar toplamaktadır.

Selefi düşünce,⁵⁰ zamanın bir kesitine bağlı kalarak, bunu tüm zamanları kapsayacak şekilde algılar. Özellikle Peygamber döneminde olmayıp daha sonra karşılaşılan her durum kötü sünnet/gelenek olarak algılanır. Bu düşünce tarzının amacı, Peygamber, Sahabe ve Tabiin dönemindeki saflığa dönmek olup, özgüven duygusu ile değil aksine, yenilgi psikolojisi ile ortaya çıkabilen bir durumdur. İslam dünyasında dini bir ideolojiye dönüşmüş ve politik yönü ağırbasan, yenilgiye açık olmayan literalist bir yapıya bürünmüştür.⁵¹ Selefi düşünce, dinde meydana gelen sonraki gelişmeleri reddeder ve bunları İslam dışı olarak değerlendirir. Kendi İslami görüşlerinden sapanlar, farklı düşünce tarzına sahip olanlar kâfir olarak nitelendirilir ve bunun cezası ölümdür.⁵² Görüldüğü üzere El Kaide'nin içerisinde kendisini yenileyerek çıkan ve bir bakıma El Kaide'nin de hedeflerini⁵³ gerçekleştirmeye çalışan IŞİD'in gerek Ortadoğu coğrafyasında gerekse Batı'da gerçekleştirdiği eylemlerle cihadi anlayış zirveye çıkmıştır.

IŞİD Terör Örgütünün Geleceği

Soğuk Savaş sonrasında, küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte ortaya çıkacak yeni çatışmaların kimilerine göre Batı ve diğerleri arasında -medeniyetler arasında- olacağı iddia edilmiştir.⁵⁴ Ancak bu çatışmaların ya da Hibrit Savaşlar, Vekâlet Savaşları gibi yeni tip savaşların, son örneklerinde görüldüğü üzere Müslümanlar, Hristiyanlar ya da Museviler arasında değil; Müslümanlar arasında bir mezhep çatışmalarına döndüğü de çok açıktır. Hiç şüphesiz bu durum en fazla İslam dinine ve Müslümanlara zarar vermekte ve bölgeye yönelik olası Batı müdahalelerinin dünya kamuoyunda meşru hale gelmesine yol açmaktadır. Söz konusu savaşlarla birlikte Müslüman devletler her geçen gün birbirleriyle düşman haline gelmekte ve dolayısıyla Ortadoğu'daki gerilim hiç bitmemektedir.

IŞİD terör örgütünün söylemleri ve yaptıkları dikkate alındığında Sünni temelli bir örgüt olmadığı,⁵⁵ daha çok Batı'nın Ortadoğu'daki amaçlarını⁵⁶ gerçekleştirmek için

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Demir, Hilmi, *Selefiler Kimdir, Selefilik Nedir?* 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/06/30/7681/selefiler-kimdir-selefilik-nedir>(Erişim03.01.2016).

⁵¹ Yılmaz, Mustafa Selim, İslami düşünce tarihinde bir anlama biçimi olarak Selefilik üzerine bir deneme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.3, 2014, s. 532-553.

⁵² Clarion Project, The Islamic State. November 2014. <http://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf>(Erişim03.01.2016).

⁵³ Bkz. Çiçek, Nevzat, *IŞİD'in hedef aldığı El Kaide'nin 7 aşamalı programı*, www.timeturk.com/.../isid-in-hedef-aldigi-el-kaide-nin-7-asamali-progra(Erişim 03.01.2016).

⁵⁴ Bkz. Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2007. Huntington 1988 tarihinde yayımlanan kitabında ülkeler arasındaki çatışmaların ve ülkelerin kendi bünyelerinde yaşanan çatışmaların giderek kültürel ağırlık kazandığını savunmaktadır.

⁵⁵ Demir, Hilmi, *IŞİD Kimdir ve Neden Sünni Değildir*, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/06/20/7660/isid-kimdir-ve-neden-sunni-degildir>(Erişim: 03.01.2016).

⁵⁶ "Ortadoğu'da şu anda enerji odaklı iki temel güç boşluğu vardır. Birincisi Doğu Akdeniz'deki enerji güvenliği, ikincisi ise Basra Körfezi'ndeki İran tehdididir. Bu sahnedeki temel aktörler, bölgedeki taşeron kuvvetler ile mevcut denge durumunu korumaya çalışmaktadırlar. IŞİD ve onunla il-

Irak'ta kurulmuş ve Suriye'de gelişmesine/büyümesine müsaade edilmiş bir örgüt olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷ Bu kapsamda IŞİD'in yaratıldığı, güçlendirildiği ve Kuzey Suriye'de bir Kürt bölgesi/koridoru yaratmak için yönlendirildiği iddia edilmektedir. Başlangıçta Esad rejimine karşı uluslararası toplum hareketsiz kalmış, BM Güvenlik Konseyi'nden Suriye ile ilgili bir karar çıkarılamamış ve sonuçta binlerce kişi ölmüş, milyonlarca mülteci ise komşu devletlere sığınmak zorunda kalmıştır. IŞİD özeline gelindiğinde ise; Irak ve Suriye'deki kaos ortamından faydalanan IŞİD terör örgütü, Zerkavi'den bu yana, özellikle Bağdadi liderliğinde halifelik ilanından sonra alan hâkimiyetini günden güne geliştirmiştir. IŞİD terör örgütünün askeri genişlemesini desteklemek için gerek diğer Müslüman ülkelerden gelen yardım ve bağışlar, gerekse topladığı haraç, savaş ganimetleri ve petrol ticareti sayesinde örgüt büyük oranda finansal gücünü artırmıştır.⁵⁸ Bu sayede örgüt içerideki ve dışarıdan gelen yabancı savaşçılara para, silah ve mühimmat sağlayabilmekte, modern teknoloji araçlarını etkin olarak kullanabilmekte ve propagandalarını tüm dünyaya yayabilmektedir.

2016 Mayıs ayındaki durum dikkate alındığında; var olma mücadelesi veren örgütün esas hedefi olan Ürdün'ü, Lübnan'ı ve İsrail'i ele geçirerek Kudüs'ü özgürleştirebilmesi ve ayrıca bölgedeki Batı kuklası rejimleri yıkararak İslam Devleti kurma amacına ulaşabilmesi ve dolayısıyla hilafeti ihya edebilmesi imkânsız görülmektedir. Çünkü IŞİD Suriye'de neredeyse tüm muhalefetele çatışma halindedir ve yerli taban desteğinden yoksundur. Ayrıca bölgedeki sorunları çözmek için bölge ülkelerinin katılımlarıyla Suudi Arabistan'ın başı çektiği bir "İslam İttifakı"⁵⁹ oluşturulmuştur. Batı ittifak güçlerinin aldığı tedbirlerle IŞİD'in Suriye'ye gelen yabancı savaşçı kaynağı kısıtlı hale gelmiştir. Örgüt Irak'ta da çok büyük oranda alan ve güç kaybetmiş; Sünni tabandan beklediği desteği bulamaz hale gelmiştir. Son aylarda büyük kayıplar veren örgütün askeri kapasitesi düzenli bir ordu olmaktan çok uzaktadır. Örgüt, bölgede yaşanan otorite boşluğundan faydalanarak kimi bölgelerde hâkimiyet kurmuş olsa bile bu bölgelerde orta vadede kalıcı olabilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak; uluslararası terörizmle mücadelede hedef olarak "terörün ortaya çıkış nedenlerinin dikkate alınmaması ve yalnızca terör örgütleriyle mücadeleye öncelik veren

gili gelişmeler ana olarak bununla ilgilidir." Bkz. Tarakçı, Nejat, *IŞİD Projesinin Arkasındaki Jeopolitik Gerçek*, www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/.../isid-projesinin-arkasindaki-jeopolitik-gerce (Erişim 03.01.2016).

⁵⁷ Ulugay Taylan, Melek, *Alacakaranlık: ABD, IŞİD ve Gazze*, bianet.org/bianet/siyaset/157766-alacakaranlik-abd-isid-ve-gazze (Erişim 03.01.2016).

⁵⁸ Bkz. BBC Türkçe, *IŞİD: Nereden besleniyor, finans kaynakları ne?* 01.09.2014, www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140901_isid_nasil_ayakta (Erişim 03.01.2016).

⁵⁹ Suudi Arabistan liderliğinde, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 34 ülke "Teröre Karşı İslam İttifakı" adıyla yeni bir koalisyon kurdu. Suudi Savunma Bakanı Muhammed, askeri ittifakın sadece IŞİD'le değil tüm 'terörist' gruplarla savaşacağını söyledi. Suudi Arabistan, teröre karşı savaşmak için Türkiye, Katar, Filistin, Mısır, Pakistan, Malezya, Bangladeş, Tunus, Ürdün ve Fas'ın da dâhil olduğu (İran, Irak ve Suriye yok) yeni bir askeri koalisyonun kurulduğunu açıkladı. 'Teröre karşı İslam İttifakı' adlı koalisyonda Arap ülkeleri dışında Afrika'dan, Asya'dan ülkeler de var. Tüm ülkeler aynı zamanda Cidde merkezli İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesidir. Bkz. Ergan, Uğur, http://www.hurriyet.com.tr/terore-karsi-islam-ittifaki-40027554 (Erişim 03.01.2016).

stratejiler geliştirilmesi nedeniyle,” El Kaide türevi olan IŞİD terör örgütünün bölgedeki etkinliği azalsa dahi varlığını daha uzun yıllar devam ettireceği değerlendirilmektedir. Hiç şüphesiz uluslararası toplumun, ideolojisini yaymak maksadıyla teknolojik araçları etkili bir şekilde kullanabilen IŞİD gibi “yeni nesil” bir terör örgütüyle mücadelede daha fazla işbirliğine ihtiyacı vardır.

EL-NUSRA CEPHESİ

Yasemin ÖZDEN CHARLES*

2006 yılında Suriye Demokrasi Programının¹ uygulamaya girmesi, Suriye siyasi alanının yeniden şekillendirilmesi sürecini etkiledi. Uzun yıllardır Suriye içinde ve dışında eleştirilerin hedefi olan Baas düzenini, Arap Baharlarının da etkisiyle rayından çıkaracak ilk kıvılcım, 15 Mart 2011’de Suriye’nin güneyinde yer alan ve Sünni nüfusun ağırlıkta olduğu Dara kırsalında ortaya çıktı. Bir iç savaşın ne zaman ve nasıl başladığını, kesin bir tarih ve olayla ifade etmek kolay olmasa da, Suriye’nin bugün de tüm şiddetiyle devam eden kanlı bir iç savaşın içine, 2012 yaz aylarında Halep’te başlayan gösterilerin, Halep Savaşı’na dönüşmesi sonrasında gömüldüğü söylenebilir.

Gösterilerin şiddetlenmesi ve silahlılaşması, rejim karşıtı muhalif grupları silah temini anlamında bölgesel ve uluslararası dış güçlere bağımlı hale getirdi. Bu dönemde, bir yandan Selefi-cihatçı² örgütlerin Suriye’de faaliyet göstermeye başladıklarına tanık olunurken diğer yandan Batılı güçlerin ılımlı, laik ve demokratik olarak adlandırılan gruplara silah yardımı konusundaki çekingenliği, Esad yönetimine karşı sahada İslamcı radikal gruplar dışında örgütlü mücadele imkanını ciddi anlamda kısıtladı. Suriye’de Esad yönetimine karşı mücadele eden muhalif gruplar arasından, kendi saflarına en çok yabancı savaşçıyı çeken Ahrar al- Şam, el-Nusra Cephesi ve IŞİD, el-Kaide’nin eski üyelerinden oluşmaktadır. Bu gruplar rejime karşı muhalefet yapan diğer ılımlı gruplardan daha iyi

* Sciences-Po Toulouse Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ ABD Dış İşleri Bakanlığına bağlı ‘*The office of the Middle East Partnership Initiative*’ (MEPI) Orta Doğu Ortaklık İnisiyatifi Bürosu tarafından ilan edilen Suriye Demokrasi Programının detayları için bakınız <https://2002-2009-mepi.state.gov/61533.htm>. (Erişim tarihi 22.04.2016)

² Kiyetist, aktivist ve cihatçı olmak üzere üç farklı Selefilikten bahsedilebilir. Kiyetist selefilik şiddet içermeyen ve doğrudan siyasete katılmayan eğitime odaklı bir yaklaşımı benimser. İslami uyanış yanlısı aktivistler daha çok siyasi alanda var olmayı hedeflemektedirler. Selefilik üçüncü aşaması olan cihat ise değişimin silahla ve şiddetle geleceğine inanaların izlediği yoldur.

Daha fazla bilgi için: <https://antoineseir.net/decryptages/salafisme/> Erişim Tarihi: (02.05.2016).

Selefilik kelime anlamı, ortaya çıkışı ve bir güvenlik tehdidi olarak Selefilik hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: İslamın selefi-cihatçı bir eğilime yönelmesi ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/09/29/7774/bir-guvenlik-tehdidi-olarak-selefilik> Erişim tarihi (21.04.2016)

örgütlendikleri gibi finansal anlamda da yine bu gruplara kıyasla daha geniş imkanlara sahiptirler.³

Diğer yandan, Irak'ta yaşanan gelişmeler, IŞİD⁴ lideri Ebu Bekir el- Bağdadi'nin 1916 Sykes-Picot sınırlarını tanımadığını açıklamasının ardından tek taraflı olarak kendisini Halife etmesi, Hizbullah savaşçılarının Suriye'ye girmesi ile Suriye farklı milis güçleri arasında gelişen ve sonu gelmeyecek gibi görünen, vekalet savaşı (*proxy-war*) olarak da adlandırılan şiddetli çatışmaların yaşandığı bir ülke haline getirdi. Bu tarihten günümüze devam eden ve iç savaş niteliği kazanan çatışmalar Birleşmiş Milletler rakamlarıyla yaklaşık 250.000 kişinin ölümü ile sonuçlanırken, Nisan 2016 rakamlarıyla 5 milyon dolayında Suriye vatandaşını Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Mısır başta olmak üzere komşu ülkelere göçe zorladı. AB bünyesinde yaşanan Suriyeli göçmen krizi, Shengen Antlaşmasını rafa kaldırtacak derecede ciddi, Avrupa'nın kurucu değerlerini ve birliğini sorguladığı bir iç krize dönüştü⁵.

Çatışmaların şiddetinin arttığı bu dönemde, ılımlı -ama silahlı- muhalefeti ortadan kaldırmak üzere Esad yönetiminin yerel Selefçi-cihatçı güçlerle işbirliğine gittiği yönündeki açıklamalar dikkatleri çekerken⁶, Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin, Esad yönetiminin IŞİD ile arasındaki bağı tamamen yalanlamaktadır.⁷ Temmuz 2012'ye kadar süren bu dönem Başar Esad yönetiminin oldukça zayıfladığı düşünülen bir süreçti ki, neredeyse Suriye krizinin sonuna gelindiği izlenimini vermekteydi. Ancak Batılı güçler, Hizbullah, Rusya, Körfez Ülkeleri, Türkiye ve Irak'ın sahada doğrudan ya da dolaylı olarak yer olmasıyla beraber, kriz önce bölgeselleşti ve ardından da çözümü imkansız gibi görünen uluslararası bir nitelik kazandı.⁸ Suriye'de bulunan rejim karşıtı gruplar arasında, sahadaki varlığı ve zorlu cephelelerdeki etkinliği ile el-Nusra Cephesi özellikle batı basınında hakkında en çok haber yapılan örgüt oldu. Örneğin Fransa eski Dışişleri Bakanı Laurent Fabious el-Nusra'nın sahada iyi iş çıkardığına dair bir açıklama yaptı.⁹ Diğer yandan, Özgür Suriye Ordusu'nun eline geçen bölgelerde yaşayan halkın saatlerce ekmek

³ Foreign Fighters in Syria, Richard Barrett, June 2014 <http://soufangroup.com/foreign-fighters/> sayfa 9. (Erişim Tarihi 21.04.2016)

⁴ IŞİD üzerine tarihsel bir bakış için bakınız Pierre Jean Luizard, IŞİD Tuzağı, İletişim Yayınları Çeviri: Yasemin Özden Charles, 2015 Ocak

⁵ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> Bu rakamlar UNHCR tarafından hazırlanmış olup 2, 1 milyon Suriye vatandaşının Mısır, Irak, Ürdün ve Lübnan ve 2, 7 milyon Suriye vatandaşının da Türkiye hükümeti tarafından mülteci olarak kaydedildiğini, 28.000'den fazla Suriyelinin ise Kuzey Afrika ülkelerine sığındığını işaret etmektedir. (Erişim tarihi 22.04.2016)

⁶ Harasta Hapisanesindeki patlama ve mahkumların serbest bırakılması ve bu mahkumların İslam Devleti saflarında mücadele etmesi konusu bu dönemde gündeme gelmiştir.

⁷ Charlie Rose'un 28.09.2015 tarihinde Rusya Federasyonu Vladimir Putin ile gerçekleştirdiği söyleşi <https://charlierose.com/watch/60625175> (http://www.hulu.com/watch/849894#i0_p6_d1) (Erişim tarihi 12.10.2015)

⁸ Ziad Majed, <https://www.youtube.com/watch?v=xQDY-nmNsW4>, (Erişim Tarihi 29.04.2016)

⁹ Pression militaire et succès diplomatique pour les rebelles syriens, Isabelle Mandraud, Gilles Paris 13.12.2012. Ref: http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2012/12/13/syrie-pression-militaire-et-succes-diplomatique-pour-les-rebelles_1805889_3218.html (Erişim Tarihi 02.05.2016)

sırası beklerken, el-Nusra yönetimindeki yörelerde ise lojistik desteğin daha iyi olduğu yönünde haberler batı basınında sıkça yer aldı.

El-Kaide örgütünün uzantısı olan Jabhat al-Nusra (el-Nusra Cephesi) 2012 yılında Ebu Muhammed al-Golani (ismini Golan tepelerinden almaktadır) ve Irak el-Kaide'si tarafından oluşturuldu. Selefi-cihatçı ideolojiyi benimseyen ve tam adı '*Büyük Suriye Sakinlerine Yardım Cephesi*' olan el-Nusra Cephesi, el-Kaide bağlantısına karşın kendisine Suriye el-Kaidesi adını vermek yerine 'Yardım Cephesi' adını kullanmaktadır. 6 Ocak 2012'de Şam'daki canlı bomba saldırısı örgütün ilk kanlı eylemidir ve geride 26 ölü ve 63 yaralı bırakmıştır.¹⁰ El-Nusra Cephesi'nin üst düzey kadroları, Ebu Musa el-Zarkawi'nin Afganistan'da yanında yer alan Suriyeli savaşçılardan oluşmaktadır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi Irak el-kaidesinin içinden çıkmış olması ve diğeri de Suriye halkına yardım amacıyla yola çıktığını ortaya koyarak yerel halka yakın desteğini kazanmak içindir. Nusra kelimesi de Kur'an-ı Kerim'den alınmış olup birinin yardımına koşmayı ifade etmektedir. el-Nusra Cephesi bu anlamda cihat ile ilgili ideolojisini, örgüt adına yansıtmamayı tercih etmiştir. El-Nusra'nın resmi olarak 5000 üyesi olduğu tahmin edilmektedir. Örgütün iki ana faaliyet alanı bulunmaktadır. Şam ve çevresinde yer alan amniya (güvenlik) birimi ve Suriye'nin diğer bölgelerinde askariya (askeri) birim.¹¹

El-Nusra Cephesi IŞİD'in Suriye şubesi olarak nitelendirmesinin sebebi kuruluş aşamasındaki finansal desteğini Irak İslam Devleti'nden almış olmasıdır.¹² El-Nusra Cephesi'nin başında Emir (*amr*) olarak Ebu Muhammed el-Golani bulunmaktadır. İsmi Golan tepelerinden alan Golani'nin emrinde kalanlar Ayman al-Wavariye bağlılıklarını ifade ettiler. Örgütün en yüksek idari kurumu Mücahittin Şura Meclisidir. El-Nusra Cephesi askeri ve idari faaliyetlerini daha çok Suriye'nin kuzeyinde ve doğusunda göstermektedir. Büyük Müftü, ABD ve Rusya Federasyonu tarafından terörist olarak kabul edilen örgütün dini işlerden sorumlu yetkilisidir. Diğer yandan örgüt içinde şeriat işlerinden sorumlu şeriat gözetmenleri bulunmaktadır. Örgüt içinde yaklaşık 5000 savaşçı bulunduğu tahmin edilmektedir.¹³ Diğer yandan 2013 yılı yaz aylarına kadar rejim açısından el-Nusra Cephesinin askeri anlamda öne çıktığı bir dönemde, savaşçılarının büyük bir bölümünün Irak El kaide'sine geçmesi ile ikiye hatta üçe bölündüğüne tanık olunmuştur. Bölünen bu grupların daha sonra aralarında liderliği ele geçirmek için çetin bir mücadeleye girmişlerdir.¹⁴ Nisan 2012'de Ebu Bekir el- Bağdadi, örgütün kaderini etkileyecek ve üye-

¹⁰ <https://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/493> (Erişim tarihi 01.05.2016)

¹¹ <https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/jabhat-al-nusra-a-strategic-briefing.pdf> Erişim tarihi 29.04.2016. Quilliam, aşırılık yanlılığı ile mücadele konusunda faaliyet gösteren ilk düşünce kuruluşu olarak adını duyurmuştur. Tarık Ramadan bu düşünce kuruluşunun verimli olduğuna inanmadığını ifade etmektedir.

¹² Aymenn Jawad al-Tamimi, 'The Dawn of the Islamic Atate of Iraq and ash-Sham', Current Trends in Islamist Ideology, Vol.16 sayfa 5.

¹³ <http://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/jabhat-al-nusra-a-strategic-briefing.pdf>

¹⁴ François Burgat ve Bruno Paoli, 'Pas de printemps pour la Syrie', Les clés pour comprendre les acteurs et les défis de la crise (2011-2013), Paris 2013, La découverte, sayfa 77.

lerini bir seçim yapmak durumunda bırakacak bir açıklama yaparak, Irak el-Kaidesi ile el-Nusra Cephesi Cephesinin birleştiğini duyurdu. Ancak Haziran 2013'te El-Kaide lideri Ayman el-Zawari tarafından bu birleşme tanınmadı. Aynı dönemde el-Nusra Cephesi, el-Kaide'nin Suriye şubesi olarak kaldığı yönünde açıklama bir açıklama yaptı. El-Nusra kuruluş aşamasında IŞİD'ten destek almıştır. Temmuz 2015'te gerçekleştirilen bir ABD bombardımanında el-Kaide tarafından Suriye'ye konuşlandırılan Horasan Grubu olarak bilinen grubun liderinin öldürüldüğü ilan edilmiştir. Bu grubun varlığı el-Nusra lideri Golani tarafından daha sonra yalanlanmıştır. Diğer yandan, sahada Selefçi-cihatçı farklı gruplar arasında, savaşçılara yapılan ödeme miktarına bağlı olarak geçişkenlik bulunduğu gözlenmektedir.

Esad yönetimini sahadaki radikal terörist gruplar üzerinden zayıflatıp sona erdirmek üzerine kurulu politikaların tehlikeli oyuncularından biri olarak nitelendirilebilecek olan el-Nusra Cephesi hakkında ulaşılabilen bilgiler ışığında örgütün aktif olarak mücadelesi-ne devam etmekteği görülmektedir. Örgütün hedefi Suriye'de şariat hukukuna dayalı bir yönetim oluşturmaktır.

SURİYE KÜRTLERİ

Aşkın İnci SÖKMEN*

Giriş

Suriye Arap Cumhuriyeti, farklı mezhep ve etnik grupları barındıran nüfus yapısı ile tarih boyunca bölgesel açıdan önemli bir konuma sahip ülkelerden biri olmuştur. Bu farklı etnik ve mezhep yapısı ülkenin siyasi yapısının belirlenmesinde ve bugünkü çatışmaların ortaya çıkışında temel faktördür. Toplumsal yapısı, dini olarak %90 İslam (Sünni %74, Şii Alevi ve Nusayri Alevileri %13, Şii İsmailiyye kolu Dürziler %3), %10 Hristiyanlar (Keldaniler, Ortodokslar) ve çok az sayıda Yahudiler, etnik açıdan ise %90.3 Arap, geri kalan Kürt ve Ezidi, Dürzi, Ermeni, Çerkez, Süryani, Türkmenler %9,7 yer almaktadır.¹ Toplumun genelinin Arap Sünni Müslümanlardan oluşan bu ülkede Kürtler, 2011 yılına kadar en yoğun ülkenin kuzeyinde birbiriyle bağlantısı olmayan Afrin Kürt Dağı, Ayn- El Arap (Kürtçesi Kobani) ile Cezire ve Haseke bölgelerinde yaşayan en büyük etnik azınlık olarak değerlendirilmişlerdir. Arap Baharı demokratikleşme hareketinin 2011 senesinde Suriye’de, halen devam eden bir iç savaş ortamını başlatmasıyla, ülke nüfusunun mülteci olarak komşu ülkelere sığınanlar ile dünyanın çeşitli ülkelerinden gelenler sonrasında tümüyle farklılaşmıştır. Ancak ülkenin istikrarlı bir yapıya dönmesi sonrası yapılacak bir nüfus sayımıyla ülkenin yeni nüfus haritası ortaya çıkabilecektir.

Orta Doğu’nun dört ülkede toplam 30 milyon Kürt yaşadığı, 2014 yılında CIA tarafından belirlenmiştir. 30 milyonluk nüfusun 14.7 (%18’i) Türkiye’de, 8.1 (%10’nu) İran’da, 5.5 (%17.5) Irak’ta ve 1.7 (%9.7) Suriye’de yer almaktadır.² Görüldüğü gibi Suriye içinde en büyük etnik grup olarak nitelendirilse de, Türkiye, Irak ve İran’da yer alan aynı etnik gruba mensup nüfus açısından en az sayıda yer almaktadırlar. İç savaşın sebep olduğu göç hareketleri ile İslami terör grupları ile devam eden çatışmalar sonrasında bu nüfusun daha da azaldığı dikkate alınmalıdır. Suriye içerisinde asli unsur (ülkenin toprak

* Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ CIA The World Factbook Middle East: Syria, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sy.html> (erişim tarihi 02.05.2016)

² Council of Foreign Relations, “The Time of The Kurds”, <http://www.cfr.org/middle-east-and-north-africa/time-kurds/p36547#l/p36547> (Erişim tarihi 02.05.2016)

sahipleri) olarak değil Türkiye’den ve Irak’tan ülkeye göç etmiş, büyük güçlerin özellik-
le ABD ve İsrail’in Suriye’deki politikalarını gerçekleştirmek için kullandıkları vesayet
aracı olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle ülkenin siyasi tarihinin gelişimi içerisinde, Hafız
Esat’ın iktidarı ele geçirmesinden sonra, “*tehlikeli bir iç tehdit*” olarak siyasal açıdan
etkisiz kılınmışlardır. Aynı zamanda Baas partisinin (Arap Sosyalist Diriliş Partisi) temel
tüzüğünde Suriye topraklarının Araplara ait bir ülke toprağı olduğu belirtilerek, azınlık
kavramına yer verilmemiştir. Tek bir milletin potasında tüm vatandaşları birleştirerek her
türü din, aşiret, cemaat, ırk ve bölge hizipleşmelerine karşı olunmuştur.³

Toplumsal yapıları aşiret sistemine dayanan Suriye Kürtleri, partinin tüzüğünde de
belirtildiği gibi kendi içlerinde bölünmüş bir yapıda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günü-
müzde aradıkları “öncü rolü” ülkenin güvenlik zafiyetini dolduran radikal İslam’ı istis-
mar eden terör gruplarına karşı, iç savaşta devletin güvenlik güçlerinin yanında yer alarak
savaş sonrası oluşacak yeni düzende etkin bir konumda olmayı planlamaktadırlar. Sürekli
değişen bir savaş ortamında, 2014 yılında Irak’ta ortaya çıkan Irak ve Şam İslam Devleti
(İŞİD, İslam devleti IS ya da Arapça ed- Devlet’ül İslamiyye fi’l Irak ve’s Şam DAİŞ)
gibi beklenmedik gelişmelerin gerçekleşebileceği için kesin bir öngöründe bulanmak zor
olsa da, bu makale de Orta Doğu’daki Kürtlerin özelliklerine, Suriye Kürtlerinin ülkenin
siyasi tarihi içerisindeki durumlarına değindikten sonra, olası senaryolar üzerinden bu
etnik grupla ilgili senaryolara ve bu senaryoların bölgesel etkilerine değinilecektir.

Orta Doğu’da Kürt Etnik Yapısı ve Özellikleri

Orta Doğu’da ağırlıklı Kürt etnik grubun yaşadığı ülkeler Türkiye, Irak, İran, Suriye
ve Lübnan’dır. Arap, Acem (İran) ve Türkler dışında ayrı bir etnik grup olarak farklılaştır-
salar da, “Dağ Türkleri” olarak da adlandırılırlar. Her ülkedeki Kürt etnik grup diğerini
farklı görmektedir. Bu farklılığın nedenleri, aralarındaki dilsel (Kürtçenin 4 ayrı lehçesi
Kurmançî, Zazaca, Soranci ve Gurmanc lehçesiyle konuşanlar) ve mezhepsel (Sünni, Ye-
zidilik, Alevilik gibi) ayrımlar, dar aşiret bağlılıklarıdır. Bu durum ortak ulusal bir birlik
oluşturmayı engellemektedir.⁴ Ortak bir toprak parçasına sahip olma duygusu (territo-
riality) amacıyla Türkiye’nin Güney Doğu toprakları, Irak’ın kuzeyi, İran’ın batısının
ve Suriye’nin kuzey doğusunun birleştirilmesi ortaya çıkan, ancak tarihte *Mezopotamya*
toprakları olarak adlandırılan bölgede, “*Kürdistan*”⁵ ismiyle bir ulus devlet inşası amacı
taşıyan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütü lideri Abdullah Öcalan ile Irak Kürt
Bölgesel Yönetimi Başkanı (IKBY) Mesut Barzani⁶ bulunmaktadır. Dağlı halkın yaşadığı

³ Mehmet Atay, “Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine”, *Avrasya Dosyası*, Arap Dünyası Özel Cilt: 6 Sayı: 1, 2000, sf. 136, 139. <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/131-154%20mehmet.PDF> (erişim tarihi 02.05.2016)

⁴ Martin von Bruinessen, *Kürdolojinin Bahçesinde Kürdologlar ve Kürdoloji Üzerine Söyleşi ve Makaleler*, (çev.) Mustafa Topal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, sf.105

⁵ Kürdistan kelimesi Büyük Selçuklu Sultanı Sancar tarafından kurulan eyalet ismi olarak geçmekte-
dir. İran sınırları içerisindeki Zagros’un doğu kısmında yer alan Hamedan (Günümüz İran’ın eyalet-
lerinden biri), Dinaver, Sincar ve Şehriboz bölgelerini kapsar.

⁶ Gazanfer Eryüksel, “Barzani Hedefini Açıkladı: Birleşik Kürdistan”, www.turkishnews.com, (07 Mart 2013)

yer anlamına gelen Kürdistan bir Güneş Ülkesi olarak da nitelendirilir.⁷ Batı Kürdistan olarak Suriye'nin kuzeyi "*Rojava*" yani Güneş ve Gün anlamına gelen Kürtçe Roj kelimesinden "Günbatımı ülkesi" olarak adlandırılmaktadır.⁸

Kürtlerin kökeni⁹ konusunda çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Vladimir Minorsky¹⁰, Med'lerin (MÖ 728-550) Kürtlerin atası olduğunu ileri sürmüş olsa da, bu etnik grup üzerinde çeşitli antropolojik araştırmalar yapmış bulunan Martin von Bruinessen, Med ve Kürtlerin ilk ortaya çıkış tarihleri arasında ciddi bir boşluk olduğundan kabul edilir bir görüş olmadığını savunur.¹¹ Arap kaynaklarında İran'ın kırsal göçerleri ya da Arap coğrafyacılara göre Arap kökenli oldukları¹² diğer bir başka görüş Orhun Yazıtlarını referans alarak eski bir Türk konfederasyon kabilesi oldukları ya da Orta Asya'daki İslam fetihleri sırasında *Halaç Türkleri* Kürt olarak nitelendirilir.¹³ Şeref Han'ın yazdığı *Şerefname*'de Lurların (Günümüz İran'da yaşayan ve Lurca yaşayan halk topluluğu) daha geniş bir Kürt toplumunun parçasıdır.¹⁴ Ermeni-Kürt Cemiyeti olan Hoybun, Kürtler ile Ermenilerin aynı soydan geldiğini iddia etmiştir.¹⁵ Ancak Kürtlerin dinsel kimliklerinin çoğunluğunu Sünni ve Alevi mezheplerinden oluşan İslam oluşturmaktadır. Dini Kürt tarikatları, Kürt milliyetçiliği açısından kayda değer bir rol oynamamışlardır. Ükelere göre farklılık gösterebilir de, toprak sahibi olan dini şeyhler siyasetten uzak durmayı tercih etmişlerdir.

Toplum yapısı olarak Orta Doğu bölgesinde bulunan Kürtler, aşiretler ve dini cemaatler şeklinde bir yaşam tarzı içerisinde yer almaktadır.¹⁶ Özellikle aşiret yapısı, Kürt toplum düzeninin siyasi ve ekonomik ilişkilerini belirler. Dağ yaşamı, göçebe bir yaşam tarzı hakimdir. "*Komagene*" yani göçebe aşiretler diyarı anlamına gelen terim Kürtlere özgü kullanılmaktadır.¹⁷ Kolektif yaşama önem veren bu özellik, bireysel Kürt kimliğinin aşiret dışı oluşmasında en büyük engel olmuştur. Aşiretler kapalı, kendi içlerinde töreleri olan, liderliğin babadan oğula geçtiği hiyerarşik ve sınıfsal toplumsal yapılardır.¹⁸ Ulus devlet sistemi

⁷ Abdullah Öcalan, *Kürdistan'da Halk Kahramanlığı*, İstanbul, 2004, sf. 221.

⁸ Thomas Schmidinger, *Suriye Kürdistan'ında Savaş ve Devrim Rojava'dan Sesler ve Analizler*, (çev.) Sevinç Altınçekiç, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, sf. 14.

⁹ Bkz. Ömer Özüymaz, *Gurmanc ve Kürtlerin Kökeni*, İstanbul: Kara Kutu Yay, 2010.

¹⁰ Vladimir Minorsky, *Kürtler*, Koral yayınları, 1992.

¹¹ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (çev.) Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, İstanbul: Kitap yayınevi, 2005, sf. 36.

¹² İhsan Nuri Paşa, *Kürtlerin Kökeni*, Doz Yay, 1991, sf. 45, 64.

¹³ Aydın Taneri, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler, Kürtlerin Kökeni Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları: İbnü'l-Ezrak, Şeref Han ve Evliya Çelebi'nin Eserlerinin Değerlendirilmesi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.

¹⁴ Şerephan Bitlisi, *Şerefname: Kürt Tarihi I Cilt*, İstanbul: Nubihar Yay, 2014.

¹⁵ Bkz. Ankara: 1997, sf. 171-186; Mehmetzade Mirza Bala, *Ermeniler ve İran*, Ankara, 1994, sf.4-5.

¹⁶ Bazil Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Özgürlük Yolu Yayınları, 2. Baskı, 1986: 12; Martin von Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (çev.) Nevzat Kırac, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, sf. 72 ve *Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, (çev.) Remziye Arslan, Ankara : Özge Yay, 1992 , sf.106-107.

¹⁷ Abdullah Öcalan, *Kürdistan'da Halk Kahramanlığı*, İstanbul, 2004, sf. 210

¹⁸ Martin von Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, (çev.) Remziye Arslan, Ankara: ÖzgeYay, 1992, sf. 363.

içerisindeki hukuk kurallarından daha önce aşiret kuralları geçerlidir. Aşiretin devamlılığı, bulundukları toprak parçası üzerindeki ülkenin devamlılığından daha önemlidir. Kürt nüfus için aşiretler yaşayabilmek için vazgeçilmez bir *ocak* olarak nitelendirilirler. Kuzey Irak'taki Kürt aşiretlerinde bu gözlemlenen bir olgudur. Tarihsel açıdan *Şerefname*'de belirtilen Sultan ve Şah ile ilişkilerde Kürt aşiretlerinin destek vermesi bir ilke olarak sürdürülmüştür. Aşiret liderleri genellikle kurulu düzene terör gibi şiddet yanlısı bir mücadele ile başkaldırmak yerine, siyasi partiler aracılığı ile ülkenin siyasal sürecinde yer almaya çalışmaktadırlar. Kürt aşiretleri ataerkil yapıda (erkek egemen) olduklarından kadının özgürleşme sorununu da kendi içerisinde barındırmaktadırlar. Kadınlar içerisinde de en yaşlıdan gencine doğru bir hiyerarşi söz konusudur.¹⁹ Kürtçe dilinde de bu ataerkil yapıyı savunan bir kelime yapısı da mevcuttur.²⁰

Orta Doğu'da birçok devlet içerisinde bulunan kabile, aşiret yapıları demokrasinin de gelişmesinde en büyük engel olarak görülmektedir.²¹ Bulundukları ülkelerde çok sayıda farklı aşiret yapılarının tek bir merkezde birleşerek, ulus devlet yapısına dönüşmesini beklemek, oluşsa da ülkenin gelir kaynaklarının tek bir ailede toplanarak (Kuzey Irak'ta Barzani aşireti gibi) istikrarlı ve sürdürülebilir olacağını söylemek mümkün gözükmemektedir. Kürt aşiretleri devlet oluşturmadan önce ve sonrasındaki konum-kazanç-çıkarlarının korunmasına bakarak böyle bir oluşum içerisine girmeyebilirler. Tarihsel açıdan İngilizler, kendileri ile işbirliği yapmaya istekli, hukuk ve düzen taraftarı olarak Pizdar aşiretini seçmiş olsalar da, bu aşiret içerisinde yakın akrabalar arasından bir veya birden fazla rakip bu aşiretin liderine çıkmış, aşiretin ailesi içindeki anlaşmazlık isyana dönüşmüştür.²² Sadece Mesut Barzani'nin askeri ve siyasi liderliğinde oluşacak yeni Kürdistan devlet projesinde, enerji ve su kaynaklarının kendi ailesinin tekelinde işletilir olması, yeni bir rantıye devlet yapısı ve tek adama dayalı bir siyasi yönetim tarzı ile 2011 sonrası Arap Baharı ile Orta Doğu bölgesinde başlayan demokrasi çabaları açısından da istenen bir sonuç olmayacaktır. Kuzey Irak'ta Mart 2011 yılında zenginliği tek elde toplaması nedeniyle Kürt halk tarafından protesto edilmesi²³, Mesut Barzani'nin başarılı olamayacağına da bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Kürdistan olarak etnik köken mi yoksa bir coğrafi bölge mi kast edildiği konusunda önemli tartışmalarda bulunmaktadır.²⁴ Kürdistan haritaları, siyasi olarak kurulmasının,

¹⁹ Lale Yalcin-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, (çev.) Gülhan Erkaya, İstanbul: İletişim Yay, 2002: 219.

²⁰ Amir Hassanpour, "The Reproduction of Patriarchy in The Kurdish Language", **Women of a Non-State Nation/ The Kurds**, (der) S. Moab, California, 2001, sf. 236

²¹ Bu konuda daha detaylı bilgi için Bkz. Falih A. Kabar ve HoşsamDodo, **Aşiretler ve İktidar Orta Doğu'da Etnisite ve Milliyetçilik**, (çev.) Ömer Ögünç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay. 2013, sf. 109-133; 159-177.

²² Cecil John Edmonds, **Kurds Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North Eastern Iraq 1919-1925**, Oxford University Press, 1957, p. 217-220.

²³ **Orta Doğu Gazetesi**, "Kuzey Irak'ta Halk Ayaklanması Başladı", (12.03.2011) <http://www.ortadogugazetesi.net/haber.php?id=19305&haber=Kuzey%20Irak%27ta%20da%20halk%20ayaklanmas%C4%B1%20ba%C5%9Flad%C4%B1>

²⁴ Maria T. O'Shea, **Trapped Between The Map and Reality: Geography and Perception of Kurdistan**, London: Routledge Pub, 2004, p.11-12.

egemenliğinin yaratılmasının bir algısı olarak, harita gerçekliğinin fiziki gerçekliği inşasının önünü açmasıdır. Bu amaçla farklı sınırları olan çeşitli haritalar çizilmiştir. Şerif Paşa ve Emin Ali Bedirhan tarafından Kürdistan Haritaları buna örnek verilebilir. Ancak Kürdistan siyasi oluşum olarak gündeme gelmesi, I. Dünya Savaşı sona ermeden 10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevr Anlaşması’nda görülmüştür. Anlaşmanın 62-64 maddelerinde Doğu Anadolu’da Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde yerel özerklik verilmesini, bir yıl sonra ise Milletler Cemiyeti’ne başvurarak bağımsızlık için başvurulursa bu hakkın verilmesini öngörüyordu. Musul vilayetinde kalmış Kürtlerinde kurulacak bu Kürt devletine katılmalarının engellenmeyeceği belirtiliyordu. Burada belirtilen sınırlar daha önce çizilen iki haritadan (Şerif Paşa ve Bedirhan’ın haritaları) daha küçük bölgeyi, sadece Türkiye topraklarını kapsamıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası imzalanan Lozan Anlaşması (1924) ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarının paylaşılmasını içeren gizli Sykes-Picot Anlaşması (1916) ile Fransızlara verilen Suriye ve İngilizlere verilen Irak’ta Kürdistan’a yer verilmeyerek bu konu sona erdirilmiştir.

2003 sonrası Irak’ın Amerikan işgali ile siyasi olarak yeniden yapılanması, 2011’de başlayan Suriye İç savaşı yeniden Kürdistan konusunu gündeme getirilmiştir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı (IKBY) Mesut Barzani hazırlattığı “*Büyük Kürdistan Hayali*” haritasında Türkiye’nin Güney Doğu’sundan Nahcivan’a kadar Karadeniz dâhil, Suriye’nin Kuzeyi, Kuzey Irak, İskenderun Körfezi içine alan bölge Kürdistan olarak yeniden gösterilmiştir. Barzani’nin haritasındaki ülkelerdeki Kürtlerin siyasi iradelerini aynı çatı altında birleştirerek bu haritayı ortaya çıkaracağı planlanmaktadır. 19.yy dan beri siyasi mücadelenin içerisine giren Kürtler, bu nedenle Orta Doğu’da siyasal ve bölgesel statükoya karşı en büyük tehdit olarak nitelendirilmişlerdir.

Suriye Kürtleri

Suriye’de yaşayan Kürtler, Türkiye, Irak ve İran’a kıyaslandığında sayıca az, başarısız bir şekilde örgütlenmiş ve gelişme düzeyleri düşük olan etnik gruplar olarak görülmektedir. Arap çoğunluk içerisinde asimile olması istenen bir etnik grup olarak değerlendirilmiştir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmaktadırlar. Günümüzde aşağıda harita da görüldüğü gibi Türkiye sınırına bitişik, üç bölgede, Cezire (Haseke), Kürt Dağı (Afrin-Alevi Kürtlerin yaşadığı), Ayn- El Arap (Kürtçesi Kobani) yaşamaktadırlar. 2011 İç savaş öncesi ülkenin başkenti Şam’da ve Halep’te²⁵ Kürt mahallerinde az sayıda Kürtler yaşamaktadırlar. Kürtler aşiret yapılarını Suriye’deki bölgelerde devam ettirmişlerdir. Cezire’de Milli, Dakkuri, Heverkan aşiretleri; Afrin Kürt Dağı’nda Amikan, Biyan, Şeyhan, Şavak ve Cum, en küçük bölge olan Ayn-El Arap (Kobani) Berazi Aşireti Konfederasyonu (Arap ve Kürt aşiretlerden oluşan) hakimdir.²⁶

Etnik olarak Kürt olan Ezidiler (Yezidiler) Afrin kantonu yakınlarındaki Saman (Simon) bölgesi ana yerleşim yerleriydi. 2013 yılında Suriye muhalif cephesinde yer alan

²⁵ Halep’te yoğun çatışmalar sürdüğü için Kürtlerin bu bölgeden ayrılmış olabileceği ileri sürülebilir.

²⁶ Jordi Tejel, *Suriye Kürtleri Tarih Siyaset ve Toplum*, (çev.) Burçin Koç, İstanbul: İntifada Yay, 2015, sf. 31-33

Özgür Suriye Ordusu, El Nusra cephesi ve DAEİŞ tarafından Ezidiler saldırılara maruz kalarak, sayıca azalmışlardır. 1967 Altı Gün savaşları öncesi ülkeden ayrılmaya başlayan ve 1992 de tümüyle giden Kamışlı bölgesinde bulunan Yahudiler, burada yaşayan Kürtler ile yakın dostluklar kurmuşlardır.²⁷ Ülkeden ayrılmalarına yardım eden Kürt kaçakçılar olmuştur. Ancak Yahudiler yakınlık içerisinde olmaları nedeniyle, Suriye'nin İsrail ile olan ilişkilerinden dolayı, İsrail'in ülkede ki Truva atı, yabancı düşmanların hizmetinde kiralık ajanlar olarak görülmelerine de neden olmuştur.

Suriye'nin siyasal tarihinde, 1920-1946 yılları arasındaki Fransız Manda yönetimi sırasında, Fransızların Arap milliyetçiliğini zayıflatarak, böl ve yönet politikası çerçevesinde, dini ve etnik azınlıkları desteklemek suretiyle kendi konumlarını güçlendirmeye çalışmışlardır. Kürtler, 1928 yılında Fransız manda rejiminden (Dürzi, Nusayri ve İskenderun Sancağına verdiği özerklikleri ileri sürerek) kendi bölgelerini kendilerinin yöneteceği ve Kürtçe dilinin kullanılacağı bir özerklik talebinde bulunmuşlardır.

Harita 1: Suriye'de Kürt Nüfusun Yaşadığı Yerler²⁸

Dini azınlık unsuru üzerinden bölgesel bir manda yönetimini tercih eden Fransızlar, sayıca nüfusları az olan etnik unsurlara özerklik verme politikasını ret ettiklerinden bu talep karşılanmamıştır. Bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla, İngiltere'nin Kürt etnik unsurları destekleyerek Türkiye'yi zayıflatma politikasında, Fransa Türkiye'nin yanında yer alarak engel olmaya çalışmıştır. Türkiye ile ilişkilerin bozulmaması içinde Kürtlerin özerklik talebi dikkate alınmamıştır.²⁹ Coğrafi dağılım açısından da özerk bir eyalet kurulması mümkün gözükmemiştir. İki devlet arasındaki ilişkilerin savaşa kadar varan bir gerginlik içerisinde olmaması ve ulusal çıkarların örtüşmesi nedeniyle, bu tarz kararlar Orta Doğu'da Kürtlerin siyasi hedeflerinin gerçekleşmesinin önündeki engel en önemli

²⁷ Thomas Schmidinger, *Suriye Kürdistan'ında Savaş ve Devrim Rojava'dan Sesler ve Analizler*, (çev.) Sevinç Altınçekiç, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, sf.38-40

²⁸ Michael M. Gunter, *Out of Nowhere The Kurds of Syria in Peace and War*, London: Hurst & Co. 2014, p.xi.

²⁹ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, sf.75-7.

ülke olarak Türkiye ve sonrasında İran, bu ülkelerle olan dış ilişkilerin belirleyici olduğunu göstermektedir.

Kürtlerin asli ülke halkı olarak nitelendirilmeyen, “dışarıdan gelenler” olarak görülmesine neden olan olay, 1925 yılında Türkiye’de özerklik için Sünni Şeyh Sait liderliğinde ayaklanmasını gerçekleştirenlerin bu ülkeye göç etmesidir.³⁰ *Hoybun* (Bağımsızlık) adı ile Kürtlerin özgürleşmesini desteklemek için Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşler liderliğinde, bir siyasi hareket oluşturdular. Kürtler ve Ermeniler arasında beklenmedik bir koalisyon kurarak, Ermeni Taşnak Partisi ile Kürdistan ve Birleşik Ermenistan’ın bağımsızlık hakkını tanıyan bir anlaşma imzalamışlardır. Türkiye’deki Ağrı isyanlarına (1927-31) aktif destek veren Hoybun, Halep, Şam ve Beyrut gibi şehirlerde Kürtleri örgütlemeye çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, Almanya Hoybun’a Kürdistan ve Ermenistan’ın bağımsızlığını garanti ederek kendi yanına çekerek, Doğu Akdeniz’de stratejik bir konum elde etmeye çalışmıştır. Almanlar, 1942 yılında Türkiye’de Kürtlerin bir isyan çıkarmasını da istemişlerdir. İngilizler ’de bunu engellemek için Suriye-Irak ve Türkiye bölgelerini kapsayan bir özerklik vaadini ileri sürse de, 1944 yılı sonunda Sovyetler Birliği’nde Kürtlerin ve Ermenilerin kendi tarafına çekmeye başlamışlardır. Marksist ideolojinin ezilen halklara özgürlük veren, ulusal kurtuluş hareketlerine olan desteği ve 1944 yılında Suriye’de açtıkları Sovyet temsilciliğiyle, Kürtler onların desteğini almaya daha fazla önem vermişlerdir. 1945 yılında Hoybun, Birlik ve Özgürlük (Yekbun u Azadi) adlı bir derneğe dönüşmüştür.³¹ Büyük bir devletin yardımı olmadan, siyasi hedeflerine ulaşamayacaklarına karar veren Kürtler, uluslararası sistem içerisindeki kutuplaşmalar ve dengeleri göz ederek, kendisine destek verecek ülke ile ilişkileri güçlendirmeyi seçmişlerdir. Kuzey Irak’ta Amerikan ve İsrail desteği ön planda iken, Suriye iç savaşında Rusya, İran ve Suriye çizgisinde yer almayı tercih etmişlerdir.

1946 yılında bağımsız bir devlet haline gelen Suriye’de, Kürtlerin iktidarı ele geçirmeleri, Fransız manda rejimi sırasında oluşturulan askeri manda birliklerinde elde ettikleri konumdan kaynaklanmıştır. Mart 1949’da askeri darbe yapan Genelkurmay Başkanı Kürt kökenli Hüsnü Zaim, Başbakan olarak Kürt Muhsin el-Berazi’yi atarak ülkede “ Kürt siyasi cumhuriyeti” kurmaya yönelse de, Müslüman Kardeşlerin baskısıyla iktidardan yine askeri darbe ile aynı yıl içinde düşürülmüştür. Zaim, iktidarda kaldığı süre içerisinde ABD ile dostane ilişkileri başlatma, özellikle de *Trans-Arap Boru Hattı* (Tapline) anlaşmasıyla Arap-Amerikan şirketi Aramko’nun Suudi Arabistan’dan çıkardığı petrolün, Lübnan ve Ürdün’ü geçerek Akdeniz’e ulaşmasına imkân verilmesi ve İsrail ile barış anlaşması kararı almıştı. Bu kararlar, Zaim’in darbesinin arkasında bir Amerikan Gizli Servisi (CIA) desteği olduğu düşüncesinin gelişmesine neden olmuştur.³² Ağustos

³⁰ Nelida Fuccaro, “ Manda Yönetimi Suriye’sinde Kürtler ve Kürt Milliyetçiliği: Siyaset, Kültür ve Kimlik”, **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, (der) Abbas Vali içinde, (çev.) F. Adsay, U. Aydoğmuş, S. Kılıç, İstanbul : Avesta Yayınları, 2005, sf. 233.

³¹ Jordi Tejel, **Suriye Kürtleri Tarih Siyaset ve Toplum**, (çev.) Burçin Koç, İstanbul: İntifada Yay, 2015, sf. 48-50.

³² Douglas Little, “1949-1958 Syria: Early Experiments in Covert Action”, Press for Conversion, Issue 51, May 2003, p. 12-13, http://coat.ncf.ca/our_magazine/links/issue51/articles/51_12-13.pdf, (Erişim tarihi 02.05.2016)

ayında Arap Saim el-Hinnavi tarafından yapılan darbe ile Zaim ve Berazi idam edilmiştir. Aynı yıl içinde üçüncü bir askeri darbeyi Aralık ayında Amerikan desteği ile yapan Kürt Edip Çiçekli, iktidarda kaldığı dört yıl boyunca Arap-Kürt ittifakı kursa da, dini azınlık Dürzilere karşı uyguladığı sert politikalar nedeniyle istenmeyen bir insan haline gelmiştir. 1954'te iktidardan darbe ile uzaklaştırılan Çiçekli sonrasında hiçbir Kürt kökenli lider iktidarı ele geçirememiştir.

Arap milliyetçiliği İngilizler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için kullanıldığı gibi, Fransızların da bölgede etkin olmasını engelleyiciydi. İngilizlerin amacının farkında olan Fransızlar, Suriye'de Arap milliyetçiliğini zayıflatmak için dini açıdan bölerek ülkeyi kontrolleri altında tutmuşlardı. 1943 yılında Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar'ın kurmuş olduğu Arap *Yeniden Diriliş Partisi* (BAAS), 1954 sonrasında askeri darbe ile iktidara geldikten sonra zayıflayan Arap ulus yapısını yeniden inşa etmek amacıyla, Araplaştırma politikalarını esas almıştır. Sivil bir yönetim altında yeni bir Suriye kimliği inşa ederken, sadece dini Alevi ve Dürzi özerk bölgeleri değil etnik Kürtlerde yok sayılmıştır. Siyasi konumu içerisinde, ülkede Arap kimliği üzerinden milli bir devlet yaratma projesi yanında 1958-1961 yılları arasında Mısır ile birleşerek, Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulmuştur. Bu cumhuriyet dönemi sırasında Batı'nın kullanabileceği etnik grup olarak Kürtler ekonomik ve siyasi açıdan oldukça güçsüz konuma getirilmiştir.³³ Kültürel faaliyetlerine yasaklar getirilmiştir. 13 Kasım 1960 yılında Amude şehrinde bir sinemada çıkan yangında içeride film izleyen 500 Kürt çocuğundan 283'ü yanarak ölmüştür.³⁴ Kasıtlı yapıldığı konusunda net bir rapor ortaya çıkmasa da, sonraki gelişmeler Kürtlerin Suriye'de durumlarını daha da kötüleştirmiştir.

BAC sona erişiyile iktidarda yeniden devam eden Baas döneminde, 23 Ağustos 1962'de çıkarılan 93 sayılı kanun ile 1963 yılında Kürtlerin yoğun yaşadığı Haseki de bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu nüfus sayımı sonunda sayıları 120 bin bulan Kürt vatandaşları ülkeye dışardan (Türkiye ve Irak'tan yasa dışı yollarla) geldiği ve geri döneceği var sayılarak, ecanib/yabancı sayılarak Suriye vatandaşlığından çıkarılmıştır.³⁵ 1935 yılına kadar Suriye vatandaşı olduğunu kanıtlayamayanlar bu kapsam içerisinde değerlendirilmiştir. Kendilerine üzerlerinde "Ecanib" yazan kırmızı tanıtım kartları verilmiştir. Konut edinme, eğitim alma, kamusal alanda çalışma, seçimlere katılma, pasaport verilmediği için seyahat ve ülke dışına çıkamama, mülk edinememe, evliliklerini nüfus idarelerinde tescil ettirme gibi bütün medeni, siyasi ve kültürel haklarını yitirmelerine neden olmuştur. Bulundukları yerden ayrılmaları Suriye istihbaratı Muhaberat'ın onayı ve İç İşleri Bakanlığı'nın iki yıllık iznine bağlanmıştır. Kamışlı ilçesinde kırmızı karth Kürtlerin evleri ellerinden alınarak kamulaştırılmıştır. Ecanib ve vatandaş Kürt dışında üçüncü bir Kürt grup olarak, hukuken var olmayan, ellerinde sarı kart bulunan "maktumin: Kaydı olma-

³³ David Roberts, *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, New York: St Martin's Press, 1987, p. 38-39.

³⁴ **Dünya Bülteni**, "Amude Sineması Faciası 53. Yılında", 13 Kasım 2013, <http://www.dunyabulteni.net/haber/280154/amude-sineması-faciası-53-yılında> (Erişim tarihi 02.05.2016)

³⁵ Michael M. Gunter, *Out of Nowhere The Kurds of Syria in Peace and War*, London: Hurst & Co. 2014, p.2.

yan kaçak” vardı. Ecanibler gibi hiçbir vatandaşlıkla ilgili işlemlerden yararlanmaları imkânsız kılınmıştır. Ancak ilave kısıtlamalar, yurt dışına çıkışlarının yasak olması ve okullarda eğitim almalarının yasak olmasıydı.³⁶ Cizre/Cezire bölgesinde Ecnebi ve Ketum statüsüne sokulan Kürtler, burada bulunan petrol kaynaklarından (Karacok ve Remilan tepelerinde Kerkük petrol kaynaklarıyla eş değer bir rezerv olması) mahrum bırakılmak suretiyle bölgenin Araplaştırılma politikalarının mağdurları olmuştur. 1967 yılında okul ders kitapları yeniden yazılarak Kürtlere yer verilmemiştir.

1970 yılında yönetimi ele geçiren General Hafız Esad dönemi ile başlayan, oğlu Beşar Esad ile de günümüzde devam eden, Esad ailesinin yönetimine her kim karşı geliyorsa rejim düşmanı ilan edildiğinden, polis devletine dayalı baskıcı –otoriter ortamda, Kürt etnik grubun sınır ötesi ilişkileri nedeniyle iç düşman olarak görülmüştür. 1973 de başlatılan “*Arap Kuşağı*” projesi kapsamında Kürtlerin yaşadıkları yerlerden zorunlu göçe sevk edilerek, bölgenin Arap halkına verilmesine başlanmıştır. Bu planın ortaya konmasına, 1963’te Haseke’de görevli Suriye istihbaratı elemanın hazırladığı Cezire raporudur. Raporda Arapların düşmanı olarak görülen Kürtlerin, Suriye’nin toprak bütünlüğü ve istikrarı için büyük bir tehlike olarak görülmesi, Cezire’nin ikinci bir İsrail olabileceği, aralarında bütünlük oluşturmada Kürtlere karşı bir böl-yönet politikası izlenmesi, Arapça bilmedikleri sürece eğitim olanaklarından mahrum bırakılması, Arap olmayan hiç kimseye vatandaşlık hakkının verilmemesini öngörmüştür.³⁷ Bu rapor nüfus sayımının gerçekleşmesini sağladığı gibi, Arap Kuşağı projesini de hayata geçirmiştir. Hükümetin bu uygulamalarını protesto edenler tutuklanarak hapse atılmıştır. Suriye askeri hapishaneleri, (özellikle Mezze Hapishanesi) içeriye girenlerin bir daha geri dönmedikleri, yoğun işkence gördükleri yerler olarak, Halk üzerinde önemli baskı kurma araçları olarak kullanılmıştır.

1997 yılında yayınlanan yer adlarının *Arapçalaştırılması Kararnamesi* ile köy isimleri değiştirilmiş, bulundukları bölgelere Arap nüfus yerleştirilmiştir. Arap olmayı kabul eden Kürtler için iktidarda görev alma yolları kapanmamıştır. Mahmud Eyyubi 1970-74 arasında Askeri İstihbarat Şefi, Hikmet Şihaki 1974-78 yılları arasında Genel Kurmay Başkanı olarak görev yapmışlardır. Hafız Esad’ın erkek kardeşi Rıfat El Esad komutasındaki en acımasız kabul edilen, Savunma Tugaylarında da Kürtlere yer verilmiştir.³⁸ Kürtleri böl ve yönet politikalarının hayata geçirilmiş uygulamaları olarak değerlendirilebilir. Arap olmayı kabul eden iyi Suriye Kürtleri, rejime karşı çıkan ayrılıkçı Kürtlere karşı kullanılarak, onlardan gelecek tehditler minimum seviye indirilmiş, Kürdün Kürde karşı şiddeti meşru kılınmıştır. 1982 Hama’da ayaklanan Sünni Müslümanlara karşı ayaklanmanın bastırılmasında Kürtlerinde yer aldığı Savunma Tugayları etkili olmuştur. 2011 iç savaş sonrasında, İslami terör grupları ülke içinde alan genişletirken, Kürtlerin yaşadığı

³⁶ Nevzat Bingöl, *Suriye’nin Kimliksizleri Kürtler*, İstanbul: Do yay 46, 2013, sf.38-42, 124-125. Bkz. Human Rights Watch Report, *Syria The Silenced Kurds*, October 1996, Vol 8, No 4, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/SYRIA96.pdf> (Erişim Tarihi 05.05.2016)

³⁷ Jordi Tejel, *Suriye Kürtleri Tarih Siyaset ve Toplum*, (çev.) Burçin Koç, İstanbul: İntifada Yay, 2015, sf. 129-132.

³⁸ Tejel, 2015, sf. 139.

yerlerde yoğun şiddete varan katliam yapmalarının nedenlerinden biri Hama'nın rövanşı olarak görülmesidir. Diğer bir neden, 2003 Irak'ın Amerikan işgali sonrası en büyük direnişi gösteren Sünni gruplara karşı, Kürtlerin Amerikalılara verdiği destektir. Sünni Müslümanlar ile Kürtler arasında ezeli düşmanlığın yerleşmesine neden olmuştur. Batı Kürdistan olarak Türkiye sınırında oluşabilecek bir Kürt alanı, Türkiye ile Suriye'nin büyük bir kısmını kontrol eden İŞİD arasında sıkışmış bir yer olarak uzun ömürlü olabileceği beklenmemelidir.

Kürtleri böl-yönet politikası, Suriye'de kurulmuş sayıları 13 olduğu varsayılan, ayrı Kürt partisiyle gerçekleştiği söylenebilir. İlk kurulan parti 1957 yılında Suriye Kürt Demokrat Partisidir. 1965 de Kuzey Irak'ta olduğu gibi Suriye Kürt Demokrat Partisi ve Kürt Demokratik İlerici Parti (KDİP) olarak ikiye ayrılmıştır. Halk tabanından yoksun, akraba ve arkadaş oluşturmuş oldukları bu partiler, tabela partisi olmaktan öteye gidememişlerdir. Suriye'de etnik ve dini parti kurmak yasak olduğundan, her partinin liderinin evi aynı zamanda parti bürosu olarak görev yapmaktadır. Bu partiler Suriye Kürt Demokrat Birlik Partisi (Mesut Barzani'nin destek verdiği), Kürt Demokratik İlerici Parti, Kürt Demokrat Eşitlik Partisi, Suriye Kürt Demokratik Vatansever Partisi, Suriye Kürt Özgürlük Partisi, Suriye Kürt Sol Partisi, Suriye Kürt Birlik Partisi, Suriye Kürt Demokrat Partisi ve bu partinin Nasreddin İbrahim Grubu, Suriyeli Kürt Demokratik Partisi ve bu partinin Abdurrahman Aluci Grubu, Suriye Kürt Gelecek Hareketi, Demokratik Birlik Partisi (PYD), Suriye Kürt Uzlaş Partisi sayılabilir.³⁹

Partilerin isimleri içerisinde en çok *Demokratik* kelimesi göze çarparken, parti amaçları ise siyasal rejimin değişmesi, ademi merkezizetçi yapıya dayalı özerklik ya da federatif bir siyasal sisteme geçiş, etnik ve dini azınlıklara yer veren bir sivil ve demokratik bir anayasanın yapılarak, Kürt siyasi ve kültürel haklarının anayasal güvence altına alınması ortak görüşleri oluşturmaktadır. Ülke rejiminin ABD ve Avrupa'nın Irak'ta olduğu gibi dış müdahalesiyle değişmesi konusunda partiler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Suriye Kürt Demokrat Partisi, gerçekleşen bir iç savaşa neden olabileceğini ileri sürmüşse de, Kürt Gelecek Hareketi Avrupa ve ABD dış desteği ile mümkün olabileceğini söylemiştir.⁴⁰ Bu görüşler 2011 sonrası iç savaşta başlangıçta Başer Esad rejiminin yanında ihanet etmeden yer alan Kürtleri gördüğümüzde, Kürt siyasi partilerinin ileri sürdükleri rejim değişikliği konusunda görüşlerin geçerliliğini yitirmiş gözükmektedir. Suriye Kürtlerinin “bekle ve gör” politikası izlemeyi tercih etmeleri, reform konusunda Esad rejiminin adımlar atmasydı. Beşar Esad rejiminin, 7 Nisan 2011'de kimliksiz olanlara vatandaşlık gibi bazı haklar tanınması, 19 Nisan'da 1963'ten beri devam eden sıkıyönetimin kaldırarak, muhalif olmalarını engelleyici önlemler almıştır. Ancak yeni siyasi partilere izin verse de “dini ve etnik parti kurulamaz” ibaresiyle Kürt siyasi partilerine izin vermemiştir.

Geniş siyasi yelpazedeki bu partiler Kürtlerin siyasi bölünmesinin yansıması olarak kabul edilebilir. Ancak PKK terör örgütü ile ilintili 2003 yılında kurulan PYD diğer

³⁹ Serhat Erkmen, **Suriye'de Kürt Hareketleri**, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi ORSAM, Rapor no 127, 2012, sf.18-26, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201286_127%20yeniraporson.pdf

⁴⁰ A.g.e.

partilerden iç savaş sırasında en etkin davranarak, Suriye Kürtlerin gelecekteki kaderini çizmede öncü rolünü üstlenmiştir. Bu nedenle Suriye Kürtleri üzerinde PKK terör örgütü ve Suriye kolu PYD faaliyetleri büyük bir önem taşımaktadır.

PKK Terör Örgütü – Suriye Kürtleri ve PYD / YPG

Kurucularının Türk vatandaşı olduğu ve terör eylemlerini ilk Türkiye’de 1983 senesinde başlatan Abdullah Öcalan liderliğindeki Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütünün, Suriye rejimi içerisindeki faaliyetleri de Suriye Kürtleri açısından önem arz etmektedir. PKK’nın siyasi amacı merkez Türkiye olmak üzere, Suriye, Irak ve İran’da bir Marksist ideolojiye dayalı bir Kürt devleti kurmayı 1991 yılına kadar hedeflemiştir. Sovyetler Birliği ile birlikte Marksist ideolojinin de uluslararası sistemde etkinliği ortadan kalkınca, ulus devlet kurma siyasi amacından vazgeçerek, “demokratik özerklik” statüsünü bu ülkelerde elde ederek, Kürtlerin kendi kendini yönetmesini amaçlamış ve bu amaç doğrultusunda devletin güvenlik güçlerine ve sivil halka karşı terör faaliyetlerinde bulunan bir terör örgütüdür. PKK, Güney Kürdistan olarak adlandırılan Kuzey Irak’ta Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi (PÇDK), Batı Kürdistan görülen Suriye’de 2003 yılında Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve Doğu Kürdistan İran’da faaliyet göstermek için 2003’de Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK) kurulmuştur.⁴¹

Suriye PKK terör örgütü için güvenli bir sığınma ve insan kaynağı sağlama açısından, Kuzey Irak’ta ki Kandil Dağı kadar önemli bir ülke olmuştur. 1979-1998 yılları arasında PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan, Şam’da Suriye istihbaratı Muhaberat gözetiminde terör faaliyetlerini planlamış ve gerçekleştirmiştir. Yine Suriye’nin desteği ile Lübnan Beyrut’ta 1981 yılına kadar terör örgütünün Bekaa vadisine yerleşmesini sağlamıştır. PKK lideri Öcalan’ın babasının Suriye doğumlu olması, bu ülkede kalmasını kolaylaştıran unsurlardan biri olmuştur. Hafız Esad’ın Arap Kuşağı oluşturma faaliyetleri ve nüfus sayımı sonrası vatandaşlıktan çıkarılan Kürtler, PKK terör örgütünün insan kaynağı açısından önemli kazanımları sağlamıştır. Hafız Esad rejimi kendisiyle çatışma halinde olan radikal Kürt gençlerini PKK terör faaliyetleri içine çekilmesiyle kendi istikrarını sağlarken, Türkiye ile arasındaki sorunlara (Hatay, Fırat ve Dicle ırmakları üzerine kurulan barajlardan kaynaklanan Su sorunu gibi) karşı, istikrarsızlaştırıcı bir silah olarak PKK’yı desteklemiştir. Suriye rejiminin bir kısım Kürtleri dışlayıcı, baskıcı ve inkâr edici uygulamalarına rağmen, PKK rejime karşı, herhangi bir terör faaliyeti ya da ayaklanma 2004 Kamışlı olaylarına kadar gerçekleştirmemiştir. Rusya’dan ciddi silah yardımı gören PKK’nın, Suriye’de etkin olan Rusya’nın çıkarlarına zarar verebileceğinden çekindiği ve karşısına almamak için Esad rejimine bağlılık gösterdiği de ileri sürülebilir. PKK’nın Suriye faaliyetleri ülkedeki Kürt aşiretlerini rahatsız etmiş, özellikle çocuklarının terör örgütüne katılmalarını engellemeye çalışmışlardır. PKK hem Türkiye’de hem Kuzey Irak ve Suriye’de lideri Öcalan’ın stratejisi çerçevesinde Kürtleri kendi arasında çatışmalı hale getiren, kendisine biat etmeyen Kürt aşiretlerine silahlı şiddet uygulamıştır.

⁴¹ Aşkın İnci Sökmen, **İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, sf.70.

Türkiye ile Suriye arasında imzalanan Adana Protokolü çerçevesinde, Suriye rejimi 1998 yılında Öcalan'ı ülke dışına çıkarmış ve terör örgütüne desteğini sonlandırmıştır. Öcalan sonrasında PKK'nın faaliyetleri Suriye kolu PYD tarafından devam ettirilmiştir. PYD iç tüzüğünde⁴² amacını Batı Kürdistan olarak nitelendirilen Suriye kuzeyinde demokratik bir öz yönetime geçilmesini, Kürdistan sınırlarını Orta Doğu'da demokratik konfederasyonu (Kürtlerin dört ülkede demokratik özerklik çerçevesinde bir yönetime sahip olmaları, bu yapılanmaları tek bir çatı altında toplayan Kürdistan Demokratik Konfederalizmi (KKK) daha sonra Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) çatı örgütü) çerçevesinde belirlenmesini sağlamaktır. PKK'nın 2005 yılından sonra kabul ettiği yeni ideolojisi demokratik-ekolojik-cinsiyet özgürlükçü paradigma esas alınmıştır. Siyasi lider olarak Öcalan ve onun demokratik uygarlık toplum modeli⁴³ (demokratik-ekolojik-cinsiyet özgürlükçü) doğrultusunda faaliyetlerini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Teşkilat yapısı içerisinde en yüksek karar alma organı Parti kongresidir. Oy çokluğu ile karar alan kongre, bir kadın ve bir erkekten oluşan Parti Eş Başkanı seçer. 2003-2010 yılları arasında PYD liderliğini Fuat Ömer sürdürmüştür. 2000 yılında Babasının yerine geçen Beşar Esad, Kuzey Irak'ta bölgesel özerkliğin ortaya çıkmasının kendi ülkesini de etkileyeceğini düşünerek Kürtlere baskıyı daha da artırmıştır. PYD diğer Kürt partilerden daha fazla şiddetli baskılara maruz kalmıştır. Mevcut lideri Salih Müslim bu baskılardan kaçarak Kuzey Irak'ta Kandil'de çalışmalarına devam etmiştir. 2004 yılında PKK içindeki görüş ayrılıkları sonrası ikiye ayrılan PYD'nin diğer kolu Rekeftina hareketi Esad rejimine karşı mücadeleyi hedeflemiştir.⁴⁴ Rekeftina hareketi lideri Kemal Şahin, 2005 yılında Kuzey Irak'ta, PKK'nın örgüt içi infazı *Antep Hizbi* uygulamasıyla öldürülerek tek bir yapıya yeniden dönmüştür. Günümüzde liderleri eş başkanlar Salih Müslim ve Asya Abdullah'tır.

Radikal Kürt gençlerinin Esad rejimine karşı örgütlenmesine neden olan olay bir futbol müsabakasıdır. 12 Mart 2004 yılında Kamışlı'da Arap Deyrizorlu el-Futuva ve Kürt El Cihat takımlarının oynadığı bir futbol karşılaşmasında, Arap taraftarlar Kürt taraftarlara sloganlar ile sözlü taciz başlatıp saldırmaları kitlesel bir kavgaya dönüştü. Olayın ardından ölen Kürtler için düzenlenen cenaze namazında Amerikan yanlısı sloganlar atıp, Esad heykelini taşlamaları, Kamışlı dışında Amuda, Derik, Serekaniye, Kobani'de isyan dalgası başlattı. PKK'ya yakın Roj TV de Suriye'de Kürtlere isyan etmesi için çağrılarda bulunarak olayların daha da büyümesine neden olmuştur. 15 Martta Kürt-Hristiyan-Arap temsilcileri arasında sağlanan anlaşma ile güvenlik sağlanırken, eylemlere karışanlara yönelik tutuklama ve işkenceler gerçekleşmiştir. Radikal Kürt gençleri için rejime karşı silahlı ayaklanma ile sorunların çözülebileceğini gösteren önemli bir olay olmuş ve 2004 yer altında faaliyet gösteren Kürt Gençlik Hareketi (TCK) ve 2005'de kurulan Kürdistan Özgürlük Hareketi daha çok Kürt gencini kendine doğru çekmeyi başarabilmiştir.⁴⁵ 2011

⁴² Bkz. PYD İç Tüzüğü, Can Acun ve Bünyamin Keskin, **PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG**, SetaYayınları: 61, 2016, sf.37-43.

⁴³ Abdullah Öcalan, **Demokratik Uygarlık Manifestosu Dördüncü Kitap Orta Doğu'da Uygarlık Krizi ve Demokratik Uygarlık Çözümü**, Diyarbakır: Hawar Yayıncılık, 2011, sf.119-121.

⁴⁴ Can Acun ve Bünyamin Keskin, 2016, sf.10.

⁴⁵ Thomas Schmidinger, **Suriye Kürdistan'ında Savaş ve Devrim Rojava'dan Sesler ve Analizler**, (çev.) Sevinç Altınçekiç, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, sf.93-95.

yılında kitlesel protestolar başladığında, TCK Kürt bölgelerinde en önemli protestoları gerçekleştiren grup olmuştur. Rejimin uyguladığı baskı Kürt gençlerinin radikalleşmesine neden olurken PYD’de ciddi bir genç potansiyelini kendi bünyesine kazandırmıştır. Ancak PYD bir Halk Ayaklanması/Serhildan gerçekleştirmemiştir.

PYD ile Esad rejimi arasında, 22 Nisan 2011 tarihli mektupta PKK lideri Öcalan’ın Kürtlere Suriye’de demokratik özerklik verilmesi doğrultusunda, Esad rejimine destek verileceği belirtilmiştir.⁴⁶ Bu işbirliği kapsamında, tutuklu bulunan örgüt üyeleri serbest kalırken, ülke dışına kaçan Salih Müslim’in Suriye’ye dönüşüne izin verilerek faaliyetlerinin devam etmesi istenmiştir. Esad rejiminin bu işbirliğini Kürtler içerisinde böl ve yönet politikasını uygulayarak, PKK/PYD’nin diğer Kürtlere karşı bir denge unsuru (özellikle PKK ile rekabet içerisinde olan Barzani liderliğindeki KDP’nin Suriye’de güçlenmesini engellemek) olarak kullanma nedeni sayılabilir. Kürt gençlerinin büyük destek verdiği, Araplar ile Kürtler arasında aracı niteliğindeki, Kürt Gelecek Partisi Başkanı Meşal Tammo Ekim 2011’de suikast sonucu öldürülmüştür. Bu suikastın arkasında parti üyeleri PYD’i suçlamışlardır.⁴⁷ Aynı zamanda PYD’nin iç savaşta İŞİD ve diğer İslami terör gruplarına karşı öz savunma yaptığını iddia etse de Esad rejimine verdiği desteğin devamı olarak yorumlanabilir. İç savaş başladığında Kürt bölgelerinden çekilen, Suriye ordusunun yerini PYD ve onun silahlı kanadı YPG almıştır. Temmuz 2012’de Ayn el-Arap (Kobani) de tam kontrolü sağlayan PYD diğer Kürt siyasi partilerine savaş açarak onları etkisiz kılmaya başlamıştır.

PYD’nin etkin konuma gelmesinde, kendisine bağlı bulunan silahlı gücü (YPG) olmasıdır. Diğer Kürt Siyasi partileri sivil eylemler çizgisinde hareket ederken, PKK’nın silahlı örgüt yapısının imkânları PYD’nin iktidarını pekiştirmiştir. “*Silahlı güç iktidar yaratır*” görüşü doğrultusunda Halk Savunma Birlikleri (YPG) ve onların kadın kolu Kadın Savunma Birlikleri (YPJ) Rojava Toplum Sözleşmesinin Ek 2 ‘de belirtilen kurallarında, Batı Kürdistan’ın en güçlü askeri organizasyonu olarak belirtilmiştir.⁴⁸ 55 kişiden oluşan Askeri Konsey tüm YPG faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinden sorumludur. YPG lideri genel komutan olarak Sipan Hemo’dur. Düzenli silahlı birlikler, direniş silahlı birlikleri ve yerel askeri güçler olarak üç temel silahlı birlikten oluşmaktadır. Her birlik kendi içerisinde grup (3-5 militan), takım (2 militan), bölük (3 takım) ve tabur (3 bölükten) oluşmaktadır. 18 yaşın üzerindeki her genç, askeri ve ideolojik eğitimden geçtikten sonra YPG içerisinde yer alabilir. Kadın Savunma Birlikleri (YPJ) Batı Kürdistan olarak ifade edilen bölgede kadınların korunmasından sorumludur. Toplumsal cinsiyetçiliğe karşı bir paradigma çerçevesinde PKK terör örgütünün tüzüğünde kadınların terör örgütü içerisinde çatışmaların ön saflarında yer alarak kadınların ve toplumun özgürleşmelerinin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Kadın ordulaşması olarak da YPJ kendi karar meka-

⁴⁶ **Haber Ay**, “Öcalan’dan Esed’e İttifak Mektubu !”, 30.10.2014, <http://www.haberay.com.tr/ocalan-dan-esede-ittifak-mektubu-386h.htm>

⁴⁷ Thomas Schmidinger, 2015, sf.108.

⁴⁸ Bkz YPG Kuralları, **Human Rights Watch**, “Under Kurdish Rule Abuses in PYD –Run Enclaves of Syria”, June 2014, Appendix II https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0614_kurds_ForUpload.pdf

nizmasına sahip lideri Nesrin Abdullah'tır. Militan eğitimleri için bir akademi oluşturularak, ideolojik eğitim verilmektedir. Ayrıca bölgelerde yetkili komutan düzeyinde kişilerde bulunmaktadır. Kürt bölgelerinde (Halep eyaletindeki Kobani, Afrin ve Cideris, Haseke eyaletinde Amude, Defrik, Efrin beldeleri, El Darbasiye kenti, Tırbesipiye kasabası ve El Kaide terör örgütünün Suriye kolu El Nusra ile savaşıarak ele geçirdiği Resulayn ve Rakka iline bağlı Tel Abyad) kontrol sağlamayı başarmışlardır. Mevcut Suriye rejiminin başarısız çökmüş bir devlet olduğundan, PYD kendi öz savunmasını yaparak, ülkenin belli bir kesimini kontrol eden İslami terör gruplarına karşı savaş içerisine girdiğini belirtmiştir. İŞİD'in Suriye ve Irak Kürtlerine en büyük faydası aralarındaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırarak birleşmelerini sağlamasıdır. Iraklı Kürtler Musul, Kerkük, Diyala, Erbil kırsalında İŞİD'e karşı kaybettikleri toprakları PKK, YPG ve PKK'nın İran kolu PJAK sayesinde geri alabilmişlerdir. Musul'a bağlı Sincar'ın kurtarılmasında Barzani liderliğindeki Irak Kürdistan Demokrat Partisine bağlı Peşmergeler YPG ile birlikte hareket ederken, Suriye'de Peşmergeler Türkiye üzerinden geçerek İŞİD'e karşı YPG'ye yardım sağlamışlardır. Ortak düşmana karşı silahlı mücadele de birlikte hareket etmelerine rağmen, PKK lideri Öcalan ile KDP lideri Barzani arasındaki rekabet ve Barzani'nin Suriye'yi kendi kontrolüne almak istemesi siyasi konuda aynı ortaklığı gerçekleştirilmemektedir.

Haziran 2014 yılında İŞİD'in Kobani'ye saldırmıştır. YPG, ancak ABD'nin de yardımıyla 2015 te şehri tekrardan ele geçirebilmişlerdir. YPG'nin tek başına önemli bir askeri güç olamadığını gösterirken, karşısında savaşan İslami terör gruplarının daha güçlü silahlı yapıda olduğu söylenebilir. Aynı zamanda YPG içerisinde Alman, ABD, İsveç, Kanada, İsrail, İngiltere gibi askeri paralı askerler veya istihbaratçıların yer aldığı "*Rojava Aslanları*" adı ile yabancılardan oluşan gruplarda vardır. Aynı adla Facebook hesabı üzerinden katılımların gerçekleştiği bu örgütlenme, İŞİD'in *Tevhid Aslanlarına* karşı oluşturulmuştur.⁴⁹

PYD Kürt bölgelerinde asayişin sivil güçler tarafından sağlanmasını kararlaştırılmıştır. Rojava Toplum Sözleşmesinin 3. Ekinde⁵⁰ *Asayiş Güçlerinin* kurallarına yer verilmiştir. Tek bir merkez ve her şehir ve köylerde şubeleri bulunacak şekilde bir örgütlenme yapısı oluşturulmuştur. Kaçakçılıkla mücadele, sivil halkın güvenliğini sağlama, suçları araştırma temel görevleri arasında yer almaktadır. Asayiş gücüne katılabilmek için Batı Kürdistan adı verilen bölgede 5 yıldan beri yaşıyor ve 18 yaşın üzerinde olma şartı konulmuştur. Eş başkanlık mekanizmasının asayiş kuvvetlerinde uygulanarak Civan İbrahim ve Ayten Ferhat komutanlarıdır.

⁴⁹ Bkz. Mark Piggott, "ISIS: Who are the British 'Lions of Rojava' fighting against Islamic State", **International Business Time**, 17.09.2015, <http://www.ibtimes.co.uk/isis-who-are-british-lions-rojava-fighting-against-islamic-state-1520043>, Radio Free Europe, "Kobani Kurds Use Facebook to recruit Foreign Fighters in struggle against IS", 15.05.2016, <http://www.rferl.org/content/islamic-state-ypg-foreign-fighters/26690432.html>, Christopher Harress, "At least 100 Westerns join the Kurdish fight against Islamic State", **International Business Time**, 03.05.2015, <http://www.ibtimes.com/least-100-westerners-join-kurdish-fight-against-islamic-state-1837686>.

⁵⁰ Bkz. Asayiş Güçlerinin Kuralları, **Human Rights Watch**, "Under Kurdish Rule Abuses in PYD -Run Enclaves of Syria", June 2014, Appendix III https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0614_kurds_ForUpload.pdf

PYD, 2011 yılında başlayan iç savaş sırasında Kürt bölgesi kontrolünü silahlı güç ile elde ederek, yeniden belirlenecek Yeni Suriye haritasında da var olabilme stratejisi belirlemiştir. 2012 yılında yaşadıkları bölgeden Suriye ordusunun çekilmesiyle Kürdistan İşçi Partisi (PKK) nın Suriye kolu Demokratik Birlik Partisi (PYD) Türkiye’de üniversite eğitimini tamamlamış Salih Müslim liderliğinde, Kasım 2013’te de facto üç özerk kanton Cezire, Kobani ve Afrini oluşturma kararı aldılar. Bu kantonların oluşturduğu bölge *Rojava* ya da *Batı Kürdistan* olarak adlandırılarak, Suriye federatif sistemi içinde özerk bir yönetime sahip olmak hedeflenmiştir. PKK lideri Abdullah Öcalan’ın “ demokratik özerklik” modelinin hayata geçirildiği yer olarak, *Rojava Devrimi* de denilmektedir. Bölgesel Siyasal özerklik, etnik bir çatışmanın, bu etnik gruplara öz yönetim sağlanarak, yasama ve yürütme erklerinin merkezi devletten, kalıcı ve anayasal olarak belirlenmiş şekilde bölgesel bir topluluğa aktarılmasıdır. Bölgesel yönetim kendini yönetmek için parlamentosu, yasaları, yürütme organı bulunan kendine özgü siyasal ve anayasal yapısı bulunur.⁵¹ Merkezi Afrin olan Afrin kantonun başkanı Hevi İbrahim, Merkez Kobani olan Kobani kantonun başkanı Enver Müslim, Merkez Kamışlı olan Cezire Kantonu başkanı Ekrem Heso olmuştur.2014 yılı içerisinde 21 Ocak’ta Cezire, 27 Ocak’ta Kobane ve 29 Ocak’ta Afrin kantonu tek taraflı özerklik ilan ederek kendi yönetimlerini (özerklik) ilan etmiştir. Ekim 2015 yılında Tel Abyad’da dördüncü bir kanton yaratılmıştır. İlan edilen kantonlardaki özerklik Rojava Toplum Sözleşmesin’in IV bölümünde yasama meclisi, yürütme konseyi, yargı konseyi ve seçimleri olan bir bölgesel özerklik şeklinde oluşturulmuştur.Bu kantonlar Suriye topraklarının parçası olarak sayılmaktadır. Her bir kantonun kendisine ait bayrağı ve sembolü olması kararlaştırılmıştır.

Bu kantonlarda *Rojava anayasası* olarak *Toplumsal Sözleşme* geçerlidir. En demokratik anayasa olarak kabul edilen bu toplumsal sözleşmede, Suriye ulus devleti ve askeri gücü, merkeziyetçi yapısı ret edilmektedir. Bölgenin halklarını oluşturan Kürt, Süryani (Asuri, Keldani, Aramiler), Türkmen, Ermeni ve Çeçenlerin bir arada yaşadığı, self determinasyon ve öz savunma hakları korunan bir düzeni inşa etmektedir. Kendilerine ait barış mahkemeleri kurmuşlardır. Kadın statüsü PYD ve YPG içerisinde %40 kılınarak gerek savaş ortamında gerekse siyasi alanda Kürt kadınlarına geniş yer verilmiştir.⁵² Suriye’deki herhangi bir şehir ya da coğrafi bölge Sosyal sözleşmeyi kabul ettiği takdirde bu oluşuma katılabileceği belirtilmiştir.

⁵¹ Thomas Benedikter, **Modern Özerklik Sistemleri Dünya Özerklik Örnekleri**, (çev.) Hülya Türker, Mehmet Salim, Özgür Demirel, Erdem Türközü, Ümit Kaya ve Yasemin Salar, Nika yayınevi, 2014, sf.73-78

⁵² Thomas Benedikter, “Rojava: Suriye’deki Kürt Özerk Bölgeleri”, **Ayrıntı Dergi**, 19.01.2016, <http://ayrintidergi.com.tr/rojava-suriyedeki-kurt-ozerk-bolgeleri/>

yılında BM'nin Suriye 'deki Silahlı Çatışma ve Çocuklar konusunda yayınladığı raporda YPG'nin 14-18 yaş arasındaki çocukları kontrol noktalarında, bilgi transferinde, askeri lojistik sağlamada ve eğitilerek savaşta yer aldıklarına yer verilmiştir.⁵⁶ PKK, Suriye'de örgütlenmeye başladığı yıllarda her zaman insan kaynağı açısından Suriye Kürtleri önem taşımıştır. Yabancı ve kayıdı bulunmayanlar PKK üye kayıt edilerek Türkiye'deki terör saldırılarına gönderilmiştir. PYD aynı stratejiyi uygulayarak, kendisine üye olmasalar da bölge Kürt halkını insan kaynağı için kullanmayı tercih etmiştir. Temmuz 2014 yılında daha fazla askere ihtiyaç duyduğu için “*Zorunlu Askerlik Yasası*” veya “*Savunma Görevini İfa*” yasası çerçevesinde her aileden 18-30 yaş arası bir erkeğin, kadın ise gönüllü olarak katılması şart koşulmuştur.⁵⁷ Bu kararı itiraz eden gençler gizlice Türkiye ve Irak Kürdistan bölgesine geçmişlerdir. PYD'nin, İsveç, Çek cumhuriyeti, Danimarka'da, Almanya'da temsilcilikler açarak buralardaki Kürt gençlerini Suriye'ye Kürt yabancı savaşçı olarak gelmeleri için teşvik etmektedir.⁵⁸ Ancak mültecilerin zorla kabul görmedikleri Avrupa'da kazanılmış haklarını bırakarak Avrupa'dan Suriye gelen Kürt savaşçıların sayısı oldukça azdır. Barzani liderliğindeki Irak Kürdistan Demokrat Partisine bağlı Peşmerge ordusu Türkiye üzerinden geçerek İŞİD'e karşı YPG'ye yardım gitmişlerdir.

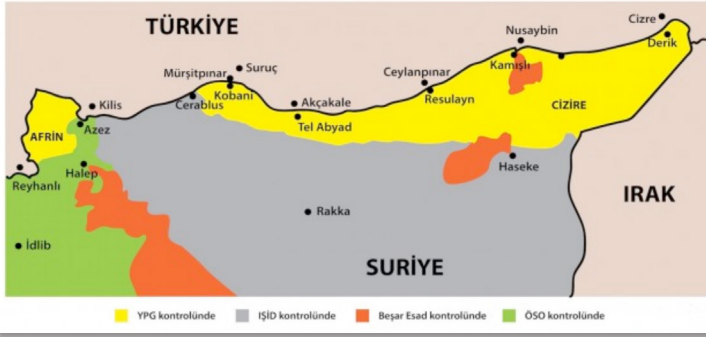
En yoğun çatışmaların İŞİD ve YPG arasında gerçekleşmesine rağmen, İŞİD'in lideri Ebubekir El Bağdadi, 2014 yılında “*Kürt açılımı*” adı altında Suriye Kürtlerinin yaşadığı bölgeleri ele geçirdikten sonra, Celula, Dakuk, Havice, Reşad, Molla Abdullah, Abbasiye ve Yenice bölgelerinden bir “Kürdistan vilayeti” kurularak, Kürt emir, kadı ve valiler atayacağını bildirmişti. Böylece Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'yi içine alan bölgede kendi kendilerini yönetmesine izin veren bir teklif ileri sürülmesinde, Kürtleri muhaliflerin içerisinde çekerek Esad rejimini daha da güçsüzleştirmek hedeflenmiştir.⁵⁹ Ancak PYD, İŞİD terör örgütüyle mücadele konusunda uzlaşan ABD ve Rusya Federasyonu'n Anti-İŞİD koalisyonu içerisinde yer alarak, İŞİD yönetimi altına girmek istememiştir. Suriyeli Kürtler, 11 Ekim 2015 tarihinde bazı Arap, Hristiyan ve Süryanilerden oluşan gruplarla birlikte oluşturduğu *Suriye Demokratik Güçleri İttifakı*, PKK'nın Suriye kolu PYD için bir terör örgütü imajından sıyrılmak için önünü açacak bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Suriye iç savaşının kendine özgü niteliğinde, aynı ideolojiye sahip El Kaide'nin Suriye Kolu El Nusra Cephesi ve İŞİD birbirine karşı da savaşmaktadır. Bu El Nusra'nın terör örgütü sayılmaması anlamına gelmemektedir. İç savaş ortamında toprak kontrolünün siyasi bir sonuç üreteceği için yapılan bir mücadele olarak değerlendirilmektedir.

⁵⁶ **Report of the Secretary-General on children and armed conflict in the Syrian Arab Republic**, January 27, 2014, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/627/07/PDF/N1362707.pdf?OpenElement>, accessed March 16, 2014.

⁵⁷ Ahmed Khalil and Karen Leigh, “YPG's Mandatory Military Service Rattles Kurds”, **New Deputy**, 27.08.2014, <https://www.newsdeeply.com/syria/articles/2014/08/6014/ypgs-mandatory-military-service-rattles-kurds/>

⁵⁸ **Haber 7**, “PYD Berlin'de Temsilcilik Açtı”, 07.05.2016, <http://www.haber7.com/avrupa/haber/1936060-pyd-berlinde-temsilcilik-acti>

⁵⁹ **İnternethaber**, “İŞİD'te Yok Yok! Şimdi de Kürt Açılımı Başlattılar !”, 26.10.2014, <http://www.internethaber.com/isisde-yok-yok-simdi-de-kurt-acilimi-baslattilar-733616h.htm>

Harita 3: Suriye'nin Kuzeyinde YPG'nin Kontrol Ettiği Alanlar

Ocak 2014 da bu üç kanton federatif bir sistemle birleşme kararı almıştır. Özerk bir bölge oluşturma amacıyla, tek taraflı federasyon ilanı hem Esad rejimi hem muhalifler tarafından kabul görmemiştir. Baas Partisinin tek bir Arap devleti idealinden uzaklaştıran, etnik ve dini özerk bölgelerin önünü açabilecek federasyon sistemi, Suriye'nin parçalanmasını hızlandıracak bir neden olarak da görülmektedir. Üniter devlet yapısından federalizme geçiş sadece Kürtlerin değil, ülkenin geniş kesimini kontrol eden Sünni terör gruplarının Lübnan'da Hizbullah'ın siyasallaşması gibi, Suriye yönetiminde söz sahibi olmasının da önünü açabilecektir. Başkan Esad'a göre Suriye'de Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Arap nüfusu çoğunluğu oluştururken, Kürtler sadece %30 oranında yer almaktadır. Böyle bir nüfus yapısında, Kürtler özerklik ilan ettikleri yerlerde azınlık durumunda kalacaklarını ileri sürmüştür.⁶⁰ Demokratik bir öz yönetim adı altında ekonomi, güvenlik ve savunma alanlarına Kürtlerin söz sahibi olacağı *Kuzey Suriye Federasyonu* ABD tarafından da desteklenmemiştir.⁶¹ Rusya, Suriye için yeni idari sistem olarak federalizmin olabileceğini savunan bir görüşte olsa da, açık olarak destek vermemiştir.

PYD'nin üzerinde karar verilen *Kuzey Suriye Demokratik Federal Sistemi*, demokratik özerklik temeline dayanmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve toplumsal demokratik sistemlere dayalı, halkların kardeşliği ve barışı esas aldığı ileri süren bu siyasal düzen de tüm halk topluluklarının bölgesel ve uluslararası düzeyde her türlü siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel demokratik ittifak ve ilişki geliştirmesine olanak tanımaktadır. Federal sistemin Suriye'nin toprak bütünlüğünü ve birliğini korumasını esas alsa, aynı etnik grupların irredantizm bir politika izleyerek farklı ülkelerdeki aynı etnik unsurlarla birleşmelerinin de önünü açık tutmaktadır.⁶² Türkiye'deki PKK'nın şehir ya-

⁶⁰ **Dünya Bülteni**, "Federasyon Fikrine Esad'ta Karşı Çıktı", 27.03.2016, <http://www.dunyabulteni.net/haber/359318/federasyon-fikrine-esad-da-karsi-cikti>

⁶¹ **Cumhuriyet**, "PYD Lideri Salih Müslim: Suriye'de Yeni Özerk Bölgeler Kurulacak", 27.03.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/505537/PYD_lideri_Salih_Muslim_Suriye_de_yeni_ozerk_bolgeler_kurulacak.html

⁶² **Evrensel**, "Rimelan'daki Kurucu Meclis Toplantısında "Rojava ve Kuzey Suriye Federasyonu" kabul edildi", 17.03.2016, <http://www.evrensel.net/haber/275179/kurucu-meclis-toplantisinda-rojava-ve-kuzey-suriye-birlesik-demokratik-sistemi-onaylandi>

pılanması Kürdistan Topluluklar Birliği'nin (KCK) hazırladığı toplumsal sözleşme kapsamında KCK sözleşmesinde devletin egemenlik yetkilerinin, özerk yerel yönetimlerde olduğu düzenin aynısını yansıtmaktadır.⁶³ Bu sözleşmede karar organları eyalet bölge meclisleri belirtilmiştir. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın hazırladığı demokratik özerklik, yerel meclis ve hükümet, anayasal statü, yerel ve özerk ekonomi, öz güvenlik yani güvenliğin Kürt unsurlarıyla sağlanması ve diplomasi yer almaktadır.⁶⁴ PYD'nin öne sürdüğü federal sistem de aynı karar organları yetkili kılmaktadır. Diplomasi ayağında bölgesel ve uluslararası düzeyde ittifak kurulabileceğine değinilmiştir. Suriye topraklarının içerisinde bir demokratik özerklik olarak düşünülen bu düzende, merkezi Suriye hükümetinin bu özerkliği bir siyasal statü olarak vermesi gerekmektedir. Ancak iç savaş koşulları içerisinde bu siyasal statü alınmadan, tek taraflı bir özerklik ilanının hukuksal bir temeli yoktur. Mevcut Suriye hükümetine, iç savaşta Esad rejimin yanında yer almak ve muhaliflere karşı mücadele ederek verilen destek de dayatılan bir siyasal statü talebi olarak da değerlendirilebilir. Yeni Suriye'yi üniter yapıdan federasyon sistemine dönüştürerek, bu sistem içerisinde özerklik yönetimiyle Kürtler kendi kendilerini yönetebilecek bir siyasal düzeni inşa etmiş olabileceklerdi.

Bu federasyon ilanı aslında PYD için bir sonun başlangıcı olmuştur. Kamışlı ve Haseke'yi beraber yöneten ve Rumeylan'daki petrol gelirlerini beraber paylaşan Esad rejimi ve PYD arasındaki işbirliği sona ermiştir. Kamışlı'daki Suriye ordusu YPG saldırarak ilan etmiş olduğu özerkliği ortadan kaldırmaya başlamıştır. Yine bölgede çoğunluğu oluşturan Arap aşiretleri de PKK/PYD karşı *Ceyş Aşair El Şarkiye (Doğu Aşiretleri Ordusu)* adıyla bir Arap Ordusu kurma kararı almıştır. Türkiye Şanlıurfa'da Özgür Suriye Ordusu Genelkurmay Başkanı Tuğgeneral Ahmet Berri'nin katıldığı bir toplantı da 45 Arap aşiret lideri PYD tümüyle yok edilinceye kadar mücadele etme kararı almıştır.⁶⁵ Suriye iç savaşında Kürtler ile Araplar arasında yeni bir çatışmanın başlamasına neden olarak, gelecekte bir arada yaşama olasılığını ortadan kaldırmıştır. Her Arap'ı terör örgütü mensubu gösterip, arazilerini yakarak, zorunlu göçe sevk eden PYD, Türkmen ve kendisine muhalif Kürtlere de aynı uygulamayı gerçekleştirmiştir. Bu zorunlu göç sonrasında, PYD'e muhalif olan Kürtler de, *Suriye Kürt Ulusal Konseyi* (KUK) adı altında, sürgün edildikleri Kuzey Irak Erbil'de PYD'e karşı bir mücadele başlatmışlardır. Kuzey Irak'ta 1994-1998 yılları arasında Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasında yaşanan iç savaş da olduğu gibi PYD ve KUK arasında da ciddi bir savaş olasılığı ortaya çıkmıştır. 14-15 Nisan 2016 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen 13. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın sonuç bildirisinde PYD bir terör örgütü olarak kabul edilmiştir. İslam ülkeleri açısından terör örgütü kabul edilirken, PYD'nin uluslararası diplomasi geliştirme hedefi içerisinde Avrupa'nın çeşitli kentlerinde temsilcilikler açması bir çelişkiyi de yansıtmaktadır. ABD iç siyasetinde ABD Savunma Bakanı

⁶³ Bkz. KCK için Aşkın İnci Sökmen, "PKK'nın Siyasallaşması ve Siyasal Partiler –KCK", içerisinde **İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, sf 289-292

⁶⁴ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, sf.94-97

⁶⁵ **Mehmetçik TV** "45 Aşiret Ayaklandı, Yeni Ordu Kuruyorlar", 18.03.2016, <http://www.mehmetcik-tv.com.tr/haber/16842/45-asiret-ayaklandi-yeni-ordu-kuruyorlar.html#.VzeczMDWLTIU>

Ashton Carter, Nisan 2016'da Senato'da bir oturumda PKK-PYD/YPG bağlantısını kabul ederek, ABD içinde bir terör örgütü olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶ PYD yerine Suriye Demokratik Güçleri oluşumunun yaratılması, terör örgütü suçlamasının ortadan kaldırılması için yapılan bir imaj değişikliği de nitelendirilebilir. ABD, Suriye'de merkezi hükümet olmadığı için yerel güçlerin terörle mücadele etmesine önem verdiklerini belirtmiştir. Sonuçta PYD kendisine açılan üç savaş ilanı sonrasında bölgede kurduğu düzeni uzun süre devam ettiremeyerek, İran'da kurulmuş bulunan ve bir yıl sonra yıkılan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin (1946) kaderini paylaşacağı ileri sürülebilir.

Sonuç: Suriyeli Kürtlerin Geleceği

İç savaşın Suriye'de biterek taraflar arasında kesin bir ateşkes ve yeni bir siyasal sistemin oluşturulmadan Suriye Kürtlerinin ülke içerisindeki durumu netleşmeyecektir. ABD ile Rusya arasında ülkenin geleceği ile ilgili iki ayrı bulunmaktadır. Rusya, rejimin liderliğinde Beşar Esad'ın kaldığı statükocu bir yaklaşımda ısrar ederken, ABD ülkenin çeşitli özerk bölgelere bölünerek bir federatif yapıya hatta yeni devlet yapılarının oluşmasına izin veren revizyonist bir yaklaşımı desteklemektedir. Amerikan Başkanı Obama'nın eski danışmanı Philip Gordon'un planına⁶⁷ göre Suriye'nin üçe bölünerek, üç bölgeli bir federatif sistem ya da yeni üç devletin ortaya çıkabileceği düşünülmüştür. PYD'nin kontrol ettiği Kürt bölgesi, Şam merkezli Esad yönetimi ve IŞİD'in kontrol ettiği alanlarda bir Sünni yönetimdir. Bu plan hem dini hem de etnik azınlıklara göre federatif bir yapı içerisinde yeni bir siyasi düzen ya da tümüyle ayrılmış üç ayrı devlet şeklinde gelişebilir. Planın uygulamada geçerli olabilmesinin önünde engeller bulunmaktadır.

PYD'nin son federasyon ilanından sonra üç ayrı grup (Arap aşiretleri, Suriye Ordusu ve Kuzey Irak'taki Suriyeli Kürtler) tarafından savaş ilanından sonra bölge de ne kadar etkin kalacağı önemlidir. Bölgede yaşayan diğer halk toplulukları, PYD yönetimi sırasında IŞİD'in uygulamalarını aratmayacak karşılaştıkları insan hakları ihlalleri ve savaş suçları, PYD dışında bir yönetim arayışının gerçekleşmesini mümkün kılabilir. Haseke bölgesinde seçimlere izin vermeyen PYD demokratik bir yönetim gerçekleştirdiği iddiasını çürütmektedir. Azınlıkta olan Kürtlerin avantajlı konuma gelmesi için, diğer etnik grupları (başta Araplar ve Asuriler) terörist ilan ederek tutuklama ve işkence uygulama süreciyle bir etnik temizlik gerçekleştirebilir.⁶⁸ İslami silahlı grupların çatışmalarda açık ara üstünlüğü de dikkate alınırsa, PYD askeri anlamda yenilerek toprak kaybetmesi de mümkün gözükmemektedir. ABD, BM ve İslam İşbirliği teşkilatı tarafından terörist bir örgüt kabul edilen PYD'ye devletleşme sürecinin önünün açılması mümkün değildir. Kuzey Irak'ta KDP ve KYP, PKK terör örgütü dışında olan Kürt hareketleri olduğu için, ABD tarafından desteklenmişlerdir. Dünyada terör örgütünden devlet kurulan bir siyasi yapı,

⁶⁶ **Milliyet**, "ABD Savunma Bakanı, PKK-PYD İlişkisini Kabul Etti", 28.04.2016, <http://www.milliyet.com.tr/abd-savunma-bakani-pkk-pyd/dunya/detay/2235772/default.htm>

⁶⁷ Philip Gordon, "It's time to rethink Syria", Politico, 25.09.2015, <http://www.politico.eu/article/syria-assad-war-russia-us/>

⁶⁸ **Aydınlık Gazetesi Dış Haberler**, "5 Maddede Suriye'de Federalizm Neden 'Kötü Bir Fikir'", 12.04.2016, sf.13

uluslararası hukuk açısından de jure olarak ne kadar tanınma görebilir. PKK terör örgütünün Türkiye-Irak-İran ve Suriye rejiminin ortak işbirliği ve askeri operasyonları çerçevesinde tümüyle bitirilmesi de gerçekleşebilir. Suriye ve Irak'ta tam olarak istikrar yerleşip, Türkiye ile Suriye'de ki rejimin ilişkilerinin güçlenmesiyle sağlanabilir. Irak'ta sınır ötesi operasyonlar ve Kandil'in bombalanmasına izin verildiği gibi, Türk askeri kuvvetlerinin izin karşılığında Suriye sınırını geçerek operasyonlar yapılması PYD'nin varlığı için büyük bir tehdit sayılabilir.

İlan edilen bölgesel demokratik özerklik yapısı içerisinde nüfus açısından Kürtler çoğunluğu oluşturmamaktadır. Bir devlet için önemli unsur nüfus ve varlığını sürdürülebilmek için ekonomik kaynaklara ihtiyaç duymasındır. Sürekli savaş halinde bölgede dışardan destek bulamadığı sürece PYD'e bağlı nüfus azalma eğilimindedir. Mülteci olarak komşu ülkelerde yaşayanların ülkelerine dönme durumlarında, Kuzey Suriye'de bir yoğunlaşma yaşanabilir ve nüfus dengesi yine Kürtler aleyhine değişebilir. Enerji kaynakları açısından Kamışlı bölgesinde Esad rejimi ile paylaşılan petrol gelirleri, aralarında devam eden çatışma sonrasında Esad rejiminin Kamışlı'ya hakim olması durumunda bu gelirlerden yoksun olmasıyla sonuçlanacaktır. Kuzey Irak ile birleşme durumu olsa, Barzani ile PKK/PYD arası rekabet ve çekişme buna engeldir. Erbil'de Suriye Kürt muhaliflerini örgütleyen Barzani, PYD dışında bölgeyi yönetebilecek Suriye Kürtleri ile bunu gerçekleştirebilir. Eskiden beri devam eden kaçakçılık, Rojava Toplum Sözleşmesi'nde Asayiş Kuvvetleri'nin yasakladığı faaliyet alanlarından biri olarak görülmektedir.

Kürt koridoru olarak adlandırılan, Irak'ın kuzeyi ile Suriye'nin kuzeyinden Akdeniz'e bağlanma stratejisinin ana nedenlerinden biri yeni bir enerji güzergâhı yaratmaktır. Kürt kökenli Hüseyin Zaim'in askeri darbe ile iktidarı ele geçirdiği Suriye'de ABD ile dostane ilişkileri başlatma, özellikle de *Trans-Arap Boru Hattı* (Tapline) anlaşmasıyla Arap-Amerikan şirketi Aramco'nun Suudi Arabistan'dan çıkardığı petrolün, Lübnan ve Ürdün'ü geçerek Akdeniz'e ulaşmasına imkân verilmesi projesi günümüzde Kuzey Irak petrolleri ve Suriye Kuzeyindeki enerji kaynaklarının birleştirilerek Akdeniz'e ulaşmasına dönüşmüştür. Ancak Irak yönetimi içerisinde Kuzey Irak'ın tek taraflı enerji satışını Şiiilerin yönetimi tarafından şiddetle karşı çıkılmaktadır. Tek alıcısı İsrail olan, Şiiilerin ve ABD'nin bile desteklemediği bu enerji satışı koridorun gerçekleşmesinin de önünde bir engeldir. Rusya'nın enerji güzergâhlarını kendi tekelinde dünyada tutmak isterken, Amerikan destekli⁶⁹ bir Kürt enerji koridorunun, çok yakınında gerçekleşmesine izin veremeyecektir.⁷⁰

Üç bölge bir federatif yapıda Sünni bölgenin Şiiiler ile arasında bir tampon bölge olması düşünülmektedir. Bugünkü Sünni terör gruplarının kontrol ettiği yapı hem su hem de enerji kaynakları açısından en elverişli konumdadır. Parasal sıkıntısı olmayacak bu bölgenin devletleşme yönünde diğer iki bölgeye nazaran daha avantajlı konumda olacaktır. Genişleme hedefleri ve Suriye'de derinleşen mezhep çatışması istikrar sorunun olacağını göstermektedir. Irak federatif sistemi bu açıdan en önemli örnektir. Suriye'de

⁶⁹ Bkz. Mehmet Ali Güler, **Suriye'nin Sevr'i Amerikan Kürt Koridoru**, Kaynak Yayınları, 2015.

⁷⁰ **South Front**, "Syria: War For Oil, Version 2, 0", 09.12.2015, <https://southfront.org/syria-war-for-oil-version-2-0/>

seçimler sonrası Arap ağırlık bir yönetim iktidarda olursa, nüfus çoğunluğu açısından yeniden bir Araplaştırma da gerçekleşebilir. Kürtlerin zamanı olarak bölgedeki gelişmeler lanse edilse de, terör örgütleri içerisinde yer almayan istikrar yanı ağır basan Kürt aşiretleri federasyon ve bölünmenin kendileri için daha büyük tehlike olacağını düşünerek merkezîyetçi yapıların devamlılığını isteyebilirler. Sonuçta Suriye'nin bir bütün olarak politik sisteminin durumu her şeyin belirleyicisi olacaktır.

SURİYELİ TÜRKMENLER

Emin ABBASOV*

Giriş

Arap Baharı'nın Suriye'ye yansısıyla ortaya çıkan iç savaş bu ülkede yaşayan Türkmen nüfusunu da gerek Türk gerekse de dünya kamuoyunun gündemine taşımıştır. Yıllardır Baas rejiminin asimilasyon politikasına maruz kalan Türkmen'ler, diğer yandan bir anda kendilerini ülkede çıkan savaşın içinde bulmuşlardır.

Suriye Türkmenleri uzun zaman uluslararası toplum tarafından gözardı edilmişlerdir.¹ Fakat, Suriye'de yaşanan iç savaşta Baas rejimine karşı muhalif saflarda mücadele etmeleri ile sorunlarını uluslararası gündeme taşımışlardır.

Türkmenler Osmanlı Devleti zamanında oldukça iyi bir konumda olmalarına rağmen Suriye'nin bağımsızlık kazanmasından sonra Arap milletçiliği ve rejimin baskısı ile karşı karşıya kalmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, onun topraklarında yeni ülkeler kurulmuş ve Türkiye istisna olmak kaydıyla, tüm bu ülkeler gayri-Türkler tarafından yönetilmeye başlamıştır. Milyonlarca Türk bu yeni oluşan ülkelerde dağınık halde kalmışlardır. Türkiye'nin Batısında oluşan yeni devletlerdeki din-kültür faktörü, güneyinde oluşan devletlerde ise Osmanlı İmparatorluğu'na karşı milli tutum bu ülkelerdeki Türklere karşı birer dezavantaj olarak değerlendirilebilir. Irak, Suriye ve Balkan ülkelerindeki milyonlarca Türk'ün durumunun kritik olduğu ortaya çıkmıştır.² Yeni bağımsız olan Suriye ve Irak'ta kalan Türklere günümüzde uygun olarak "Suriye Türkmenleri" ve "Irak Türkmenleri" denilmektedir.

Tarihi süreci incelediğimiz zaman Suriye Türkmenleri'nin sosyopolitik durumundaki olumsuzluğun I. Dünya Savaşı'ndan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra ortaya çıktığı gerçeğiyle karşılaşırız. Bu açıdan Suriye Türkmenleri ile Irak Türkmenleri arasında benzerlikler mevcuttur. Her iki ülke I. Dünya Savaşı'nın ardından

* Doktora Öğrencisi; Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Abdurrahman Mustafa, **Suriye'de Türkmen gerçeği**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, No.27, 2015, s.1, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2015610_orsambrief-27say%C4%B1.pdf (Erişim: 22.05.2016).

² The Turkmen of Syria: exposed early to assimilation and deportation policies, **İraqi Turkmen Human Rights Research Foundation**, 2012, s. 1, http://www.turkmen.nl/1A_soitm/Art.1-A1512.pdf (Erişim: 25.04.2016).

Osmanlı Devleti'nden ayrılmış, fakat İngiltere Irak'ı, Fransa ise Suriye'yi işgal etmiştir. Kısa bir manda yönetiminin ardından bağımsızlık kazanan her iki ülkede 1950'lerden sonra uluslaşma süreci yaşanmış ve devlet yönetimi ülkede azınlık olan mezheplerin eline geçmiştir. Irak'ta Sünniler, Suriye'de Arap Alevisi olan Nusayriler azınlık olmalarına rağmen, devlet iktidarında olmuşlardır. Her iki ülkenin sınırları içerisinde Türkmen olarak adlandırılan Türk nüfus bulunmaktadır.³

Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın zamanlara kadar komşularla sürdürdüğü dış politikasında etnik ve dini homojenlikten uzak ülkelerle söz konusu olan devletlerde egemen olan iktidarla uyumlu siyaset yürütmesi temel hassasiyetlerden birisi olarak seziilmektedir. Son yıllar Türkiye'nin yeni bir dış politika paradigması oluşturmak çabasında olduğu ve bu devletlerin iktidarıyla olan uyumlu ilişkilerinin muhalefete verdiği açık destekle sona erdiği görülmektedir.⁴

Suriye krizinin ortaya çıkması ile Irak'taki Türkmen grubunun yanı sıra, Suriyeli Türkmenler de Türkiye'nin ilgi alanına girmiştir. Suriye'de 3, 5 milyon civarında bir Türkmen nüfusunun olduğu bilinmektedir.⁵ Resmi olmayan verilere göre Suriye'de 1, 5 milyon kendi ana dili olan Türkçe'de konuşan ve 2 milyon civarında da kendi dilini unutarak Arapça konuşan Türkmen yaşamaktadır.⁶ Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesinin 7. maddesi, Fransız mandasına geçmiş Suriye sınırı dahilinde kalan İskenderun Sancağı için özel bir yönetim biçiminin olmasını, burada Türk dilinin resmi dil haline gelmesini içermiştir. Fakat, resmi dil meselesinin tüm Suriye Türkmenleri'ne ait olmasına dair madde yer almamıştır.⁷

Bu çalışmada “Türkmenler” terminolojisiyle sadece Suriye Türkmenleri kastedilecektir. Suriye rejiminin Türkmenler üzerine uyguladığı baskılar ile asimilasyon politikaları ve Arap Baharı sonrasındaki iç savaş döneminde durumları bu çalışmanın inceleme konularını oluşturmaktadır.

Suriye'deki Türkmen Varlığı

Türklerin büyük kısmının 20. yüzyılın başlarında Suriye'den ayrılmasına rağmen ülkede Türk etnosuna ait – Suriye Türkmenleri denilen kesim yaşamaktadır.⁸ Suriye Türkmenleri ile kastedilen 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Suriye

³ Sertif Demir, Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 2012, ss. 554-569.

⁴ Hüseyin Raşit Yılmaz, **Türkiye'nin Türkmen Politikası ve Suriye Türkmenleri**, Türkiye Ekonomik Politikaları Araştırma Vakfı, Ekim 2012, s. 1, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1349246469-4.Turkiye_nin_Turkmen_Politikasi_ve_Suriye_Turkmenleri.pdf, (Erişim: 22.05.2016).

⁵ Demir, a.g.e., s. 570.

⁶ **Suriye'de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 83, a.g.e., s. 6.

⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, 20. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2010, s. 412.

⁸ Xljustov Mikhail Vladimirovich, Ot mira do vojny. Ocherk politicheskoy istorii sirii v XX i nachale XXI veka, Moskova, **Strateji Değerlendirme ve Tahmin Merkezi**, Analitik rapor, 2013, s. 13, <http://csef.ru/media/articles/4768/4768.pdf> (Erişim:20.04.2016).

sınırları içinde kalan ve çoğunluğu Türkmen boylarına mensup olan Türklerdir. Türkmenlerin Suriye'deki en büyük kolu Oğuzlar olup Türkmen adı ile tanınırlar. Bundan başka Suriye'de Kafkasya bölgesinden gelen Kıpçak boyları da mevcuttur.⁹

Suriye'de Türkiye'nin Hatay ilinden ve Halep'ten Fırat nehrine kadar Türkmen nüfus yaşamaktadır. Bu bölgenin Türkmenleri Türkiye'nin Kilis, Antep ve Urfa illerinin Türk nüfusunun uzantısıdır.¹⁰

Suriye'deki Türkmenlerin bölgeye yerleşmesi Orta Doğu'daki diğer Türklerin çoğu gibi Anadolu'ya gelişten önceye dayanmaktadır. Bunlara Osmanlı döneminde hac yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeye iskan edilenleri de eklenebilir.¹¹

Orta Doğu'ya Türk göçlerinin başlangıç tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak 7. yüzyıldan itibaren Oğuz boyları akıncılarının Irak ve Suriye'de görünmeye başladığı bilinmektedir.¹² 9. yüzyılda Abbasiler döneminde de bölgeye Türk göçlerinin olduğuna dair bilgiler vardır.¹³ Ancak, 24 Mayıs 1040 yılında Selçukluların bir devlet kurmalarını sağlayan Dandanakan Savaşından sonra Selçukluların fetih ve genişlenme hareketleri¹⁴ sonucu olarak bölgeye yeni Türk göçlerinin yoğunlaştığı bilinmektedir.¹⁵ Malazgirt Savaşında Selçukluların kazanması Türklerin bölgeye göçünde olumlu dönüş noktası olarak bilinmektedir.¹⁶ Selçuklu döneminde Suriye'ye ilk Türk girişini gerçekleştiren Hanoğlu emir Harun et-Türkmani Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya, oradan da bin Türkmen (Oğuz) atlısıyla Halep bölgesine gelmiştir.¹⁷ Halep şehri etrafında önemli Türkmen nüfusu oluşmuş ve 12. ve 13. yüzyılda Kuzey Irak ve Suriye'de hüküm sürmüş Türklerin yönettiği Zengiler Devleti'nin başkenti olmuştur.¹⁸

Türk halklarının bölgeye gelişi 1243 Köseadağ Savaşı ile Anadolu'yu istila eden¹⁹ ve askerlerinin çoğunluğu Türk boylarına mansub olan Moğolların Fetihleri ile de bölgeye yoğun Türk göçleri olmuştur.²⁰

⁹ Fatih Kirişçioglu, Suriye'de İç Savaş Süreken Suriye Türkleri, Ankara, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, Rapor No:1, 2013, s. 6-7, http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/suriye-turkmenleri-rapor-son-pdf_14032013.pdf (Erişim:21.04.2016).

¹⁰ Iraqi Turkmen Human Rights Research Foundation, a.g.e., s.3.

¹¹ Yılmaz, a.g.e. s.2.

¹² **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Rapor No: 83, a.g.e., s. 6.

¹³ Kirişçioglu, a.g.e., s. 6.

¹⁴ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukları tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, 2000, s. 35.

¹⁵ **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Rapor No: 83, a.g.e., s. 6-7.

¹⁶ Erşat Hümmüzlü, **The Turkmens of the Middle East**, Turkish Policy Quarterly, 2015, <http://turkishpolicy.com/Files/ArticlePDF/the-turkmens-of-the-middle-east-spring-2015-en.pdf> (Erişim: 05.03.2016).

¹⁷ Sevim, a.g.e., s. 35-36.

¹⁸ C.E. Bosworth, **The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual**, Edinburgh University Press, 2004, p.190-191.

¹⁹ Erkan Göksu, Köseadağ Savaşı (1243), **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 2, 2009, s. 1-14.

²⁰ Iraqi Turkmen Human Rights Research Foundation, a.g.e., s.2.

1250 yılında bölgede Memluk Türk Devleti hakim olmuştur. Selçuklu ve Memluklu dönemlerinde bu bölgeye Yıva, Bayat, Avşar, Beğdili, Döğer, Bayır-Bucak ve Teke boy-larının yerleştiği bilinmektedir.²¹

1517 yılında Suriye ve Mısır'ın Osmanlı egemenliğine girmesinden²² sonra bölgeye Türk akınları devam etmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde Suriye Türklerinin toplam sayısı-nın yüz bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.²³ 1918 yılına kadar tam 401 senelik Osmanlı yönetiminde olan Suriye bu dönem içinde huzur ve sükun devrinde olmuştur.²⁴ Türk halklarının bölgeye gelişinin son dalgası olan bu Türkler 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirmesi ile bölgeye göç etmişler.²⁵

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütakeresi'nden sonra Suriye ve Lübnan Fransızlar, Irak ise İngilizler tarafından işgal edildi ve böylece Suriye'de manda dönemi başlamış oldu.²⁶ Arapların bir kısmı Fransızlarla bir kısmı da İngilizlerle ortak hareket ederek pazarlıklar yaparken, Türkmenler hemen Halep ve Lazkiye bölgelerinde müdafaa kuvvetleri kurup işgalcilere karşı savaşımlardır.²⁷

Manda dönemi II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, 1941 yılında Fransa Suri-ye'nin bağımsızlığını tanımış ve 1946 yılında bölgeden tamamen çekilmiştir.²⁸ Fransız mandası sona erdikten sonra baskı altında kalmalarına rağmen Suriye'de Türkmen etkisi 25 yıl sürmüştür. Göreve gelen cumhurbaşkanları arasında Türkmenler de bulunmuşlar. Fakat, 1971 yılında iktidara Hafız Esad'ın gelmesiyle Türkmenler yönetim mekanizma-larından tafiye edilmişlerdir.²⁹

Türkmenleri günümüzde yoğun olarak Halep, Hama, Şam vilayetlerinde yaşamak-tadır. Bununla birlikte Golan, Tartus, Rakka, İdlib ve Dera vilayetlerinde de Türkmen yerleşimleri mevcuttur.³⁰ Halep şehri Suriyenin ikinci büyük şehridir ve önemli bir Türk-men nüfusuna sahiptir. Suriye'nin Türkmen nüfusuna sahip ikinci büyük bölgesi Akdeniz kıyısında bulunan, Hatay'ın Güney sınırındaki Lazkiye'dir. Suriye'nin Güneyindeki Go-lan Tepelerinde yaşayan Türkmen nüfus ise 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşından sonra dağılmış durumdadırlar.³¹

²¹ Kirişçiöğlu, a.g.e., s. 8.

²² Yusuf Küçükdağ, **Kilis Mevlevihanesi, Vakıfları ve Vakıfiyeleri**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, XXIV, 2004, s. 258.

²³ İraqi Turkmen Human Rights Research Foundation, a.g.e., s. 2-3.

²⁴ Ali Bademci, **Suriye'de Türkmenler ve Bayır-Bucak**, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016, s.107.

²⁵ İraqi Turkmen Human Rights Research Foundation, a.g.e., s. 2.

²⁶ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 199.

²⁷ Kirişçiöğlu, a.g.e., s. 9.

²⁸ Bademci, a.g.e., s. 151.

²⁹ Yılmaz, a.g.e. s.2.

³⁰ Mustafa, a.g.e., s. 4.

³¹ İraqi Turkmen Human Rights Research Foundation, a.g.e., s. 4.

Tablo 1: Günümüzde Suriye Türkmenlerinin yaşadığı vilayetlere göre nüfus dağılımı
(Türkçe konuşmayan Araplar da dahildir)³²

Vilayet ismi	Türkmen nüfus sayısı
Halep	975.000
Humus	835.000
Şam	460.000
Lazkiye	385.000
Hama	350.000
Rakka	120.000
Dera	75.000
Tartus	50.000
Kuneytra	50.000
İdlib	25.000
Diğer bölgeler	175.000
TOPLAM	3.500.000

Bulgaristan ve Yugoslavya Türklerinin Türkiye'ye göçleri olduğu gibi Suriye Türkmenleri de toplu şeklinde 1945, 1951, 1953, 1967 yıllarında Türkiye'ye göç etmişler.³³

Günümüzde Suriye'de 3,5 milyon civarında Türkmen yaşamaktadır. Halep Türkmenleri ve Lazkiye havalisinde yaşayan Bayır-Bucak Türkmenleri kendi dillerini ve Türkmen kültürünü muhafaza etme bakımından daha öne çıkmaktadırlar. Bunun yanı sıra, Arap nüfusla birlikte bulunulmayan Suriye geneline yayılmış yüzlerce Türkmen köyünde de kendi dilleri konuşulmaktadır.³⁴

Türkmenlerin geçim kaynakları incelendiği zaman tarım, hayvancılık ve kəsətli imkanlarla da olsa ticaret gelmektedir. Halep ve Şam'daki Türkmen nüfusu genellikle ticaretle ilgilenmektedir.³⁵ Suriye'nin ayakkabı ticareti sektöründe genellikle Türkmenler hakimdir.³⁶ Halep ve Şam dışındaki Türkmen nüfusu ise daha çok tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir.³⁷

³² Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 83, a.g.e., s.17.

³³ A.g.e. s.7.

³⁴ Yılmaz, a.g.e. s.2.

³⁵ Yılmaz, a.g.e. s.2.

³⁶ Vladimirovich, a.g.e., s. 13.

³⁷ Yılmaz, a.g.e. s.2.

Tablo 2: Suriye’deki Türk Köylerinin tabloda adları geçen şehir ve kasabalara göre sayısı³⁸

Şehir / Kasaba ismi	Köy sayısı
Azaz (Azaz ve Afrin nehiri arasında)	17
Azaz (doğu)	29
Behluliye	2
Bucak	84
Cebelisemaan (doğu)	16
Cerablus	26
Cercum Vadisi (Türkiye sınırı yönünde)	20
Cercum Vadisi (doğu)	17
Halep (merkez)	3
İncesu (güney)	28
İncesu (doğu)	29
Kebele (kuzey)	27
Kebele (doğu)	8
Kebele (güney)	11
Keseb	6
Menbic (Kobani ve Menbic arasında)	54
Menbic (güney)	15
Sajir Su’nun Güneyi	23
Urfa sınırının Güneyi	59
TOPLAM	474

Türkmenlere Yönelik Asimilasyon Politikaları

I. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle Mondros Mütakeresi gereği Türk askerinin bölgeden çekilmesinden sonra Suriye’de kalan Türkmenler için zor durum oluşmuştur. Aynı durum Irak Türkmenleri için de geçerlidir. Osmanlı sonrası her iki ülkede farklı rejimlerin iktidara gelmesine rağmen azınlıkta kalan Türkmenlerin durumu olumsuzla doğru gitmiş, sürekli baskılarla karşı karşıya kalmışlar.

I. Dünya Savaşı’nda koalisyon kuvvetleri Araplar arasında milletçilik ideolojisini yayarak onları Osmalı Devleti’ne karşı kıskırtmıştır. Böylece bölgede Pan-Arap zihniyeti hızlı bir şekilde yayılmış ve Türklere karşı antipati daha da artmıştır.³⁹

Araplarda Türklere karşı nefretin oluşmasının belli tarihi nedenleri de vardır. Türklerin uzun süre İslam Dünyasında üstünlüğü ve 1517 Ridaniye savaşının kazanılmasıyla Osmanlı sultanlarının halife ünvanına sahip olması⁴⁰ Araplarda Türklere karşı nefret beslenmesine neden olmuştur. Arapların Arap-müslüman kültürünün yükselişinin önce Selçukluların bölgeye gelmesi ile zayıflaması, sonra ise Osmanlı fetihleri ile tamamen

³⁸ İraqi Turkmen Human Rights Research Foundation, a.g.e., s. 4-5.

³⁹ A.g.e., s. 6.

⁴⁰ Oral Sander, a.g.e., s. 66.

yok edildiği düşüncesi de bu nefretin nedenlerindendir. Örneğin, Hristiyan Arap olan İbrahim el Yazıcı Arapları milletlerin en değerlisi olarak görür, ve onların başarısının önündeki en büyük engel olarak Türkleri gösterirdi. Arapların Türklerin egemenliğine girmeye başladığı andan itibaren Arap medeniyetinin de çökmeye başladığını iddia eder ve Arap milletinin tekrar eski görkemine kavuşması için Türklerden kurtulması gerektiğini savunurdu.⁴¹ Bir Suriyeli Arabın Osmanlı döneminde İmparatorluğun yönetim yapılarında ilerlemesi veya orduda subay olarak hizmete başlaması zordu. Yalnız 1908 Devrimi'nden sonra bu durum değişmiş ve tüm Osmanlı İmparatorluğu tebasının orduda hizmet etmesi zorunlu olmuştur.⁴² Ancak iktidar Araplara geçtikten sonra Türklerin eski egemen sınıfı oluşturmalarının intikamı alınmak istenmiştir.⁴³

1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından⁴⁴ sonra Türkmenlere baskılar daha da artmıştır. Türkiye'ye gitmek isteyen Türkmenlere pasaport verilmemiş, gizli olarak Türkiye'ye geçenler ise vatandaşlıktan mahrum edilerek malları kamulaştırılmıştır. Kalan Türkmenlere Türkiye'nin potansiyel ajanı gözüyle bakılmıştır.⁴⁵ Türkçe yayınlar engellenmiş, Suriye Türkmenleri'ne kendi dilleri olan Türkçede basın yapmak, Türkiye radyo ve televizyonlarını dinlemek suç olarak belirlenmiştir. Türkiye ile sınır sıkı kontrol altında tutulmuş, her hangi bir temas casusluk olarak bilinmiş ve cezalandırılmıştır. Türkçe yayınlara sahip olan insanlar vatan hainliğinde suçlanmışlardır. Ayrıca Türklere pasaport verilmemekle, devlet kurumlarına atanmalarının önüne geçilmiştir.⁴⁶

Suriye bağımsızlık kazandıktan sonra Suriye Türkmenleri'nin parlamentoda temsil olunması 1954 seçimleri örneğinde olduğu gibi önlenmeye çalışılmış, askeri hizmette de ilerlemeleri bilinçli olarak engellenmiştir.⁴⁷

Yakın dönem incelendiği zaman, Suriye'de Türklere karşı antipatinin büyümesinde yukarıda sayılanlar haricinde birtakım faktörler daha etkili olmuştur:

1. Türkiye Cumhuriyetinin seküler sistemi benimsemesi, Araplar tarafından dine karşı yönelmiş bir tutum olarak düşünülmüştür;
2. İsrail ile diplomatik ilişkilerin kurulması ve 1996 yılında Türkiye-İsrail askeri anlaşması;
3. İsrail ile çatışmada Arapların başarısızlığı pan-Arap tutumları daha da yoğunlaştırmıştır;
4. İlk zamanlar Suriye'de, sonra ise Irak'ta sosyalizme ilginin olması, Türkiye'nin ise bunun aksine olarak kapitalizmi benimsemesi;

⁴¹ Ali Poyraz Gürson, Büyük Güçlerin Suriye Planı, 2. Baskı, Ankara, Kripto Yayınları, s. 25.

⁴² Vladimirovich, a.g.e., s. 15.

⁴³ Kirişçiöğlu, a.g.e., s. 9-11.

⁴⁴ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 289-290.

⁴⁵ Kirişçiöğlu, a.g.e., s. 11.

⁴⁶ Iraqi Turkmen Human Rights Research Foundation, a.g.e., s.7.

⁴⁷ A.g.e., s. 7-8.

5. Türkiye’de Fırat nehri üzerinde baraj şebekelerinin kurulmasının Suriye’de su sorunlarına yol açması;
6. Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu sonrası kurulmuş devletlerde yaşayan Türklerle ilgili pasif politika yürütmesi.⁴⁸

1970 yılında Baas Partisinin Suriyede darbeyle iktidarı ele geçirmesinden⁴⁹ sonra ülkenin Türkmen nüfusuna olan baskılar artarak devam etmiştir. Baas yönetimi gayri-Arap azınlıklarına karşı asimilasyon politikaları uygulamıştır.

Suriye’de Türkmenlerin en tabii hakkı olan seçme ve seçilme hakları türlü bahanelerle kısıtlanmıştır. Hafız Esad döneminde toprak reformu adı altında Türkmenlere ait topraklar devletleştirilerek buralara Arap nüfusu yerleştirilmiştir. Türkmenler kasıtlı ve bilinçli olarak savaşlarda cepheye sürülmüş, böylece zayıf verdilerek nüfuslarının azaltılmasına çalışılmıştır.⁵⁰

Türkiye tarafından Fırat nehri üzerinde barajlar şebekesinin inşası ve 1996 yılında İsrail-Türkiye askeri anlaşmasından sonra Türkmenler üzerinde politik baskılar daha da yoğunlaşmıştır. Özellikle de akrabaları Türkiye’de yaşayan ve ya eğitim alanlar bu baskılardan daha çok zarar görmüşlerdir. İçlerinde Baas partisi üyesi olan Türkmenlerle beraber bir çok Türkmen aydınlar tutuklanmışlar.

Baskılar kültür, eğitim, spor ve sanat alanlarına da yansımıştır. Türkmenler tüm milli ve kültürel haklardan mahrum edilmişlerdir. Ana dillerinde eğitimleri yasaklanmıştır. Türkmenlere verilen eğitim hizmeti Araplarınkinden daha düşüktür. İlk okulda Arapçayı öğrenemeyen çocuklar için eğitim sisteminin sonraki basamakları çok zor olmaktadır. Suriye Türkmenlerine kendi dilleri olan Türkçede basın yapmak, Türkiye radyo ve televizyonlarını dinlemeyin suç olması da Türkmenler üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Sinemalardaki Türkçe film gösterimleri ve Türk sanatçılarının konserlerinin organizesi yasaklanmıştır. Türkmenlerin kültürel, sosyal ve spor derneklerini oluşturmalarına izin verilmemiş ve 2005 yılında bu yönde istekleri yönetim tarafından reddedilmiştir.⁵¹

Diğer bir husus ise Türkmenlere ait yaşayış yerlerinin ve köylerin isimlerinin bilinçli olarak değiştirilmesidir. Bir çok köy isimleri ya Araplaştırılmış, ya da Arapçaya benzetilmiştir.

⁴⁸ A.g.e., s. 6.

⁴⁹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (Ed.), Cilt 1, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 785.

⁵⁰ Kirişçiöğlu, a.g.e., s. 10-11.

⁵¹ A.g.e., s. 7.

Tablo 3: Halep ve Lazkiye bölgelerinde isimleri Araplaştırılmış Türkmen yaşayış meskenlerinin eski ve yeni adları.⁵² (Türkmenlerin yaşadığı diğer bölgelerde de adları Araplaştırılmış Türkmen yaşam meskenleri vardır).

	Türkçe isimler	Araplaştırılmış isimler
LAZKIYE BÖLGESİ	Ablaklı	Beytiablak
	Ağcabayır	Al-Beyda
	Elmalı	Tufahiyya
	Gebere	Ravda
	Gökdağ	Al-Hadra
	İsabeyli	İseviyya
	Kebeli	Rabia
	Kulcuk	Durra
	Saldur	Samire
	Seren	Helve
	Turuc	Um Mutuyur
HALEP BÖLGESİ	Alici	Talatiyya
	Arapcorduk	Eyyubiyya
	Buzluca	Thelce
	Çoban Bey	Al-Rai
	Devehoyuk	Tel al-Havva
	Havahoyuk	Tel al-Hajar
	Kalkım	Nazha
	Kepveren	Eseriyya
	Kocalı	Musinne
	Mazici	Amiriyya
	Sekizler	Muzmine
	Sipahiler	Al-Firsan
	Taşkapı	Babi al-Hajar
	Taşlıhoyuk	Tel al-Jamal
	Tastan	Merma al-Hajer

Suriye'nin son zamanlara kadar uygulamakta olduğu diğer bir politika da sınır bölgelerindeki Türkmenleri geri çekerek 10 kilometrelik bir kuşak dahilinde Arap köylüleri yerleştirmeye yönelik çalışmadır.⁵³

Söz konusu baskıların neticesinde Suriye'deki Türkmenlerin genel itibarıyla ekonomik bakımdan fakir ve kültür seviyeleri düşük tutulmak istenmiştir. Bu baskılara rağmen Türkmenler büyük gruplar halinde yaşadıkları bölgelerde milli kimliklerini bir dereceye kadar muhafaza edebilmişlerdir. Küçük gruplar olarak yaşadıkları bölgelerde ise Arap çoğunluğun içerisinde Araplaşma eğilimi göstermişlerdir. Bunun sebebi Türkmenlerin Arapların çoğu gibi Sünni olmaları ve dağınık yaşamalarıdır. Ayrıca kendi kimlikleri al-

⁵² A.g.e., s. 7-8.

⁵³ Kirişçioglu, a.g.e., s. 11.

tında örgütlenmemeleri ve Türkiye'nin Suriye'deki Türkmenlerle ilgilenmemesi de buna etkide bulunmuştur.⁵⁴

İç Savaş Döneminde Türkmenlerin Durumu

Suriye'de ayaklanmaların başladığı zamanı Türkmenlerin en ciddi sorunlarından biri olarak örgütlenme tecrübelerinin çok az ve ya hiç olmamasıydı. Suriye'deki tüm etnik azınlıklar ister askeri yapılanma, isterse siyasi örgütlenme açısından sıkıntı yaşamaktaydı.

Türkmenlerin uzun yıllar baskıcı Esad yönetimi altında bulunmaları ve herhangi örgütlenme imkanlarından yoksun kalmaları onların en büyük eksikliği olarak bilinmektedir. Türkmenler siyasal muhalefet geleneğine sahip bir hareket, aynı zamanda Suriye Türkmenleri'nin toplumunu yönlendirebilecek bir örgüt ve kadro eksikliği yaşamaktadır.⁵⁵ Suriye Türkmenleri'nin ilk örgütlenme çabaları Mart 2011'den başlayan halk ayaklanması sürecinde gerçekleşmiştir. Türkmenler Suriyeli muhalif gruplar gibi yurt dışında örgütlenmişler ve bu süreçte gerek tarihi bağları, gerekse de Türkiye'de uzun zamandır yaşamakta olan Suriye Türkmenleri'nin varlığı nedeni ile örgütlenmeler Türkiye'de gerçekleşmiştir.⁵⁶

Türkmenlerin örgütlenmesi süreci ilk dönemlerde aynı çatı altında gitmemiş, dağılık şekilde sürmüş, oluşturulan muhalif siyasi örgütler tüm Suriye Türkmenleri'ni temsil etme iddiasında bulunmuşlardır.^{57 58 59 60}

Tablo 4: Suriye Türkmenleri'nin örgütlenmesi sürecinde önemli Türkmen örgütleri.

Suriye'de tabloda yer almayan diğer yerel Türkmen örgütleri de bulunmaktadır.

Suriye Türkmen Hareketi	2011
Suriye Türkmen Kitlesi	15 Şubat 2012 ⁵⁷
Suriye Demokratik Hareketi	21 Mart 2012 ⁵⁸
Suriye Türkmenleri Platformu	15 Aralık 2012 ⁵⁹
Suriye Türkmen Meclisi	30 Mart 2013 ⁶⁰

⁵⁴ Kirişçioglu, a.g.e., s. 9-10.

⁵⁵ Oytun Orhan, Suriye Türkmenleri: Siyasal Hareketler ve Askeri Yapılanma, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Cilt 5, Sayı 55, 2013, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/201345_150t.pdf, (Erişim: 05.04.2016).

⁵⁶ Mustafa, a.g.e., s. 2-3.

⁵⁷ <http://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyedeki-turkmenler-ne-istiyor-48389.html> (Erişim: 05.04.2016).

⁵⁸ <http://www.hurriyetdailynews.com/syrian-turkmens-form-new-opposition-front.aspx?pageID=238&nID=16582&NewsCatID=352> (Erişim: 03.04.2016).

⁵⁹ <http://www.haberler.com/suriye-turkmenleri-platformu-1-toplantisi-4173838-haberi/> (Erişim: 07.04.2016).

⁶⁰ <http://suriyeturkmenmeclisi.org/tr/9-suriye-tuerkmen-meclisi-kurulusu> (Erişim: 07.04.2016).

Türkmenlerin siyasallaşma yönünde ilk çabaları tüm Suriye muhalefeti gibi Suriye dışında gerçekleşmiştir. Coğrafi konumları, akrabalık bağları, uzun yıllardır Suriye Türkmen diasporasının Türkiye’de var olması ve Türkiye’nin Beşşar Esad rejimine karşı muhaleflere destek vermesi gibi nedenlerle çabaların merkezi Türkiye olmuştur.⁶¹ Yakın dönemde Suriye ve çevresinde etkili olan başlıca Türkmen oluşumları şunlardır:

Suriye Türkmen Hareketi. 2011 yılında Suriye’de ayaklanmaların başlanmasının ardından Ali Öztürkmen tarafından kurulmuştur. Hareket genellikle sosyal paylaşım siteleri üzerinden örgütlenmiş, Suriye Türkmenlerinin “Türkmen” adı ile sokağa inmesi için çabalarda bulunmuştur.⁶²

Suriye Türkmen Kitleleri. Kısaca “Kitle” adıyla bilinen bu örgütün başkanlığını Türkiye’de yaşayan Suriye Türkmeni Yusuf Molla yapmıştır. Kitle, Türkmenlerin en büyük sorunu olarak tek bir bölgede toplu olarak yaşayamamaları, Suriye’nin farklı bölgelerine dağılmış olmalarını görmektedir. Bu yüzden Suriye’nin bölünmesine taraftar olmadıklarını ve tüm Suriye vatandaşlarının aynı çatı altında eşit haklarla yaşamalarına taraftar olduklarını bildirmişler.⁶³

Suriye Demokratik Türkmen Hareketi. Kısaca “Hareket” olarak adlandırılan parti, Türkmenleri temsil etme iddiası ile kurulan ikinci siyasi harekettir. Hareket, Suriye genelinde yaşanacak bir bölünmenin Türkmenlere büyük zarar vereceğini düşünmektedir, Suriyenin birlik ve bütünlüğünün korunulması gerektiği fikrindedir.⁶⁴

Suriye Türkmen Platformu. Siyasal partilere ek olarak Türkiye’de yaşayan Suriye Türkmenlerinin girişimi ile 2012 yılında Suriye Türkmenleri Platformu kurulmuştur. Platform Suriye Türkmenleri’nin meşru temsilcisi olması ve her türlü müzakereyi yürütmesi amacıyla Suriye’den seçilecek delegeler yoluyla bir Suriye Türkmen Meclisi’nin kurulmasını hedeflemiştir. Bu yapı uzun yıllardır Türkiye’de yaşayan, siyasi ve ekonomik yaşamda yer edinmiş Suriye Türkmenlerinin başlattığı bir girişimdir. Bu girişim sayesinde ilk defa 1.200’den fazla Suriyeli Türkmen İstanbul’da bir araya gelerek, sorunlarını ve geleceklerini masaya yatırmışlar.⁶⁵

Suriye Türkmen Meclisi: 29 Mart 2013 tarihinde Ankara Toplantısında Suriye Türkmen Meclisi 400 Türkmen delegenin oyları ile kurulmuştur. Suriye Türkmen Meclisi İkinci Genel Kurul’unu 9-10 Mayıs 2014 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirmiştir. Yapılan seçimler sonucunda 360 delege arasında Abdurrahman Mustafa Başkanlığında 42 kişilik Meclis oluşturulmuştur. Meclis’te yine vilayetlere göre dağılım yapılmıştır. 42 kişilik Meclis içinden de 13 kişilik Yürütme Kurulu seçilmiştir. Suriye muhalefeti içinde ve uluslararası arenada Türkmenlerin “tek ve meşru” temsilcisi olan Suriye Türkmen Meclisi’nde 2013 yılından bu yana Suriye Türkmenleri’nin taleplerini ve hedeflerini stra-

⁶¹ Mustafa, a.g.e., s. 5.

⁶² Orhan, a.g.e., s. 98.

⁶³ A.g.e.

⁶⁴ A.g.e.

⁶⁵ Mustafa, a.g.e., s. 6.

tejik bir yapılanma çerçevesinde ortaya koyarak bahsi geçen bilgi boşluğunu doldurmaya çalışmaktadır.⁶⁶

Resim 1: Suriye Türkmen Meclisi tarafından kabul edilen Suriye Türkmenleri'nin bayrağı⁶⁷

2013 yılında Suriye ve Irak'ta İŞİD'in⁶⁸ ortaya çıkarak güç kazanması, bir devlet kurma çabalarında bulunması ve ister Esad rejimi ve Irak devleti, isterse Esad'a muhalif kuvvetlerle savaşması⁶⁹ Suriye Türkmenleri için de tehlike kaynağı olmuştur. Esad rejimine destek veren Rusya'nın İŞİD'e karşı operasyonlar adı altında Suriye Özgür Ordusu'nu da bombalaması Suriye Türkmenlerine de zarar vermiştir.⁷⁰ Böyle bir durumda Suriye Türkmenleri hem siyasi mücadele yürütmekte, hem İŞİD'e karşı, hem de Baas rejimine ve karşı özgürlük mücadelesi vermektedirler.

Suriye Türkmenlerinin iç savaşta askeri yapılanması aşağıdaki askeri birliklerle tanımlana bilir:

1. Lazkiye Vilayeti (Bayır-Bucak Bölgesi) Türkmen Askeri Birlikleri
2. Halep vilayeti Türkmen Askeri Birlikleri
3. Humus Vilayeti Türkmen Askeri Birlikleri
4. Rakka Vilayeti Türkmen Askeri Birlikleri
5. Şam Vilayeti Türkmen Askeri Birlikleri
6. İdlib Vilayeti Türkmen Askeri Birlikleri
7. Hama Vilayeti Türkmen Askeri Birlikleri
8. Tartus Vilayeti Türkmen Askeri Birlikleri.⁷¹

⁶⁶ Mustafa, a.g.e., s. 5-6.

⁶⁷ <http://suriyeturkmenmeclisi.org/tr/7-bayragimiz> (Erişim: 01.05.2016).

⁶⁸ İŞİD – Irak Şam İslam Devleti.

⁶⁹ <http://www.ilkehaber.com/haber/isid-nasil-ortaya-cikti-ne-istiyor-29971.htm> (Erişim: 08.04.2016).

⁷⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/turkmene-bomba-yagiyor-40016723> (Erişim: 08.04.2016).

⁷¹ Orhan, a.g.e., s. 98.

Sonuç

Tarihi süreci incelendiği zaman Türkler Orta Doğu'da devletlerinde etkili etnik grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat, kurdukları imparatorlukların dağılmasıyla bölgedeki ülkelerde etnik azınlık olarak yaşamaya başlamışlardır. Günümüzde Türklerin yönetimde etkisiz kaldığı bu ülkelerde Türk nüfusa baskı, asimilasyon politikaları uygulanmaktadır. Aynı zamanda eski zamanlardaki iktidar kesimi temsil etmeleri nedenleriyle Türklere karşı tarihi nefret duygularının da olması bu politikaları etkileyen hususlardandır.

Suriye Türkmenleri tarihi bir sınav sürecinde bulunmaktadırlar. Türkmenlerin Suriye'de toplu halde değil de, Suriye genelinde dağınık yaşamaları onların yakın zamanda özerklik ve ya bağımsızlık olasılığını düşürmektedir. Böyle bir durumda Suriye Türkmenleri'ni temsil eden siyasi partilerin ve örgütlerin Suriye bütünlüğünü koruyarak kendi haklarına ulaşma çabaları mantıklıdır. Zira, Esad rejiminin devrilmesinden sonra Suriye'nin bölünmesi, Kürt kesiminin askeri kolu olan PYD faktörü ve İŞİD faktörü dikkate alınmakla yeni ve farklı boyutta iç savaşa yol açabilir ki, bu durumda dağınık şekilde yaşayan Türkmenler daha çok zarar görebilirler.

Arap Baharı ve Suriye'deki iç savaş, Türkiye'nin sınır komşuları olan Irak ve Suriye'deki Türkmenlerle daha yakından ilgilenmesi, Suriye Türkmenleri'nin uzun süre baskı altına alınması, ve her türlü haklardan yoksun bırakılması gerçeğinin inşa edilerek dünya kamuoyunun dikkatini çekmesine ve Suriye'deki Türkmenlerin örgütlenme gelişiminde bulunmalarına neden olmuştur.

SURİYE TÜRKMEN ORDUSU

Saadat RUSTEMOVA DEMİRCİ*

Giriş

Suriye iç savaşı başladığından bu yana etnik ve radikal birçok grup kurulmuştur. Beşar Esed’a karşı silahlı isyanı destekleyen etnik grupların başta gelenleri Suriyeli Türkmenleriydi. Suriye’de Araplardan sonra ikinci büyük nüfus yoğunluğuna sahip olan, ancak azınlık konumundaki Suriyeli Türkmenler baba Esed iktidarından beri devamlı ikinci planda tutuluyordu. Suriye’de azınlık olarak dahi sayılmayan Türkmenlerin resmi kayıtlarda bile isimleri geçmeden sadece “Müslüman” olarak kaydedildikleri için nüfus sayıları hakkında net bir bilgi yoktur. Bu yüzden Suriye’de rejim karşıtı hareketlerin başlaması ile birlikte Türkmenler saflarını belli ettiler. Esed karşıtı çeşitli muhalif güçlere katılarak çatışmalarda yerlerini almışlar ve 2012 yılında Türkiye’nin desteği ile Suriyeli Türkmenler Meclisini kurarak siyasi mücadeleyi de başlatıp, Suriye Türkmen Ordusu ile askeri birliklerini kurmuşlardır. Ordu içerisinde 20 binden fazla Türkmen savaştaktadır. Ordunun kolluk birlikleri Suriye’nin çeşitli bölgelerinde yer alarak mücadelelerini farklı cephelerden sürdürmekte. Suriyeli Türkmenler Esed rejimine bağlı güçlere ve birçok ülkede terör örgütü olarak belirlenen İŞİD’e karşı savaşılmaktadır.

Suriye Türkmen Ordusu Nasıl Kuruldu?

Suriye Türkmenleri XI. yüzyıldan beri Suriye’nin kuzeyinden Kuzey Irak aracılığıyla İran’ın kuzeyine kadar uzanan bölgede yaşıyorlar. Suriye’de, Türkiye sınırlarına yakın Lazkiye’nin kuzey bölgesinde Halep, İdlib, Humus, Tarsus ve Şam’da yerleşkeleri bulunmaktadır. Nüfus sayısı ile ilgili herhangi bir güvenilir veri yoktur, 1.5 ila 3.5 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Esed iktidarı geldiğinden beri Suriye Türkmenlerinin kendi ana dilinde yazı yazması ve yayımlaması yasaklanmıştır. Esed rejimi Suriye’de Arap birliği kurma çabasıyla ne Türkmenleri ne de Suriye’de bulunan diğer etnik azınlıkları tanımaktaydı. Ezilen haklarını savunmak ve özgürce yaşamlarını sürdürmek için yıllardır mücadele yolu arayan Türkmenler için Suriye’deki iç karışıklık harekete geçmek için beklenen bir fırsat olmuştur. Bu yüzden 2011 yılında Suriye’de iç karışıklıklar

¹ Yrd. Doç. Dr.; Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
E-mail: sadatdemirci@gmail.com

başlar başlamaz ilk silahlı mücadele grubunu oluşturan etnik halk Suriyeli Türkmenler olmuştur. Baştan beri devrime sıcak bakan Türkmenler, Esed'e karşı oluşturulan çeşitli muhalif örgütlere de katılarak silahlı mücadeleye dâhil olmuşlardır¹. Suriye'de iç savaşın başlamasıyla Türkiye'ye sığınan bazı Türkmen birlikleri 29 Mart 2013 tarihinde Türkiye'nin desteğiyle "Suriyeli Türkmenler Meclisini" kurmuşlardır. 9-10 Mayıs tarihlerinde Suriyeli Türkmenler Meclisi, İkinci Genel Kurulunu Ankara'da gerçekleştirmiş, yapılan seçimler sonucunda Abdurrahman Mustafa başkanlığında 42 üyeden oluşan Meclisi oluşturmuşlardır². Meclis içinden 13 kişilik Yürütme Kurulu seçilmiştir. Meclis, Suriyeli Türkmenlerin hak ve çıkarlarını savunacak olan ve "Esed'siz" Suriye'de eşit haklarla özgür bir şekilde yaşayacak olan Suriyeli Türkmenlerin ilk ve tek meşru temsilcisidir².

Bu meclis, Suriyeli Türkmenlerin kimlikleri için ülkeleri dışında varlıklarını savunacak, haklarını koruyacak ve temsili görevini üstlenecek kurum yapılanması için ilk adımdı. "Suriye Türkmenleri Meclisi" daha sonra Orta Doğulu ve Batılı güçlerden büyük destek alan "Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu" ile birleşmiştir.

Suriyeli Türkmen Hareketi askeri ve siyasi hareket olmak üzere iki kanattan oluşan bir yapılanmadır. Örgütün Siyasi hareketini temsilen iki farklı grup belirlemektedir. Bunlar: Suriye Türken Demokratik Hareket ve Suriye Türkmen Kitlelidir. İki grup da Türkiye'nin desteği ile hem siyasi hem askeri birlikleri ile mücadele etmekte. Suriyeli Türkmenler için bu çatışma tarih boyunca ezilen halkların ve kimliklerin korunması için bir fırsattı ve bu mücadeleye var güçleri ile katılmayı hedeflemişlerdir. Hedeflerini ve Suriye'deki çatışmada aldıkları rollerini incelemeyen önce çatışmaya katılmak için oluşturdıkları askeri ve siyasi yapılarını değerlendirmek yerinde olacaktır.

Suriye Türmen Ordusu'nun Siyasal Yapılanması

2011 yılında Suriye'den kaçarak Türkiye'ye sığınan ve Suriye'de Türkmen kimliğinin savunucusu olan Ali Öztürkmen, Türkiye'de Suriye Türkmen Hareketi'ni kurmuştur. Hareket sosyal medya aracılığıyla kurulmuştur. Çatışma için "renkli devrimlerde" kullanılan taktikler uyarlanarak Suriye'nin bazı sokaklarının kontrol altına alınması için çağrıda bulunulmuştur. Türkiye'de aktif faaliyetlerde bulunan Türkmenler, Türkiye'de "Değişen Suriye İçin" adı altında konferans düzenlemişlerdir. Bu konferans, 1 Haziran'da kurulduğunu açıklayan "Suriye Ulusal Konseyinin" kuruluşu için alt yapı oluşturmuştur. Bu düzenlemeler ile birlikte Suriye Türkmenleri Türkiye'de bulunan muhalif güçler arasında yerlerini almıştır. Aynı tarihlerde Suriye'de 180 Suriyeli Türkmen aracılığıyla "Suriye Türkmen Grubu" ortaya çıkmıştır. Grubun başına Bekir Atacan geçmiş ve kuruluş amacı Suriye Türkmenlerinin haklarını savunmaktır. Suriye Türkmen Hareketi ve Suriye Türkmen grubu Kasım 2011'de birleşerek "Suriye Türkmen Kitle"ni kurmuştur. Kitlenin başına Suriyeli Türkmen olan ve Türkiye'de bulunan Yusuf Molla geçmiştir.

¹ BBC Haber Merkezi "Whoarethetürkmen?" http://www.bbc.com/russian/international/2015/11/151124_who_are_turkmen, 5.05.2016

² Abdurrahman Mustafa, "Suriye'de Türkmen Gerçeği", ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi, No 27, Haziran 2015, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2015610_orsambrief27say%C4%B1%C4%B1.pdf, 13.05.2015

Türkmenler Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bu bölgelerin çatışmalardan sorumlu olduğu kısımları belirleyerek birlik hücrelerini kurmuşlardır. Böylece Yayladağı bürosu, Lazkiye'deki Türkmenlerin; Gaziantep, Halep'teki; Akçakale sınır kapısı ise Rakka'daki Türkmenlerin hareketlerini koordine etmektedir. Kitleden ayrılan üyelerin bir kısmı daha sonra "Suriye Türkmenleri Demokratik Hareketi"ni kurmuştur. Yeni hareketin başına önce Abdulkerim Ağa geçmiş, daha sonra yerine Ziyad Hasan geçmiştir. Bu hareketi oluşturan iki grup olan Suriyeli Türkmenler Kitleleri ve Suriyeli Türkmenler Demokratik Hareketi farklı ideolojilere sahipti; her biri farklı askeri yapılanmaya sahipti. Fakat Aralık 2012'de güçlerini birleştirme kararı alarak birlikte hareket etmeye başladılar. Hareket Suriye'de bulunan çeşitli sivil örgütlerin, gençlik kollarının, sendika ve diğer Suriyeli Türkmen Birliklerin desteği altında faaliyetini sürdürmektedir. Hareketin ileriye dönük projeleri arasında "Suriyeli Türkmenlerin Sesi" adı altında bir radyo istasyonu kurmak ve bu konuda gazete ve dergi yayını yapmaktır. Bu yayınlı Kuzey bölgesinde Türkmen dili ve kültürünü yaygınlaştırılması hedefleniyordu.

Suriye Türkmen Kitleleri genel olarak askeri organizasyonlar ile uğraşmaktadır. Suriyeli Türkmenlerin çatışmaya katılmaları için aktif çağrıda bulunan örgüt tarafından Lazkiye ve Halep'te çatışmaya hazır askeri gruplar oluşturularak çeşitli çatışma bölgelerine ve gruplara katılmak üzere gönderilmekteler.

Suriye Türkmen Demokrasi Hareketi, diğer Türkmen yapılanmalar gibi Batının benimsediği "Esed sonrası Suriye" projesine sıcak bakmayanlardandır. Suriye ve sınırı dışında bulunan grupların Suriye'nin çeşitli bölgelerinden toplandığını varsayarak barış sonrası tüm Türkmenleri bir araya getirecek bir sistem kurma çabasındadır. Bunun için askeri hareketlerin yanı sıra diplomatik çabalara da ağırlık vermekteler. Diplomasiyi temsilcileri aracılığıyla yürütmeyi hedefleyen örgüt bu çerçevede Suriye Ulusal Konseyi içinde 16 ve Suriye Ulusal Koalisyonu içinde 3 Türkmen temsilcinin görev almasını sağlamıştır. Amaçları, barış sonrası Suriye'sinde oluşacak geçici hükümet içerisinde temsilcilerini görevlendirebilmek ve çeşitli bakanlıklar elde edebilmektir³.

Suriye Türkmen Kitleleri tarafından karar alıcıları ve yönetim mekanizmasını parti içindeki 200 üye arasında seçerek temsilciliğin de bunlardan seçilen delegeler tarafından yapılması kararı alınmıştır. Delegeler her bölgede bulunan Türkmen nüfus sayısına göre eşit oranda seçilecektir. Nüfus dağılımına bakarak dağılım ilk sırada Halep-Rakka ve sırasıyla Lazkiye, Tartus, Humus ve Şam'dan seçilen delegelerden oluşacaktır. Partinin bu konudaki çabası Suriye Türkmenlerin partileşme sistemi için zemin hazırlaması ve Suriye'de temsili bakanlık ve diğer görevler için kurumsal yapılanma oluşturmaktır⁴.

Suriyeli Türkmenleri Siyasi Platformu

Daha önce Suriyeli muhaliflerin organize ettiği hiçbir platforma Türkmen temsilcileri çağırılmamıştı. Buna tepki olarak 3 Mart 2012 yılında Adana'da "Dünya Türkmenleri

³ Orsam Raporu, "Suriye Askeri Muhalefeti" içinde "Suriye Türkmen Birlikleri", Rapor No 202, Ekim 2015, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20151022_rapor202INT-3.pdf, 5.05.2016, s.99

⁴ Ibid, s.100

Birliği” tarafından organize edilen bir toplantıda bu durum ile ilgili bir bildiri yayınlanmıştır. Bu toplantı sonrası yapılan girişimler Türkiye’de büyük yankılar uyandırdı ve devlet desteği aracılığıyla 15 Aralık 2012 yılında Türkiye’de 1.Suriye Türkmen Platformu toplanmıştır⁵. Burada alınan karar ile 31 Mart 2013 tarihinde Ankara’da Suriye Türkmen Meclisi’nin Kuruluş Kongresi yapılmıştır. Suriyeli Türkmenler tarafından meydana getirilen platformlar devlet zirvesinden geniş destek görerek, düzenlenen toplantılar dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun katılımıyla gerçekleşmiştir. Hedefleri Türkiye ve dünya kamuoyuna Suriyeli Türkmenleri tanıtmak ve mücadeleleri için destek toplamaktır.⁶ Toplantının en önemli gelişmesi Suriye’de dağınık olarak bulunan Türkmen partilerin tek çatı altında birleşmesi olmuştur⁷. Bu platform aracılığıyla Suriyeli Türkmenler bir Türkmen Meclisi kurulmasını ve bu kuruluşun partiler üstü yeteneklere sahip olmasını istemektedir. Bu çerçevede 350 kişiden oluşan bir delege oluşturulması, bu delegelerin yaptığı seçimler sonrası 9 kişiden oluşacak bir komitenin kurulması planlanmıştır. Bu komite Suriyeli Türkmenlerin karar organı olacaktır. Karar organı parti üstü bir yapılanma olup tüm Suriyeli Türkmenlerin haklarını korumaya yönelik Türkmenler adına yürütülecek tüm müzakereleri yürütecektir⁸.

Suriyeli Türkmen Meclisi II. Genel Kurulu ve Sonuçları

Suriyeli Türkmen Meclisi II. Genel Kurulu 9-10 Mayıs 2014 tarihlerinde Ankara’da gerçekleşmiştir. Devlet zirvesinin geniş desteği ve katılımıyla gerçekleşen toplantıya başta Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Suriye Türkmenleri Onursal Başkanı ve Mersin Milletvekili Mehmet Şandır, Suriye Geçici Hükümet Başbakanı Ahmet Tuna, Suriye Ulusal Konseyi Başkanı George Sabra gibi Türkiye’de yaşayan Türkmenlerin önde gelen isimleri katılmıştır⁹.

350 delegeden oluşan toplantıya Halep, Lazkiye, Humus, Hama, Golan, Şam, Rakka ve Tartus vilayetlerinden temsilciler katılmışlardır. Genel kurul neticesinde 42 kişilik Meclis (yasama organı), 13 kişilik Yürütme Kurulu (yürütme organı), Başkan yardımcısı ve yeni Başkan seçilmiştir. Genel kurulda tüm delege ve temsilcilerin talep ve önerileri değerlendirildikten sonra yapılan oylama sonucu önemli kararlar alınmıştır. Oylamalar neticesinde Meclis tüzüğü oy çokluğu ile kabul edilmiştir¹⁰.

Genel Kurul Toplantısı sonucunda 350 delegeden oluşan Suriyeli Türkmenlerin tem-

⁵ Oytun Orhan, “Suriye’de Siyasi ve Askeri Yapılanma”, Orta Doğu Analiz, Cilt 5, Sayı 51, s. 101

⁶ Milliyet.com.tr, “Suriyeli Türkmenlerden Dünyaya Mücadele Çağrısı”, 18 Kasım 2014, <http://www.milliyet.com.tr/suriye-turkmenlerinden-dunyaya-mucadele-ankara-yerelhaber-476879/>, 09.05.2016

⁷ Manaz.Net Strategic Studies, “Suriye Türkmen Partileri Birleşti”, 15 Aralık 2012, <http://www.manaz.net/suriye-turkmen-partileri-birlesti/>, 09.05.2016

⁸ Turkomania.org, “Suriye Türkmen Hareketi ve Türkmenlerin Siyasi Yapılanması”, <http://www.turkomania.org/tr/suriye-turkmen-hareketi-ve-suriye-turkmenlerinin-siyasi-yapilanmasi.html>, 5.05.2016

⁹ ORSAM, Dış Politika Analizleri: Oytun Orhan, “Suriye Türkmen Meclisi 2. Genel Kurulu Sonuçları”, 12 Mayıs 2014, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5065>, 15.05.2016

¹⁰ Oytun Orhan, a.g.e., <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5065>, 15.05.2016

silcileri yaşadıkları vilayetler (Halep, Lazkiye, Humus-Hama-Tartus, Golan-Şam, Rakka) ve nüfus ağırlıklarına göre belirlenmiştir. Delegelerden 42 kişilik Meclis oluşturulmuştur. Mecliste yine vilayetlere ve nüfus oranlarına göre dağılım yapılarak Halep'e 10, Lazkiye'ye 7, Humus-Hama-Tartus'a 6, Golan-Şam'a 3, Rakka'ya 2 kontenjan ayrılmıştır. Bir diğer önemli gelişme olarak İki siyasi partiye %30'luk kota çerçevesinde 14 kişilik sandalye verilmesi olmuştur. Suriye Türkmen Kitleleri ve Türkmen Milli Hareket Partisi tek liste sunmuş ve 14 kişilik kota 7-7 şeklinde paylaşılmıştır. 42 kişilik Meclis içinden de 13 kişilik Yürütme Kurulu seçilmiştir. Bu organı Meclis'in yürütme organı, hükümeti şeklinde değerlendirmek mümkündür¹¹.

Bir önceki dönemde Başkan yardımcılığı görevini yürüten Halepli Abdurrahman Mustafa, Suriye Türkmen Meclisi'nin yeni başkanı seçilmiştir. Başkan Yardımcılığı'na ise Zeki Türkmen ve Tarık Sulo Cevizci getirilmiştir. Abdurrahman Mustafa ve Zeki Türkmen bağımsız, Cevizci ise Türkmen Milli Hareket Partisi'ndendir. Tarık Sulo Cevizci aynı zamanda Meclis Sözcülüğü görevini de üstlenecektir. Meclis'in Genel Sekreterliği görevi ise Emin Bozoğlu'na verilmiştir. Bir önceki Meclis Başkanı Faiz Amro ve Abdülkerim Ağa ise Başkan Danışmanlığını görevine getirilmiştir. Bu isimlerin de yer aldığı Yürütme Kurulu toplam 13 kişiden oluşturulmuştur. Ayrıca 42 kişilik Meclis üyelerinin katılımı ile sağlık, eğitim, kamplar ve mülteciler gibi konular ile ilgilenmek üzere beşer kişilik komisyonlar oluşturulmuştur. Askeri konular ise konunun hassas olması nedeni ile doğrudan Meclis Başkanı'na bağlanmıştır¹².

Suriye Türkmen Ordusu'nun Askeri Birlikleri

Suriye Türkmenleri dağınık birliklere sahiptir, fakat buna rağmen Suriye'deki çatışmalarda etkin güçlerden biri olarak bilinen askeri birlikleri vardır.

2012 yılından beri Suriyeli Türkmenlere ait olduğu bilinen birçok askeri grup oluşumu ortaya çıkmıştır. Bunların arasında bilinenler olarak 10 bin katılımcısıyla Suriye'nin Kuzeyinde faaliyet yapan Suriyeli Türkmen Birliği ve 2013 yılında Lazkiye'de kurulan Türkmen Dağı Tugayları vardır.

Türkmen Dağı Tugayları: 12 gruptan oluşmaktadır. Tümen Muhammet Avad tarafından yönetilmektedir. Komutası altında Lazkiye askeri kolları bulunmaktadır. Halep'teki askeri kanadı Ali Başer tarafından yönetilmektedir. İstanbul'da kurulan 350 delegeden oluşan Suriye Türkmen Meclisi çatısı altında kurulmuştur: Zahir Baybars, Sultan Murad Tugayı, Fatih Sultan Mehmed Tugayı, Nureddin Zengi Tugayı ve Selim Tugayı gibi gruplardan oluşmaktadır¹³. Türkmen Dağı Bölüğü'nün komutanı Albay Muhammed Avad, Antalya'da gerçekleşen toplantı neticesinde Suriyeli askeri muhaliflerin oluşturduğu Yüksek Askeri Konsey'de de 30 kişilik yönetim kademesinde de yer almış-

¹¹ Oytun Orhan, a.g.e., <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5065>, 15.05.2016

¹² Oytun Orhan, a.g.e., <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5065>, 15.05.2016

¹³ Orsam Raporu, "Suriye Askeri Muhalefeti" içinde "Suriye Türkmen Birlikleri", Rapor No 202, Ekim 2015, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20151022_rapor202INT-3.pdf, 5.05.2016

tır¹⁴. 2015 yılında onun bileşiminde Özgür Suriye Ordusu ile yakın bağlantılı “Türkmen Dağı İkinci Sahil Tümeni” grubu oluşmuştur¹⁵.

Bu birliklerin Suriye çatışmasında yer alan El-Nusra ve İslamcı Ahrar-Uş-Şam gibi radikal İslamcı örgütler ile bağlantılı hareket ettikleri bilinmektedir¹⁶. Yukarıda adı geçen birlikler dışında Lazkiye Gençler Birliği ve Suriyeli Türkmenler Gençler Birliği gibi gençlerden oluşan yapılanmalar Türkmen hareketi için aktif yardımlaşma ve destek faaliyetlerinde bulunmaktalar. Bu birlikler tarafından silah sevkiyatı, çeşitli çatışma bölgeleri ve örgütler için üye takviyesi yapmaktalar¹⁷.

Sultan Selim Tugay: Lazkiye merkezli Türkmen Özgürleri Tugayları tarafından kurulmuştur, Kobani’de yaşayan Türkmenlerden oluşmaktadır. PYD yanı sıra El-Kaide örgütü ile yakın bağlantılı olduğu bilinmektedir. Yakın dönemlerde Suriye Türkmen Demokrasisi Hareketi ile birleştiğini bildirmiştir¹⁸.

20 Temmuz 2015 yılında Suriye Türkmen Meclis Başkanı Abdurrahman Mustafa, Suriye’nin değişik bölgelerdeki silahlı gruplarını bir araya toplayarak tek askeri birlik gücü kurmaya karar verdiklerini açıklamıştır. Bu birlikler “Sultan Murad Tugayları” adı altında bir birlik çatısı altında toplanacaktır. Mustafa bu birliğin ileride “Türken Ordusu” olarak tanımlanabileceğini bildirmiştir. Mustafa, birleşmelerinin amacının hem IŞİD ve PYD yapılanmasının Tel Abyad’ta bulunan Türkmenlerin bölgeden sürülmesini, demografik yapısını bozmasını engellemek ve Suriye’deki Türkmenlerin kimliğini korumak olduğunu bildirmiştir. Türkmen varlığı tehdit altında bulunan bölgelere askeri sevkiyatlar yapılarak tugayların tehdit bölgelerine destek vermeyi ve bu konularda bağlantılı hareket etmeyi planlanmaktadır¹⁹. Mustafa’nın Hürriyet gazetesine verdiği demeçten alınan bu açıklamaya bakılırsa Türkmenler dağınık bölgelerde kendi başına çatışarak mücadele eden tüm grupları bir araya getirerek sistemli bir çatışma stratejisi öngörmekte. Daha güçlü bir askeri yapılanma ile Suriye’de hem Rusya hem IŞİD ve PYD gibi örgütlerden ciddi darbeler alması ve büyük kayıplar vermesine rağmen Türkmen kimlikleri ve ülke bütünlüğü için var gücüyle mücadele edeceklerdir²⁰.

¹⁴ Oytun Orhan, a.g.m., s. 102

¹⁵ Küresel Analiz, “Analiz: Suriye’nin Sahil Cephelerinde Kim Savaşıyor?”, 11 mart 2016, <http://kureselanaliz.com/2016/03/analiz-suriyenin-sahil-cephesinde-kimler-savasiyor/>, 13.05.2016

¹⁶ Whoare Turkmen? BBC News, 24.11.2015, http://www.bbc.com/russian/international/2015/11/151124_who_are_turkmen, 07.05.2016

¹⁷ Vector 4 Peace, No 26, 2/12/ 2015, Leonid Savin, “Turezko-“Turkmenskaya Operaziya v Siriye””, hca.ge/category/vector4peace/page/2/, 5.05.2016

¹⁸ İA EAD Daily News, “Brigada” Siriyskih Turkomanov: Banformirovaniya Umerennih Povstanzev?”, 25 Kasım 2015, <https://eadaily.com/ru/news/2015/11/25/brigady-siriyskih-turkomanov-ban-dformirovaniya-umerennih-povstancev>, 07.05.2016

¹⁹ Uğur Ergen, “Suriye’deki Türkmenlerden Askeri Çatı”, Hürriyet gaz., 20 Temmuz 2015

²⁰ Ahmet Hakan, “Yedi Düvelle Savaşıyoruz” Hürriyet gaz.25.11.2015, http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/ahmet-hakan_131/yedi-duvelle-savasiyoruz_40018401, 13.05.2016.

Bayır Bucak Türkmenleri Askeri Birlikleri

Türkmenlerin bir kısmı Bayır-Bucak için mücadele etmektedir. Lazkiye bölgesinde bulunan Türkmenlere Bayır-Bucak Türkmenleri denmektedir²¹. Bölgede yaklaşık 60 Türkmen köyü bulunmaktadır. Türkmen köylerinin bulunduğu dağlık bölgenin coğrafik adı ise “Türkmen Dağları.” Türkmen Dağlarının devamında “Cebel Ekrad – Kürt dağları yer alıyor. Bu silsile İdlib ve Hama kuzey kırsalına açılıyor²².

Bayır-Bucak bölgesinde birçok askeri birlik faaliyet göstermektedir. Bu birlikler Lazkiye’nin kuzey kırsalındaki Türkmen köylerinden oluşturulan Bayır Bucak Türkmen Tugayı’na bağlıdırlar. El Kaide bağlantılı radikal İslamcı örgütler hariç Suriye çatışmasında yer alan silahlı muhaliflerin katılımıyla Aralık 2012 yılında Antalya’da yapılan toplantı sırasında Yüksek Askeri Konsey oluşturma kararı alınmıştır. Bu konseyin çatısı altında Bayır Bucak Türkmen Tugayı oluşturulmuştur. Lazkiye’nin kuzey kırsalında Türkmen Dağı bölgesinde etkin olan bu tugaya bağlı birlikler bulunmaktadır. Birliklerden bazılarının isimleri şunlardır: Nurettin Zengi, Zahir Baybars, El Huva Billa, Yavuz Sultan Selim, Fatih Sultan Mehmet, Memduh Colha, Bin Tamime, Katib El Mustafa, Fırsan Tevhid (Birleşik Süvariler), Sukurul Turkmen (Türkmen Şahinleri)²³. Tugayların her biri Suriye’nin farklı bölgelerinde faaliyet göstermekteler²⁴.

Nurettin Zengi Taburu: Bu grup ÖSO komutası altında savaşıyor ve merkezi Halep’in 25 km batısında bulunan Qaptan al-Jabal’dedir. Grubun lideri Şeyh Tevfik’tir²⁵.

Zahir Baybars: Bölgedeki İslami Cepheye bağlı birlik. Avanlı bölgesinde faaliyet göstermektedir. Nusra Cephesi ve ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) ile birlikte Esed rejim güçlerinin denetimi altında bulunan Keseb sınır kapısının ele geçirilmesinde etkili olmuştur. Komutanı Ali Şehirli.²⁶

El HuvaBilli: Lazkiye’deki en büyük ve güçlü 3 birlikten biri olduğu bildirilmektedir. Lazkiye’nin Kastav ve Beyt Mılık arasında kalan bölgelerinde faaliyet gösteriyor. Lideri Heysem Topalca²⁷.

Yavuz Sultan Selim: Sayıları 300 ile 500 arasında olduğu tahmin edilen grubun lideri Tarık Murat Sohta. Suriye krizinin patlak verdiği tarihten 1 yıl sonra eylemlerine

²¹ Bayır-Bucak Türkmenleri Kimdir?, Sabah gaz. 25.11.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/11/25/bayir-bucak-turkmenleri-kimdir>, 07.05.2016.

²² Dünya Bülteni, Suriye’deki Türkmenler, 10.12.2015, <http://www.dunyabulteni.net/haber-analiz/348451/suriyedeki-turkmenler>, 07.05.2016.

²³ Sendika.org, “Keseb Saldırısında Yer Alan Türkiyeli Cihatçılar”, 27.03.2014, <http://sendika10.org/2014/03/keseb-saldirisinda-yer-alan-turkiyeli-cihatcilar>, 08.05.2016.

²⁴ Oytun Orhan, a.g.e., s. 102.

²⁵ Nevzat Çiçek, “Suriye’de Savaşan Gruplar”, Timeturk, 22.02.2014, <http://www.timeturk.com/tr/makale/nevzat-cicek/suriye-de-savasan-gruplar.html>, 07.05.2015.

²⁶ Haberler.com, “Esed’in Elindeki Sınır Kapısına Saldırı”, 21 Mart 2014, <http://www.haberler.com/esed-in-elindeki-sinir-kapisina-saldiri-5814665-haberi/>, 08.05.2016.

²⁷ Sertaç Koç, “Hayali Komutan Avı”, Milliyet gaz. 18.11.2013, <http://www.milliyet.com.tr/hayali-komutan-avi/gundem/detay/1793702/default.htm>, 08.05.2016

başlayan çete Lazkiye’de bulunan Alevi mahallerine yaptıkları baskının görüntülerini internette yayınlarak ses getirmiştir²⁸.

Fatih Sultan Mehmet Tugay: Komutanı Mahmut Süleyman Zengin. Lazkiye-Gımam cephe hattında faaliyet göstermektedir²⁹.

Memduh Colha: Lideri Emin İbrahim. İlk lideri Mustafa Emin’in öldürülmesinin ardından gelen Usame Kadı liderliği bırakınca örgüt başına Emin İbrahim geçmiştir. Beyt Fariz Bölgesi’nde faaliyet göstermektedir³⁰.

Bin Tamime Tugay: Gımam merkezinde faaliyet göstermektedir. Nusayri köyü ile tam sınırda yer aldığı bilinmektedir³¹.

Katib El Mustafa: Lideri Muhammed Abdullah. Çömeren bölgesinde faaliyet yapmaktadır³².

FırsanTevhid (Birleşik Süvariler): Lideri Ahmet Reşit. İsapınar bölgesinde faaliyettedir bulunmaktadır³³.

Sukurul Turkmen (Türkmen Şahinleri): Lideri İbrahim Karabacak. Asker sayısı az olmasına rağmen güçlü yapılanmaya sahip askeri birlik. Nisibin’de yer aldığı bilinmektedir³⁴.

Diğer Bölgesel Askeri Birlikler

Suriye’de bulunan Türkmenler yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kimliklerini korumak ve Esed sonrası rejim içinde haklarını koruyabilecekleri bir yönetim sistemi için mücadele veriyorlar. Dağınık fakat sistematik bir şekilde yapılanmış Türkmen birlikleri stratejik olarak korunması gereken önemli noktalarda tugaylara bağlı askeri birlikler oluşturmuşlar. ORSAM raporuna göre Suriye’de Lazkiye, Halep, Rakka, Şam, Hama, Tartus illerine bağlı 6 büyük askeri birliği bulunmaktadır. Birliklerin kendine bağlı grupları mevcuttur.

Lazkiye Vilayeti Birlikleri: Lazkiye Suriye’nin en önemli stratejik bölgelerinden biridir. Türkmenler Lazkiye’nin kuzey sınırında kalan Hatay sınırına kadar Türkmenler yaşamaktadır. Lazkiye’nin kuzeyinde kalan Bucak Bayır bölgesi Türkmen birliklerinin kontrolündedir. Bu birliklerin detaylı incelemesi bir önceki bölümde ele alınmıştır.

²⁸ Aydınlık Haber Portalı, “PYD’nin Ortağı Alevi Katliamcısı”, 14 Ekim 2015, <http://www.aydinlikgazete.com/dunya/savas-sucusu-pydye-alevi-katili-ortak-h77347.html>, 08.05.2016

²⁹ Habertürk Haber Portalı, “Zengin: Bayır Bucak’ta 10 Şehidimiz Oldu”, 27 Şubat 2016, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1201875-zengin-bayirbucakta-10-sehidimiz-oldu>, 08.05.2016

³⁰ Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, “Suriye Türkmenleri: Siyasi Yapılanma ve Askeri Birlikleri”, Rapor No 150, 22 Mart 2013, s. 15, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201345_150t.pdf, 08.05.2016

³¹ İbid., s.14

³² İbid., s. 14

³³ İbid., s. 15

³⁴ İbis., s.15

Halep Vilayeti Birlikleri: Ali Beşir'e bağlı 6 askeri muhalif birlikleri vardır. Bu birlikler iki tugay altında birleştirilecektir. Halep Türkmen askeri birlikleri şunlardır: Fatih Sultan Mehmet Tugayı, Zahir Baybars Tugayı, İmadettin Zengi Birliği Halep'e bağlı Münbiç ilçesinde faaliyet göstermekte; Alparslan Birliği ise Azaz ve Cerablus arasında kalan bölgedeki Türkmen köylerin güvenliğini sağlamaktadır.

Fatihin Torunları (Ahfadul Fatih): Ali Beşir'den bağımsız hareket eden yapılanmadır. Komuta merkezi Bab-ı Limon köyündedir. Halep'e bağlı Kerpiçli ve Başlıhöyük yerleşimlerinde faaliyet göstermektedir. Halep'te Esed yönetiminin yıkılması ve özgür Suriye'nin inşası ortak amacı doğrultusunda ÖSO güçleri ile beraber savaşıyor. Birliğin komutanlığını Ahmet İbrahim yürütmektedir³⁵.

Yıldırım Beyazıt Tugayı: Komutanı Halit Göktürkmen'dir.

Sultan Abdülhamit: Lideri Muhammed Süleyman, ÖSO'ya bağlı Türkmen komutan. 11 Eylül 2012 yılında Halep'in Sakhur bölgesinde bir karakol baskınında keskin nişancı tarafından öldürülmüştür. Halep'te Esed güçlerine karşı ilk sivil direnişi 17 kişiyi örgütleyerek başlamıştır³⁶.

Humus Vilayeti Birlikleri: Humusta 7 askeri birlik bulunmasına rağmen çoğu birlikler sadece Türkmenlerden oluşan bir yapılanma değildir. Bu bölgede Türkmenler Sünni Araplarla birlikte rejime karşı mücadele etmektedir. Türkmen birlikleri ağırlıklı olarak faaliyetlerini kırsal bölgelerde sürdürmektedirler. Birliklerin merkezi Zara'dır.

Humus Kalkanı (Ketibe Dıra Humus): Humus Askeri Meclisi'ne bağlı bir yapılanma, tüm desteği Meclisten almaktadır.

Rahman Şehitleri (Şuheda er Rahman): Suudi Arabistan'dan destek almaktadır.

Hak Şehitleri (Şuheda el Hak): Katar ve Suudi Arabistan'da yaşayan Telkalaf'lı işadamları tarafından desteklenmektedir.

Fatih Sultan Mehmet: Suriye'nin en büyük muhalif askeri birliklerinden El Faruk Tugayı'na bağlıdır.

Zara'nın Özgür Askerleri: Liderliğini Albay Usame Kenan'ın yaptığı birlik Nusayri yerleşimleri ile çevrili Zara'da faaliyet göstermektedir.

Alparslan: Tulluf, Kale, Semalil ve Kızıl köylerinde faaliyet göstermektedir. Tugayın lideri Suriye ordusundan ayrılmış astsubay Abdulmuti Kahiye'dir.

Humus Türkmenleri: El Faruk Tugayı bünyesinde mücadele vermektedir³⁷.

Rakka Vilayeti Birlikleri: Rakka'da Hakkın Nuru Birliği (Enver'ul Hak) askeri birliği ve onun bir diğer kolu olan Ras el Ayn birliği faaliyet göstermektedir. Lideri Şeyh

³⁵ Aljazeera Türk Haber Portalı, "Suriye'de Silahlı Muhalefet", 10 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/suriyede-silahlı-muhalefet>, 08.05.2016, Orsam Raporu, a.g.e s. 16.

³⁶ T24 Haber Portalı, "Özgür Suriye Komutanı Muhammed Süleyman Öldürüldü", 12 Eylül 2012, <http://t24.com.tr/haber/ozgur-suriye-ordusu-komutani-muhammed-suleyman-olduruldu>, 212907, 08.05.2016.

³⁷ Orsam raporları, a.g.e., s. 16-17.

Abdullah Dede Suriye Türkmen Kitleleri ile birlikte hareket etmektedir. Urfa iline bağlı Akçakale karşısında bulunan Tel Abyad ilçesi ve ona bağlı Türkmen köylerinde faaliyet göstermektedir.

Şam Vilayeti Birlikleri: Şam’da Halit Bereket liderliğinde bulunan İmam Zahabi birliği ismini değiştirerek Türkmen Şehitleri Tugayı olarak adlandırılmıştır. Lideri Adil Orli’dir³⁸.

İdlib Askeri Birlikleri: Rıcaül Allahul Ahrar (Allah’ın Özgür Adamları). Lideri Munzir Abdullah’tır. Halep’te mücadele eden Fatih’in Torunları Tugayı ile birlikte hareket etmektedir. Halep ve civarında faaliyet göstermektedir.

Hananu Kalkanı: Araplar’ın Halit bin Velit Tugayı’na bağlı olarak faaliyet gösteren bir oluşumdur. Yaklaşık 80 kişilik bir üyesi vardır. Şukur’da güvenliği sağlamaktadır.

Özgür Türkmenler: Birlik İdlib kökenli Türkmenler’den oluşmuştur. Halep’te Seilahattin bölgesinde Arap tugaylar beraber rejime karşı mücadele vermektedir³⁹.

Rusya ve Türkiye Anlaşmazlığında Suriyeli Türkmenlerin Yeri

Suriyeli Türkmenler çoğunlukla Suriye’nin kuzeybatısında yaşıyorlar. Bu bölgede faaliyet gösteren birkaç ayaklanmacı güç, büyük ölçüde Türkiye’nin desteğinden yararlanıyorlar. Buradaki grupların baş hedefi Suriye’de Esed rejimini yok etmektir. Esed birlikleri dışında havadan Rusya’dan destek alan Lübnanlı “müttefiki” Hizbullah’ave İŞİD’e karşı da mücadele etmekte. Suriyeli Türkmenler Suriye’de karışıklıklar başlar başlamaz Esed’e karşı başkaldıran ilk etnik azınlık olmuştur. Buna gerekçe olacak birçok sebebi vardı.

Suriye’de Türkmenler Lazkiye’nin kuzeyinde Türkiye sınırlarının yakınlarında yerleşmiş bir halktır. Halep, İdlib, Humus, Tartus ve Şam’da da yerleşkeleri vardır. Suriye’de Türkmenlerin nüfusu hakkında çok net bilgiler yoktur, 1,5 ila 3,5 milyon arasında oldukları tahmin edilmektedir. Suriye’de Esed rejiminin başından beri Türkmenlerin kendi dillerinde yayın yapması ve hatta yazı yazmaları yasaklanmıştır. Suriye hükümeti ne onları ne de diğer etnik grupları, Suriyeli Arap bütünlüğüne istinaden etnik azınlık olarak kabul etmemekteydi.

Bu yüzden 2011 yılında Suriye’de karışıklıklar başlayınca elinde silahla düşman Esed rejimine karşı ilk başkaldıran etnik azınlıklardan olmuşlardır⁴⁰.

Suriyeli Türkmenler ile tarihi bağı bulunan Türkiye, Suriyeli Türkmenlere Suriye’de karışıkların başladığı 2011 yılından beri destek vermektedir. Suriye Türkmen Kitleleri ve Suriye Demokratik Hareketi gibi yapılanmalar Türkiye’nin desteği ile kurulmuştur. Türkiye’nin Türkmenlere verdiği desteği sadece tarihi bağları ile açıklamak yeterli olmazdı.

³⁸ Al Jazeera.com, “ Rejim Türkmen Köylerine Doğru İlerliyor”, 7 Mart 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rejim-turkmen-koylerine-ilerliyor>, 08.05.2016.

³⁹ Orsam Raporları, a.g.e., s. 17.

⁴⁰ BBS Haber Portalı, “Suriyeli Türkmenler Kimlerdir?”, 24 Kasım 2015, http://www.bbc.com/russian/international/2015/11/151124_who_are_turkmen, , 11.05.2016

Suriyeli Türkmenler Sadece Suriye’de değil Irak’ta da varlıkları ile Türkiye’nin stratejik ortaklığını desteklemekteler. Bu ortaklık sadece ortak düşmanları olan Esed ile sınırlı değildir. Ayrıca Kuzey sınırları ile diğer önemli sınır noktalarında da Türkiye için bir kalkan görevi yapan Türkmenler aynı zamanda Suriye’de Kürt birlikleri ile Türkiye arasında bir tampon bölge görevi yapmakta. Her iki tarafında çıkarlarının güdüldüğü bu çatışmada Türkmenlerin en büyük hedefleri varlıklarını korumaktır. Türkmenlerin Suriye ve Irak’ta kimliklerini koruyabilmeleri birçok anlamda Türkiye’nin desteğine bağlıdır. Bu nedenle Türkiye, Suriyeli Türkmenleri desteklemek ve korumak konusunda kendisini sorumlu olarak kabul etmektedir.

Rusya ve Türkiye arasındaki gerginlik Suriye’nin kuzeyinde Rusya’nın Türkmenlerle karşı hava saldırısından sonra artmaya başlamıştır. Rusya, Suriye’de saldırılara başladığı 30 Eylül 2015 tarihinden beri Suriyeli Türkmenlerin yaşadığı 17 yerleşim noktasını vurmuştur⁴¹.

Ekim ayının ikinci yarısından itibaren ve Kasım ayı boyunca Rusya, Halep’in güneyi ve kuzeyi, İdlib’in güneyi ile Lazkiye kırsalında Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Bayır Bucak bölgesinde muhaliflerin elindeki bölgeleri hedef almıştır.

Aralıktan itibaren Halep’in kuzeyi ve güneyi, Bayır Bucak ve İdlib kırsalı Rus saldırılarına maruz kalmıştır⁴².

Türkiye birkaç kez Rusya’nın Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla Suriyeli Türkmenlere karşı bombardımanın son bulması talebinde bulunmuştur. Türkiye, Suriyeli Türkmenler için Rusya ile anlaşma yoluyla uzlaşmaya çalıştığı sırada 24 Kasım 2015 yılında Türkiye hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Rusya’ya ait Rus tipi SU-24 model uçağı Türk F-16 jetleri tarafından düşürülmüştür. Uçak Suriye’nin kuzey batısında Türkmen köyü Bayır Bucak yakınlarında düşürülmüştür. Düşürülen uçaktan kurtulmayı başaran pilotlar Türkmen Ordusu tarafından havada vurularak öldürülmüştür⁴³. Hatay Türkmen 2’nci Sahil Tümen Komutan Yardımcısı Alpaslan Çelik, pilotları paraşütlerle inerken vurduğunu açıklamıştır⁴⁴.

Uçak krizi iki ülke arasında hem ekonomik hem siyasi anlamda etkilemiştir. Türkiye, Rus savaş uçaklarının Suriye’de Türkmen bölgesine yaptığı bombardımanın ardından Rusya’ya nota vererek, “Sınır güvenliğimiz fiilen ihlal edilirse angajman kurallarımızı uyguluyoruz” uyarısı yapmıştır⁴⁵.

⁴¹ GrigoriyArotsev, “Naletı Na Siriyskih Turkmen Usuglublayut Konflikt RF i Turziyi”, Deutsche Welle Haber Portalı, 27.11.2015, 11.05.2016.

⁴² Anadolu Ajansı, “Rusya’nın Suriye’ye Müdahalesinin 100 Günlük Bilançosu”, 11.01.2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-suriyeye-mudahalesinin-100-gunluk-bilancosu/503507>, 11.05.2016

⁴³ Milliyet.com.tr, “Uluslararası Basından Düşürülen Savaş Uçağı ile İlgili ilk Yansımalar”, 24.11.2015, <http://www.milliyet.com.tr/uluslararasi-basindan-dusurulen/dunya/detay/2152752/default.htm>, 12.05.2015

⁴⁴ Haberler.com., “Türkmenler Paraşütle Atlayan Pilotları Havadayken Vurmuş”, <http://www.haberler.com/pilotlardan-birinin-muhafifler-tarafından-7905781-haberi/>, 12.05.2016.

⁴⁵ Sabah.com.tr., “İşte Türkiye’nin Düşürdüğü Rus Uçağı, 24.11.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/11/24/iste-turkiyenin-dusurdugu-rus-ucagi>, 12.05.2016

Sonuç

Tunus’la başlayıp Suriye ile devam eden Arap Baharı Suriye’de başta şiddetsiz gösteri ve protestolar ile başlamıştır. Fakat Esed güçlerinin protestoları aşırı şiddet içeren hareketlerle bastırmaya başlamasıyla halk silahlara sarılmıştır. Suriye’de Esed rejimi ile çatışanların sayısı Suriye’deki etnik azınlıkların durumunu net olarak göstermektedir. Rejim güçlerine karşı savaşan Suriyeli isyancılar çok sayıda farklı gruplara ayrılmıştır. Şu anada Suriye’de sayısı 100.000’i bulan muhalif savaşçıların 1000 ila 1200 gruba bölündüğü düşünülmektedir.

Suriyeli Türkmenler büyük ölçüde Suriye’nin ikinci büyük azınlığını oluşturmalarına rağmen kimliklerini ve haklarını hiçbir zaman özgürce yaşayamamışlardır. Esed rejimi Arap birliği fikri ile Türkmenler dâhil hiçbir azınlığı millet olarak saymamıştır. Gündelik hayatta Türkmen olarak adlandırılmalarına rağmen resmi kayıtların hiç birinde Türkmen adıyla geçmemektedir. Türkmenlerin Suriye’de geri plana itilmişlik durumları, yaşantılarının her safhasında karşılarına çıkmış, hakları ezilmiştir. Suriye’de başlayan Esed karşıtı hareketler Türkmenler için özgürlük ve onuruyla yaşam için bir fırsat hareketi olarak yansımıştır. Bu yüzden savaş cephelerinin ön saflarında yerlerini almışlardır.

Esed sonrası zeminde haklarını sürdürmek için savaşın gölgesinde mücadelelerini sürdüren Türkmenler geniş çapta Türkiye’den destek almaktalar. 2012 yılında Türkiye’nin desteği ile Suriyeli Türkmenler Kitleleri ve Suriye Türkmenleri Demokratik hareketi güçlerini birleştirerek Suriyeli Türkmenleri siyasi kanadını oluşturmuşlardır. 2013 yılında Suriyeli Türkmenler Meclisi kurulmuştur. Meclisin kuruluşu tüm Türkmen gruplaşmaların bir çatı altında toplanması için uygun bir zemin olmuştur. Aynı zamanda Türkmen muhalefetin hem Suriye’de hem de uluslararası arenada tek temsilcisi olarak stratejik hedeflerini belirleme ve taleplerini dile getirme imkânını oluşturmuştur. Suriye’de çeşitli bölgelerde yaşayan Türkmenlerin temsillerinin yapılması için 42 kişilik meclis içinde vilayetlere göre temsilci dağılımı yapılmıştır. Suriyeli Türkmenler meclis aracılığıyla Esed sonrası birleşik “yeni Suriye” vizyonunda Türkmen kimliğini temsil edecek bir platform oluşturmak için çabalamaktadır. Suriyeli Türkmenlerin hem siyasi hem askeri sahalarda verdikleri mücadeleleri “Yeni Suriye” içinde siyasi temsilcilerini oluşturmak ve ulusal birlik çerçevesinde siyasi faaliyetlerde bulunmak vardır. Ayrıca Suriye’deki Türkmenlerin bir diğer amacı, Suriye’nin her türlü ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamı içerisinde yer alması için gereken kurumsal alt yapıları oluşturmak ve bunun sürekliliğini sağlamaktır. Son dönemlerde bu yönde önemli gelişmeler ve yol kat etmişlerdir. BM Suriye Özel temsilcisi De Mistura 4 Suriyeli Türkmen temsilci ile bir araya gelerek Suriyeli Türkmenlerin talep ve stratejik hedeflerinin belirleyen 15 maddelik bildirgeyi kabul etmiştir. Bu Suriyeli Türkmenlerin ilk üst düzey karşılanması olmasıyla birlikte varlıkları ve kimlikleri ile ilgili sıkıntı ve talepleri en üst düzeyde duyurulmuş BM’nin kayıtlarına geçmiştir⁴⁶. Bu gelişme bugüne kadar Suriyeli Türkmenlerin verdikleri mücadelelerin en önemli sonucu olmuştur. Esed sonrası özgür ve demokratik Suriye içinde diğer etnik kitleler ile barış ve eşitlik içinde yaşamak için hem siyasi hem askeri cephelerde büyük mücadele

⁴⁶ Abdurahman Mustafa, a.g.e, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2015610_orsambrief27say%C4%B1%C4%B1.pdf, 13.05.2015

veren Türkmenlerin çabası yavaş da olsa emin adımlarla ilerlemeye doğru gitmektedir. Suriye'nin kaderinde aktif rol alan Suriye Türkmenleri sadece kimliklerini korumak için değil çatışmalar sonrası Suriye'nin ülke bütünlüğünün korunması için de canla başla savaşmaktalar. Bu yönde kurulan Suriye Türkmenler Ordusu IŞİD ve Rusya ile çatışmaları sırasında büyük kayıplar vermesine rağmen haklı davalarını ellerinden bırakmadan Suriye'nin tüm bölgelerinde yer alan tüm cephelerde savaşlarını devam ettiriyorlar.

SURİYELİ HİRİSTİYANLAR

Hüseyin ÇELİK*, Uğur C. ÖZGÖKER**

Giriş

Ortadoğu üç büyük dinin ortaya çıktığı bölgedir ve bu dinler bölgeyi şekillendiren en önemli etken olarak önemini korumaktadır. Bölgenin hep etnik hem dini-mezhepsel olarak karışık yapısı siyasal, toplumsal ve ekonomik olaylara sahne olmuştur. Bu karışık yapı çeşitli arayışlara neden olmuş ve bunun sonucunda çeşitli karışıklıklar yaşanmıştır ve günümüzde de yaşanmaya devam etmektedir. Suriye etnik ve dini olarak bölgenin en karışık olduğu ülkelerden biridir. Suriye’de üç büyük dinle birlikte etnik ve mezhepsel çeşitlilik mevcuttur. Bölgede en eski din Musevi dinidir. Museviler İsrail kurulduktan sonra kendi ülkelerinde toplanmışlardır. Üçüncü din olan İslamiyet’in bu bölgede yayılmasıyla birlikte Hristiyanlar azınlıkta kalmışlardır. Aslında Hristiyanlığın çıkışı bu bölgede gerçekleşmiştir. Bu bölümde Hristiyanlığın, yayılışı dini ve toplumsal yapısı Suriye’deki gelişmeler dâhilinde incelenmiştir.

Hristiyanlığın Doğuşu ve Bölgedeki Gelişimi

Hristiyanlığın yayılışı Antakya’da pagan kökenli insanların Hristiyanlığı kabul etmeleri ile başlamıştır¹. Hristiyanlık tarihindeki dönüm noktası, isimleri bilinmeyen Yahudi kökenli Hristiyanların Antakya’da İsa’yı Yunanlılara, yani paganlara tebliğ etmeleri ile olmuştur². Pavlus, Yahudi yasası olmaksızın yalnızca İsa’ya inanç temelinde olmak üzere insanları Hristiyanlığa kabul etmiştir. O’na göre Hristiyan cemaati, daha önce ayrı olduğunu düşündüğü etnik ve dini cemaatlerin birleşmiş olduğu bir cemaat idi. Anadolu’ya ve doğu Avrupa’ya İsa’yı, Kudüs dışındaki/diayasporadaki Yahudilere tanıtmak maksadıyla seyahatler yapmıştır³.

Hristiyanlığı Helenistik entelektüel dünyaya yerleştirmek isteyen hareketler, Hristi-

* Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Aydın, Fuat (1998) Hristiyanlık, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17, 340-358., 340.

² Ae, s.341.

³ Ae., s.342.

yan mirasının açık bir şekilde Yahudi özelliklerini ortadan kalkması ya da değiştirilmesi hususunda önemli bir rol oynamışlardır. Yeni Hristiyanlar Helenistik düşünce şekillerini kullanmışlardır. Hristiyan organizasyonun modeli, Yunan medeni yapılanmasına çok şey borçludur. Yahudi örneğini uygun olarak yapılanmış olan ortak liderlik yerine, birbirine bağlı her biri bir piskoposun liderliği altında olan yerel hiyerarşik bir sistem ortaya çıkmıştır⁴.

Antakya bu yayılmanın önemi yerlerinden birisiydi. Antakya’da bir kilise kuran ilk Hristiyanlar iki ayrı ırktan oluşuyordu: Birincisi, Yahudiler, ikincisi ise Romalı Paganlardı. Yani, Yahudilikten Hristiyanlığa gelenler, putperestlikten Hristiyanlığa gelenler⁵. Ortaçağ döneminde Pavlos’un papazları, Roma İmparatorluğu’nun bütün eyaletlerinde Hristiyanlık propagandası yaptılar. Batı Roma ve Doğu Roma’da insanlık derin bir huzursuzluk içerisindeydi. Bu ortamda zulüm gören ve huzursuz olan kimseler “kurtuluş ümidi” haline gelen Hristiyanlık inancına yöneldiler. Taraftarları artık imparatorun ve beşeri sistemin otoritesine değil, İsa’nın yeryüzündeki hakimiyetinin (Tanrı Devleti’nin kurulması) yakın olduğunu savunuyorlardı. Hristiyanlar ile Roma imparatorları arasındaki mücadele 325 yılında İmparator Kostantin’in Hristiyanlığı kabulüne kadar sürmüştür⁶.

İmparatorluk barbar akınları sonucu olarak parçalanmasına rağmen; Hristiyanlık devletin yaşadığı bu kadere maruz kalmadı ve devletin yıkılmasının yol açtığı otorite boşluğunu; en az onun kadar organize bir yapıya sahip olan Roma merkezli Hristiyanlık doldurdu. Daha önce Hristiyanlığı bir şekilde kabul etmiş olan barbarlar, beraberlerinde getirdikleri ve Roma kilisesi tarafından heretik olarak kabul ettikleri inançlar zamanla yerini Katolik inanca bıraktı⁷.

Erken dönem Hristiyanlıkta havarilerle ilişkilendirilen, onlar tarafından kurulduğu kabul edilen Kiliseler hususi bir statüye sahipti. Bu yerlerin büyük kısmı, İskenderiye, Antakya, Kudüs imparatorluk merkezinin Roma’dan İstanbul’a kaymasıyla İstanbul. İstanbul önce bu Hristiyanlık merkezlerinden biri olarak kabul edildi. Sonra da, eşit olsalar da onun aralarında birincil bir yeri olduğu resmen ilan edildi⁸. Antakya Kilisesi zamanla Suriye veya Süryani Kilisesi olarak tanınmıştır. Bu kiliseyi oluşturan millet, yani Aramiler de “Süryaniler” diye adlandırılmıştır⁹. Süryaniler, Aramiler’in torunu ve onların soylarını devam ettirmektedir¹⁰. Süryaniler hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde her zaman “Kadim Süryaniler” ya da “Arami Süryaniler” olarak bilinmişlerdir¹¹.

⁴ Ae., s.343.

⁵ Aydın, Mehmet. (2003). “Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hristiyanlığına Bir Bakış”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15: 5-16, s.8.

⁶ Kılıç, Remzi (2006) Misyonerlik ve Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, *TÜBAR-XIX-/2006-Bahar*, s.330.

⁷ Aydın, age., s.344.

⁸ Ae., s.345.

⁹ Ürek, Melki, (2013). Süryaniler’in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı, *Milel ve Nihal*, 10 (2), 95-112, s. 103.

¹⁰ Ae., s.98.

¹¹ Ae., s.99.

Doğu Hristiyanlığının konumu Müslüman Arapların 642’de Mısır ve Suriye’ye fet-hetmeleriyle değişti. Zaman geçtikçe Hristiyanlığın bu ana yurdunun insanlarının büyük bir kısmı yeni ortaya çıkan İslam dinini kabul etti¹².

Yunan Hristiyanlığı da kuzeylere doğru genişlemeyi sürdürdü. 988’de Hristiyanlık Kieve’de resmi olarak ilan edildi. Bölgenin tamamına nüfuzu birkaç yüzyıl daha sürmüş olsa da, Rus Hristiyanlığının temelleri atılmış oldu. Yeni Slav kiliseleri ortaya çıkmakla birlikte imparatorluğun, Akdeniz ülkelerinde eyaletleri yavaş yavaş imparatorluktan kop-tular. Buraların Hristiyan halkı da yeni dini, İslam’ı din olarak kabul etme hususunda Mısır ve Suriye Hristiyanlarını takip ettiler. Doğu ve Batı arasındaki kültürel ve siyasi ayrılık artarken Doğu ve Batı Kiliseleri de iki farklı dünya haline geldi¹³.

On altıncı yüzyıldan itibaren Batı Hristiyanlığı üç dal halinde görünmektedir. Ken-disini “Katholik/evrensel” olarak düşünen muhafazakar formülasyonu, ulusları Roma piskoposunun yönetimi altında uluslar üstü bir Kilise anlayışının yaptığı gibi erken dö-nem Hristiyanlıkla kurumsal devamlılığı iddia etmektedir. “Üç yalnızca” ile Protestan formülasyon, birçok Katolik özelliği aslında sonradan ortaya çıkmış şeyler olduğunu ve bunların Havarilerin öğretileriyle bir ilişkisinin bulunmadığını ileri sürdü.¹⁴

Üçüncü formülasyon, Katolik ve Protestanların Anabaptist olarak adlandırdıkları formülasyondur. Bunlar Konstantin’den beri Batı Hristiyanlığının temelini oluşturan Ki-lise ve Devletin sınırlarının hem hudut olduğu kabulüne meydan okudular. Anabaptistler Protestanlığın kurtuluş anlayışını son sınırlarına götürerek ve Kiliseyi kişisel inanca sahip olanlarla özdeşleştirerek Kilise ile Devlet arasındaki bağı kopardılar. Böylece takibata uğrayan erken dönem Hristiyanlığını yeniden inşa ettiler. Bu süreçte de, bilincin özgür-lüğü anlayışının ortaya çıkmasına sağladılar¹⁵.

Doğu ve Kuzey Avrupa’da yaşayan Slavlar, Bizans imparatorlarının gönderdiği misyonerler sayesinde Hristiyan olmuşlardır. Slav-Ruslar, Kiev şehri ve çevresinde 862 yılında “Rusya Devleti”ni kurmuşlardı¹⁶. Sırbistan, Bulgaristan ve Rusya art arda büyük oranda Hristiyanların ikamet ettikleri yerler haline geldiler. Bu kiliseler eski Konstan-tinople/İstanbul modelinde organize edildiler ve Avrupa’nın gücüne meydan okumaya tamamen hazırıldılar. 1204 yılında batıdan gelen Haçlılar Konstantinople’u yağmaladılar ve buradaki kiliselere saygısızlık ettiler. Bu olay Doğu ile Batı arasında yüzyıllar süren güvensizliğin/düşmanlığın ortaya çıkmasına ve Doğunun Müslümanların fethine giden yolun kolaylaştırılmasını sağladı¹⁷.

15. yüzyıldan sonra coğrafi keşiflerin artmasıyla Avrupalı Hristiyanlar dini tüm dünyaya yaymaya başladılar. Misyonerlik faaliyetleri de, bazı cihetlerden Avrupa’nın

¹² Aydın, age., s.345.

¹³ Ay..

¹⁴ Age., s.347.

¹⁵ Ay., s.347.

¹⁶ Kılıç, a.g.e., s.330.

¹⁷ Aydın s.348.

genişlemesinin bir yönünü oluşturmaktadır. Misyonerlik hareketleri Hristiyanlığın yayılması görevini üzerlerine aldılar¹⁸.

Yeniçağda XVI. yüzyıldan itibaren, “Yeni Dünya” denilen Amerika Kıtası’nın keşfi ile Katolik kiliseleri; İspanya, Portekiz ve Fransa’nın yeni ele geçirdiği bölgelere misyonerler gönderdiler. Böylece Orta ve Güney Amerika ile Antiller ve bu arada Filipinler’de Hristiyan olmuşlardır. Hristiyan misyonerler bu dini Uzakdoğu’ya kadar propaganda ederek; Japonya, Çin ve Hindistan’a kadar uzanmışlardır¹⁹.

Kadıköy Konsili’nde Doğu Ortodokslar’ın görüşü olan “Mesih’in tam Tanrı ve tam insan doğası” ile ilgili ortaya atılan doktrin farklılığı nedeniyle Antakya Süryani Kilisesi Batı kiliseleri birliğinden kopmuş ve ayrılmıştır. Kilisemiz, başlayan yeni süreçte bu güçlerin baskı, zulüm, siyasi dayatma ve içi boş vaatleriyle bölünmelere maruz kalmıştır. Süryani toplumunda başlayan bu kopmalara Nasturiler, Melkitler, Maruniler ve Keldaniler örnek verebilir²⁰. Katolik Süryani kilisesinin ortaya çıkışı, inanç merkezli bir ayrılıktan ziyade, patriklik seçiminde yaşanan anlaşmazlığın bir sonucudur. 1782’de Süryani Kadim Patrikliği seçiminde, üç kişi patriklik iddiası ortaya çıkmış; ancak bunlardan Mardin’li Mateos piskoposların desteği ile patrik seçilmişti. Bunun üzerine patrik seçilemeyen diğer iki adaydan, Mihayel Carve, Suriye’ye geçerek buradaki Katolik misyonerlerle temasa geçmiş ve Papa tarafından, daha önce çeşitli vesilelerle Katolikliğe geçmiş ancak, müstakil Katolik bir patrikliği bulunmadığından, önceden bağlı oldukları patriklik içinde varlıklarını devam ettiren Süryanilere Patrik olarak atamasının bir sonucu olarak, Süryani Katolik Kilisesi 1782’de teşekkül etmiş oldu. Ancak, Osmanlı devleti tarafından müstakil bir millet olarak tanınmaları ancak 1830’lı yıllarda olmuş ve bağlı bulundukları Ermeni Patrikliğinden ayrılarak müstakil bir varlık kazanmaya başlamışlardır²¹.

Hristiyanlar tarihinde Kudüs kilisesinden sonra Antakya kilisesi kurulmuş ve bu kilise Suriye, Mezopotamya ve Anadolu’da başlıca doğu bölgesinden sorumlu bir kilise haline gelmiştir. Bu kilise üçüncü yüzyılda bağımsız bir kilise statüsüne kazanıncaya kadar Mısır’daki İskenderiye Antakya Süryani kilisesi bölgeyi merkez edindi ve Arami ile Keldani ırkına mensuplarını bir araya getiren dini hareket olarak oluşturuldu²². Süryaniler çeşitli nedenlerden dolayı Helenik hakimiyeti kabul etmeyerek Roma Katolik kilisesine bağlanmışlar ve Ortodoks oldukları için kendilerini Katolik Süryanilerden ayırmak için “Kadim Süryaniler” olarak adlandırmışlardır²³. Kendilerini Grek ve Latin Hristiyanlardan ayırarak kendilerini doğulu Hristiyanlar Bizans tarafından İran, Suriye ve Irak’taki Hristiyanlar tarafından kullanılmıştır²⁴.

¹⁸ Ae., s.349.

¹⁹ Kılıç, age, s. 331.

²⁰ Ürek, s. 109.

²¹ Age., s.89.

²² Albayrak, Kadir (2011) Günümüz Ortadoğu Coğrafyasında Süryaniler, Ortadoğu Yıllığı, İstanbul: Babil, s.619.

²³ A.g.e., s.620.

²⁴ Ay.

Süryani kelimesi (Syrian) günümüz İngilizcesinde Suriye ve Suriyeliler için dini anlamda Hristiyanlığın bir mezhebini anlatmak için kullanılmaktadır²⁵. Bunlar: Süryani Ortodoks Kadim Kilisesi (Ana Kilise), Süryani Nesturi Kilisesi (Doğu Patrikliği), Süryani Melkit Kilisesi (Rum Ortodoks Antakya Patrikliği), Süryani Maroni Kilisesi (Antakya Patrikliği), Süryani Keldani Kilisesi (Babil Patrikliği), Süryani Katolik Kilisesi (Antakya Patrikliği), Süryani Melkit Kilisesi (Rum Katolik Antakya Patrikliği), Süryani Protestan Kilisesi²⁶.

Nüfus

Suriye’de hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar ve hem de az sayıda Museviler yaşamaktadır. Hristiyanlar önemli bir grup olmasına rağmen sayılar iki milyon bazı kaynaklara göre de bu sayıyı aşan nüfusu ile bir etnik güç durumundadır. Bölge Roma İmparatorluğu tarafından Hristiyanlığı kabul eden bu dini grup dünyadaki Hristiyan mezheplerin mozaiği görünümündedir. Bölgede Ortodoks, Katolik, Ermeniler ve birlikte Asuriler, Keldaniler, Süryaniler, Maruniler (Hristiyan Araplar), Latinler ve Protestanlardan oluşan bu grupların Suriye’nin her yerinde yaşadıkları görülmektedir²⁷.

Osmanlı’dan göç eden Ermeniler ve ile Irak’tan göç eden Asuriler Yirminci Yüzyılda Hristiyan nüfusunun artmasına neden olmuşlardır. Özellikle Halep kentinde 160.000 civarı Hristiyan yaşamaktadır. 1943 yılında Suriye’deki üç milyona yaklaşan nüfusun 400.000’i Hristiyanlardan oluşmaktaydı ve bu rakam genel nüfusun yüzde on altısına tekabül ediyordu. 1950’li yıllar ile birlikte Arap milliyetçiliğini artması ve sosyalist rejimin başlaması bu nüfusun Lübnan ve başka ülkelere göç etmelerine neden oldu. En fazla göç Halep’ten olmuştur. Bölgede yaşayan Halep Ermenileri Lübnan’a, Batı ülkelerine ve Ermenistan’a göç etmişlerdir²⁸. Müslümanların gittikçe nüfusunun artması ve göç hareketleri 1995 yılında yapılan nüfus sayımında Hristiyan nüfusunun 945.600 de çıktığı, fakat Suriye nüfusuna oranının ise yüzde 6, 4’e düştüğü görülmektedir. Bazı kaynaklara göre nüfusun yüzde onunu oluşturan Hristiyanlar bölgelerde dağınık halde yaşamaktadırlar. Nicholas Van Dam’ın yazdığı kitapta ise 1960’larda Hristiyan toplumunun %14,1’lerde olduğu görülmektedir. Bütün bu kaynaklar Hristiyan nüfusunun gittikçe azalmakta olduğu ve bölgede toplam nüfusa göre etkisiz oldukları görülmektedir. Üstelik Rum Ortodoks, Rum Katolik, Ermeni Ortodoks, Ermeni Katolik, Suriyeli Ortodoks, Suriyeli Katolik, Asuri, Keldani, Maruni, Latin ve Protestan mezhep gruplarından oluşan²⁹ heterojen yapı bu etkisizliği daha fazla artırmaktadır. 1995 yılında yapılan sayımda Hristiyan nüfusun yarısının Rum Ortodoks olduğu(503.000) tespit edilmiştir³⁰. Günümüzde Suriye nüfusu-

²⁵ Ay.

²⁶ Age., s.621.

²⁷ Kodaman, Timucin ve Haktan Birsal, Arap Baharı Rüzgarında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliğe: Bir Suriye Paradoksu, Vizyoner Dergisi, Y.2012, C.4, S.7. s.17-29, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, s.21.

²⁸ Orhan, Oytun Kaos ve Otoriterlik İkileminde Suriye Hristiyanları, Ortadoğu Analiz, Temmuz 2012, Cilt 4, Sayı: 43, Ankara, Seta, s.11-12.

²⁹ Van Dam, Nikalaos Suriye’de İktidar Mücadelesi, İstanbul, 200, İletişim, s. 17-18.

³⁰ Orhan, Oytun Kaos ve Otoriterlik İkileminde Suriye Hristiyanları, Ortadoğu Analiz, Temmuz 2012, Cilt 4 Sayı: 43, Ankara, Seta, s.13.

nun %10'unun Hristiyan olduğu tahmin edilmekte ve bunun da çoğunluğunu Süryani Ortodokslar, Rum Ortodokslar ve Ermeniler oluşturmaktadır. Hristiyanlar çoğunlukla Şam, Humus ve Lazikiye'de yaşamakta, dini hoşgörü ve ibadet hürriyetinden serbest bir şekilde istifade etmektedirler. Suriye'nin Melula kasabası Şam'a 50 kilometre mesafede bulunan ve halen İsa'nın konuştuğu dil sayılan Aramice'nin konuşulduğu bir Süryani yerleşim alanı olarak bilinmektedir. Dağlık soyutlanmış bir yer olma özelliği taşıyan köyün bu sayede dilin korunmasına katkı sağladığı söylenmektedir. Burada Aziz Pavlus'un öğrencisi kabul edilen, önceden Yahudi iken daha sonra Hristiyanlığa geçen Aziz Tekla'nın da türbesi bulunmaktadır³¹.

Hristiyanlar iyi eğitilmiş olmalarına rağmen 1950'lerdem itibaren devletin resmi dini İslam olarak kabul edilmesi nedeniyle iktidar kademelerinde fazlaca yer alamamışlardır. Bir ara Hristiyan Faris Huri başbakanlığa getirilmiş fakat bu durum bir daha tekrarlanmamıştır³². 1963 yılında Baas Partisi iktidara geldikten sonra Hristiyanlar devrim konseyinde yeteri kadar temsil edilmemelerine rağmen yine de hükümet ve Orduda üstü düzeyde temsil edilme fırsatını yakalamışlardır. 1982 yılından 1996 yılına kadar Suriye'de Süryani kökenli bakanlar görev yapmıştır³³. Bu bölgede özellikle Lübnan'da Batı ülkelerinde yoğun bir göç yaşanmıştır.

19. yüzyılın başlarından itibaren Amerikan misyonerler Suriye'ye karargâhlar kurmuşlar, bu çerçevede 1820'li yıllarda günümüzde Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak bilinen Suriye Protestan Koleji öğrenci almaya başlamıştır. Daha sonra İngiliz ve Fransız Protestan ve Katolik misyonerler de bölgede etkin olmaya başlamışlardır³⁴.

1877-1924 yılları arasında çok sayıda Süryani ve Lübnan'lı Hristiyan Amerika'ya göç etmiştir. Bunlar Süryani Ortodokslar, Süryani Katolikler ve Lübnan'lı Maronilerden oluşuyordu. Süryanilerin 1970'lerin sonlarına doğru Amerika'ya göçleri büyük bir ivme kazanmıştır. Günümüzde New Jersey, Detroit, New York gibi şehirlerde yoğunlaşmış durumdadırlar³⁵.

Suriyeliler Baas rejimi döneminde Noel, Paskalya gibi Hristiyanların özel günleri Suriye'de resmi olarak kutlamışlardır. Hristiyanlar, Suriye'de hayatın her alanında varlık göstermiştir. Mikhael İlyan ve Tefvik Şamiyya gibi siyasetçiler, Hava Kuvvetleri Komutanı Vadih Mukabari gibi askeri yetkililer, Constantine Zureyk ve George Toemeh gibi akademisyenler, Hanna Malik gibi yöneticiler ve Colette Khury ve Hanna Mina gibi yazarlar Suriye tarihinde sosyal ve siyasi arenada varlık göstermişlerdir. Hristiyanlar ayrıca yine bir Hristiyan olan Mişel Eflâk'ın Baas Partisi'nde de görev almışlardır. Örneğin, eski Cumhurbaşkanı Hafız Esed'in sözcüsü Gubran Kourieh de bir Hristiyan idi³⁶.

³¹ Albayrak, age., s.625.

³² Ay.

³³ Albayrak, age, s.624.

³⁴ Ae., s.625.

³⁵ Ay.

³⁶ Dinçer, Osman Bahadır ve Gamze Çoşkun, Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak, USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, Ankara: USAK Raporları, No: 11-04 Mayıs 2011, s. 7.

Suriye’de Hristiyanların yaşadıkları yerler şu şekildedir: Şehirlerde ve kıyılarda Grek Ortodoks Hristiyanlığı kırsal ve dağlık bölgelerde gelişen Süryani Hristiyanlığı aynı zamanda Marunilik olarak adlandırılmaktadır³⁷.

Bölgede Meydana Gelen Gelişmeler

Müslümanlığın yayılması sırasında karşılaştıkları Hristiyanlar zaten Suriye bölgesinde yaşıyorlardı ve iki mezhebe ayrılmışlardı. Birincisi günümüzde Antakya Süryani Ortodoks kilisesi olarak bilinen Kadıköy konsülü karşıtı olan Süryani kilisesi, ikincisi ise günümüzde Antakya Rum Ortodoks kilisesi olarak adlandırılan Kadıköy karşıtı konsülün taraftarı Süryaniler yani Melkitler idi³⁸.

Bölgede yaşanan siyasi gelişmeler karmaşık etnik yapıdan etkilenmiş, yıllar boyu aynılaştırmaya yönelik etnik girişimler devam etmiştir. Dünyadaki çift kutuplu yapıdan bölge önemli derecede etkilenmiş ve Batıdan yana veya Sovyetler birliğinden yana şekilde ülkeler bloklarda yerlerini almışlardır. Bu aşamada Suriye, Sovyetler birliği blokunda yer almıştır. Suriye’de önemli sayıda olan Sünnilerin batı bloğunu tercih etmesine rağmen oluşan Suriye devleti seküler milliyetçi bir anlayışa sahip olmuş ve doğu bloğunda yer almıştır. Bu partinin kurucularından biri olan Mişel Eflak’ın Rum Ortodoks olması ve basit Dağları’nda Ordu’da üst makamlarda Hristiyanların da diğer azınlıklar gibi temsil edilmesi bu tercihin uzantılarından olmuştur³⁹. Baas Partisi iktidarında Suriye’de Hristiyanlar bu seküler milliyetçi anlayıştan yararlanarak kiliselerde özgürlükçü faaliyet göstermişler ve toprak satın almışlar, ayrıca dini faaliyetlerini devam ettirme fırsatı elde etmişlerdir. Okullarda ve kiliselerde dini eğitim devam etmiştir. Fakat 1967 yılında yürürlüğe giren kanun ile devlet ve dini okulların müfredatlarını iktidar kontrol etmeyi sürdürmüştür. Suriye’deki siyasi yapının 2000’li yıllarda itibaren değiştiği görülmektedir. Suriye’de 2000’li yıllarda gelen demokratik rüzgar, 2010’lu yıllarda tersine dönmüştür.

Suriye’de en önemli gelişmeler Baas Partisi iktidarında olmuştur. 1966 yılında iki Nusayri subay tarafından Hafız Esed ve Salah Cedit yapılan darbeye Baas Partisi iktidarı ele geçirmiştir. Partinin kurucularından Hristiyan Mişel Eflak ülkeden kovulmuş ve partinin hakimiyeti Nusayri, Durzi ve İsmaili mezheplerce ele . Hafız Esed’in 1970 yılında ortasını enterne etmesiyle Esed tek başına partiye hakim olmuştur. Bu yıldan itibaren azınlıkta bulunan Nusayrilerin çoğunluğu elde ettikleri görülmektedir. Aslında İran ile aynı mezhep yapısından ve doğu bloğunda yer alınmasından kaynaklanan ilişkiler uzun yıllar batının bu bölgeye karışmamasına neden olmuştur. Suriye’de iktidar sindirme, katliam ve diktatörsel tarzlar dahil her türlü yola başvurmuş ve iktidarını 2000 yılları taşımayı başarmıştır. İsrail’in 1982 yılında Lübnan işgal etmesiyle birlikte başlayan sorunlar Suriye’ye taşınmış ve Lübnan’daki etnik gruplar ile bağlantılar kurularak Suriye bölgede güç mücadelesine dahil olmuştur. Lübnan’daki özellikle daha önce Suriye’den göç eden Hristiyan milisler bu mücadelede İsrail’i desteklemişlerdir. Sovyetler Birliği’nin desteklediği için desteğini alan

³⁷ Albayrak, age., s.624.

³⁸ Ay.

³⁹ Dinçer ve Coşkun, age., s. 13.

Suriye'nin bu bölgede doğu bloğunu temsil ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Suriye, Batı'nın gücünü arkasına alan İsrail'in Hristiyan kartını engellemeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Suriye Hristiyan nüfusuna karşı Hristiyan General Mişel Aoun liderliğindeki grubu 1990 yılında yenerek Lübnan üzerinde hakimiyet elde etmiştir⁴⁰. 2005 yılından sonra batının özellikle Fransa'nın girişimleriyle Lübnan'ı terk etmiştir⁴¹.

Hafif Esed'in 2000 yılının da ölümü ve yerine geçen oğlu Beşşar Esed'in geçmesi ile babasının kurduğu azınlık iktidarı ve hakimiyeti devam etmiştir. 2000'li yılların başlarında Suriye'de bir bahar havası oluşturulmuş ve sonbahar olarak adlandırılan bu dönemde çeşitli demokratik ve ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. 2010 yılına gelindiğinde başlayan halk hareketlerinden Suriye önemli derecede etkilenmiştir. Birçok etnik ve dini nüfusu bir arada barındıran ve azınlık idaresi çözülmeye başlamış, ardından iç savaş tüm ülkeye yayılmıştır. Baas rejiminin Şab bölgesinde kısıtlanması ve Suriye'nin diğer bölgelerinde ise hâkimiyetini kaybetmesi üzerine Esed başka seçenekler aramaya başlamıştır. Esed'in bu duruma bulduğu çare: Klasik hale gelmiş doğu bloğu girişimidir. Suriye, İran ile iyi ilişkilerinden yararlanarak yardım istemiş ve ardından Rusya ile bağlantı kurmuştur. Aslında diğer Arap Baharının yaşayan ülkelerin tersine bu kadar parçalanmasına rağmen Baas iktidarını devam ettirmesi iktidara önemli bir avantaj kazandırmıştır. Bu avantaj halen birçok ülke tarafından Suriye'de Baas rejimin dünyada tanınmaya devam etmesidir. Suriye'de Baas iktidarı bu kartı iyi kullanmış ve halen iktidarını sürdürmesi sayesinde Rusya'nın sürece dâhil olmasını sağlamıştır. Rusya'ya verilen hava ve deniz üssü, diğer ayrıcalıklar Rusya'nın batıya kendisini göstermesine imkân hazırlamıştır. Baas rejimi, Rusya ile İran ile birlikte Birleşmiş Milletler'in daimi üyesi olan Çin'i de sürece dahil ederek Suriye hakkında karar çıkartılmasını engellemiş ve bu yolla Batının elini iyice zayıflatmıştır.

Son zamanlarda Suriye'de yaşanan belirsizlik ve muhalefetin gittikçe artan İslamî söylemleri ülkede yaşayan Hristiyanları her geçen gün Esed yönetimine daha çok yakınlılaştırdığı gözlenmektedir. Halep'teki Ortodoks Süryanilerin dini önderi Yuhanna İbrahim, Beşşar Esed'i desteklediğini açıklamıştır.⁴² Irak'ta ve Mısır'da Hristiyanların karşılaştıkları sıkıntılar yüzünden Suriye'deki Hristiyanlar ve Süryaniler ülkedeki istikrarın bozulmasından kaygı duyduklarını dile getirmekte, Hristiyanlara yönelik saldırıların arttığını, bazı kiliselerin ateşe verildiğini söylemektedirler⁴³. Bu kapsamda Suriye devlet başkanı Beşşar Esed Hristiyan din önderleriyle bir araya gelmiş, görüşmelerde bulunmuş ve Hristiyan din adamları hükümete destek verdiklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan 2011 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Halep Süryani Metropoliti Yuhanna İbrahim, "Suriye'de dini özgürlüklerimiz Türkiye'de olduğundan daha fazla. Daha rahatız Vakıflarımızı ve mülklerimizi istediğimiz gibi yönetiyoruz. Okullarımız serbest, kiliselerimizden vergi, elektrik parası bile alınmıyor" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur⁴⁴.

⁴⁰ Ataman, Muhittin, Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, No: 6, Nisan 2012 Ankara, SETA, s. 17.

⁴¹ A.e., s.17.

⁴² Albayrak, age., s.625.

⁴³ Ae., s.625-626.

⁴⁴ Ay.

Körfez ülkeleriyle Türkiye somut şekilde Esed'e muhalif bir tavır almış, fakat bu durum uzun vadede bir işe yaramamıştır. Rusya ile Çin son olaylar karşısında Esed rejimine destek verdiği görülmektedir. Bu bölümü yazıldığı tarihte Esed ve dolayısı ile Baas rejiminin Suriye'deki iktidarını sürdürdüğü ve bölgedeki gelişmelerden bu durumun devam edeceği anlaşılmaktadır. Suriye'deki son gelişmeler dini cemaatlerin etkisini kaçınılmaz hale getirmiştir. Özellikle ülkeden kaçan milyonlarca göçmenin yerleştiği ülkelerde de bir takım sorunlar yaşanması bölgedeki karmaşayı dünyanın birçok yerine taşımıştır. Ülkede yaşayan her on kişiden biri olan Hristiyan cemaati bu gelişmelerden etkilenmiş ve nüfusu %14'lerden yüzde onların altına düşmüştür. Günümüzde Suriye'deki Hristiyan mevcudiyeti ve nüfus hareketlerine bakıldığında bu gelişmelerden olumsuz etkilendiği görülmektedir.

Sonuç

Hristiyan günlük konuşma dili Arapça olmasına rağmen etnik olarak Rum, Ermeni, Asuri, Keldani, Maruni ve Latinlerden oluşmaktadır. Ortodoks, Katolik ve Protestan mezheplerinden oluşmakta olan topluluk ağırlıklı olarak Halep, Cerablus, Ayn El Arab, Tel Abayat gibi yerleşim bölgelerinde yaşamaktadırlar. Ermeni Hristiyanların önemli bölümü Halep, Kamışlı ve Haseke de yaşamaktadır. Bunların önemli bölümü 1915 Ermeni Tehcir'inden sonra bu bölgelere yerleştirilmiştir. Hristiyanlar Özgür Suriye Ordusu'nda uzak durmuşlar, örtük olarak Baas rejimini desteklemişlerdir. Günümüzde bu bölgede yaşayan Hristiyanların göç nedeniyle sayıları önemli derecede azalmıştır ve küçük, fakat Hristiyan topluluğu önemli bir dini azınlık olma halini sürdürmektedirler.

ORTADOĞU VE SURİYE’DE TERÖR ÖRGÜTLERİ

Huriye YILDIRIM*

Giriş

Terörizm, geçmişİ ilk medeniyetlere kadar uzanan bir olgu olmasına rağmen güvenlik çalışmalarında farklı zamanlardaki gelişmelerle ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda küresel ve teknolojik gelişmeler ile ideolojik yorumlamalar terörizmin tanımını ve niteliğini doğrudan etkileyen unsurlardır.

Soğuk Savaş’ın ardından komünizmin yerine küresel tehdit unsuru olarak aşırı ve İslamist cihadist terör örgütlerinin gösterilmesi, uluslararası arenadaki güvenlik algılamalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bugün küresel aktörlerin dış ve güvenlik politikalarında terörle mücadele kapsamında aşırı ve cihadist örgütler üzerinde titizlikle durulmaktadır. Bu noktada eskiden devletten devlete yöneltilen tehdit algılamaları bugün, “devlet-altı oluşumlardan devletlere” şeklinde değişerek daha asimetrik bir hal almış ve eski güvenlik politikalarında bir değişikliği elzem kılmıştır.¹

İnsanlık tarihi açısından büyük önem taşıyan ve yüzyıllardır küresel gelişmelerde ağırlık sahibi olan Ortadoğu, sahip olduğu nitelikler itibariyle cihadist örgütlenmeler için de önemli bir yaşam alanı konumundadır. Bilhassa 11 Eylül ve Arap Baharı süreci sonrasında bölgeye yönelik politikalarına ağırlık veren ve bölgede mühim çıkarlar peşinde olan küresel aktörler, burada cihadist terör olgusuyla karşı karşıya gelmektedir. Ortadoğu’da siyasi ve ekonomik nitelikli büyük çıkarları önemseyen bu küresel aktörler, cihadist terör örgütlerine karşı bir savaş açmış gözükseler de zaman zaman kimi terörist grupları kendi eylemleri için de kullanmışlardır.

Günümüzde tüm dünyanın dikkatini üzerine çeken Ortadoğu’nun genel özellikleri kapsamında terörizm olgusu ve güncel gelişmeleri incelemeyi amaçlayan bu çalışma başlıca iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde terörizm kavramı açıklanmaya çalışılarak tarihsel süreçte geçirdiği değişimler araştırılmıştır. İkinci bölümde ise öncelikle terörist gruplar için Ortadoğu’nun neden elverişli bir yaşam alanı olduğu sorusuna cevap aran-

* Akdeniz Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler A.B.D. Doktora Öğrencisi.

¹ Ahmet Küçükşahin, Tamer Akkan, “Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 5.5 (2007), s. 41.

mıştır. Bu amaçla Ortadoğu'nun jeostratejik ve demografik nitelikleri ile son dönemdeki siyasi gelişmeler terörist oluşumlar perspektifinden analiz edilmiştir. İkinci bölümün sonunda ise son dönemde hem Ortadoğu bölgesinde hem de küresel çapta derin güvenlik endişeleri yaratan başlıca terörist oluşumların tarihçesi, liderleri, faaliyet alanları ve diğer aktörlerle ilişkileri açısından incelenmiştir.

Terörizm: Tanımı ve Değişen Niteliği

Soğuk Savaş ve 11 Eylül 2001 sonrasında uluslararası camiada terörizm ve terörizm tehditlerine karşı çözüm arayışları artmıştır. Daha önceki dönemlerde asimetrik olmayan tehditler üzerinde yoğunlaşan politikacı ve güvenlik uzmanları; yeni dönemdeki güvenlik sorunlarına, eski kalıplarla daha fazla çözüm üretemeyeceklerini anlamışlardır.² Bu anlamda Soğuk Savaş sonrası çok kutuplu sistemde genişleyen ve derinleşen güvenlik algısının meydana gelmesiyle birlikte, yeni bir tanımlama ve çözüm metotları geliştirmenin elzem olduğu ortadadır.

Terörizm kavramı yüzyıllardır bilinen bir olgu olmasına rağmen, son dönemde geçirdiği teknolojik ve ideolojik değişimler nedeniyle yeniden tanımlanıp, hakkında bir sistematğin oluşturulması ihtiyacı doğmuştur. Jeffrey Simon tarafından yapılan bir çalışmada 200'den fazla terörizm tanımı olduğu saptanmıştır³. Bu nedenle terörizmin genel geçer bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Ancak en çok atfı yapılan tanımlar incelendiği zaman terörizmin bir takım değişmez özelliklere sahip olduğu da ortadadır. Bu unsurlar: (1) siyasi bir amaç, (2) şiddet ve korku yaratmak, (3) belli bir insan grubu üzerinde korku unsurunu yaratacak propagandadır⁴.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sayfasında 11 Eylül sonrasındaki dönemde terörizm ve terörist örgütlerde gözlenen değişim şu şekilde özetlenmiştir:⁵

- “Terör örgütleri, teknolojinin ve açık toplumların sunduğu imkanlardan yararlanarak daha seri, icabında birbirinden bağımsız ve küçük hücreler şeklinde hareket edebilir hale gelmiştir.
- Dikey otoriter yapı yerine, belli bir hedef doğrultusunda daha gevşek yatay örgütlenme modeline geçilmiştir.
- Terörizm, artan ölçüde sivil hedeflere yönelmekle daha öldürücü ve acımasız hale gelmiştir.

² Haluk Özdemir, “11 Eylül: Post-Modern Savaşın Miladı Ya Da Dış Politika Mücadelelerinin Görünmeyen Boyutu” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7.1 (2002).

³ Simon, J. D. (2001), *The terrorist trap: America's experience with terrorism*, Bloomington: Indiana University Press.

⁴ Merrai, Ariel (1993), *Terrorism as a Strategy of Insurgency*. *Terrorism and Political Violence*, 5, 4. S213-251.

⁵ *Günümüzde Terörizm Olgusu*. <http://www.mfa.gov.tr/gunumuzde-terorizm-olgusu.tr.mfa> internet adresinden 12.02.2016 tarihinde edinilmiştir.

- İntihar eylemleri, sivil toplumun günlük hayatını aksatarak, psikolojik etkisi yüksek saldırılar haline gelmiştir.
- Dinsel motifler artan ölçüde kullanılmaya başlanmıştır.
- Sınır-aşan örgütlü suç grupları ile terör örgütlerinin ilişkileri daha da sıkılaşmıştır.
- Terörün finansmanı için daha önce görülme-yen yasal, yarı-yasal yöntemler ve araçlar kullanılmaya başlanmıştır.
- Mümkün olan en fazla zayıata yol açmak için kitle imha silahlarını ele geçirmek bir amaç haline gelmiştir.”

Yukarıda da değinilen 11 Eylül sonrasında terörizmde fark edilen somut değişikliklerin kökenini küreselleşme ve Batı’nın giderek artan üstünlüğünde aramak doğru olacaktır. İletişim ve ulaşım alanında büyük avantajlar sağlayan enformasyon devrimiyle dünyanın bir ucundan diğer bir ucuna ticari ve ekonomik girişimlerin kolayca yapılması mümkün olmuştur. Ayrıca Fordist üretim tarzı esnek üretime dönüşerek sermaye üretimini emeğin ve maliyetin en ucuz olduğu ülkede yapmaya başlamıştır. Sermayenin küreselleşme, sınırları aşan üstünlüğü ve uluslararası iş gücü piyasalarını oluşturmasıyla emek, bu yeni sistemde daha kırılgan bir niteliğe bürünmüştür.⁶ Böylece sömürülen, işsiz kalan ve yoksullukla mücadele eden geniş halk kitleleri “mazlumun hakkını savunduğunu” iddia eden radikal dini söylemlere sahip liderlerle refaha erişebileceklerini düşünmüştür⁷.

1970’lerden sonra giderek vahametini arttıran bu ortamda, kapitalist, modern, zengin ve Hristiyan Batı ile barbar, eğitimsiz, fakir ve Müslüman olarak tanımlanan Doğu arasındaki çatışmalarda derinleşmiştir⁸. Bu noktada Doğu’daki çoğunluğu Müslüman ülkeler ile Üçüncü Dünya ülkelerinde toplumların sömürülmesi, siyasi ve ekonomik sistemlerden dışlanıp aşağılanması’nın nedenini Hristiyan Batı’da aranması yaygın hale gelmiştir⁹. Bu tutum daha da ileri götürülerek mevcut siyasal sistem ve onu yöneten Batılıların İslam düşmanı olduğu ve bu aktörlerle topyekun mücadele edilmesi gibi birtakım radikal fikirler de ortaya atılmaya başlanmıştır. 1990’ların başında Tunus ve Mısır gibi ülkelerde etkinlik göstermeye çalışan birtakım radikal cihadist örgütlenmeler hükümet güçleri tarafından bastırılmıştır. Bu cihadist grupların üyelerinin bir kısmı mevcut düzene adapte olmaya çalışırken daha radikal olanları kendilerini yer altına çekerek diğer ülkelerdeki radikal örgütlerle iletişim kurmaya başlamıştır¹⁰. Böylece uluslararası bir cihadist örgüt yapılması ortaya çıkarak mevcut küresel güvenlik algılamalarının değişimine yol açmıştır.

⁶ Paul Wilkinson, *Terrorism versus democracy: The liberal stateresponse*, Taylor & Francis, 2011.

⁷ Tétreault, M. A., & Denemark, R. A. (Eds.). (2004). *Gods, guns, and globalization: religious radicalism and international political economy* (Vol. 13). Lynne Rienner Publishers.

⁸ ER, Kemal. (2015). Üretim ilişkileri Temelinde Modernizm ve Post-Modernizmin Azgelişmiş Ülkeler Üzerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 413-453

⁹ Wilson, R. (1997). *Economics, ethics and religion: Jewish, Christian and Muslim economic thought*. New York: New York University Press.

¹⁰ King, S. J. (2007). Sustaining Authoritarianism in the Middle East and North Africa. *political science quarterly*, 122(3), s.433-459.

Burada cihadist grupların gündeme gelmesiyle radikal terör alanında çalışan araştırmacılar arasındaki “İslami, İslamcı ya da cihadist terörizm” gibi kavramlar hakkındaki tartışmaya da değinmek yerinde olacaktır. Birçok araştırmacı ve politikacı “İslami Terör” kavramına şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü buradaki “İslami” kelime “İslam’a özgün ya da İslam’a ait” manası taşımaktadır. İslam dininin hiçbir şekilde terör kelimesi ile yanyana gelemeyeceğinden hareketle “İslami Terör” söyleminden kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna karşın “İslamcı” kelimesi ise doğrudan bir siyasi kimlik ya da amacı belirttiğinden dolayı bazı yazarlar tarafından “İslamcı Terör” kavramının kullanılabileceği savunulmaktadır. Son olarak ise Kur’an-ı Kerim’deki “Cihad” kavramının siyasi kimliğe bürünmüş hali olduğu iddia edilen “cihadist” kelimesi de genel olarak kabul görmektedir. Böylece İslam kelimesinin terörizmle bir arada tutulmayacağını düşünen birçok araştırmacı “Cihadist Terör” terimine yazılarında yer vermektedir.

Ortadoğu’da Terörizm ve Başlıca Terör Örgütleri

19. yüzyıldan itibaren Ortadoğu çeşitli aktörlerin çıkarları çerçevesinde çok sayıda savaş ve çatışmaya sahne olmuştur. Devletler arası disiplinli ordular tarafından yürütülen savaşların yanı sıra terör örgütleri de Ortadoğu’daki gerginliği körükleyen unsurlardandır. Ortadoğu bölgesinde terörizmin varlığını çok sayıda etkene bağlamak mümkündür. Bilhassa 11 Eylül saldırılarının ardından küresel çapta değişen terörizm olgusu Ortadoğu’daki güvenlik algısı ve çalışmalarını da daha girift hale getirmiştir.

Ortadoğu’da terörizm olgusunu ortaya çıkaran faktörler bölgenin genel karakteristiği çerçevesinde şekillenmektedir. Bilindiği gibi birçok dini ve etnik grubun yaşam alanı olan Ortadoğu bu sosyo-kültürel çeşitliliğin avantajdan çok dezavantaja dönüştüğü bir coğrafyadır. Çünkü zengin kaynaklara sahip olması hasebiyle jeostratejik anlamda küresel güçlerin ilgisini çeken Ortadoğu’daki bu gruplar çeşitli aktörlerin çıkarları çerçevesine bölge düzenini sarsacak eğilimler gösterebilmektedir.¹¹ Özellikle sömürgeciliğin en fazla yaşandığı dönemlerde böl-yönet politikalarını vahşice uygulayan Batılı güçlü devletler Ortadoğu’daki etnik ve dini gruplar arasındaki farklılıkları ön plana çıkararak burada kendi çıkarlarını destekleyecek unsurlar yaratmak istemiştir. Kolonyal dönemin hemen ardından yapılanan postkolonyal dönemde de yine bu aynı aktörler daha önceki devirlerde kurduğu sistemlerin ve sosyo-kültürel unsurların kendilerine sağladığı serbesti çerçevesinde politikalarını sürdürmeye devam etmişlerdir.¹² Zengin kaynakların yanı sıra Ortadoğu bölgesinin üç semavi din olan İslam, Musevilik ve Hristiyanlık için kutsal kabul edilen yerleri sınırları içerisinde barındırıyor olması da bölgedeki çıkar politikalarını çoğu zaman şekillendiren bir unsur olagelmıştır. Bilhassa radikalizmin daha sık gündeme geldiği son yıllarda birçok küresel ve bölgesel aktör maddi ve siyasi çıkarlarını, bölgedeki dini unsurlarla kamufle ederek yeni bir güvenlik sorunsalını ortaya çıkarmaktadır.

¹¹ Richard J. Chasdi, *Tapestry of terror: A portrait of Middle East terrorism, 1994-1999*, Lexington Books, 2002.

¹² Iliya F. Harik, “The ethnic revolution and political integration in the Middle East.”, *International Journal of Middle East Studies*, 3.03 (1972): 303-323.

Ortadoğu'daki terörizmin kaynağını biraz daha detaylı incelersek karşımıza yıllardır çözilemeyen birtakım sorunlar çıkmaktadır. Yıllarca çeşitli diplomatik girişime rağmen çözilemeyen İsrail-Filistin sorunu bu konuda en başı çekmektedir. Hem İsrail hem de Filistin ile beraber onu destekleyen diğer Müslüman kesimler diplomatik yolla elde edemediği amaçlarını terörize eylemlerle kazanmaya çalışmaktadır. İsrail kuruluşundan önceki yıllarda birçok Yahudi İngiltere'ye karşı düzenlediği terörist saldırılarla uluslararası gündeme oturmuştur. Sonraki yıllarda da İsrailliler, Araplarla karşılıklı olarak çeşitli formlarda ve farklı örgütler altında terörist eylemler gerçekleştirmeye devam etmiştir.¹³ Arap devletlerin Ortadoğu'da liderliği elde etme amacı da bölgedeki terörist eylemler için bir başka gerekçedir. Arap liderler kendi çıkarlarına engel olarak gördüğü unsurlara karşı doğrudan ya da dolaylı olarak terörist saldırılar düzenlemekten çekinmemektedir. Bilhas- sa 11 Eylül ve Arap Baharı sonrasında Arap liderlerin bu amacı daha da belirginleşmiş ve bölgedeki terörizm olgusu bu yönde yeni bir şekil almıştır.

Ortadoğu devletlerinin birçoğu büyük bir genç nüfusa sahiptir. Çok fazla genç nüfusa sahip olan ancak yeterli eğitim ve istihdam olanakları sağlamayan bölge devletlerinde siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar sık sık büyük krizlere yol açmaktadır. Nitekim Arap Baharı sürecinde de bu demografik ve ekonomik nedenler büyük bir rol oynamıştır. Bölge devletlerinin bu dezavantajından yararlanmak isteyen çeşitli terör örgütleri de geçim sorunu yaşayan ve yalnızlık psikolojisine sahip gençler arasından yeni üyeler kazanabilmiştir.

Son yıllarda Ortadoğu ülkelerinde yukarıda bahsedilen genel nedenler çerçevesinde çok sayıda terörist örgüt faaliyet göstermektedir. Kimi zaman örgüt liderlerinin kişisel ideoloji ve amaçlarını, kimi zamanda bölgesel ve küresel örgütlerin çıkarlarını dolaylı yoldan garanti altına almak isteyen bu terörist yapılanmalar çok sayıda sivil can ve mal kaybına yol açarak bölge devletlerinin çözüm bulamadığı bir problemler zinciri örmektedir. Aşağıda Ortadoğu'daki güvenlik algılamaları açısından önemli görülen belli başlı terör örgütlerinin amaçları, ideolojileri, etki ve faaliyet alanları, üye profili ve başlıca eylemleri özet şekilde verilerek son dönemde bölgede şekillenen terörizm olgusunun genel hatları ve niteliklerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

1) El Kaide:

SSCB'nin Afganistan işgali sonrasında 1988 yılında kendisini mücahit olarak adlandıran militanlar tarafından selefi cihadist ideolojide kurulmuştur. El Kaide'nin kurucusu ve ilk lideri Usama Bin Ladin'dir. Usama Bin Ladin'in önceleri SSCB'ye karşı silahlı mücadeleleri yönetmesine karşın daha sonra hedefine ABD yerleşmiştir. Örgüt, Körfez Savaşı sırasında ABD'nin Suudi Arabistan üslerinden faydalanmasına tepki olarak hem Riyad hem de Washington yönetimine karşı büyük tepkiler göstermiş; öncelikle Ortadoğu'da sonrasında ise küresel ölçekte ABD ve Batı karşıtı cihadist grupları kurucusu olduğu El Kaide terör örgütü çatısında toplamaya çalışmıştır.¹⁴

¹³ Derek Gregory, "Palestine and the" War on Terror" *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24.1 (2005): 183-195.

¹⁴ Jason Burke, *Al-Qaeda: the true story of radical Islam*, IB Tauris, 2004.

Suriye, Lübnan, Afganistan, Somali, Batı Afrika, Gazze, Sınai Adası ve Avrupa'da çok sayıda kolu olan örgütün Usama Bin Ladin'den sonraki lideri Ayman el-Zevahiri'dir. Dünya çapında önemli eylemler gerçekleştirmiş Taliban, Jemaah İslamiyah, Özbekistan İslami Hareketi, Abu Sayyaf, Kafkas Emirliği, Mısır İslami Cihadı gibi örgütler El Kaide'nin müttefiki konumundadır. Ancak Daeş'in küresel alanda güçlenmesinin ardından El Kaide'ye bağlı bazı gruplar Zevahiri komutasından ayrılarak Daeş ile birliktelik sağlamaya başlamışlardır. El Kaide ile yollarını ayıran örgütlerin bazıları şunlardır:¹⁵

- Ensar Dine
- Abu Sayyaf
- Kafkas Emirliği
- El Murabitun
- İslami Cihad Birliği
- Ansar al-Islam
- Fetih El-Islam
- İslami Cemaat
- Fas İslami Mücadele Örgütü

Daeş'ten önce dünyanın en zengin terör örgütleri listesinin başında bulunan El Kaide'nin finansal kaynakları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Önceleri Usama Bin Ladin'in kişisel mal varlığı ile kaçakçılıktan kaynak sağlayan örgüte S. Arabistan, Kuveyt, Yemen gibi Arap ülkelerindeki sempatizanlarından da büyük miktarda destek sağlanmış- tır. El Kaide'nin bu zenginliği ve küresel çaptaki ünü sayesinde dünyanın farklı bölgele- rinden küçük cihadist örgütlerin birlikte hareket etmek istediği şemsiye bir yapı olarak görülmektedir.

El Kaide'ni küresel ölçekte ses getiren başlıca eylemleri şunlardır:

- 11 Eylül 2001 ABD'deki Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi saldırıları
- Kasım 2003 İstanbul saldırısı
- Ekim 2000 Aden Körfezi saldırısı
- 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki ABD Büyükelçiliklerine karşı düzenlenen bombalı saldırılar
- Kuzey ve Batı Afrika'daki çeşitli gruplar aracılığıyla düzenlediği saldırılar
- 1997'de Doğu Avrupa'da Mostar'da bombalı araç saldırısı
- Ayrıca Afganistan, Çeçenistan, Somali, Yemen, Afganistan, Pakistan, Tacikistan, Suriye, Irak ve Mağrip bölgelerindeki savaşlarda da El Kaide ve bağlantılı grup- lar aktif rol oynamışlardır.

¹⁵ James Blitz, "A Threat Transformed", F, nancial Times, 23 Ocak 2010.

2) İslami Mağrip EL Kaide Örgütü (AQIM):

1990'lardan SSCB ile mücadeleden dönen Cihadistler, Afrika'da yeni terörist yapılanmalar oluşturmaya başlamıştır. 1990'larda Usame Bin Ladin ve yandaşları tarafından kurulan Silahlı İslamik Grup (GIA) Cezayir hükümetine karşı savaşmıştır. Ancak bu grup içinde çıkan ayrılıklar sonrasında 1998'de Cezayir Selefi Çağrı ve Muharebe Grubu (GSPC) kurulmuştur. 2005 yılında bu örgüt isim değiştirerek İslami Mağrip El Kaide örgütü olarak anılmaya başlanmıştır¹⁶. Bu arada 2003 yılında GIA bünyesinde savaşan Droukdel olarak bilinen Musab Abdülvadud da örgütün yeni lideri olmuştur. Bu tarihten sonra genellikle Kuzey Afrika ve güneyinde etkinlik gösteren örgüt, Tunus ve Mali'de yoğun eylemler düzenlenmiştir. Örgütün hedefinde daha çok ABD, Fransa ve İspanya'nın bölgedeki çıkarları ile bu aktörlerle yakın ilişki içerisindeki yerel elitler yer almaktadır. Geniş etki alanı çok sayıda militanı ve finansman kaynakları ile AQIM Afrika bölgesindeki en eski cihadist terör örgütü özelliğini taşımaktadır.¹⁷ 2012'de Mali'nin kuzeyinde Mokhtar Belmokhtar tarafından kurulan, Tuareg ve Arap militanlardan oluşan El Murabit-un örgütü de AQIM'dan ayrılan bir koldur. 2015 yılının bahar ayında bu örgütün liderlerinden Adnan Ebu Valid Sahravi yayınladığı bir video mesajında DAESH ile birlik-teliklerini açıklamıştır. Ancak bundan hemen sonra Belmokhtar bu iddiayı yalanlamıştır.

3) DAESH

Sünni cihadist bir terörist örgüt olan Daesh, IŞİD ve ya Deaş olarak da anılmaktadır. Daesh 1990'ların sonundan itibaren çeşitli liderlerin yönetimi ve örgütlenmelerin evrilmesi sonucunda günümüz şeklini almıştır. İlk olarak ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından Irak'a gelerek buradaki cihadist örgütlenmelerle iletişime geçen Ebu Musab Zerkavi, "Cema'at el-Tevhidvel-Cihad" olarak adlandırdığı örgütü kurmuştur. Çok kısa sürede farklı milletlerden binlerce üyeye sahip olan Zerkavi, 2004 yılında bir isim değişikliğine giderek örgütün "İki Nehir Arası El Kaide" manasına gelen "Tanzim El Kaide bi Bilad er-Rafideyn" olarak anılmasını tercih etmiştir.¹⁸ Bu dönemde Zerkavi'nin örgütü EL Kaide'nin Irak ve Mezopotamya kolu olarak faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Temmuz 2005'te Zerkavi, El Kaide lideri Zevahiri'ye yazdığı bir mektupta ABD'nin Irak'tan çıkarılması, mücadelenin Irak'ın seküler bölgelerine yayılması, Arap-İsrail çatışmasına müdahil olunması ve neticede halifelğin kurulması olarak dört başlıklı bir eylem planından bahsetmiştir. Birçok küçük grup da Zerkavi'nin bu planına uygun eylemler düzenlemeye çalışmıştır. 2006 yılının başında Zerkavi, iyice genişleyen örgütünün adını "Mücahidin Şura Konseyi" olarak değiştirerek diğer tüm cihadist grupları kendi kontrolünde birleştirmeyi amaçlamıştır. Mücahidin Şura Konseyi döneminde Irak'ın Azamiye, Kazimiye ve Ebu Garip bölgelerine kadar genişleyen bir kontrol alanına sahip olunmuştur. Ancak 2006 yılının sonunda Zerkavi'nin ABD hava saldırısında ölmesi sonucunda örgütün yönetiminde bir değişiklik yaşanmıştır. Zerkavi'nin yerine geçen Ebu Hamza el-Muhacir Irak

¹⁶ Filiu, J. P. (2015). Jihadism in North Africa: A House of Many Mansions. Adelphi Series, 55, 97-112.

¹⁷ ZacharyLaub, Jonathan Masters, "Al-Qaeda in the Islamic Maghreb (AQIM)" *Council on Foreign-Relations*, 8 Ocak 2014.

¹⁸ Peter Harling, "Etatislamique, un monstre providentiel", *Le Mondediplomatique*, 9 (2014): 19-19.

ve çevresinde Şiilerin etkinliğini arttırması sonucunda yeni stratejiler izlemeyi gerekli görmüştür. Hem ABD hem de Şiilerle daha güçlü mücadele edebilmek adına El-Muhacir, bölgedeki bazı Sünni grupları da kendi bünyesine dahil ederek örgütünün adını “Irak İslam Devleti” olarak ilan etmiştir. El Muhacir, Irak İslam Devleti’nin başına Ebu Ömer el-Bağdadi’yi getirmiş kendisi de Savaş Bakanı olarak faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁹

Arap Baharı’nın başlamasıyla birlikte Irak İslam Devleti yeni stratejiler uygulamaya koyulmuş; ABD’nin de Irak’tan ayrılmasının yarattığı rahat ortamda daha fazla saldırı eylemleri düzenlenmeye başlanmıştır. Örgüt bünyesinde bulunan Suriyeli savaşçılar Bağdadi tarafından Suriye’ye gönderilerek bu bölgede de bir etkinlik alanı sağlanması amaçlanmıştır. Bu planlarla yapılırken Bağdadi El Kaide merkez yönetimiyle de işbirliği etmiş ve Suriye’deki yapılanmaya “Cebhet’un Nusrali Ehli’ş Şam fi-Sahat’il Cihad” (kısaca “Nusret Cephesi”) denilerek başına da Fatih Ebu Muhammed el-Ceylani getirilmiştir. Kısa süre sonra Suriye cephesinin giderek güçlenmesi el Bağdadi’de endişelere yaratmıştır. El Bağdadi’nin Nusret Cephesi’nden kendisine biat etmesini talep etmesi El Kaide merkezinin müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Zevahiri’nin Bağdadi ve El Ceylani’nin Suriye ve Irak’ta ayrı ayrı kalarak iki örgüt halinde mücadele etmesini söylemesi, Bağdadi’nin El Kaide’ye yönelik cephe almasıyla sonuçlanmıştır. Sonrasında Suriye’ye gelen Bağdadi Nusret cephesinin silah ve mal varlıklarına el koyarak burada “Irak ve Şam İslam Devleti”ni ilan etmiştir.²⁰ Bağdadi Irak’ta Maliki’nin Şiileri kayıran Sünnileri baskı altına alan yönetiminden bunalan Sünni Arapların da desteğini alarak Irak’taki gücünü daha da arttırmıştır. Temmuz 2014 itibariyle ise bir hayli kuvvetlenen örgüt Bağdadi’yi halife ilan ederek “İslam Devleti” olarak adını değiştirmiştir. Ancak örgüt, Arapça adının Latince okunuşunun kısaltılmasıyla “Daeş” olarak adlandırılmaktadır.

Günümüzde sahip olduğu petrol kaynaklarının da etkisiyle dünyanın en zengin terör örgütleri arasında gösterilen Daeş dünya çapında gerçekleştirdiği eylemleriyle küresel çapta bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. Daeş’in son yıllarda gerçekleştirdiği başlıca eylemleri şunlardır:

- Ekim 2009’da Bağdat’taki bombalı saldırı sonucunda 155 kişinin ölümüne, 721 kişinin yaralanmasına; Aralık’taki diğer bir bombalı saldırıda ise 127 kişinin ölümüne ve 448 kişinin yaralanması yol açmıştır.
- Bağdat’taki saldırılar 2010 yılında da devam ederek toplamda yaklaşık 90 kişinin ölümüne yol açmıştır.
- Ayrıca Haziran 2010’da Irak Merkez Bankasına yapılan saldırıda 18 kişi yaşamını yitirmiştir.²¹
- 2013 yılı itibariyle El Nusra ile rekabete giren Daeş bu Suriye bölgesinde etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. 2013’te ayrıca Ebu Gureyb hapishanesi basılarak çok sayıda mahkum serbest bırakılmıştır.

¹⁹ Recep Tayyip Gürleri Ömer Behram Özdemir, “El Kaide’den post-Kaide’ye dönüşüm: IŞİD”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 1.1 (2014).

²⁰ Jennifer Cafarella, “Jabhat al-Nusra in Syria” **Middle East Security Report** 25 (2014).

²¹ “GunmenattackIraqicentral bank”, <http://www.bbc.com/news/10304652> (Erişim 21.04.2016).

- 11 Mayıs 2013'te Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde düzenlenen, 52 kişinin yaşamını yitirdiği saldırı Daesh tarafından üstlenilmiştir.
- 10 Haziran 2014'te Daesh Musul'un kontrolünü ele geçirmiştir. 11 Haziran 2014'te ise Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu Daesh tarafından ele geçirilerek, Başkonsolos ile birlikte 49 kişinin alıkondduğu bildirilmiştir.
- Sonraki tarihlerde Paris, Suruç, Brüksel ve Ankara'da gerçekleştirilen ve çok sayıda insanın yaşamını yitirdiği saldırılar da Daesh tarafından üstlenilmiştir.

4) El Nusra

Örgüt daha önce Bağdadi ile birlikte mücadele eden Ebu Muhammed el-Ceylani tarafından Suriye'de Beşer Esad yönetimini ortadan kaldırarak burada şeriate dayalı bir devlet kurma amacıyla kurulmuştur. Suriye ve Lübnan'da etkili eylemler düzenleyen El Nusra, El Kaide'ye bağlılığını açıklamıştır.²² El Nusra, Daesh'in yanısıra Hizbullah gibi Şii terörist gruplarla da mücadele etmektedir.

2013 yılında Bağdadi ile yollarını ayıran El Nusra Suriye ve çevresinde önemli noktalarda etkinlik sahibidir. Esad'ın ya da Hizbullah lideri Nasrallah'ın öldürülmesi durumunda büyük bir para ödülü verebileceğini açıklayan El Nusra Rusya tarafından yok edilmesi gereken önemli bir hedef olarak gösterilmektedir. Bu amaç kapsamında Moskova yönetimi tarafından yapılan birçok hava saldırısında El Nusra öğeleri hedef alınmaktadır. Son dönemde Türkiye-Rusya arasındaki düşürülen savaş uçağı tartışmalarında da El Nusra örgütünün adı sıkça geçmiştir.

El Nusra örgütü bazı Körfez ülkelerinden yüklü miktarda finansal destek almaktadır. Ayrıca El Kaide ve Horasan Grubundan da el-Ceylani'ye önemli destekler gelmiştir. El Nusra'nın elinde bir kısmı yabancı savaşçılar tarafından getirilmiş önemli ağır makineli silahların yanında büyük etki potansiyeline sahip sarin gazının bulunduğu bilinmektedir.

5) Hizbullah:

İsrail'in Lübnan'ı işgali ardından Lübnan merkezli Şii grup, İran'ın da desteğiyle Hizbullah'ı kurmuştur. Hizbullah'ın şu andaki lideri Hasan Nasrallah'tır. Örgüt ABD tarafından 1997 yılında yabancı terörist örgütü olarak tanınmıştır. Hizbullah örgütü İran ve Suriye ile yakın temas halindedir. Aynı zamanda Lübnan Şiiileri üzerinde de önemli etkisi mevcuttur.²³ Lübnan parlamentosunun 128 sandalyesinden 12'si Hizbullah'ındır. Hizbullah 12 İmamcı görüşlere sıcak yaklaşan, 12 imam olmadan sadece İmameti kabul edenlere ise ılımlı yaklaşan siyasi bir partidir. Bunun dışında Hizbullah örgütü Filistin menşeli birçok terörist örgütü finansal, eğitim, teknik veya ideolojik açıdan desteklemektedir. Siyasi ve askeri faaliyetlerinin yanında Hizbullah Lübnan ve çevresinde birtakım hayır işleriyle de ilgilenerek halkın sempatisini çekmeye çalışmaktadır.

²² Tim Arango, Anne Barnard, Hwaida Saad. "Syrian Rebels Tied to Al Qaeda Play Key Role in War." *New York Times* (2012): 1-5.

²³ Jacob Hoigilt, "Islamism, Pluralism and the Palestine Question: The Case of Hizbullah 1." *British Journal of Middle Eastern Studies* 34.2 (2007), s.123-136.

Hizbullah'ın en ses getiren aktiviteleri şöyle özetlenebilir:

- 1983'te Beyrut'ta Amerikan Elçiliği bomba yüklü kamyonlarla bombalanmıştır.
- 1984'te yine Beyrut'ta Amerikan Büyükelçiliği ek binası bombalanmıştır.²⁴
- 1985'te bir yolcu uçağı kaçırılmıştır.
- 1992'de Arjantin'deki İsrail Büyükelçiliği bombalanmıştır.
- 2000'de üç İsrail askeri rehin alınıp akabinde öldürülmüştür.
- Suriye iç savaşında önemli pozisyonlarda mücadele edilmektedir.

6) Hamas:

Hamas Ortadoğu'da birinci İntifada'nın başında 1987 yılında Müslüman Kardeşler'in Filistin kanadı olarak Şeyh Ahmed Yasin, Abdülaziz el Rantisi ve Muhammed Taha tarafından kurulmuştur. Şeyh Ahmed Yasin 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda mülteci konumuna düşmüş, yıllar sonra eğitim için gittiği Kahire'de Müslüman Kardeşler'e katılmıştır. Filistin bağımsızlığı için girdiği mücadeleler sonunda İsrail tarafından yok edilmesi gereken bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır.

Şeyh Ahmed Yasin'in kurduğu Hamas ile benzer amacı güden Filistin Kurtuluş Örgütü ile zaman zaman aralarında çatışmalar da gözlemlenmektedir. Hamas silahlı mücadelelerin yanında Gazze ve çevresinde okul, hastane yapımı, gençlik eğitimleri gibi faaliyetler de yaparak halk nezdinde meşruluğun sağlamaya çalışmaktadır. Hamas'ın bu çalışmaları ve propagandaları sonucunda Ocak 2006'daki Filistin Yasama Konseyi seçimlerinde çok sayıda oy alarak Gazze'deki bakanlıklar üzerindeki gücünü arttırmıştır. Hamas'ın bu başarısının ardında büyük oranda finansal kaynak sağlayan İran'ın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İran dışında Körfez ülkelerden de Filistin bağımsızlığının sağlanması amacıyla büyük maddi ve silah desteği sağlanmaktadır.

Hamas tarafından gerçekleştirilen başlıca eylemler şunlardır:

- Temmuz 1989'da Kiryat Ye'arim civarındaki bir intihar bombacısı saldırısında 22 kişi ölmüştür.
- Ekim 1994'te Tel Aviv'deki bombalı saldırı sonucunda 22 kişi yaşamını yitirmiştir.
- Aralık 2001'de Kudüs ve Hayfa saldırılarında 220 kişi yaralanıp, 26 kişi ölmüştür.
- Haziran 2001'de yine Tel Aviv'deki saldırıda 120 kişi yaralanırken 21 kişi ölmüştür.
- 2008'de İsrail'in Filistin saldırılarının ardından Hamas'ın gerçekleştirdiği roketli saldırı 4 İsrailinin yaşamını sonlandırmıştır.

²⁴ Augustus Richard Norton, "Hizbullah and the Israeli Withdrawal from Southern Lebanon." *Journal of Palestine Studies* 30.1 (2000), s.22-35.

7) Fatah al-Islam:

Adı İslam'ın Fethi olarak Türkçe'ye çevrilen Sünni İslamist ve cihadist örgüt Kasım 2006'da Lübnan'daki bir Filistin mülteci kampında kurulmuştur. Ain al-Hilweh ve Nahr al-Bared Filistin mülteci kamplarını üs olarak kullanan örgütün önde gelen liderleri arasında Shaker al-Absi, Abu Muhammed Awad, Abu Huşşam al Shamigibi isimler yer almaktadır. Fatahal-Islam'a bağlı yaklaşık 1000 civarındaki üye Filistin ve Lübnan dolaylarına faaliyet göstermektedir. Örgütün temel hedefi İsrail'i etkisiz hale getirerek şeriate dayalı bağımsız bir Filistin devleti kurmaktır.²⁵ Fatah al-Islam'ın El Kaide ile bağlantıları olduğu iddiaları örgüt liderleri tarafından yalanlanmıştır. Son dönemde Fatah al-Islam'ın Daesh ve Jund al-Shamile yakın ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir.

Örgütün en bilinen eylemleri şunlardır:

- 2007'de Nahr al-Bared mülteci kampında Lübnan ordusuna karşı saldırı
- Temmuz 2006'da örgütün önemli mensuplarından Saddam el-Hajdip ve kardeşinin Alman trenlerine yönelik düzenliği bombalı saldırı
- Eylül 2008'de 17 kişinin hayatını kaybettiği Şam bombalı saldırı

8) Ensar El-Islam Örgütü

Örgüt Mullah Krekar tarafından 2001 yılında Irak'ta şeriate dayalı bağımsız bir devlet kurmayı amaçlayan Arap ve Kürtlerden oluşmaktadır. Örgütün lider kadrosu genellikle Araplardan militan kadrosu ise Kürtlerden meydana gelmektedir. Ensar El-Islam ideolojik ve teknik açılarından El Kaide'den finansal olarak ise Avrupa ve Ortadoğu'daki sempatizanlarından destek almaktadır. Ensar El-Islam, 2003'te ABD'nin Irak'a müdahale etmesinin ardından bölgedeki Amerikan unsurlarını hedef almıştır. Yaklaşık 1500 civarında üyesi olduğu düşünülen örgüt Irak'ın ardından Suriye'de de etkinlik göstermektedir.²⁶ Birçok adam kaçırma ve cinayet vakalarının yanında örgüt Eylül 2013'te Irak ordusuna da saldırmıştır. 2014'te ise Kerkük, Tigris ve Musul şehirlerinde Irak güvenlik güçleri ve petrol sahalarına saldırılar düzenlenmiştir.

9) El-Aksa Şehitleri Tugayı:

Eylül 2000 sonlarında başlayıp 2005'te biten İkinci İntifada sırasında kurulan antisiyonist ve Filistin milliyetçisi örgüt Batı Şeria ve Gazze etrafında yoğun olarak etkinlik göstermiştir. İkinci İntifada sürecinde 2003 yılında ilan edilen ateşkese rağmen Yahudi hedeflere yönelik saldırılar düzenlemiştir. 1987'deki 1. Filistin İntifadası'nın önemli isimlerinden olan Mervan Barguti, 2002 yılında İsrail tarafından El Aksa Şehitleri Tugayı'nın lideri olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır.²⁷ El Aksa Şehitleri Tugayı'nın

²⁵ Bernard Rougier, "Fatah al-Islam: Un réseau jihadiste au cœur des contradictions libanaises." **Proche-Orient** (2008), s.179-210.

²⁶ Jonathan Schnazer, "Ansar Al-Islam: Iraq's Al-Qaeda Connection." **The Washington Institute for Near East Policy**, 17 (2003).

²⁷ Sergio Catignani, "The strategic impasse in low-intensity conflicts: the gap between Israeli coun-

İran ve Hizbullah tarafından finansal ve teknik açıdan desteklendiği bilinmektedir. Örgüt 2014'ün yazında İsrail'e karşı Hamas'ın yürüttüğü operasyona katılmıştır.

10) Ebu Nidal Örgütü:

Asıl adı Sabri Halil el Benna (daha sonra Ebu Nidal adını almış) tarafından kurulan örgüt 1970 ve 1980'lerde en aktif dönemini yaşamıştır. Filistin Özgürlük Örgütü ile çıkar çatışması nedeniyle 1974'te ayrılan Ebu Nidal kendi amaçları doğrultusunda yaklaşık 20 ülkede etkinlik göstermiştir.²⁸ Kaddafi ile iyi diyaloglara sahip olduğu bilinen Ebu Nidal 1986 yılında Suriye'de zor zamanlar yaşamaya başlayınca örgütü Libya'ya taşımıştır. Örgütün en büyük eylemleri olarak 1985 yılındaki Roma ve Viyana Havalimanları ve 1986'da İstanbul'daki Neva Şalom Sinagoglarına düzenlenen saldırılar ile 1986'daki PanAm Havayollarına ait bir uçağın kaçırılması örnek verilebilir.

11) Abdullah Azzam Tugayları:

Daha çok Lübnan ve Suriye dolaylarında faaliyet gösteren Örgüt, Suudi Saleh al-Qaraawi tarafından El Kaide'ye bağlı olarak 2009 yılında kurulmuştur. Daha çok Yahudi nüfusa ve İsrail devletinin çıkarlarına yönelik saldırılar gerçekleştiren örgüt üç kola ayrılmıştır:

- Lübnan'da etkinlik gösteren Ziad al Jarrah Taburu: Tabur adını 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren Lübnan asıllı terörist Ziad al Jarrah'tan almıştır.
- Arap yarımadasında Yusuf al-Uyayri Taburu: El Kaide'nin kurucusu olan Yusuf al-Uyayri'in adını yaşatmak için bu örgüte onun adı verilmiştir.
- Gazze ve etrafında Marwan Haddad Taburu: Filistin'i bağımsız kılmak ve burada kendi ideolojilerinde bir devlet yaratmak amacıyla genellikle Yahudi odaklara saldırılar düzenlemektedir.

Abdullah Azzam Tugayları Şubat 2009'da İsrail'e karşı bir roketli saldırı gerçekleştirmişlerdir.²⁹ Temmuz 2010'da ise Hürmüz Boğazındaki bir Japon petrol tankerine yapılan saldırı üstlenmiştir. 2013 yılında ise İsrail haricinde mezhepçi bir tutum sergileyerek Hizbullah'ı hedef alan eylemlere girişmişlerdir. Kasım 2013'te Beyrut'ta İran Büyükelçiliğine yapılan saldırıda 23 kişi hayatını yitirmiştir. Şubat 2014'de ise yine Beyrut'taki İran Kültür Merkezine yapılan iki intihar saldırısı sonucu dört kişi ölmüştür.

ter-insurgency strategy and tactics during the Al-Aqsa Intifada." *Journal of Strategic Studies* 28.1 (2005), s.57-75.

²⁸ Patterns of Global Terrorism, 2003. United States Department of State, June 2004, URL: <http://www.state.gov/documents/organization/31912.pdf> (Erişim 19.04.2016)

²⁹ Winter, Lucas. "The Abdullah Azzam Brigades." *Studies in Conflict & Terrorism* 34.11 (2011): 883-895.

Sonuç

11 Eylül ve Arap Baharı sonrasında küresel güvenlik algılamalarındaki değişiklik küresel ve bölgesel aktörlerin Ortadoğu politikalarına da yansımıştır. Farklı aktörlerin gittikçe büyüyen çıkar çatışmaları, yükselen cihadist terörist tehditler ile hem Ortadoğulu hem de küresel aktörler için çözülmesi gereken karmaşık sorunlar yumağı yaratmıştır.

21. yüzyıl güvenlik çalışmaları, giderek daha fazla odaklandığı devlet altı gruplardan devletler ve devletler grubuna yöneltilen asimetrik tehditler üzerine çalışmaya başlamıştır. Bu noktada etnik terörizm yanında giderek güç kazana dini aşırı terör örgütleri hem akademik hem de politik alanlarda bazı yeni sistematik çalışmalar yapılmasını gerektiriyor.

Bugün Ortadoğu özelinde incelendiği zaman, bölgenin zengin kaynaklar yanında çok kimlikli demografik yapısı ve jeostratejik önemi bölgeyi Batılı büyük devletler kadar terörist oluşumlar için de önemli kılmaktadır. Siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel gerginlikler içinde devlet mekanizmalarının etkisini yitirdiği önemli stratejik noktalardan oluşan Ortadoğu adeta bir terörizm cennetine dönüşmüştür. Bölge insanı giderek zorlaşan yaşam koşulları içerisinde devlete karşı güvenini yitirerek bu terörist oluşumlara daha fazla eğilim göstermeye başlamıştır. Farklı amaçlar ve kimliklerce yönetilen Ortadoğu'daki terörist oluşumların bu şartlar içerisinde hem sayıları hem de etkisi giderek artmış, küresel güvenliğin en büyük tehditlerinden birisi olmuştur.

Hem Ortadoğu devletleri hem de bölgeye yönelik önemli çıkarlara sahip olan diğer dünya devletleri son dönemde bölgenin güvenliğinin sağlanması açısından terörle mücadele çalışmalarına hız vermiştir. Ancak bu aktörlerden çoğu, kimi zaman kendi çıkarları uğruna terörle mücadele etme hedefini bir kenara bırakıp bu terörist oluşumları doğrudan ya da dolaylı olarak desteklediği görülmektedir. Bu noktada bölgede ve uluslararası alanda giderek yükselen cihadist terör ile mücadelenin sadece belli devletler ya da bölgeler nezdinde olamayacağı sonucun varılmaktadır. Farklı etnik ve dini kimliklere sahip, değişen amaçlar çerçevesinde şekillenmiş Ortadoğu terör örgütleri, ancak uluslararası bir bilinç ve yöntem belirlenerek ve bunun tüm aktörler tarafından benimsenmesiyle bertaraf edilebilir. Burada karşı karşıya olunan diğer bir gerçek ise terör örgütlerine yönelik askeri müdahalelerden çok terörizm olgusunu yok etmeye yönelik siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel oluşumlarla uzun dönemli ve kesin çözüm yöntemlerinin belirlenmesinin gerekliliğidir.

SURİYE SAVAŞI VE PROPAGANDA

Hüseyin ÇELİK*

Giriş

Ortadoğu'daki Arap baharı gibi hareketler bölgede rejim değişikliklere neden olmuştur. Zaten bölgenin kaygan yapısı ve geçişkenlik göstermesi siyasal hareketlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Arap halklarının demokrasi özgürlük, insan hakları taleplerinden çıktığı söylenen Arap baharı; Tunus, Mısır, Libya, Bahreyn, Cezayir, Ürdün, Suriye ve Yemen'de büyük çapta gösterilere ve protestolara neden olmuştur. Bu ülkelerde liderler istifa etmişler veya halklara çeşitli haklar verilerek bu durum aşılmaya çalışılmıştır. 2016 tarihi itibarıyla bölgeye bakıldığında bölgede siyasi yapının değiştiği, ancak kültürel ve toplumsal yapının değişmesinin zaman aldığı görülmektedir. Ama en azından Osmanlı'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan siyasal yapının artık devam edemeyeceği anlaşılmaktadır. Arap baharı Tunus gibi ülkelerde başarılı olmuş, Suriye'de ise tıkanmıştır. Suriye'de Baas rejimi etkisini kaybedince iç savaş ortaya çıkmış ve oldukça karışık etnik ve mezhepsel yapının birbiriyle mücadeleye girdiği görülmüştür. Suriye aynı zamanda soğuk savaşta olduğu gibi Batıyla Doğunun mücadele arenası haline gelmiştir. Oyuna Rusya'nın dâhil olması, İran'ın rejimi desteklemesi, bu bölge ile ilgili Batının tüm hesaplarını altüst etmiştir. Böylece soğuk savaşta kullanılan propaganda teknikleri bu savaşta da kullanıldığı görülmektedir.

Bu bölümde XX. Yüzyılın önemli silahlarından olan propagandanın ne olduğu, nasıl kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Propagandanın kitleler üzerinde nasıl etkili olduğu Ivan Petrovich Pavlov'un yaptığı deneylerdeki bulguları ışığında değerlendirilmiştir. Propagandayı bir savaşta kullanımı ile ilgili ilk tespitleri Jean Marie Domenach yapmıştır. Bu bilgiler ışığında Suriye krizinde propaganda silahının nasıl kullanıldığı, hangi taktiklere başvurulduğu örneklerle ele alınmaktadır. Propaganda savaş ortamında hale etkinliğini sürdüren önemli bir enstrüman olmayı sürdürmektedir.

Propaganda ve Savaş

Propaganda uygulanan kuruluşça diğer kişi veya kuruluşların hareket tarzlarını kendi çıkarları için etkilemeye yönelik tek yönlü bir uygulamadır. Propagandanın en temel

* Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi.

görevi insan düşüncelerini her türlü imkândan yararlanarak etkilemektir. Bu yapılırken kişinin serbest iradesini kullanarak bir karara varması faaliyeti büyük ölçüde etkilenirken, bireye verilmesi istenilen düşünce şekli otomatik olarak bilinçaltına yerleştirilmektedir¹.

Siyasal bilimci Domenach'ın yazdığı "Politika ve Propaganda" kitabında propagandayı siyasal şekliyle ele almıştır. "Propaganda, toplumun görüş ve davranışını, kişilerin belirli bir görüşü, belirli bir davranışı benimsemelerini sağlayacak biçimde etkileme çabasıdır. "Domenach'a göre propaganda, kitle için kullanılan bir dildir; radyo, basın, sinema yoluyla kitleye ulaştırılan sözler ya da daha başka simgeler kullanır. Propagandacının amacı, propagandanın kapsamına alman, birer propaganda konusu olan noktalarda, kitlelerin tutumunu etkilemektir².

Propagandanın görüşler yaratmaya, bunları değiştirmeye ya da doğrulamaya çalışması, bir dereceye kadar da ondan aldığı yollara başvurusuyla reklama yaklaşmakta; tecimsel değil, politik bir erek gütmesiyle ondan ayrılmaktadır. Reklamın yarattığı gereksinme ya da yeğlemeler özel bir ürüne yönelmekte, oysa propaganda çoğu zaman davranışımızda, ruhsal durumumuzda, hatta din ya da politikayla ilgili kanılarımızda değişikliğe yol açan inançlar ve reflekslerden esinlenmekte, bunları insanlara zorla kabul ettirmektedir³.

Politik propaganda yirminci yüzyılın ilk yarısının başta gelen olgularından biri olmuştur. Propagandanın bu tarihlerdeki gelişmelerle yakından ilgisinin olduğunu Domenach şu şekilde açıklamaktadır:

Propaganda olmasa idi komünist devrimi ile faşizmi tasarlamak güç olacaktı. Lenin, bolşevizmi yerleştirebilmesini büyük ölçüde propagandaya borçludur; Hem Hitler hem de Lenin, birer savaş önderi olmadan önce, birer *propaganda* dehasıydılar. Her ikisi de bu yeni *silâhın* üstünlüğünü belirtmiştir: "Önemli olan bütün toplum katlarında kargaşalık çıkarmak, propaganda yapmaktır", der Lenin, Hitler de: "Propaganda, iktidarı elde tutmamızı sağladı, dünyayı fethetme olanağını da bize gene propaganda verecek" Çin'in komünizme geçişinde, Mao'nun tümenlerinden daha etkili oldu. Radyolar, gazeteler, filimler, broşürler, söylevler, afişler fikirleri karşı karşıya getiriyor, olayları birbirlerinin üzerine atıyor, insanlar kapışıyorlardı⁴.

1930'larda Hitler ve Stalin propagandayı yaygın bir biçimde kullanmışlardır. Hitler, Leninci propaganda anlayışını bozup değiştirmiştir. Propagandayı tüm amaçlarının gerçekleşmesi için tek bir silaha dönüştürmüştür. Lenin'in parolaları, sonunda içgüdülerle, temel mitoslara bağlansalar bile, akla uygun bir temele dayanmışlardır. Ama Hitler, bağnazlaşmış bir kalabalık önünde, kan ve ırk üzerine çılgınlıklar atarken, bu kalabalığın ta derinlerindeki kin ve kudret isteğini kışkırtmaktan başka bir şey düşünmemiştir⁵. Musso-

¹ Göksel, Ahmet Bülent (1990) *Halkla İlişkiler*, İzmir: Tanık Mat., s.41.

² Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.11.

³ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.11.

⁴ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.11-12.

⁵ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.11.

lini. Hitler de kitlenin yoğunlaştıkça daha duygulu, daha kadınsı bir nitelik kazandığını anlamıştır: “Halkın büyük çoğunluğu o derece kadınsı bir eğilim, bir ruh durumu içinde ki, kanılarına ve eylemlerine salt düşünceden çok, duyuları üzerine meydana getirilen izlenimler yön veriyor.”⁶

Nazi propagandasında insan duyguları etkin bir biçimde kullanılmış ve kolektif olarak oluşturulan hayal gücü gerçeği yenmeyi başarmıştır. Böylece kaba düşünceler akli ve mantığı yok etmiştir. Nazi propagandasında kökleri kolektif şuurun en derin köşelerine kadar uzanabilmek için, gamalı hac, ırk ve daha bir sürü efsaneyi kullanmak suretiyle halkın heyecana kapılması amaçlanmıştır.

Propaganda psikoloji bilimine çok şey borçludur. Propaganda yöntemlerinde çoğu kez psikoloji teknikleri kullanılır. Duygusal sözcüklerin kullanılması, bir şeyin tekrar tekrar pekiştirilmesi ile bir takım davranışların teşvik edilmesi sağlanabilir. Propaganda tek yönlü bir iletişim çabasıdır. Kitleye aktarılan mesajların alıcılar tarafından tartışmaya kabul edilmesi için bu gereklidir. Bunun sağlanması için mesajlar bir takım özelliklere sahip olmalıdır. Örneğin mesajın tamamen doğru olması gerekmez. Bu şekilde mesajın belli bölümleri ayıklanarak gönderilebilir. Bu nedenle kişiler mesajı eksik, göndericinin amaçları doğrultusunda alacaklardır. Böylece gerçeklerin içinden ise yarayacak, olan mesajları süzme ve seçme propagandanın vazgeçilmez kuralı olmaktadır⁷.

Propaganda üzerinde tartışmaları başlatan düşünürlerin başında Sergei Tchakotin gelmektedir. Tchakotin, Almanya’daki Nazi propagandasının yapıldığı dönemde yaşamış ve bu döneme ait gözlemlerini “Siyasal Propaganda ile Kitlelerin Aldatılması” adlı kitabında anlatmıştır. Bu kitapta halkın şimdiye dek tarihte görülmemiş bir biçimde yarıltılabilmesinin mekanizmasını açıklamaktadır⁸. Tchakotin kitabında, Nazi propagandasının başarısını Ivan Petrovich Pavlov’un koşullanmış refleksler kuramının bir yorumuyla aydınlatmaktadır⁹. Pavlov, köpekler üzerinde çalışırken, köpeğin eti görmeden deneyi yapan kişinin ayak seslerini duyarken de salya salgıladığını fark etmiştir. Tükürük salgısı ölçülebilir olduğundan deneylerinde Pavlov, tükürük damlacıklarını saymak suretiyle salya miktarının artmasını veya azalmasını gözlemlemiştir.

Pavlov, tükürük damlacıklarını saymak suretiyle salya miktarının artmasını veya azalmasını ölçmüştür. Pavlov hangi uyaranların ne biçimde ve ne ölçüde koşullanma meydana getirdiği konusunda birçok deney yapmıştır. Uyaranların bir koşullanma meydana getirdiğini ve uyaranlar refleks (tepki) oluşturduğunu tespit etmiştir. Pavlov’a göre öğrenmedeki temel süreç uyaran ve refleks arasında oluşan çağrışımlardır. Koşullanma, organizmanın doğuştan veya daha sonra olgunlaşma nedeniyle bazı uyaranlar ve tepkiler arasında doğal bir bağ kurmadır. Bazı uyaranlara bazı doğal tepkiler eşlik eder. Bu tepkiler koşulsuz uyaranla başlar ise organizmanın tepkisi koşulsuz tepki olur.

⁶ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.11-12.

⁷ Göksel, Ahmet Bülent (1990) *Halkla İlişkiler*, İzmir: Tanık Mat., s.42.

⁸ Özkök Ertuğrul (1985) *Kitlelerin Çözülüşü*, Ankara: Tan Yayınları.s.239-240.

⁹ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.11-12.

Koşullu uyaran ise zil sesi, metronom sesi ve ayak sesi olabilir. Koşullu uyaran ile karşılaşan köpek koşullu tepki verir. Bu durumda uyaranlar yer değiştirecektir. Koşulsuz uyarının yoğunluğu öğrenmeyi hızlandırır. Koşullu uyaran ve koşulsuz uyaran arasındaki zamanlama öğrenme için çok önemlidir. Koşullu uyaran (et) koşulsuz uyarının verilmesinden (zil) bir saniye önce sunulursa bu zamanlama olumlu etki yapar. Koşullu ve koşulsuz uyarının birlikte verilme sayıları arttıkça öğrenme olumlu etkilenir¹⁰.

Pavlov, yaptığı deneylerden elde ettiği bu sonuçlar kitleleri etkilemek isteyen kişiler, siyasi ve askeri kurumlar, topluluklar tarafından iyi veya kötü amaçlarla kullanılmıştır. Naziler, II. Dünya Savaşı yıllarında klasik koşullanma ilkelerini insanlar üzerinde uygulamışlardır. Sovyetler Birliği soğuk savaş yıllarında bu ilkelerden propaganda amaçları doğrultusunda faydalanmıştır. Bu amaçla koşullanma oluşması için semboller, müzik, ses etkin bir biçimde kullanılmıştır. Pavlov'un ortaya koyduğu ilkeler XX. yüzyılda siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Pavlov, koşullanmanın köpeğin yalnız ve sessiz bir ortamda bırakıldığında daha hızlı oluştuğunu tespit etmiştir.

Pavlov'un diğer bir bulgusu köpeğin ödüllendirildiğinde daha çabuk öğrendiğidir. Ceza, öğrenmeyi sağlamadığı halde, ödül bunu kolayca sağlıyordu. Bu durum propaganda da etkili bir yoldur.

1965 yılında Martin Seligman, Pavlov'un klasik koşullanma deneyini yaparken tesadüfen bir fenomen keşfetmiştir. Bu organizmanın çaresizliği öğrendiği ile ilgilidir. Bu teori daha sonra his ve duygu yokluğu olarak tanımlanan depresyonu açıklayan bir model için insan davranışlarını da içine alacak şekilde genişletildi. Depresyondaki insanlar çaresizliği öğrendikleri için ne yaparlarsa yapsınlar bunu boşuna olacağını öğrenmişlerdir. Seligman, bunalımdaki insanların kötü olaylar hakkındaki düşünceleri bunalımda olmayanlara göre daha kötümser olduğunu ifade etmiştir¹¹.

Koşullanma insanın organik yapısını derinden etkileyen bir yöntemdir. Koşullanan insan bazı sözleri kendiliğinden söyler, sözel basmakalıp slogan ve sembollere sahiptir. Pavlov'un stratejisinde totaliter bir yapı vardır. Totaliterler insan aklına egemen olmayı ve insanı kontrol etmeyi, sonuçta insanı kontrol etmeyi amaçlarlar. Sistem sözlü koşullanma ve eğitim ile başlar. Bu eğitim sürecinde olumlu ve olumsuz basmakalıplar öğretilir. Bunlar ödül ve acının yerine geçecektir. Örneğin Kuzey Kore'de esir kampında kişisel ve kitle beyin yıkama teknikleri uygulanmış, olumlu ve olumsuz şartlanmalar, asılma ve yiyecek ile bu öğrenme sağlanmıştır.

Pavlov, tekrarın koşullanmanın oluşması için önemli olduğunu ortaya koymuştur. Tekrar yoluyla koşullanma oluşacak ve insanlar bir takım olaylar karşısında tepkilerini kendiliğinden ortaya koyacaklardır. Fakat tekrarların artması koşullanmanın etkisini artırmaz. Koşullanmanın etkili olması için tahrikin şiddetini artırmak gerekmektedir.

¹⁰ Pavlov, Ivan (1927) Conditioned reflexes: an investigation of the physiological activity of the cerebral cortex: by Ivan P. Pavlov, Pavlov's Lectures I-XXII, www.psychclassics.yorku.ca/Pavlov (Erişim 7.5.2016), s.5.

¹¹ Peterson Christopher, Sreven F. Maier ve Martin E.P Seligman (1993), Learned Helplessness, New York: Oxford, s. 8-11.

Pavlov'a göre insan konuşması şartlı koşullanma oluşturan önemli bir etmendir¹². Liderlerin yaptığı karizmatik konuşmalar bazı tepkiler kendiliğinden oluşmaktadır. Sesin tonu ve konuşma biçimi kolayca duyguları kışkırtmakta ve bazı tepkileri harekete geçirmektedir. Örneğin Hitler ve Stalin'in sesleri vücut dili ile birleştğinde oldukça etkili olmuştur.

Pavlov'a göre tekrar edilen koşullanma ve telkinler insanın haberleşme fırsatını ve muhalif hareketlerini azaltmaktadır. İnsan bu durumda politik koşullanmaya hazır hale gelmekte ve başka şekilde düşünmesi engellenmektedir. Kızıl Çin'de liderlerin konuşmaları ses koşullanması etkisi yapmıştır ve rejimin pekiştirilmesi işlevini yerine getirmiştir. Ülke çapında radyo ve mitingler halkın belli tepkilerini oluşmasında etkili olmuştur. Fransız Filozof La Rochefoucault, XVIII. yüzyılda mikrofonun etkili bir koşullanma sağladığını şu sözlerle ifade etmiştir "İnsan bir tavşan gibidir. Siz onu kulaklarınızla yakalarsınız."¹³

Tchakotin, kitlelerin nasıl aldatıldığı ruh bilimsel deneylerle elde edilen bilgilere dayandığını ve bu bilgilerin Pavlov'un klasik koşullanma deney sonuçlarında alındığını ileri sürmektedir. Pavlov'un ortaya koyduğu sonuçlara göre çevrede herhangi bir değişiklik durumunda canlılarda mutlak refleks adıyla kendiliğinden oluşan bir tepki ortaya çıkmaktadır. Bu tepki iradeden bağımsızdır ve canlıların çevreyle ilişkilerinin her alanında görülmektedir. Refleks adını verdiğimiz bu tepki organizmanın çevreye uyum sağlaması için gereklidir. Pavlov'un deneylerinde koşullanmanın tepki adını verdiği, etin habercisi olan zilin etin yerine geçmesi bulguları propaganda tekniklerinde de yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Tchakotin, kitle iletişim araçlarıyla bireyleri etkileme sürecinin karmaşık yapısına dikkati çekmiştir. Koşullanma sürecini yalnız temel içgüdüler aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır. Oysa kitle iletişim araçları ile insanları etkileme olgusu daha karışık bir yapıya sahiptir. Herhangi bir propaganda tekniği herkesi etkilemeyebilir veya farklı biçimde etkileyebilmektedir¹⁴.

Tchakotin'e göre Nazi propagandası da aynı koşullanma tekniği ile çalışmaktadır. Simgeler ve sloganlar koşullanmış uyarı olmakta ve insanlardaki doğal uyaranların yerini almaktadır¹⁵. Bu sistemin basit bir mekanizması bulunmaktadır. Belli bir süre boyunca ideolojik bir konu içgüdüsel bir güdü ile birleştirilir. Bu güdüler arasında saldırganlık cinsellik ve beslenme gibi içgüdüler bulunmaktadır. Böylece "Alman kültürü üstündür ve Alman ırkı saf bir ırktır" düşüncesi insanlara aşılanır. Propaganda ile belli düşünceler propaganda ile ancak bu şekilde etkili bir biçimde kullanılır¹⁶. "Almanya'nın büyüklüğü ve tüm Almanların mesut olması düşüncesi" ile Nazi partisi arasında ilişki kurulmuştur. Fakat partinin büyüklüğünü durmadan tekrarlamak insanlara usanç verebilir. Bunun yerine bu amacı gerçekleştirecek insanı sembol olarak getirmek lazımdır. Yani Alman milletinin

¹² Meerloo, Joost A.M (1976) *The Rape of Mind*, New York: World Publishing Company, s. 6

¹³ Meerloo, Joost A.M (1976) *The Rape of Mind*, New York: World Publishing Company, s. 7.

¹⁴ Özkök Ertuğrul (1985) *Kitlelerin Çözülüşü*, Ankara: Tan Yayınları. s.243.

¹⁵ Özkök Ertuğrul (1985) *Kitlelerin Çözülüşü*, Ankara: Tan Yayınları. s.241.

¹⁶ Özkök Ertuğrul (1985) *Kitlelerin Çözülüşü*, Ankara: Tan Yayınları. s.241.

büyüklüğü ve saadeti denilince bu insanın yüzü hatırlanacak ve bu insanın resmi veya kendisi görüldükçe akla bu kutsal gaye gelecektir. Gamalı haç, Nazi usulü selam, şefin her tarafa yayılan resmi buna yetecektir¹⁷.

Tüm semboller birer işaretten ziyade, azamet, kudret, ifade eden, heyecan dalgaları oluşturan unsurlardır. Tchkotine'e göre gamalı haç bir tehdit sembolüdür ve şuurlu bir muhakeme ile insanı köle haline getirmektedir. Tchkotine şöyle demiştir: "Hitler, kuvvet demektir, yegâne gerçek kuvvet. Mademki herkes Hitler'le birlik olmuştur, benim gibi sokaktaki adamın da onun peşinden gitmesi lazımdır, yoksa ezilir giderim¹⁸."

Nazi propagandası fasıllı olarak yükselişe geçmekte, sonra sönmekteydi. Daha sonra tekrar başlamakta ve tekrar sönmekteydi. İnsanlara olayları ilişkilendirmek için bir düşünme zamanı bırakılmıyordu. Bu durum Pavov'un ortaya koyduğu klasik koşullanmanın ikincil ilkelerinden "sönme" ilkesine uymaktadır. Domenach'a göre Nazi propagandasında "şeker parçasına, kırbaç ilave ediliyor. Eğer düşman uysal ise, okşanıyor; sonra, daha nefes alır almaz, yeniden kırbaçla tehdit ediliyordu". Bu nedenle propaganda yapılırken iki ayrı durum meydana getirilir. Tchkotine bunu şöyle açıklıyor: "Harekete geçirilen mücadele içgüdü, birbirine zıt iki şekilde belirir: Bunlardan biri menfi ve pasiftir, korku, uyuşukluk, menfi çöküntü olarak belirir; diğeri müspettir, coşkunluğa, tahrike ve nihayet saldırganlığa götürür. Tahrik insanı coşturur, yani iradesini kaybederek kendinden geçirir". Nazi propagandasının Almanların ruhunda meydana getirdiği iki cepheli durum, coşkunlukla karışık, bilinçaltında gizlenebilen endişe ve heyecan durumudur¹⁹.

Diğer bir propaganda tekniği transferdir. Transfer saygı duyulan kişi ve kurumların propaganda yapan tarafından kullanılmasıdır. Böylece saygı duyulan ve itibar sahibi kişi ve kurumlar propaganda amacı ile yer değiştirilmiş olmaktadır. Örneğin propaganda yapan kiliseyi, camiye ve saygı değer kişileri amaçları doğrultusunda kullanabilir. Çünkü bu kişiler ve kurumlara karşı insanda daha önce zaten bir koşullanma mevcuttur. Ayrıca propagandacı bu kurumların sembollerini kullanarak propagandayı pekiştirmeye çalışır. Propagandacı bir salon kiralar, bir radyo satın alır veya büyük bir stadyumu birçok insanla doldurur. Semboller, rengi, müziği, hareketleri ve tüm dramatik sanatları kullanır. Amacına hizmet eden her şeyden faydalanır. Böylece kalabalığı kendine doğru çeker. Amacı, kalabalığı kendisine çekerek kitle ile arasında ulusal, dini, ırk, cinsiyet bağı kurabilmektir. Böylece kitleyi kontrol edecek ve kitlenin belli davranışlara koşullanmasına neden olacaktır. Kitleyi oluşturan bireyler koşullandıklarında belli olaylar karşısında aynı davranışı gösterebilirler. Kendi düşüncelerini açığa vurmadan kitlenin düşüncelerine göre davranabilirler.

Bir başka propaganda tekniği korku salmaktır. Korku yaratılmak suretiyle ortak bir düşman oluşturulur. Bu teknik faşist demagoglarca oldukça etkili olarak kullanılır. Korkunun çaresi olarak bir amaç veya hedef gösterilir. İnsanlar buna koşullandırılırlar. Örneğin bir sigorta reklamında ev, sele kapılmış halde gösterilir böylece korku oluşturulur ve reklamı sigorta bilgileri takip eder. Bu korku azaltıcı davranış oluşturulmasına neden olur.

¹⁷ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.48.

¹⁸ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.48.

¹⁹ Domenach, J.M. (1961) *Siyasi Propaganda*, Çev: Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi., s.51.

Le Bon'un "Kitle Psikoloji" isimli kitabında kitlenin aklından çok güdülerin kullandığı ve basit güdülere boyun eğdiğini yazmaktadır. İnsanoğlunun bu şekilde propaganda-ya açık bir yapısı bulunmaktadır. İnsanların hayallerini gerçekleştirebileceklerini hissetmeleri sağlayarak onu kullanmak propagandacıların temel hedefidir. Tıpkı rüyada olduğu gibi propaganda da bizi başka bir âlemden yaşatır. Bu, geçici bir âlemdir. Gerçeğin yerine geçen sembollerin, sözün ve yazıların aslında aslı ile ilişkisi olmadığı sonradan anlaşılır. Bu durum insanlarda hayal kırıklığı yaratır. Fakat propagandacı amacına ulaşmıştır²⁰.

Propagandanın mitolojik hale gelmiş olan sınırsız gücü yalnızca çağdaş iletişim tekniklerinden faydalanmamaktadır. Asıl önemli olan propagandanın içinde yer aldığı toplumun siyasal, ekonomik, kültürel yapısı ve o anki konjonktürel özelliklerdir. Propagandanın kendi iç kuralları ile kitle iletişim araçlarının iç kuralları farklıdır. Bu şekilde propaganda sadece kitle iletişim araçları ile ortaya çıkmamıştır. Toplumda mikro boyutlarda varılabilen propagandanın etkili olabilmesi için güncel bir konu üzerine yerleşmesi gerekir. Ayrıca propagandanın düşünsel düzeyde uzun bir hazırlık döneminden geçmesi gerekir. Nazi propagandasının başarının ardında toplumsal yaşamı etkin bir biçimde örgütlenmelerinden kaynaklanmaktadır²¹.

Kitle iletişim araçlarının kişiyi ikna gücünün fazla olmasından dolayı kitle iletişim araçlarına karşı bir düşmanlık oluşmuştur. Bu araçlar propagandaya çok yatkın olanaklara sahiptirler. Kitle iletişim teknikleri dolaysız siyasal katılımın yollarını keserek dolaylı siyasal katılımın yollarını da sonuna kadar açmıştır. Böylece kitle iletişim araçları ve propaganda siyasal mücadelenin bir aracı haline dönüşmüştür.

Propaganda özellikle XX. yüzyılda yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanılmıştır. Propaganda zaten yüzyıllardır kullanılmaktaydı ve sadece edilgen insanlar üzerinde etkiliydi. Oysa XX. yüzyılda propaganda her kesime yönelmiştir. XX. yüzyılda siyasi yapıların bloklaşması ve ticari faaliyetlerin yoğunlaşması sonucu propaganda şekilleri kitle iletişim araçları yoluyla milyarlarca insana ulaşmıştır.

Günümüzde sembollerin manipülasyon edilmesiyle ve insan duygularının kullanılmasıyla insanların hiç hissetmeden propaganda bombardımanına uğradığına tanık olunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle ikna mesajları dramatik olarak artmıştır. İnternet yoluyla sansürlenmemiş mesajlar kontrolsüz ve gelişigüzel insanın tüketimine sunulmaktadır.

Halk Hareketleri ve Propaganda

Propaganda yirminci yüzyıldan itibaren yalnız devletler tarafından değil kişi ve örgütler tarafından da sık olarak kullanılmıştır. Günümüzde bu durum devam etmektedir. Propaganda terörizmin kullandığı en önemli silahlardan birisidir. Teröristler şiddet kullanarak ve böylece topluma korku salarak amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Aslında

²⁰ Le Bon Gustave (1976) *Kitleler Psikolojisi*, Çev.: Selahattin Eyupoğlu, İstanbul: Yağmur Yayınları, s. 22.

²¹ Özkök Ertuğrul (1985) *Kitlelerin Çözülüşü*, Ankara: Tan Yayınları. s.256.

terörizm arzu edilen amaçlara ulaşmak için çeşitli devletler, kişiler ve grupların yüzyıllar boyunca başvurduğu bir yöntemdir.

Terörizm bu şekilde kendi dayatmalarıyla amacına ulaşmaya çalışır. Arzu ettiği nihai hedefleri gerçekleştirmek için sistematik ve asimetrik bir aygıt kullanır. Bu aygıt modern orduların veya devletlerin yasaları ölçüsünde kullandığı şiddet yöntemlerine başvurur. Modern toplumlardan farklı yöntemler kullanır.

Terörizmin kullandığı asimetrik savaş usulleri ülkeleri ani ve hazırlıksız olarak yakalar. Ülkeyi siyasi, sosyal ve ekonomi sistemlerine müdahale eder ve istikrarsızlaştırmaya neden olur. Terörizm düşük seviyede kuvvet kullanarak ve teknolojiye de etkin bir biçimde faydalanarak etkin olmayı amaçlar. Bu yönüyle asimetrik tehdidi oluşturan güç, farklı yöntemler kullanarak karşı gücün zayıf taraflarından istifade eder. Onun gücünü yok etmek için aldatıcı bir takım teknikler kullanarak onunla mücadele eder. Örneğin 11 Eylül Saldırısı bir asimetrik savaş şeklidir. Buna kişi, grup ve devletler yani güçlü, güçsüz her insan ve grup başvurabilir. Asimetrik tehdidin alışılmadık, sıra dışı, kural dışı, bilinen savaş yöntemlerinden farklı, karşı konulması zor olan, korku salan, infial yaratan yöntemleri ülke ve insanları yıldınlığa sevk edebilir²².

Terörizm kendi içinde zor kullanmaya dayanan bir mücadele geliştirmiştir. Bu mücadele gayri nizami harp faaliyetleridir. Gayri nizami harp oluşumları 1948 yılından günümüze kadar postmodern olarak adlandırılan bir süreçte devam etmektedir. Bu tür savaş iki hasım güç arasında (devletler veya devlet dışı aktörler), askeri ve yarı askeri (para-militer) gayretleri içeren, genelde uzun süreli ve asimetrik şekilde devam eden politik-asker müdahaledir. Gayri nizami savaşta tarafların güçleri arasında önemli farklılıklar mevcut olup zayıf taraf güçlü tarafın sayısal ve nitelik üstünlüğünü asimetrik strateji, taktik ve yeteneklerle dengelemeye çalışır. Bu harp şeklinin bölümleri bulunmaktadır. İlk gerilla savaşıdır. Bu savaş şekli küçük birlik harekâtı şeklinde genellikle zayıfın güçlüye asimetrik yöntemler kullanarak müdahale ettiği bir savaştır. Bu savaşma şekli kesin sonuca ulaştıran bir askeri harekât olmayıp taarruz, savunma ve geri çekilme hareketleri yapan nizami birliklerin desteklenmesi amacını taşır.

Gerillanın kalkıştığı hareketler bir sonraki aşama olan ayaklanmaya ulaşmayı hedeflemektedir. Ayaklanma gerilla ile halkın katılımıyla oluşur ve ülkenin o bölgesindeki meşru idaresini yıkarak yeni bir politik düzen meydana getirmeyi amaçlar. Böylece askeri, yarı askeri ve sivil oluşumların katkısıyla bir politik meşruiyet oluşturulacaktır. Gerilla, bir ayaklanmayı tesis etmek için ideolojik motivasyona (dini, etnik veya sınıfsal) ihtiyaç duyar. Bu motivasyon hareketin bir dava olarak konumlandırılması açısından önemlidir. Bu davaya inanan insanların sayısını artıracak ve bu sayıyı korumak ayaklanmanın meyvelerini vermesini sağlayacaktır. Bu motivasyon aynı zamanda hazırlanacak propaganda mesajlarının içinde nelerle doldurulacağını ve etkisinin ne olacağını belirleyecektir. Bu yönüyle gerillanın giriştiği terörist faaliyetler propaganda faaliyetinin asimetrik bir biçimde yapılmasını kapsamaktadır. Gerilla toplumun dikkatini çekmek için şiddete giriş-

²² Colin, S. Gray (2002) *Thinking Asymmetrically in Times of Terror*, (Der.), Parameters, Spring 2002. <http://www.carlisle.army.mil/USAWC/parameters/Articles/02spring/gray.htm> (Erişim 12 Eylül 2012), s. 5.

melidir. Şiddet ile bu propaganda mesajları daha etkin olarak verilecektir. Buna eylemli propaganda denilmektedir. İtalyan anarşistleri Carlo Coriero, Enrico Maletesta ve Emilio Covalli tarafından geliştirilen bu kavram gereği, anarşizm, insanın insan tarafından sömürüsünün ve tahakküm altına alınmasının, yani özel mülkiyet ve hükümetin ortadan kaldırılmasıdır. Anarşizm “sefaletin, hurafelerin ve nefretin yok edilmesi” şeklinde olumlulaştırılabilir. Anarşizm daha sonra Paul Brousse tarafından eylemli propaganda olarak tarif edildi²³. Bu tarihten sonra devlet şiddetine bir tepki olarak doğan eylemli propaganda hareketleri yirminci yüzyıl öncesinde Avrupa’da birçok karışıklığın doğmasına yol açtı. Fakat şiddet yoluyla propaganda yapılması devlete karşı olanların bastırılması, yok edilmesi konusunda devlete bir fırsat verilmesine yol açmıştır. Bu nedenle eylemli propaganda başarısız olmuş ve anarşistleri terörist sınıfına sokmayı başarmıştır.

Bugün Suriye’de meşru Suriye rejiminin yanı sıra Suriye’nin çeşitli bölgelerine hakim çeşitli gruplar bulunmaktadır. Rusya’nın açık şekilde desteklediği Suriye rejimi İran ve Çin tarafından da desteklenmektedir. Diğer gruplardan Özgür Suriye Ordusu ve Kürtlerden oluşum olan YPG’yi ABD ve Batılı ülkeler desteklemektedir. Hem Suriye hem de Irak’ta egemen olan İŞİT veya DAES çeşitli radikal dinci İslam ülkeleri tarafından desteklenmektedir. Suriye’de çarpışan ve sayıca fazla olan 17 grubun isimleri şunlardır: Ahraruş Şam, Liva İslam, CebhetunNusra (El kaide), Devle İslamiye (Irak-Şam İslam Devleti), Muhacirin, Ensarul İslam, Sukuruş Şam, Liva Tevhid, Ceyş Hur (Özgür Suriye Ordusu), Ensarul İslam Topluluğu, Cephe İslamiye Kurdiyye, Faruk Tugayı, Hareketul-Fecr, Hizbul Tahrir Grubu (Ensarül Hilafet), Nurettin Zengi Taburu, PYD, EL Ekrad.

Küçük bir ülkede bu kadar grup olması ister istemez bölgede propaganda savaşlarının olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle özellikle Batı ülkeleri çeşitli propaganda tarzları uygulamışlardır. Örneğin Fransa istihbaratı Fransız istihbaratı, Suriye’de kimyasal silah kullanımı ile ilgili yayınladığı istihbarat belgesinde 21 Ağustos’taki saldırıdan Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ı sorumlu tutmuş, hatta bu kullanımının 2013 yılı içinde birkaç defa gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. BM denetçisi Carla del Ponte, Esad rejiminin Nisan ayında kimyasal silah kullandığı iddiasını reddetmiş ve Suriye’de kimyasal silahların kullanımından ABD destekli muhalif hareketlerin sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Fransa hükümeti Fransız kamuoyunu Suriye’ye askeri müdahale konusunda ikna etmeye çalışırken, o dönemde yapılan kamuoyu yoklamalarında örneğin Fransızların yüzde 64’ünün Suriye’ye askeri müdahale konusunda olumsuz tutum içinde oldukları görülmüştür²⁴. Fransız istihbaratının bu çalışmasında yalan, yanlış bilgiler ile çarpıtma yaparak kamuoyunun belirli hedeflere yönelmesini sağlanması amaçlanmıştır.

²³ Linse, Ulrich (1982). ‘Propaganda by Deed’ and ‘Direct Action’: Two concept of anarchist violence. İçinde, W. Mommsenand G. Hirschfeld) (Der.), *Social Protest, Violence and Terror in Nineteenth and Twentieth Europe* (s. 201-229). Londra: Berg Publishers, s. 201.

Garrison Arthur H. (2004). Defining Terrorism: Philosophy of the Bomb, Propaganda by Deed and Change Through Fear and Violence, *In Criminal Justice Studies, Vol.17. No.3, Sep. 2004*, S.259-279, New York: Routledge, s. 265.

²⁴ Mercan, Sezgin (2013) Avrupa’nın ‘Propaganda Savaşları’nda Suriye Sınavı, 21. Yüzyıl Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/2013/10/25/7261/avrupa-nin-propaganda-savaslarinda-suriye-sinavi>, Erişim Tarihi: 18.4.2016, s. 2.

Avrupa istihbaratı sadece kimyasal silah kullanımı meselesiyle ilgili olarak değil, Esad yönetimine muhalif örgütlenmeleri desteklemek noktasında da işlevlere sahip olmuştur. İngiliz istihbaratının Suriye’de Esad yönetimine karşı mücadelede bulunan isyancılara destek sağladığı bilinmektedir. İngiliz istihbaratı Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ndeki iki askeri üs aracılığıyla (Dhekelia ve Akrotiri) Suriye’deki hareketliliği yakından izlemektedir. MI6’nın Körfez ülkelerinden Suriye’deki isyancılara silah sevkiyatına zemin hazırladığı haberleri dolaşmaktadır²⁵.

Eylemli propagandanın yapılmasında kuvvetli koşullu uyarıcıların etkisi büyüktür. Bunlar sık olarak yapılmalıdır. Günümüzde savaşın çoğu medya aracılığıyla gerçekleştirilmekte, pek azı askeri güç, siyaset ve ekonomi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Medya Suriye savaşında kuvvetli koşullu uyarıcı olmuş ve çıkan haberler dünyadaki insanların bu bölgedeki savaş konusunda koşullanmalarına neden olmuştur. Suriye’de 2011 yılında demokratik halk ayaklanmasının başlamasından beri Türkiye bu ülkedeki sorunun Esad ve onun rejiminden kaynaklandığını savunmuş, Suriye’nin huzura kavuşmasının yegane yolunun bu rejimin ve Esad’ın iktidardan uzaklaştırılması olduğunu ileri sürmüştür. Bu durum Esad ile ilgili kamuoyunu koşullandırma çabalarına bir örnek teşkil etmektedir.

Eylemli propaganda sürecinde klasik koşullanmanın ikincil ilkelerden öğrenilmiş çaresizlik önemli yer tutmaktadır. Uzun zamandır devam eden Suriye iç kavgası karşısında insanlar artık öğrenilmiş çaresizlik yaşamaktadırlar. İnsanlar bu durumu kanıksamışlar ve ölüm, cesetler ve bombardımanlar normal bir olay haline gelmiştir.

Eylemli propagandanın en önemli teknikleri korku salmaktır. Korku yaratmak suretiyle insanlar koşullandırılmaktadır. Bu korku salınırken tekrar edilmesi çok önemlidir. Bu nedenle korkuyu sürdürmek ve muhafaza edilmesini sağlamak için eylemler birbiri ardına tekrar edilmektedir. Fakat bu eylemler tekrarlanırken eylemin şiddetini artırmak koşullanmanın etkili olmasını sağlamaktadır. Suriye’de yıllardır süren savaşta bunlar zaten uygulanmaktadır. Örneğin İdlip kentinin kuzeybatısında yer alan küçük bir kasabada çalışmakta olan “Sınır Tanımayan Doktorlar” dan biri “Herkes gergin ve çevremizde sürekli bir korku durumu hâkim. Bir gün başımızın üzerine bombalar yağarken, ertesi gün bombardıman tamamen duruyor. Ama gökyüzündeki uçaklar hiç eksik olmuyor” demiştir²⁶.

Sınır Tanımayan Doktorlar (MSF)’in Suriye’deki 2015 Şiddet Raporu yayınlanmıştır. Propagandanın en önemli unsuru olan şiddetin vurgulandığı rapora göre, MSF’nin birlikte çalıştığı toplamda 63 sağlık tesisine yönelik 94 hava saldırısı veya bombalı saldırı gerçekleştirildiği, 12 sağlık tesisi ise tamamen yıkıldığı yazılmıştır. Bu saldırılar 2015 yılında ortalama her hafta yaşanmış ve 2015 yılında ise savaşta 154 bin 647 yaralanma ve 7 bin 9 ölüm vakası tespit edildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda, Suriye’deki şiddet sebebiyle ölenlerin yüzde 30 ile 40’ını kadınlardan ve çocuklardan oluştuğu saptandığı

²⁵ Mercan, Sezgin (2013) Avrupa’nın ‘Propaganda Savaşları’nda Suriye Sınava, 21. Yüzyıl Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/2013/10/25/7261/avrupa-nin-propaganda-savaslari-suriye-sinavi>, Erişim Tarihi: 18.4.2016, s. 5.

²⁶ Değişmeyen Tek Şey Var: Daimi Korku, <http://saglikilkesen.org/haber/degismeyen-tek-bir-sey-var-daimi-korku>, Erişim Tarihi: 7.5.2016, s. 1.

ve sadece MSF'nin desteklediği tesislerdeki 2 bin 375 ölüm vakasının 462'si yani yüzde 19'u beş yaş altında çocuklardan oluştuğu ifade edilmiştir. Raporun giriş bölümünde şu açıklama yer almaktadır:

“Suriye'deki çatışmalar altıncı yılına yaklaşırken, süregelen şiddetin korkunç boyutlardaki insani ve tıbbi sonuçları kendini göstermeye devam etmektedir. Milyonlarca insan ülke içerisinde yer değiştirmiş veya başka ülkelerde sığınma talep etmiştir. Milyonlarcası ise kuşatma altındaki bölgelerde hapsedilmiş, komşu ülkelerin sınırlarını kapatmasıyla çatışma bölgelerinde sıkışıp kalmıştır. Güvenli topraklar arayan Suriyelilerin yoğunluğu karşısında zorlanan komşu ülkeler, yeni gelenlere karşı uygulanan sınırlamaları her geçen gün artırmıştır. Diğer yandan ülke içindeki şiddet azalma eğilimi göstermemektedir. Ölüm ve yaralanma Suriye'de günlük hayatın parçasıdır. 2015 yılında ordularını devreye sokarak savaşa katılan ülkelerin sayısında artış yaşanmıştır. Rusya, Suriye Hükümeti'nin daveti üzerine Eylül ayında ciddi miktarda hava kuvveti ile müdahil olmuş, Fransa ve İngiltere ise Eylül ve Aralık'ta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğündeki koalisyon kapsamında hava saldırılarını Irak'tan Suriye'ye doğru genişletmiştir. Bu eşi benzeri görülmemiş bir durumdur, zira Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden dördü, şu anda Suriye'deki savaşta aktif olarak yer almaktadır²⁷.”

Sonuç

Eylemli propaganda terör örgütlerinin sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Propagandanın şiddet kullanılarak yapılması insanların bu örgütü kabullenmelerine ve rıza göstermelerine neden olmaktadır. Şiddet kullanılarak yapılan eylemli propaganda için klasik koşullanma tekniklerinden yararlanılmaktadır. Propaganda kişi, kuruluş ve devletlerin harekât tarzlarını değiştirmeye yönelik bir kampanyadır. Bu topluluklara doğrudan veya kitle iletişim araçları kullanılarak ikna etme sürecine gidilmektedir. Eylemli propaganda şekilleri ile insanlara şiddet yoluyla korku ve endişe yaratma amaçlanmaktadır. Örgütler arzu edilen amaçlara ulaşmak için sistematik ve/veya asimetrik yöntemlerden yararlanmaktadır. Sistematik olarak örgüt çoğunlukla askeri hiyerarşiyi kullanmakta ve kendine bir ideoloji seçmektedir. Asimetrik olarak alışılmamış yöntemler kullanarak kuralsız ve sıra dışı usullerle devleti idare edenler ve insanları yıldınlığa sevk edebilir. Buna gayri nizami harp denmektedir. Bu yöntemlerden sonra terör grupları ayaklanma aşmasına ulaşmak isterler. Bu aşama gerçekleşirse ortak bir politik düzen kurmaya hazırdırlar. Anarşizmle başlayan ardından eylemli propaganda şeklinde biçimlenen süreçte terör grupları bilinen yöntemleri kullanarak amaçlarına ulaşmak isterler.

Propaganda yöntemleri yüzyıllarca insanoğlunu ikna etme ve yönlendirme amacıyla kullanılmıştır. Kitleyi etkilemek için insanoğlunun davranışını belirlemek, onu kontrol etmek her totaliter liderin ve terör örgütünün başlıca düşüncesi olmuştur. XX. Yüzyılın ilk yarısı totaliter eğilimlerin iktidar olmasını sağlamış ve bu iktidarlar insanları kontrol etmede klasik koşullanma ilkelerinden faydalanmışlardır. Klasik koşullanmadan sonra

²⁷ Suriye'deki 2015 Şiddet Raporu, <http://sinirtanimayandoktorlar.org/> Erişim: 5.5.2016.

gelişen davranış kuramları, insan davranışının klasik koşullanma ilkelerinden daha karmaşık olduğunu ortaya koymuştur. Yani insan davranışları bu kadar basit değildir. Klasik koşullanma ilkeleri insan davranışları hakkında sadece ipucu vermektedir. Klasik koşullanmanın öngördüğü ilkeler propagandacılar için iyi bir malzeme sağlamıştır. Ancak insan tek boyutlu bir canlı olarak kabul edilemez ve bu ilkelerden dolayı insanın daha değişik davranışlar gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Suriye'deki savaşta bu propaganda ilkelerinin sık olarak kullanıldığı ve açık şekilde bu uygulamaların icra edildiği değerlendirilmektedir. Kitlelerin tutumunu etkilemek için medyadan azami ölçüde faydalanılmış, bu şekilde görüşlerin oluşturulması sağlanmıştır. Bu görüşlerin doğrulanmaya çalışılması ile insan düşüncelerinin şekillendirmesi hedeflenmiştir. İnsanları korkutmak ve savaşta bir tarafı tutmasını sağlamak için duygular kullanılmış ve bunun için etnik ve dini yapıdan istifade edilmiştir. Tek yönlü bir iletişim çabası olan propaganda ile insanlarda şartlı koşullanma yaratılmış ve depresyona giren kitlelerin geleceğiyle ilgili kötümser olmaları sağlanmıştır. İnsanlar ülke dışına kaçıp kurtulmaya çabalamışlardır. İnsanın en temel içgüdüğü hayatta kalma çabası Suriye'deki bu savaşta açık bir şekilde görülmekte ve yaşanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLERİN
SURİYE POLİTİKALARI

ABD’NİN SURİYE POLİTİKASI

Ufuk CERRAH*

Giriş

Soğuk Savaşın sona ermesi ile ideolojik temellere dayanan uluslararası ilişkiler sistemi etnik ve dini parametreleri referans alan bir sisteme dönüşmüştür. Etnik ve dini kimlikler ideolojik aidiyetlerin yerini alarak uluslararası sistemi yeniden şekillendirmiş ve yeni bir dünya sisteminin kurulmasına yol açmıştır. Bu yeni uluslararası sistem başlangıçta her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğinde tek kutuplu bir sistem olarak algılsa da kısa zamanda böyle olmadığı anlaşılmıştır. Fukuyama’nın “*Tarihin Sonu*” tezi kısa zamanda geçerliliğini yitirmiştir. Avrupa entegrasyon süreci Avrupa Birliği (AB) adı altında ekonomi-politik bir aktöre evrilmiş ve kısmen Birleşik Devletlerden ayrılmıştır. Putin yönetimindeki Rusya 1990’lı yıllardaki sarsıntılardan kısa sürede kurtulmuş ve 21. yüzyıla güçlü bir aktör olarak girmiştir. Çin; siyasi, askeri, ekonomik, demografik ve sosyo-kültürel gücü ile yeni dönemin güçlü bir oyun kurucu aktörü olmuştur. Brezilya ve Hindistan gibi yükselen yeni güçler, İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörler ABD’nin küresel liderliğini kısmen de olsa sınırlamışlardır.¹ 21. yüzyılda ABD uluslararası sistemin başat ve sistem dönüştürücü aktörü olsa da tek başına uluslararası sistemi etkileyecek ve uluslararası tehditleri bertaraf edebilecek güçte değildir. Bunun için diğerlerinin yardımına ve işbirliğine ihtiyaç duymaktadır.² ABD’nin uluslararası sistem içindeki bu konumu ve uluslararası sistemdeki çatışmaların ve jeopolitik rekabetlerin etnik/dini parametreler üzerinden yürütülmeye başlanması 21. yüzyıl uluslararası sisteminin temel özelliği olmaya başlamıştır. Hiç arzu edilmese de, geline nokta Huntington’un “*Medeniyetler Çatışması*” tezi kısmen geçerli bir teori gibi görünmektedir.

11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör saldırıları ve bu saldırılara Birleşik Devletlerin verdiği tepkiler (Afganistan müdahalesi ve Irak işgali) yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yeni dönem 21. yüzyılın ve yeni bir dünya savaşının (3. Dünya Savaşı)

* Dr.; Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Alanında Araştırmacı Uzman.

¹ George Friedman, **Gelecek 100 Yıl**, çev.:İbrahim Sezer ve Enver Günsel, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s.161.

² Joseph S. Nye Jr., **Amerikan Gücünün Paradoksu**, çev.:Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s.149.

başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Bu aynı zamanda uluslararası sistemde Batı'nın (ABD-AB) görece güç kaybettiği, diğerlerinin görece güç kazandığı Fareed Zakaria'nın deyiimiyle "*post-American world*"³ (Amerika sonrası dünya) olarak da değerlendirilebilir. Ekonomik, askerî, siyasi, sosyo-kültürel ve bilimsel-teknolojik güç parametreleri açısından diğerlerinin güç kazandığı bir durumda, 21. yüzyılın başlangıcında yaşanan ekonomik-finansal krizler ve bölgesel savaşlar başta ABD olmak üzere Batı'nın güç kaybetmesine yol açmıştır.

11 Eylül terör saldırıları, Afganistan müdahalesi ve Irak işgali, enerji fiyatlarındaki istikrarsızlık, terör ve yasa dışı göçün yaygınlaşması, nükleer silahların yayılması ve terör örgütlerinin eline geçme riski, küresel ekonomik ve finansal kriz, AB'nin yapısal krizlerle yüzleşmesi, Rusya'nın güç kazanması, Moskova'nın Gürcistan ve Ukrayna müdahaleleri ve Arap Baharı sürecinin yarattığı istikrarsızlık 21. yüzyıl uluslararası sistemini etkileyen parametreler olarak ön plana çıkmıştır. 18 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci kısa bir süre içerisinde Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesine yayılmış ve 11 Mart 2011 tarihinde Suriye'ye sıçramıştır.⁴ Bu çalışmada biz; beş yılı aşkın bir süredir devam eden Suriye krizini yukarıda kısaca özetlediğimiz yeni uluslararası sistem çerçevesinde değerlendireceğiz ve ABD'nin bu sistem içerisindeki yerini ve politikalarını analiz edeceğiz.

Değişen Küresel Jeopolitik Durum ve Suriye Krizi

Soğuk Savaşın ardından 20. yüzyılın son on yılında ve 21. yüzyılın ilk onbeş yılında yaşanan küresel jeopolitik durum değişiklikleri ABD'nin hem dış politika doktrinini hem de Suriye krizine yaklaşımını etkilemiş ve değiştirmiştir. Bu nedenle konuya öncelikle bahsi geçen dönemde yaşanan küresel jeopolitik durum değişikliklerini analiz ederek başlamak istiyoruz.

1990 yılında Soğuk Savaş sonrası dönem başlayınca ABD uluslararası sistemin tek ve rakipsiz bir aktörü konumunda bulunuyordu. Saddam Hüseyin'in Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi Washington Yönetimine Ortadoğu'ya büyük bir askerî müdahale için fırsat sunmuş ve bölgedeki askerî varlığını 1991 yılının başından beri giderek pekiştirmiştir. I. Körfez Savaşı ABD'ye; Basra havzasındaki enerji kaynakları ve enerji kaynakları aktarım hatları üzerindeki kontrolünü arttırmasını, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin Washington'un tartışmasız müttefikleri olmasını ve İran'ı bölgede sınırlandırmasını sağlamıştır. Savaş sonrasında Irak'ta Saddam rejimi devrilmese de Bağdat Yönetimi ciddi bir şekilde sınırlandırılmıştır. Irak'ta önce 36. paralelin kuzeyinde, daha sonra da 32. paralelin güneyinde uçuşa yasak bölgeler ilan edilerek ülke de facto olarak üç bölgeye ayrılmıştır.⁵

Kuzeyde Kürtler ve güneyde de Şii Araplar merkezi yönetimden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Ülkenin merkezinde yaşayan ve Bağdat Yönetimini elinde bulund-

³ Fareed Zakaria, *The Post-American World*, Norton, New York, 2008, s.161.

⁴ Özgür Ünlühisarçıklı, "*ABD ve Türkiye'nin Suriye Politikaları*", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-ve-turkiyenin-suriye-politikalari>, Erişim: 24.02.1016.

⁵ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.495.

ran Sunni Araplar ise dinî motivasyonlarla Batı ve özellikle ABD karşıtı bir radikalleşme sürecine girmişlerdir. ABD Irak'a yaptığı bu müdahale ile dış politika doktrininin temel önceliklerinden biri olan İsrail'in bölgedeki güvenliğini de teminat altına almak istemiştir. 1990-2001 yılları arasında Rusya, Çin ve AB'nin içinde bulundukları durumlar ve önceliklerinin farklılık arz etmesi nedeniyle Ortadoğu'da ABD sistem dönüştürücü tek aktör konumunda bulunmaktaydı.

Bu dönemde; ülke nüfuslarının çoğunluğu Şii kökenli Araplardan oluşsa da yönetimlerde Sunni Arapların hâkim olduğu Körfez ülkelerinin ve Suudi Arabistan, Yemen, Mısır ve Ürdün'ün Washington Yönetiminin bölgedeki önemli müttefikleri olduğu görülmektedir.⁶ 1979 yılındaki İslâm Devrimden buyana İran ile ve SSCB'nin bölgedeki en önemli müttefikleri Suriye ile Washington Yönetimi'nin ilişkileri ise iyi değildi. ABD bu ülkelerde ve Irak'ta rejim değişikliğine dayanan bir dış politika doktrini takip etmekteydi.⁷

Görüldüğü üzere ABD'nin bölgede Sunni yönetimlere dayanan ve Şii yönetimleri dışlayan bir politika takip ettiği görülmektedir. Washington Yönetimi; Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün gibi ülkelerde ise yönetimde bulunan elitler ile yakın ilişkiler geliştirerek Ortadoğu politikasını şekillendirmekteydi. I. Irak müdahalesi ise Batı ve özellikle ABD karşıtı Sunni kökenli radikal dinî hareketlerin bölgede doğmasına zemin hazırlamıştı. ABD'nin bu politikası bölgede bir yandan gerginliğe, çatışmaya ve silahlanmaya yol açarken diğer yandan da bölgede yaşayan insanların ekonomik, sosyo-kültürel ve demokrasi açısından geri kalmasına neden olmuştu. Bu dönemde kronikleşen Filistin-İsrail sorunu çözülemediği gibi etnik ve dinî ayrışmalardan kaynaklanan yeni sorunların da ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bütün bu olumsuzlar ise başta ABD olmak üzere küresel ve bölgesel aktörlerin geçmişe ve günümüze dayanan yanlış politikalarının bir ürünü ve sonucu olmuştur.

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Ortadoğu'da ABD rakipsiz kalmıştır. SSCB'nin geri çekildiği ve jeopolitik boşluk alanlarının (güç boşluğu-power holes)⁸ olduğu bölgelerde (Doğu ve Orta Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya) önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşüm ve değişimler Doğu ve Orta Avrupa'da yumuşak bir şekilde gerçekleşirken, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da ise çatışmalara ve istikrarsızlıklara yol açmıştır. Bütün bu jeopolitik alt bölgelere baktığımızda bu bölgelerin ya enerji kaynak alanları ya da enerji kaynakları aktarım hattı olduğu görülmektedir. Bu açıdan bu bölgelerde yaşanan değişim ve dönüşümler küresel jeopolitik durumun yeniden şekillenmesinde önemli parametreler olarak ortaya çıkmış ve Soğuk Savaş sonrası dönemi uluslararası sistemini şekillendirmiştir. Bu kapsamda aynı zamanda Doğu Akdeniz, Karadeniz, Hazar ve Basra önemli su havzaları olarak ön plana çıkmıştır.

⁶ Türel Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Platin Yayınevi, Ankara, 2009, s.329.

⁷ Thomas P.M. Barnett, **Pentagon'un Yeni Haritası**, çev.:Cem Küçük, 1001 Kitap, İstanbul, 2005, s.293.

⁸ Thomas P.M. Barnett, **Harekât Planı**, çev.:Volkan Yalçıntoklu, 1001 Kitap, İstanbul, 2006, s.261.

Soğuk Savaşın sona ermesi; Orta ve Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'nın liberalleşme sürecine girmesine yol açmış ve küreselleşme sürecini de hızlandırmıştır. Bu durum hiç şüphesiz ABD tarafından arzulanan ve şekillendirilmeye çalışılan bir süreç olmuştur. 1990-2000 yılları arasında uluslararası sistemde rakipsiz olan ABD 2001 yılı sonrası dönemde; Avrupa entegrasyon sürecinin genişlemesi ve derinleşmesi ile birlikte AB, petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki artışa bağlı olarak güçlenen Rusya, ekonomik açıdan hızla büyüyen Çin ve Hindistan gibi küresel aktörler ile diğer bölgesel aktörlerle Doğu ve Orta Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu, Hazar Havzası, Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Basra Körfezinde rekabet etmek durumunda kalmıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör saldırıları Washington Yönetimi'nin Afganistan müdahalesi ve Irak işgali ile sonuçlanmıştır. ABD 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgaline karşı Afganistan'da oluşturduğu ve desteklediği radikal Sunni yapılarla 21. yüzyılın başında mücadele etmek durumunda kalmıştır.⁹ ABD'nin Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'ya müdahalesi ve bunun ortaya çıkardığı ABD ve Batı karşıtı Sunni radikal hareketler Batı'yı (ABD ve AB) kendi ülkesinde tehdit eder duruma gelmiştir. Görüldüğü üzere bugün Batı'nın ve özellikle ABD'nin tehdit olarak algıladığı ve mücadele etmek durumunda kaldığı radikal Sunni hareketlerin çıkış noktasının ABD'nin Afganistan'da SSCB'ye karşı 1979 yılında yürütmeye başladığı vekâlet savaşının (proxy war)¹⁰ ve Soğuk Savaş'ın ardından Ortadoğu'ya yaptığı askerî müdahalelerinin bir sonucu olduğudur. Soğuk Savaş sonrası etnik ve dini temellere dayanan çatışmaların Balkanlardan Kafkasya'ya, Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya ve Ortadoğu'ya yaygınlaştığı görülmektedir. 2002 Afganistan müdahalesi ve 2003 Irak işgali ise bu yeni küresel jeopolitik durumu daha da istikrarsızlaştırmıştır.

ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri bölgeyi ve uluslararası sistemi daha istikrarlı hâle getirmediği gibi İran ve Rusya gibi aktörleri farklı tutumlar almaya sevk etmiştir. Afganistan ve Irak müdahalelerinin ardından kendini çifte kuşatma altında hissedilen Tahran Yönetimi nükleer programını hızlandırmış ve uluslararası sistem için yeni bir tehdidin daha ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kısacası İran 2001 sonrası dönemde uluslararası sistemden daha da izole hâle gelmiştir. 2003 Irak müdahalesi öncesi 27 dolar seviyelerinde olan petrolün varil fiyatı 2008 yılında 147 dolar seviyelerine kadar çıkmış¹¹ ve bu durum petrol ve doğalgaz ihraç eden Moskova Yönetiminin gücünü pekiştirmiştir. Putin'in yönetimi altındaki Rusya bu avantajı kullanarak ülkesini siyasi, askerî ve ekonomik açıdan daha da güçlendirmiş ve Orta Asya, Kafkasya, Ukrayna ve Moldova'da askerî müdahalelerde bulunmuştur. Rusya enerji kaynak alanları ve enerji kaynakları aktarım hatlarını kontrol altında bulundurma stratejisi takip etmiştir. Gelineen noktada Rusya; Doğu Akdeniz (Suriye), Ukrayna, Moldova, Güney Kafkasya (Ermenistan) ve Orta Asya'da güç kullanma kapasitesine ulaşmıştır. Kısacası küresel aktör ABD'nin müttefik-

⁹ Edgar O'Ballance, **Afghan Wars**, Oxford University Press, London, 2003, s.89.

¹⁰ Simon Mabon, "After years of proxy war, Saudi Arabia and Iran are finally squaring up in the open", <https://theconversation.com/uk/topics/saudi-arabia>, Erişim: 5 Ocak 2016.

¹¹ **Oil Market Report**, 11 Mart 2016, International Energy Agency, <https://www.iea.org/oilmarketreport/omrpublic/>, Erişim: 02.04.2016.

leri ile istişare etmeden, bölgesel ve yerel dinamikleri ve hassasiyetleri dikkate almadan geliştirdiği ve uyguladığı stratejiler uluslararası sistemi bugünkü istikrarsız duruma sürüklemiştir.

ABD'nin 1991 yılında gerçekleştirdiği Irak müdahalesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, 2002 Afganistan müdahalesi ve özellikle 2003 Irak işgali küresel aktörün gücünün siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve askerî açıdan aşınmasına yol açmıştır. Küresel sistem daha istikrarsız hâle gelirken, uluslararası sistem küresel ve bölgesel aktörlerden oluşan çok kutuplu bir yapıya dönüşmüş ve Batı'nın (ABD ve AB) görece güç kaybına yol açmıştır. Bunun en somut göstergesi ise 2008 yılında ABD'de başlayan ve daha sonra Avrupa'ya yayılan küresel ekonomik ve finansal kriz olmuştur. Bu kriz 1929 Ekonomik Buhranının ardından Batı'nın yüzleşmek durumunda kaldığı en önemli ekonomik ve finansal kriz olarak değerlendirilebilir.¹² Bu kriz Batı'nın bir paydaşı olan AB'de yapısal bir krize dönüşmüş ve Avrupa entegrasyon projesini tehdit eder hâle gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin uyguladığı bu politikalar uluslararası terör, yasa dışı göç ve nükleer silahların yayılması gibi tehditleri daha da arttırmış ve Batı içerisinde İslâm karşıtı aşırı sağ ve sol hareketlerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda bir insanlık suçu olarak değerlendirdiğimiz İslâmafobi ve yabancı düşmanlığının artmasına da yol açmıştır.

Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan'a savaş açması ve Abhazy ve Güney Osetya'yı işgali, Kırım'ı ilhakı, Doğu Ukrayna'ya askerî müdahalesi ve son olarak da Suriye'deki savaşa dâhil olması ABD'nin stratejik öngöründen yoksun bu politikalarının ve AB'nin stratejik yetersizliğinin bir sonucudur. 2011 yılının sonunda istikrar ve düzeni sağlamadan Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmesi bölgede jeopolitik bir boşluğun oluşmasına yol açmıştır. Bu boşluğu Bağdat yönetimini ele alan ve İran ile yakın ilişkiler geliştiren Şii Araplar ile ülkenin orta kesimlerinde hâkimiyet sağlayan radikal Sunni gruplar doldurmuştur.¹³ Radikal Sunni grupların Şii ve Batı karşıtı tutumu bugünkü IŞİD (DAEŞ) terör örgütünün El-Kaide terör örgütünün bir devamı olarak doğmasına yol açmıştır. Bugün bütün dünyanın yüzleşmek zorunda kaldığı DAEŞ terör örgütü Batı'nın ve özellikle de ABD'nin Soğuk Savaş döneminden buyana uyguladığı yanlış ve öngörüsüz politikaların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Maalesef Washington Yönetiminin bu acı tecrübelerden ders almadığı ve hâlâ Suriye'de PYD/YPG gibi terör örgütleri üzerinden politikalar geliştirdiğini de görmekteyiz.

ABD'nin 2011 yılının sonunda Irak'tan çekilmesi sonucu oluşan jeopolitik boşluğu en iyi değerlendiren bölgesel aktörün İran olduğunu ya da yeni jeopolitik durumun Tahran Yönetimine bulunmaz fırsatlar sunduğunu da görmekteyiz. Şii ideolojik referanslar üzerinden stratejiler geliştiren Tahran Yönetimi,¹⁴ ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile birlikte Afganistan, Pakistan, Tacikistan içlerinden başlayarak, Irak (Bağdat Yönetimi Şiilerin elinde), Suriye (Şam Yönetimi Nusayrilerin elinde) ve Lübnan'a (Hizbullah vasıtasıyla)

¹² George Friedman, **Avrupa Krizi**, çev.:İrem Sağlamer, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2015, s.219.

¹³ Zbigniew Brezezinski, **Stratejik Vizyon**, çev.:Sezen Yalçın ve Abdullah Taha Orhan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.151.

¹⁴ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, çev.:Dilek Şendil, Türkiye İşbankası Yayınları, 2009, s.203.

la) uzanan stratejik eksen üzerinde politikalar geliştirme fırsatı yakalamıştır.¹⁵ Bununla birlikte İran; nüfuslarının önemli bir kesimi Şii olan Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Yemen ve Suudi Arabistan'ın doğu bölgesi üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Özellikle Arap Baharı ayaklanmaları İran için bu yönde önemli fırsatlar sunmuştur. İran'ın bu kapsamda Suudi Arabistan'la hem Körfez bölgesinde hem de Yemen'de (Şii kökenli Husiler üzerinden yürütülen vekâlet savaşları) rekabet halinde olduğu görülmektedir. İran-Suudi Arabistan arasındaki bu rekabetin en somut örneği ise Sunni-Şii eksenini üzerinden yürütülen Suriye savaşıdır. Hiç arzu edilmese de, Ortadoğu'da ABD'nin uyguladığı yanlış politikalar Şii-Sunni çatışmasına evrilirken, Rusya gibi bölge dışı aktörlerin de jeopolitik rekabet kapsamında bölgeye girmesi durumu daha da kötüleştirmiş ve kronikleştirmiştir.

İran'ın bölgede etkinliğini arttırmasının yanında nükleer programında da kayda değer gelişmeler yaşaması ABD başta olmak üzere Batı dünyasında ciddi tedirginlikler yaratmıştır. Bu kapsamda başlangıçta İran'ı izole etme ve İran'a ambargolar uygulanması politikaları takip edilmiş ve daha sonra 2015 yılında İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya) arasında nükleer bir anlaşma yoluna gidilmiştir. İran üzerindeki ambargolar 16 Ocak 2016 tarihinden itibaren tedricen kalkmaya başlamıştır. İran uluslararası sisteme dâhil olmaya, ekonomik açıdan güçlenmeye ve petrol/doğalgaz ihracatına başlamıştır. Bu durum İran'ın bölgedeki pozisyonunu daha da güçlendirmiştir. Kısacası Suriye krizi bağlamında bu krizin en önemli paydaşlarından biri olan Tahran Yönetimi daha rahat hareket etmeye ve Suriye'de pro-aktif politikalar geliştirmeye başlamıştır. İran'a yönelik bu yeni Batı yaklaşımının bir sonucu olarak İran'ın nükleer programı kontrol altına alınmış, fakat bu İran'ın 10-15 yıl sonra bu programı tekrar başlatma inisiyatifini elinden almamıştır. Sorun sadece ötelenmiş görünmektedir.¹⁶

Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu bölgesini etkileyen ve sonuçları itibarı ile de bütün uluslararası sistemin şekillenmesine yol açan bir gelişme de Arap Baharı süreci olmuştur. 2010 yılında başlayan bu süreç başlangıçta bütün bir bölgenin demokratikleşme süreci olarak algılansa da sonuçları itibarı ile daha da istikrarsız bir Ortadoğu jeopolitiğine neden olmuştur. Tunus örneği kısmen başarı gibi görülse de, Fransa liderliğinde NATO müdahalesi sonrası Libya hâlâ istikrarsız bir durumdadır. Mısır'da demokratik seçimlerle iş başına gelen Muhammed Mursi liderliğindeki Müslüman Kardeşler ABD ve Avrupa tarafından onay görmemiş ve askerî bir darbe ile yönetim değiştirilmiştir. Mısır'da yaşanan bu dönüşüm Arap Baharı sürecinin demokratikleşme yolunu kesmiştir. Arap Baharı sürecinde Suriye'de yaşanan gelişmeler ise IŞİD (DAEŞ) terör örgütünün Suriye'ye sokulması ile birlikte Şam Yönetiminin teröre karşı savaşına evrilmiş ve Suriye'de demokrasi için mücadele eden masum halkların Suriye dışına çıkarılması ve mülteci durumuna düşürülmesine yol açmıştır. Geline nokta bölgede Irak hâlihazırda istikrarsız ve üçe bölünmüş bir ülke konumunda bulunmaktadır. Suriye'de 11 Mart 2011 tarihinden buyana

¹⁵ Steven W. Hook ve John Spanier, **Amerikan Dış Politikası**, çev.:Özge Zihnioğlu, Tanırlı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2014, s.354.

¹⁶ Hasan Selim Özertem, "İran Nükleer Anlaşma Tamam, Ya Sonrası?", **Analist**, Mart 2016, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2016/03/iran-nukleer-anlasma-tamam-ya-sonrasi>, Erişim: 21.03.2016.

beş yılı aşkın bir süredir iç savaş devam etmektedir. Suriye Savaşı küresel ve bölgesel aktörlerin vekâlet savaşlarına dönüşmüş ve daha sonra küresel ve bölgesel aktörlerin doğrudan savaşa müdahil olması ile birlikte uluslararası sistem hybrid bir savaş ile yüzleşmek durumunda kalmıştır.¹⁷ Bu dönemde ABD eski müttefikleri (İsrail ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri) ile ilişkilerini yeniden tanımlama sürecine girerken, İran ve Rusya'nın bölgede etkinliklerini arttırdıkları görülmektedir.

Baba Bush (1989-1992) ve oğul Bush (2001-2008) dönemlerinde Ortadoğu bölgesinde yapılan stratejik hatalar kronikleşen yeni sorunlara yol açmış ve bölge daha da istikrarsız bir hâle gelmiş durumdadır. Clinton döneminde (1993-2000) ekonomik ve sosyo-kültürel politikaları önceleyen ve küreselleşme temelinde şekillendirilen ABD politikaları bölgede daha istikrarlı ve çatışmadan uzak bir jeopolitik durum yaratmıştır.¹⁸ Baba Bush ve oğul Bush dönemlerinde yapılan hataların etkisinde şekillenen ve bu hatalardan ders alınarak uygulamaya konan Obama dönemi (2009-2016) ABD dış politikasını Suriye krizi bağlamında şimdi analiz etmeye başlayabiliriz.

Obama Doktrini ve Suriye Krizi

Birleşik Devletlerin Obama dönemi dış politikasını önceki dönemlerden ayıran ve Suriye politikasını da şekillendiren altı temel parametresinin olduğunu değerlendiriyoruz. Birinci olarak; Obama gelinen noktada artık Amerika'nın küresel jeopolitik durumu tek başına şekillendiremeyeceğinin farkında. Soğuk Savaş'ın ardından ilk onbeş yılda Birleşik Devletler tek kutuplu bir dünyada tek küresel aktör konumunda bulunuyordu. 11 Eylül terör saldırıları, buna karşılık olarak Afganistan müdahalesi ve Irak işgali ve 2008 küresel ekonomik-finansal kriz bu durumu değiştirmiş bulunuyor. Obama 2008 yılında başkan seçildiğinde en önemli argümanı Irak ve Afganistan'da devam eden savaşları bitirmek ve Amerikan askerlerinin evlerine dönmesini sağlamaktı. Obama, Birleşik Devletlerin sert gücünü kullanarak 1990 yılı sonrası Ortadoğu'ya yaptığı askerî müdahalelerin Amerika'nın imajına ve yumuşak gücüne ciddi zararlar verdiğini biliyordu. Ayrıca en önemli ve tehlikeli konu ise dünyada ve özel olarak İslâm dünyasında ciddi bir Amerikan karşıtlığı ve nefreti yükselişteydi. Dolayısıyla Obama, doğrudan Amerikan çıkarlarını tehdit eden bir durum oluşmadan küresel sorunlara Washington'un askerî müdahalede bulunmasını istemiyordu. Obama liderliğindeki Amerika'nın gücünü ve potansiyelini iç sorunlara odaklaması, dış politikada güç merkezi haline gelen Asya-Pasifik bölgesine öncelik vermesi (pivot stratejisi) ve yeni düşmanlar kazanmadan eski düşmanlarla (İran ve Küba gibi) diyalog sürecine girmeyi tercih etmesi genel olarak Ortadoğu ve özel olarak da Suriye krizinden kısmen uzaklaşmasına ve bu krizleri ikincil önemde görmesine yol açmıştır.¹⁹ Bu durum Obama dönemi ile birlikte Ortadoğu'da bir güç boşluğunun oluş-

¹⁷ George Friedman, *Savaşın Geleceği*, çev.:Enver Günsel, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2015, s.354.

¹⁸ George Friedman, *Amerika'nın Gizli Savaşı*, çev.:Enver Günsel, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2014, s.319.

¹⁹ Özdemir Akbal, "ABD'nin Suriye Politikasındaki Dönüşüm", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2015/10/09/8317/abd-nin-suriye-politikasindaki-donusum>, Erişim:09.02.2016.

masına neden olmuş ve bölgede yerel ve bölgesel aktörler arasında rekabeti arttırmıştır. Obama'nın bu dış politika stratejisi Amerika'nın geleneksel müttefiklerini (İsrail, Türkiye, Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri) rahatsız ederken, diğer aktörleri (Rusya ve İran) de bölgede etkinlik kurmaları için teşvik etmiştir.

İkinci olarak; Birleşik Devletler başta Ortadoğu olmak üzere Kuzey Afrika, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'dan doğrudan çekilmemiş olmakla birlikte bu bölgelerdeki sorunların çözümü için Obama Yönetimi, müttefiklerinin ve diğer bölgesel ve küresel aktörlerin sorumluluk almasını istiyor. Dolayısıyla Washington Yönetimi bölge sorunlarına doğrudan müdahil olmadan, bölgeyi şekillendirme stratejisi izliyor. Obama böylelikle hem savaş yorgunu Amerikan kamuoyu ile ters düşmüyor hem de Amerikan gücünün aşınmasını engellemiş oluyor. Bu nedenle Birleşik Devletler bölgeye yönelik politikalarının uygulanmasında eski müttefiklerini kullanmanın yanı sıra yerel bazı güçleri (PYD/YPG terör örgütü gibi) de devreye sokmak istiyor. Aynı zamanda İran ve Rusya ile birlikte bölgede IŞİD karşıtı bir politika takip edebiliyor ve Suriye konusunun geleceğini bütün bu aktörlerle Viyana ve Cenevre süreçleri olarak bilinen toplantılarda tartışabiliyor. Obama'nın bu politikası Suriye özelinde vekâlet savaşlarına (*proxy war*)²⁰ yol açarken, manevra alanını da genişletmiş oluyor. Savaş karşıtı söylemle seçim kampanyalarını yürüten Obama doğrudan olmasa da dolaylı olarak bu ahlâki tavrını sürdürmeye de özen gösteriyor.

Obama'nın dış politika doktrininin üçüncü parametresi ise onun geleneksel müttefikleri ile arasını açmasına yol açıyor. Obama iktidara geldiğinden buyana İran ve Küba'yı uluslararası sisteme entegre etmek ve onlarla spesifik bazı sorunları çözerek diyalog geliştirme stratejisini takip ediyor. Bu kapsamda özellikle İran konusundaki yaklaşım Birleşik Devletlerin Suriye politikasını da şekillendiriyor. ABD liderliğindeki uluslararası toplum (P5+1 ülkeleri) İran'ın nükleer programını sınırlandırmaya odaklanan bir müzakere süreci geliştirmiş bu kapsamda İran'la Temmuz 2015'te Ortak Kapsamlı Eylem Planı adını taşıyan Nükleer Antlaşmayı imzalamıştır. İran'ın çok hevesli bir şekilde yükümlülüklerini yerine getirmesi ile birlikte antlaşma 16 Ocak 2016'da yürürlüğe girmiştir²¹ ve İran'a uygulanan yaptırımlar kalkmıştır. Bölgede meydana gelen bu gelişme Suriye'de büyük bir etkiye sahip olan Tahran Yönetimi için önemli bir fırsat olmuştur. Tahran Yönetimi, Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Tugayları ve diğer ülkelerden getirdiği Şii savaşçılarla Esad rejiminin yanında yer almaktadır ve bu pozisyonunu daha da sağlamlaştırmıştır.²² Bu durum Suriye'de Esad lehine gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Birleşik devletlerin İran'a yönelik bu politikası başta Suudi Arabistan olmak üzere Sunni Arap ülkelerini rahatsız ettiği görülmüştür.

Dördüncü bir parametre ise Obama'nın faydacı-pragmatist dış politika bakış açısının Suriye krizi üzerindeki etkileridir. Obama'nın Suriye konusunu Amerikan çıkarları ara-

²⁰ Kamal Qası, "Rus Müdahalesinin Ortadoğu Güç Dengesine Etkisi", *Analist*, sayı:59, Ankara, Ocak 2016, s.40.

²¹ Marwan Kaban, "Körfez Ülkelerinin Nükleer Antlaşmaya Dair Endişeleri", <http://www.analistdergisi.com/sayi/2016/03/korfez-ulkelerinin-nukleer-anlasmaya-dair-endiseleri>, Erişim: 04.04.2016.

²² Bekir Ünal, "İran'ın Vekâlet Savaşı Stratejisi ve Suriye'deki Şii Milisler", <http://www.bilgesam.org/incele/2376/-suriye-deki-iran-destekli-sii-milisler/#.VwFETpyLTmX>, Erişim: 23.03.2016.

sında diğer konulara nazaran ikincil bir konu olarak görmesi ve Ortadoğu bataklığından Amerika'yı uzak tutmak istemesi eski bir küresel güç olan Rusya'nın bölgede pro-aktif politikalar izlemesine yol açmıştır. Kremlin Yönetimi, Birleşik Devletlerin bu politikasının bir sonucu olarak bölgede oluşan jeopolitik boşluğu kararlı bir şekilde doldurmuştur. 30 Eylül 2015 tarihinde Rusya'nın fiilen Esad lehine bölgede devam eden savaşa dâhil olduğunu görmekteyiz. Rusya bu müdahalesi ile; Esad rejiminin devrilmesini engellemiş, kendisi için de bölgede tehdit oluşturan radikal İslâmi yapıları güç kullanarak sınırlandırmış, topraklarının çok uzağında askerî harekâtlar düzenleyebileceğini ve küresel bir aktör olduğunu uluslararası topluma göstermiştir. Kremlin devam eden bu savaşta yeni ürettiği silahları deneme ve bunların ne kadar başarılı olduğunu da sunabilme fırsatı yakalamıştır. Örneğin hiç gerekli olmamasına rağmen Hazar Denizinde konuşlu yeni nesil balistik füzeleri ile IŞİD hedeflerini vurmuştur. Ayrıca bu savaş ve bölgede oluşan yeni jeopolitik durum Rusya'ya bölgede askerî gücünü pekiştirme fırsatı vermiştir. Rusya Tartus'daki eskiyen deniz üssünü yenilerken, Lazkiye yakınlarındaki Humeymim'de bir hava üssü de kurmuştur. Türkiye ile yaşanan uçak krizi sonrası Rusya Suriye'ye S-400 füzelerini yerleştirirken başta Suriye olmak üzere Doğu Akdeniz'de önemli bir hava savunma şemsiyesi tesis etmiştir.²³ İran ve Rusya IŞİD karşıtı koalisyon çerçevesinde hem sahada hem de diplomatik müzakerelerde yan yana gelmişlerdir. Rusya için bu durum önemli avantajlar ve manevra alanları sağlamıştır. Ukrayna ve Kırım krizleri ile ekonomik ambargolara maruz kalan Rusya farklı saiklerle başta ABD olmak üzere Batı ile tekrar bir diyalog sürecine girmiş ve Ukrayna krizini ikinci plana itme başarısı göstermiştir.

Obama dönemi Birleşik Devletler dış politikasını şekillendiren beşinci parametre ise Amerika'nın Amerikan çıkarları doğrudan etkilenmediği sürece askerî güce doğrudan başvurulmaması ve eğer bu gerekli ise bunun meşruiyetinin uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler zemininde aranmasıydı. Burada dikkat çeken husus Obama'nın idealist bir dış politikanın ötesinde pragmatist-faydacı ve gerçekçi bir politika inşa etmeye çalışmasıdır. Kimilerine göre bu "*noe-realist*" bir dış politika, kimilerine göre ise "*stratejik sabır*" olarak nitelenen ve "*uzaktan dengeleme*" esasına dayanan bir dış politika doktriniydi.²⁴ Bu durum Washington Yönetimi'nin başta Türkiye, İsrail ve Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki stratejik müttefiklerini tedirgin etmiştir. Obama dönemi bu stratejik müttefikleri teskin etmekle geçse de aradaki farklılık gün geçtikçe daha da su yüzüne çıkmıştır.

Altıncı bir diğer parametre ise Obama'nın İslâm dünyası ile doğrudan karşı karşıya kalmak istememesi ve Ortadoğu'da Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren oluşan ve giderek artan Amerikan karşıtlığını azaltmaya çalışmasıdır. Fakat Amerika'nın zamansız ve gerekli düzeni vermeden Irak'tan çekilmesi ve yapılan büyük tahribat El-Kaide'nin yerini alacak IŞİD terör örgütünün bölgede doğmasına zemin hazırlamıştır. IŞİD, El-Kaide'den farklı olarak devlet kurma iddiasında olan ve Irak ve Suriye'de önemli toprak parçaları ele geçiren bir terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır. IŞİD hem Amerika'yı hem de Avru-

²³ Michael McFaul, "*Suriye'de Amerika-Rusya işbirliği mümkün mü?*", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriyede-amerika-rusya-isbirligi-mumkun-mu>, Erişim:07.01.2016.

²⁴ Anthony Giddens, *Turbulent and Mighty Continent*, Polity Press, Cambridge, 2014, s.151.

pa'yı ciddi şekilde tehdit etmeye başlayınca da, Obama'nın Suriye krizi bağlamında IŞİD ile mücadele stratejisi takip etmeye başladığını görmekteyiz.

Amerika'nın Obama dönemi dış politika doktrini hem Suriye krizinin şekillenmesini hem de ona bağlı olarak İran sorunu, Rusya ile ilişkiler, mülteci krizi ve Avrupa Birliği ile olan ilişkileri derinden etkilemiştir. Askerî müdahaleden gerekmedikçe uzak durmak ve bölgeyi uzaktan dengelemek esasına dayanan bu yeni dış politika doktrini bazı tutarsızlıkları da gözler önüne sermiştir. Amerikan çıkarlarını önceleyen ve ahlâki değerlerden uzak dış politika stratejileri de Amerika'nın bölgedeki geleneksel müttefikleri ile yollarının ayrılmasına yol açmıştır. Şimdi Suriye özelinde bu politika değişikliklerini ortaya koyalım.

Birleşik Devletlerin Zaman İçerisinde Farklılaşan Suriye Politikası

Beş yılı geride bırakan Suriye krizinde Obama'nın politikasının temelini “ülkeye doğrudan askerî müdahaleden uzak durmak” ve “Suriye’de Esad’sız bir siyasi dönüşümü sağlamak” oluşturunuyordu. Rusya’nın Suriye krizine askerî güç kullanarak müdahil olması, İran’ın Suriye’de daha da etkili olması, buna karşılık Obama’nın kararsız tutumu ve eğit-donat projesi gibi girişimlerin başarısızlığa uğraması ve her şeyden önemlisi Birleşik Devletlerin geleneksel müttefikleri ile ortak bir strateji belirleyememiş olması Obama Yönetimini zorlayan bir durum ortaya çıkarmıştır. Obama bir yandan PYD/YPG gibi terör örgütleri üzerinden IŞİD’e karşı savaşını devam ettirirken, Türkiye gibi önemli bir müttefikini de karşısına almış oluyordu. İran ile yaptığı antlaşma İsrail’i tedirgin ederken, Birleşik Devletlerin geleneksel Arap müttefikleri de gelinen noktada büyük bir rahatsızlık içerisinde bulunmaktadır. Obama’nın Suriye politikası ve küresel/bölgesel aktörlerin askerî güç kullanarak Suriye krizine dâhil olması Avrupa Birliği için büyük bir sorun yaratan mülteci krizinin de kronikleşmesine yol açmıştır. Artan mülteci krizi; Avrupa Birliği içerisinde IŞİD merkezli terör olaylarının artmasına neden olurken, aynı zamanda da İslâm karşıtlığı ve İslâmofobinin Avrupa içerisinde giderek artmasına yol açıyor.

Arap Baharı sürecinin bir parçası olarak Mart 2011’de Suriye krizi başladığında Obama Yönetimi Esad’ı ülkede reformlar yapma ve demokrasiye geçme konusunda uyarımış ve bu yönde eleştirilerini sıralayarak politikalarını geliştirmiştir. Fakat Suriye’deki ayaklanmalar bir iç savaşa dönüştüğünde Obama eleştirilerini daha da arttırmış ve sertleştirmiştir. Krizin beşinci ayında Esad halkına karşı silah kullanmış ve barışçıl gösterileri güç kullanarak bastırmıştır. Esad Yönetiminin halkına karşı silah kullanması ve 2000’den fazla insanın yaşamını yitirmesinin ardından Obama Esad’a istifa çağrısı yapmıştır. Suriye’nin geleceğini Suriyelilerin belirleyeceğini söyleyen Başkan Obama, Suriye’nin geleceğinde Esad’ın yerinin olmadığını ifade etmiştir.²⁵

21 Ağustos 2012 tarihinde Obama, eğer Suriye’de Esad rejimi kimyasal silah kullanırsa bu durumun Birleşik Devletler için bir kırmızı çizgi olduğunu ifade etti ve bu durumda Birleşik Devletlerin askerî müdahaleden geri durmayacağını belirtti. Beyaz Saray, 14 Haziran 2013 tarihinde Esad’ın Suriye’de halkına karşı kimyasal silah kullandığını

²⁵ “Barack Obama’nın 4 Yıllık Suriye Politikası”, 02 Ekim 2015, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/barack-obamanin-4-yillik-suriye-politikasi-206565.html>, Erişim:31.01.2016.

tespit ettiğini ilan etti.²⁶ Bunun üzerine Esad rejimine karşı savaşan muhaliflere Birleşik Devletler tarafından silah yardımı yapılmaya başlandı ve Doğu Akdeniz'deki Amerikan askerî varlığı artırıldı. Durum Birleşik Devletlerin Suriye'ye askerî bir müdahale aşamasına geldiği sırada, Putin Obama'ya Suriye'deki bütün kimyasal silahları Suriye dışarısına çıkarma taahhüdünde bulundu.²⁷ Putin böylelikle müttefiki Esad'ı bir Amerikan müdahalesinden korumuş oldu. Bu durum Obama Yönetimine karşı sert eleştirilere neden olsa da yeni bir savaş istemeyen Obama için durum hiç de kötü değildi. 2014 yılına kadar Obama soruna siyasi çözüm bulma ve askerî müdahaleden kaçınma stratejisi takip etmiştir. Fakat Suriye'de IŞİD terör örgütünün etkinlik kazanması bir yandan Birleşik Devletleri bölgeye çekerken, diğer taraftan da Esad'ın geleceği de garanti altına alınmış oluyordu. IŞİD tehdidi ve Esad'ın IŞİD'le mücadelesi Şam Yönetiminin elini rahatlatıyordu ve Esad ülkesinde teröre karşı mücadele ettiğini ifade etmeye başlamıştı.

Irak ve Suriye'de IŞİD tehdidinin ortaya çıkması ve bu tehdidi önemseyen Washington Yönetimi 23 Eylül 2014 tarihinden buyana IŞİD'e karşı hava harekâtları düzenlemeye başlamıştır.²⁸ Obama doğrudan bir kara harekâtından kaçınırken bunu bölgedeki müttefikleri eli ile yürütmek istemiştir. Türkiye IŞİD'e karşı hava harekâtları için İncirlik Hava Üssünün kullanılmasına izin verirken tek başına bir kara harekâtından uzak durmayı tercih etmiştir. Birleşik Devletlerin, IŞİD'e karşı kara harekâtında bölgedeki en önemli müttefiki terör örgütü PYD/YPG olmuştur. Obama Yönetimi PYD/YPG'nin IŞİD'e karşı verdiği savaşa destek vermiştir. Bu destek; hava harekâtları, istihbarat, silah, teçhizat, malzeme ve eğitim şeklinde gerçekleşmiştir ve bu destek devam etmektedir. ABD'nin bir terör örgütüne karşı savaşırken diğer bir terör örgütünü kullanması Obama Yönetiminin yüzleşmek durumunda kaldığı bir paradoks oluşturmaktadır.

Obama Yönetimi başlangıçta her ne kadar Esad'sız bir Suriye politikası takip etse de Rusya'nın bölgeye müdahalesi, IŞİD tehdidi, Esad sonrası Suriye'nin geleceği ve Suriye'nin kimin elinde olacağı kaygıları ile Viyana ve Cenevre süreci olarak bilinen müzakerelere sürecini başlatmıştır. Obama hâlihazırda Esad'lı geçiş sürecini kabul etmiş görünmektedir. Esad'ın kimyasal silahları kullanmış olması, mülteci krizi, milyonlarca yerinden edilmiş ve binlerce ölen insan Obama Yönetimi tarafından görmezden gelinmektedir.

Washington Yönetiminin Doğu Akdeniz Stratejisi ve Suriye Politikası

Akdeniz Havzası ve özellikle de Doğu Akdeniz jeostratejik öneme sahip bir deniz havzasıdır. Derin bir kriz ve iç savaş içerisinde bulunan Suriye, Doğu Akdeniz'de geniş bir kıyı kesimine sahip önemli bir coğrafi konumda bulunmaktadır. Bu nedenle Doğu Akdeniz Havzasında yaşanan jeopolitik durum değişiklikleri Suriye krizini etkilerken, Suriye'de yaşanan gelişmeler de bu havzada bulunan ülkelere etki etmektedir.

²⁶ Mehmet Yegin, "Türkiye-ABD İlişkileri", **Analist**, sayı:59, Ankara, Ocak 2016, ss.21-23.

²⁷ Vişne Korkmaz, "Rusya Merkezli Krizler Odağında NATO Caydırıcılığını Yeniden Düşünmek", 27 Şubat 2016, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-451-20160227321297.pdf>, Erişim:04.03.2016.

²⁸ Mehmet Yegin ve Eyüp Ersoy, **Türkiye-ABD İlişkileri: Çok Boyutlu Bir Ortaklığa Doğru**, USAK Raporları;13-05, USAK Yayınları, Ankara, Mayıs 2013, s.27.

Genel olarak Akdeniz ve özel olarak da Doğu Akdeniz Birleşik Devletler için de önemli bir su havzasıdır. Öncelikle Doğu Akdeniz coğrafi açıdan; Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine eklemlenmektedir ve küresel aktör ABD için Ortadoğu, Balkanlar ve Kuzey Afrika için geliştirilecek politika ve stratejilerin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz jeostratejik bir değere sahip su yolu olan Süveyş Kanalı'nı barındırmaktadır ve uluslararası ticaretin de merkezini oluşturmaktadır. Ortadoğu ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının batı pazarlarına ulaştırılmasında en güvenli yol Doğu Akdeniz olarak değerlendirilmektedir.²⁹

Doğu Akdeniz sahip olduğu bu öneme karşılık birçok sorunu da içinde barındırmaktadır ve bütün sorunlar birbirleri ile de ilişkilidir. Öncelikle konumuz olan Suriye'de derin bir kriz ve iç savaş sürmektedir. 1975'li yıllardan buyana Lübnan'da istikrarsız bir durum söz konusudur. Hristiyanların, Marunilerin, Dürzilerin, İran etkisindeki Şii Hizbullah'ın ve Filistinli mültecilerin yaşadığı Lübnan parçalanmış ve istikrarsız durumdadır. 1975-2006 yılları arasında Suriye'nin asker bulundurduğu Lübnan'da yaşanan bu istikrarsızlık Suriye'yi de etkilemekte, Suriye'de yaşanan gelişmeler Lübnan'a da sirayet etmektedir.³⁰ Doğu Akdeniz'de İsrail-Filistin sorunu çözülebilmüş değildir ve İsrail'in bölgedeki güvenliği Washington Yönetiminin öncelikleri arasında yer almaktadır. Gazze'de Hamas önemli bir Sunni aktör konumundadır ve Batı Şeria'da yönetimi elinde bulunduran Filistin Kurtuluş Örgütünden ayrılmıştır. Bölgede 2010 yılında başlayan Arap Baharı süreci Mısır'da Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi ile sonuçlanmış, fakat ABD ve Avrupa Müslüman Kardeşlerin iktidarını onaylamamışlardır. Mısır'da seçimle işbaşına gelen Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi General Sisi tarafından askerî darbe ile devrilmiştir. ABD ve Avrupa Sisi'nin iktidarını kısa sürede kabul etmişler ve onunla bölgede işbirliği yapmaya başlamışlardır. Geline bu durum Washington Yönetiminin 1979 Camp David Antlaşması ile bir dengeye oturttuğu İsrail-Mısır ilişkilerini tekrar istikrara kavuşturmuştur.³¹ Burada hem ABD'nin hem de AB'nin bütün demokratik gelenekleri bir kenara bırakarak Sisi Yönetimini desteklemesi uluslararası ilişkilerde etik değerlerin olmadığını ve ulusal çıkarın her şeyin önünde yer aldığını göstermektedir.

Bölgede yaşanan en önemli gelişmelerden biri de Birleşik Devletlerin iki önemli müttefiki İsrail ve Türkiye'nin arasında 31 Mayıs 2010 tarihinde yaşanan Mavi Marmara krizi ve iki ülke ilişkilerinin bozulmasıdır. Mısır, İsrail ve Türkiye Birleşik Devletlerin Doğu Akdeniz politika ve stratejileri açısından büyük önem taşıyan bölgesel aktörlerdir. Washington Yönetimi bölgedeki bu geleneksel müttefiklerini bir arada tutma, aralarındaki sorunları çözme ve onlar vasıtasıyla bölgeyi şekillendirme stratejisi takip etmektedir.³² Mısır'da Sisi'nin iktidara gelmesi İsrail-Mısır ilişkilerini tekrar rayına oturturken, Rusya ile yaşanan uçak krizi sonrası İsrail ile Türkiye arasında da tekrar bir diyalog sürecinin

²⁹ David Passing, **2050**, çev.:Nita Kurrant, Katon Kitap, İstanbul, 2011, s.344.

³⁰ William R. Polk, **Irak'ı Anlamak**, çev.:Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul, 2007, s.161.

³¹ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991 Aşırıliklar Çağı)**, çev.:Yavuz Alogon, Everest Yayınları, İstanbul, 2010, s.781.

³² Zbigniew Brezezinski, **Amerika ve Dünya**, çev.:Manolya Aşık, Profil Yayınları, İstanbul, 2012, s.193.

başlaması Obama Yönetiminin elini rahatlatmaktadır. Bütün bu gelişmeler ise Birleşik Devletlerin Suriye politikasını şekillendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Hem küresel aktörler hem de bölgesel aktörler açısından bölgeyi önemli kılan ve Suriye krizini de etkileyen bir gelişme de Doğu Akdeniz Havzasının hem bir enerji kaynak alanı hem de bir enerji aktarım hattı olmasıdır. Doğu Akdeniz; Ortadoğu, Hazar (Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı vasıtasıyla) ve Kuzey Afrika hidrokarbon kaynaklarının Avrupa pazarlarına ulaştırılmasında alternatif bir güzergâh oluşturmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda Doğu Akdeniz’de yapılan enerji keşifleri ile önemli doğalgaz kaynaklarının da bölgede bulunduğu tespit edilmiştir. Güney Kıbrıs’ın Afrodit, Mısır’ın Zohr ve İsrail’in Leviathan havzaları önemli doğalgaz kaynaklarını barındırmakta³³ ve enerjide Rusya’ya olan bağımlılığı azaltmak isteyen Avrupa Birliği için alternatif enerji kaynak alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz’in güvenliği büyük önem arz etmektedir. Ukrayna ve Suriye krizlerinin eş zamanlı olarak patlak vermesi, Rusya’nın Doğu Akdeniz’deki askerî varlığı ve Esad rejimine olan desteği tesadüf olamayacak kadar bir gerçekliktir.

Bununla birlikte Rusya, ABD ve İngiltere’nin Doğu Akdeniz’de önemli bir askerî varlığının olduğunu da görmekteyiz. Rusya’nın Tartus’da deniz üssü ve Lazkiye’de (Hmeymim) hava üssü bulunmaktadır ve Suriye krizi ile birlikte bölgedeki askerî varlığını pekiştirmiş ve yenilemiştir. İngiltere’nin Kıbrıs adasında iki önemli üssü (Ağrotur ve Dikelya) bulunmaktadır. Bölgedeki en büyük ve güçlü askerî varlık ABD’ye aittir. ABD’nin Girit ve İncirlik’te hava üsleri bulunmaktadır. İncirlik’te konuşlu uçakları vasıtasıyla ABD, Suriye’de IŞİD’de karşı hava harekâtları düzenlemektedir. Doğu Akdeniz’de en büyük deniz gücü ABD’ye aittir ve ABD Deniz Kuvvetlerinin 6. Filosu Doğu Akdeniz’de bulunmaktadır.³⁴ Türkiye, İsrail ve Mısır da Doğu Akdeniz’deki önemli bölgesel askerî güçler olarak ön plana çıkmaktadır. Doğu Akdeniz’de küresel ve bölgesel aktörlerin bu konumlanması Washington Yönetiminin Suriye stratejisinin önemli bir parametresini oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği için Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının Rusya enerji kaynakları karşısında kaynak çeşitliliği bağlamında alternatif oluşturmaları ve bu enerji kaynaklarına Avrupa Birliğinin güvenli erişimi hem Avrupa Birliği hem de onun en önemli ticarî müttefiki ABD (aralarında Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı olarak bilinen serbest ticaret antlaşması müzakereleri Temmuz 2013’den buyana devam etmektedir) açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Suriye krizinin nasıl çözüleceği, Rusya’nın bölgede neden var olduğu ve Suriye krizine neden müdahil olduğu daha iyi anlamlandırılabilir. Bununla birlikte özellikle Türkiye-İsrail-Mısır ilişkilerinin tekrar rayına oturtulması Birleşik Devletler açısından önemlidir ve bu konuda gelişmeler yaşanmaktadır. Kıbrıs sorunun çözümünde son bir yılda yaşanan gelişmeler de bu kapsamda tesadüf eseri olarak değerlendirilemez. Doğu Akdeniz’de yaşanan bütün bu gelişmeler ve küresel/bölgesel aktörlerin tutumları Suriye krizi bağlamında göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

³³ Bilge Adamlar Kurulu Raporu, **Doğu Akdeniz’de Enerji Keşifleri ve Türkiye**, Rapor No:59, İstanbul, Aralık 2013, ss.6-14.

³⁴ Gökhan Karakaş, “12 Ülke Akdeniz’de Güç Gösterisi Yapıyor”, **Milliyet**, <http://www.milliyet.com.tr/12-ulke-akdeniz-de-guc-gosterisi-gundem-2160603/>, Erişim:09.12.2015.

ABD'nin Suriye krizine yaklaşımı; İran, Rusya, Körfez ülkeleri, Türkiye, İsrail ve Mısır, enerji güvenliği ve IŞİD tehdidi parametreleri altında şekillenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Birleşik Devletlerin Suriye politikası Başkan Obama'nın uluslararası politikaya bakış açısına bağlı olarak şekillenmektedir. Başkan Obama iktidara geldiği günden buyana dış politikada ağırlığını Asya-Pasifik bölgesine kaydırmıştır. Bununla birlikte iç sorunlara daha çok odaklanırken, Avrupa Birliği ile Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Antlaşması müzakerelerini tamamlama gayreti içerisinde olmuştur. Başkan Obama, ABD'nin 1990 sonrası Ortadoğu'ya yaptığı askerî müdahalelerin bölgede gittikçe artan bir Amerikan karşıtlığına yol açtığını ve bunun da uluslararası terörizme zemin hazırladığı bilincinde olmuştur. Bununla birlikte yapılan bu askerî müdahalelerin bir sonucu olarak uluslararası sistemde ABD'nin küresel liderliğinin sorgulandığını da görmüştür. Bu nedenle Obama liderliğindeki Birleşik Devletler; Amerikan çıkarlarını doğrudan etkilemediği sürece askerî müdahalelerden uzak durma stratejisi takip etmiştir. Obama Ortadoğu başta olmak üzere, Kuzey Afrika, Balkanlar, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'da Amerikan çıkarlarını diyalog ve müzakere süreçleri ile koruma gayreti içerisinde olmuş, Amerika'nın yumuşak gücünü (soft-power) pekiştirmeye çalışmış ve sert güç kullanımından uzak durmuştur. Obama bahsi geçen bölgelerdeki sorunların çözümünde bölgesel ve diğer küresel aktörlerin (Rusya, Avrupa Birliği gibi) daha çok sorumluluk almasını talep etmiştir. Buna paralel olarak Obama Yönetimi bölgesel sorunların çözümünde eğer askerî müdahale gerekli ise (Libya, Suriye, Mali örnekleri) bunun bölgesel ve küresel aktörler tarafından yapılmasını talep etmiş ve onlara destek (hava harekâtı, istihbarat, lojistik, vb.) sağlamıştır. Obama dönemi Amerikan dış politikası bu bakış açısı ile şekillenmiştir. Suriye'ye yönelik Amerikan dış politikasını da bu bağlamda okumanın doğru bir yaklaşım olacağını değerlendiriyoruz.

Birleşik Devletlerin Suriye politikasının iki aşaması olduğunu düşünüyoruz. Arap Baharı sürecinin bir parçası olarak Suriye krizi ortaya çıktığında Birleşik Devletler bunu Suriye halkının demokratikleşme talebi olarak görmüş ve Esad Yönetiminden reform yapmasını talep etmiştir. Esad Yönetiminin halkına karşı silah kullanması ile Obama Yönetimi Suriye'nin geleceğinde Esad'ın yerinin olmadığını ilan etmiştir. 21 Ağustos 2012'de Suriye'de kimyasal silah kullanımını kırmızı çizgi olarak kabul eden Obama Yönetimi, 14 Haziran 2013'de kimyasal silahların Suriye'de kullanıldığının tespit edilmesi üzerine muhaliflere silah yardımı yapmış ve Doğu Akdeniz'deki askerî varlığını arttırmıştır. Rusya'nın yapılan antlaşma ile Suriye'deki kimyasal silahları Esad'tan alarak Suriye dışına çıkarması ile Birleşik Devletlerin Suriye politikasının birinci aşaması tamamlanmıştır.

İkinci aşama Suriye'de ve genel olarak da bölgede IŞİD (DAEŞ) terör tehdidinin ortaya çıkması ve güçlenmesi ile başlamıştır. IŞİD terörü hem ABD'yi hem de bölgedeki ABD'nin müttefiklerini tehdit eder hâle gelmiştir. IŞİD terörünün artması Obama Yönetimini harekete geçirmiş ve Obama Yönetimi 23 Eylül 2014 tarihinde Suriye ve Irak'ta IŞİD terör örgütüne karşı hava harekâtları başlatmıştır. Obama Yönetimi doğrudan bir kara harekâtından kaçınırken, bunu bölgesel müttefikleri ile gerçekleştirmek istemiştir.

Fakat bölgesel aktörler tek başlarına bu müdahaleden kaçınmıştır. Bununla birlikte ABD, PKK terör örgütünün Suriye kolu olarak 2003 yılında kurulan terör örgütü PYD/YPG ile işbirliği yaparak alanda IŞİD ile mücadele yöntemini seçmiştir. Bu durum ABD'nin müttefiki Türkiye ile arasının açılmasına yol açmıştır.

30 Eylül 2015 tarihinde Rusya'nın Esad lehine Suriye'de savaşa dâhil olması ile Esad rejimi devrilmekten kurtulmuş ve Rusya Doğu Akdeniz'deki askeri varlığını arttırmıştır. Bununla birlikte İran ile yapılan müzakereler sonucu imzalanan nükleer antlaşmanın bir gereği olarak 16 Ocak 2016 tarihinde İran'a yönelik uluslararası yaptırımların tedicen ortadan kalkmaya başlaması ile birlikte Tahran Yönetimi de daha etkili olarak Esad lehine Suriye savaşına dâhil olmuştur. Tahran Yönetimi bölgedeki Şii yabancı savaşçıları Kudüs Tugayları vasıtasıyla örgütleyerek bu savaşı vekâlet savaşı kapsamında yürütmektedir. Tüm bu müdahaleler Suriye'de giderek artan ve Avrupa Birliği ve Suriye'ye komşu ülkeler için büyük sorun oluşturan mülteci krizinin kronikleşmesine yol açmıştır. Suriye kısa bir süre içerisinde yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin jeopolitik rekabet alanı haline gelmiştir. Elbette ki bu jeopolitik rekabet Kuzey Afrika'dan Balkanlara, Doğu Avrupa'dan Kafkaslara ve Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyadaki jeopolitik rekabetin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle biz Ukrayna krizi ve Suriye krizinin eş zamanlı olarak gerçekleşen ve enerji güvenliği bağlamında okunması gereken krizler olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Suriye krizi bir taraftan kronikleşen bir mülteci krizini ortaya çıkarırken diğer taraftan Avrupa Birliğinde yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtlığı ve İslâmafobi gibi insanlık dışı yaklaşımların yaygınlaşmasına da yol açmaktadır. Bu durum barış ve refah projesi olan Avrupa Birliği projesinin geleceğini de tehdit eden bir hâl almış durumdadır. Bununla birlikte Ortadoğu'da Sunni-Şii ekseninde yaşanan çatışmalar bölgesel sorunları daha da derinleştirmektedir. Obama'nın Ortadoğu'ya ihtiyatlı yaklaşımı sorunu daha kronikleştirmektedir ve gelecek Amerikan başkanı mesaisinin önemli bir kesimini bu sorunların çözümü için harcayacaktır.

NATO VE SURIYE KRİZİ

Sertif DEMİR* , Hasret ÇOMAK**

Giriş

Yazının temel araştırma konusu NATO’nun Suriye krizindeki rolünü incelemek ve bu bağlamda Suriye krizinin çözümünde yardımcı olabilecek NATO politikalarını ortaya koymaktır. NATO’nun bugün tek başına bir politika belirlemekten ziyade, ABD ve diğer Batılı devletlerin çıkarlarının örtüşmesi kapsamında belirlenen politik amaçlara uygun olarak bir dış politika uygulamaktadır. Bu kapsamda NATO’nun Suriye politikasının temel dinamikleri çoğunlukla ABD’nin ve daha az oranda ise diğer Batılı devletlerin genel Orta Doğu politikaları ile bağlantılı olarak belirlenmektedir. Çalışmada, bu açıklamalar ışığında, öncelikle Suriye krizinin kısa genel değerlendirilmesi ardından ise NATO’nun Suriye politikaları analiz edilecektir.

Suriye Krizinin Genel Değerlendirilmesi

Orta Doğu’da 1950 sonrası dönemde ve kısmen Soğuk savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, tarihsel boyut ile bölgenin insani, coğrafi, dini ve etnik özellikleri kapsamında değerlendirilmelidir. Tarihsel gerçeklere baktığımızda, Arap yarımadası ve Kuzey Afrika topraklarında istikrarın başat bir güç tarafından yönlendirilerek sağlandığı görülmektedir. İstikrar sağlayan gücün bölgede tam hâkimiyet sağlayamaması veya güç merkezinin Arap topraklarından uzakta olması, coğrafi faktörlerin katkısı ile bölgede kabile toplumu gibi basit yapıların yaşamasına olanak sağlamıştır.¹

Tarih boyunca, Makedon, Roma, Bizans, Haçlı Kuvvetleri, Napolyon (Fransız) ordu-ları, İngiliz ve Fransız kuvvetleri, İtalyan, Alman ve en son olarak ABD kuvvetleri iş-gal, savaş, sömürgecilik veya nüfuz kurma nedenleri ile bölgede bulunmuşlardır. Tarihsel

* Doç. Dr.; İzmir Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: sertif.demir@izmir.edu.tr

** Prof. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü.

¹ Ayrıntılı bilgi için; Monte palmer, **The Politics of the Middle East**, Canada, Thomson Wadsworth, 2007, p. 9-12; Zekeriya Kurşun, “Ortadoğu ve Tarihsel Süreklilik Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, <http://www.ordaf.org.tr/>, (Erişim 08.06.2011).

olarak, üç semavi dinin doğduğu bölge aynı zamanda din ve mezhep odaklı çatışmaların merkezi olmuştur.² Bugün toplumsal hareketlerin yaşandığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika, tarihsel açıdan ilginç bir niteliği olan bölgedir. Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası tarihte iç dinamiklerden ziyade dış dinamiklerin etkili olduğu bir bölge olmuştur. Merkezi gücünü etkin bir şekilde hissettirmeyen fakat parçalı siyasi yapılara şemsiye vazifesi görebilen, gerektiğinde de askeri güç kullanabilen hegemonik / başat güçler, imparatorluklar bölge tarihinde istikrarın kaynağı olmuşlardır.³

Günümüzde ABD'nin başat güç olarak etkin olduğu bölgede yaşanan gelişmeler, çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan sorunların çözümsüzlüğünden kaynaklanmıştır. O zamanki başat güçlerce çizilen yapay sınırlar ve oluşturulan yapay devletler yüzyıl boyunca bölgede baskıcı yönetimlerin ortaya çıkmasına ortam yaratmıştır. Çünkü oluşturulan yapay devletlerin yöneticileri varlıklarını ancak başat güce dayanarak sürdürmüşlerdir. Bugün ABD bölgede egemen bir güç olmasına rağmen, Suriye örneğinde olduğu gibi ülke bazında rakip güçlerin nüfuz alanındadır. Nüfuz mücadelesine yol açan bu rekabet bazen istikrarsızlığa da yol açmaktadır.

Tunus'ta bir üniversite mezunu gencin iş bulamaması nedeni ile kendisini yakması sonucu başlayan ve Arap yarımadası ile Kuzey Afrika'yı etkileyen "Arap Baharı" veya "Arap Ayaklanması" diye adlandırılan olaylar, kimi ülkelerde ortamı iç savaşın eşiğine getirirken, bazı ülkelerde yönetim değişikliklerine, bazılarında da dış müdahalelere neden olmuştur. Bu olayların nedenlerine baktığımızda ilk önce; yoksulluk, yolsuzluk, adaletsizlik, temel insan hakları ihlalleri, siyasal hakların kısıtlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin sağlanamaması, demokratik taleplerin dikkate alınmaması gibi faktörler öne çıkmış, yönetime katılım ve benzeri talepler ile başlayan halk hareketleri iletişim çağının olanaklarının da etkisiyle yayılmıştır. Özellikle baskıcı rejimlerin genç neslin demokrasi, özgürlük, daha iyi yaşama ve zenginlikten eşit yararlanma isteklerini yok sayması, bu ayaklanmanın ateşini fitillemiştir. Yaklaşık bir asır önce politik olarak şekillendirilen bölgede yaratılan veya çözümlenemeyen etnik, dinsel ve mezhepsel sorunların yol açtığı rekabet, olayların kaynağını oluşturmaktadır.

"Arap Baharı" veya "Arap Ayaklanması" şeklinde nitelendirilen bu olaylar, Arap ülkelerinde çok az görülen toplumsal ve örgütlü mücadele açısından önemli bir gelişmedir. Bu hareket, Birinci Dünya Savaşından sonra Arap dünyasındaki siyasi, toplumsal, ekonomik ve kısmen kültürel yapılanmaya karşı bir başkaldırı olarak görülebilir. Kendilerini ifade edemeyen, yönetimler tarafından dikte edilen her şeyi kabullenmek zorunda kalan, zenginlikten hakça bir şekilde pay alamayan ve büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda biçimlendirilmek istenen (son yüzyılda da ortaya çıkan enerji kaynaklarından elde edilen zenginliklerden pay alamayan) Arap toplumları; demokrasi, özgürlük, insanca yaşam ve yaratılan zenginlikten hakça paylaşımı taleplerini ilk defa Batı tarzında seslendirebilmiştir. Başlangıçta çok büyük umutlarla bakılan bu hareket, yaşanan gelişmeler neticesinde artık eski değer ve anlamından uzak görülmektedir. Çünkü Arap Baharı, Batı dünyası

² Orta Doğu ve Afrika ayrıntılı analiz için, Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.

³ Kurşun, a.g.m.

ile barışık olmayan yönetici veya iktidarların değiştirilmesine neden olurken, Batı ile yakın ilişki içinde bulunan krallık ve şeyh idarelerine herhangi bir etkide bulunmamıştır. Ayrıca, Arap Baharı Tunus, Mısır ve Libya’da ve kısmen laik ancak baskıcı ve otoriter rejimleri yıkmış, bununla birlikte yeni kurulan yönetimler daha modern, liberal, laik ve özgürlükçü rejimler olmamış, radikalizmi savunan grup veya grupların iktidara gelmesini sağlamıştır. Bu ülkelerde daha sonra Libya’da iç çatışma, Mısır’da askeri darbe yaşanırken Tunus’ta ise kısmen gelişmeler olumlu yönde ilerleme kaydetmiş ve güçlü laik kesim sayesinde laik ve muhafazakâr kesimlerin işbirliği sağlanarak ülke eskisinden daha ileri düzeyde bir yönetime kavuşmuştur. Suudi Arabistan Kralı ve Körfez devletlerinin şeyhleri ise petrol zenginliğini kullanarak toplumsal hoşnutsuzluğu kontrol altına almışlardır ve durumlarını korumuşlardır.

Arap Baharı’nda ekonomik ve siyasal etkilerin boyutunun yanı sıra, tarihsel İslami mezhepsel rekabet de açıkça yeniden ortaya çıkmıştır. Özellikle Suriye’de ön plana çıkan bu olgu, küresel ve bölgesel güçlerin de müdahalesiyle söz konusu krizin; ülke sınırlarına taşınmasına, karmaşıklaşmasına, büyük göçmen sorunlarına, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) adıyla dinsel motifli terör örgütünün Irak ve Suriye’de filli bir durum yaratmasına, yani Suriye ve Irak’ın parçalanmasına yol açacak gelişmelere sebep olmuştur.

Esad rejiminin kontrolündeki Suriye, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği, 1990 sonrası dönemde ise çoğunlukla Rusya Federasyonu yanlısı bir tutum sergilemesine karşın, bazen de özellikle 1. Irak Savaşı’nda açıkça ABD yanlısı bir politika da izlemiştir.

Suriye iç savaşının nedenleri⁴ genelleyici bir yaklaşım ile 2011 yılına kadar tek bir aile yönetimine dayalı baskıcı iktidar, demokrasi, özgürlükler ve politik liberalizmin olmaması, polis devletine dönüşen yönetim biçimi, mezhepsel farklılıkların laiklik temelinde örtüstürülmemesi ve kısmen Alevi azınlığın Sünni çoğunluk aleyhine iktidar gücünü elinde tutması şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca 2008 yılında başlayan küresel ekonomik krizin Suriye’nin temel ekonomik sorunlarını artırması Suriye iç savaşının ortaya çıkışında tetikleyici rol oynadığı belirtilebilir. Ancak Suriye iç savaşının asıl nedeni Arap dünyasını etkileyen Arap Baharı olarak nitelenen toplumsal olaylar zinciridir. Bu toplumsal ayaklanma hareketi Suriye’yi de etkilemiştir. Olayların iç savaş boyutuna dönüşmesi ise, 2011 yılından itibaren başlayan politik muhalefetin, isteklerinin karşılanmaması sonucunda, silahlı muhalefete kayması ile başlamıştır. Bu silahlı politik muhalefet, başlangıçta ABD / Batı tarafından desteklenmiştir. Gittikçe içinde bölünen ve farklılaşan bu silahlı politik muhalefet, özellikle mezhepsel eksene kayması ve radikalleşmesi ile bölgedeki dengeleri değiştirmeye başlamıştır. Batı/ABD tarafından makul görülen ılımlı muhalefet zayıflamış, radikal İslami örgütler, Suriye iç çatışmasını Irak’ı da içine alacak şekilde genişletmiş, Suriye Kürtleri de bu çatışmalara dâhil olmaya başlamış, bölgesel güçler Suudi Arabistan, İran ve Türkiye de bu iç çatışmaya müdahil olmuştur.

Gittikçe zayıflayan Esad rejimine başlangıçta Şii İslam’ın ana destekleyicisi İran ve Lübnan’da konuşlu Hizbullah silahlı güç desteği sağlamış, buna karşın Sünni Orta

⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için; Sertif Demir and Carmen Rijnoveanu “The Impact Of the Syria Crisis on the Global and Regional Political Dynamics, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/1 (Yaz 2013), 55-77.

Doğu devletleri de Sünni muhalefete yardım etmeye başlamıştır. Rusya'nın Esad rejimine Eylül 2015'ten itibaren doğrudan silahlı destek sağlamasıyla Suriye krizinin boyutu değişmiştir. Söz konusu kriz gelinen aşamada, küresel güçlerin vekalet savaşına⁵, bölgesel güçlerin rekabet ve nüfuz mücadelesine, mezhepsel Sünni-Şii çatışmasına ve radikal ve etnik tabanlı örgütlerin paylaşım mücadelesine dönüşmüştür. Sonuçta Suriye'de 2011 yılında daha fazla demokrasi talebiyle başlayan masum istekler, günümüzde beş yıldır süren mezhepsel/dinsel/etnik/politik iç çatışmaya dönüşmüştür. İç savaşın sonucunda bugüne kadar (03 Mayıs 2016) yaklaşık 470, 000 kişi ölmüş, 1,9 milyon kişi yaralanmış (neredeyse nüfusun %11.5'u)⁶ ve yaklaşık 4,8 milyon kişi de uluslararası sığınmacı olmuştur. Türkiye'deki sığınmacı sayısı da 2,7 milyona ulaşmıştır.⁷ Yaklaşık 18 milyonluk nüfusun üçte biri iç savaştan dolayı ya ölmüş, ya yaralanmış ya da sığınmacı durumuna düşmüştür.

NATO ve Suriye Krizi

Genel

NATO'nun Suriye politikasına geçmeden önce NATO'nun Orta Doğu politikalarının genel bir analizinin yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.⁸

NATO'nun Orta Doğu ve Akdeniz bölgesine müdahalesi, Soğuk Savaş dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, Akdeniz güvenliği Doğu-Batı rekabeti olarak algılanmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin bölgeye nüfuz kurması olasılığı Batı güvenliği açısından risk olarak görülmüştür.⁹ Ancak, Soğuk Savaş (SS) döneminde öncelikle olası Varşova Paketi (VP) saldırısı üzerinde odaklanmış olan NATO'nun, Orta Doğu ülkeleri ile doğrudan işbirliği süreçleri başlatması gibi bir düşünce mevcut değildi. Bu süreçler doğrudan NATO üyesi devletlerin bölgeye yönelik politikası ile belirlenmiştir. Soğuk Savaş süresince, NATO içinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın öncelik sırası yine gerilerde olmuştur. Bu öncelik 1990'larda değişmemiştir. Çünkü NATO yine önceliği Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine vermiştir. Ancak, 11 Eylül 2003'te İkiz kulelere saldırıdan sonra, Akdeniz ve Afganistan'a kadar olan Orta Doğu, kısaca Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika (GODKA) bölgesi özellikle NATO ve ABD için önemli olmaya başlamıştır.¹⁰

⁵ Mehmet Seyfettin Erol, "Ukrayna-Kırım Krizi ya da İkinci Yalta Süreci", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 41, Bahar 2014, s. 8.

⁶ Syrian Centre for Policy Research (SCPR)'den aktaran <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/11/report-on-syria-conflict-finds-115-of-population-killed-or-injured>, (Erişim: 28.04.2016).

⁷ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, (Erişim: 28.04.2016).

⁸ Bu konuda kapsamlı değerlendirme için bkn Sertif Demir, "NATO'nun Orta Doğu ve Kuzey Afrika Politikaları", Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (Ed.), **Ortadoğu Analizi**, Beta, İstanbul, 2014, 427-454.

⁹ Alberto Bin, "NATO's Mediterranean Dialogue: A Post-Prag Perspective", **Mediterranean Politics**, Vol. 7, No. 2, Summer 2002, p. 115.

¹⁰ Mohamed Kadry Said, "Assessing NATO's Mediterranean Dialogue", **NATO Review**, Spring 2004. <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue/english/art4.html>, (Erişim 03.04.2014).

NATO, Soğuk Savaş sonrasında dönüşüm sürecine girmiş ve bu kapsamda tehdit, risk ve rakip kavramları yeniden tanımlanmış, kuvvet ve karargâhlarını bu yeni değerlendirmelere uygun olarak düzenlemiştir. NATO, bu kapsamda 1991 ve 1999 yıllarında iki yeni stratejik kavramı yürürlüğe koymuştur. 11 Eylül sonrası ABD’deki terör saldırısı sonrası tehdit ve riskler kısmen daha belirginleşmiş ve NATO da buna uygun yapılanmaya başlamıştır. NATO klasik tehditlerin yanı sıra terör, radikalizm, siber saldırı ve teröristlerin kitle imha silahlarına ulaşması gibi asimetrik nitelikli risk ve tehditlerle mücadele etmek zorunda olduğunu anlamıştır. Ancak, özellikle terörizm, kitle imha silahlarının yayılması ve bunların terör gruplarının eline geçmesi, enerji güvenliği, insan kaçakçılığı, mülteci sorunu, radikalizm ve başarısız devletler gibi risk ve tehditlerin Orta ve Doğu Avrupa’dan ziyade Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya kaynaklı olması, NATO’nun bölgeye yönelik yeni politikalar ve stratejiler üretmesine sebep olmuştur.

2010 yılında kabul edilen ve kriz yönetimini NATO’nun temel görevleri arasına alan¹¹ NATO stratejik konseptinde¹² alan dışı kavramı somutlaştırılmış ve enerji güvenliği ile siber saldırı gibi yeni risklerin yanı sıra terör, nükleer silahların yayılması ve balistik füze üretimi gibi tehditleri de mücadele alanı olarak seçmiştir. Yeni stratejik konsept, Kuzey Atlantik Antlaşmasının 5 inci maddesi dışındaki görevlere nispeten ağırlık vermiş ve kriz yönetimi ve işbirliği yolu ile güvenliğin sağlanması hususunu NATO’nun odaklanacağı yeni görev alanı olarak seçmiştir. Bu dokümanda temel görevlerden biri olarak kabul edilen işbirliği vasıtası ile güvenlik, NATO’nun Akdeniz’i de içeren Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki devletlerle yürüteceği ilişkileri için belirleyici bir faktör olarak görülmektedir. İttifak, özellikle Akdeniz ve Körfez bölgelerini kapsayan ortaklıkları [Akdeniz Diyaloğu (AD)-*Mediterranean Dialogue (MD)*; “İstanbul İş Birliği Girişimi” (İİG) - *İstanbul Cooperation Initiative-(ICI)*] başlatmıştır.

Orta Doğu bölgesi, Arap Baharı sürecinde de görüldüğü üzere, dünyanın en istikrarsız bölgesi niteliğindedir. Bölgede yıllardır süren baskıcı rejimler, fakirlik, adaletsiz gelir dağılımları, ülkedeki etnik yapı dağılımını dikkate almayan yönetim biçimleri, aşırı nüfus artışı ve buna bağlı işsizlik, temel yaşam koşullarının yetersizliği, kabile yapılarının güçlülüğü, dinsel, mezhepsel ve etnik ayrışmaların sürekli çatışmacı niteliği, devletler arası ilişkilerde sıfır toplamı çatışmacı modeller yaklaşımı gibi olgular, bölgeyi istikrarsız hale getirmede önemli rol oynamıştır.¹³

NATO ve Avrupa Bölgesi için temel istikrarsızlık olguları ise, dinsel radikalizmin bölge dışına yayılma çabası, kitle imha silahlarının üretilmesi ve bunların terör gruplarının ellerine geçme riski, bölgedeki enerji kaynakları ile bu enerjinin ulaşım hatları, yasa

¹¹ Mehmet Seyfettin Erol ve Şafak Oğuz, “NATO ve Kriz Yönetimi”, **Sıcak Barışın Soğuk Örgütü: Yeni NATO**, Barış, Ankara, 2012, s. 160.

¹² NATO Stratejik Konsept, http://www.nato.int/strategic-concept/pdf/Strat_Concept_web_en.pdf, (Erişim 03.04.2014).

¹³ Arap Baharı sürecine ilişkin ayrıntılı analiz için Sertif Demir, “Tarihsel Gerçekler Bağlamında Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika’daki Gelişmelerin Analizi”, Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efeğil (Ed.), **Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları**, Barış, Ankara, 2012, 255-284.

dışı güçler ile bölge ülkelerindeki insan hakları ihlallerinden kaynaklanabilecek sorunlar olarak saymak mümkündür.

NATO'nun güney bölgesine yönelik politikaları öncelikle; NATO ile ilişkiler geliştirmek isteyen ülkeler ile doğrudan iletişim ve işbirliğini sağlayan kurumsal yapıların oluşumunu geliştirmek olmuştur. Akdeniz Diyalogu ve İstanbul İşbirliği Girişimi şeklinde başlayan bu ilişkilerin konumu daha sonra farklılaşmıştır. Örneğin NATO, 2003 Irak krizi sonrasında Irak ordusuna eğitim desteği sağlayarak (Irak Eğitim Misyonu)¹⁴ farklı bir rol üstlenmiştir. Arap Baharı sürecinde ise, Libya'da muhalif grup veya gruplara silah ve hava desteği sağlayarak Kaddafi'nin devrilmesi ile sonuçlanan bir aktif müdahale şeklinde olmuştur. Diğer yandan bölge ülkelerini, tatbikatlarına gözlemci statüsünde davet ederek işbirliğinin farklı boyutta gelişmesini sürdürmektedir. Bu girişimler diyalog, ortaklık ve işbirliği süreçleri içinde politik ve stratejik düzeyde sürdürülmektedir.

NATO'nun genelde Orta Doğu politikası ve özelde Suriye politikası, ABD ve diğer Batılı güçlerin politikalarından farklılık göstermez. ABD'nin Suriye politikası aktif müdahaleden ziyade Suriye'deki ılımlı (dini köktencilikten uzak) gruplardan en önemlisi olan Özgür Suriye Ordusunun desteklenmesi üzerine olmuştur. Bu gruba eğitim ve kısmi malzeme desteği sağlamıştır. IŞİD'in, Suriye ve Irak topraklarında sözde İslam Devleti ilanı ile birlikte Eylül 2014'ten sonra bu gruba yönelik hava harekâtını başlatmış, özel kuvvetler harekâtı hariç, Suriye'de kara harekâtına yönelmemiştir.

ABD'nin Esad'ın devrilmesine yönelik politikası zaman içinde evrime uğramış ve Başkan Obama'nın Nisan 2016'da basına verdiği demeçlerde Esad'ın kalmasını bir çözüm olarak kabul edeceğinin işaretini vermiştir.

ABD'nin Suriye'ye aktif müdahale etmemesinin nedenleri arasında, Başkan Obama'nın Bush'un Irak'ı işgal politikasının yanlışlığına inanması ve bu operasyonun yararıdan çok zarara neden olması, benzer bir politikanın Suriye'de de aynı sonuçlara yol açabileceği kuşku önemli rol oynadığı değerlendirilmektedir. Irak'ta merkezi otoritenin zayıflaması ile ortaya çıkan radikal terör bölgedeki dengeleri değiştirdiği gibi, küresel radikalizmin de kaynağı olmaya başlamıştır.¹⁵ Yine, Libya'ya NATO müdahalesi sonucu Kaddafi'nin devrilmesiyle ortaya çıkan kargaşa ve radikalleşme, özellikle Bingazi'de Amerikan Konsoloslukuna radikal dincilerin saldırısı, ABD'yi Orta Doğu'da iktidar ve ülke sistemlerini değiştirmede daha dikkatli davranmaya itmiştir.¹⁶ ABD Kamuoyunun Suriye müdahalesine karşı tutumu ve cenazesi dönecek her ABD askerinin seçimlerde oy kaybına neden olacak olması ABD'yi aktif müdahaleden uzak tutmaktadır.¹⁷ Çünkü Soğuk Savaş sonrası ABD'nin dünyayı yeniden şekillendirme kapsamında yürüttüğü operasyonlar hem askeri kapasitesini azaltmış, hem de ağır bütçe sorunlarına yol açmıştır. ABD ulusal güvenliğine yönelik kuvvetli bir tehditle karşılaşmadığı sürece, doğrudan kara birliklerini kullanacağı operasyonlardan kaçınacağı değerlendirilmektedir.

¹⁴ Erol ve Oğuz, a.g.m, s. 167.

¹⁵ Mark N. Katz, "U.S. Policy to ward Syria: Making the Best of a Bad Situation?", Wilson Center, Viewpoints No 41, October 2013, s. 2-3.

¹⁶ A.e., s. 2-3.

¹⁷ A.e., s. 2-3.

Diğer yandan, Suriye konusunda Esad'ın yerine gelebilecek olası radikal bir yönetimin, tüm bölgenin güvenliğini ve istikrarını tehdit etmesi, ayrıca, İsrail'in ulusal güvenliğine Esad yönetiminden daha fazla tehdit yaratma riski Obama'nın Suriye'deki iktidar değişikliği konusunda aceleci olmamasının diğer nedenleridir.¹⁸ ABD'nin olası Suriye müdahalesi, Rusya Federasyonu'nu ABD'den soğutması, bu kapsamda Rusya'nın işbirliğine ihtiyaç duyduğu İran, Afganistan ve Orta Asya'daki kritik konularda Rusya'nın işbirliği yapmaması riskini taşımaktadır.¹⁹ Ayrıca, ABD'nin olası bir Suriye müdahalesinin Rusya ile sıcak bir çatışmaya yol açma riski bulunmaktadır. Çünkü Rusya Eylül / 2015 ten itibaren Esad yönetiminin daveti üzerine Suriye'de kuvvet konuşlandırmış, Suriye ordusuyla berber muhalif gruplara karşı aktif güç kullanmaya başlamış ve IŞİD'ı vurma bahanesiyle diğer muhalif gruplara karşı da hava harekâtları icra etmeye başlamıştır. Bu durum Esad'ın tekrar Suriye'de güçlenmesinin nedeni olmuştur.

Diğer yandan, ABD'nin, ABD'nin Esad kuvvetlerine karşı olası silahlı güç kullanması, P5+1 ülkeleri ile İran arasında varılan İran'ın uranyum zenginleştirme kapasitesinin azaltılması anlaşmanın üzerine olumsuz etkileri olacaktır.

Bunların dışında, Suriye olayı aynı zamanda ABD'nin dünyayı şekillendirme kapasitesinin azaldığını göstermektedir. Soğuk Savaş ve sonrasında ilk on yıl boyunca ABD küresel bir süper güç idi. Özellikle, 1990-2001 arası tek bir süper güç konumunu etkin olarak sürdürmüştür. Bu dönem, ABD tarihinin belirleyici yılları olarak ifade edilebilir. Ancak, günümüzde ABD, en önde gelen küresel bir güçtür. Süper güç konumu, önceki döneme göre tartışmalıdır. ABD kadar etkin olmasalar bile başka küresel güçler de ortaya çıkmıştır. Batının ekonomik gücünü dengeleyecek başka güçler Asya-Pasifikte ortaya çıkmıştır.

NATO'nun Temel Suriye Politikaları

NATO'nun Suriye konusunda temel politikası, başlangıçta Esad yönetimine baskı oluşturarak demokratik hak ve özgürlüklerin artırılması, böylece olası bir iç savaşın önlenmesi yönünde olmuştur. Bu kapsamda uluslararası örgütlerin ve küresel güçlerin çabalarına destek vermiştir.

Suriye krizinin NATO'yu ilgilendiren önemli özelliği, NATO üyesi Türkiye'nin hemen güney sınırında olması ve bu krizin doğrudan doğruya NATO'yu ilgilendirmesidir. Yaklaşık beş yıllık iç savaş süresince, Suriye krizi hem yayılma riski hem de sığınmacı sorunu nedeniyle bazı NATO ülkelerinin güvenliğini tehdit etmiştir. Ayrıca, ülkelerin ulusal güvenliği ile istikrarı için yeni önlemlere başvurmasına neden olmuştur.

İç savaşın şiddetlenmesi ve Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmesi üzerine, NATO Türkiye'nin güvenliğini artırıcı tedbirler almıştır. Bu kapsamda NATO, 2012 yılında Türkiye'nin talebi üzerine kolektif savunma tedbirlerini uygulamaya koymuş ve "patriot" hava savunma rampalarını ve füzelerini Türkiye'nin güneyindeki üç ilde konuşlandırma

¹⁸ A.e., s. 2-3.

¹⁹ A.e., s. 2-3.

kararı almıştır.²⁰ 2013 yılında konuşlanan bu bataryalar, Suriye Hükümetinin zayıflaması ve Suriye'den Türkiye'ye yönelik uzun menzilli füze tehdidinin ortadan kalkmasından sonra çekilmeye başlamışlardır. ABD, Almanya ve Hollanda füze bataryaları Ağustos 2015'te geri çekilmiştir. Mevcut durumda, sadece İspanya bataryası Türkiye'de görev yapmaya devam etmektedir.

Yine Türkiye'ye yönelik Suriye kaynaklı tehdidin artması üzerine 1 Aralık 2015 tarihinde NATO Savunma Bakanları toplantısında, Türkiye için ek kolektif savunma tedbirlerinin uygulanması kararı alınmıştır.²¹ Özellikle Türkiye'nin hava savunmasının güçlendirilmesi bu tedbirlerin başındadır. Bu tedbirlerin, Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesinden sonra olası bir Rus tehdidine karşılık olarak alındığı değerlendirilmektedir. Yine NATO, Şubat 2016'da, Türkiye-Suriye sınırında keşif ve gözlem görevlerinin artırılması kararı almıştır.

NATO'nun Suriye konusunda yapmış olduğu en önemli katkı ise, Suriyeli sığınmacılar konusunda olmuştur. Suriye'deki iç savaştan kaçan sığınmacılar, Türkiye üzerinden ya kara veya deniz yolu ile kendileri açısından daha güvenli olduğunu düşündükleri Almanya gibi ülkelere göç etmektedirler. II. Dünya Savaşından sonra dünyada yaşanan bu en büyük sığınmacı sorunu Avrupa'nın güven ve istikrarını tehdit etmeye başlamıştır. Sığınmacıların, insan kaçakçıları ve suç örgütlerince de artırıldığı tespiti NATO tarafından yapılmıştır. Şubat 2016'da Almanya, Türkiye ve Yunanistan'ın isteği üzerine NATO; sığınmacı sorununa çözüm bulmak amacı ile uluslararası çabalara destek verme kararı almıştır.²² NATO, bu kapsamda Ege Denizi'nde yedi savaş gemisinden oluşan daimi bir Deniz Gücü oluşturmuş ve görevlendirmiştir. Bu Deniz Gücü, Avrupa Birliği'nin sınır ajansı Frontex ile Yunanistan ve Türkiye'nin, sığınmacıların deniz yolu ile intikalini önlemeye yönelik faaliyetleri destekleyecektir. Deniz Gücü, Ege Denizi'nde keşif, gözetleme ve yasa dışı geçişleri izleme görevi yapacaktır. Bu görev gücü aldığı ve ulaştığı her türlü bilgiyi AB, Yunanistan ve Türkiye ile paylaşacaktır.²³ Yeri tespit edilen sığınmacılar, hangi ülkenin deniz yetki alanında ise ilgili ülkeye bildirilecek ve o ülkenin sahil güvenlik veya diğer unsurları ile müdahalesi sağlanacaktır.

Yine NATO bu karar kapsamında yasa dışı insan kaçakçılığını ve yasa dışı göçmenleri durdurmaya yönelik uluslararası çabalara destek amacıyla, hem Ege Denizi'nde hem de Türkiye-Suriye sınırında istihbarat, gözetleme ve keşif faaliyetlerini yoğunlaştıracaktır. Türkiye-Suriye sınırındaki bu görevi 1 Aralık 2015'te aldığı karara dayandırmıştır.²⁴ Türkiye-Suriye sınırında NATO'nun alacağı tedbirlerin ne olacağı henüz tam belirgin değildir. Bu tedbirleri NATO, AWACS uçakları ile havadan keşif ve gözetleme faaliyet-

²⁰ http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm?selectedLocale=en, (Erişim: 30.04.2016).

²¹ "NATO Foreign Ministers address challenges to the south, agree why brid strategy and assurance measures for Turkey", 1 December 2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_125368.htm, (Erişim: 30.04.2016).

²² "Assistance for there fugee and migrantcrisis in Europe", http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_128746.htm?selectedLocale=en, (Erişim: 30.04.2016).

²³ A.e.

²⁴ A.e.

leri yaparak yürütmektedir. Elde edilen bilgiler Türkiye ve diğer ilgili ülkelerle paylaşılmaktadır.

Diğer yandan NATO aynı zamanda kriz yönetimi kapsamında IŞİD'e yönelik oluşturulan uluslararası koalisyonuna katkı yapmaktadır.²⁵ Bu kapsamda teröristlere ait bilgi paylaşımı yapılması en önemli faaliyet olarak görülmektedir. NATO doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Suriye ve Irak'ta devlet kurmaya çalışan IŞİD'e karşı çabalarını sürdürmektedir. Bu amaçla Irak'ta merkezi hükümetin askeri gücüne eğitim desteği sağlamaktadır. NATO, Ürdün'de Irak ordusuna ait subaylara 2016 yılının Şubat ayından itibaren eğitim vermeye başlamıştır. Burada eğitilen subayların IŞİD'e karşı savaşta yarar sağlaması hedeflenmiştir.

NATO, Suriye krizinde bazen varlığı ile krizin daha da büyümesine veya şekil değiştirmesine neden olabilmektedir. 24 Kasım 2015'te Suriye'deki muhaliflere karşı bombardıman faaliyetine katılan ve Türkiye hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının düşürülmesinden sonra Türkiye - Rusya ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Ancak, NATO'nun varlığı Rusya'nın krizi büyümesine engel olmuş ve Türkiye'ye benzer bir yöntemle cevap ver(e)memesini sağlamış ve buna devam etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere, NATO'nun Suriye krizine yönelik politikası aktif bir politikadan ziyade, uluslararası çabaları takviye edici yönde ve daha çok istihbarat, keşif, gözetleme ve bilgi paylaşımı ile sığınmacı akışının önlenmesi üzerinedir. NATO'nun Suriye krizinde veya IŞİD'e karşı yönelik operasyonlarda pasif bir politika izlemesinin nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür.

Birincisi NATO tek başına devletlerden ayrı karar alan bir örgüt değildir. Üye ülkelerin oybirliği esasına göre karar alan uluslararası kolektif savunma ve güvenlik teşkilatıdır. Üye devletlerin iradeleri NATO'nun kararlarını belirlemektedir. NATO mevcut yapısı ile ABD başta olmak üzere diğer Batılı Devletlerin (İngiltere, Almanya ve Fransa) ağırlığını hissettirdikleri bir ittifaktır. NATO'nun uluslararası kadroları, üyelerin NATO'nun bütçesine katkıları oranında belirlenmektedir. Bu devletler bütçenin büyük kısmını karşıladıkları için NATO içindeki karar mekanizmalarında önemli ağırlığa sahiptirler. Diğer üye ülkeler, NATO karargâhında, tasarının onaylanması aşamasında ret veya kabul şeklinde sürece katılmakta ve sonucu etkileyebilmektedirler. Dolayısı ile ABD'nin istemediği bir kararın, NATO tarafından kabul edilmesi zor olmaktadır. Bu kapsamda ABD; Suriye konusunda aktif bir politika izlemediğinden NATO da aktif bir yaklaşım göstermemektedir. Sonuç olarak NATO'nun Suriye politikası esas olarak ABD'nin Suriye'de izlemiş olduğu politika çerçevesinde belirlenmektedir. Türkiye'nin sığınmacılar için Suriye'nin kuzeyinde uçuşa yasak bölge veya güvenli bölge tesisi etme çabalarına ABD ve NATO'nun olumsuz yaklaşımı bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Suriye'de heterojen bir muhalefet mevcut değildir. Muhalif gruplar içinde; Özgür Suriye Ordusu gibi Batı yanlısı ılıman grubun yanı sıra, El Nusra gibi El Kaide taraftarı

²⁵ NATO Foreign Ministers address challenges to the south...., agree new hybrid strategy and assurance measures for Turkey", 1 December 2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_125368.htm, (Erişim: 30.04.2016).

radikal dinci muhalefet, IŞİD gibi halife devleti kurmak isteyen silahlı terör örgütü ve yine bu kargaşa içinde Suriye'deki krizden fırsatçı yaklaşımla bağımsızlık beklentisinde olan muhalif etnik Kürt grup, ayrıca etkinliği az olan Türkmen muhalif grubu vardır. Amaçları bu kadar farklı silahlı muhalefet unsurları arasında eşgüdüm sağlamak hemen hemen mümkün değildir. Ayrıca, bu silahlı muhalefet hem Esad yönetimine bağlı unsurlarla hem de kendi aralarında çatışmaya girmektedir. ABD, Esad rejimine karşı ılıman muhaliflere askeri yardım sağlarken, IŞİD'e karşı da havadan operasyon icra etmektedir. Yani Suriye krizinde hem Esad rejimine karşı mücadele ederken hem de muhalif bir unsura karşı da silahlı mücadeleye girmiştir. Yaklaşık iki yıla yaklaşan bir süredir ABD önderliğindeki uluslararası koalisyon kuvveti IŞİD'e karşı havadan operasyon yürütmektedir. Ancak, önemli bir başarı elde ettiği söylenemez. Bu kadar iç içe girmiş ve muhalif grupların yer aldığı bir iç savaşta NATO'nun aktif müdahalesinin başarı sağlayacağı da kuşkuludur. NATO'nun aktif olarak Suriye'ye müdahalesinin önündeki engellerden en önemlisi bu karmaşadır.

Rusya, IŞİD'e karşı operasyon bahanesiyle, Eylül 2015'ten itibaren Esad kuvvetleriyle birlikte hem IŞİD hem de diğer muhalif unsurlara karşı etkin bir hava operasyonu başlatmıştır. Rusya, Esad rejiminin daveti üzerine Rejimin yanında yer almaya başlamıştır. NATO'nun Suriye'ye aktif müdahalesi durumunda Rusya ile karşı karşıya gelme riski mevcuttur. Rusya ve Çin, Doğu Akdeniz'de önemli derecede deniz gücü yığınağı yapmışlardır.²⁶ Olası bir müdahale Rusya ile istenmeyen sonuçlara da neden olabilir. Bu da Suriye krizinin daha da derinleşmesine ve boyutunun büyümesine sebep olabilir.

NATO'nun Suriye'ye yönelik bir operasyon için Rusya ve Çin'in olası bir muhalefeti nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nden karar alması mümkün olmayabilir. Çünkü Rusya ve Çin, Libya harekâtında NATO'ya verilen "uçuşa yasak bölge"- "*no-flyzone*" yetkisinin kolaylıkla aşındırılabilindiğini ve ilgili ülkede rejim değişikliği girişimine yol açtığını öğrenmişlerdir. NATO'nun, Suriye'ye yönelik her türlü silahlı müdahalesi, BM Güvenlik Konseyi Kararı olmadan uluslararası meşruiyet açısından önemli eleştirilere neden olacaktır.

Son olarak, Ukrayna ve Kırım olayları nedeniyle NATO ve Rusya arasındaki ilişkiler önemli ölçüde gerginleşmiş²⁷ ve NATO, Rusya ile ilişkilerin artık eskisi gibi olmayacağını (nobusiness as usual) açıkça beyan etmiştir. Açıkça beyan edilmese bile ABD doğrudan Rusya ile bir gerginliğe girme yerine NATO'yu kullanarak Rusya'nın son zamanlardaki aşırı hırslı dış politikasını dengelemek istemektedir. NATO'nun kolektif savunma ve güvenlik örgütü olarak yapısı, üstlendiği görevlere yönelik teşkilatlanması bu kapsamda değerlendirilmelidir. Yani ABD'nin, Rus Dış Politikasına karşı Doğu Avrupa'da NATO'nun, Suriye konusunda ise kendisinin ilgilenmesini arzu eden bir yaklaşımı benimsediği ifade edilebilir.

²⁶ "Why NATO should stay out of Syria", <http://www.clingendael.nl/publication/why-nato-should-stay-out-syria?lang=nl>, (Erişim 29.04.2016).

²⁷ Mehmet Seyfettin Erol ve Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 9, Sayı 17, Kış 2015, s. 262.

Son olarak Kuzey ve Orta Avrupa NATO üyesi ülkeler, NATO'nun Suriye ve IŞİD'e yönelik aktif tutumunun, kendilerini de radikal terörün hedefi haline getireceğini düşünerek istemeyebileceklerdir. Brüksel uluslararası hava alanındaki radikal terör eylemi, bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Sonuç

NATO'nun Suriye krizine yönelik politikası aktif bir politikadan ziyade, uluslararası çabaları takviye edici yöndedir. Özellikle, istihbarat, keşif, gözetleme ve bilgi paylaşımı ile sığınmacı akışının önlenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun nedenleri özetle, NATO; Suriye'deki karmaşık muhalif yapı, olası bir müdahalenin Rusya ile çatışma riski yaratması, BM Güvenlik Konseyi'nde müdahale için karar alma zorluğu, bazı üye ülkelerin Suriye konusunda isteksizliği, ABD'nin Suriye politikası ile uyum sağlama çabası, Esad'ın yerine geçebilecek alternatif bir otoritenin bulunamaması veya yaratılamaması, Esad rejiminin yıkılması sonrasında IŞİD'in tüm bölgeyi kontrol etme riskidir. Bu gerekçelerden dolayı NATO Suriye'de iç silahlı çatışmaya silahlı unsurları ile müdahale etme politikası izlemektedir. BM Güvenlik Konseyi Kararı olmaksızın NATO dâhil hiçbir örgütün Suriye'ye müdahale etmemesi yerinde ve doğru bir yaklaşımdır. NATO'nun uluslararası meşruiyeti olmayan bir operasyona katılması, İttifakın kazanımlarına gölge düşürebilecektir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SURİYE POLİTİKASI

Zhaleh ABDİ*

Giriş

Literatürde Avrupa Birliği'nin (AB) Ortadoğu politikası yetersiz ve başarısız olarak değerlendirilmektedir¹. AB Komisyonun resmi sitesinde AB'nin Suriye politikası ve gerekçeleri şu şekilde açıklanmaktadır: *“2011 yılında Suriye'deki şiddetin artması ve insan haklarının kabul edilemez durumu dolayısıyla bazı sınırlayıcı önlemlerin alınmasının yanı sıra AB Mayıs 2011'de tüm iki taraflı işbirliği anlaşmalarını Suriye devletiyle askıya aldı. Eylül 2011'de ise Suriye'nin bölgesel programlarda olan angajmanı askıya alındı ve Kasım 2011'de European Investment Bank tarafından gerçekleşen tüm maddi ve teknik yardımlar donduruldu. Ancak AB, Suriye halkını ülke içinde ve dışında- komşu ülkelerde desteklemeye çalıştı”*².

Bu çalışmada AB'nin Suriye'ye yönelik dış politikası iki ana bölüm altında değerlendirilmektedir. İlk bölümde AB'nin ortak siyaseti ve ikinci bölümde ise Fransa, Almanya ve İngiltere'nin bu konudaki yaklaşımı AB troikası olarak analiz edilmektedir.

1. AB'nin Suriye Politikası

1.1 AB'nin Ortadoğu Politikası

AB'nin uluslararası tehditler, sorunlar ve krizlere tanımladığı mekanizma Ortak Dışişleri ve Savunma Politikası (ODSP) ve Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikasıdır (ODGP). Bu mekanizmaların ortak amacı uluslararası mevzularda bağımsız ve tek bir politika yürütmektir. Ancak AB'nin uluslararası krizlere yönelik politikalarına bakıldığında bu konuda başarılı bir karne oluşturamadığı açıktır. Kosova, Irak, Libya ve son olarak da Suriye krizleri hepsi AB'nin dünya platformunda arzu ettiği siyasi etkiyi gös-

* Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doktor Adayı. E-mail: zhaleh.abdi@ymail.com. Bu çalışmanın düzeltmesindeki katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Gökçap Kutlu'ya teşekkür ediyorum.

¹ Rosemary Hollis, *Europe in the Middle East in International Relations of the Middle East*, (Ed.) L. Fawcett, Oxford University Press, 2005, p. 307.

² <http://ec.europa.eu/echo/> (Erişim 16.03.2016).

termediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük güçlerin AB mekanizması ve yapısı dışında neden bu krizleri ele aldıklarını açıklamaktadır. Avrupa'nın büyük güçleri ulusal çıkarları söz konusu olduğunda kendilerini AB çerçevesi içinde sınırlı tutmayı kabul etmemekte ve kendi çıkarlarını ortak çıkarları pahasına gözardı etmemektedir. Oysa burada Suriye konusunda göreceğimiz gibi bu yaklaşım AB itibarını uluslararası arenada sarsmaktadır. AB'de çıkarların farklılığı, farklı tutumların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Suriye krizi gibi konular Avrupa'nın iddialı aktörleri tarafından uluslararası alanda güç gösterisi fırsatı olarak algılanmaktadır.

Suriye krizinin başlangıcında AB ekonomik bir kriz içindeydi. Dolayısıyla bir çok üye devlet diplomatik ve siyasi çözümleri desteklemeye yöneldi. Böylece İtalya, İngiltere, Hollanda, Almanya ve Fransa kendi Büyükelçilerini geri çağırarak Fransa öncülüğünde siyasi, ekonomik ve askeri yaptırımları uygulamaya başladılar ve bu şekilde kendi yumuşak güçlerini kullanmış oldular. Yaptırımlar uygulamak, Suriyeli muhalefetle görüşmek, Suriyeli muhaliflerin toplantısını Paris'te düzenlemek, Arap Birliği'ni kullanarak Rusya ve Çin'i Güvenlik Konseyi'nde ikna etmeye çalışmak, AB'nin Suriye'ye yönelik "yumuşak savaş" veya başka bir deyişle zorunlu diplomasisinin sergisiydi. AB'nin Suriye'ye yönelik uyguladığı en önemli yaptırımlar Mart 2011'den beri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Suriye devletinin ve ordusunun yüksek makamlarının, Esad ve ailesinin varlığını dondurmak ve bu kişilere yönelik yurt dışına çıkma yasağının uygulanması
- Askeri teçhizat yaptırımı
- Suriye Merkez Bankası'na yönelik yaptırım
- Suriye'den petrol ithali yasağı ve petrokimya endüstrisine uygulanan ihracat yasağı

AB'nin ilk yaptırımları Esad rejimini ve sivil halka şiddet uygulayanları hedef almaktaydı. Ancak bir sonraki yaptırımlar aşağıdaki aktörleri de kapsamaktaydı:

- Suriye'de Ticaret operasyonlarını yönlendirenler
- Mayıs 2011'den sonra Suriye devletinde görev alan Bakanlar
- Mayıs 2011'den sonra Suriye'nin güvenlik ve istihbarat servisinin üyeleri
- Kimyasal silahlarla ilgili kişiler³.

Bu aşamada Avrupalı güçlerin asıl amacı Esad rejimini ortadan kaldırmak ve yeni bir hükümeti organize etmektir.

Suriye'de krizin büyümesiyle birlikte, tıpkı Irak krizinde olduğu gibi Avrupa marjinal kaldı. Krizin büyümesiyle beraber özellikle IŞİD halifeliğinin genişlemesi, siyasi gücün el değiştirmesi ve çatışmaları önlemek başta olmak üzere Avrupa'nın çabaları Suriye'de başarısızlığa uğradı. On dört Avrupalı devletin Irak'taki IŞİD güçlerine karşı askeri harekatlara katılmalarına rağmen ve IŞİD'e karşı koalisyon oluşturmalarına rağmen bu ülkeler uzun bir zaman dilimi için bu çatışmayı Suriye'ye taşımaya gönüllü olmamışlar. Bazıları Fransa gibi Esad'a karşı daha agresif eylemleri savundular, bazıları ise Birleş-

³ <http://europeansanctions.com/category/syria/> (Erişim 21.03.2016).

miş Milletler'in temsilciliğini desteklemekle yetindiler. Avrupalı devletler Suriye'deki krizin ana probleminin- IŞİD ve iç savaşın- ele alınmasının gerekli olduğunu bildiklerine rağmen genel bir politika oluşturmakta bile başarısız olmuşlar. Özellikle 2. Cenevre'den sonra belirgin bir siyasi yolu takip edememişler ve bu konuda Suriye'de, İran gibi önemli bir aktörün angajmanını sağlamakta yıllar boyunca başarısız olmuşlar. Avrupalı ülkelerin özellikle İngiltere'nin Suriye krizine insancıl yardımlarının önemli olmasına rağmen bu ülkeler arasında sadece İsveç ve Almanya önemli sayıda Suriyeli mültecilere kapılarını açmışlar⁴.

Söylemsel bir yaklaşımla AB'nin Ortadoğu politikasının en önemli öğelerinden biri demokrasidir. Bu demokratik gündem ilk olarak 1995 yılında "Barcelona Process" denilen ve daha sonra "Euro-Mediterranean Partnership" adı alan belgede açıkça dile getirilmiştir. Daha sonra ise "EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East"te altı çizilmiştir. AB'nin "European Neighbourhood Policy"si ayrıca Lübnan, Suriye, İsrail ve Filistin kapsamaktadır⁵.

AB- Suriye ilişkileri 1977 yılında imzalanan işbirliği anlaşması çerçevesinde yürümekteydi. AB- Suriye'nin ikili ilişkileri "European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI)" çerçevesinde en son "Country Strategy Paper for Syria 2007-13"da düzenlenmiştir⁶. Eva Goes ve Reinoud Leenders'e göre "10 yıldan fazla bir süredir AB Lübnan ve Suriye'de demokrasi, hukun üstünlüğünü ve sivil toplumu geliştirmek için çalışıyordu". AB- Lübnan arasında yapılan müzakerelerin ardından 1997 yılında Suriye ile de ortaklık anlaşması⁷ düzenlemek için müzakereler başlatıldı ancak Eylül 2004'e kadar ertelendi. Bu anlaşmazlığın nedeniyse Suriye tarafından ticari bariyerlerin kaldırılmasına yönelik isteksizlikti. Suriyeli yöneticiler ticari kapasitelerinin AB'ye karşı rekabet için hazır olmadığını gerekçe gösteriyorlardı. Diğer taraftan, kitle imha silahlar konusunun AB tarafından ısrarla anlaşmaya yerleştirilme çabaları Suriye tarafından sakıncalı karşılanıyordu çünkü Suriye'ye göre bu konu diğer Ortadoğu ülkelerin ortaklık anlaşmalarında söz konusu olmamıştı. Anlaşma Eylül 2004'te müzakerelerin sonuçlanmasına rağmen ilişkilerin kötüye gitme nedeniyle imzalanmadı. Bu yüzden de "Action Plan to Syria" diye adlandırılacak bir plan ortaya çıkmadı. Ancak yine de bazı Avrupalı kuruluşların inisiyatifiyle (mesala German Konrad Adenauer Foundation) Suriye'de yurttaşlık, insan hakları ve azınlık hakları üzerinde bir kaç proje gerçekleştirildi. Suriye'de sivil toplum kuruluşlarının sayısının azlığı ve bu kuruluşların dış yardım almalarının devletin onayına bağlı olmasından dolayı mümkün olmaması bu durumu da zorlaştırmaktaydı. AB Komisyonu ise daha az politik eylemde bulundu. Bu yönde Fransa inisiyatif kullanarak Suriye'de kurumsal değişimi hedefledi ve bir grup idari reform uzmanı oluşturup

⁴ "Middle East and North Africa: Syria and Iraq", **Europen Foreign Policy Scorecard 2015**<http://www.ecfr.eu/scorecard/2015/mena/39> (Erişim 17.03.2016).

⁵ Bkz: Hasret Çomak, Mehlika Özlem Ultan, "AB'nin Ortadoğu Politikası", (Ed.)Hasret Çomak, Caner Sancaktar, **Ortadoğu Analizi**, İstanbul: Beta Yayınevi, s. 419- 426.

⁶ **European Commission**, "European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations", http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/countries/syria/index_en.htm(Erişim 16.03.2016).

⁷ Association Agreement.

Suriye'ye gönderdi. Ancak bu gibi çabalar bile 2005 yılının baharında başarısızlıkla sona ermiştir⁸.

AB'nin üye devletleri Suriye krizinden zarar görenler için 4.2 milyar Avro tahsis etmiştir. Bu maddi yardımın 2 milyar Avrosu AB bütçesinden, 900 milyon Avro insani yardımlardan, 1.1 milyar Avro "Development and Stabilisation Assistance" den karşılanmıştır. Aralık 2014'te Suriye krizine hızlı ve etkili tepki verme kamacıyla "EU Regional Trust Fund in Response to the Syrian Crisis" kurulmuştur. Bu kurum, 23 Eylül komisyon görüşmesinde 2015 yılının sonuna dek Suriyeli savaş mağdurlarına 500 milyon Avro daha tahsis edeceğine dair karar almıştır. 16 Mart 2015'te Komisyon, "EU Regional Strategy for Syria, Iraq and the Da'esh Threat", stratejisini benimsemiş ve programı uygulamak için AB bütçesinden 1 milyar Avro tahsis etmiştir.

"The European Neighbourhood Instrument (ENI)" AB'nin orta vadeli ve uzun vadeli yardım amacını taşıyan en önemli maddi koludur. Bu yardımlar genelde eğitim, geçim, sivil toplum, sağlık ve kültürel mirası korumaya tahsis edilmektedir. Bu destek Birleşmiş Milletler'in (BM) farklı organizasyonları, uluslararası STK'lar ve AB'nin farklı devlet üyelerinin insani yardım ajansları tarafından gerçekleştirilmektedir. AB kapsamında yapılan diğer yardımları ve kuruluşları şu şekilde sıralayabiliriz:

European Commission's Directorate General for Humanitarian Aid and Civil Protection (ECHO) (€883 milyon)⁹, European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) (€24 milyon)¹⁰, the Instrument Contributing to Stability and Peace (ICSP) (€148 milyon)¹¹, The Instrument for Pre-Accession (IPA) (€94 million)¹² ve the Development Cooperation Instrument (DCI) (€16 milyon)¹³. Ayrıca Suriyeli üniversite öğrencileri Erasmus programından yararlanabilmektedirler.

2. Fransa, Almanya ve İngiltere'nin Suriye'ye Yönelik Politikası

Buraya kadar AB'nin politikalarını bir uluslararası ve uluslararası örgüt olarak anlatmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Fransa, Almanya ve İngiltere'nin dış politikasını Suriye krizine yönelik anlatılacaktır.

2.1 Fransa'nın Suriye Politikası

17 Kasım 2012'de Fransa Cumhurbaşkanı, François Hollande, Suriye Devrimi Muhalefet Güçleri Koalisyonu'nun o dönemdeki başkanı, Muaz el Hatib, ile görüştüken

⁸ Larisa Kuzmechiva, "EU Foreign Policies in the Middle East -Iran, Iraq, Syria", **Israeli-Palestinian Peace Process**, 2006, pp. 1-3, <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/kuzmechiva.pdf> (Erişim 16.03.2016).

⁹ <http://ec.europa.eu/echo/> (Erişim 16.03.2016).

¹⁰ <http://www.eidhr.eu/> (Erişim 16.03.2016).

¹¹ http://eeas.europa.eu/ifs/index_en.htm (Erişim 16.03.2016).

¹² http://ec.europa.eu/enlargement/instruments/overview/index_en.htm (Erişim 16.03.2016).

¹³ https://ec.europa.eu/europeaid/funding/funding-instruments-programming/funding-instruments/development-cooperation-instrument-dci_en (Erişim 16.03.2016).

sonra, Dışişleri Bakanın'dan diğer AB üye devletlerinden Suriyeli muhalifleri tanımalarını ve silah ve mühimmat yaptırımlarının kaldırılmasını istemiştir. 11 Ekim'de Hollande bir konuşmada Katar'ın muhalifleri güçlendirmek peşinde olduğuna vurguluyarak, Fransa'nın da bu muhalifleri Esad'den sonra geçiş dönemi için hazırladığını ilan etmiştir. Fransa muhaliflerin müttefik olması gerektiğini söyleyen ilk ülkeydi. Ayrıca Fransa ele geçirilen bölgelerin mühafaza edilmesi gerektiğini dile getiren de ilk ülkeydi ve bu noktadan sonra artık Esad ile müzakere etmeyeceğini resmen ilan etti.

Uluslararası camiada herkes Suriye'de ne olması gerektiğini tartışırken Fransa iddialı bir politika takındı. Fransa, Kasım 2012'de, "Syria National Coalition" resmi olarak tanıyan ilk devlet oldu. Ayrıca Suriyeli isyancılara askeri yardımı vaat eden ilk devlet olarak da ortaya çıkmıştır. François Hollande, Esad rejimini cezalandırmak için askeri saldırı konusunu öne sürmüştür. Eylül 2013'te Amerika ve Rusya'nın Suriye kimyasal silahları üzerinde yaptığı anlaşma üzerine müdahale konusu askıya alındı. Fransa'nın dış politikası Ortadoğu ve özellikle Suriye'ye yönelik karmaşık gözüksede Fransa yöneticilerine göre bu ülkenin uzun vadeli ve iyi tanımlanmış çıkarlarını temsil etmektedir. Ancak Hollande'ın bu çıkarları ön plana koyması hem Fransa hem Avrupa'ya ve en önemlisi Suriye halkına zarar vermiştir.

Fransa'nın Suriye'ye karşı stratejisi 3 eksen etrafında şekillenmiştir. Birincisi Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarlarıyla ilgilidir. Fransa tarihsel gelenekler ve sömürgecilik arkaplanı üzerine özellikle Charles de Gaulle zamanından beri bölgeye yönelik bir "Arap Stratejisi" geliştirmiştir. Bu politika ekonomik, diplomatik ve askeri ilişkiler şeklinde Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Suriye, Irak, Suudi Arabistan ve son zamanlarda Katar ile sürdürülmektedir. Bu nedenle Fransa'nın Suriye'ye yönelik tutumu onun tanımlanmış ekonomik çıkarlarını korumak yönündedir. Krizden önce Fransa'nın Suriye'yi petrol ve doğal gaz için bir aktarma merkezi yapmayı planladığı düşünülürse bu konunun Fransa'nın çıkarları açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Ayrıca Suriye'nin Lübnan ile komşuluğu Fransa için jeostratejik bir öneme sahiptir. 1930'larda manda sisteminin kalkması üzerine Fransa bölgede etki sahibi olmak amacıyla Lübnan ile güçlü diplomatik ve kültürel ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Fransa, Suriye'nin Dostları grubunu düzenlenme inisiyatifi kullandı ve öncüsü oldu. Loran Fabiyus, Fransa'nın Dışişleri Bakanı, Paris ve Londra antlaşmalarından söz ederek Suriyeli muhaliflerin silahlandırmasını başlatacaklarını haber vermişti. Ona göre *"Rusya ve İran Esad'ın askeri teçhizatını temin etmekte ve böylece muhalifler savunmasız bir durumda kalmaktadırlar"*. Fabiyus bu noktaya değinerek AB'nin Suriye'ye askeri teçhizat gönderme yasağının kaldırılmasını istemişti.

Ancak Fransa üç nedenden dolayı geri adım atmak zorunda kaldı. Birincisi, Fransız uzmanlar teçhizat göndermenin tüm bölgede bir alevlenmenin tetiğini çekmesinden endişeliydiler. Lübnan tecrübesine bakıldığında teslimat sonrası teçhizat akışının kontrolü zor olabilirdi. İkincisi, çatışmanın durgunluğu nedeniyle bu silahların "doğru" muhalif grupların eline geçmesi ve muhaliflerin Fransa'nın son on yılda mücadele ettiği doğrultuda savaşıcaklarını sağlayabilmek kesin değildi. Son olarakta Fransa uluslararası toplumun direnişi nedeniyle projesini terk etmek zorunda kalmıştır.

Fransa'nın dış politikasındaki ikinci motivasyon bir dünya gücü olarak tanımlanmak

arzusuydu. Bu iddianın kökleri de Gaulle ve ondan önceye dayansa bile Fransa'nın uluslararası arenadaki rolü belirgin değildi. Fransa liderlerinin öncelikleri Fransa'nın karar alma bağımsızlığını garanti etmekte. Bu da neden Fransa'nın Suriye hükümetine karşı iddialı bir askeri eylem girişiminde bulunduğu ve kararlı olduğunu bir nevi açıklamaktadır. Çünkü Fransa Suriye krizi kadar önemli konularda inisiyatif kullanabileceğini dünyaya göstermek istemekteydi. Ancak ilk girişiminde geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bir süre sonra konunun tekrar gündeme gelmesi bir daha iç tansiyonu yükseltmiştir. Ancak Rusya aracılığıyla elde edilen yeni uzlaşma ve ABD'nin kimyasal silahlar konusunda Suriye ile bir anlaşmaya varmayı gözönünde bulundurması bu noktada askeri bir müdahaleyi tekrar geçersiz kılmıştır.

Fransa'nın Suriye stratejisini şekillendiren etkenler sadece dış etkenler değildi belki herhangi bir diğer ülke gibi bu konuda iç etkenlerde önemli rol oynamaktadır. 2012 yılında Hollande'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden beri ekonomi başta olmak üzere Fransa'da farklı iç sorunlar mevcuttu. Hollande'ın farklı önlemler almasına rağmen işsizlik oranı yüksek kalmış ve tüm çabalara rağmen ekonomik büyüme eski canlılığına kavuşamamıştır. Böylece, Hollande sağ ve sol kanatların hiçbirinin onayını alamamış ve başarısız bir Cumhurbaşkanı olarak vasıflanmaya başlanmıştır. Bu durum Hollande'ın Suriye siyasetini üç açıdan açıklamaktadır. Birincisi, yurtdışındaki ciddi sorunlar üzerine odaklanmak iç sorunları gündemden kaldırmaya yardımcı olabilirdi. İkincisi, Fransa'nın uluslararası konularda bir rol oynaması ulusal uzlaşma yol açabilirdi. Üçüncüsü, Hollande için uluslararası arenada şahin rolünü oynamak onu iç siyasette yumuşak olma vasıflara maruz kalmaktan koruyup en azından iç siyasette daha çok meşruiyet ve itibar kazanmasını sağlayabilirdi.

Realist ve pragmatik bir perspektiften bakıldığında Fransa'nın Suriye siyaseti siyasal ve jeopolitik dış etkenlerin ve iç etkenlerin birleşimi sonucu ortaya çıkan bir stratejidir. Bölümün devamında Hollande'ın benimsediği Gung- ho¹⁴ denilen yaklaşımı, nedenlerini ve sonuçları üzerine odaklanılacaktır.

2.1.1 Hollande'ın Gung-Ho Stratejisi

Fransa'nın Suriye'deki stratejisinin bumerang etkileri vardı. Olaylar ilk olarak Fransa'nın kendi kurallarıyla oynaması için ne siyasi araçlara ne de maddi kapasiteye sahip olduğuna işaret etmiştir. Ağustos 2013'te Hollande Suriye'de askeri eylemi başlatmaya hazırlanırken, ABD Cumhurbaşkanı Barack Obama, ABD Kongre'sinin bu konuda onayını bekledi. Bu da Hollande'ı utandırıcı bir duruma düşürmesinin yanı sıra, Fransa'nın ABD'ye bağımlılığını, ve aynı zamanda Fransa'nın uluslararası konularda etkili olması için Washington'un desteği yokluğunda en azından bazı müttefiklerin desteğinin olmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Hollande'ın bu dönemde yaptığı önemli açıklamaları şu şekilde sıralayabiliriz: 23 Ağustos: *“Esad'ın tüm muhalifleriyle işbirliği yapacağız”*. 2 Temmuz: *“Krizin tek çö-*

¹⁴ Gung -ho Çince'den ödünç alınmış ancak farklı anlamda kullanılan bir İngilizce terimdir. Bir şeyi yapmak için çok hevesli ve takıntılı olamak anlamında kullanılmaktadır.

zümü Esad'ın iktidardan düşürmektir. Bu sonuca varmak için yaptırımların baskı yaratması gerekiyor". Aralık 2013: "Uluslararası camia gereken güç ve iradeyle harekete geçseydi şimdi bu durumda olmazdık. Cenevre Konferansı sırf siyasi bir geçiş yönünden anlamlıdır, Esad'ın hükümetini sürdürmek açısından değil". 20 Ocak: "Askeri müdahaleye hazır olduğumuz için gurur duyuyorum. Suriye'nin kimyasal silahlar sözleşmesine katılması Fransa'nın baskıları ve uluslararası camianın baskısı nedeniyle gerçekleşti". 31 Ocak, David Cameron, İngiltere Başbakanı, ile ortak konferans açıklamasında: "Biz terrorist gruplarına katılan yüzlerce Avrupalı vatandaşın ülkeye dönmesinden endişeliyiz". 11 Şubat 2014: Obama ile ortak konferans açıklamasında: "Biz askeri müdahale için hazırдық ancak başka bir çözüm önerildi: Diplomasi. Ama bugüne dek bir diplomatik çözüm bulunmadı". 31 Ekim: Erdoğan ile ortak konferansta: "Esad ve IŞİD Suriye halkını bombalamaktalar. Bu nedenle de özgür Suriye ordusunu destekleyip eğitime devam edeceğiz". 15 Temmuz: "Fransa, Cenevre Konferansı'nı Kabul etmesi için Esad'a baskı yapacak"¹⁵.

Fransa'nın askeri müdahale planı anlatıldığı gibi ABD ve Rusya'nın Suriye'nin kimyasal silahları üzerinde vardığı uzlaşıyla bir kez daha masadan kalkmıştır. Uluslararası camia için bu anlaşma bir askeri müdahalenin zararları ve eylemsizliğin insani maliyetleri arasında bir orta yolu temsil etmekteydi. Ancak Fransa açısından, müzakerelerde yer almadığından dolayı aşağılayıcı bir durumu sergilemekteydi. Ayrıca Fransa'nın uluslararası arenada etkisizliğini ve aynı zamanda onun yokluğunun uluslararası camiada bir değişiklik yaratmadığını göstermekteydi.

Hollande'in kendi parlamentosunun onayını almadan askeri müdahaleye hazır olması son derece gayri demokratik bir hareket sergilemiştir. Aynı zamanda Hollande'in söylemleri onun uluslararası hukuka saygı duymadığını defalarca ortaya koymuştur. Fransa'nın demokrasi ve hukuk ilkelerine saygısızlığı onun meşruiyet ve itibarını uluslararası arenada tahrip etmiş ve uluslararası arenada marjinalleşmesine yol açmıştır.

Fransa'nın bu yaklaşımı Avrupa'yı da olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bir taraftan, Hollande'in iddialı stratejisi Avrupalı partnerlerin arasındaki anlaşmazlığı bir kez daha ortaya çıkarmıştır. İsyancıları silahlandırmak konusunda Almanya, İsveç ve Avusturya çok dikkatli olmalarının yanı sıra Fransa ve İngiltere'nin Esad rejimine karşı savaşmanın gerekliliği konusundaki aceleci söylemlerini onaylamamışlardır. Almanya ve İtalya aynı zamanda genel olarak Suriye'de herhangi bir askeri müdahaleye özellikle Fransa'nın askeri hareketliliğine karşı çıkmaktaydılar. İtalya, Fransa'nın kışkırtan politikasının Lübnan'daki Avrupalı orduların güvenliğini tehdit edeceğinden endişeliydi.¹⁶

Fransa çıkarıcı ve bencil bir politika yürütüp ve bu politikayı Suriyeli halkın savunulması gerektiği şeklinde açıklamaya çalışırken onun başarısız stratejisi en çok Suriye halkına zarar vermiş oldu.

¹⁵ <http://www.tasnimnews.com/fa/news/1393/10/30/624061> (Erişim 25.03.2016).

¹⁶ Clotilde De Swarte, "France's Gung- Ho Policy in Syria", **Fairobserver**, 28.03.2014, <http://www.fairobserver.com/region/europe/frances-gung-ho-policy-syria-73513/> (Erişim 18.03.2016).

2.2 Almanya'nın Suriye Politikası

Suriye'nin iç savaşında kimyasal silahların kullanmasına dair bir çok rapora rağmen Almanya, NATO içerisinde Suriye'ye askeri müdahaleye dair herhangi bir tartışmaya mücadele etmemiştir. Almanya Başbakanı, Angela Merkel'in imzası ise 2013 yılında yapılan G20 zirvesinde "Syria Communique of the St Petersburg G20" toplantısından eksikti. Oysa bu girişim ABD, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalya tarafından düzenlenmişti. Bu gibi hareketler başlangıçta dış alanda özellikle 2011 yılında Almanya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'in Libya kararında yer almaması, Almanya'nın güvenilir bir müttefik olduğuna dair şüpheleri tekrar uyandırmıştır¹⁷.

Almanya'nın eski Dışişleri Bakanı, Guido Westerwelle, 29.08.2013 tarihinde yaptığı açıklamada Almanya'nın hem Anayasa ve hem diğer hukuklarla sınırlandığı için ABD'in öncülüğünde yapılacak herhangi bir askeri müdahaleye Suriye'de katılmayacağını belirtti. Almanya bu tutumunu daha sonra da devam ettirdi ve katılmamakla kalmayıp herhangi bir askeri müdahaleyi Suriye'de şiddeti artırma olasılığından dolayı eleştirdi. Ancak Almanya en baştan endişelerini Suriye'de kimyasal silahların kullanımı ve onların sonuçları konusunda dile getirmiş ve uluslararası camianın bu konuda kesin bir adım atması gerektiğini öne sürmüştü¹⁸.

Günümüzde yüzbinlerce Suriyeli mülteci Batı ve Kuzey Avrupa'da sığınacak bir yer aramaktadırlar. Bu da Almanya ve Avrupa politikasının başarısızlığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Suriye parçalanmış bir vaziyettedir ve Suriye devleti kontrolü kaybettiği hemen hemen her yerde IŞİD gibi cihatçı gruplar gücü elde etmektedirler. Bu da Avrupa'nın iç güvenliğini doğrudan tehdit etmektedir.

Almanya da diğer Avrupalı ülkeler gibi amaç ve çıkarını, Suriye'de halkının hükümetinden korkmayan istikrarlı bir devletin olduğunu ifade etmektedir. Ancak mevcut durum bu amaca hayal imajı verdiği gibi, zaman içinde Almanya da kendisine daha ulaşılabilir amaçlar tanımlamak zorunda kalmıştır. Bu amaçlardan birincisi Suriye hükümetinin kontrol alanında olduğu yerleri garanti altında tutmaktır, çünkü hükümetin ortadan kalkması Almanya için en azından yeni mültecilerin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. İkincisi, IŞİD'in mümkün oldukça zayıflatılması ve mümkün olduğu kadar hızlıca ortadan kaldırılmasıdır. Almanya bu amaçlara ulaşmak için üç eylemde bulunabilir. Birincisi, geniş çapta bahsedildiği gibi, Esad rejimiyle politik bir yol bulmak için Rusya ve İran'ın varlığıyla birlikte müzakereleri başlatmaktır. Bu problemin bir parçasına çözüm getirebilir. İkincisi, Suriye'nin Kürt bölgelerinde istikrarı gerçekleştirmek için yardımda bulunmak, Kürt güçlerini Suriye'nin kuzeyinde askeri teçhizat ve eğitimle desteklemek ve bu konuda Türkiye'nin gönlünü almaktır. Üçüncüsü, hava saldırılarına ve ABD'nin IŞİD ile savaşmak amacıyla Sünni Arap gruplarına yaptığı eğitim ve silahlandırma programına katılmaktır.

¹⁷ Christian Nünlist, "More Responsibility? German Foreign Policy in 2014", CSS, March 2014, <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse149-EN.pdf> (Erişim 18.03.2016).

¹⁸ "Germany Won't Participate in Syria Strike", DW, 31.08.2013, <http://www.dw.com/en/germany-wont-participate-in-syria-strike/a-17057769> (Erişim 18.03.2016).

Son aylarda Esad rejimi özellikle al-Nusra ve Ahrar al-Sham grupların koalisyonu ve İdlib'i ele geçirmeleriyle daha fazla baskı altındadır. Esad rejiminin güçsüzlüğünü varsayarsak, Almanya açısından duruma bakıldığında müzakerede bulunmak Esad açısından da faydalı bir hareket olarak görülmektedir. Ancak Almanya'ya göre öncelikle bu müzakerelerin amaç ve perspektifi açık bir şekilde tanımlanmalıdır: Esad öncelikle kendi halkına karşı savaşı bırakmalı ve daha önemli tehdit olan radikal İslamcı teröristlerle savaşmalıdır. Müzakerelerin amacı Moskova'nın istediği gibi, Esad rejimi veya ordu-suyla ittifak kurmak değildir çünkü Almanya açısından bu Suriye halkının çoğunluğuyla düşmanlık anlamına gelmektedir. Amaç halen rejim tarafından kontrol edilen bölgelerde tansiyonu düşürmek ve olabileceği kadar istikrarı sağlamaktır. Bu, ülkenin büyük bir kısmına özellikle Halep için olumlu bir etki yaratabilir.

Suriye'nin büyük bölümü rejim tarafından kontrol olsa bile, ülkenin doğu ve güney-doğusunda Kürt nüfuslu bölgeler PYD kontrolü altındadır. PYD güçleri etkili bir şekilde Kürt halkını radikal İslamcı teröristlere karşı savunmakta ve aynı zamanda ABD'nin hava saldırı operasyonlarında işbirliğinde bulunmaktalar. Dolayısıyla tıpkı Irak Kürtleri gibi, Suriyeli Kürtleri savunmak Almanya için mantıklı bir hareket olarak gözükmemektedir. Bu tarihte böyle bir eylemi gerçekleştirmek içinse öncelikle Türkiye ikna olması gerekirdi çünkü Ankara, Suriye'nin Kürt bölgelerinde istikrarı sağlayabilen bir eyleme kendi çıkarları açısından karşıdır. Almanya içinse PKK ve Ankara arasında diplomatik bir çözüm bulmak ve müzakereleri başlatmak öncelikli bir seçim olmalıdır. Almanya'ya göre Ankara bu konuda ne kadar güçlük gösterse de Suriye'de gerçekleşmesi gereken herhangi bir politika Ankara olmaksızın zor gözükmemektedir.

Almanya açısından Suriye'nin parçalanması Esad'ın yaptıklarından dolayı olsa bile günümüzde IŞİD daha yakın ve önemli bir tehdit olarak algılanmaktadır. 2012 yılından bu yana en az 4000 radikal İslamcı Suriye'de savaşmak için Avrupa'dan bu ülkeye girmiş ve çoğunluğu da IŞİD'e katılmıştır. 2014 Baharından bu yana ise IŞİD yardımıyla düzenlenen bir dizi saldırı Avrupa'da gerçekleşmiştir. Daha fazla saldırıları önlemek için IŞİD durdurulmalıdır. Bu durumda ABD ve onun müttefiklerinin düzenlediği hava saldırıları önemli bir adımı gerçekleştirmektedir ve Almanya'nın da hava güçlerinin bu saldırılara katılmaması için bir neden yoktur. Örneğin Avusturya savaş uçakları göndererek bu saldırılarda yer almaktadır. Ancak şunu da hatırlatmakta fayda vardır ki bu saldırılar ci-hatçıları sadece yavaşlatmaktadır. Eğer amaç IŞİD'i ortadan kaldırırsa ayrıca orduda gönderilmelidir. Bunun içinse kimse kendisini istisna görmemelidir. Almanya, ABD'nin öncülüğünde bu savaşa katılmayı bu aşamada gerekli görmektedir¹⁹.

Gördüğümüz gibi Almanya'nın ve Merkel'in Suriye siyaseti zaman içinde radikal değişikliklere maruz kalmıştır. Merkel, Eylül 2015'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulun'da yaptığı açıklamada Suriye savaşına herhangi bir çözüm bulmak için İran ve Suudi Arabistan dahil bölgesel tarafların konuda bir rol sahibi olmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Merkel, ayrıca Esad rejiminin angajmanı olmadan da herhangi bir çözüme ulaşmanın mümkün olmadığını altını çizmiştir. Böylece Merkel, Avrupa'nın önemli bir

¹⁹ Guido Steinberg, "A German Strategy for Syria", *Euroactive*, 02.10.2016, <http://www.euractiv.com/section/med-south/opinion/a-german-strategy-for-syria/> (Erişim 18.03.2016).

lideri olarak, Batılı politikaların Esad rejimini ortadan kaldırmak için başarısız olmasının yanı sıra artık yanlış olduklarını ve bu çabaların son kullanma tarihinin geldiğini açıklamış oldu. Merkel'in bu açıklamaları ayrıca, Rusya'nın tutumunun yanı sıra Çin, İran, Hindistan ve hatta Esad'ın konumunu resmen desteklemiş ve doğrulamış oldu. Böylece Washington bile uluslararası camiadaki genel düşünceyle kendisini uyum sağlamak zorunda kaldı²⁰.

Berlin'in Suriye müzakerelerinde rol alma çabası, Suriye'nin yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynamak ve böylece Suriye'de önemli bir etkiye sahip olmayı planlamasından kaynaklanmaktadır. Ancak Esad yaptığı bir raportajda Almanya'nın kapılarını Suriyeli mültecilere açmasından hoşnutluk duyduğunu ilan etmesine rağmen, Almanya ve diğer Avrupalı ülkelerin Suriye'de önemli bir rol oynamasının bu ülkelerin ABD'den bağımsız politika yürütmelerine bağlı olduğunu ilan etmiştir²¹.

2.3 İngiltere'nin Suriye Politikası

29 Ağustos'ta İngiltere Başbakanı, David Cameron, Suriye iç savaşında Esad'ın halka karşı kimyasal silahlar kullanması durumunda askeri müdahale edebilmesi amacıyla Avam Kamarası'nın iznini almak için başvurdu. Ancak 1782 yılından bu yana Cameron, askeri eylem için parlamento onayını alamayan ilk başbakan oldu. 9 gün sonra Esad Suriye halkına karşı kimyasal silah kullandı. Böylece ABD kendi müttefikini savaş alanında kaybetti ve kendi müdahalesini ertelemek zorunda kaldı. Suriye hükümeti ve İngiltere arasında yakın akrabalık ilişkilerin bulunmasına rağmen²² bu aşamada İngiltere'nin kamuoyu Ortadoğu'da başka bir askeri müdahaleye katılmaya karşıydı²³.

İngiltere de diğer büyük Avrupalı güçler gibi özellikle tarihi ve kültürel bağlarını göz önünde bulundurarak Ortadoğu'da ve Suriye'de etki sahibi olmayı istemektedir. Bu nedenle Suriyeli muhaliflere askeri, mali ve istihbarat yardımları sağlamaktadır. İngiltere de tıpkı Fransa ve bir çok aktör gibi genel olarak Arap Baharı konusunda ve özellikle Suriye konusunda uluslararası normları takip etmek ve savunmaktan ziyade kendi çıkarlarına öncelik vermiş, farklı aktörler konusunda çifte standartlar uygulamış ve bu çıkarları insan hakları portresi arkasında saklamaya çalışmıştır. Aslında tam da bu nedenle Avrupalı ve diğer batılı devletler Suriye'de ne yapılması gerektiği konusunda bir görüş birliğine varamamışlardır.

2001 yılında Tony Blair, Dimeşk'i ziyaret eden ilk İngilizli başbakan oldu ve aynı zamanda çok olumsuz bir atmosfere maruz kalmıştı. Esad yaptığı konuşmada, Blair'i

²⁰ Kenneth Courtis, "Syria: The Equation Changes As Germany's Merkel Makes a Move", **The Globalist**, 28.09.2015, <http://www.theglobalist.com/syria-crisis-united-states-middle-east/> (Erişim 18.03.2016).

²¹ "Battele Over Syria IV", **German Foreign Policy**, 02.03.2016, <http://www.german-foreign-policy.com/en/fulltext/58922> (Erişim 18.03.2016).

²² Philip Leech, Jamie Gaskarth, "British Foreign Policy and the Arab Spring", **Diplomacy and Statecraft**, No. 26, 2015, pp. 139-146.

²³ James Strong, "Interpreting the Syria Vote: Parliament and British Foreign Policy", **International Affairs**, Vol.91, No.5, 2015, pp. 1123-1124.

Afganistan’da ölen siviller hakkında, Hamas, Hizbullah ve Cihad konusunda eleştirmişti. Esad 2002 yılında İngiltere’yi ziyaret etmişti ancak güvenlik konularındaki anlaşmazlıklar halen devam etmekteydi.

İngiltere hükümetinin resmi sitesindeki açıklamasına göre İngiltere kendi büyükelçiliğinin tüm hizmetlerini Dimeşk’te askıya almış ve tüm diplomatik personelinin Suriye’den geri çağırılmıştır. Ancak demokratik ve istikrarlı bir Suriye’yi dışardan desteklemektedir. İngiltere, Esad rejiminin vahşice şiddetini kınamakta ve Devrimci Suriye muhalif Güçlerin Ulusal Koalisyonunu Suriyeli halkın tek meşru delegasyonu olarak tanımakta ve desteklemektedir. İngiltere ayrıca şiddete son vermek için diplomatik çözümleri desteklemiş siyasi değişim ve insan hakların durumunun incelenmesinden yana tavır almıştır²⁴.

Paris saldırısının ardından Cameron Suriye’de tüm grupları temsil eden bir hükümetin olması gerektiğine tekrar vurgu yaptıktan sonra IŞİD’in Irak ve Suriye sınırına önem vermediğini ve teröristlerin Suriye’ye geçerek oradan Batı ve İngiltere’ye karşı terörist eylemlerini ve operasyonlarını planlayıp ve yürüttüklerini söylemiş ve IŞİD’e karşı yapılan operasyonların yeterli olmasından dolayı İngiltere’nin Suriye’deki hava saldırılarına katılması gerektiğinin altını çizmiştir. İngiltere parlamentosu Irak’taki IŞİD’e karşı mücadele için askeri operasyonlara izin vermesine rağmen bu savaşın Suriye’ye genişletilmesine uzun bir süre karşı çıkmıştır. Cameron’da 2013 yılındaki başarısızlığı ardından böyle bir öneriyi destek olmadan tekrar parlamentoye sunmayacağını dile getirmiştir²⁵. Uzun tartışmaların sonunda İngiltere Parlamentosu bu ülkeye Suriye’de IŞİD’e karşı askeri müdahalede bulunmak için onay vermiştir. Bu karar ABD cumhurbaşkanı tarafından hemen sevinçle karşılanmıştır. 3 Aralık 2015’te onaydan hemen sonra İngiltereli uçaklar Suriye’de IŞİD’in mevzilerini hedef almıştır. Ancak bu durum hala halk tarafından desteklenmemektedir²⁶.

²⁴ <https://www.gov.uk/government/world/syria> (Erişim 18.03.2016).

²⁵ **IRNA**, 20.11.2015, <http://www.irna.ir/fa/News/81842735/> (Erişim 18.03.2016).

²⁶ **The Gurdian**, “Britain Carries out First Syria Airstrikes after MPs Approve Action Against Isis”, 03.12.2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/02/syria-airstrikes-mps-approve-uk-action-against-isis-after-marathon-debate> (Erişim 18.03.2016).

SOĞUK SAVAŞ'TAN GÜNÜMÜZE RUSYA'NIN SURIYE POLİTİKASI: ORTADOĞU KAPISINI AÇIK TUTMA GAYRETLERİ

Fatma Aslı KELKİTLİ*

Giriş

Suriye'nin güneybatısında bulunan Dera şehrinde Mart 2011'de Beşar Esad'ın otoriter yönetimine karşı başlayan protestolar kısa süre içerisinde ülke geneline yayılan yıkıcı bir iç savaşa dönüştü. Aradan geçen beş seneden uzun süre zarfında yarım milyona yakın Suriyeli hayatını kaybederken, iki milyona yakını da yaralandı.¹ Dört milyondan fazla Suriye vatandaşı ise komşu ülkelerde ve Kuzey Afrika'da oldukça güç koşullarda mülteci olarak hayatlarını sürdürmekte² ve bu Suriyelilerden bir kısmı Avrupa Birliği ülkelerine yasal ve yasal olmayan yollardan göç etmek amacıyla bütün şartları zorlamaktadır.

Suriye'deki iç savaşın bu kadar uzun sürmesinin temel nedeni hem hükümetin hem de muhalif unsurların farklı küresel ve bölgesel aktörlerden çatışmanın devamı için gerekli olan politik, ekonomik ve askeri yardımı almakta zorlanmamasıdır. Rusya, İran, Irak ve Hizbullah örgütü Esad rejimine arka çıkmakta; ABD, Avrupa Birliği, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar muhalif grupları desteklemektedir. Bu bağlamda Rusya'nın mevcut Suriye hükümetinin arkasında sağlam bir biçimde durması rejimin bekası açısından hayati önem arz etmektedir.

Moskova kritik durumlarda Şam'a diplomatik, mali ve askeri alanlarda hayat öpücüğü olan hamleler gerçekleştirmiştir. Rusya, Çin ile beraber dört kez Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye yönetimine yaptırım uygulanmasını içeren karar tasarılarını veto etmiş³, rejimin finansal açıdan çökmesini engellemek için borç para ve kredi tahsis etmiş ayrıca hükümet güçlerine silah ve mühimmat tedarik etmiştir. Rusya son olarak

* Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Ian Black, "Report on Syria Conflict Finds 11.5% of Population Killed or Injured", **The Guardian**, 11.02.2016.

² Syria Regional Refugee Response, 17 February 2016, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim 20.02.2016).

³ "Russia and China Veto UN Move to Refer Syria to ICC", **BBC News**, 22.05.2014.

Beşar Esad'ın yardım isteği üzerine Rus parlamentosunun üst kanadından izin alarak 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Suriye'de hava saldırılarına başlamıştır.⁴

Bu çalışma Rusya'nın Suriye politikasını tarihsel perspektif içerisinde üç bölüm halinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın birinci kısmı iki devlet arasında ilişkilerin kurulduğu Soğuk Savaş dönemine odaklanacak, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu politikasında öneminin kademeli olarak artışını özellikle Mısır'ın Batı kanadına intisap etmesi ertesinde Şam'ın Moskova'nın bölgedeki kilit müttefiki haline gelmesini inceleyecektir. İkinci bölümde Sovyetler'in yıkılışı ertesinde kurulan Rusya Federasyonu'nun özellikle Vladimir Putin'in cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında Ortadoğu'da tekrar söz sahibi olma çabaları ve bu doğrultuda Suriye ile ilişkilerini tekrar canlandırması üzerinde durulacaktır. Çalışmanın son kısmında ise Rusya'nın Suriye İç Savaşı süresince uyguladığı politika temel saikleri ve kullandığı diplomatik, ekonomik ve askeri araçlar dikkate alınarak değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş Dönemi: Derin ve Çokyönlü İlişkinin Başlangıcı

Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinden itibaren Ortadoğu bölgesine yakın ilgi göstermiş, İngiltere ve Fransa'nın yönetimi altındaki Mısır, Suriye, Lübnan ve Irak ile arka arkaya diplomatik ilişkiler kurmuştu.⁵ Savaş Fransa ve İngiltere'yi oldukça yormuş, yıpratmış ve zayıflatmıştı. Moskova, Paris ve Londra'nın bağımsızlık yanlısı hareketlerin giderek güçlendiği Ortadoğu ülkelerinde kontrolü sağlayacak siyasi kararlılık, ekonomik kaynak ve toplumsal destekten yoksun olduklarının farkındaydı ve kendisine Ortadoğu'da rakip olabilecek tek güç olan ABD'den önce davranarak bu ülkeleri kendi tarafına çekmeyi amaçlıyordu.

Sovyetler Birliği bu plan doğrultusunda 1 Eylül 1946'da Beyrut'ta Suriye ile gizli bir antlaşma imzalamış ve bu antlaşmayla Fransız ve İngiliz birliklerinin Suriye'den çekilmesi konusunda Suriye hükümetine destek vermeyi, ülkede yabancı etkisinden uzak yerel bir eğitim sistemi kurulmasına yardımcı olmak için öğretmen ve mümkün olan en kısa süre içerisinde güçlü bir ulusal ordu kurulması için askeri eğitmen ve üst düzey subay göndermeyi kabul etmiştir.⁶ Antlaşma uyarınca Sovyetler Birliği 15 Şubat 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye ve Lübnan hükümetlerinin ülkelerindeki Fransız ve İngiliz askerlerinin hızla ve eksizce çekilmesini içeren taleplerini desteklemiştir.⁷

1950'lerin başlarından itibaren hızlanan dekolonizasyon süreci sonrasında Asya ve Afrika'da birçok sömürge bağımsızlığına kavuşmuştu. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu bir yandan yeni elde ettikleri siyasal egemenliklerini korumak için ekonomik kalkınma hamlelerine girişirken bir yandan da dış politikada iki bloktan da uzak bağımsız bir dış

⁴ Meeting with Government Members, President of Russia, 30 September 2015, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/50401> (Erişim 20.02.2016).

⁵ Sovyetler Birliği Mısır'ı Ağustos 1943'te, Suriye'yi Temmuz 1944'te, Lübnan'ı Ağustos 1944'te ve Irak'ı Eylül 1944'te tanıdı.

⁶ Rami Ginat, "Soviet Policy towards the Arab World", *Middle Eastern Studies*, Vol. 32, No. 4, 1996, s. 323.

⁷ A.e., s. 323-324.

politika çizgisi izlemeye çalışıyordu. Sovyetler Birliği Stalin'in 1953'teki ölümünün ardından başa geçen kolektif liderlik döneminde herhangi bir büyük güçle ittifak ilişkisine girmekten çekinen ama kendisi hakkında Batılı devletlere kıyasla daha temiz bir sömürge siciline sahip olduğu için pozitif duygular besleyen bu ülkelerle politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmeye karar verdi. Bu ülkelerde Sovyet devrimine benzer bir devrimi gerçekleştirecek bir işçi hareketi bulunmadığı veya bulunsu bile etkisi çok sınırlı olduğu için Moskova, milliyetçi hatta askeri rejimlerle işbirliğine yönelmiştir.⁸

Suriye 1950 yılının ilk aylarından itibaren dış politikasında tarafsız hatta Batı karşıtı sayılabilecek bir çizgiye yönelmişti. Şam, İngiliz yanlısı Haşimi monarşileri olan Irak ve Ürdün'ün birleşme önerilerine karşı çıkıyor ayrıca Fransa ile ekonomik ilişkileri keserek bu ülkeyle olan bağlarını iyice zayıflatıyordu.⁹ Suriye Komünist Partisi Arap dünyasında en fazla üyeye sahip olan komünist partiydi.¹⁰ Suriye, Batı ekseninde yer alan Türkiye, Irak, Pakistan ve İngiltere tarafından Şubat 1955'te ABD desteğiyle kurulan Bağdat Pak-tı'na üye olmaktan da kaçınmıştı. Bütün bu gelişmeler Suriye'yi Sovyetler Birliği gözün-de potansiyel bir müttefik haline getirdi ve taraflar Kasım 1955'te Moskova'da bir ticaret antlaşması imzaladılar.¹¹ İlerleyen üç sene boyunca Sovyetler Birliği Suriye'ye ekonomik kalkınma projeleri için kredi sağladı ayrıca silah ve teçhizat gönderdi.¹² İki ülke kültürel alanda da işbirliği yapmaya başladılar.

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerinden özellikle Mısır ve Suriye'yle giderek gelişip çeşitlenen ilişkilerinden rahatsız olan Washington karşı hamleyi 5 Ocak 1957'de ilan ettiği Eisenhower Doktrini ile yapmıştır. Buna göre ABD, Ortadoğu'da ulus-lararası komünizmin kontrolü altındaki bir ulusun silahlı saldırı tehditi altında olan her-hangi bir devlete kendisinden talep etmesi durumunda asker göndermek de dahil olmak üzere her türlü yardımı yapacaktı.¹³ Doktrin, Türkiye, İran, Irak, Lübnan ve Libya tara-fından hararetle desteklenirken Suriye hükümeti 10 Ocak'ta yaptığı basın açıklamasında komünizmin Arap dünyası için acil tehdit oluşturduğu iddiasını reddederek Araplar için esas tehlikenin emperyalizm ve siyonizm olduğunu vurgulamıştır.¹⁴ Suriye'nin Eisen-

⁸ Galia Golan, **Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev**, New York, Cambridge University Press, 1990, s. 10.

⁹ Rami Ginat, "Syria and Lebanon's Meandering Road to Independence: The Soviet Involvement and the Anglo-French Rivalry", **Diplomacy & Statecraft**, Vol. 13, No. 4, 2002, s. 116.

¹⁰ Stephen M. Walt, **The Origins of Alliances**, Ithaca, Cornell University Press, 1987, s. 188.

¹¹ Philip Anderson, "'Summer Madness': The Crisis in Syria, August-October 1957", **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 22, No. 1/2, 1995, s. 21.

¹² David Commins ve David W. Lesch, **Historical Dictionary of Syria**, Lanham, ScareCrow Press, 2014, s. 284 ve Jörg Michael Dostal, "Post-independence Syria and the Great Powers (1946-1958): How Western Power Politics Pushed the Country Toward the Soviet Union", <http://acuns.org/wp-content/uploads/2013/01/Syria-Paper-1946-1958-for-ACUNS-Conference-Website-12-June-2014.pdf> (Erişim 21.02.2016).

¹³ Dwight D. Eisenhower, Eisenhower Doctrine, January 5, 1957, https://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_dctrine.pdf (Erişim 23.02.2016).

¹⁴ Karol Sorby, "The Struggle for Syria: The Road Towards the United Arab Republic", **Asian and African Studies**, Vol. 9, No. 2, 2000, s. 217.

hower Doktrini'ne açık muhalefeti, Nisan 1957'de Ürdün Kralı Hüseyin'e karşı Suriyeli milliyetçi ve komünistlerce organize edildiği iddia edilen protesto gösterileri¹⁵ ve Suriye Dışişleri Bakanı Halid el-Azm'ın Ağustos ayı başlarında Moskova'ya gidip Sovyetler Birliği ile ekonomik ve teknik yardım antlaşması imzalaması¹⁶ ABD'de Suriye'nin Sovyet kampına katıldığı düşüncesini kuvvetlendirirken Washington, Şam'da komünist bir yönetimin iş başına gelmesini engellemek amacıyla Suriye'nin komşuları ile beraber askeri müdahale planları yapmaya başlamıştır.¹⁷

1957 yılının yaz ve sonbahar aylarında ABD ve Suriye arasında devam eden sınırlı harbinde Moskova, Şam'ın yanında saf tutmuş, Suriye'nin Türkiye'ye karşı Birleşmiş Milletler'de başlattığı diplomatik çabaları desteklemiş, Türkiye'yi Suriye'ye askeri müdahalede bulunması durumunda karşılık vermekle tehdit etmiş ayrıca kriz boyunca Suriye'nin Lazkiye limanında iki savaş gemisi bulundurmıştır.¹⁸ Krizin atlatılmasında Sovyetler Birliği'nin etkisi kayda değer olsa da Suriye'de iktidarda bulunan Baas partisi ülkede Sovyetler'e duyulan sempatinin Suriye Komünist Partisi'nin etkisini artırıp tabanını genişletebileceğini bunun da uzun vadede de pan-Arabist ideallere zarar vereceğini düşünerek Ocak 1958'de Mısır'la bir süredir görüşmeleri yürütülen birleşme antlaşmasını imzalamıştır.¹⁹ Kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ömrü üç yıl sürse de Sovyet-Suriye ilişkileri 1950'li yıllardaki seviyesine ancak 1960'ların ortalarında dönebilmiştir.

Suriye, Mısır'ın Enver Sedat'ın 1970 yılında cumhurbaşkanlığı görevine gelmesiyle eksen değiştirip ABD ile yakınlaşması, infitah adındaki ekonomide liberalleşme politikasını başlatması ve son olarak da ülkedeki yaklaşık 15.000 Sovyet danışmanını kovması sonucunda 1970'lerin başlarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki kilit müttefiki haline gelmiştir. Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad birçok kereler Moskova'ya ziyaret etmiş Sovyetler Birliği ile askeri yardım ve teknik işbirliği antlaşmaları imzalamıştır.²⁰ Bu dönemde Suriye Moskova'nın Ortadoğu'daki bir diğer önemli müttefiki olan Filistin Kurtuluş Örgütü ile Lübnan'da sık sık çatışıp Sovyetler'in açık eleştirisine maruz kalsa da yine de ciddi bir yaptırımla karşılaşmamıştır.

Mihail Gorbacov'un 1985 yılında Komünist Parti Genel Sekreteri seçilmesi Sovyetler Birliği'nin Suriye politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Ülke genelinde geniş çaplı bir yeniden yapılandırma programı başlatan Gorbacov, Birlik dışı mali ve askeri yükümlülükleri asgariye indirme politikası kapsamında Suriye'ye gönderilen silah, teçhizat ve danışmanları yarı yarıya indirmiş ayrıca Şam yönetiminden silah ve askeri malzeme ücretinin nakit olarak ödenmeye başlanmasını talep etmiştir.²¹ Gorbacov döneminde ilişkilerde

¹⁵ Anderson, a.g.e., s. 24.

¹⁶ Fred H. Lawson, **Global Security Watch-Syria**, Santa Barbara, Praeger, 2013, s. 162.

¹⁷ Matthew Jones, "The 'Preferred Plan': The Anglo-American Working Group Report on Covert Action in Syria, 1957", **Intelligence and National Security**, Vol. 19, No. 3, 2004, s. 404-406.

¹⁸ Sorby, a.g.e., s. 228.

¹⁹ John R. Swanson, "The Soviet Union and the Arab World: Revolutionary Progress through Dependence on Local Elites", **The Western Political Quarterly**, Vol. 27, No. 4, 1974, s. 646.

²⁰ Commings ve Lesch, a.g.e., s. 284.

²¹ Pedro Ramet, **Soviet Policy Toward Syria, 1976-1986: Factionalism and the Limits of Influence**, Washington, Kennan Institute for Advanced Russian Studies, 1986, s. 3.

yaşanan belirgin soğumaya rağmen üst düzey bir Suriyeli yetkilinin ifadesiyle en önemli hamisini kaybeden “Suriye Sovyetler’in çöküşüne Ruslardan daha çok üzülmüştü”.²²

Çalışmanın ikinci bölümü Sovyetler Birliği’nin halefi olarak kurulan Rusya Federasyonu’nun yaklaşık olarak on beş yıl süren bir politik, ekonomik ve askeri toparlanma süreci sonrasında dış politika öncelikleri arasında tekrar Ortadoğu’ya yer açması ve bu yeni yaklaşım çerçevesinde Suriye ile ilişkilerini geliştirmesini inceleyecektir.

Soğuk Savaş Sonrası Dönem: İlişkilerde Yeni Sayfa

Kuruluşunu takip eden on yıl boyunca politik istikrarsızlık, ekonomik kriz ve Kafkasya topraklarında ayrılıkçı Çeçen hareketi gibi ciddi sorunlarla boğuşan Rusya Federasyonu Ortadoğu bölgesine çok az ilgi gösterebilmiştir. Bu dönemde Suriye ile ilişkiler Sovyet döneminin çok gerisinde kalsa da askeri düzlemde yoğunlaşmış, iki devlet Nisan 1994 tarihinde bir askeri-teknik işbirliği antlaşması imzalamış, Rusya Suriye’ye silah satmaya ve Sovyet döneminden kalma uçak ve tankları modernize etmeye başlamıştır.²³

Rusya, Vladimir Putin’in Mayıs 2000’de cumhurbaşkanlığı görevine gelmesinden sonra hızlı bir siyasi ve ekonomik restorasyon sürecine girmiştir. Yeltsin döneminde iyice palazlanmış olan oligarkların gücü kırılırken, federal birimler merkeze daha sıkı bağlarla bağlanmış ve Çeçenistan’da gerçekleştirilen savaşın ardından burada devlet otoritesi yeniden tesis edilmiştir. Artan enerji gelirleri ve kontrollü para ve maliye politikaları sonucunda büyük ölçüde toparlanan Rus ekonomisi Rusya’nın hem Yakın Çevre olarak nitelendirdiği Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya’da daha etkin politikalar izlemesine imkan verirken hem de eski nüfuz bölgeleri olarak kabul edilen Balkanlar ve Ortadoğu’ya geri dönüşünü sağlamıştır.

Rusya, yeni Ortadoğu politikası bağlamında Suriye’ye özel önem atfetmiş, bu ülke ile ilişkilerinde siyasal, ekonomik ve askeri boyutları olan çok yönlü bir strateji izlemiştir. Moskova, 2005 yılında Şam’ın bazı Suriyeli yetkililerin eski Lübnan başbakanı Refik Hariri’nin öldürülmesiyle ilgileri olduğu gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından askeri yaptırımlara maruz bırakılmasını engellemiş²⁴ ayrıca Suriye yönetiminin Golan Tepeleri’nin tekrar Suriye egemenliğine geçmesi için İsrail’e yaptığı çağrılarını desteklemiştir.²⁵

Suriye, Rusya’ya olan borcunu Moskova’yı Çeçenistan, Güney Osetya ve Abhazya sorunlarında kayıtsız şartsız destekleyerek ödemiştir. Suriye yönetimi Çeçen ayrılıkçı hareketini terörist bir oluşum olarak nitelendirmiş, Çeçenistan’ın Moskova yanlısı liderlerini birbiri ardına Şam’da ağırlamıştır. Eylül 2001’de Moskova yanlısı Çeçenistan

²² Barry Rubin, **The Truth About Syria**, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s. 55.

²³ Andrej Kreutz, **Russia in the Middle East: Friend or Foe?**, Westport, Praeger Security International, 2007, s. 20-22.

²⁴ Robert O. Freedman, “Russia and the Middle East Under Putin”, **Ortadoğu Etütleri**, Vol. 2, No. 3, 2010, s. 29.

²⁵ “Medvedev in Damascus: First Ever Visit by a Russian President to Syria”, **The Middle East Reporter**, 11.05.2010.

Cumhurbaşkanı Ahmed Kadirov Suriye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir.²⁶ Kadirov'un Mayıs 2004'te öldürülmesinden sonra onun yerine gelen Alu Alkhanov Eylül 2005'te Suriye'yi ziyaret etmiş hem Cumhurbaşkanı Beşar Asad hem de Başbakan Muhammed Naci el-Utri tarafından kabul edilmiştir.²⁷ Alkhanov'un halefi Ramazan Kadirovda Suriye'yi Mart 2010'da ziyaret etmiş ve oldukça sıcak karşılanmıştır.²⁸ Suriye, Rusya ile Gürcistan arasında patlak veren Ağustos 2008'deki savaşta da güçlü bir şekilde Rusya'nın yanında yer almış, savaşın bitmesinden yaklaşık bir hafta sonra Moskova'ya gelen Beşar Esad Rusya'nın askeri müdahalesine Gürcistan'ın provokasyonlarının neden olduğunu söylemiş ve Rusya'nın itibarını lekeleme veya olaya ilişkin duruşunu yanlış yansıtmaya teşebbüslerinin karşısında olduklarını belirtmiştir.²⁹

Rusya ve Suriye arasındaki ekonomik ilişkiler 2000'li yılların başlarından itibaren canlanmaya başlamıştır. Şubat 2003'te Rus petrol şirketi Zarubezhneft ve Suriye Petrol Şirketi Suriye'deki petrol kuyularını elden geçirmek ve petrol aramak amacıyla Amrit adında ortak bir şirket kurmuştur.³⁰ Zarubezhneft ayrıca Tişrin petrol sahasında arama yapma ihalesini de kazanmıştır. Bir yıl sonra Aralık 2004 tarihinde Rus uzmanlar Fırat nehri kıyısındaki Halabiya'da hidroelektrik santral inşa etme çalışmalarına başlamıştır.³¹

25 Ocak 2005'te Beşar Esad'ın Rusya'ya Suriye cumhurbaşkanı sıfatıyla gerçekleştirdiği ilk ziyarette Putin'in Rusya'nın Suriye'nin Soğuk Savaş döneminden kalma 13.4 milyar dolarlık alacağının %73'ünü sildiğini açıklaması ikili ekonomik ilişkilerdeki pozitif ivmeyi güçlendirmiştir.³² Putin-Esad görüşmesinden iki ay sonra, Mart 2005'te Rus enerji şirketi Tatneft Suriye'de petrol ve doğal gaz yatağı arama ve geliştirme faaliyetleri için bir antlaşma imzalamış, Nisan 2010'da da Der-ez Zor şehrinde bulunan Güney Kışma petrol sahasında ham petrol üretimine başlamıştır.³³ Kasım 2009 tarihinde de Rusya'nın petrol ve doğal gaz sektörlerinde mühendislik ve inşaat işleri yapan Stroytransgaz şirketi Suriye'nin Humus şehrinde yılda üç milyar metreküp kapasite ile çalışacak bir gaz işleme tesisi kurma çalışmalarına başlamıştır.³⁴

Esad'ın 2005 yılındaki Moskova ziyaretinin ardından güçlenen siyasal ve ekonomik bağlara paralel olarak Soğuk Savaş yıllarının vazgeçilmez unsuru olan askeri işbirliği

²⁶ Andrej Kreutz, "Syria: Russia's Best Asset in the Middle East", **IFRI Russia/NIS Center**, No. 55, 2010, s. 12.

²⁷ Mark N. Katz, "Putin's Foreign Policy Toward Syria", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 10, No. 1, 2006, s. 60.

²⁸ Roy Allison, "Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis", **International Affairs**, Vol. 89, No. 4, 2013, s. 813.

²⁹ "Beginning of the Meeting with President of Syria Bashar al-Assad", President of Russia, Events, 21 August 2008, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/48293> (Erişim 20.03.2016).

³⁰ "Russia, Syria Will Work Together on Oil Project", **The Russia Journal**, 11.02.2003.

³¹ Kreutz, **Russia in the Middle East: Friend or Foe?**, s. 30.

³² Fırat Purtaş, "Rusya ve Arap Ortadoğusu", **Akademik Ortadoğu**, Cilt 2, Sayı 2, 2008, s. 63.

³³ "TATNEFT Begins Oil Production in Syria", TATNEFT Press Releases, 14 April 2010, <http://www.tatneft.ru/press-center/press-releases/more/1864/?lang=en> (Erişim 20.03.2016).

³⁴ "Stroytransgaz Continues to Build Gas Plant in Syria", **Russia & CIS Business and Financial Newswire**, 18.04.2012.

de tekrardan hız kazanmıştır. Rusya Suriye'ye Strelets tipi kısa menzilli hava savunma sistemleri ve Pantsir-S1 tipi kısa ve orta menzilli karadan havaya füze savunma sistemleri göndermiştir.³⁵ Soğuk Savaş yıllarında Rusya tarafından sıkça kullanılan fakat 1991 yılından beri atıl olan Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki Tartus deniz üssü modernize edilmeye başlanmıştır.³⁶ Moskova ayrıca askeri-teknik işbirliği alanında da önemli bir adım atarak 2.000 Rus askeri danışmanını Suriye askerlerini eğitmek için bu ülkeye göndermiştir.³⁷

2000'li yılların ortalarından itibaren gerçekleştirdiği siyasi ve ekonomik yeniden yapılanma hamleleri sonucunda önce yakın çevresinde daha sonra da eski nüfuz bölgelerinde daha istekli ve iddialı bir politika izlemeye başlayan Rusya Federasyonu Soğuk Savaş döneminde etki alanı altında olan Ortadoğu'daki en sadık müttefiki Suriye ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Baba Esad dönemine benzer şekilde oğul Beşar Esad ile de politik, ekonomik ve askeri boyutları olan çok yönlü bir ilişki içerisine giren Moskova, 2010 yılının son aylarından itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı kasıp kavuran ve otoriter yönetimleri sarsan protesto eylemlerinin 2011 yılının ilkbahar aylarında Suriye'ye sıçramasından tedirginlik ve rahatsızlık duymuştur. Ülkedeki eylemler kısa sürede büyüyüp iç savaşa dönüşürken protestoları askeri yöntemlerle bertaraf etme yöntemini benimseyen Esad yönetimi uluslararası arenada giderek artan bir izolasyon tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu noktada Rusya kendisine yöneltilen tüm eleştirilere rağmen Esad rejiminin arkasında güçlü bir şekilde durmuş, rejimin ayakta kalmasına İran ile beraber kritik bir katkı sunmuştur. Makalenin son kısmında Moskova'nın mevcut Suriye politikasının temel saiklari ve bu politikayı gerçekleştirmek için kullandığı diplomatik, ekonomik ve askeri enstrümanlar incelenecektir.

Suriye İç Savaşı'nda Rusya'nın Rolü

2000'li yılların başlarından itibaren yakın çevresinde işbirliği içinde bulunduğu otoriter yönetimleri iktidardan indiren halk ayaklanmalarına karşı oldukça kuşkulu ve mesafeli bir tavır takınan Rusya yakın siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkiler içinde bulunduğu seküler Suriye yönetiminin yerine Çeçenistan meselesinden dolayı Moskova'yı sık sık eleştiren ve Rusya ile tarihsel bağları zayıf İslamcı grupların gelme ihtimalinden endişe duymuştur.³⁸ Çoğunluğu güney bölgesinde ve Volga havzası civarında yaşayan otuz milyona yakın Müslüman nüfusa sahip olan Rusya, Suudi ve Katar fonlarıyla desteklenmiş Suriye'deki radikal İslamcı grupların Rusya vatandaşları arasından taraftar devşirmesinden çekinmiş özellikle iki yıkıcı savaşın yaşandığı ve halen Kafkas Emirliği adındaki ayrılıkçı ve cihatçı organizasyonla mücadele edilmekte olan Kuzey Kafkasya bölgesinin yeniden bir çatışma ve istikrarsızlık ortamına sürüklenme olasılığından rahatsızlık duymuştur. Bu bağlamda Federal Güvenlik Servisi Başkanı Alexander

³⁵ Steffany Trofino and Alexandr Nemets, "Russia: Tipping the Balance in the Middle East", **Journal of Slavic Military Studies**, Vol. 22, 2009, s. 376-377.

³⁶ "Russia Set to Build up its Naval Facilities in Syria", **Sputnik**, 20.07.2009.

³⁷ Rubin, a.g.e., s. 55.

³⁸ Roland Dannreuther, "Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution", **Journal of European Integration**, Vol. 37, No. 1, 2015, s. 81.

Bortnikov Eylül ve Ekim 2012’de yaptığı açıklamalarda Suriye’de konuşlanmış bulunan radikal unsurların bir kısmının Rusya’nın geleneksel olarak çatışmaya yatkın Müslüman cumhuriyetleri olan Dağıstan, İnguşetya ve Çeçenistan’a sızma ihtimalinin hayli yüksek olduğunu belirtmiştir.³⁹

Suriye’de ilerleyen süreç Rus yetkililerin endişelerini haklı çıkartmıştır. Kasım 2015’te Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Oleg Syromolotov Suriye’de IŞİD saflarında 2.719 Rus vatandaşının savaştığı bilgisini vermiştir.⁴⁰ Çeçen hükümeti 405 vatandaşının IŞİD güçleri ile beraber savaşmak için ülkeyi terkettiğini bildirirken, resmi istatistiklerin açıklanmadığı Dağıstan’da Suriye’ye giden vatandaşların sayısının 1.000’i geçtiği tahmin edilmektedir.⁴¹ Kuzey Kafkasya’ya ilaveten Tataristan’dan da Suriye’deki radikal gruplara katılım olduğunun ortaya çıkması Rusya’nın tedirginliğini daha da artırmıştır.⁴² Suriye’de savaşan vatandaşlarının yeni cihatçı arkadaşlar, silah ve teçhizat ve taze mali kaynaklar ile Rusya’ya geri dönmesi üzerine Moskova, 2014 yılı ortalarından itibaren sınır giriş-çıkış noktalarında kontrolleri artırmıştır.⁴³

Kendisine olan bağlılığını zor zamanlarda ve güç koşullar altında birçok defalar kanıtlamış olan bir yönetimin Rusya’nın iç bütünlüğüne ve istikrarına tehdit oluşturan İslamcı gruplara sempati ile bakan bir idare ile değiştirilmesi ihtimali Moskova’da ulusal çıkarlara aykırı bir durum olarak değerlendirilmiştir. Dahası göreve gelecek olan yeni yönetim Libya’da olduğu gibi Rusya’nın eski yönetimle imzaladığı ekonomik ve askeri antlaşmaları iptal edebilir ve Rus firmalarını milyar dolarlık zararlara uğratabilirdi.⁴⁴ Rusya, hem Ortadoğu bölgesindeki stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak hem de toprak bütünlüğüne ve iç istikrarına yöneltilebilecek saldırılara engel olmak için Esad yönetimini diplomatik, ekonomik ve askeri enstrümanları kullanarak ayakta tutmaya karar vermiştir.

Rusya’nın diplomatik hamlelerinin odağında veto yetkisine sahip olduğu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bulunmaktadır. Rusya4 Ekim 2011 tarihinde Güvenlik Konseyi’ne sunulan ve Suriye yönetimini ciddi ve sistematik insan hakları ihlalleri ve sivilere karşı güç kullanımından dolayı kınayan ve operasyonlarını durdurulmaması halinde yaptırımlarla tehdit eden tasarıyı⁴⁵ veto etmiştir. Rusya’nın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Vitaly Churkin Konsey’in ülkelerin egemenliğine saygı duymasını ve içişlerine karışmama ilkesine riayet etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶ Rusya benzer şekilde 4

³⁹ Nikolay Kozhanov, “Russian-Syrian Dialogue: Myths and Realities”, **Journal of the Middle East and Africa**, Vol. 5, 2014, s. 14.

⁴⁰ “Russia Deputy FM: 160 Russians Fighting for ISIS Killed in Syria”, **Al-Alam**, 20.11.2015.

⁴¹ Kathrin Hille, “Russia and Radicalisation: Homegrown Problem”, **Financial Times**, 07.12.2015.

⁴² Kozhanov, a.g.e., s. 15.

⁴³ Hille, a.g.e.

⁴⁴ Sharif Nashashibi, “Putin Hedges His Bets on Syria”, **The Middle East**, Şubat 2013, s. 19.

⁴⁵ United Nations Security Council, “France, Germany, Portugal and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland: Draft Resolution”, S/2011/612, 04 October 2011, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2011%20612.pdf> (Erişim 03.04.2016).

⁴⁶ “Russia’s Syrian Stance: Principled Self-Interest”, **Strategic Comments**, Vol. 18, No. 7, 2012, s. 1.

Şubat 2012 tarihinde Güvenlik Konseyi'ne sunulan ve Suriye yönetimini açık ve yaygın insan hakları ve temel özgürlük ihlallerinden sorumlu tutan ve Suriye ordusunun bütün askeri ve silahlı güçlerinin şehir ve kasabalardan çıkartılmasını ve diğer silahlı grupların da devlet kurumlarına şiddet ve misilleme eylemlerinden vazgeçmesini öngören karar tasarısını⁴⁷ rejim muhaliflerinin kınanması ve silahsızlandırılması konusunda zayıf kaldığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁴⁸

Suriye hükümetinin daha önceki karar tasarılarında yer alan hükümlere uymasını isteyen aksi takdirde yaptırımlara maruz kalacağını belirten 19 Temmuz 2012 tarihli üçüncü Güvenlik Konseyi karar tasarısı⁴⁹ da yine Rusya tarafından veto edilmiştir. Churkin, tasarının tek taraflı bir dille yazıldığını ve yaptırımların sadece Suriye hükümetine uygulanmak istendiğini söylemiş bu durumun da ülke gerçeklerini yansıtmadığını iddia etmiştir.⁵⁰ Rusya son olarak da 65 ülke tarafından imzalanan ve Suriye yönetimini ülkede insanlığa karşı suç ve savaş suçları işlediği gerekçesiyle Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne sevk etmeyi öngören 22 Mayıs 2014 tarihli Güvenlik Konseyi tasarısını⁵¹ veto etmiştir. Böyle bir tasarının Suriye'deki durumu daha da kötüleştireceğini ve dışarıdan askeri müdahaleye davetiye çıkaracağını iddia eden Churkin uluslararası toplumun krizi derinleştireceğine siyasi bir çözüm bulma çabalarına destek olması gerektiğini söylemiştir.⁵²

Rusya'nın Suriye ile ilgili ikinci diplomatik hamlesi ABD'nin de desteğini alarak Suriye'de çatışan tarafları bir araya getirip önce çatışmasızlık daha sonra da kalıcı barış

⁴⁷ United Nations Security Council, "Bahrain, Colombia, Egypt, France, Germany, Jordan, Kuwait, Libya, Morocco, Oman, Portugal, Qatar, Saudi Arabia, Togo, Tunisia, Turkey, United Arab Emirates, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: Draft Resolution", S/2012/77, 04 February 2012, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2012%2077.pdf> (Erişim 03.04.2016).

⁴⁸ Paul Harris, Martin Chulov, David Batty and Damien Pearse, "Syria Resolution Vetoed by Russia and China at United Nations", **The Guardian**, 04.02.2012.

⁴⁹ United Nations Security Council, "France, Germany, Portugal, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: Draft Resolution", S/2012/538, 19 July 2012, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2012%20538.pdf> (Erişim 03.04.2016).

⁵⁰ Adam Gabatt, "Russia and China Veto of Syria Sanctions Condemned as 'Indefensible'", **The Guardian**, 19.07.2012.

⁵¹ United Nations Security Council, "Albania, Andorra, Australia, Austria, Belgium, Botswana, Bulgaria, Canada, Central African Republic, Chile, Côte d'Ivoire, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Democratic Republic of the Congo, Denmark, Estonia, Finland, France, Georgia, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Japan, Jordan, Latvia, Libya, Liechtenstein, Lithuania, Luxembourg, Malta, Marshall Islands, Mexico, Monaco, Montenegro, Netherlands, New Zealand, Norway, Panama, Poland, Portugal, Qatar, Republic of Korea, Republic of Moldova, Romania, Samoa, San Marino, Saudi Arabia, Senegal, Serbia, Seychelles, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Turkey, Ukraine, United Arab Emirates, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: Draft Resolution", S/2014/348, 22 May 2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_348.pdf (Erişim 03.04.2016).

⁵² "Russia, China Block Syria from Facing International Criminal Court", **CNN**, 23.05.2014.

dönemine geçilmesini sağlamak olmuştur. Bu bağlamda ABD Dışışleri Bakanı John Kerry 7 Mayıs 2013 tarihinde Moskova'ya gitmiş hem Cumhurbaşkanı Putin hem de Dışışleri Bakanı Lavrov ile görüşmüş ve iki ülke Suriye'de kalıcı barışı tesis etmek için bir yol haritası üzerinde beraber çalışmaya karar verdiklerini açıklamışlardır.⁵³ Bu görüşmeden üç ay sonra muhaliflerin kontrolü altındaki Şam yakınlarındaki Guta'ya yönelik gerçekleştirilen sarin gazı saldırıları sonucunda birçok Suriyeli hayatını kaybetmiştir. Fransa, İngiltere ve ABD olaydan Esad yönetimini sorumlu tutup rejimin bazı askeri varlıklarına yönelik sınırlı bir askeri operasyon üzerinde çalışırken Rusya yeniden devreye girmiş ve varılan anlaşma sonucu Suriye yönetimi kimyasal silah stoklarını yok etmeyi kabul etmiştir.⁵⁴

Suriye İç Savaşı'nın sonlandırılmasına yönelik ortak ABD-Rusya çabaları 2014-2016 yılları arasında da Cenevre II ve Cenevre III uluslararası konferanslarının toplanması ile devam etmiş bu konferanslarda somut bir çözüme ulaşılamamasına rağmen Washington ve Moskova'nın çabaları sonucunda ve Birleşmiş Milletlerin de desteği ile 27 Şubat 2016 tarihinden itibaren IŞİD ve Nusra Cephesi ile mücadele hariç tutularak ülke genelinde geçerli olacak bir ateşkes dönemi başlamıştır.⁵⁵ Ateşkesin kalıcı barışa evrilmesi ve Suriye'de gelecekte kurulacak yönetimde Esad olmasa da mevcut rejimden temsilcilerin yer alması Rusya'nın Suriye'ye ilişkin temel siyasi hedefini oluşturmaktadır.

Rusya, Suriye rejimine ekonomik düzlemde de destek olmayı sürdürmüş, Suriye'nin ham petrolünü satın almış, borç para ve kredi tahsis ederek⁵⁶ rejimin askeri unsurlarının silahlı mücadeleyi devam ettirmelerini sağlamıştır. Moskova ayrıca ülkedeki dini kuruluşları ve sivil toplum örgütlerini de harekete geçirerek Suriye'ye düzenli olarak gıda, giyecek ve tıbbi araç gereç içeren insani yardım paketlerinin gönderilmesini sağlamıştır.⁵⁷

Moskova'nın Suriye yönetimine verdiği bir diğer önemli destek askeri-teknik alanda olmuştur. Silah ve askeri ekipman satışına ek olarak Rus uçak gemisi Amiral Kuznetsov, devriye gemileri ve diğer savaş gemileri sık sık Tartus limanına uğramışlar hatta Suriye savunma bakanı tarafından karşılanmışlardır.⁵⁸ Rusya 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren de kuzeybatı Suriye'de özellikle Salma, İdlib ve Hama'ya yönelik hava bombardımanı

⁵³ John Kerry, Secretary of State, "Remarks With Russian Foreign Minister Sergey Lavrov", U.S. Department of State, 7 May 2013, <http://www.state.gov/secretary/remarks/2013/05/209117.htm> (Erişim 03.04.2016).

⁵⁴ Pavel K. Baev, "Russia as Opportunist or Spoiler in the Middle East?", **The International Spectator: Italian Journal of International Affairs**, Vol. 50, No. 2, 2015, s. 10.

⁵⁵ Office of the Spokesperson, "Joint Statement of the United States and the Russian Federation, as Co-Chairs of the ISSG, on Cessation of Hostilities in Syria", U.S. Department of State, 22 February 2016, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2016/02/253115.htm>(Erişim 03.04.2016).

⁵⁶ Anna Borshchevskaya, "Russia's Many Interests in Syria", **The Washington Institute**, 24.01.2013.

⁵⁷ "About Delivery of the Next Shipment of Russian Humanitarian Aid to Syria", The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 1 August 2013, http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/100474(Erişim 03.04.2016).

⁵⁸ Theodor Tudoroiu, "The Reciprocal Constitutive Features of a Middle Eastern Partnership: The Russian-Syrian Bilateral Relations", **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 6, 2015, s. 149.

ile gerilemekte olan rejim güçlerine alan açmış⁵⁹ bunun sonucunda Palmira kenti Mart 2016'da tekrar ele geçirilmiştir. Rusya, 14 Mart 2016'dan itibaren hava operasyonunu bitirip askeri güçlerinin büyük bölümünü Suriye'den çektiğini ilan ederken Hmeymim hava üssü ve Tartus deniz üssündeki Rus askeri varlığının ise devam edeceğini ve ateşkesi kontrol edeceğini belirtmiştir.⁶⁰

Sonuç

20. yüzyılın son on yılı Rusya Federasyonu için oldukça zor ve sancılı geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin halefi olarak dünya arenasına merhaba diyen yeni devlet bir yandan siyasi istikrarsızlıklar, ayrılıkçı akımlar ve ekonomik krizler ile uğraşırken bir yandan da uluslararası düzlemde kendisini nasıl tanımlayacağını ve konumlandıracağını derdine düşmüştür. Süper güç pozisyonunu kaybeden Moskova 2000'li yılların ortalarından itibaren toparlanan ekonomisinin de yardımıyla başta yakın çevresi olmak üzere eski nüfuz bölgelerine ilgi gösteren yükselen bir güç haline gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin oldukça aktif ve etkin olduğu Ortadoğu coğrafyası Rusya'nın ilgisini çeken bölgelerden biri olmuştur. Rusya hem eski müttefikleri Suriye, Irak ve Filistin Ulusal Yönetimi ile ilişkilerini yeniden canlandırmış hem de İran, Türkiye, İsrail ve Körfez ülkeleri ile ekonomik çıkarlarını maksimize etmeyi hedefleyen pragmatik ilişkiler kurmuştur. 2010 yılının son aylarından itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da patlak veren ve otoriter yönetimleri devirmeyi amaçlayan halk ayaklanmaları hem İslami karakterleri nedeniyle Çeçenistan'daki ayrılıkçı cihatçı harekete esin kaynağı olabilecekleri hem de Rusya'nın yakın ilişkiler içinde bulunduğu Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın otoriter rejimlerinde benzer halk hareketlerini tetikleyebilecekleri gerekçesi ile Kremlin tarafından ihtiyatla karşılanmıştır.

Protesto gösterileri Rusya'nın Ortadoğu'daki en eski ve sadık müttefiklerinden biri olan Suriye'de kısa süre içinde kanlı bir iç savaşa dönüşürken Moskova Esad yönetiminin arkasında durmayı tercih etmiştir. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde kurulan düzeni Kosova ve Irak müdahaleleri ile büyük ölçüde aşındırması kendisine bırakılan global alan giderek daralan Moskova'nın tepkisini çekmektedir. Rusya için bardağı taşıran son damla ise Mart 2011'de NATO'nun gerçekleştirdiği Libya operasyonu olmuştur. Rusya'nın Güvenlik Konseyi'ndeki oylamaya katılmayarak zımnı onayını verdiği Libya'da sivilleri Kaddafi rejiminin saldırılarından korumak amacıyla ilan edilen uçuşa yasak bölge uygulaması kısa süre içerisinde rejim değişikliğine neden olmuş, fakat Rusya yeni yönetimin Kaddafi dönemi antlaşmalarını iptal etmesiyle büyük zarara uğramıştır.

Suriye'de İslamcı grupların ülkenin geleceğinde söz sahibi olacağı muhtemel bir iktidar değişikliğinde Ortadoğu'daki önemli nüfuz bölgelerinden birini daha kaybedeceğini

⁵⁹ Azmi Bishara, "Russian Intervention in Syria: Geostrategy is Paramount", **Arab Center for Research and Policy Studies Research Paper**, 2015, s. 11-12.

⁶⁰ "Putin Orders Start of Russian Military Withdrawal from Syria, Says 'Objectives Achieved'", **Russia Today**, 14.03.2016.

hesaplayan Moskova diplomatik, ekonomik ve askeri kaynaklarını seferber ederek Suriye yönetiminin ayakta kalıp mücadeleyi sürdürmesini sağlamaktadır. Suriye’deki stratejik ve ekonomik çıkarlarını garanti altına almadan da mevcut politikasını değiştirmesi beklenmemelidir.

RUS DIŞ POLİTİKASINDA DİNİN ROLÜ VE SURİYE

Dilek YİĞİT*

Giriş

11 Eylöl saldırıları uluslararası politika için bir dönüm noktası iken, bu tarihin dönüm noktası olmasını sağlayan nedenlerden biri de dinin uluslararası siyaset sahnesine hızla geri dönmüş olmasıdır. Bazı akademik çevrelerce bu durum “dinin yeniden dirilmesi” olarak nitelendirilmiştir. Hatta uluslararası ilişkiler disiplinine hakim olan ve dini uluslararası politikanın dışında tutmaları nedeniyle, dinin siyasete yansımalarını anomali olarak gören realizm ve idealizm teorileri, dini dış politika belirleme ve uygulama süreçlerinde bir faktör olarak görmemeleri açısından eleştirilere maruz kalmıştır.

Günümüzde hem uluslararası ilişkiler teorilerini hem de uygulamayı etkileyecek şekilde “dinin yeniden dirilmesi”, “dinin uluslararası siyaset sahnesine dönmesi” gibi kavramların kullanılıyor olmasının, yani “yeniden” “dirilmek” ve “dönmek” kavramlarının nedeni, Herrington ve McKay’in ifadesiyle, politika ve dinin insanlık tarihi boyunca komplike bir şekilde dans etmiş olmalarıdır. Adı geçen yazarlar bu dansın mevcudiyetini kanıtlamak istercesine insanlık tarihi boyunca pek çok savaşın nedenleri arasında dinin yer aldığına işaret etmektedir.¹ Dünyanın diğer coğrafyalarını bir kenara koyarak, sadece Avrupa’nın tarihine baktığımızda bile, dinin siyasi ve ekonomik gerekçelere eşlik ederek savaşlara nasıl yol açtığını (Haçlı Seferleri gibi) ve dinin, hatta mezhepsel farklılıkların nedenleri arasında yer aldığı savaşların uluslararası politikayı ne ölçüde değiştirdiğini/şekillendirdiğini (30 Yıl Savaşları gibi) görebiliyoruz. Yani din uluslararası politika sahnesine ilk kez 11 Eylöl ile girmiş değildir; zaman zaman geri çekilse de ya da geri çekilmiş görüntüsü verse de hep sahnede olmuştur.

Tarihsel süreç içinde sekülerleşme ve modernizasyon dinin uluslararası siyaset sahnesinde ve dış politika çalışmalarında geri plana itilmesinin zeminini oluşturmıştır.

* Dr.; Hazine Müsteşarlığı, Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü. Yazıda ifade edilen görüşler yazara ait olup, görev yaptığı kurumla ilişkilendirilemez.

¹ Luke M. Herrington, Alasdair McKay, “Introduction: The World is the Mighty Temple of the Gods”, **Nations Under God: The Geopolitics of Faith in the Twenty-First Century**, Luke M. Herrington, Alasdair McKay, Jeffrey Haynes (Ed.), England, E-International Relations, 2015, s.1.

Dawson'un ifadesiyle bir sosyal süreç olan sekülerleşme üç alt-süreçten oluşmaktadır. Bu süreçlerden ilki devlet ve serbest piyasa gibi laik kurumların dini kurumlardan ayrılması, ikincisi inançların ve uygulamaların "özelleştirilmesi" ve üçüncüsü ise "inançta azalma" süreçleridir.² Herrington ve McKay ise sekülerleşmeyi toplum kesimlerinin ve kültürün, dini kurumlar ve sembollerin etki alanından uzaklaştığı süreç olarak tanımlamaktadır.³ Sekülerleşme sürecine eşlik eden ya da sekülerleşme sürecinin kaynağını oluşturan modernizasyon sürecinde ise ulus-devletin meşruiyetini "Tanrı" dan değil, halkın iradesinden almasına bağlı olarak dini kurumların ve dini liderlerin etkileri azalmakta ve din kamusal alandan özel alana getirilmektedir.⁴

Modernizasyon teorisyenleri sekülerleşme ve modernizasyon süreçlerinin ve etkilerinin geri dönülemez olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵ Oysa bu süreçlerin geri dönülemez olduğu savı üzerindeki kuşku, 1979'da İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi, Sovyetler Birliği'ne karşı Afgan mücahitlerin yürüttüğü savaş, ABD'de Ronald Reagan'ın başkanlık seçimlerini hayli politize olmuş dini cemaatlerin desteği ile kazanması gibi örnekler ışığında artmıştır.⁶ Dolayısıyla Comte, Durkheim, Weber, Freud öncülüğünde teorize edilen ve 21. yüzyıl boyunca sosyal bilimlerin "genel kabul görmüş aklı"⁷ olarak tanımlanan modernleşme ve sekülerleşme eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu eleştiriler, son yıllarda küresel düzeyde gerçekleştirilen anketlerin sonuçları uyarınca daha da artmıştır. Zira Pew Research Centre tarafından yürütülen anket çalışmaları sonucunda on kişiden sekizinin kimliğini dini bir gruba aidiyet ile tanımladığı,⁸ herhangi bir dine mensup olmayanların sayısı artmalarına rağmen küresel nüfus içindeki payının azaldığı ve azalmaya devam edeceği tespit edilmiştir.⁹ Üstelik İslam coğrafyasında dini partilerin ve köktenci hareketlerin güçlenmesi, Latin Amerika'da Evanjelik canlanma ve artan etnik ve dini çatışmalar, sekülerleşmenin savunucusu Peter L. Berger'in ifadesiyle, günümüz dünyasını hiç olmadığı kadar dini bir yer haline getirmiştir.¹⁰

Bu noktada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ayırımına gitmek gerekmektedir. Ancak bu ayırım kesinlikle Batı-Doğu ayırımı olarak okunmamalıdır.¹¹ Küresel

² Stephen Dawson, "The Religious Resurgence: Problems and Opportunities for International Relations Theory", **Nations Under God: The Geopolitics of Faith in the Twenty-First Century**, Luke M. Herrington, Alasdair McKay, Jeffrey Haynes (Ed.), England, E-International Relations, 2015, s.23-24.

³ Luke M. Herrington, Alasdair McKay, a.g.e. s.3.

⁴ Jonathan Fox, Timothy Samuel Sandler, **Bringing Religion into International Relations**, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s.10-11.

⁵ Stephen Dawson a.g.e., s.23-24.

⁶ Luke M. Herrington, Alasdair McKay, a.g.e. s.4.

⁷ Pippa Norris, Ronald Inglehart, **Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.3.

⁸ Luke M. Herrington, Alasdair McKay, a.g.e. s.2.

⁹ PewResearch Centre, **The Future of World Religions: Population Growth Projections 2010-2050**, 2015.

¹⁰ Pippa Norris, Ronald Inglehart, a.g.e., s.4. Peter Berger, "Secularism in Retreat", **The National Interest**, Vol.46, 1996/1997, s.5.

¹¹ A.e., s.25.

düzeyde din yükselirken, coğrafi konumundan bağımsız olarak tüm gelişmiş ülkelerde sekülerleşme ağırlığını korumaktadır. Gelişmiş ülkelerde dini törenlere katılım ve dini figürlerin otoritesi, bir dine mensup olduğunu söyleyenlerin sayısı azalmakta,¹² Norris ve Inglehart'ın ifadesiyle, son elli yıl boyunca tüm gelişmiş sanayi toplumlarının halkları laik yönelimleri daha fazla benimsemektedir.¹³ Dolayısıyla Berger'in ifade ettiği şekilde dünyanın daha dini bir yer haline gelmesinin nedeni dünya nüfusunun daha büyük kısmını oluşturan gelişmekte olan ve az gelişmiş bölgelerde dinin yükseliyor olmasıdır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ile az gelişmiş ülkelerde birbirlerine tezat eğilimler görünürken; dinin uluslararası politikada oynadığı rolün bir bakıma teorize edilmesi gayreti olan Huntington'ın 1993'de "Foreign Affairs"te yayınlanan makalesinde ileri sürdüğü Medeniyetler Çatışması tezi hem akademik çevrelerde hem de siyasiler arasında büyük dikkat çekmiştir. Medeniyetler Çatışması tezi uyarınca, dünya politikası çatışmaların kaynağının ideolojik ve ekonomik olmayacağı bir döneme girmektedir; bu dönemde küresel politikaya damgasını vuracak olan medeniyetler çatışmasıdır. Huntington ülkelerin siyasi açıdan ve ekonomik kalkınmışlık seviyelerine göre gruplara ayrılmasına itiraz etmekte; ülke gruplarının oluşturulmasında temel kriterin kültür ve medeniyet olduğunu ileri sürmektedir. Bu tez uyarınca medeniyeti belirleyen temel faktör dindir. Huntington din faktörü ile şekillenen medeniyet temelinde ülkeleri ayırırken, İslam devletlerinin Hıristiyan Batı medeniyetinin gücüne ve değerlerine başkaldıracağını iddia etmektedir.¹⁴

Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezini desteklemeye yönelik pek çok çalışmada, halkları farklı dinlere mensup olan devletlerin birbirleriyle savaşa girme olasılığının daha yüksek olduğu ve çatışmalara müdahale eden devletlerinde aynı dini paylaştıkları tarafların lehinde müdahalede bulundukları ileri sürülmüştür.¹⁵ Diğer taraftan Huntington'ın tezinin ampirik olarak kanıtlanmamış olduğunun altını çizen ve bu tez üzerinde yürütülen tartışmaları zaman kaybı olarak gören akademisyenlerin olduğunu da belirtmek gerekir.¹⁶

Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezi üzerine tartışmalar sürerken, "Batı'nın kalbine yönelik"¹⁷ 11 Eylül saldırıları bazı çevrelerce bu tezin sansasyonel kanıtı olarak

¹² Ed Stourton, "The decline of religion in the West", <http://www.bbc.com/news/world-33256561> (Erişim 03.03.2016). Jean M. Twenge, "The Real Reason Religion Is Declining In America", <https://www.psychologytoday.com/blog/our-changing-culture/201505/the-real-reason-religion-is-declining-in-america> (Erişim 02.03.2016).

¹³ Pippa Norris, Ronald Inglehart, a.g.e., s.5.

¹⁴ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, 1993, s. 22-49. Samuel P. Huntington, "The Coming Clash of Civilizations or, the West Against the Rest", www.saliya.net, (Erişim 11.02.2016).

¹⁵ Errol A. Henderson, "Culture or Contiguity: Ethnic Conflict, the Similarity of States and the Onset of War, 1820-1989", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 41, No. 3, 1997, s.649-668. Errol A. Henderson, "The Democratic Peace Through the Lens of Culture, 1820-1989", *International Studies Quarterly*, Vol.42, No.3, 1998, s.461-484.

¹⁶ Jodok Troy, "Towards a New Paradigm in International Relations", *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, Vol.8, No. 2, 2007, s.156-158.

¹⁷ Jonathan Fox, Shmuel Sandler, *Bringing Religion into International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s.1.

okunmuş ve bu okumalarda özellikle küreselleşme sürecinde kimlik, kültür ve normatif faktörlerin artan etkisi bağlamında, dinin devletlerin dış politikalarını meşrulaştırıcı araç niteliği kazandığının altı çizilmiştir.

Neticede hem uluslararası politikada yaşanan gelişmeler hem de Hungtinton'ın tezi ile başlayan yoğun tartışmalar ışığında, geçmişte uluslararası ilişkiler üzerinde çalışan akademisyenlerin analizlerinde dışlama eğilimi gösterdikleri din faktörü, uluslararası ilişkiler ve dış politika çalışmalarına bir değişken olarak girmiş bulunmaktadır.¹⁸

Bu yazıda, uluslararası ilişkileri yönlendiren tek faktörün din olmadığı, ancak din faktörünün dikkate alınmadığı bir dış politika analizinin de eksik kalacağı görüşüyle Rusya'nın Suriye politikası analiz edilmektedir.

Rusya'da Dinin ve Kilisenin Yükselişi

Akademik çalışmalarda, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile dinin yükselişi arasında ilinti kurulduğu, bir başka deyişle dinin bir ülkenin iç ve dış politikasında oynadığı rolün etkinliğinin ekonomik durumuna bağlandığına yukarıda değinmiştim. Dolayısıyla Hungtinton ülkelerin siyasi ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri bazında sınıflandırılmasına itiraz etse de, bir ülkenin içinde bulunduğu ekonomik gelişmişlik sınıfı, o ülkede dinin ve dini otoritelerin gücü hakkında –doğru ya da yanlış- bir tahminde bulunmamıza imkân sağlamaktadır.

Bilindiği üzere komünizmin çöküşüyle 1990'larda Rusya sadece jeopolitik değil ekonomik bir yıkım yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası yaşanan ekonomik sarsıntı ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan sancılar dikkate alınırsa, komünizmin çöküşünün ekonomik yıkım yaratmak suretiyle Rusya'da dinin yükselişine zemin hazırlamış olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca Sovyetler döneminde din üzerinde kurulan baskının Rusya'da kalkmış olması bu yükselişi tetiklemiştir.

Konuya dair yürütülen çalışmalarda, Rusya'da, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası kendini Ortodoks Hristiyan olarak tanımlayan nüfusun toplam nüfus içindeki payının arttığı ve herhangi bir dine mensup olmadıklarını belirtenlerin toplam nüfusa oranının azaldığı tespit edilmiştir.¹⁹ Mesela, yapılan çalışmaların birinde, 1991 ve 2008 yılları arasında kendisini Ortodoks olarak tanımlayanların oranının %31'den %72'ye yükseldiği tespit edilmiştir.²⁰ Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında oluşan ideoloji boşluğunu dinin doldurması ve oluşan kimlik bunalımının çözümü olarak okunabilecek bu gelişme "Rusya'nın ikinci kez Hristiyanlaşması" olarak adlandırılmaktadır.

Rus toplumunda dinin yükselmesi, doğrudan Rus Ortodoks Kilisesi'nin de güçlendiği anlamına gelmekte midir? Rusya'da din yükselirken Rus Ortodoks Kilisesi'nin güç

¹⁸ Vendulka Kubalkova, "The 'Turn To Religion' in International Relations Theory", <http://www.e-ir.info>, (Erişim 11.02.2016).

¹⁹ "Russians Return to Religion, But Not to Church", <http://www.pewforum.org/2014/02/10/russians-return-to-religion-but-not-to-church/>, (Erişim 10.02.2014).

²⁰ George Soroka, "Putin's Patriarch: Does the Kremlin Control the Church", www.foreignaffairs.com, (Erişim 11.04.2016).

kazanıp kazanmadığını anlamak öncelikle tarihsel bir değerlendirmeyi, sonrasında ise Kilisenin mevcut konumunu ve rolünü tartışmayı gerekli kılmaktadır. Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasından kısa bir süre sonra, 1918 yılında gerçekleştirilen yasal düzenleme ile Devlet ve Kilise ayrılmış, Kilisenin mülkiyet hakkı engellenmiştir. Komünist Partinin Kiliseye yönelik tepkili yaklaşımı, 2. Dünya Savaşı koşullarında yumuşama göstermiştir; zira savaş koşullarında “birliktelik”, “kardeşlik”, “fedakârlık” gibi değerleri ön plana çıkarabilmek için Sovyet yönetimi Kiliseye ihtiyaç duymuştur.²¹ Sonrasında Kiliseye karşı kapsamlı bir saldırı girişimleri olmamış, 1980'lerin sonunda açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroika) sürecinde Kilise görünür bir güç olarak kamusal alana çıkmıştır ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Kilisenin faaliyetlerini sınırlandıran yasal düzenlemeler feshedilmiştir.²²

Diğer taraftan Rusya'da kendisini Ortodoks Hristiyan olarak tanımlayanların toplam nüfusa oranı artmakla birlikte, kiliseye gidenlerin sayısında artış olmamıştır. Bu durum Rusya'da “dine dönüş kiliseye dönüş anlamına gelmemektedir” şeklinde özetlense de,²³ kiliseye gitmemek Rus Ortodoks Kilisesi'ne duyulan güvenin artmasına engellemektedir. Zira Kilise, Rusya'da güven duyulan kurumların başında gelmekte, dolayısıyla Kilise liderlerinin de halk üzerindeki etkisi artmaktadır.²⁴

Rusya'da Kiliseye duyulan güvenin artması, hem Rus siyasilerin Kiliseye yaklaşımı ile pekişmiş hem de Kilisenin Rus siyasilerin politikalarını meşrulaştırıcı bir araca dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakip Rus siyasiler Rus Ortodoks Kilisesi'nin tarihsel ve kültürel öneminin altını çizerken, Kiliseye atfedilen bu önemi devletin Kiliseye olan tarihi borcunu ödemesi olarak nitelendirmişlerdir.²⁵ Kilise özellikle Putin dönemi ile siyasetin görünür bir parçası haline gelmiş, Putin sık sık televizyon ekranlarında dini lider Patrik ile birlikte görünmeye başlamış ve Kilise üyeleri de devlet resmi törenlerine katılım sağlamışlardır. Bu koşullarda, Rusya Anayasası uyarınca Rusya laik bir devlet olarak tanımlanmasına rağmen Ortodoksluk de facto olarak Rusya'nın resmi dinine dönüşmüştür.²⁶

Putin ülkesinin önceliğinin geleneksel değerler olduğunun açıkça altını çizmiştir.²⁷ Putin'in geleneksel değerler ifadesi ile dini kastetmekte olduğu hususunda yorumcular

²¹ Felix Corley, **Religion in the Soviet Union: An Archival Reader**, London, Macmillan, 1996.

²² Galina Petrenko, **Influence of the Russian Orthodox Church on Russia's Foreign Policy**, 4th ECRP Graduate Student Conference, Jacobs University Bremen, 2012.

²³ A.e.

²⁴ “Religion's Revival in the Former Communist Empire: Religion in Russia Simply Became Dormant under Communism” An interview with Andrew Greeley, **The Public Perspective**, March/April 1994.

²⁵ Nicolai N. Petro, “The Role of the Orthodox Church in a Changing Russia”, **ISPI Analysis**, No 121, June 2013.

²⁶ Clifford J. Levy, “At Expense of all Others, Putin Picks a Church”, www.nytimes.com, (Erişim 24.04.2008).

²⁷ Alicja Curanovic, “The Guardians of Traditional Values: Russia and the Russian Orthodox Church in the Quest for Status”, **Faith, Freedom, and Foreign Policy**, Michael Barnett, Clifford Bob, vd. (Ed.), Washington, Transatlantic Academy, 2015.

hemfikiridir. Üstelik Putin'in geleneksel değerler kavramı ile Batı değerlerinden farklı değerleri kastettiği, böylelikle Batı medeniyeti ile Rus medeniyeti arasına set çektiği, bu set çekme çabasında Kilisenin desteğini aldığı yönünde okumalar da bulunmaktadır. Bu tür okumalar, Rusya'nın dünyanın Batı değerlerini benimsemeyen kısmı için liderlik girişiminde bulunduğu da işaret etmektedir. Öyleki, dış politikaya dini değerlerin rehberlik etmesi gerektiğini düşünen Dışişleri Bakanı Lavrov, Ukrayna krizi esnasında Rusya ve Batı arasındaki gerginliğin kaynağının Rusya'nın geleneksel değerlere dönmesi olduğunu ileri sürmüş ve Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesini de Hristiyan değerlerin gereği olarak görmüştür.²⁸

Bu koşullar altında, Kilise Rus yönetiminin dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında da göz ardı edilemeyecek bir aktör niteliği kazanmıştır. Kilise temsilcileri uluslararası sorunlar ile Rusya'nın Batı ile ilişkileri konusunda açıklamalar yapmaya başlamışlar, "Yeni Dünya Düzeni"ne eleştiriler getirirken, Rusya'nın büyüklüğüne de dikkat çekmeye özen göstermişlerdir.²⁹ Ayrıca Kilise Eski Yugoslavya, Irak ve Afganistan'a Batı müdahalelerine karşı, Batı ile bütünleşmeye çalışan Doğu Avrupa ülkelerine karşı, NATO ve Avrupa Birliği'nin genişlemesine karşı Rus hükümetinin yanında durmuştur.³⁰ Dolayısıyla hem Rus yönetimi hem Kilise, Batı ve Batı'nın değerleri karşıtlığında konumlanmıştır ve bu karşıtlık temelinde aralarında koalisyon oluşturmuşlardır. Bu nedenle Rus hükümetinin bir dairesi/şubesi olduğu eleştirilerine hedef olan Kilise³¹ Rus yönetimi tarafından politikalarını meşrulaştırmak için araçsallaştırılmıştır.

Diğer taraftan bazı yorumcular bu koalisyon içinde Kilisenin Rus hükümetini kendi amaçları doğrultusunda araçsallaştırdığı iddiasında bulunmaktadır. Bu tür iddialar Kilisenin, Ortodoksluğun şekillendirdiği bir Rus devleti arzuladığına, faaliyetlerinin ulusal sınırlar ile kısıtlanmamasını hedeflediğine ve Rus yönetiminin Kilisenin arzu ve hedefine destek verdiği ölçüde Kiliseden destek görmeye devam edeceğine yöneliktir. Hatta çalışmalarını Rus milliyetçiliği üzerinde yürüten Aleksandr Verkhovskii, Rus Ortodoks Kilisesi'ni resmen kaydı yapılmamış bir siyasi parti olarak tanımlamaktadır.³²

Mevcut tablo Rusya'da Kilisenin güçlenmesinin başlıca üç nedeni olduğunu göstermektedir. Birincisi, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında oluşan ideolojik boşluğun din ile doldurulması ve Rusların kendilerini artan şekilde Ortodoks olarak tanımlamaları Kiliseyi güçlendirmiştir. İkincisi, Rus liderler geçmişle hesaplaşmak adına Komünist rejiminin bastırdığı Kiliseyi ön plana çıkarmışlar; bu durum da Kilisenin görünürlüğü-

²⁸ Alicja Curanovic, a.g.e.

²⁹ Thomas Bremer, Münster, The Role of the Church in the New Russia, **Russian Analytical Digest**, No. 47, October 2008.

³⁰ Petrenko, a.g.e.

³¹ Natalia Ishchuk, "Russian Orthodox Church: From Orthodox Patriotism to Etatism", **American Journal of Social Sciences Research**, Vol.1, No.4, 2015, s.458-464.

³² Joachim Willems, "The Religion-Political Strategies of the Russian Orthodox Church as a 'Politics of Discourse'", **Religion, State & Society**, Vol.34, No.3, 2006, s.287-298. Katja Richters, **The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Great Russia**, Routledge, USA, 2013.

nü artırırken, Kiliseye duyulan güveni de artırmıştır. Üçüncüsü, Kiliseye duyulan güven arttıkça, Kilise Rus yönetimin politikalarını meşrulaştırıcı bir araca dönüşürken, Kilise de Rus yönetimini araçsallaştırmıştır. Zira Kilise siyasal ve toplumsal yaşamda görünür-lüğü arttıkça, Rus yönetiminin kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileme potan-siyelinin de artacağı öngörüsüyle hareket etmektedir. Bu noktada konuya dair akademik tartışmalarda gördüğümüz “devlet mi Kiliseyi araçsallaştırıyor yoksa Kilise mi devleti araçsallaştırıyor?” tartışmasını bir kenara koymak gerekir. Neticede Rus yönetiminin ve Kilisenin birbirlerini karşılıklı olarak besledikleri ve araçsallaştırdıkları, karşılıklı çıkar temeline dayanan bir sistem çöktan oluşmuştur.

Rusya’nın Suriye Politikasında Dinin ve Kilisenin Etkisi

2010 yılının sonunda Tunus’ta başlayan halk hareketi, domino etkisiyle tüm Arap coğrafyasına yayılmış, “Arap Baharı” olarak adlandırılan bu dalgadan Suriye de kaçama-mış ve hızla iç çatışmaya sürüklenmiştir.

Suriye’deki iç çatışma bölgesel ve küresel güçler tarafından kendi çıkarları doğrul-tusunda yönlendirilmeye çalışılırken, Rusya statükocu bir tavır benimseyerek, ağırlığını Esad rejiminden yana koymuştur. Rusya’nın Esad yanlısı politikasını, Rusya-Suriye ikili ilişkileri kapsamında dar çerçeveden ve Rusya’nın uluslararası arenadaki konumu açısın-dan daha geniş çerçeveden değerlendirmek mümkündür.

Rusya’nın Esad yanlısı tutumu, Rusya-Suriye ikili ilişkileri kapsamında değeren-dirildiğinde, bu tutumun ilişkilerin tarihsel boyutundan, iki devlet arasındaki silah tica-retinden ve Rusya’nın Suriye’nin Akdeniz kıyısında yer alan Tartus’taki askeri üssünü koruma kaygısından kaynaklandığı görülmektedir. Rusya ve Suriye arasındaki ilişkiler başladığı tarihten itibaren dostça ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Rusya’nın “Arap Baharı” sürecinde sergilediği Esad rejimi yanlısı tutum da, istikrarlı bir şekilde sürdürül-mekte olan dostça ilişkilerin konjonktürel meseleler nedeniyle bozulmayacağını altını çizmeye yöneliktir. Diğer taraftan Suriye Rus silahlarının uzun zamandır müşterisidir ve Esad ve Putin’in ülkelerinde iktidara gelmelerini müteakip taraflar arasında silah ticareti artmıştır.³³ Rusya’nın Tartus’taki askeri üssü ise eski Sovyetler coğrafyası dışında kalan tek askeri üssüdür. Dolayısıyla Esad rejiminin devrilmesi, Rusya için önemli bir silah alıcısının ve –sembolik olduğu ileri sürüle de- askeri üssünün kaybedilmesi anlamı ta-şımaktadır.

Ancak yukarıda belirtilen nedenler Rusya’nın Esad rejimine desteğini açıklamak için yeterli değildir; daha geniş çerçeveden bakmak gerekmektedir. Zira Rusya’nın Esad rejimine desteği ve Suriye’ye askeri müdahalesi, Rusya’nın, Rusya ve hatta eski Sovyet-ler coğrafyası dışına da asker gönderebileceğini, uluslararası gelişmeleri etkileyebilme kapasitesi sahip olduğunu ve Rusya’ya uygulanan yaptırımların Rusya’yı etkilemediğini göstermeye ve kanıtlamaya yönelik girişimlerdir. Bu girişimler Rusya’nın başta ABD olmak üzere Batı’ya başkaldırıdır; zira Rusya Soğuk Savaş dönemi koşullarını tekrar

³³ Anna Borshchevskaya, “Russia’s Many Interests in Syria”, <http://www.washingtoninstitute.org/po-licy-analysis/view/russias-many-interests-in-syria> (Erişim 24.01.2013).

yaratmak peşindedir. Dolayısıyla Suriye, Rusya açısından Batı'ya başkaldırının sergilenebileceği bir fırsata dönüşmüştür.

Rusya'nın Esad rejimine yönelik desteğini yukarıdaki nedenler ile açıkladığımızda, Rusya'nın Suriye politikasında din faktörünün yer almadığı izlenimi edinmekteyiz. Ancak bu izlenim, "Arap Baharı"nı "Sünni İslam'ın yükselişi" olarak okuyanların nazarından ve bölgedeki güç boşluğundan yararlanarak yükselen radikal İslamcı IŞİD ve benzeri terör örgütlerinin faaliyetleri ve bölgede Hristiyanların da yaşamakta olduğu gerçeği açısından bakıldığı takdirde, zayıflayacaktır. Mesela, Shabaneh "Arap Baharı"nı "Sünni uyanış" ve Suudi Arabistan'da özellikle Salman'ın tahta çıkmasıyla görünürlük kazanan Sünni devletler arasındaki işbirliğini "Sünni Koalisyon" olarak okuyarak, Rusya'nın amacının Suriye üzerinden bu "uyanışa" karşı koymak olduğunu ileri sürmektedir. Rusya'nın öncelikli amacı Suriye üzerinden "Sünni Uyanışa/Sünni Koalisyona" karşı koymak ise, Yemen'de Husilere yönelik Kararlı Fırtına Operasyonu Sünni Koalisyonun somut örneği olarak Rusya'yı daha da fazla kaygılandırmıştır.³⁴ Rusya "Sünni Uyanışa/Sünni Koalisyona" neden karşı koymak istemektedir? Bu sorunun cevabı, Rusya'nın Sünni İslam'ı Batı'nın ve Rusya'daki ayrılıkçı Müslüman hareketlerin müttefiki olarak görüyor olması³⁵ ile Ortadoğu'da Sünni çevrelerden yükselen Rusya aleyhtarı söylemlerde³⁶ aranabilir.

Bölgede güç kazanan ve faaliyetlerini yoğunlaştıran IŞİD ve benzeri terör örgütleri ise Kuzey Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar ile kurduğu/kurmaya çalıştığı ilişki bağlamında Rusya açısından tehdit oluşturmaktadır. Rus makamları Rusya'dan 2.200 kişinin radikal dinci terör örgütleri saflarında çatışmak için Suriye ve Irak'a gittiğini açıklamış ve bu rakamın "korkutucu" olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Radikal İslamcı terör örgütlerine katılan Rus vatandaşlarının ülkeye dönüp şiddet eylemlerini Rusya'da gerçekleştirme, Rusya'da yaşayan Müslümanları radikalleştirme ve örgütlerine devşirme riski Rus yönetimi için endişe kaynağıdır. Diğer taraftan, Rusya'nın etkisi ve kontrolü altında tutmaya çalıştığı Orta Asya bölgesi de IŞİD ve diğer radikal İslamcı örgütlerin etkisinden muaf değildir. Rakamların doğruluğu tartışmaya açık olmakla beraber, Kazakistan'dan 250, Tacikistan'dan 200'den fazla, Özbekistan'dan 200-300 arası, Türkmenistan'dan 300'den fazla kişinin IŞİD saflarına katıldığı tahmin edilmektedir.³⁸ Üstelik Orta Asya'da IŞİD'i model alacak olan IŞİD benzeri unsurlar bölgenin güvenliği ve istikrarı açısından ciddi bir tehlikedir. Hal böyle olunca, Orta Asya'da radikal İslamcı örgütlerin zemin bulması,

³⁴ Ghassan Shabaneh, **Putin's Moment in the Middle East**, Aljazeera Center for Studies, 19 October 2015.

³⁵ A.e.

³⁶ A. Lukmanov, "Russian Muslims and the 'Arab Spring'", **International Affairs**, Vol.59, No.2, 2013, s.101-115.

³⁷ "2, 200 jihadists from Russia fight in Syria, Iraq – Russian Foreign Ministry", <https://www.rt.com/news/272299-russia-jihadists-syria-iraq/> (Erişim 07.07.2015).

³⁸ "Our People in an Alien War": Kazakhstanis Fighting for the Islamic State", http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43096&cHash=6ec59c925422345378cea-503708bad9e#.VwIkpJyLRMw (Erişim 01.03.2016); P. Stobdan, "ISIS in Central Asia", **IDSA Issue Brief**, 2014.

Rusya için komşu devletlerin istikrarsızlaşması ve toplumlarının radikalleşmesi riskleri ile Orta Asya’da Rus etkisine başkaldırılması riski içermektedir. Kısaca “Arap Baharı” sürecinde güçlenen radikal İslamcı unsurlar Rusya için hem iç hem de dış politika açısından oldukça hassas bir güvenlik meselesidir.

Diğer taraftan Ortadoğu’da güçlenen radikal İslamcı unsurların bölgede Hristiyanları hedef alması, öldürme, köleleştirme, sürme, din değiştirmeye zorlama ve vergiye bağlama girişimleri bölgede yaşayan Hristiyan toplumların mevcudiyetini ve bölgedeki geleceklerini tehlikeye sokmuştur.³⁹ Hristiyanların içinde bulunduğu koşullar, Ortodoksların, hatta tüm Hristiyanların koruyucusu olduğunu ilan etmek, Batı’yı bölgedeki Hristiyanları koruyamamakla eleştirmek ve Esad yönetimine verdiği desteği meşrulaştırmak için Rus yönetimine fırsat sağlamıştır. Bu noktada Rus yönetiminin, Suriye’de Esad yönetiminin laik özelliğine ve Suriye’de yaşayan Hristiyanların çoğunun, ülkede demokrasiye geçiş talepleri olsa bile, kendilerini Esad karşıtlığında konumlandırmadıkları hususlarına vurgu yapmakta olduğunu belirtmemiz gerekir. Kilise de Ortadoğu’da Hristiyanların karşılaştığı sorunlar karşısında sesini yükseltmiş ve Kilise yetkilileri defalarca bölgedeki Hristiyanlara yardım edilmesi gerekliliği yönünde açıklamalar yapmıştır. Patrik Ortadoğu’daki koşulların devam etmesi halinde Ortadoğu’da Hristiyan kalmayacağını belirterek, bölgedeki Hristiyanların sorununun “ölüm-kalım mücadelesi” olduğunu altını çizmiş; üst düzey bir Kilise yetkilisi ise hiçbir devletin bölgedeki Hristiyanların sorunu ile Rusya kadar ilgilenmediğini, bölgedeki Hristiyanlar tarafından Rusya’nın Hristiyanların “doğal koruyucusu” olarak görüldüğünü ileri sürmüştür.⁴⁰ Bu tabloda, Batı karşıtlığı konusunda aynı noktada duran Rus yönetimi ile Kilise’nin, Ortadoğu’daki Hristiyanların içinde bulunduğu koşulları Batı karşıtı söylemlerini pekiştirmek için kullandığı görülmektedir.

Suriye sorunu üzerinde gözlemlediğimiz Rus yönetimi ve Kilise arasındaki bu “ortaklık”, Rusya’nın Eylül 2015’te Suriye’deki IŞİD mevzilerine hava saldırılarını gerçekleştirmesi ile daha da netleşmiştir. Zira Patrik, “*Rusya Suriye’de teröristlerin zulmettiği Suriye halkını korumak için askeri güce başvurma sorumluluğunu üstlenmiştir*” derken, Kilise Rusya’nın IŞİD’e karşı mücadelesini “kutsal savaş” olarak adlandırmıştır.⁴¹ Böylelikle asıl hedefin IŞİD’i yok etmekten öte Esad’a destek vermek olduğu ileri sürülen Rusya’nın Suriye’ye yönelik askeri müdahalesine, Kilise “cihadın panzehiri karşı cihattır”⁴² anlayışıyla ve “kutsallık” söylemleriyle meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Ancak Kilisenin “kutsal savaş” söylemi karşısında, Rusya’nın Suriye’ye askeri müdahalesini “Haçlı seferlerinin tekrarlanması” olarak nitelendiren El-Nusra ve IŞİD de Rusya’ya kar-

³⁹ Eliza Griswold, “Is This the End of Christianity in the Middle East?”, <http://www.nytimes.com> (Erişim 28.03.2016).

⁴⁰ Costas Faropoulos, “The Vatican and the Russian Orthodox Church in the Middle East”, **Middle East Bulletin**, June 2015, Vol.28, s.20-28.

⁴¹ “Russian church: The fight in Syria is a ‘holy war’”, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/09/30/Church-says-Russia-fighting-holy-battle-in-Syria.html> (Erişim 30.09.2015).

⁴² “Some Middle Eastern Christians are speaking up against ‘holy war’ in Syria”, <http://www.economist.com/blogs/erasmus/2015/10/russia-syria-and-holy-war> (Erişim 21.10.2015).

şı “kutsal savaş” çağrısında bulunmuştur.⁴³ Üstelik bu çağrının bir benzeri Suudi Arabistan’da elli beş din adamı tarafından da yapılmış, tüm Sünni Müslümanlar, Suriye’de Esad rejimine destek veren “Çarları ve Sezarları” yenmek için birleşmeye davet edilmiştir.⁴⁴

Kilisenin Rusya’nın Suriye’ye askeri müdahalesini “kutsal savaş” olarak adlandırması, diğer taraftan radikal İslamcı terör örgütleri ile Suudi Arabistan’da bazı din adamlarının Rusya’ya karşı “kutsal savaş” çağrılarında bulunması, Suriye üzerinden “kutsal savaşları”⁴⁵ başlatmıştır.

Rus Ortodoks Kilisesi’nin Suriye’ye askeri müdahaleye yönelik “kutsallık” söylemi İslam’a karşı bir söylem, Ortadoğu’dan yükselen Rusya’ya karşı “kutsal savaş” söylemleri de Hristiyanlığa karşı bir söylem olarak okunduğu takdirde, Hungtinton’ın Medeniyetler Çatışması tezinin doğru olduğunu düşünenlerin pozisyonunu güçlendiren bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ancak Rusya’nın genel olarak Batı karşıtlığında temellenen dış politikası, nüfuslarının büyük çoğunluğu Hristiyan olan Gürcistan ve Ukrayna ile yaşadığı çatışmalar ve sorunlar, çoğunluğu Müslüman olan Suriye’de Esad yönetimine verdiği destek, İran, Hizbullah ve Hamas ile ilişkileri, Rusya’nın dostluk/düşmanlık/rekabet/ortaklık ilişkilerini Hristiyanlık ve İslamiyet temelinde şekillendirmediğini göstermekte; Rus yönetiminin Medeniyetler Çatışması tezini doğrulayacak politikalar uygulamadığının adeta altını çizmektedir. Kısaca Rusya dış politikası, dış politika oluşturma ve uygulama sürecinde din faktörünün ve Kilisenin oynadığı role rağmen, Medeniyetler Çatışması tezini doğrulamak için başvurulabilecek bir örnek değildir.

Sonuç

Rusya’nın Suriye’de Esad yönetimine verdiği destek sadece jeopolitik perspektiften ve küresel rekabet açısından okunduğu takdirde, Rusya’nın Suriye politikasında dinin ve Kilise faktörünün rol oynamadığı yönünde bir sonuca varılabilir. Ancak Sovyetler Birliği’nin dağılmasını müteakip “Rusya’nın ikinci kez Hristiyanlaşması” kavramı ile açıklanan dinin yükselişi ve Kilise’nin aktif iç ve dış politika aktörüne dönüşmesi neticesinde, din ve Kilise Rus dış politikasını belirleyen faktörlerden biri olmuştur ve Rusya’nın Suriye politikası da bu açıdan bir istisna değildir.

Rus yönetimi Esad rejimine verdiği desteği, jeopolitik nedenlerin yanısıra Suriye’de yaşayan Hristiyanlar üzerinden meşrulaştırmakta ve Ortadoğu Hristiyanlarının koruyucusu rolüne soyunmaktadır. Diğer taraftan Rusya IŞİD’e yönelik askeri saldırılarının arkasında yatan nedenler arasına, IŞİD’i doğduğu yerde yok etmek stratejisi aracılığıyla Rusya’daki ve Orta Asya’daki Müslümanları radikal İslam’ın etkisinden korumayı da

⁴³ Milo Comerford, “Defender of the Faith? Russia’s ‘Holy War’ in Syria”, <http://tonyblairfaithfoundation.org> (Erişim 12.01.2016).

⁴⁴ Bruce Riedel, “Déjà vu? Saudi clerics declare jihad on Russia”, <http://www.bookings.edu/blogs/markaz/posts/2015/10/07-saudi-clerics-declare-jihad-russia-riedel>(Erişim 07.10.2015). “Saudi Clerics Call For Jihad Against Russia in Syria-to back ISIS”, <https://www.rt.com/news/317831-saudi-clerics-jihad-syria-russia/> (Erişim 07.10.2015).

⁴⁵ Ishaan Tharoor, “The Many Holy Wars Ripping Syria Apart”, www.washingtonpost.com (Erişim 13.10.2015).

yerleştirmektedir. Neticede din meşruiyet sağlayıcı faktör olarak Rusya'nın Suriye politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında rol almaktadır.

Diğer taraftan Rusya'nın Suriye politikası, Rus Ortodoks Kilisesi tarafından, bölgedeki Hristiyanların korunması amacıyla laik Esad yönetimine destek verilmesi ile radikal İslamcı IŞİD ile mücadele edilmesi gerektiğine yönelik “kutsal savaş” söylemleri aracılığıyla desteklenmektedir. Dolayısıyla din gibi Kilise de Rusya'nın Suriye politikasını meşrulaştırmak için araçsallaştırılmıştır.

Neticede Rusya'nın Suriye politikasının, 11 Eylül sonrasında dış politika analizlerinde dinin önemli bir faktör olarak dikkate alınması gerektiği yönündeki “moda” uluslararası politika söylemlerini doğrularcasına, din faktörünün ve Kilise'nin rolü dışlanarak analiz edilmesi mümkün değildir.

Türkiye ve Rusya İlişkileri Denkleminde Suriye KRİZİ

Giray Saynur DERMAN*

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin tek kutuplu Yeni Dünya düzeninin süper gücü olarak sahnede yer alması, Ortadoğu'da da ABD hegemonyasının yayılmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde, ekonomik ve siyasi olarak büyük sıkıntılar yaşayan Rusya ekonomik ve siyasi yük getirecek dış politika pratiklerinden uzak durmaya çalışmış ve yakın çevresi dışında kalan bölgelere yönelik politika geliştirememiştir.

Ortadoğu ile olan sınırların ortadan kalkması da Rusya'nın bölgeye yönelik aktif politikalar üretmesini zorlaştırmıştır. Rusya, kısıtlı imkânlar, ideolojik kayma ve kapasite problemi çerçevesinde Ortadoğu'ya yönelememiştir. SSCB'nin dağılmasıyla oluşan güç boşluğu ile 90'lı yıllarda içe dönen Rusya, Ortadoğu'daki pazarlarını da kaptırmak istememiş ve Ortadoğu ülkeleriyle ikili ilişkilerde işbirliği içinde hareket etmeye özellikle gayret etmiştir. Bu bağlamda Gorbaçov Rusya'daki Yahudilerin büyük bir bölümünün Filistin'e göç etmesine izin vererek İsrail ile ilişkilerin iyi gitmesi için çaba harcamıştır.

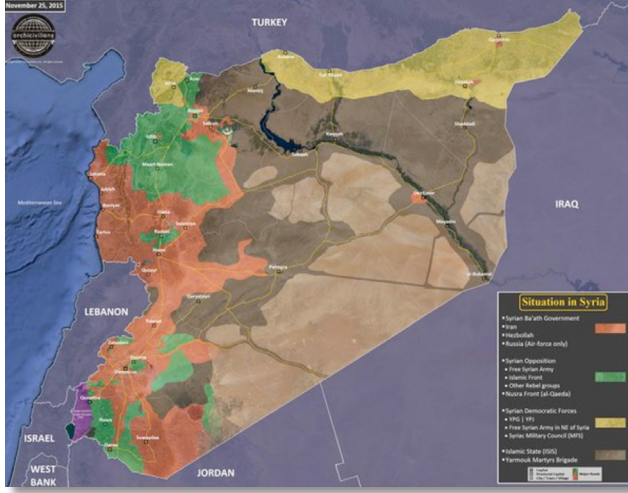
Yeltsin dönemi Rus dış politikasına bakıldığında, Rusya'nın içinde bulunduğu geçiş dönemi nedeniyle, ekonomik ve siyasi olumsuzluklardan dolayı küresel, hatta bölgesel politikalar oynamaktan ziyade, yaşam alanı olarak görülebilecek kendi yakın çevresi üzerine bir dış politikaya ağırlık verildiği görülmektedir. 1993'te ilan edilen "Yakın Çevre Doktrini" bu açıdan oldukça önemlidir.¹ Bu politikaya göre Rusya Orta Asya'daki güvenlik boşluğunu doldurmalı ve Eski Sovyet devletleri üzerinde etki kurmalıydı.² Bu dönemde yakın çevresine odaklanan Rusya Federasyonu, Ortadoğu'da büyük ölçüde etkisiz hale

* Doç. Dr.; Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ William Engdahl, (2012) "Putin's Geopolitical Chess Game with Washington in Syriaand Eurasia", www.globalresearch.ca/putin-s-geopo, 2012i Erişim Tarihi:18.06.2013.

² John W.R. Lepingwell, "The Russian Militaryand Security Policy in TheNearAbroad", **Survival**, Vol:36, No:3, Autumn 1994.

gelmiştir.³ Suriye ile ilişkilerin soğuduğu bu dönemde Suriye gibi önemli bir ülkeyi başka güçlere kaptırmak istemeyen Rusya 1994 yılında Suriye ile askeri işbirliği konusunda bir antlaşma imzalamıştır. 1996’da ise Rusya – Suriye arasında askeri modernizasyonlar konusunda yapılan anlaşmayla ilişkiler rayına oturmuştur.

Primakov’un 1996 yılında Dışişleri Bakanlığı görevine gelmesinden itibaren, Rusya Orta Doğu ile eski bağlarını yeniden tesis etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Rusya’nın Orta Doğu bölgesinin genelinde artan etkinliği “süper güç olma” iddiasıyla dünya politikasına yeniden dönüşünün bir tezahürüdür. Yeltsin öncelikle Sovyet döneminden kalan borçları Ortadoğu ülkelerinden geri almak istiyordu. Ortadoğu bölgesinden en borçlu ülke Suriye idi. Rusya – Suriye İlişkileri Putin iktidara gelene kadar böyle ikircikli tutumda devam etmiştir.

2000 yılında Rusya Devlet Başkanı olarak seçilen Vladimir Putin, Rusya’nın iç ve dış politikalarında önemli gelişmelere imza atmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya’nın tekrar güçlü bir küresel aktör olarak dünya siyasetinde yer almasında Putin’in çok büyük bir rol oynadığı savunulabilir.⁴ Rusya dış politikasında daha proaktif bir tutum sergilemeye başlamıştır. Enerji kaynaklarını özellikle doğalgaz ve petrolü kaldıraç olarak başarılı bir biçimde kullanmaya başlayan Rusya, dış politikasında uyguladığı enerji monopolüyle “devrik süper güç güçsüzlüğünü” ardında bırakmış ve pragmatik uygulamalara yönelmiştir.

7 Mayıs 2012’de Putin tarafından imzalanan “Rusya Federasyonu Dış Politikasının Uygulanması İçin Gerekli Önlemler” isimli dış politika belgesi ile hedeflerini belirlemiştir. Yeni dış politika belgesinde iki ana husus vardır. İlki, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasında entegrasyon sürecinin hızlandırılması, bir diğeri ise Brezilya,

³ Nikolay Aleksandroviç Berdyayev, **Russkaya İdeya**, Seriya Russkaya Klasika, Moskova, 2007.

⁴ Vladimir Putin, “Russia and the Changing World”, **Moskovskie Novosti**, 27 February, 2012, www.valdaiclub.com/politics/339300.html, Erişim Tarihi: 13.09.2014.

Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkeleri (BRICS), G-20, G-8, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi bölgesel ve küresel platformlarla çok yönlü diplomasiyi kapsamaktadır. Güvenlik anlamında 2014 yılı sonrası Afganistan istikametindeki projeksiyonlar öne çıkmıştır. Bu çerçevede Afganistan’da Rusya-NATO işbirliğinin önemi vurgulanmıştır.⁵

Putin dış politikada önemli paradigma değişimine gitmiş, kendi bölgesine sıkışmış bir Rusya’dan ziyade küresel siyasette eski konumuna kavuşacak bir Rusya tahayyülüne sahip olduğu görülmektedir.⁶ Putin dönemi dış politika söylem ve pratiklerine bakıldığında; eski Sovyet coğrafyasındaki etkin güç olma, ABD ve Çin gibi küresel aktörler ile iş birliğine gitme, Avrupa Birliği (AB) ve NATO ile iyi ilişkiler kurma⁷, bir yandan Avrupa’nın temel enerji tedarikçisi olurken diğer yandan ise Avrupa yatırımlarının çekim merkezi haline gelme ve küresel enerji konularında temel aktör olma hedefleri ön plana çıkmaktadır.⁸

Rusya yeni dönemde artık “savunmacı” statüden “karşıatak” statüsüne geçmiştir. Batı’nın yaygın olarak kullandığı “insani müdahale” kavramı Rus dış politika literatürüne girmiş ve stratejik araç olarak görülmüştür. Kırım’ın ilhak edilmesi sürecinde de Rusya bu kavramı somut stratejik araç olarak kullanmıştır.

Rusya, Irak Savaşı’ndan sonra Ortadoğu’da ABD imajının iyi olmadığı bir ortamda bölge ülkeleri ile çeşitli düzeyde ilişkiler kurmuştur. İran ile var olan stratejik müttefiklik Moskova’nın Ortadoğu’da jeostratejik oyuncu olmasını temin etmiştir. Ancak “Arap Baharı”, Rusya’nın da Ortadoğu’daki konumuna zarar vermiştir.

Libya ile karşılaştırıldığında Suriye’deki ekonomik, siyasal ve askeri çıkarları daha belirgin olan Rusya’nın buradaki soruna ilişkin izlediği politika ise pragmatiktir; bu politika klasik bir ulus devletin dış politikasında akılcılığın ve çıkarıcılığının dikte ettiği gerekler doğrultusunda oluşturulmaktadır. Normatif boyutu, klasik “egemenlik”, “müdahale etmeme” gibi uluslararası hukuk düzeninin korunmasına ilişkin olup Batı’nın “insan hakları” ve “demokrasi” temelli normatizminden farklılaşmaktadır. Rusya, siyasal manipülasyona açık olması nedeniyle Batı’nın “insani müdahale” üzerine temellendirilmiş normatizmine karşı çıkmaktadır. Batı’nın bu söylemine karşı Rusya’nın geliştirdiği “egemen demokrasi” söylemi belli ölçülerde dış politikasına yön vermektedir. “Egemen demokrasi” söylemi Rusya’nın ABD’nin hegemonyasını küresel normatif bir güç olarak dengeleyebilir.⁹

⁵ “Ukaz o Merahpo Realizatsii Vnesnopoliticheskogo Kurssa Rossiyskoy Federatsii” (Rusya Federasyonu Dış Politikasının Uygulanması İçin Gerekli Önlemler), 7 Mayıs, 2012, <http://kremlin.ru/acts/15256>, Erişim Tarihi: 25.04.2014.

⁶ Vladimir Putin, “Silnaia Rossia v slozhnom mire” (silnaiaRossia v slozhnom mire/ a strongRussia in a complex World-Karmaşık bir dünyada güçlü bir Rusya), www.putin2012.ru/program/5, Erişim Tarihi: 22.05.2012.

⁷ Michael Emerson, “The European View of Putin’s Foreign and Security Policy”, **CEPS Commentary**, www.ceps.eu, Erişim Tarihi 28.04.2012.

⁸ Habibe Özdal ve Kerim Has, Putin Rusyası’nın Medvedevli Yılları, **Analist**, Mart 2012, s.20

⁹ Neziha Musaoğlu, “Krizin İlk İki Yılında Suriye Krizinin Çözümü / Çözümözlülüğünde Rusya, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 12, Sayı 48, 2015, s.26.

Bu çalışmanın amacı Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri ve ilişkilerde yaşanan uçak krizi çerçevesinde Suriye sorununun boyutunu ele almak ve Ortadoğu güvenliği açısından iki ülke arasındaki ilişkilerdeki geline süreci ve Suriye'ye etkisini incelemektir. Ayrıca Suriye'nin jeopolitik önemini ve bu bölgedeki mevcut sorunlar ile çatışma alanlarını ortaya koymaktır.

Ortadoğu'da güvenlik ve istikrarın önündeki engellerden biri konumunda olan Suriye krizi ve sonrasında meydana gelen gelişmeleri Türkiye ve Rusya açısından incelemek amaçlanmıştır.

Suriye'de etnik-dini çatışma çerçevesinde sorunun nasıl başladığı ve günümüze nasıl geldiğini anlamlandırmak açısından çatışma teorileri çerçevesinden konuya yaklaşılmış, bu sorunun bugün Ortadoğu güvenliğine nasıl etkide bulunduğu sorusundan faydalanılmıştır.

Bu makalede Rusya'nın Arap Baharı sonrası Ortadoğu politikası, Suriye-Rusya ilişkileri, Türkiye-Rusya ilişkilerindeki sorunlar, Suriye sorunununda Rusya'nın siyasi ve ekonomik olarak dünyanın gelişmiş devletleri arasına katılması yolunda harcadığı yoğun çabaları, bölgede etkin olma faaliyeti ve buna karşılık olarak ABD, AB ile Türkiye'nin tutumu analiz edilmiştir. Buradan hareketle makalenin çıkış noktasını, Türkiye ile son dönemde kriz yaşayan Rusya'nın Ortadoğu politikası çerçevesinde Birleşmiş Milletler ve çözüm süreci açısından Suriye'nin durumunu ve küresel ve bölgesel güçler açısından ortaya koymak oluşturmaktadır. Suriye krizinin çözümünde Rusya olmadan çözülemeyeceği düşüncesi ile Rusya'nın bu konuya yaklaşımı ve ne konumda olduğu da incelenmiştir. Zira SSCB sonrası Ortadoğu'da yitirdiği gücü ve imajı yeniden kazanmak isteyen ve Suriye üzerindeki kontrolünü kaybetmek istemeyen Rusya'nın bölgede meydana gelen çatışmaların çözümsüzlüğünün nedeni olması bakımından Rusya'nın buradaki konumu önem taşımaktadır.

Arap Baharı ve Rusya'nın Değişen Ortadoğu Politikası

17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Buazizi adlı Tunus'lu işsiz birgencin kendini yakmasıyla başlayıp Devlet Başkanı Zeynel Abidin Ali'nin 23 yıllık iktidarını bırakıp Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalması ile devam eden "Arap Baharı" olarak adlandırılan hükûmet karşıtı gösterilerle bölgede domino etkisi yaratan ayaklanma dalgası Suriye de dahil olmak üzere tüm Arap Dünyasına yayılmıştır. Mısır, Tunus, Yemen ve Libya'da devrim yaşanmış ve diğer Arap ülkelerinde hükûmet değişiklikleri, anayasal değişiklikler, sosyal ve politik hayatta köklü değişimler görülmüştür. Zengin petrol kaynakları nedeniyle tüm dünya tarafından büyük önem arz eden Ortadoğu bölgesinde pek çok rejimi hedef alarak mevcut güç dengesini değiştirme olasılığı bulunan bu halk ayaklanmaları zincirinin yaşanması tüm dünyanın olduğu gibi Rusya Federasyonu'nun da dikkatini bu bölgeye çevirmesine neden olmuştur. Bu durum Rusya'nın Ortadoğu politikasını doğru etkilemiş ve ayrıca Rusya'yı kendi ülkesinde de böyle bir ayaklanma yaşanır endişesiyle zor durumda bırakmıştır.¹⁰

¹⁰ İlyas Kemaloğlu, **Rusya'nın Arap Baharı Politikası**, ORSAM Rapor No:125, Black Sea International Rapor No:23, Temmuz, Ankara 2012, s.14.

Ortadoğu’da patlak veren bu olayların başlangıçta Moskova’nın bölgedeki varlığına zarar vermeyeceği, hatta bölgenin kısa bir süre istikrarsız kalmasının Rusya’nın işine yarayacağı düşünülüyordu. Zira Ortadoğu’nun daha fazla istikrarsızlaşması ve buna paralel olarak enerji kaynaklarının fiyatlarının artması, Rusya’nın kısa vadede işine yarayan gelişmelerdi. Diğer bir açıdan bakılırsa ABD, AB ve Çin gibi aktörlerin aksine, Rusya petrol ihraç eden bir ülke olduğu için, Ortadoğu’da yaşanacak istikrarsızlıkların petrol fiyatlarını arttırmasından fayda sağlayacak olan bir ülke idi. Ayrıca istikrarsızlıkların Ortadoğu petrolünün yabancı piyasalara arzını olumsuz etkilemesi, Rusya’nın petrol ithal eden ülkeler tarafından güvenilir bir petrol sağlayıcısı olarak görülmesini sağlayacaktı.¹¹

Arap Baharı, Rusya’nın bölgedeki durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanması için bir fırsat ve Orta Doğu’da yeniden etkili bir konumda olması için de zemin yaratmıştı. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle Ortadoğu’daki hakimiyet alanını büyük oranda ABD’ye kaptıran Rusya, bu olaylarla beraber bölgedeki ABD yanlısı diktatöryel rejimlerin yıkılması ile beraber ortaya çıkacak yeni iktidar yapılanmaları ile çıkarları doğrultusunda daha yakın ilişkiler kurabilme şansı elde etmişti.¹²

Diğer büyük güçlerin aksine Rusya Ortadoğu petrolüne ihtiyaç duymamakta, aksine bölgede yaşanacak istikrarsızlıkların petrol fiyatlarını arttırmasından fayda sağlayacak olan bir ülkedir. Ortadoğu özellikle Soğuk Savaş yıllarından itibaren Rus dış politikasında önem verilen bir bölge olduğu, ayrıca ABD, AB, Rusya ve Çin gibi önde gelen uluslararası aktörler arasındaki rekabetin yoğunlaştığı alanlardan biri olduğu için Moskova’nın bu gelişmelere kayıtsız kalması beklenemezdi.¹³ Ayrıca günümüz Arap Dünyasında Rusya, ABD ile sorunlu devletler tarafından bir alternatif ve dengeleyici unsur olarak görülmektedir. ABD karşısında, Avrupa’dan çok, Rusya’nın alternatif görülmesi, Avrupa ve ABD’nin aynı kültür dinamiklerine sahip olması, Avrupa’nın uluslararası birçok diplomatik meselede ABD ile aynı çizgide olması gibi etkenlerle doğrudan bağlantılıdır. ABD’nin uluslararası teröre destek, insan haklarının ihlali, demokratik yapının yoksunluğu gibi konularda Arap devletlerini suçlaması ve bunların yanında “Büyük Orta Doğu Projesi” gibi girişimlerle Ortadoğu’ya yeni bir şekil verme çabaları, geleneğin hâkim olduğu Arap Dünyasının Rusya ile olan yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır.¹⁴

Vladimir Putin’in ilk Devlet Başkanlığı döneminde Rusya’nın tekrar toparlanma-sıyla birlikte Moskova’nın bölgeye ilgisi ve bölgedeki etkinliği eskiye oranla daha artmıştır.¹⁵ Bu süreçte Rusya’nın Ortadoğu politikasının temel hedefleri, SSCB sonrası kay-

¹¹ Telatar, **a.g.m.**, s.179.

¹² Giray Saynur Derman, “ABD’nin Orta Doğu Politikası”, **Büyük Orta Doğu Projesi Yeni Oluşum-lar ve Değişen Dengeler**, Atilla Sandıklı ve Kenan Dağcı (editör), TASAM Yayınları, İstanbul 2006, s.127..

¹³ Gökhan Telatar, “Rusya ve Arap Baharı Batı ile Yeni Soğuk Savaş mı?, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2015, Cilt:15 , Sayı:1, 15, 2015, s.176.

¹⁴ Fırat Purtaş, “Rusya ve Arap Ortadoğusu”, **Akademik Orta Doğu**, 2/2, 2008, s.73

¹⁵ Giray Saynur Derman, “ABD ve AB Ekseninde Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış”, **21. Yüzyılda Rusya, AB ve Türkiye’den Yansımalar**, Oğuz Kaymakçı (ed.), Türkmen Ki-ta-bevi, İstanbul 2007, s.67.

betiği imajı toparlamak ve bölgede etkisini artırmanın yanı sıra, bölgedeki ABD etkisini kırmak, bölge ülkelerine sattığı askerî teknolojiden gelir elde etmek, dünya enerji piyasalarına hâkim olmak ve Rusya'nın dünyada tekrar söz sahibi olduğunu göstermek şeklinde özetlenebilir.¹⁶ Bu amaçları hayata geçirme konusunda Rusya'nın yakın zamana kadar başarılı olduğunu da söylemek mümkündür. Rusya'nın bu başarısında Ortadoğu'daki gelişmeler karşısında izlediği siyaset ve bölgedeki sorunlarla ilgili tutumu etkili olmuştur.

Rusya'nın Arap Baharı sürecinde şekillenen yeni Ortadoğu politikasının ise üç temel hedefi bulunmaktadır: Bölgesel anlamda siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarını savunmak, küresel güçler dengesi çerçevesinde Ortadoğu'daki etkin konumunu muhafaza etmek ve Arap Baharı'nın kendi siyasi bağlamı üzerinde yaratabileceği etkilerin önüne geçmek¹⁷ olarak sıralanabilir.¹⁸

Rusya'nın bölgedeki sorunlara yaklaşımı ise şöyle olmuştur: Rusya, sorunların Birleşmiş Milletler (BM) çatısında çözülmesini istemektedir;¹⁹ Rus yetkililer, uygulanan ve uygulanmak istenilen yaptırımların, sorunların çözümüne yardım etmediği görüşündedirler; Rus yetkililer, İran'ın nükleer programı ile Suriye'deki gelişmeler başta olmak üzere bütün sorunların diplomatik yollarla çözülmesini istemektedirler; Rusya, bölgeye dışarıdan yapılan müdahalelere karşı çıkmakta ve mümkün olduğuncada bunları engellemeye çalışmaktadır; Rusya, belki de saldırıları ve askerî operasyonları engelleyemeyecek, ancak bu tür müdahalelerin BM çatısı altında gerçekleşmesine de izin vermeyecektir; Rusya, neredeyse bölgedeki hemen hemen bütün sorunlarda arabulucu olma girişiminde bulunmaktadır.

Bu politikasıyla Rusya kısa zamanda Ortadoğu ülkelerinin de güvenini kazanmış ve bölgede etkisini artırmıştır. Ayrıca Arap Baharı enerji alanında Rusya'ya alternatif olarak gösterilen Ortadoğu ülkelerinin “güvenilirliğinin” sorgulanmasına neden olmuştur. Ancak Arap Baharı'nın gittikçe genişlemesi ve uzaması, sürecin çözümsüzlüğe gitmesi ve devrimlerin istenilen sonucu vermemesi Moskova'nın desteklediği mevcut iktidarların devrilmesi Rusya'nın Ortadoğu politikasına da zarar vermiştir.²⁰

SSCB zamanında olduğu gibi Rusya'nın bölgedeki rejimleri destekleyerek, Ortadoğu ülkelerine silah satarak, bazı ülkelerin daha SSCB zamanından kalan borçlarını silecek ve özellikle enerji alanında olmak üzere önemli ekonomi projeleri hayata geçirerek, XXI. yüzyılın başında tekrar bölgede önemli güç hâline gelmişti. Ancak Rusya büyük ekonomik yatırımları olan Libya'da etkinliğini kaybetmesiyle oldukça ekonomik zarara

¹⁶ Vladimir Putin, “Russia and the Changing World”, **Moskovskie Novosti**, 27 February, www.valdaiclub.com/politics/339300.html, Erişim Tarihi 13.09.2014.

¹⁷ Emre Erşen, “Rusya'nın Arap Baharı Politikası”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 6 Sayı: 61, Mart-Nisan 2014, s.79

¹⁸ İlyas Kemaloğlu, **Rusya'nın Arap Baharı Politikası**, ORSAM RaporNo:125, Black Sea International Rapor No:23, Temmuz, Ankara 2012, s.14.

¹⁹ Rusya'nın Sesi Radyosu, “Rusya ve Çin BM prensiplerini savunuyor”, 15.08.2012, www.turkish.ruvr.ru/2012_08_15/rusya-çin-BM, Erişim Tarihi 28.08.2012.

²⁰ Roland Dannreuter, (2011) “Russia and the Arab Revolutions”, **Russian Analyst Digest** (98), www.css.ethz.ch/publications/pdfs/RAD-98.pdf, 2011(5.09.2014).

uğramıştır. Libya örneğinin yeniden yaşanmaması için Suriye’deki konumunu korumaya çalışmış; diğer yandan Mısır’la ilişkilerini geliştirme çabasına girmiştir.²¹

Rusya’nın “Arap Baharına” yaklaşımı “karışık” ve tutarsız olmuştur. En başta Rusya’nın Ortadoğu’da yaşanan gelişmelere hazırlıksız yakalandığı bir gerçektir. Bunun göstergelerinden biri de Rusya’nın Tunus, Libya ve Mısır’daki olaylar karşısında adeta sessiz kalması ve “bekle ve gör” siyaseti izlemesidir. Moskova’nın bu siyaseti izlemesinin nedeni bu gelişmelerin çok hızlı bir şekilde yayılmasına hazırlıksız yakalanması ve buna bağlı olarak üst düzey Rus yetkililerinin Rusya’nın izlemesi gerektiği siyaset ile ilgili ortak bir görüşe sahip olmamalarıdır.²² Libya ile ilgili Dmitriy Medvedev ile Vladimir Putin arasında yaşanan fikir ayrılığı, bunun önemli göstergelerinden biri olmuştur.²³ Magen’e göre, bölgedeki otoriter yönetimlerin Rusya için açık bir tehdit oluşturmaması, kökten dinci İslamcı unsurlar üzerindeki denetimleri, iyi ticari ortaklıklarının bulunması gibi sebepler yüzünden “Arap Baharı” sırasında Rusya düşük profilli bir dış politika izlemiştir.²⁴

Bu süreçlerde Rus yetkililer yine birkaç kez birçok ülkede arabulucu rolünü üstlenmiş ve tarafları Moskova’da bir araya getirmeye gayret etmişlerdir.²⁵ Rus yetkililerinin önem verdiği temel husus, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi ve dış müdahalenin mümkün olduğu kadar engellenmesidir. Böylece Rusya bir taraftan ABD’nin bölgeye girerek yerleşmesini engellemeye, diğer taraftan da arabuluculuk yaparak kendi etkisini arttırmaya çalışmaktadır. Ancak izlenen bu siyasetin bugüne kadar önemli bir sonuç vermediğini, hatta Moskova’yı bir takım zararlara uğrattığını söyleyebiliriz. Bunun en önemli nedeni ise Moskova’nın böyle bir siyaset izlerken mevcut rejimleri fazlasıyla desteklemeye devam etmesidir.

Arap ülkelerinde yaşanan bu ayaklanmaların demokratikleşme amacıyla ve bölgenin iç dinamikleri sonucu ortaya çıktığı konusunda duyulan bu şüphe, ayaklanmaların arkasındaki güçlerin Rusya’yı da hedef alabileceği yönünde bir endişeye neden olmuştur.²⁶ Bu endişe en üst düzey resmi görevliler tarafından dile getirilmiştir. Nitekim Arap ülkelerinde bugün yaşanan siyasi gelişmelerin Rusya’nın iç siyasetinde etkilerinin olacağını belirten dönemin Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Arap Dünyasında yaşanan senaryonun daha önce Rusya için de planlandığını, geçmişteki senaryonun bugün Rusya’da yeniden hayata geçirilmek istendiğini, ancak bunun başarılı olamayacağını iddia etmiştir.²⁷

²¹ Ehtiram Aşırılı, “Değişen Perspektifte Rusya-Mısır İlişkileri”, <http://akademikperspektif.com/2015/02/26/degisen-perspektifte-rusya-misir-iliskileri/>, Erişim tarihi: 01.05.2015

²² Joe Lauria, “In Surprise Move, Russia Submits Syria Resolution”, **The Wall Street Journal**, 16 December 2011.

²³ Robert Bridge, “No Middle East-Style Scenario for Russia Medvedev”, February 22, <http://rt.com/politics/middle-east-russia-medvedev/>, erişim tarihi 10-08.2013.

²⁴ ZviMagen, “Russia in the New Middle East”, **INSS Insight**, 2011, s.252.

²⁵ Alexander Aksenenok, “Rossiya – mediatormezhdu Siriei i Zapadom” (Russia, a mediator between Syria and the West.) Electronic resource: <http://ria.ru/interview/20120208/560351348.html>.

²⁶ Muharrem Erenler, “Russia’s Arab Spring Policy”, *Bilge Strateji*, IV, (6), 2012, s.169..

²⁷ Telatar, **a.g.m.**, s.178.

4 Mart 2012’de gerçekleşen seçim sonrasında yeniden Rusya Devlet Başkanı olarak seçilmesinden kısa bir süre önce Putin 27 Şubat 2012’de *Moskovskiy Novosti*’te yayınlanan “Rusya ve Değişen Dünya” başlıklı makalesinde yeni dönemde Rus dış politikasının gidişatı ile ilgili ipuçları vermiştir.²⁸ Makalede Putin, Arap Baharı sürecinden, Afganistan sorunu, İran ve Kuzey Kore konularına kadar pek çok konuyu ele almıştır. Özellikle Suriye Krizi bağlamında Putin kimsenin Libya senaryolarını yeniden görmek istemediğini ifade ederek Rusya’nın Suriye konusunda politikasının değişmeyeceğini de göstermiştir.²⁹ Arap Baharı ile birlikte bölgede yaşanan gelişmeler, İran ve Rusya’nın özellikle ABD ve Batı politikalarına karşı ortak çıkarlar çerçevesinde benzer politikalar izlemelerine neden olmuştur. Özellikle İran’ın kendi yaşam alanı olarak gördüğü Suriye’de rejimin devamına yönelik politikası Rusya tarafından desteklenmiştir.³⁰

Suriye-Rusya İlişkileri

Rusya’nın bölgede çok yönlü işbirliği geliştirdiği bir diğer Ortadoğu ülkesi Suriye’dir. Suriye’nin Rusya açısından arz ettiği önem çok büyüktür. Suriye, Rusya’nın Ortadoğu’ya açılan penceresi konumundadır. Enerji, askerî, ticarî münasebetlerin yanı sıra Suriye’deki Tartus şehri, Ruslar tarafından bir ikmal ve bakım üssü olarak kullanılmaktadır. Bu niteliği ile Tartus limanı Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya’nın Sovyet ardılı olmayan bir devlette kurduğu ilk askeri üs olmuştur.³¹ Rusya kendi iç sorunlarından kaynaklanan jeopolitik kaygılar nedeniyle Orta Doğu bölgesindeki sorunlara angaje olmaktadır. Bölgedeki aşırı gruplara karşı uluslararası işbirliğini açıkça talep etmektedir. Diğer taraftan Rusya, Orta Doğu’daki Ortodoks Hristiyanların (Pravoslavie)hamisi olma rolünü de üstlenmektedir. Rusya, bugün güvenlik kriterleri açısından da Suriye’de en etkin ülkedir.

Moskova, birçok kez Suriye’yi BM’nin yaptırımlarından kurtarmıştır. 31 Ekim 2005 tarihinde yapılan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısında 14 Şubat 2005’de Refik el-Hariri suikastı dolayısıyla suçlanan Suriye’yi ekonomik yaptırımlardan kurtaran yine Rusya olmuştur. O tarihten sonra Suriye gerek BM bünyesinde gerekse de genel olarak uluslararası arenada Suriye’nin koruyucusu hâline gelmiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri de Suriye ile geliştirdiği işbirliğidir. Son dönemde iki ülke arasında ticarî münasebetler hızla gelişmektedir. 2005-2010 yılları arasında Moskova, Suriye’ye 2, 5-3 milyar dolar değerinde silah ihraç etmiştir. Ayrıca Suriye, 2005 yılından itibaren Rusya’ya olan 1, 5 milyar dolar civarındaki borcunu ödemeye başlamıştır. Rusya ise, Suriye’ye İsrail’i vurabilecek orta menzilli “İgla” tipi modern füze satışı anlaşması yaptı. 2006 yazın-

²⁸ Suna Merve Özel, “Çar Putin ile Üçüncü Dönem”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2012/09/05/6729/car-putin-ile-ucuncu-donem>, Erişim Tarihi: 10.04.2015

²⁹ Vladimir Putin, on foreign policy: Russia and the changing World, <http://valdaicclub.com/politics/39300.html>, Erişim tarihi: 05.05.2015

³⁰ Abdulcelil El Merhun, “Suriye - Rusya İlişkilerinin Hikayesi”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriye-rusya-iliskilerinin-hikayesi-0>, erişim tarihi: 09.02.2014

³¹ “Rossiyskaya Baza v Sirii”, **Kommersant**, 07.08.2007. <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?doc-sid=793507>, erişim tarihi: 09.05.2015.

da ise Rusya'nın Suriye'de askeri deniz üssü kurmayı planladığı haberleri çıktı. Rusya'da yayınlanan *Komersant* Gazetesinin Rus Savunma Bakanlığı'ndan adını açıklamadığı bir kaynağa dayanarak yaptığı haberde, Sivastopol'da bulunan donanmanın Suriye'nin Tartus ve Lazkiye limanlarına inşa edilecek askeri üslere taşınacağını duyurdu.³²

Taraflar arasında Rus silahlarının ihracatını öngören son anlaşma 2007 yılında imzalanmıştı. Bu anlaşmanın değerinin de en az 300 milyon dolar civarında olduğu belirtilmişti. Rusya'nın *Interfax* haber ajansına bu konuda bilgi veren askeri bir kaynak, bugüne kadar savaş gemilerine karşı kullanılan Yakhont adlı seston hızlı kruvazör füzelerinin (72 adet) Suriye'ye sevk edildiğini bildirmektedir.³³ Bu füzeler gezici kıyı askerî sistem bünyesinde yer almaktadırlar ki bunun içerisinde çeşitli radar ve diğer teknolojiler de bulunmaktadır. Bu füzelerin Suriye kıyılarını deniz tarafından yapılacak muhtemel saldırılardan koruması beklenilmektedir.³⁴

Arap Baharının son halkası olarak Suriye'de 2011 yılının Mart ayında Ortadoğu'da yaşanan dalgalanmalardan etkilenecek sokağa dökülen halk gösteriler düzenledi.³⁵ Halkın reform istemesi ve onlarca kişinin ölümü sonucunda Muhammed Naci el-Otari'nin başbakanlık görevinde olduğu hükümet 29 Mart 2011 tarihinde istifa etti. Muhammed Naci el-Otari, hükümet kurulana kadar Beşar Esad tarafından geçici olarak Başbakan olarak atandı. Aynı gün başkent Şam başta olmak üzere pek çok şehirde on binlerce kişi hükümet yanlısı gösteriler düzenledi. Bu şekilde başlayan olaylar zinciri bugün çok sayıda insanın ölümüne ve göç etmesine neden olan Suriye krizinin uluslararası kamuoyunda da yankı bulmasına neden olmuştur.³⁶ Rusya, Suriye meselesinde Suriye Esad Hükümeti yandaşlığı tavrını sürdürerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisine de güvenerek arkasına Çin ve İran'ı da almıştır. Uçak krizi bahanesiyle de Türkiye'yi suçlayarak Suriye'deki mevcut iktidar yanlısı yerel gruplara destek vermektedir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov "Tarihin Doğru Tarafında" başlıklı makalesinde Rusya'nın yaklaşımını, "Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki değişimlerin uzun vadede, huzurlu ve evrimci bir biçimde yaşanması" gerektiği şeklinde değerlendirmektedir. Adı geçen yazısında NATO'nun Libya'da BM kararlarını ağır bir biçimde ihlal ettiğine işaret eden Lavrov, "Libya'da yaşananların Suriye'de sahnelenmesine razı" olmayacaklarını belirtmiştir.³⁷ Rusya Arap Baharı sonrası Libya'da yaşanan gelişmelerden çok acı dersler çıkarmıştır. Libya'da yerel yönetimin destekçisi konumundaki Rusya, Kaddafi'nin devrilmesi ile maddi olarak zarara uğramıştır. Libya'dan sonra Rusya, Suriye'deki ko-

³² Halit Mammadov, **Rus Dış Politikasında Stratejik-Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini, Rapor**, Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2014, s.56.

³³ <http://www.timeturk.com/tr/2011/12/03/ortadogu-da-silahlanma-yarisi.html>, Erişim Tarihi:03.12.2011.

³⁴ Kemaloğlu, a.g.e., s.16.

³⁵ Irina Zvyagelskaya, **Beyond the Arap Spring Russia's Security Interests in theMiddle East**, İfri Programme Moyen-Orient/Maghreb , Haziran 2012, s.9.

³⁶ Jim Hoagland, "Syria's Civil War Is Bigger Than Syria It self", **The Washington Post**, 15.12.2011.

³⁷ Sergei Lavrov, "On the Right Side of the History", **Huff post Impact**, www.huffingtonpost.co.uk/sergei-lavrov/russia-syria-on-the-rightside-of-history, 2012, Erişim Tarihi: 16.07.2012.

numunu da yitirmek ve bir kez daha bölgedeki milyar dolarlar değerindeki yeni projeleri kaybetmek istememektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK)Libya örneğinde olduğu gibi veto yetkisini kullanmamanın verdiği pişmanlığı tekrar yaşamak istememektedir. Bu yüzden de bölgede aktif rol oynamaktadır. Rusya, dış politika potansiyelinin değişmez unsuru olan BMGK daimi üyeliği konumunu dış politikasında etkin bir biçimde kullanmayı sürdürmektedir. BMGK daimi üyeliği, Rusya'ya kendi ulusal çıkarlarına uygun bir biçimde uluslararası çevreyi dizayn etme; çıkarlarına uygun olmayan herhangi bir kararı veto ederek diğer GK üyelerini kendisi ile işbirliği yapmaya zorlama ve küresel güç statüsünü uygulama gibi avantajlar sağlamaktadır.³⁸ Rusya ve Çin son olarak ABD'nin desteklediği 19 Temmuz 2012 tarihli BMGK kararını, Suriye'ye müdahaleye yol açacağı gerekçesiyle üçüncü kez veto etmişlerdir.³⁹

Moskova için Suriye sorunun barışçıl yollardan çözülmesinde uluslararası meşruiyeti olan dokümanlar Annan Planı, Cenevre Bildirisi ve BMGK kararıdır. Bu çerçevenin dışına çıkılarak geliştirilecek herhangi bir çözüm Rusya tarafından BM'nin bertaraf edilmesi olarak algılanmaktadır. 31 Ekim 2015 tarihinde 224 sivilin yaşamını yitirdiği Rus yolcu uçağının Mısır'da düşürülmesi ve olayın önceden Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)⁴⁰ olarak anılan güncel olarak ise DEAŞ (Devlet'ül Irak ve's Şam) olarak adlandırılan terör örgütü tarafından üstlenilmesi ile Rusya'nın Suriye sorununun çözümüne yönelik yürüttüğü diplomasi anlayışı pasif olmaktan çıkmış ve Rusya aktif diplomasiye geçmiştir. Moskova Suriye'de bulunan DEAŞ hedeflerine karşı yoğun hava bombardımanları ile saldırıya geçmiştir. Moskova'nın Suriye politikasındaki bu radikal taktiksel değişim, farklı ve çoğunlukla çatışan çıkarlara sahip olan Suriye savaşının doğrudan taraflarını ve bölgedeki illegal terör örgütlerini etkilediği gibi özellikle Türkiye gibi bölge aktörlerinin ve ABD, NATO başta olmak üzere bölge dışı küresel aktörlerin izleyecekleri politikaları tekrar gözden geçirmelerini sağlamıştır.⁴¹ Dış çevre faktörlerine bağlı olarak Rusya'nın Suriye politikasındaki değişim, ABD başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Suriye savaşına etkin bir çözüm üretmede isteksiz davranmaları; Rusya'nın Batı bloğu içindeki uyuşmazlık ve farklılıklardan yararlanması; BM başta olmak üzere uluslararası örgütler düzeyinde çözüm girişimlerinin etkisiz olması gibi nedenlere dayalı olarak analiz edilebilir. Sayıları dört milyona ulaşan Suriye savaşının kurbanı sivillerin Avrupa'ya kitlesel göçü ile ölüm denizine dönüşen Akdeniz'in sularının ısınması Suriye sorununa ilişkin diplomatik alandaki çabaların artmasına yol açmıştır. DEAŞ terör eylemlerinin Ortadoğu bölgesindeki çapının genişlemesiyle yakın komşu Ortadoğu ülkelerinden (Tür-

³⁸ Mark N. Katzand Va Fairfax, "Russia and the Arab Spring", **Russian Analytical Digest** (98), 2011, s.5.

³⁹ Network Voltaire, "Russia, China veto UN resolution on Syria for third time", www.voltairenet.org/Russia-China-veto-UN-resolution-on, Erişim Tarihi: 22.07.2012.

⁴⁰ Petrol kaynaklarına yakınlığı nedeniyle dünyanın en zengin yasa dışı silahlı örgütleri arasında sayılmaktadır. Suriye İnsan Hakları Gözleme örgütünün raporuna göre Ağustos 2014'te örgütün Suriye'deki savaşçı sayısının 50.000, Irak'ta ise 30.000 olduğu bildirildi. CIA ise Eylül 2014'te örgütün Suriye ve Irak'ta toplam 20.000 ile 31.500 arasında savaşçıya sahip olduğunu açıkladı. Bkz. İŞİD'in militan sayısı açıklandı", **TRT Haber**, 12 Eylül 2014. Erişim tarihi: 15 Ağustos 2015.

⁴¹ Neziha Musaoğlu, "Krizin İlk İki Yılında Suriye Krizinin Çözümü / Çözumsuzluğünde Rusya, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 12, Sayı 48, 2015, s.23.

kiye, Lübnan) Akdeniz'e (Tunus, Mısır (Sina'da Rusya'ya karşı düzenlenen saldırı) ve oradan da Avrupa'nın içine kadar (Fransa'ya) genişlemesi sonucunda küresel bir boyut kazanması ve 13 Kasım 2015 tarihli "İkinci 11 Eylül" vakası olarak nitelendirilebilecek olan Paris terör saldırıları ile ABD, Rusya, Fransa ve Büyük Britanya arasında terör örgütü olarak kabul edilen DEAŞ karşıtı uluslararası bir koalisyon oluşturma süreci ivme kazanmıştır. Aralarındaki bazı yaklaşım farklılıklarına karşın Batı'nın küresel güçleri ile Rusya'yı geniş bir uluslararası terörle mücadele koalisyonunda buluşturan unsur DEAŞ ve benzer terör örgütlerin Irak ve Suriye'de yıkıcı faaliyetleri olmuştur.⁴²

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Sorunlar

Uluslararası ilişkiler bağlamında büyük bir öneme sahip olan Türkiye-Rusya arasındaki ilişkiler tarih boyunca sıkı ilişkiler içerisinde bulundukları diğer Avrasya devletlerinin de kaderini etkilemiştir. Bulundukları coğrafi konumları ve bölge ile tarihi, etnik, kültürel bağları her iki ülkeyi de barış ortamının oluşturulması, barışın korunması, dengeli işbirliğinin kurulması açılarından önemli kılmaktadır.⁴³

İki ülke arasında ortaya çıkan, enerji, terör, etnik çeşitlilik ve diğer konulardaki sorunların diyalog yoluyla çözülmesi olanakları mevcuttur.⁴⁴ Bu sorunlar çözülür ve işbirliği en üst düzeyde gerçekleştirilirse, her iki ülke başta olmak üzere bölgenin tüm ülkeleri bundan yararlı çıkacaktır.⁴⁵

Her ne kadar Türkiye ile Rusya arasındaki stratejik ilişkiler "Suriye meselesi", "uçak krizi", "Türkiye- Suriye sınırına NATO tarafından yerleştirilen Patriot füzeleri", "Ukrayna krizi", "Rusya'nın Kırım'ı ilhakı", "Rusya'nın 1915 Ermeni meselesini 'soykırım' olarak nitelendirmesi" gibi bölgesel ve küresel nitelikli anlaşmazlıklarla devam etmesine rağmen, iki ülkenin rekabet alanlarından ziyade "kazan-kazan" anlayışı çerçevesinde işbirliğini sürdürdüklerini pek çok örnek olay üzerinden görmek mümkündür.

Türkiye ile Rusya arasında sürdürülen bütün bu stratejik ilişkiler elbette ki, AB'nin dikkatinden kaçmamış ve de Rusya-Türkiye-AB arasındaki ilişkiler ağı özellikle son zamanlarda çokça tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁶ Diğer bir tarafta AB açısından Rusya'ya bakıldığında Rusya AB için bir "enerji partneri" olarak görülmektedir.⁴⁷ Ekonomi bakı-

⁴² Musaoğlu, a.g.m., s.24.

⁴³ Duygu Sezer & Vitaly Naumkin, "Turkey and Russia: Regional Rivals", **Policywatch**, 268, The Washington Institute for Near East Policy, 30 Eylül 1997, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkey-and-russia-regional-rivals>.

⁴⁴ Giray Saynur Derman, "Enerji Nakil Hatları ve Türkiye-Rusya İlişkileri", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 7, Şubat 2006, s.28.

⁴⁵ Giray Saynur Derman, "Black Sea Regional Policies of Russia and the United States after September 11", in **Blue Black Sea: New Dimensions of History, Security, Politics, Strategy, Energy and Economy**, Edited by Giray Saynur Derman, Cambridge Scholars Publishing, 2013, s.247.

⁴⁶ Dimitar Bechev, "Putin's Visit Rekindles the Russia-Turkey Affair", 4 Aralık 2012, (<http://glo-balpublicsquare.blogs.cnn.com/2012/12/04/putins-visit-rekindles-the-russia-turkey-affair/>).

⁴⁷ Giray Saynur Derman, "İç Etkenler ve Enerji Diplomasisi Bağlamında Rusya-Avrupa Birliği İlişkileri", Ali Ayata ve Murat Ercan (editör), **Avrupa Birliği ve Türkiye İle İlişkileri (İlişkilerin**

mından AB için bu iki ülke stratejik konuma sahip olmalarına rağmen siyasi bakımdan AB tarafından gerekli değeri görememektedir.⁴⁸

2014'ün ilk 10 ayında toplam 90 milyar avroyu bulan AB ülkeleri ile Rusya arasındaki ticaretin hacmi, ciddi bir düzeyde seyretmektedir. Almanya, Rus doğalgazının en büyük alıcısı olmayı sürdürmektedir. AB ülkeleri mevcut siyasi krizin sona ermesini istemektedir; zira Rusya'ya yönelik yaptırımlar AB ekonomisine en az Rusya ekonomisine olduğu kadar zarar vermektedir. Türk-Rus ilişkilerinde hem fırsatlar hem de sınırlar vardır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2010 yılında 26,2 milyar dolar düzeyinden 2015 sonunda yüzde 17,3 artışla 31,2 milyar dolara yükseldi. Türkiye'nin 2015 yılında 157,6 milyar dolar tutarındaki toplam ihracatının 5,9 milyar dolarlık (yüzde 3,8) kısmı ve 2015 Ocak-Eylül dönemindeki 107,3 milyar dolarlık toplam ihracatın da 2,7 milyar dolarlık (yüzde 2,5) bölümü Rusya'ya yapıldı. Türkiye ile Rusya arasındaki 2015 yılının ithalatı 1 milyar 638 milyon dolardır.⁴⁹

Resmi tam olarak çizebilmek için iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri dört ana başlık altında toplayabiliriz: 1. Ticaret ve yatırım 2. Enerji 3. Turizm 4. Yeni Projeler

Özellikle enerji, iki ülke arasındaki ilişkilerin en önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir ve stratejik düzeydedir. Enerji alanında yapılan anlaşmalar Türkiye Rusya ilişkilerinde Rusya'ya olan bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Rusya Federasyonu ile enerji alanında kapsamlı bir işbirliği gerçekleştirilmektedir.⁵⁰ Türkiye'nin ilk nükleer güç santrali olacak Akkuyu Nükleer Güç Santrali projesi gibi pek çok projede ikili ilişkilerle damga vurmuştur.

24 Kasım 2015 tarihinde iki ülke ilişkilerini sekteye uğratabilecek krize neden olacak bir olay meydana geldi. Uyarılara rağmen iki savaş uçağı Türk hava sahasına girdi. Sınır ihlali yapan bu uçaklardan biri tekrar Suriye hava sahasına geri döndü. Diğer sınırlarımız içinde vurularak düşürüldü. Olayın ardından bu uçağın Rusya'ya ait olduğu anlaşıldı. Rus savaş uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesine Rusya'nın tepkisi oldukça sert oldu. Gürcistan'a girip ülkenin iki bölgesini koparan, Kırım'ı işgal eden, Doğu Ukrayna'yı kendi etki alanında tutan, Suriye'ye Esad'ı desteklemek için savaş uçaklarını yollayan güçlü bir liderin bu olaya tepkisiz kalması beklenemezdi.

Türkiye, başından bu yana egemenlik haklarının ihlaline müsamaha gösterilmeyeceğini söyledi.⁵¹ Oysa 15 Kasım 2015 Antalya'da yapılan G-20 toplantısında, 2014 yılında

Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Kültürel Çerçevesi), Nobel yay. Ankara 2012, s.238; ayrıca bkz. Giray Saynur Derman, "Avrupa Birliği'nin Güvenlik Politikasında Türkiye'nin Rolü", Editör Murat Ercan, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Nobel Yayınevi, 2011.

⁴⁸ L. A. Karabeshkin, ve D. R. Spechler, "EU and NATO Enlargement: Russia's Expectations, Responses and Options for the Future", **European Security**, 16 (3), 2007, ss.307-328.

⁴⁹ "Statistika Pastavok", Gazprom Export, <http://www.gazpromexport.ru/statistics/>;; http://epdk.gov.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Dpd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2015_YML4K810nps7.pdf. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18579>

⁵⁰ Giray Saynur Derman, "Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine", **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil (der.), Ankara, Nobel Yayını, 2010, ss.713.

⁵¹ Putin "Bizi sırtımızdan bıcakladılar" diyerek tekrar Türkiye'yi işaret etti. Hemen bütün Rus bası-

da Karadeniz’de yaklaşık 15 dakika Türk hava sahası ihlali yapan Rus uçakları ile ilgili Rus lider Putin’le görüşülmüş ve bir daha olmayacağı konusunda teyit alınmıştı. Aynı toplantıda Putin, “Bazı üyeler DEAŞ’a destek veriyorlar” diye, Türkiye’ye ultimatom vermişti. 2014’ten beri gerek Kırım, gerek Suriye konusunda iki ülke arasında zaten bir diplomatik gerginlik vardı.

Uçak krizinden kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Lavrov Türkiye’ye yapacağı ziyareti iptal ettiğini bildirdi. Rusya Federasyonun iki meclisi, Devlet Duma’sı ve Federal Meclis, Türkiye’ye uçak seferlerinin iptal edilmesini talep etti. Rus *Interfax* ajansında yer alan haberlere göre Rusya Başbakanı Medvedev, Türkiye ile Rusya arasındaki önemli ortak projelerin iptal edilebileceğini söyledi. *RIA Novosti* Ajansı’nın haberine göre, Rusya Genelkurmay Başkanlığı Sözcüsü Korgeneral SergeiRudskoi, “Rusya’nın Karadeniz filosunun amiral gemisi ve Rus donanmasının en büyük hava savunma amaçlı iki savaş gemisinden biri olan Moskova, Türkiye-Suriye karasularının birleştiği noktada konuşlandırılacak” dedi. Moskova kruvazörü S-300 uçaksavar füzeleriyle donatılmıştır. Rus Genelkurmayı ayrıca Türkiye ile tüm askeri iletişimin kesilmesine karar verdi. Bütün bu yaşananlar ve Rusya tarafının sert çıkışları iki ülke arasındaki stratejik ortaklık konusunun da gündemden kalkacağına işaretini vermişti. Rusya krizin ardından Suriye’ye S400 füzelerini konuşlandırdı ve bu füzeler bölgede uçan Türk ve müttefik hava araçlarına⁵² doğrudan bir tehdit olacak nitelikteydi.⁵³

nı “Putin, uçağın düşürülmesini terörün yordakçılarının arkadan bıçaklaması olarak değerlendirdi” şeklinde manşetler atıldılar. Stratejik Komünikasyonlar Merkezi Başkan Yardımcısı, (Prime ajansı) Dmitri Abzalov’un Türkiye’yi aleni suçlayıcı şu yorumu dikkat çekicidir: “Rusya uçağının düşürülmesinin önceden planlandığını düşünüyorum. Birincisi, Ankara, İslamcıların yenilgiye uğraması halinde kaçınılmaz olan, Suriye Kürtlerinin güçlenmesinden korkuyor. Çünkü bu durum “büyük Kürdistan” fikrini daha gerçekçi kılacak. İkincisi, Suriye-Türkiye sınırından yapılan kaçakçılık trafiği Türkiye’ye ciddi gelir getiriyor.”

⁵² S-400, hava soluyan hedeflere karşı yaklaşık 350 km menzile sahip bir füze.

⁵³ Mesut Hakkı Çaşın ve Giray Saynur Derman, **Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Pençeresinden Yeni Ufuklar**, SRT yay. 2016, s.466.

Rus savaş uçağının düşürülmesi hadisesinin askeri boyutu, Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Türkiye "Rus uçağının Türk hava sahasına girdiği için, "angajman kuralları" uyarınca vurulduğunu belirterek", olaya ilişkin radar kayıtlarını da yayınladı. Moskova ise Rus uçağının böyle bir ihlalde bulunmadığını ve Suriye hava sahası içinde düşürüldüğünü öne sürmekteydi. İki ülkenin siyasal ve ekonomik çıkarları, zaman zaman aralarında çıkan anlaşmazlıklarının üstünde sayılmıştı. Uçak krizine kadar Suriye konusundaki uyuşmazlığa rağmen Ankara ve Moskova, dostluk ve işbirliğini sürdürmüştü. Ancak, Rus uçağının düşürülmesinden önce, Türk hava sahası Rus hava kuvvetleri uçakları tarafından taciz edilmiştir. Gelişmeler üzerine, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rus jetlerinin Türk hava sahasını ihlaline ilişkin ilk değerlendirmesinde, "*Bunu kabullenmek Türkiye'ye yakışmaz*" demiştir. "*Buna sabretmemiz mümkün değil*" diyen Erdoğan, Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğunun da altını çizmiştir: "*Nitekim dün ve evvelki günler ne yazık ki arzu etmediğimiz adımlar atılma durumundadır. Ve bunu kabullenmek özellikle Türkiye'ye yakışmayacağı gibi, NATO'nun da kendi prensiplerinin tamamen dışındadır. Dolayısıyla buna karşı NATO tavrını almıştır ve bundan sonra da alacağına kesinlikle inanıyorum. Çünkü Türkiye'ye yapılan saldırı NATO'ya yapılmış bir saldırdır.*" açıklaması ile sanki gelecekteki krizin ilişkilerde olası bir yıkımın işaretleri verilmiştir.⁵⁴

Rusya Suriye'de DEAŞ karşıtı operasyonlarını Türkmenler ve Türkiye sınırı üstüne tevcih etmiş, sınırı pek çok kez ihlal etmiştir. Rus uçakları, söz konusu ihlallerinde Türk uçaklarının ikazlarına gerekli hassasiyeti göstermekten kaçınmıştır. Aslında, iki uçaktan bir tanesi ikaza uyarken, ikinci uçağın ihlal etmekte ısrarı üzerine, Türk Hava sahası ve egemenliğini korumak amacı ile açılan ateş sonrasında Rus uçağı düşürülmüştür. Suriye ile sınır bölgesinde SU-24 Rus uçağının düşürülmesi olayı Türkiye ile Rusya arasında, nasıl gelişeceği henüz belli olmayan ciddi bir krize yol açmıştır. Türk Genel Kurmay Başkanlığı düşürülen uçağın, 5 dakikada 10 kez Türk hava sahasını ihlal ettiği uyarısından sonra vurulduğunu açıkladı.⁵⁵

Tarafların bir hava muharebesine girme senaryosunun gerçekleşmesi, gerginliğin tırmanarak krizin kontrolden çıkmasına sebep olması kaçınılmazdır.⁵⁶ Bu nedenle böyle bir senaryonun gerçekleşmesini önleyecek güven artırıcı bir mekanizmanın kurulmasının gerekli olduğu varsayılmaktadır. Türkiye ile Rusya'nın atması gereken ilk adım, 'angajman kuralları' ve 'hava sahası ihlalleri' konusunu masaya yatırmak ve yeni kazaları önleyecek bir anlaşmaya diyalog yolu ile varmaktır.⁵⁷

Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in en yakınındaki danışmanlardan olan ve "Putin'in Vekilleri" adlı gruba mensup olan Sergey Markov, Türkiye ile Rusya arasında patlak veren uçak krizi sonrasında gerginleşen iki ülke ilişkilerini, Rusya açısından değerlendirdi. Markov, Kremlin'in aşağıdaki üç şartını belirterek: 1- Uçağın Suriye hava saha-

⁵⁴ Erdoğan: "Rusya bizi kaybeder...", Moskova: "Gelin görüşelim...", **Rus Haber**, 6 Ekim 2015, <http://www.turkrus.com/112594-rusya-bizi-kaybeder-xh.aspx>.

⁵⁵ Sami Kohen, "Rusya ile Uçak Krizinin Sonuçları", **Milliyet Gazetesi**, 25.11.2015.

⁵⁶ Mesut Hakkı Caşın ve Giray Saynur Derman, **Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar**, SRT yay. 2016, s.468.

⁵⁷ Sami Kohen, "Rusya İle En Kötü Senaryo", **Milliyet Gazetesi**, 27 Kasım 2015.

sında düşürüldüğünün kabul edilmesi. Nitekim uçağın pilotları uçak hemen vurulduktan sonra paraşütle atladılar ve Suriye topraklarına iniş yaptılar. Bu bile uçağın Suriye’deyken düşürüldüğünü ispatlamaya yeter. 2- Türkiye’nin bu olaydan ötürü özür dilemesi. 3- Sorumluların cezalandırılması. Bu üç maddenin kabulünün tansiyonu düşüreceğini vurguladı.

Markov, “Peki, diyelim ki Türkiye Rusya’nın bu üç isteğini yerine getirdi. Bu maddeler gerçekleşirse, Türk-Rus ilişkilerinde eskiye dönüş gerçekleşir mi?” sorusuna ise şöyle yanıt verdi: *“Hayır. Bu üç madde, sadece Rusya ile Türkiye arasında ekonomik ve diplomatik savaşın başlamaması için gerekli olan hususlar. Bunlar sağlanırsa, ekonomik ve diplomatik savaştan kaçınılmış olur. Diğer taraftan, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler bir daha asla eski haline dönemez. Bu olayın Türkiye-Rusya ilişkilerini bozma potansiyeli mevcuttur. İki ülke arasındaki bu gerginliğin, ekonomi, siyasi ve askeri alanlarda ne gibi sonuçlar doğuracağı hala tartışılmaktadır. Rusya’nın Türkiye’ye yanıtının doğrudan değil, asimetrik olacağı yönündedir.”*

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Dış Politika Direktörü Ufuk Ulutaş’a göre, Rusya Türkiye’yi de ilgilendiren alanlarda ‘asimetrik tutum’ içine girebilir. Rusya terör örgütü PKK ile bir ilişkiye girmek ya da PKK’nın Suriye uzantısı PYD⁵⁸ ile olan ilişkiyi daha da güçlendirmek gibi bir takım asimetrik güvenlik riskleri oluşturabilir.⁵⁹

Rusya Suriye’de Esad’ı koruma adına Türkmenleri, Türkiye sınırında sivil yerleşimleri, Türkiye’den çıkan konvoyları vurmaktadır. Rusya ayrıca Türk ekonomisini krize sokmak istemektedir. Rusya, Türkiye’nin enerji tedariklerini baskılamakta, yüksek fiyatlandırma ile mevcut düzeni henüz bozmak istemese de bu hususta tehdit unsuru olmaktadır. Rusya halen Türkiye’ye ekonomik yaptırım uygulamaktadır.⁶⁰

Rus savaş uçaklarının Suriye’de gerçekleştirdiği hava saldırıları her ne kadar kısmen DEAŞ terör örgütüne karşı düzenlenmiş olarak gözüke de, PYD ve Esad rejiminin muhalif gruplara karşı işlerini kolaylaştırdığı gibi bu saldırılar gerçekte DEAŞ terör örgütünün menfaatine olmuştur. Ruslar, İdlib kırsalında ılımlı muhalif karargâhlarına da saldırarak buralarda DEAŞ’ın olduğunu ileri sürmüştür ki; sonradan bu bölgede terör örgütü elemanlarının olmadığı anlaşılmıştır. Rusya PYD’yi bir terör örgütü olarak tanımazken Türkiye’yi DEAŞ’ı desteklemekle ve Suriye-Türkiye sınırından yapılan kaçakçılık trafiğini yönettiği konusunda ciddi suçlamalarda bulunmuş ve BM’ye şikayet etmiştir.

⁵⁸ Demokratik Birlik Partisi (Suriye), PYD kısaltması ise Kürtçe adı olan “Partiya Yekîtiya Demokrat”’tan gelmektedir. 2003 yılında Kürtler tarafından Suriye’nin kuzeyinde kurulmuş bir siyasi partidir. Günümüzde hala faaliyet göstermektedir. Lideri Salih Müslim’dir. Askeri kolu yaklaşık 65, 000 kişiden oluşan Halk Koruma Birlikleri’dir (YPG). PYD, Suriye İç Savaşı’nın patlak vermesinin ardından, Suriye’de Halep Eyaleti’ndeki Kobani, Afrin ve Cideris kentleri; Haseke Eyaleti’nin Amude, Derik, Efrin beldeleri, El Darbasiye kenti ve Şanlıurfa’nın Ceylanpınar ilçesinin karşında bulunan Resulayn kenti, Tirbesipiye kasabası ve Rakka ilinden Tel Abyad şehrinde siyasi ve askeri kontrolü elinde tutmaktadır.<http://www.hurriyet.com.tr/index/pyd>

⁵⁹ Elçin Poyrazlar, “Rusya’nın Türkiye’ye Yanıtı Ne Olacak?”, BBC Türkiye, 26.11.2015.

⁶⁰ Mesut Hakkı Çaşın ve Giray Saynur Derman, **Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Pençeresinden Yeni Ufuklar**, SRT yay. 2016, s.469..

Rus savaş uçakları daha sonra Halep'in güney kesimlerinde İran, Irak ve Hizbullah milislerinin desteklediği Esad güçlerine hava desteği verdi. Rejim askerleri, bu sayede Eys ve Hadır beldelerinin kontrolünü muhaliflerden almayı başardı. Lazkiye'nin kuzeyinde Bayır bucak Türkmen bölgesini hedef seçen Rus uçakları, burada da aynı yöntemi izleyerek, Esad'a alan hâkimiyeti kazandırdı. Rusların bu hamleleri sadece Esad rejimine değil, terör örgütü PKK'nın Suriye'deki uzantısı PYD'ye de yaradı. Hava saldırıları bu kez Halep'in kuzeyinde Deyr Cemal, Şevağra ve Malikiye beldelerindeki cephe hattına yönelince; PYD, bu sayede bölgede ilerledi. Suriye'de DEAŞ ile mücadele ettiğini açıklayan Rusya, Halep'e bağlı Mari ilçesi ve Soran beldesi yakınlarında, terör örgütünün saldırılarına maruz kalan muhaliflerin cephe hatlarına da hava saldırıları gerçekleştirdi. Rusya'nın bu bombardımanı da terör örgütü DEAŞ'a bu bölgelerde alan hâkimiyeti kazandırdı. Kel Cibrin, Kafra ve İhris'i de bombalayan Rus savaş uçakları, hem insani yardım hattını hedef aldı hem de muhaliflerin Esad rejimi ve DEAŞ karşısındaki ilerleyişini durdurdu.⁶¹

ABD ve Avrupa ülkeleri Türkiye'ye sınır kontrolünü sıkılaştırması talebinde bulundu. Rusya ile ilişkilerin kötüye gitmesiyle NATO'nun desteğini arayan Ankara Batı ile işbirliğine hazır görünmektedir. Askeri birliklerin yüzde 30'u sınır güvenliğinde görevlendirilirken bölgede birçok nokta 24 saat termal kameralarla takip edilmektedir.⁶²

ABD ve Rusya, Suriye'de son günlerde çatışmaların artması üzerine Lazkiye'nin kuzeyi ve Doğu Guta'da çatışmaların durdurulması anlaşmasının güçlendirilmesi konusunda Nisan 2016'da bir uzlaşıya vardı ancak Halep'in şu anda kapsam dışında bulunduğu bildirildi.⁶³

Sonuç

Rusya'nın Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye ve bölge siyasetindeki etkinliğini artırmaya yönelik politikasında önemli başarılar elde ettiğini söylemek mümkündür. Zira bölgede hem İran ve Suriye gibi Amerikan karşıtı ülkeler ile hem Suudi Arabistan, Mısır ve Katar gibi Amerikan yanlısı ülkeler ile hem de ABD'nin rejim değişikliği gerçekleştirdiği Irak ile ve Arap-İsrail çatışmasının esas tarafları olan İsrail ve Filistin ile oldukça iyi ilişkiler geliştirmiştir.

Rusya'nın kendi toprakları içindeki Müslüman nüfusa (başta Çeçenler olmak üzere) yönelik politikası Arap devletlerinden kayda değer bir tepki görmemiştir. Ancak Arap Baharı'nın başlamasıyla Moskova'nın on yıl boyunca elde ettiği bu başarılar ya tehlikeye girmiş ya da bu başarılı gidişatın tersine dönmesi olasılığı ortaya çıkmıştır.⁶⁴ Özellikle

⁶¹ 2 "Rus Bombardımanı DAEŞ, PYD ve Esed'e Yarıyor", AA, <http://aa.com.tr/tr/dunya/rus-bombardimani-daes-pyd-ve-esede-yariyor/488878>, Erişim Tarihi 10 Aralık 2015.

⁶² Mesut Hakkı Caşın ve Giray Saynur Derman, **Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Pençeresinden Yeni Ufuklar**, SRT yay. 2016, s.470.

⁶³ <http://www.milliyet.com.tr/abd-ve-rusya-anlasti-halep-kapsam/dunya/detay/2236682/default.htm>, **30.04.2016**

⁶⁴ Mark N. Katzand Va Fairfax, "Russia and the Arap Spring" **Russian Analytical Digest** (98), 2011, s. 4-6.

de ABD'nin bu süreci tüm olumsuz sonuçlarına rağmen nispeten iyi yöneterek (Suriye ayaklanması dışında) ayaklanmaların kendi çıkarlarına vereceği zararları en aza indirmesi, hatta Libya'da gerçekleştirilen rejim değişikliğinde görüldüğü gibi bazı bakımlardan eskisine göre daha avantajlı konuma geçmesi, Ortadoğu siyasetinde yeniden etkili bir aktör haline gelmek isteyen Rusya açısından olumsuz sonuçlar doğurma potansiyeli taşıyan gelişmelerdir.⁶⁵

25 Ocak 2011 tarihinde Mısır Devlet Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in devrilmesine yol açan bu halk ayaklanmaları bölgedeki dengeleri bir kez daha değiştirmişti. ABD için bölgenin en önemli ülkelerinden biri olan Mısır, İsrail'in varlığı için önemli bir jeo-stratejik öneme sahip olmasının yanı sıra ABD yanlısı Mübarek'in ABD'nin bölgedeki çıkarlarına aykırı davranmayan bir lider olarak gitmesi ABD için endişe verici olarak yorumlanmaktaydı. Mübarek'in Mısır'da iktidara gelişinden bu yana dış politikada izlediği yol Rusya'nın değil de, ABD'nin çıkarlarına hizmet etmiştir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Hüsnü Mübarek iktidarının devrilmesi Rusya için bölgede yeni etkinlik alanı şansı yaratabilirdi. Bu bakımdan Tahrir Meydanı'nda protestolar ve çatışmalar zirveye çıktığı dönemde bile Moskova tarafsızlık politikası izleyerek dengeli bir pozisyon almıştır. Nitekim sınırlı ilişkilere sahip olduğu Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen'deki ayaklanmalar sürecinde daha geri planda kalmayı tercih eden Moskova'nın, olayların Libya ve Suriye gibi çok daha önemli siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilere sahip olduğu ülkelere yayılmasından sonra aktif bir politika izlemeye çalışması da bölgesel çıkarların Rusya'nın Arap Baharı politikası üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir.⁶⁶

Rusya'nın Orta Doğu politikası daha ziyade BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası sistemdeki rolü bağlamında değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Rusya ve Çin çok kutuplu sistem kavramı ışığında söz konusu bölgedeki jeopolitik sürecin içinde yer almaktadırlar. Arap Baharı başladığında Rusya'nın Orta Doğu stratejisi Rus düşünce dünyasındaki farklı açıdan analiz edilmiştir.

Tunus'ta başlayıp Ortadoğu'ya yayılan "Arap Baharı" süreci bölgede köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu sürecin en son ve sancılı halkasını Suriye oluşturmaktadır. Bölge dışı aktörlerin soruna ilişkin kendi aralarındaki çatışmacı yaklaşımları ve Suriye'nin kendine özgü koşulları nedeniyle Kuzey Afrika'da yaşanan "Arap Baharı" Suriye topraklarında uzun süren bir iç savaşa, uluslararası düzeyde ise karmaşık bir uluslararası çatışmaya dönüşmüştür. Uluslararası politika açısından Suriye sorununu karmaşıklaştıran temel faktör, sürece doğrudan/dolaylı müdahil olan bölgesel ve küresel aktörlerin birbirinden farklı ve çatışan çıkar, yaklaşım ve pozisyonları olmuştur.⁶⁷

Eleştirel bakış açısına sahip olanlar Rusya'nın Orta Doğu sorunlarına Soğuk Savaş paradigması çerçevesinde baktığını ifade etmektedirler.

⁶⁵ Mark Katz, "Moscow and the Middle East: Repeat Performance?", 7 October, <http://eng.globalaffairs.ru/number/Moscow-and-the-Middle-EastRepeat-Performance-15690>, 2012, Erişim tarihi: 10.08.2013.

⁶⁶ Emre Erşen, "Rusya'nın Arap Baharı Politikası", https://www.academia.edu/6442804/Rusyan%C4%B1n_Arap_Bahar%C4%B1_Politikas%C4%B1, Erişim tarihi: 05.05.2015

⁶⁷ Musaoğlu, a.g.m.s.1.

Orta Doğu, Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi, küresel aktörlerin çıkarları bakımından uluslararası politikanın nesnesi değil, öznesidir. Bu çerçevede Rusya iletişimsel jeopolitik anlamda bölgede etkin değildir. Diğer yandan daha olumlu yaklaşımda bulunanlara göre Rusya'nın bölgedeki özgün ve bağımsız politikası birçok ülke tarafından memnuniyet ve saygı görmektedir. Bu da Rusya'ya olan sempatiyi artırmaktadır. Rusya'nın Suriye konusundaki yaklaşımı ise salt reel politik perspektif ihtiva etmektedir.⁶⁸

Rusya, Orta Doğu'da oluşacak güç boşluğunun var olan radikal dini örgütlenmelere elverişli ortam sağlayacağı kanaatini paylaşmaktadır. Rusya, Sovyet döneminden farklı olarak Batı ile çatışmacı ilişkiler düzeni yerine küreselleşmenin ivme kazandırdığı karmaşık karşılıklı bağımlılık mantığı ile çatışma olasılığı zayıf olan işbirliğine dayalı ilişkiler düzenini tercih etmektedir. Dış politika potansiyelinin elverdiği ölçüde Rusya dünya politikasındaki yerini pekiştirmeye çalışmaktadır. Küresel bir aktör olma fırsatını kendine sunabilecek uluslararası sorunların kolektif çözüm üretme mekanizmalarında daha aktif olarak yer almaktadır.⁶⁹

Orta Doğu'daki tek askeri üssünün Suriye'nin Tartus limanında bulunması bu ülkeyi Rus jeopolitiği açısından kilit konuma taşımaktadır. Rusya, Libya'da kaybettiğini ve kandırıldığını düşünerek Suriye'de pozisyon kaybetmemek için tüm dış politika enstrümanlarını kullanmaktadır.⁷⁰

Bir Rus yolcu uçağının DEAŞ tarafından Sina çölünde düşürülmesi, Rusya'nın dört yıl boyunca izlediği "bekle gör" politikasını terk etmesine ve DEAŞ'a karşı mücadele için oluşturulan uluslararası koalisyona katılarak Batı ile birlikte Suriye sorunu üzerinden Ortadoğu bölgesinin yeni güç dengelerini etkin bir küresel güç olarak şekillendirmeye yöneltmiştir. Rusya'nın dış politikasındaki bu radikal değişim, ilk aşamasında Suriye sorunu konusunda farklı yaklaşımlara sahip Türkiye ile arasındaki ilişkilere ciddi bir kriz olarak yansımıştır.⁷¹

Türkiye-Suriye sınırında düşürülen Rus uçağı ise ilişkilerde alınan en keskin virajdır. Özellikle Rusya'nın yönetim kadrosunun en üst isimlerinden gelen açıklamalar, bu sefer ekonominin de zarar göreceğinin işaretini vermiştir. Zaten Suriye konusunda uzun süredir gergin olan ilişkiler son krizle birlikte zirveye çıkmıştır.

Türkiye, Rusya'yı aslında çoğu zaman son yaşanan krize kadar bir denge olarak görüyordu. Bir anlamda Türkiye, dünyada seçeneklerinin tek olmadığını, yalnızca AB seçeneğinin olmadığı, başka seçeneklerin de olduğunu göstermişti. Son yaşanan olayların ardından Türkiye-Rusya krizinin çözülmesi özellikle Rusya tarafının olayları giderek

⁶⁸ **Rossiya i Bolshoy Blijniy Vostok (Россия и большой Ближний Восток, Rusya ve Ortadoğu Russia and the Middle East)**, Editör: V.S. İvanov, И.С. Иванов, Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam Российский совет по международным делам No.9, Moskova, 2013, s. 24 - 25

⁶⁹ Musaoğlu, **a.g.m.**, s.26.

⁷⁰ Halit Mammadov, **Rus Dış Politikasında Stratejik-Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini, Rapor**, Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2014, s.57.

⁷¹ Musaoğlu, **a.g.m.**, s.27.

sertleşen bir üslupla sürdürmek istemesi sebebi ile pek de mümkün görünmemektedir. Krizin etkileri uzun vadede her iki tarafın ekonomisine zarar verecektir.

Türkiye tarafından Rus uçağının hedef alınması ve düşürülmesi, iki ülkenin ilişkilerini ve bölgenin durumunu gergin hâle getirmiştir. Kamuoyu, bölgesel ve bölge ötesi aktörler, bu olayın sonuçlarına ve Rusya'nın vereceği tepkiye odaklanmış durumdadırlar. Rusya Suriye konusunda Türkiye'ye ilk tepki olarak Suriye'ye doğru donanmalarını göndererek Türkiye ile askerî iş birliğini askıya aldı. Ardından Rus vatandaşları için Türkiye'nin güvensiz bir ortam olduğuna dair bir mesaj yayınlandı ve bazı uçuş seferlerini iptal ederek turistlerin programlarında değişiklikler yapıldı. Her yıl dört milyondan fazla Rus turist Türkiye'ye geliyordu ancak yetkililer artık Ruslara, güvende olmayacakları bu destinasyonu önermiyorlardı. Bu durumda Türk turizmini baltaladı. Bu karar, futbol kulüplerini bile etkiledi. Kış dönemi boyunca takımlar hazırlık kampı için sıklıkla Türkiye'ye gidiyorlardı. Ancak gelişen olaylar sebebiyle Rostov gibi birçok takım artık başka bir ülkeyi tercih edeceklerini açıkladılar. Türk mallarının gümrükteki kontrolleri artırıldı, bazıları askıya alındı ve nihayet zaten kuşatılmış olmasından zarar gören Kırım'ın Başbakanı, Türkiye ile gemi yoluyla yapılan bağlantıları askıya alma ve ekonomik ilişkileri bozma kararı aldı.

Türkiye, Rus savaş uçağını düşürerek bir yandan egemen her devletin yapması gerekeni yaptı ancak bir yandan da Suriye'de bir türlü ulaşılamayan siyasi çözüme Rusya'nın çözümsüzlük adımı atmasını hızlandırdı. Bölgede kartları yeniden karma süreci her geçen gün ivme kazanmakta ve bölgede etkin güçlerden biri olan Rusya'nın, gri bölgeden çıkarak İran ile ittifakı güçlendirmeye doğru yöneldiği görülmektedir.

Suriye'de siyasi bir çözüm sürecinin tıkandığını gören Türk Hükümetinin, 1 Kasım seçimlerinde güçlü bir tek parti iktidarının çıkması üzerine Suriye sorunu üzerine daha kararlı bir şekilde gitmeye karar verdiği anlaşılmaktadır. Paris saldırıları ve diğer Avrupa ülkeleri üzerine çöken tehditler nedeniyle Avrupa'da çok ciddi bir korku oluşmuş durumdadır. Bu korku sebebiyle Avrupa'da bulunan başta Türkler olmak üzere Müslümanlara yönelik tehdit ve saldırıların artma ihtimali çok yüksektir.

Suriye ve Irak'ta DEAŞ'a karşı yürütülen savaşın Orta Asya'ya doğru kayma ihtimali bulunmaktadır. Zira, her geçen gün netlik kazanan bazı bilgiler, DEAŞ ile yapılacak bir sonraki savaşın Orta Asya'da olacağı yönündedir. Nitekim DEAŞ; Çin, Rusya ile İran arasında kalan bölgede birden çok emirlik kurmuş durumdadır.

Rus uçağının düşürülmesi sonrasında giderek çetrefilleşen bir durumla karşı karşıya kalınacaktır. Son olayla Rusya, ara bulucu konumundan İran'ın müttefiki konumuna geçti ve Türk Hükümetini "Suriye içindeki radikal akımı" desteklemekle suçladı. Dünya ölçeğinde bakıldığında Suriye üzerinden ciddi bir kutuplaşma yaşanmaktadır ve "tarafklar" diyebileceğimiz yeni aktörler ortaya çıkmaktadır. Ancak bu taraflar, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi homojen ilişkiler içinde değildirler. Karşıtlıklarla birlikte ekonomik ilişkilerini de sürdürmektedirler.

Rusya Suriye üzerinden aktif ve etkili siyaset sürdürerek Ortadoğu'da yeni bir güç olarak ortaya çıktığını göstermek istemekte ve –ben bu bölgeye kimseyi sokmam- demektedir. Bu bağlamda Rusya, Suriye'ye yerleşmek amacındadır ve özellikle askeri ve

jeopolitik açıdan bölgede etkinliğini korumayı hedeflemektedir. Türkiye'ye karşı yaptığı askerî hamleler de bunu açıkça göstermektedir. Rus savaş uçakları Suriye'de operasyon yaparken daha önce de Türk hava sahasını ihlal etmişti. Rusya, Türkiye'yi tahrik ederek Batı'yla bir çeşit pazarlık etmeye ve Suriye'deki varlığını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Batı'nın bu kez çok daha net mesajlarla Rusya'nın karşısına çıkması gerekmektedir. Bu noktada Türkiye-Rusya arasındaki krizin bitmesi için uluslararası hukukun ve diplomasi- ninin çok iyi işletilmesi zorunluluğu vardır. Ruslar rejime siyasi kılıf sağlamaktan ve Suriye'deki gelişmeleri bir dış çekişme olarak görmekten vazgeçemediler. Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov 'terörist gruplardan', 'silahlı çetelerden', Suriye'nin maruz kaldığı 'dış komplodan' ve yabancı askerî müdahaleden söz etmeyi sürdürdü. Hatta Lavrov Suriye krizini Rusya'nın güçlü şekilde yer almasını gerektiren uluslararası ve bölgesel çekişme olarak görmeye başladı. Böylelikle Moskova, (özellikle de ABD'nin Suriye konusuna doğrudan askerî müdahale eğilimi ve hazırlığı içinde olmadığını çok iyi bildiğinden) bölgede Rusya açısından önemli jeopolitik konuma sahip olması sebebiyle bu ülkede yaşanan boşluğu kapatabileceği görüşündedir.

Rus politikacılar tüm diplomatik ve siyasi enerjilerini Suriye çekişmesi için seferber ettiler. BM Güvenlik Konseyi'nden Suriye'deki değişimi destekleyen uluslararası bir kararın çıkmasını engellemek için dört kez veto hakkını kullandılar. İmzalanan silah anlaşmalarını yürürlüğe koydular, güvenlikçilere ve askerlere uzman desteği sağladılar.⁷²

ABD, bariz İran müdahalesi gölgesinde Suriye krizini kendi hâline bırakmayı tercih etmektedir. Suriye'nin çökmesi, parçalanması, Şii ve Sünni aşırıları arasında boş bir savaşa girmesi seçim sürecine girmiş olan ABD Hükümeti açısından şu an için bir problem oluşturmamaktadır. Bir anlamda olaya müdahil olan aktörler Suriye krizini fırsata dönüştürme çabası içindedirler.

Sonuç olarak baharın son halkası ve en etkili olan Suriye'de bir iç savaş yaşanmıştır ve ülkedeki kriz gün geçtikçe derinleşmiştir. Bu durum Türkiye sınırlarında ciddi sorunlar yaşanmasına neden olmuş ve iki milyondan fazla Suriyeli mülteci savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır. Sınırdaki kadar sıkıntı yaşanırken Rusya'nın –DEAŞ ile mücadele ediyorum- diyerek sınır ihlaline kalkışması uluslararası düzeyde pek de 'iyi niyetli' algılanmamalıdır. Rus jetleri, Türkiye tarafından yapılan uyarılara aldırmazlıktan Türkiye sınırının uç noktasından geçmiştir. Bu noktada Rusya göz göre göre bir krizi tetiklemiştir. Bu da Rusya-NATO krizine yol açma potansiyeline sahiptir ve dünya tüm 2016'yı bu krizle uğraşarak geçirmek zorunda kalabilir.

⁷² Ömer Kuş, "Rusya'nın Başarısız Ortadoğu Politikası", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusya-nin-basarisiz-ortadogu-politikasi>, Erişim tarihi: 5.05.2015.

ÇİN'İN BÜYÜK STRATEJİSİ AÇISINDAN SURİYE

Çağdaş DEDEOĞLU*

Giriş

Uluslararası politika açısından, 20. yüzyıldan 21. yüzyıla miras kalan tüm belirsizliklerin yanında, yegâne belirli durumlardan bir tanesi, Çin'in yükselişi oldu. Çin, bir taraftan kalkınma planları temelinde yükselişini sürdürmek isterken diğer taraftan ulusal güvenlik çıkarlarını gerçekleştirecek adımları atmaya çalışmaktadır. Son yıllarda, Suriye'de bir başka yansımasını gösteren uluslararası güç mücadelesi, Çin'i, Suriye ile özel ilişkileri bağlamında çok fazla ilgilendirmiyor gibi görünse de Çin'in büyük stratejisine (grandstrategy) dayanan ve Çin Yönetimi tarafından takip edilen hedefler doğrultusunda birtakım karşılıklara sahiptir. Bu makale, işte bu karşılıkların analiz edilmesine yönelik bir çabadır. Makale, Çin'in, gerek büyük stratejisini geliştirirken gerekse de güvenlik çıkarlarının gerçekleştirilmesi bağlamında, geçmişten bu yana Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından sergilenen uluslararası liderlik çabasına benzer bir çaba sergilediğini iddia etmektedir. Ancak Çin'in, Suriye politikası bağlamında, ABD'den ve hatta Rusya'dan da ayrıldığı temel nokta, sürece dolaylı olarak müdahil olma arzusudur. Bu arzunun arka planındaki stratejik hedeflerin analizi bu makalenin öncelikli amacıdır.

Zhu Feng ve Lu Peng, Devlet Başkanı Xi Jinping döneminde Çin'in büyük stratejisini anlamaya dönük iki temel sorudan bahsetmektedir. Bunlardan ilki, Çin'in stratejik amacıyla—düşük bir profil ile uluslararası çapta üstünlük arasında yapacağı tercihle ilgilidir. Diğer soruysa uluslararası pratiklere, yani küresel ve bölgesel güçlerle ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilere dairdir. Yazarlara göre, bu sorulara verilen yanıtlar birkaç nedenle sorunludur. İlk olarak, daha önce Çin'in yükselişine dair görüşlerde olduğu gibi, Çin'in stratejisine dair görüşlerde de tutarsızlık vardır. Kimi görüşler hırslı bir liderlik profiline, kimileri düşük profilin devamına işaret etmektedir. Benzer şekilde, uluslararası pratiğe dair görüşlerden bazıları Çin'in amaçlarıyla araçları arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekerken diğerleri bunun bir uyumsuzluk göstergesi değil, zıtların birliği (diyalektik) olduğunu iddia etmektedir. Sorulara verilen yanıtlarda dikkat çeken bir diğer sorun ise ana-

* Yrd.Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi.

lizlerin dayandıkları kaynakların uygunsuzluğuyla ilgilidir. Batı’da ortaya çıkan teoriler de Eski Çin felsefi idealleri de söz konusu analizler için yetersiz görünmektedir. Üçüncü olarak ise yapılan çalışmalar, strateji tasarımı sürecini anlamaktan uzaktır.¹

Bu soru(n)ların bilinciyle, makalede, ilk olarak Çin’in büyük stratejisinin Xi Jinping döneminde ulaştığı nokta incelenecek ve devamında Suriye’de yaşanan gelişmelerin, Çin’in uluslararası ölçekte ve Orta Doğu özelinde güvenlik çıkarları bağlamında anlamı tartışılacaktır. Söz konusu tartışmaların ele alınışı sırasında, Suriye Krizi’ndeki Çin varlığının ve Suriye Krizi’nin Çin politikasındaki yerinin geleceğine ilişkin bazı çıkarımlarda bulunulacaktır.

Çin’in Büyük Stratejisinin Evrimi

Çin’in büyük stratejisi, yani ulaşmak istediği nihai amaç ve çıkarlar noktasında dikkate alınabilecek ifadeler, 2012 yılında kabul edilen Çin Komünist Partisi Tüzüğü’nde² göze çarpmaktadır. Burada, komünizmin hayata geçirilmesi bir ideal ve nihai amaç olarak göze çarpmaktadır. Bunun içinse üretim ve sosyal zenginliği birlikte artırarak toplumun ekonomik ve sosyal ihtiyaçları arasındaki makasın kapatılması ve ülkede yenilenmenin sağlanması yüksek öncelik olarak görülmektedir. Bu açıdan, Xi Jinping’in “Çin Rüyası” toplumun yenilenmesi yüksek önceliğine dair amaçların ortak adı olarak değerlendirilebilir.³ “Çin Rüyası”nın oturduğu büyük stratejiyi üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar, *Çin’in politik sistemi ve toplumsal istikrarı, sürdürülebilir ekonomik ve toplumsal gelişme ile devlet egemenliği, ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ve ulusal yeniden birleşmedir*. Görüldüğü gibi, Çin Komünist Partisi şemsiyesi altında liderlik, bir yandan komünist vizyonu sürdürmeye çalışırken diğer yandan bunu, ekonomik ve toplumsal gelişmeyle harmanlamak ve böylece ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde meşruiyetinin devamını sağlamak istemektedir.

Bu kapsamda, Çin örneğinin, geleneksel (realist/neorealist) güvenlik kuramlarının yanı sıra geleneksel olmayan (non-traditionalist) güvenlik kuramları açısından da önem taşıdığı söylenebilir. Geleneksel güvenlik kuramlarının aksine, geleneksel olmayan güvenlik kuramları, devletlerin güvenlik çıkarlarının devletçi ve askeri tehditler bağlamında analizini yetersiz bulmakta ve bunların yanında ekonomik, toplumsal, çevresel ve insani güvenlik unsurlarını dikkate almaktadır. Her ne kadar geleneksel olmayan güvenlik anlayışı bağlamında birçok kavram üretilse de güvenliğin askeri, ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve çevresel olmak üzere beş boyutundan bahsedilebileceği iddiası Kopenhag

¹ Zhu Feng, Lu Peng, “Be Strong and Be Good? Continuity and Change in China’s International Strategy under Xi Jinping”, *China Quarterly of International Strategic Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 22-25, <http://www.worldscientific.com/doi/pdf/10.1142/S2377740015500025> (Erişim 01.05.2016).

² Communist Party of China, *News of Communist Party of China*, <http://english.cpc.people.com.cn/206972/206981/8188065.html> (Erişim 26.04.2016)

³ Simon Norton, “China’s Grand Strategy,” *the University of Sydney - China Studies Center*, s. 6-7, http://sydney.edu.au/china_studies_centre/images/content/ccpublications/policy_paper_series/2015/chinas-grand-strategy.pdf(Erişim 23.04.2016).

Okulu temsilcilerine ait olup çok boyutlu bir ulusal güvenlik analizi açısından hala işlevsel görünmektedir.⁴ Bu çerçevede, Çin’de ulusal güvenliğin ele alınışının, tarihsel olarak, çok boyutluluğa doğru gittiği söylenebilir.

Çin’de, ulusal güvenlikten anlaşılan, kapsam açısından–örneğin ABD’de ulusal güvenlikten anlaşılandan- farklıdır. ABD için ulusal güvenlikle kastedilen daha çok dış güvenlik sorunları iken Çin için ulusal güvenlik, hem iç hem de dış güvenlik sorunlarıyla ilgili görünmektedir. Bu çerçevede, Çin’in ulusal güvenlik anlayışının dönüşümü, liderlerin değişimine paralel bir seyre sahiptir. Geçmişte, Mao Zedong’un liderliği (1949-1976) tarafından şekillendirilen ulusal güvenlik stratejisi, Kore Savaşı’na girmek ya da “üçüncü dünya” ülkelerine devrim ihraç etmek gibi önceliklere sahip olmuştur. Sonrasında gelen, Deng Xiaoping liderliği (1978-1992) “kolektif liderlik” temasına oturur görünse de ulusal güvenlik stratejisi açısından halen biricik karar alıcı görüntüsü sergilemiştir. Hong Kong sorunu ile Doğu ve Güney Çin denizlerindeki sorunlar, bizzat Deng Xiaoping tarafından belirlenmiş güvenlik sorunları olmuştur. Yukarıda değinilen “tek adam” yönetimlerinin ardından gelen Jiang Zemin (1993-2002) ve Hu Jintao (2003-2012) liderliklerinin ulusal güvenlik stratejisindeki belirleyiciliklerinin düştüğü söylenebilir.⁵ Hu Jintao’nun ardından, Xi Jinping, ekonomik olarak etkili ve güçlü kalmak isteyen Çin’de göreve gelmiştir. Xi Jinping Yönetimi’nin, “Çin Rüyası”na ulaşmak üzere belirlediği stratejik hedefler, bu açıdan, öncelikle ekonomik güç ve etkinliğin sürdürülmesiyle ilgili görünmektedir. Bu ilginin detaylandırılması, Çin’in, Suriye meselesine neden ve ne kadar ilgili duyduğunun anlaşılması noktasında önemlidir.

Çin’in ulusal güvenliğiyle ilgili temel belgenin Resmi Savunma Raporu (Defence White Paper) olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1995 yılında, “Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma” adıyla savunma belgesine benzer bir belgenin ilk kez ortaya çıkmasının ardından, 1996 yılında Çin, ilk Resmi Savunma Raporu’nu yayımlamıştır. O tarihten bu yana da Çin’in ulusal güvenliğine dair temeller Resmi Savunma Raporu’nda ifade edilmektedir. Aynı zamanda, 1996 yılında, dönemin Dış İşleri Bakanı Qian Qichen, Asya Bölgesel Forum Toplantısı’nda, Çin’in “Yeni Güvenlik Konsepti”ni (YGK [New Security Concept– NSC]) ileri sürerken söz konusu konseptin, *başka devletlerin işlerine karışma, güç kullanımından uzak durma, diyalog ve işbirliği temelli barış tesisi ve ekonomik gelişme* gibi karşılıklarına atıfta bulunmuştur. YGK’nin, daha sonra, Resmi Savunma Raporu’na dâhil edildiği görülmektedir. Aynı yıllarda, Çin akademisinde yapılan çalışmalarda da konuyla ilişkili kavramsallaştırmalara yer verilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalara yansıyan ortak vurgu, geleneksel olmayan bir güvenlik sorununun, bir ülkenin başını, en az geleneksel güvenlik sorunları kadar ağrıtabileceği vurgusudur ki akıllarda öncelikli

⁴ Güvenlik çalışmaları, geleneksel olmayan güvenlik kavramsallaştırmaları noktasında Kopenhag Okulu olarak tanınan grubun çalışmalarına çok şey borçludur. Güvenlik çalışmalarına dair detaylı bir tartışma için bkz. Çağdaş Dedeoğlu, **Güvenliğin Doğası, Doğanın Güvenliği**, İstanbul, Paraf Yayınları, 2013.

⁵ Yun Sun, “Chinese National Security Decision-Making: Processes and Challenges”, **the Brookings Institution**, 2013, s. 2-4, <http://www.brookings.edu/research/papers/2013/05/chinese-national-security-decision-making-sun> (Erişim 30.04.2016).

olarak ekonominin bulunduğu aşikârdır.⁶ 11 Eylül (2001) saldırılarından sonraki dönemde ise dünyada olduğu gibi Çin’de de kapsamlı güvenlik anlayışının ön plana çıkmaya başladığı söylenebilir.⁷ Ancak askeri güç vurgusu hala ön plandadır. Bu bağlamda, 2015 yılında yayımlanan son belgenin adı “Çin’in Askeri Stratejisi” olarak değişmiştir.

Çin’in ilk “resmi” askeri strateji belgesi, Mayıs 2015’te, aktif savunma temasıyla yayımlanmıştır.⁸ Her ne kadar askeri modernleşmeyi merkeze alsada kapsamlı güvenlik (comprehensive security) anlayışı çerçevesinde hazırlanmış olması nedeniyle, belgede, askeri güvenlik sorunlarının ve hedeflerinin yanı sıra ulusal güvenliğin diğer boyutlarına da dikkat çekildiği söylenebilir. Belgenin, ulusal güvenlik durumunun analiz edildiği ilk bölümü, uluslararası ortamdaki değişimlerle başlamaktadır. Bu çerçevede, güç dengesi, küresel yönetim yapısı ve Asya-Pasifik bölgesinde yaşanan değişimler ile ekonomik, bilimsel ve teknolojik ve de askeri alanlarda uluslararası çapta ortaya çıkan rekabete vurgu yapılmaktadır.

Yine belgede, bir dünya savaşı beklentisi olmamakla birlikte yerel ölçekte savaşların ihtimaline değinilmektedir. Hemen devam eden paragrafta ise geleneksel güvenlik sorunlarıyla geleneksel olmayan güvenlik sorunlarının harmanlandığı bir noktada, gelişme-özelinde ekonomik gelişme- ve Çin vatandaşları için hayat standartlarının iyileştirildiği tespiti yapılmakta, buna uygun bir güvenlik algısı oluşturulmaktadır. Ekonomik gelişme ve Çin vatandaşları için hayat standartlarının iyileştirilmesiyle yakından alakalı olarak, izleyen paragrafta, dünyanın ekonomik ve stratejik merkezinin Asya-Pasifik’e kaydığı ifade edilmektedir. ABD’nin bölgedeki “yeniden dengeleme” (rebalancing) stratejisi bu çerçevede önemsenmektedir.

ABD’nin 2012 yılında açıkladığı Asya-Pasifik’te yeniden dengeleme stratejisi-adından da anlaşılacağı gibi- Çin’in bölgesel bir güç olarak, Asya-Pasifik’teki faaliyetlerine bir cevap niteliğindedir.⁹ ABD için, Asya-Pasifik, ulusal güvenlik stratejisinin tek ilgi bölgesi olmasa da en azından Orta Doğu kadar önemli bir bölgedir.¹⁰ Dolayısıyla, Asya-Pasifik, Çin-ABD etkileşiminin temel alanıdır. Çin, Asya-Pasifik’teki varlığını ve gücünü sürdürebilmek noktasında, askeri modernleşmeyi ön plana alırken bunun, ekonomik gücün sürdürülmesiyle ilişkilendirilmesi kaçınılmazdır. Her ne kadar Çin, ekonomik büyüme rakamları açısından, Hindistan gibi potansiyel rakiplerine göre daha iyi durumda

⁶ Rekabetin, işbirliğine yeğlendiği dünya sisteminde, geleneksel olmayan güvenlik sorunları denildiğinde, askeri güvenlik sorunlarının yanına en fazla ekonomik güvenlik sorunlarının eklendiği; politik, sosyo-kültürel ve de çevresel güvenlik sorunlarının hala yeterince dikkate alınmadığı bu noktada ifade edilmelidir.

⁷ Lowel Dittmer, Maochun Yu, **Routledge Handbook of Chinese Security**, Oxford, Routledge, s. 67.

⁸ Çin Ulusal Savunma Bakanlığı, “China’s Military Strategy”, <https://news.usni.org/2015/05/26/document-chinas-military-strategy> (Erişim 01.05.2016).

⁹ U.S. Department of Defense, http://archive.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf, 2012, s. 2 (Erişim 30.04.2016)

¹⁰ Anthony H. Cordesman, Steven Colley, Michael Wang, “Chinese Strategy and Military Modernization in 2015: A Comparative Analysis”, **Center for Strategic & International Studies**, s. 11, http://csis.org/files/publication/150901_Chinese_Mil_Bal.pdf (Erişim 28.04.2016).

olsa da 2014 yılında %11'den %7,4'e düşen büyüme oranı, ¹¹ 2015 sonunda %6,9 olarak kaydedilmiştir.¹²

Resmi Savunma Raporu'nda, Çin Silahlı Kuvvetleri'nin amaç ve stratejik görevlerine ayrılan ikinci bölümdeki refah toplumu vurgusu bu açıdan tesadüf değildir. Çin Komünist Partisi'nin 100. kuruluş yıl dönümü olan 2021 ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıldönümü olan 2049 yılları; modern, sosyalist ve aynı zamanda refah içerisinde bir Çin yaratma yolunda hedef yıllar olarak ifade edilmektedir. İfade edilen bu hedeflere ulaşılması, Çin'in enerji güvenliğiyle yakından ilgili sonuçlar da doğurmaktadır. Çin'in enerji güvenliğine dair politik ilkeleri 2012 yılına ait belgede dile getirilmiştir.¹³ Çin için başlıca meydana okuma arz-talep dengesi noktasında ortaya çıkmakta olup ülkenin hızlı ekonomik büyümesinin yol açmakta olduğu enerji talebinin hızlı ve ekonomik biçimlerde karşılanması Xi Jinping liderliği için de elzemdir. Bu nedenle, Çin, enerji tasarrufu, yeni ve yenilenebilir enerji, fosil enerjinin temiz bir biçimde geliştirilmesi, evrensel enerji hizmetinin artırılması, enerji teknolojisi, enerji sektör reformunun derinleştirilmesi gibi başlıkların yanı sıra enerji alanında uluslararası kurumsal işbirliğinin güçlendirilmesine önem veren bir görüntü sergilemektedir. Aynı şekilde, 2014 yılında, Xi Jinping, Çin'in üst düzey finans ve ekonomi aktörleriyle bir araya geldiğinde de talep, üretim, teknoloji, kurumsal yönetim ve küresel pazarlara odaklanan enerji devriminden söz ediyordu.¹⁴

Görüldüğü üzere, Çin'in, geleneksel olmayan güvenlik anlayışı çerçevesinde iyi bir örnek teşkil etmesi, yükselişinin motoru durumundaki ekonomiyle yakından ilgili görünmektedir. Söz konusu yükselişin, merkezinde ekonomik büyüme yer almaktadır ve bu nedenle güvenlik ve istikrarın sürdürülmesi, Çin için, öncelikli politika hedefi durumundadır. Öte yandan bu yükseliş öncelikli olarak ekonomiye bağlı görünse de Çin Yönetimi bunun yanına başka bileşenleri eklemeye çalışmaktadır. Çünkü ekonomi, Çin için en güçlü yan olmakla birlikte, iyi yönetilemediği takdirde de en zayıf yanına dönüşebilecek kapasiteye sahiptir. Bu nedenle, Çin, özellikle enerji ve ticaret yollarına daha da özen göstermekte ve uluslararası arenada yaşanan gelişmeleri dikkatli bir biçimde ele almak zorundadır. Çin'in, Suriye'deki gelişmelere yönelik ilgisini de bu çerçevede el almak mümkündür.

Çin'in Güvenlik Öncelikleri ve Suriye

Suriye ile Çin arasında diplomatik ilişkiler 1956 yılında tesis edilmiş olup elçilik düzeyinde karşılıklı temsil söz konusudur. O günden bugüne, iki ülke arasında ilişki-

¹¹ A.e., s. 45.

¹² Mark Magnier, "China's Economic Growth in 2015 Is Slowest in 25 Years", **Wall Street Journal**, <http://www.wsj.com/articles/china-economic-growth-slows-to-6-9-on-year-in-2015-1453169398> (Erişim 20.04.2016).

¹³ Information Office of the State Council, "China's Energy Policy 2012", <http://www.chinacsrmap.org/Uploads/file/China's%20Energy%20Policy%202012.pdf> (Erişim 27.04.2016).

¹⁴ Damien Ma, "Rebalancing China's Energy Strategy," **The Paulson Institute**, http://www.paulsoninstitute.org/wp-content/uploads/2015/04/PPEE_Rebalancing-Chinas-Energy-Strategy_Ma_English.pdf (Erişim 01.05.2016).

leri, ekonomik ve askeri strateji başlıkları altında özetlemek mümkün görünmektedir. Ekonomik ilişkilere bakıldığında neredeyse tamamen tek taraflı denilebilecek bir ilişki modelinde ibre Çin'den yanadır. Suriye'nin 2014 yılı ithalat rakamları açısından bakıldığında Çin, %5,5 ile altıncı sırada yer almaktadır.¹⁵ Öte yandan, Çin, Suriye'nin petrol endüstrisinde aktif bir görüntü çizmekte olup Çin Ulusal Petrol İştiraki Şirketi (CNPC), Suriye Petrol Şirketi'nin (SPC) ve ayrıca Al Furat Petrol Şirketi'nde Royal Dutch Shell'in ortağıdır. Diğer yandan Pekin merkezli Sinochem de Suriye'de enerji faaliyetlerinde bulunmaktadır. Askeri ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde, 1960'larda–Mustafa Tlass döneminde– silah anlaşmalarıyla başlayan sürecin 2015'te Suriye'nin daha önce almış olduğu reaktörü kimyasal silahların ortadan kaldırılması kararı çerçevesinde Çin'e iadesi noktasına geldiği görülmektedir. Bu çerçevede, bugün, Çin'in, Suriye'deki çıkarları hakkında neler söylenebilir?

Şekil 1. Kuşak ve Yol Projesi Kara ve Deniz Rotaları¹⁶

Öncelikle, Çin Yönetimi'nin Beşar Esad'la arası iyi olmakla birlikte ticari ilişkilerinin çok yoğun olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, tarihi İpek Yolu'nun ve buna paralel deniz yolunun canlandırılmasını amaçlayan ve ilk olarak, Kasım 2015'te Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Sırbistan ve Slovakya ile imzalanan işbirliği anlaşmalarıyla başlatılan *Kuşak ve Yol* (the Belt and Road) projesinin başarıya ulaşması noktasında, Orta Doğu'nun istikrarı kavuşması konuya ilişkin önemli bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Şekil 1'den de görülebileceği üzere, Suriye'deki kriz, İpek Yolu'nun kara rotası açısından risk oluşturmaktadır.

¹⁵ CIA, *The World Factbook: Syria*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> (Erişim 29.04.2016).

¹⁶ Xinhua Finance Agency, "the Belt and Road", <http://en.xinfinance.com/html/OBAOR/index.shtml> (Erişim 02.05.2016)

Krize ilişkin diğer bir boyut, İslamcı terör faaliyetleridir ki IŞİD'in geçen aylarda Çin'i hedef alan bir videosu medyaya yansımıştı. 2014 ve 2015 yıllarında İslamcı terör eylemlerinin gerçekleştiği Çin'de söz konusu video oldukça ciddiye alınmıştır. Söz konusu ciddiye alışı, Çin'in yeni Teröre Karşı Mücadele Kanunu'na yansımış durumdadır. Ayrıca G20 dönem başkanlığında Çin, grubu, teröre karşı savaşta inisiyatif almak üzere örgütlenme çabasında olmuştur. Buna paralel olarak, Çin'in yeni atanan Suriye Elçisi Xie Xiaoyan'ın, Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesini de uluslararası çapta teröre karşı mücadele çerçevesinde destekleyen açıklamalar da bulunurken¹⁷ Rusya'nın yanında Suriye'de müdahale edecek kadar ileri gitmemiştir.

Çin'in Suriye'deki çıkarları açısından bir başka önemli boyutu ise, Suriye Krizi'nin Çin diplomasisi açısından rüşünü ispat ortamı yaratmasıdır. Xi Jinping Yönetimi, söz konusu krizi, uluslararası anlamda sorumluluk alma vizyonuna uygun şekilde hareket etmek isteğinde görünmektedir.¹⁸ Orta Doğu'ya gerçekleştirdiği gezide Xi Jinping, sadece Mısır'da Suriye Krizi'ne açıkça değinirken Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabet bölgesi olması bakımında bu ülkelerde gerçekleştirdiği ziyaretlerde Suriye konusunu açmamaya özen göstermiştir. Bölgedeki üç ülkeye yönelik ziyaretlerde enerji işbirliği, alt yapı yatırımı ve ileri teknoloji geliştirilmesine yönelik vurgular öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Çin'in tarihinde ilk kez Arap Politika Belgesi yayımladığı, ancak Arap Politika Belgesi'nde, ticari açıdan Suudi Arabistan'ın başını çektiği Arap ülkelelerinin topluca ele alındığı görünmektedir.¹⁹ Toplamda, Arap dünyası Çin'in ihracatının %40'ını oluşturmakta olup temel ilişki biçimi enerji kalemine dayanmaktadır. Bu çerçevede, Çin'in, Arap dünyasına yönelik politikası 1+2+3 formülüne oturmaktadır. Burada, 1, merkezi sembolize etmektedir ve merkezde enerji bulunmaktadır. 2 ise kanatları sembolize etmektedir ve kanatlarda alt yapı, ticaret ve yatırım yer almaktadır. 3 ise atılım alanlarını sembolize etmektedir, yani nükleer enerji, yeni ve temiz enerjiyle uzay (uydu sistemleri vb.)... Çin ayrıca Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin dâhil olduğu Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council) ile de serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Çin'in Orta Doğu'yla ilişkisi şimdilik ekonomiyle sınırlı görünmektedir ki Arap Politika Belgesi'nin "Yatırım ve Ticaret Ortaklığı" başlıklı bölümünün, "Barış ve Güvenlik Alanında Ortaklık" bölümüne göre iki kat uzunlukta oluşu da bunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.²⁰ Öte yandan, Çin'in Suriye Krizi'ne ilgisinin Orta Doğu'da istikrar arayışlarıyla sınırlı tutulamayacağını yinelemek gerekmektedir.

¹⁷ Channel NewAsia, <http://www.channelnewsasia.com/news/asiapacific/china-s-new-syria-en-voy-p/2678650.html> (Erişim 27.04.2016)

¹⁸ Moritz Rudolf, "China's New Era of Diplomacy: Engaging in Syria", <http://thediplomat.com/2016/01/chinas-new-era-of-diplomacy-engaging-in-syria/> (Erişim 24.04.2016).

¹⁹ Çin Hükümeti, "China's Arab Policy Paper", http://news.xinhuanet.com/english/china/2016-01/13/c_135006619.htm (Erişim 02.05.2016).

²⁰ Shannon Tiezzi, "Revealed: China's Blueprint for Building Middle East Relations", <http://thediplomat.com/2016/01/revealed-chinas-blueprint-for-building-middle-east-relations/> (Erişim 30.04.2016).

Çin'in sahip olduğu güç unsurları açısından ekonominin öncelikli oluşu ve de bölgesel istikrarın Çin ekonomisi açısından önemi aşîkârdır. Bununla birlikte, ABD'nin kay-naklarını Suriye'ye aktarıp diğer bölgelerde –ama özellikle Asya-Pasifik'te rahat hareket etmesini engellemek de Çin açısından önemli bir strateji hamlesi olarak görülebilir. Batılı aktörler, Suriye'de politik ve stratejik istikrar amaçlı operasyonlar için çabalarken Çin'in bölgedeki tavrı Batı için muğlak ve güvenilmez olsa da kendi içinde tutarlıdır. Çin, bölgede, ne Rusya gibi birlikleri artırmış ne de ABD ve müttefikleri gibi IŞİD'e karşı savaşı derinleştirme eğiliminde olmuştur.²¹ Çin için bölgede tarafsız görüntü vermek, hem ekonomik kalkınma hem de ABD'nin ilgisini Asya-Pasifik'ten uzak tutma hedeflerine uygun düşmektedir.

Öte yandan, Çin'in, Suriyeli göçmenler konusundaki tavrı eleştirilmektedir. Bu tavrın uluslararası çapta sorumluluk alma vizyonuyla çeliştiği düşünülse de Çin Yönetimi açısından sorunu yarattığı gibi çözmesi gereken de Batılı aktörlerdir. Önceki dönemin Mısır ve Suudi Arabistan Büyükelçisi ve Orta Doğu Özel Elçisi Wu Sike, göçmen krizinin kökeninde ABD ve müttefiklerinin Orta Doğu'yu “demokratikleştirme” gündeminin yattığını açıkça dile getirmiştir.²² Çin'in göçmen kabul etmemesi, Batılı aktörler tarafından ideolojisine bağlı anti-demokratik bir politik kimlik sorunu olarak değerlendirilirken Çin için farklı bir hassasiyet de söz konusudur. Sincan Bölgesi'nde yaşayan Müslümanların yakından takip edilip baskı altında tutulduğu bir gerçeklikte, Müslüman göçmenlerin neden olacağı riskin terör boyutu da Çin Yönetimi tarafından göz önünde bulundurulmaktadır.

Yine de Çin, Suriye Krizi'nde aktif bir görüntü vermeye çalışmaktadır. Çok taraflı barış görüşmelerinde arabulucu konumda bulunan Çin 135 milyon dolarlık bir insani yardımı da bölgeye göndermiştir. Çin'in Suriye Krizi'ndeki pozisyonu, Xie Xiaoyan'ın, İran Dışişleri Bakan Yardımcı Emir Abdullahiyan ile bir araya geldiği toplantıda da belli olmuştur. Toplantıda, “Suriye halkının iradesi” vurgusu öne çıkarken siyasi müzakere ve teröre karşı mücadele iki başlık olarak değerlendirilebilir. Çin Yönetimi'nin tavrı, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hong Lei'nin “diyalog yoluyla uzlaş” demeciyle de yinelenmiştir. Bununla birlikte, Hong Lei, teröre karşı birlikte hareket etme vurgusunu da yinelemiştir.²³

Çin, Suriye Birleşmiş Milletler (BM) Misyonu'nu ve Kofi Annan Planı'nı desteklemiş, fakat BM'nin Suriye'ye yönelik kararlarını, başka devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi çerçevesinde veto etmiştir. Ayrıca 2012 yılında, Paris'te düzenlenen III. Suriye Halkının Dostları Grubu toplantısına katılmayarak Rusya ile birlikte süreci boykot etmiştir ki Çin'in bu tutumu, o tarihte, Hilary Clinton tarafından eleştirilmiştir. Ancak Çin Yönetimi, Paris kararlarının Cenevre'de düzenlenen Suriye Sorunu Eylem Grubu Dışişleri Bakan-

²¹ Jeffrey Payne, “Is There Wisdom in China's Approach to Syria?”, <http://thediplomat.com/2016/02/is-there-wisdom-in-chinas-approach-to-syria/> (Erişim 28.04.2016).

²² Liang Pan, “Why China Isn't Hosting Syrian Refugees?”, **Foreign Policy**, <http://foreignpolicy.com/2016/02/26/china-host-syrian-islam-refugee-crisis-migrant/> (Erişim 25.04.2016).

²³ Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Foreign Ministry Spokesperson Hong Lei's Regular Press Conference on November 16, 2015”, http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1315231.shtml (Erişim 24.04.2016).

ları Toplantısı sonuçlarıyla çeliştiğini ifade etmiştir.²⁴ Çin için, Suriye'ye müdahalenin istikrarsızlığı daha da tırmandırması, meselenin bir boyutuyken koruma sorumluluğunun (responsibility to protect)²⁵ egemenlik sorununa davetiye çıkarması ihtimali diğer boyut olmuştur. Öte yandan Çin'in, yakın geçmişte, Libya'da yaşadığı başarısızlığın ekonomik faturası, Suriye Krizi'ne temkinli yaklaşımının temelinde yatan sebep olarak değerlendirilebilir.

Tartışma: Çin'in Suriye Politikası Muğlak mı, Tutarlı mı?

Çin'in Suriye Krizi'nde, bugüne kadar sergilediği tavır, 1970'lerden beri dönüşerek gelen büyük stratejisiyle uyumludur. Bu tavır, ne düşük profil ne de uluslararası liderlik olarak görülebilir. Xi Jinping'in stratejik tavrı, "Çin Rüyası", *maddi olarak güçlü ve toplumsal olarak iyi olma*tır. Bunun için, Çin, uluslararası toplumu, dışarıdan devirmek yerine içeriden dönüştürme yoluna gitmektedir.²⁶

Çin'in Suriye Krizi'nde iki temel politik ilkeyi benimsediği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi aktif tarafsızlık olup uluslararası hukukun ne olursa olsun işletilmesinden yana bir tavırla desteklenmektedir. Diğer yandan bölgede ticari ortaklıkları güçlendirme yoluna gidilmektedir ki bu krizin Çincedeki "fırsat" anlamıyla da uyumlu görünmektedir. Xi Jinping Yönetimi, ne olursa olsun "Çin Rüyası"ndan uzaklaşma niyetinde değildir ve bunun için bölgesel ölçekte sert gücünü artırmaya çalışırken küresel ölçekte de yumuşak gücünü artırmaya çalışmaktadır. Suriye Krizi özelinde yumuşak gücün devreye sokularak istikrarsızlığın Batı müttefikliğinin istediği biçimde sona erdirilmesine engel olunması, ABD'nin Suriye'ye daha uzun süre kaynak aktarması anlamına geleceğinden, Çin için ek stratejik kazanımlar demek olabilir.

Sonuçta, Çin, düşüş trendine giren büyüme rakamlarını yeniden artırmak gayesiyle hem yeni pazarlar hem de var olan pazarlarda yeni pazarlıklar peşindedir. Bu bağlamda, Kuşak ve Yol Projesi temelinde ekonomi ve enerji politığe büyük umutlar bağlanmış olup Çin'in Suriye Krizi'ne ve genel olarak Orta Doğu'ya yönelik politikasına bu umut eşlik etmektedir.

²⁴ Erkin Ekrem, "Çin'in Suriye Sorunu Üzerindeki Temel Çıkarları: Rusya Faktörü", <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/-cinin-suriye-sorunu-uzerindeki-temel-cikarlari-rusya-faktoru/1119> (Erişim 23.04.2016).

²⁵ Koruma sorumluluğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Birleşmiş Milletler, "The Responsibility to Protect", <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml> (Erişim 02.05.2016).

²⁶ Zhu Feng, Lu Peng, s. 28.

SURİYE JEOPOLİTİĞİNİN ULUSLARARASI GÜÇLERİN SURİYE POLİTİKALARINA YANSIMASI

Halil ERDEMİR*

Giriş

Uluslararası politikaların oluşturulmasında uluslararası ekonomik, siyasî ve askerî gelişmelerin ve değişimlerin etkisi büyüktür. Politikaların uygulanması ise uluslararası güçlerin çıkarlarını en fazla etkileyen bölgelerde ve alanlarda ortaya çıkmaktadır. Suriye ve çevresi ekonomik, siyasî, askerî ve kültürel açıdan dünyadaki pek çok insan için olduğu kadar uluslararası Büyük Güçler için de özel bir coğrafyadır.

Güneybatı Asya Ülkelerinin (Ortadoğu) sahip olduğu enerji kaynakları ve bu kaynakların potansiyel alıcılara ulaşım yolları bölgede ya da bölgeye yakın yerlerde. Bu nedenle Güneybatı Asya bölgesi, dünya enerji ticaret kapasitesi içerisinde vazgeçilemeyecek kadar önemli stratejik bir coğrafyadır. Dinî inanışlar bakımından, her ne kadar takip edenleri az ise de, Yahudilik bu bölgeye komşu topraklarda doğmuş ve yayılmıştır. Hristiyanlık da, Suriye'ye komşu olan Filistin'de doğup dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış büyük bir dindir. İslamiyet'in başladığı, geliştiği ve yayıldığı topraklar da bu bölgedir. Bu nedenle Suriye ve çevresi din ve inançların neşvünema bulduğu, çeşitlendiği, geliştiği ve yayıldığı yerlerdir. Bölgenin sahip olduğu kültürel yapılar, sosyal ve ekonomik çeşitlilikteki zenginlik zamanına ve yerine göre yaşayanlar için güç ve ihtişamın kaynağı olabildiği gibi, olumsuzlukların arttığı dönemlerde de zayıflık ve ihanetin potansiyelini oluşturmuştur.¹ Özellikle bölgenin ekonomik potansiyeli, büyük ve orta ölçekli uluslararası güçlerin iştahını kabartmaktadır. Bu nedenle bölgedeki siyasî ve ekonomik manevralar çetin ve iç içe geçmiş durumdadır.

Hazar Denizi'nden başlayıp İran ile devam eden Hürmüz Boğazı, Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaza ilaveten, Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji ve potansiyeli, bölgedeki enerji merkezli ekonomik çıkar mücadelesini daha

* Doç. Dr.; Manisa Celâl Bayar Üniversitesi UBYO Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi.

¹ Stratfor, "George Friedman and Robert D. Kaplan on the Rise of Sectarianism in the Middle East", 18 July 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=QkHexfKotro> (Erişim 18.03.2016).

da arttırmıştır. Suriye'nin hemen karşısındaki Kıbrıs ve doğusunun da içinde bulunduğu alan, enerji kaynakları içermesi yanında, Bakü-Tiflis Ceyhan (BTC) ve Kerkük Yumurtalık petrol boru hatlarının uluslararası pazara çıkış noktalarını içermektedir. Bu durum, bölgeyi kontrol etmek isteyenlerin mücadelesini daha da kızıştıracak bir husustur. Suriye'nin bölge enerji transferindeki yeri önemlidir. Her güç bölgeden faydalanmak için politikalarda daha etkin olabilmenin yollarını aramıştır/aramaktadır. Uluslararası aktörlerin de katıldığı bölgedeki güç mücadelesi, Suriye ve çevresini içinde mevcut bulunduğu durumdan daha da karmaşık hâle getirmiştir/getirecektir.

Mart 2011 tarihi itibarıyla başlayan Suriye'deki gösteriler, Haziran-Temmuz 2011'de büyük kitleler halinde özellikle Hama, Humus ve İdlip'te artarak devam etmiş, rejim de 1980'lerde yaptığı gibi oldukça sert bir tutum sergileyerek kitlesel ölümlere sebep olan müdahalelerde bulunmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye'deki kriz için gerçekleştirilen toplantılardan Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle yerel halkın faydasına pek bir sonuç çık(a)mamıştır. Güvenlik Konseyi'nden olumlu kararların çıkarılamayacağını gören Arap Birliği, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Suriye yönetimine karşı bir takım yaptırım kararları almıştır.

Bölgede etkin olmak isteyen belli başlı uluslararası güçler bulunmaktadır. Bunlar; Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Çin ve Avrupa Birliği olarak adlandırılabilir. Diğer taraftan bunlara ilaveten İran, Suudi Arabistan ve İsrail de Suriye'de etkinliğini artırarak, bölgede söz sahibi olmayı ve nüfuzunu genişleterek çıkarlarını büyütme istemektedirler.² Türkiye ve Ürdün ise Suriye'deki gelişmelerden en fazla etkilenen ülkeler olarak bölgedeki oyuna mecburen katılmak zorundadırlar. Bu çalışmada özellikle üzerinde durmak istediğimiz hususlar ilk dört uluslararası gücün Suriye jeopolitiği ile bağlantıları ve bu bağlantıların politikalarına yansımaları incelenmektedir.

Rusya Federasyonu'nun Politikalarında Suriye Jeopolitiğinin Yeri

Kuzey Afrika başta olmak üzere Arapların kanla imtihanından çıkarları en fazla etkilenen ülkelerden birisi Rusya Federasyonu'dur. Rus dostu Arap devletleri arasında Suriye'nin Rusya için önemi daha fazladır. Suriye ile geliştirilen ilişki Suriye'nin kuruluşuyla başlamıştır. Ruslar Suriye'deki hemen her gelişmeyle ilgilenmişlerdir. Bu nedenle dışarıdan bir müdahalenin Suriye'ye yapılmaması için oldukça çeşitli yöntemler ve politikalar takip etmiştir/etmektedir. Ruslar Suriye ile ilişkilerinde yalnız değillerdir. Özellikle son zamanlarda Rusların Suriye politikalarını İran ve Çin desteklemektedir. Her iki ülke de Rusya gibi Suriye'nin mevcut rejiminin devam etmesinde kendilerince beklentileri ve çıkarları bulunmaktadır.

Suriye'nin 1946'da bağımsızlığından sonra iktidara gelen yönetimler özellikle Baas Partisi idaresi, Sosyalizme dolayısıyla da, Sovyetler Birliği'ne dayanmaya çalışan bir politika anlayışı ve uygulaması takip etmişlerdir. Bunda İngiltere'nin desteği ve Batı'nın yönlendirmesiyle ortaya çıkarılan İsrail'in Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından

² Stratforvideo, "Robert D. Kaplan on the Middle East", 7 December 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=YdY9F9R1C4c> (Erişim 19.03.2016).

desteklenmesi etkili olmuştur. İsrail'in Araplara karşı Batı'dan destek görmesi, Arapların Batı'dan ziyade Sovyetlere yönelmelerine ve güvenmelerine ortam hazırlamıştır. Sovyetler Birliği de Arapların bu düşünüş ve yaklaşımlarından istifade ederek siyasî ve ticarî ortamını oluşturmaya gayret etmiştir. İlk olarak Suriye ile 1 Nisan 1950'de saldırmazlık paktı imzalamıştır. Arap-İsrail savaşlarında³ Ruslar Araplara destek vermiş/veriyor görünmüştür. Başta silah ticareti olmak üzere, Araplarla çok yönlü ticarî ve siyasî ilişkisini geliştirmiştir. Askerî varlığını bölgede etkin kılarak Amerika ve bölge ülkelerine denge oluşturabilmek için Akdeniz'de bir üs olarak Tartus'u Suriye'den elde etmiştir. İkili ve çoklu ilişkiler Soğuk Savaş'ın da yardımıyla zamanla geliştirilmiştir. Hatta 1970 yılında Hafız Esad yönetimi ele geçirdiğinde ilk dış ziyaretini Moskova'ya gerçekleştirmiştir. İlişkiler Suriye-Sovyetler Birliği çıkarlarının gerekleri doğrultusunda, 8 Ekim 1980 tarihinde imzalanan *SSCB-Suriye Dostluk ve İşbirliği Anlaşması* 'yla devam ettirilmiştir.⁴ Anlaşmaya göre, Suriye'nin herhangi bir şekilde zor durumuna düşmesi halinde Sovyetler Birliği gereken her türlü şekilde Suriye'yi destekleyecektir.⁵

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan boşluğu Rusya Federasyonu 1993 yılında "yakın çevre" politikası ile gidermeye çalışmıştır. Suriye ile ilişkileri yeniden tesis edilmiş ve Rus çıkarları devamlı kılınmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin dışarıdan ziyade ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal zorluklarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Ülkelerin meseleleriyle ilgilenirken dışarıdan gelebilecek muhtemel ekonomik ve siyasî yüklerden kurtulmaya çalışmıştır. Ancak Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte, Rusya Federasyonu daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Putin eski Sovyetler Birliği etkisini ve yetkinliğini ihya etme amacıyla yeni politikalar üretmeye çalışmıştır/çalışmaktadır.⁶ Bu dönemde, bazı ülkelerin Ruslara olan borçları silinmiş, bazılarıyla ise yeni bağlantılar ticarî, siyasî ve askerî ilişkiler çerçevesinde geliştirilmeye çalışılmıştır.⁷

Suriye'deki gelişmeler Rusların Araplarla olan geleneksel ilişkileri ve Sovyetler dö-

³ Halil Erdemir, "Arap-İsrail Savaşları", **Araftaki Filistin**, Süleyman Seydi, Can Deveci (Ed.), Ankara, Maya Akademi Yayıncılık, 2014, s.121-158.

⁴ Anlaşma'nın tam adı *Treaty of friendship and cooperation between the USSR and Syria* olup Moskova'da 8 Ekim 1980'de imzalanmıştır. 6 Kasım 1980'de Şam'ın 14 Kasım 1980'de de Moskova'nın onaylamasıyla 2 Aralık 1980'de yürürlüğe girmiştir. 1974-1980 yılları arasında Sovyetler Birliği ile Suriye arasında toplam 50 adet resmî görüşme askerî, içtimai, ilmi ve ekonomik alanlarda gerçekleştirilmiş ve ikili anlaşma, protokol ve sözleşmeler imzalanmıştır. George Gingburg, **A Calendar of Soviet Treaties 1874-1980**, Dordrecht/Boston/Lancaster, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, s. 377, 502-503.

⁵ John Moody, "The Soviet Union and Syria signe a traty of...", 8 October 1980, **UPI Archives**, <http://www.upi.com/Archives/1980/10/08/The-Soviet-Union-and-Syria-signed-a-treaty-of/3043929546830/> (Erişim 20.03.2016).

⁶ Robert B Kaplan, "The Revenge of Geography", Washington and Lee University, 17 January 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=9mm4Q5il9DU#t=702.599858> (Erişim 10.03.2016).

⁷ Azime Yazıcı, "Rusya'nın Suriye Politikası", **Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler**, Birol Akgün (Ed.), Ankara, Stratejik Düşünce Derneği Uluslararası İlişkiler Programı Koordinatörlüğü, Ankara-Haziran 2012, s. 10-15.

neminden kalan ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Suriye’de Rusya’nın içinde olmadığı bir değişimin Batı yanlısı olacağı, bunun da, Rus çıkarlarına ters olması ihtimaliyle, bölgedeki gelişmelerde Ruslar doğrudan yer almak istemişlerdir/istemektedirler. Böylece Ruslar, Suriye’nin içindeki gelişmelere yabancıların, dolayısıyla Amerika ve Avrupa’nın, müdahale etmesini istememiş ve engel olmaya çalışmıştır/çalışacaktır. Ruslara göre, Suriye’de Batının etkin olması, Rusların bölgeden çıkarılması anlamına gelecektir. Suriye’deki gelişmelere Batının karışması Rusların Suriye ile ikili siyasî, ticarî ve askerî ilişkilerini zedeleyecektir. Diğer taraftan Suriye’de bulunan Çerkez nüfusun Kafkaslarla olan bağlantısı Rusları tedirgin etmektedir. Suriye rejimini etkileyecek Suriye’ye yönelik ambargo kararını Güvenlik Konseyi’nde 4 Şubat 2012 tarihinde Rusya veto etmiştir. Veto kararında Rusya’nın Libya’daki kayıpları ve kandırıldığını düşünmesi böylece elinden kaçırdığı hususların benzerini Suriye’de tekrar tecrübe etmek istememesindendir.⁸

Ruslar Suriye üzerinde çok yönlü bir politika takip ederek Suriye’deki siyasî, ticarî ve askerî varlıklarını koruyacak formüller aramaktadır. Aynı amaç doğrultusunda Çin ve İran ile ortak hareket etmek suretiyle Suriye’de ve Uluslararası siyasî arenada daha etkin olmak istemektedir. Bununla birlikte, Suriye’de bulunan, hem rejim ve hem de muhaliflerle görüşmeye oturabilmiştir. Hâlen Suriye’de Beşâr Hâfız El Esad⁹ ve ailesinin yönetimini destekleyen temel aktör Rusya görünmektedir.¹⁰ Rusya’yı ise, İran, Irak ve Çin desteklemektedir. Venezüella ve Küba’nın da bu gruba dahil edilmesi mümkündür. Çin’in de görünürde desteklediği Rusya, bölgede, Batı’nın, dolayısıyla, Amerikan politikalarının uygulanmasına en azından 2000 yılından beri karşı olduğu görülmektedir. Rusya politikalarında esasen çıkarlarının peşindedir. Uygun kişi ve aktörlerin bulunmasıyla Esad’a Rus desteğinin bitmesi mümkündür. Rusya bölgede kişilerden ziyade ülke ticarî, siyasî ve askerî menfaatlerinin devam etmesine odaklanmıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş dönemine kadar uzanan Suriye-Sovyet ilişkisi İsrail ile de gerçekleştirilmiştir. Arap-İsrail savaşlarında Doğu Avrupa ülkeleri üzerinden askeri teçhizat satışı her iki tarafa da gerçekleştirilmiştir. Araplar arasında en önemli silah alıcıları Suriye ve Mısır’dır.¹¹

Arap devletlerinde sosyalizm etkin kılınarak siyasî ve iktisadî hayatın bir vasıtası olarak Rus menfaatlerinin bölgedeki etkinliği arttırılmaya çalışılmıştır. Bölge devletlerine silah satılmış, askeriyele modernize edilmiş ve bölge kaynaklarını Rusya’ya aktarılmıştır. Suriye ordusu mensupları eğitimlerini Rusya’da almışlar ve Rus mallarını kullanmışlardır. Benzer gelişmeler Mısır ile de açıktan ve gizli bir şekilde gerçekleştiril-

⁸ Stratforvideo, “Conversation: Russian Goals in Syria”, 17 Şubat 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=yF28urjwm0> (Erişim 22.03.2016).

⁹ “Esad” mı “Esed” mi tartışması yaşanmıştır. İsmi Araplar tarafından telaffuzunu dikkate alındığında “essed” kelimesi sonundaki “dal” olarak söylenen “d” harfinin sert çıkışı nedeniyle “e” harfinden “a” harfine doğru kalınlaşan bir telaffuzu vardır. Bu nedenle Arapça orijinali, İngilizceye yazılışı ve Türkçe telaffuz ve harflere dökülüşünü dikkate alarak “Esad” kullanımını tercih edilmiştir.

¹⁰ Stratforvideo, “Robert D. Kaplan on Syria and the Middle East (Agenda)”, 8 March 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=oWYFcOPkI-c> (Erişim 23.03.2016).

¹¹ Arthur Goldschmidt, Lawrence Davidson, **A Concise History of the Middle East**, Ninth Edition, Philadelphia, Westview Press, 2010, s. 243-364, 421-453.

miştir.¹² Bu politikaların uygulanmasında Rusların ‘maskirovka’¹³ (kamufraj) politikasının uygulandığı görülmektedir.

Rusya bölgedeki etkinliğini artırmak amacıyla kendine destekçi bulmakta ya da üretmektedir. Bu amaca yönelik olarak Çin ile birlikte İran’ın atom enerjisi elde etmesini desteklemiştir/desteklemektedir.¹⁴ Çin’in de bölgede enerji ve telekomünikasyon alanındaki yatırımlarına devam ettiği görülmektedir. Suriye ile 2010 rakamlarına göre \$1.1 milyar olan Çin’in ticareti Suriye’nin Türkiye’nin komşusu olmasına rağmen aynı hacme sahip olması ve büyümesini geliştirmesi ilginçtir.¹⁵ Her iki ülkede bölgedeki çıkarlarının kaybolmaması için Suriye’de meselelerin müzakere yoluyla çözülmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Burada Rusların Batı karşısında kendisine destekçi bulmaya çalışmaları sadece Suriye ile ilgili değildir. Esasen Rusya, Batı ile Ukrayna ve Kafkaslar’da da karşı karşıya gelmiştir/gelmektedir.¹⁶ Batı’nın ilgili bölgelere müdahalesi Rus etkisini ve nüfuzunu azaltacağından Rusya’yı ve yöneticilerini tedirgin etmekte ve önlem almaya zorlamaktadır. Afganistan ve Irak’a ilaveten Libya ve Suriye’de de Amerikan ve Avrupalıların bulunması, Kafkaslar ve Ukrayna’daki varlıkları ve politikaları Rusların güvenlik ile ilgili kaygılarını arttırmış ve saldırgan bir yapıya girmelerine neden olmuştur.

Birleşmiş Milletler’de Esad rejimiyle ilgili 1 Haziran 2011’de oylama yapılmıştır. Gerek bu oylamada gerekse diğer görüşmelerde Ruslar, Batı politikalarını tehlikeli bulduğunu belirtmiştir. Buna göre, ‘bir ülkede muhaliflerin yönetimle ilgili her şeyi reddetmeleri ve böylece Batıların gelişmelere müdahale ederek muhaliflere askerî ve diğer şekillerle yardım etmeleri, bu metotla rejimlerin değiştirilmesi gibi bir geleneğin oluşturulması oldukça tehlikelidir.’ demektedirler.¹⁷ Rusya tehlikeli bulunduğu Batı’nın bu politikasına engel olmak için arabuluculuk sıfatıyla muhalefetle görüşmeler gerçekleştirmiştir. *Demokratik Değişim için Ulusal Koordinasyon Komitesi* ile bağlantıya geçerek Moskova’ya davet etmiştir. *Suriye Ulusal Konseyi*’ni de yönlendirmek istemiştir.¹⁸ Rusya, Suriye içinde Rejimin gerçekleştirdiği katliamları, Haula ve Ğuta Katliamı’nda olduğu gibi, Batılılar tarafından müdahaleye ortam hazırlamak için işlendiğini *maskirov-*

¹² David Lea (Ed.) **A Political Chronology of the Middle East**, First edition, London, Europa Publications Taylor & Francis Group, 2001, s. 209-225.

¹³ Michele A. Berdy, “Russia’s ‘Maskirovka’ Keeps Us Guessing”, **the Moscow Times**, 31 July 2014, <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/russia-s-maskirovka-keeps-us-guessing/504393.html> (Erişim 24.03.2016).

¹⁴ Jeremy M. Sharp, **Unrest in Syria and U.S. Sanctions Against the Asad Regime**, Congressional Research Service Report for Congress, Washington, 9 August 2011, s. 1-33.

¹⁵ Sharp, a.g.e, s. 29.

¹⁶ “Russia says Annan’s mission offers last chance to Syria”, 26.03.2012, <http://english.cntv.cn/20120326/106881.shtml> (Erişim 26.03.2016).

¹⁷ Henry Meyer, Brad Cook, Ilya Arkhipov, “Russia Warns U.S., NATO Against Military Aid to Syria Protest After Libya”, **Bloomberg**, 02 June 2011. <https://www.sott.net/article/229559-Russia-Warns-US-NATO-Against-Military-Aid-to-Syria-Protests-After-Libya> (Erişim 28.03.2016).

¹⁸ Dmitri Trenin, “Syria: A Russian Perspective, Would focusing on transition (not regime change) bring the Russians back to the table over Syria?”, **Carnegie endowment for International Peace**, 28 June 2012, <http://carnegieendowment.org/sada/?fa=48690> (Erişim 29.04.2016).

ka politikasıyla iddia etmiş ve alenen görülen varil bombaları için ise herhangi bir yorum yapmamıştır.¹⁹

Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu uluslararası sistemik yapının çok kutuplu bir yapıya dönüşmesi Rusya'nın çıkarına olarak nitelenmektedir. Bu nedenle Ruslar Rusya'nın dâhil olmadığı tek kutuplu bir sistemi istememektedir. Uluslararası ortamlarda uyguladıkları politikaları Amerika'nın etkisinin azaltıldığı çok kutuplu bir yapının oluşturulması yönündedir. Büyük güçlerle ikili mücadelelere girmek yerine pek çok gücün içinde olduğu bir yapıda çıkar çatışmalarını kullanarak kendi hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Rusya sert ve yumuşak gücünü daha etkin hâle getirmek için her türlü medyayı bir propaganda aracı olarak değerlendirmektedir. Rusya'nın güvenliğinde lebensraum olarak değerlendirdiği ve aynı zamanda güçlü komşularla arasında bulunmasını istediği tampon bölgeler vardır. Rusya bu tampon bölgeleri hayati çevresi olarak değerlendirirken eski Sovyet peykleriyle, Ukrayna ve Gürcistan gibi, ikili ilişkilerinde realist yaklaşımlar sergilemekte, daha uzak mesafelerde olanlara ise idealist politikalar uygulamaktadır. Libya'daki rejim değiştirme girişimi ve sonrasındaki gelişmelerin benzerlerinin Rus hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde de uygulanabileceğinden çekinmemektedir. Bu nedenle Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'daki Amerikan askerî faaliyetlerine karşı çıkmakta ve Suriye'deki Batı destekli gelişmeleri eleştirmektedir. Diğer taraftan Amerikan yöneticilerin Rusya'yı söylemlerle eleştirmekte başkaca bir girişimden uzak durmaya çalışmaktadırlar. Rusya'nın Esad rejimine yaptığı doğrudan ve/veya dolaylı askerî ve siyasi destek, Suriye'de mücadele eden güçler arasında dengeyi değiştirmektedir.²⁰ Rusya, Esad yönetimine karşıt olanları ve muhalefet edenleri çeşitli vasıtalarla öldürmeye devam etmektedir.

Rusların Suriye'ye destek vermelerinin bir sebebi de Kafkaslarda Ruslara karşıt bir yapının oluşturulması ve bunun başkalarının desteklenme ihtimalini önlemektir.²¹ Bu nedenle Suriye'deki gelişmelerin biran evvel durdurulması Rus çıkarlarına uygun bulunmaktadır.²² Suriye'nin Kafkaslara örnek olmasına ilaveten, Kafkaslar bölgesinden Suriye'ye gelerek bölgede IŞİD'e destek verenlerin Suriye sonrasında Kafkaslarda Ruslara karşı mücadeleye girişmesinden çekinmektedir.²³ Batı'nın cihadistler olarak isimlendir-

¹⁹ Anadolu Ajansı, "Suriye'de 30 Eylül'den bu yana 5 bin 238 varil bombabası atıldı", Muhabir Shub Mohammad, 8/2/2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-30-eylulden-bu-yana-5-bin-238-varil-bombasi-atildi/518133> (Erişim 30.03.2016).

²⁰ Reva Goujon, "The Geopolitics of the Syrian Civil War", **Geopolitical Weekly**, 4 August 2014, <https://www.stratfor.com/weekly/geopolitics-syrian-civil-war> (Erişim 01.04.2016).

²¹ Thomas Joscelyn, "New leader of Islamic Caucasus Emirate killed by Russian forces", 11 August 2015, <https://web.archive.org/web/20151027154750/http://www.longwarjournal.org/archives/2015/08/new-leader-of-islamic-caucasus-emirate-killed-by-russian-forces.php> (Erişim 02.04.2016).

²² Igor Delanoë, "Russia's Line in the Sand on Syria", **Foreign affairs**, 05 February 2012; "The Syrian Crisis: A Challenge to The Black Sea Stability", **Center for International and Regional Studies**, February 2014 <http://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/CIESPolicyBrief02.pdf> (Erişim 03.04.2016).

²³ Neil Melvin, "Middle East Conflict Risks Overspill into the Caucasus", **SIPRI**, 4 March 2016,

diği teröristleri kullanarak Batı'nın Rusları desteklemesini sağlamak için çalışmalar yapmaktadır.²⁴ “Radikal İslamcı” nitelemesiyle Batı kamuoyunun desteğini alarak özellikle Kafkaslardaki karşıtlarını bertaraf etmekte ya da katliamlarına ortam hazırlamaktadır.

Ruslar Suriye ve Kafkaslardaki mücadelesinde İran'ın da desteğini almaktadır. Suriye'deki Sünnî olmayan yönetime İran'ın destek vermesi, Kafkaslarda da Sünnî bir yapılanmanın olmasını istememesi, İran ile Rusya'nın politikalarının örtüşmesi anlamına gelmektedir. Böylece Rusya ile İran ortak çıkarlarında buluşmakta ve birlikte hareket edebilmektedirler.

Rusya'nın yeniden doğuşu ve yayılmasının simgesi olan Vladimir Putin'in Suriye konusunda geri adım atması uluslararası imajını zedeleyecektir. Bu durum Putin'in içerideki itibarının da olumsuz etkilenmesine sebep olabileceğinden, Rusya'nın Suriye'de var olmaya çalışması ve daha saldırgan bir politika takip etmesinde etkilidir. İç politikadaki rahatlığını dışarıda sağlayacak olduğu başarıya endeksleyen Putin saldırılarına devam edecektir. Batı'yı özellikle de Amerika'yı Rus çıkarlarını etkileyen her hususta sert bir şekilde eleştirecektir.²⁵

Putin son zamanlarda dinî motifleri de politikasında ve imaj yapımında kullanmaya çalışmaktadır. Papa ile görüşmesi ve Rus Ortodoks Patriği ile görünmesi kişilerin dinî duygularını kullanma çabalarının medyaya yansımalarıdır. Bu amaca yönelik olarak Ruslar, Suriye'deki Ortodoksların hâmilliğini yaptıklarını ileri sürmektedir. Hâmilik için Suriye halkını bombalarken Ukrayna'da da aynı Ortodoksları stratejik hedefleri için öldürmektedir. Bu da Rusların Suriye'deki Hristiyanların çıkarlarını değil, devlet olarak Rusya menfaatlerini koruduğunu göstermektedir.²⁶ Ruslar bölgede Rus politikalarına uygun olabilecek rejim ve kişileri desteklemektedir. Bunu da Hristiyan, Kürt, Alevi ve Dürzîlerin korunması gerektiğini ileri sürerek, kendilerinin ne kadar hürriyetperver ve demokratik bir devlet oldukları imajını kuvvetlendirmek için kullanmaktadır.²⁷

Rusya zaman zaman da Esad'ın Humus ve Haula'da olduğu gibi hata yapmış olabileceğini ileri sürerek, muhtemel yeni oluşumdan da tamamen kendisini soyutlamak istememektedir. Bu eleştirileri sırasında da Esad'a askerî yardımda bulunmaktadır. Rusların bu *maskirovka* siyasetidir.²⁸ Bir taraftan düşük profille eleştirmekte iken diğer taraftan

<http://www.sipri.org/media/blogs/writepeace/middle-east-conflict-risks-overspill-into-caucasus> (Erişim 04.04.2016).

²⁴ Bill Roggio, “Chechen commander in Syria pledges to Islamic Caucasus Emirate”, 10 July 2015, **the Long War Journal**, <https://web.archive.org/web/20150914074823/http://www.longwarjournal.org/archives/2015/07/chechen-commander-in-syria-pledges-to-islamic-caucasus-emirates.php> (Erişim 05.04.2016).

²⁵ Azuolas Bagdonas, “Russia’s Interests in the Syrian Conflict: Power, Prestige, and Profit”, **European Journal of Economic and Political Studies**, Mart 2012, s. 55-77, <http://thedailyjournalist.com/wp-content/uploads/2013/12/Strategic.pdf> (Erişim 06.04.2016).

²⁶ Steven Heydemann, “Syria’s Uprising: sectarianism, regionalisation, and state order in the Levant”, **Ministry of Foreign Affairs of Norway**, May 2013, http://fride.org/download/WP_119_Syria_Uprising.pdf (Erişim 07.04.2016).

²⁷ Bagdonas, a.g.e. s. 55-77.

²⁸ “US Senator Lindsey Graham: The current US strategy in Iraq, Syria is failing and would empower Iran”, <https://www.youtube.com/watch?v=yDR2u3xzPoU> (Erişim 07.04.2016).

eleştirdiğine gizlice destek vermektedir. Uluslararası arenada da ne kadar barış yanlısı olduğunu gösterme yönünde propaganda yapmaktadır.²⁹ Birleşmiş Milletlerdeki oylamalarda Suriye'ye karşı askerî müdahaleyi reddetmiştir. Suriye'ye Rus silah satışını kanunsuz hâle getirebilecek 26 Ağustos 2011 tarihli oylamayı da veto etmiştir.³⁰

Suriye silah alımının en azından %10'unu Ruslardan temin etmektedir. Ruslar için yaklaşık 928 milyon dolar ile %1 gibi düşük de olsa bu rakam, bölgede Rus silah varlığı ve satışının devamlılığı için önemlidir.³¹ Suriye'de rejim için savaşı ve askerî eğitim veren Ruslar vardır.³² Rusya çok açık bir şekilde rejime destek vermiştir/vermektedir.³³ Rusların Suriye'de askerî varlığı ve teçhizatlarında son zamanlarda daha da bir artış yaşanmıştır. Eylül 2015 itibarıyla 28 Rus jeti, 14 helikopter ve S300 füzelerinin varlığı ve Rus tanklarının bulunduğu kaydedilmiştir.³⁴

Ruslar, Türkiye'nin etkinliğinin az olduğu seçim Hükümeti döneminde, Suriye'ye daha çok askerî yardım ulaştırdıkları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Karadeniz'deki pek çok Rus savaş gemisi (en azından 100'den fazlası) 2015 yılı içinde boğazdan geçerek Akdeniz'e çıkmıştır.³⁵

Rusya Suriye'deki bütün politikalarını ve uygulamalarını Akdeniz ve Karadeniz'deki etkinliğini ve etkisini artırmak için kullanmaktadır. Rusların Karadeniz'de işgal ettikleri Kırım'da bulunan Sivastopol ve Odesa limanı sıcak denizlere çıkış için hayatiidir. Suriye'deki Tartus deniz üssü ise, Akdeniz'deki Rus gemilerinin sığınağı ve gerekli ikmallerin yapıldığı en önemli merkezdir. Her ne pahasına olursa olsun Ruslar bu üssü bırakmak istemeyecektir. Tartus yakınında bulunan doğalgaz rezervlerinin bulunduğu bölge de Rusların dikkatinden kaçmamaktadır. Suriye'deki rejim aynı zamanda Rus ekonomisinin en önemli kaynağı olan enerji piyasası için önemli rol oynayacaktır. Katar

²⁹ Maria Zakharova, "Civilian casualties in Syria & Russian 'propaganda & imperial ambitions': FM Spox grilled", **RT, In the now**, 17 February 2016, https://www.youtube.com/watch?v=1_TBZF-Ko3pY, (Erişim 27.04.2016); "UN calls for investigation into Houla killings in Syria", **BBC NEWS**, 01 June 2012, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-18295291> (Erişim 08.04.2016).

³⁰ Daniel Schearf, "Russia hardens Position Ahead of Syria Peace Talks", **Voice of America**, 26 January 2016, <http://www.voanews.com/content/sergei-lavrov-no-russian-request-for-syrias-assad-to-step-down/3162822.html> (Erişim 09.04.2016); Louis Charbonneau, "Russia, China resist U.N. Syria sanctions push: envoys", **Reuters**, 26 August 2011, <http://www.reuters.com/article/us-syria-un-idUSTRE77P4X920110826> (Erişim 10.04.2016).

³¹ Bagdonas, a.g.e., s. 77.

³² "St. Petersburg Sends Contractors to Syria", **The Interpreter**, 15 November 2013, <http://www.interpretermag.com/st-petersburg-sends-contractors-to-syria/> (Erişim 11.04.2016).

³³ Simon Shuster, "Is Russia Running a Secret Supply Route to Arm Syria's Assad?", **Time**, 29 November 2012, <http://world.time.com/2012/11/29/is-russia-running-a-secret-supply-route-to-arm-syrias-assad/>, (Erişim 12.04.2016).

³⁴ Thomas Gibbons-Neff, "This is the air power Russia has in Syria", **The Washington Post**, 30 September 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2015/09/21/these-are-the-28-jets-russia-now-has-in-syria/?postshare=2681442867487424> (Erişim 13.04.2016).

³⁵ Jeremy M. Sharp, "Unrest in Syria and U.S. Sanctions Against the Asad Regime", **Congressional Research Service**, 9 August 2011, <http://fpc.state.gov/documents/organization/171370.pdf> (Erişim 14.04.2016).

gazının Rus pazarı için önemli olan Türkiye'ye ulaşmaması, en azından Suriye'de kesilmesi, Türkiye'ye Rus enerji satışının devamlılığı için önemlidir.

Ruslar, Suriye rejiminden Rusya aleyhine hâkim olduğu topraklar üzerinden geçebilecek boru hatlarına engel olmasını istemektedir. Rejim de bu istekleri yerine getirmektedir. Suriye rejiminin Sovyetler Birliği döneminden kalan borçlarının %73'ü olan 9.8 milyar doları silmiştir. Ancak yeni silah satışı ve ticarî anlaşmaları imzalamayı ih-mâl etmemiştir. Suriye sadece Ruslara sağladığı Tartus askeri üssü, silah alımı, Rusya lehine doğalgaz boru hatlarının kurulmasına engel olması için değil; aynı zamanda Rusların Kafkaslardaki Rus karşıtlarından kurtulmasında, ilgilerin ve dikkatlerin bölgeden uzaklaştırılması kaydırılmasında işe yaramaktadır. Suriye sayesinde İran ve Çin'in çeşitli alanlarda desteği alınabilmekte ve bu birliktelik başka uluslararası çalışmalarda da kullanılmaktadır. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin gelecekte önemli bir tehlike olarak niteledikleri "cihadistler" karşısında desteğini almaktadır. Bütün bu sebeplerle Rusya'nın Suriye politikası, Rus çıkarlarının sağlanması için kullanılacaktır. Suriye'de Esad'ın olması ya da olmaması Ruslar için önemli değildir. Rus askerî üssü, Rus malları ve Rusya'nın çıkarları devam ettirildiği müddetçe Rusya bölgedeki değişime yerine göre karşı çıkacak ya da çıkmayacaktır. Bu da realist bir devlet olan Rusya için beklenmesi gereken bir politika duruşudur.

Suriye Jeopolitiğinin Çin Politikalarına Yansıması

Her ülkede olduğu gibi Çin'in Suriye konusunda takip ettiği politika uluslararası çıkarları doğrultusundadır. Çin Suriye meselesinin Birleşmiş Milletler tüzüğüne amaç ve ilkeleri doğrultusunda uluslararası ilişkilerin temel ilke ve teamülleri kapsamında ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Yabancı unsurların müdahalesini tasvip etmemekte, yerel halkın gelecekleriyle ilgili kararını kendilerinin vermesinin doğru olduğunu söylemektedir. Rejim reform ve yenilik yapmasını fakat muhalefetine hiç bir şekilde şiddete baş vurmamasını gerekli görmüştür.³⁶

Çin politikasının temelinde güvenlik, ekonomi ve jeo-stratejik hususların dikkat çektiği görülmektedir. Suriye sorununun çözümü konusunda Annan'ın ziyaretine destek vermiş ve Suriye'de özellikle uluslararası güçlerin ortak bir noktada buluşmasına taraftar görünmüştür. Çinliler politikalarını oluştururlarken Suriye rejimi yanında yerel unsurları da dinlediği, diplomatlarını Arap ülkelerine de göndererek Arapların da fikirlerini aldığı görülmektedir. Bu uygulamalarla Çin Güneybatı Asya ülkelerinde ve Suriye'de özellikle yumuşak gücünü artırmaya çalışmaktadır.

Çin ekonomisinin gelişmesi ve devamlılığı için güvenilir, yeterli ve kesintisiz enerji kaynaklarına ihtiyacı vardır. Buna göre, Güneybatı Asya Ülkeleri'nden alınan enerjinin güvenli bir şekilde Çin'e ulaşması ve herhangi bir tehlikeyle karşılaşmaması gerekmektedir. Bu nedenle bölgede Çin ile çalışan ülkelerin ve yönetimlerinin devamlılığı sağlan-

³⁶ Erkin Ekrem, "Çin'in Suriye Politikası ve Çözüm Planı", **Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler**, Birol Akgün (Ed.), Ankara, Stratejik Düşünce Derneği Uluslararası İlişkiler Programı Koordinatörlüğü, Haziran 2012, s. 28-35.

malıdır. Kısaca Çin'e ve çıkarlarına karşı çıkmayacak yönetimlerin iktidara gelmesi ve devamlılığının sağlanması Çin için önemlidir. Çin'in bölgeyle olan bağlantısının devamlılığı için ne gerekiyorsa, o politikalar Çin tarafından uygulanmalıdır/uygulanmaktadır. Bu nedenle, 2003 yılında Irak'ın Amerikan ve İngiliz kuvvetlerince işgaline Çin karşı çıkmıştır.³⁷

Petrol fiyatlarındaki artış Çin ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Petrol fiyatlarının değiştirilmemesi için bir ya da birkaç ülkenin bölgedeki petrol rezervine sahip ülkeler üzerine baskı yapmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Çin, Kuzey Afrika başta olmak üzere Afrika'nın diğer bölgesinde de yatırımlar yapmaktadır. Libya'daki yatırımlarının NATO müdahalesiyle etkilenmesinden Rusya gibi hiç memnun olmamıştır.³⁸ Ancak değişim sonunda iktidara gelen güçlerle de realist bir yaklaşım sergileyerek Çin çıkarını düşünmüş ve ilişkilerini hemen yeniden kurmuştur.³⁹

Çin bölgedeki Batı politikalarına ve rejim değiştirme girişimlerine katılmamakta ve zaman zaman da eleştirmektedir.⁴⁰ Realist bir yaklaşım gereği örgütlerle işlerden ziyade devletlerle ikili ve çoklu münasebetler gerçekleştirmektedir. Güneybatı Asya'da Suriye ve İran önemli ticaret yaptığı ülkelerdendir. Batı'nın Güneybatı Asya'da yapabilecek olduğu değişiklikler Çin'in bölgedeki çıkarlarını etkilemesi ihtimali nedeniyle Çinli yöneticiler Batı'nın Suriye'deki faaliyetlerinden rahatsızlık duymaktadırlar.

2011 tarihi itibarıyla Suriye ile 2.4 milyar dolar olarak gerçekleşen ticaret Çin'in %1'ine tekabül etmektedir. Ancak Güneybatı Asya ülkelerinden olan İran'dan sağladığı enerji ülke ihtiyacının %15'ini karşılamaktadır. Bölge Çin ticaretinde ve siyasetinde önemlidir. Bu nedenle Suriye'de gerçekleşen politikalarda Rusya ile benzeşen çıkarları nedeniyle Batı'ya karşı birlikte hareket edebilmektedirler. Bunların çeşitli sebepleri vardır. (1)Her iki devlet de Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın Güneybatı Asya'da etkili olmalarını istememektedir. (2)Çin bölgenin özellikle enerji alanında garantör devleti olarak bölge istikrarının bozulmasını istememektedir. (3)Güneybatı Asya'da Rusya ve Çin, Amerikan ve Batı'nın yerini almak istemektedir. (4)Rusya ve Çin dünyanın diğer taraflarında yaşanan sorunlarından, Asya-Pasifik'te olduğu gibi, Suriye'de tutum, davranış ve politikalarını müzakerelerinde siyasî araç olarak değerlendirmek istemektedirler. (5)Rusya, Ukrayna'ya müdahalesini ve Kırım'ı işgalini Suriye meselesi ile ikinci plana düşürmeye, mümkünse göz önünden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Ukrayna ve Doğu Avrupa'da Batı'dan taviz alabilmek için Suriye'deki etkinliğini artırmaya gayret

³⁷ Flynt L. Leverett, Jeffrey A. Bader, "2005–2006 Managing China-U.S. Energy Competition in the Middle East", *The Washington Quarterly*, <http://www.brookings.edu/research/articles/2005/01/winter-energy-leverett> (Erişim 15.04.2016).

³⁸ James M. Dorsey, "China and the Middle East: Embarking on a Strategic Approach", *S. Rajaratnam School of International Studies*, 16 September 2014, http://www.huffingtonpost.com/james-dorsey/china-and-the-middle-east_b_5827276.html (Erişim 17.04.2016).

³⁹ Randolph Cobankiat, "Addressing the Syrian Crisis Stalemate How Will it end?", Research Paper No.159, *Research Institute for European and American Studies (RIEAS)*, Athens August-September 2012, <http://www.rieas.gr/images/rieas159.pdf> (Erişim 18.04.2016).

⁴⁰ Michael D. Swaine, "Chinese Views of the Syrian Conflict", *China Leadership Monitor*, No.39, http://carnegieendowment.org/files/swaine_clm_39_091312_2.pdf (Erişim 19.04.2016).

etmektedir. Çin de Pasifikteki çıkarları için Suriye'yi kullanabilmektedir. (6)Rusya ve Çin Suriye başta olmak üzere bölgeye silah satışı yapmaktadır. (7)Rusya'nın Akdeniz'de etkisini devam ettirmek için kullanmış olduğu Tartus deniz üssü, Ruslar için oldukça önemli bir askeri üstür. Rusya'nın bölge politikalarına müdahale edebilmesi için önemli bir araç ve mevkidir. (8) Suriye'deki Ortodoks Hristiyanların hamiliğini Rus çıkarları için kullanmaktadır. Rusya ve Çin sınırları içinde oldukça farklı etnik ve dinî unsurları barındırmaktadır. Suriye ve bölgede meydana gelebilecek ayrılıkçı dinî ya da etnik faaliyetlerin kendi ülkeleri için de sorun çıkarabileceğini bilmektedirler. Bu nedenle Suriye'de Yugoslavya örneğindeki gibi bir dağılmayı istememektedirler. Diğer taraftan, eğer bir dağılma kaçınılmaz olursa, bunun da kendi menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmesini istemektedirler.

Çin, Güneybatı Asya'da varlığını devam ettirmek için yumuşak gücünü kullanmakta ve gelişimini sağlamak için de bölgenin enerjisine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle hem pazar olarak hem de kaynak olarak bölgeye, dolayısı ile Suriye'ye de ihtiyacı vardır. Mevcut durumu korumaya çalışmaktadır. Bölgedeki muhtemel uluslararası gelişmelerin ve değişimlerin dışında kalmak istememekte bölge aktörleri ya da uluslararası güçlerle çıkarları istikametinde beraber çalışabilmektedir.

Suriye Jeopolitiğinin Amerika Birleşik Devletleri Politikasına Yansıması

Amerika Birleşik Devletleri bölgede yumuşak gücünü etkin kılmak için “demokrasi ve insan haklarını”⁴¹ desteklediği yönünde tutum ve politikalar sergilerken, diğer taraftan realist politikaların yansıtıldığı askerî varlığını herhangi bir çatışmada doğrudan kullanmak istememektedir. Amerika herhangi bir yerdeki meseleye Irak'ta olduğu gibi doğrudan müdahale etmek yerine çeşitli şekillerde destek vererek hedefine ulaşmak istemektedir.⁴²

Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye'yi de içine alan Güneybatı Asya politikasında realist yaklaşımların hâkim devamlı olduğu görülmektedir. Bölgede realist politikaları takip eden sadece Amerika olmayıp bilakis Rusya, Çin ve Avrupa Birliği de benzer anlayışları takip etmektedir. Ancak Amerikan politikacıları Tunus'ta başlatılan ve kısa sürede Batı'da “Arap Baharı” olan ancak bölgedekiler için “Arapların kanla imtihanı” haline dönüşen gelişmeleri “halkların demokrasi talebi” olarak nitelemiş ve desteklemiştir. Akdeniz'in güney ve doğusundaki gelişmelerde uluslararası ekonomi politik ve uluslararası menfaatlerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Amerika uygulamakta olduğu politikalarla hâlen bölgeden ayrılmak istemediğini ve bölgenin liberal ekonomiye açılmasında ısrarcı olduklarını göstermektedir.

Amerikan politikaları Amerikan ekonomik çıkarlarını takip etmektedir. Tarihî süreçte oluşturdukları bu politikalar için gerektiğinde, Afyon savaşında olduğu gibi savaşa

⁴¹ Bill Clinton, “Remarks to the 48th Session of the United Nations General Assembly”, 27 September 1993, <http://www.state.gov/p/io/potusunga/207375.htm> (Erişim 20 Nisan 2016); Henry Kissinger, **Diplomacy**, New York, Simon&Schuster, 1994, s. 805.

⁴² Peter Zeihan, “Global Disorder and the Future of America”, **Idea Festival**, 2 October 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=MldUSqsz0Io#t=3495.567052> (Erişim 21.04.2016).

girmekten de çekinmemişlerdir.⁴³ Amerikan Dışişleri Bakanları'ndan John Hay'in ifade-
siyle "Açık Kapı Politikası" olarak nitelenen bu uygulamalar, 19. Yüzyıldan günümüze
devamlı olmuştur. Amerika zaman içinde ülkenin ekonomik ve siyasî ihtiyaçlarının de-
vamlılığı için "Açık Kapı Politikası"nı dönemden döneme değiştirilen sloganlarla devam
ettirmiştir. Bu sloganlar, önce "İnsan Hakları", sonra "Hukukun Üstünlüğü" ve en sonun-
da da "Demokrasi" olmuştur. İlgili hedeflerde Amerikan mal alımı ve satımının gerçek-
leştirilmesi, bölgeden Amerika'ya yönelik muhtemel bir tehdit unsurunun kaldırılması
temel hedef olmuştur. Eğer alınacak sonuç verilecek emeği ve harcamaları karşılıyorsa,
ilgili ülkeye bir dönüşüm planı zorlamakta, böylece ekonomik unsurlar uluslararası paza-
ra, yani Amerika'ya, açılmaktadır. Uluslararası markete açılan mallar Amerikan amaçları
doğrultusunda değerlendirilmektedir. Amerika hedefindeki ülkeleri bu değerlendirme kri-
terlerine göre sınıflandırmış ve gerekli politikaları uygulamaya koymuştur.

Amerikan yönetimi Irak ve Afganistan tecrübelerinden çıkardıkları derslerle artık
hedef ülkeye doğrudan kendi müdahalesi yerine araçlar kullanmaktadır. Esad sonrası
Suriye'de oluşacak yapı Amerikan çıkarlarına hizmet etmeyecek olursa, Amerika bölge-
ye müdahale edecektir. Diğer taraftan doğrudan askeri güç kullanma yerine, bunun önce-
likle yerel destekçilerden faydalanılarak hedefe ulaşılması planlanmaktadır. Su sistemle,
Amerikan'ın yumuşak gücü zedelenmekte ve çıkarlarının korunması "akıllı güç" (smart
power) yöntemiyle gerçekleştirilmektedir.

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD'de özellikle askerî politikaların uygulan-
masında değişiklikler yapılmıştır. Doğrudan müdahalelerde yerel unsurlardan destek al-
mak hedeflenmiştir. Esad'ın değiştirilmesi konusunda da bu stratejisi uygulanmaktadır.
Ancak bunda istenilen başarı elde edilemediği gibi, daha kötüsüne gidilme ihtimali de
vardır.⁴⁴

ABD'nin Suriye ile olan ikili ilişkileri Arap-İsrail savaşları sırasında Amerika'nın
açıktan İsrail'i desteklemesi neticesinde, Suriye ve diğer Araplarla ilişkisi gerginleşmiş-
tir. Suriye silah temini ve uluslararası arenada siyasî destek için Rusya'ya dönmüştür.
Böylece bölgedeki Amerikan varlığı ve destekçileri ile karşı karşıya gelmiştir. İran'ın da
Amerika'ya karşı politikalarının olması Suriye ile benzer politikalarda birleşmelerine or-
tam hazırlamıştır. Böylece İran Suriye'nin bölgedeki en büyük destekçilerinden olmuştur.

Suriye, Irak'ın Amerika tarafından işgaline de karşı çıkmıştır. ABD Başkanı George
W. Bush, Amerikan çıkarlarına karşı politikalar izleyen, Lübnan'da etkin olan ve İsrail ile
en azından görünürde düşman olan ve Irak'taki Amerikan politikalarına zorluk çıkaran
Suriye'yi, "Şer Üçgeni" içinde yer alan "Haydut Devlet" olarak nitelendirmesine neden
olmuştur. Bu durum Amerika'nın 2003 itibariyle Suriye'ye karşı sert tutum takınmasına
ve işgal edilecek ülkeler arasına alınmasına sebep olmuştur. Suriye'de Türkiye'nin ikinci
bir Irak istememesi nedeniyle ikili ilişkilerde 2005 yılı itibariyle bir takım gelişmeler

⁴³ İngiltere önceliğinde başlatılan Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'nın da sömürgecilik amacıyla
Çin'i zorla liberal ticarete açan 1839-1842 yılları arasındaki Afyon savaşı için bakınız. "First Opium
War", https://en.wikipedia.org/wiki/First_Opium_War (Erişim 22.04.2016).

⁴⁴ "US Senator Lindsey Graham: The current US strategy in Iraq, Syria is failing and would empower
Iran" <https://www.youtube.com/watch?v=yDR2u3xzPoU> (Erişim 24.04.2016).

yaşanmıştır. Türkiye, Amerika ile Suriye ilişkisinin gelişmesini istemiş ve Suriye’yi normalleştirme girişimlerinde bulunmuştur. Nitekim 2009 yılında Amerika Şam’a Büyükelçi atamıştır. Ancak 2011’de Dera’da başlayan ayaklanmaların artması ve rejimin sert uygulamaları neticesinde Ağustos 2011 itibariyle Barack Obama Suriye rejiminin değişmesi gerektiğini telaffuz etmiştir. 6 Şubat 2012 itibariyle de diplomatlarını geri çekmiştir.⁴⁵

Amerika başlangıçta İran’ın bölgede en önemli destekçisi olan Suriye ile bağlarını kopararak bölgenin ekonomi politliğini liberal bir yapıya dönüştürme girişimlerinde bulunmuştur. Konuyla ilgili BM Güvenlik Konseyi’nde alınmaya çalışılan kararların iki defa Rusya ve Çin tarafından veto edilmesi, alternatif olarak AB ve Arap Birliği yanında Türkiye’den de destek alınmasını gerektirmiştir. “*Suriye’nin Dostları Grubu*” olarak ortaya çıkan bu yapı, önce Tunus’ta toplanmış ve “*Suriye Ulusal Konseyi*” oluşturulmuştur. 84 ülkenin destek verdiği ikinci toplantı İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. O zaman resmî olarak tanınan bu oluşuma silah hariç her türlü yardım yapılmasına karar verilmiştir. Eski BM Genel Sekreterlerinden Kofi Annan tarafından hazırlanıp 27 Aralık 2011’de ilan edilen ve 1 Nisan 2012’de yürürlüğe giren ve BM Güvenlik Konseyince de onaylanan plan uygulanmak istenmiştir.⁴⁶

Suriye’de sükûnet ve huzur ortamının gerçekleşmesine katkıda bulunacağı düşünülen bu planın da uygulanmadığı görüldü. Böylece ABD alternatif politikalarını uygulamaya koydu. Diğer taraftan, ABD gerektiğinde bölgedeki en büyük rakibi olarak görünen Rusya Federasyonu ile de Suriye üzerinde beraber hareket edebileceğini göstermiştir. Suriye’de dinlere eşit mesafede duran ve ülke bütünlüğünün teminini sağlayan bir yapı istenmektedir.⁴⁷ Realist politikaların uygulayıcısı olan Amerika Birleşik Devletleri’nin yeni Başkanı çıkarıcı-idealist Barack Obama’nın politikaları Suriye konusunda George W. Bush ve öncekilerin politikalarından kısmen farklılaşmıştır.⁴⁸

Amerika Birleşik Devletleri Barack Obama ile birlikte Suriye’nin de içinde bulun-

⁴⁵ Akgün, a.g.e., 2012, s.13-15.

⁴⁶ Annan Planı’nın maddeleri: “1. Suriye halkının istek ve endişelerine cevap verecek Suriye öncülüğünde bir siyasi süreç. 2. Sivillerin korunması için BM gözetiminde her tür silahlı şiddete son verilmesi. a) Hükümet meskün alanlara asker sevkini ve silah kullanımını durdurup buralarda bulunan askerleri çekecek. b) Muhalefet çatışmalara son verme taahhüdünde bulunacak. 3. Tüm taraflar çatışma yaşanan bölgelere insanî yardım sevkini sağlayacak ve insanî amaçlarla her gün iki saatlik sükûnet dönemleri sağlanacak. 4. Suriye yönetimi keyfî şekilde tutuklanmış kişilerin serbest bırakılması sürecinin hızını ve kapsamını artıracak. 5. Suriye yönetimi ülkede gazeteciler için hareket serbestisi temin edecek. 6. Suriye yönetimi toplanma ve barışçı şekilde gösteri yapma hakkına saygı gösterecek” şeklinde sayılmıştır. “Annan’s Peace Plan for Syria” <http://www.cfr.org/syria/annans-peace-plan-syria/p28380>; “Brahimi’s Six Principles for a Political Transition in Syria”, 29 January 2013, <http://www.cfr.org/syria/brahimis-six-principles-political-transition-syria-january-2013/p29913> (Erişim 13.04.2016). Belgenin tam metni için bakınız. “Brahimi’s 6 principles for a political transition in Syria”, 31 January 2013, <http://un-report.blogspot.com.tr/2013/01/brahimis-principles-for-political.html?spref=tw>, (Erişim 13.04.2016).

⁴⁷ Reuters, “Kerry, Lavrov discussed possible ‘transition’ in Syria: US official”, 27 Eylül 2015, <http://www.reuters.com/article/us-un-assembly-russia-usa-idUSKCN0RR0S920150927> (Erişim 25.04.2016).

⁴⁸ Akgün, a.g.e., s.12.

duğu Güneybatı Asya'ya yönelik uygulamalarında bazı değişikliklere gitmiştir. Hedefler doğrudan askerî müdahale yerine yerel, unsurlardan ya da istekli görünen diğer güçleri öne sürerek arkadan destek vermek suretiyle gerçekleştirmeye çalışılmaktadır.⁴⁹

Suriye'nin Eskiçağ'da olduğu kadar ol(a)masa da, bölgede ekonomik bir değeri vardır. Suriye'nin sahip olduğu jeo-stratejik durumun, Amerika için, Irak kadar önemli ol(a) maması, yeni müdahale politikaları da dikkate alındığında doğrudan müdahaleyi gerektirmemektedir. Amerikan askerinin bölgede kayıp vermemesi için taşeronlar ve bölgedeki müttefikler Amerikan askerinin yerini almalıdır/alacaktır. Ancak bölgede Amerikan çıkarı için savaşanlara Rusya ya da İran gibi devletlerin müdahalesinde, araçların durumu yeni problemler çıkarabilir. Bu durumda, Amerika ilgili maşalarını kendi kaderleriyle başbaşa da bırakabilir. Ancak, bölgede Amerikan askerine bir müdahale ve kayıp olması halinde, bunun Amerikan kamuoyuna açıklanmasında güçlük çekilecektir. Yeni politikaya göre Amerika, bölgedeki müttefik ya da kullandıkları için, üçüncü bir devletle karşı karşıya gelerek savunma zorunluluğunda hissetmemektedir. Bu politika Amerikan yöneticilerinin elini kuvvetlendirmiş görünmektedir.

Amerikan yöneticileri bölgede müttefiklerinin ya da taşeronlarının Amerikan çıkarları için çalışmasında bir hata görürse ikaz edebilmektedir. Buna rağmen Amerikan isteklerine dönmezlerse, doğrudan Amerikan müdahalesinden önce bölgedeki araçlar vasıtasıyla engellemede bulunma imkânı kullanacaktır. Nitekim *Irak Şam İslam Devleti* (İŞİD) adlı yeni türetilen örgüt, önce Irak'ta sonra da Suriye'de pek çok gücün hizmetinde bulunmuştur. İŞİD önce bölgedeki insanlar için tehdit oluşturmuş sonra da çevredeki bazı ülkelere çeşitli şekillerde zarar vermiştir.⁵⁰ İŞİD, Türkiye'nin Suriye kaynaklı problemlere doğrudan müdahale yapamamasında etkin bir aktör haline gelmiştir. Buna ilaveten İŞİD, Türkiye yanında diğer komşu ülkelere ve Avrupa'ya da tehdit oluşturmaktadır. Kendisi doğrudan operasyonlarda bulunmasa bile, İŞİD etkisinden kaçan insanlar Batı'da ekonomik ve sosyal çalkantılara sebep olmaktadır. İŞİD vasıtasıyla Türkiye önderliğinde Suudi Arabistan ve Katar'ın Suriye'ye müdahalesi ertelenebilmiştir.

Amerika devlet otoritelerinden ziyade terör örgütleriyle mücadeleyi önceliğine aldığı 11 Eylül 2001 sonrasında ilan etmişti. Bu nedenle Esad yönetimiyle uğraşmaktan ziyade İŞİD ile uğraştığını iddia etmektedir. Aynı şekilde bölgede faaliyette bulunan *Nusra Cephesi*⁵¹ ve *Horasan Grubu*⁵² gibi "cihatçı" olarak adlandırılan gruplar türemiş,

⁴⁹ Akgün, a.g.e., s.10-15.

⁵⁰ Eric Schmitt & Michael R. Gordon, "US Aims to Put More Pressure on ISIS in Syria", 4 October 2015, http://www.nytimes.com/2015/10/05/world/middleeast/us-aims-to-put-more-pressure-on-isis-in-syria.html?_r=1, (Erişim 26.04.2011).

⁵¹ The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, 23 September 2013, https://web.archive.org/web/20151025111550/http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20573/E_076_13_1861409435.pdf (Erişim 27.04.2016); Bill Roggio, Thomas Joscelyn, "Foreign fighter group officially joins Al Nusrah Front", 23 September 2015, <https://web.archive.org/web/20151016091649/http://www.longwarjournal.org/archives/2015/09/foreign-fighter-group-officially-joins-al-nusrah-front.php> (Erişim 28.04.2016).

⁵² James Phillips, Josh Siegel, "Meet Khorasan, the terrorist group that might be scarier than ISIS", **the Daily Signal**, 20 September 2014, <http://dailysignal.com/2014/09/20/qa-terrorist-group-really-scarier-isis/> (Erişim 29.04.2016).

Batı ve Amerika bunlarla mücadele ettiklerini iddia etmektedirler. Esad'ı ikinci plana iten Amerika ve Batılı devletler Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'ın Suriye'ye müdahale taleplerini reddetmiş olumlu bulmamışlardır. Esad sonrası Suriye'de oluşabilecek kaotik yapıdan liberal ekonomik yapının etkilenebileceğini, dolayısıyla Suriye ve yakın çevresindeki Amerikan çıkarlarının zedeleneceğini düşündükleri için, Esad'ın değişmesi konusu askıdadır. Esad'ın değişmesi ancak yerine geleceklerin de Amerikan çıkarlarına hizmet etmesiyle mümkündür.

Esad'ın iktidardan gitmesinin gerektiği konusunda ağız birliği yapan Amerikan politikacıları, hâlen Esad sonrası Suriye'yi kimin yönetmesi gerektiği konusunda anlaşamamıştır. Politikadaki bu tenakuz sahadaki uygulamaya da yansımaktadır. Böylece Irak'taki hatalarından öğrenen Amerika, Suriye'de kendi askerleri yerine bölgede Amerikan çıkarları için savaşacaklara silah ve diğer malzeme yardımları yapmaktadır. Alanda güç olabilecek her grupla Amerikan çıkarlarının uyuşma ihtimali hesaplanarak ilişkiler kurulmaktadır. Bu politikalar Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan ile bile karşı karşıya gelme ihtimaline rağmen uygulanmaya devam edilmektedir.⁵³

Uluslararası görüşmelerde dikkate alınan husus esasen bu çıkar hassasiyetini garanti altına almaya yöneliktir. Amerika'nın bölgedeki önemli müttefikleri İsrail başta olmak üzere, Ürdün ve Lübnan gibi devletlerin güvenliği de önemlidir. Güvenlik seviyesi bulunduğu düzeyden daha az bir seviyeye düşürülmesi istenmeyen bir durumdur.

Bölgede IŞİD ile mücadele ettiğini söyleyen İran'ı da ortak düşmana karşı hareket eden potansiyel bir güç olarak görmeye başlayan Amerika, esasen İran ile ilişkilerini de geliştirmeye başlamıştır. İran için Amerika'daki söylemler her ne kadar olumsuz gibi görüne de, esasen Amerika için İran'ın da Amerikan bölge çıkarlarına zarar vermediği müddetçe, yerine göre kullanılmasında, IŞİD örneğinde olduğu gibi, herhangi bir beis bulunmamaktadır.⁵⁴ Ancak İran'ın bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olan Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'ın durumu Amerika'nın İran'a yönelik yumuşama politikalarını sorgulatmaktadır.

Ruslar Suriye'de Esad'a yardım için başlattıkları bombalamada IŞİD hedeflerini vurduklarını iddia etmektedirler. Ancak Nusra Cephesi'nin de vurulduğu Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'a söylendiğinde ilgili Bakan 'Birleşmiş Milletler'deki terörist olarak belirlenen hedefleri dikkate aldıklarını' iddia etmiştir. Esad'a karşı olanları Rusya bombalamakta iken Amerika da kendine destek olacağını düşündüğü taşeronlara, muhaliflere, silah ve diğer yollarla destek vermeye çalışmaktadır. Esad'ın oluşturmaya çalıştığı ve savunduğu yeni durum; Rusya'nın başı çektiği, İran'ın desteklediği, Irak'ın içinde bulunduğu Suriyeli bir yapının bölgenin temel taşı olacağıdır.⁵⁵ Amerika ve Rusya'nın

⁵³ Özdemir Akbal, "ABD'nin Suriye Politikasındaki Dönüşüm" Amerika Araştırmalar Merkezi, 9 Ekim 2015, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2015/10/09/8317/abdnin-suriye-politikasindaki-donusum> (Erişim 30.04.2016).

⁵⁴ Michael Hughes, "Obama's Regime Change Strategy in Syria Will Only Strengthen ISIL", 19 Ocak 2015, http://www.huffingtonpost.com/michael-hughes/obamas-regime-change-strategy_b_6182682.html (Erişim 30.04.2016).

⁵⁵ Ken Bredemeler, "Syria's Assad: Middle East Would Collapse if Russian Airstrikes Fail", 4 October

Suriye’de kendine yakın buldukları unsurları desteklerken karşıtlarını bombalamaları iki gücün çatışma sürecine gidebilecek bir ortam hazırlamaktadır.⁵⁶ Esasen her iki uluslararası güç isteklerinin gerçekleştiği bir ortamı hazırlamak için mevcut durumdan istifade etmeye çalışmaktadır.

Suriye’de eğer Türkiye ya da Suudi Arabistan veya Katar Amerika’nın isteklerini tek başına yapabilecek kabiliyette olsaydı, Amerika ilgili ülkeye gerekli yardımı yapardı. Ancak Amerika ne bu ülkelerin tek olarak öne çıkmasını, ne de bütün ilgisini bu ülkelerle sınırlı tutmak istememektedir. Türkiye’nin her an kendi politik hedefini belirleyerek bağımsız bir anlayışla hareket etmesinin mümkün olmasından Amerika rahatsızdır. Bu nedenle Türkiye’ye tamamen güvenilemeyeceğini, aynı zamanda Türkiye’deki ayrılıkçı unsurlar ile bölgedekiler arasında devam eden sıkıntılarında göz ardı edilmemesi gerektiğini hesaplanmaktadır. Katar’ın ise, ekonomik katkısı yanında yapabilecek olduğu başkaca bir husus bulunmamaktadır. Ayrıca bölgedeki ve bölgeye yakın olan güçlerin bu üç devlet ile sıkıntıları da bulunmaktadır. Bu nedenle ilgili devletlere güvenerek Suriye meselesini çözmeye çalışmak Amerikan çıkarlarını zedelemek olarak nitelenmektedir.

ABD ve Türkiye, Rusya’nın *Nusra Cephesi*’ni vurmasını eleştirirken ara sıra IŞİD’i vurmasına bir şey söylememektedirler. Diğer taraftan, Türkiye’nin bölgede PKK ve YPG⁵⁷ gibi terörist gruplara müdahalede bulunma talebine gereken cevabı alamadığı görülmektedir. Türkiye, sınırları içinde terör faaliyetlerinde bulunan bu örgütlerle ilgili Amerika ve Batı’nın tutumundan son derece rahatsızdır. Rusya Esad’a yardım etmeye ve Suriye’deki etkisini ve çıkarlarını devamlı kılmaya çalışmaktadır/çalışacaktır. ABD ve Batı ise Rusya’yı eleştirmeye devam edecek fakat engellemeye yönelik doğrudan bir müdahale ve harekette bulunmayacaklardır.

Suriye Jeopolitiğinin Avrupa Birliği’nin Politikalarına Yansıması

1977 yılında zamanın Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Suriye arasında bir Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Bu Anlaşmaya istinaden mevcut Suriye-Avrupa Birliği (AB) ilişkisi devam etmektedir. Anlaşma ile birlikte Suriye’nin dış ticaretinde AB’nin yeri artarak devam etmiştir. AB, Suriye’nin en önemli ticarî ortağı haline gelmiştir.

2015, <http://www.voanews.com/content/assad-says-middle-east-would-collapse-if-russian-airstrikes-fail/2991112.html> (Erişim 30 April 2016).

⁵⁶ Nick Gass, “Breznevski: Obama should retaliate if Russia doesn’t stop attacking US assets”, 10/05/2015, <http://www.politico.com/story/2015/10/zbigniew-brzezinski-financial-times-op-ed-obama-retaliate-russia-214438> (Erişim 25.04.2016).

⁵⁷ Partiya Karkeren Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi) olarak bilinen Türkiye başta olmak üzere Güneybatı Asya’da ve Avrupa’da terör faaliyetlerinde bulunan örgüttür. Yekîneyen Parastina Gel (YPG) (Halk Koruma Birlikleri) adıyla Suriye’de kurulmuş ve Kürt Yüksek Komitesi denilen örgüte bağlı bir alt birimdir. Kadın Koruma Birlikleri (YPJ) adında kadın kolları da bulunmaktadır. Türkiye’de terör faaliyetlerinde bulunan PKK ile bağlantıları bulunmaktadır. Tom Perry, “Syrian Kurds now say they now control territory the size of Qatar and Kuwait combined”, **Reuters**, 14 August 2015, <http://www.businessinsider.com/syrian-kurds-now-say-they-now-control-territory-the-size-of-qatar-and-kuwait-combined-2015-8?IR=T> (Erişim 29.04.2016).

AB, Suriye'ye vermeyi vadettiği ekonomik yardımları Suriye'deki insan hakları ihlalleriyle bağlantılı tuttuğu için, ilgili fonlar Suriye tarafından kullanılamamaktadır. Soğuk Savaş Sonrası dönemde Avrupa Birliği Suriye'yi *Barselona Süreci* ve *MEDA Programı*'na dahil etmiştir.⁵⁸ Yine Avrupa Birliği'nin *Komşuluk Politikaları* çerçevesinde Suriye, AB'nin *Güney Politikası* içinde yer almıştır. Ancak Suriye'de Esad yönetiminin ülkedeki muhalefet hareketlerini bastırma şekli ve çıkan çatışmaların katliam şekline dönüşmesi nedeniyle, 2012 yılı itibarıyla, AB tek yanlı olarak Ortaklık Anlaşması'nı askıya almıştır. AB genel politikası Batılı devletlerin bölgeye yönelik politikalarına benzer bir tutum ve davranış sergileyerek ikili ve çoklu ilişkilerine devam etmiştir. Her ne kadar AB insan haklarına uygun sosyal ve hukuk düzeni oluşturma gayesiyle liberal bir yapıyı istemekte ve çevresini bu yönde yumuşak güçle etkilemeye çalışsa da bu politikaların Suriye'de hiç de gündeme gelmediği görülmektedir. Zira Beşâr Esad ve daha önce de babası Hafız Esad'ın uygulamaları AB'nin ikili ticarî politikalarına sorun teşkil etmemektedir. Bu nedenle Suriye'de uygulanan insanlık dramları AB'nin idealist kurucu anlaşmasındaki yaklaşımlarına ters olmasına rağmen ikili ilişkiler devam etmiştir. Ne zaman Suriye'deki sorunlar AB'yi doğrudan etkilemeye başlamış ise, o zaman AB ilgili idealist politikalarını, esasen gerçekte uyguladığı realist yaklaşımlarıyla, sergilemeye başlamıştır.⁵⁹

AB'de yaşanan 2008 ekonomik krizi hâlen tamamen bitmiş değildir. Dolayısıyla AB'nin yakın çevresi ve hedefindeki ülkelerle ilişkilerini bu devam eden kriz ortamı etkilemektedir. Suriye ile olan ilişkilerinde de Avrupa'da yaşanan krize ilaveten Suriye'de meydana gelen çatışmaların oluşturduğu krizin etkisi hâlen hissedilmektedir. AB, Esad rejimine ekonomik ve siyasî yaptırımlar uygulayarak zayıflatmak istemiştir. Suriye rejimine uygulanan AB'nin ekonomik ve siyasî yaptırımları Esad muhaliflerinin güçlenmesine dolaylı destek olarak değerlendirilmiştir. Esad doğrudan düşman olarak gösterilmemiştir. Ancak karşısındaki muhaliflere destek verilmiştir. Diğer taraftan Suriye'nin iç meselesi olarak nitelenebilecek bir hususta taraf tutmuyormuş gibi bir görüntü verilmemeye çalışılmıştır. AB temel itibarıyla Suriye'de diplomatik bir çözüm önerisinde olmuştur. Cenevre'de BM önerileri doğrultusunda gerçekleştirilen görüşmelerden olumlu sonuç alınması taraftarı olmuştur. Suriye'deki muhalifler arasında birlik ve beraberlik anlayışının ve uygulamasının olmaması AB'yi tedirgin etmiştir/etmektedir. Bununla birlikte *Suriye Muhalefeti* ve *Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu* adlı grupları Suriye halkının temsilcileri olarak görüp, zamanla askerî teçhizatla destekleme kararı almışlardır. Suriye'de AB çıkarlarını zorlaştıran ya da engelleme ihtimali olan bir oluşum ya da yapının güç ve söz sahibi olmasını istememektedir. Suriye halkının bütün unsurların içinde olduğu bütüncül ve çoğulcu siyasî bir yapının oluşması/oluşturulması tarafındadırlar.

Uluslararası krizlerde Avrupa Birliği'nin etkinliği/yetkinliği konusunda genel bek-

⁵⁸ "Barcelona declaration", adopted at the Euro-Mediterranean Conference 27-28 November 1995, http://www.eas.europa.eu/euromed/docs/bd_en.pdf; http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/july/tradoc_124236.pdf (Erişim 29.04.2016); EUR-Lex, "MEDA programme", <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ar15006> (Erişim 29.04.2016).

⁵⁹ Seven Erdoğan, "Bir Dış Politika Aktörü Olarak Avrupa Birliği ve Suriye Krizi" *Ortadoğu Analiz*, Ocak-Şubat Cilt 7, Sayı 66, s. 16, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2015126_4sevenerdogan.pdf (Erişim 11.04.2016).

lentiler karşılanamamaktadır. Soğuk Savaş sonrasındaki ilk gelişmelerden başlayarak, 1990'ların ilk yarısında gerçekleşen Körfez Krizi ve Balkanlardaki etnik çatışmalarda da Avrupa Birliği ismindeki "Birlik" kavramını dış politikasına kendisinden beklendiği şekilde yansıtamamıştır/yansıtamamaktadır. Uluslararası gelişmelerde ekonomik olarak güçlü, ancak siyasî bakımdan etkisiz kalmıştır/kalmaktadır. Askerî gücü ise oluşturma çalışmalarına rağmen hâlen oldukça yetersizdir. Dış politikadaki yetersizliğini özellikle NATO'nun lojistik ve altyapı imkânlarından faydalanarak telafi etmeye gayret etmektedir. AB üyeleri ancak NATO ile iş yapabilmektedir. AB üyelerinin her birinin kendi menfaatleri doğrultusunda farklı beklentiler ve siyasetler içinde olmaları, dış politikada aktif bir yaklaşımın sergilenmesinde sıkıntılar oluşturmaktadır. Körfez Savaşı'nda ABD'ye destek veren ülkelerin yanında vermeyenlerin de olması, AB ülkelerinin içinde bulunduğu çok farklı düşüncelerin bir yansıması olarak tezahür etmiştir. Almanya ve Fransa ortak bir cephe oluşturarak Irak'ta Amerikan müdahalesine karşı çıkarken; İngiltere ve İspanya ABD'nin yanında yer almıştır. AB, Lizbon Anlaşması ve bu yönde pek çok çabalarına rağmen ortak bir dış politika üretiminde ve uygulanmasında sıkıntı çekmektedir/çekecektir. Oluşturulan AB *Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciği*'ne Ağustos 2014 yılında atanan ve hâlen göreve devam eden İtalya Dışişleri Bakanı Federica Mogherini'den önce, Catherine Ashton bu görevi yürütmekteydi.⁶⁰ Catherine Ashton'un yetkinliği ve idaresindeki kurumun yetersizliği yönünde eleştiriler yapılmış, Avrupa Birliği'nin etkin bir dış politika üretmediğinden bahsedilmiştir.

Kuzey Afrika'da çıkan çatışmalara da AB üyeleri farklı beklentileri ve bağlantıları nedeniyle değişik seviyelerde tepki vermişlerdir. Fransa'nın bölgeyle olan tarihi ve diğer sömürgeci bağlantısı, Almanya'nın ticarî ilişkileri ve Doğu Avrupalı devletlerin de ikili ve çoklu bağlantıları birbirinden farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla AB'nin bölgeye yönelik politikalarında birlik ve beraberlik oluşturulamamış, kolay da oluşturulabilecek gibi görünmemektedir.

Suriye konusunda ortak bir politika ve uygulama için yeterli tecrübenin varlığı, her ülkenin doğrudan ve etkin bir dış ticaret bağı olmamasına rağmen, AB Suriye konusunda yine ortak bir tavır takınamamıştır. Her ne kadar başlangıçta bazı açıklamalarda ortak bir tutum içinde olunabilse de, bu tutum ve davranışlar daha sonra uygulanan politikalarda sürdürülememiştir. İngiltere, Almanya ve Fransa zaman zaman yaptıkları açıklamalarla Esad'ı ve kendisine destek veren Çin ve Rusya'yı eleştirmişlerdir. İngiltere Esad'ın yaptıklarını doğru bulmamakta ve biran evvel bir takım girişimlerde bulunulması gerektiğini ifade etmektedir. Fransa ise, Suriye ile bağlarını tamamen koparmadan yumuşak gücünü devam ettirmek ve halka şirin görünmek için Esad ve yönetimini göreceli olarak eleştirebilmiştir. Almanya ise Suriye konusunda ABD'ye destek vermiş ve Esad rejimini eleştirmiştir. Ancak bütün bu yaklaşımlara rağmen ortak bir Suriye politikası üretilenememiştir. Bununla birlikte Esad ve rejimine yönelik çok da etkin olmayan bir takım yaptırım girişimlerinde bulunulmuştur.⁶¹ Suriye rejimine yönelik uluslararası silah ambargosu ve

⁶⁰ DW, "AB'de yeni atamalar" <http://www.dw.com/tr/abde-yeni-atamalar/a-17891073> (Erişim 30.04.2016).

⁶¹ European Council, "Council conclusions on the EU regional strategy for Syria and Iraq as well

ekonomik yaptırımların uygulanması istenmiştir. Ancak Ruslara karşı da yaptırımda bulunduğunu iddia eden AB'nin bu girişimleri, Suriye'ye silah satmaya devam eden Rusya'yı durduramamıştır.⁶²

AB ülkelerinin doğrudan müdahale edememesi neticesinde hiç olmazsa *Avrupa Birliği Dış İlişkiler Yüksek Temsilciliği* vasıtasıyla bir takım girişimlerde bulunulması beklenmiştir. Avrupa halkının Suriye ile ilgili yoğun baskısı kısmen idarecileri harekete geçirmiş ve bir takım adımlar atılması sağlanmıştır. Suriye Merkez Bankası'nın Avrupa Birliği'ndeki bütün banka hesapları dondurulmuş ve tüm finans işlemleri durdurulmuştur. Suriye şirketlerine ait kargo uçaklarının Avrupa Birliği'ne uçuşları yasaklanmıştır. Değerli maden ticareti yasaklanmış ve Suriye petrolü boykot edilmiştir. Esad'ın 9 Bakanına AB'ye seyahat yasağı getirilmiştir. AB "*Suriye Halkının Dostları Grubu*" toplantılarında aktif yer alarak Suriye muhalefeti olarak "*Suriye Ulusal Konseyi*"ni tanıdığını açıklamıştır.

AB'nin son politikalarıyla ilgili resmî sitesinde şu hususlara yer verilmektedir.⁶³ AB, 'Suriye askerî ve güvenlik güçlerinin barışçıl amaçlarla protesto yapmakta olan sivil halka karşı uyguladığı vahşiliği kabul edilemez' bulmaktadır.⁶⁴ Bununla ilgili olarak bazı alanlarda ambargo uygulandığı ve Suriye Hükümeti ile olan *Komşuluk İlişleri Politikası* çerçevesindeki ilişkileri dondurduğunu bildirmiştir.⁶⁵ İnsan Hakları ihlalleriyle ilgili girişimleri en sert bir şekilde kınadığını belirtmektedir. Suriye halkının barışçıl ve demokratik bir ortamda yaşaması için üzerine düşen görevi yerine getireceğini belirtmektedirler. 12 Ekim 2015 tarihi itibarıyla politikalarını belirleyen *Konsey'in Dış Politika Sonuç Bildirgesi* yayınladığı ilan edilmektedir. Suriye Destek Grubu'nun bir üyesi olarak BM'de alınan kararları desteklediklerini açıklamaktadırlar. Suriye'de gerçek barışçıl bir ortamın ancak 30 Haziran 2012 tarihli *Cenevre Sözleşmesi (Geneva Communiqué)* çerçevesinin BM Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı (2015) kararı doğrultusunda oluşabileceğini kabul etmektedirler.⁶⁶

Mart 2015 tarihi itibarıyla Suriye, Irak ve DAESH'i içine alan kapsamlı bir strateji belirlediklerini ifade etmişlerdir. AB'nin bu dünyanın görmüş olduğu en kapsamlı insanî dramında 5 milyar Euro'luk bir yardımda bulunduğunu, bunun da bugüne kadar yapılan-

as the ISIL/Da'esh threat", 16.03.2015, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/03/16-council-conclusions-eu-regional-strategy-for-syria-and-iraq-as-well-as-the-isil-daesh-threat/> (Erişim 30.04.2016).

⁶² Murat Erdoğan, "Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası", **Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler**, Birol Akgün (Ed.), Ankara, Stratejik Düşünce Derneği Uluslararası İlişkiler Programı Koordinatörlüğü, Haziran 2012, s. 16-21.

⁶³ "The EU's relations with Syria", <http://eeas.europa.eu/syria/> (Erişim 30.04.2016).

⁶⁴ Council of the EU, "Council conclusion on Syria 31 May 2011", http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/122168.pdf, (Erişim 30.04.2016).

⁶⁵ European Commission, "Restrictive measures (sanctions) in force", http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf (Erişim 30.04.2016).

⁶⁶ UN Security Council, "Resolution 2254 (2015) Adopted by the Security Council at its 7588th meeting, on 18 December 2015", http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2254%282015%29 (Erişim 30.04.2016).

lar içinde en büyüğü olduğunu iddia etmektedirler.⁶⁷ Bu yardımın Türkiye, Lübnan ve Ürdün'ü içine aldığı ve bölgede bir takım olumlu değişiklikleri içerdiği belirtilmektedir. Suriye'de ve bölgede çalışan sürekli olarak görevlendirilmiş kontrol gruplarının oluşturulduğu, böylece ilgili alandaki gelişmelerin yakından takip edildiği belirtilmektedir. Aynı zamanda IŞİD ve bölgedeki terörist unsurlara karşı mücadele edildiğinden bahsedilmektedir.

Bütün bu yapılanlara rağmen, AB Suriye politikasını belirleme ve sahada uygulamada yetersiz kalmıştır. AB'nin yumuşak gücü sert güç ile desteklen(e)mediği için etkisizliği devam etmektedir. AB demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve sivil toplum oluşumu gibi konularla ilgili basın açıklamalarında bulunmuş ve bölgede politika değişiklikleri talep etmiştir. Ancak bu söylemler, 2014 ve 2015 içinde yaşanacak Ege ve Akdeniz'deki kandırılmış insan boğulmalarına sadece zemin hazırlamıştır. Avrupa Birliği söylemleri pratikte yer bulmamış; Suriyelilerin hayal kırıklığına ve canlarına mal olmuştur.

Görüldüğü üzere, Avrupa Birliği Kuzey Afrika'da gerçekleşmiş ve hâlen Suriye'de devam eden karışıklıklarda doğrudan aktif bir rol al(a)mamıştır. Suriye'de Esad sonrası ortaya çıkabilecek güçlerin kimler olabileceği ile ilgili net bir tablo görmediği ve oluşması muhtemel yapıların AB çıkarlarına da hizmet edip edemeyeceğini bilmediği için, net bir tutum ve tavır takın(a)mamaktadır. Diğer taraftan Suriye'deki gelişmelerin doğrudan ve dolaylı etkilerinden tamamıyla kendini ayrı tutamayacağının da farkındadır. Suriye içindeki muhaliflere ve Esad yönetimine yaklaşımları gayet ihtiyatlı bir yapıdadır. Suriye'de AB çıkarlarına ters bir yapının oluşabilme ihtimali, her güç gibi, AB politika üreticilerini de tedirgin etmektedir.

Sonuç

Suriye'de meydana gelen çatışmaların şiddetli ve uzun süreli olmasının arkasında rejimi ve muhalifleri destekleyen güçlerin bulunması ve çıkar çatışmalarının varlığının henüz bitmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle korunduğu iddia edilen Suriye halkının acılar çekmesine ve olumsuzluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde Suriye'nin içi ve yakın çevresi radikal grupların oluşması ve gelişmelerine ortam hazırlamaktadır. Bu durum ilerleyen zamanlarda bölge başta olmak üzere, Avrupa ve Asya'nın diğer taraflarına da olumsuz sonuçlar doğurması muhtemeldir.

Avrupalı devletler Güneybatı Asya Ülkeleriyle ekonomik, siyasî, kültürel ve askerî olarak hep ilgilenmişlerdir. Bölgedeki gelişmeler Avrupa'yı doğrudan ve dolaylı olarak hep etkilemiştir/etkilemektedir. Bölgenin enerji kaynakları yanında, dinî anlayışların merkezi olması, güvenlik ve insanî unsurla ilgili gelişmelerin Avrupa'ya yansması devamlı olmuştur/olacaktır. Nitekim rejime karşı mücadele eden muhalifler içinde olduğu gibi, Avrupa'nın çifte standartlarından rahatsız olan kendi vatandaşlarından IŞİD'e de katılanlar olmuştur. Suriye'deki savaşa umumiyetle illegal yollardan katılan bu insanlar, Avrupa'ya döndüklerinde güvenlik sıkıntısı oluşturmuştur/oluşturacaktır. Nitekim Paris

⁶⁷ "EU regional Trust Fund in Response to the Syrian Crisis" http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/countries/syria/madad/index_en.htm (Erişim 12.04.2016).

2015 ve Brüksel 2016 saldırıları bunların sadece başlangıcı olarak görülebilir. Avrupa'ya Suriye'den dönmekte olan kendi radikal unsurları yanında Suriye'den canını kurtarmak için yollara düşen milyonlarca Suriyelinin dramları ise, Avrupa'yı ve bölgeyi ilgilendiren bir başka insanî husustur. Türkiye, Lübnan ve Irak'taki sığınmacıları ilgili ülkelerde tutmaya çalışan AB, çeşitli vaatler yanında finansal destek ile bu insanların AB sınırlarına girmemesi için uğraşmaktadır. Yunanistan ve Balkanlardaki AB üyeleri başta olmak üzere, Avrupa'ya ulaşan sığınmacıların yaşadıkları acılar, aynı zamanda AB içinde de güvenlik zafiyetleri ve radikalleşmelere neden olmaktadır. AB'de anti-İslam karşıtları ve ırkçıların varlığı zaten bilinmektedir. Ancak bu durum ve radikalleşme gittikçe daha da artacağı benzetilmektedir. Nitekim mülteciler üzerinden siyaset yapan kişi, kurum, kuruluş ve ülkelerin varlığı bilinmektedir.

Arap ülkelerindeki içtimâî ve siyasî patlamaların AB başta olmak üzere diğer tüm aktörler için daha demokratik ve daha liberal politikalar uygulayan bir ortamın çıkması ve ikili-çoklu ilişkilerin artırılması beklenmiştir. Ancak gelişmeler bu beklentileri karşılamada yönünde olmamıştır. Diğer taraftan doğrudan ya da dolaylı olarak Arap ülkelerindeki gelişmelere etki etmeye de çalışılmıştır. Ancak şu ana kadar Suriye içindeki gelişmelere etki etmek isteyen fakat etkinin gerçekleşmesi için doğrudan çaba sarfetmeyen bir AB ve ABD bulunmaktadır. Suriye'nin istediği yönde gelişmesi ancak Suriye'deki olumsuz gelişmelerden de etkilenmek istemeyen bir düşünce yapısındaki AB ve ABD anlayışı, ne gerçekçi ne de pratiktir.

Esad ailesi Baas Partisi aracılığıyla başta Rusya'nın desteği olmak üzere dış güçlerin de yardımıyla Suriye'yi 1971'den beri yönetmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte politikalarında Batı'ya doğru bir yönelme Körfez Savaşı ile fiiliyatta gerçekleşmiştir. Amerika'nın Suriye'yi de "şer eksenî" tanımlamasına koyması, siyasî ve coğrafi sınırlarında bir takım değişiklikler yapılacağı anlamına gelmişti. Suriye'nin bölgedeki durumuyla ilgili Türkiye de kendi politikasını belirlemişti. Buna göre, Suriye'de Irak'takine benzer bir değişikliğin Türkiye ve Suriye için tehlikeli olacağı ileri sürülmüş ve gelişmeler kısmen ertelenmiştir.

Suriye'de devam eden krizi durdurmak için BM ve Arap Birliği'nin de desteği ile Kofi Annan öncülüğünde olduğu gibi çözüm girişimlerinde bulunulmuştur. Ancak uluslararası etkin güçler arasındaki anlaşmanın henüz sağlanamadığı bir ortamda Suriye'deki krizin ve etkilerinin bitirilmesi de mümkün görünmemektedir. Suriye'den kaçarak canlarını kurtarmaya çalışan insanlar Avrupa'nın uygulamalarıyla söylemlerinin örtüşmediğini görmüşlerdir. Avrupa göçmen krizinde başarısız olmuştur. Türkiye ise öz kaynaklarını komşu halkı için harcamıştır/harcamaktadır.

Suriye coğrafyasının ekonomik, askerî ve kültürel özellikleri Büyük Güçlerin bölgeye yönelik politikalarının temel sebeplerini oluşturmaktadır. Zamana ve yeni gelişmelere göre değiştirilebilen Uluslararası Güçlerin bölge politikaları, birbiriyle çatışabildiği gibi aynı zamanda örtüşebilmektedir. Değişimlerin sebebi her bir etkin gücün kendi hedefini gerçekleştirmek için politik araçlarını mütemadiyen değiştirebilmesinden kaynaklanmaktadır. Genelde bölge, özelde ise Suriye politikalarının belirlenmesinde, bölge insanların gereklerinden ziyade güçlerin millî çıkarları merkeze alınmaktadır. İlgili politikalarının

bölgede ve Suriye’de uygulanabilmesi için uluslararası toplantılarda diplomatik manevralar, sahada araç olarak kullanılan askerî/terör örgütleri, resmî/gayriresmî usul ve metotların yanında, propaganda yöntemlerinde de yazılı ve görsel medya etkin bir şekilde kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Hedefe ulaşmada her türlü aracın makûl görüldüğü anlayışın yansıması olarak, bölge halkının yaşadığı içtimâî, iktisadî ve insanî olumsuzluklar ve sorunlar bölgede etkin bir güç olmak isteyen ilgili emperyalist devletler için araç olmaktan başka hiç bir anlam taşımamaktadır.

Kuzey Afrika’da başlatılan ve kısa sürede bölgede pek çok Arap ülkesine yayılan/yayılmaya çalışılan; bazılarına “Arap Baharı” veya “Arap Uyanışı” yaşayanlara ise “Arapların kanla imtihanı” olan gelişmeler, ilgili Arap ülkelerinin iç ve dış gelişmelerini derinden etkilemiştir/etkilemektedir. Hâlen Suriye’deki birbiriyle örtüşen/çatışan “çıkar savaşları” nedeniyle milyonlarca Suriyeli ve bölge insanı çaresizlikler içindedir. İnsanî dramların yaşandığı göç yolları, başta Türkiye ve Ürdün olmak üzere, komşu ülkeleri ve Avrupa’yı doğrudan etkilemekte, ilgili yerlerdeki politikalar büyük oyuncular ve onların menfaatleriyle bağlantılıdır. İnsanların acı ve kanlarını politik amaçlarında kullanan güçler/kurumlar/kişiler ise, diplomatik, siyasî ve iktisadî oyunlarını çeşitli manevralarla kapayarak emellerini gerçekleştirme yönünde yollarına devam etmektedirler.

Bölgenin stratejik yapısı bölgede etkin olmak isteyen Rusya Federasyonu, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği yanında İran, Suudi Arabistan, Katar, İsrail ve Türkiye’nin politikaları ve çıkarları bölgeyi içinden çıkılmaz bir hâle getirmiştir. Ancak Suriye’de meydana gelecek değişiklikler kimin neyi ne kadar istediği ve bunun için ne kadar bedel ödemeye hazır olduğu ile bağlantılı olacaktır. Bu arada bölge halkı gelişmelerden daima olumsuz etkilenecek, bölgenin zenginliğini başkaları alacak yerel unsurlar çatışmalarına devam edecektir. Eğitim, bilinçlenme ve birlikte çalışma gerçekleştirilirse bölgede barış ve huzur ortamını tekrar tesis etmek mümkün olacaktır. Esasen bölgede gelişim ve değişimin potansiyeli ve iradesi vardır.

SIYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA SURIYE DIŞ POLİTİKASI

Emine KILIÇASLAN*

Siyasal İletişim

Siyasal iletişim, günümüzde hem ülke içinde hem de devletlerarası ilişkilerde siyaset yapanların oldukça önem verdiği alanlardandır. Bu önemin artmasında küreselleşme süreci ve bu sürecin hız kazanmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan kitle iletişim araçlarının etkisi gözardı edilemez.

Devletlerarası ilişkilerde siyasal iletişimin amacı, egemenlik kurmak, yönetmek, iktidar olmak düzleminde ilerlemektedir. Bu bağlamda devletlerarası ilişkilerde lider ve yönlendirici olmak isteyen bir ülkenin kurduğu siyasal iletişimin bu amacına ulaşması için öncelikle sağlam bir ekonomi, sağlam siyasal kurumlar, oturmuş toplumsal yapı ilişkileri, derin tarihsel süreç ve en önemlisi güçlü ve tam donanımlı bir ordu gibi pek çok faktör etkili olmaktadır. Bir ülkenin gücünü belirleyen bu faktörler başka devletler ile olan ilişkiler de siyasal iletişimin etkili ve ikna edici olması açısından önem taşımaktadır.

Dünya üzerinde egemen olmak isteyen ve emperyalist amaçlar güden bir devletin etkili siyasal iletişim kurabilmesi için etkili bir siyasal iletişim dili kullanması ve bu bağlamda ikna edici olması gerekmektedir. Bu devlet ya da devletlerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için ellerindeki en önemli araç ise kitle iletişim araçları olmaktadır. Özellikle görsel kitle iletişim araçları televizyon ve internet gibi devletlerin amaçlarını gerçekleştirmesinde en önemli unsurlardır. Güçlü devletler geri kalmış ya da gelişmekte olan devletler ile olan ilişkilerinde kendi egemenliklerini kurmak için ürettiği medya kültürünü kitle iletişim araçları aracılığıyla yaymaktadır. Bu şekilde o ülkede var olan kültürü yozlaştırıp yok ederek kendi ideolojik zeminlerini hazırlamaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, özellikle CNN haber kanalı aracılığıyla yaptığı haberler ve

* Trakya Üniversitesi Edirne Sosyal Bilimler MYO Halkla İlişkiler Programı Öğretim Görevlisi ve Trakya Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi.

Hollywood' film sektöründe ürettiği filmlerle dünyaya kendi kültürünü ve ideolojik bakış açısını yaymaktadır. Bu şekilde ürettiği medya kültürünü yaygınlaştırarak Amerikan kültür ve ideolojisinin egemenlik çerçevesini oluşturmaktadır. Egemenliğin kurulma süreci Hollywood filmlerinde üretilen semboller ve bazı kavramlar aracılığıyla olmaktadır. Bu filmlerde kullanılan sembolere örnek olarak çok sık ABD bayrağının gösterilmesi ve en fazla kavram olarak “özgürlükler ülkesi ya da burası özgür bir ülke” tümcesi ile “demokrasi” kavramı gösterilebilir. ABD bir ülkeyi işgal etmeye karar verdiğinde genellikle o ülkede demokrasi ve özgürlüğün olmadığını iddia etmektedir. O ülkede iktidar da bulunanları “terörist”, “haydut”, “şeytan” gibi kavramlarla nitelendirerek siyasal iletişim yapmaktadır. Sonrasında bu ülkeleri işgal ederek orada kendi emperyalist amaçlarını gerçekleştirmektedir.

Özellikle devletlerarası ilişkilerde herhangi bir devletin kitle iletişim araçları aracılığıyla bir başka ülkeye gönderdiği bütün iletiler siyasal iletişim amacı taşımaktadır. Gönderilen bu iletiler bazen haber programları, Hollywood filmleri ya da o ülkenin devlet önderleri, sanatçıları (Angelina Jolie), din adamları (Papa ya da Dalai Lama) gibi kanaat önderleri aracılığıyla yapılmaktadır. Aslında egemenlik, güç, iktidar, sömürü, bağımlılık gibi devletler arasında olan her ilişki siyasal iletişim ilişkisidir.

Aziz'e göre “siyasal iletişim kavramı, belli ideolojik amaçlarını, toplumda belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler” tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim olarak tanımlanır. Ama devamında bu tanımdaki zorluk, hangi örgütlerin/aktörlerin iletişimin siyasal iletişim olacağı ve bu örgütlerin hangi mesajlarının gerçekten siyasal iletişim sayılıp sayılamayacağı hususlarıdır.¹

Devletler arasında gerçekleşen; kültürel, ekonomik, ticari, siyasi etkinlikler günümüzde kamu diplomasisi olarak adlandırılmaktadır bu bağlamda bu ilişkiler siyasal boyut taşımaktadır. Dolayısıyla nesnellik taşıyan medya “siyasallığı” kabullenmeyen ve ideolojiden uzaklığı ima eden eğlence ve çocuk programları, haberler de, siyasal iletişim olarak sınıflandırılmaktadır. Dolayısıyla iletişimi mesajın içeriğine göre sınıflandırırken (haber, eğlence, spor, reklâm, müzik, gibi) bu sınıflandırmaların her birinde ideolojik, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlar bulunmaktadır.

Hem devletler arası hem de ulus içi siyasal ilişkilerde siyasal iletişimin aktörleri hemen hemen aynıdır; siyasal liderler, medya profesyonelleri, baskı grupları, sendikalar, uluslararası şirketler, uluslar üstü organizasyonlar ve devletler bu aktörler arasındadır. Köker'e göre bu aktörler “Politika yapıcı, parlamento, politikacı, yargıç, bürokrat, teknokrat devlet içi aktörler, devlet dışındaki diğer aktörlerdir. Bu kadroların içine, araştırma şirketlerinden, sendikalardan, sivil toplum örgütlerinden, sermaye gruplarına kadar pek çok örgütü de dâhil edebiliriz”.²

Siyasal iletişimin etki gücü, bir ülkenin kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmişliği ile doğrudan ilgilidir. Kültürel ve teknolojik gelişmesini tamamlamış olan ülkeler,

¹ Aysel Aziz, **Siyasal İletişim**, Ankara, Nobel Yayınları, 2003, s.3.

² Eser Köker, **Politikanın İletişimi İletişimin Politikası**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.15.

diğer ülkelere oranla çok daha güçlü ve etkili kitle iletişim araçlarına sahip oldukları için “medya toplumu” patlamasının tüm koşullarını da taşımaktadırlar. Durum böyle olunca kitle iletişim araçları, toplumu daha kolay kontrol altına alabilmekte, siyasal doğal oluşumu derinden etkileyebilmektedir. Bu da göstermektedir ki, kitle iletişim araçları ile siyasal sistem arasında sıkı bir ilişki vardır ve bir ülkede kitle iletişim araçları özgür olmadan demokratik- özgür bir toplum yaratmak, bir bakıma olanaksız hale gelmektedir.³

Siyasal iletişim ortamının oluşmasında siyasal aktörlerin olmazsa olmaz rolleri vardır. Bu aktörlerden her biri rollerini oynayarak sistemin oluşmasını ve işlemlerini sağlarlar. Herhangi bir aktörün rolündeki eksiklik siyasal iletişim ortamının oluşmasında sorun yaratacaktır. Ayrıca bu roller oynanırken her bir siyasal iletişim aktörünün yüklendiği işlev ile diğer aktörleri tanıması esasına dayanmaktadır. Bunlar kendi aralarında sivil, özerk bir alan oluşturmaktadır.

Devletler Arası İlişkilerde Kamu Diplomasisi Bağlamında Siyasal İletişim

Günümüz uluslararası ilişkilerinde, devletler kendi ulusal çıkarlarını savunmak için klasik diplomasi yöntemleri olan, bildiri, diplomatik inisiyatif ve diplomatik muhtıranın dışında yeni diplomasi yöntemleri geliştirmiştir. Özellikle küreselleşme sürecinde kitle iletişim araçlarının gelişmesi devletlerin sadece hükümetleri değil yabancı kamu oylarını da belirleyen politikalar üretmelerine neden olmaktadır. Bu politikaların hepsi siyasal iletişim içermektedir. Bu bağlamda bilgi toplumunda yaşamının bir gereği olarak iletişim, kültür ve bilgi devletlerarası ilişkilerde anahtar kavramlar olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Bugün devletler uluslararası sistemde kendilerine iyi bir imaj yaratma çabası içinde aktif olarak kamu diplomasisi çalışmaları yapmaktadırlar. Bu kamu diplomasisi çalışmalarının en önemli unsuru kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla oluşturulan siyasal medya kültürü aracılığıyla siyasal iletişim kurulmaktadır. Burada tek ve en önemli hedef ulusal çıkarlar bağlamında farklı ve geri kalmış toplumlar ve kültürler devletler üzerinde hâkimiyet kurarak emperyalist amaçlarını gerçekleştirmektir.

Günümüzde kamu diplomasisi olarak adlandırılan bu kavramı tanımlamak istersek bir devletin ya da hükümetin başka bir devlet ve o devletin halkını siyasal iletişim aracılığıyla empati ve sempati yaratarak kendi avantajına döndürmek amacıyla etkilemeye çalışmasıdır. Hans Tuch’ın tanımıyla “kamu diplomasisi, kendi ulusunun düşüncelerini ve ideallerini, kendi kurumlarını ve kültürünü aynı zamanda ulusal hedeflerini ve güncel politikalarını yabancı halklara anlatma amacı taşıyan bir hükümetin iletişim sürecidir.”⁴

Görüldüğü gibi kamu diplomasisi bağlamında siyasal iletişimin amacı dünya üzerinde güçlü devletlerin egemenlik kurmak istediği ülke ve ona yakın ülkeler üzerinde kamuoyu oluşturma çabasıdır. Burada kitle iletişim araçları kullanılarak belirli ya da be-

³ Ç. Yetkin, (2002). “İletişim Odakları Kullanılarak Türkiye Totaliter Bir Yapıya Sürükleniyor”. **Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafası - i Hukuk Dergisi**, Yıl: 5, Sayı. 48, Eylül.

⁴ Hans N. Tuch, **Communicating With the World: U.S. Public Diplomacy Overseas**, St.Martin’s Press, New York, 1990, s. 3.

lirsiz bilgi kaynaklarından siyasal iletiler gönderilmektedir. Bu iletiler ağırlıklı olarak “özgürlük”, “demokrasi” kavramları çerçevesinde dönmektedir.

Bu yüzyılın başında uluslararası sistemin egemen aktörleri ulus devletlerdir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası sistem yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Özellikle kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Uluslararası sisteme yeni aktörler katılmıştır bunlar; sivil toplum örgütleri, uluslararası şirketler, uluslararası örgütler olarak sayılabilir. Gelişen kitle iletişim teknolojisi ile yeni diplomasi anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu gelişmeler uluslararası ilişkilerde “yumuşak güç” kavramını ortaya çıkarmıştır. Joseph Nye’in, yumuşak güç, bir ülkenin dünya siyasetinde istediği sonuçlara, onun değerlerine hayran olan, onu örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen ülkelerin kendisini izlemesiyle ulaşmasıdır.”⁵ Nye’in yumuşak güç kavramı aslında kamu diplomasisi aracılığıyla üretilen bilginin kitle iletişim teknolojileriyle dünya üzerinde yaygınlaştırılması ve bu yolla geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerin güçlü devletlerin egemenliği altına girmesine neden olmaktadır. Güçlü ülkeler ABD bunun en önemli örneğidir; Hollywood filmleri aracılığıyla kendi kültürünü, siyasal değerlerini ve sembollerini cazip kılarak etkili siyasal iletişim kurmaktadır. Bu bağlamda yarattığı sinema ve müzik endüstrisi aracılığıyla kendi marka değerlerini dünya ya yaygınlaştırmaktadır.

Thomas Bailey’ye göre, “Düşünceler dayanıklıdır, silahlarla veya bombalarla yok edilemezler. Uluslararası sınırları ve okyanusları aşarlar. Onlarla ancak daha iyi düşünceler üreterek başa çıkılabilir.”⁶ ABD’nin kamu diplomasisine bu kadar önem verme nedeni özellikle bu yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan komünizm ideolojisinden kaynaklanmıştır. Bu ideolojinin dünya da yayılmasını önlemek amacıyla kamu diplomasisi alanında siyasal iletişim bağlamında yumuşak güç kullanılmaktadır.

Siyasal İletişim Açısından Suriye Dış Politikası

Derin bir tarihsel geçmişe ve kültüre sahip olan Suriye, dış politikasında bu sahip olduğu derin köklerin belirleyiciliğinde ve ışığında ilerlemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Suriye’nin dış politikasında temel bazı ideolojik parametrelerin öncül olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi Suriye için eski ihtişamlı günlerin arayışı olarak “Büyük Suriye” idealinin hala bırakılmamasıdır. Mısır ile Anadolu arasında kalan bölgeye karşılık gelen tarihi Suriye coğrafyasının sömürgeci devletler tarafından parçalanması, Suriye’yi irredentist, revizyonist ve anti statükocu bir devlet yapmıştır.⁷ Siyasal iletişim bağlamında “Büyük Suriye” ideali Suriye’nin dış politika da egemenlik söylemi doğrultusunda hareket etmesine neden olmaktadır. Suriye’nin dış politikada ikinci para-

⁵ Joseph Nye, **Yumuşak Güç**, Elips Kitap, Ankara, 2005, s. 14.

⁶ Thomas A. Bailey, **The Art of Diplomacy: The American Experience**, Appleton-Century Crofts, New York 1968, s. 71.

⁷ Raymond Hinnebusch, “**The Middle East Regional System**” in **The Foreign Policies of Middle East States** ed. Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002, s.59.

metresi “Arap Milliyetçiliği” bağlamında yürütülmektedir. Siyasal iletişim açısından baktığımızda bunun nedeni olarak Suriye’nin Arap dünyasına liderlik yapma amacı güttüğünü görmekteyiz. Bu amaçta Baas Partisi’nin önemli rolü olmuştur. Çünkü Baas Partisi Suriyeli kimliğinden çok Arap kimliğini ön plana çıkarmaya çalışarak Orta Doğu ülkeleri ile ayrılmak yerine bütünleşme hedefini önüne koymuştur. Ayrıca dış politikasında İsrail ve Amerika karşıtlığı da belirleyici olmaktadır. Siyasal iletişim açısından anti-empyralist bir tutum diyebileceğimiz bu davranış dış politikasında İsrail’in Filistin, Golan Tepeleri ve Ürdün politikalarına da karşı olması ABD ile çatışmasına ve Rusya’ya yakınlaşmasına neden olmaktadır. Rusya’ya yakın olması ise onun geçmişten getirdiği Baas Partisi çizgisi olan ulusalcı ve sosyalist anlayışta olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu anlayış her daim Suriye’nin dış politikasında temel siyasal iletişim iletilerini belirlemektedir.

Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi Suriye’nin Batı’ya yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte Irak’a karşı Batı ile hareket etmiştir. Bu bahane ile Batılı ülkelerin gözetimi altında İsrail ile diplomatik ilişkiler geliştirmiş ve o dönem Orta Doğu barış sürecine katılmıştır. Fakat sonrasında yaşanan gelişmeler 2003 yılında Irak’ın işgali buna bağlı olarak da İsrail’in bölgedeki etkisinin artması üzerine Suriye’nin güvenlik kaygılarının artmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Suriye yönetimi Batı karşıtı Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermiştir.⁸

Yukarı da bahsettiklerimiz ışığında siyasal iletişim açısından baktığımızda Suriye dış politikasını gerçekçi temelde yürütüldüğünü görmekteyiz. Öncelikle “Büyük Suriye”idealindeki devletler olan Filistin, Lübnan ve Ürdün ile iyi ilişkiler ve onların hamisi olarak doğal bir sonuç İsrail ile çatışma 2000’lerden sonra ise denge bağlamında ilişkiler kurulmaya çalışıldığını ve siyasal iletişim iletilerini buna göre belirlediğini görmekteyiz. İkinci halkla diğer Arap ülkeleridir Suriye diğer Arap ülkeleriyle olan ilişkisinde Arap kimliğini ön planda tutmaktadır. Bu kimlik Suriye’nin diğer Arap kimliğinde olan Orta Doğu ülkeleriyle pragmatik davranarak, denge bağlamında siyasal söylemler üretmesine neden olmaktadır. Üçüncü grupta ise Türkiye ve İran bulunmaktadır. Suriye’nin, Türkiye ve İran ile olan ilişkileri çok hassas noktalarda ilerlemektedir. Çünkü Türkiye ve İran’da Suriye gibi Orta Doğu bölgesinde liderlik bağlamında hareket eden önemli devletlerdir. Özellikle Türkiye ile olan ilişkiler tarihten bugüne çatışma bağlamında sürmüştür. Bu çatışma her iki ülkeyi farklı kutuplarda yer almaya sürüklemiştir. Ayrıca Suriye, Batı ve küresel güçlerle olan ilişkilerinde de her zaman çatışmış ve farklı kutup da yer almıştır.

Suriye, SSCB dağıldıktan sonra, dış politikasında bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. SSCB dağılana kadar antiempyralist dış politikalar yürüten ve bu bağlamda siyasal iletişim iletilerini belirleyen Suriye, Sovyetler yıkıldıktan sonra hem Avrupa hem de ABD ile olan ilişkilerini düzeltme girişimlerinde bulunmuştur. Yeni dünya da yer almak için yeni siyasal iletişimler belirleyen Suriye ilk olarak 1991 yılında Madrid’de İsrail ile barış görüşmelerine katılmıştır. Ardında 1993 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü ve İsrail arasında Oslo’da imzalan bir antlaşma da Suriye devre dışı bırakılarak “senin hiçbir gücün

⁸ Raymond Hinnebusch, “Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad,” *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, c. 1, n. 1, ss. 7-26, s. 12.

ve önemin yok” siyasal iletişim mesajı Suriye’ye verilmiştir. 1994 yılında İsrail ve Ürdün arasında yapılan antlaşma ile Suriye tamamen dışarıya itilmiştir. Bu durum Suriye’nin en önemli politikası olan “Büyük Suriye” ideasının Suriye için yıkımı anlamına gelmiş ve Suriye’yi oldukça endişelendirmiştir. Siyasal iletişim açısından elindeki en önemli dış ve iç politika kozunu kaybeden Esed yeni dış politikalar belirlemeye çalışmıştır.

Bu nedenle Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed ABD Başkanı Clinton ile görüşmüştür. O zamana kadar belirlediği dış politika ve siyasal iletişim yöntemlerini bırakarak kendi iç sorunları ve ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi ön plana almıştır. Bu bağlamda mecburen tekrar İsrail ile barış görüşmelerine başlamıştır. Fakat 1996’da seçimleri sağcı Likud Partisi kazanınca ve İsrail ile Türkiye yakınlaşması önceden yapılan barış görüşmelerinin unutulması anlamına gelmiştir. 1999’da Ehud Barak’ın seçimleri kazanmasıyla görüşmeler tekrar başlamıştır. Siyasal iletişim açısından değerlendirdiğimizde Suriye ve İsrail ilişkilerinin bölgesel dengeler doğrultusunda hareket ettiğini görmekteyiz. Bölgesel dengeler Suriye aleyhine döndüğünde ilişkiler iletişim kurma ve denge oluşturma “barış” “uzlaş” doğrultusunda gitmektedir.

Suriye’nin Irak ile ilişkileri 2003 yılından itibaren yani Amerikan işgalinden sonra değişmiştir. Suriye, Irak’taki ABD varlığının kendisini tehdit ettiği ve muhtemel bir Kürt devletinin işlerini karıştıracak yönünden endişelerinden dolayı Türkiye ile benzer bir siyaset izlemiştir.⁹ Anti-emperyalizm söylemi, Irak’la rekabet ve İsrail’e karşı ortak düşmanlık iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde etkili temel faktörlerdir.¹⁰

Suriye’nin İran ile ilişkilerinde dış politika da ortak noktalarının çok olduğunu görmekteyiz. Bu ortak noktalara baktığımızda Avrupa ve ABD karşıtlığının önplanda olması dikkat çekmektedir. Doğal olarak bu ortak noktalar karşıtlığı, İsrail Devletine karşı olma ve Filistin’i destekleme konusunda onları birleştirmektedir. Batılı güçlerden duydukları güvenlik endişesiyle birlikte hareket etmek durumunda kalan iki ülkenin işbirliği mezhpsel yakınlıktan ziyade stratejik temellere dayanmaktadır. Ancak Suriye yönetimi uzun süredir İran ve Hizbullah ile Sünni Arap ülkeleri arasında denge sağlamaya konusunda sıkıntılar yaşamaktadır.¹¹

İran ve Suriye’nin oluşturduğu ve sonrasında Irak’ında içinde yer aldığı “Şii Hilali” önemli bir stratejik siyasal iletişim iletisidir. Bu ileti özellikle bölgedeki Sünni yönetimleri endişelendirmektedir.

Suriye, Arap Baharı sürecinde yaşadığı iç savaşta özellikle Rusya tarafından desteklenmiştir ve silah alımlarını Rusya’dan yapmaktadır. Rusya bu destek karşılığında tarihsel süreçte çok önem verdiği Akdeniz’de tekrar yer alma stratejisi yürütmeye devam etmektedir. Bu bağlamda, Ortadoğu ve Akdeniz’de faaliyetlerini arttıran Rusya’nın Akdeniz’de askeri ve küresel siyasi bir güç olma amacına en çok hizmet edecek projelerden

⁹ Özden Zeynep Oktav, “**Limits of Relations with the West: Turkey, Syria and Iran**”, Beta Basım A. Ş. İstanbul, 2008, s. 78.

¹⁰ Hakkı Uygur, İran ve Arap Baharı, **SETA Analiz**, Sayı 52, Mart 2012, s.

¹¹ Radwan Ziadeh, *Power and Policy in Syria: The Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*, Londra: I. B. Tauris, 2011, s. 125.

biri olan Tartus Limanı'nın yeniden yapılanması, ABD'nin Ortadoğu hâkimiyetini dengeleyebilecek stratejilerde Suriye'nin ne kadar önemli bir yer aldığını göstermektedir.¹²

Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Beşar Esed Haberlerinde Siyasal İletişim Söylemleri

Tunus'ta başlayıp en son Suriye'de tıkanıp kalan “Arap Baharı” adı ile anılan ve Orta Doğuda değişimi temsil eden bu süreçte Suriye’de, yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiştir. Ayrıca milyonlarca insan mülteci konumuna düşmüşlerdir ve yerlerinden yurtlarından olmuştur. Arap Baharı sürecinin Suriye’de takılıp kalması ve çatışmaların hala bitmemesi, çeşitli iç ve dış faktörlerle ilgilidir. Bu faktörlerin dışında Arap Baharı sürecinde Beşar Esed’in siyasal söylemleri yaşanan çatışmaların nedenleri ile ilgili bilgiler vermektedir.

Örneğin; The Wall Street Journal gazetesinin, 31 Ocak 2011 tarihinde Beşar Esed ile yaptığı; Tunus, Mısır ve Yemen’deki protesto gösterileri ve Orta Doğu da “Yeni Dönem” spotu ile ilgili röportaj, siyasal iletişim açısından çok önemli iletiler taşımaktadır. Beşar Esed bu röportajda protesto gösterilerinin “yeni bir çağa öncülük ettiğini” ve Arap yöneticilerin halkın siyasi ve ekonomik isteklerini yerine getirmek için daha fazlasını yapması gerekeceğini ifade etmiştir.¹³

Röportajın dikkat çeken ve öne çıkan siyasal iletişim iletilerine baktığımızda Beşar Esed Orta Doğu bölgesi ile ilgili “burası Orta Doğu her hafta yeni şeyler olur”, “Suriye coğrafi olarak Orta Doğu’nun en ortasındadır”, “Suriye Orta Doğu’daki problemlerin de en ortasındadır” demiştir. O dönemde yaklaşan Arap Baharı sürecinin kendisine doğru geldiğini görmüştür. Esed, Tunus ve Mısır’da yaşanan olaylar ile ilgili olarak büyük bir özgüvenle Suriye’nin ne Mısır ne de Tunus’a benzemediğinin altını çizerek, “büyük güçler bölgedeki olayların sorumlusudur” diyerek yaşananlara dikkat çekmiştir. Mısır ve Tunus ile Suriye’yi karşılaştıramazsınız çünkü Mısır ABD tarafından finanse edilmektedir diyerek Suriye’de başlayacak olan olayların Mısır, Tunus gibi sonuçlanmayacağını sinyallerini vermiştir. Yaşanan süreci değişim olarak adlandıran Esed, Bölgede “Barış Yoktur” bu önemli bir “problem” dir, barışın olmaması bölge de yaşayan insanlarda “çaresizlik” ve “öfke” yaratmaktadır diyerek Bölge ve Suriye ile ilgili önemli siyasal iletişim iletilerini Batı’ya göndermiştir.

Arap Baharı süreci Suriye’nin Dera şehrinde röportajdan kısa bir süre sonra başlamıştır. Ardından bütün ülkeye yayılmıştır. Suriye’nin gösterileri bastırmak için şiddet kullanması iç savaş sürecini başlatmıştır. Bu olaylar ülkede Şii-Sünni gerilimine zemin hazırlamış, Suriyeli sığınmacılar sorununu doğurmuş, PKK terör örgütüne farklı bir hareket alanı sağlamış ve böylece ulusal ölçekteki çatışmanın bölgesel ve küresel bir anlaşmazlık haline dönüşmesinin yolu açılmıştır.

Beşar Esed’in, 10 Ocak 2012 tarihinde Şam Üniversitesi’nde yaptığı konuşma ise ülke içinde yapılan siyasal iletişime örnek gösterilebilir. Konuşmasında, Esed, Suriye’de-

¹² Alaeddin Yalçınkaya, “Rusya’nın Ortadoğu’ya Dönüşü,” iç. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cengiz Çakmak (Der.), **Ortadoğu Yılı** 2009, İstanbul: Küre Yayınları, 2011, s.444.

¹³ Interview With Syrian President Bashar al-Assad, **Wall Street Journal**, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703833204576114712441122894.html>, (Erişim: 21.04.2016).

ki ayaklanmaları talihsiz olaylar olarak tarif etmiş ve toplumun sadakatinin ölçüldüğü bir test olduğunu söylemiştir. Esed, olayların sorumlusu olarak “dış güçler” kavramını kullanarak Batı’yı hedef olarak göstermiştir. Esed’e göre eski sömürgeciler şimdi yeniden Suriye’yi sömürgeleştirmeye çalışmaktadır. Batı bu anlamda hiç değişmemiştir.¹⁴ Yani Suriye halkının taleplerini dile getirdiği gösteri ve ayaklanmalar, rejim tarafından dış güçlerin ya da aşırı kökten dincilerin bir komplosu olarak nitelendirilmiştir.¹⁵ Bu konuşmayı Şam Üniversitesi öğrencilerine yapan Esed, “dış güçler”, “eski sömürgeciler”, “sömürgeleştirme” kavramlarını kullanarak gençler üzerinde milli duygular ve birliktelik oluşturma bağlamında siyasal iletişim iletileri göndermiştir.

Beşar Esed’in yukarıda kullandığı siyasal kavramlar bağlamında, Orta Doğu bölgesinde yaşanan “Arap Baharı” sürecine baktığımızda küreselleşme ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda Orta Doğu bölgesinde yaşananları “demokratikleşme hareketi” olarak gören siyasal aktörlerle, Orta Doğu’daki “otoriter yönetimleri” destekleyen siyasal aktörler arasında bir mücadele olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu kavramlar doğrudan siyasal iletişim söylemi olarak kullanılmaktadır. Fakat burada otorite ve demokrasi arasındaki farka siyasal iletişim söylemi bağlamında baktığımızda bu açıdan değerlendirme yapanların demokrasi kavramını kullanarak Suriye, Irak, Libya, Mısır, Tunus gibi ülkelerin “büyük güçler” tarafından işgalini masumane ve haklı gösterme çabası içinde hareket ettiklerini görmekteyiz. Otoriter güçler olarak adlandırılan güçler ise “kötü” çünkü o otoriter olarak vurgulanmaktadır. Burada demokratik olan iyi ya da otoriter olan kötü olarak baktığımızda yaşananların gerçek yüzünün örtüldüğünü görmekteyiz. Aslında ister demokrasi isterse otoriter amaçlı yapılsın yaşananların arka planına baktığımızda bölgeye tekrar şekil verilerek bölgeden elde edilecek enerji ve hammadde kaynaklarına sahip olmak ya da Akdeniz’de güçlü olmak gibi amaçların gizlenmeye çalışıldığını görmekteyiz. Bu gizleme özellikle halk hareketlerinin ve bölgede yaşayan halkların birleşmelerini önleyerek kendi yanlarına çekmek için yapılmaktadır. Bu bağlamda Suriye krizinde Batı’lı ülkelerin karşısında yer alan ve Suriye’yi destekleyen İran, Rusya ve Çin’in de amacının bölgede kendileri için güçlü bir yer edinmek olduğunu belirlemekte yarar vardır.

Günümüzde Suriye ile ilgili haberlere baktığımızda yukarıda bahsettiklerimiz ışığında The Wall Street Journal gazetesinde yer alan bir haberin spotu; Suriye ve Yemen’de yaşanan çatışmaları çözmek için ABD yetkilileri, enerji politikası ve diğer konularda ılımlı anlaşmazlıklara yardımcı olabilir. Bu nedenle barış için siyasi görüşmeleri öngörüyoruz şeklindedir.¹⁶ Yine aynı gazete, Esed’in kullandığı kimyasal silahlarla ilgili olarak, “Obama direndi”, “kırmızı çizgiyi çekti”¹⁷ şeklinde spotlar kullanarak ABD’nin bölgede

¹⁴ Presidents assad. January 2012. http://www.presidentassad.net/SPEECHES/Al_Assad_Speeches-2012/Bashar_Al_Assad_Damascus_University_Speech_January_2012.htm (Erişim: 24.04.2016).

¹⁵ Khashan, Hial. “The Viewfrom Syriaand Lebanon.” **Middle East Quarterly** 18, no. 3 (Yaz 2011).

¹⁶ <http://www.wsj.com/articles/obamas-mideast-mission-get-saudis-iran-to-make-nice-1461111595>(Erişim:22.04.2016).

¹⁷ <http://www.wsj.com/articles/obamas-mideast-mission-get-saudis-iran-to-make-nice-1461111595>. (Erişim:22.04.2016).

belirleyici olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bir başka haber sitesi ise, bu hafta sonu Avrupa Birliği Cenevre’de, Suriye için barış görüşmelerinin devam etmesi ile ilgili olarak, İran’ın nüfuz kullanması için bastırdı spotunu kullanmıştır.¹⁸

Suriye krizinde uluslararası ilişkiler açısından iki farklı kutup iki farklı bakış açısı ile hareket etmektedir. Örneğin; Rusya ve Çin Vestfelyan egemenlik anlayışını savunmakta ve bu bağlamda devletlerin iç işlerine karışılmasını reddetmektedirler. Buna karşı olarak Batılı devletler Vestfelyan’ı kabul etmektedirler ama “insan hakları ihlalleri” söz konusu olunca müdahale edilebileceğini savunmaktadırlar. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında bilindiği gibi hem BM hem de NATO aracılığıyla Batılı devletlerin öncülüğünde çeşitli çatışma ve kriz bölgelerine müdahaleler yapılmıştır ama Suriye krizi ile birlikte karşıt güçler burada karşı karşıya gelmişlerdir ve hala yenişememişlerdir. Buna rağmen yukarıda örnek olarak verdiğimiz The Wall Street Journal gazetesinde yer alan haberlerde “Barış” kavramının işlenmesi ve Obama’nın Suudi Arabistan’la İran’ın arasını yapmaya çalışması oldukça manidardır.

Bilindiği gibi Arap Baharı’nın, Suriye’ye sıçraması ile birlikte aslında devletlerarası ilişkilerde Soğuk Savaş sonrası Rusya tekrar çok büyük ve sözü geçen bir güç olduğunu gösterme fırsatı bulmuştur. Bu süreçte Rusya, Suriye’de varolan rejimin arkasında durmuştur. Özellikle Rusya, Çin ve İran sayesinde Esed, Batı’lı güçlere direnmektedir. Rus Dışişleri Bakanı Lavrov, Mısır’da bir gazeteye verdiği röportajda konu ile ilgili olarak Moskova-Şam arasındaki silah ticareti anlaşmalarının Sovyet dönemine dayandığını, Rusya’nın bu çerçevede Suriye’ye silah ihraç etmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Suriye’ye sadece 2011 yılında 1 milyar dolar değerinde silah satan Rusya, bu satışı Suriye’yi dış tehditlere karşı koruma amacıyla gerçekleştirdiğini beyan etmiştir.¹⁹ Rusya’nın dışında Suriye ve Esed rejimine bir diğer dış destek İran’dan gelmektedir. İran, Suriye’de başlayan halk hareketlerinin Esed iktidarını yıkmaması için oldukça fazla destek vermiştir. Ayrıca Tahran, uluslararası düzlemde Suriye’ye yapılacak tüm yaptırımlara ve müdahalelere karşı çıkmıştır. Yaşanan iç savaş süresince ve hala İran profesyonel istihbarat sistemleri, danışmanlık, askeri teçhizat ve mühimmat gibi yardımların yanında Devrim Muhafızlarını da savaşıma göndermiştir. İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi 16 Eylül 2012 tarihinde yaptığı açıklamada Devrim Muhafızlarının ve Kudüs Tugaylarının Esed rejiminin ayaklanmayı bastırmasına destek olmak için Suriye’de bulunduğunu teyit etmiştir.²⁰ Irak’ta Maliki iktidarı da Esed rejiminin varlığını sürdürmesine destek sağlamış, Arap Birliği’nin Suriye aleyhinde aldığı yaptırım kararlarını uygulamamıştır.

Bugün gelinen süreçte en son 20 Nisan 2016 tarihli The Washington Free Bacon gazetesinde çıkan habere göre: Obama, Suriye, Irak ve Yemen’de sorunları çözmek için

¹⁸ www.ooyuz.com/geturl?aid=11264719(Erişim:22.04.2016).

¹⁹ “Russia Supplying Arms to Syria Under Old Contracts- Lavrov”, Ahram Online, 5 Kasım 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/57187/World/Region/Russia-supplying-arms-to-Syria-under-old-contracts.aspx>, (Erişim: 22.04.2016).

²⁰ “Iran Confirms It Has Forces in Syria and Will Take Military Action If Pushed”, **The Guardian**, 16 Eylül 2012, <http://www.guardian.co.uk/world/2012/sep/16/iranmiddleeast>, (Erişim:23.04.2016).

İran ile görüşmek istiyor. Bu nedenle Farsça bir mektubu İran lideri Rouhani gönderdi. Rouhani kabul ederse Obama ile toplantı gerçekleştirilecek. Obama Rouhani'ye Suriye ve Orta Doğu konusunda işbirliği önerisinde bulunacak.²¹ Burada mektubun Farsça yazılması ve talebin ABD'den gelmesi ayrıca ABD'nin İran'la görüşmek istemesi Bölge açısından oldukça önemli siyasal iletişim iletileri taşımaktadır.

Arap Baharı ile Kadife Devrimler'in Siyasal İletişim Açısından Karşılaştırılması

Yine Suriye'deki olaylara dönersek Suriye'de yapılan muhalefet gösterilerinin siyasal iletişim açısından oldukça önemli diğer siyasal iletiler ise “Cuma” günleri yapılmalarıdır. “Cuma” günü Müslümanlar için kutsal gün olarak kabul edilmektedir. Muhalef gruplar en fazla cemaatin toplandığı ve namaz kıldığı Cuma namazlarında namazdan çıkan cemaati etkilemek için ve gösterilere katılımlarını sağlamak için gösterilerini Cuma günleri yapmışlardır. Gösterilerin yapıldığı bu Cumalara; Onur Cuması, Zafer Cuması, Kararlılık Cuması ve Çocuklar Cuması gibi isimler kullanarak siyasi anlamlar kazandırmaya çalışmışlardır.

Cuma günlerine takılan bu isimler bizlere, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da yapılmaya çalışılan yumuşak devrimler sürecini hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi bu devrimler, Gül Devrimi, Turuncu Devrim ve Lale Devrimi, Onur Devrimi gibi isimlerle anılmışlardır. Nasıl ki Orta Doğuda yaşananlar “Arap Baharı” olarak adlandırıldıysa Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan'da yaşananlar da “Renkli Devrimler” olarak adlandırılmıştır. Aslında bu ülkelerde yaşananlar devrim değildir çünkü devrime ait en temel faktörleri bile taşımamaktadırlar. Renkli devrimler veya çiçek devrimleri, komünizm sonrası Orta ve Doğu Avrupa'ya ve hemen akabinde Orta Asya'ya kadar yayılan bölgede cereyan eden bir seri hareketleri toplu olarak ifade eden isimlerdir. Bu devrimlerin katılımcıları, yerleşmiş otoriter hükümetleri protesto etmek, demokrasiyi, liberalizmi ve ulusal bağımsızlığı savunmak için çoğunlukla şiddet içermeyen devrimci yenilikleri kullanırlar. Sembol olarak genellikle belli bir renk veya bir çiçek benimsenmiştir.²²

Şiddet içermeyen bu protesto hareketlerinde, uluslararası Sivil Toplum Örgütleri'nin ve özellikle öğrenci eylemci örgütlerinin rolü büyüktür. Şimdiye kadar Sırbistan'da (2000 yılında Miloseviç'in devrilmesi), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinden Gürcistan'da (2003 Gül, Karanfil Devrimi), Ukrayna'da (2004 Turuncu Devrim) ve (daha önceliklerden daha şiddetli olmakla birlikte) Kırgızistan'da (2005 Lale Devrimi) yapılan bu milliyetçi devrimler başarılı olmuştur. Her defasında tartışmalı seçimleri büyük çaplı sokak protestoları izlemiştir. Bu protestolarda rakipleri tarafından otorite olarak kabul edilen liderlerin istifa etmesi ya da düşürülmesi hedeflenmiştir.²³

²¹ <http://freebeacon.com/issues/report-obama-seeks-meeting-iranian-president/> (Erişim: 23.04.2016).

²² Muhammet Savaş Kafkasyalı, Devrim Teorileri ve “Renkli Devrimler” <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/> (Erişim:23.04.2016).

²³ Bozkurt, Saynur Giray, Bağımsız Devletler Topluluğunda Renkli Devrimler, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Sayı1, Cilt1, 2006.

Bu yaşananlar aslında, ABD'nin özellikle SSCB dağıldıktan sonra dünyaya kendi istediği yönde "Yeni Dünya Düzeni"ni kurmak için uyguladığı bir metottur diyebiliriz. Yeni Dünya Düzeni aslında değişen güç dengesi ve çıkar ilişkiler ile enerji kaynaklarının, sermayenin, hammaddelerin tekrar paylaşılma sürecini ifade etmektedir. Bu yeni oyunda küresel güçler başta ABD olmak üzere yukarıda da anlattıklarımız çerçevesinde "demokrasi", "özgürlük" vb. kavramları silah olarak kitle iletişim araçları aracılığıyla kullanmaktadır. Yeni dünyanın dizaynı bu kavramların medya aracılığıyla bir ülkeyi işgal etmek için ortaya sürülmesi ile başlamaktadır. Örneğin Afganistan, Irak, Libya gibi ülkelerin çok kötü yönetildiği ve bu ülkelerde otoriter rejimlerin olduğu halkın özgürlük ve demokrasi istediği özellikle CNN ve diğer görsel ve yazılı kitle iletişim araçları aracılığıyla sunulmaktadır.

Ardından bu tür ülkelerde adına devrim denilen ve kesinlikle devrim olmayan sivil ayaklanmalar yoluyla iktidarların devrilmesi ve küresel aktörlerle uyum içinde çalışacak yani ülkesinin bütün sınırlarını açacak yeni iktidarların ve rejimlerin kurulması sağlanacaktır. Sivil ayaklanmalar yoluyla oluşturulan kaotik ortamda ayaklananlar medyanın gücünden yararlanarak ayaklanmanın bütün ülke geneline yayılması sağlanmaktadır. Yugoslavya, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da rejimler bu metotla değiştirilmişlerdir. Sivil devrimlerin arkasındaki güçler hemen hemen aynıdır. Bu güçler; doğrudan devletler, bu devletlerin resmî organlarıyla doğrudan veya dolaylı ilişki içinde bulunan STK'lar ve çokuluslu şirketler olarak tanımlanabilirler. Bugün birçok ülke iç politikasını belirlerken küresel güçlerin ve çok uluslu dev şirketlerin çıkarlarını da gözetmek durumundadırlar.²⁴

Oğan'a göre, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında küresel düzeyde yaşanan gelişmeler ve Afganistan'a yapılan askerî müdahale "uluslararası terörizmle mücadele" boyutlarını aşarak, bir uluslararası yeniden yapılanma sürecine dönüşmüştür.²⁵ 11 Eylül saldırıları ile ilgili bazı dosyaların ABD tarafından açıklanmaması oldukça düşündürücüdür. Çünkü ABD 11 Eylül'den sonra eski SSCB ülkeler, Asya Bölgesinde bazı ülkeler ve Orta Doğu bölgesinde "Demokrasi İhracı Projesi" (Project Democracy) hayata geçirilmeye başlanmıştır. Ayrıca "Genişletilmiş" Büyük Ortadoğu Projesi (Greater Middle East Project) BOP, 11 Eylül'ün yarattığı ortam sayesinde uygulama alanı bulabilmiştir. BOP çerçevesinde harekete geçirilen bir başka proje de Avrasya'nın Dönüşümü Projesidir.²⁶ Bu projelerle görmekteyiz ki ABD bölgeye yönelik beş temel stratejik hedef gütmektedir: Bu hedefler;

- 1) Enerji kaynakları üzerinde güvenlik denetimi ve kesintisiz erişimin sağlanması,
- 2) Bölgenin ABD denetiminde demokratik dönüşümünün sağlanması,
- 3) Çin ve Rusya'nın baskı altına alınması ve kontrolü,
- 4) Bölgede ABD'nin dünya hâkimiyetini sağlamaya yönelik yeni ve kalıcı askerî üslerin temin edilmesi,

²⁴ Sinan Oğan, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/410-turuncu-devrimler-kitabi-birinci-bolum>, (Erişim:25.04.2016).

²⁵ Sinan Oğan, "Rusya'nın İkinci Afganistan Çıkması", *Stratejik Analiz*, S. 19, Kasım 2001.

²⁶ Mustafa Yıldırım, "*Şifre Çözücü: Project Democracy, Sivil Örümceğin Ağında*", Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

5) Bölgedeki radikal dinî unsurların kontrollü bir şekilde eritilmesi ve İsrail'in bölgesel güvenliğinin sağlanması olarak sıralanabilir.²⁷

Şen'e göre Batılı kuruluşlar ve medya tarafından "Hollywood yapımı renkli devrimler (kırmızı, turuncu, sarı, yeşil) olarak adlandırılan bu devrimler benzer özellikler gösterse de aslında oluşan sebepleri yönünden farklılık arz etmektedir. Kimine göre bu devrimler eski Sovyet coğrafyasına ve Orta Doğu bölgesine Demokrasi getirmek iddiasıyla Büyük Orta Doğu Projesini (BOP) ortaya atan ve ABD Sivil Toplum Örgütleri faaliyetleri sonucu ortaya çıkmıştır.²⁸

Sonuç olarak baktığımızda gerek eski Sovyet ülkelerinde, gerekse Orta Doğu bölgesinde yaşanan yumuşak devrimler süreci devrim değildir. Bu süreçlerin adları ister (yeşil, sarı, kırmızı, turuncu) olsun isterse kadife devrimler (gül, lale, kestane, karanfil) olsun ya da Arap Bahar'ı olarak adlandırılın amacı ABD ve Batı'lı devletlerin STK'lar aracılığıyla uluslararası şirketler ve örgütlerin finansörlüğünde daha kolay egemenlik kurma ve sömürebilmelerine hizmet etmektedir.

²⁷ Oğan Sinan, **Turuncu Devrimler Kitabı**, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/410-turuncu-devrimler-kitabi-birinci-bolum>, (Erişim:23.04.2016).

²⁸ Giray Saynur Bozkurt (2005) "Bağımsızlıktan Günümüze Türk Cumhuriyetleri", **Türk Dünyasında Sosyal Bilimler; Kuram, Yöntem, Uygulama, Cilt; I-II**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Kırgızistan Kommersiyalılık Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Celalabad Kırgızistan, (3. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi) 05-09 Haziran, Sakarya, s.327.

BEŞİNCİ BÖLÜM

**BÖLGE DEVLETLERİN
SURIYE POLİTİKALARI**

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI

Zhaleh ABDİ*

Giriş

Türkiye - Suriye ilişkileri krizin başlangıcından şu güne dek ulusal çıkarlar, mezhepçilik, aşiret eğilimleri ve Osmanlı İmparatorluğu’nun mirası eksenlerinde hızlı bir düşüş ve yükselişe maruz kalmıştır. 2002 yılından sonra, “Komşularla Sıfır Sorun Stratejisi” ve “Stratejik Derinlik Doktrini” doğrultusunda Türkiye diplomatik ve ekonomik açıdan Suriye’de yoğun bir yatırım uygulamış ve diğer bölgesel aktörleri geride bırakmıştır. Böylece iki ülkenin ilişkisi özellikle PKK ve Fırat nehri suyu konusunda yapılan anlaşmaların ardından askeri çatışma ihtimalini geride bırakarak ekonomik partnerliğe dönüşmüştür. Böylece, Abdullah Gül’ün 2009 yılında Şam ve Halep ziyaretinde söylediği gibi Suriye “*Türkiye’nin Ortadoğu’ya açılan kapısı ve Türkiye Suriye’nin Avrupa’ya geçiş yolu*” olacaktı.

Bu dönemde Türkiye ve özellikle Recep Tayyip Erdoğan’ın popülerliği Türkiye’nin Suriye’deki politikalarının gerçekleşmesine önemli katkı sağlamıştır. Erdoğan’ın 2010 ve 2011 yıllarında en yüksek puanla Arap dünyasında en popüler lider olarak tanınmasına rağmen Suriye’deki popülerliği 2010 yılında %87 iken 2011 yılında %44’e düşmüş, Türkiye’nin bölgesel liderliğini destekleyenlerin oranı ise %31’e gerilemiştir.

Bu çalışma üç zaman diliminde ele alınacaktır. Birinci bölüm 2011- Mayıs 2012, ikinci dönem 2012- 2015 ve son dönem 2015- 2016 zaman dilimini içermektedir. Bu sınıflandırma başlıklarda belirtildiği gibi her zaman diliminde gerçekleşen belirleyici vakalara göre yapılmıştır.

Birinci Dönem: Yumuşak Güç Gösterisi 2011- Mayıs 2012

Türkiye-Suriye ilişkilerindeki dönüm noktası Ağustos 2011’de gerçekleşmiştir. Erdoğan, Ahmet Davutoğlu’nu Dışişleri Bakanı ve kendisinin yüksek danışmanı olarak 7 saat süren bir görüşme için Şam’a göndermiştir. Bu toplantıda Suriye Devlet Başkanı

* Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde Doktor Adayı. E-mail: zhaleh.abdi@y mail.com. Bu çalışmanın düzeltilmesindeki katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Gökıap Kutlu’ya teşekkür ediyorum.

Beşar Esad, şiddetin durdurulması ve reformların gerçekleşmesi için söz vermiştir. Ancak verdiği vaatlerden geri dönmesi uzun sürmemiştir. 22 Kasım 2011’de Erdoğan, ilk defa Esad’a gücü bırakma çağırısında bulunmuştur. 30 Kasım’da, Davutoğlu Suriye’ye karşı hükümetin varlıklarını dondurma ve borç vermeyi askıya alan ve askeri satışların durdurulmasını içeren farklı ve tek taraflı yaptırımların gerçekleştiğini ilan etmiştir. NATO kapsamında Türkiye, Suriye’yi en son boykot eden büyük ülkeler arasında yer almıştır ancak Türkiye bu konuda sert davranmış ve AKP’nin bu yaptırımları Cumhuriyet boyunca diğer Türk hükümetlerin herhangi bir komşuya karşı gerçekleştirdiği yaptırımlardan çok daha sert olmuştur.

Türkiye uçağına yapılan saldırıya kadar, Ankara hiç bir vaatte bulunmadan insani yardımlarını sürdürmekteydi. Bu olaydan sonra Suriye Ulusal Konseyi¹ Antalya’da konaklanmış ve dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, “*Türkiye’nin, muhalifeti güçlendirecek eylemlerine devam edeceğini*” söylemiştir. Jashua Walker’e göre Türkiye mülteciler konusunda politikalarını açıklığa kavuşturmasına rağmen Suriye Ulusal Konseyi ve Özgür Suriye Ordusu² yaptığı yardımlarda sessiz kalmış ve böylece Esad’a yapılan baskıların yanı sıra diplomatik yollardan oynama fırsatını da bulmuştur³.

Pekin, Moskova ve Tahran’ın Türkiye’nin Suriye politikalarına karşı olmaları AKP’nin Suriye’deki proaktif stratejisinin önüne çıkmıştır. Mısır, Tunus ve Libya’nın aksine Türkiye, Suriye krizinde ilham kaynağı olmakla kalmamış belki bu süreçte aktif bir rol oynamayı da aynı zamanda amaçlamıştır. Mart 2011 - Mayıs 2012 arasında Türkiye’nin Suriye politikasını 3 döneme ayırabiliriz:

- Esad hükümetine Anayasal reformlar yaptırmak yönünde baskı
- Muhalif grupları bir araya getirme çabası ve uluslararası yaptırımların sürdürülmesi
- BM’in çözüm bulma çabalarını desteklemek (Annan Planı)

Krizin başlangıcından itibaren Türkiye bölgede yaşanan insani facianın gözardı edilmemesi gerektiği yönünde defalarca çağırıda bulunmuştur. Erdoğan ise Suriye’nin önemini şu şekilde açıklamıştır: “*Suriye, dış sorun değil bizim iç sorunumuzdur*”.

Arap Baharı’nın sunduğu fırsatın ardından Türkiye başta kendi bölgesel gücünün sınırlarını ve Ortadoğu’da devrimin liderliği kapasitesini sınamış ve bölgesel aktörlerle ilişkisini gözden geçirmiştir. Ancak Suriye’deki muhalefete yapılan tüm siyasi ve askeri yardımlara rağmen bu 15 ay içinde bir başarı elde edilmemiştir. Türkiye’nin son on yıldaki çabaları özellikle Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve bölge ülkelere model olma çabaları Suriye krizinin etkisi altında kalmıştır.

Suriye krizindeki rol alan aktif dış aktörleri iki eksenle sınıflayabiliriz. Birincisi

¹ Syrian National Council (SNC).

² Free Syrian Army (FSA)

³ Joshua W.Walker, “Turkey’s Syrian Dilemma: Testing the ‘Regional Solutions for Regional Problems’ Proposition”, **European Policy Center**, 09.08. 2012, p.1 http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_2796_turkey_s_syrian_dilemma.pdf (Erişim 22.03.2016).

Sünni- Selefi ve Batılı eksendir ki bölgesel çapta Suudi Arabistan, Katar, Türkiye ve Ürdün'ü kapsamaktadır. İkincisi Şii ve Batı karşıtı aktörler yani İran, Rusya, Irak ve Lübnan'dır. Birinci eksen Esad rejiminin iktidarına son vermeyi amaçlarken ikinci eksen onun iktidarda kalmasını sağlamaya çalışmaktaydı.

Türkiye, Arap sokaklarında sahip olduğu güce dayanarak kendi amaçlarının gerçekleşmesinin hızlı olacağına inanıyordu ve Esad rejiminin askeri kabiliyetlerini ve hatta rejimin direnişini hesaba katmamıştı. Ankara'nın Suriye krizi konusunda öngörülerinin gerçekleşmemesinin nedenlerini bu dönemde şöyle sayabiliriz:

- Esad rejiminin direnişi
- Muhaliflerin yapısı
- Bölgesel aktörlerin etkisi

Krizin ilk günlerinde Ankara ve onun stratejistleri, Suriye'deki isyanı Sünni çoğunluğun Nusayri- Alevi azınlığın hükümetine karşı isyan olarak değerlendirmişlerdi ve Esad rejiminin askeri ve sivil bürokraside ve aynı zamanda Sünni ve Hristiyanlar arasında sahip olduğu meşruiyeti hesaba katmamışlardı. Ayrıca, Ankara'nın Suriyeli muhaliflerin organizasyon ve yapılanması hakkındaki fikirleri yanıltıcıydı. Dönemin Cumhurbaşkanı, Abdullah Gül'ün bu konudaki *“muhalefet yeni Suriye için hazır değildir. Hatta küçük konularda bile ittifak yoktur. Onlar ülkeyi ele geçirmek için hazır değiller.”* ifadeleri Ankara'nın ilk etapta yanıltıldığını fark ettiğini göstermekteydi. Diğer taraftan Tunus, Fransa ve İstanbul'da gerçekleşen Suriye Dostları toplantıları Arap Birliği, Fransa, ABD ve Türkiye'den umut beklentilerin ifade edilmesi dışında gerçek bir sonuca varamadı⁴.

Ankara'nın Suriye ile ilişkileri Komşularla Sıfır Sorun politikasının en üst aşaması olarak gözükmekteydi. Bu nedenle Arap Baharı itirazları Suriye'ye sıçradığı zaman tüm uzmanlar bu politikaların karşılaştığı sınavdan nasıl çıkacağını merak etmekteydiler. Ayrıca Arap Baharı'nı gözlemleyen Ankara; Tunus, Libya ve Mısır hükümetlerinin ne kadar çabuk isyana teslim olduğunu görmüş ve aynı durumun Suriye'de de gerçekleşeceği inancına varmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi bu gözlem Suriye konusunda sayılan nedenlerden dolayı yanıltıcıydı. Ayrıca Erdoğan ve Davutoğlu, Ankara'nın güç ve etkilerini Suriye üzerine abartılmış bir şekilde muhasebe etmişlerdi.

Türkiye'nin Suriye politikası ayrıca ABD'nin stratejisi açısından da değerlendirilmelidir. Türkiye, Batı ekseninde yer almasına rağmen birçok konuda ABD ile uzlaşmaya varamamıştır. Ankara ve Washington'un YPG konusunda görüş farklılıkları veya Erdoğan'ın Türkiye- Suriye sınırında uçuşa yasak bölge önerisinin defalarca ABD ve onun müttefikleri tarafından reddedilmesini örnek olarak vurgulayabiliriz. ABD ve Türkiye'nin Suriye krizini başarılı bir şekilde ele almaları için birbirlerine ihtiyaçları olmasına rağmen AKP iktidarı boyunca ilişkiler hiç bir zaman şu andaki kadar soğuk değildi. Bunun nedeniyle iki aktörün Suriye'deki çıkarlarından dolayı farklı amaçları ve tercihleri

⁴ Doğan Ertuğrul, “A Test For Turkey's Foreign Policy: The Syrian Crisis”, **TESEV**, July 2012, pp. 1-4, http://tesev.org.tr/wpcontent/uploads/2015/11/A_Test_For_Turkeys_Foreign_Policy_The_Syria_Crisis.pdf (Erişim 22.03.2016).

benimsemeleriydi. Ankara, Esad rejimini ortadan kaldırmayı hedeflemişken Washington günümüzde IŞİD ile savaşmayı vebu küresel tehdidi yok etmeyi öncelik olarak belirlemiştir.

Birçok bölgesel ve küresel aktörün katılmasına rağmen Türkiye IŞİD’e karşı koalis-yona katılmayı yıllarca reddetmiştir. Bir noktada artık IŞİD’e karşı savaşı yürütmek için İncirlik Üssü’nün kullanılmasına izin vermesine rağmen bu konuda bile çok zorluk çıkar-mıştır. Türkiye, Suriye’de bir tampon bölgenin oluşturulmasını ve böylece Esad’a kar-şı baskının artırılmasını istemekteydi. Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin muhaliflere mali, askeri ve istihbarat yardımları Joe Biden’in *“Türkiye cihatçıların yanısıra – IŞİD- desteklemekte ve bölgede mezhepçiliğin ateşine körüklemek-tedir”* ifadesiyle belirgin hale gelmiştir.

Henry J. Barkey’e göre krizinin Suriye’de büyümesi ve Ankara’nın Suriye politika-sındaki başarısızlığı onu Esad ile savaşmak için daha etkili yollar bulmaya sevk etmiştir. *“AKP sonunda Esad’ın ordusuyla savaşmak için dünyanın her tarafından gelen cihatçı-ları Suriye’ye aktarmaya karar vermiştir”*. Ona göre *“ister kısa vadeli pragmatizm diye-lim ister sabırsızlık, Türkiye bu savaşçıların Suriye’ye ulaşmak için hareketliliğine göz yummuştur. Ayrıca bu cihatçılara bazı malzemeleri hazırlamıştır”*.

Ankara’nın on yıllarca Ortadoğu’ya karşı benimsediği savunmacı, tarafsız ve pasif siyaset AKP döneminde bir dönüşüm yaşayarak bölgede proaktif bir siyaset izlemeye evrildi. Ancak bu radikal değişim Suriye krizinde başka bir aşamaya geçerek iddialı bir yaklaşım benimsendi.

İlişkilerde başka bir konu ise Türk askerlerinin Süleyman Şah Türbesi civarındaki mevcudiyetiydi. Suriye’nin içindeki bu 30 kilometrelik bir alanda askerlerin ihtiyaçları her iki haftada bir karşılanmaktaydı. Bu askerlerin can güvenliği IŞİD tarafından teh-dit edildikten sonra Türk devlet adamları mekanın güvenliğini sağlamak için seçenek-leri tartışmaya başlamışlardır. 22 Şubat 2015’te Türk Silahlı Kuvvetleri, artan güvenlik problemleri ve IŞİD tehdidi nedeniyle Şah Fırat isimli askeri bir operasyon ile türbede bulunan 40 askeri ülkeye geri getirmek için Suriye’ye girmiştir. Operasyonda 572 asker ve 20 Zırhlı Tugay’a bağlı M-60 A3 tipi 50 adet tank ile birlikte sınırda devriye görevi yapan F-16 uçakları görev almıştır. Türbede bulunan Süleyman Şah’ın naaşı ve diğer manevi değeri bulunan eşyalar alındıktan sonra Süleyman Şah Türbesi ve yakındaki ka-rakol patlayıcılarla havaya uçurulmuştur. Türbe imha edildikten sonra bölgedeki Türk askerleri, Şanlıurfa üzerinden Türkiye’ye geri çekilmiştir. Operasyon sırasında bir araç kazasında bir asker hayatını kaybetmiştir⁵.

2014’e kadar Suriye krizi 75 Türk vatandaşının can kaybına sebep olmuştur. Bu sa-yıdan 52 kişi Reyhanlı’da, 2 pilot uçak kazasında (2012) ve diğerleri sınırındaki şehirlerin kazayla hedeflenen ve hayatını kaybedenler ve Niğde vilayetinde hayatını kaybeden bir asker ve bir polisten ibarettir.

Maddi masraflar, mültecilerin akışı, rehine krizi ve kayıplara bakılırsa Erdoğan bu tarihe kadar iç gerginlikleri yatıştırırmayı ve siyasetinin sonuçlarını iç politikada dindirme-

⁵ https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_%C5%9Eah_T%C3%BCrbesi(Erişim 23.03.2016).

yi başarmış gözükmektedir ancak aynı yorumun dış politika açısından söylenmesi mümkün değildir⁶.

Erdoğan'ın Suriye'nin yönetimine güveninin kaybolduğuna dair ifadesinden sonra Türkiye ilk yaptırım kararını almıştır ve Türkiye'nin hava sahasından Suriye'ye askeri malzeme götüren uçaklara uçuş yasağı getirilmiştir. Davutoğlu, *“Önlemlerle ilgili gözettiğimiz temel ilke, her şeyden önce Suriye halkının incitilmemesine, yönetimin hatalarından dolayı halkın eza ve cefa çekmesine mahal verilmemesidir”*⁷ dedikten sonra Türkiye'nin uygulayacağı yaptırımları şu şekilde açıklamıştır:

- Suriye'de halkıyla barışık meşru bir yönetim işbaşına gelene kadar Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının askıya alınması.
- Suriye'de temel liderlik kadrosu mensubu olup, haklarında halka karşı şiddete ve hukuk dışı yöntemlere başvurdıklarına dair iddialar bulunan bazı yetkililere seyahat yasağı konulması ve bu kişilerin Türkiye'deki mal varlıklarının dondurulması. Suriye rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki bazı işadamlarına da benzer tedbirlerin getirilmesi.
- Suriye ordusuna her türlü silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulması.
- Türkiye toprakları, hava sahası ve karasuları kullanılmak suretiyle üçüncü ülkelerden Suriye'ye silah ve askeri malzeme transferi yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi.
- Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması.
- Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal mal varlıklarının dondurulması.
- Suriye hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması.
- Mevcut işlemler hariç Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin durdurulması.
- Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alınması⁸.

Esad yönetimi bu yaptırımlara tepkisiz kalmadı ve bazı karşı yaptırımlar uyguladı:

- Suriye ve Türkiye arasında serbest ticaret bölgesinin kurulmasını öngören ortaklık anlaşması ve bu çerçevedeki mevcut tüm karar ve uygulamaların dondurulması ve Türkiye'den ithal edilen mallara dış ticaret yasası kapsamında gümrük harçları tarifesinin uygulanması.

⁶ Henri J. Barkey, “Turkey’s Syria Predicament”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol.56, No. 6, 113-134, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396338.2014.985440#.VvK6JTbmo2w> (Erişim 23.03.2016).

⁷ “Türkiye’den Suriye’ye İlk Yaptırım”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25281482>, (Erişim 23.03.2016).

⁸ <http://www.bianet.org/bianet/dunya/134412-suriye-ye-turkiye-den-dokuz-maddelik-yaptirim> (Erişim 23.03.2016).

- Gelişmekte olan köylerin imarını destekleme projesi kapsamında, Türkiye’den Suriye’ye ithal edilen bütün Türk malı ürünler için ürün fiyatının yüzde 30’u değerinde gümrük harcının alınması.
- Suriye’den Türkiye’ye giden Türkiye plakalı araçlara mazotun litresinin 80 liranadan satılmasıyla birlikte daha önce belirlenen limitler uyarınca TIR araçlarına 600, kamyonlara 550, otobüslere 400, minibüslere 200 ve otomobillere 50 litre-den fazla mazotun satılmaması.
- Suriye ’den geçen Türkiye plakalı kamyonların ağırlığının gideceği yol mesafesiyle çarpılarak bunun yüzde 2’sinin harç olarak alınması⁹.

25 Mayıs 2012’te Hule’de gerçekleşen insani facianın ve Esad’ın soykırım yaptığı iddialarının ardından, Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığı bu olayın insanlık suçu olduğunu ilan etti ve diğer Batılı ülkelerle birlikte Suriyeli diplomatları sınır dışı etme kararı aldı. Bu zaman diliminde Türkiye yumuşak gücünü kullanarak Esad’ı ikna etmeye çalıştı ancak durumun değişmesiyle birlikte AKP hükümeti yaklaşımını değiştirdi.

İkinci Dönem: Angajman Kurallarının Değişmesi 2012- 2015

İkinci dönem 2 Haziran 2012’de Türkiye’nin Phantom keşif uçağının Suriye tarafından düşürülmesi ve Türkiye’nin sert tepkisiyle başlamaktadır. Bu durumda Türkiye NATO’nun 4. madde çerçevesinde toplantı talebinde bulunmuş ve NATO üye devletlerinin desteğini almayı başarmıştır. Bu olay Türkiye- Suriye arasındaki angajman kurallarının değişmesine neden olmuştur. Yeni kurallara göre Suriye’den Türkiye’ye yapılacak en küçük bir ihlalde, ihlal silahlı dahi olsa silah ile karşılık verilecektir. Bu mesaj Suriye yönetimine de iletilmiştir.

Değişen angajman kuralları ilk defa Akçakale’de yaşanan olayın ardından uygulanmıştır. 3 Ekim 2012’de Tel Abyad ilçesinden atılan top mermisi Akçakale’de 5 Türk sivil vatandaşın ölümüne neden olmuştur. Böylece Türk silahlı kuvvetleri radar ve F-16 savaş uçakları ile belirlenen askeri noktalara T-155 Fırtına obüsleriyle müdahale etmişler. Akçakale’ye isabet eden merminin kimin tarafından atıldığı belli olmadığı için Türkiye’nin hızlı tepkisi bölgede kaygıyla karşılanmıştır. Bu olay 4 Ekim 2012’de Suriye Tezkeresini TBMM’nin gündemine getirilmiştir. Suriye dahil yabancı ülkeleri de kapsayan asker gönderme iznini taşıyan tezkere 320 oyla Kabul edilmiştir. Türkiye’nin savaşa girme ihtimali dünya gündeminde tartışmalara ve ülke içinde de eleştirilere neden olmuştur¹⁰. Bir sonraki olay Rusya’dan Şam’a giden Suriye havayollarına ait uçağın Türk hava sahasında Türk jetleri tarafından Ankara’da mecburi iniş yaptırılmasıydı.

Türkiye’nin bir sonraki adımı güvenlik ve savunma nedenleriyle NATO’dan Patriot sisteminin Türkiye’nin güneydoğusunda yerleştirilme talebiydi. NATO bu sistemin savunma amaçlı olduğunu belirterek Türkiye’nin toprak bütünlüğünü savunma gerekçe-

⁹ **Radikal**, “Suriye Yönetiminden Türkiye’ye Yaptırım Misillemesi”, 04.12.2011, <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/suriye-yonetimi-turkiye-ye-yaptirim-misillemesi-1071494/> (Erişim 24.03.2016).

¹⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın Açıklamaları**, 04.11.2012, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=122(Erişim 23.03.2016).

siyle ve saldırılardan korumak için sistemin yerleştirme işlemine başlamıştır. Bu tutum Rusya ve İran tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır.

Şubat 2013'te, Cilvegözü sınır kapısında ortaya çıkan patlamada 4'ü Türk olmak üzere 13 kişi hayatını kaybetmiştir. Patlamanın Suriye'den gelen bomba yüklü bir araç nedeniyle gerçekleştiği açıklanmıştır. Muhalif Suriye Ulusal Konsey başkanı, George Sabra, bu eylemin Suriye hükümeti tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Ancak Esad yönetimi böyle bir olaydan haberleri olmadığını açıklamıştır¹¹.

Abdulrahman Alrashed'e göre Erdoğan'ın "*Dünya'nın geri kalanı Türkiye'yi, Suriye rejimiyle savaşmak için yalnız bırakmıştır*" ifadesi hiç kimseyi ikna edememiştir, çünkü o tarihe dek Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi Suriyeli mültecilere kapılarını açmak dışında Esad rejimine karşı her hangi bir operasyonda bulunmamıştır¹².

Üçüncü Dönem: IŞİD'e Yönelik Koalisyon 2015-2016

ABD, NATO üye devletleri içinden 10 ülkeyi IŞİD'e karşı savaş için bir araya getirmeye çalışırken ve tüm aktörler bu koalisyonun operasyonlarını gerçekleştirmesi ve etkili olması için kesinlikle Türkiye'ye ihtiyaç duyulduğunu açıklarken, Ankara bu koalisyona mesafeli davranmış ve Cumhuriyet gazetesinin açıklamasına göre Erdoğan ve Obama bu noktada Türkiye'nin arka planda rol alması üzerine anlaşmışlar.

Birçok uzmanın görüşüne göre Türkiye bir ikilem içindeydi. Suriye'de iç savaşın başlamasıyla birlikte AKP hükümeti kendisini Esad'ı iktidardan uzaklaştırmaya adanmıştır. Ancak bu hedef başta ne kadarda yakın ve ulaşılır gözüktüyse de yıllar sonra bile ulaşılamamıştır. Türkiye bazı peşmerge silahlarının PKK'nın eline geçmesinden korkuyordu; hükümet PKK ile barış müzakereleri içinde olsaydı bile PKK hala bir terörist gruptu vebu ihtimal barış sürecini tehlikeye atabilirdi. Ayrıca, ABD'nin IŞİD mevzilerine saldırıları Irak ordusunu ve Şii militanların konumunu güçlendirebilirdi. Bu açıdan bakıldığında Türkiye kendisini bölgede Sünni savuncusu gördüğü için olumsuz bir etki olarak yorumlanmaktaydı. Bu nedenler arasında geçici başka bir neden ise 48 Türk vatandaşının Türkiye'nin Musul Konsoloslugu'nda Haziran ayında IŞİD tarafından rehin alınmasıydı. Rehinelere arasında Başkonsolos, 18 memur, diplomatik üyeler ve onları koruyan 30 güvenlik görevlisi yer almaktaydı. Bu nedenlerden dolayı Ankara şu aşamada hala IS olarak adlandırılan grubu terörist bir grup olarak adlandırmaktan veya açıkça eleştirmekten çekinmekteydi. AKP hükümeti ISİD ile başlattığı ve yürüttüğü müzakereler sonucunda rehinelere geri aldı ve Musul konsoloslugu'nu kapattı¹³. Bazı uzmanlara göre Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Eylül 2014'te yaptığı ABD ziyaretinden sonra IŞİD ile ilgili tutumunu değiştirmiştir¹⁴.

¹¹ Ömer Tugay Kınalıtopuk, *Türkiye Suriye İlişkileri 2002-2014*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Edirne, Trakya Üniversitesi, 2014, <http://dspace.trakya.edu.tr/jspui/bitstream/1/1621/1/0120079.pdf> (Erişim 23.03.2016).

¹² *Asharq al-Awsat*, 28.09. 2014, (Erişim 25.03.2016).

¹³ *Hürriyet*, 07.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/iside-karsi-yeni-merkez-turkiye-29748668>, (Erişim 25.03.2016).

¹⁴ *Sputnik News*, 03.10.2014, http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_10_03/Turkiyenin-I-SID-savasi/ (Erişim 25.03.2016).

İŞİD tehdidinin ciddileşmesi ve olayların büyümesiyle birlikte Türkiye 22 Temmuz 2015’de ABD’nin İŞİD’e karşı savaşa yönelik uzun zamandan beri olan taleplerine olumlu cevap vermiştir. Obama ve Erdoğan arasındaki bir telefon görüşmesinin ardından varılan anlaşmaya göre ABD’nin insanlı ve insansız hava araçları İncirlik hava üssünden kalkıp İŞİD’i hedef alabilmekteydi. Bu anlaşma ABD ve İŞİD’e karşı savaşı diğer aktörler için büyük bir öneme sahipti. Türkiye ayrıca bu koalisyona katılarak askeri operasyonlarda da yer alacağını bazı şartları öne sürerek ilan etmiştir. Bu açıklamanın ardından Türkiye ordusu Suriye sınırı yakınında İŞİD savaşçılarıyla karşılaşmış ve bu karşılaşmada 1 Türk askeri hayatını kaybetmiş ve 2 asker yaralanmıştır. Bu olayın ardından ABD savunma makamları *“Türkiye sınırına karşı olan tehditleri Washington’un çok ciddiye aldığını açıklamıştır”*.

Türk liderler, ABD’nin Suriye krizine yönelik yaklaşımına karşıdılar. Ankara defalarca sınıra yakın bir bölgede tampon bölgenin oluşturulmasını, savaşın başka bölgelere sıçramasını önlemenin yanı sıra insani yardımların güvenli bir şekilde transfer edilmesini sağlamak gerekçesiyle bu önerinin gerçekleşmesini istemiştir. Türkiye, yurtiçinde Kürtlerin öz yönetimine karşı çıktığı gibi Suriye’de de böyle bir şeyin gerçekleşmesinden endişeli ve Suriyeli Kürtlerin İŞİD’e karşı ilerlemelerini de korku ve endişe içinde izlemektedir ve kendi sınırlarına yakın bir yerde de böyle bir olgunun gerçekleşmesine müsaade etmeyeceğini defalarca ilan etmiştir. Oysa Washington’un önceliği bir tampon bölgenin oluşturulması değil belki Esad rejimiyle *“de facto bir ittifakta”* olmak pahasına olsa bile İŞİD’e karşı savaşmak ve bu küresel tehdidi ortadan kaldırmaktır.

Tampon bölge oluşturmanın amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- İŞİD tehdidini Türkiye sınırlarından uzak tutmak
- PYD’in özerk bölge oluşturma çabalarını önlemek
- Bölgede Ankara’nın etkilerini arttırmak

Ankara’nın İŞİD’e karşı savaşta yer almaktaki gönülsüzlüğü ABD, NATO partnerleri ve diğer Batılı devletleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Ayrıca bu ülkeler Türkiye’yi defalarca yabancı cihatçıların Türkiye üzerinden Suriye’ye varmalarını engelleme amaçlı kesin ve etkili eylemlerde bulunmadığı için eleştirmiş ve ülkeyi *“Cihadın anayolu/ otobanı”* olarak adlandırmışlardır¹⁵.

20 Temmuz 2015’te Suruç’te gerçekleşen terör saldırısında 31 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaydan sonra Ankara teröre karşı operasyonlarda rol almaya başlamıştır. Bundan önce Türkiye’nin odak noktası PKK ve sol kanat organizasyonları olmakla beraber, bu noktadan sonra Ankara ilk defa Türkiye -Suriye sınırına yakın İŞİD mevzilerini havasaldırılarında hedef almış ve askeri güçlerini bu yolda seferber etmiştir. Ankara bu müzakerelerde İncirlik hava üssüne karşı Türkiye sınırına yakın bölgelerde İŞİD ile savaş için Washington’un yardımını ve bu bölgelerin PYD tarafından işgal edilmeyeceğine dair garanti istemiştir. Bazı gözlemcilerin raporlarına göre Türkiye İŞİD’e karşı savaşa

¹⁵ Dan de Luce, “Turkey Enters the War Against the Islamic State”, 23.07.2015, <http://foreignpolicy.com/2015/07/23/turkey-enters-the-war-against-the-islamic-state/> (Erişim 25.03.2016).

katılmayı kabul ettiyse bile bunu PYD ve YPG'ye yönelik savaş için kullanmıştır ve bu savaşta IŞİD Türkiye'nin öncelikli tercihi değildi.

Türkiye- Suriye ilişkilerinin dönüşümü Türkiye'nin bölgesel prestiji üzerinde derin ve olumsuz bir etki yaratmıştır. Ankara'nın Şam'a karşı aldığı kararların uzun vadede Türkiye'nin bölgesel ittifakları üzerinde olumsuz sonuçları olması muhtemeldir.

SURİYE KRİZİNİN TÜRKİYE’NİN DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGISINA ETKİSİ

Murat YORULMAZ*

Giriş

Günümüzde bir devletin sınırları içinde başlayan krizler iki veya daha çok devleti ilgilendiren uluslararası krizlere dönüşebilmektedir. Ulus devletlerin ortaya çıkışından itibaren günümüze kadar geçen uzun dönemde ulusal sınırlar içerisindeki krizlerin kısa sürede ulusal sınırları aştığı ve komşulardan başlayarak bölge devletlerini ve küresel aktörleri kapsadığı görülmüştür. Liberya, Ruanda, Sierra Leona, Bosna, Kosova, Somali, Irak, Afganistan krizleri ile 2011 yılında Arap dünyasında başlayan ve giderek yayılan kriz önemli örnekler arasında yer almaktadır. Bugün itibarıyla en önemli örnek ise halen devam etmekte olan Suriye krizidir. Diğer bir ifadeyle, Suriye krizi krizlerin uluslararasılaşması bağlamında önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Krizlerin uluslararası boyut kazanmasında; krize neden olan sorunların bazılarının sınır aşan karakteri, devletlerin çıkar ve hedefleri, krizin çıktığı devletle çok yönlü ilişkiler, jeopolitik mülahazalar, uluslararası sistemin dengesinin bozulmasından kaygı algılamaları, kriz sonrası bölgesel ve uluslararası güç yapılanmasından avantajlı çıkma arzusu ile liderlere özgün kişisel özellikler çok yönlü faktörler olarak etkili olmaktadır.

Krizin bölgeselleşmesi ve uluslararasılaşması öncesinde çıkış ve gelişmesinin temel dinamikleri arasında 2010 yılında Tunus’ta ve sonrasında Mısır’da başlayan halk hareketleri bağlamında değişim rüzgârının Suriye’yi de etkisi altına alması yer almaktadır. Demokratikleşme istikametinde müspet bir gelişme olarak değerlendirildiği için çoğunlukla “Arap baharı” ifadesiyle isimlendirilen süreç, Orta Doğu’da aynı zamanda istikrarsız bir döneme yol açabilecek dinamikler ortaya çıkarmıştır. Dini, mezhepsel ve etnik farklılıklar temelinde beliren bu dinamikler bölgede yeni çatışma alanlarına zemin hazırlarken bölge dışı aktörlerin de Orta Doğu’daki gelişmeleri yönlendirebileceği bir konjonktür meydana getirmiştir. Tunus ve Mısır’daki olumlu süreçlerin aksine Arap devriminin çık-maza girdiği Suriye krizi bu açıdan kritik bir örnek oluşturmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr.; Trakya Üniversitesi Havsa MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü Öğretim Üyesi.

Esed yönetimi Arap ülkelerindeki halk hareketlerinin ortaya çıktığı ilk dönemde bu değişim rüzgârının Suriye'yi etkileyeceğini hesap etmemiştir. Beşşar Esed, 31 Ocak 2011 tarihinde Wall Street Journal gazetesine verdiği röportajda Mısır, Tunus ve Yemen'deki protesto gösterilerinin, Orta Doğu'da "yeni bir çağa öncülük ettiğini" ve Arap yöneticilerin halkın siyasi ve ekonomik isteklerini yerine getirmek için daha fazlasını yapması gerekeceğini ifade etmiştir.¹ Ancak gösteri ve yürüyüşlerin 2011 yılının Şubat ayında Der'a şehrinde başlaması ve 15 Mart'tan itibaren ülkenin diğer bölgelerine yayılması Arap uyanışı sürecinin Suriye'yi de etkisi altına aldığını göstermiştir. Esed iktidarına bağlı güvenlik güçleri, ilk etapta silahsız kitle gösterileri şeklinde ortaya çıkan muhalefet hareketini bastırmak için ateş açmaya başlamış, böylece kriz büyümüştür. Güvenlik güçlerinin muhalif gösterileri şiddet ve baskı ile engelleme teşebbüsü, ülkedeki halk hareketinin Şam, Halep, Hama ve Humus gibi Suriye'nin diğer kentlerine yayılmasına yol açmıştır. Suriye'de halkı sokaklarda kitlesel yürüyüş eylemleri yapmaya sevk eden temel neden halkın Esed iktidarının reform yapması yönündeki talepleridir. Suriye halkının talep ettiği reformlar dört başlık altında değerlendirilebilir:

- 8 Mart 1963 tarihinden beri ülkede uygulanan olağanüstü halin kaldırılması,
- İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli hükümet kurumlarının sivilleştirilmesi, güvenlik birimlerinin görev alanlarının yeniden tanımlanması, yasama, yürütme ve yargı organlarının yapılandırılması ve yargının bağımsızlaştırılması,
- Bireysel hakların tanımlanması (Suriye kimliği olmayan Kürtlere vatandaşlık hakkı tanınması) ve ülkedeki gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi,
- Siyasi partiler yasasında değişiklik yapılması ve iktidardaki Baas Partisi'nin gücünün sınırlandırılması.²

Bu talepler karşısında Esed iktidarı bazı alanlarda reformlar yapmaya başlamıştır. 29 Mart 2011 tarihinde görevdeki hükümet istifa etmiş ve 14 Nisan 2011 tarihinde bir önceki hükümette Tarım Bakanı olan Adil Safer başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.³ Şam'da kurulan yeni hükümette Dışişleri Bakanı Velid Muallim ve Savunma Bakanı Ali Habib yerini korumuştur. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed, 16 Nisan'da kurulan yeni hükümetten ülkede 48 yıldan beri uygulanan "olağanüstü hal" durumunun bir hafta içinde kaldırılmasını talep etmiştir.⁴ Suriye'deki olağanüstü hal durumu Esed'in isteği doğrultusunda yeni hükümet tarafından kaldırılmıştır. Yurttaşlık hakkına sahip olmayan ve büyük

¹ Interview with Syrian President Bashar al-Assad, Wall Street Journal, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703833204576114712441122894.html>, Erişim: 12.02.2016.

² Cevad El-Beşiti, SuriyeYu-hadr el-Tadahurat Be-MucabElgah El-Tawary, (Suriye Gösterileri Olağanüstü Hali Kaldırarak Yasaklıyor), <http://www.middle-east-online.com/?id=108817>, Erişim: 12.02.2016.

³ Esed Yakbal Estekalet El-Hukuma El-Suriye We Alef Yeddaherun Damen Lahu (Esed Suriye Hükümetinin İstifasını Kabul Etti ve Binlerce Kişi Esed'e Destek İçin Gösteri Düzenledi), <http://www.alarabiya.net/articles/2011/03/29/143407.html>, Erişim: 12.02.2016.

⁴ Beşşar Esed'in 16.04.2011 tarihinde Yeni Hükümetin Kabine Toplantısında Yaptığı Konuşma Metni için bakınız: <http://www.syria-news.com/readnews.php?syseq=131477>.

çoğunluğu ülkenin kuzeydoğusunda yaşayan yaklaşık üç yüz bin Kürt kökenli Suriyeliye kimlik verilmiştir.

Esed yönetimi, muhalefetin reform talepleri üzerine yasal çerçevede bazı düzenlemeler gerçekleştirmesine rağmen bu reformları hayata geçirmemiş, iktidarının devamını sağlayacak tedbirlere yönelmiş ve gösteri yürüyüşlerine şiddetle karşı koymuştur. Örneğin, 2014 yılındaki devlet başkanlığı seçimleri için adil ve serbest bir seçim vaat eden Esed diğer taraftan reform adı altında gerçekleştirdiği anayasa değişikliği ile iktidarda kalabileceği süreyi 2028'e kadar uzatmıştır. Esed rejimi, olağanüstü hal uygulamasına son verdikten sonra "toplular cezalandırma" yaklaşımıyla muhalefetin güçlü olduğu yerleşim yerlerine dönük saldırıları artırmış, on binlerce sivilin ölümüne yolaçmıştır. Vatandaşlık kimliği verilen Kürtler ardından askere alınmış, Kürt kökenli Suriyelilerin muhalefet saflarına katılmasını engellemek maksadıyla ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda PKK terör örgütü ve PYD (Demokratik Birlik Partisi) ile işbirliğine gidilmiştir. Suriye'de uzun süredir devam eden halk hareketi bu nedenle süreç içinde hem hedef değiştirmiş hem de farklı bir nitelik kazanmıştır.

Başlangıçta reform isteyen halk kitleleri iktidarın baskısına maruz kalınca Esed iktidarının devrilmesini talep etmeye başlamıştır. Esed iktidarına bağlı güvenlik güçlerinin gösterilerin sona ermesi ve muhalefetin bastırılması amacıyla halka karşı silahlı güç kullanması Suriye'deki Baas rejimi ile halk arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açmıştır. Nitekim geline aşamada Suriye halkı Beşşar Esed'in devrilmesini yeterli görmemekte, Esed'in ve katliamlardan sorumlu Baas mensuplarının cezalandırılmasını istemektedir.

Esed iktidarının reform taleplerini dikkate almaması ve halk kitlelerinin muhalefetine şiddetle karşılık vermesi Suriye'deki sürecin niteliğini de değiştirmiştir. Esed yönetimine bağlı güvenlik güçlerinin (polis, ordu ve istihbarat) gösterilere şiddetle karşılık vermesiyle muhalif unsurlar silahlı mücadeleye yönelmiştir. Kitle yürüyüşleri biçiminde ortaya çıkan muhalefet hareketi böylece Baas rejimine karşı silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüş ve taraflar arasındaki çatışma süreç içinde ülke geneline yayılarak iç savaş halini almıştır. Güvenlik güçlerinin muhalefet hareketini bastırmak için uyguladığı şiddet ve müteakiben başlayan çatışmalar sonucunda yüz binlerce Suriyeli hayatını kaybetmiş, yalaranmış ve3 milyona yakın kişi ise ülkeyi terk etmiştir.

Suriye'de iç savaşa dönüşen kriz devlet sınırlarının ötesinde sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kriz; bölgesel ve küresel bir anlaşmazlığa sebep olmuş, Orta Doğu'da Şii-Sünni gerilimine zemin hazırlamış, Suriyeli sığınmacılar sorununu doğurmuş, PKK terör örgütüne farklı bir hareket alanı sağlamış ve böylece Türkiye'yi güneyde meşgul edecek bir güvenlik ve istikrarsızlık sorunu ile karşı karşıya getirmiştir.

Ulusal ölçekteki çatışmanın bölgesel ve küresel bir anlaşmazlık halini aldığı Suriye krizi üç düzeyde değerlendirilebilir. Ulusal düzeyde otoriter Baas yönetimiyle ayaklanan ve silahlanan halk arasında iç savaşa dönüşen bir çatışma vardır. Bölgesel düzeyde ayaklanan halk lehinde tutum geliştiren devletlerle Şam'da yönetim değişikliğine karşı çıkarak Esed rejimini destekleyen İran arasında bir nüfuz mücadelesi söz konusudur. Türkiye ve genel olarak Arap dünyası, Suriye halkının demokratik ve ekonomik hak ve özgürlük taleplerini desteklemekte ve Baas iktidarı tekelinin son bulması gerektiğini beyan etmek-

tedir. Tahran ise Suriye’de Nusayri azınlığın etkili olduğu mevcut iktidarın varlığını sürdürmesi gerektiğini savunmaktadır. İran, Suriye’de Esed iktidarı çözülürse kendi rejiminin tehlikeye girebileceğini ve bölgedeki rejim değişikliği dalgasında sıranın kendisine gelebileceğini değerlendirmektedir. Tahran, Esed iktidarının devrilmesiyle Orta Doğu’da gerçekleştirmeye çalıştığı Şii hilali projesinin de akamete uğrayacağını hesap etmektedir. Küresel düzeyde ise demokratikleşme hareketlerini destekleyen aktörler ile otoriter yönetimleri destekleyen aktörler arasında bir mücadeleden bahsedilebilir.

Suriye krizi de ulusal sınırlar içerisinde ortaya çıkan ancak geline sürecinde bölgeselleşen ve sonucunda uluslararası boyuta taşınan bir kriz niteliği taşımaktadır. Suriye krizinin uluslararası niteliğe sahip olması ile birlikte komşu ve bölge devletleri adına güvenlik tehdidi oluşmaya başlamış ve komşu devlet olarak Türkiye bu durumdan en çok etkilenen devlet olmuştur. Nitekim beşinci yılına giren krizin hala Türkiye’yi ulusal güvenliği açısından tehdit ettiğini söylemek mümkündür.

Çalışmada Suriye krizinin farklı dinamiklerle birleşerek uluslararası boyut kazanmasının Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit ettiği savunulmaktadır. Suriye krizinin uluslararası boyut kazanması çalışmanın bağımsız değişkenini, Türkiye’nin ulusal güvenliği ise bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada “Suriye krizi nasıl bölgesel ve uluslararası nitelik kazanmıştır?”, “Suriye krizinin bölgesel ve küresel etkileri nelerdir?” ve “Suriye krizi Türkiye’nin ulusal güvenliğini hangi açılardan etkilemektedir?” sorularına cevap aranmaktadır.

Yukarıda çalışmaya ilişkin ortaya konan hipotezin çözümlenmesi için şu yol haritası izlenecektir:

Çalışmanın ilk bölümünde krizin gelişim aşaması, bölgeselleşmesi ve uluslararasılaşmasına yer verilecektir. İkinci bölümde ise Türkiye’nin ulusal güvenlik politikası analiz edilecektir. Son olarak çalışmada krizin Türkiye’nin ulusal güvenlik politikasını dış politikadaki gelişmeler bağlamında hangi açılardan tehdit ettiği değerlendirilecektir.

1. Krizin Bölgeselleşmesi ve Yarattığı Etkiler

Beşşar Esed, babasının ölümü üzerine 2000 yılında başkanlığa seçilmiş, 2011 yılına kadar Çin tarzı bir reformist olarak kabul edilmiştir. Esed döneminde sosyo-ekonomik liberalleşme için bazı önemli adımlar atılmış ancak siyasi reformlar ihmal edilmiş, muhalefete baskı devam etmiştir. Esed, Nusayriler ve Baas partisi dışından da destek almaya çalışmış, Suriye halkının değişik kesimleriyle ittifaklar kurmuş özellikle Sünni seçkinlerin bir kısmını çeşitli yöntemlerle kontrol altına alarak kısmen başarılı olmuştur. Bu çabalara rağmen güvenlik kurumlarındaki kritik pozisyonlar Nusayrilerin elinde kalmış ve önemli bir değişiklik olmamıştır.

Esed, Mart 2011’deki ayaklanmayla birlikte bazı siyasi reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Nisan 2011’de 1963’ten beri uygulanan olağanüstü hal durumunu kaldırmıştır. Ancak insan hakları ihlalleri ve özgürlüklerin kısıtlanması devam etmiştir. Polis ve istihbaratın halka karşı davranışı değişmemiş, baskı, keyfi tutuklama ve orantısız güç kullanımında azalma olmamıştır. Esed’in ülkesinde çıkan krize karşı reform

çabaları sonuç vermemiş, protesto ve gösteriler Muhaliflerin ve Esed yönetiminin şiddete başvurusu nedeniyle çatışmalara dönüşmüştür. Çatışmalarla birlikte yoğun insan hakları ihlalleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum kısa sürede bölgesel ve küresel aktörlerin krize müdahil olmasına fırsat yaratmıştır.

ABD, Esed rejiminin ezeli düşmanlarından biri olarak uluslararası kamuoyunda tepki veren ilk aktörlerden biri olmuştur. Olayların tırmanması üzerine ABD konuyu bir yandan Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşıırken diğer yandan Türkiye ve Arap Birliği ülkeleri ile yakın temasa geçmiş, bölgesel inisiyatifler geliştirilmesini ve diplomatik çabalara öncelik verilmesini desteklemiştir.⁵ ABD'nin çağrıları Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'dan hemen, Arap Birliğinden ise gecikmeli karşılık bulmuş, özellikle Türkiye Esad yönetimine telkin ve baskılarda bulunmaya başlamıştır. Türkiye'nin bir taraftan Esed'e telkin ve baskıları devam ederken diğer taraftan Arap Birliğini inisiyatif almaya teşvik etmesi ve muhalif grupları desteklemesi de krizin bölgeselleşmesi ve uluslararasılaşmasında etkili olmuştur.⁶ Esad'ın yönetimi terk etmesini amaçlayan grubun karşısına İran, Rusya ve Çin'den oluşan ve statükonun devamından yana tutum alan grup çıkmıştır.

Suriye'de iç savaş halini alan kriz, ülke sınırlarının ötesinde sonuçlar doğurmaya başlamış, Orta Doğu'da bölgesel düzeyde bir anlaşmazlığa ve nüfuz mücadelesine dönüşmüştür. Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden, Lübnan'ın istikrarını zedeleyen kriz, Körfez ülkelerinin İran kaynaklı kaygılarını artırırken Tahran'ı Arap dünyasındaki tek müttefikini kaybetme olasılığı ile karşı karşıya bırakmıştır. Esed rejiminin Türkiye topraklarına yönelik kaza olarak değerlendirilen saldırıları, PKK terör örgütüne ülkenin kuzeyinde hareket alanı açması ve Suriye'nin parçalanma ihtimali Ankara'yı tedirgin etmektedir.⁷ Esed iktidarının krizi ülke sınırları dışına taşıma gayesiyle Lübnan'daki hassas dengeleri bozabilecek kısırcı eylemlere yönelmesi Beyrut'ta endişe uyandırmaktadır. İran'ın Bağdat-Şam-Hizbullah hattındaki Şii jeopolitiği stratejisi doğrultusunda krize Esed rejimi yanında müdahil olması Körfez ülkelerini rahatsız etmiştir. Suriye'nin İran'ın tek müttefik olması ve Tahran'ın Esed rejimini koşulsuz desteklemeye devam etmesi ise krizi bölgesel düzeyde bir anlaşmazlığa mahkûm etmiştir. Suriye'de çıkmaza giren kriz, Orta Doğu'da Esed iktidarının devamı ve sona ermesi yönünde iki yaklaşımın öne çıkmasına yol açmış, bu yaklaşımları savunan devletler arasında rekabet doğurmuştur.

Suriye krizinin sona ermesi için Esed rejiminin devamını gerekli gören ve Suriye'deki ayaklanmaya terörizm nazarıyla bakan birinci yaklaşımı temelde İran desteklemektedir. Esed rejiminin ayakta kalması için siyasi, ekonomik ve askeri imkânlarını seferber eden İran, Irak'taki Maliki iktidarını ve Hizbullah'ı aynı doğrultuda yönlendirmektedir. Tahran, Suriye'deki silahlı isyan hareketini-Esed iktidarı ile birlikte- terörizm olarak nitelemekte ve muhalif unsurlara destek sağlayan devletleri tehdit etmektedir. Kriz

⁵ Birol Akgün, "ABD'nin Suriye Politikası", *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler: Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, SDE Analiz, Haziran 2012, s.13.

⁶ Nurettin Altundöğür ve M. Ertuğrul Yılmaz, "İç Savaşın İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.21, S.1, s. 296.

⁷ Nurettin Altundöğür ve M. Ertuğrul Yılmaz, *a.g.m.*, s. 297.

sürecinde İran'ın tutumunun giderek sertleştiği, muhalefet hareketine destek sağlayan devletlere yönelik örtülümü cadelelere yöneldiği ve Esed rejimine daha güçlü destek verdiği gözlemlenmiştir. İran Türkiye'ye karşı PKK terör örgütünü tekrar desteklemeye, üst düzey askeri ve siyasi yetkililerin demeçleri aracılığıyla Türkiye'yi tehdit etmeye, Bağdat yönetimini Ankara aleyhinde yönlendirmeye, Suudi Arabistan ve Bahreyn'deki Şii nüfusu da ayaklanmaları için tahrik etmeye başlamıştır. Kriz sürecinde Esed rejimine bu denli güçlü ve riskli biçimde destek vermesi İran'ın Orta Doğu stratejisinde Suriye'yi merkezi bir konuma yerleştirdiğini ve müttefiki Baas iktidarının ayakta kalmasını kendi rejiminin bekasıyla ilişkilendirdiğini göstermektedir.

Bölgede Suriye krizinin çözülmesi için Esed rejiminin son bulması yönündeki ikinci yaklaşımı başta Suudi Arabistan ve Katar olmak üzere Körfez ülkeleri, Arap devletlerinin çoğunluğu ve Türkiye savunmaktadır. İkinci yaklaşımı savunan bölge ülkelerinin farklı nedenlerle bu tercihe yöneldiği ve Esed rejiminin devrilmesi yönünde değişik düzeylerde destek verdiği belirtilmelidir. Suudi Arabistan ve Katar, krizde Esed rejimine nispeten hızlı bir şekilde karşı tavır almış, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) aracılığıyla ve Arap Birliği nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuş ve muhalefetin silahlandırılmasında önemli rol oynamıştır.⁸ Diğer Arap devletleri ise Suriye'deki halk hareketini ve Esed rejiminin devrilmesini desteklemekle birlikte, bu istikamette daha çok diplomatik yöntemlerin işletilmesinden yana tutum geliştirmiştir. Türkiye ise krizin ilk aylarında reform çağrılarını yaptıktan sonra Suriye muhalefetine tanınmasına zemin hazırlamış, Esed rejiminin sona ermesi yönünde irade göstermeye başlamıştır.

Suriye krizinin neden olduğu Esed rejiminin devamı ve son bulması şeklindeki iki yaklaşım, bölge ülkelerinin iki farklı blok halinde hareket etmesine yol açmıştır. Türkiye, Körfez ülkeleri ve diğer Arap devletleri Suriyeli muhalifleri desteklerken İran, Hizbullah ve Maliki iktidarının Esed rejiminin yanında yer alması bölgede Sünni ve Şii bloklar arasında bir mücadele olduğu izlenimine sebebiyet vermiştir. Özellikle Irak'ın iç ve dış politika uygulamalarındaki değişimlerin böyle bir izlenimin oluşmasına hizmet ettiği ifade edilebilir.

1.1. Krizin Küresel Etkileri

Arap Birliği'nin Suriye'deki krize yönelik çözüm girişimlerinin sonuçsuz kalması, krizin BM'ye taşınmasına yol açmıştır. 24 Şubat 2012 tarihinde BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun ve Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil El Arabî tarafından yapılan açıklamada, Suriye'deki krizin çözüme kavuşturulması için Kofi Annan'ın BM-Arap Birliği ortak özel temsilcisi olarak atandığı duyurulmuştur. Annan, BM Genel Kurulu'nun 16 Şubat'ta aldığı 66/253 sayılı karar gereğince özel temsilci olarak atanmıştır. Beşşar Esed'in iktidarı terk etmesinin beklendiği bir dönemde BM ve Arap Birliği'nin Annan'ı özel temsilci olarak ataması, İran, Rusya ve Çin'in Suriye yönetiminin yanında yer almasından dolayıdır.

⁸ Michael R. Gordon, "Iran Supplying Syrian Military via Iraqi Airspace", 4 Eylül 2012, http://www.nytimes.com/2012/09/05/world/middleeast/iran-supplying-syrianmilitary-via-iraq-airspace.html?_pagewanted=all&_r=0, E.T: 19.02.2016.

10 Mart 2012 tarihinde BM ve Arap Birliği'nin özel temsilcisi Kofi Annan, Şam'ı ziyaret ederek Esed ile görüşmüş ve 16 Mart'ta Esed iktidarı ile muhalefet arasında ateşkesin sağlanması için 6 maddelik bir barış planı sunmuştur. Annan Planına Şam yönetimi 27 Mart 2012 tarihinde olumlu cevap vermiş, planın uygulanması için 12 Nisan'da ateşkes ilan etmiştir. BM Güvenlik Konseyi, Suriye'ye 250 kişiden oluşan bir gözlemci görevi atama kararı almış ve ilk aşamada 16 Nisan'da 30 gözlemci gönderilmesini onaylamıştır. Sonrasında, BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun planlanan gözlemci sayısının 250 kişiden 300'e yükseltilmesini talep etmiştir. Planda yer alan maddeler şunlardır:⁹

- Suriyeli halkın meşru taleplerine ve endişelerine cevap verecek şekilde Suriyeli-ler tarafından yürütülecek ve herkesi kapsayacak bir siyasi süreç için özel temsilciyle (Kofi Annan) çalışmayı taahhüt etmek ve bu amaçla gerekirse (müzakereler için) bir temsilcinin atanmasına onay vermek.
- Saldırıları bırakıp, BM tarafından gözetilecek ateşkesin derhal sağlanması (bu amaçla öncelikle Suriye hükümetinin, halkın yaşadığı bölgelerde ağır silahlar kullanmaya son vermesi ve askerlerini geri çekmesi, muhalefetin ve Suriye'deki diğer unsurların saldırıları bırakıp ateşkesin sağlanması için işbirliği yapması).
- İnsani yardımın gerekli olan her yere ulaşabilmesi için ilk adım olarak uygulanmak üzere günde iki saat insani yardım için çatışmaların durdurulması.
- Gazetecilerin ülke içerisinde serbest dolaşımlarının sağlanması.
- Barışçıl toplanma ve protesto hakkına saygı duyulması.

BM Güvenlik Konseyi öncülüğünde Suriye'deki şiddeti durdurmak ve Esed rejimi ile muhalifler arasında ateşkesi sağlayarak siyasi bir geçiş süreci tesis etme amacıyla yola çıkan Kofi Annan, 03 Ağustos 2012 tarihinde istifa ettiğini açıklamış ve 31 Ağustos'ta da görevinden resmen ayrılmıştır. Annan'ın yerine Cezayirli eski diplomat El-Ahda İbrahimî atanmıştır.

İbrahimi görevi devraldıktan sonra Suriye konusunda başarılı olmasının imkânsıza yakın olduğunu açıklamıştır. İbrahimi'nin başarısız olan BM Suriye planı üzerinde göreve başladığı ve yeni bir öneriyle gelmediği dikkate alındığında uluslararası toplumda Suriye krizini çözme konusunda belirgin bir isteksizlik olduğu göze çarpmaktadır. Bölgesel düzeyde çözüm arayışlarının başarısız olmasından sonra BM'nin devreye girmesiyle küresel düzeye taşınan Suriye krizi çözümsüzlüğe mahkûm edilmiştir.

Avrupa Birliği, NATO ve BM sistemi dışındaki aktörler de Suriye'deki halk hareketine söylemde destek verse de çözüm konusunda bir tutum geliştirmemiştir. 2012 yılının Kasım ayında ABD'deki başkanlık seçimi, Avrupa'daki ekonomik kriz ve bölgedeki gelişmeler (Irak, Mısır, Libya, Yemen ve İran'ın nükleer programından kaynaklanan kriz) Suriye'nin iç dinamikleriyle birlikte değerlendirildiğinde krizin belirli bir süre daha devam edeceğini işaret etmiştir.

⁹ Jeremy M. Sharp ve Christopher M. Blanchard, "Armed Conflict in Syria: U.S. and International Response", *CRS Report for US Congress*, RL 33487, 19 July 2012, s. 29.

BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye krizinin çözümü doğrultusunda gündeme getirilen öneriler ve karar tasarıları Esed rejimini desteklemeye devameden daimi üyeler Rusya ve Çin tarafından veto edilmiştir.¹⁰ Suudi Arabistan ve Katar'ın Arap Birliği vasıtasıyla başlattığı ve Güvenlik Konseyi'ne taşınan girişimler Konsey'den geri dönmüştür. Arap Birliği'nin Suudi Arabistan ve Katar öncülüğünde Güvenlik Konseyi'ne taşıdığı Suriye'de ateşkesin sağlanması amacıyla Arap Barış Gücü'nün teşkil edilmesi, insani yardım koridoru açılması, ülkede tampon/güvenli bölge oluşturulması, Beşşar Esed'in iktidarı yardımcısına devretmesi (Yemen Modeli) gibi öneriler ABD ve Batılı devletler tarafından desteklenirken Rusya ve Çin muhalefetiyle karşılaşmıştır.¹¹ Aktörlerin bakış açısının günümüzde de halen aynı mevcudiyete sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda Suriye krizinin bu nedenle küresel aktörler arasında bir anlaşmazlığa dönüştüğü ve güç mücadelesini doğurduğunu ifade etmek mümkündür.

2. Türkiye'de Ulusal Güvenlik Anlayışını Şekillendiren Faktörler ve Ulusal Güvenlik Anlayışına Tarihsel Bakış

Cumhuriyetin ilanından günümüze değin Türkiye'de güvenlik söylemi, sivil-askeri bürokratik elit tarafından ortaya konmuştur. Bu geleneksel söylemi oluşturan iki bileşen vardır: "(self-determination) terk edilme/ayrılma ve toprak kaybetme korkusu" ve "coğrafi belirlenimcilik (geographical determinism)".¹²

İlk bileşenin uzantısı, Sevr Antlaşması ile yakından ilgili olup kökenleri Osmanlı tarihinin derinliklerine kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, 17. Yüzyılın sonlarına kadar "saldırgan reel-politik" bir anlayış içinde iken 1699 Karlofça Antlaşması ile "savunmacı reel-politik" bir anlayış benimsemek zorunda kalmıştır. Türkiye, Karlofça Antlaşması ile başlayan süreçten 1952 yılında NATO üyeliğine kadar geçen zaman diliminde "Büyük Güçler"ın üzerinde pazarlık yaptığı ve görece askeri ve diplomatik izolasyona maruz kalan bir ülke hüviyetine bürünmüştür. Terk edilme/ayrılma ve toprak kaybetme korkusu, Türkiye coğrafyasının güvenlik kültürüne Osmanlı döneminde girmiş ve bu korku Türkiye Cumhuriyeti'ne de etki etmiştir.¹³ Bu bağlamda Sevr Antlaşması'nın bu korkuları daha büyük boyutlara taşıdığını söylemek mümkündür.

Türkiye'nin tarihinden kalan ve "komşu ülkelere ilişkin acı hatırlar, ülkeye ve üzerindeki halka ilişkin yanlış imajlar, yabancı ülkelerin geçmişteki kötülüklerinin unutulmaması" gibi unsurlardan oluşan bu olumsuz miras, komşuları ve Batılı müttefikleri ile olan ilişkilerini, güvenlik anlayışını ve bunu dayanılarak oluşturulan politikayı oldukça

¹⁰ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", BİLGESAM Rapor No:52, 2012, s. 32.

¹¹ A.g.e., s. 34.

¹² Pinar Bilgin, "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation", *European Journal of Political Research*, 44 (1), 2005, s. 183-184.

¹³ Ali L. Karaosmanoğlu, "Turkish Security Culture: Evolutionary or Carved in Stone", Peter M. E. Volten (ed.), *Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey: Stumbling Blocks on the Road to Accession*, The Netherlands: The Centre of European Security Studies (CESS), 2009, s. 29-30.

derinden etkilemiştir.¹⁴ Var olan miras bugün de Türkiye'nin güvenliği adına bir sendrom oluşturmaktadır. "Dış dünyanın ve içerdeki işbirlikçilerinin Türkiye'yi zayıflatmaya ve bölmeye çalıştıklarına" yönelik olan inanç, diğer adıyla "Sevr Korkusu" (*Sèvres phobia*), şeklinde tezahür eden bu "güvenlik sendromu", Türkiye'nin 1923'ten itibaren oluşturulan ulusal güvenlik politikalarına hâkim olmuştur.¹⁵

İkinci bileşen olarak "coğrafi belirlenimcilik", Türkiye'nin mevcut jeopolitik ve jeostratejik konumu tarafından şekillendirilmiştir. Bu konum, uluslararası politikada Türkiye'ye eşsiz bir pozisyon sağlayarak ülke açısından büyük fırsatlar doğurmuş olsa da aynı zamanda zorlu güvenlik sorunlarını da ortaya çıkararak ulusal güvenlik söyleminin ve uygulamalarının "devamlı tetikte olması gereken bir ülkenin ulusal güvenliği" şeklindeki anlayışa uygun olarak belirlenmesinde etkili olmuştur.¹⁶ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına istinaden yeni devletlerin ortaya çıkması, Yugoslavya'nın dağılması, Bosna'da yaşanan savaş, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ardından yaşanan Körfez Savaşı, Ortadoğu'da barış sürecinin çökmesi gibi bazı gelişmeler nihayetinde Türkiye'nin yakın çevresinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda 1990'lar, Türkiye'nin coğrafi konumunun dış politika ve güvenlik politikası seçeneklerini belirlediği yönündeki ön kabulü doğrulamıştır.¹⁷

Bu iki bileşenin oluşturduğu algıyla Türkiye'nin güvenlik kültürü sürekli olarak "saldırgan reel-politik – savunmacı reel-politik, gelenek – modernite, kozmopolitanizm – milliyetçilik, ulusal birlik – çoğulculuk, laik cumhuriyetçilik – demokrasi" gibi zıt eğilimlerin etkisi altında inşa edilmiştir.¹⁸ Kimlik ve güvenlik olguları aynı zamanda Türk dış politikasının yapı taşları arasında yer almaktadır. Var olan bu iki olgu, Türk dış politikasında kendilerini "Batıcılık" ve "Statükoculuk" eğilimleri ile göstermiştir. Bu eğilimler bir anlamda 2000'li yıllara kadar siyasi elitlerin de sorgulamadığı güvenlik temelli "Kemalist" bir dış politika ortaya çıkarmıştır. Fakat yine aynı tarih ve coğrafyadan kaynaklanan çok kimliklilik, etnik farklılık gibi bu politikaya aynı zamanda meydan okuyan bazı faktörlerin varlığı, özellikle kimlik inşası çabalarında sorunlar yaşanmasına ve belirsiz bir "öz-kimlik" oluşmasına neden olmuş ve aynı zamandabu belirsiz öz-kimlik de güvenlileştirilmiş toplumun ve genel güvensizlik hissiyatının oluşmasına uygun ortamı hazırlamıştır.¹⁹

Ortaya çıkan bu güven(siz)lik algısı, ulusal güvenlik ve savunma politikalarının millî ya da partiler üstü bir mahiyet arz ettiği yönündeki değerlendirmelerin sorgulanmaksızın kabul görmesini sağlamıştır. Dış politikanın siyaset ötesi bir alan olarak tanımlanması aslında siyasal bir süreçte oluşturulması gereğinin göz ardı edilmesine neden olmuştur.

¹⁴ Altan Aktaş, "Güvenleştirme Yaklaşımı ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2011, s. 27.

¹⁵ Mustafa Aydın, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, 3 (2), s. 165-167.

¹⁶ *A.g.m.*, s. 164.

¹⁷ Bilgin, *a.g.m.*, s. 186.

¹⁸ Karaosmanoğlu, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁹ Aydın, *a.g.m.*, s. 164.

Bu durum da Türkiye’de dış politika ile ulusal güvenlik politikası kavramları ve uygulamaları arasındaki ayrımı belirsizleştirmiştir. “...En sıradan siyasal sorunlar bile ulusal güvenlik konusu olarak algılanırken, siyasal açıdan tartışılması gereken konulara, ulusal güvenliği ilgilendirdiği gerekçesiyle, siyasal etkilerden uzak tutulan, gizlilik ve ivedilik gerektiren yöntemlerle çözümler aran[dı]”.²⁰ Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de güvenlikleştirme sürecinin tarihsel derinliği sivil-askeri bürokrat temelinde uzun geçmişe sahiptir.

Bu güvenlikleştirme sürecinde temel aktör konumundaki ordunun dış politikada da etkisi büyük olmuştur. Türk devriminin sonucu olarak ordu inanılmaz bir prestij kazanmış ve buna bağlı olarak toplumun ve yönetim şeklinin askerileştirilmesi, ulus inşasının modernleştirici ilkesi haline gelmiştir.²¹ “...Ulusal kurtuluş savaşının asker kökenli kadroların önderliğinde gerçekleştirilmesi ve ardından yeni devletin bu kadro tarafından kurulması, hem toplumsal yaşamda ordunun kurtarıcı/kurucu rolünün öne çıkmasına ve bunun resmi söylemde vurgulanmasına neden ol[du], hem de devlet aygıtı içinde ordunun ağırlığının fazla olmasını sağla[dı]”.²² Türk toplumunun orduya özel bir önem vermesi ve ayrıcalıklı bir konum sağlaması da ordunun yapısının, işlevinin, hatta “siyasal sürece darbe yoluyla ya da başka biçimde müdahalelerinin” sorgulanmamasına yol açmıştır.²³ Mevcut şartlar ve yaşanan deneyimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yetki, güvenlikleştirme aracının sunduğu imkânlar ile uzun süre devam ettirilmiştir. Bu merkezi konum Türkiye’nin 1990’lardaki ulusal güvenlik sisteminin merkezinde, Genelkurmay Başkanlığı’nın ve onun denetimi altındaki Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreterliği’nin bulunması şeklinde de kendini göstermiştir.²⁴

Soğuk Savaş döneminde ise temel güvenlik algısı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) üzerine odaklanmış ve Soğuk Savaş’ın bitişi ile döneme ait güvenlik anlayışı da sona ermiştir. Cumhuriyetin ilanından o güne değin var olan temel güvenlik söylemi (terk edilme/ayrılma ve toprak kaybetme korkuları) 1990’lı yıllara kadar varlığını etkin bir şekilde göstermiştir. NATO’ya üyelik, temel güvenlik söylemine ilişkin korkuları bir şekilde hafifletmişse de 1990’lı yıllarda tırmanışa geçen PKK terör örgütü ile mücadele ve AB’ye üyelik gibi konular, terk edilme/ayrılma ve toprak kaybetme korkuları gibi söylemleri güvenliğin merkezine taşımıştır. Özellikle PKK terörü, ordunun siyasette daha büyük bir rol oynamasına uygun ortamı hazırlamıştır.²⁵ Bu yeni dönemde, Türkiye’nin ulusal güvenlik anlayışında ve stratejik tehdit algılamalarında köklü deği-

²⁰ Gencer Özcan, “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Buke Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 89.

²¹ Karaosmanoğlu, *a.g.m.*, s. 34.

²² İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 137.

²³ Uzgel, *a.g.e.*, s. 139.

²⁴ Özcan, *a.g.m.*, s. 66.

²⁵ Rabia Karakaya Polat, “The EU as a Desecuritizer: Securitization and Desecuritization of Turkey’s Kurdish Question”, Paper presented at the 58th Annual Conference of Political Studies Association, Swansea University, United Kingdom, <http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2008/Karakaya%20Polat.pdf>, E.T: 23.09.2015.

şimlerin yaşanmasıyla birlikte ulusal güvenlik siyaseti özellikle iç tehditlere öncelik verilerek belirlenmeye başlamıştır.²⁶

Genel olarak bakıldığında 1990'lı yıllarda Türkiye'nin ulusal güvenlik sisteminin mevcut değişimlere rağmen Soğuk Savaş dönemindeki anlayış ile örtüştüğü görülmektedir. Sürecin ve değişimlerin temel aktörü, güvenlik sisteminin anayasal ve kurumsal temelini inşa eden Milli Güvenlik Konseyi (MGK) olmuştur. Ordunun etkin olduğu MGK, genel sekreterliği aracı ile sadece güvenlik adına değil dış politika adına karar alma süreçlerinde de etkin bir rol oynamıştır. Sistem bu haliyle, 1990'lı yıllar boyunca değişen koşullara uyum sağlama ya da yeni sorunlara yönelik çözümler üretme bakımlarından oldukça yetersizdir.²⁷

2.1. Ulusal Güvenlikte Dönüşüm

2000'lerin başında ise AB'nin reform sürecinin hızlanmasına yönelik talebi ile Türkiye'nin ulusal güvenlik politikasında da değişim süreci başlamıştır. Reform sürecinin başlaması ile siyasal alanın meşruiyet sınırlarının daha sivil ve demokratik ölçütler uyarınca belirlendiği, siyasal alanın sivil toplum lehine genişlediği ve devletin güvenlikleştirme pratiklerinin kısmen de olsa kamusal tartışmaya açılabilirdiği bir döneme girilmiştir.²⁸ Bu dönemde farkına varılan en önemli nokta, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan ve geleneksel olmayan bazı tehditlerle mücadele konusunda geleneksel orduların kullandıkları yöntemlerin ve yapılanmalarının yetersiz olduğudur. Özellikle, geleneksel savaş yöntemleri ile etnik çatışmaların ağırlık merkezi savaş alanından toplumsal/siyasal çevreye kaymıştır. Bu tür gelişmeler sonucunda devletler, dış politikalarında değişiklik yaparken ordular da askerlik mesleğinin ve tehditlerin yeniden tanımlanması ve yapılarının yeniden düzenlenmesi ihtiyacını hissetmişlerdir.²⁹ Bu durum, TSK içinde de artık yeni bir tehdit tanımlaması yapılması gerektiği yönünde bir düşüncenin oluşması sonucunu doğurmuştur.³⁰

Türkiye'nin ulusal güvenlik politikasının farklı açılardan yeni gelişmelerle ele alındığı bu döneme etki eden diğer bir gelişme de 1999 Helsinki Zirvesi ile başlayan ve AKP Hükümeti'nin kurulması ile hızlanan AB uyum paketlerinin anayasada kıldığı değişikliklerdir. Son gelişme ise 12 Eylül 2010 referandumunun ardından gerçekleştirilen bu de-ği-

²⁶ Burak Ülman, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük'", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun Onyl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Buke Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 125-126.

²⁷ Özcan, *a.g.m.*, s. 65-66.

²⁸ Alper Kaliber, "Türkiye'de Güvenikleştirilmiş Bir Alan Olarak Dış Politikayı Yeniden Düşünmek: Kıbrıs Örneği", *Uluslararası İlişkiler*, 2 (7), 2005, s.53.

²⁹ Gencer Özcan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Buke Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 15.

³⁰ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın "Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler" Konulu Uluslararası Sempozyum Açılış Konuşması, 31 Mayıs 2007, <http://www.tsk.tr/10ARSIV/101BasinYayinFaaliyetleri/1017Konusmalar/2007/konusmasempozyum31052007.htm>, E.T: 23.09.2015.

şikliklerle MGK'daki güç dengesinin sivil üyeler lehine değiştirilmesi, MGK'ya sivil bir genel sekreterin atanması, YÖK'ten ve RTÜK'ten askeri üyelerin çıkarılması, TSK'nın Sayıştay'ın hukuki denetimine tabi kılınması, Yüksek Askeri Şura'nın bazı kararlarına karşı yargı yolunun açılması ve askeri yargının görev alanının yeniden tanımlanması gibi düzenlemeler yapılmıştır.³¹ Bu değişikliklerle ordunun yetkileri sınırlandırılarak iç ve dış politika üzerindeki etkisi azaltılmıştır.³²

Ulusal güvenlik anlayışındaki dönüşümün en önemli yapı taşlarından biri de AKP hükümetinin yeni dış politika uygulamaları olmuştur. 01 Mayıs 2009'da Dışişleri Bakanlığı görevine atanan Ahmet Davutoğlu'na göre, Türkiye'nin öncelikle komşuları ile yabancılaşılmaya son vermesi gerektiğini ve Ortadoğu bölgesine yönelik olumsuz imajların ve önyargıların silinerek komşularla mevcut sorunları çözmek ve bu sayede de merkez ülke konumuna kavuşulabileceğini ifade etmektedir.³³ Yeni dış politika araçlarından biri olarak sunulan "proaktif dış politika" ile öncelikle "komşularla sıfır sorun" anlayışına dayanan bir ilişkinin sağlanması ardından da "maksimum işbirliği" aşamasına geçilmesi hedeflenmekteydi.³⁴ Aslında Davutoğlu'nun bu yeni dış politika vizyonu, Türkiye'ye uzun süredir hâkim olan "ulusal güvenlik sendromu"nın temelinde yatan "tarihsel miras" ve "coğrafî konum" gibi faktörlerin birer avantaj olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki yeni bir varsayıma dayanmakta idi. Varsayımın o günden bugüne doğrulandığını söylemek mümkün değildir.

Davutoğlu ile başlayan bu yeni ve proaktif ruha sahip dış politika anlayışı, Türkiye'nin çevre ülke konumundan çıkarak içeride ve dışarıda güvenlik, istikrar ve barış sağlamayı hedeflerken yeni bir güvenlik anlayışının da kapısını aralamakta idi. Diğer bir ifadeyle, bu yeni dış politika anlayışı yeni bir güvenlik anlayışının varlığını ortaya koymakta idi. Davutoğlu bu duruma, "Türkiye, bir çevre ülke olma rolünü geçmişte bırakmalı ve yeni bir konum edinmelidir: güvenlik ve istikrarı sadece kendisi için değil aynı zamanda çevre bölgeleri için de sağlayan bir konum. Türkiye kendi güvenlik ve istikrarını, çevresinde düzeni, istikrarı ve güvenliği sağlamak için daha aktif ve yapıcı bir rol oynayarak garanti altına almalıdır" sözleri ile açıklık getirmektedir.³⁵

Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin son birkaç yılda tam anlamıyla "güvenlik-sizleştirme" sürecine girdiğini söylemek mümkün değildir. Bu süreçte Türk modernitesinin devlet merkezci, monolitik niteliğinin devlet – toplum ilişkileri ve demokratikleşme adımları bağlamında tam anlamıyla aşılamadığı görülmektedir. Bu hususta Kürt sorunu, AB ile ilişkilerin kesintiye uğraması, Kıbrıs sorunu, Rusya ve Ermenistan'a yönelik açı-

³¹ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında (5982 Sayılı) Kanun", (b.t.), <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/Kanunlar/Pdf/5982.pdf>, E.T: 23/09/2015.

³² Bülent Aras ve Rabia Karakaya Polat, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue*, 39 (5), 2008, s. 501.

³³ Bülent Aras, "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *SETA Policy Brief*, 23, http://www.seta.org/document/SETA_Policy_Brief_No_32_Bulent_Aras_Davutoglu_Era_in_Turkish_Foreign_Policy.pdf, s. 3-4, E.T: 24.09.2015.

³⁴ *A.g.e.*, s. 8-9.

³⁵ Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, 10 (1), 2008, s. 79.

lımlar, Arap Baharı, Suriye’deki iç savaş gibi olaylar ve gelişmeler karşısında Türkiye’nin iç ve dış politika uygulamalarında inişli ve çıkışlı bir seyir göstermesi önemli örnekler arasında yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, iç ve dış politikada hedeflenen kamuoyunun etkin gücü yerini yine devlet merkezli anlayışa bırakmıştır.

Dış politika ve güvenlik konularındaki yeni anlayış ve yaklaşımlar 2005 ve 2010 Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’ne yansımışsa da bugün itibarıyla 2005 ve 2010 yıllarında hazırlanan Milli Güvenlik Siyaset Belgelerinde iç ve dış tehdit olarak ifade edilmeyen unsurların (Kobani ve Gezi eylemleri, etnik temelli grup ve örgütlerin eylemleri, sosyal medya tehdidi ve nükleer ve konvansiyonel füze programları gibi) 2015 Milli Güvenlik Siyaset Belgesinde tehdit olarak ifade edildiği görülmektedir.

1990’larda zirveye çıkan ve bu dönem boyunca hâkim olan güvenlikleştirilmiş dış politika ve güvenlik anlayışı, AKP iktidarının ilk on yıllık süresinde güvensizlikleştirilmiş bir hüviyete kavuşturulmaya çalışılmışsa da bu hususta tam başarıya ulaşıldığını söylemek mümkün değildir. Türkiye’nin ulusal güvenlik anlayışındaki dönüşüm, aktörler açısından bir değişimi ifade etmektedir. Bu anlamda temel aktör konumundaki ordunun etkisi azalsa da bugün itibarıyla güvenlikleştirici aktör ve unsurların yeniden etkin konuma geçmesi önemli örnek teşkil etmektedir. Diğer bir ifadeyle, ulusal güvenlik anlayışındaki dönüşüm hedeflendiği gibi “güvensizlikleştirme”den ziyade “güvenleştirilmiş” bir anlayışa dönüşmüştür.

3. Dış Politika Bağlamında Krizin Ulusal Güvenlik Açısından Etkileri

Türkiye-Suriye ilişkilerinin yakın geçmişine bakıldığında Hatay meselesi vesu sorununun öne çıktığı görülmektedir. 1990’lı yıllarda ise ikili ilişkilerdeki en önemli problem Hafız Esed rejiminin PKK terör örgütüne sağladığı destek olmuştur. Suriye terör örgütünün uzun süre Beka Vadisi’ndeki faaliyetlerine müsaade etmiş, örgüte himaye sağlamıştır. Şam yönetiminin örgüte sağladığı destek nedeniyle iki ülke savaşın eşiğine gelmiş, Ankara’nın gösterdiği tepki neticesinde 1998 yılında PKK terör örgütü lideri Öcalan, Suriye topraklarından çıkarılmıştır. Öcalan’ın sınır dışı edilmesiyle Türkiye-Suriye arasında 20Ekim 1998 tarihinde Adana Mutabakatı ve Güvenlik İşbirliği Antlaşması imzalanmış, ikili ilişkiler normalleşmeye başlamıştır.

Adana Mutabakatı’nın ardından Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in 2000 yılında Hafız Esed’in cenazesine katılması iki ülke arasındaki karşılıklı diplomatik ziyaretlere öncülük etmiştir. Bu dönemde cereyan eden uluslararası ve bölgesel gelişmeler Suriye’nin dış politika vizyonuna etki etmiş, ABD’nin 2003’te Irak’ı işgal etmesi Şam’ın güvenlik kaygılarını artırmıştır. Suriye, Irak’ın ardından sıranın kendisine gelebileceğini değerlendirmiş, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine daha olumlu yaklaşmıştır. ABD işgalinin ardından Irak’ın kuzeyindeki gelişmeler Türkiye ve Suriye’yi ortak tehditlerle karşı karşıya bırakmış, iki ülke Irak’ın toprak bütünlüğü konusunda ortak politikalar geliştirmiştir.³⁶ 2004 yılında gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretlerin ardından iki ülke arasında serbest ticaret antlaşması imzalanmıştır.

³⁶ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, *a.g.e.*, s. 40.

Hariri suikastını takip eden süreçte Suriye uluslararası tecride maruz kalmış, Türkiye ise Şam yönetimiyle ilişkileri geliştirmeye devam etmiştir. 2005 senesinde ABD'nin tepkisine rağmen Cumhurbaşkanı Sezer ve 2007'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Şam'ı ziyaret etmiştir. Türkiye bu dönemde bölgede kalıcı barış ve istikrarın tesisi amacıyla Suriye-İsrail arasında arabuluculuk girişimine başlamış, taraflar arasında doğrudan görüşmelere zemin hazırlamıştır. Ancak İsrail'in 2006 yılında Lübnan'ı işgali ve 2009'da Gazze'ye saldırması Türkiye'nin girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır. Ankara, 2009'da Bağdat'taki bombalı saldırılar nedeniyle Suriye-Irak arasında ortaya çıkan gerilimi yatıştırmak amacıyla da devreye girmiştir. Bağdat-Şam arasında mekik diplomasisi yürüten Türk yetkililer iki ülke arasında uzlaşmanın teminine çalışmıştır.

Türkiye ve Suriye kara kuvvetleri karşılıklı dostluk, işbirliği ve güveni pekiştirmek için 26 Nisan 2009 tarihinde Kilis'teki Yüksektepe Hudut Karakolu ile Suriye'nin Şammarin-Azez bölgesinde ortak bir tatbikat icra etmiştir. Şam yönetimi, Türkiye'nin 2009 yılında başlattığı Kürt açılımına destek vermiş, açılım kapsamında terör örgütü mensubu Suriyelilerin dağdan inmeleri halinde affedilebileceğini beyan etmiştir. İki ülke arasında yine 2009'da Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması imzalanmış, Konsey'in ilk toplantısı aynı yıl içinde gerçekleştirilmiştir.³⁷ İlk toplantıda dış politika, ekonomi, sulama, eğitim ve ulaşım alanlarında karşılıklı müzakereler yapılmış, bu bağlamda 50 protokol, proje ve mutabakat zaptı kararlaştırılmıştır.

Siyasi açıdan ilerleme kaydeden Türkiye-Suriye ilişkileri iki ülke arasındaki ticaret hacminin istikrarlı bir şekilde büyümesini sağlamıştır. Özellikle Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşmasının etkisiyle ticari ilişkilerde belirgin bir artışın yakalandığı gözlemlenmiştir. 2010 yılında iki ülke arasındaki ticarethacmi bir önceki yıla göre %30 artarak 2, 5 milyar dolar düzeyine çıkmıştır.³⁸ Türkiye'nin Suriye sınırına yakın illerindeki ekonomi canlanmış, Türkiye'ye gelen Suriyeli turist sayısı ve Suriye'deki Türk yatırımcıların sayısı artmıştır. İkili ekonomik ilişkilerdeki gelişme, Orta Doğu'da istikrara katkı sağlayacak ekonomik bir entegrasyonun gerçekleşebileceği yönünde beklentiler ortaya çıkarmış, bölgede Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ü kapsayan bir serbest bölge oluşturulması gündeme gelmiştir.

Dolayısıyla Türkiye-Suriye ilişkileri uluslararası ve bölgesel şartların etkisiyle ve iki ülkedeki siyasi iktidarların tercihleriyle nispeten kısa bir süre içinde gelişme göstermiştir. ABD'nin Irak'ı işgaliyle güvenlik kaygıları artan ve Hariri suikastı sonrası gerek Batılı ülkeler gerekse Arap dünyası tarafından tecride maruz kalan Suriye, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.³⁹ Beşşar Esed iktidarı, Batı ile ilişkilerinde ve ekonomik kalkınma hedefi bağlamında Türkiye'nin desteğinin değerli olduğunu fark etmiştir. Tür-

³⁷ Türkiye-Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi, 22-23 Aralık, Şam, http://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa, E. T: 19.02.2016.

³⁸ Ali Semin, "Suriye'deki Olaylar ve Esad'ın Reform Planı", 19 Nisan 2011, *BİLGESAM*, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1021:suriyedeki-olaylar-ve-esadn-reform-plan&catid=77:ortadoguanalizler&Itemid=150, E.T: 21.02.2016.

³⁹ Oytun Orhan, "Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler", ORSAM Rapor, No:19, 2014, s. 34.

kiye, ABD işgali sonrası Irak konusunda ve Orta Doğu'da barış ve istikrarın tesisi maksadıyla Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde irade göstermiştir. PKK terörörgütünün lider kadrosunun ve militanlarının önemli bir bölümünün Suriyelilerden oluşması, bölgede İran'la devam eden rekabet ve Arap dünyasıyla artan ticari ilişkiler Suriye'yi Türkiye için önemli kılmıştır. Suriye Türkiye'nin Arap dünyasıyla gerçekleştirdiği ticarete transit ülke haline gelmiş, Ankara bu dönemde Şam yönetiminin de desteğini alarak bölgedeki konjonktüre PKK terör örgütüne aleyhinde yön vermeye başlamıştır.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin oldukça iyi düzeyde olduğu böyle bir dönemde, Orta Doğu'da Arap uyanışı süreci baş göstermiştir. Türkiye, Arap ülkelerinde demokratik hak ve hürriyet talepleri ile ortaya çıkan halk hareketlerine destek vermiştir. Türk dış politikasının halk hareketleri lehindeki duruşu Suriye krizinde ise problemli bir zeminle karşılaşmıştır. Suriye'deki muhalefet hareketinin Esed rejimine karşı netice alamaması, krizin iç savaş halini alarak bölgesel ve küresel bir anlaşmazlığa dönüşmesi Türkiye'yi güney sınırında ciddi bir sınavla karşı karşıya bırakmıştır.⁴⁰ Kriz, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekte, Ankara'nın bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini, Orta Doğu'daki siyasi ve ekonomik alanlarda tesis ettiği işbirliği süreçlerini olumsuz etkilemektedir.

Suriye krizi Türkiye'nin güneyinde bir sığınmacı sorununu beraberinde getirmiştir. Çatışmadan kaçan Suriye vatandaşları komşu ülkeler Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak'a sığınmaktadır. Suriye'deki kriz sadece bölgesel aktörlerin kendi iç durumunu etkileyen bir kriz olarak kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin siyasi bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit eden bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Suriye'nin kuzeyindeki gelişmeler, Kuzey Irak'taki mevcut durumla birlikte değerlendirildiğinde Türkiye için önemli bir tehdit yaratmaktadır. Tıpkı ayrılıkçı terörist grupların Irak'taki güç boşluğundan yararlanıp Türkiye'ye geçmeleri gibi Suriye'nin kuzeyinden de Türkiye'ye gruplar sızmaktadır. Türkiye'nin güney sınırlarının daha geniş anlamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin daha sorunlu ve istikrarsız hale gelmesi söz konusudur. PKK terör örgütüne Suriye'nin kuzeyinde önemli hareket alanları açılması ve Suriye'nin parçalanma ihtimali sonrası burada oluşabilecek bir Kürt yapılanması Türkiye için önemli bir güvenlik endişesi oluşturmaktadır.

Kriz sonrası Suriye'nin kuzeyinde bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu boşluktan yararlanan PKK/KCK, Esed rejiminin de Türkiye'ye karşı örgüte destek vermeye yönelmesiyle bölgede kendisine hareket alanı sağlamıştır. Esed rejimi ülkedeki Kürtlerin muhalefete katılmasını engellemek maksadıyla terör örgütünü kullanmakta, bu doğrultuda örgüte silah ve mühimmat tedarik etmektedir. PKK/KCK da Esed rejiminin sağladığı koruma ve imkânlarla Suriye'nin kuzey ve kuzeydoğusunda PYD ile birlikte varlık göstermekte, Suriyeli Kürtlerden militan temin etmeye çalışmaktadır. Orta Doğu'da dört parçalı konfederal bağımsız bir Kürdistan hedefleyen terör örgütü, PYD üzerinden bölgedeki ayrılıkçı eğilimi tahrik etmekte, Suriye'nin kuzey ve kuzeydoğusunda kendi güdümünde ilk etapta özerk bir yönetim tesis etmeye çalışmaktadır.⁴¹

⁴⁰ A.g.e., s. 35.

⁴¹ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya (der.), **Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye**, BİLGESAM, İstanbul, 2014, s. 38.

Kürt yapılanması özellikle Türkiye iç siyasete ilişkin önemli etkiler yaratırken, Suriye’de ortaya çıkan güç boşluğunda ortaya çıkan IŞİD gibi petrol kaynaklarına yakınlığı nedeniyle dünyanın en zengin terör grupları arasında sayılan silahlı gruplar Türkiye için gerek kısa vadede gerek uzun vadede daha büyük tehditler oluşturmaktadır. Bölgedeki istikrarsızlık sürdükçe bu güçlerin alanı daha da genişleyecek ve Türkiye için daha büyük bir tehdit oluşturmaktadır. 2015 yılı itibarıyla IŞİD Türkiye’yle sınır komşusu olmuştur.⁴² Artık Türkiye güneyinde rasyonel olmayan yeni bir aktörle daha da muhatap olmak zorunda kalacaktır. Rehine kriziyle Türkiye’ye önemli bir utanç yaşatan IŞİD’in terörist bir örgüt olarak yaptıklarını da göz önüne alırsak bundan sonra güney sınırımızda nelerin yaşanabileceğini kestirmek neredeyse imkânsız olacaktır. Türkiye içerisinde IŞİD’e ait terör hücrelerinin varlığından bahseden raporlar ve bilgiler de göz ardı edilmemelidir.⁴³ Bu bağlam ilgili gelişmelerin Türkiye’nin Suriye krizi ile birlikte ulusal güvenlik tehditlerini daha da derinden yaşamaya başladığı ve güvenlik söyleminde “güvenlikleştirme”nin yeniden yer aldığı söylenebilir.

Sonuç

Suriye’de ortaya çıkan kriz her ne kadar bir iç isyan olarak başlamışsa da kısa süre içerisinde etkisi bütün komşu ülkelere yayılmıştır. Orta Doğu gibi iç ve dış aktörlerin müdahalesine çok açık olan bir bölgede ortaya çıkan sorunların çözümünün tarihsel olarak bakıldığında kolay olmadığı görülmektedir. Sorunların çözümünde inisiyatif alınması ve küresel ölçekte ağırlığı olan aktörlerin bölge ülkeleriyle işbirliği içinde ortak bir noktada buluşması gerekmektedir. Neticede komşu devletlerin hemen hepsi krizden olumsuz etkilenmişlerdir. Aynı zamanda, kriz komşu devletlerin ulusal güvenlikleri ve istikrarsızlık adına kaynak teşkil etmektedir. Bu açıdan bakacak olursak sıfır sorun parolasıyla dış politikada atılım yapmaya çalışan Türkiye’nin içinde bulunduğu durum daha da karmaşık bir sürecin habercisi olmaktadır. Türkiye krizle birlikte ulusal güvenliği adına farklı tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır.

Türkiye, güney sınırında IŞİD terörü ile burun buruna geldiği gibi aynı zamanda Suriye’nin kuzeyinde oluşmaya başlayan ve özerklik yolunda ilerleyen Kürt oluşumu ile yüz yüzedir. Haziran 2015 genel seçimlerinden sonra gündeme gelen Türkiye-Suriye sınırındaki PYD oluşumu oluşan istikrarsızlık ve belirsizlik ortamını zirveye çıkarmış bulunmaktadır ve Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir. 2016 yılının ilk aylarında Türkiye’nin müttefiklerini PYD’yi terörist olarak tanımaları konusunda ikna etmeye çalışması ve özellikle ABD’nin buna yanaşmaması bölgede beliren yeni oluşumları ve bunun Türkiye’ye olacak etkilerini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin on dört yıllık iktidarındaki dış politika yaklaşımını özetleyen “komşularla sıfır sorun” ve “güvenlik-özgürlük dengesi” politikaları Suriye özelinde yakaladığı başarı ile dış politikanın “amiral gemisi” iken bugün

⁴² Mehmet Bulut ve Şinasi İnan, “IŞİD Karkamış Sınırına Mayın Döşedi”, 29.05.2015, *İhlas Haber Ajansı*, <http://www.ihb.com.tr/haber-isid-karkamis-sinirina-mayin-dosed-i-475060/>, E.T: 03.03.2016.

⁴³ Henry J. Barkey, “Turkey’s Syria Predicament”, *Survival: Global Politics and Strategy*, *Survival*, Vol. 56, No. 6, December 2014-January 2015, s. 122.

krizle birlikte gelineen noktada “yumuşak karnı” haline gelmiştir. Bu geriye ket vurma basit bir epistemolojik dönüşüm olmayıp ontolojik olarak en güçlü noktanın bağımsız değışkenlerin etkisiyle nasıl da en zayıf halka haline gelebileceğinin en somut örneğini oluşturmaktadır. Ulusal güvenlik politikası açısından bakıldığında ise güvenlik algısının “g vensizlikleştirme” temelinden “güvenlikleştirme” temeline doğru bir dönüş yaşadığını söylemek mümkündür.

İRAN'IN SURİYE POLİTİKASI

Doğan Şafak POLAT*

Giriş

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının belirlenmesinde çeşitli unsurlar bulunmaktadır. 1941 işgali sonrasında başlayan Batı düşmanlığı; İran'ın Şii mezhebini yaymak istemesi¹ ve İran'da artan Fars milliyetçiliği² bunlardan en önemlileridir. 1908 yılında İran'da petrolün bulunması ile emperyalist güçler için İran'ın önemi artmıştır. 2. Dünya Savaşı'nda ise İran'ın Almanya ile yakınlaşmasına karşın 1941'de İran demiryolundan yararlanmak isteyen İngiltere ve SSCB İran'ı işgal etmişlerdir. İşgal İran'ın tarihi hafızasına kazınmış; İran halkı üzerinde yabancı/emperyalist Batı düşmanlığına yol açmıştır. Ayrıca 1951 yılında petrolün ulusallaştırılması kararının İran Meclisinde kabul edilmesinden sonra İngiltere, ABD ile birlikte Başbakan Muhammed Musaddık'ı devirmek için bir plan hazırlamış ve 1953'te CIA yardımıyla Ajax Operasyonu gerçekleştirilmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmeler Batı düşmanlığı olarak İran'ın dış politikasının temelini teşkil etmiştir. İslam devrimi ile İran'da iktidar el değiştirmiş ve yeni iktidar Batı ve ABD karşıtı bir siyaset benimsemiştir. ABD'nin İran'daki rejimin yıkılmasına engel olamaması dünyadaki imajına büyük zarar vermiş ve endişelere yol açmıştır. İran'daki rejim değişikliği sonrasında İsrail'in ve ABD müttefiki Arap devletlerinin güvenliği tehdit altına girmiş; petrol piyasalarındaki ABD etkinliği de zayıflamıştır. Ayrıca 1979 yılında İranlı öğrencilerin ABD'nin Tahran büyükelçiliğini işgal etmeleri ve diplomatlarını rehin almaları, bu olay sonrasında ABD tarafından düzenlenen rehine kurtarma operasyonu büyük bir fiyasko ile sonuçlanması, ABD'nin dünya gözündeki imajı zedelemiştir. 1980'li yılların ortasında açığa çıkan İran-Kontra olayı (ABD'nin İran'a gizlice silah satması) hem ABD, hem de İran'ın güvenilirliğini derinden sarsmıştır. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında ise Ortadoğu'da lider ülke konumuna gelmek isteyen İran'ın dış politikasında mezhep faktörü ön plana çıkmıştır. Şii mezhep anlayışının lideri İran'ın

* Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ 1979 yılında İran'ın Muhammed Rıza Pehlevi'nin liderliğindeki otoriter bir monarşiden Ruhullah Humeyni'nin önderliğinde İslam hukuku ve Şii mezhebi görüşlerini esas alan bir İslam cumhuriyetine dönüşümüne neden olan siyasi süreçtir. İran Devrimi "İslam Devrimi ya da 1979 Devrimi" olarak da tanımlanır;

² Uygur, Hakkı, "İran ve Arap Baharı", SETA Analiz, s. 4. Bkz. <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-ve-arap-bahari.pdf>(Erişim 12.03.2016).

dış politika aracı olarak kendi dini ve ideolojik değerlerini başta komşu devletler olmak üzere tüm Arap dünyasına yaymak istemektedir. Çünkü devrim sonrasında iktidara gelen yeni rejim kendini tüm Müslüman dünyasının savunucusu ve koruyucusu olarak tanımlamış ve etki alanını genişletmek maksadıyla rejim ihracı politikasını benimsemiştir. Bu politika Ortadoğu'da İran ve müttefikleri ile Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Körfez ülkeleri gibi İran karşıtı ülkeler arasında kamplaşmaya ve bölgede adeta bir tür soğuk savaş yaşanmasına yol açmıştır. İran'ın dış politikasının belirlenmesinde Fars milliyetçiliğinin de giderek artan önemi ve etkisi vardır.³ Aşırı Batıcılık ve İslam karşıtlığına bir tepki olarak ortaya çıkan geleneksel Fars milliyetçiliğinin temelinde yukarıda açıklanan iki unsurun (Batı karşıtlığı ve Şiilik mezhebinin politik olarak yayılması) İran milli kimliğinin tanımlanması/oluşturulması üzerinde etkisi vardır.

2011 yılında Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketi, domino etkisi yaparak önce Kuzey Afrika'ya daha sonra da diğer Ortadoğu ülkelerine yayılmıştır. Söz konusu halk hareketi kimi ülkelerde siyasal rejimlerin devrilmesine, kimi ülkelerde ise derinden sarsılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda İran, Arap Baharı'nın bölgede kendisine kazandırdığı jeopolitik kazançları korumaya ve arttırmaya çalışmaktadır. İran, Ortadoğu'da hızla yayılan Arap Baharı'nı, bölge halklarının yıllardır bölgede hüküm süren statükoya karşı bir ayaklanması ve dolayısıyla "İslami bir uyanış" olarak değerlendirmiş ve desteklemiştir.⁴ Tunus ve Mısır'da yaşanan gelişmeler İran'a stratejik ve ideolojik kazançlar getirmiş ve bu gelişmelerden büyük memnuniyet duymuştur.⁵ Bahreyn'de ise Şii nüfusun hoşnutsuzluğu İran açısından uzun vadede temkinli bir siyaset izlemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Libya ve Suriye konusunda da İran çeşitli çekinceler dile getirmiştir. İran, her ne kadar Batı'nın "insani müdahale" söylemi ile NATO'yu Libya'da Kaddafi karşıtı muhaliflerin yardımına yollamasından rahatsızlık ve şüphe duymuş olsa da Kaddafi yönetiminin yıkılmasına itiraz göstermemiş;⁶ ancak NATO müdahalesi İran'ı rahatsız etmiştir. Şüphesiz Arap dünyasında yaşanan gelişmeler içerisinde İran için en endişe verici olanı İran'ın bölgedeki en önemli müttefiki Suriye'de rejimve muhalefetin halen devam eden kanlı çatışmaları olmuştur.

Kısa süre içinde Suriye'yi de etkisi altına alan ve Baas rejimini tehdit eder hale gelen Arap Baharı'nın Suriye'deki başlangıcı diğer ülkelerdekine benzer şekilde olmuş; ülkede

³ Katouzian, Homa ve Shahidi, Hüseyin, **21. Yüzyılda İran**, Çeviri: Pınar Güven, Sitare Yayınları, Ankara, 2011, s. 47.

⁴ Zibakalam, Sadegh, "Syrias spoils the Iranian victory", *Bitter-lemons*, 27 Ekim 2011, Bkz. <http://www.bitterlemons-international.org/inside.php?id=1447#>(Erişim 12.03.2016).

⁵ Ayetullah Khamenei, 4 Şubat 2011 tarihinde verdiği Cuma hutbesinde Tunusve Mısır ayaklanmalarını "1979 İran İslam Devrimi'nin doğal uzantıları"olarak övmüş; gelişmeleri ABD ve İsrail için onarılmaz bir yıkım ve yenilgi olarak nitelemiştir. Bkz. "Khameneihails 'Islamic' uprisings", *Al Jazeera*, 4 Şubat 2011.

⁶ İran açısından Kaddafi'nin son yıllarda Batı ile ilişkilerini düzeltmesi ve geliştirmesi onun sonunu hazırlamıştır. İran, Libya'nın aksine nükleer programında taviz vermemiş ve Batı'nın teşviklerine kanmamıştır. Dini Lider Khamenei'in 21 Mart 2011 tarihli konuşmasından konu ile ilgili bölümler için bkz. Alfoneh, Ali, "Middle Eastern Upheavals: Mixed Responses in Iran", *Middle East Quarterly*, Summer2011, s. 35-39.

gerginlik giderek tırmanmış ve durum bir “iç savaş” halini almıştır. Suriye konusunda farklı ideoloji, dil, kültür, etnik yapı ve mezhep inanışına rağmen İran yönetimi mevcut rejimin iktidarını sürdürülmesinden yana tavır almış ve Esad yönetimine her türlü desteği vermiştir. İran’ın bu tutumu bazı çevreler tarafından mezhep ekseninde siyaset izlemesiyle izah edilmeye çalışılırken, İran makamları tarafından bu durum İsrail’e ve ABD’ye karşı duran direniş hattının müdafaası şeklinde savunulmuştur. İran, Suriye politikasını reel perspektiften belirlemiş ve laik Suriye yönetimine karşı olan muhalefeti ve Müslüman Kardeşler’in başını çektiği İslamcı hareketi Batı’nın taşeronluğunu yapmakla suçlamıştır.⁷ Suriye’de ortaya çıkan iç savaşta muhalifler Esad yönetimini devirmeye çalışmakta ve bölgedeki Esad rejimine karşı olan devletler de söz konusu muhaliflere destek vermektedir. Bunun yanında ABD, AB ve Rusya’nın da Suriye’deki iç savaşa dâhil olması durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu durum karşısında İran, Suriye’de meydana gelen/gelebilecek olaylardan kendisinin de kısa bir süre içinde olumsuz olarak etkilenebileceğinin farkındadır. Bu nedenle İran, bölgedeki tek müttefiki olan ve bölgesel stratejisinde kritik öneme haiz olan Esad’a her türlü desteği vermektedir. Çünkü İran ile Suriye’nin aralarında kurmuş oldukları ilişkinin tarihsel, ideolojik ve stratejik temelleri vardır.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tarihsel süreç içerisinde İran Suriye ilişkileri incelenecektir. İkinci bölümde İran’ın sergilediği Suriye politikasının nedenleri üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde ise İran’ın Esad rejimine verdiği desteğe değinilerek çalışma tamamlanacaktır.

Tarihsel Süreçte İran Suriye İlişkileri

1979’da yaşanan İran İslam Devrimi sonrasında yakın ilişkiler kuran İran ve Suriye’nin dostlukları eskiye dayanmaktadır. 13 Kasım 1970 tarihinde kansız bir askeri darbeyle iktidarı ele geçiren Hafız Esad, Şah rejimi karşıtlarını ve sürgünde bulunan Humeyni’yi desteklemiştir. 1979 Devriminden sonra ise Hafız Esad ile Humeyni’nin ilişkileri daha da gelişmiştir. Hatta Esad yönetimi, Irak’la yaşanan sorunlardan dolayı Eylül 1980’de başlayan ve sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı’nda diğer Arap ülkelerinden farklı hareket ederek Irak’ı değil İran’ı desteklemiştir. Hatta İran-İrak savaşını Irak’ın kazanması sonrasında Irak’ın Suriye’yi de tehdit edeceği kaygısını duyan Suriye, savaş sırasında Irak’ın Suriye üzerinden petrol ihracatı yapmasını sağlayan boru hattını kapatmış ve Doğu Bloku menşeli silahların İran’a ulaştırılmasında yardımcı olmuştur. Buna karşılık İran yönetimi Suriye’ye bir kısmı karşılıksız olmak üzere ucuz petrol vermiş ve para yardımı yapmıştır. İsrail’in 1982 yılında Lübnan’ın bir kısmını işgal etmesi sonrasında ilişkiler daha da kuvvetlenmiş ve Suriye-İran dostluğu adeta bir ittifaka dönüşmüştür. Lübnan’da askeri varlığı bulunan, ancak İsrail ile sıcak çatışmadan kaçınan Suriye, Lübnan’ın güneyinde İsrail’e karşı mücadele eden Şii militanları desteklemek ve eğitmek amacıyla bir grup İranlı Devrim Muhafızı’nın Lübnan’a girmesini sağlamış; İran’ın Lübnan’da Hizbullah’ı teşkil etmesine imkân tanımış ve Filistinli direnişçi gruplarla irtibatını kolaylaştırmıştır. Buna karşın Suriye Ordusunun, 2 Şubat 1982 tarihinde Müslüman Kardeşler’in Hama’da

⁷ Uygur, Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, SETA Analiz, s. 4. Bkz. <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-ve-arap-bahari.pdf> (Erişim 12.03.2016).

bulunan üyelerini ele geçirmek maksadıyla gerçekleştirdiği Hama katliamında İran, Esad rejimine destek vermiştir. 1980’li ve 1990’lı yıllarda ise Hizbullah ile Suriye arasında çatışma riski artmış ve Suriye, Hizbullah’a karşı tavrını sertleştirmiştir. 1990’lı yıllarda Suriye’nin İsrail ile barış görüşmelerine dâhil olması ve Batı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışması ise İran-Suriye ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Suriye, Filistin sorunu ile Lübnan iç savaşından oldukça olumsuz etkilenmiştir. Coğrafi konumu nedeniyle İsrail ile en çok mücadele eden devlet olan Suriye, bu mücadelelerde başarısızlığa uğramış, hatta Golan Tepeleri’ni kaybetmiştir. Dahası Lübnan ve Filistin konularında da kendi lehine hiçbir gelişme yaşanmamıştır. Suriye, İsrail’in işgal ettiği Golan Tepeleri’ni Ortadoğu barış görüşmeleri kapsamında elde etmeye çalışırken, İran ile olan ilişkilerinde mesafeli bir tutum izlemiştir. İran bu süreç içinde, Filistinliler lehine olacak her türlü girişimi destekledikleri şeklinde son derece yüzeysel bir açıklama ile tutumunu göstermiştir. 1991 Körfez Savaşı sırasında Suriye’nin Irak’a karşı uluslararası koalisyon güçlerini desteklemesi yani Batı’nın yanında yer alması onu Ortadoğu’daki en güçlü Arap devleti konumuna getirmiştir. Ancak 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra Suriye’nin Batı ile ilişkilerinin bozulmaya başlamasıyla birlikte İran-Suriye ilişkileri yeniden canlanmıştır. Şam her yıl Suriye’deki Şii’lere ait kutsal yerlere hac maksadıyla gelen binlerce İranlı turiste ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca, Suriye her yıl İran’dan kutsal yerlerin bakım ve inşası için milyonlarca dolar yardım almaktadır.⁸ 2005 yılında Mahmud A hmedinecad’ın iktidara gelmesi ile birlikte İran ve Suriye daha da yakınlaşmıştır. Esad, İran cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ı ziyaret eden ilk devlet başkanı olmuş ve “İran ve Suriye’ye yönelik ortak tehditlerin iki ülkenin her zamankinden daha fazla birlikte hareket etmesini gerektirdiğini” söyleyerek İran-Suriye ilişkilerinin önemine işaret etmiştir.⁹ Ocak 2006’da Ahmedinecad Şam’ı ziyaret etmiştir. Ahmedinecad, Esad, Hizbullah, Hamas, İslami Cihad ve diğer Filistin direniş örgütlerinin temsilcileriyle bir araya gelerek İran liderliğinde bir direniş cephesi oluşturmuştur. Hamas’ın 2006 yılında Filistin’de yapılan seçimleri kazanması çıkması ve İsrail’in Temmuz 2006’da Hizbullah’a karşı giriştiği askeri müdahalede başarısız olması bu cephenin kazandığı başarılar olmuştur. Sürecin içerisinde askeri boyut da kazanan İran-Suriye ilişkileri istikrarlı bir gelişme göstermiş, ikili ilişkiler tekrar askeri ve politik ittifak düzeyine çıkmıştır. Bu kapsamda kendilerini karşı oldukları rejimler tarafından kuşatılmış hisseden Suriye ve İran, 2006 yılında o zaman kendi kontrolü altında bulundurduğu Lübnan’ın toprak parçasını da içerecek şekilde, İsrail ve ABD’nin oluşturduğu genel tehdide karşı ortak savunma ilkesine dayalı bir güvenlik antlaşması imzalanarak bu ittifaka resmi bir nitelik kazandırılmıştır.¹⁰ Aynı dönemde Irak’ta Şiilerin kontrolünde ve İran’ın etkili olduğu bir hükümetin kurulması, İran’ın bölgesel rakiplerini endişelendirmiştir. İran ve Suriye’nin direniş cephesi olarak adlandırdığı bu oluşum, lider ülkelerin rakipleri tarafından Şii eksenli olarak adlandırılmıştır. İran-Suriye ilişkilerinin gelişerek ittifak ilişkisine dönüşmesi bölgedeki diğer devletleri, Batı’nın bölgedeki çıkarları-

⁸ Pan, Esther, “Syria, Iran, and the Mideast Conflict”, July 18, 2006, Bkz.[http://www.cfr.org/publication/111122/\(Erişim 12.03.2016\)](http://www.cfr.org/publication/111122/(Erişim%2012.03.2016)).

⁹ Samii, Abbas William, “Syria and Iran: an enduring axis”, *Call Number: Loading Located: Loading Mideast Monitor*, vol. 1, no. 2, 2006.

¹⁰ Pouladi, Farhad, “Iran And Syria Sign Defense Agreement”, Agence France-Presse, June 16, 2006.

nı ve İsrail'in güvenliğini tehdit etmiştir. Bu nedenle İran-Suriye ekseninin karşıtları olan Sünni, muhafazakâr, otoriter Arap rejimleri ile ABD/Batı ve İsrail, bu eksenin yükselişini durdurmak için "direniş cephesini," diğer bir tabirle "Şii eksenini" zayıflatma arayışına yöneltmiştir.¹¹ Karşıt devletlerin amaçları İran ve dolayısıyla Hizbullah'ın kuşatılması; İran Suriye irtibatının koparılması Suriye'nin bu eksenenden çıkarılmasıydı. Şubat 2010'da Suriye'yi ziyaret eden Ahmedinecad karşıt devletlerin sergiledikleri siyaseti küçümseyerek, ABD'nin Ortadoğu'dan çekilmesini ve bölge işlerine karışmamasını istemiştir. Ahmedinecad, Esad ile birlikte düzenlediği basın toplantısında ABD'nin bölgede hâkim olmak istediğini, ancak İran ve Suriye'yi bu isteğinin önündeki engel olarak gördüğünü söylemiştir.¹² Ahmedinecad'ın ifade ettiği bu bakış açısı, İran'ın Suriye'deki halk isyanına karşı tutumunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Zira İran yönetimi Suriye isyanını, bölgeye yönelik emperyalist projelerin önündeki Suriye engelini aşmak ve Suriye-İran eksenini kırmak için yabancı güçlerin düzenledikleri bir komplo olarak değerlendirmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Ağustos 2013 tarihinde göreve başlamasıyla birlikte İran ve Suriye ilişkileri gelişerek devam etmiştir. Özellikle Suriye iç savaşı süresince muhaliflere karşı İran daima Suriye'nin yanında yer almış; siyasi ve hatta askeri olarak Esad yönetimini desteklemiştir.¹³ Bu kapsamda İran Devrim Muhafızları Ordusu bünyesindeki İranlı milisler, Afgan Fatimiyyun Tugayları ve Pakistanlı Zeynebiyyun Tugayları'ndan oluşturulan askerler İran'dan Suriye'ye gönderilmiştir.¹⁴ Sonraki günlerde ise Suriye'deki iç savaşın etkileri giderek artmış ve savaş uzamıştır. Bunun en büyük nedeni ise ülke dışından gelen "yabancı savaşçılar" olmuştur. Sonuçta İran'ın destek verdiği, yukarıda bahsedilen, Esad rejimi saflarında savaşan "ithal" Şii milisler yanında IŞİD, El Nusra gibi "ithal" Sünni selefi gruplar da Suriye'deki iç savaşa dâhil olmuşlardır. Böylece Suriye'deki iç savaş daha kanlı ve karmaşık bir hale gelmiştir. 2016 yılının Mayıs ayına gelindiğinde ise Esad yönetimi ülkedeki otoritesini yeniden inşa etmeye ve kaybedilen toprakları muhaliflerden geri almaya çalışmaktadır. Suriye-İran ilişkileri ise iki ülke arasında daha önce oluşturulan "ittifak" ilişkisi içinde şimdilik gelişerek devam etmektedir.

İran'ın Suriye Politikası

İran tarihinde önemli bir kırılma noktası olan 1979 Devrim sonrası İran dış politikasında doğal olarak devrimci bir söylemin hâkim olduğu görülür. Dönemin yükselen değerlerinden olan "siyasal İslam'ın" devrimle birlikte önemli merkezlerinden biri haline

¹¹ Sinkaya, Bayram, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran," *Avrasya Dosyası*, vol.13, no.3, 2007.

¹² "Ahmadinejad, Assadescalerhetoric," *Jerusalem Post*, 26 Şubat 2010.

¹³ "İran'dan Suriye'ye 4 bin asker kararı" İran'ın, Esad rejimine destek için Suriye'ye 4000 asker gönderme kararı aldığı iddia edildi. Suriyeli muhalifler, İran'daki seçimde Cumhurbaşkanı seçilen Ruhani'yi "Esad'ın yanında durmanız itibarınıza zarar veriyor" açıklamasıyla uyardı. Bkz. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/852834-irandan-suriyeye-4-bin-asker-karari> Ayrıca bkz. "Esad: Rusya ve İran'ın desteği çok değerli" Bkz. <http://www.radikal.com.tr/dunya/esad-rusya-ve-iranin-destegi-cok-degerli-1452617/> (Erişim 12.03.2016).

¹⁴ İran'ın resmi ajansı İRNA, 15 Haziran 2015 tarihli haberinde Suriye'de öldürülen İran askerlerinin sayısını 400 olarak duyurmuştu. Bkz. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-suriyeye-askeri-destek-aciklamasi-222500.html> (Erişim 12.03.2016).

az sayıda diğer Şii İslami hizipler (İsmaili, Caferi), çok az sayıda da Yahudi ve Yezidi vardır. Görüldüğü üzere Suriye’de etkin mezhep Sünnilik olup, Şii mezhebine mensup insan sayısı çok azdır. Din her iki devlet için de önemli olmakla birlikte Suriye’de halkın çoğunluğunun Sünni inanışa sahip olmasına rağmen devlet yönetiminin Nusayri olması ve rejimin devamını sağlamak maksadıyla İran ile işbirliği yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda İran, Şiiliği yayılcılık hedefiyle kullanırken, Suriye Nusayri azınlığın hâkim olduğu ve çıkar ilişkilerini yönettiği Baas rejimini koruma amacıyla İran’a yaklaşmıştır. İran, Suriye yönetiminin Nusayri anlayış dışında örneğin Sünni inanıştaki birine geçmesi durumunda ilişkilerin kopacağına, Şii direniş hattının kırılacağını ve Suriye’nin bölgedeki diğer Arap devletlerine yanaşacağını farkındadır. Suriye’deki Baas rejimi ise İran’dan aldığı destekle iki ülke arasındaki ittifak anlayışını devam ettirmekte ve Nusayri yönetimi ülkedeki Sünni çoğunluğa karşı koruyabilmektedir. İran Rejimi, “anti-empyralist” bir söylemle, “ne Doğu, ne Batı, yalnızca İslam Cumhuriyeti” sloganıyla formüle ettiği bağımsız bir dış politika izleyeceğini tüm dünyaya deklare etmiştir.²² Bu anlayışa paralel olarak, mevcut uluslararası sistemin meşruiyetini sorgulayan bir duruş geliştirmiş, yeni devlet doktrini çerçevesinde benimsenen İslami hassasiyeti referans alan bir “İslami Dünya Hükümeti” idealini ortaya atmıştır.²³ Bu kapsamda İran, Ortadoğu stratejisini Irak, Lübnan, Suriye ve Körfez Şii’lerini kapsayan bir “Şii hilali” projesi üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Suriye, İran’ın bu projesi için merkezi konumda olup, hayati öneme haizdir. Çünkü İran, Suriye üzerinden Lübnan’a nüfuz etmekte, Hizbullah ve Hamas’la ilişki kurmakta ve böylelikle Körfez’deki ağırlığının yanı sıra Ortadoğu siyasetinin temel meselelerinde de denklemde yer almaya gayret etmektedir.²⁴ İran savunma stratejisini, caydırıcılık esası üzerinden düşmanın sınırlar dışında karşılanması şeklinde kurmakta olup, bu stratejide Suriye’nin önemli bir yeri vardır. İran, coğrafi imkânlarını kullandığı Suriye sayesinde İsrail-Filistin ihtilafındaki dinamikleri etkileyerek ve ABD-İsrail’e karşı “direniş hattı” gibi bir söylem inşa ederek kendi rejimini muhafaza etmekte ve bölge halkları nazarında itibar edinmektedir. Baas rejimi de “direniş hattı” söyleminden istifade etmiş, Suriye’nin İsrail’e karşı ön cephede yer aldığını gerekçe göstererek halktaki reform taleplerini uzun süre dizginleyebilmiştir.

med bin Nisayr tarafından Irak’ta kurulduğu kabul edilen Nusayrilik Anadolu’daki Alevi inancından farklı olup, “12 İmam” gibi bazı ortak unsurlar bulunmakla birlikte, Anadolu Aleviliği Şiiliğin bir kolu değildir. Bkz. Akyol, Taha, “Aleviler ve Nusayriler,” 30.03.2012, <http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/rapor/iransiihilali.pdf> (Erişim 12.03.2016).

²² Korkmaz, Yusuf, İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması, Matbuat Yayın Grubu, 2015, s. 19.

²³ Firuzâbâdî, Seyyid Celal Dehkânî ve Nuri, Vahid, Siyaset-i Hârici-yi Cumhûri-yi İslâmî-yi İrân der Devrân-i Usulgerâyî, İntişârât-ı Danişgâh-i İmam Sadık, Tahran 1391, s. 118’den aktaran Korkmaz, Yusuf, İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması, Matbuat Yayın Grubu, 2015, s. 19.

²⁴ Bhalla, Reva, “Syria, Hezbollah and Iran: An Alliance in Flux. Stratfor,” http://www.stratfor.com/weekly/20101013_syria_hezbollah_iran_alliance_flux(Erişim 12.03.2016).

İran'ın Esad Rejimine Verdiği Destek

İran'ın bölgesel bir güç olarak etkinliğini sürdürebilmesi için Suriye'de Esad rejiminin devam etmesine ihtiyaç vardır. Çünkü Suriye'de rejimin değişmesi halinde sıranın İran'a da geleceği ve İran'ın bölgedeki etki alanının daralabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle Suriye'yi kaybetmek İran'ın isteyeceği en son şeydir.²⁵ Hatta bazı uzmanlar İranlı siyasetçilerin Suriye'deki rejimin hayatta kalmasını kendi rejimlerinin hayat kalma mücadelesi ile eş değer gördüğünü belirtmektedirler.²⁶ Bu nedenle İran, Nusayri azınlığın iktidarda bulunduğu Suriye'deki iç savaşın mevcut yönetim lehine sona ermesi için Esad rejimine büyük destek vermektedir. İran'ın Esad rejimine verdiği destek; siyasi, askeri ve ekonomik destek olmak üzere üç grupta değerlendirilebilir.

İran, sergilemiş olduğu politikayla Suriye'deki Baas rejimine, dolayısıyla da Esad yönetimine siyasi destek sağlamaktadır. Bu destek diğer ülkelerin Suriye'nin iç işlerine karışmasını önlemek; Suriye'ye dış müdahaleyi engellemek ve Baas rejiminin yalnızlaştırılması girişimlerini boşa çıkarmak üzerine kurulmuştur.²⁷ İran'ın Suriye sorununun çözümü için bölgesel işbirliği arayışları çerçevesinde sadece birkaç ülkeyi işaret etmesi, İran'ın asıl gayesinin hasımlarını Suriye'den uzak tutmak olduğunu göstermektedir. Ancak İran'ın Suriyeli muhaliflerle problemlili ilişkisi sorunun çözümünde aktif rol almasını engellemekte ve bölgesel çözüm arayışlarının dışında tutulmasına neden olmaktadır. Esad rejimine verilen diplomatik desteğin bir boyutu da Suriye'nin yalnızlaşmasını önlemek ve rejime bölgesel destek sağlamaktır. İran, bölgedeki etkisini kullanarak diğer müttefiklerini Esad rejimine destek vermeleri için yönlendirmektedir. Bu bağlamda İran'dan sonra Esad rejimine en büyük destek Tahran'ın yönlendirmesiyle Hizbullah ve Irak yönetiminden gelmiştir.²⁸ Maliki iktidarı Arap Birliği'nin Suriye aleyhine aldığı yaptırım kararlarına itiraz etmekte, yaptırım uygulamalarına riayet etmemektedir. Maliki iktidarı Irak hava sahasını Suriye'ye silah taşıyan İran uçaklarına açmakta Esad rejiminin ayakta kalmasını zımnen desteklemektedir. İran, Suriye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin gündemine alınmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Nitekim BMGK'nde Esad rejimi aleyhine düzenlenen karar tasarılarının Çin ve Rusya tarafından veto edilmesi İran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. İstanbul'da yapılan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) 13. İslam Zirvesi'nde de Suriye ile ilgili olarak Suriye iç savaşı gündeme gelmiş ve Suriye'de devam eden olaylardan derin endişe duyulduğu kaydedilirken, ülkenin birliği, bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğünün korunmasının önemine atıfta bulunulmuştur. BM öncülüğünde devam eden Cenevre'deki Suriye görüşmelerine verilen desteğin teyit edildiği bildiride, insan haklarının her şeyden üstün tutulduğu, ka-

²⁵ Kiani, Mohammad Reza ve Behravesht, Maysam, "The Syrian crisis: What is at stake for regional players?" *Open Democracy*, 10 Eylül 2011, s.2. <http://www.opendemocracy.net/mohammadreza-kiani-maysam-behravesht/syrian-crisis-what-is-at-stake-for-regional-players> (Erişim 12.03.2016).

²⁶ Abdo, Geneive, "How Iran keeps Assad in power in Syria", *Inside Iran*, 5 Eylül 2011, <http://www.insideiran.org/news/how-iran-keeps-assad-in-power-in-syria/> (Erişim 12.03.2016).

²⁷ Zibakalam, Sadegh, "Syrias poils the Iranian victory", *Bitterlemons*, <http://www.bitterlemons-international.org/inside.php?id=1447#> (Erişim 12.03.2016).

²⁸ Abdo, Geneive, "How Iran Keeps Assad in power in Syria", *Inside Iran*, <http://www.insideiran.org/news/how-iran-keeps-assad-inpower-in-syria/> (Erişim 12.03.2016).

nun önünde eşitliğin tanındığı, çoğulcu, bir mezhebe bağlı olmayan, demokratik, sivil sistemle yönetilen bir Suriye'nin inşa edilmesini sağlayacak siyasi geçiş sürecinin beklendiği belirtilmiştir.²⁹

2010 yılı itibariyle Suriye'nin toplam 30 milyar Avroluk toplam dış ticaret hacmi içerisinde İran 800 milyon Avro civarında payı ile 11. sırada yer almıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli bir kısmını İran'ın Suriye'ye sunduğu mühendislik hizmetleri oluşturmaktadır. Bunun yanında İran'ın Suriye'de enerji, inşaat, otomotiv ve turizm gibi çeşitli sektörlerinde yatırımları da bulunmaktadır. İran'ın yatırımlarının iki otomotiv fabrikası, çimento fabrikası ve Venezüella ile birlikte yürüttükleri petrol rafinerisi inşaatı ile birlikte 1,5 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir.³⁰ Arap Baharı sürecinde ülkedeki iç savaş nedeniyle Esad rejimi, siyasi krizin yanında hızla ekonomik bir krize doğru da sürüklenmektedir. İran, ekonomik yaptırımlarla mücadele eden Esad yönetimine yardım etmek için yoğun çaba göstermektedir. Arap Baharı sürecinde konulan ekonomik yaptırımlar nedeniyle Suriye'nin ekonomisi oldukça kötü duruma düşmesine rağmen İran-Suriye arasındaki ticaret hacmi giderek artmıştır. Tahran-Şam arasındaki ekonomik işbirliği alanındaki bir diğer gelişme ise iki ülke arasında 17 Aralık 2011'de "Serbest Ticaret Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma sayesinde Esad rejimi ekonomik açıdan nispeten rahatlamıştır. 2010 yılından 2014 yılına kadar geçen süredeki katına ulaşarak 1 milyar dolara çıkmıştır.³¹ İranlı diplomatlar, Suriye'deki ekonomik krizin çözümü için Irak'la görüşmekte, çeşitli projeler üzerinde durmaktadır. Ortadoğu'nun en fazla çimento ve demir üreten ülkesi olan İran'ın iç savaş sonrası Suriye'nin yeniden inşasında da etkin rol oynayacağı değerlendirilmektedir. İran, Esad rejiminin Irak'ın hava sahasını kullanmasını ve İran-Suriye demir yolu ve kara yolu projeleri için Irak hükümetinden destek talep etmektedir.

İran, Suriye'ye silah, mühimmat ve teknik teçhizat tedarik ettiğine dair iddialar vardır. Aslında İran'dan Suriye'ye silah transfer edildiği iddiaları yeni değildir ve bu transferler iki ülkenin ittifak ilişkileri kapsamında direniş örgütlerine silah temin edilmesi çerçevesinde değerlendirilebilir. BMGK'nin İran'a ve İran'dan her türlü silah transfer edilmesini yasaklayan 1929 sayılı kararına istinaden söz konusu silahlara el konulduğu duyurulmuştur.³² Hatta Nisan 2011'de Hizbullah'a ulaştırılmak üzere İran'dan Suriye'ye silah taşıdığı iddia edilen bir kamyonun Kilis'te durdurulduğu ortaya çıkmıştır.³³ Son olarak İngiltere Başbakanı David Cameron, Akdeniz'de durdurulan gemilerden elde edilen kanıtlara göre İran'ın Suriye'ye silah sağladığını ve bu suretle BM yaptırımlarını ihlal

²⁹ İslam İşbirliği Teşkilatı Sonuç Bildirisi ve İstanbul Deklarasyonu için bkz. http://www.akradyo.net/3740544491_78076_6_Islam-Isbirligi-Teskilati-sonuc-bildirisi-ve-Istanbul-Deklarasyonu.aspx (Erişim 12.03.2016).

³⁰ Sinkaya, Bayram, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", SETA Analiz, Nisan 2012, https://www.academia.edu/1539804/Arap_Bahari_S%C3%BCrecinde_%C4%B0ran%C4%B1n_Suriye_Politikas%C4%B1?auto=download (Erişim 12.03.2016).

³¹ Heistein, Ari, "The True Winner in Syria: Iran", bkz. <http://www.haaretz.com/opinion/.premium-1.664456> (Erişim 12.03.2016).

³² "Turkeytells UN it seized illegal Iran arms shipment," *Today's Zaman*, 2 Nisan 2011.

³³ İran silahına Türkiye engeli, *Milliyet*, 5 Ağustos 2011.

ettiğini ileri sürmüştür.³⁴ Silah sevkiyatlarının engellemelerle karşılaşması üzerine iki ülkenin silah sevkiyatlarını güvence altına almak için Ağustos 2011’de anlaşma yaptığı iddia edilmiştir.³⁵ Bu iddiaya göre Lazkiye’de bir askeri üs inşa edilmesi; 2012 yılsonuna kadar inşaatın tamamlanması ve buraya İran’dan Suriye’ye silah transferlerini kontrol etmekle yükümlü Devrim Muhafızlarının yerleşmesi öngörülmüştür. İran güvenlik birimlerinin isyanın bastırılmasında rol oynadığına inanan ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri Suriye ile ilgili aldıkları yaptırım kararlarının kapsamına İranlı yetkilileri de dâhil etmiştir. Bu çerçevede Kudüs Ordusu Komutanı Kasım Süleymani ve Kudüs Ordusu Harekât ve Eğitim komutanı Muhsin Çizari, Suriye’de insan hakları ihlallerindeki ve halka karşı güç kullanılmasındaki rolleri nedeniyle Amerikan yaptırımları kapsamına alınmıştır.³⁶ Devrim Muhafızları Komutanı Tuğgeneral Muhammed Ali Jafari, Kasım Süleymani ve Devrim Muhafızları İstihbarat Komutanı Hossein Taeb Suriye rejimine malzeme ve destek sağlayarak protestoların bastırılmasına yardımcı olmaları nedeniyle Haziran 2011’de AB yaptırımlarına dâhil edilmiştir.³⁷ İran, Suriye’de isyanın bastırılmasına yardımcı olduğu iddialarını birçok defa reddetmiş ve aksine diğer ülkeleri, özellikle ABD ve İsrail’i Suriye’deki “terörist” eylemleri desteklemekle suçlamıştır.³⁸ Gerçekten de İran’ın Suriye’ye sağladığı teknik ve lojistik destek iddiaları makul ve mümkün görünmektedir. İki ülke arasındaki güvenlik işbirliği dikkate alındığında İranlı askerlerin harekât planlamasında yer aldığı iddiaları da itibar kazanmaktadır. Buna mukabil, enformasyon ile dezenformasyonun son derece karıştığı Suriye’de İranlı askerlerin bizzat gösterilere müdahale ettiğine dair iddialar bağımsız kaynaklar tarafından henüz doğrulanmamıştır. Bununla birlikte İran’dan Suriye’ye en açık askeri destek göstermiş ve İran, Rusya, Çin ve Suriye’nin katılımıyla Suriye kıyılarında kara ve deniz tatbikatı yapmışlardır.³⁹ İranlı uzmanlar rejim karşıtı gösterilerin ortaya çıkmasından sonra Esad rejimine bağlı güvenlik güçlerine muhaliflerin gösterileri düzenlemek için kullandıkları iletişim sistemlerinin izlenmesine imkân tanıyan teknik yardım sağlamıştır. Bu yardım sayesinde Baas rejimi; internet, cep telefonu ve sosyal medya ağlarını izleyebilmekte, muhalifleri siber dünyada kolaylıkla tespit edebilmektedir. Suriye’deki muhalefet hareketinin kitlesel yürüyüşlerden silahlı isyan hareketine dönüşmesiyle Tahran’ın Esad rejimine sağladığı destek de artmıştır. İran, Suriye’ye silah sistemleri sevk etmiş, Esad iktidarına bağlı güvenlik birimlerine teknik destek sağlamış ve Suriye’ye İran Devrim Muhafızlarına bağlı küçük birlikler gönder-

³⁴ “London accuses Iran of arming Syria,” Press TV, 21 Ocak 2012.

³⁵ “Iran agrees to fund Syrian military base,” The Telegraph, 19 Ağustos 2011.

³⁶ “Administration Takes Additional Steps to Hold the Government of Syria Accountable for Violent Repression Administration Takes Additional Steps to Hold the Government of Syria Accountable for Violent Repression Against the Syrian People,” US Department of the Treasury, Press Center, 18 Mayıs 2011, <http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1181.aspx>. (Erişim 12.03.2016).

³⁷ EU Regulation No.611/2011, 23 Haziran 2011, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:164:0001:0003:EN:PDF> (Erişim 12.03.2016).

³⁸ “Iran denies supporting Syria in dealing with protesters,” Tehran Times, 19 Nisan 2011; “Iran denies role in Syria Crack down,” Voice of America, 14 Haziran 2011.

³⁹ “Rusya, Çin ve İran, Suriye ile tatbikat yapacak” <http://www.cnnturk.com/2012/dunya/06/19/rusya.cin.ve.iran.suriye.ile.tatbikat.yapacak/665718.0/> (Erişim 12.03.2016).

miştir. İran'ın telkiniyle Hizbullah militanları da Suriye krizine Esad rejimi lehinde müdahil olmuştur.

İran'dan Suriye'ye giden askerler, İran Devrim Muhafızları Ordusu bünyesindeki İranlı milisler, Afgan Fatimiyyun Tugayları ve Pakistanlı Zeynebiyyun Tugayları'ndan oluşuyor. İran'ın resmi ajansı İRNA, 15 Haziran tarihli haberinde son 4 yılda en az 400 İranlı ve İran'da yaşayan Afgan gönüllünün öldürüldüğünü açıklamıştır. Bugüne kadar kaç İranlı'nın savaşmak için Suriye'ye gittiği bilinmemekle birlikte geçen Haziran'da İran'ın resmi haber ajansı, Bu kişilerden “gönüllüler” olarak bahsedilmesi, İran'ın doğrudan savaşa katıldığı suçlamalarına karşı bir yanıt olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca muhtemelen aynı sebeplerle, Suriye'de ölen Devrim Muhafızları askerlerinin “emekli” ya da “eski üye” olduğu belirtilmekte; tüm bu olan bitenin yanı sıra, İran parlamentosunun Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komitesi Başkanı Alaaddin Boroujerdi, Ekim 2015'te Şam'daki bir basın toplantısında “Esad'ın talebi halinde İran'ın Suriye'ye asker göndermeye hazır olduğunu” açıklamıştır.⁴⁰ Bu tarihten sonra birçok basın yayın kuruluşu yüzlerce İranlı askerin savaşmak için Suriye'ye girdiğini duyurmuştur.⁴¹ Bununla birlikte özellikle İran ve Suriye Halep'in muhaliflerden temizlenmesi için çalıştıkları çeşitli kaynaklar tarafından belirtilmektedir. Bu kapsamda İran'ın 1000 kadar asker gönderdiği ve İran Devrim Güçleri'nin Halep'in kuzeyindeki kırsal bölgede üs kurduğu ifade edilmektedir. Halep yaklaşık 3 buçuk yıldır, rejim güçleri ve muhalifler arasında bölünmüş ve kentin güneyi ve batısı büyük oranda El Kaide bağlantılı El Nusra grubunun kontrolü altında bulunmaktadır. Halep, muhaliflerin merkezinde etkin olduğu son büyük kent olup, kuzeydeki son kalesi olarak değerlendirilmektedir. Halep'in batısındaki İdlib İslamcı koalisyonun elinde bulunmaktadır. Kuzey doğusundaki Rakka ve Deyr ez Zor da IŞİD'in kontrolündedir. Rejimin Halep'te olası bir zaferi, muhalefete çok büyük bir darbe indireceği değerlendirilmektedir.⁴²

İran, Suriyeli askerlerin eğitimleri için İran'ın askeri danışmanlar gönderdiğini daha önceden duyurmuştur. Suriye rejiminin, askeri yardım amacıyla kendilerini bu ülkeye çağırmadığını belirterek “İran, Suriye hükümetinin önceki talebi üzerine askeri danışmanlık yardımıyla bulunmaktadır” dedi.⁴³ Bu kapsamda İran Ordusu Kara Kuvvetleri Komutanı Ahmed Rıza Purdastan, Suriye'ye gönderilecek olan İranlı subay ve askerler hakkında

⁴⁰ Bastani, Hossein, “İran Suriye savaşındaki etkisini gizlice artırıyor” 21.10.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151021_iran_suriye_savas (Erişim 16.03.2016).

⁴¹ “Reuters: Yüzlerce İran askeri Suriye'ye girdi” http://www.ydh.com.tr/HD14192_reuters--yuzlerce-iran-askeri-suriyeye-girdi.html (Erişim 12.04.2016).

⁴² “Times: Esad ve İran, Halep taarruzu için yığınak yapıyor,” 14.04.2016, http://www.ydh.com.tr/HD14192_reuters--yuzlerce-iran-askeri-suriyeye-girdi.html Ayrıca Halep ve çevresinde yoğunlaşan çatışmalarda Rusya Esad rejimine hava desteği sağlamıştır. Ancak bu durumun Suriye'deki ateşkesi tehdit eder hale gelmesi üzerine, ABD ve Rusya'nın görüşerek tarafları silahları susturmak üzere birlikte çalışma kararı aldığı belirtilmiştir. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160429_suriye_abd_rusya_anlasma (Erişim 29.04.2016).

⁴³ “İran'dan 'Suriye'ye askeri yardım' açıklaması” <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1166997-irandan-suriyeye-askeri-yardim-aciklamasi> Ayrıca bkz. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-dan-suriyeye-askeri-destek-aciklamasi-222500.html> (Erişim 12.03.2016).

“Suriye’nin bizden istediklerinden bir tanesi de Suriyeli askerlerin eğitimi idi. Bu anlamda geçtiğimiz hafta bir grup askerimizi Suriye’ye danışman olarak gönderdik” şeklinde açıklamada bulunmuştur. IŞİD ile mücadelede Suriye’nin yanında olduklarını belirten Pordastan “Tüm ordu birliklerimizi Suriye’ye göndermemiz mümkün değildir. Suriyeli askerler için danışmanlar göndererek IŞİD ile mücadelede onlara gereken desteği ve eğitimi vermekteyiz” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁴ Mevcut rejime destek vermek maksadıyla Suriye’nin birçok kentinde savaşa dâhil olan İran askerleri, direniş güçleri tarafından baskın ve saldırılar sonucu kayıplar vermektedir. Örneğin 22 Nisan 2016 tarihinde muhalif güçler ile İran askerleri arasında yaşanan çatışmalarda, İran adına Suriye’de savaşan Fatimiyun Tugayı mensubu 6 Afgan öldürülmüştür. Ölenlerin kimlikleri incelendiğinde çoğunluğunun İran’da yaşayan fakir Afgan mülteciler olduğu görülmektedir. İran Devrim Muhafızı bünyesinde Suriye’de savaşan Afgan mültecilere İran vatandaşlığı verilmekte ve ailelere verilen aylık 500 dolar gibi paralar karşılığında küçük yaştaki çocuklarını cepheye göndermeleri sağlanmaktadır.⁴⁵ İran, Esad rejiminin geleceğini aynı zamanda kendi rejiminin geleceğiyle ilişkilendirmektedir. Tahran yönetimi, Esad rejimi devrilirse bölgedeki rejim değişikliklerinde sıranın İran’daki rejime geleceği yönünde kaygılar taşımaktadır. Bu nedenle İran Esad rejiminin devamı doğrultusunda bölgedeki diğer aktörlerle ilişkilerinin bozulması pahasına irade göstermektedir. Ancak İran, Esad rejimi devam etmediği takdirde, Suriye’nin bölünmesi de dâhil, gelecekteki konumunu belirlemek maksadıyla alternatif planlar da geliştirmektedir.⁴⁶

Sonuç

İran Arap Baharı sürecinde Kuzey Afrika ve Ortadoğu’daki halk hareketlerini farklı değerlendirmiş ve farklı politikalar izlemiştir. Suriye’yi diğer devletlerden farklı göerek ekonomik, siyasi ve askeri her türlü desteği sağlamıştır. İran için hayati önem arz eden Esad rejiminin geleceği, İran’ın bölgedeki nüfuzunu devam ettirebilmesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü her iki devlette Batı’ya ve diğer Sünni Arap devletlere karşı Şii Direniş hattını teşkil etmektedir. Suriye’deki rejimin değişmesi ile birlikte İran’ın Orta Doğu’da stratejik menfaatlerinin zedeleneceği ve Şii hilalinin kırılacağı öngörülmektedir. Esad rejiminin devrilmesi sonucunda İran’ın Suriye, Lübnan ve Filistin üzerindeki nüfuzu önemli ölçüde azalacak, Şii hilali projesi etkisiz hale gelecektir. Ancak İran dış politikasında ezilenlerin yanında yer alma ilkesi Suriye kriziyle birlikte önemini yitirmiş görülmektedir. Çünkü İran, on binlerce vatandaşını öldüren milyonlarca vatandaşını da mülteci konumunda komşu ülkelerine sığınmalarına mecbur bırakan Esad rejimini desteklemektedir. İran-Suriye ittifakının bir etkisi de Şii direniş cephesinin karşısında Suudi

⁴⁴ “İran Askeri Danışmanları Suriye’de,” 17.04.2016, [http://rasthaber.com/iran-askeri-danismanlari-suriyede/\(Erişim 20.04.2016\)](http://rasthaber.com/iran-askeri-danismanlari-suriyede/(Erişim%2004.2016)).

⁴⁵ Suriye’de kayıpları artan İran, son olarak öldürülen 6 İran Devrim Muhafızı Fatimiyun Tugayı mensubu ile son 3 günün kaybı 26’ya ulaşmıştır. “Suriye’de 6 İran Devrim Muhafızı daha öldürüldü,” 23.04.2016, [http://www.islahhaber.net/suriye-de-6-iran-devrim-muhafizi-daha-olduruldu-54120.html\(Erişim 27.04.2016\)](http://www.islahhaber.net/suriye-de-6-iran-devrim-muhafizi-daha-olduruldu-54120.html(Erişim%2027.04.2016)).

⁴⁶ “Suriye 3’e bölünecek’ iddiası,” 27.02.2016, [http://www.milliyet.com.tr/-suriye-3-e-bolunecek-iddiasi/dunya/detay/2200738/default.htm\(Erişim 27.04.2016\)](http://www.milliyet.com.tr/-suriye-3-e-bolunecek-iddiasi/dunya/detay/2200738/default.htm(Erişim%2027.04.2016)).

Arabistan'ın başı çektiği Sünni cephenin oluşturulması olmuştur. Bu kapsamda mezhepçilik ayrımı giderek artmış ve bölgede kutuplaşmaya yol açmıştır. Suudi Arabistan liderliğinde, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 34 ülke "Teröre Karşı İslam İttifakı" adıyla yeni bir koalisyon kurulmuştur. Bu kapsamda 3 milyon askerli "İslam Ordusu Koalisyonu" kurulması çalışmaları başlatılmıştır.⁴⁷

İran-Suriye ilişkilerin tarihi, ideolojik ve stratejik temelleri göz önünde alındığında İran'ın Suriye'de yaşanan iç savaşta sergilediği politikanın tutarlı olduğu değerlendirilebilir. Çünkü Esad yönetiminin değişmesi ile İran sadece stratejik bir müttefik kaybetmekle kalmayacak; aynı zamanda İran'ın Hizbullah ve Filistinli direnişçi gruplarla bağlantısı da kopacaktır. Suriye'de demokratik hak ve özgürlük hedefiyle gösteriler düzenleyen halk kitleleri bu nedenle İran'ın bölgedeki stratejik çıkarlarını tehdit etmiştir. Gösteri yürüyüşlerinin Esad rejiminin silahlı kuvvete başvurusuyla silahlı bir ayaklanmaya dönüşmesiyle de Tahran'ın tutumu belirginleşmiş; Baas rejimine doğrudan destek vermeye başlamıştır. İran kendisine dost bir rejimin Suriye'de iktidarda kalmasını, böylece bölgedeki stratejik menfaatlerini korumayı hedeflemektedir. Ancak Rusya Federasyonu ve Nükleer Anlaşma sonrasında ilişkileri yumuşayan ABD, İran'ı Suriye'ye verdiği destekten vazgeçmeye zorlayabilirler. Burada önemli olan Esad'lı veya Esad'sız rejimin gelecekte İran'ın yanında yer alıp almayacağı hususudur. Çünkü Suriye'de ileride yapılacak seçimlerde halkın yaklaşık %77'si Sünni inaniştan olduğu dikkate alındığında Nusayri'lerin kazanma şansı olmayacaktır.

Sonuç olarak; Arap Baharı sürecinde bölgenin jeopolitik yapısında köklü değişiklikler ve dönüşümler olduğu dikkate alındığında, bu sürecin henüz uğramadığı İran ve Suudi Arabistan gibi ülkeleri de gelecekte etkisi altına alabileceği değerlendirilmektedir. Bu sadece bir zaman meselesidir. İran ise Suriye'de ve bölgede uyguladığı politikalarla bu süreci uzatmaya çalışmaktadır.

⁴⁷ "3 Milyon Askerli 'İslam Ordusu Koalisyonu' Kuruluyor," 16.12.2015, <http://www.haberler.com/terore-karsi-islam-gucu-3-islam-ulkesi-yok-7972529-haberi/> (Erişim 27.04.2016).

SUUDİ ARABİSTAN'IN SURİYE POLİTİKASI

Dilek YİĞİT*

Giriş

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan halk hareketi domino etkisiyle tüm Arap coğrafyasına hızla yayılmıştır. Bölgede ayaklanan halkların demokrasi ve yönetimde şeffaflık taleplerini yüksek sesle ifade etmeleri nedeniyle, bu ayaklanma süreci, Arap coğrafyasında demokrasiye dönüşümün başlangıcı sanılıp, “Arap Baharı” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu süreci “Bahar” olarak adlandırmanın hatalı olduğu, özellikle Suriye'nin iç çatışmaya sürüklenmesi, iç çatışma ortamında oluşan güç boşluğundan yararlanan devlet dışı aktörlerin/ terörist örgütlerin güçlenmesi ve bu durumun sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel tehdit oluşturması ile net olarak anlaşılmıştır.

“Arap Baharı” olarak adlandırılan bu süreç Ortadoğu siyasetine etkileri bakımından 1979 İran İslam Devrimi, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve 11 Eylül saldırıları ile kıyaslanmakta¹ ise de, bölgeye etkileri bakımından bu tarihsel olaylardan çok daha önemlidir. Zira “Arap Baharı” demokrasiye geçiş süreci olmak yerine Ortadoğu'yu yeniden şekillendiren süreç olarak bazı bölge devletlerinin ulusal egemenliğinin ve ülkesel bütünlüğünün tartışıldığı bir dönemi başlatmıştır.

“Arap Baharı” ile dış politikadaki temel öncelikleri birbirlerinden farklı olan bölge devletlerinin ilgisi, aynı noktaya, sözde Bahar'ın niteliğine ve sonucuna ilişkin muhtemel senaryolara kaymıştır. İlgileri aynı sorunlar üzerinde yoğunlaşan bölge devletleri açısından, iç çatışmaya sürüklenen Suriye'ye dair birbirleri ile ilintili iki mesele ön plana çıkmıştır. Birincisi Esad'ın ve buna bağlı olarak Suriye'nin geleceği meselesidir. İkincisi ise, Suriye'deki iç çatışmanın yarattığı “elverişli” ortamdan beslenen ve güçlenen aşırı dinci terör örgütleri ile mücadele meselesidir.

Suudi Arabistan, diğer bölgesel ve küresel aktörler gibi, Ortadoğu'nun içine sürüklendiği değişim sürecini yakından izlemekte iken, “Arap Baharı” karşısında iki farklı strateji belirlemiştir. Birinci strateji “Bahar”ı Körfez bölgesine ulaşmadan çevrelemektir;

* Dr.; Hazine Müsteşarlığı, Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü. Yazıda ifade edilen görüşler yazara ait olup, görev yaptığı kurumla ilişkilendirilemez.

¹ N. Janardhan, “Regionalisation and Omni-balancing in the Gulf”, *The Gulf States and the Arab Uprisings*, Ana Echagüe (Ed.), İspanya, FRIDE, 2013, s.25.

bu çevreleme stratejisi bazı akademisyenler ve medya çevreleri tarafından karşı devrim olarak da adlandırılmaktadır. “Çevreleme stratejisi” ya da “karşı devrim” olarak adlandırılan bu strateji “Arap Baharı”nda Suudi Arabistan dış politikasının statükocu yönüne işaret etmektedir. İkinci strateji ise, “Bahar”ın getirdiği değişime Suudi hanedanlığının çıkarları doğrultusunda şekil vermek, bir başka deyişle değişimi fırsata dönüştürmektir. Değişimi fırsata dönüştürme stratejisinin temel nedeni Suudi Arabistan’ın Irak, Suriye ve Filistin topraklarını içeren bölge ile Doğu Akdeniz’de güçlü etkisi ve ağırlığı olan bir aktör olmamasıdır.² Dolayısıyla Suudi Arabistan “Arap Baharı”nın yarattığı değişim ortamından yararlanarak, bölgede ağırlığını ve etkisini artırmayı planlamaktadır. Bu ikinci strateji Suudi dış politikasının revizyonist yönüne işaret etmektedir. “Arap Baharı”nda, Suudi Arabistan’ın Suriye politikası ise dış politikasının bu revizyonist yönünü yansıtmaktadır.

Suudi Arabistan Dış Politikasının Statükocu Yönü

Suudi Arabistan’ın “Arap Baharı”nda uyguladığı politikanın çevreleme ya da karşı devrim olarak adlandırılan statükocu yönü ile amaçlanan rejimin güvenliği ile devamlılığının garantiye alınmasıdır. Bölgede ayaklanan halkların demokrasi, yönetimde şeffaflık ve hatta rejim değişikliği talepleri ile gösteri yaptıkları dikkate alınırsa, “Arap Baharı”nın Suudi Arabistan’a ulaşması Suudi monarşisinin sarsılması anlamına gelecektir. Bu açıdan Suudi monarşisi için “Arap Baharı” ile tehlike çanları çalmaya başlamış, Suudi yönetimi “Bahar”ı “gerçek ve acil endişe kaynağı”³ olarak tanımlamıştır.

Suudi Arabistan’ın dış politikasının statükocu yönünü yansıtan “Arap Baharı”nı çevreleme stratejisinin iç ve dış boyutları vardır. İç boyutu, Suudi yönetiminin ülkede ayaklanmaları önlemek adına aldığı önlemleri içermektedir. Suudi Arabistan’da halkın meydanlarda toplanması yasaklanmış, yasalara uymayanlara yönelik cezaların çok ağır olacağı ilan edilmiştir.⁴ Diğer taraftan, Suudi Arabistan yönetimi “Arap Uyanışı”nın başlamasından sonra büyük ekonomik kaynak aktarımları ve sübvansiyonlar ile halktan gelebilecek tepkilerin önüne geçmek istemiştir. Mesela, kamu çalışanlarının maaşı ve işsizlik yardımlarının miktarı artırılmış ve düşük gelirli için konut yapımlarına başlanmıştır.⁵ Bu ekonomik önlemler Suudi Arabistan hanedanlığının vatandaşların sadakatini satın alması olarak da okunabilir.

Çevreleme stratejisinin dış boyutu ise, komşu ülkeleri “Arap Baharı”ndan korumaya yönelik alınan önlemleri içermektedir. Suudi Arabistan bölgedeki diğer monarşilerin istikrarını da garantiye alacak girişimlerde bulunmuş ve önlemler almıştır. “Arap Baha-

² Ana Echagüe, **Emboldened Yet Vulnerable: The Changing Foreign Policies of Qatar And Saudi Arabia**, FRIDE Working Paper, No.123, Temmuz 2014.

³ Gregory Gause, **International Relations of the Persian Gulf**, Cambridge, Cambridge University-Press, 2010, s.1.

⁴ Toby C. Jones, “Saudi Arabia Versus the Arab Spring”, **RARITAN Quarterly Review**, Vol. 31, No. 2, 2011, s. 44.

⁵ <http://www.voanews.com/content/saudi-king-boosts-spending-returns-to-country-116739074/172738.html> (Erişim 22.02.2011).

rı'nda Tunus'ta, Mısır'da ve Libya'da devrilen rejimlerin monarşi olmaması bile Suudi Arabistan'da rejim değişikliğini teşvik edici bir risk olarak algılanırken, bu süreçte özellikle bir monarşinin devrilmesinin halk nezdinde oluşturabileceği örneğin daha büyük bir risk olacağı aşıkârdır. Böyle bir riski bertaraf etme girişimi, Suudi Arabistan öncülüğünde Körfez İşbirliği Konseyi'nin takındığı tutumda net olarak gözlemlenmiştir. Basra Körfezi bölgesinde yer almıyor olmalarına rağmen, monarşi ile yönetilen Fas ve Ürdün Mayıs 2011'de Körfez İşbirliği Konseyi'ne katılmaya davet edilmiştir.⁶ Böylelikle, Suudi Arabistan'ın Körfez İşbirliği Teşkilatı'nı Arap halklarının yüksek sesle ifade edilen demokrasi taleplerinin bastırılmasında ve statükonun korunmasında monarşiler arasında işbirliğini güçlendirmeye yönelik bir araca dönüştürme niyeti açığa çıkmıştır.

Suudi Arabistan dış politikasının statükocu yönünün diğer örneği, bazı akademisyenlere göre karşı devrimin ilk örneği, Bahreyn'de hükümet karşıtı ayaklanmaların başlamasını müteakip 1.200 Suudi askerinin Bahreyn'in daveti üzerine Bahreyn'e girmesidir.⁷ Bahreyn'deki ayaklanmaları "Şii İsyanı"⁸ olarak tanımlayan Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e giren askerleri hükümet binalarını ve kraliyete ait binaları koruyarak, Bahreyn güvenlik güçlerinin tamamıyla ayaklanmaları bastırmaya odaklanmasına imkân sağlamıştır. Mustafa Al-Labbad'ın ifadesiyle Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e girmesindeki asıl amaç Bahreyn monarşisini korumak değil, bizzat Suudi Arabistan monarşisini korumaktır;⁹ zira Suudi yönetimini Bahreyn'deki ayaklanmaların Suudi Arabistan'a sıçramasından, Bahreyn monarşisinin devrilmesinin Suudi hanedanlığının devrilmesini isteyenlerce örnek alınması riskinden oldukça kaygılanmıştır. Karşı devrimin ikinci örneğini, mezhep kaynaklı gerginlik içinde bulunan ve sözde Bahar'ın etkisiyle Saleh yönetiminin devrildiği, Şii Husi kabilesi ile Sünniler arasındaki çatışmaların yoğunlaştığı Yemen oluşturmuştur. Ayaklanan Husilerin Yemen'de ilerleyişi karşısında hükümeti korumak adına, 25 Mart 2015 tarihinde Suudi Arabistan'ın öncülüğünde, Umman hariç Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri ve Mısır, Ürdün, Sudan, Fas, Pakistan tarafından desteklenen Kararlı Fırtına Operasyonu ile Husi isyancıların kontrolündeki stratejik hedefler bombalanmıştır.¹⁰ Suudi Arabistan'ın Yemen hükümetini koruma adına öncülük ettiği bu operasyon aslında Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Zira Yemen'de ayaklanan Husiler Şii mezhebinin Zaidi koluna mensuptur;¹¹ Taif Anlaşması ile Suudi Arabistan'a bağlanan Asir, Najran ve Jizan bölgelerinde Zaidi aşiretler güçlüdür ve Suudi Arabistan bu aşiret-

⁶ Richard Youngs, "Living with the Middle East's Old-New Security Paradigm", **The Gulf States and the Arab Uprisings**, Ana Echagüe (Ed.), İspanya, FRIDE, 2013, s.20.

⁷ http://www.nytimes.com/2011/03/15/world/middleeast/15bahrain.html?_r=0 (Erişim 04.03.2011).

⁸ Joshua Teitelbaum, "Gulf Monarchies Confront the "Arab Spring", www.besacenter.org (Erişim 12.06. 2011).

⁹ Rene Rieger, **In Search of Stability: Saudi Arabia and the Arab Spring**, Gulf Research Centre, 2014.

¹⁰ Dilek Yiğit, "Kararlı Fırtına Operasyonu'nun İsrail'de Yankıları", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2015/04/08/8174/kararli-firtina-operasyonunun-israilde-yankilari> (Erişim 08.04.2015).

¹¹ Asher Orkaby, "Houthi Who?: A History of Unlikely Alliances in an Uncertain Yemen", www.foreignaffairs.com (Erişim 25.03.2015).

lerin sınırdan silah ve militan geçişlerini sağlayarak Suudi yönetimine karşı bir iç tehdit oluşturmalarından endişe etmektedir.

Neticede, “Arap Baharı”nda Suudi Arabistan dış politikasının statükocu yanının, Bahreyn ve Yemen örneklerinde görüldüğü üzere silahlı kuvvetlerin kullanıldığı karşı devrime dönüşmesinin nedeninin bölgesel istikrarın sağlanması olduğu ileri sürülse de, asıl hedef Suudi hanedanlığının güvenliğinin ve devamlılığının sağlanmasıdır. Zira Suudi Arabistan’ın Suriye politikasının analizi, Suudi hanedanlığını tehlikeye sokmadığı müddetçe ve bölgesel rakibi İran’a meydan okumasına imkân sağladığı müddetçe Suudi yönetiminin istikrarsızlığı istikrara, değişimi statükoya tercih ettiğini göstermektedir.

Suudi Arabistan Dış Politikasının Revizyonist Yönü: Suriye

“Arap Baharı” sürecinde Suudi Arabistan’ın Suriye politikası, Bahreyn ve Yemen’e yönelik politikasıyla taban tabana zıt olarak gelişmiştir. Bahreyn’de monarşiyi ve Yemen’de kendi tanımıyla meşru hükümeti korumaya yönelik statükocu politika uygulayan Suudi Arabistan, Suriye’de Esad yönetiminin devrilmesi amacıyla muhalefeti destekleyen revizyonist politika uygulamayı tercih etmiştir.

Aslında Suudi Arabistan’ın Yemen ve Bahreyn politikaları ile Suriye politikası arasındaki tezatlık, İran faktörü dikkate alındığında yerini uyuma bırakmaktadır. Zira Suudi Arabistan’ın Bahreyn ve Yemen’e yönelik statükocu politikasının hedeflerinden biri İran’ın bu ülkelerde etki alanı oluşturmamasını önlemek iken; Suriye’ye yönelik revizyonist politikasının amacı da Esad yönetimini devirmek suretiyle İran’ın bölgedeki etkinliğini azaltmaktır. Kısaca Suudi Arabistan’ın dış politikasının hem statükocu hem de revizyonist yönünü belirleyen temel faktörlerden biri İran’dır.

Suudi Arabistan için Suriye’de Esad yönetimi, uluslararası politika açısından bölgede İran’ın ve Hizbullah’ın müttefiki ve iç politika açısından Sünniler üzerinde Şii yönetimini ifade etmektedir.¹² Hal böyle olunca, Esad yönetiminin gerekirse kuvvet kullanmak suretiyle devrilmesi gerekliliğine ve Suriye’de Esad’lı çözümün imkânsızlığına vurgu yapan Suudi yönetimi Suriye muhalefetine askeri ve mali açıdan destek olmaktadır. Üstelik Suriye’de çatışmalar yoğunlaştıkça Suudi Arabistan’ın muhalif unsurlara desteği de artmaktadır. Suudi Arabistan’ın Suriye sorununda izlediği Esad karşıtı ve muhalif unsurları destekleyici politika, bölgede bir Şii hilalin mevcut olduğu varsayımına dayanmakta ve bu hilali çökertme gayreti olarak şekillenmektedir.

Diğer taraftan Suudi Arabistan’ın bölgesel rakibi İran, Esad yönetimini Batı karşıtı direnç ekseninin altın halkası olarak tanımlamakta,¹³ direnç ekseninin kırılmaması adına Esad’a destek vermekte ve Suriye’deki iç çatışmayı hükümetinin “silahlı terörist gruplara karşı mücadelesi” olarak değerlendirmeyi tercih etmektedir.¹⁴ Dolayısıyla Suriye soru-

¹² Rieger, a.g.e.

¹³ Primoz Manfreda, “Why Iran Supports the Syrian Regime: The Axis of Resistance”, <http://middle-east.about.com/od/iran/tp/Why-Iran-Supports-The-Syrian-Regime.htm> (Erişim 11.01.2016).

¹⁴ Uri Friedman, “Iran Deletes Syria From Arab Spring, China Tackles Bachelor Menace”, www.thewire.com, (Erişim 19.08.2011).

nunda Esad yönetimini destekleyen İran ile muhalefeti destekleyen Suudi Arabistan şaşırıcı olmayacak şekilde karşı karşıya gelmişler; Suriye, Suudi Arabistan ve İran arasında 1979 Devrimi'nden beri süre gelen ve Irak-İran savaşı esnasında mezhepsel ve ideolojik açıdan daha da yoğunlaşan “düşmanlığın” hızla arttığı bir sahneye dönüşmüştür.¹⁵ Bu nedenle Suriye iç çatışması, Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabetin sahnelendiği bir alana dönüşmüş olduğundan, vekâlet savaşı olarak da adlandırılmaktadır.

Asıl hedefi İran'ın bölgedeki etkinliğini kırmak olan Suudi Arabistan'ın Suriye'ye dair tek sorunu “Esad'ın gitmesi ya da gitmemesi” değildir; zira Esad sonrası Suriye'nin nasıl şekillendirileceği meselesi de Suudi Arabistan'ın bölge politikasındaki rolünü ve İran ile rekabetindeki dengeleri etkileyecek bir sorun olarak Suudi yönetimini meşgul etmektedir. Bu nedenle Suudi Arabistan Esad iktidarının devrilmesi kadar Esad sonrası Suriye'yi şekillendirecek başlıca aktör olmaya da çabalamakta ve Esad sonrası Suriye için Sünni bir yönetimi bölgede etkinliğini artırmak için gerekli görmektedir.

Ancak Suudi Arabistan'ın İran karşıtlığı temelinde şekillenen Suriye politikası kapsamında Esad'a karşı muhalefeti destekleme politikası, bu süreçte güçlenen Müslüman Kardeşlerin ve IŞİD'in Esad karşıtı olarak iç çatışmada yer alması sonucunda oldukça karmaşık ve uygulanması güç bir politikaya dönüşmüştür. “Arap Baharı” sürecinde bölgede Müslüman Kardeşlerin güçlenmesini ve IŞİD'in Irak sonrasında Suriye'de hızla ilerlemesini çıkarları açısından uygun görmeyen Suudi yönetimi, Esad muhalifleri arasında desteğini kendince seçmiş olduklarına sürdürmek zorunda kalmıştır. Ancak Suudi Arabistan'ın Esad muhalifleri arasında “seçmiş” olduğu unsurlara yönelik desteği Esad karşıtları tarafından Esad muhalefetini bölmek, dolayısıyla muhalefetin tek bir bütün olarak mücadele vermesini engellemek şeklinde okunmaktadır.

Bu noktada sorulması gereken soru şudur; Esad'a karşı muhalif olmak noktasında birleşmelerine rağmen, Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler ve IŞİD'e karşı mücadele vermesinin ve bu unsurları terörist gruplar olarak ilan etmesinin nedenleri nelerdir?

Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler karşıtlığının “Arap Baharı” öncesine uzanan tarihsel bir boyutu vardır. Nasır döneminde Mısır'dan ayrılan Müslüman Kardeşler üyelerine ev sahipliği yapan, bu nedenle Müslüman Kardeşler için “güvenli liman”¹⁶ olarak tanımlanan Suudi Arabistan yönetimi, zamanla ülkede siyasi özgürlük taleplerinin oluşması ve güçlenmesinde Müslüman Kardeşlerin etkisi olduğu kanaatine varmıştır. Suudi yönetiminde böyle bir kanaatin oluşmasının nedeni, Körfez ülkelerinde yaygın olan “top-down” yönetim anlayışının aksine, “bottom-up” yönetim anlayışıyla Arap dünyasında geniş halk kitlelerinin ilgisini ve desteğini çeken Müslüman Kardeşlerin ideolojisinin, Suudi Arabistan hanedanlığının meşruiyetini sağlayan Vahabi ideolojisinden oldukça farklılaşmasıdır. Bu farklılık Suudi Arabistan'da hanedanlığın güvenliği ve istikrarı açısından büyük bir risk olarak görülmektedir. İdeolojik rekabete ilaveten iki önemli olay,

¹⁵ Hooshang Amirahmadi, “Iranian-Saudi Arabian Relations Since the Revolution”, **Iran and the Arab World**, Hooshang Amirahmadi ve Nader Entessar (Ed.), New York, St. Martin Press, 1993, s.139-160.

¹⁶ Eugenio Dacrema, **New Emerging Balances in the Post-Arab Spring: The Muslim Brotherhood and the Gulf Monarchies**, Istituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale, No.155, 2013.

Suudi Arabistan ile Müslüman Kardeşler karşıtlığını keskinleştirmiştir. Bu olaylardan ilki 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesidir. Bu işgal sonrasında Suudi Arabistan, Irak'a karşı ABD safında yer alırken, Müslüman Kardeşler Batı'nın Irak'a müdahalesine karşı çıkmıştır. İkincisi ABD'ye yönelik 11 Eylül saldırılarıdır. 11 Eylül saldırılarında Suudi vatandaşlarının yer alması sonrası, Suudi yönetimi Suudi saldırganların Müslüman Kardeşler tarafından radikalleştirilmiş gençler olduğunu ileri sürmüştür. Hatta Suudi prenslerinden Nayef Bin Abdel-Aziz, Müslüman Kardeşleri Arap dünyasındaki sorunların başlıca kaynağı olarak nitelendirmiştir.¹⁷ Suudi Arabistan ve Müslüman Kardeşler arasındaki karşıtlık ideolojik ve tarihsel vakalarla şekillenmiş ve keskinleşmiş iken, "Arap Baharı" ile Mısır'da yönetimin devrilmesini takip eden süreçte gerçekleştirilen parlamento ve başkanlık seçimlerini Müslüman Kardeşlerin kazanması, Suudi Arabistan'ı başlıca iki açıdan kaygılandırmıştır. Birincisi Müslüman Kardeşlerin Mısır'daki seçim başarısı Suudi Arabistanda dahil tüm Arap coğrafyasında etkinliğini artırma kapasitesine işaret etmektedir; bu durum daha önce de belirtildiği gibi, Suudi hanedanlığının güvenliği ve istikrarı için risk teşkil etmektedir. İkincisi Müslüman Kardeşlerin Mısır'daki başarısı örneğinde, Esad sonrası Suriye'de bir Müslüman Kardeşler yönetimi olasılığının artmasıdır. Keza Suriye'de muhtemel bir Müslüman Kardeşler yönetimi, Esad sonrası Suriye'nin Suudi Arabistan güdümünde olmaması demektir.

Müslüman Kardeşlere dair kaygıları ışığında, Suudi Arabistan söz vermiş olduğu maddi yardımları keserek Mısır'da Müslüman Kardeşler yönetimini zayıflatmaya çalışırken, Mursi yönetimi 2013 yılı Temmuz ayında düzenlenen askeri darbe ile devrilmiştir. Darbenin arkasında Suudi Arabistan'ın olduğu yönündeki görüş ve iddialar, özellikle Suudi yönetiminin Mısır'ın darbe sonrası oluşturulan yönetimine 5 milyar Dolar tutarında yardım sözü vermesi ile¹⁸ zemin kazanmıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin darbe ile siyaset sahnesinden çekilmesi sonrasında kısmen de olsa rahatlayan Suudi Arabistan, Suriye'nin geleceğinin şekillenmesinde Müslüman Kardeşler faktörünü bertaraf etmek adına, Esad karşıtı muhalefet unsurlar içinde Müslüman Kardeşleri zayıflatmaya yönelik stratejiler izlemektedir. Suriyeli muhalifleri bir çatı altında toplamak amacıyla oluşturulan Ulusal Koalisyonun liderliğine, Temmuz 2013 ve Ocak 2014 tarihlerinde yapılan seçimlerle Suudi Arabistan tarafından desteklenen Ahmad Jarba'nın getirilmesi, muhalif unsurlar içinde Müslüman Kardeşleri zayıflatmaya yönelik girişim ve Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşlere tepkisinin Mısır ile sınırlı kalmadığının işareti olarak yorumlanabilir. Hatta Müslüman Kardeşlerin bir üyesinin ifadesiyle, "*Suudi Arabistan'ın Suriye'deki gündemi, Mısır'daki gündemiyle aynıdır, amacı Suriye'ye 'Suriyeli el-Sisi' getirmektir.*"¹⁹ Suudi Arabistan'ın Suriye'ye, bir Suriyeli el-Sisi getirmekte başarılı olup olmayacağı mevcut koşullar ışığında tahminlerin çok ötesinde olsa da, Suriye politikasını şekillendiren başlıca faktörlerden birinin Müslüman Kardeşler olduğu tartışma götürmemektedir.

¹⁷ Hicram Mourad, "The Muslim Brotherhood and Saudi Arabia", <http://english.ahram.org.eg/News-Content/P/4/71498/Opinion/The-Muslim-Brotherhood-and-Saudi-Arabia.aspx> (Erişim 15.01.2016).

¹⁸ William McCants, "Islamist Outlaws: Saudi Arabia Takes on the Muslim Brotherhood", www.foreignaffairs.com (Erişim 17.03.2014).

¹⁹ Raphael Lefevre, "Saudi Arabia and the Syrian Brotherhood" <http://www.mei.edu/content/saudi-arabia-and-syrian-brotherhood> (Erişim 27.09.2013.)

“Arap Baharı” sürecinde bölgede oluşan güç boşluğundan yararlanarak Irak’tan Suriye’ye ilerleyen IŞİD de, Esad’a karşı muhalif bir unsur olmasına rağmen Suudi Arabistan’ın hedefindedir. Bilindiği gibi 2014 yılının Haziran ayında IŞİD kendisini halifelik, lideri Baghdadi’yi ise halife olarak ilan etmiştir; IŞİD’in “halifelik” ve “halife” kavramlarını kullanması bölgedeki devletlerin ulusal sınırlarını kaldırarak, uluslaşan bir “devlet” kurma iddiasına ve çabasına işaret etmektedir.²⁰ Bu noktada Suudi Arabistan yönetimini tedirgin eden ise ülkenin IŞİD’in iddia ettiği “halifeliğin” coğrafi kapsamında yer alıyor olmasıdır. Kimi yorumcular IŞİD’in özellikle Mekke ve Medine’yi ele geçirmek istediğine, kısaca IŞİD’in halifelik yolunun Suudi Arabistan’dan geçtiğine işaret etmektedir.²¹

IŞİD de, hem söylemleri hem de saldırıları ile, Suudi Arabistan’ı açıkça hedef almaktadır. Suudi Arabistan’da Şiilere yönelik saldırıların arkasında IŞİD’in olduğu sanılmakla beraber, IŞİD liderine ait olduğu iddia edilen ses kayıtlarında ise, Baghdadi Suudi hanedanlığını “haçlıların kölesi”, “Yahudilerin müttefiki”, “yılanın başı” olarak tanımlamakta ve militanlarına Suudi Arabistan’a saldırımları çağrısında bulunmaktadır.²² 2015 yılının başında Suudi Arabistan Kralı Abdullah’ın vefatı IŞİD’e Suudi Arabistan’a mesaj iletmek için fırsat olmuş, yayınlanan videolarda IŞİD militanları Kral Abdullah’ın ölümünü kutlarken ve Suudi Arabistan’a saldırmaya yemin ederken görüntülenmiştir.²³

Bu tablo Suudi Arabistan’ın IŞİD karşıtlığının, IŞİD’in Suudi Arabistan karşıtlığının kaynaklandığı görüntüsü vermekte olsa da, bu görüntü gerçeği eksik olarak yansıtmaktadır. Çünkü eylemlerde ve söylemlerde görülen Suudi Arabistan-IŞİD karşıtlığı, tarafların aynı ideolojiye, yani Vahabizme dayanıyor olmaktan kaynaklanan rekabeti ile daha da büyümektedir. Vahabizm Suudi hanedanlığının mevcudiyeti ve devamı açısından meşrulaştırıcı bir faktör olarak kullanılırken, IŞİD Suudi hanedanlığının Vahabizmden saptığını ileri sürerek, hanedanlığın meşruiyetine meydan okumaktadır. IŞİD’in güçlenmesi ve Vahabizm ideolojisine dayanmasını, Vahabizmin kendi kontrollerinden çıktığı şeklinde okuyan Suudi hanedanlığı için IŞİD rakip bir proje görüntüsü vermektedir.²⁴

Dolayısıyla Suudi Arabistan aynı ideolojiyi benimsemiş olması sebebiyle “rakip bir proje” görüntüsü veren IŞİD’in, Suriye’de güçlenmesini ve Suriye’nin geleceğinin şekillenmesinde rol almasını engellemeye yönelik olarak, hem Esad hem de IŞİD karşıtı olan muhalifleri eğitme kararı almış, 2014 yılında IŞİD’e karşı oluşturulan uluslararası koalisyonu katılmıştır. Ayrıca 2015 Aralık ayında Suudi Arabistan savunma bakanının sözcü-

²⁰ Yasmine Hafiz, “What is a Caliphate? ISIS Declaration Raises Questions”, www.huffingtonpost.com (Erişim 30.06.2014).

²¹ Brian Whitaker “Saudi Arabia is Right to be Anxious over Its Ideological Links With Isis” www.theguardian.com, (Erişim 06.01. 2015).

²² Harleen Gambhir, **The ISIS Regional Strategy for Yemen and Saudi Arabia**, Institute for the Study of War, 2015 <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11229294/Isil-releases-audio-of-chief-Baghdadi-after-death-rumours.html> (Erişim 13.11.2014).

²³ Harleen Gambhir, **ISIS Global Instrum**, Institute for the Study of War, 2015.

²⁴ Fouad al-Ibrahim, “Why Isis is a threat to Saudi Arabia: Wahhabism’s deferred promise”, <http://english.al-akhbar.com/node/21234> (Erişim 22.08.2014).

lüğünde IŞİD dahil terörist örgütlerle mücadelede koordinasyonun sağlanması amacıyla Müslüman devletlerden oluşan bir koalisyonun kurulduğunu açıklanmıştır.

Yukarıda Suudi Arabistan'ın "Arap Baharı" karşısında politikasını belirleyen temel parametrelerden birinin İran faktörü olduğu belirtilmişti. Ancak bu süreçte Suriye, Suudi Arabistan'ın Esad rejimi üzerinden İran ile yürüttüğü bir mücadele alanı olmayı aşmış, Müslüman Kardeşler ve IŞİD ile de mücadelesini yansıtan bir alana dönüşmüştür. Üstelik kimi yorumcular Suudi Arabistan'ın dış politikasının belirlenmesinde IŞİD faktörünün İran faktöründen daha ağırlıklı olduğunu ileri sürmekte; hatta IŞİD faktörünün Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkileri yumuşatabileceği varsayımları da ifade edilmektedir. Mevcut tabloda IŞİD faktörünün Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkileri yumuşatabileceğine yönelik herhangi bir veri bulunmamakla birlikte, İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin daha da gerilmiş olduğu görülmekte ve gerilen ilişkiler Suriye'de çözümlü imkânsız kıldıkça, IŞİD'in daha da güçleneceğine yönelik kaygılar artmaktadır.²⁵

Sonuç

Suudi Arabistan'ın "Arap Baharı" sürecinde uygulamakta olduğu dış politikanın hem statükocu hem de revizyonist yönü bulunmaktadır. Aslında Suudi dış politikasının her iki yönünün yöneldiği başlıca amaçlar aynıdır. Birinci amaç Suudi hanedanlığının güvenliğini ve sürekliliğini garanti altına almak; ikincisi ise bölgede sözde Bahar ile başlayan değişimi Suudi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek suretiyle İran'ın bölgedeki etkinliğini azaltmaktır.

Suudi Arabistan'ın Suriye politikası "Arap Baharı" karşısında uyguladığı dış politikanın revizyonist yönünü yansıtmaktadır. Suudi Arabistan Suriye'de Esad yönetimini devirmeye yönelik bir dış politika benimsemiştir ve Esad sonrası olası bir Sünni rejimin doğal olarak Suudi Arabistan'ın müttefiki olacağı varsayımıyla muhalif unsurlara destek olmaktadır. Ancak "Arap Baharı" ile Ortadoğu'nun kalabalık siyaset sahnesinin önlerine çıkan IŞİD ve Müslüman Kardeşler, Suudi Arabistan'ın Suriye'deki revizyonist politikasının uygulanmasını oldukça güçleştirmektedir. Zira Esad karşıtlığı konusunda aynı safta yer alıyor olmalarına rağmen, Müslüman Kardeşler ve IŞİD, Suriye'de muhtemel bir Sünni rejimin Suudi Arabistan'ın doğal müttefiki olmayabileceğini kanıtlarcasına, Suudi Arabistan yönetiminin mücadele ettiği unsurlar olmuşlardır.

Dolayısıyla Suriye, Suudi Arabistan açısından çok cepheli mücadele alanına dönüşmüştür. Bu çok cepheli mücadele alanında düşmanlarından/rakiplerinden herhangi birini zayıflatırken diğerlerinin güçlenmesine sebep olmak gibi bir paradoksun içinde olan Suudi Arabistan, düşmanları/rakipleri arasında -zor da olsa- net bir öncelik sırası yapmak zorunda kalabilir.

²⁵ Holly Ellyat, "Why ISIS is the winner in Saudi Arabia-Iran row", <http://www.cnn.com/2016/01/05/saudi-arabia-iran-row-helps-islamic-state.html> (Erişim 05.01.2016).

MISIR'IN SURİYE POLİTİKASI

Nuri Gökhan TOPRAK*, Volkan TATAR**

Giriş

Topluluklar arasında uzun yıllardır süregelen karşılıklı güvensizlik duygusu ile pek çok çatışmaya ve toplu göç hareketine sahne olan Orta Doğu'da dini, siyasi veya etnik çerçevelerde farklı zaman dilimlerinde farklı ittifak blokları oluşmuştur. Temelde dini, siyasi ve etnik çerçevede şekillenen bu bloklaşma ortamında Mısır ve Suriye, tek bir bayrak altında birleşme denemesinde bulunarak, uzun yıllar boyunca bölgede hâkim olan çatışmacı tablodan farklı bir görüntü çizmeye çalışmıştır. Ancak on üç yıl içerisinde üç kez tekrarlanan bu birleşme denemeleri sürecinde Mısır-Suriye ilişkileri bireysel ve sistemsel faktörlerden doğrudan etkilenmiş, liderler düzeyinde ve uluslararası sistemde yaşanan değişimler doğrultusunda ilişkilerin nispeten soğuduğu dönemler de yaşanmıştır. Günümüzde de Mısır-Suriye ilişkilerinin bu edilgen ve hareketli doğasının değişmediği, diplomatik ilişkilerin çok kısa süreler içerisinde kesilip tekrardan kurulabilmesinden anlaşılabilmektedir. İşte Mısır-Suriye ilişkilerinin kendine özgü bu doğası nedeniyle, Mısır'ın Suriye politikasının açıklamaya çalışacağımız bu bölümde Mısır'daki siyasi liderlerin, uluslararası dinamiklerin de etkisiyle şekillenen, tercihlerinin temel alındığı bir analiz yöntemi esas alınacaktır.

1. Meşrutî Monarşi Dönemi: Anti-Emperyalizm ve Suriye Politikalarının Kökleri

Lozan Antlaşması'nda da belirtildiği üzere 05 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiliz himayesine (protectorate) geçen Mısır, İngilizlerin bu statüden 28 Şubat 1922 tarihinde tek taraflı olarak vaz geçmesiyle kısmen bağımsızlığını ilan etmiştir.¹ Mısır'ın bağımsızlığının kısmılığı, İngilizlerin himayeden vaz geçerken Mısır'a

* Arş. Gör.; Kırklareli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Elemanı.

** Yrd. Doç. Dr.; T.C. İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 17. Maddesi, "Türkiyenin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hukuk ve müstenidatından feragatinin hükmü 5 teşrinisani 1914 tarihinde muteberdir" ifadesi ile Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetinin hukuki sonuna işaret eder. Kaynak: "Lozan

karşı koşul olarak ileri sürdükleri şartlardan kaynaklanmaktadır.² Kısmi bağımsızlıktan tam bağımsızlığa geçiş sürecinde İngiltere ile girmiş olduğu bu mücadele, Mısır halkının İngiltere özelinde Batılı emperyalist güç odaklarına yönelik oluşan düşmanca duyguların tohumlarını ekmıştır. 1922-1953 yılları arasındaki monarşi döneminde Mısır'da başbakanlık görevini ifa eden, tam bağımsızlık yanlısı Vafd Partisi'nin liderleri, Saad Zaglul ve Mustafa Nahhas'ın İngiliz hükümeti tarafından sürgüne gönderilmesine karşı Mısır halkının başlatmış olduğu kitlesel ayaklanma, bu duygunun en somut örneğini oluşturmuştur.³

II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın Akdeniz'e yönelik, müttefiki İtalya'nın ise Mısır'ın güney sınırında uyguladığı saldırgan politikalara karşılık İngiltere, Mısır ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmış; böylece 26 Ağustos 1936 tarihinde Londra'da imzalanan anlaşma uyarınca Süveyş Kanalı seyrüseferini koruyacak askeri bir birlik hariç tüm İngiliz silahlı kuvvetlerinin Mısır'ı terk etmesi kararlaştırılmıştır.⁴ Anlaşma askeri bir tehdit karşısında İngiltere'nin Mısır'a yeniden konuşlanabileceğini açıklasa da bu anlaşmayla Mısır'daki İngiliz askeri varlığının resmen azalacak olması, Mısır nezdinde anlaşmanın emperyalist baskıya karşı kazanılmış bir nevi zafer olarak kabul edilmesine neden olmuştur.⁵ Nitekim II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, 23 Eylül 1945'te, Vafd Hareketi'nden ayrılarak kurulan Saadist Parti Hükümeti de 1936 Antlaşması'nın hükümlerinin gözden geçirilmesini ve Mısır'daki İngiliz askeri varlığının tamamen sonlandırılmasını istemişlerdir.⁶ 15 Ekim 1951'de Kral Faruk'un İngiltere'nin Mısır'da askeri bir merkez kurulmasını ön gören Orta Doğu Komutanlığı projesine destek olmaması da yine bu politika çerçevesinde değerlendirilebilir.⁷

Sulh Muahadenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar [1]", **Düştur**, Üçüncü Tertip, Cilt 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul, Necmi İstiklal, 1931, s. 28.

² Mısır'daki İngiliz himayesinin sona ermesinden ardından Mısır'ın kısmi bir bağımsızlık ilan ettiği-ne dair iddialar hakkında daha detaylı bilgi ve yorumlar için bkz. David Fromkin, **A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East**, 2nd Edition, Holt Paperbacks, New York, 2009, p. 502; Selma Botman, **Egypt From Independence to Revolution, 1919-1952**, Syracuse University Press, New York, 1991, pp. 29-31.

³ İngiltere'nin Mısır himayesinin sona erdirilmesi için oluşturulan heyete (Arapça Vafd'ın kelimesi-nin anlamı heyettir) başkanlık eden Saad Zaglul'un sürgüne gönderilmesi ve akabinde bu sürgüne karşı başlatılan halk ayaklanması, İngiltere'nin himaye statüsünden tek taraflı da olsa vaz geçmesin-de doğrudan etkili olmuştur. Kaynak: Selma Botman, a. g. e., pp. 29-31.

⁴ Almanya ve İtalya'nın II. Dünya Savaşı öncesi dönemde Akdeniz Havzası'na yönelik birlikte ger-çekleştirdikleri saldırgan politika hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz. Gerhard Schreiber, "Italy and Mediterranean in the Power Political Calculations of German Naval Leaders, 1919-1945", **Naval Strategy and Policy in the Mediterranean: Past, Present and Future**, ed. John B. Hattendorf, London, Frank Cass, 2000, pp. 108-133; Steve Morewood, **The British Defence of Egypt, 1935-40: Conflict and Crisis in the Eastern Mediterranean**, Frank Cass, New York, 2005.

⁵ Israel Gershoni, James P. Jankowski, **Redefining the Egyptian Nation: 1930-1945**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 155-156; Massimiliano Fiore, **Anglo-Italian Relations in the Middle East**, Surrey, Ashgate, p. 67.

⁶ Michael Doran, **Pan-Arabism Before Nasser: Egyptian Power Politics and the Palestine Question**, New York, Oxford University Press, 1999, pp. 14-23.

⁷ Rami Ginat, **The Soviet Union and Egypt: 1945-1955**, London, Frank Cass, 1993, pp. 123-130; Peter L. Hahn, **The United States, Great Britain, and Egypt, 1945-1956: Strategy and Diplomacy in the Early Cold War**, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1991, pp. 131-154.

Meşrutî monarşi dönemi, İngiltere karşısında tam bağımsızlık mücadelesinde Saad Zaglul ve Vafd Partisi'nin önderliğinde oluşan emperyalizm karşıtı anlayışın halk tabanına yayılması ve ilerleyen yıllarda Mısır dış politikasının da bu çerçevede geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim cumhuriyetin ilan edilmesinden hemen sonra Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır, monarşi döneminden miras kalan bu anlayışın da etkisiyle, antiemperyalist söylemin dış politikada uygulanması yolunda adımlar atarken, hem kendi halkının desteğini arkasına alabilmiş hem de Mısır'ın etkinlik alanını Arap coğrafyasından Afrika ülkelerine doğru genişleyen bir şekilde genişletme imkânı bulabilmiştir.⁸ İşte Mısır'ın artan bu etkinlik sahasının bir sonucu olarak, Mısır ve Suriye yakınlaşması başlamış; ilerleyen yıllarda ise iki devletin birleşerek Arap halklarının emperyalist güçlere karşı mücadelesinde kendilerine önder bir rol biçen projeleri gündeme getirebilmişlerdir.

2. Cumhuriyet Dönemi: Suriye Politikasının Oluşumu, Yükselişi ve Düşüşü

İngiltere'ye karşı tam bağımsızlık mücadelesinde Mısır'da antiemperyalist düşünce ile eş zamanlı olarak gelişen bir diğer akım da milliyetçilik olmuştur. Monarşi döneminde Mısır milliyetçiliği çatısı altında şekillenen bu akım, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap ülkelerinin birer birer İngiliz ve Fransız himayesinden çıkması ve bölgede bir Yahudi devleti kurulmasına yönelik atılan adımlar karşısında tüm Arap devletlerinin bir araya getirilmesini ön gören "Arap Milliyetçiliği'ne" dönüşmüştür.⁹ Bu dönüşüm sürecinde, İngiltere özelinde Mısır monarşisinin emperyalizmle ile gerçekleştirdiği mücadelenin Mısır'ın gerçek potansiyelini yansıtmadığını inanan "Hür Subaylar", gerçekleştirdikleri askeri bir darbe ile Mısır'da monarşiyi sona erdirdiklerini ilan etmişlerdir.¹⁰

a) Cemal Abdülnasır Dönemi: Birleşik Arap Cumhuriyeti Planı

26 Temmuz 1952 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe sonrasında göreve gelen Naiplik Konseyi Mısır'da bir reform sürecini başlatmıştır. Bu konseyi feshederek başbakan olan General Muhammed Necib, Mısır'da cumhuriyetin 18 Haziran 1953'te ilan

⁸ Bernard Reich, **Political Leaders of the Contemporary Middle East and North Africa: A Biographical Dictionary**, Connecticut, Greenwood Press, 1990, pp. 379-386; Gary A. Donaldson, **The Making of Modern America: The Nation from 1945 to the Present**, Maryland, Rowman & Littlefield, pp. 83-84.

⁹ Adeed Dawisha, **Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair**, New Jersey, Princeton University Press, 2003, pp. 111-113; Don Peretz, "Arab-Israeli Conflict", **The Oxford Companion to Politics of the World**, ed. Joel Krieger, 2nd Edition, New York, Oxford University Press, 2001, pp. 38-41.

¹⁰ Monarşi döneminde siyasallaşan Mısır ordusunda "Hür Subaylar" olarak tanımlanan yüksek rütbeli asker grubu, bir bakıma Mısır'daki antiemperyalist blogun temsilcileri olarak tanımlanabilir. Hür subaylar grubunun liderliğini üstlenen komutanlar arasında Cemal Abdül Abdülnasır ve Enver El Sedat Mısır milliyetçiliğinin, Halid Muhammed Marksistlerin, Abdül Rauf ise Panislamist Müslüman Kardeşler Örgütü'nün temsilcisi olarak görülmekteydi. Kaynak: Sam Witte, **Gamal Abdel Nasser**, New York, Rosen, 2004, pp. 31-32; Tareq Y. Ismael, Rif 'at El-Sa 'id, **The Communist Movement in Egypt: 1920-1988**, New York, Syracuse University Press, 1990, p. 72.

edilmesiyle Mısır Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak Necib'in cumhurbaşkanlığı da Hür Subayların lideri konumundaki Cemal Abdülnasır'ın darbesiyle sekiz ay sonra sona ermiştir.

Abdülnasır'ın cumhurbaşkanlığına gelmesiyle birlikte, Mısır'daki kökleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 19. yüzyılda gerçekleştirilmiş bağımsızlık mücadelesine dayandırabilecek, çağdaş milliyetçilik anlayışı Mısır'da en üst düzeyde temsil edilir hale gelmiştir. Yaklaşık yüz yıl boyunca Mısır milliyetçiliği ile çerçevesi çizilmiş bu anlayış, Orta Doğu ve Afrika'daki İngiltere ve Fransa sömürgeleri başta olmak üzere, dünya üzerinde emperyalizm ile mücadele etme yönünde eğilim gösteren diğer ülkelerle kurulan olumlu ilişkilerle daha geniş bir mücadeleye dönüşmüş ve "Arap Milliyetçiliği" biçimine kavuşmuştur.¹¹

Mısır'ın Suriye'ye yönelik politikalarına uzun yıllar boyunca yön verecek "Arap Milliyetçiliği" anlayışı, İsrail ve bölgede ittifak kurduğu emperyalist güçlere karşı mücadelede yerel çıkarların ön plana çıkabildiği "Arap Birliği" gibi devletlerarası bir koalisyonundan ziyade, tüm Arapların bir bayrak altında toplanması ve bir merkezden koordine edilmesi ile başarıya ulaşabilecek bir niteliğe bürünmesini ön görmektedir. 1948'de Filistin topraklarında İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilanına müteakip başlayan Arap-İsrail Savaşı'nda "Arap Birliği"nin almış olduğu mağlubiyet, devletlerarası koalisyonların daha öteye taşınmasını ön gören bu düşüncenin Mısır ve Suriye'de yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.¹²

Kendisi de bir Arap Milliyetçisi olan Abdülnasır'ın önderliğinde, Orta Doğu'da yaşayan tüm Arap topluluklarını bir bayrak altında toplanmasına dair atılan adımlar, dönemin monarşi ile yönetilen ülkeleri Ürdün, Irak ve Suudi Arabistan olumsuz yanıt alırken, Suriye'de ise 01 Şubat 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulması ile nihayetlenecek bir süreci başlatmıştır.¹³ Abdülnasır'ın iktisadi alanda millileştirme ve kamulaştırma politikaları kapsamında 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirme hamlesine karşılık, 29 Ekim 1956 tarihinde İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle İsrail'in Sina Yarımadası'nı işgal etmesi BAC'nin kurulması sürecini tetikleyen vakalar olmuştur.¹⁴ Nitekim Suriye'de aynı dönem içerisinde yükselişe geçen ve sosyalist Arap Milliyetçiliği'ni savunan Baas Partisi'nin Mısır ile birleşmeye yönelik olumlu yaklaşımında Abdülnasır'ın uluslararası alanda uyguladığı antiemperyalist politikaları ile emperyalist güçlerin bölgede gerçekleştirmiş oldukları işgal hareketlerinin payı büyük olmuştur.¹⁵

¹¹ Karl Hack, **Defence and Decolonisation in South-East Asia: Britain, Malaya and Singapore 1941-1968**, Surrey, Curzon, 2001, p. 289.

¹² Adeed Dawisha, **Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair**, New Jersey, Princeton University Press, 2003, pp. 128-131.

¹³ A. g. e. , pp. 190-203.

¹⁴ A. g. e. , pp. 180-181.

¹⁵ Nancy Stockdale, "Pan-Arabism", **The Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict: A Political, Social, and Military History**, Vol. I: A-F, California, ABC-CLIO, 2008, pp. 803-805; Abbas Alnasrawi, **Arab Nationalism, Oil, and the Political Economy of Dependency**, Westport, Greenwood Press, 1991, pp. 37-40.

Öte yandan Suriyeli bir askeri heyetin Mısır ziyaretindeki teklifi ile başlayan BAC'nin kurulma fikri, bir ay içerisinde bu teklifin her iki ülke yasama organlarınca onayı ve akabinde gerçekleşen halk oylamalarıyla resmen gerçekleştirilmiştir.¹⁶ Ancak BAC'nin ömrü de kuruluş süreci gibi oldukça kısa olmuştur. Üç buçuk yıl sonra Suriye'nin, kendi teklifiyle kurulan, BAC'den ayrılma gerekçeleri Mısır'ın Suriye politikasını açıklamada aydınlatıcı niteliktedir.

Abdülnasır, Mısır halkının emperyalist güçlere karşı gerçekleştirdiğini düşündüğü ve yaklaşık yüz yıl gibi bölge dinamikleri göz önüne alındığında oldukça uzun süren bir süreçte nihayetlenen bağımsızlık mücadelesinin önemli sembollerinden biri olmuştur. Mısır'ın bağımsızlık mücadelesinin Afrika'dan Uzakdoğu'ya uzanan geniş bir coğrafyadaki bağımsızlık mücadelelerine ilham kaynağı olmasında başrol oynayan Abdülnasır'ın proaktif ve revizyonist Arap Milliyetçiliği dış politikası Suriye tarafından da bu bağlamda olumlu karşılanmıştır. Ancak birleşmenin ardından BAC'nin başkentinin Kahire, cumhurbaşkanının Abdülnasır olması, iki ülke ordularının Mısır ordusunun şemsiyesinde birleştirilmesi ve iktisadi altyapısı ile ticari hacmi Mısır'a göre daha az gelişmiş olan Suriye'de de millileştirme ve kamulaştırmaya yönelik iktisadi politikaların aynen uygulanmaya başlaması gibi hızlı bir entegrasyona yönelik atılan adımlar, iki bölge, konfedere ve tedrici bir birleşmeyi tercih eden Suriye'deki siyasi, askeri ve iktisadi elitlerin birlikten ayrılma kararı almalarına neden olmuştur.¹⁷

Abdülnasır döneminde Mısır dış politikasını Soğuk Savaş'ın katı kutup politikaları ile sınırlandırmak istememiş, Sovyetlerle kurmuş olduğu olumlu ilişkileri de daha çok bölgede emperyalizmin simgesi olarak görülen İsrail'e yönelik kurulacak Arap ittifaklarının askeri ve siyasi düzeyde desteklenmesi ile sınırlamıştır. Bu çerçevede Suriye, yönetim biçimi, mevcut siyasi ve askeri elitlerinin ideolojisi ve İsrail'e karşı askeri mücadeleyi desteklemesi gibi nedenlerle Mısır için oldukça uygun bir ortak gibi görülmüştür. Ancak Suriye'den farklı olarak Mısır bu ortaklığı İsrail'e karşı kurulmuş gevşek bir ittifaktan ziyade, uluslararası alanda tüm Arap topluluklarının tek bir bayrak altında toplanarak oluşturacakları bağımsız dış politika tercihleri sonucunda bölgesel bir güç kurma yolunda atacakları ilk adım olarak görmüştür. İki ülke arasındaki dış politika vizyonun farklılıkları Suriye'de Mısır'ın kendi iç işlerine karışma olarak yorumlanırken, Mısır'da ise Batılı emperyalist güçlere yönelik mücadele stratejisinin Suriye ayağında yaşanan derin bir haval kırıklığına dönüşmüştür.

b) Enver El Sedat Dönemi:Suriye Politikasının Değişimi

Abdülnasır dönemi, 28 Eylül 1970 tarihinde cumhurbaşkanının vefatı ile resmen bitmiş olsa da, Mısır'da yaşanan sosyoekonomik içsel nedenlerin yanı sıra gerçekleştirilemeyen BAC projeleri ve toprak kaybı ile sonuçlanan 1967 Arap-İsrail Savaşı gibi dışsal nedenlerle, Mısır'ın Arap dünyasındaki önder konumu daha önceden sorgulanma-

¹⁶ Adeed Dawisha, a. g. e. , pp. 199-204.

¹⁷ Stephen J. King, *The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa*, Bloomington, Indiana University Press, 2009, pp. 41-42; Steven A. Cook, *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*, New York, Oxford University Press, 2012, pp. 75-77.

ya başlamıştır. Böylesi hassas bir ortamda cumhurbaşkanı olan Enver Sedat, Hür Subaylar hareketinde yanında yer aldığı Abdülnasır'ın revizyonist ve proaktif politik tercihleri doğrultusunda oldukça kritik bir duruma sürüklenen Mısır'ın politikasında yeniden köklü değişikliklere gitmiştir. Bu köklü değişiklikler içerisinde dış politikanın payına düşen ise İsrail ve SSCB'nin yanı sıra Mısır'ın Suriye'de dâhil bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gözden geçirilmesi olmuştur.

Abdülnasır'dan farklı olarak El Sedat'ın uygulamış olduğu politikalarda emperyalizm karşıtı bir ideal ya da kaygı bulunmamaktadır. Emperyalizmle mücadele kapsamında Mısır'daki yabancı şirketlerin millileştirilmiş veya kamulaştırılmış olması Mısır'ın genel iktisadi seviyesini arttırmamış, Batılı ülkelerle yaşanan gerilim sonucunda iktisadi kalkınmada ihtiyaç duyulan sermaye gereksinimleri sağlanamamış, İsrail ile yaşanan savaşlarda da net şekilde görüldüğü üzere, SSCB'nin desteği her açıdan (mali, askeri ve BM nezdinde siyasi, hukuki) yetersiz kalmıştır. Tüm bu sorunların acil çözümü yolunda El Sedat'ın, Abdülnasır'dan farklı olarak, Mısır'ın iç sorunlarını merkeze alan pragmatik tercihleri, kendi halkı tarafından kabul edilirken, özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı sonucunda güneybatı sınırından stratejik öneme haiz topraklarını kaybederek ayrılan Suriye tarafından olumsuz tepki ile karşılanmıştır.¹⁸

El Sedat'ın Batı ile siyasi ve ekonomik ilişkileri yeniden tesis ederek Mısır sosyoe-konomiğini ve dış politikasını, tansiyonu nispeten düşürülmüş bir geleceğe taşımaya yönelik tercihlerinde 06 Ekim 1973'te gerçekleştirilen Arap-İsrail Savaşı dönüm noktasını oluşturmuştur. Nitekim savaştan önce, 12 Mart 1971'de Hafız Esad'ın Suriye'de cumhurbaşkanı olması ve 27 Mayıs 1971'te SSCB ile imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile İsrail'e yönelik Suriye ile birlikte gerçekleştirilecek bir başka emperyalizm karşıtı ittifak hareketinin temelleri atılmaya çalışılmıştır. Ancak El Sedat'ın Sina Yarımadası'nın bir kısmını ele geçirdikten sonra ilerleyişini durdurması İsrail'in iki cephede savaşma dezavantajını ortadan kaldırmış, kuzeydoğu sınırına odaklanan İsrail, Suriye topraklarının bir kısmını daha işgal etmeyi başarmıştır. El Sedat'ın Mısır dış politikasında Arap Milliyetçiliğinin terki olarak nitelendirilebilecek bu kritik tercihi, Suriye'nin büyük tepkisini çekmiş, yenilgi Suriyelilerce El Sedat'ın Suriye'ye ihaneti olarak görülmüştür.¹⁹ Nitekim El Sedat, savaş sonrası dönemde, 18 Ocak 1974 tarihinde, Mısır ile İsrail arasında kuvvetlerin ayrılmasına ilişkin Birinci Ayrışma Anlaşmasını imzalayarak Arap Dünyası'na hâkim olan "İsrail egemenliğini yok sayma" ilkesinden feragat eden ilk ülke olmuştur.²⁰

¹⁸ Adeed Dawisha, a. g. e. , pp. 264-267.

¹⁹ Efraim Karsh, *Soviet Policy towards Syria since 1970*, New York, Palgrave Macmillan, 1991, pp. 70-73.

²⁰ **Egyptian-Israeli Agreement on Disengagement of Forces in Pursuance of the Geneva Peace Conference**, United Nations Security Council, S/11198, 18 January 1974, pp. 2-3. Benzeri bir anlaşmayı Suriye de 31 Mayıs 1974'te imzalamıştır. Kaynak: **Agreement on Disengagement Between Israeli and Syrian Forces**, United Nations Security Council, S/11302/Add. 1, 30 May 1974, pp. 880-882. Suriye'nin Mısır-İsrail Ayrışma Anlaşmasına yönelik tepkisi hakkında bkz. Line Khatib, **Islamic Revivalism in Syria: The Rise and Fall of Ba'thist Secularism**, Oxon, Routledge, 2011, pp. 73-74; Itamar Rabinovich, **The Brink of Peace: The Israeli-Syrian Negotiations**, New Jersey, Princeton University Press, 1998, pp. 15-16.

El Sedat, 1970'lere gelindiğinde Mısır'da devam eden sosyoekonomik sıkıntıları aşabilmek için piyasaların tekrar yabancı sermayeye açılmasını ve Sina topraklarını işgal eden İsrail'in bu bölgeyi tekrar Mısır'a bırakması için de İsrail ile barış antlaşması yapılmasını tercih etmiştir. El Sedat'ın bu fikrinin temelinde, Mısır'ın önündeki bu iki büyük engeli aşmanın Batı Bloğu ile ilişkilerin yeniden tesis edilmeden mümkün olamayacağına dair görüşü yatmaktadır.²¹ Bu fikrin uygulanabilmesinde El Sedat'ın kararlı tutumunun yanı sıra Soğuk Savaş'ın Yumuşama Dönemi'ne girilmesinin de etkisi bulunmaktadır. Nitekim ABD ve SSCB arasında 1969 yılında başlayan SALT I (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri) kapsamında uluslararası alanda her iki blok arasındaki gerilimin düşürülmeye çalışıldığı bir döneme girilmiştir. Mısır Doğu Bloğu ülkeleri arasında yer alması da Mısır'ın en büyük silah tedarikçisinin SSCB olması, El Sedat'ın İsrail ile silahlı mücadele konusunda revizyonist bir yaklaşımı benimsemesinde etkili olmuştur.

El Sedat dönemi sonuç olarak Mısır'ın uluslararası alanda emperyalizmle mücadele-den, SSCB ile kurulan teknik işbirliğinden, iktisadi sosyalizmden ve İsrail ile savaşmak-tan tedrici olarak vaz geçtiği uluslararası alanda antiemperyalist bir mücadele içerisine girmekten vaz geçtiği bir dönem olmuştur. Aynı dönemde Suriye'nin Hafız Esad'ın liderliğinde Arap Milliyetçiliğinden Suriye milliyetçiliğine geçmiş olması, Mısır'ın Suriye'ye yönelik politikasının önemli bir ayağı olan BAC çatısı altında iki ülkeyi birleştirme hedefini terk etmesine neden olmuştur.

3. Günümüzde Mısır'ın Suriye Politikası

1979 yılında gerçekleşen iki gelişme, Mısır-Suriye ilişkilerinin uzun yıllar boyunca dondurulmasına neden olmuştur. Bu iki gelişmeden ilki, 26 Mart 1979 tarihinde, Mısır'ın İsrail ile barış antlaşması imzalayarak İsrail'i de jure olarak da tanıması olmuştur.²² Günümüzde İsrail'i hiç bir surette tanımama politikasını kararlılıkla sürdüren Suriye, bu gelişme üzerine Mısır ile olan bütün diplomatik ilişkilerini 1989 yılına kadar dondurmıştır.²³ Öte yandan aynı yılın Şubat ayında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi sürecinde ve sonrasındaki gelişmelerin İran'ı Batı Bloğundan ayırması, devrim neticesinde İran devlet politikalarında Şii anlayışın öne çıkması ve nihayetinde İran-Irak Savaşı gibi gelişmeler Suriye-İran ilişkilerinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. 1980'de Enver El Sedat'ın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra cumhurbaşkanı olan Hüsnü Mübarek döneminin büyük bir kısmında Mısır-Suriye ilişkilerinin tekrar tesis edilememesinin bir nedeni de Suriye'nin bölgede artık kendisine İran'ı yeni bir ortak olarak görmesidir.

²¹ John Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes**, Surrey, Princeton University Press, 1984, pp. 129-134.

²² "Peace Treaty Between Israel and Egypt", **Israel Ministry of Foreign Affairs**, <http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Peace/Guide/Pages/Israel-Egypt%20Peace%20Treaty.aspx>, (Erişim 11 Nisan 2016).

²³ "Syria, Egypt to Resume Contacts", **The Telegraph**, Vol. 120, No: 225, 28 December 1989, p. 26.

a) Muhammed Mursi Dönemi: Arap Baharı'nın İlişkilere Etkisi

2000'li yıllara gelindiğinde Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki pek çok ülkenin yıllar içerisinde, başta petrolden olmak üzere, elde ettiği yüksek geliri sosyoekonomik gelişmişlik noktasında başarıya çevirememiş olması, bu ülkelerin otoriter rejimlerine yönelik kitlesel halk tepkilerinin oluşumuna neden olmuştur. 2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan "Arap Baharı" demokratik hak talepleri ekseninde dile getirilen eylemler çerçevesinde gelişmiş olsa da sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi belli noktalarda tıkanmış ülkelere nüfuzu çok daha hızlı ve etkili olmuştur. Benzeri bir tıkanmayı yaşayan Mısır Arap Bahar'ından en çok etkilenen ülkelerden biri olmuş, 25 Ocak 2011'de başlayan protestolar sonucunda 11 Şubat 2011 tarihinde otuz yıllık Mübarek Dönemi sona ermiştir.²⁴

Mısır'da Vafd Partisi'nin öne çıktığı meşruti monarşi döneminde veya Hür Subaylar kadrosunun öne çıktığı dönemlerde, halkın çoğunlukla iktidar kadrolarının politikalarını desteklediği ancak doğrudan ve demokratik siyasal katılım sağlama noktasında sınırlandırıldığı görülmüştür. Bu sınırlandırmanın somut örneklerinden biri de 1930'lardan itibaren Mısır ve Suriye'de geniş tabanlı bir halk desteğine sahip olan Panislamist Müslüman Kardeşler Örgütü'nün (MKÖ) faaliyetlerinin uzun yıllar yasaklanmış olmasıdır.²⁵ Nitekim MKÖ'nün Mübarek'in istifasının ardından yasallaşması sonucunda kurmuş olduğu "Özgürlük ve Adalet Partisi", Mısır'da katıldığı ilk genel seçimlerde tüm oyların %37,5'ini alarak seçimleri birinci sırada tamamlarken, partinin lideri Muhammed Mursi de 17 Haziran 2012'de cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanarak Mısır'ın beşinci cumhurbaşkanı olmuştur.

Mursi'nin cumhurbaşkanlığı dönemi Mısır'ın El Sedat ve Mübarek dönemlerinde bozulan ya da geliştirilemeyen ikili ilişkilerin düzeltilmesi doğrultusunda dinamik bir diplomasi trafiğinin yaşanmasına neden olmuştur. MKÖ'yü geleneksel olarak destekleyen Suudi Arabistan'a düzenlenen ve Katar'ın ziyaretleriyle başlayan diplomasi trafiği, Çin Halk Cumhuriyeti'nden (ÇHC) Rusya ile değin uzanırken, İran ile de ilişkiler Mı-

²⁴ Hüsnü Mübarek'in cumhurbaşkanlığı görevinden istifasının ardından geçici olarak bu görevi ifa eden Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Konseyi'nin Başkanı Muhammed Hüseyin Tantavi döneminde Suriye'de ayaklanmalar başlamış olsa da Tantavi'nin Suriye'ye yönelik belirgin bir politikası olmamıştır. Mısır bu dönemde Suriye Yönetimini ayaklanmalara karşı şiddetten uzak durması gerektiğine dair kararların alındığı Arap Birliği toplantılarında da bir etkinlik göstermemiştir. Kaynak: Hussein Abdul-Aziz, "The Egyptian policy on the Syrian Crisis", **Middle East Monitor**, 28 May 2015, <https://www.middleeastmonitor.com/articles/africa/18908-the-egyptian-policy-on-the-syrian-crisis> (Erişim 10 Nisan 2016); Ayah Aman, "Türkiye'nin Suriye'deki etkisi Mısır'ı harekete geçirdi", **Al Monitor**, 25 Haziran 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/06/egypt-cairo-meeting-syria-crisis-road-map-saudi-turkey.html#> (Erişim 10 Nisan 2016)

²⁵ MKÖ'nün Mısır ve Suriye'deki faaliyetlerinin tarihsel gelişimi için bkz. Mariz Tadros, **The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Defined Or Confined?** New York, Routledge, 2012; Mohammed Zahid, **The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis: The Politics of Liberalisation and Reform in the Middle East**, New York, I. B. Tauris, 2012, pp. 67-174; Robert G. Rabil, "The Syrian Muslim Brotherhood", **The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement**, ed. Barry Rubin, New York, Palgrave MacMillan, 2010, pp. 73-86; Raphaël Lefèvre, **Ashes of Hama: The Muslim Brotherhood in Syria**, New York, Oxford University Press, 2013, pp. 23- 27.

sır'daki Sünnilerin muhalefetine rağmen düzeltilmeye çalışılmıştır.²⁶ Dönem içerisinde Mursi'nin Mısır dış politikasında geliştirmeye çalıştığı yapıcı tavrının en dikkat çeken istisnası ise Suriye'ye yönelik tutumu olmuştur.²⁷

15 Haziran 2013 tarihinde Kahire Kapalı Stadyumu'nda gerçekleştirilen “Suriye için Destek” mitinginde Hizbullah'ın Suriye'den çekilmesi gerektiğini, Mısır'ın Suriye İç Savaşı'nda muhalif güçleri maddi ve manevi desteklediğini ve nihayetinde muhaliflerin iç savaştan zaferle ayrılana kadar Suriye ile tüm diplomatik ilişkilerin kesileceğini belirten sert bir konuşma yapmıştır.²⁸ Bu konuşma, Mısır'ın Suriye'ye yönelik dış politikasının şüphesiz en istisnai vakasını oluşturmaktadır. Her ne kadar ikili ilişkiler 1973'teki Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra bir daha Abdülnasır Dönemi'ndeki kadar sıcak olmasa da diplomatik ilişkilerin daha önce kesildiği El Sedat Dönemi'nde bile Mısır Suriye'ye yönelik dış politikasında Mursi'nin kine benzer bir adım atmamıştır. Nitekim BAC'nin dağılması ya da diplomatik ilişkilerin 1979'da askıya alınması gibi uç örneklerde nihai kararlar Suriye tarafından alınırken, Suriye ilk vakada Mısır'ın tavrını asimilasyonist bulduğundan ikinci vakada ise ortak bir düşmana, İsrail'e, karşı atılan farklı bir adıma tepki olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan Arap Baharı'nın etkisiyle iktidara gelen Mursi'nin döneminde yine Arap Baharı ile fitili ateşlenen Suriye İç Savaşı'nda Esad yönetimine karşı Mısır ilk kez dışlayıcı ve silahlı mücadeleyi de destekleyen doğrudan bir müdahaleyi içerebilecek politikayı benimsemiştir.

Mursi'nin Suriye'ye yönelik bu katı tavrının nedenleri arasında Suriye'nin MKÖ'ye yönelik olumsuz tavrından kaynaklanan siyasi faktörler kadar etkili olan bir diğer etken de günümüzde Orta Doğu'da mezheplere dayandığı iddia edilen çekişmedir. Bu iddia-ya göre Rusya ve ÇHC'nin dolaylı olarak desteklediği, İran'ın önderliğindeki Şii Blok içerisinde yer alan Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan yönetimleri, ABD'nin dolaylı olarak desteklediği, Suudi Arabistan'ın önderliğindeki Sünni Blok içerisinde yer alan Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Ürdün'e karşı bölgede siyasi karışıklıkların yaşandığı ülkeler üzerinden bir mücadele içerisindeydi.²⁹ Sünni Blok tarafından desteklenen

²⁶ Brian Spegele, Matt Bradley, “Egypt’s Morsi Firms China Ties”, *The Wall Street Journal*, 29 August 2012, <http://www.wsj.com/articles/SB10000872396390444230504577617271550304082> (Erişim 10 Nisan 2016); Ramy El-Kalyoub, “Presidents of Russia, Egypt Meet for Second Time”, *Russia Beyond the Headlines*, 23 April 2013, http://rbth.com/international/2013/04/23/presidents_of_russia_egypt_meet_for_second_time_25317.html (Erişim 10 Nisan 2016).

²⁷ Diğer bir istisnai tutum Etiyopya'nın Nil Nehri üzerinde inşa etmeyi planladığı Hedasi Barajı'na karşı 10 Haziran 2013 tarihinde vermiş olduğu sert tepkidir. Kaynak: “Mursi'nin İktidardaki Bir Yılı”, *Anadolu Ajansı*, 03 Temmuz 2014 <http://aa.com.tr/tr/dunya/mursinin-iktidardaki-bir-yili/145655> (Erişim 09 Nisan 2016).

²⁸ “Egypt’s Morsi Severs Relations with Syria: We Stand against Hizbullah for Interfering in the War”, *Naharnet*, 15 June 2013, <http://www.naharnet.com/stories/en/87093> (Erişim 09 Nisan 2016); “Morsi says Egypt cuts all ties with Damascus, calls for Syria no-fly zone”, *RT*, 16 June 2013, <https://www.rt.com/news/egypt-ties-morsi-syria-764/> (Erişim 09 Nisan 2016); “Arap Baharı'nın ateşini ölçmek”, *Vijay Prashad, Birgün Gazetesi*, çev. Ömür Şahin Keyif, 01 Şubat 2015, <http://www.birgun.net/haber-detay/arap-bahari-nin-atesini-olcmek-74708.html> (Erişim 09 Nisan 2016).

²⁹ Orta Doğu'da mezhep farklılıklarına dayanan siyasi bir kutuplaşma olduğuna dair yorumlara örnek olarak bkz. Thomas Juneau, *Squandered Opportunity: Neoclassical Realism and Iranian Fore-*

MKÖ kökenli Mursi'nin Şii Blok'ta yer alan Suriye'ye yönelik dışlayıcı tavrı da bu mücadelenin doğal bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu noktada mezhep farkı gözetmeksizin tüm otoriter rejimlerin Orta Doğu'da faaliyet gösteren "Müslüman Kardeşler (İhvan) ve benzeri İslamcı kitle hareketlerini yok etmek ya da kontrol altına almak"³⁰ gibi hedeflerinin de olduğu iddiasını göz önünde bulundurduğumuzda, Mursi'nin Suriye'ye yönelik bu politikasının mezhepsel ayrıma dayandırmak pek mümkün görünmemektedir.

b) Abdül Fettah El Sisi Dönemi Suriye Politikası: İlişkilerin Yeniden Normalleşmesi

03 Temmuz 2013 tarihinde Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanlığı görevi Mısır Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Abdül Fettah El Sisi'nin liderliğinde gerçekleştirilen askeri bir darbe ile sona erdirilmiştir.³¹ Askeri darbeden sonra cumhurbaşkanlığını geçici olarak sürdüren Adli Mahmut Mansur, görevini gerçekleştirilen halk oylaması sonucunda 08 Haziran 2014'te Abdül Fettah El Sisi'ye devretmiştir. El Sisi Dönemi'nin, MKÖ'nün Mısır'da tekrar yasa dışı ilan edilmesi ve lider kadrosunun tamamının tutuklanması ile başlaması, Mısır'ın Mursi ile değişen Suriye politikasında da bir geriye dönüş yaşanacağını sinyali vermiştir.

El Sisi'nin Suriye İç Savaşı'na yönelik tutumu Mursi'ninki kadar net olmamıştır. İçeride MKÖ'ye yönelik başlatılan geniş kapsamlı mücadele neticesinde Mursi'nin Suriyeli muhaliflerden yana olan tavrının benimsenmeyeceği açıklık kazanırken, Mısır'ın içerisinde olduğu iktisadi buhran durumundan, başta Suudi Arabistan ve BAE gibi, Suriye'de muhalif güçleri destekleyen ülkelerden gelebilecek finansal destek ile çıkabilecek olması, Suriye Yönetimi'ne doğrudan bir destek verilmesini de engellemiştir. Öte yandan El Sisi askeri darbe sonrasında tesis ettiği iktidarını uluslararası alanda meşru kılarken, II. Körfez Savaşı'ndan itibaren bölge ülkelerinde demokrasinin tesis edilmesi politikası güden ABD'nin de desteğini almıştır. ABD'nin Suriye İç Savaşı'nda Suriyeli muhalif

ign Policy, California, Stanford University Press, 2015, pp. 127-128; Niv Horesh, Ruike Xu, "China's Growing Presence in the Middle East", **Toward Well-Oiled Relations: China's Presence in the Middle East following the Arab Spring**, ed. Niv Horesh, Palgrave MacMillan, London, 2016, p. 222; Michael Lavalette, Barrie Levine, "Samidoun: Grassroots Welfare and Popular Resistance in Beirut During the 33-Day War of 2006", **Social Work in Extremis: Lessons for Social Work Internationally**, ed. Michael Lavalette, Vasilios Ioakimidis, Bristol, Policy Press, 2011, pp. 33-36; **SIPRI Yearbook 2015: Armaments, Disarmament and International Security**, Oxford, Oxford University Press, 2015, pp. 34-35; Rami G. Huri, "Suudilerin Sünni Koalisyonu Çabaları Boş", **Al Jazeera Turk**, 23 Mart 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suudilerin-sunni-koalisyonu-cabaları-bos> (Erişim 09 Nisan 2016).

³⁰ Rami G. Huri, "Suudilerin Sünni Koalisyonu Çabaları Boş", **Al Jazeera Turk**, 23 Mart 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suudilerin-sunni-koalisyonu-cabaları-bos> (Erişim 09 Nisan 2016).

³¹ Askeri darbenin gerekçeleri arasında Mursi'nin ülkede yaşanan iktisadi buhrana, enerji kesintilerine ve sınırda yaşanan güvenlik zaafılarına çözüm getirilememesinin yanı sıra yönetiminin otoriterleşme eğilimi göstermesi ve uluslararası alanda yeni diplomatik krizlere neden olduğu belirtilmiştir. Kaynak: Oliver Laughland, "Egyptian Military Removes President Mohamed Morsi - As It Happened", **The Guardian**, 04 July 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/04/egypt-morsi-removed-army-live>, (Erişim 10 Nisan 2016).

güçlerden yana tavır alması da El Sisi'nin Suriye politikasını etkileyen bir başka faktör olmuştur.

Suriye politikasını yeniden şekillendirirken iç ve dış dengeleri göz önünde bulundurmak zorunda olan El Sisi çözümünü, Suriye'de muhalif hareketler içerisinde yer alan ve MKÖ tarafından desteklendiğini iddia ettiği radikal İslamcı örgütlere karşı mücadele etme çerçevesinde geliştirmiştir.³² Bu politika bağlamında Mısır, bir yandan, 17 Aralık 2014 tarihinde, Lazkiye'deki Deniz Akademisi'nin Başkanı ve Suriye Cumhurbaşkanı'nın kuzeni İmad Esad başkanlığındaki Suriye heyetini resmi olarak ağırlarken, bir yandan da, 24 Ocak 2015 tarihinde, Suriyeli muhaliflerin Kahire Bildirisi'ni açıkladıkları toplantıya ev sahipliği yapmıştır.³³

Mısır'ın devam etmekte olan Suriye İç Savaşı'na yönelik en güncel politikası İŞİD ve El Kaide gibi Suriye Yönetimi ile silahlı mücadele içerisindeki radikal İslamcı örgütlerle ve bu örgütleri siyasi destek verdiğini iddia ettiği MKÖ gibi sivil örgütlerle mücadele edilmesi gerektiğidir. 2012 yılında imzalanan Cenevre Bildirgesi'nin hedefleri çerçevesinde gerçekleştirilecek mücadeleyle şiddetin bir an önce durdurulması, siyasi tutukluların serbest bırakılması, çok partili parlamentonun oluşmasını sağlayacak bir geçiş döneminin sağlanması ve yeni bir anayasa hazırlanarak halkoyuna sunulması hedeflenmektedir. Bu noktada dikkat çeken husus ise tüm bu hedefler arasında Suriye'deki Hafız Esad Yönetimi'nin kademeli olarak iktidardan çekilmesine yapılan vurgu olmuştur. Nitekim El Sisi Yönetimi'ndeki Mısır, Suriye'de gerçekleşecek bir devrim sonucunda Suriye ordusunun dağılmasını, oluşacak güç boşluğunda ordunun elindeki silah ve teçhizatın radikallerin eline geçmesini ve bölgedeki mevcut güç dengesinin kendi aleyhinde değişmesini istememektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kurulduğu tarihten itibaren tam bağımsızlık yolunda Orta Doğu'daki himayeci ülkelerle mücadele içerisinde olan Mısır, Cemal Abdülnasır Dönemi ile birlikte bu mücadelenin proaktif ve silahlı bir mücadeleye dönüşmesiyle, Orta Doğu'nun da ötesinde Afrika ve Güneydoğu Asya'daki tüm bağımsızlık hareketlerine ilham kaynağı olmuştur. Ancak siyasi bağımsızlığın iktisadi ve askeri bağımsızlıkla desteklenememiş olması Mısır'ın Arap Dünyası'ndaki lider konumunu korumasını engellemiştir. Enver El Sedat Döne-

³² Ahmed Fouad, "Mısır Suriye'de Çözümün Anahtarı Olabilir mi?" **Al Monitor**, 25 Ekim 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/10/egypt-role-syria-crisis-assad-russia-saudi-arabia.html> (Erişim 10 Nisan 2016).

³³ Suriye muhalefetini organize etmeye çalışan Ulusal Koordinasyon Kurulu'nun temsilen Kahire'deki toplantıya katılan Genel Koordinatör Yardımcısı Heysem Menna yaptığı konuşmada Mısır yönetimine teşekkür etmiş, Mısır olmadan başarıya ulaşamayacaklarını belirtirken de Kahire'nin desteğinin, muhaliflerin ülkeye girişini kolaylaştırmayla sınırlı kaldığını ifade etmiştir. Kaynak: "Suriye muhalefetinden 10 maddelik Kahire Bildirisi", **TRT Haber**, 24 Ocak 2015, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/suriye-muhalefetinden-10-maddelik-kahire-bildirisi-164076.html> (Erişim 10 Nisan 2016). İmad Esad başkanlığındaki Suriye heyetinin ziyareti hakkında bkz. "Syrian Delegation Arrives in Cairo", **The Cairo Post**, <http://thecairopost.youm7.com/news/130950/news/syrian-delegation-arrives-in-cairo> (Erişim 10 Nisan 2016).

mi'nde iktisadi ve askeri yetersizliklerin giderilmesi noktasında atılan siyasi adımlar ise Abdülnasır Dönemi'nde çizilen liderlik imajının ağır yara almasına neden olmuş, devam eden süreçte Mısır Arap Dünyası'ndaki liderliği sembolik düzeyde kalmıştır. Soğuk Savaş dinamiklerinin değişirken ve bölgedeki ittifaklar uluslararası alandaki çok kutuplu sisteme adapte olurken yeniden proaktif ve revizyonist bir politika denemesi ise Muhammed Mursi özelinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Yukarıda ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız süreçte Mısır'ın Suriye politikası, tıpkı diğer bütün politikalarında olduğu gibi, liderlerin Mısır'ın iç dinamikleriyle uluslararası dinamikler arasında bir dengenin sağlanmaya çalışıldığı tercihleri doğrultusunda inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Dönem şartlarına göre tek bir bayrak altında birleşmekten, diplomatik ilişkilerin kesilmesine değin geniş bir spektruma yayılan Mısır'ın Suriye politikası günümüzde de Suriye'nin demokratik ve barışçı bir geleceğe taşınacağı idealist bir eksenden, Mısır'ın kendi güvenlik önceliklerinin merkeze alındığı daha realist bir eksene kaymıştır. Mısır'ın Orta Doğu'daki geleneksel siyasi kapasitesini, bağımsız bir şekilde geliştireceği askeri ve iktisadi kapasitesiyle desteklemediği sürece de Suriye'ye yönelik politikanın bu eksende devam edeceği düşünülmektedir.

İSRAİL'İN SURİYE POLİTİKASI

Nuri Gökhan TOPRAK*

Giriş

Bağımsızlığını ilan ettiği 14 Mayıs 1948'den itibaren İsrail'i "de jure (hukuken)" ya da "de facto (fiilen)" olarak hiç tanımamış Birleşmiş Milletler üyesi yirmi dört ülkeden biri, İsrail'in kuzeydoğusundaki sınır komşusu Suriye'dir.¹ Günümüzde de her iki ülkenin sürdürmeye devam ettiği "karşılıklı doğrudan diplomatik ilişkiler kurmamaya" yönelik politik anlayışın temeli iki ülke arasındaki üç temel sorun başlığında değerlendirilebilir. İsrail'in Suriye politikasının ana hatlarını oluşturan bu temel sorunların ilki, Yahudi toplumunun Orta Doğu coğrafyasında bir devlet olarak temsil edilip edilemeyeceğine dair taraflar arasındaki derin görüş ayrılığına dayanan "İsrail egemenliğinin varlığı" sorunudur. İkinci olarak, İsrail egemenliğine açıkça karşı olan radikal İslamcı terör örgütleri üzerinde Filistin, Ürdün, Lübnan ve son olarak doğrudan Suriye topraklarındaki faaliyetlerine destek olma noktasında, Suriye'nin etkinlik derecesinin İsrail tarafından sorgulandığı "İsrail egemenliğinin muhafazası" sorunu bulunmaktadır. İsrail - Suriye sınırının nihai şeklini almasının akabinde İsrail için hayati derecede önem arz eden bölgedeki tatlı su kaynaklarının geleceği ise "İsrail egemenliğinin sürdürülebilirliği" noktasında önem arz eden ve İsrail'in Suriye politikasına şekil veren üçüncü temel sorundur. Bu üç sorunun tarihsel süreç içerisinde nasıl geliştiğini açıklamak, günümüzde İsrail'in Suriye politikasının nasıl bir tarihsel süreç sonucunda ortaya çıktığını anlatabilmek için gerekli bir adım olacaktır.

1. Tarihsel Süreçte İsrail'in Suriye Politikası

Uluslararası ilişkilerde iki ülke arasındaki ilişkiler, genel olarak, sistem, devlet veya birey düzeyinde analiz edilmektedir. Ancak çalışmamızın iki temel aktöründen gerek İsrail'in gerekse Suriye'nin birbirlerine yönelik politikasını yukarıda saymış olduğumuz üç

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Elemanı.

¹ İsrail ile diplomatik ilişkisini kesintisiz bir şekilde sürdüren 159 ülke bulunurken, 10 ülke İsrail'i tanımış olmasına rağmen Mart 2016 itibarıyla İsrail ile herhangi diplomatik bir ilişkide bulunmamaktadır. Kaynak: Israel Civil Service Commission, "Israel's Diplomatic Missions Abroad: Status of Relations", **Israel Ministry of Foreign Affairs**, March 2016, <http://mfa.gov.il/MFA/AboutTheMinistry/Pages/Israel-s%20Diplomatic%20Missions%20Abroad.aspx>(Erişim 11 Nisan 2016).

temel konu çerçevesinde ele alacak herhangi akademik bir çalışma, disiplinin geleneksel analiz düzeyleri arasında net bir tercihte bulunmakta oldukça zorlanacaktır. Bu zorluğun temel nedenlerinden ilki, her iki ülkenin Soğuk Savaş'ın ideolojik temellere dayanan katı çift kutuplu dinamiklerini bölgesel çıkarları doğrultusunda başarılı bir şekilde manipüle edebilen siyasi liderlerinin sistemsal bir analizin sınırlarını zorlamasıdır. Öte yandan siyasi liderlerin bu kadar ön plana çıktığı bir ortamda, sanılanın aksine, bireysel düzeyde de bir analiz gerçekleştirmek kolay olmayacaktır. Nitekim her iki ülkedeki siyasi liderlerin karşılıklı ilişkileri ilgilendiren dış politika konularının tamamını, uzun yıllar boyunca, yaşamsal düzeyde ve de güvenlik ekseninde ele almasının yanı sıra gerek kendi toplumlarına gerekse uluslararası kamuoyuna bu yönde kamu diplomasisi pratiklerini uygulaması, birey düzeyindeki tercihlerle devlet politikaları arasındaki sınırın neredeyse yok olmasına neden olmuştur. Kuruluşunun yetmişinci yılı yaklaşan İsrail'in tarihinde üç kez doğrudan savaşa, bir kez sınır aşırı çatışmaya ve sayısız sınır çatışmasına girdiği kuzeydoğu komşusuna yönelik politikası bu yüzden tarihsel süreç içerisinde betimlenirken, üç farklı analiz düzeyinde, dönem itibarıyla öne çıkan analiz düzeyi üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

a) İsrail Egemenliğinin Varlığına Dair Sorunlar

Suriye Arap Krallığı 08 Mart 1920 tarihinde, Büyük Suriye (Suriye el-Kübra) olarak isimlendirilen ve günümüzde Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin ve Suriye topraklarını kapsayan geniş bir coğrafyada, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan etmiştir.² Bağımsızlık ilanından kısa bir süre sonra, 26 Nisan 1920 tarihinde sonuçlanan San Remo Konferansı'nda dönemin emperyalist güçleri İngiltere ve Fransa'nın anlaşması doğrultusunda, "krallığın sınırlarının ikiye bölünerek Fransız mandası altına alınmasına" dair bir kararın çıkması, Suriye toplumunda uzun yıllar boyunca etkisi sürecek bir emperyalizm düşmanlığı yaratmıştır.³

17 Nisan 1946 yılına gelindiğinde bölgedeki Fransız manda yönetiminin sona ermesi ve Suriye milliyetçisi "Ulusal Blok" önderliğinde bağımsızlığın ikinci kez ilanı, Suriye halkı nezdinde "Büyük Suriye'nin" yeniden kurulmasına yönelik bir beklenti yaratmıştır.⁴ Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu gibi bu kez de İngiltere, "Büyük Suriye" coğrafyasının kendi mandasında yer alan kısmı hakkında Suriye halkının beklentilerinden farklı tasarruflarda bulunmuş, süreç sonucunda da bu topraklarda Ürdün ve İsrail devletleri kurulmuştur.⁵ Tarihsel olarak hak talep ettikleri topraklarda yine bir

² Daniel Pipes, **Greater Syria: The History of an Ambition**, New York, Oxford University Press, 1990, pp. 3, 27-31.

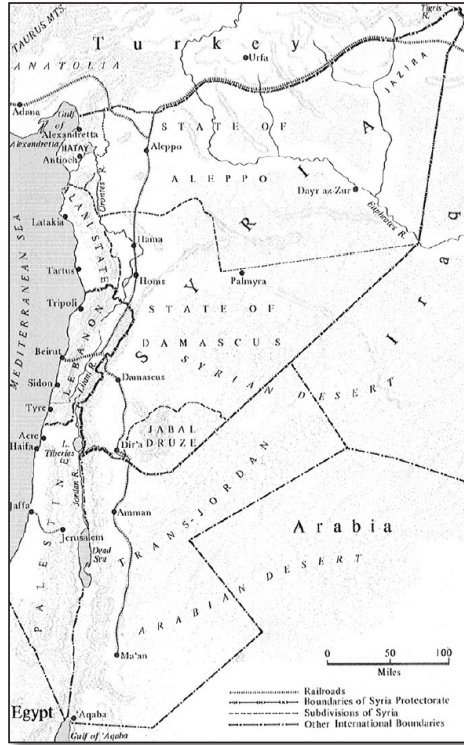
³ Büyük Suriye toprakları hakkında İngiliz ve Fransız yöneticilerin San Remo Konferansı'ndaki tutumuna dair daha detaylı bilgi için bkz. Philip Shukry Khoury, **Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945**, New Jersey, Princeton University Press, 1987, pp. 39-40. San Remo Konferansı'ndan sonra Suriye'de oluşan antiemperyalist atmosfer hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Daniel Pipes, a. g. e. , pp. 73-77.

⁴ Daniel Pipes, a. g. e. , pp. 77-78.

⁵ David Newman, "Borders and Conflict Resolution", **A Companion to Border Studies**, ed. Thomas M. Wilson, Hastings Donnan, Hoboken, Wiley Blackwell, 2012, p. 253.

emperyalist gücün, bu kez yakın dönemde bu coğrafyada yaşamamış, farklı bir kültüre ve dine mensup yerleşimcileri, bölgenin nüfus dengesini de bozacak bir şekilde yerleştirmesi, Suriye’deki emperyalist güçlere yönelik düşmanlığın, bölgede bu emperyalist güçlerin somut varlığı ile eş tutulacak İsrail’e yönlendirilmesine neden olmuştur. Nitekim 15 Mayıs 1948’de başlatılan Arap-İsrail Savaşı’nın yanı sıra 1967 ve 1973’teki diğer savaşlarda da İsrail karşıtı ittifakta yer alan, 1982’de ise bu kez Lübnan topraklarında İsrail ile çatışan Suriye, İsrail’i hukuken veya fiilen hiçbir zaman tanımamıştır. Suriye’nin tarihsel süreç içerisinde müttefik olduğu SSCB’nin 1948’de, İran’ın 1950’de hukuken, Mısır’ın ise 1979’da fiilen İsrail tanınması göz önünde bulundurulduğunda Suriye’nin bu yaklaşımı dikkat çekmektedir.⁶

Harita 1. “Büyük Suriye” Haritası⁷

⁶ SSCB’nin İsrail’i tanınması hakkında detaylı bilgi için bkz. Joseph Heller, **The Birth of Israel, 1945-1949: Ben-Gurion and His Critics**, Gainesville, University Press of Florida, 2000, pp-60-62. İran’ın İsrail’i tanınması hakkında detaylı bilgi için bkz. Jacon Abadi, **Israel’s Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy**, London, Frank Cass, 2004, pp. 37-38. Mısır’ın İsrail’i tanıması olduğuna dair belge için bkz. **Treaty of Peace Between the State of Israel and the Arab Republic of Egypt**, 26 March 1979, <http://mfa.gov.il/Style%20Library/AmanotP-df/4-16254-1851.pdf> (Erişim 11 Nisan 2016)

⁷ Daniel Pipes, a. g. e., pp. 30.

Bağımsızlığını ilan ettiği tarihin henüz bir gün sonrasında kendisine savaş açan Suriye'nin tarihsel süreç içerisinde takındığı düşmanca tutumunun yanı sıra "tanımama politikası" doğrultusunda ikili görüşmeler yerine dolaylı görüşmeleri (proximity talks) tercih etmesi, İsrail'in Suriye'ye yönelik politikasına hâkim olan "güvensizlik" duygusunu perçinlemiştir. Nitekim dolaylı görüşmeler trafiği, Suriye ve İsrail arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesini zaman zaman Soğuk Savaş zaman zamansa bölge dinamikleri doğrultusunda uygun görmeyen, SSCB gibi uluslararası aktörler tarafından kullanılmış; böylece iki ülke uzun yıllar süren ve kolaylıkla sıcak çatışmalara dönüşebilen hassas bir ateşkes dönemine girmiştir.⁸

Günümüzde İsrail'in Suriye gibi hasmane ilişkiler içerisinde olduğu ülkelere yönelik politikasının temelinde, kurulduğu tarihten bu yana varlığının Orta Doğu'da istenmemesi, egemenliğin önce devletler nezdinde kurulan Arap İttifaklarıyla savaş alanında sonra da hemen hemen tüm Arap devletlerinin tarihsel süreç içerisinde farklı ölçülerde desteklediği radikal İslamcı örgütler yoluyla toplumsal yaşam alanlarında sona erdirilmesine yönelik faaliyetlerine karşı bir tepkisel bir algı bulunmaktadır.⁹ İsrail ve Arap devletlerinin arasındaki husumeti ilk kimin ve neden başlattığına bakılmaksızın, bu tepkisel algının bağımsız bir değişken olarak ele alınması, sorunun nasıl çözülebileceğinden ziyade İsrail'in vakalara yönelik algısı dolayısıyla oluşan Suriye politikasını anlamlandırmayı amaçlayan bu çalışma için daha uygun olacaktır.

b) İsrail Egemenliğinin Muhafazasına Dair Sorunlar

İsrail kuruluşundan bu yana taraf olduğu çatışmaların tamamını kendi egemenliğinin muhafazasına yönelik atılmış "meşru müdafaa" adımları olarak nitelendirmektedir.¹⁰ Bu bağlamda 1948 ve 1973 Arap-İsrail Savaşlarının, özellikle ilk safhalarının, İsrail açısından bu kavram kapsamında değerlendirilebilecek yönleri olsa bile 1956'da Sina'ya, 1967'de Mısır, Suriye ve Ürdün'e, 1982'de ise Lübnan'a yönelik gerçekleştirilen İsrail müdahalelerinin kavramın geleneksel yorumu ile ele alınabilmesi oldukça zor gözükme-
tedir.¹¹ Nitekim İsrail'in Arap dünyasına yönelik eylemlerini uluslararası ilişkiler litera-

⁸ Cindy R. Jepp, **Bridging the Gap: Ethnicity, Legitimacy, and State Alignment in the International System**, Maryland, Lexington Books, 2004, pp. 108-110.

⁹ "Which Came First- Terrorism or Occupation-Major Arab Terrorist Attacks against Israelis Prior to the 1967 Six-Day War", **Israel Ministry of Foreign Affairs**, <http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Terrorism/Palestinian/Pages/Which%20Came%20First-%20Terrorism%20or%20Occupation%20-%20Major.aspx>, (Erişim 11 Nisan 2016). İsrail Dış İşleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde yer alan "Sık Sorulan Sorular" kısmında "Barışa nasıl ulaşılabilir? Arap dünyasının rolü ne olmalıdır? İsrail'in barış yapabilmesi için Arap dünyasında ortakları bulunmakta mıdır?" sorularına verilmiş cevaplar bu görüşümüzü destekler niteliktedir. İlgili kısmın tamamı için bkz. "Israel, the Conflict and Peace: Answers to Frequently Asked Questions", **Israel Ministry of Foreign Affairs**, 01 November 2007 <http://mfa.gov.il/MFA/MFA-Archive/2003/Pages/Israel-%20the%20Conflict%20and%20Peace-%20Answers%20to%20Frequen.aspx> (Erişim 11 Nisan 2016).

¹⁰ A. g. y.

¹¹ Mark A. Tessler, **A History of the Israeli-Palestinian Conflict**, Bloomington, Indiana University Press, 1994; Stewart Ross, **Causes and Consequences of the Arab-Israeli Conflict**, Revised Ed.

türünde “önleyici savaş” kavramı kapsamında değerlendiren akademik çalışmalar daha çoğunluktadır.¹²

“Önleyici savaş” anlayışı, İsrail’in savunma politikasının merkezine oturmaktadır. Tarihsel süreçte tüm sınır komşularıyla değişen düzeylerde çatışma yaşamış İsrail’in savunma politikasına sirayet eden bu proaktif savunma yaklaşımı, doğal olarak, bu ülkenin komşularıyla olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim İsrail, toprakları üzerinde egemenliğini muhafaza edebilme gayesi ve Orta Doğu’da kendisine karşı terör eylemleri gerçekleştirme ihtimali olduğu iddiasıyla uluslararası ilişkilerin çeşitli düzeylerdeki aktörlerine yönelik geniş “tedbirler” almaktan çekinmemiştir. Bu tedbirlerin, ABD’nin uluslararası düzeyde siyasi, hukuki ve mali desteğinin sağlanmasından başlayan nispeten barışçıl önlemlerden, İsrail özel harekât timlerinin sınır ötesinde gerçekleştirmiş oldukları suikastlara değin uzanan geniş bir spektruma yayıldığından bahsedebiliriz.¹³

Egemenliğinin muhafazası anlayışı noktasında İsrail’in Suriye’den üç temel tehdit algısı bulunmaktadır. İsrail tarafından bu tehdit algısı ilk olarak, İsrail ve Suriye arasında doğal bir sınır oluşturan Golan Tepeleri üzerinden Suriye’nin İsrail’in Katzrin Bölgesi’ne yönelik sınır ihlalleri gerçekleştirdiği iddiasıyla ifade edilmiştir.¹⁴ İkinci olarak İsrail, egemenlik kurduğu toprakların ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü bölgelerde yaşayan Filistin halkının kendi egemenliğine karşı kışkırtılması çerçevesinde Suriye’nin etkin tavrından rahatsızlık duymuştur.¹⁵ Son olarak İsrail’in, 1980 yılından itibaren gelişen İran-Suriye ilişkilerinin, 2000’li yıllarda bir tür nükleer silahlanma işbirliğine dönüştüğüne dair iddiaları bulunmaktadır.¹⁶ İsrail’in Suriye’ye yönelik politikasının şekillenmesinde önemli rol oynayan bu iddiaların İsraili yöneticiler tarafından “önleyici savaş”

London, Evans, 2004; T.G. Fraser, **The Arab-Israeli Conflict**, Third Edition, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

¹² Bu çalışmalara birkaç örnek için bkz. Gabriel Sheffer, Oren Barak, **Israel’s Security Networks: A Theoretical and Comparative Perspective**, New York, Cambridge University Press, 2013, pp. 77-81; Matthew J. Flynn, **First Strike: Preemptive War in Modern History**, Oxon, Routledge, 2008, pp. 184-194; Greg Cashman, Leonard C. Robinson, **An Introduction to the Causes of War: Patterns of Interstate Conflict from World War I to Iraq**, Maryland, Rowman & Littlefield, 2007, pp. 190-194.

¹³ Ami Pedahzur, **The Israeli Secret Services and the Struggle Against Terrorism**, New York, Columbia University Press, 2010, pp. 111-127; Kameel B. Nasr, **Arab and Israeli Terrorism: The Causes and Effects of Political Violence 1936-1993**, Jefferson, McFarland & Company, 1997; Karine Hamilton, “The Deterrence Logic of State Warfare: Israel and the Second Lebanon War, 2006”, **Contemporary State Terrorism: Theory and Practice**, New York, Routledge, 2010, pp. 213-224.

¹⁴ Anthony H. Cordesman, **Israel and Syria: The Military Balance and Prospects of War**, Connecticut, Praeger, 2008, pp. 230-231.

¹⁵ Israel Defense Forces/Military Intelligence, “Iran and Syria as Strategic Support for Palestinian Terrorism”, **Israel Ministry of Foreign Affairs**, September 2002, <http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archiv/2002/pages/iran%20and%20syria%20as%20strategic%20support%20for%20palestina.aspx> (Erişim 11 Nisan 2016).

¹⁶ “Israel Responds to IAEA Reports Regarding Iran and Syria”, **Israel Ministry of Foreign Affairs**, 20 February 2009, http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Iran/Nuclear/Pages/Israeli_response_to_IAEA_reports_20_Feb_2009.aspx (Erişim 11 Nisan 2016).

anlayışı çerçevesinde ele alınması neticesinde iki ülke pek çok kez sıcak çatışma içerisine girmiştir. Savaş meydanlarında gerçekleşen konvansiyonel çatışmaların yanı sıra İsrail'in, dönemsel olarak Suriye'den algıladığı güvenlik tehdidi düzeyine göre, Suriye hava sahasını açıkça ihlal etmesi, Suriye'deki bazı havalimanları ile askeri tesisleri vurması ve hatta Şam'daki başkanlık sarayının üzerinden savaş uçaklarının alçak uçuş yapması gibi eylemleri, yine bahsetmiş olduğumuz bu "önleyici savaş" anlayışının birer örneği olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁷

c) İsrail Egemenliğinin Sürdürülebilirliğine Dair Sorunlar

İsrail'in Orta Doğu'daki egemenliğinin varlığı ve muhafazası noktasında karşılaşmış olduğu sorunlar çerçevesinde şekillenen dış politikası, bu ülkenin bölge devletlerine karşı yürütmüş olduğu politikaların genel çatısını oluşturmaktadır. Öte yandan İsrail'in egemenlik iddia ettiği topraklarda bu iddiasını tesis etmesi ve sürdürülebilir kılmasının bir boyutu da bölgede hâlihazırda yaşayan halkın ve diğer bölgelerden buraya getirilecek yerleşimcilerin "su" gibi oldukça yaşamsal gereksinimlerinin sağlanması ile mümkün olabilmektedir. Kinneret Gölü'nün oluşturmuş olduğu müstakiltatlı su havzasının statüsü hakkında yaşanan sorunlar bu bağlamda İsrail'in Suriye'ye yönelik uygulamış olduğu politikanın özel bir başlığını oluşturmaktadır.¹⁸

İsrail sınırları içerisinde yer alan en büyük tatlı su gölü olan Kinneret Gölü, Ürdün Nehri tarafından beslenmektedir. Daha öncesinde Ürdün, Suriye ve İsrail arasındaki sınırı oluşturan göl, 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sonrasında Suriye'nin Kuneytra Vilayetine yakın %60'ını oluşturan bölgenin İsrail tarafından işgal edilmesiyle, günümüzde tamamen İsrail sınırları içerisinde yer almaktadır. Gölün 1700 kilometrekareye yayılan havzasının ise 920 kilometrelik büyük bir kısmı ise İsrail'in egemenlik sahası içerisindedir.¹⁹

Kinneret Gölü suyunun kullanımı için 1964'te inşa etmiş olduğu "Ulusal Su Şebeke-si" ile İsrail, bu dönemde nüfusunun içme su ihtiyacının %20'sini Kinneret'ten karşıla-

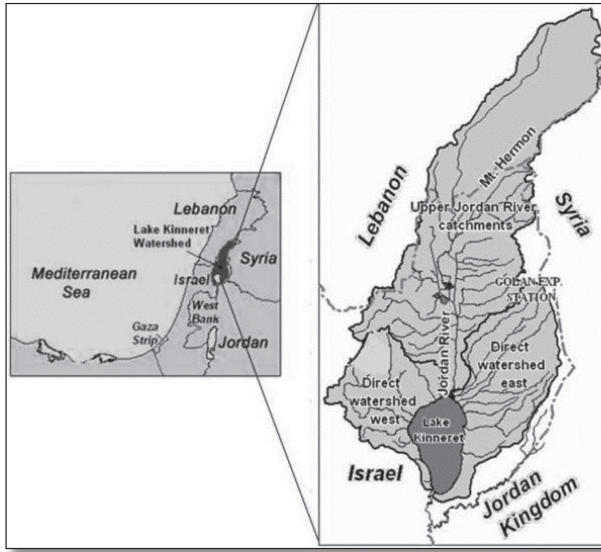
¹⁷ İsrail'in Suriye'ye yönelik havadan gerçekleştirmiş olduğu eylemlere örnekler için bkz. "Israeli Warplanes Make Warning Flight Over Syria", **The Washington Post**, 28 June 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/28/AR2006062801353.html> (Erişim 11 Nisan 2016); Amir Cohen, "Israeli Warplanes Hit Syria, Target Not Chemical Arms Site: Source", **Reuters**, ed. Mark Heinrich, 25 June 2009, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-israel-idUSBRE94303420130504> (Erişim 11 Nisan 2016); Khaled Yacoub Oweis, "Dawn Attack Shook Damascus Military Complex", **Reuters**, 31 January 2013, <http://www.reuters.com/article/syria-israel-attack-site-idUSL5N0B08HZ20130131> (Erişim 11 Nisan 2016); "Syria Military Base Blasts Said to be Israeli Strike", **Reuters**, 31 October 2013, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-israel-reports-idUSBRE99U1E520131031> (Erişim 11 Nisan 2016); Sylvia Westall, "Israel Strikes Kill Ten Members of Syrian Army: Monitoring Group", **Reuters**, ed. Hugh Lawson, 23 June 2014, <http://www.reuters.com/article/us-israel-syria-border-idUSKBN0EY13O20140623> (Erişim 11 Nisan 2016).

¹⁸ İsrail tarafından Kinneret olarak isimlendirilen göl, Araplar tarafından gölün kıyısında bulunan Tiberiya şehrine atfen Taberiye Gölü olarak isimlendirilmektedir. Göl, çeşitli kaynaklarda Celile Denizi olarak da tanımlanmaktadır.

¹⁹ Gavriel Weinberger, Yakov Livshitz, Amir Givati, vd. **The Natural Water Resources Between the Mediterranean Sea and the Jordan River**, Jerusalem, 2012, pp. 14-15.

maya başlarken, bu oran 1990’larda %50’ye 2010’da ise %80’lere yükselmiştir.²⁰ İsrail’de özellikle içme suyu ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan Kinneret Gölü, 1967 Arap-İsrail Savaşı’nın İsrail-Suriye cephesinin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Nitekim aynı dönem içerisinde İsrail gibi Suriye de gölü içme suyu temini için kullanmak istemiş, Arap Ligi’nin desteği ile 1964 yılında ortaya atılan Subaşı Yönlendirme Planı’nın (Headwater Diversion Plan) ilk etabı, 1965 yılında tamamlanmıştır. Ancak Planın ilk etabının tamamlanması, İsrail’in Ulusal Su Şebekesi’ne aktarılan suyun %35, İsrail’in toplam tatlı su arzının ise %11 oranında düşürmesi, İsrail’in tepkisine yol açmıştır.²¹

Harita 2. Kinneret Gölü ve Havzası’ndaki Ülkeleri Gösteren Harita²²

1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında İsrail ile Suriye arasında gerçekleşen çatışmaların bu bölgenin egemenliği üzerine yoğunlaşması bölgenin önemini göstermesi açısından vurgulanması gereken bir husustur. Öte yandan savaş sonrasında gölün tamamını, su havzasının da büyük bir kısmını ele geçiren İsrail, Mısır’a yönelik “barış için toprak” politikasının bir benzerini Ürdün ile gerçekleştirmiş olduğu barış anlaşması sonrasında “barış için su” olarak nitelendirebileceğimiz bir adım ile geliştirmiştir.²³

²⁰ J. David Rogers, “Innovative Solutions for Water Wars in Israel, Jordan and the Palestinian Authority” **International Conference on Military Geology and Geography**, 2003, pp. 5-6.

²¹ İsrail’de dönemin Başbakanı Levi Eshkol’un Arap Birliği’nin Subaşı Yönlendirme Planı’na tepkisini dile getirdiği konuşmanın tam metni için bkz. “Water in Israel: Response to Arab League Plan to Divert Jordan”, 21 January 1964, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/isresp.html> (Erişim 11 Nisan 2016).

²² Ariel Rejwan, **The State of Israel: National Water Efficiency Report**, The State of Israel Ministry of National Infrastructures Planning Department, April 2011, p. 21.

²³ 26 Ekim 1994’te Ürdün ve İsrail arasında imzalanan barış antlaşmasının 6. maddesi iki ülke ara-

İsrail tuzlu su kaynaklarını suyunu tuzdan arındırma amacıyla (desalination) yeni tesislerin inşasına ek olarak mevcut tesislerin kapasitelerinin arttırılmasını bir devlet politikası haline getirerek, yılda 700 milyon metreküp su üretebilen Kinneret Gölü gibi tatlı su kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir.²⁴ Ancak gerek İsrail'in yıllar içerisinde artan nüfusa bağlı olarak artan tatlı su ihtiyacı gerekse yukarıda bahsetmiş olduğumuz diğer iki sorunun yaratmış olduğu derin güvensizlik ortamının, "barış için su" politikasının yakın gelecekte Suriye'ye yönelik olarak da gerçekleştirilme ihtimalini giderek azaltmaktadır.²⁵

2. Günümüzde İsrail'in Suriye Politikası ve Suriye İç Savaşına Bakışı

2010 yılı sonunda gelir eşitsizliği temelinde iktisadi gerekçelerle Tunus'ta başlayan ancak iktidardaki otoriter rejimlere yönelik demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi siyasi ve hukuki taleplerin de dile getirilmesiyle kitleselleşerek kısa sürede Arap coğrafyasının büyük bir kısmına halk ayaklanmaları şeklinde yayılan "Arap Baharı" sürecine İsrail'in yaklaşımı temkinli bir şekilde olmuştur.²⁶ Tarihsel süreç içerisinde Mısır, Ürdün ve Lübnan gibi husumet içerisinde olduğu ülkelerle, temelde bu ülke liderlerinin iktisadi ve siyasi kaygıları nedeniyle, bir nebze olsun diplomatik ilişkiler kurmayı başarmış İsrail, bu ülkelerin halkları nezdinde, başta Filistin halkı ile yaşamış olduğu çatışmalar nedeniyle, oldukça olumsuz bir imaja sahiptir. Arap Baharı süreci kapsamında gerçekleşen halk ayaklanmalarının Kuzey Afrika ve Orta Doğu Bölgesi'nde demokratik olmayan yöntemlerle uzun yıllar bastırılmış Panislamist Müslüman Kardeşler Örgütü'nün politikalarıyla uyumlu bir şekilde ilerlemesi, bu hareketten tehdit algılayan İsrail için yeni bir sorun teşkil etmiştir.²⁷

sındaki ilişkilerde su kaynaklarının durumunu ele almaktadır. Antlaşmanın ilgili maddesi için bkz. **Treaty of Peace Between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan**, 26 October 1994, <http://mfa.gov.il/MFA/AboutTheMinistry/LegalTreaties/Pages/Bilateral-Treaties.aspx> (Erişim 11 Nisan 2016).

²⁴ İsrail'in tuzlu su arındırma tesislerinden su elde etmeye dair daha kapsamlı bilgi için bkz. Erica Spiritos, Clive Lipchin, "Desalination in Israel", **Water Policy in Israel: Context, Issues and Options**, ed. Nir Becker, Dordrecht, Springer, 2013, pp. 101-121.

²⁵ 1932 ile 2010 yılları arasında İsrail topraklarına ortalama 1 milyar 250 milyon metreküp su arz edilmiştir. 1993-2010 yılları arasındaki veriler temel alındığında ise bu arzın ortalama %9 azalarak, 1 milyar 155 milyon metreküp seviyesinde düştüğü kaydedilmiştir. Ancak aynı dönemde İsrail nüfusu yıllık ortalama %2,7 artmıştır ve artmaya da devam etmektedir. 2013 yılı içerisinde İsrail'de toplam 1 milyar 260 milyon metreküp tatlı su tüketilmiştir. Kaynak: Ariel Rejwan, a. g. e., pp. 6-7.

²⁶ Amichai Magen, "Comparative Assessment of Israel's Foreign Policy: Response to the Arab Spring", **Journal of European Integration**, Vol. 31, No:1, pp. 113-133; Bendetta Berti, "Seeking Stability: Israel's Approach to the Middle East and North Africa", **Fride**, No. 198, March 2015, pp. 1-7; Tami Amanda Jacoby, "The Season's Pendulum: Arab Spring Politics and Israeli Security", **Regional Insecurity After the Arab Uprisings: Narratives of Security and Threat**, ed. Elizabeth Monier, New York, Palgrave Macmillan, 2015, pp. 168-184; Shmuel Sandler, "The Arab Spring and the Linkage Between Israel's Domestic and Foreign Policies", **The Arab Spring, Democracy and Security: Domestic and International Ramifications**, ed. Efraim Inbar, Oxon, Routledge, 2013, pp. 138-144.

²⁷ Shadi Hamid, **Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East**, New York, Oxford University Press, 2014, pp. 215-218; Astrid B. Boening, **The Arab Spring:**

Günümüzde Arap Baharı, İsrail'in Suriye politikasının önünde büyük bir soru işareti olarak durmaktadır. Bu soruya yanıt arayan çalışmalar genellikle “bildiğimiz şeytan mı bilmediğimiz şeytan mı” ikilemi etrafında şekillenmektedir.²⁸ Bir yanda İsrail'in bir numaralı düşman olarak kabul ettiği İran ile kurmuş olduğu ittifakın yanı sıra Rusya ile geliştirmiş olduğu askeri ilişkiler çerçevesinde nükleer bir tehdit olarak nitelenen, Hizbullah'ın da desteğini arkasına almış “bilinen şeytan” Esad Yönetimi, öte yanda ise El Nusra Cephesi'nden Irak-Şam İslam Devleti'ne kadar uzanan geniş bir radikal İslamcı cephenin, “bilinmeyen şeytanın”, varlığı karşısında İsrail, belki de tarihinde ilk kez bölgesinde reaktif bir dış politik duruş sergilemektedir.

İç savaşın karmaşık ittifaklar ağı içerisinde Nusayrılık/Şiilik veya hilafetin tesisi gibi dini referanslar kullanarak örgütlenen güçlere karşı seküler ve etnik bir referansla mücadele veren Suriye Demokratik Güçleri'ne İsrail'in şimdilik daha yakın bir duruş sergilediğinden bahsedebiliriz.²⁹ Ancak iç savaşa yönelik ABD, İngiltere ve Fransa'nın temkinli yaklaşımına karşın, İsrail'in doğrudan karşı karşıya gelmek istemeyeceği bir güç olan Rusya'nın Esad Yönetimi'ni siyasi ve askeri anlamda açıkça desteklemesi, İsrail'in bu güçlere yönelik yaklaşımını da sınırlandırmaktadır. İsrailli liderlerin açıklamalarıyla da tasdiklendiği üzere, tarihsel süreç göstermektedir ki kuzeydoğu sınırında Hizbullah ya da İran'ın siyasi ağırlığını açıkça koyacağı bir Suriye görmek istemeyen İsrail, bölgede Selefi bir radikalizm karşısında da geleneksel önleyici savaş tedbirleri almaktan çekinmeyecektir.³⁰

Re-Balancing the Greater Euro-Mediterranean? Cham, Springer, 2014, pp. 35-37; Amichai Magen, a. g. e. , pp. 118-127.

²⁸ Itamar Rabinovich, “The Devil We Know” Revisited: Israeli Thinking on the Future of the Assad Regime”, **INSS Insight**, No. 427, 19 May 2013; Itamar Rabinovich, “A New Israeli Policy on Syria: Should Israel Threaten Intervention?”, **Brookings**, 13 February 2015, <http://www.brookings.edu/blogs/order-from-chaos/posts/2015/02/13-new-israeli-policy-on-syria-rabinovich> (Erişim 11 Nisan 2016); Yaakov Katz, “For All His Faults, Assad is the Devil We Know”, **Jerusalem Post**, 23 March 2011, <http://www.jpost.com/Middle-East/For-all-his-faults-Assad-is-the-devil-we-know> (Erişim 11 Nisan 2016).

²⁹ Amos Harel, “Israel Is Changing Its Approach to Syria War Amid Assad's Battleground Advances”, **Haaretz**, 21 February 2016, <http://www.haaretz.com/opinion/.premium-1.704437> (Erişim 11 Nisan 2016); Jinan Mantash, “Israeli Analyst Confirms Link Between Israel, ‘Moderate’ Syrian Rebels”, **Al-Akhbar**, 17 October 2014, <http://english.al-akhbar.com/node/22065>, (Erişim 11 Nisan 2016); Jamie Dettmer, “Syrian Rebels Seek Israelis' Help”, **Voice of America**, 14 February 2015, <http://www.voanews.com/content/syrian-rebels-fighting-assad-seek-israeli-help/2644227.html> (Erişim 11 Nisan 2015).

³⁰ Nitekim bu çalışmanın kaleme alındığı tarihlerde İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu İsrail'in Suriye'deki çıkarlarını korumaya yönelik olarak saldırılar düzenlediğini kabul etmiştir. Kaynak: Jeffrey Heller, “Netanyahu: Israel has Carried out Dozens of Strikes in Syria”, **Reuters**, 11 April 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-israel-idUSKCN0X81TO> (Erişim 11 Nisan 2016). Netanyahu'nun daha önce yapmış olduğu açıklamalara örnek olarak bkz. Inna Lazareva, “Israel Threatens Military Intervention in Syria's Civil War”, **The Telegraph**, 17 June 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/israel/11681860/Israel-threatens-military-intervention-in-Syrias-civil-war.html> (Erişim 2016); Andrew Black, “Netanyahu, Putin to talk Russia's Role in Syria Civil War Next Week”, **The Washington Times**, 16 September 2015, <http://www.washingtontimes.com/archive/local/news/2015/09/16/netanyahu-putin-to-talk-russias-role-in-syria-civil-war-next-week/>

Sonuç ve Değerlendirme

İsrail'in Suriye politikasının belirleyen faktörleri üç temel başlık altında toplayan bu çalışmada görülmüştür ki tarihsel süreç içerisinde gelişen vakalara bağlı olarak İsrail'de Suriye'ye yönelik derin bir tehdit algısı bulunmaktadır. Suriye'yi egemenliğinin varlığına, muhafazasına ve sürdürülebilirliğine açık bir tehdit olarak görmesi, İsrail'in bu ülkeye yönelik uyguladığı politikalara yaşamsal bir önem atfetmesine, bu bağlamda uluslararası hukuk kurallarının zaman zaman esnetmesine zaman zamansa açık bir şekilde dikkate almamasına neden olmuştur. Yahudi diasporasının ABD'de kamu diplomasisi yoluyla sağladığı siyasi, askeri ve mali destek bir yana, ABD'nin Soğuk Savaş'ta SSCB'ye karşı ideolojik, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise 11 Eylül Saldırıları neticesinde radikal İslami örgütlere karşı başlattığı operasyonel mücadelelerle örtüşmesi nedeniyle İsrail, uzun yıllar boyunca ABD gibi bir süper gücün desteğine sahip olmuştur. Şüphesiz ki bu destek İsrail'in uluslararası hukuk kurallarına yönelik tavrının devamlılığının önemli bir kaynağıdır. Suriye'nin de 2011 yılından itibaren Rusya ve İran'ın artan desteği ile benzer bir tavrı sergilemeye başlaması, Suriye İç Savaşı nedeniyle bir nevi ateşkes dönemine giren İsrail-Suriye ilişkilerinin ilerleyen yıllarda tansiyonunun yeniden yükseleceğine dair beklentiler yaratmaktadır.

washingtontimes.com/news/2015/sep/16/netanyahu-putin-discuss-build-syria-next-week-mosc/ (Erişim 11 Nisan 2016).

Barak Ravid, "Netanyahu Welcomes Syria Cease-fire but Says Peace Deal Must Address Israeli Interests", **Haaretz**, 28 February 2016, <http://www.haaretz.com/israel-news/1.705895> (Erişim 11 Nisan 2016).

ALTINCI BÖLÜM

SURİYE KRİZİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

ULUSLARARASI ENERJİ POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE SURİYE KRİZİ

M. Oktay ALNIAK*, Pelin BOLAT**

1. Giriş

Endüstri Devrimi'nin başlamasıyla birlikte, devletlerin millî ve milletlerarası politikalarının şekillenmesinde enerji kaynaklarına sahip olabilmek önemli bir rol oynamıştır. Hızla gelişen teknoloji ve artan dünya nüfusu enerji kaynaklarına özellikle de fosil kaynaklara olan talebi daha da artırmıştır¹. Bu talebin her geçen gün artması fakat bununla birlikte fosil kaynakların dünya üzerindeki oransız dağılımı küresel kararlılığın düşmesine sebep olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da sosyo-ekonomik krizler ortaya çıkmaktadır². Bu noktadan yaklaştığımızda da Orta Doğu belki en fazla karışıklık yaşayan bölgedir. Suriye Krizi de bölgesel olarak en yakınımızda yaşanan çatışmalardan biridir.

Suriye Krizi ile ilgili çalışmalar, krizin zincirleme ilerleyen, demografik, politik ve sosyoekonomik sorunlar nedeni ile ortaya çıktığını göstermektedir. Örneğin Sandıklı ve Semin³, Suriye Krizinin ulusal, bölgesel ve küresel olarak üç seviyede değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Suriye Krizini; i) ulusal seviyede; iç savaşa dönen bir çatışma, ii) bölgesel seviyede; şiddet gören halkın tarafında olan ülkelerin, İran ile ortak hareket eden Esed Yönetimine karşı mücadelesi, iii) küresel seviyede; demokratikleşme hareketlerini destekleyen ülkeler ile otoriter yönetimi destekleyen ülkelerin aralarında olan çekişmeler olarak değerlendirmişlerdir. Demografik ve sosyoekonomik nedenlerle birlikte, Suriye Krizinin çıkış nedenini Suriye'nin yaşadığı kuraklıkla ilişkilendiren, iklim değişikliğinin bu krizi tetikleyen önemli bir sebep olduğunu vurgulayan çalışmalarda literatürde yer

* Prof. Dr.; Piri Reis Üniversitesi Öğretim Üyesi.

** Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Teknik Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Adnan Midilli, İbrahim Dincer, Murat Ay, "Green energy strategies for sustainable development", **Energy Policy**, Cilt 34, Sayı 18, 2006, s.3623-3633.

² M. Oktay Alniak, **Bir Yaşam Tarzı**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2015.

³ **Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye**, BİLGESAM, İstanbul, 2012, s.9.

sonra, ikinci bölümde Suriye Krizinde enerji trilemmadaki değişim, üçüncü bölümde de küresel ve bölgesel enerji politikalarının enerji güvenliği ve öz kaynaklar yönünden değerlendirilmesi ele alınmıştır. Sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılmıştır.

2. Suriye Krizi Sürecinde Enerji Trilemma

Enerji Trilemma Endeksi⁹ (ETE), Dünya Enerji Konseyi (DEK) tarafından geliştirilmiş, ülkeleri enerji güvenliği, enerji öz kaynağı ve çevresel sürdürülebilirlik açısından değerlendiren bir derecelendirme sistemidir. DEK, 2011 yılından itibaren her yıl 130 ülkeyi ETE ne göre sıralamaktadır. Suriye Krizinde ön plana çıkan ülkelerin ETE sistemindeki yerlerini, krizin başladığı yıl ve 2015 olarak kıyasladığımızda karşımıza Tablo 1 de sunulan sonuçlar çıkmıştır¹⁰. Sonuçlar, Suriye Krizi sürecinde, ETE parametrelerine göre, AB ülkelerinde, Suudi Arabistan ve Katar da genel bir düşüşün olduğunu, Rusya, ABD ve Türkiye’de yükselme olduğunu, Suriyenin ise 130 ülkenin olduğu sıralamada 123. lüğe düştüğünü göstermiştir.

Tablo 1: Enerji Trilemma Endeksi Sıralaması Değişimi

ÜLKELER	Energy Trilemma Endeksi Sıralaması	
	2011	2015
Birleşik Krallık	4	4
Danimarka	2	6
Fransa	7	8
Hollanda	14	11
ABD	16	12
Almanya	10	13
Katar	19	28
Rusya	60	49
Suudi Arabistan	48	51
Türkiye	82	76
İran	90	91
Suriye	97	123

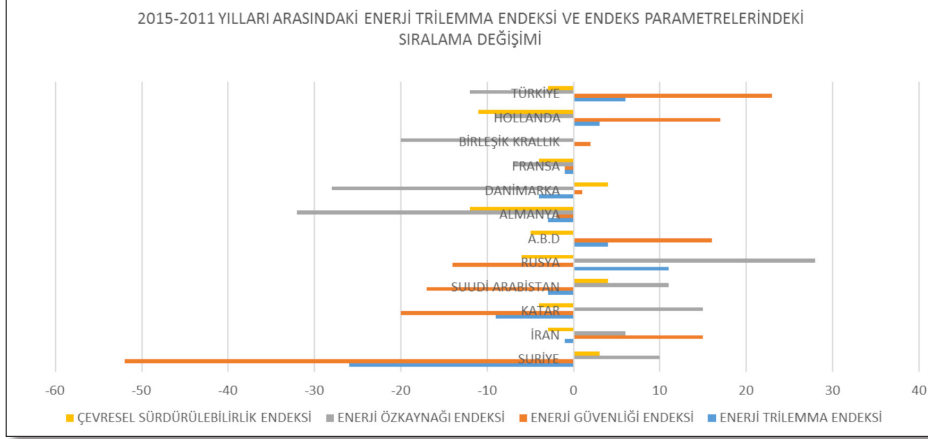
Aynı ülkelerin, ETE’nin hesaplanmasını sağlayan enerji güvenliği, enerji öz kaynağı ve çevresel sürdürülebilirlik parametreleri açısından değerlendirilmesi ise Şekil 2’de sunulmuştur. Şekil 2’deki grafiğe göre, enerji güvenliği açısından Türkiye, ABD ve İran yükselişe geçerken Suriye, Rusya, Katar, Suudi Arabistan ülkelerinin sıralaması düşmüştür. Bununla birlikte Rusya, Suudi Arabistan, Suriye, Katar ve İran enerji öz kaynağı yö-

⁹ <https://www.worldenergy.org/data/trilemma-index/>

¹⁰ **2015 Energy Trilemma Index: Benchmarking the sustainability of national energy systems**, World Energy Council, London, 2015

nünden sırasını yükseltmiştir. AB ülkeleri içinse enerji güvenliği ve enerji öz kaynağı bazı ülkeler için yükseliş, bazı ülkeler içinde düşüş göstermiştir. Çevresel sürdürülebilirlik ise birçok ülke için, genel olarak, enerji trilemmadaki zayıf alan olarak durmaktadır.

Şekil 2: Enerji Güvenliği, Enerji Öz Kaynağı ve Çevresel Sürdürülebilirlik açısından ülkeler için sıralamadaki değişim

3. Suriye Krizinin Enerji Güvenliği ve Enerji Öz kaynağı Politikaları Üzerindeki Etkisi

3.1 Avrupa Birliği – Türkiye-Suriye –Rusya Eksenli

Avrupa Birliği Güvenlik Stratejisi, enerji güvenliğini artırmak adına, holistik ve bütüncül bir yaklaşım kullanarak 8 önemli konu başlığını gündemine almıştır¹¹. Bu konu başlıkları;

- Büyük kesintilerin önüne geçmek için kapasite artırıma gitmek
- Risk değerlendirme ve olasılık analizlerinin koordinasyonu ile acil durum mekanizmalarını güçlendirmek
- Enerji talebini hafifletmek
- İyi işleyen ve tam bütünleşmiş iç pazarı yapılandırmak
- A.B sınırları içerisinde enerji üretimini artırmak
- Enerji teknolojilerinde yeni gelişmeler kaydetmek
- Dış tedarikçileri ve ilgili altyapıyı çeşitlendirmek
- AB üyelerinin ulusal enerji politikalarını bütünleştirmek ve dış enerji politikasında tek ses olabilmek

olarak listelenmiştir.

¹¹ **European Energy Security Strategy**, European Commission, Brussel, 2014, s.3.

Dış tedarikçileri ve ilgili altyapıyı çeşitlendirmek ve dış enerji politikalarında tek ses olabilmek başlıkları, AB enerji politikaları çerçevesinde ele alınırsa, Suriye Krizi'nin etkilerinin doğrudan görüleceği alanları kapsamaktadır. Bu bağlamda bahsedilen iki konuyu incelememiz, Suriye Krizinin AB enerji politikalarını nasıl şekillendirdiği ile ilgili çerçeveyi oluşturmamızı sağlayacaktır.

Dış tedarikçiler ve ilgili altyapıyı çeşitlendirmek, AB enerji güvenliği için kritik bir konudur. 2010-2050 yılları arası için yapılan enerji modellemelerinde, AB'nin enerji arzının düşüşü öngörülmekle birlikte, doğalgaz payının %24'lerde stabil olarak kalacağı ortaya konmuştur. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarında artış olacağı, petrol ve kaya gazı arzının azalacağı yönünde tahminler sunulmuştur¹². Buna ek olarak, AB enerji üretiminde beklenen düşüşün, yerel enerji kaynaklarının azalması ve alternatif enerji kaynaklarının etkin şekilde gelişmemesinden dolayı, arzdaki düşüşten fazla olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak 2010-2050 yılları arasında AB için beklenen temel senaryo, enerji ithalinde, dış tedarikçilere olan bağımlılığın artacağı yönündedir. Bu bağlamda, Rusya baş tedarikçi ve büyük güç olarak AB'nin karşısına çıkmaktadır.

Ekonomisinin önemli ayaklarından biri doğalgaz ihracatı olan Rusya, Hindistan'a ve Çin'e sattığından daha pahalıya doğalgaz verdiği AB üzerinde, enerji tedarikindeki bas-
kın pozisyonunu kaybetmek istememektedir. AB ise, yukarıda da belirtildiği gibi enerji tedarikinde Rusya'ya bağımlı ülkeler birliği olmak yerine enerji tedarikini çeşitlendirme yolunda arayışlara girmektedir. Bu noktada, AB için Suriye, Doğu Akdeniz Levant Havzasında bulunduğu tahmin edilen, günümüze kadar 18.2 trilyonu bulunan rezervler olmak üzere 140.2 trilyon feetküp doğalgaz için kritik bir ülke konumuna gelmiştir. Yapılan araştırmalar, Levant Havzasının rezervlerini doğrulamıştır, AB ülkelerinin petrol ve gaz şirketlerinin, 2011 yılı öncesinde Suriye ile bu konuda dialog kurmasını hızlandırmıştır. Örneğin, Fransız enerji şirketi olan CGG Veritas'ın araştırmasına göre¹³, Suriye Karasularında yüksek seviyede hidrokarbon göstergeleri, sismik ve uydu verileri ile saptanmış ve araştırmacıları olan Bowman tarafından Şekil 3¹⁴ deki harita ortaya konmuştur.

¹² **Towards a greeneconomy in Europe EU environmental policy targets and objectives 2010–2050**, EEA, Kopenhag, 2013

¹³ Stewen A. Bowman, "Regional Seismic Interpretation of the hydrocarbon prospectivity of off shore Syria", **Geo Arabia**, Vol.16, No.3, 2011, s.95-124.

¹⁴ Bowman, a.g.e.

Şekil 3: CCG Veritas'ın Suriye Karasuları için sunduğu hidrokarbon haritası

Bu araştırmadan sonra İngiliz, Fransız ve Amerikan şirketleri, Suriye ile off shore anlaşmaları konusunda işbirliğine girmek istemiş; fakat planlanan ortaklıklar Suriye'de 2011 yılından itibaren yaşanan kriz ile yarıda kalmıştır. Böylelikle, Doğu Akdeniz Levant Havzasının enerji üssü olması da ertelenmiştir. Suriye Krizi ile birlikte Rusya'nın Suriye üzerindeki stratejisi, Esed Rejimini destekleyerek, potansiyel Doğu Akdeniz enerji rotalarında söz sahibi olmak ve AB üzerindeki dominant pozisyonunu kaybetmemek yönünde bir taktik izlemek olmuştur. Buna rağmen, AB, Akdeniz'de varlığını devam ettirecek Bölgesel Enerji Market Platformunu, Rabat da 12 Ekim 2015 de sunmuş, Avrupa-Akdeniz Bölgesinde elektrik ağı ve elektrik marketlerinin bütünleştirilmesine yönelik çalışmalara başlamıştır.

Bununla birlikte 9 Mayıs 2011'den itibaren, AB, Suriye'ye siviller üzerinde uyguladığı şiddeti durdurması için yaptırımlara başlamıştır. Bu yaptırımların en önemlisi, Suriye'den petrol alımının sonlandırmasıdır. Fakat Suriyenin alternatif olarak Rusya ve İran'a yönelmesi ile AB, Suriye-İran ve Rusyanın enerji tedariki konusunda işbirliği yapacağını öngörmüştür¹⁵.

Enerji çeşitliliği için Doğu Akdenizdeki planlarını ertelemek zorunda kalan AB, Suriye Krizi sürecinde, enerji politikalarında, Türkiye ile stratejik ortak olma yoluna gitmiştir. AB, Hazar Denizi, Irak, İran ve Güney Kıbrıs yoluyla gaz ithal edebilse de en güvenilir ve kararlı rotanın Türkiye üzerinden olacağını anlamıştır. Şubat 2015'de, Güney Gaz Koridoru Danışma Konseyi kurulmuştur. Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'dan İtalya'ya, 2019 yılına kadar, Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden getirilecek gaz için yapılması planlanan boru hattı projesidir. Bununla birlikte AB, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan ile enerji işbirliği deklarasyonu, 1 Mayıs 2015 de imzalanmıştır. Böylelikle Güney Gaz Koridorunun, Orta Asya yayılmasında önemli bir adım atılmıştır.

AB enerji güvenliğini tehdit eden ve Suriye Krizi sürecinde gözönünde bulundurulması gereken diğer önemli konu, AB üye ülkelerinin ulusal enerji politikalarının bütün-

¹⁵ **On target? EU sanctions as securitypolicytools**, European Union Institute for Security, Paris, 2015, s.67-75

leştirilmesi ve dış politikada birlikte hareket edilmesidir. Bu konu, görüldüğünden çok daha karmaşık parametreleri içine almakta ve AB'ni sadece enerji güvenliği politikalarında değil, diğer tüm alanlarda da zorlayabilen husus olmuştur. AB ülkelerinin tarihini incelediğimizde, kendi aralarında dinsel, sosyo-ekonomik ve politik alanlarda anlaşmazlıklar yaşadıklarını, kimi zaman aralarında savaştıklarını, taht kavgalarının olduğunu görebiliriz. Günümüzde dahi bazı üye ülkelerde krallıklar sembolik olarak sürede, hükümetlerde söz sahibi olduklarını söyleyebiliriz. Üye ülkelerin bir birliğin eyalet şehri gibi değil, potansiyel olarak öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilecek ülkeler olduğu gözönünde bulundurulmalıdır. Bu durum AB'yi diğer alanlarda olduğu gibi ortak enerji politikaları geliştirilmesinde zorlamaktadır.

Örneğin yukarıda da bahsedildiği üzere, AB, Rusyanın enerji tedarikindeki baskınlığını ortadan kaldırmak için çalışmalar yaparken, Almanya, Rusya ile Kuzey Akım projesine başlamıştır. Yunanistanın ise uluslararası kredi sağlayıcıları ile pazarlık konusu yapabilmek için Türk Akımını kullanmak istediği literatürde belirtilmektedir¹⁶. Bununla birlikte, Polonya, enerji tedarikini, Rusyadan bağımsız olarak sağlayabilmek için Mayıs 2016'da, LNG terminalini devreye sokacaktır¹⁷. Ayrıca yine, 14 Haziran 2015'te sadece üç AB ülkesi; Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya, ABD, Rusya ve Çin ile birlikte, İran İslam Cumhuriyetiyle, İran nükleer programı için Ortak Kapsamlı Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA) üzerinde anlaşmaya varmıştır. Fakat bu anlaşmanın, İran petrol ve gazının uluslararası pazara girmesi için yapılmış bir işbirliği olduğu yönünde görüşler vardır¹⁸. Bu bağlamda, Suriye Krizi süreci boyunca, AB Komisyonu, üye ülkelerinin enerji alanında yaptığı anlaşmaların boyutlarını kontrol altında tutacaktır.

3.2 ABD-Suriye- Rusya Eksen

Suriyedeki kriz ile birlikte, Amerikan Petrol şirketleri, Suriyedeki enerji kaynaklarını arama ve çıkarma işlerini durdurmuşlardır. Suriyeden geri çekilmek sureti ile yaptırımlar uygulanmıştır. Levant Havzasının enerji kaynakları yönünden önem kazanması ve Suriye'nin jeostratejik olarak güçlenmesi, Suriye'nin İranla yapabileceği işbirlikleri ve projeler, ABD için bir tehdit unsuru olarak görülmüş, AB'nin Rus enerji kaynaklarına olan bağımlılığının azalacak olması, ABD tarafından olumlu karşılanmıştır¹⁹. ABD daha önce de Katar Boru Hattını desteklemiş, AB enerji tedarikinin çeşitlenmesi konusunda görüş bildirmiştir²⁰. Böylelikle ABD, AB'ye kaya gazı ihracını artırabilecek, yenilenebilir

¹⁶ Stratos Pourzitakis, "The Energy Security Dilemma of Turkish Stream", <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=60861>, (Erişim 20.03.2016).

¹⁷ <http://uatoday.tv/news/poland-s-new-lng-terminal-receives-first-shipment-of-gas-from-qatar-552548.html> (Erişim 18.03.2016).

¹⁸ <https://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2015/mcd/eng/pdf/mreo1015ch5.pdf> (Erişim 02.03.2016)

¹⁹ John Karkazis, Ioannis Vidakis, Georgios Baltos, a.g.e

²⁰ Nafeez Ahmed, "The US-Russia gas pipeline war in Syria could destabilise Putin", <http://www.middleeasteye.net/columns/us-russia-gas-pipeline-war-syria-could-destabilise-putin-103505758#sthash.YfRd0nkD.dpuf>, (Erişim 30.03.2016)

enerji teknolojileri ve elektrikli taşıtlar konusunda işbirlikleri geliştirebilecektir. Ayrıca ABD, İsrail, Mısır, Türkiye, Güney Kıbrıs ve Lübnan ile İsrail temelli bölgesel gas tedarik zincirini, Akdeniz gazını, AB ye taşıma çabası içindedir²¹.

ABD'nin Suriye Krizinde enerji güvenliği politikalarında önem verdiği diğer bir konu, DAES ve El Kaide ile mücadeledir. ABD, DAES, El-Kaide ve diğer terorist grupların Suriyeden yayılabileceğini, enerji yollarını ve enerji taşımacılığını tehlikeye sokma ihtimalini risk olarak görmektedir. Suriye üzerindeki enerji politikalarını, DAES ve diğer terör örgütlerini bölgeden silme olarak ortaya koymuştur²².

3.3 Rusya- Türkiye- Suriye Eksen

2009 yılında Türkiye, Suriye sınırlarına kadar uzanacak ve Suriye tarafından yapımı süren Arap Gaz Boru Hattına bağlanacak, 2012 de tamamlanması beklenen boru hattı projesi anlaşması imzalamıştı. Anlaşmaya göre, Türkiye Suriyeye beş yıllığına 17-35 bfc gaz sağlayacaktı²³. Haziran 2010 da Azerbeycan ve Suriye, Azerbeycan'ın 2012 yılından itibaren Suriye'ye Türkiye üzerinden doğalgaz sağlaması üzerine anlaşmaya varmıştı²⁴. Fakat Suriye Ortadoğu'da enerji üssü olma amacıyla, 2011 yılında Türkiye pas geçerek, İran ve Irak ile İslam Gaz Boru Hattı Projesini imzalamıştır. Ayrıca projelendirilen boru hattının, planlanan Nabucco boru hattından %30 fazla kapasiteye sahip olması ve AB'ye gaz taşıyacak olması Türkiye'nin enerji güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin Esed rejimine karşı tutumu değişmiştir.

Doğalgaz, Suriye, Türkiye ve Rusya üçgeninde çatışmaya sebep olan ana faktörlerden biridir²⁵. Rusya, Kürt petrolünü ve gazının taşınmasını Esed rejiminin Akdeniz kıyılarında güçlenmesini destekleyerek durdurmaya çalışmaktadır. Doğu Akdeniz Havzasının hidrokarbonlar yönünden zengin olması, potansiyel bir doğalgaz ve petrol üssü olan Suriye üzerinden Rusyanın bu bölge üzerinde söz sahibi olma gayreti Suriye Krizini tetikleyen unsurlardan biri olmuştur. Bununla birlikte, Suriye liman şehri olan Tartus'da bulunan Rus Deniz Askeri Üssü, Rusya'nın Akdenize açılan kapısı olarak Suriyenin Rusya için askeri stratejik değeri olan bir ülke olmasını sağlamıştır²⁶. Rusya, muhalif gruplara hava saldırıları yaparak Esed Rejiminin yanında yer almaktadır. Ayrıca uzun dönemli politikalar gözönüne alındığında, Rusyanın Suriye'ye müdahalesinin Türkiyenin enerji güvenliğini de sarsmak amacını taşıdığı söylenebilir²⁷.

²¹ http://www.theenergycollective.com/jemiller_ep/1519626/growing-middle-east-threats-us-energy-security (Erişim 29.03.2016).

²² John Miller, "GrowingMiddle East Threatsto U.S. Energy Security", http://www.theenergycollective.com/jemiller_ep/1519626/growing-middle-east-threats-us-energy-security (Erişim 14.04.2016).

²³ John Karkazis, Ioannis Vidakis, Georgios Baltos, a.g.e.

²⁴ a.e.

²⁵ Tugce Varol, "Was Russia's Syrian Campaign Aimed At Turkish Energy Security?", <http://oilprice.com/Energy/Energy-General/Was-Russias-Syrian-Campaign-Aimed-At-Turkish-Energy-Security.html> (Erişim 15.04.2016).

²⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_naval_facility_in_Tartus (12.04.2016).

²⁷ Tugce Varol, a.g.e.

Rusya destekli Suriye, Batı Suriye ve boruhatlarını kontrol edebildiği müddetçe, Kuzey Irak ve Suriye arasında yeni boruhatlarının kurulması da olası bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuzey Iraktan Suriye'ye doğru yeni boru hatlarının kurulması, Kerkük- Ceyhan petrol hattının ve Türkiye-KRG doğalgaz hattının bypass edilip, Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ithal edebilmesini zorlaştırmaya yönelik bir girişim olarak kabul edilebilir. AB'nin, Rusyadan farklı ülkelerden doğalgaz akışını sağlamak istemesi ve boruhattı projelerinde bulunma ihtimali, Türkiye'nin Rusya açısından bir tehdit olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu nedenledir ki Irak ve Suriye sınırları içerisinde geçen Katar-Türkiye doğalgaz boruhattı, Rusyanın askeri operasyonları sonunda gerçekleşememiş bir proje olarak kalmıştır.

Rusya enerji politikaları açısından, Suriye Krizi çıktıları önemlidir. Esed Rejiminin değişmesi ile sonlanacak bir senaryoda, gelecek yönetimin Rusya'ya karşı yaklaşımı, Suriye doğalgazının kim tarafından, nereye ve kimlere satılacağı sorusunda cevaplarını Rusya açısından farklılaştıracaktır. Rusya, Güney Kıbrıs, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan ve Türkiye'yi de içine alan Doğu Akdeniz Enerji Havzasında yer sahibi olmak istemekte ve olası kurulacak boruhatlarının mevcut Mavi Akım ve projesi süren Güney Akım boruhatları ile rekabet etmesini istememektedir²⁸.

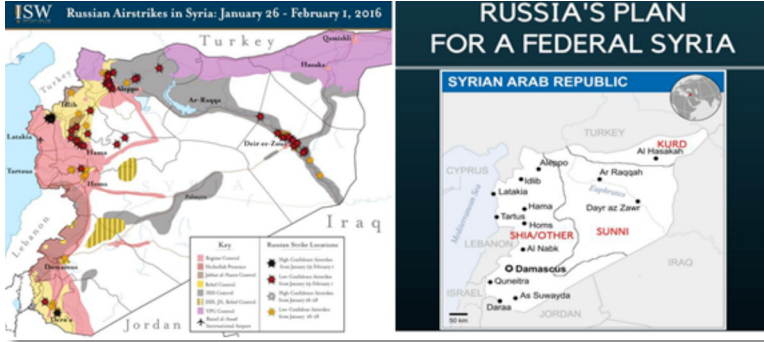
Bununla birlikte, Rusya'nın Suriye için geliştireceği enerji stratejilerinde farklı bir yol izlemesi de beklenmektedir. Worldcrunch sitesinde, Mayıs 2016 da yayınlanan "Bosna Çözümü, Rusya Nasıl Suriye'yi Üç Ayırmayı Planlar (The Bosnia Solution, How Russia Plans To Split Syria In Three)" adlı makale ise Rusyanın enerji politikaları çerçevesinde Suriye, Türkiye ve İran ile ilişkilerini yeniden yapılandırabileceği olasılığından bahsetmiştir²⁹. Şekil 4³⁰ de görüldüğü üzere, Suriye'de Ocak 2016 daki Rus hava saldırılarının mevcut durumunu haritalandıran çalışma, bu haritayı Rusyanın Federal Suriye planı ile de ilişkilendirmiştir. Makaledeki senaryoya göre, Rusya, Federal Suriye ile İran'ın önüne, Akdenize inmelerini engelleyecek Sunni eyalet; körfezdeki Arap Ülkelerinin önüne ise Türkiye'ye erişimlerini engelleyecek Alevi eyalet kurulmasını planlamaktadır. Senaryoya göre İran ile stratejik ortaklığını bitirecek olan Rusya, Türkiye ile, Araplarla boruhattı yapmaması şartıyla, Türkiye'nin Suriye'de söz sahibi olmasını destekleyerek ve yeni bir Rusya-Türkiye-AB boruhattı projesi ile tekrar stratejik ortaklığa girecek ve Akdenizde Kuzey Kıbrıs tanıyarak enerji politikalarında yeni bir süreç başlatacağı tahmini yapılmıştır.

²⁸ Ruba Husari, Syria and the Changing Middle East Energy Map, <http://carnegieendowment.org/2013/01/02/syria-and-changing-middle-east-energy-map>, (Erişim 18.04.2016).

²⁹ <http://www.worldcrunch.com/syria-crisis/the-bosnia-solution-how-russia-plans-to-split-syria-in-three/c13s20798/> (Erişim, 01.05.2016).

³⁰ <http://www.worldcrunch.com/syria-crisis/the-bosnia-solution-how-russia-plans-to-split-syria-in-three/c13s20798/>, a.g.e.

Şekil 4: Rusya'nın Federal Suriye Planı ile ilgili harita (Worldcrunch, 2016)

3.4 İran-Suriye Eksen

İran Suriye ile önemli derecede ortak paydaştır. İki ülke birbirlerini finansal ve askeri açıdan desteklemektedir. Bu ikili ilişkiyi, enerji politikaları boyutundan ele aldığımızda, İran'ın Akdenize açılması ve kendisine uygulanan yaptırımlar bittikten sonra AB ile geliştireceği işbirlikleri için Suriye'ye ihtiyacı olduğunu görebiliriz. İran, Suriye ile Irak'ı besleyebileceği bir boru hattı projesi tasarlarken, Suriye'de İran gazını, Mısır gazı yerine ithal ederek stratejik ortaklıklarını pekiştirme yoluna girmiştir³¹. Bu bağlamda iki ülke \$3.6 trilyon maliyeti olacak ortak petrol ve gaz boru hattı projeleri geliştirdiği medyaya yansımıştır³².

3.5 Suudi Arabistan-Katar-Türkiye-Suriye Eksen

Suudi Arabistan ve Katar, Suriye Krizi sürecinde, Türkiye ile paralel politika geliştirmiş ve stratejik ortak olarak yer almıştır. 2009 yılında Esed, Katar'ın önerisi olan Körfez Emirliklerinin Kuzey Sahasından Türkiye'ye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Suriye üzerinden gelecek boru hattına karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışın, Suriyenin, Rusyanın AB için başlıca doğalgaz tedarikçisi konumunu koruması adına olduğu bilinmektedir ki bu olay Suriye Krizinin çıkmasını tetikleyen unsurlardan biri olmuştur. Katar ve Türkiye, planladıkları boru hattının gerçekleşmesi için karardır. Ayrıca Katarın, enerji güvenliği ve özkaynakları yönünden, Suriye Krizi süreci içerisinde ilerleme gösteren ülkelerden biri olması, enerji politikaları açısından kararlı olduğunu göstermektedir. ABD ile de paralel politikalar yürüten Katar, Suriye Krizinin bitmesinden sonra yeniden şekillenecek Ortadoğu enerji koridorunda önemli bir yere sahip olacaktır. Suudi Arabistan açısından baktığımızda ise, Suudi Arabistan, OPEC izleme listesinde, göreceli risk skalasında 7. sıradadır³³. Bütçe baskısı ile ilgili sıkıntılar yaşamaktadır. Katar ve Türkiye ile enerji

³¹ Ruba Husari, a.g.e

³² <http://sputniknews.com/business/20150721/1024866472.html>, (Erişim 1.04.2016)

³³ Helima Croft, Christopher Louney, "Syria: Double Down", https://www.rbcinsight.com/CM/Share/ResearchViewer/?SSS_10B33546F0787214EFFF959A3D8A3050 (Erişim 06.04.2016)

alanında işbirlikleri geliştirmek istemektedir. Üretici olarak Rusyanın Akdenizde güçlenmesi ve AB üzerindeki enerji politikaları yönünden baskın olmasını engellemek için, Suriyedeki muhaliflere Katar ile birlikte destek vermektedir.

4. Sonuç

Küresel dünyada konsept olarak enerji arzını ve marketini kontrol edebilmek için enerji kaynaklarının geçiş noktalarının kontrol edilmesi gerekmektedir. Suriye Krizi ve bu krizin sonucunda yaşanacak olan değişimler, Orta Doğu’da yeni bir enerji haritasının paralelinde yeni ülkelerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Rusya, Doğu Akdeniz Havzasındaki gaz üzerinde söz sahibi olmak için, Suriye Krizinin sonucunda yeni kurulacak düzen ile birlikte enerji stratejilerinde yeni bir dönem açma girişimine girebileceği düşünülmektedir. Ayrıca Çin ve Hindistan, Suriye’deki enerji kaynaklarını çıkarma pazarına girmiş, bu şekilde enerji yarışının içinde yer edinmiştir. Bu kriz ile, bu bölge bir çok ülkenin farklı amaçlarıyla toplandığı bir coğrafyaya dönmüştür. Dolayısıyla bu bölgede yeni bir düzenin kurulması ve karışıklıkların giderilmesi için uzun bir dönemin gerektiği söylenebilir. Türkiye ise, Suriye Krizi içinde bölgede söz sahibi olmak isteyen ülkeler için kritik konuma gelmiştir.

Küresel güçlerin bölgedeki menfaatleri nazara alındığında enerji arzı ve enerji pazarını kontrol etmek önemlidir. Bölgede ABD, AB ve Rusya Federasyonu arasındaki uzun vadeli ekonomik ve siyasi rekabetin stratejik bir şekilde sürdürülmesi beklenmektedir. Bu karşılıklı anlaşmalı ve kontrollü bir şekilde olacaktır.

Bu rekabetin canlı tutulması amacıyla uzun vadede İsrail’in bölge içindeki ilişkileri de konuyla yakın ilgilidir. İsrail’in güvenliği için Suriyenin siyaseten yıpratılmasında küresel güçlerce fayda görülmektedir. Bu açıdan gerekli sonuçlar İsrail lehine alınmıştır. Küresel güçler tarafından bölgede yeni coğrafi haritaların çizilebilmesi için yeni oluşturulan dinamiklerin enerji kriziyle ivmelendirilmesi düşünülmektedir. Bu durum ve Irak’taki son çeyrek asırlık dram kontrollü bir şekilde bölgede yeni siyasi ve silahlı muhalif güçlerin oluşmasına vesile olmuştur. Bölge tam 100 yıldır küresel güçlerin harmanı haline gelmiştir...

Yaratılan kaos ortamı, aynı zamanda bölgede çok uzun vadeli bir perspektif içinde küresel güçlerin kalabilmesini sağlayacaktır. Küresel güçler uzun vadeli planları gereği stratejik bir sabır tecrübesine sahiptirler. Orta Doğu enerji kaynakları nedeniyle kontrol edilmesi gereken bir bölgedir. Bu bölgeyi kontrol edebilmek amacıyla küresel güçlere daha yakın destek sağlayabilecek alternatif devletlerin yaratılmasına çalışıldığı düşünülmektedir. Bu da bölgedeki en tehlikeli senaryodur...

Orta Doğu’da siyasetin hızla değişimi bir gerçektir. Bölgenin çabuk değişen dengeleri nedeniyle bu bölgede kalıcı bir barış asırdır temin edilememiştir. Bölge aynı zamanda Küresel güçler için bir manevra alanı haline getirilmiştir. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar insanlık dramı yaşamaktadırlar.

Suriye Halkının bir bölümü vatanından zoraki göçe zorlanmıştır. İnsanlık dramını Suriye Halkı ile beraber Bölge Halkı yaşamaktadır. Devlet, toplum, din, eğitim, inanç

birliğinin kaybolduğu ve düşman halkların meydana getirildiği Suriye’de bir yıldırma politikasıyla halkın bir bölümü sindirilmiş ve ülkesinden zoraki göç ettirilmiştir. Suriye’den, Afganistandan, Pakistan’dan Avrupa kıtasına milyonlar akmak istemektedir. Bu durumdan Türkiye olumsuz olarak etkilenmiştir. Bunların birinci aşamadaki konaklama yeri Türkiye olup, son yıllarda 4 milyon nüfusa erişen sığınmacılar Türkiye’nin gücünün üzerinde insani sorumluluk projesi olarak ortaya çıkmış ve Türkiye’nin kalkınma enerjisini olumsuz olarak etkilemiştir.

Türkiye’nin sınırlarında meydana getirilmek istenen tehlikeli değişiklik, bölgedeki sosyal dengelerin bozulması, Suriye içindeki terörist ve silahlı güçler Türkiye’yi Suriye’ye karadan müdahaleye zorlamaktadır. Bu sorunların enerji krizinin ötesinde başka tehlikeler doğurduğu görülmektedir. Bölgedeki gelişmeler başka krizleri tetiklemiştir. Meydana çıkan yeni krizlerin politik sonuçları enerji krizlerinin unutturmuş ve bölge ülkelerinin gelecekleriyle ilgili beka sorunları ortaya çıkmıştır.

Bir sırda inşa edilen Türkiye ve Rusya Federasyonu iyi ilişkilerinin bir anda bozulmasının temel sebebi olan Suriye krizinin Türkiye’ye ve Rusya federasyonu’na verdiği zarar beklenenin üzerinde olmuştur. Tam da küresel güçlerin arzuları paralelinde, komşu iki ülkenin siyasi ve ekonomik güvenilirliği bu olumsuz gelişmelerden zarar görmüştür.

Suriye krizi enerji politikalarını etkilemekten ziyade bölge ülkeleri için beka sorunu olmaya başlamıştır. Bu kritik durum, Türkiye için stratejik kararlara ihtiyaç gösteren önemli bir politik sorun olarak şiddetini sürdürmektedir. Küresel güçlerin planlarının Türkiye’de ve bölge ülkelerinde iyi anlaşılması ve sorunların çözümünde akıllı, sabırlı ve basiretli davranılması önemli hususlar olarak görülmektedir. Emperyal güçlerin düşüncelerinde tam 100 yıldır değişen bir şey yoktur...

BORU HATLARI KÖRDÜĞÜMÜNÜN KİLİT ÜLKESİ SURİYE

Azime TELLİ*

1. Giriş

Orta Doğu'nun Akdeniz'e açılan önemli çıkış noktalarından olan Suriye'yi parçalanmanın eşiğine kadar getiren iç savaş sadece ülke içindeki farklı mezhep ve kimlikleri değil bölgesel ve küresel güçleri de karşı karşıya getirmiştir. Suriye krizi 6. yılını geride bırakırken krizin nedenleri ve gelecekte nereye evrileceği konusunda pek çok analiz yapılmış durumdadır. Arap Baharı'nın estirdiği demokratikleşme rüzgarı ve bölgedeki mezhep farklılıklarının körüklediği ayrışmalar bu süreçte krizin gerekçelendirilmesinde öne çıkan unsurlar olmuştur. Ancak Orta Doğu genelinde hiçbir krizi jeopolitik bağlamdan bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Suriye krizi özelinde de bu tespit geçerliliğini korumakta olup üniter devlet konumunda olan Suriye'nin bugün parçalanmanın eşiğine gelmesini hazırlayan bu kriz sürecinin okunmasında ülkenin jeopolitik konumunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Dünyanın fosil yakıt deposu olan Orta Doğu'nun kırılğan dengeler üzerinde inşa edilen haritasında Akdeniz'e açılan bir koridor konumunda olan Suriye bölgesel ve küresel güçlerin yeni mücadele sahası haline gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Rusya ile organik bağı bulunan Suriye'de toprak bütünlüğü ve rejimin¹ istikrarını tehdit eden kriz sürecinde mevcut rejimi destekleyenler ve muhaliflere destek verenler arasında yaşanan çatışma, bölge enerji kaynakları üzerindeki hakimiyet mücadelesinden bağımsız değerlendirilemez. Enerji rezervleri konusunda komşu ülkelere göre oldukça fakir durumda olan Suriye sahip olduğu enerji koridoru olma potansiyeli krizin derinleşmesinde ciddi derecede etkili olmaktadır. Petrol ve doğal gazın Batı'ya, yani Avrupa ülkelerine aktarılmasında koridor olarak öne çıkan Suriye üzerinde tarafların farklı çıkarları söz konusudur. Dünyanın en büyük doğal gaz tedarikçisi konumunda olan AB'nin yüzde 39²

* Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Görevlisi. E-mail: azimetelli@gmail.com

¹ Suriye, 1971'den beri aralıksız olarak Baas Partisi ve bu partinin kontrolünü elinde bulunduran Esed ailesi tarafından yönetilmektedir.

² Necdet Pamir, **Enerjinin İktidarı**, Ankara, Hayy Kitap, 2015, s.282.

oranında bağımlı olduğu Rusya, Orta Doğu gazının kendi kontrolü dışındaki boru hatları aracılığıyla Avrupa pazarına ulaşmasına çıkarlarına karşı hayati bir tehdit olarak kabul etmektedir. Öte yandan, Rus ekonomisinde Ukrayna krizi sonrasında başlayan ekonomik yaptırımların petrol fiyatlarında meydana gelen tarihi düşüşle birlikte derinleşen dar boğaz Putin yönetiminin Suriye krizini içinde bulundukları bu durumdan çıkmak için bir manivela gibi değerlendirmesine yol açmaktadır.

Tunus'ta üniversite mezunu bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla başlayan Arap Baharı sürecinde mevcut rejimlerin karşısında demokrasi yanlısı muhalifleri destekleyen ABD, Suriye krizinde de aynı siyaseti izlemeyi sürdürmüştür. Esad rejimine muhalif olan kesimlere destek veren ABD'nin demokrasi ve insan hakları konusundaki hassasiyeti Suriye krizindeki önemli müttefikleri olan Suudi Arabistan ve Katar'ın enerji konusundaki çıkarlarının korunması konusunda da kendisini göstermektedir. Sünni ve Şii bloğun karşı karşıya kaldığı Suriye krizinde ülkenin kimin kontrolüne geçeceği aynı zamanda Suriye'nin gelecekte hangi ülkelerin enerji kaynaklarının taşınmasında koridor rolü üstleneceğinin belirlenmesi anlamına da gelmektedir.

Doğal gazın 21. yüzyılın enerji kaynağı olarak ön plana çıkmış olmasına bağlı olarak Suriye enerji rekabetinin yeni çatışma alanı olmuştur. Bölge petrol rezervlerinin dünya piyasalarına açılması konusunda Suriye'nin mevcut koşullarda stratejik üstünlüğü görece zayıf olmakla birlikte yapısı itibarıyla boru hatlarına daha bağımlı durumda olan doğal gaz açısından tablo tamamen farklıdır. ABD ve AB'nin enerji arz güvenliği arayışlarında kaynak çeşitlendirmenin öne çıkmış olmasına bağlı olarak Orta Doğu'nun petrolünden sonra doğal gazı da rekabet konusu olmuştur. Enerji süper gücü Rusya'nın Avrupa pazarında sahip olduğu doğal üstünlüğe son vermek isteyen ABD'nin bölgedeki boru hatları güzergahlarını dizayn etme girişimine en sert tepki Rusya'dan gelmiştir. Suriye krizi öncesinde gündeme gelen Katar gazının boru hatları³ ile Avrupa'ya ulaştırılması ve Rus gazına alternatif olmasına yönelik ABD ve Türkiye tarafından desteklenen boru hattı projesi mevcut Suriye yönetimi tarafından Rusya'nın tepkisi nedeniyle kabul görmemiştir. Öte yandan Suriye krizi 5. yılını geride bıraktığı sırada İran'a yönelik ambargonun aşamalı olarak kaldırılmasının onaylanması ile "*uyuyan enerji devi*" İran'ın enerji piyasasına dönüşünün önü açılmıştır. Sahip olduğu zengin rezervlere rağmen doğal gaz ihracatında yüzde 1'lik⁴ sembolik bir paya sahip olan İran, doğal gaz pazarına giriş yapabilmek için potansiyel pazarlarla görüşmelere başlamıştır. Dünyanın en büyük doğal gaz alıcısı konumunda olan AB pazarı ile yakından ilgilenen İran'ın alternatif boru hattı projeleri arasında İran-Irak-Suriye'den geçerek Doğu Akdeniz'e devam edecek bir proje de yer almaktadır. Bu durum, Suriye'nin kontrolünü tüm taraflar açısından daha da hassas hale getirirken istikrar ve güvenlik sorununun çözülmesi durumunda ülkenin bölge enerji kaynaklarının dünya pazarına açılması konusunda Türkiye'ye rakip olması da söz konusu olabilecektir. Suriye krizi ekseninde daha da belirginleşen Sünni ve Şii eksen çatışması, ve bu eksenleri destekleyenler arasındaki rekabet sonucu Suriye sorunu "*sıfır toplam bir oyun*" görü-

³ <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/10-milyar-dolarlik-katar-turkiye-boru-hatti-yolda-955117/> (Erişim 25.03.2016).

⁴ <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=IRN> (Erişim: 01.05.2016).

nümü kazanmıştır. Bu çalışmada, Suriye'nin enerji görünümü ortaya konulduktan sonra enerji sorunsalının Suriye krizini nasıl etkilediği jeopolitik açısından analiz edilecektir.

2. Suriye'nin Enerji Görünümü

Suriye'de 2011 yılından bu yana devam karışıklıklar ülkenin enerji görünümünü ciddi derecede etkilemiştir. Yaşanan istikrarsızlık nedeni ile Suriye'nin petrol ve doğal gaz üretiminde ciddi bir daralma söz konusu olmuştur. ABD ve AB tarafından mevcut rejime yönelik ekonomik ve siyasi ambargonun yanı sıra devam eden çatışmalarda boru hatları ve elektrik iletim hatlarının zarar görmüş olması ülkenin enerji sektörüne zarar vermiştir.⁵ İç savaş öncesi dönemde enerji ihraç eden ülkeler arasında yer alan Suriye mevcut koşullarda ülkenin enerji talebini karşılamakta güçlük çekmektedir.

Suriye'nin sahip olduğu rezervler açısından Orta Doğu'nun kaynak zengini ülkeleri arasında yer almamakla birlikte iç savaş öncesi dönemde petrol ihraç eden ülkeler arasındaydı. Suriye'nin kanıtlanmış petrol rezervlerinin 2.5 milyon varil olduğu tahmin edilmektedir.⁶ Suriye'nin petrol üretimi 2008-2010 yılları arasında 400.000 varil/gün olarak gerçekleşirken Mayıs 2005'te bu oran 25.000 varil/gün düzeyine gerilemiştir.⁷ Bu gerilemenin bir sonucu olarak iç savaş öncesinde petrol ihraç etmekte olan Suriye iç talebi karşılayabilmek için petrol ve petrol ürünleri ithalatına yönelmiştir. Suriye'nin petrol ithalatında İran ilk sırada yer almaktadır. Öte yandan ülkedeki petrol kuyuları ve rafinelerin bir kısmı da IŞİD'in eline geçmiştir. Bu durum da Suriye'nin petrol gelirlerinden olmasına yol açarken IŞİD'in kendini finanse ederek daha da güçlenmesine neden olmuştur.⁸

Suriye'nin sahip olduğu kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin 8.5 trilyon metreküp olduğu tahmin edilmektedir.⁹ Bununla birlikte Suriye 2008 yılından bu yana net gaz ithalatçısı durumundadır. Arap Doğal Gaz Boru Hattı aracılığıyla Mısır'dan gerçekleşen doğal gaz ithalatı bu hattın iç savaş sonrasında saldırıya uğraması ile durma noktasına gelmiştir. Suriye'nin sahip olduğu doğal gaz üretim kapasitesi iç tüketimi karşılayabilecek düzeyde olup Mısır'dan ülke ihtiyacının yaklaşık yüzde 20'lik kısmı ithal edilmekteydi. İç savaş sonrasında doğal gazda üretim ve tüketim oranlarında ciddi bir gerileme söz konusu olmuştur. Suriye'nin mevcut doğal gaz alt yapısı ihracat yapacak düzeyde üretim yapması için yeterli olmayıp savaş koşullarının yarattığı istikrarsızlık ortamı durumu daha da olumsuz bir hale getirmiştir.

İç savaş öncesinde bölge enerji kaynaklarının Avrupa pazarına ulaştırılmasında bir enerji merkezi olma hedefi olan Suriye mevcut koşullarda enerji alt yapısının güvenliğini

⁵ <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=SYR> (Erişim 04.04.2016).

⁶ <http://www.ogi.com/articles/print/volume-112/issue-1/drilling-production/worldwide-look-at-reserves-and-production.html> (Erişim: 04.05.2016).

⁷ <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=SYR> (Erişim 04.04.2016).

⁸ Erika Solomon, Robin Kwong and Steven Bernard, "Inside Isis Inc: The journey of a barrel of oil", 29.02.2016, <http://ig.ft.com/sites/2015/isis-oil/> (Erişim 11.04.2016).

⁹ <http://www.ogi.com/articles/print/volume-112/issue-1/drilling-production/worldwide-look-at-reserves-and-production.html> (04.05.2016).

sağlayabilmekten çok uzaktır. Suriye'deki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı iç savaş sonrasında IŞİD'in kontrolüne geçmiştir.¹⁰ IŞİD tarafından üretilen petrolün büyük kısmı ülkenin doğusunda bulunan Deyr Ez Zor bölgesinden gelmektedir. Aynı zamanda bir çok rafinerinin de kontrolünü elinde bulunduran IŞİD'in müşterileri arasında mevcut Suriye rejimi de bulunmaktadır.¹¹ IŞİD aylık olarak 1.5 milyon varil petrol üretiminden aylık olarak yaklaşık 60 milyon dolar gelir elde etmektedir.¹²

Ülkenin enerji alt yapısının iyileştirilmesi kısa vadede mümkün görünmediği için Suriye'nin yeniden enerji ihracatçısı olması ancak orta ve uzun vadede söz konusu olabilecektir. Çatışan boru hattı projelerin geçiş güzergahında yer alması ise Suriye üzerindeki güç mücadelesinin daha derinleşmesine yol açmaktadır.¹³ Bölgeden Avrupa'ya uzanacak boru hatlarının geçiş güzergahında yer alan Suriye açısından bu durum ciddi tehdit ve fırsatlar barındırmaktadır. Enerji iş birliklerinin sıfır toplamı bir yapıya sahip olması taraflar arasındaki güç mücadelesinin daha da şiddetli bir hal almasına yol açmaktadır.

3. Çatışan Çıkarların Kesişme Noktası Olarak Suriye

Suriye'de yaşanan iç savaş sadece ülke içindeki dinamiklerin çatışan çıkarları üzerinden açıklanamaz.¹⁴ Orta Doğu rezervlerinin Avrupa pazarına ulaştırılmasında kritik bir geçiş noktası olan Suriye üzerinde çatışan çıkarlar söz konusudur.¹⁵ ABD ve AB'nin enerji süper gücü olan Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılmasına yönelik alternatif arayışları Rusya'nın tepkisine yol açmıştır. Enerji gelirlerinin yüzde 40'ını AB'den elde eden Rusya, Avrupa pazarında kendine ciddi bir rakip istememektedir. AB üyelerinin doğal gazda Rusya'ya bağımlı olmasının yarattığı tehdidi azaltmak isteyen ABD ise Rus gazına alternatif projelere destek vermektedir. Rusya'nın tehdit olarak algıladığı NABUCCO Boru Hattı Projesi'nin başarısız olmasının ardından Orta Asya gazı yerine Katar gazının Avrupa'ya ulaştırılması gündeme gelmiştir. ABD'nin müttefiki olan Katar'ın Avrupa'ya uzanacak doğal gaz boru hattı projesi ise Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir. Suriye üzerinden geçecek doğal gaz ve petrol boru hatlarının kontrolüne yönelik mücadele ülkedeki iç savaşın ana unsurlarından biri olarak öne çıkmış durumdadır.

ABD ve müttefikleri¹⁶ ile Rusya ve müttefiklerinin çatışan çıkarları ülkedeki istik-

¹⁰ Solomon, Erika, Robin Kwong and Steven Bernard, "Inside Isis Inc: The journey of a barrel of oil", 29.02.2016, <http://ig.ft.com/sites/2015/isis-oil/> (Erişim 11.04.2016).

¹¹ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isis-petrolunu-kime-nasil-satiyor> (Erişim 03.05.2016).

¹² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isis-petrolunu-kime-nasil-satiyor> (Erişim 03.05.2016).

¹³ Pepe Escobar, "Syria's Pipelineistan war", 06.08.2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/08/201285133440424621.html> (Erişim 15.04.2016).

¹⁴ Dmitry Minin, "The Geopolitics of Gas and Syrian Crisis", 31.05.2013, <http://www.strategic-culture.org/news/2013/05/31/the-geopolitics-of-gas-and-the-syrian-crisis.html> (Erişim 22.04.2016).

¹⁵ Ercan Çitlioğlu, **Enerji Savaşları ve Suriye**, Ankara, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2015, s. 5-6.

¹⁶ Ali Alfoneh, David Andrew Weinberg, "The Syria Strategies of Iran, Saudi Arabia, Qatar, and Turkey", 19.09.2013, <http://www.defenddemocracy.org/the-syria-strategies-of-iran-saudi-arabia-qatar-and-turkey/> (Erişim 20.04.2016).

rarsızlığın günden güne derinleşmesinde etkili olmuştur. Suriye, Akdeniz’de sahip olduğu 120 millik kıyı şeridiyle kapalı havza konumunda bulunan Orta Doğu’nun enerji zengini ülkelerinin petrol ve doğal gazının Avrupa pazarına açılması noktasında önemli bir avantaja sahiptir. Rusya’ya olan doğal gaz bağımlılığına alternatif arayışında olan AB’nin bölge rezervlerine yönelik ilgisi muhtemel boru hattı projeleri konusunda büyük bir rekabete yol açmış durumdadır. Suriye iç savaşı öncesinde Arap Doğal Gaz Boru Hattı konusunda ılımlı bir yaklaşımı olan Esad’ın sonrasında İslami Boru Hattı Projesi’ne yeşil ışık yakmasıyla ülkede devam etmekte olan iç savaşta jeopolitik rekabet öne çıkmıştır. Rusya, dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahip olan İran’ın kaynaklarının geliştirilmesi ve dünyaya açılmasında hakim pozisyonunu koruyarak AB pazarında karşısına ciddi bir rakip çıkmasına engel olmayı hedeflemektedir. Bu noktada Rusya destekli İran-İrak-Suriye güzergahlı İslami Boru Hattı ile ABD destekli Katar-Suriye-Türkiye güzergahlı Arap Boru Hattı arasında ciddi bir yarış söz konusudur.

3.1 İşbirliğinden Rekabete: Türkiye ve Rusya

Türkiye ve Rusya’nın tarihi rekabete rağmen yakalamış oldukları iş birliği eğilimi Suriye krizi sonrasında olağan çizgisine geri dönmüştür. “Komşularla sıfır sorun”¹⁷ politikasının bölgesel istikrarsızlıklar karşısında hızla çözülmesi sonrasında Türkiye, doğu komşularıyla olduğu gibi Rusya ile de karşı karşıya gelmiştir. Kuzey komşusu Rusya’nın, Esad rejiminin daveti üzerine Suriye’de operasyonlara başlaması sonrasında taraflar arasındaki gerilimin zirve noktası Türkiye’nin, Rus SU-34¹⁸ uçağını düşürmesi olmuştur.¹⁹ Türkiye ve Rusya’nın Suriye krizi konusunda karşı cephelerde yer alması sonucu tırmanan gerilimin kopma noktası olarak nitelendirebileceğimiz uçak krizi sonrasında arasındaki ikili ilişkilerde soğuma dönemine girilmiştir. AB’nin Ukrayna krizi nedeniyle uyguladığı yaptırımlar ve petrol fiyatlarındaki gerileme sonrasında enerji gelirlerine bağımlı durumda bulunan Rus ekonomisi ciddi anlamda bir dar boğazla karşı karşıya kalmıştır. Bunun bir yansıması da yeni enerji projelerinin durdurulması ya da iptali olarak kendini göstermiştir.

Türkiye ve Rusya arasında enerji alanında yakalanan sinerji açısından Suriye krizi kırılma noktası olmuştur.²⁰ Türk Akımı Projesi’nin durdurulması²¹, Akkuyu Nükleer Santral Projesi’nin geleceğinin belirsiz hale gelmesi²², doğal gaz fiyatı ve tesliminde

¹⁷ Tarık Oğuzlu, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Arap Baharı: Tıkanmışlık Durumunun Bir Analizi”, Ortadoğu Analiz, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, s. 47.

¹⁸ <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34912581> (Erişim: 01.05.2016).

¹⁹ Vügar İmanbeyli, “Uçak Krizi” ve Türkiye-Rusya İlişkileri, SETA Perspektif, Sayı 119, Aralık 2015.

²⁰ Azime Telli, “Türkiye’nin Nükleer Enerji Açılımının İçerik Analizi: Çeşitlendirme mi, Teslimiyet mi?”, **Bilge Strateji**, 8, 14, s. 49-50.

²¹ <http://www.naturalgaseurope.com/russia-novak-turkish-stream-project-has-been-halted-26924> (Erişim: 04.05.2016).

²² Ian Armstrong, “The Nuclear Implications of Turkey-Russia Tensions”, <http://globalriskinsights.com/2015/12/the-nuclear-implications-of-turkey-russia-tensions/> (Erişim: 03.05.2016).

yaşanan anlaşmazlıklar²³ tarafların kaynak çeşitlendirmesine yönelmesine yol açmıştır. Doğal gaz transferinde Ukrayna'yı by-pass etmek isteyen Rusya²⁴, Türk Akımı Projesi'ni²⁵ askıya alarak Kuzey Akım-2 Projesi'ne²⁶ öncelik verirken Türkiye de Rus gazının alternatiflerini aramaya yönelmiştir. Bu amaçla Suriye krizinde aynı cephede yer aldığı Katar ile yeni LNG anlaşması imzalayan Türkiye açısından Kuzey Irak ve Doğu Akdeniz gaz rezervleri de önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. Kuzey Irak gazını Türkiye'ye ulaştıracak boru hattı projesi için ihaleye²⁷ çıkılmasının yanı sıra Doğu Akdeniz'de yeni keşfedilen doğal gaz rezervlerinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik girişimler söz konusudur.²⁸ Mavi Marmara sonrasında diplomatik ilişkilerin dondurulduğu İsrail ile doğal gaz alanında iş birliği yapmaya yönelik görüşmeler Suriye krizinin gölgesinde devam etmektedir.²⁹ Rusya'ya doğal gazda aşırı bağımlılığın yaratabileceği tehdit ile ilk kez ciddi derecede yüzleşen Türkiye, İsrail gazının taşınmasına yönelik doğal gaz boru hattı projesiyle yakından ilgilenmeye başlamıştır.³⁰ Bölgesel dinamiklerin yanı sıra küresel enerji dinamiklerinin de hızlı değişmesinin sonucunda taraflar arasında yeniden başlayan yakınlaşma sürecinde Türkiye-İsrail Boru Hattı Projesi'nin gerçekleştirilmesinin önünde jeopolitik ve jeoekonomik olarak ciddi sorunlar da bulunmaktadır. İsrail'in Gazze ambargosu ve Kıbrıs sorunu bu iş birliğinin önündeki en büyük engeller olup Doğu Akdeniz'den geçmesi planlanan boru hattının yüksek maliyeti de bir diğer handikap olarak görülmektedir. Öte yandan İsrail gazının potansiyel alıcısı konumunda olan Mısır'da³¹ dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerinden birinin bulunmuş olması İsrail açısından Türkiye ve Avrupa pazarına açılmayı daha da kritik hale getirmiştir.

Suriye krizi konusunda Türkiye ve Rusya arasındaki giderek derinleşen anlaşmazlığın çatışan farklı tarafları desteklemelerinin sonucu olarak enerji ilişkilerinde sorunlar baş göstermiştir. Türkiye'nin Rusya'da doğal gazda yüzde 54,76³² oranında bağımlı olması nedeni ile bu süreçte Rusya'nın bu durumu silah olarak kullanması ihtimali bile Türkiye

²³ <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-gazi-kisti-vatandas-etkilenir-mi-40060272> (Erişim: 04.05.2016).

²⁴ <http://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/gazprom-reaffirms-plans-to-bypass-ukraine-in-2019/> (Erişim: 02.05.2016).

²⁵ <https://www.rt.com/business/324230-gazprom-turkish-stream-cancellation/> (Erişim 18.04.2016).

²⁶ Matúš, Mišík, **Nord Stream-2: The Story Continues**, Canada, The European Union Centre of Excellence, Number 2, 2016, s. 5-6.

²⁷ <http://www.milliyet.com.tr/sirnak-dogalgaz-boru-hattina-4/ekonomi/detay/2192377/default.htm> (Erişim 16.04.2016). <http://aaenergyterminal.com/searchdetail.php?newsid=7226641> (Erişim 21.04.2016).

²⁸ John Roberts, "Row with Russia forces Turkey to hunt for new energy partners", 17.12.2015, <http://www.ft.com/cms/s/0/03025db8-99aa-11e5-9228-87e603d47bdc.html#axzz46RRRTsnb> (Erişim 21.04.2016).

²⁹ Selin Girit, "Türkiye-İsrail yakınlaşması: Doğalgaz ve Suriye faktörü", 17.12.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151217_turkiye_israil_selin_girit (Erişim: 02.05.2016).

³⁰ <http://www.naturalgaseurope.com/turkey-plans-to-build-a-pipeline-from-israel-27244> (Erişim: 01.05.2016).

³¹ http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/08/150830_misir_kesif (Erişim: 26.04.2016).

³² Necdet Pamir, **Enerjinin İktidarı**, Ankara, Hayy Kitap, 2015, s. 341.

açısından büyük gerilim nedeni olmuştur.³³ Türkiye, Almanya'dan sonra Rus gazının en büyük ikinci alıcısı olup Rusya açısından önemli bir talep ülkesidir. Ayrıca, Türkiye'nin sahip olduğu Asya ile Avrupa arasındaki doğal köprü konumu ise Rusya açısından hem bir tehdit hem de bir fırsat unsurudur. Avrupa ve Türk pazarındaki hakim konumunu korumak isteyen Rusya, bu pazarlara ulaşacak alternatif hatların önünü kesmek açısından Türkiye koridorunu kontrol altında tutmak istemektedir. AB'nin dördüncü enerji koridoru olan Güney Koridoru'nun Türkiye üzerinden geçecek olan TANAP ve TAP ile açılmış olması Rusya'nın yeni boru hattı projelerini revize etmesine yol açmıştır. Avrupa'nın doğal gaz talebinin daralmasının da etkisiyle Rusya, Güney Akım'ın yerini alan Türk Akımı'nı şimdilik dondurma kararı alırken AB ve Türkiye'nin kaynak çeşitlendirme girişimlerini yakından izlemektedir. Uçak krizi sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye yönelik ekonomik yaptırım uygulama kararı alması olası enerji kesintisinin yaratabileceği olumsuz etkiyi gündeme getirmiştir.³⁴ Taraflar arasındaki olumlu ikili ilişkiler üzerine inşa edilen uzun dönemli enerji anlaşmalarının etkileriyle yüzleşen Türkiye kaynak çeşitlendirme politikalarına hız vermiştir. Bu süreçte Kuzey Irak gazının Türkiye'ye getirilmesine yönelik girişimleri Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Orta Doğu ve Hazar Havzası kaynaklarının Avrupa pazarına girişini engellemek isteyen Rusya açısından Suriye koridorunu kontrol altında tutmanın büyük önemi bulunmaktadır.³⁵ Kürt petrol ve gazının Türkiye üzerinden taşınmasını engelleme girişiminde olan Rusya'nın Akdeniz'deki konumu açısından Esad rejiminin güvence altında olması büyük önem taşımaktadır. Öte yandan Suriye krizi, Türkiye'nin Irak ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nden petrol ve gaz ihraç etme potansiyelini Kerkük-Ceyhan Boru Hattı'nı by-pass edecek yeni boru hattı projelerinin gündeme gelmesini engellemektedir.³⁶ Bu noktada özellikle Kuzey Irak-Suriye arasında bir boru hattının açılması Türkiye'nin enerji hub olma ve kaynak çeşitlendirme politikalarına ciddi anlamda zarar verecektir.

3.2. Sıfır Toplamlı Oyun: Katar Gazı mı, İran Gazı mı?

Suriye sorununda etkili olan önemli aktörler arasında bulunan Rusya, İran ve Katar dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahip durumdadır. İran'ın doğal gazı iç piyasada kullanmaya yönelmiş olması ve Katar'ın boru hatları yerine daha pahalı olan LNG'ye yönelmiş olmasının sağladığı avantaj ile Avrupa pazarında konumunu iyice güçlendiren Rusya açısından bu durumun sürdürülmesi jeopolitik ve jeoekonomik olarak zorunluluk olarak görülmektedir. İran, Rusya ve Katar arasındaki çıkar çatışmasında Rusya, İran ile olan stratejik iş birliği hem yeni projeler hem de Suriye sorunu konusunda önemli avantajlar sağlamaktadır.

³³ Cenk Pala, "Türk Akım: Üzerine Uçak Düşen Boru Hattı", *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı: 63, Ocak 2016, s. 18.

³⁴ A.e., s. 16.

³⁵ Pepe Escobar, "Syria: Ultimate Pipelineistan War", 07.12.2015, <http://www.strategic-culture.org/news/2015/12/07/syria-ultimate-pipelineistan-war.html> (Erişim 15.04.2016).

³⁶ Tugce Varol, "Was Russia's Syrian Campaign Aimed At Turkish Energy Security?", 26.03.2016, <http://finance.yahoo.com/news/russia-syrian-campaign-aimed-turkish-000000715.html> (Erişim 15.04.2016).

Nükleer programına yönelik yaptırımlar nedeni ile enerji pazarındaki payı daralan İran, Suriye krizinde önemli derecede etkili olan bölgesel aktörlerden biridir. Suriye’de Şii rejimini destekleyen İran’ın Şii hilalini güçlendirme stratejisinin yanı sıra sahip olduğu rezervlerin transferi açısından Suriye koridoru stratejik bir önem taşımaktadır. Yaklaşık yarım asır devam eden yaptırımlar nedeni ile rezervlerini geliştirmekte güçlükler çeken İran, 2015 yılında yaptırımların kaldırılması yönünde anlaşma sağlanmasının ardından yeni enerji projelerini gerçekleştirmek üzere harekete geçmiştir. OPEC içinde önemli bir konumu olan İran dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen tezat bir şekilde doğal gaz ihracatından yüzde 1 oranında pay almaktadır. Ürettiği doğal gazın hemen hemen tamamını iç pazarda tüketen İran yaptırımların kaldırılması sonrasında dış pazar arayışına girmiştir. İran’ın gazının Batı’ya mı yoksa Doğu’ya mı gideceği henüz netlik kazanmamıştır.

Harita 1. Basra Körfezi’nin enerji sahaları

Kaynak: http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_petroleum_facilities_2004.jpg (Erişim: 06.05.2016).

Katar, dünyanın en zengin 3. doğal gaz rezervlerine sahiptir. Komşusu İran’dan farklı olarak dünya doğal gaz piyasasında önemli bir yeri olan Katar, talep ülkelerine uzak olmasının bir sonucu olarak LNG ticaretinde birinci sırada yer almaktadır.³⁷ Transfer yönemi açısından LNG’ye bağımlı olmanın yarattığı tehdidi azaltmak isteyen Katar, kaynak çeşitlendirme politikası açısından boru hattı projeleriyle ilgilenmeye başlamıştır.³⁸ Doğal gazın yaygın tüketim bölgelerine uzak olan Katar açısından boru hattıyla gaz ticareti

³⁷ <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=QAT> (Erişim: 01.05.2016).

³⁸ Justin Dargin, “Qatar’s Natural Gas: the Foreign-Policy Driver”, *Middle East Policy*, Volume 14, Issue 3, Fall 2017, s. 139-140.

açısından en cazip alan Avrupa olup bu amaçla 2009 yılında Türkiye-Katar Boru Hattı Projesi³⁹ için harekete geçmiştir. Projenin geçiş ülkeleri arasında Suriye de yer almakta olup Esad yönetimi söz konusu projede yer almayacağını 2010 yılında duyurmuştur. Rusya ile yakın ilişkileri olan Esad yönetiminin bir sonraki adımı ise İran-Irak-Suriye Boru Hattı Projesi'nde yer almak olmuştur.⁴⁰ Söz konusu bu gelişme Sünni Katar ve Şii İran rejimleri arasındaki ezeli çekişmenin adeta yeni sahası olmuştur.

Harita 2. Çatışan Boru Hattı Projeleri

Kaynak: <http://www.zerohedge.com/news/2015-09-10/competing-gas-pipelines-are-fueling-syrian-war-migrant-crisis> (Erişim 18.04.2016).

İki komşu ülke olan İran ve Katar'ın ilişkileri mezhep farkı dolayısıyla çatışma eksenli olup taraflar arasında paylaştıkları doğal gaz rezervleri nedeni ile de sorunlar bulunmaktadır. Tek başına dünyanın en büyük doğal gaz bloğu olan saha İran ve Katar tarafından paylaşılmaktadır. Söz konusu sahaya Katar, Kuzey Sahası adını verirken İran Güney Pars olarak adlandırmaktadır. İran son dönemde Güney Pars sahası rezervlerinin geliştirilmesine yatırım yapmış olup ülkenin doğal gaz üretiminde 2020 yılı sonrasında ciddi artış beklenmektedir. İran'ın pazar arayışı bu açıdan da önem taşımaktadır. Katar'ın aksine LNG alanında hemen hemen hiç yatırımı olmayan İran bir yandan LNG pazarına girmeyi hedeflerken ağırlıklı olarak boru hatları ile taşımacılıkla ilgilenmektedir. İran gazının potansiyel müşterileri arasında Türkiye ve Avrupa ülkeleri coğrafi yakınlık ve istikrar açısından öne çıkmaktadır.

³⁹ Aşlıhan Erbaş Açıklık, "Katar-Irak-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Mümkün mü? Uluslararası Enerji Politikaları ve Riskler Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 28, Nisan 2011, s. 57-58.

⁴⁰ Robinson, Jerry, "Why Syria? An Examination Of The Iran-Iraq-Syria Pipeline", <http://ftmdaily.com/what-jerry-thinks/whysyria/> (Erişim 20.04.2016).

Türkiye ve İran arasındaki ikili ilişkiler bölgesel güç olma yarışı nedeniyle giderek bozulurken Suriye sorunu da iki ülke arasındaki ilişkiler açısından ciddi bir meydan okuma olmuştur. Türkiye, Esad rejimi karşıtı Batı cephesinde yer alırken İran, Rusya ile birlikte Esad rejimini desteklemektedir. ABD'nin de desteklediği Katar-Türkiye Boru Hattı Projesi, Suriye'nin muhalefeti nedeni ile adeta ölü doğarken rakibi olan İran-İrak Boru Hattı Projesi de Rusya tarafından desteklenmektedir. Rusya, Suriye'de kontrolü kaybetmesi durumunda sadece bir müttefik değil aynı zamanda stratejik bir koridorun da kontrolünü kaybetmiş olacağı için Esad rejimine siyasi ve askeri destek sağlamaya devam etmektedir. Suriye'nin özellikle Akdeniz'e çıkışı olan Batı kesiminde kontrolü elinde tutmaya çalışan Rusya böylece bir diğer müttefiki olan İran'ın bölgesel çıkarlarına da hizmet etmektedir.

Suriye krizinin çözümsüz kalması halihazırda en çok Rusya'nın durumunu güçlendirmektedir. Bölgesel istikrarsızlık nedeni ile boru hattı projeleri hayata geçirilemezken bu durum Ukrayna krizi ve AB'nin 3. Enerji Paketi nedeni ile Avrupa pazarında sıkıntılı günler geçirmekte olan Rusya'nın elini güçlendirmektedir. Mevcut koşullarda Rus gazına alternatif bulması zor olan AB'nin Kuzey Akım-2 Projesi'ne yeşil ışık yakmasının kolaylaşması Rusya'nın stratejisi açısından önem taşımaktadır. Kuzey Akım-2 Projesi'nin gerçekleşmesi konusunda somut adımlarla ilerleyen Rusya, projenin siyasi ve ekonomik olarak rantabl olması açısından Avrupa pazarına ciddi bir doğal gaz arzı olmasının önüne geçmek zorundadır.

3.3. Doğu Akdeniz'in Paylaşılmayan Rezervleri

Dünya doğal gaz piyasası bir dönüşüm sürecine girmiş durumdadır. ABD'nin kaya gazı devrimini gerçekleştirmesi ve Avrupa pazarına ilk LNG satışını yapması⁴¹, LNG'nin talep payının boru hatları aleyhine sürekli olarak artmakta olması ve son olarak yeni rezervlerin keşfedilmesi doğal gaz piyasasında orta ve uzun vadede dengelerin değişeceğinin habercisi olarak kabul edilmektedir. Suriye'nin koridor ülke olarak önem kazanmasını etkileyen gelişmeler arasında Doğu Akdeniz'de keşfedilen dev rezervler de bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'de bulunan tahmini doğal gaz rezervi 13.2 trilyon metreküp, LNG 9 trilyon metreküp ve petrol 3.5 milyar varildir.⁴² Bölgede doğal gaz akışının seyrini değiştirme potansiyeli olan bu keşiflerin orta ve uzun vadede dünya piyasalarını da etkilemesi söz konusu olacaktır.

İsrail'e ait Leviathan ve Tamar bölgeleri, Mısır'ın Zohr doğal gaz sahası ile Güney Kıbrıs'ın münhasır ekonomik bölgesinde bulunan Afrodit sahalarının geliştirilmesi ve Avrupa'ya ulaştırılması küresel ve bölgesel güçlerin iştahını kabartmaktadır.⁴³ Dünya doğal gaz pazarındaki hakim konumunu korumak isteyen Rusya, Doğu Akdeniz rezervlerinin akışını da Suriye üzerinden kontrol etmeyi hedeflemektedir. Söz konusu rezervlerin muhtemel geçiş rotaları arasında Suriye de bulunmaktadır. Suriye'de askeri üssü bulunan

⁴¹ <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1876178-abdnin-lng-ihracati-avrupada-yakit-fiyatlarini-dusurecek/> (Erişim: 01.05.2016).

⁴² A.e.

⁴³ Nejat Tarakçı, "Mesele Mısır ve Suriye Değil: Doğu Akdeniz", 02.09.2013, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/5077/mesele_misir_ve_suriye_degil_dogu_akdeniz_ (Erişim: 04.05.2016).

Rusya, bu kaynakların kendi kontrolü dışında Doğu Akdeniz'in altına dönecek bir hatla Türkiye ve Avrupa pazarına taşınmasına yönelik projelerden rahatsızlık duymaktadır. Akdeniz'de Rus askeri üssünün⁴⁴ olduğu tek nokta olan Suriye'deki hakim konumunu korumak isteyen Rusya aynı zamanda İsrail ve Güney Kıbrıs'ın⁴⁵ doğal gaz sahalarının geliştirilmesiyle de ilgilenmektedir. Söz konusu rezervlerin Rus enerji firmaları tarafından geliştirilmesi ve gaz akışının kontrolüne yönelik görüşmeleri olan Rusya'nın Tamar sahasının geliştirilmesine yönelik imzaladığı anlaşmalar henüz İsrail Enerji Bakanlığı tarafından onaylanmamıştır.⁴⁶ Rusya gelecekte kendi rezervlerinin en önemli alternatiflerinden biri olabilecek bölgeyi kontrol ederek enerji süper gücü olmanın avantajlarından yararlanmayı sürdürmek istemektedir. Öte yandan Amerikan Noble⁴⁷ ve İtalyan ENİ⁴⁸ firmaları da bölge gaz rezervlerinin geliştirilmesi konusunda anlaşmalar imzalamış durumda olup ABD ve AB bu rezervlerin kendi kontrolünde geliştirilmesine yönelik bir strateji izlemektedir.

Harita 3. Doğu Akdeniz Doğal Gaz Sahaları

Kaynak: <https://easternmediterraneanagency.files.wordpress.com/2015/09/oil-and-gas-zones-per-country.png> (Erişim: 04.05.2016).

⁴⁴ <http://aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-akdenizdeki-tek-askeri-ussu-suriyede/396367> (Erişim: 06.05.2016).

⁴⁵ Fatih Özbay, "Güney Kıbrıs Rusya için neden önemli?", 03.12.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/guney-kibris-rusya-icin-neden-onemli> (Erişim: 03.05.2016).

⁴⁶ <http://www.naturalgaseurope.com/report-putin-and-netanyahu-in-gas-talks-29203> (Erişim: 04.05.2016).

⁴⁷ <http://www.nobleenergyinc.com/operations/eastern-mediterranean-128.html> (Erişim: 03.05.2016).

⁴⁸ http://www.eni.com/en_IT/media/press-releases/2016/03/Eni_successful_first_production_test_Egypt_Zohr.shtml (Erişim: 03.05.2016).

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesi, enerji projelerin durması sonrasında kaynak çeşitlendirmesi arayışına gören Türkiye, İsrail'in rezervleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Mavi Marmara sonrasında donan iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin resmi olarak başlaması yönünde olumlu sinyaller gelirken Türk firmaları İsrail doğal gaz rezervlerine yatırım yapmaya başlamıştır.⁴⁹ İsrail-Mısır boru hattının saldırılar nedeni ile devre dışı kalmış olması nedeni ile İsrail açısından Avrupa pazarına açılmak büyük önem taşımaktadır. Bu noktada İsrail ile Türkiye'nin iş birliği yapması ABD ve AB tarafından da desteklenmektedir. Öte yandan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) dikkate almadan kendi münhasır ekonomik bölgesini (MEB) ilan ederek bu bölgede rezerv geliştirme çalışmalarına başlaması Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. KKTC'nin tanınmasına dair sorun çözülmeden adanın mevcut iki parçalı yapısında boru hattı projelerinin hayata geçirilmesi mümkün görünmemektedir.

Bölgede komşu ülkeler arasındaki derin çıkar çatışmalarına rağmen yatırımın yapıp yapılmamasının geliştirildiğini, üretime başlandığını varsayılsa bile çıkarılan gazın nasıl, nereye, hangi fiyattan ihraç edileceği en önemli sorun olarak halihazırda kabul edilmektedir. Doğal gaz sektörünün yapısal özelliği sonucu olarak alım garantisi olmadan rezerv geliştirme yatırımlarının başlaması söz konusu değildir.⁵⁰

4. Sonuç

Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasını etkisi altına alan Arap Baharı'nın son durağı Suriye olmuştur. Ülkedeki baskıcı rejimin yıkılmasına yönelik taleplerle başlayan ayaklanmalar aradan geçen 6 yıllık süreç içinde sadece bir iç sorun olmaktan çıkıp dünyanın önemli güçlerinin yeni çatışma alanı haline gelmiştir. Dünyanın en zengin enerji rezervlerine sahip ülkelerle komşu olan Suriye'de yaşanan gelişmeler enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Suriye'nin koridor ülke olarak sahip olduğu stratejik avantaj nedeni ile sorun günden güne derinlik kazanmaktadır.

Suriye sorununda mezhep çatışmasının yanı sıra enerji güvenliği önemli bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye sorununa bölgesel dinamikler açısından yaklaşılabilecek olursa ülkenin hangi ülkelerin doğal kaynaklarının, hangi güzergâhtan Avrupa'ya taşınacağına dair çatışmanın somutlaştığı bir alan olduğu görülmektedir. İran-İrak-Suriye ittifakı ile Türkiye-Katar-Suudi Arabistan ittifakının çıkar çatışmasına sahne olan Suriye sorununu demokratikleşme ya da mezhep çatışması düzleminde ele almak yeterli olmayacaktır.

ABD'nin AB ve NATO'nun enerji güvenliğinin sağlanmasında bölge kaynaklarının akışını kontrol etmeye yönelik girişimleri enerji süper gücü Rusya'nın tepkisine neden olmuştur. Düşen petrol fiyatları ve ekonomik yaptırımlar nedeni ile zor günler geçirmekte

⁴⁹ Akhmed Gumbatov, "Prospect of Delivering Gas to the Turkish Market", 26.01.2016, <http://turkishpolicy.com/blog/10/prospects-of-delivering-israeli-gas-to-the-turkish-market> (Erişim: 04.05.2016).

⁵⁰ Mehmet Öğütçü, "Doğu Akdeniz Gazı: Riskler Fırsata Çevrilebilir mi?", 01.03.2015, <http://dergi.al-jazeera.com.tr/2015/03/01/dogu-akdeniz-gazi-riskler-firsata-cevrilebilir-mi/> (Erişim: 02.05.2016).

olan Rusya, enerji süper gücü olma konumunu kaybetmek istemektedir. Orta Doğu ve Körfez ülkelerinin enerji akışının kontrolünde ABD ve Rusya arasında yaşanan rekabetin çatışma alanı olan Suriye'nin üniter devlet yapısını koruyup koruyamaması yarışan boru hatları projelerinin kaderinin belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. NABUC-CO Projesi'nin tarih olmasının ardından Güney Gaz Koridoru'nun talebinin yüzde 1'ini ancak karşılayacak TAP ile açan AB açısından bölgenin doğal gaz kaynakları önemli bir alternatif teşkil etmektedir.

Doğal gazın boru hatlarına bağımlı yapısı dolayısıyla yeni doğal gaz rezervlerinin geliştirilebilmesi öncelikli olarak güvenilir enerji koridorunun olmasına bağlıdır. Suriye iç savaşının yarattığı istikrarsız ortamda kısa vadede bölge doğal gaz rezervlerinin Avrupa pazarına ulaşması ihtimal dahilinde değildir. Bölgesel ve küresel aktörlerin jeopolitik rekabetinin tam ortasında kalan Suriye'nin gelecekteki sınırlarını boru hatları projelerinin belirlemesi söz konusu olacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

**SURİYE KRİZİ VE
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER**

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION 2254 AND ITS IMPLEMENTATIONS IN SYRIA *

Hasret ÇOMAK **, Burak Şakir ŞEKER ***

Introduction

After four deadly years the Syrian conflict showed no sign of abating till. As the civil war has dragged on its violence has become more widespread, systematic and extreme. The conflict has also become more intractable, threatening the peace and stability of the entire Middle East. It has already had devastating consequences for neighboring Iraq and poses an enduring threat to Lebanon, Jordan and Turkey.

The Responsibility to Protect (R2P), the global commitment adopted at the 2005 United Nations (UN) World Summit, has been central to the international discourse on how to respond to mass atrocity crimes in Syria. Despite the acrimonious debate surrounding the UN Security Council (UNSC)-mandated intervention in Libya in 2011, individual states, regional organizations and UN agencies have struggled to find ways and means of upholding their responsibility to protect the people of Syria.

The object of this article is to find out how the UN can achieve a successful outcome in its peacemaking efforts in civil conflicts; specifically it focuses on peacemaking attempts and its implementations in Syria with the UN Security Council Resolution (UNSCR) 2254.¹

The Role of The UN for Peace

At the end of the Cold War, civil conflicts significantly increased, and a redefinition of national sovereignty led to increased expectations of the international community to

* The views expressed are those of the authors and do not reflect the official policy or position of the Turkish Government or the United Nations (UN).

** Prof. Dr.; Istanbul Arel University, Head of Department of International Relations and Executive Board Member/Director of European and Security Studies of Wise Men Center for Strategic Studies.

*** Ph.D.; Post-Doc Researcher/Guest Lecturer (International Relations and Maritime Security) in the World Maritime University (UN-IMO).

¹ UNSC, **Resolution 2254 S/RES/2254**, December 18th 2015. (Retrieved 24.04.2016) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2254.pdf

intervene in the affairs of states. Especially in 1992, Boutros Ghali's "Agenda for Peace" made it possible for the UN to expand its role - including in peacemaking.² The UN is particularly important in civil conflict management due to its perceived legitimacy as an international organization, and its perceived neutrality. Although intervention has increased, there are mixed results and opinions on their success.³ Moreover, this means that there are differing views on neutrality in peacemaking/mediation. Peacemaking and in particular mediation is important for the resolution of civil conflict because it may offer a way out of intractability, by leading to a mutually acceptable outcome.⁴ Being impartial is the most crucial approach for UN and it is important that impartiality should not be confused with neutrality. Impartiality means being perceived as not showing favoritism to either side of the conflict⁵, and being seen as having nothing to gain from supporting either side.⁶

Eight out of ten of the world's poorest nations are experiencing or have experienced armed conflict; most of which are/were intrastate or had a considerable intrastate aspect. Moreover, most are complex and intractable conflicts, which have experienced failed peacemaking attempts and have become somewhat regionalized. The significance of frequent conflict in these states is that the poorest are highly susceptible to falling into a never-ending cycle, not only of violence, but of inadequate governance, humanitarian crises, and poverty or slow development.⁷

According to the UN's definition as stated in "An Agenda for Peace",⁸ peacemaking is bringing conflicting parties to an agreement through peaceful means that are outlined in Chapter VI of the Charter of the United Nations. Peacemaking is a "diplomatic effort" that transforms violent conflict into "nonviolent dialogue" through "negotiation, mediation, conciliation and arbitration."⁹ Peacemaking is a political process, which aims to address and resolve the root causes of a conflict, it is intended not only to stop the conflict but also to maintain peace after it is established.¹⁰

² Jonathan Goodhand, **Aiding Peace? The Role of NGOs in Armed Conflict**, Lynne Reinner Publishers, Colorado, 2006, p. 79.

³ Ibid, p. 81.

⁴ Jacob Bercovitch, "International Mediation and Intractable Conflict", **Peace and Conflict Studies**, January, 2004. (Retrieved 24.04.2016) <http://www.beyondintractability.org/essay/med-intractable-conflict>

⁵ Peter J. Carnevale, Sharon Arad, "Bias and Impartiality in International Mediation", **Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation**, Lynne Reinner Publishers, London, 1996, p. 40.

⁶ Andrew Kydd, "Which Side Are You On? Bias, Credibility, and Mediation," **American Journal of Political Science**, vol. 47, no. 4, p. 598.

⁷ Goodhand, op. cit., 27-28.

⁸ UNSC, **An Agenda for Peace A/47/277**, 1992, p. 5. <http://www.un-documents.net/a47-277.htm>

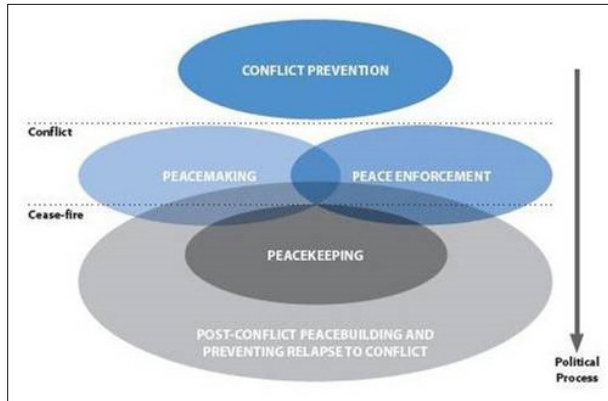
⁹ Julian Ouellet, "Peacemaking", **Beyond Intractability**, Conflict Research Consortium, University of Colorado, 2003. <http://www.beyondintractability.org/essay/peacemaking/> (Retrieved 24.04.2016)

¹⁰ Sally Morphet, "UN Peacekeeping and Election-Monitoring" **United Nations, Divided World: The UN's Roles in International Relations**, Oxford University Press, 1993, p. 184.

Peacemaking is only one of the UN's three main approaches to conflict management, which also includes preventive diplomacy and peacekeeping. Peacekeeping and peacemaking are essentially two sides of the same coin.¹¹ One of the distinctions is that peacekeeping happens after violence breaks out, while peacemaking may occur either before or after.¹² Both peacemaking and preventive diplomacy include mediation; however, the distinction is made that mediation taking place before the conflict erupts falls under preventive diplomacy, while mediation that takes place after a conflict emerges is considered to be part of peacemaking.¹³

Conflict prevention involves diplomatic measures to keep intra-state or inter-state tensions and disputes from escalating into violent conflict. Peacemaking generally includes measures to address conflicts in progress and usually involves diplomatic action to bring hostile parties to a negotiated agreement. Peace enforcement involves the application of a range of coercive measures, including the use of military force. It requires the explicit authorization of the UNSC. Peacebuilding aims to reduce the risk of lapsing or relapsing into conflict by strengthening national capacities at all levels for conflict management, and to lay the foundation for sustainable peace and development. Peacekeeping operations are, in principle, deployed to support the implementation of a ceasefire or peace agreement, they are often required to play an active role in peacemaking efforts and may also be involved in early peace building activities. Activities may include the use of the Secretary-General's "good offices," preventive deployment of UN missions or conflict mediation.¹⁴

Figure 1: Linkages and Grey Areas¹⁵

¹¹ Patrick Regan, "Conditions of Successful Third-Party Intervention in Intrastate Conflicts," *Journal of Conflict Resolution*, 1996, vol. 40, no. 2, pp. 338-341.

¹² UN, *Teaching About Peacekeeping and Peacemaking*, New York, 1997, p. 10.

¹³ Connie Peck, *The United Nations as a Dispute Settlement System: Improving the Mechanisms for the Prevention and Resolution of Conflict*, London, 1996, p. 132.

¹⁴ UN, *UN Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines*, p. 97. (Retrieved 24.04.2016) http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf

¹⁵ Ibid, p. 19.

Background of the Situation in Syria

Syria officially gained independence from France in 1946 and underwent a number of military coups resulting in an unstable political environment until the 1960s. In 1967 Syria lost ownership over the Golan Heights to Israel as a result of their defeat in the Arab-Israeli war. Thereafter in 1970, Hafız al-Assad rose to the presidency through a coup, following his death in 2000, Bashar al-Assad, current President of Syria, rose to power.¹⁶

During the Arab Spring protests in 2011, Assad used military force in order to repress the protesters and those in opposition to the regime. This violence led the international community to impose sanctions and call for President Bashar al-Assad's immediate resignation. Negotiations for peace have been unsuccessful thus far, however, the opposition parties and the President Bashar al-Assad regime are involved in renewed talks at the Geneva 2016 Peace Conference, which began on February 1st 2016¹⁷ as a result of UNSCR 2254 December 18th 2015.

In a 2006 country indicator report, Syria was rated 1.0 for armed conflicts, meaning there was no conflict.¹⁸ On the other hand, according to the quantitative definition of civil war, there needs to be at least 1,000 deaths per year¹⁹ and Syria has been in a complete civil war as the UN has recently reported that the conflict in Syria caused the deaths of at least 191,369 people between the period of March 2011 and April 2014.²⁰ This reality demonstrates the high level of deterioration and onset of protracted conflict since 2006.

The World Bank data has discovered that the number of refugees produced in Syria has increased from 19,931 to 3,865, 720 between 2011 and 2014.²¹ Additionally, Syria had 598,001 Internally Displaced Persons (IDPs) in 2011²², the number increased drastically to 7.6 million in 2014.²³ By the way, from another point of view, in December

¹⁶ UN, "Situation in Syria" **John Peters Humphrey Model United Nations (JPHMUN)**, 2013, p. 1. (Retrieved 24.04.2016) <https://jphmun.files.wordpress.com/2011/09/2013-security-council-background-paper.pdf>

¹⁷ Tom Miles, "U.N. Announces Start of Syria Peace Talks as Government Troops Advance." **Reuters**, February 2016. (Retrieved 24.04.2016) <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-idUSKCN0VA2OT>

¹⁸ David Carment, "The 2006 Country Indicators for Foreign Policy", **Canadian Foreign Policy Journal**, vol. 13, no. 1.

¹⁹ Paul Collier, Anke Hoeffler, "Greed and Grievance in Civil War", **Oxford Economic Papers** 56, 2004, p. 565.

²⁰ UN, **UN News Centre**. (Retrieved 25.04.2016) <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=48535#.VrFy5DYrIXp>

²¹ Refugee Population by Country or Territory of Origin, **The World Bank**, 2015. (Retrieved 24.04.2016) <http://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.REFG.OR>

²² Internally Displaced Persons, **The World Bank**, 2015. (Retrieved 24.04.2016) <http://data.worldbank.org/indicator/VC.IDP.TOTL.LE>

²³ Syria Overview, **The World Bank**, 2015. (Retrieved 24.04.2016) <http://www.worldbank.org/en/country/syria/overview>

2015 it was reported that there were at least 27,000 foreign fighters in Syria from 86 countries.²⁴

The civil war that has raged in Syria since 2011 has caused a drastic increase in refugees produced. This along with the extreme increase in IDPs is indicative of the deteriorating domestic situation in Syria. The large influx of foreign fighters to Syria is also playing a destabilizing role, which could lead to further protracted conflict. President Bashar al-Assad has remained in power since 2006, and was re-elected in 2014 with 88.7% of the vote however, polling stations were only open in government controlled areas which caused the international community and the opposition within Syria to question the legitimacy of the elections.²⁵ Level of democracy, restrictions on civil and political rights, restrictions on the freedom of the press and level of corruption has demonstrated a steady deterioration in the President Bashar al-Assad's governance from 2006 till now.

The most recent data indicates 90.3% of the population can be identified as Arab, and the remaining 9.7% of the population can be classified as Kurds, Armenian, Turkmen or Other and this contributes to a proper risk of ethnic rebellion. Besides these datas; 87% of the population is Muslim, (73% Sunni and 13% Shia), 10% is Christian, 2% is Druze, in addition to a small percentage of Jewish people.²⁶ Risk of religious based conflict is high, in the transition from protests to civil war, the conflict has adopted an increasingly religious character.²⁷

UN Security Council Resolutions and Syria

There have been six level of the conflict in Syria so far. The first, from March 2011 until the middle of the year, was characterised by asymmetrical violence in the form of deadly government repression of widespread demonstrations inspired by the "Arab Spring" revolutions elsewhere in the region. Starting with small student protests in Deraa during February, a mass movement quickly developed across the country.²⁸ Despite President Assad's promises of democratic reform and the formal lifting of the 48-year State of Emergency during April, the government relied upon its security forces to shoot down protestors and approximately 850 Syrians were killed.²⁹ The second level, which address to the second half of 2011, comprehended growing effected numbers of civilians, the se-

²⁴ The Soufan Group, **Foreign Fighters**, 2015, p. 4. (Retrieved 25.04.2016) http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2015/12/TSG_ForeignFightersUpdate3.pdf

²⁵ Miles, Ibid.

²⁶ UN, **JPHMUN**, p. 2.

²⁷ Ayse Tekdal Fildiş, "Roots of Alawite-Sunni Rivalry in Syria." **Middle East Policy Council**, vol.19 no.2, 2012, p. 1-2. (Retrieved 23.04.2016) <http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/roots-alawite-sunni-rivalry-syria?print>

²⁸ Syria: Clashes at Mass Damascus Protest, **BBC News Online**, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-13097926> (Retrieved 24.04.2016)

²⁹ UN Officials Warn of Escalating Human Rights Violations Across Middle East, " **UN News Centre**, (Retrieved 27.04.2016) <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=38368#.VyEt2FSLTIU>

curity forces, newly formed Free Syrian Army (FSA) or armed self-defence. FSA fought a major battle with regime forces in Rastan and continued to organize large protests.

The early 2012 is broadly representative of the third level of the conflict and the government launched a major offensive that included the encirclement of the cities as well as artillery bombardment. During August the regime conducted more than 110 air strikes against opposition targets, including more than 60 using fixed wing aircraft, by the way the countryside in the north and southeast of Syria had fallen into rebel hands.³⁰ In February 2012, for the second time since the conflict began, Russia and China vetoed a UNSC draft resolution aimed at holding the Syrian government accountable for crimes against humanity. What became clear in the aftermath of the February 2012 veto was the killing rate in Syria increased from approximately 1,000 per month to approximately 5,000 per month during 2012 during the civil war.³¹

The conflict had entered the fourth level as a civil war in early 2013. A lot of parties controlled considerable territory, but neither could impose a comprehensive military defeat upon the others, however, foreign money also drew in increased numbers of foreign fighters. In the fifth level, from Early 2014 to the UNSCR 2254 date of 18th December 2015, the civil war fractured Syria along confessional lines and divided the country into an unstable patchwork of competing military zones, no one had sovereignty over Syria as a whole.³²

And as sixth level, political and economic fragmentation as a result of the civil war has plunged millions of people into misery. Syria's war economy and human development index has fallen back to where it stood 37 years ago besides even with an average annual growth rate of 5 percent it would take nearly 30 years to recover Syria's 2010 GDP value.³³ In the words of UN Secretary-General Ban Ki-moon, Syria has also become a "proxy war, with regional and international players arming one side or the other."³⁴ Syria's civil war now threatens the peace and stability of the entire Middle East; Lebanon is in danger of becoming an extension of the Syrian battlefield and Iraq has already become one. Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL)'s military advance in mid-2014 was so perfect; the group felt confident enough to declare a caliphate spanning Iraq and Syria.

³⁰ Death From the Skies: Deliberate and Indiscriminate Air Strikes on Civilians, **Human Rights Watch**, https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0413webwcover_1_0.pdf (Retrieved 25.04.2016)

³¹ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (UNHCR), **Data analysis suggests over 60,000 people killed in Syria conflict: Pillay**, (Retrieved 26.04.2016) <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12912&LangID=E>

³² Ben Hubbard, "Momentum Shifts in Syria, Bolstering Assad's Position", **New York Times**, (Retrieved 25.04.2016) <http://www.nytimes.com/2013/07/18/world/middleeast/momentum-shifts-in-syria-bolstering-assads-position.html>

³³ Jihad Yazigi, "Syria's War Economy," **European Council on Foreign Relations**, http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR97_SYRIA_BRIEF_AW.pdf (Retrieved 24.04.2016)

³⁴ UN, Secretary-General Ban Ki-moon, **Remarks to the General Assembly on Syria**, (Retrieved 24.04.2016) <http://www.un.org/sg/statements/index.asp?nid=6224>

In the beginning of the Syrian crisis, March 2011, there was an ongoing debate over the military intervention but it was suspended because of some concerns about that external interference would push Syria towards a sectarian civil war. Imposing an arms embargo and targeting sanctions upon the Syrian government accepted by the UNSC rather than intervention. In August 2011, UNSC was able to produce its first formal statement on the conflict. Requiring consensus for adoption, the Presidential Statement condemned widespread violations of human rights and the use of force against civilians by the Syrian authorities. Calling for an immediate end to all violence, the statement urged all sides to refrain from reprisals, including attacks against state institutions. The statement reaffirmed the Security Council's commitment to the sovereignty, independence and territorial integrity of Syria.³⁵

Although, by February 2012, when Russia and China vetoed a second draft resolution and the other thirteen members of the UNSC were clearly in favor of multilateral sanctions over Syria, individual states and regional organizations took action to uphold their responsibility to protect. The League of Arab States (Arab League), European Union (EU), Turkey and a range of other states publicly censured the Syrian government for its actions and diplomatically isolated the regime.³⁶

Other parts of the UN system also lived up to their responsibilities. The UNHCR passed 13 resolutions till 2015 condemning mass atrocities in Syria and established an independent Commission of Inquiry to document grave violations of human rights. Similarly, General Assembly passed 7 resolutions with a February 2012 resolution drawing support from 137 states in the 193-member assembly as well as Secretary-General's released numerous statements.³⁷

Then on 27 March 2012 President Assad agreed to a six-point plan proposed by the recently appointed joint UN-Arab League Special Envoy Kofi Annan as annexed to UNSCR 2042. The Annan Plan included the implementation of a ceasefire, withdrawal of government troops and tanks from cities, release of political detainees, freedom of movement for journalists, freedom of association and the right to demonstrate, provision of humanitarian assistance to besieged civilians.³⁸ Before this, on 21 March, the UNSC already issued its second Presidential Statement expressing grave concern regarding the

³⁵ UNSC, **Statement by the President of the Security Council on the Situation in the Middle East S/PRST/2011/16**, 3 August 2011. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PRST/2011/16 (Retrieved 27.04.2016)

³⁶ Global Centre for the Responsibility to Protect, **Timeline of International Response to the Situation in Syria**, p. 2-11. <http://www.globalr2p.org/media/files/timeline-of-international-response-to-syria-28.pdf> (Retrieved 26.04.2016)

³⁷ **UN Office of the Special Adviser on the Prevention of Genocide**, Documents-Publications-Statements, Syria. <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/statements.shtml> (Retrieved 26.04.2016)

³⁸ UNSC, **Resolution 2042/Six-Point Proposal of the Joint Special Envoy of the UN and the League of Arab States**, 2012. http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/six_point_proposal.pdf (Retrieved 26.04.2016)

deteriorating situation.³⁹ On 14 April, UNSC adopted its first resolution (UNSCR 2042) since the conflict began, authorizing the deployment of a small observer team. Then on 21 April UNSC established a larger 90-day UN Supervision Mission (UNSMIS) to monitor the ceasefire and implementation of the Annan Plan with the UNSCR 2043.⁴⁰

But Annan Plan was not able to see even the end of April; it had already imperiled by numerous ceasefire violations by both government troops and armed rebels. The success of the Annan Plan depended upon UNSMIS' full and rapid deployment throughout Syria but inside UNSMIS there was an overwhelming sense of frustration because of investigations.⁴¹ On 30 June, Geneva Communiqué was signed and resulted in the creation of an international "Action Group," which included the secretaries-general of the UN and Arab League, as well as the foreign ministers of China, France, Russia, United Kingdom, United States of America (USA), Turkey and other concerned states.⁴²

Unfortunately, at the same time UNSMIS operations were suspended, the ceasefire was almost finished and the Annan Plan was not implemented at all. Following the third double-veto by Russia and China on 19 July 2012, diplomatic initiatives aimed at trying to end mass atrocities in Syria collapsed. The Annan Plan was moribund and Annan resigned as UN-Arab League Special Envoy a few weeks later.⁴³ ISIL's ascendancy altered the entire political calculus and after the Iraqi government requesting urgent military assistance, USA approved increased military assistance to the Syrian groups, authorised airstrikes against ISIL in both Iraq and Syria in terms of managing the international coalition.⁴⁴

On 27 September 2013, UNSC had taken a unanimous decision for the first time since April 2012 regarding the Syrian conflict as UNSCR 2118. It was an expeditious response to use of an outlawed weapon of mass destruction, the true importance of the chemical weapons resolution was the further opportunity to seek other areas of collaboration to end Syria's civil war.⁴⁵ Less than a week after the chemical weapons resolution,

³⁹ UNSC, **Statement by the President of the Security Council on the situation in the Middle East S/PRST/2012/6**, 21 March 2012. <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF-CF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S%20PRST%202012%206.pdf> (Retrieved 27.04.2016)

⁴⁰ UNSC, **Resolution 2043 S/RES/2043**, 21 April 2012. <http://photos.state.gov/libraries/syria/982645/wp-pdfs/SC2043Eng.pdf> (Retrieved 24.04.2016)

⁴¹ UN, **UNSMIS Background**, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unsmis/background.shtml> (Retrieved 25.04.2016)

⁴² UN, **Action Group for Syria-Final Communiqué**, 2012, p. 1-5. (Retrieved 27.04.2016) <http://www.un.org/News/dh/infocus/Syria/FinalCommuniqueActionGroupforSyria.pdf>

⁴³ UN, Kofi Annan Resigns as UN-Arab League Joint Special Envoy for Syrian Crisis, **UN News Centre**, 2012. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=42609#.VyJZ-VSLTIU> (Retrieved 26.04.2016)

⁴⁴ The Brookings Institution, **Increasing Military Assistance to the Syrian Opposition**, 2014. (Retrieved 27.04.2016) <http://www.brookings.edu/research/opinions/2014/04/03-military-assistance-syrian-opposition-lister>

⁴⁵ UNSC, **Resolution 2118 S/RES/2118**, 2013. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF-CF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2118.pdf (Retrieved 24.04.2016)

UNSC Presidential Statement on the need for urgent humanitarian access was a promising indicator of further progress to urge all parties to facilitate safe and unhindered humanitarian access to populations in need of assistance in all areas under their control and across conflict lines.⁴⁶

Despite this statement, the siege of Syria's civilians continued and all parties were failing in their responsibility to protect civilians. UNSC unanimously adopted Resolution 2139 on 22 February 2014, calling upon all sides in Syria to permit humanitarian access to displaced or besieged civilians. The resolution demanded that all parties take all appropriate steps to protect civilians in this regard the primary responsibility to protect its population lies with the Syrian authorities.⁴⁷ The real test would be in implementation, with the rise of ISIL and no sign of the civil war abating, the humanitarian situation continued to deteriorate throughout 2014. By the way, on 22 January 2014 the "Geneva II" talks finally convened in Switzerland but the talks ended in mid-February without any progress on a single substantive issue. Lakhdar Brahimi, who replaced Kofi Annan, resigned and according to him it was clear that the "Geneva process" was dead.⁴⁸

On 22 May 2014 a French draft resolution calling for the Syrian situation to be referred to the International Criminal Court (ICC) for investigation was vetoed by Russia and China.⁴⁹ Although UNSC did pass a thematic resolution (UNSCR 2170) three months later that draft resolution this was the fourth double veto by Russia and China on a draft resolution. Again, the primary responsibility of Member States to protect civilian populations on their territories and the focus was threats to international peace and security caused by terrorist acts. The target of UNSCR 2170 of 15 August 2014 was ISIL and Al-Qaeda affiliates operating in Syria, the need to militarily defeat ISIL was one of the few things the permanent members of the Security Council all agreed upon.⁵⁰

UNSCR 2254 and its Implementation

A series of meetings held in Vienna during October and November 2015 and they were a turning point in the efforts to find a resolution to the conflict in Syria. Involving the Syrian conflict's regional and global players risked an uncontrollable and unpredictable escalation of events including the growing threat of terrorism with ISIL across the globe.

⁴⁶ UNSC, **Statement by the President of the Security Council on the situation in the Middle East S/PRST/2013/15**, 2 October 2013. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/%20PRST/2013/15 (Retrieved 24.04.2016)

⁴⁷ UNSC, **Resolution 2139 S/RES/2139**, 22 February 2014. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2139> (Retrieved 26.04.2016)

⁴⁸ UN, **Transcript of Press Briefing with the Secretary-General and Lakhdar Brahimi**, 13 May 2014. <http://www.un.org/sg/offthecuff/index.asp?nid=3414> (Retrieved 24.04.2016).

⁴⁹ UN, **A Report into the Credibility of Certain Evidence with Regard to Torture and Execution of Persons Incarcerated by the Current Syrian Regime S/2014/244**, 4 April 2014. (Retrieved 26.04.2016) http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/244

⁵⁰ UNSC, **Resolution 2170 S/RES/2170**, 15 August 2014. (Retrieved 27.04.2016) [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2170\(2014\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2170(2014))

These increased political, economic and security challenges after five years of the Syrian revolution pushed the international efforts to find a political resolution to the crisis.

The first meeting of the Vienna Process finished on October 2015 with a Communiqué which affirmed the territorial integrity and political independence of Syria, preservation of its state institutions and the equality of all Syrian citizens as well as UNSCR 2118 and the Geneva II Communiqué (2012). International Syria Support Group (ISSG), the Arab League, China, Egypt, the EU, France, Germany, Iran, Iraq, Italy, Jordan, Lebanon, Oman, Qatar, Russia, Saudi Arabia, Turkey, United Arab Emirates, the United Kingdom, the United Nations, and the USA, in the second Vienna meeting, which concluded on 14 November 2015, managed to produce a road map together with a time table for a three- phase political transition of power in Syria, to end in December 2017.⁵¹

The Communiqué set out a UN-sponsored negotiations process beginning in early 2016 which would aim to determine the mechanisms for a ceasefire between the various parties involved in the Syrian conflict. This would be followed by two periods; credible, inclusive and non-sectarian governance and set a schedule and process for drafting a new constitution besides UN-supervised elections.⁵²

Following a visit to Moscow on December 15, USA was able to persuade Russia to join a meeting of the members of the ISSG Vienna group on the sidelines of a UNSC meeting in New York on 18 December 2015. So the draft UNSCR 2254 codified a series of compromises between Moscow and Washington.⁵³ Unanimously adopting UNSCR 2254, foreign ministers and others gathered in New York for the third meeting of the ISSG, UNSC reconfirmed its endorsement of the 30 June 2012 Geneva Communiqué, and endorsed the “Vienna Statements” in pursuit of the Communiqué’s implementation as the basis for a Syrian-led, Syrian-owned political transition to end the conflict.

UNSCR 2254 has been the first instrument of international law to propose a direct resolution to the Syrian question, in contrast to previous UNSCRs which focused on specific aspects of the crisis, such as humanitarian concerns (UNSCR 2042 and 2043 (2012))⁵⁴ or the question of chemical weapons in Syria (UNSCR 2118 (2013)).⁵⁵ UNSCR 2254⁵⁶ has given the United Nations mediator in the Syrian conflict, Staffan de Mistura,

⁵¹ UN, **Department of Political Affairs-Statement of the ISSG Vienna**, 2015. (Retrieved 27.04.2016) <http://www.un.org/undpa/Speeches-statements/14112015/syria>

⁵² Ibid.

⁵³ Reuters, **Russia-U.S. Clear Way for Syria Meeting After Kerry Moscow Talks**. (Retrieved 27.04.2016) <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-russia-usa-idUSKB-N0TX23O20151215>

⁵⁴ UNSC, **Resolution 2042/Six-Point Proposal of the Joint Special Envoy of the UN and the League of Arab States**, 2012. http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/six_point_proposal.pdf (Retrieved 26.04.2016); UNSC, **Resolution 2043 S/RES/2043**, 21 April 2012. <http://photos.state.gov/libraries/syria/982645/wp-pdfs/SC2043Eng.pdf> (Retrieved 24.04.2016)

⁵⁵ UNSC, **Resolution 2118 S/RES/2118**, 2013. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B-65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2118.pdf (Retrieved 24.04.2016)

⁵⁶ UNSC, **Resolution 2254 S/RES/2254**, December 18th 2015. (Retrieved 24.04.2016) <http://www.un.org/undpa/Speeches-statements/14112015/syria>

the right to choose who would negotiate on behalf of the Syrian opposition in dealings with the negotiators besides giving President Bashar Al Assad the transitional period. But all sides escalated their military campaign in Syria the moment that UNSCR 2254 was passed, seeking to create a new status quo and better control of any political process.

On the other hand UNSCR 2254 has been too general to have a substantial impact in defusing the crisis in Syria. The only paragraph which actually addressed the situation on the ground is; cease any attacks against civilians and civilian objects as such, including attacks against medical facilities and personnel, and any indiscriminate use of weapons, including through shelling and aerial bombardment, welcomes the commitment by the International Syria Support Group to press the parties in this regard, and further demands that all parties immediately comply with their obligations under international law, including international humanitarian law and international human rights law as applicable.⁵⁷

The Resolution does not mention regime change; it just calls for elections to be held within 18 months from the resolution release date without mentioning any specialty of the election like free and fair. “The Syrian people will decide the future of Syria,” the text stated. By other terms, UNSC requested that the Secretary-General through his good offices and the efforts of his Special Envoy, convene representatives of the Syrian Government and opposition to engage in formal negotiations on a political transition process. The Resolution expressed support for a Syrian-led political process facilitated by the United Nations which would establish “credible, inclusive and non-sectarian governance” within six months and set a schedule and process for the drafting of a new constitution.⁵⁸

UNSCR 2254 acknowledged the close link between a ceasefire and a parallel political process, pursuant to the 2012 Geneva Communiqué. UNSC requested that the Secretary-General urged Member States particularly members of the Support Group to accelerate all efforts to achieve a ceasefire. UNSC welcomed Jordan’s efforts to develop a common understanding within the Support Group of individuals and groups for possible determination as terrorists, demanding that all parties immediately cease attacks against civilians.⁵⁹

Secretary-General Ban Ki-moon urged the ISSG to apply the necessary pressure on the Syrian parties to put an immediate end to the indiscriminate use of weapons against civilians, to allow unconditional and unimpeded access for aid convoys, to halt attacks on medical and educational facilities, to lift all restrictions on medical and surgical supplies from humanitarian convoys, and to release all detainees.⁶⁰ After this resolution, on 22 December 2015 UNSC adopted UNSCR 2258⁶¹ to renew the authorisation for cross-bor-

[securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2254.pdf](http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2254.pdf)

⁵⁷ Ibid, p. 4.

⁵⁸ Ibid, p. 2.

⁵⁹ Ibid, p. 3.

⁶⁰ UN, **7588th Meeting S/PV.7588**, 2015. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_pv_7588.pdf (Retrieved 26.04.2016)

⁶¹ UNSC, **Resolution 2258 S/RES/2258**, 2015. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2258.pdf (Retrieved 26.04.2016)

der aid delivery until January 2017 and included language calling on member states to prevent and suppress the flow of foreign terrorist fighters in and out of Syria. Then, on 26 February 2016 UNSC adopted UNSCR 2268⁶² to endorse the cessation of hostilities and called for the resumption of political talks.

Conclusion

UNSC has still been obligated to help end war crimes and crimes against humanity in Syria but international diplomacy with respect to the Syrian conflict has been generally ineffective. The passage of UNSCR 2254 in support of negotiations on Syria's political transition have improved prospects for a political solution but nevertheless the parties remain far apart on lots of issues.

UN-mediated Peace Talks on Syria, also known as Geneva III, are intended peace negotiations between the Syrian government and opposition parties. It has formally started on 1 February 2016 with some suspense and The Talks has been prepared by ISSG to resolve the Syrian Crisis in terms of UNSCR 2254.

If UN-mediated Peace Talks results in a peace agreement between the opposition parties and the President Bashar al-Assad Government, then it will be the best case. Following increasing pressures from the international community, President Bashar al-Assad could agree to a transition of power. The coalition is then able to defeat ISIL and peace-keeping, peacebuilding and reconstruction begins.

The most likely case is that the UN-mediated Peace Talks may be suspended preliminary or permanently due to unwillingness to meet by the President Bashar al-Assad regime, opposition forces or both. Then President Bashar al-Assad regime remains in power and human rights abuses, and conflict continue at the same rate resulting in numerous casualties. The number of refugees and IDPs continues to increase because of ongoing struggle for territory between ISIL, the coalition, government forces and rebel forces.

And as a worst case peace talks would be unsuccessful and conflict escalates leading to higher levels of mortality. The coalition airstrikes are unable to prevent ISIL's expansion and consolidation of territory in Syria and Iraq further destabilizing the region. Neighbouring countries will continue to experience the destabilizing effects of refugee migration causing instability and heightened tension in the region.

⁶² UNSC, **Resolution 2258 S/RES/2258**, 2016. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B-65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2268.pdf (Retrieved 26.04.2016)

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN SURİYELİ MÜLTECİLERE YÖNELİK POLİTİKASI

Volkan TATAR*

Giriş

Sivil halk, geçmişe göre günümüzde, çok daha fazla çatışmaların merkezinde yer almaktadır. 1. Dünya savaşıyla kıyaslandığında, 2. Dünya Savaşı'ndaki sivil ölümlerdeki artış göstermiş ki, günümüzdeki teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, savaş artık evlerin içerisinde. Nükleer silahların etkinliği kapsamında düşünüldüğünde, çatışmadan ve silahların tahribatından uzaklaşmanın pek imkanı olmasa da, konvansiyonel silahlarla yapılan çatışmalarda daha az çatışmanın yaşandığı bölgelere kaçmayı insanlar hala bir çıkar yol olarak görmektedir. Suriye krizinde de benzer olaylara şahit olunmuş, 2011'den başlayarak, günümüze kadar geçen sürede, sivil ölümler ve göç sürekli artmıştır. Çatışma ve sivil ölümlerin getirdiği endişe, birçok devlete göçün ve mülteci meselesinin sebebi olmuştur. Mülteci krizi, Suriye'de bazen komşu devletin topraklarına, bazen de komşuları aracılığıyla gidilen başka devletlere olmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da Suriye krizi 'mülteci krizi' olarak Birleşmiş Milletler'in (BM) gündemine defalarca gelmiştir. Birleşmiş Milletler, gerek en etkin global örgüt olması, gerekse parlamenter diplomasi olarak adlandırılabilenimiz yöntemi kullanması sebebiyle, Suriye krizinin başlangıcından itibaren sürecin içerisinde olmuştur.

Birleşmiş Milletler ve Barışın Korunması

Birleşmiş Milletler'in öncelikli amacı 'barış ve güvenliği' korumaktır. 'Arap Baharı' olarak adlandırılan ve bölge devletleri açısından olduğu kadar, uzakta bulunan devletleri de etkileyen çatışmalar, beklenildiği gibi BM'nin de gündeminde yer almıştır. Genel Kurul, Güvenlik Konseyi ve Genel Sekreterlik gibi BM'nin birçok organında gerçekleşen bu görüşmeler, en büyük global örgütün tutumunu öğrenmek ve devletlerin politikalarının anlaşılması açısından önemlidir.

* Yrd. Doç. Dr.; TC. İstanbul Arel Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi.

Arap Baharı ile başlayan ve günümüze kadar süren Suriye çatışmasının, bölge ülkelerinde olan çatışma ve kargaşalara göre en büyük farkı, günümüze kadar yoğun bir şekilde sürmesidir. Arap Baharı süresince birçok ülkede muhalefet ya da gelişmemiş muhalefet örnekleri olarak ortaya çıkan muhalif gruplar, iktidar gücünü elinde tutan kişi ya da kurumlara karşı ayaklanmışlardır. Mısır ya da Libya'daki ayaklanmalarda, kısa sürede sonuç alınması ile nispeten daha sakin bir sürece girmiştir. Fakat Suriye krizinin başlangıcı 2011 Mart'ı olmasına rağmen 5 yıldan fazla bir zamanın geçtiği anlamına gelen günümüzde bile devam etmektedir¹. Hükümete karşı ayaklanma olarak başlayan ve ardından büyük bir iç çatışmaya dönen Suriye krizi, devletlerin ve uluslararası örgülerin, mülteci ve mülteci politikalarını tekrar gözden geçirmeleri gerektiği gerçeğini gözler önüne sermiştir.

Birleşmiş Milletler ve Mültecilik

Egemen bir birim olarak, vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlamak devletlerin görevidir. Devletin bir bölgede egemen olması ve iktidarının meşru sayılması da hep bu gayeye hizmet etmektedir. Bu noktada başlayan bir aksama, mülteci kavramını ve insanların mülteci durumuna düşmesine neden olabilir. Tarihin eski dönemlerinden itibaren karşılaşılan mültecilik, BM'nin 1951 Sözleşmesi ile eskiye nazaran daha belirgin ve anlaşılır hale gelmiştir. Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi'ne göre mülteci, "ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi"dir². Mülteci kavramında, kendi yönetiminden, hükümetinden veya devletinden beklediği temel insan haklarının ve fiziksel güvenliklerinin sağlanamaması söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, bağlı bulunduğu devlet, vatandaşını koruyamamakta veya korumak istememektedir³. Hal böyleyken mantık gereği, mültecinin o anda sığındığı devlet, mülteciyi tehlike altında oldukları yerlere geri dönmeye mecbur etmemelidir. Mülteciyi tekrar aidiyetinin bağlı olduğu devlete göndermek demek, zaten zor hayat şartlarında olan birini ölüme göndermektir.

Mültecileri sığındıkları devletlerde barındırmak da tam olarak yeterli bir tutum değildir. Mülteci grupları arasında ayrımcılık yapılmaması ve en azından sığındıkları ülkedeki diğer yabancıların yararlandığı ölçüde, ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmalarını sağlanmalıdır. Bu devletler Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ile işbirliği yapmakla yükümlüdürler ve insani nedenlerden ötürü, geçici olarak sığınmacı veya mülteci hakkı verilmiş kişilerin en azından eşi ve bakıma muhtaç çocuklarının ülkeye kabulüne izin vermelidirler⁴. Unutulmamalıdır ki hayatlarını kur-

¹ 18 Mart 2011'de Dera'da başlayan gösteriler ve 21 Mart'ta Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın devreye girerek bu şehirdeki olayları bastırma çabası, 29 Mart'ta mevcut hükümetin istifası ile sonuçlanmıştır. (<http://www.birgun.net/haber-detay/baslangicindan-gunumuze-suriye-krizi-104693.html>). (Erişim Tarihi 20.04.2016)

² (<http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=28>). (Erişim Tarihi 20.03.2016)

³ (<http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=29&page=29>). (Erişim Tarihi 20.03.2016)

⁴ <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=29&page=29>(Erişim Tarihi 29.03.2016)

tarmak ve özgürlüklerini korumak için evlerini terk eden mülteciler, kendi hükümetleri tarafından koruma sağlanamamıştır ve hatta onlara genellikle mültecilere zulüm tehtidi yaşatan kendi hükümetleridir⁵.

Günümüzde yaklaşık 59.5 milyon kişi evini zorunlu sebeplerle terk etmiş durumdadır ve 19.5 milyon kişi ise mültecidir⁶. Bu gerçekten hareketle Birleşmiş Milletler mülteci meselesine büyük anlam yüklemekte ve dikkat çekmektedir. 14 Aralık 1950’de dünya genelinde mülteci sorunlarını çözmek ve mültecileri korumak için BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK/UNHCR) kurulmasının altında yatan budur⁷. Ayrıca mültecilerle ilgili uluslararası faaliyetleri koordine etmek ve yürütmek görevi de bu birime (BMMYK) verilmiştir. Asıl amacı mültecilerin haklarını ve refahını savunmak olan BMMYK, her bireyin sığınma talebinde bulunabilmesini ve başka bir ülkede mülteci olarak güvenli bir şekilde barınabilmesini sağlamak için çalışmaktadır. Aynı zamanda, eve gönüllü dönüş, yerel entegrasyon ve üçüncü bir ülkeye yerleştirme seçeneklerini de mümkün kılar. BMMYK’nin görev alanı içinde, vatansız kişiler de bulunur ve altmış yılı aşkın bir süredir, milyonlarca insanın hayatına yeniden başlamasına yardım etmektedirler. Bugün ise 7.190 çalışanıyla, 120 ülkede, yaklaşık 36.4 milyon insana el uzatmaktadır⁸.

Birleşmiş Milletler Kararları Çerçevesinde Suriye Mülteci Krizi

Suriye krizinin mülteci krizini dönüşmesi çok kısa sürede olmuştur. Bunun başlıca nedeni çatışmanın, tıpkı Arap Baharı olarak adlandırdığımız süreci yaşayan diğer ülkelerdeki gibi, iç savaş niteliği gösteren, hükümete karşı bir hareket olmasıdır. Bu durumda silahları ve silahlı kuvvetlerin büyük bölümünü elinde tutan Merkezi Hükümet’e (Esad yönetimine) karşı paramiliter grupların çatışması, daha çok sokak çatışması şeklindedir. Sokak çatışmaları sürecinde devam eden ve sivil halkın bir bölümünün desteklediği muhalefetin, etkinliği de bölgesel olmuş, hükümet güçlerinin aşırı müdahalesi birçok insan mülteci konumuna düşürmüştür. Sürecin devamında terör örgütlerinin de çatışmaya dahil olması, hem çatışma alanını genişletmiş, hem aktör sayısını artırmış hem de mülteci krizinin katlanmasına sebep olmuştur. Suriye’de çatışmalar sonucunda asayiş ve düzenin bozulmasının ve hukuksuzluğun en büyük sorun olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çatışmaların başladığı Mart 2011’den itibaren insan hakları ihlalleri de BM gündeminde yerini almıştır. 29 Nisan 2011 BM İnsan Hakları Konseyi’nin Genel Kurul’dan geçirdiği karar oldukça önemlidir. Mülteciliğe giden yolda ilk adım olarak nitelendirilebilecek Suriye Hükümeti’nin barışçıl protestolara karşı gösterdiği, ifade özgürlüğünü kısıtlayan, işkence ve öldürme ile sonuçlanan keyfi tutuklamalar’ gündeme gelmiştir⁹.

⁵ <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=72> (Erişim Tarihi 29.03.2016)

⁶ <http://www.unhcr.org.uk/about-us/key-facts-and-figures.html> (Erişim Tarihi 29.03.2016).

⁷ <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=52> (Erişim Tarihi 29.03.2016)

⁸ <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=52> (Erişim Tarihi 29.03.2016)

⁹ [http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96F-F9%7D/Syria %20AHRC%20RES%20S-16%201.pdf](http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96F-F9%7D/Syria%20AHRC%20RES%20S-16%201.pdf)(Erişim Tarihi 28.03.2016) ve BM Genel Kurul Kararı A/RES/76/176. (2012) <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF->

Özellikle kararda altı çizilen noktalar; yabancı gazetecileri de içerisine alan bilgiye erişmenin önündeki engellerin kaldırılması, temel insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi ve insani yardım kuruluşlarının çalışmalarına izin' gibi temel konulardır¹⁰. Burada dikkatimiz çeken konu, bağlı oldukları hükümetin davranışlarından insanları korumaya verilen önem ve yapılanların sansürle engellenmesinin önüne geçilmesi çabasıdır. 2011 Temmuz'unda şiddetlenen çatışmalar ve artan sivil ölümleri, BM'nin de gündemine yer almıştır. 3 Ağustos 2011'de BM Güvenlik Konseyi'ne gelen Başkanlık Bildiriminde, özellikle, 'Suriye'nin toprak bütünlüğünün' altı çizilmiş ve merkezi hükümetin temel özgürlükleri (ifade ve barışçıl gösterileri de içine alan) genişleterek, kapsayıcı bir siyasi çözüm üretmesi istenmiştir¹¹. BM'nin Başkanlık gibi en üst makamının da Suriye'deki gelişmelerden kaynaklanan endişesi ortadadır. BM Genel Kurulu da bu ekseninde kararlara imza atmıştır¹². 2011 sonunda ve sürecin devamında BM'nin Suriye ile ilgili kararlarında iki nokta özellikle dikkati çekmektedir; Birincisi ülkede yaşayan ve muhalif ya da muhalif olmayan sivil konumdakilerin durumlarının daha da kötüye gitmesini engellemek için tedbirler almak, ikincisi ise zaten o ana kadar mülteci konumunda olan Suriyelilere daha insani şartlar sağlayabilmek¹³. BM Güvenlik Konseyi'nin 6 Temmuz 2012 Kararı'nın ilk 9 maddesi, direkt olarak 'sivil hedeflerin vurulmasının engellenmesi, protestocuların, gazetecilerin, insan hakları savunucularının yani masum sivillerin öldürülmesinin önüne geçilmesi, keyfi gözaltı ve işkencenin engellenmesi, insani yardım ulaştırılmasına izin verilmesi gibi' daha fazla insanın ölümüne ve göçüne sebep olacak nedenleri engelleme çabasıdır. 10. madde ise yukarıda değinilen şekilde mültecilerin içerisinde bulundukları devletlere destek¹⁴.

Suriye'de BM Denetleme Misyonu ile de bu kontrol edilmekte ve özellikle ağır silahların kullanılmaması, taraflardan istenmektedir¹⁵. Burada ağır silahlar çatışmanın alanını ve boyutunu artırmakla kalmayıp, tahribatın verdiği korku insan göçünü de etkilemektedir. Fakat daha kötüsü kimyasal silahların kullanılması ile ortaya çıkmış, BM Güvenlik Konseyi kararlarla hem bu kullanımı kınamış hem de kimyasal silah girişi çıkı-

CF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20A%20RES%2066%20176.pdf (Erişim Tarihi 27.03.2016)

¹⁰ <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20A%20HRC%20RES%20S-16%201.pdf> (Erişim Tarihi 28.03.2016)

¹¹ S/PRST/2011/16 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/442/75/PDF/N1144275.pdf?Open+Element> (Erişim Tarihi 28.03.2016)

¹² A/RES/66/253 (2012) <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20A%20RES%2066%20253.pdf> (Erişim Tarihi 28.03.2016)

¹³ Bkz. A/HRC/RES/20/22 <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20A%20HRC%20RES%2020%2022.pdf> (Erişim Tarihi 28.03.2016)

¹⁴ Bkz. Madde 10, A/HRC/RES/20/22 <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20A%20HRC%20RES%2020%2022.pdf> (Erişim Tarihi 29.03.2016)

¹⁵ S/RES/2059 (2012) <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20SRES%202059.pdf> (Erişim Tarihi 29.03.2016)

şının durdurmaya çalışmıştır¹⁶. 2014 ve 2015’de de hem BM Genel Kurul kararlarında hem de BM Güvenlik Konseyi’nin gündeminde yine Suriye’de bulunan kimyasal silahlar duyulan kaygı vardır¹⁷.

2014’ün Şubat ayında şiddetin acı bilançosu 10.000’e yakını çocuk olmak üzere, 100.000’den fazla can kaybıdır¹⁸. BM Güvenlik Konseyi 2139 (2014) yine bu kararın açıklamasında görülmektedir ki yüzbinlerce insan çatışan tarafların arasında sıkışmıştır ve temel gereksinimlere uzaktır, çok daha fazlası ise insani yardıma muhtaç durumdadır¹⁹. 2014 Temmuz’una gelindiğinden BM Güvenlik Konseyi kararında sayıları milyonlarla ifade edilen komşu devletlerdeki mültecilere²⁰, yardım edilmesi istenmiştir. Burada dikkati çeken IŞİD ve El Nusra Cephesinin terör eylemlerinin Suriye ve bölge ülkeleri için ne denli bir tehdit durumuna geldiğidir. BM Güvenlik Konseyi’nin de gündeminde fazlaca yer alan bu iki terör örgütünün faaliyetleri, insan yaşamını tehlikeye atan en önemli unsur olarak görülmektedir²¹. Öncelikli korunması gerekenlerin kadınlar ve çocukların oldukları altı çizilmiş, cinsel şiddet meselesi BM Güvenlik Konseyi eliyle diğer ülkelerin de dikkat çekilmiştir. Mülteci hukukunun da dikkate alınması önemlidir²². BM Genel Kurulunda toplantısında da çocukların yapılan şiddet ve kadınlara tecavüz kınanan başlıca konulardır²³. Bu konuda BM hassasiyetini ortaya çıkaran en önemli nokta, IŞİD gibi, bölgedeki radikal örgütlerin, 25 Kasım 1981 tarihinde Genel Kurul tarafından ilan edilen ‘Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri’ye olan aykırı tutumlarıdır²⁴. Bildiri herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü olduğu kadar, ibadet etme özgürlüğünü de kapsamaktadır. Ayrıca din ve

¹⁶ S/RES/2118 (2013) [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2118\(2013\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2118(2013))

¹⁷ S/RES/2209 (2015) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2209.pdf, 2235(2015) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2235.pdf, A/RES/68/182, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_182.pdf

¹⁸ S/RES/2139 (2014) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2139.pdf

¹⁹ S/RES/2139 (2014), http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2139.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016)

²⁰ S/RES/2165 (2014) No’lu karar Türkiye, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Irak’a Suriye çatışmasından kaçan mülteci sayısını 2.8 milyon olarak belirtmiştir. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2165\(2014\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2165(2014)) (Erişim Tarihi 29.03.2016).

²¹ S/RES/2170 (2014) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2170.pdf, S/RES/2178 (2014) (Erişim Tarihi 29.03.2016), http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2178.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016).

²² S/RES/2170 (2014) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2170.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016)

²³ BMGenel Kurulu 67/262, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_67_262.pdf (Erişim Tarihi 22.03.2016)

²⁴ ‘Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri’ A/RES/36/55, <http://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/36> (Erişim Tarihi 29.03.2016)

inanç sebebiyle ayrımcılığa uğramama da bildiri ile teminat altına alınmaya çalışılmıştır. Bildirinin 4. Maddesi zaten devletlere tedbir alma yükümlülüğü de getirmektedir²⁵.

Terör örgütleri 20. yüzyıldaki gibi sadece elinde tüfek ve bomba kullanan insanlardan değil, aynı zamanda interneti aktif olarak kullanan ve özellikle propagandasını bu yolla yapan bir yapıya bürünmüşlerdir. BM'nin gündeminde de bu gerçek vardır²⁶. Günümüzde gerek Ortadoğu'da gerekse başka bölgelerde (özellikle Avrupa'da) terör propagandası ve taraftar toplama internet üzerinde yapılmaktadır²⁷. Bu noktada önemli husus, terörün propaganda ayağı kadar, finansmanını da kesmek olduğundan, BM Güvenlik Konseyi harekete geçmiştir. Bölgenin fiziki ve beşeri yapısı incelendiğinde, doğal kaynaklar anlamında getirinin yüksek olduğu ve bunun da çok büyük bir bölümünün petrolden kaynaklandığı söylenebilir. BM Güvenlik Konseyi de bu gerçekten hareketle, terör örgütlerinin en önemli gelir kapısı olan 'petrol ve uyuşturucu karşılığı silahı' durdurmaya çalışmıştır. BM Güvenlik Konseyi kararında terör örgütlerine para sağlayan bölgedeki petrol ticaretine sınır getirilmesinin altında bu gelişme yatmaktadır²⁸. Buradaki sıkıntı dünyada petrole olan yoğun talep nedeniyle, konulacak ambargonun olumsuz getirisiidir. Bölge dünya petrol rezervleri bakımından çok önemlidir ve OPEC'e üye devletlerin de merkezidir²⁹. Bu anlamda bölgenin batılı devletlerle olan finans ile bağının da sağlam olduğu düşünülürse bu ambargonun inandırıcılığı çok da fazla değildir. 1999'da Taliban rejimi ve EL Kaide terör örgütü için bu yönde karar alınmasına rağmen, Afganistan için, uyuşturucu ticareti gelir kapısı olma özelliğini çok da fazla kaybetmemiştir³⁰. BM Güvenlik Konseyi'nin 2199 (2015) No'lu kararında terör örgütlerinin (İŞİD, EL Kaide ve El Nusra gibi) tamamına yönelik kısıtlamanın yapılması, para kaynaklarının önüne geçme çabası olarak algılanabilir³¹. Para kaynakları ve propaganda yolunun BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarıyla kesme çabası, Türkiye'nin de içinde olduğu, birçok ülkede patlayan ve sivillerin ölümleriyle sonuçlanan bombalı eylemlere sebep olmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Kasım 2015 tarihli kararında, İŞİD'in Ankara, Sina, Beyrut ve Paris gibi merkezlere yaptığı saldırılar kınanmıştır³². Buradan hareketle, birçok BM kararı ve farklı

²⁵ 'Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri' Madde 4 A/RES/36/55, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/36/55 (Erişim Tarihi 30.03.2016)

²⁶ S/RES/2170 (2014) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2170.pdf (Erişim Tarihi 21.03.2016)

²⁷ S/RES/2178 (2014) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2178.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016)

²⁸ S/RES/2199 (2015) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2199.pdf (Erişim Tarihi 25.03.2016).

²⁹ http://www.opec.org/opec_web/en/ (Erişim Tarihi 25.03.2016).

³⁰ S/RES/1267 (1999) <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/300/44/PDF/N9930044.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi 26.03.2016)

³¹ S/RES/2199 (2015) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2199.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016)

³² S/RES/2249 (2015) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2249.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016)

organlarındaki tartışmalar analiz edildiğinde, BM'nin Suriye'deki çabası 3 başlıkta toplanabilir.

1. Suriye'nin toprak bütünlüğüne verdiği önem ve çözümün Suriye içerisinde toplumun tümünü kucaklayan bir çözüm olması çabası. Burada normale ne kadar hızlı dönülürse olumsuz gidiş o hızda engellenebilecektir. Öncelikle çatışmanın başlangıcında tüm tarafları içine alan bir barış için, taraflar masaya oturtulmaya çalışılmıştır³³. Burada BM'nin tüm organlarında, Suriye'de muhalif gösteriler olarak başlayan ve aşama aşama iç savaşa sürüklenen ülkenin tüm taraflarını kalıcı bir barış için diyalog kurdurma çabası vardır. Fakat bu çaba bir sonuç vermemiş, çatışmalar gittikçe dozunu artırmış ve adım adım mülteci krizine dönüşmüştür. Hayatı normale döndürmek, göç edenlerin tekrar evlerine dönmesini sağlarken, sivil ölümleri ve göç dalgasını engelleyecektir.
2. Göç ve mülteci krizinin en büyük sebebi olarak görülen, insan hakları ihlalleri, tecavüzler, kimyasal silah kullanılması, sivil ölümleri, okul ve hastaneler gibi çatışma dışında bırakılması gereken yerlere yapılan saldırılar engellenmeye çalışılmıştır. Temel ihtiyaçlara ulaşımında yaşanan sıkıntı da ortadan kalkarsa, insanların evlerini terk etmesinin önüne geçilebilir düşüncesi vardır³⁴. BM'den çıkan kararların ve başkanlık açıklamaların tamamında bu konular ve olumsuzlukları kınama görülebilir. Kriz süresince okullar ve hastaneler gibi önemli sivil binaların vurulmasını engellemeye çalışılmış, ayrıca kadın ve çocuklara tecavüz ve şiddetin durdurulması için kararlar alınmıştır³⁵.
3. Mültecilerle ilgili direkt çalışmalar yapılmıştır. Bölgede Suriye'deki şiddet sonucunda artan mülteci krizi sebebiyle, sınırlara biriken, buradan komşu ülkeler sığınan ve başka ülkelerde hayatlarını sürdürmeye çalışanlar üzerinde durulmuştur³⁶. Burada BM Mülteci Yüksek Komiserliği'nin çalışmaları övülürken, mülteci krizinin maliyetinin de paylaşılmasının önemine vurgu yapılmıştır.

BM'nin mülteci sayısının artmasına engel olmak amacıyla alınan (tecavüzlerin önlenmesi, kimyasal silah kullanılmaması, barışçıl gösteri hakkı, tüm tarafları içine alan çözümler, sivil halkın korunması gibi) Güvenlik Konseyi kararlarında fikir birliği vardır³⁷. Fakat benzer konularda Genel Kurulda alınan kararlarda, fikir birliğinin bu kadar net olmadığını söyleyebiliriz. Rusya, CHC, İran ve Kuzey Kore gibi krize devletler, krize

³³ [http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96F-F9%7D/Syria %20AHRC%20RES%20S-16%201.pdf](http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96F-F9%7D/Syria%20AHRC%20RES%20S-16%201.pdf) (Erişim Tarihi 29.03.2016)

³⁴ A/RES/67/262, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_67_262.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016)

³⁵ S/RES/2170(2014) http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2170.pdf (Erişim Tarihi 29.03.2016)

³⁶ md.16, A/RES/68/182 http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_182.pdf (Erişim Tarihi 12.03.2016).

³⁷ S/RES/2118 (2015), S/RES/2139 (2015), S/RES/2165 (2015), S/RES/2170 (2015) <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2014.shtml> (Erişim Tarihi 11.04.2016).

etki edebilecek kararlarda ret oyu kullanmak suretiyle farklı tavır sergilemişlerdir³⁸. Bu devletlerin kaygılarının merkezi hükümeti, diğer bir anlatımla Esad Yönetimini korumak olduğu, fakat bu tutumun olumsuz birçok sonucu da barındırdığını belirtmek gerekir.

Suriyeli Mülteciler ve Birleşmiş Milletler Çalışmaları

Suriye'deki mülteci krizi, öncelikle çatışma bölgesini ülke içerisinde terk ederek başka bir bölgeye geçmek veya Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve Mısır gibi ülkelere kaçmak olarak iki aşamada incelenebilir. Çatışmadan kaçmak için evlerini terk edenlerin de büyük bir bölümü, sonrasında ülkelerini terk etmektedir. İkinci aşama yani komşu ülkelere mülteci olarak sığınanların da bir bölümünün bu ülkelerde kaldığı, diğer kısmının ise başta Avrupa olmak üzere, farklı ülkelere geçtiği görülmektedir. Başlangıçtan itibaren Avrupa ve diğer mülteci göçü alan ülkeler, plansız gerçekleşen ve ölümlerle sonuçlanan bu insan göçünden rahatsız olmuşlar, buna bir çözüm bulunması istenmişlerdir. Haber kanalları ve internetin yaygın olarak kullanıldığı günümüzde, kaçakların ve kaçış yollarında ölenlerin medyada yer bulması, çözüm için hükümetler üzerindeki kamuoyu baskısını da artırmıştır³⁹.

2.8 milyonu çocuk olmak üzere, 4 milyonun üzerinde Suriyeli mülteci durumuna düşerek Suriye'den ayrılmak zorunda kalmıştır. 2015 Mayıs ayı BM Güvenlik Konseyi raporuna göre; Suriye'de 470.000 kişi ölmüştür ve 4.840.000 kişi ise mülteci durumundadır⁴⁰. Devlet içerisinde evlerinden ayrılmak zorunda kalanları da düşündüğümüzde, ülkenin yarısından fazlasının evinden mahrum olduğunu söyleyebiliriz⁴¹. Suriye'de çatışma bölgesinde kalma, keyfi tutuklamalar ve işkence, temel ihtiyaçlardan mahrumiyet, tecavüz ve özellikle hastaneler ve okullar gibi önemli sivil alanların tahrip edilmesi, komşu devletler olan Türkiye, Mısır, Libya, Sudan, Ürdün ve Irak'taki mülteci sayısını artıran faktörler olarak sıralanmıştır⁴². Tablo 1 incelendiğinde 2015 yılının birkaç ayı içerisindeki mültecilerin yüksek artışı görülmektedir. BM'nin çalışmanın başından beri açıklanan kararları ve önlemlerinin çok da fazla etkili olmadığı, insan hakları ihlallerinin daha da arttığını söyleyebiliriz.

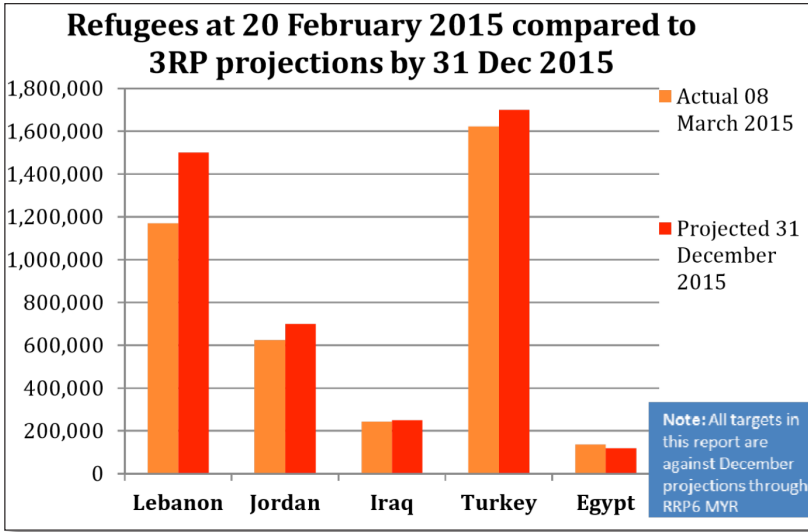
³⁸ A/RES/67/262, A/RES/ 66/253, <http://www.un.org/en/sections/documents/general-assembly-resolutions/index.html> (Erişim Tarihi 11.04.2016).

³⁹ Doğan Haber Ajansı, http://www.dha.com.tr/aylanin-yurek-burkan-o-fotografini-12-saatte-milyonlar-gordu_1094214.html (Erişim Tarihi 29.03.2016)

⁴⁰ http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2016-05/syria_31.php (Erişim Tarihi 24.04.2016)

⁴¹ A/RES/67/262 http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-C-F6E4FF96FF9%7D/a_res_67_262.pdf (Erişim Tarihi 27.02.2016)

⁴² <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/documents.php?page=1&view=grid&Country%5B%-5D=211>(Erişim Tarihi 24.03.2016).

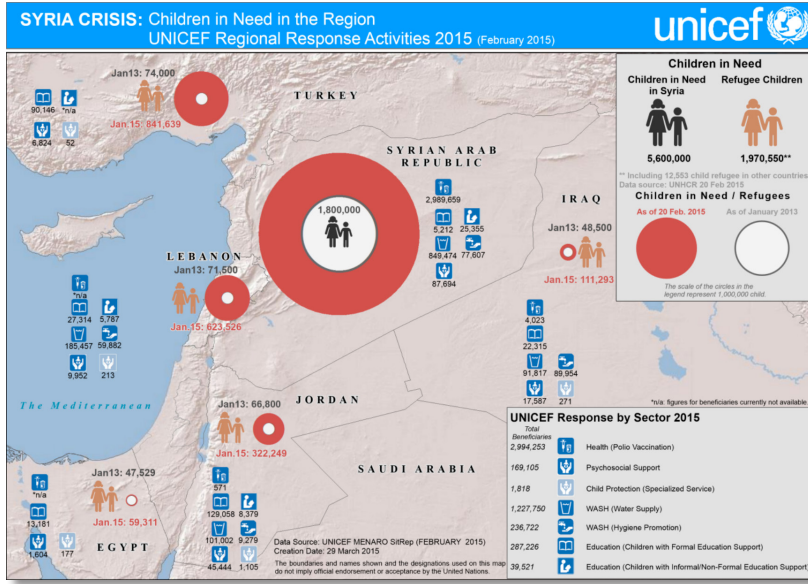
Şekil 1: 20 Şubat 2015 - 31 Aralık 2015 Mülteci Sayılarının Karşılaştırılması⁴³

Şekil 1'deki mülteci sayısındaki artış, çatışma neticesindeki olumsuzluklar hakkında fikir verebildiği gibi, maliyet artışı anlamında da açıklayıcıdır. BM'nin yardımcı kuruluşlarıyla birlikte mülteciler için oluşturduğu bütçe, ihtiyaç ve sayıya doğru orantılı olarak sürekli artan bir seyir göstermekte, çözümün hızlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır⁴⁴. Suriye içerisinde ihtiyaçlar sahipleri ve diğer ülkelerdeki mülteci sayısının artmasına paralel olarak bütçe sürekli artmaktadır. UNICEF'in (Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu) bu konuda bölgenin tamamında, birçok kez yardımda bulunduğu gözlemlenmektedir⁴⁵.

⁴³ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/documents.php?page=1&view=grid&Country%5B%-5D=211> (Erişim Tarihi 29.04.2016)

⁴⁴ http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49559#.Vzc_R_mLTIV (Erişim Tarihi 11.04.2016)

⁴⁵ Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu, <http://www.unicef.org.tr/> (Erişim Tarihi 14.04.2016)

Şekil 2: UNİCEF'in Bölgedeki Çocukların İhtiyaçlarına Yönelik Çalışmaları⁴⁶:

Şekil 2’de de görülebileceği gibi, Suriye’nin az gelişmişliğinde etkisiyle, yüksek doğum oranı, nüfusunun da yarısına yakınının çocuklardan oluşmasına neden olmuştur⁴⁷. Evlerini terk edenlerin çok büyük bir oranının çocuk olması, UNİCEF’in çalışmaları- nın önemini artırmaktadır. UNİCEF, gerek Suriye içerisinde, gerekse çok fazla mülteci nüfusu barındıran Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve Mısır gibi devletlerde yardımlarda bulunmaktadır. Aşılama çalışmaları başta olmak üzere sağlık hizmetleri, temel ihtiyaç- ların giderilmesi ve eğitim sağlama başı çeken konulardır⁴⁸. Ayrıca UNİCEF gibi ‘BM Kadın Birimi’ de Suriyeli mülteciler ve ihtiyaç sahiplerine yardım açısından oldukça önemlidir⁴⁹. Suriye çatışmasına dikkatli bakıldığında, mültecilerin %70’e yakını kadın ve çocuklardan oluşmaktadır⁵⁰. Bu sebeple kadınlar ve sorumlu oldukları çocuklar düşü- nüldüğünde, BM Kadın Birimi’nin önemi ortaya çıkmaktadır. Farklı devletlerdeki mül- teci kamplarında, kadınlara yönelik çalışmalar yaparak, Suriyeli kadınlara yardımlarda

⁴⁶ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/documents.php?page=1&view=grid&Country%5B%-5D=211>(Erişim Tarihi 19.04.2016)

⁴⁷ <http://unstats.un.org/unsd/Demographic/products/dyb/dybsets/2009-2010.pdf> (Erişim Tarihi 13.04.2016)

⁴⁸ UNİCEF’in aşılama ve eğitim programı, http://www.unicef.org/mdg/syria_55864.html, http://www.unicef.org/infobycountry/syria_73359.html, <http://www.unicef.org/emergencies/syria/>(Erişim Tarihi 17.04.2016)

⁴⁹ <http://www.unwomen.org/>(Erişim Tarihi 10.04.2016)

⁵⁰ <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2013/12/role-of-syrian-women-in-resolving-the-syrian-crisis> (Erişim Tarihi 16.04.2016)

bulunmaktadır⁵¹. Hükümetler üzerinde farkındalık yaratmak da Suriye krizindeki olumsuzlukların bir an önce azalması ve Suriye krizinin sonuçlanması açısından önemlidir⁵².

Sonuç

BM devletlerin temsil edildiği, bu sebeple devletlerin farklı konulardaki politikalarının tahlil edilebileceği bir örgüttür. Bunun yanında en etkin ve global örgüt olma özelliğiyle, devletlerin politikalarına da etki edebilmektedir. Suriye krizinin başlangıcından itibaren BM sürecin içerisinde yer almış, bunun sonucunda devletlerin çatışma ve güç mücadelesini de çeşitli organlarında direkt olarak hissetmiştir. BM üyesi devletler arasında birçok noktada fikir ayrılığı dikkati çekerken, insani konularda BM'nin aldığı kararlar oldukça önemlidir. Bu kararlar çoğu zaman sürece fazlasıyla etki ederler ve birçok insan için ölümden kurtuluş anlamına gelir. Bununla birlikte sivil kayıpların arttığı ve çatışmaların durdurulamadığı zamanlarda, birçok kez, pasiflikle suçlanmıştır. BM üyelerinin olaylar karşısında farklı düşünce içerisinde olmaları, çözüm üretilmesi aşamasında büyük bir engel olmaktadır. BM'nin insani yardım konularında, özellikle mülteciler gibi evini terk edenler üzerinde, çabasını görmemek haksızlık olur. Mülteci kamplarının oluşturulmasında, maddi yükün bölüşülmesi ve çocuklara yönelik aşı ve eğitim çalışmalarında BM çabası açıktır. Tüm bunlara ek olarak, mültecilere moral olması ve farkındalığı artırmak için ünlülerin kampları ziyaret etmeleri oldukça önemlidir. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin çabası özellikle dikkati çekmektedir. 5 milyona yaklaşan ve birçok acil soruna sahip Suriye'deki mülteci konusuna daha fazla önem verilmesi gerçeği, rakamlarla karşımızdadır.

⁵¹ <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2016/2/a-snapshot-of-un-womens-work-in-response-to-the-crisis-in-syria>(erişim Tarihi 11.04.2016)

⁵² <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2013/12/role-of-syrian-women-in-resolving-the-syrian-crisis> (Erişim Tarihi 18.04.2016)

SURİYE’DE İNSANİ KRİZ: ULUSLARARASI HUKUK NEDEN ÇARESİZ?

Cenap ÇAKMAK*

Giriş¹

Suriye’de merkezi yönetime karşı başlayan isyanın üzerinden beş yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen ülkede çatışma durumunu sona erdirecek bir çözüm henüz ufukta görünmemektedir. Esed rejimi katliam yapmak ve isyancılara karşı aşırı güç kullanmakla suçlanırken gerek uluslararası toplum ve gerekse de konu ile yakından ilgilenmesi beklenen İslam dünyası veya bölge ülkeleri sorunu ve ihtilafı sonlandıracak bir yol haritası çizememektedir. İçinde askeri seçeneklerin de dahil olduğu aşırı denilebilecek öneriler veya zorlayıcı önlemler ise şimdiye değin siyasi öncelik ve hesaplar nedeniyle de masa dışında tutulmuştur. Uluslararası politikanın imkanlarının yanı sıra, bu süreçte ise uluslararası hukukun kriz konusunda ne gibi önerilerinin veya çözümlerinin olabileceği tartışılmıştır.

Kimilerine göre uluslararası hukukun ilgili mekanizma ve kuralları Suriye’deki insanlık dramına müdahale etmek ve Esed rejimine karşı etkili önlemler almak için elverişli iken kimilerine göre ise uluslararası hukuk kuvvet kullanmayı öngören çözümleri dışlayıcı bir işlev görmektedir. Bu görüşe göre, zorlayıcı önlemlerde ısrar etmek uluslararası hukuku kötüye kullanmak anlamına geleceği gibi meşru bir dayanak ve zeminden de mahrumiyete de işaret etmektedir. Büyük ölçüde hangi siyasi tutumun benimsendiğine bağlı olarak farklı bir rol atfedilen uluslararası hukuk bu yönüyle bakıldığında ilginç bir ikilem sunmaktadır. Bir yönüyle siyasi kaygılardan bağımsız normatif bir çerçeve sunması beklenen uluslararası hukuk kurum ve mekanizmaları, bir taraftan da aslında sahici ve kalıcı çözümler için siyasi realiteleri de dikkate almak zorunda kalmaktadır.

Uluslararası hukukun farklı bir politik ajandaya hizmet etmek üzere kullanılması yeni değildir. Bununla birlikte bu açıdan bakıldığında aslında Suriye ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Bir taraftan Suriye’ye yönelik etkin tedbirler alınmasını isteyenler uluslararası hukuka atıfta bulunurken, bir taraftan da Suriye’deki rejime karşı eylemsizliği sa-

* Prof. Dr.; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bu kısımda yazarın Cenap Çakmak, “Suriye’de Kriz ve Uluslararası Hukuk”, içinde Birol Akgün (der.), *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler* (Ankara: SDE, 2012): 53-59 başlıklı çalışmasından yararlanılmıştır.

vunanlar da bunun uluslararası hukukun bir gereği olduğunu ifade etmektedir. Buna ilave olarak, durum ne olursa olsun, uluslararası hukuk şu veya bu şekilde siyasi gidişatı ve konjonktürü dikkate almak zorundadır. Diğer bir ifadeyle, bir yönüyle uluslararası hukuk mekanizmalarının devreye girmesini ve dikkate alınmasını siyasi tercihler ve gelişmeler belirleyebilmektedir.² Uluslararası hukukun uluslararası politika ile bu yakından ilişkisini netleştirdikten sonra Suriye örneğinde uluslararası hukukun imkanlarının anlaşılması biraz daha kolaylaşabilecektir.

Zannedildiğinin aksine uluslararası hukuk öncelikli olarak küresel adaleti temin etmek gibi çok idealize edilebilecek bir hedefe odaklanmış değildir. Bu elbette bir ideal olarak ortaya konulabilir ve akademik bir tartışmanın parçası haline de getirilebilir. Ancak esas itibarı ile pratikte uluslararası toplumun hukuku olarak uluslararası hukuk öncelikle uluslararası siyaset sahnesinde düzeni tesis etmeyi amaçlamaktadır.³ İşlevselliği ve işe yararlığı (ve elbette ki etkinliği) ise büyük ölçüde bu hukuku oluşturan devletlerin ilgi ve iradelerine bağlıdır.⁴ Bu mutlak anlamda (devletler egemen ve otonom olduklarına göre) uluslararası hukukun zayıf olacağı anlamına gelmemektedir.⁵ Özellikle insan hakları ve çevre gibi bazı küresel sorunlarda ortaya çıkan birçok temel normda devletler arasında son derece güçlü bir dayanışma ve oy birliğinin varlığı, bazı alanlarda uluslararası hukukun etkinliğine işaret etmektedir.⁶ Ancak elbette ki bazı temel meselelerde de devletler arasında uyumun olmaması uluslararası hukuku işlevsiz hale getirebilmektedir. Burada önemli olan nokta, bu yönüyle uluslararası hukukun ulusal hukuka göre çok daha dinamik ve değişken olduğunun altının çizilmesidir.⁷ Yani uluslararası hukuku uluslararası siyasi ilişkilerin seyrinden ve içeriğinden bağımsız düşünmek asla mümkün değildir.

Suriye krizi de bu konuda bir istisna değildir. Yani söz konusu krizin uluslararası hukuk boyutunu uluslararası siyasi gelişmeler ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Ülkede uzunca bir süredir devam eden iç savaşta yaşanan insani trajedi ve yıkım karşısında uluslararası hukukun yer yer etkisiz kalması uluslararası hukukun olmadığını değil, uluslararası hukukun bu trajedi ve yıkım da dahil uluslararası siyasi gelişmelere göre şekil aldığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle uluslararası hukuk, Suriye krizinde yaşananlar ile birlikte yeni dengelerine kavuşmaktadır. Ve uluslararası hukuk, Suriye örneği üzerinden yeni bir tanıma kavuşmaktadır. Özellikle kuvvet kullanmanın hukuki

² Uluslararası hukuk ile uluslararası ilişkiler arasındaki yakın ilişki için bakınız: Jeffrey L. Dunoff ve Mark A. Pollak (der.), *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).

³ Bakınız, Rein Müllerson, *Ordering Anarchy* (New York, Leiden: Martinus Nijhoff, 2000).

⁴ Bakınız David J. Bederman, *The Spirit of International Law* (Athens, GA: The University of Georgia Press, 2002).

⁵ Örneğin bakınız, Başak Çalı, *The Authority of International Law: Obedience, Respect, and Rebuttal* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

⁶ Örneğin bakınız, Andreas Follesdal, Johan Karlsson Schaffer ve Geir Ulfstein (der.), *The Legitimacy of International Human Rights Regimes: Legal, Political and Sociological Perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

⁷ Uluslararası hukukta değişim için bakınız, Antonio Cassese ve Joseph H. H. Weiler (der.), *Change and Stability in International Law-Making* (Berlin ve New York: Walter de Gruyter, 1988).

çerçevesinde yaşanan değişim ile ilgili olarak Suriye krizinde tarafların yaptığı tercihler dikkat çekicidir. Uluslararası hukukun temel bazı alanlarında, özellikle de meşru kuvvet kullanma konusunda Suriye krizi, 1990'lı yıllardan itibaren başlayan değişimi hızlandırmıştır.⁸ Ancak ne yazık ki bu değişimin olumlu yönde olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Uluslararası hukukun hangi imkanlara sahip olduğunun ve bu imkanların ne şekilde kullanılacağına anlaşılabilmesi açısından Suriye'deki kriz ile ilgili olarak uygulanabilecek hukukun tespit edilmesi önem kazanmaktadır. Krizde işlenen bireysel suçlar ile ilgili sorumluluk ve buna bağlı olarak yapılacak kovuşturmalar mesela uluslararası ceza hukukunun⁹ konusu iken Suriye devletinin veya merkezi hükümetinin sorumlu tutulabilmesi veya işlenen kitlesel suçlara yönelik etkin tedbirler alınabilmesi genel uluslararası hukukun ilgi alanına girmektedir.¹⁰ Ve yine mesela insancıl hukukun tatbik edilebilmesi ise bir çatışmanın varlığını gerektirmektedir. Dolayısıyla uluslararası hukukun Suriye krizinde hangi imkanlara sahip olduğu, spesifik olarak hangi soruna odaklanıldığına göre değişiklik arz edebilmektedir. Bu nedenle de özellikle devlet sorumluluğu ile bireysel cezai sorumluluğu birbirinden ayırt etmek gerekmektedir.

Bireysel sorumluluk bağlamında bakıldığında ise Suriye'deki olaylara veya ihlallere tatbik edilebilecek iki tür hukukun olduğu söylenebilir. Bunlar uluslararası insancıl hukuk ile uluslararası ceza hukukudur. Gerek insancıl hukuk ve gerekse de uluslararası ceza hukuku sadece devletler arasındaki değil devlet dışı aktörlerin de müdahil olduğu silahlı çatışmalara bu hukuk kurallarının tatbik edilebileceğini öngörmektedir. İnsancıl hukukun en önemli kaynağı olan Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak üçüncü maddesi "uluslararası nitelikli olmayan silahlı çatışma" (armed conflict not of an international character) durumunda da devletin sorumlu olduğu bazı noktaların altını çizmektedir. Benzer şekilde uluslararası suçlar bağlamında bireysel sorumluluğu düzenleyen Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)¹¹ Roma Statüsü de "uluslararası nitelikli olmayan silahlı çatışmalar"a tatbik edilebilen bu 3. Maddenin ihlalini de savaş suçu olarak tanımlamaktadır.

Ancak burada tabi konu açısından önemli olan nokta neyin "uluslararası nitelikli olmayan silahlı çatışma" olarak tanımlanabileceğidir. Zira bu şekilde tanımlanmayan çatışmaların veya diğer durumların insancıl hukuk bağlamında devlet adına yükümlülük doğurması mümkün olmadığı gibi uluslararası ceza hukuku bağlamında da bireysel so-

⁸ Bakınız Corneliu Bjola, *Legitimising the Use of Force in International Politics: Kosovo, Iraq and the Ethics of Intervention* (Abingdon: Routledge, 2009).

⁹ Uluslararası ceza hukukunda bireysel sorumluluk için bkz. Edoardo Greppi, "The evolution of individual criminal responsibility under international law," *International Review of the Red Cross*, c. 81, n. 835 (1999): 531-553.

¹⁰ Uluslararası suçlarda devlet sorumluluğu için bakınız Nina H. B. Jorgensen, *The Responsibility of States for International Crimes* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

¹¹ UCM ile ilgili olarak bakınız M. Cherif Bassiouni (der.), *The Statute of the International Criminal Court and Related Instruments: Legislative History 1994-2000* (Ardsley, NY: Transnational Publishers, 2002); Bassiouni, *The Statute of the International Criminal Court: A Documentary History* (Ardsley, N.Y.: Transnational Publishers, 1998); Antonio Cassese et al. (der.), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

rumluluk kaynağı olması söz konusu değildir. Nitekim Roma Statüsü'nün savaş suçlarını düzenleyen 8. Maddesi yukarıda bahsi geçen 3. Maddenin ihlali ile ilgili düzenlemenin ayaklanma, kargaşa, izole şiddet olayları ve buna benzer durumları kapsamadığını ifade etmektedir.

Belirtmek gerekir ki Suriye'de devam eden çatışmaların taraflarından biri olan isyancıların "silahlı çatışmalar hukuku"nun tanıdığı taraf olup olmadığı tartışılabilir. Tam da bu hassasiyet nedeniyle Suriye merkezi yönetimi isyancıları ısrarla terörist olarak tanımlamaktadır. Bu bir devletin yargı yetkisi iddia edebilmesi bakımından önem arz etmektedir. Zira koruma prensibine göre herhangi bir ülke kendi egemenliğine yönelik eylemler konusunda yargı yetkisi iddia edebilmektedir. Bu prensibe göre mesela egemenliğe yönelik eylemin söz konusu devletin ülkesinde meydana gelmesi veya söz konusu devletin vatandaşı tarafından gerçekleştirilmiş olması gerekmiyor. Diğer bir ifade ile böyle bir durumda kişisel ve ülkesellik prensiplerini aşan bir yargı yetkisi iddia edilebilmesi söz konusudur. Ama bundan daha önemlisi de "muharip ayrıcalığı"nın¹² sadece insancıl hukukun tatbik edilebildiği silahlı çatışmalarda geçerli olmasıdır.

Elbette ki Suriyeli muhaliflerin isyancı ve bu kategoriye uygun bir grup teşkil ettiği iddia edilebilir. Ve "uluslararası nitelikli olmayan silahlı çatışma"nın tarafı olduğu için de yürüttüğü çatışmaya insancıl hukukun tatbik edilebileceği de söylenebilir. Ancak bir çatışmanın bu kategoride değerlendirilebilmesi için çok temel birkaç şartı sağlaması gerekmektedir. Birincisi, hukuki hükümete karşı isyan eden tarafın organize bir silahlı gücü ve eylemlerinden sorumlu bir otoritesinin olması şarttır. Söz konusu tarafın ayrıca kontrol ettiği belirli bir bölgede hareket etmesi ve Cenevre Sözleşmeleri hükümlerine uyma araçlarına da sahip olması beklenmektedir. İkincisi, yasal hükümetin bu örgüt veya gruba karşı askeri yöntemlere başvurmak zorunda kalmasıdır. Ancak bu grubun askeri bir biçimde örgütlenmiş olması ve yasal hükümetin yetkili olduğu ülke içinde belirgin bir bölgeyi kontrol ediyor olması da aranan şartlardan bir diğeridir. Üçüncüsü, (a) yasal hükümet isyancıları düşman olarak tanımış olmalı, ya da (b) Kendisinde düşman olmakla ilişkili hakların varlığını iddia etmeli, ya da (c) ilgili ihtilaf BM Genel Kurulu veya BM Güvenlik Konseyi gündeminde uluslararası barışa bir tehdit veya saldırı eylemi olarak tartışılıyor olmalıdır. Dördüncüsü, (a) isyancıların, bir devletin niteliklerine sahip olmayı hedefleyen bir örgütünün olması, (b) isyancıların sivil otoritesinin ülke sınırları içinde belli bir bölgede halk üzerinde fiili yetki kullanabilmesi (c) isyancı örgütün silahlı güçlerinin organize bir otoritenin yönetiminde olması ve savaş hukuku kurallarına uymaya hazır olması ve (d) isyancı sivil otoritenin Sözleşme hükümleri ile bağlı olmaya rıza göstermesi gerekmektedir. Suriye krizinde meseleyi daha da karmaşık hale getiren ise ılımlı muhaliflerin dışında aşırı grup savaşçıların da çatışmalara dahil olmasıdır.¹³

Buradan hareketle sadece sokak gösterilerinden müteşekkil bir isyan veya ayaklanmanın silahlı çatışmalar hukukunun konusu olacağını söylemek pek mümkün değildir.

¹² Bakınız Emily Crawford, *The Treatment of Combatants and Insurgents under the Law of Armed Conflict* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

¹³ Suriye'de yabancı savaşçılar için bakınız Richard Barret, *Foreign Fighters in Syria* (New York: Soufan Group, 2014).

Ancak Özgür Suriye Ordusu gibi ayırıcı işaretleri ve silahlı bir gücü olan bir grup ve bununla ilişkilendirilebilecek siyasi bir otorite merkezi bu şartı pekala sağlayabilir. Dolaşısıyla en azından Özgür Suriye Ordusu'nun belli bir güce erişmesi ve kumanda sınırları ve çerçevesinin belirmesinin ardından insancıl hukuk bağlamında sorumluluktan söz edilebilir duruma gelinebilecektir.

Uluslararası ceza hukuku bağlamında sorumluluğa atıfta bulunabilmek için ise ortada insancıl hukukun tatbik edilebileceği bir çatışmanın varlığı gerekmemektedir. Diğer bir ifade ile uluslararası ceza hukuku çerçevesinde çatışmasız bir ortamda işlenen suçlar açısından da kovuşturma mümkün olabilmektedir. Evrensel yargı kapsamında değerlendirilen uluslararası suçların işlenmesi halinde bireysel sorumluluk doğabilmekte ve bu sorumluluk neticesinde uluslararası yargılama gerçekleştirilebilmektedir. Nitekim BM İnsan Hakları Konseyi'nin Suriye ile ilgili hazırladığı raporlarda insanlığa karşı suçlardan bahsederken savaş suçlarından söz etmemesi çatışmasız ortamda işlenen suçların varlığını göstermektedir.

Burada önemli olan nokta insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları gibi ihlallerin bireyler eliyle gerçekleşmiş olmasıdır. Diğer bir deyişle bu suçlardan dolayı doğrudan bir devleti veya hükümeti teknik anlamda suçlamak söz konusu değildir. Yani mesela Esed'i insanlığa karşı suçlardan yargılamak mümkün olsa bile bu, Suriye'deki hadiselerle müdahale için yeterli bir gerekçe olmayabilir. Bu noktada önemli olan mesela bu suçların işlenmesinde devlet sorumluluğunun olup olmadığının tespiti edilmesidir.

Uluslararası Hukuk Mekanizmaları Neden ve Ne Zaman Devreye Sokulabilir?¹⁴

Modern uluslararası sistemin üzerinde oturduğu iki temel ilkeden söz etmek mümkündür. Bu iki ilke aslında uluslararası hukuk açısından da ihlal edilemeyecek sınırları çizmesi bakımından önem taşır. Bunlardan birincisi devletlerin eşit ve egemen olduğu, diğeri ise bu devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi ilkesidir.¹⁵ Bu iki temel ilkenin birçok pratik yansıması ve sonucu olmuştur. Bunlardan bir tanesi mesela sınırların dokunulmazlığı, diğeri ise devlet başkanlarının bağışıklığıdır.

Ancak zaman içerisinde özellikle iç işlerine karışmama ilkesinin istisnalarının gelişmeye başladığını görüyoruz. Bunun ilk önemli örnekleri insan hakları hukukunda kendini gösterirken daha yakın dönemlerde uluslararası ceza hukuku da bu konuda önemli adımlar sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak bugün mesela devlet başkanları, uluslararası suçlar nedeniyle sorumlu tutulabilmekte ve yargılanabilmektedir.

Ancak daha da önemlisi, egemenlik, iç işlerine karışmama ve sınırların dokunulmazlığı hala genel ilke ve kurallar olmakla birlikte bazı özel durumlarda bunlara istisnalar getirilebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden kurulan siyasi düzende bu istis-

¹⁴ Bu kısımda yazarın Cenap Çakmak, "Uluslararası Hukuk ve Suriye Krizi", *Stratejik Düşünce Dergisi* (Mayıs 2012): 14-18 başlıklı çalışmasından yararlanılmıştır.

¹⁵ Bakınız Hans Kelsen, "The Principle of Sovereign Equality of States as A Basis for International Organization," *Yale Law Journal*, v. 53, n. 2 (1944): 207-220.

naların temel gerekçesi olarak uluslararası güvenlik ve istikrar gösterilmiştir. Diğer bir ifadeyle, devletlerin savaş açma hakkı ellerinden alınmış ve kuvvet kullanma dahil zorlayıcı tedbirlere başvurma yetkisi BM Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir. Ve bu çerçevede küresel siyasi sistemin güvenlik ve istikrarına tehdit olabilecek durumlarda Konsey'in tedbir alabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla Konsey kararı ile devletlerin iç işlerine müdahalenin yolu bu şekilde açılabilmiştir.

Ancak daha yakın tarihlere bakıldığında ise devletlerin iç işlerine müdahale etme gerekçesinin farklı bir forma büründüğü söylenebilir. Artık bir devletin iç işlerine müdahale edilmesinin temel gerekçesi olarak devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumluluklarının yerine getirmemesi veya getirememesine atıfta bulunmaktadır. Koruma sorumluluğu denilen bu sorumluluk temelde, bir devletin ana unsurlarından biri olan halkın korunmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla, bir devlet, koruma sorumluluğunu yerine getiremediği takdirde iç işlerine müdahale edilmeme ilkesinin ardına sığınamamaktadır.¹⁶

Peki bir devletin bu sorumluluğunu yerine getirmediğinin tespiti nasıl yapılabilir? İşte insancıl hukuk veya uluslararası ceza hukuku burada önemli bir rol oynamaktadır. Yeni yeni ortaya çıkan koruma sorumluluğu kavramına göre bir devletin sorumluluğunu ihlal ettiği, işlenen uluslararası suçlardaki payı veya katkısı ile belirlenebilmektedir. Diğer bir ifade ile bir çatışma veya karmaşada işlenen ve normalde bireysel sorumluluk gerektiren soykırım, insanlığa karşı suçlar veya savaş suçlarının işlenmesinde merkezi otoritenin katkısı veya teşviki sorumluluğun yerine getirilmediği şeklinde değerlendirilebilir. Ve bu da uluslararası ilişkilerin temel ilkelerinden biri olan iç işlerine karışmama ilkesinin bir istisnası haline gelebilmektedir.

Ancak Suriye örneği için konuşacak olursak, bu kadar kaba bir şekilde tarif edilen kavram çerçevesinde Suriye'ye kolayca müdahale edilebileceği sonucuna varılmamalıdır. Her şeyden evvel tartışmalı ve aydınlanmaya muhtaç çok sayıda sorun bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi BM Güvenlik Konseyi onayı olmaksızın, sorumluluğun yerine getirilmemesi durumunda yine de müdahale imkanı var mıdır? Diğer bir ifade ile acaba Konsey kararı olmadan Suriye'ye koruma sorumluluğuna atıfla müdahale etmek mümkün müdür? İkinci önemli sorun da böylesi bir müdahale yapılsa ve meşruiyet sağlansa bile bu müdahalenin amacı ne olmalıdır? Normalde yapılacak müdahalenin yine de iç işlerinden bağımsız olması beklenmelidir. Yani mesela Suriye muhaliflerini iktidara getirmek ve Esed rejimini devirmek böylesi bir müdahalenin amacı olmamalıdır. Amaç her durumda, devletin korumadığı halkı korumak olmak durumundadır. Bununla ilgili dengeyi sağlamanın zorluğu ise ortadadır. Bu nedenle de müdahale olsa bile bunun sonuçları uzunca bir süre tartışılmaya devam edecektir.

¹⁶ Koruma sorumluluğunun yeni belirleyici bir norm olup olmadığı ile ilgili bir tartışma için bakınız: Carsten Stahn, "Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm," *American Journal of International Law*, c. 101, n. 1 (2007): 99-120.

Suriye'ye Askeri Müdahale Seçenekleri Açısından Uluslararası Hukukun İmkân ve Sınırları¹⁷

Suriye krizi ve bu krizin çözümü ile ilgili çok sayıda ihtimal bugüne kadar tartışma konusu olmuştur. Beş yıldır devam eden çatışma, birçok analisti ve politikacıyı yanıltmıştır; birçok kez şekil ve içeril değiştiren çatışma, araştırmacı ve analistlerin sık sık pozisyon değiştirmelerine neden olmuştur. Aynı şey, doğrudan ya da dolaylı kriz ile ilgilenen devletler için de geçerlidir. ABD başta olmak üzere çok sayıda devlet, Suriye krizi ile ilgili siyasi pozisyonlarını, çatışmadaki değişikliklere bağlı olarak değiştirmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta halkın taleplerine cevap verilmesi gerektiğini ifade eden ABD yönetimi, Esed rejiminin imajının iyice bozulduğu bir dönemde Esed'in gitmesinin şart olduğunu ifade eden bir pozisyon belirlemiştir. Muhaliflerin iyi organize olmaması ve Esed'e karşı başarılı olamaması üzerine Esed karşıtı küresel koalisyon zayıflama emaresi göstermiştir. Bu da Amerikan tutumunu etkilemiştir. Muhalifler safında çatışan bazı grupların sahada aşırılık sergilemesi bütün Batı dünyasında tereddüde yol açarken Esed'in imajı Batı nezdinde biraz düzelir gibi olmuştur. Rusya'nın ve İran'ın da kararlı desteği sayesinde Suriye rejimi bugüne kadar ayakta kalabilmiştir.

Ancak bütün bunların bir kez daha değişmesi imkânını sağlayacak bir takım gelişmeler de yaşanmıştır. 2013 yılında Ağustos ayı sonlarında bir kimyasal saldırı sonucunda binden fazla insanın ölmesi ile birlikte askeri müdahalenin zemininin ortaya çıktığı düşünülmüştür. Suriye'ye müdahale konusunda gerek ulusal ve gerekse de dış etkenlerden ötürü isteksiz davranan Obama yönetimi, kimyasal silah kullanımını daha önceden kırmızı çizgi olarak ilan ettiği için bu gelişme karşısında daha kararlı ve aktif bir tutum takınmayı denemiştir.

Kimyasal silahların tespit edilip yok edilmesini öngören sınırlı bir operasyon ihtimali birdenbire güçlenirken Obama yönetimi kısa bir süre içinde bundan da vazgeçmiş ve Rusya ile Suriye'nin kimyasal silahlarının teslim edilmesini öngören bir anlaşmaya varmıştır. Böylece yeniden askeri müdahale seçeneği masadan kalkmıştır. Bu kararda etkili olan faktörlerin başında ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri nedeniyle savaş yorgunu olması, ekonomik sorunlara ile boğuşuyor olması ve Amerikan kamuoyunun Suriye'ye müdahale konusunda çok da istekli olmaması yer almıştır. Rusya ile varılan anlaşma ile hem müdahaleden vazgeçilmiş ve hem de kimyasal silahlar ile ilgili olarak bir adım atılmış olduğu izlenimi verilmiştir.

Bu süreç boyunca ABD'nin Suriye'ye yönelik muhtemel askeri operasyonu için aslında BM Güvenlik Konseyi kararı alınabilmesi için çok ciddi bir çaba sarf edilmemiştir. Bu noktada ilginç olan, Rusya'nın, kimyasal silahların kullanıldığının ispat edilmesi halinde, katı tutumundan vazgeçebileceği sinyali de vermiş olmasıdır. Yani Güvenlik Konseyi'nde, Suriye'ye yönelik ortak bir karar alınabilmesi ihtimali giderek yükselmiştir. Ancak ne İngiltere, ne Fransa ve ne de ABD bu seçeneği çok fazla zorlamamış ve sonuçta da askeri seçenekten vazgeçilmiştir. ABD'nin tek taraflı askeri operasyonu masada tuttu-

¹⁷ Bu kısımda yazarın Cenap Çakmak, "Suriye'ye Askeri Müdahale için Kosova Modelinden Söz Etmek Mümkün mü?" *Stratejik Düşünce Dergisi* (Ekim 2013): 70-74 başlıklı çalışmasından yararlanılmıştır.

ğu günlerde, böylesi bir askeri operasyonun meşruiyeti ile ilgili olarak Kosova örneğine atıf yapılmıştır. Bu çerçevede de BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan da Suriye'ye müdahalenin mümkün olabileceği ve bunun da meşruiyetinin tartışılmayacağı ileri sürülmüştür.

Ancak bu iddia ve ileri sürülen mantık, çok sağlam bir zemin üzerinde yükselmektedir. Ortada Kosova modeli diye bir model olmadığı gibi, tek taraflı müdahale için meşruiyet sağladığı düşünülen insani müdahale ya da koruma sorumluluğu doktrinleri ile ilgili sorunlar da henüz çözülebilmemiş değildir. Kosova'ya yapılan tek taraflı NATO müdahalesinin gerekli olduğu söylenebilir; bu müdahale ile çok sayıda insanın hayatının da kurtarıldığı söylenebilir. Ancak Kosova müdahalesinin, gelecekte benzer operasyonlar için bir örnek ve model oluşturabileceği iddia edilemez.

Suriye krizi ile ilişkili olarak, koruma sorumluluğuna atıfla, yasal olmasa bile askeri müdahalenin meşru olacağı ileri sürülmüştür. Neyin meşru olduğunun nasıl tespit edileceğinin önemli bir sorun olduğu insani müdahale doktrininin yerini alan ve daha normatif bir bakış açısı getirmeye çalışan koruma sorumluluğu kavramı böylesi bir iddia için iddia sahiplerine geniş bir imkan sağlamaktadır.¹⁸ Ancak uluslararası hukuk söz konusu olduğunda yasallık ile meşruiyet neredeyse her zaman aynı şeyi ifade etmektedir. Yani bir norm kağıt üstünde, herhangi bir mevzuatta yer almayabilir; ama yine de o norm geçerlidir ve uluslararası toplumun bütün üyelerini bağlayabilir. Yani uluslararası hukukta bir şey meşru ise aynı zamanda yasalıdır; ve bir şey yasal ise aynı zamanda meşrudur.

Koruma sorumluluğuna gelecek olursak, bugün bunun bir norm haline geldiğini söylemek, tartışmalı olsa da mümkündür. Yani devletler, yukarıda da belirtildiği gibi, dört durum karşısında halklarını korumalıdır; bu bir norm ve bütün devletleri bağlar, denilebilir. Burada bu normu bağlayıcı hale getiren herhangi bir sözleşme yoktur. Ancak yine de oluşan pratiğin ve var olan diğer sözleşmelerin ve teamüllerin bu normu bağlayıcı hale getirdiğini söylemek mümkündür. Ancak sorun, bu normun ihlali halinde ne yapılabileceği ile ilgilidir. Yani devletler bu norma uymakla yükümlüdür diyebiliriz. Ancak önemli olan, normun ihlali halinde uluslararası toplumun, durumu düzeltmek adına alabileceği önlemler konusunda hangi seçenekleri kullanabileceğinin tespit edilmesidir.

Koruma sorumluluğunun yerine getirilmemesi halinde bu sorumluluğun uluslararası toplum tarafından yerine getirilebileceği düşüncesi tabi ki önemli ve geçerlidir. Zaten, söz konusu normun öncülerinden birisi sayılan Annan'ın girişimleri ve takip eden çabaların ana hedefi, Güvenlik Konseyi'nin herkesçe bilinen nedenlerden ötürü çalışmaması halinde etkili çözüm bulmaya yönelik olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki bu çabaların bugün sonuçlandığını söyleyemeyiz. Temel hedeflerden bir tanesi, BM Genel Kurulu'nun, koruma sorumluluğunun ihlali halinde alınabilecek tedbirleri belirlemek üzere yetkilendirilmesi idi. Ancak bu, bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Özellikle yakın zamanda Libya örneğinde ve daha önce Sudan-Darfur örneğinde olduğu gibi, maalesef koruma sorumluluğu ilkesinin taşıyıcısı olarak yine BM Güvenlik Konseyi öne çıkmıştır. Yani koruma

¹⁸ Bu konuda bakınız Cenap Çakmak, Cansu Atılğan ve Esra Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna* (İstanbul: BILGESAM Yayınları, 2016).

sorumluluğunun ihlali halinde alınabilecek tedbirler konusunda Konsey neredeyse tek merci olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi Güvenlik Konseyi'nin kuvvet kullanmaya karar vermesinin temel gerekçesi, uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdidin ortaya çıkmasıdır. Bahsi geçen örneklerde de Konsey ilgili devletin koruma sorumluluğunu yerine getirmemesinin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olduğu sonucuna vararak birbirinden farklı müeyyidelere karar vermiştir.

Yani bugün ne yazık ki koruma sorumluluğunun ihlal edilmesi halinde kuvvet kullanmaya karar verebilecek tek merci BM Güvenlik Konseyi'dir. Bunun dışındaki seçeneklerin meşru olduğunu iddia etmek pek mümkün değildir. Bu da aslında elimizde bir Kosova modelinin olmadığı anlamına gelmektedir. Bugün somut veriler üzerinden konuşacak olursak Suriye'de koruma sorumluluğunun ihlal edildiğini, zira en azından insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarının işlendiğini söyleyebiliriz. Buradan hareketle de bu ülkeye yönelik bir askeri operasyonun şartlarının oluştuğunu da ileri sürebiliriz. Ancak önemli olan, bu askeri müdahalenin ancak BM Güvenlik Konseyi kararı ile mümkün olabileceğidir. Aksi bir tutum, uluslararası sistemde kuvvet kullanma rejimi bakımından İkinci Dünya Savaşı öncesine dönüş anlamını taşıyacaktır.

Suriye'deki insani kriz ile ilgili olarak Libya'dakine benzer bir şekilde Konseyin karar alması ise bugünkü tablo dikkate alındığında imkan dahilinde görünmemektedir. Rusya'nın iç savaşa bu denli angaje olduğu ve Konseyin diğer daimi üyelerinden birisi olan ABD ile Rusya arasında ciddi bir siyasi mutabakatın henüz sağlanmadığı dikkate alındığında krizde hukuktan ziyade siyasi ve askeri boyutun çok daha fazla ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Böylesine siyasallaşan ve militarize edilen bir konuda ise aynı yaklaşımı paylaşmayan ABD ile Rusya'nın veto yetkisine sahip olduğu Güvenlik Konseyinde müdahale yönünde herhangi bir karar alınması, hele de bunun koruma sorumluluğunun ihlali ile gerekçelendirilmesi son derece uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Uluslararası hukukun özellikle 1990'lı yıllarda daha çok iç çatışmalar ve yerel insani trajediler ile ilgili olarak geliştirdiği mekanizma ve kuralların önemli bir kısmı özü itibarı ile bakıldığında Suriye krizine tatbik edilebilir niteliktedir. Esasen söz konusu kural ve mekanizmaların ortaya çıkışını ve zaman içinde farklı biçimlere dönüşmesi ve gelişmesini de Suriye'dekine benzer krizlerin ortaya çıkmasına bağlamak da mümkündür. Geleneksel uluslararası ilişkiler dinamiklerinden farklı bir içeriği sahip olarak ortaya çıkan krizler, geleneksel çözümlerin dışında çözümlerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Meşru kuvvet kullanma çerçevesine yeni unsurlar ve gerekçeler ekleyen insani müdahale ve koruma sorumluluğu doktrin ve prensipleri, ayrıca uluslararası ceza hukukunun hem devletleri ve hem de bireyleri sorumlu tutan ilkeleri bu noktada işaret edilebilecek örneklerdir. Ancak bugün, krizlere cevap olsun diye ortaya çıkan bu çözüm girişimlerinin Suriye'de işe yaramadığı teyit edilmektedir. Ne uluslararası siyaset ve ne de uluslararası hukuk bu noktada bir çözüm üretebilmiş değildir. Bu açıdan bakıldığında yaşanan trajedinin yanı sıra trajedinin nasıl sona erdirileceği ile ilgili belirsizlik de önemli bir problem

olarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla bugün aslında önemli bir uluslararası siyasi sistem ve hukuk krizinden söz etmek mümkündür.

Bu krizin önemli nedenlerinden bir tanesi, uluslararası hukukun önemli ölçüde revize edildiği İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerinde merkezi bir rol ve yetki tanınan Güvenlik Konseyi'nde güçlü yetkilere sahip Rusya ve ABD'nin söz konusu krizde karşı karşıya gelmiş olmasıdır. Her ne kadar IŞİD ile mücadele gibi bazı konularda mutabık bir görüntü sergileseler de bu iki aktörün Suriye trajedisinin tümü ile ilgili birlikte hareket etmelerine imkan sağlayacak bir girişime onay vermeleri giderek artan siyasi gerilim nedeniyle çok düşün bir ihtimal haline gelmiştir. Bu da İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası hukuk mekanizmalarını yeniden tanımlayan Soğuk Savaş sonrası normlarının tekrar ele alınmasını beraberinde getirecektir.

Uluslararası hukukun normatif bağlayıcılığının ciddi erozyona uğramış olması bağlamında bir yönüyle Suriye ölçeğinde mini bir Soğuk Savaşın yaşandığını iddia etmek mümkündür. Karşılıklı sert politik pozisyonların belirlendiği ve bu pozisyonların her geçen gün diplomatik ve askeri hamleler ile tahkim edildiği bir ortamda kağıt üstündeki uluslararası hukuk mekanizmalarının etkin bir şekilde işletilmesi kolay olmamaktadır. Sonuçta uluslararası hukuk bir devletler arası ilişkiler ve etkileşimi ürünüdür ve bu ilişkilerin doğasına göre şekil almaktadır. Suriye krizi üzerinden özellikle ABD ve Rusya arasında yaşanan gerginlik sonuç olarak uluslararası hukukun var olan imkanlarının kullanılabilirliğini etkilemektedir. Böylesi bir ortamda ise krizin sonucunu ya da en azından gidişatını belirleyecek en temel faktör krizde en belirleyici faktör ABD ile Rusya arasında varılacak bir anlaşmadır. Böylesi bir anlaşma ve takip edecek adımlar ve diplomatik hamleler ise uluslararası hukukun sürece tatbik edilme ihtimalini arttırabilecektir. Rusya ve ABD'nin öncelikleri ve uluslararası hukuktan ne anladıkları göz önünde bulundurulduğunda ise bu türden geniş kapsamlı bir anlaşmaya ulaşılması uzak bir ihtimaldir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

**SURİYE'DEN GÖÇLER VE
MÜLTECİLER KRİZİ**

ULUSLARARASI HUKUKTA MÜLTECİ KAVRAMININ GELİŞİMİ

Adnan SEYAZ* , Sezin İBA GÜRSOY**

Giriş

İnsanların çeşitli sebeplerden dolayı bulundukları topluluğu terk edip başka topluluklara sığınması olgusunun örnekleri insanlık tarihinin en eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Uluslararası hukukun tüm diğer alanlarında olduğu gibi mülteci kavramının gelişiminde de tarih boyunca yaşanan savaşlar, insan hakları ihlalleri ve ülkelerin uluslararası anlaşmalarla çözüm üretme arayışları etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda imparatorlukların çöküşü ve modern ulus devlet olgusunun daha geniş coğrafyada benimsenmesi milliyetçiliğin zemin kazanmasına ve da daha fazla insanın ötekileştirilmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yaşanan ağır insan hakları ihlalleri ve yoğun nüfus hareketlerinin yaşanması mülteci kavramının uluslararası arenada ele alınıp netleştirilmesi ihtiyacını pekiştirmiştir.¹ Birleşmiş Milletler çerçevesinde yürütülen çalışmalar kapsamında uluslararası hukukta mülteci kavramını düzenleyen temel metinlerin ortaya çıkması ancak II. Dünya savaşı sonralarına denk gelmektedir. Bunların en başında 1951 tarihli *Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin Sözleşme* ve 1967 tarihli *Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin Protokol*'dür. Bu sözleşmelere taraf olan ülkeler haricinde de Uluslararası Teamül Hukukunun tüm ülkeler nezdinde geçerli olmasından kaynaklanan ve geçerliliği kabul gören uygulamalar da bulunmaktadır.

Günümüzde savaşlar, çatışmalar, çevresel ve ekonomik sıkıntılar, kaynak kıtlığı, insan hakları ihlalleri gibi sebeplerden dolayı ülkelerinin terk etmek zorunda kalan kişilerin ulusal ve uluslararası seviyede korunmalarını ahlaki olduğu kadar hukuki bir zorunluluk olarak da görmek gerekmektedir. Son dönemde Ortadoğu'da yaşanan krizler sonucu yönetilemez seviyeye ulaşan mülteci akını zaten gündemden düşmeyen konuyu yeniden dünya gündeminde en önemli konulardan biri haline getirmiştir. Bu çalışma mülteci kav-

* Araş. Gör.; Kırklareli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr.; Kırklareli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Peter Gatrell, "Europe on the move: Refugees and World War One", *British Library* <http://www.bl.uk/world-war-one/articles/refugees-europe-on-the-move> (Erişim: 25.03.2016).

ramının uluslararası hukukta düzenlenmesine yol açan nedenleri tartışmayı ve kavramın gelişimini hukuki düzenlemeler çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece Suriye krizi çerçevesinde 2011 sonrasında başlayarak bugün dünya siyasetinde terörizm ile birlikte en önemli konu olan mülteci kavramının gelişimi uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirilmiş olacaktır.

Mülteci Kavramının Arkasında Yatan Tarihsel Etkenler

Sığınma konusunun binlerce yıl öncesinde dahi var olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Öyle ki modern anlamda devletlerin ve teritoryal sınırların oluşmadığı dönemlerde bile sığınma ile ilgili sorunların varlığı bu konunun bugün tartışılması literatürde önemli bir boşluğun olduğuna işaret etmektedir.²

Bugün bildiğimiz modern devlet anlayışı çerçevesinde incelersek; mülteci kavramının ortaya çıkışı için gidilecek ilk örnek Otuz Yıl Savaşları'dır. Peter H. Wilson'un *Avrupa'nın Tragedisi*³ tanımlamasıyla ifade edilen Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun çöküşü ve siyasi düzenin son bulması, dönemin güçlü çevre ülkeleri Fransa, İspanya ve İsveç'in sahneye çıkmasına yol açmıştır. Siyasetin farklı araçlarla devamı olarak algılanan savaş olgusu kendi kendini besleyen bir makine haline gelmiş ve çok sayıda insanı yerinden etmiştir.⁴ Tarihsel süreçte günümüze daha yakın örnekler arasında ise Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan dramlar sayılmaktadır.⁵ Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonucunda imparatorlukların çöküşüne tanık olunmuş, tıpkı Otuz Yıl Savaşları örneğinde olduğu gibi oluşan iktidar boşluğu ve ufak devletlerin kurulma sancıları savaşların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinde kalmak isteyenlerin Türkiye'ye sığınmasının yanı sıra milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Sezer Arslan, "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskanları" başlıklı yüksek lisans tezinde Balkan Savaşları'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede dört yüz bin civarı insanın Türkiye'ye sığındığı ifade etmektedir.⁶ Bunun yanı sıra Ergüven ve Özturanlı, İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın savaş alanına dönmesi ile bu savaşlarda yer değiştiren toplam insan sayısının 20 milyona ulaştığını aktarmaktadırlar.⁷

² Tefik Odman, "Mülteci Hukuku", *AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları*, Sayı 15, Ankara, 1995, s. 6.

³ Detaylı bilgi için bkz: Peter H. Wilson, *Thirty Years War: Europe's Tragedy*, Belknap Press, 2011.

⁴ Martin Zapfe, "The Middle East's Thirty Years' War", *Center for Security Studies*, 30 Mart 2015 <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?lng=en&id=189508> (Erişim: 16.03. 2016).

⁵ Nasih Sarp Ergüven ve Beyza Özturanlı, "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", *AÜHFD*, 62 (4), 2013, s. 1007.

⁶ Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskanları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Edirne, Trakya Üniversitesi, 2008, s. 135.

⁷ Bülent Peker ve Mithat Sancar, *Mülteci ve İltica Hakkı: Yaşamın Kırısındakilere Hoş Geldin Diye-bilmek*, Ankara, İnsan Hakları Derneği Yayınları, 2001; İçinde: Ergüven ve Özturanlı, *Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye*, *AÜHFD*, 62 (4) 2013: s. 1011.

Devletlerarası güç dengesizliğine ve savaşlara yol açan bir başka olgu ise sömürge rejimlerinin sona ermesidir. Özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika’da bağımsızlık mücadeleleri, iç savaşlar ve devletlerarası çatışmalara yol açan bu akım ile birlikte 20. yy’ın ikinci yarısında yoğun nüfus hareketleri gözle görülür hale gelmeye başlamıştır. Yüzyıl sonunda ise uluslararası sistemin değişimine paralel olarak soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarındaki artış nüfus hareketlerini ve dolayısıyla da mülteci sayısını artırmıştır.⁸ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) rakamlarına göre 2014 yılı itibarıyla dünyada *mülteci* ve *ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin* (Internally Displaced Persons-IDPs) sayısı 60 milyonu aşmaktadır. Bu da yine BMMYK verilerine göre İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra her 122 kişiden birinin mülteci olduğu anlamına gelmektedir.⁹

Uluslararası Hukuki Metinler Açısından Mülteci Kavramı

Mülteci kavramı üzerine hukuk metinleri kapsamındaki çalışmaların Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti çerçevesinde başladığı bilinmektedir. Bu dönemde Rus, Ermeni ve Alman sığınmacılar için belirli önlemleri değerlendiren Yüksek Komiserlik kurulmuştur. Ancak mülteciliği köken, din ve siyasi fikirler nedeniyle ikamet edilen ülkenin değiştirilmesi olarak yorumlayan bu girişimler yetersiz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın sorunu daha da büyütmesi ile yeni çabalar gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu çabalar neticesinde sığınma hakkına yer verilen ilk belge 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 14. Maddesine göre:

*“Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır. Gerçekten siyasal nitelik taşımayan suçlardan veya Birleşmiş Milletlerin amaç ve ülkelerine aykırı eylemlerden doğan kovuşturma durumunda bu haktan yararlanılamaz.”*¹⁰

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB) tarafından düşünce özgürlüğü çerçevesinde tanımlanmış ve ihlali sonucu zulme uğrama tehlikesi bulunduğu kişinin mülteci statüsü için başvuru yapabileceği belirtilmiştir.¹¹ Dolayısıyla henüz mülteciler ile ilgili uluslararası hukukta bir düzenleme yapılmadan İHEB çerçevesinde sığınma hakkına yer verildiği görülmektedir.

Mülteci kavramını açıklarken benzer kavramlara da değinmekte fayda vardır. Örneğin göçmen ve mülteci kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu bağlamda göç edenlerin köken ülkelerindeki hayatlarından daha iyi koşullara sahip olmak gibi fark-

⁸ Ergüven ve Özturanlı, A.g.e. s. 1011.

⁹ David A. Graham, “Violence Has Forced 60 Million People From Their Homes”, *The Atlantic*, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/06/refugees-global-peace-index/396122/> (Erişim: 17.06.2015).

¹⁰ İHEB, Madde 14 <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim: 21.03.2016).

¹¹ Ersan Barkın, “1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/1, s. 341 <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2014-1/12.pdf> (Erişim: 27.03.2016).

lı amaçlarla kendi istekleri ile ülkelerinden ayrılmaları söz konusudur. Tercih etmeleri durumunda geriye döndüklerinde de yine köken ülkelerinin korumalarından yararlanabilmektedirler. *Mülteci* kavramı ile *göçmen* kavramını birbirinden ayıran en önemli fark da budur. Göç edenler köken ülkelerindeki hayatlarından daha iyi koşullara sahip olmak gibi amaçlarla kendi istekleri ile ülkelerinden ayrılırlar. Tercih etmeleri durumunda geriye döndüklerinde de yine köken ülkelerinin korumalarından yararlanabilmektedirler. Sığınma arayanlar ise köken ülkelerindeki şartlarla ilgili yeni bir anlaşma imzalanması ya da hükümet değişimi gibi gelişmeler olması durumu haricinde ülkelere dönemezler. Bu noktada mülteciler ile ülke içinde yerinden edilmiş kişileri (IDPs) de ayırmak gerekmektedir. *Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler* mülteci statüsünün verilmesi için aranan benzer koşullara ek olarak doğal veya insan kaynaklı afetler, insan hakları ihlalleri, silahlı çatışmalar sonucu yerlerini terk etmek zorunda kalmış, ancak; herhangi bir başka ülkenin sınırlarını geçmemiş kimselerdir. Mülteciler konusu, evrensel düzeye ulaşmış uluslararası sözleşmeler ile düzenlenirken; ülkesinde yerinden edilmiş kişiler 1998 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu'na sunulan *Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişilere İlişkin Kılavuz İlkeleri* ile düzenlenmiştir.¹²

Mülteci kavramının uluslararası hukukta düzenleyen belgelerin belkemiğini olarak kabul edilen metin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğun nüfus hareketleri ile baş etmek için 1951 yılında imzalanan sözleşmedir. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, savaş sonrası bununla ilgili olarak düzenlendiğinden imzalandığı 1 Ocak 1951 tarihinden önce Avrupa ve başka yerde yaşanan olaylar sonucu mülteci konumuna geçen kişilerle sınırlıdır. 1951 tarihli bu sözleşmeye göre mülteci;

“ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasal düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen veya oraya dönemeyen kimsedir”.¹³

Bu tanımda yer alan siyasi fikirler kavramının farklı yorumlanabilmesi tanımın muğlaklaşmasına ve eleştirilmesine de neden olmuştur. Bir kişinin ülkedeki siyasi iktidarın resmi ideolojisinden farklı fikirlere sahip olması ve bu durumun iktidar tarafından hoş karşılanmaması durumunda kişinin zulme uğrama tehlikesi ile karşı karşıya olması sığınma hakkı isteği için yeterli bir neden olarak görülmektedir. Ayrıca bu belge ile sadece belirli bir tarih öncesinde meydana gelen olaylar baz alınmıştır. Bu durumda da mülteci konumuna giren kimseler belli bir coğrafya ile sınırlandırılarak bu statüye uygun görülmüşlerdir. Böylece *sözleşmeye taraf bir ülke*¹⁴ mülteci statüsünü Avrupa'da meydana

¹² “International Refugee Law”, *Geneva Academy* http://www.geneva-academy.ch/RULAC/international_refugee_law.php (Erişim: 25.03.2016).

¹³ **Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme**, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/45516--Mültecilerin-Hukuki-Durumuna-Dair-Sözleşme.pdf> (Erişim: 07.09.2015), s.180.; Kate Jastram and Marilyn Achiron, “Refugee Protection: A Guide to International Refugee Law”, *Interparliamentary Union with the UNHCR*, Cenevre, 2001, s. 9.

¹⁴ Sözleşmeye bu tarihte 26 ülke taraf olarak 2 ülke ise gözlemci olarak katılmıştır. **Taraf ülkeler:** Avustralya, Avusturya, Belçika, Brezilya, Kanada, Kolombiya, Danimarka, Mısır, Fransa, Federal

gelen bir olay ile veya 1 Ocak 1951 tarihi öncesi ile sınırlayabilecektir. Sözleşmeye göre mülteci statüsü verilen kişiler:

- a) Geri göndermeme ilkesi (*non-refoulement*) çerçevesinde zulme uğramaktan kaçtığı ülkeye geri gönderilemeyecektir.
- b) Sözleşmeye taraf bir ülke tarafından sınırları yasal olmayan yollardan geçtiği için cezalandırılmayacaktır.
- c) Çalışma hakkına,
- d) Eğitim hakkına,
- e) Kamusal sosyal yardım alma hakkına,
- f) Din özgürlüğü hakkına,
- g) Mahkemeye başvuru hakkına,
- h) Ülke sınırları içerisinde serbest dolaşım hakkına,
- i) Kimlik ve seyahat kartı edinme hakkına sahiptir.

Mülteci kavramı açısından önemli olan bir diğer hukuki belge 1951 tarihli yukarıda adı geçen sözleşmeden bağımsız olarak 1967 yılında düzenlenen Ek Protokol'dür. Ülkeler ikisine de taraf olabileceği gibi bu sözleşmelerden sadece birine de taraf olabilirler. Ek Protokol'ün uluslararası hukukta mülteci kavramı ile ilgili getirdiği değişiklik 1951 sözleşmesiyle getirilen coğrafya ve tarih sınırlamalarının ortadan kaldırılmasıdır. Böylece artık sadece 1951 öncesi değil tüm olaylarda yaşanan sığınma durumlarında mülteci statüsü kullanılabilir ve bu karar verilirken olayın herhangi bir coğrafyadan kaynaklanması gerekmemektedir.¹⁵ Sözleşmeye taraf ülkeler, sözleşmeden doğan yükümlülükleri yerine getirip getirmediklerinin BMMYK tarafından denetlenmesi konusunda işbirliği yapmayı taahhüt etmiş olmaktadır. Ayrıca sözleşmenin uygulanmasına yönelik ulusal parlamentolarında yaptıkları düzenlemeleri de BM Genel Sekreterliği'ne bildirmekle yükümlüdürler. Mülteciler zaten köken ülkelerinde korunmadan yararlanamadıklarından mültecilerin kökenlerinin bulunduğu ülke ile karşılıklılık esası da aranmamaktadır.¹⁶

Daha önce de belirtildiği üzere bu iki uluslararası sözleşme mülteci kavramının uluslararası hukuktaki tanımını yapmakta ve nasıl uygulanacağını belirlemektedir. Bununla birlikte bölgesel çapta yaşanan tecrübeler sonucunda mültecilerle ilgili bölgesel bazı düzenlemelere de rastlanmaktadır. Bunlardan öne çıkanı sömürge yönetimlerinin bir bir sona erdiği Afrika Kıtasında hazırlanan sözleşmedir. Kıtada yaşanan yoğun insan hareketleri bölgesel bir düzenlemeyi zorunlu kılarak 1967 Protokolü'nün kabulüne giden yolu

Almanya Cumhuriyeti, Yunanistan, Vatikan, Irak, İsrail, İtalya, Lüksemburg, Monako, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda, ABD; Venezuela, Yugoslavya. **Gözlemci ülkeler:** İran ve Küba.

¹⁵ Nisan 2015 tarihi itibarıyla bu iki sözleşmeye de üye olan ülke sayısı 142, sadece 1951 sözleşmesine üye olan 145, sadece 1967 ek protokolüne üye olan ise 146 ülke bulunmaktadır. Ülkeler genelde ikisine de taraf olmayı tercih ederken Madagaskar ve Saint Kitts ve Nevis Federasyonu sadece 1951 Sözleşmesine, ABD, Venezuela ve Yeşil Burun Adaları sadece 1967 Ek Protokolüne taraftır. Kaynak: UNHCR, <http://www.unhcr.org/3b73b0d63.html> Erişim: 29 Şubat 2016.

¹⁶ Jastram ve Achiron, a.g.e., s. 11.

açmıştır. Bu bağlamda 1969 yılında Afrika Birliği Örgütü, Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Sözleşme kapsamında daha tarafsız bir tanımlama yapmıştır:

*“Dış saldırı, işgal, yabancı hâkimiyeti veya köken ülkenin tamamı veya bir bölümünde kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar sonucunda ülkesini terk etmek zorunda kalan kimse”.*¹⁷

Buna benzer bir başka bölgesel düzenleme 1984 yılında Latin Amerika hükümetlerinin bir araya gelerek kabul ettiği Cartagena Mülteci Bildirgesi’dir. Bu bildirgenin vurguladığı tanım da 1951 tarihli tanıma nazaran daha tarafsız ve daha kapsamlıdır:

*“Yaygınlaşmış şiddet, dış saldırı, iç çatışma, kitlesel insan hakları ihlalleri ve kamu düzenini ciddi şekilde bozan diğer olaylar tarafından hayat, güvenlik ve özgürlükleri tehdit altında olduğundan ülkelerini terk eden kimseler.”*¹⁸

Görüldüğü gibi sığınma olgusunun tarih boyunca var olduğu tespit edilmiş olsa da mülteci statüsünün uluslararası hukukta düzenlenmesi ancak 20. Yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte mümkün olmuştur. 1951 sözleşmesinde dahi mültecilere dair düzenlemelerde coğrafya ve tarih sınırlaması getirilmiş, bu kısıtlamalar ancak 1967 Ek Protokolü ve bölgesel anlaşmalar ile kaldırılmaya çalışılmıştır. Öyle ki, Chowdhury’nin başını çektiği kimilerine göre sığınma hakkı, İHEB 14. Madde’de de bir insan hakkı olarak düzenlendiğinden ve dünya genelindeki uygulamalarda da artık uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak kabul görmektedir.¹⁹ Dolayısıyla yukarıda bahsedilen sözleşmelere taraf olmasa dahi teamül hukukunun tüm ülkeleri bağladığı düşünülmektedir. Ancak, uluslararası hukuka birey temelli değil de devletlerin egemenliği esas alınarak bakılırsa sığınma hakkının tayin edilmesinde karar verici yine devletlerin kendisi olacağından teamül kuralı olarak kabul edilemeyecektir.

Mülteci Hukuku Açısından Geri Göndermeme İlkesi (Non-refoulement)

Mülteciler vatandaşı olmadıkları ülkede bulunduklarından geri göndermeme ilkesi uluslararası mülteci hukukunda hayati önem taşımaktadır. Bu önemli konumu aynı zamanda ilkenin uluslararası hukukta bir örf ve adet hukuku kuralı mı olduğu yoksa bir *jus cogens* (uluslararası hukukta emredici kural) kuralı mı olduğu konusunda da tartışmalara yol açmıştır.²⁰ 1951 Mülteci Sözleşmesi’nin 33. Maddesi geri göndermeyi şu ifadelerle yasaklamaktadır:

¹⁷ **Convention Governing The Specific Aspects of Refugee Problems in Africa**, Madde 1, *Afrika Birliği Örgütü*, http://www.au.int/en/sites/default/files/treaties/7765-file-convention_en_refugee_problems_in_africa_addisababa_10september1969_0.pdf (Erişim: 18.03.2016).

¹⁸ **Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America**, *OAS*, https://www.oas.org/dil/1984_Cartagena_Declaration_on_Refugees.pdf (Erişim: 18.03.2016).

¹⁹ Neva Övünç Öztürk, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında Yer Alan Sığınma Hakkının İhlali”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2012, s. 210-212.

²⁰ Aşağıda bu tartışma ele alınacaktır.

*“Hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehli- ke altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri gönder- meyecek veya iade (“refouler”) etmeyecektir.”*²¹

Tabii bu hükmün uygulanması için sığınmacının (asylum-seeker), ülkeye yasal ol-mayan yollardan giriş yapmış olsa da, mülteci statüsüne kabul edilme talebinin o ülke ta-rafından onaylanması gerekmektedir.²² Zira, sözleşmeye göre sığınmacıların bu talebinin onaylanmamasını gerektirecek koşullar da mevcuttur:

- (a) Barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlığa karşı suç gibi suçlar için hükümler koyan uluslararası belgelerde tanımlanan bir suç işlediğine;
- (b) Mülteci sıfatıyla kabul edildiği ülkeye sığınmadan önce, sığındığı ülkenin dışın- da ağır bir siyasi olmayan suç işlediğine;
- (c) Birleşmiş Milletler’in amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden suçlu olduğuna,

dair hakkında ciddi bir kanaat mevcut olan kişiler mülteci statüsüne kabul edilmemek-tedir.²³ Bunun yanı sıra 33. Maddenin ikinci fıkrası da yukarıda değinilen ilk fıkranın istisnasını oluşturmaktadır. Muğlak ifadeler barındırması açısından yorumlamaya açık olan fıkroda *“bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkum oldu-ğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mül- teci, işbu hükümden yararlanmayı talep edemez”* denilmektedir. Ancak Goodwin-Gill ve McAdam bu sığınmacıların, mültecilik statüsü verilene kadar yine bu statü çerçevesinde değerlendirilmeleri gerektiği konusunda ısrar etmektedirler.²⁴ Çünkü uluslararası mülteci hukukunda esas olan mültecilerin korunmasıdır.

Elif Uzun’un Lauterpact ve Bethlehem’den aktardığına göre geri göndermeme ilkesi çerçevesinde istisnalar uygulanırken uyulması gereken durumlar şunlardır:

- a) 33(2). Maddede düzenlenen ulusal güvenlik ve kamu güvenliği istisnaları Söz-leşmenin geri göndermeme ilkesine izin verdiği tek istisnalardır;
- b) Bu istisnaların uygulanması işkence, zalimane, gayri insani ya da aşağılayıcı muamele ya da cezaya ya da buna denk düşecek bir muameleye veya sınırlandı- rılması mümkün olmayan diğer insan hakları prensiplerine aykırılık oluşturma- malıdır;
- c) Ülkenin insani karakteri ve ihlalinde ortaya çıkacak ciddi sonuçlar dikkate alındı-ğında, istisnalar dar yorumlanmalı ve özel dikkatle uygulanmalıdır;

²¹ 1951 Mülteci Sözleşmesi, 33. Madde 1. Paragraf.

²² James C. Hathaway, **The Rights of Refugees Under International Law**, Cambridge: CUP, 2005, ss. 303-4.

²³ 1951 Mülteci Sözleşmesi, 1F Maddesi.

²⁴ Guy S. Goodwin-Gill ve Jane McAdam, *The Refugee in International Law*, (Oxford: OUP, 2007), s. 232.

- d) Geri gönderilmeme ilkesine yönelik istisnaların uygulanmasında adil yargılama ilkesine sıkı bir şekilde bağlı kalınmalıdır;
- e) İstisnaların uygulanması durumunda dahi, ilgili Devlet bireyin güvenli üçüncü bir ülkeye kabulünü sağlamaya yönelik bütün makul önlemleri almalıdır.²⁵

Geri göndermeme ilkesinin 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin yanı sıra birçok uluslararası sözleşmede²⁶ de yer alması bu ilkenin örf ve adet kuralı mı yoksa jus cogens kuralı mı olduğu tartışmalarına yol açmıştır. Bu nokta çok önemlidir; çünkü örf ve adet kuralı olması sözleşmelere taraf olmayan ülkeler tarafından da uygulanması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır. Elif Uzun'un yaptığı araştırmada geri göndermeme ilkesinin bir jus cogens kuralı olduğu ve örf ve adet kuralı olmadığı iddiasının oldukça zayıf kaldığını tespit etmiştir. Ona göre bu kuralın jus cogens olabilmesi için yasaklanan eylemlerin herhangi bir istisnasının bulunmaması gerekmektedir. Oysa ilkenin dayandığı ana metin olan 1951 Mülteci Sözleşmesi devletlerin kendileri için tehlike oluşturduklarına inandığı durumlarda geri göndermeye getirilen yasağı uygulamayacaklarını belirtmektedir.²⁷ Görüldüğü gibi devletlerin başat aktör olduğu uluslararası arenada herhangi bir alanda düzenleme yapmak ve devletlerin bu düzenlemeleri uygulamalarını denetleyebilecek mekanizmalar oluşturmak oldukça zordur. Mülteciler konusunda bu görev temelleri I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan dramlar ile atılan ve 1947 yılında Uluslararası Mülteci Örgütü adıyla kurulan bugünkü BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'ne aittir.

Kavramın Gelişiminde BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Rolü

Mülteci kavramının hukuksal anlamda gelişimi mültecilerin hakları ve korunmalarını sağlamakla sorumlu kurumsallaşmanın gelişimi ile de paraleldir. 1943 yılında kurulan BM Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi 1947 yılında yerini Uluslararası Mülteci Örgütü'ne bırakmıştır. UMÖ mültecilerin sorunları ile ilgilenmek amacıyla kurulan ilk uluslararası kuruluş ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin de zeminini hazırlamıştır.²⁸ BMMYK 1950 yılında mültecileri korumak ve bulundukları zor durum karşısında çözümler üretmek üzere kurulmuştur. Kurum; ihtiyacı olan herkesin sığınma hakkı aramasını, başka bir ülkeye iltica edebilmesi, gönüllü olarak geri dönebilmesi veya üçüncü bir ülkede yeniden yerleşmesini sağlamayı kendine amaç edinmiştir.

²⁵ Lauterpacht, E. Ve Bethlehem, D., "The Scope and Content of the Principle of *Nonrefoulement*: Opinion" İçinde: Elif Uzun, "Geri Göndermeme (Non-Refoulement) İlkesinin Uluslararası Hukuktaki Konumu Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt 8, Sayı: 30, 2012, s. 33.

²⁶ İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmesi (1984); Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966); Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi (1969); İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi (1969) gibi.

²⁷ Elif Uzun, a.g.e., s. 52.

²⁸ Önder Beter, "Sınır Ötesi Umutlar"; İçinde: Ersan Barkın, "1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/1, s. 337. <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2014-1/12.pdf> (Erişim: 27.03.2016).

123 ülkede ofisi ve 9300'den fazla personeli bulunan kurum sadece 1951 Sözleşmesi ve 1967 Ek Protokolü'nce belirlenen mültecilere değil aynı zamanda *yerinden edilmiş kişiler, Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi ve Kartagena Bildirgesince mülteci kabul edilenler ile vatansızlara ve önceden mülteciyken sonra ülkesine geri dönen kimselere* de yardım etmektedir.²⁹ Bu kapsamda Güney Sudan, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Irak, Afganistan gibi ülkelerde önemli misyonlar üstlenmiştir. Mültecilere sahada yapılan bu yardımların yanı sıra BMMYK'nin uluslararası mülteci anlaşmalarını teşvik etme ve hükümetleri uluslararası mülteci hukukunu uygulayıp uygulamadıkları konusunda gözlemleme görevi de bulunmaktadır. Bu görevin 1950 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilen BMMYK mevzuatınca düzenlenmesi tüm BM üyesi ülkeleri de böylece belirtilen uygulamalarla sorumlu tutmaktadır.

Suriye krizi başta olmak üzere son dönemde yaşanan krizler sonucunda 2007 yılında 20 milyonu aşan sayıda yerinden edilen insan BMMYK'nin görev alanına girerken bu sayı 2015 yılı itibariyle 60 milyona ulaşmıştır.³⁰ Sayıları bu kadar artan mültecilere ırk, dil, din, siyasi düşünce ve cinsiyet ayrımı yapmadan ihtiyaçları doğrultusunda gerekli yardımları ve korumayı sağlamayı amaç edinen kuruluş, kendi ülkelerine dönecek olan mültecilerin topluma yeniden kaynaşmalarını da sağlamayı amaçlamaktadır. Böylece bu insanların tekrar yerinden edilmesinin önlenmesi hedeflenmektedir.

Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Mülteciler

Uluslararası mülteci hukuku ve uluslararası insancıl hukuk ilk adımda çatışma ve felaket bölgelerinde insanların yerlerinden edilmemelerini sağlama amacını taşımaktadır. Ancak buna rağmen dünyanın farklı bölgelerinde insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlalleri sonucunda insanların kitleler halinde bu bölgelerden kaçtıkları görülmektedir. Uluslararası insancıl hukuk tıpkı uluslararası mülteci hukuku gibi vatandaş olma-dıkları bir ülkede bulunan kişilerin korunmasını amaçlamaktadır.

1951 Sözleşmesi ve 1967 Ek Protokolü ile getirilen mülteci tanımı yukarıda bahsettiğimiz gibi ırk, din, milliyet, belli bir sosyal gruba üyelik veya siyasi fikirleri sebebiyle zulme uğrama korkusu hisseden ve başka bir ülke sınırlarına giren kişileri kapsamaktadır. Oysa uluslararası mülteci hukukunda giderek kabul gören uygulamalara göre iç savaş ve silahlı çatışmalardan kaçan kişiler eğer bu zulüm sebeplerinden birini kanıtlayabilirlerse 1951 Sözleşmesine göre mülteci olarak kabul görebilirler. Diğer durumlarda uluslararası insancıl hukuktan yararlanılacak, sivillerin korunması ve çatışmaların idaresi ile ilgili kurallara başvurulacaktır.³¹ Mülteciler kendilerini çatışmaya taraf bir ülkenin toprağında bulduklarında veya sığındıkları ülkenin başka bir çatışmada yer alması durumunda ise hem uluslararası mülteci hukuku hem de uluslararası insancıl hukuk devreye girmiş olacaktır. Çatışmada yer almamaları durumunda mülteciler, uluslararası insancıl hukuk çer-

²⁹ "Office of the UNHCR", **UNHCR Website** <http://www.unhcr.org/pages/49c3646c2.html> (Erişim: 23.03.2016).

³⁰ UNHCR Mid-Year Trends 2015, <http://www.unhcr.org/56701b969.html> Erişim (21.04.2016)

³¹ Melanie Jacques, **Armed Conflict and Displacement: The Protection of Refugees and Displaced Persons Under International Humanitarian Law**, Cambridge UP, 2012, s. 157.

çevesinde siviller olarak kabul görecektirler. Dolayısıyla çatışma tehlikesine karşı genel bir korumaya sahip olacaklardır. Bunun yanı sıra Dördüncü Cenevre Sözleşmesi ve I. Ek Protokol kapsamında özel korumaya da sahiptirler.³²

İnsancıl hukuk düzenlemeleri uygulandığında sivillerin yerinden edilmiş kişiler ya da mültecilere dönüşmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Mültecilere dönüşmesini engelleyemediği durumlarda da bu hukuk kuralları sivillere gerekli korumayı sağlayacaktır. Sivillere saldırılması veya onları ayırt etmeden savaşa devam edilmesi, aç bırakılmaları veya yaşamlarına devam etmelerini sağlayan nesnelerin yok edilmesi, konutlarının tahrip edilmesi gibi eylemleri yasaklayan insancıl hukuk kuralları bu çerçevede hayati önem kazanmaktadır.

Sonuç

Uluslararası hukukta mülteciler ile ilgili düzenlemeler aslında insan haklarının korunması ile devletlerin ulusal çıkarlarını işbirliği çerçevesinde bir araya getirme çabalarıdır. Uluslararası arenada başat aktör olarak devletler bulundukça sığınma talebinde bulunanlara mülteci statüsü verilmesi ulusal hükümetlerin belirleyeceği bir adım olacaktır. Yukarıda değindiğimiz uluslararası mülteci hukukunun Magna Carta'sı olarak nitelenen 1951 Sözleşmesi ve 1967 Ek Protokolü sığınma talepleri ve topraklarında bulunan mülteciler konusunda devletlere önemli yükümlülükler atfetmektedir. Ancak bu düzenlemeler içerikleri ve doğası gereği devletleri yok sayan değil sadece belirli konularda ve kendilerinin üzerinde anlaştıkları alanlarda sınırlayan bir takım kurallar olarak değerlendirilmelidir.

1951 Sözleşmesi mülteci statüsüne kabul konusunda bir düzenleme yapmıyor, yerinden edilmeyi önlemek için yükümlülükler getirmiyor, ülke içindeki yerinden edilmeleri kapsamıyordu. Bölgesel düzeyde 1969 Afrika Birliği Örgütü Konvansiyonu, 1984 Kartagena Bildirisi ve Avrupa'da İnsan Hakları Avrupa Konvansiyonu 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'ne ek tamamlayıcı düzenlemeler getirmiştir. Yine de 2001 yılında sözleşmenin 50. Yılı olması sebebiyle ülkelerin Cenevre'de bir araya gelmesi bu sözleşmenin uluslararası mülteciler hukukunun köşe taşı olduğunu ortaya koymaktadır. Burada yapılan mülteci tanımı *zulme uğrama korkusu sebebiyle ülkesini terk eden kişi* olarak kabul görmeye devam etmektedir. Bunu yanı sıra mülteci tanımının ve mültecilerin korunması konusunun insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde genişlediği göze çarpmaktadır.

³² A.g.e.

MIXED MIGRATION BY SEA AND MARITIME SECURITY: SYRIAN AND LIBYAN CASES*

Burak Şakir ŞEKER**, Hakan Selim CANCA***

Introduction

Migration of species is a natural development of life. Men have always migrate in order to find water, fertile grounds and suitable conditions to establish on a territory with better opportunities to flourish as a community. Climate changes, political wars, religious believes and economic chaos have had a dramatically impact on this matter over the last years. The concept of migration has a different scope now as defined “Mixed Migration”.¹

States have always been differentiated as developed countries or undeveloped countries by the world society. The developed ones have a bigger weight on deciding this type of classification, but regardless of diplomatic status, the one reality that has always been present is the need for the human being to pursue a better life for his own and his dependent ones. This situation was not an urgent issue back in the 19th century; traveling was expensive and dangerous. They did not had the facilities we enjoy nowadays. According to a research², after WWII migration became an urgent issue matter between the States, especially with the people that survived the war and headed back to their country of ori-

* The views expressed are those of the authors and do not reflect the official policy or position of the Turkish Armed Forces, International Maritime Organisation (IMO) or the United Nations (UN).

** Post-Doc Researcher/Guest Lecturer (International Relations and Maritime Security) in the World Maritime University (UN-IMO).

*** Assistant Professor (Law of the Sea) in the Turkish Naval Academy.

¹ The principal characteristics of mixed migration flows include the irregular nature of and the multiplicity of factors driving such movements, and the differentiated needs and profiles of the persons involved. Mixed flows have been defined as ‘complex population movements including refugees, asylum seekers, economic migrants and other migrants’. Unaccompanied minors, environmental migrants, smuggled persons, victims of trafficking and stranded migrants, among others, may also form part of a mixed flow. International Organisation for Migration (IOM), MC/2266/Rev. 1, 2009, pp. 30-35. (Retrieved 01.04.2016) https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/about_iom/en/council/98/MC_2266_Rev1.pdf

² BBC Documentary, *The Nazis and The Final Solution*, 2005.

gin. During the war the Jewish people that were transported to concentration camps lost all of their civil rights, including the the possession of all property by their name.

After the war, the Holocaust victims had to be relocated or migrate to countries who welcomed them or at least offer the possibility of a new future. Migration therefore was changed forever. Migrants from all over the world arrived to foreign cities with their culture and beliefs. Many of the Holocaust survivors were educated on science, law, politics, medicine and so on. They adapt to their environment and many had the opportunity to contribute to their new society. At this time, the world was on a recovering stage and the foreign were not always welcome at first but after their contribution to the city they were recognized as their own, as citizen. It is important to mention that they were the minority. Unfortunately nowadays we have a different scenario.

It is important to differentiate voluntary migration from forced migration.³ People move to another country for many reasons, some for example are looking for better job opportunities; but the great majority leave their home countries due to wars, political or religious persecution. It is not a planned trip, the final destination is uncertain and the families have no economic support once they arrive to the new country. Because of the need to survive, immigrants offer a wide variety of services that can ultimately help a city to develop on the one hand, or can constitute a burden the city can not afford on the other hand.⁴

One of the examples worth mentioning about migration helping on the development of a country is the United States of America (USA). Once was believed that to reach the "American Dream" was a goal in life, between 1846 and 1914, over 30 million migrants left Europe for USA.⁵ Therefore, migrating there was the ultimate solution to many families from Europe, Russia or Africa. Some were lucky enough to make their destination, some perish in the intend. At that time people were forced to travel mostly by sea in order to reach North America. They face many of the dangers we face today, such as piracy, smuggling of women/girls or weapons and the perils of the sea. The voyage was dangerous, but the possibility of a better future overcome the natural human fear of death during the transport.

Hence, to fully understand the migration crisis nowadays it is necessary to approach almost every hard topic there is, such as social security equality, job opportunities, freedom to exercise religion beliefs and cultural traditions, respect of human rights, education, special protection to vulnerable population, so on so forth. Not to mention this is a matter issue on an international scale creating tensions between States on a daily basis with no easy solutions.⁶

³ USA, Department of State, **Trafficking in Persons Report**, July 2015, p. 180. <http://www.state.gov/documents/organization/245365.pdf> (Retrieved 28.03.2016)

⁴ L. I. Shelley, "Post-Soviet Organised Crime, Implication for Economic, Social and Political Development", **Transnational Crime**, Dartmouth-Aldershot, 1999, pp.163-180.

⁵ Colin Bundy, "Migrants, Refugees, History and Precedents", **Forced Migration Review**, Issue 51, January 2016, University of Oxford, p. 5. <http://www.fmreview.org/en/destination-europe.pdf> (Retrieved 11.04.2016)

⁶ Some 795 million people in the world do not have enough food to lead a healthy active life. That's

It is the aim of this paper to establish some facts that help understand the crisis, expose different perspectives of the conflict and reach some general conclusions about what are the solutions proposed by the international community so far.

General Scope

There are currently some 60 million people in the world who have been displaced by persecution, war, conflict or disaster – the most we have seen in the post-World War II era. In addition to 3 million in Turkey, according to IOM data, more than 900,000 migrants, refugees and asylum seekers arrived in the European Union (EU) through the Mediterranean in 2015, almost entirely via the Eastern and Central Mediterranean routes to Greece and Italy. The number of deaths – more than 3,500 in 2015 – exceeds 2014's record death toll. And it is not known how many additional deaths go unreported.⁷

Wars among countries is not a new phenomena. After 9/11 borders controls and security measures were elevated by almost every country in the world. To fight terrorism and cross bordering criminal organizations States began to search for collaborative policies as one international force. The growing necessity for a coalition between countries emerged to a response for the evolution of crime and new threats.⁸ Domestic conflicts and wars have an impact on society as well; many people leave their home country with the expectation of a new life elsewhere. After 9/11 governments started debating the need for new regulation towards migration within their territory. Laws restricting the entrance to countries were enforced rapidly. Visas started being denied, people were detained on the borders and political asylum or the status of refugee was no longer an option for many. And it has still been on the same road on Syrian case; there are people who have tried legal channels to reach the wealthier countries of Europe and failed.⁹

Despair is a dangerous weapon. When people realized they have no legal options, illegal opportunities rise as an immediate solution for the situation. Media has made the audience believe that migration is a long distance issue, but reality shows that migrants tend to move short distances in order to remain close to their home country. Language, family ties, the existence of diaspora communities, social benefits or simply the myth surrounding the integration possibilities in some countries create the web of factors that asylum seekers consider when deciding which country they want to reach.¹⁰

about one in nine people on earth. World Food Programme (WFP), **Hunger Statistics**, 2015. <https://www.wfp.org/hunger/stats> (Retrieved 16.03.2016)

⁷ L. William Swing, "The Mediterranean Challenge Within a World of Humanitarian Crises", **Forced Migration Review**, Issue 51, January 2016, University of Oxford, p. 14. <http://www.fmreview.org/en/destination-europe.pdf> (Retrieved 11.04.2016)

⁸ J. F. Hollifield, **Immigrants, Markets, and States: The Political Economy of Postwar Europe**, Harvard University Press, Cambridge, 1992, p. 216.

⁹ Rantsiou, op. cit., p. 10.

¹⁰ Maria Stravropoulou, "Refugee Protection in Europe: Time for a Major Overhaul", **Forced Migration Review**, Issue 51, January 2016, University of Oxford, p. 8. <http://www.fmreview.org/en/destination-europe.pdf> (Retrieved 11.04.2016)

The circumstances above creates the perfect market for smugglers and opportunistic criminals; they can predict what routes are plausible for the journey intended, regardless of safety measures or care for the life of the travelers.¹¹ Land migration in Europe is alarming, borders controls are a barrier to mobility but not a solution. Some land borders are safe to cross irregularly but others are fortified and the site of shootings by European border guards.¹² In spite of these barriers, 2015 saw over 900,000 irregular arrivals by boat alone, so measures to keep people out do not work but their financial, human and political costs are huge.¹³ Following measures to restrict entries at the Turkey-Greece land border in August 2012, more people began to cross to Greece by sea and rising numbers began to enter Bulgaria; and following Hungary's closure of its border with Serbia, people diverted to Croatia.¹⁴

The instability of Libya and Syria has been a trigger to force the mobility of people by sea using unseaworthy vessels that lead to capsize most of the time. This represent an economic burden to the countries forced to offer search and rescue operations but the negative physical and psychological impact on the people on board is much greater. Mobility is a problem within the migration crisis but is not a determinant factor to find a solution. People always move but the main concern is how to deal with all the circumstances that affect human rights during the transit of one country to another and in the final destination as well.

Impacts of the Massive Migration on the State's Policy

There are an estimated 232 million international and 740 million internal migrants in the world. two perspectives on it.¹⁵ On the one hand, some think that migration has a positive impact on the development of the cities; in a crucial report about the relationship between migrants and cities that has been stated that migration can help increase productivity if it is strategically managed and linked to the formal economy. Fostering the inclusion of migrants into the labour market can have positive benefits both for the place of origin and of destination as links are maintained between the two.¹⁶

¹¹ F. H. Valerie, J. T. Daniel, J. F. Hollifield, "Immigrants, Markets, Rights: The United States as an Emerging Migration State," **Journal of Law and Policy**, 2008, 27(7): pp. 7-44.

¹² Burak Şakir Şeker, "Contemporary Security Challenges: Human Trafficking and Migrant Smuggling at Sea", **Geopolitica**, no. 61, 2016.

¹³ Cathryn Costello, "Destination Europe: It Need not be Like This", **Forced Migration Review**, Issue 51, January 2016, University of Oxford, p. 12. <http://www.fmreview.org/en/destination-europe.pdf> (11.04.2016)

¹⁴ Duncan Breen, "Abuses at Europe's Borders", **Forced Migration Review**, Issue 51, January 2016, University of Oxford, p. 22. <http://www.fmreview.org/en/destination-europe.pdf> (Retrieved 11.04.2016)

¹⁵ OECD, **World Migration in Figures**, 2013, p. 1. <https://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf> (Retrieved 11.04.2016)

¹⁶ **Migrants and Cities-New Partnerships to Manage Mobility**, IOM, 2015, p. 2. (Retrieved 13.04.2016) http://www.publications.iom.int/system/files/wmr2015_en.pdf

IMO has the same perspective on the subject matter. One of the topics discussed on the General Assembly on 2014 was the need to improve the public perception about migration. Since October 2013, efforts have been undertaken to create greater public awareness of the contributions that migrants make to countries of origin and destination, and to combat discrimination, xenophobia and intolerance towards migrants and their families. During this High-level Dialogue on International Migration and Development, countries agree that negative perception on migration is part of the problem and a source for human right violation of migrants during their transit from country to country.¹⁷

On the other hand, some believe that massive migration is a burden to the cities of destination. The economic, social and cultural impact can be overwhelming to small developing cities. The increase of people living on the street in temporary camps and the growing number of persons reaching out to the citizen for economic support is a clear indication that something is not right. After the hazardous journey many migrants have to suffer, the need for medical aid, food, water and shelter is an obligation that has to be satisfied by the city they arrived in order to protect human rights. In a small scale, the city can afford to protect a number of people in distress. But the actual phenomena of massive migration can represent a challenge to many countries.¹⁸

Furthermore, terrorism is an effective weapon of fear nowadays. The collective feeling of insecurity is one of the main reasons behind xenophobia and Islamophobia. This situation plus the other factors mentioned above, among others, explains why some cities are reluctant to receive a significant number of people in their territory to share their own resources. The perspective about the impact migration has on the cities is not black and white. Many grey areas arise, specially towards vulnerable population and human rights. A prompt solution to this crisis is urgently needed. Through open dialogue and examination of evidence, we can re-discover that well-managed migration is consistent with development. We need bold, collective thinking and action to develop a truly comprehensive approach to the governance of migration.¹⁹

Migrants and Human Trafficking by Sea

As addressed in the previous chapters, sea migration is a phenomenon that evolved through human history and happened for many different reasons. While some people are willing to risk their lives in order to migrate, others are taking advantage of their situation to sell the chance of achieving those life-changing dreams and make profit out of that vulnerable situation.

¹⁷ **International Migration and Development**, UN General Assembly, Report of the Secretary-General (A/69/207), 2014, p. 12. http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/migration/A-69-207_en.pdf (Retrieved 13.04.2016)

¹⁸ V. Guiraudon, G. Lahav, "Actors and Venues in Immigration Control: Closing the Gap between Political Demands and Policy Outcomes". **Policy in Europe: The Politics of Control**, Routledge, London, 2007, p. 6.

¹⁹ L. William Swing, "The Mediterranean Challenge within a World of Humanitarian Crises", **Forced Migration Review**, Issue 51, January 2016, University of Oxford, p. 16. <http://www.fmreview.org/en/destination-europe.pdf> (Retrieved 11.04.2016)

According to an opinion, it highlights the importance of identify victims of human trafficking among migrants that are being smuggled to avoid mistreatment or denial of rights which they are entitled.²⁰ In addition to this opinion, victims may be deported as if they were migrants and having no assistance, however the opposite misidentification also constitute an issue, once it can lead to traffickers to rest free of charges for the crime they commit. Legal international instruments are silent regarding the misidentification issue to be avoided by States.²¹

Although in practice it can be easy to identify situations where elements of the definition of human trafficking are present, the problem relies on making proof of those elements. For a better understanding of those elements, human trafficking is defined by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) as: *“the recruitment, transportation, transfer, harboring, or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, of abduction, of fraud, of deception, of the abuse of power or of a position of vulnerability or of the giving or receiving of payments of benefits to achieve the consent of a person having control over another person, for the purpose of exploitation.”*²² On the other hand, the concept of migrant smuggling is mentioned in the Protocol to Prevent the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air as: *“the procurement, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit, of the illegal entry of a person into a State Party of which the person is not a national or a permanent resident”*²³

Despite its similarity, some key differences between migrant smuggling and human trafficking are important to be highlighted, such as the nature of the crimes, the characteristics of the recruited people, the control that those criminals have over the situation among other relevant differences. Human trafficking is a crime against the victim and the State(s), is not always a transnational crime – it can be done within one country -, victims are seen by perpetrators as their property, therefore personal characteristics such as gender, age among others are important. On the other hand, migrant smuggling is a crime against public order and it is always a transnational crime, the victims are called customers and, for the perpetrator, their identity is almost irrelevant as long as there is a payment of the negotiated price to be secreted across borders. While in the first,

²⁰ Anne T. Gallagher, **The International Law of Migrant Smuggling**, New York, 2012, Cambridge University Press, p. 576.

²¹ Svitlana Batsyukova, “Human Trafficking and Human Smuggling: Similar Nature, Different Concepts”, **Studies Of Changing Societies: Comparative & Interdisciplinary Focus**, vol. 1, no. 1, 2012, p. 39-49.

²² **Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime**, UNODC, GA Res. 55/25, Annex II 55 GAOR Supp. (no.49), UN Doc.A/45/49, Vol.1, 2001, Article 3 (a). <http://www.osce.org/odihr/19223?download=true> (Retrieved 05.04.2016)

²³ **Protocol Against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime**, UNODC, 2000, Article 3 (a). https://www.unodc.org/documents/southeastasiaandpacific/2011/04/som-indonesia/convention_smug_eng.pdf (Retrieved 07.04.2016)

when transnational, the entry in another country may or not be legal, the last is always illegal.²⁴

There have been different approaches on migrant smuggling such as the migrants view, legal opinion as human rights, flag and coastal States point of view, criminal organization structure behind the smuggling activity, global and historical comparisons, safety and security issues, among others. UNODC have been studying migrant smuggling as a business model in order to apply market logic to solve empirical problems and work on ways to reduce its demand besides shifting from a low-risk high-profit market to a high-risk low-profit. However, the business model needs to be carefully used, once conceiving a crime as a business, naming smugglers as entrepreneurs instead of perpetrators can professionalize them and hide the lack of respect that they have for their customers. Unlike business, migrant smuggling is most of the times but not always lead by financial-profit, sometimes it is done for the purpose of safety, regathering with people and other personal satisfaction intentions.²⁵

While taking UNODC approach to migrant smuggling in consideration, it is necessary to identify what are the essential elements that constitutes opportunities for smugglers and how it is possible to lower those opportunities. One of the main determinants of smuggling costs circumstantial conditions of migrants original country such as political instability, civil war, diseases contribute for the development of unlawful alternatives to migrate.²⁶

The root causes for the migration crisis that is currently happening are mainly lead by politics and economic reason and issues related to health and safety, such as wars and diseases. However that does not apply to the entire world, in the South-East Asia work and job opportunities are the main reasons for migration. Due to geographical characteristics – islands and archipelagos - and local practice, people often migrate in order to find better opportunities, such practice constitutes an opportunity for human trafficking.²⁷

Those mentioned issues are not carried out individually they are intrinsically connected with others such as unseaworthy boats or even vessels which represent a matter of safety and security to be discussed in the following chapters. Other example, only in 2014 a more than 650 merchant ships diverted from their original routes to directly rescue persons at sea, and something about a similar number diverted to a rescue, even though they did not performed the operation. The high number of merchant ships that had

²⁴ Batsyukova, op. cit., p. 40.

²⁵ Khalid Koser, "Why Migrant Smuggling Pays", *International Migration*, vol. 46, no. 2, 2008, p. 3-26.

²⁶ **The Costs of Human Smuggling and Trafficking**, Global Migration Perspectives, Global Commission on International Migration (GCIM), Geneva, 2005, p. 13. https://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/policy_and_research/gcim/gmp/gmp31.pdf (Retrieved 09.04.2016)

²⁷ **Situation Report on International Migration in East and South-East Asia**, IOM, Bangkok, 2008, p. 42. http://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/published_docs/brochures_and_info_sheets/iom_situation_report.pdf (Retrieved 05.04.2016)

their routs interrupted represents an impact in the maritime industry and in global trade, once it changes port schedules, fuel consumption, affects crew members among other consequences.²⁸

From the coastal States perspective, another issue that can be pointed is the non-re-foulement obligation, which means that States will not expel or return people that claim a refugee status back to States where their life or freedom would be endangered. According to the UN: *"No Contracting State shall expel or return ("refouler") a refugee in any manner whatsoever to the frontiers of territories where his life or freedom would be threatened on account of his race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion."*²⁹

That does not prohibit a State of returning migrants to a country where those rights will be guaranteed, especially when intercepted aboard and the last State they were in is not the one the migrants are escaping from. This situation has been happening in the Aegean Sea, where recently NATO expanded their activities as well as patrolling and returning migrants to Turkey.³⁰

Migration by Sea: Safety and Security Aspects

The issues relating to maritime safety within the mixed migration by sea are complex and has multiple edges. In these cases are involved coastal states and all the search and rescue infrastructure, the vessel in distress with the migrants, sometimes a ship that render assistance and a flag state of the ships. From the coastal and port state perspective, the potential presence of migrants represents challenges for security services, border protection, search and rescue, the safety of navigation, port capacity and assistance among others without forgetting the levels of coordination that must exist between them.

On the other hand as flag state the possibility that their ships being involved in operations of search and rescue represent challenges in crew training and capabilities of the ship to address a massive rescue operation with the implications that this entails for the health and safety of the crew, delay on the arrival and the possibility of torts as consequence of that. The maritime safety aspects of the unsafe mixed migration by sea will be addressed in these main topics: The Search and Rescue Operations and Infrastructure and Migrants Mass Rescue Operations and Assistance to Migrants at Sea³¹.

²⁸ Koji Sekimizu, Secretary-General, IMO, **Unsafe Mixed Migration by Sea**, London, 2015, p. 2. (Retrieved 05.04.2016) <http://www.imo.org/en/About/Events/Documents/migrants4march/Z%20IMO%20High-Level%20meeting%20to%20address%20Unsafe%20Mixed%20Migration%20by%20Sea.pdf>

²⁹ **United Nations Convention Relating to the Status of Refugees**, United Nations, 1951, Article 33/1, p. 9. <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/refugees.pdf> (Retrieved 03.04.2016)

³⁰ NATO, **Expansion of NATO Deployment in the Aegean Sea**, 2016. http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_128833.htm?selectedLocale=en&mode=pressrelease (Retrieved 15.04.2016)

³¹ ICS, **Large Scale Rescue Operations at Sea**, London, 2015, p.2 <http://www.ics-shipping.org/docs/default-source/resources/safety-security-and-operations/large-scale-rescue-at-sea.pdf?sfvrsn=28>

Since the tragedy of the Titanic in 1912, the international community developed multiple international agreements to standardize the maritime safety and to ensure the assistance of any vessels or person in distress at sea. So the responsibility for to maintain and manage a search and rescue service belongs to the coastal state sustained in the following international instruments.

Each Contracting Government undertakes to ensure that necessary arrangements are made for distress communication and coordination in their area of responsibility and the rescue of persons in distress at sea around its coasts.³² Parties shall, in co-operation with other States and Organizations, participate in the development of search and rescue services to ensure that assistance is rendered to any person in distress at sea.³³ Every coastal State shall promote the establishment, operation and maintenance of an adequate and effective search and rescue service regarding safety on and over the sea and, where circumstances so require, by way of mutual regional arrangements cooperate with neighboring States for this purpose.³⁴

Flag states must certify that ships under their registry comply with the minimum of safety standards under the SOLAS Convention, involving the properly status of safety equipment and the training of the crew in response to emergencies under the STCW. Vessel Traffic Service (VTS), Automatic Identification System (AIS) and Long Range Identification and Tracking System (LRIT) are essential to maintaining a clear picture of maritime traffic to allow the operators coordinate with merchant's vessels deviate its course and head to aid a ship in distress if they are close.³⁵ IMO encourage the states to enhance the safety of life at sea by increasing the measures in the prevention and suppression of unsafe practices associated with alien smuggling by ships and when smugglers were found to proceed with humanitarian handling with the persons and take action and continue according to the relevant law.³⁶

There are multiple challenges facing search and rescue centers, one of them is the difficulty to know the location and condition of a ship in distress; by SOLAS regulation, the ships must have multiple types of equipment to send a warning signal in case of emer-

³² **International Convention on Safety of Life at Sea (SOLAS)**, IMO, 1974, p. 416. (Retrieved 01.04.2016) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201184/volume-1184-I-18961-English.pdf>

³³ **International Convention on Maritime Search and Rescue**, IMO, 1979, p. 125. (Retrieved 01.04.2016) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201405/volume-1405-I-23489-English.pdf>

³⁴ **United Nation Convention on Law of the Sea**, 1982, p. 60. (Retrieved 01.04.2016) http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

³⁵ **International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers (STCW)**, IMO, 1978, p. 50. (Retrieved 01.04.2016) <http://www.saturatore.it/Diritto/STCW95.pdf>

³⁶ **Review of Safety Measures and Procedures for the Treatment of Persons Rescued at Sea**, IMO, A 22/Res.920, London, 2001, p. 2. (Retrieved 08.04.2016) [http://www.imo.org/en/OurWork/Facilitation/personsrescued/Documents/Resolution%20A.920\(22\).pdf](http://www.imo.org/en/OurWork/Facilitation/personsrescued/Documents/Resolution%20A.920(22).pdf)

gency. The vessel engaged in illegal migrant transportation usually are substandard and unseaworthy boats that are not properly manned, equipped or licensed to carry passengers becoming a hazard for the people on board and others ships. The detection of this type of vessel is performed by reports of merchant ships during their transit when are found by aircraft or ships of the state during their missions for border protection or using satellite images.³⁷

Mass rescues operations are an unusual situation usually caused when a vessel is in an emergency and involves the need for immediate assistance to large numbers of persons in distress such that capabilities normally available to search and rescue (SAR) authorities are inadequate.³⁸ To address this situation States use all its available resources, involving their Navy in rescue operations. As an example Italy use the Navy in Operation Mare Nostrum³⁹ and when the capability of the state was superseded and became a regional issue the EU perform the Operation Triton with the support of the Navies of the states members.⁴⁰

Scope of Maritime Security

Maritime security is defined through the existing threats to the maritime world such as terrorism, piracy, pilferage, armed robbery, sabotage, migrant smuggling, human trafficking, arm/drug trafficking, fraud and so on.⁴¹ On the other hand, understanding of maritime security underlying the argument that it means ‘the protection of a state’ s land and maritime territory, infrastructure, economy, environment and society from certain harmful acts occurring at sea.⁴²

The objective is to control potential threats to the state, the maritime territory, economy, environment and society. Maritime security addresses the threats coming from the sea, such as those perceived by illegal mixed migration. Increase in migration after the Arab Spring led to additional restrictions to free movement, triggering collateral effects and increasing transnational crime occurring at sea. Albeit, other threats in the seas such as piracy, have decreased with the coordination of the countries for example in Operation

³⁷ Joachim Krause, Sebastian Bruns, **Routledge Handbook of Naval Strategy and Security**, Oxon, 2016, p. 13.

³⁸ IMO, **Guidance for Mass Rescue Operations**, COMSAR/Circ.31, 2003, p. 1. (Retrieved 08.04.2016) https://www.uscg.mil/hq/cg534/MassRescueOps/MROguidance_IMO.pdf

³⁹ EU, **Frontex Concept of Reinforced Joint Operation Tackling the Migratory Flows Towards Italy: JOEPN Triton**, Warsaw, 2014, p. 3, 7, 10. (Retrieved 08.04.2016) https://www.proasyl.de/wp-content/uploads/2014/12/JOU_Concept_on_EPN-TRITON_2_.pdf

⁴⁰ EU, **Frontex Joint Operation Triton: Concerted Efforts to manage Migration in the Central Mediterranean**, 2014. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-566_en.pdf (Retrieved 08.04.2016)

⁴¹ Burak Şakir Şeker, “International Maritime Security: The 100 Rules”, **International Security**, Beta Publication, Istanbul, 2016.

⁴² Natalia Klein, **Maritime Security and the Law of the Sea**, Oxford University Press, Oxford, 2011, p.11.

Atalanta.⁴³ The Gulf of Aden is a great example of great results showing the power of coordination between countries leading to success.⁴⁴

The UN also is concern with the adoption of all the international instruments drafted to increase the uniformity of the legal framework especially about migrant smuggling and human trafficking to be able to maintain the maritime security with urging States parties to the UN Conventions against smuggling of migrants and trafficking in Persons.⁴⁵ The 2030 agenda includes migration and freedom of movement as part of the objectives, in particular target “10.7.”⁴⁶

UN Security Council (UNSC) has an active role on Mix Migration, and the most important resolution issued in this regard is Resolution 2240 (S/RES/2240). In its resolute part, UNSC condemns the acts of smuggling and human trafficking to and from Libya, and calls all member states to assist them building capacity and securing its borders. Thus, to protect the lives of thousands, the UNSC allowed the states to perform operations to control as permitted under international law, on the high seas off the coast of Libya, any unflagged vessels that they have reasonable grounds to believe have been used by organised criminal enterprises for migrant smuggling or human trafficking from Libya, including inflatable boats, rafts and dinghies. Further calls upon such Member States to inspect should be with the consent of the flag State.⁴⁷

The special circumstances originated in Syria motivated the UNSC to authorize for one year, the inspection of vessels on the high seas off the coast of Libya trying to make good faith efforts to obtain authorization from the flag state beforehand.

UNSC calls the states to cooperate in the efforts exercising the powers established in the paragraph 7 and 8 of S/RES/2240 and respond to requests in a timely manner. This call for coordination between states, was also stressed during the press release the SC/11870.⁴⁸ On the other hand, States must inform the flag states the status and actions taken against their vessels, should carry the activities as described and taking into consideration the sovereign immunity of some vessels and respecting human rights, the marine environment and safety of navigation. The authorizations to intervent the human trafficking and smuggling off the Coast of Libya has been circumscribed by still applying the rules of international law, the vessel will remain under the jurisdiction of the flag state.⁴⁹

⁴³ Ibid, p. 121.

⁴⁴ Krause and Bruns, op. cit., p. 85.

⁴⁵ UN, **Protection of Migrants**, 70/147, 2016, p.5 (Retrieved 08.04.2016) http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A%2FRES%2F70%2F147

⁴⁶ UN, **The 2030 Agenda for Sustainable Development**, p. 9, 18. (Retrieved 02.04.2016) http://www.un.org/pga/wp-content/uploads/sites/3/2015/08/120815_outcome-document-of-Summit-for-adoption-of-the-post-2015-development-agenda.pdf

⁴⁷ UNSC, **S/RES/2240**, 2015, p. 4. (Retrieved 07.04.2016) [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2240\(2015\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2240(2015))

⁴⁸ UNSC, **SC/11870**, 2015, p. 4. (Retrieved 07.04.2016) <http://www.un.org/press/en/2015/sc11870.doc.htm>

⁴⁹ UNSC, **S/RES/2240**, 2015, p. 5.

Under the European Union Council Decision (CFSP/2015/778), EU initiated the Southern Central Mediterranean (EUNAVFORMED) military operation. The mission of the EU is summarized by the Nr. 1 of the decision.⁵⁰ The mission's objective is to disrupt the human smuggling and trafficking networks, by identifying, capturing and disposing assets used by the transnational crime and prevention of further losses of life at sea.⁵¹

African Union (AU), as a regional entity, is developing through committee recommendations the steps to take and address the current issues both in Syria and Libya as well. The prevailing anarchy has facilitated the activities of the criminal networks involved in human trafficking towards Europe, leading to the loss of countless human lives during attempts to cross the Mediterranean Sea.⁵² Also an AU Special convoy was sent to meet with the main stakeholders of Libya to push forward a possible solution.

Thus, the responsibility to provide a place of safety, is under the government conducting the operation; on the combat of trafficking or transport of migrants, IMO Maritime Safety Committee has addressed the topic constantly. IMO response to the increase of mix migration were a series of resolutions, namely resolution A.920 related to disembarkation⁵³, resolutions 153(78) and 155(78) making amendments to SAR and also SOLAS.⁵⁴ In a joint effort to improve security and safety of rescue operations, IMO, Office of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) and International Chamber of Shipping (ICS) released a guide for masters, shipowners, Government authorities, insurance companies, and other interested parties involved in rescue-at-sea situations.⁵⁵

A High Level Meeting was held by IMO to address Unsafe Mixed Migration by Sea on 4 March 2015. The background of the high level meeting was the death of 3.500 persons trying to cross the Mediterranean Sea, but also the rescue of 170.000 persons.⁵⁶ Search and rescue is enhanced by Turkey and EU Mediterranean countries solely which

⁵⁰ The Council of the European Union, **CFSP/2015/778**, 2015, p. 1. (Retrieved 11.04.2016) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/4_council_decision_2015_778_4_council_decision_2015_778_en.pdf

⁵¹ EU, **Mission Description**, 2016, (Retrieved 15.04.2016) http://www.eas.europa.eu/csdp/mis-sions-and-operations/eunavfor-med/mission-description/index_en.htm

⁵² AU, **The Peace and Security Council Statement**, 2015, p. 2. (Retrieved 13.04.2016) <http://www.peaceau.org/uploads/psc-br-500-libya-27-04-2015.pdf>

⁵³ IMO, **MSC 75/2/Add. 2**, 2002, p. 6. <http://www.sjofartsverket.se/upload/3987/75-2-2-add2.pdf> (Retrieved 11.04.2016)

⁵⁴ IMO, **MSC 78/26/Add. 1**, p. 15, 21. <http://www.sjofartsverket.se/upload/4003/78-26-add1.pdf> (Retrieved 14.04.2016)

⁵⁵ IMO, UNHCR, ICS, **Rescue at Sea, A guide to Principles and Practice as Applied to Refugees and Migrants**. <http://www.ics-shipping.org/docs/default-source/resources/safety-security-and-operations/imo-unhcr-ics-rescue-at-sea-guide-to-principles-and-practice-as-applied-to-refugees-and-migrants.pdf?sfvrsn=23> (Retrieved 14.04.2016)

⁵⁶ IMO, **Unsafe Mixed Migration**, 2015, p. 1-3. (Retrieved 11.04.2016) <http://www.imo.org/en/About/Events/Documents/migrants4march/z%20Closing%20remarks%20at%20HighLevel%20meeting%20to%20address%20Unsafe%20Mixed%20Migration%20by%20Sea%20as%20delivered.pdf>

provides optical, radar and satellite information and surveillance. Thus states must exercise the rescue services at their costs and the role of IMO is to coordinate states at a regional level, in order to reach regional arrangements of SAR, also to establish appropriate channels of communications.⁵⁷ In the case of NATO, it is expanding its scope to the territorial waters of the Aegean Sea. The operation is done to support Greece and Turkey in coordination with FRONTEX, monitoring the Aegean Sea and gathering information.⁵⁸

Conclusion

From the Mediterranean to the Andaman Sea, the world is living through a migration crisis of historic proportions. It is estimated that 250 million international migrants people are on the move and out of the international migrants 20 million count as refugees and 50 million as irregular migrants, displaced by war, persecution, conflict or natural disasters. Around 1 million people arrived in the EU through the Mediterranean waters in 2015, almost entirely via the Eastern and Central Mediterranean routes. It is estimated that for every migrant who reached the other side of the Mediterranean, someone pocketed enough money to change his/her life. The global turnover of the smuggling 'business' is around tens of billions of dollars a year and is second to drug trafficking. Migrants may also be at the mercy of human traffickers, who exploit the vulnerability of persons and populations, throwing them into the throngs of transnational networks of forced labour, sexual abuse and illegal organ trafficking.

Migration by sea presents complex and multifaceted challenges in the area of maritime safety and security. These challenges comprise safety of lives at sea, search and rescue, border protection, public health, infrastructure, not forgetting the coordination that must exist between various government services and countries. The sea remains as one of the most dangerous routes for mixed migrants, since the tragedy of the Titanic in 1912, the international community has standardized procedures for maritime safety, including search and rescue at sea. Typically, the responsibility for safeguarding lives at sea in situations of mass migration falls on Coastal States, belying the role of flag States. Mass rescue operations are triggered when a vessel is in an emergency and poses the need for immediate assistance to large numbers of persons in distress such that capabilities normally available for search and rescue are inadequate. Maritime security aims to control potential threats carried by sea to a State's sovereignty and interests, including the economy, the environment and society, so at the end of the scheme, mixed migration is one such potential threat.

Syria and Libya being bordered on the West by the Mediterranean Sea, the region has and continue to pose a very serious challenge to the international community due to prolonged civil/political unrest. Number of peacekeeping operations have increased over the last few decades due to increased number of armed conflicts, as well as no progress in

⁵⁷ Burak Şakir Şeker, "A Proposition for Delimitation of Maritime Boundaries and Mediterranean Security", *International Security Congress Proceedings*, Kocaeli, Turkey, 2014, pp 1128-1141.

⁵⁸ NATO, *Expansion of NATO Deployment in the Aegean Sea*, 2016. http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_128833.htm?selectedLocale=en&mode=pressrelease

settlement for both national and international conflicts. Therefore, the need for potential maritime peacekeeping operations in Syria and Libya including other countries along the Mediterranean sea can not be overemphasized. The introduction of this operation will help in mitigating the mixed migration crisis in the Mediterranean as well as combating regional terrorism, armed trafficking, armed conflict, illegal migrant and drug smuggling, reduction in loss at sea, including the suppression of unlawful acts. It is also important to create an international security framework for international cooperation due to imbalances in economic development, social and cultural disparities, and regional dispute which have made the Mediterranean region a notable insecure region.

SAVAŞ MÜLTECİLİĞİNİN BİYOPOLİTİKASI: TÜRKİYE’DE SURİYELİLER

H. Yaprak CİVELEK*

Giriş

Eğer mülteciler (ki yüzyılımızda sayıları artmaya devam ediyor ve bugün insanlığın önemli bir parçasını oluşturacak noktada bulunuyorlar) modern ulus-devlet düzeni için bu kadar rahatsızlık verici bir unsuru oluşturuyorsa bunun nedeni her şeyden önce şudur: Mülteciler insan ile vatandaş, doğum ile milliyet arasındaki sürekliliği koparmak suretiyle, modern egemenliğin orijinal kurgusunu krize sokuyor. Mülteciler doğum ile ulus arasındaki farkı ortaya çıkarmakla, siyasal alanın gizli ön varsayımını-yani çıplak hayatı- gözler önüne seriyor. Bu anlamda mülteci... gerçek hakların insanıdır; yani her zaman için hakların üstünü örten vatandaş kurgusunun dışında hakları cisimleştiren ilk ve gerçek insandır. Ne var ki tam da bu yüzden mültecileri siyasal olarak tanımlamak zordur.¹

Son yıllarda ulusal ve uluslararası gündemlerde legal göçmenlerin, mültecilerin, sığınmacıların hareketleri ve çeşitli coğrafyalara dağılımları politik, ekonomik ve kamusal söylemlerde yoğun tartışma platformları bulmaktadır. Bu uluslararası göçmen grupları karmaşık koruma ve korku politikalarının “ötekileştirici” sendromlarının etkisi altında Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya gibi ülkelerde artan sayıda ve sosyal, politik ve hukuki alanlarda hakları göz ardı edilerek alıkoyma merkezlerinde tutulmakta ve keskin yasalarla karşılaşmaktadırlar². Bu tür örneklerle nazaran daha insani bir politik minberde Nisan 2011’de Türkiye Hükümeti Beşar Esad’ın baskı rejimi nedeniyle kaçan mültecileri kabul etmeye başlamıştır. Ülkedeki iç savaş koşullarının artışına bağlı olarak 2014 yılına kadar geçen sürede Türkiye sınırından akan sığınmacı nüfus ciddi bir yo-

* Yrd.Doç.Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi F.E.F. Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Giorgio Agamben. **Kutsal İnsan. Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, Çev. İsmail Türkmen. İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 158.

² Tyler, I. “Welcometo Britain”: The Cultural Politics of Assylum. *European Journal of Cultural Studies*. 9(2). 2006. 185-202.

Ahmed , S. **The Cultural Politics of Emotion**, Edinburg. UK., Edinburg University Press. 2004.

ğunluğa ulaşmıştır. Bu süre içinde Türkiye Hükümeti'nin Suriye Ulusal Komisyonu'nu tanıdığını da beyan etmiş ve Ekim 2011'de önce "açık kapı" politikasını, ardından resmi olarak "geçici koruma" politikasını uygulamaya koymuştur³. Özellikle 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü kapsamında Türkiye'nin sadece Avrupa'dan göçenleri mülteci kabul etme sınırlılığını koymuş olmasına rağmen, kimi kaynakların iddialarına göre kampa yerleşen Suriyeli erkekler ülkelerine gidip dönebilmekte, hatta dönerek savaşa katılabilmeler; kimi kaynaklara göre ise ülkelerine tekrar dönenlerin geri dönüşü asla kabul edilmemektedir. Bu şekilde çelişkili bilgi kaynakları büyük oranda "esnek" bir geçici koruma politikasının anlaşılmasının sonucudur, dahası bu durum "mülteci" tanımının kullanılmasını dahi güçleştirmektedir. Dahası bu tarz "acil koruma"ya, insan hakları ve geri gönderilmeme ilkelerine dayalı fakat "esnek" bir uygulama, mülteci yerleştirme ve yönetme mevzuatının, *mültecinin ülkesindeki savaşın aktif tarafı olmaması* şartına aykırıdır⁴. Şüphesiz ev sahibi toplumun günlük yaşamını, huzur ve emniyet ortamını da riske sokmaktadır. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) Mart 2016 rakamlarına göre çadır ve konteyner kentlerden oluşan barınma merkezlerinde toplam 268.097 Suriyeli sığınmacı barınmaktadır (EK-1)⁵. Bir başka tarafta hızla büyüyen ve barınma merkezleri dışında var olan mülteci nüfus mevcuttur. Öyle ki tahmini olarak 2019'da 1,5 milyonu aşan bir rakam öne süren kaynaklara da rastlayabiliyoruz.

Bu çalışmada Suriyeli mültecilerin bir nüfus hareketi –zorunlu göç- gerçekleştiriyor olmaları babında ve sınır-ötesi bir ülke coğrafyasının nüfusuna kitlesel olarak girmeleri, neredeyse tüm bölgelerine yoğun göstergeler ifade edecek şekilde dağılmaları babında teorik olarak tartıştığımız bir entegrasyon sorunsalı mevcuttur. Tuncer-Gürkaş, Suriye-Güneydoğudaki sınır coğrafyasını mekânsal-toplumsal kutuplaşmanın varlık alanı olarak Agamben'in kavramı olan "kamp" üzerinden değerlendirmeye aldığı çalışmasında⁶, sürdürülen -ilerde değineceğimiz- *istisna halini* aktarırken sınırların vatandaşlık-yabancılık; ulusal kimlik ve ötekiler arasındaki ait olma -ait olamama, dâhil olma- dışarda olma ikilemleri ile sürdürülen bir yaşamın temsil alanları olarak tanımlar: Güvenlik söylemleri ile yönetilirler ve doğaları gereği bu alanların egemenin daima kriz ve gerilimi beklediği alanlardır. Mülteci kampları Agamben'in "kamp" teoremi üzerinden yoğunlukla tartışılan alanlardır; birer istisna alanları olarak tedbirlerle donatılıp gündelik hayatın alışılmış bir parçası olduktan sonra daimi hale gelmeleri beklenir⁷.

³ Kirişçi, K. *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin "Suriyeli Mülteciler" Sınavı*, Booking Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara, Haziran, 2014.

⁴ Özkan Yıldız. Türkiye Kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler, Türkiye ve Gelecek Algısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sosyoloji Derneği, Cilt 16, No.1, Bahar, 2013, s.141-168.

Bülent Çiçekli. *Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar*, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2009.

⁵ AFAD Resmi sitesi: <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?IcerikID=848&ID=16> . (19.03.2016)

⁶ Ezgi Tuncer Gürkaş.. Belirsizlik Mıntıkası ya da Daimi İstisna Hali Olarak Sınır: Güneydoğu Kampı İçinde Mardin-Kızıltepe İkiz Kampları. *Toplum ve Bilim*. No. 131. 2014. s. 219-237.

⁷ Agamben, a.g.e. 2013.

Teorik-politik anlamda iyi kavramak adına ilk planda nüfus ve politika arasındaki ilişkiselliği bir tanıma oturtmak gerekmektedir. Zira bu ilişkisellikteki özneler birbirinden siyasi ve kültürel olarak farklı donanımlarla ayrılırlar ve bir köprüde karşılaşmış iki inatçının birbirine yol vermesinden farksız bir fenomenin içindedirler: Birinci özne için köprüden geçme bir ontolojik mücadelenin nihai çaresi, ikinci için ise “geçişe müsaade etmek” adeta bir “gelenek bozumu”, “kod” ve “korku” meselesidir ve meseledeki ironi geçiş kararının “olumlu” çıkması ve bunun ikinci öznenin kurgusundan sorumlu bir söyleme dayanmasıdır: İktidarın arzu ettiği özne kurgusu, bizzat özneleri yeniden inşa eden söylemsel tatbiklere dayalı olarak gerçekleşir. Bu nedenle öznelerin en küçük mahremiyet alanlarına kadar sızmış olan iktidar, onun “ötekine” karşı geliştirdiği “korumacı-muhafazakâr” veya “liberal-insancıl” tavrından, “özneleştirme” stratejileri nedeniyle sorumlu tutularak politik argümanlar alanına atılmayı hak etmektedir.

Bu durumda sınır ile ulusal kimliği ve aidiyeti arasında bağ kur(durul)muş olan “vatan-şah” karşısında, köprü metaforu ile sunduğumuz sınır ötesine geçiş eyleminde bulunan “mülteci”nin durumu nedir? Mülteci nasıl bir “öznellik” çelişkisi ve politik konumlandırma içindedir?

Herşeyden önce mülteci-özne-genellikle politik hedef ve koşulların bir kurbanı olarak yoksundur: Siyasal ve toplumsal olarak yalnız bırakılmıştır, bir eşikte yaşamaktadır. Badiou’nun kurduğu devlet-birey ilişkisinde⁸, Agamben’in de görüşü ile, “münferit ve çıkıntı olanlar” yani aidiyeti olduğu toplum tarafından temsil edilemeyen fakat temsil edildiği bütüne aidiyeti olmayanlar şeklinde eklemelenebilirler. Mülteci, halen bir “vatan-şah”tır ancak aidiyetinin temsil edildiği topraktan (vatan) yoksundur, içinde bulunduğu topraktada bir kampın üyesidir, yeni bir egemenin hüküm ve yetkileri altına sığınmıştır. Ekonomik olarak ve -savaş ya da göç süreci nedeniyle akraba kaybından dolayı- kimi yakınlarından da yoksundur. Turner’ın *liminalite* ve *kommünitas* kavramlarına uyarlırsak bir *liminal öznedir*; “arada kalmış bir yaşam” tasavvuru açıktır ve bulunduğu eşikte *transformatif bir deneyimden* bahsedilmesi olağandır. Öyle ki, toplumsal rollerde belirsizlik, kimlik inşasında dağılma, ilişkilerde kendiliğinden ve istikrarsız gelişmeler deneyimlenirken, arkada kalanlara dönülüp bakılamayan, yeninin ise tam olarak tezahür etmediği; geçmişle bağların neredeyse koptuğu ancak geleceğin henüz bir vaatte bulunmadığı bir eşiktedir. Eşiktekinin hepsi yeni olanaklar karşısında ve sunulan mekânlarda geçicidirler ve Turner’ın *kommünitas* olarak tanımladığı yapısız, hiyerarşisiz⁹ bir tarihi ve deneyimsel ortaklık toplumsallığını temsil etmektedirler. Ancak “geçiş” dönemi olarak addedilen bu sürenin mülteci için gelecekteki belirsizlik yüzünden ne kadar süreceği bilinmezlik içindedir. O halde yeniden bir özne inşa sürecinde olduğu bu mekânda uzun bir dönem kalacak ise maruz kalacağı adlandırma ve anlamlandırmalar zaman içinde onu bir “yabancı” olmaktan kurtaracak mıdır?

Mülteci, çelişkiler içindeki varlığı, önceden siyasi ve toplumsal olarak inşa edilmiş özneliği, özgün siyasal karakteristiğinin yitirilmişliği içindedir ve yabancılığını yüzüne

⁸ Alain Badiou. 1988, aktaran Ezgi Tuncer Gürkaş. a.g.e. 234.

⁹ Victor Turner. ‘*Liminality and Communitas*’, *A Reader in Anthropology of Religion* içinde, ed. M. Lambek, Blackwell, 2002. s. 358-373.

vuran iyi ya da kötü tüm dışsal koşullar tarafından yalnızlaştırılmıştır. Gerçi “mülteci” konumlandırması tek başına onu toplumsal-politik alanda doğrudan bir yabancıya dönüştürmeye yetmektedir. Dahası üyesi olduğu alt-nüfusla birlikte girdiği üst-nüfus için bir “problem” olarak ortadadır.

Her bir üyesi bir “liminal özne” konumundaki mülteci kitlesinin geniş bir problematik alan sunduğunu düşünürsek ve salt politik bir değerlendirme yaparsak, yüksek yoğunlukta bir mülteci nüfusu kabul eden bir hükümetin bir entegrasyon sürecini her açıdan doğru ve hızlı gerçekleştirmesinin dış politikadaki özellikle insan hakları ve insani yardım meselelerinde yerini sağlamlaştırması açısından önemini kavramak zor değildir-ki Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olma çabaları için iyi bir adım olarak görülme eğilimindedir. Fakat entegrasyon politikalarının başarısı sadece yeni göçmen sayısındaki değişikliklere bağlı olarak düşünülmemelidir; göçün hangi nedenle ve ne şekilde gerçekleştiği, insan hak ve özgürlüklerinin korunması mahiyetindeki potansiyel çabalar da en az göçmen sayısı kadar önemlidir¹⁰.

Agamben’in biyopolitika anlayışı üzerinden düşünürsek, entegrasyonun en önemli adımı yaşamlar arasındaki mekânsal farklılıkları ortadan kaldırarak, onları birbirlerine yaklaştırmak suretiyle, usulca siyasal yaşamın işleyişine katılım konumlarına getirmek ve denetim mekanizmalarının etkinliklerini ve sürekliliklerini garanti altına almaktır¹¹. Başlangıç olarak savaş mültecisi her şeyden önce uzun dönemli bir kaçışın içinde olduğundan, yeni toprakta yaşama niyetinin uzunluğu ile orantılı olarak entegrasyon sürecine tabi kalacaktır. Böylece, sistemli bir iktidar programı olan biyopolitikanın bedenleri tabi kılma ve denetleme koşulları altında önceden kurgulanmış yerel özneler kadar yönlendirme, dönüştürme, koordine etme gücünün etkisi altına girecektir. Yeni politik-söylemsel pratikler karşısında bir başka *yönetimsellik*, özneleşme ve denetim süreci ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla, Butler’in yaklaşımından gidilirse¹² tabiyetindeki farklılaşma ile birlikte bu özne, yeni bir varoluşun eşliğindedir ve bu varoluşun derecesi onun yaşama istenci ve hayatta kalma arzusu ile ilişkilendirilmelidir. Böylece yeni tabiyet alanında önceden mevcut olmayan bir ilişkisellik alanına-tamamen kendisi adına bir kaygı vesilesi ile- uyumu başlatmak suretiyle yerel öznelerin iktidarı yeniden üretim faaliyetlerine katkıda bulunacaktır.

Foucault için, serbest piyasanın bir biçimde yaşamı örgütleme tarzına göre oluşmuş belirli, alışıldık yaşam kalıpları mevcuttur. Bu durumda bir “yabancı özne” olarak mültecinin yaşamı yeniden anlamlandırılmanın eşliğindedir: Mültecinin yaşadığı tarihsel deneyimler, Foucault’un Biyopolitiğin Doğuşu’nda¹³ aktardığı mikro tarih anlayışı ile bağdaştırıldığında, onun içinde bulunduğu toplumsallık, iktidar ilişkilerindeki konumunu

¹⁰ Arango, J. «Europa y la inmigración: una relación difícil». *Migraciones, nuevos movimientos en un mundo en movimiento*. Anthropos, Barcelona, 2006, p.91-111.

¹¹ Baştürk. a.g.e. 243-244.

¹² Judith Butler. *İktidarın Psikik Yaşamı: Tabiyet Üzerine Teoriler*, Çev. Fatma Tütüncü, Ayrıntı Yayınları, 2005, İstanbul.

¹³ Michel Foucault. *The of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978- 1979*, Ed.Michael-Senellart, Çev. GrahamBurchell, PalgraveMacmillan, New York, 2010.

analiz etmeyi kolaylaştırabilir. Makro düzeyde, politik ekonomi anlayışı açısından çoklu ve dağınık ilişkilerin yeniden adlandırıldığı ve anlamlandırıldığı bir söylem inşa alanına girmiş olması, bununla ilgili bir stratejiye konu olması ve dönüştürülmesi, böylece söyleme uygun ilişkiselliklere uygun formlarla dâhil edilmesi düşünülebilir. Bu şekilde politik ekonominin öngördüğü gibi yaşamın belirli ilişki kalıplarına, örgütlenişine ve kategorizasyonuna dâhil de olmuş olur.

Metnin devamında, bir mültecinin Türkiye’de bir “yasal özne” mertebesine ulaşmada karşı karşıya kalabileceği tutum ve tavırların entelektüel farkındalığı ile bir eleştirel yaklaşıma geçilmektedir. Bunu yaparken Türkiye’deki politik söylem, “öteki” kurgusunun üzerindeki belirleyiciler; hâlihazırda var olan/edilen etnik kutuplaşma ve korku kültürü, aidiyet, öznellik ve dâhil edilme(me) mekanizmaları ve mülteci öznenin içinde bulunduğu çelişkiler karşısında devletin nasıl bir doğa-yaşam-siyasa analizi içinde olacağı, üst-nüfusa entegrasyonu ve Agamben’den tartışacağımız bir kavram olarak istisna halini ne derecede gerçekleştirebileceği mercek altına alınmaktadır.

İktidar, Nüfus, Mülteci-Özne: Türkiye’deki Suriyelilerin Biyopolitik Konumlandırması

Biyopolitika, Demografi disiplinin temel kavramı olan nüfusun muhatap alındığı bir alandır ve nüfus da şüphesiz politik bir kavramdır. Politik varlık, güç ve büyüme hırsları altında tarihsel olarak nüfusun dinamikleri (doğum, ölüm, göç), devlet ve söylem denetimine tabi olmuştur. İktidar, arzu edilen ve bireylerinin zihinsel gelişmelerinden onları etkileyen savaş ve bunun yanında salgınlar ve ölümler gibi süreçlerde sürekli kontrolü sağlanan, yönetimin beklenti ve hedeflerine uygun bir toplumsal yapıda tezahür eder. Böylece, politik ekonomi de biyopolitika olarak işlemeye başlar ve dahası bizzat nüfus, iktidarın biyopolitikası haline gelir ki bu noktada iktidarın eylemi, toplumu tam anlamıyla sarıp sarmalayan, onu kendisinin temsili bir parçası yapan metodolojik bir tavır olarak yerini alır. Bundan mütevellit nüfus biyopolitikanın kendisidir ve Foucault’a göre,¹⁴ yönetilen bir insan kitlesini ifade etmekten çok yönetim stratejisine göre değişen dinamik bir temsili kitle ortaya koymaktadır. Nüfusun “nesneleştirilme” yolu ile sınıflandırılması ve yeniden gözden geçirilmesi biyopolitikanın ana işlevidir. O halde iktidar karşısında nüfus, yeniden organize edilebilir, yönetilebilir ve yönlendirilebilir. Nüfus, aynı zamanda, iktidarın bilgisini ve nezaret alanını üretir. Nüfus çatısı altına alınmış birey, bir “vatandaş” olmasından ziyade, sınıflamaya tabi tutulmuş, liberal yönetim sanatının işleyiş mantığını yansıtan politik ekonomiye koşut bir yaşam içinde yeniden üretime yönelik özel bir biçim ve konumlandırma kazandırılmış, hem kendisinin hem de iktidarın güç yayılımını koruma altına almış, birlikte etkin olmayı ve gelişmeyi hedefleyen bir öznedir.

Bu durumda sınır-ötesine geçişi münasip görülen mülteci-özne, kendisini kimliği ve eylemi üzerinden tanımlayan yasalar bir yana, doğal hak ve özgürlükleri bir dilemmaya dönüştüğünde hangi noktadadır?

¹⁴ MichelFoucault, a.g.e. 2010.
MichelFoucault. . a.g.e. 2013.

Agamben’de insan adına en doğal gerçeklik, onun mütenevvi hak ve özgürlüklere sahip olmasıdır. Bunların kusursuzca normlaştırılması gerekir. İnsan bir form olarak değişmez prensipler bütünüdür; bilhassa doğal hakları ile zamanda ve mekânda aşkındır ve hak ve özgürlüklerinin sabitliği ve gerçekliklerinin tanınma zorunluluğunun kabulü ile siyasal bir varlıktır. Hak ve özgürlüklerinin söylem alanında yer bulması siyasal karakterinin kaynağıdır¹⁵. O halde bir mültecinin prensip bütünlüğü içinde kurgulanmış bir “kutsal insan” figürü olarak özgürlükleri ve hakları açıktır. Bir mülteci, adım attığı toprak üstündeki diğer öznelere gibi siyasi ve toplumsal özneleştirme stratejilerine önceden de maruz kalmıştır ki pek normal olarak devasa hak ve özgürlükler tanımını yüklenmiş bu insanın bu doğal aşkınlığı ve mağduriyeti “özneleştirmeyi” bir problematik olarak da egemene sunmaktadır. Şu halde ise bir “yabancı”nın ne kadar özneleşeceği daha farklı bir strateji gerekliliği ve boyut olarak karşımızdadır; bilhassa iktidarın/egemenin karşısındadır.

Genel olarak Türkiye’de, Suriyeli göçmenlerin bir “yabancı” kimlik kitlesi halinde girişleri, politik konumlandırımları, beklentileri ve kendilerine insaniyetle yaklaşılması meseleleri, sosyal bilimciler için metodolojik anlamda bir çekim alanı haline gelmiştir. Dolayısıyla literatüre pek çok güncel, saha araştırmalarına dayalı yazı ve rapor girmiştir. Bunların dışında insan hakları, özgürlükler ve hukuksal boyuttaki pratiklere yönelik tartışmalar ve yayınlar üretilmektedir. Araştırma raporları, yeni argüman alanlarının geliştirilmesi açısından güncel veri üretiminde ve teorik zeminin yeniden düşünülmesi ve üretiminde önemli rol oynamaktadırlar. Bu çalışmanın biyopolitiğe yönelik teorik argümanına dayanarak ve özellikle nüfus entegrasyonu meselesine bir zemin olarak, pek çok pratik sonuç üzerine düşünebilir. Örneğin kamplardaki yaşam memnuniyetinin ölçüldüğü bir çalışmada sığınmacıların yarısından çoğunun (%67) memnun olduğu anlaşılmaktadır ancak koyteyner kentlerdeki kart sisteminin olmadığı çadır kentlerdeki sığınmacılar da kart sistemine geçmek istemektedirler, zira kart sistemi kendi *kültürlerine uygun* harcamaları, özellikle yemek harcamalarını yapmaları için uygundur¹⁶. Ayrıca, *inanca uygun olmadığı için* kadın doktor isteme, *Arapça bilen* öğretmen ve *Arapça kitap* yokluğu, televizyonsuz dolayısıyla ülkelerinde olup bitenlerden habersiz kalmak, kampta eksik görülen sosyal ve insani koşulların düzeltilmesi, özellikle çocukların bilinçaltılarına işlemiş travmatik savaş kalıntıları için onların gelişimlerine dayalı psikolojik ve pedagojik desteğin sağlanması ve tüm bunların yanında Türkiye’de kalmak istemenin bir potansiyel oluşturduğuna yönelik talepler ve ifadeler dikkati çekmektedir¹⁷.

Bütün bu talepler gerçekte mülteci statüsü almış her birey için olağan beklentiler olarak görülebilir elbette. Zira statüsü ne olursa olsun modern siyaset alanında doğal haklar ve devredilemezlikleri kutsanmıştır ve ideal olan siyasete dâhil edilmeden, ondan bağımsız tasavvur edilmeleridir. Zaten Agamben’in *kamp* tahayyülünde insanlar yasanın ne içinde ne dışındadırlar, kampın sakinleri, vatandaş olmadıkları daima akılda tutulan, toplumsal-politik yaşamdan soyutlanmış, çıplak hayattaki üyeliklerine indirgenmişler-

¹⁵ Giorgio Agamben. **Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life**, çev., Daniel Heller Roazen California: Stanford University Press.1998.

¹⁶ Özkan Yıldız. a.g.e. s. 155.

¹⁷ Özkan Yıldız a.g.e. 158-163.

dir¹⁸. Fakat siyasetten bağımsızlık beklentisi-bizzat mülteci kavramının siyasi ve hukuki içeriği nedeniyle de-hak ve özgürlüklere dair koruma araçlarının siyasi iktidar tarafından doğrudan tasarlanması babında çelişki içine girmektedir. Agamben için bu, çelişkinden de öte bir siyasal düzen içinde mevcut olan mekânın, zamanın ve yasanın savrulduğu, çıplak hayatın ortaya çıktığı alandır. Mülteci gerçekte siyasal-toplumsal kimliği ile değil, biyolojik karakteristiği ile oradadır ve siyasal düzenin yasasının ona bütünüyle bir emniyet vaat etmediği bu alanda daima egemenin hükmüne muhtaçtır¹⁹. İnsanların doğal haklarındaki çeşitlilik arttıkça, normal olarak iktidarın tasarım ve korumanın boyutlarının dao kadar artması beklenir. Muhtaç olunan hükmün kaynağı burasıdır ki bu durum, iktidarın kendini ve bilgiyi yeniden üretmesinden, ona kuvvet kazandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Öte yandan bireycilik insanın biyolojik varlığının kutsanması ve her şeyden önde tutulması anlamına gelir. Oysa iktidar, bireyciliği söylemsel düzeyde kurgulamaktadır. İnsan Hakları Bildirgesi de bu şekilde bir iktidar tarafından adlandırma yoluyla tabi kılınmaya götüren açık bir kurgudur ve iktidarın yasal-yönetmelik egemenliğinin vurgusundan başka bir şey değildir. Oysa mültecilerin bir kitlesel hareketle gelerek, birçoğunun “ülkelere geri dönme” niyeti her ne kadar gerçek olsa da, Türkiye’deki iktidarın politik adlandırmaları açısından çoktan bir kategorizasyona dönüştürülmüşlerdir ve her biri bu adlandırmanın bir sonucu olarak her bir mülteci için bir tür özneleşme sürecine girilmiştir. Foucault’a göre bu tür bir özneleştirmenin aşamaları doğrudan hedef alma, sadece politik anlamda kişinin eylemlerinin sınırlarını belirleyen bir yapı olmaktan çıkarak gündelik yaşamının her detayına nüfuz etme, onun algı ve anlam dünyasını etkileme, psikolojik karar aşamalarına tesir etme ve böylece özneleştirmenin uygunlukla belirlmesi şeklindedir. Kamp alanına girmiş “kart sistemi” bir adlandırmayı ve anlamlandırmayı yansıttığı gibi ve bu sistemin mülteci tarafından “ihtiyaçlarını kültürüne göre karşılama” ile bağdaştırılması topluma katılımın bir anlamda istisnanın yaratımının ilk politik basamağı olarak görülebilir. Mülteci, bir özgürlük alanı kazanmış gibi görünse de, gerçekte, “kart” ile egemen tarafından bir temsiliyet alanına, bir sembolik alana alınmıştır, o halde içeride mi dışarıda mıdır? İşte Agamben’e göre modern iktidar asıl insanı adlandırması açısından işlevseldir ve bu önemlidir. İnsan adlandırılmakta ve bazı söylemlere dayalı olarak transformasyona uğratılmaktadır, bu transformasyon stratejisi biyopolitiğin temsili ögesidir.²⁰

Birkaç kere tekrar ettiğimiz “istisna” kavramını ve bir toplumsal ortam olarak tanımlandığında “istisna hali”ni bu noktadan sonra detaya kavuşturmakta fayda vardır: Agamben literatürüne göre siyaset ve yaşam bir formülün parçalarıdır ve insan, politik ve çıplak hayatı (*bare life*) tecrübe eder²¹. Ancak insan bu iki ana alan içinde farklıdır; politik alanda insanın toplum halinde yaşaması ve birey olması elzemdir; çıplak alanda ise politikanın ve yasalarının dışında kaldığı bir yaşam tanımlanır. Çıplak hayatın dışlanmış-

¹⁸ Hannah Arendt, **Totalitarizmin Kaynakları. Emperyalizm**, çev. Bahadır Sina Şener. İletişim Yayınları, İstanbul. İletişim, 1998.

¹⁹ Agamben. a.g.e.

²⁰ Agamben. a.g.e. 1998. s.72-73.

²¹ Giorgio Agamben. a.g.e.

lığı kentin/toplumsal yaşamın/siyasetin sınırını belirleyen şeydir, bunların kurulmasına dışlanma hali ile katkıda bulunmaktadır. Buna göre dışlama, diğer bir deyişle toplumsal yaşamın dışına itilme, ilk siyasal faaliyettir ve çıplak hayat bu faaliyetin başından sonuna kadar yanındadır. Modern siyasetin belirleyici özelliği, insanları toplumsal-politik yaşamları ile biyolojik varoluşları arasında bir belirsizliğe mahkûm eden mekanizmalar çeşit çeşit ortaya çıktıkça, politik alanı kuşatan ve çıplak hayatın yerleştiği sınır çizgisinin de belirsizleşmesidir, bir anlamda çıplak hayat alanı ile politika alanı benzeşmeye başlamıştır²².

Egemenlik ise bu iki farklı yaşamı siyasi anlamda birbirine eklemek suretiyle kurgulanır. Agamben'in tanımladığı iktidar çıplak yaşamlara kadar sızmasını mümkün kılan bir özelliğe sahiptir ve elbette bu özellik istisna kavramı ile açıklanır. Bu kavram, hukuk ile siyasi toplumun idaresini üstlenmiş egemenin, etrafındaki tüm yaşamları yine kendini var etmek adına kendisine bağlayan bir iktidar stratejisi arasındaki bir oynaklık hali olarak tanımlanabilir²³. Örneğin bu çalışmanın biyopolitik sorgulama yapma merakı, Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği Yürütme Komitesi (BMMYK) karar mekanizmalarına dayalı ve uluslararası hukukta *kitlesel sığınma(en masse)* şeklinde tanımlanan, savaş gerekçeli bir mülteci akımının, “yeni gelen/alt” nüfusun “yerli/üst” nüfusa entegrasyonunu sağlama ideali karşısında gelebileceği aşama üzerine düşünme eyleminden doğmuştur. Bir başka deyişle, iktidarın insan ve doğa arasındaki ilişkisinin en mahrem noktasına kadar girip belirleyici olan halinin, yerli-yerli olmayan ilişkisi üzerinden kendi bilgisini egemen kılarak yaşamı nasıl yeniden üreteceği ile ilgilidir. Egemen gücün bizzat resmi uluslararası kurumlar, İnsan hakları Bildirgesi ve iç hukuk kapsamında statülendirildiği ve yönlendirildiği gözlenebilir. Ancak bir yandan da kendisini ondan bağımsız olarak kurgulama peşindedir, bu da onun varlık alanındaki tenakuzu ortaya çıkarır. İktidar hukukun varlığından ve işleyişinden sorumludur fakat bu durum aynı zamanda onu üstün bir noktaya taşıyarak “karar verici” de yapmaktadır. Buradan Foucault’a yönelirsek, iktidar nüfusa bir denetim müdahalesi hali olarak tanımlanabilecek şekilde, insan yaşamının en doğal formlarına; doğuma ve ölüme dahi yeni bir biçim verebilir. Böylece insanın hem doğal hem de sosyal kimliğini tanımlayabilmektedir. Doğal insanı yurttaş dönüştürme mekanizmasının kaynağı budur. İktidar böylece hak ve özgürlüklere sahip bir bireyi kendine tabi kılar ve onu vatandaş veya uyruk üzerinden sınıflandırarak, bir düzen kurarak kendine dâhil eder²⁴. Bu noktada Agamben, gerçekte kendi biyopolitika anlayışını gösteren yaklaşımını ortaya koyar ve iktidarı, yaşamın her alanına sızarak bireyi kendine dönük bir yüze çeviren ve “yaşamayı hak etmeyen yaşamı” yaratan, gözetleyen ve denetleyen mekanizması ile aktarır. Ona göre insanın yalın hayatının üzerinden “daimi istisna hali ya da belirsizlik mıntıkası” olarak temsili bir “kamp” yaratılmaktadır ve bu

²² Agamben, 2001, aktaran Sibel Yardımcı. Kentin Sınırında: Toplumsallaşmanın Yeni Metaforu Olarak “Kamp”. *Skop Sanat Tarihi Eleştiri*.1/1/2012. Skop Bülten.<http://www.e-skop.com/skopbul-ten/kentin-sinirinda-toplumsallasmanin-yeni-metaforu-olarak-kamp/470>. (06.05.2016)

²³ Giorgio Agamben. *State of Exception*, Çev. Kevin Attell Chicago & London, The University of Chicago Press, 2005.

²⁴ Giorgio Agamben. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Çev. Daniel HellerRoazen, California, Stanford University Press, 1998. s.76-77.

kamp gerçekte modern iktidarın yasadır; “istisna hali”ni kurma ve devam ettirme kuvvetinin özüdür ve bireyler bu hale tabi kılınır²⁵. Söylem, tüm doğallığı ortadan kaldırarak tüm yetkileri ile kendisini yerleştirmiştir.

Türkiye’deki son ve uzun iktidar yapısı altındaki toplumsal yapı ve ilişkiler, mahalle ve haneler arasına dahi inebilen ideolojik kutuplaşmalar, ötekileştirmeler şimdilik bir yana bırakılır da yasal süreçlere bakılırsa, ulusal eylem planı haricinde entegrasyona dair bir hayli dağınık, farklı farklı kanunlarda mültecilerin sahip oldukları hakların belirtildiği görülmektedir. Bunlar uygulamada, çoğunlukla uygulayıcıların kendilerine özgü karar ve pratikleri nedeniyle etkin bir işleyişe sahip değildirler. Şu halde, iktidar için hem doğal yaşam açısından hem siyasal açıdan çelişkiler alanı üreten bir entegrasyon ideali mevcuttur. Agamben’in tazında sorgularsak, kitlesel akışta olan bir mülteci nüfusunun çeşitli bölgesel ağırlıklarla dağılımı sürerken, her zaman doğal yaşam ve siyasal alan arasında yakınlaşmayı önemsemesi beklenen iktidar, yerel olan ile yerel olmayanın çakıştığı bu “doğada” nasıl bir “istisna” kurgulayacaktır?

Teoride pek “olağan” gibi görünen bu işlevin, pratik alanda yasal-kurumsal işleyişi dönüştürmesi hiç kolay değildir. Söz gelimi, gerçekte istisnanın bir çeşit meali olarak kabul etmemiz gereken entegrasyon için istihdam önemli bir adımdır. Antropolog Özbudun göçmenler konu olduğunda, “cemaatleş(tir)me” süreçlerinin kapitalizm açısından yararlarının tartışmasızlığını Wallerstein’in yaklaşımı ile değerlendirir: Talep etme eylemleri az, mülayim, düşük ücretle olmadık koşullarda çalışmaya razı olan bir işgücü biçimi söz konusudur. Bu nedenle, Wallerstein göçmenlerin *kendi kültürlerinde sosyalleştirilmelelerini sağlayan çok kültürcü uygulamaların bu ülke içerisindeki ücretlerini aşağıya çekmedeki rolü ile kapitalizmin hiyerarşik geçekliğinin nasıl katkıda bulunduğuna dikkati çeker*²⁶. Türkiye’deki mülteciler tam da bu ekonomik karakteristikleri sunmaktadırlar. Çalışma izni verilmemesi nedeni ile özel girişimciler olamamaktadırlar ve sosyal güvenlikten yoksun kalmaktadırlar. Kimi iddialara göre iş yaşamına geçiş için adım atanlar, örneğin dükkân açanlar bir yerli adı üzerinden bunu gerçekleştirmektedirler ve elbette ki bu durum devletin öngöremediği bir şey değildir, hatta önlem almak için harekete geçtiği de konuşulanlar arasındadır. Sosyal yardımlar ve özellikle sağlık hizmetlerindeki eksikler, sivil toplum kuruluşlarının organize olamayan yardım faaliyetleri ve kendi içlerindeki yönetsel sorunlarla da baş etmeye çalışmaları mültecilerin ana beklentilerinin karşılanmasında sürekli bir aksaklık yaratmaktadır. Ayrıca dil sorunun sosyal entegrasyonu sağlama çabasındaki olumsuz rolü bir yana, talep edileni anlamak ve karşılamak adına güçlükler yarattığı da malumdur.²⁷ Şu durumda iktidarın yaşamın çoklu alanlarına sızarak onların en derin özgün ve tanımlayıcı karakteristiklerini ortadan kaldırması ve birbirlerine yaklaştırması noktasına kadar dönüştürmek suretiyle işleyen istisnanın gerçekleşme süreci

²⁵ Giorgio Agamben, 1998. s.79

²⁶ Sibel Özbudun. **Antropoloji Gözüyle Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları**, Ankara, Ütopya Yayınları, 2010.s.60.

²⁷ Hasret Çomak. **Mülteci Sorunu ve Türkiye**. Seminer. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM). İstanbul. <http://www.bilgesam.org/incele/2204/-seminer--multeci-sorunu-ve-turkiye/#.VyxxVYSyOkp> (Erişim: 06.05.2016)

tartışmalıdır. Burada istisna pozitif bir süreç olarak anlaşılmamalıdır ancak çoğu kez istisna halinin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Nazi kamplarından doğru incelenmiş olması babında belirtilmelidir ki, mülteci kampları bu kadar büyük bir dehşet içinde değildir. Bu tarz mülteci kamplarında aşırı baskı, zorlayıcılık ve tam bir olağan üstü hale tekabül edebilecek bir istina halinden bahsedilemez²⁸.

Suriyeli mültecilerin Türkiye nüfusuna entegrasyonları, hükümetin barınma ihtiyaçlarını, eğitim ihtiyaçlarını, sağlık hizmeti ihtiyaçlarını ve diğer toplumsal hayata katılmaya yönelik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tanım ve uygulamaları ile ilgili bir süreçtir. Ayrıca iki ayrı bağlama ve coğrafyaya (ev sahibi/yeni gelen nüfus ya da alt-nüfus üst-nüfus) ait demografik dinamiklerin özgümlüklerinin de hâlihazırda nasıl bir etkileşime gireceğinin politik olarak öngörülme süreci elzemdir. Zira kamplara alınmış ve kamp dışında kalmış, kayıtlı ve kayıtsız giriş yapmış tüm mültecilerin nüfusa yasal ve denetimli entegrasyonu, bir anlamda hayata katılımın *normalleştirilmesi*, hükümet için uzun dönemli ve gerçekçi olarak tasarlanmış politikalar üretme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Yani burada doğal yaşam için bir istisna yaratımı mevcuttur, iktidarın özgün ruhu açısından bakılırsa pek olağan bir durumdur²⁹. Foucault'un yaklaşımıyla, yaşamın yeniden üretilmesi için yeni bir yönetim biçiminin eklemelenmesi gerekliliği mevcuttur³⁰. Aksi takdirde iktidarın yönetsel olarak eleştirilmesi anlamına da gelen ve ironik bir biçimde istisnanın arzulanması halini doğuran toplumsal, ekonomik, politik keşmekeş ortamının doğması kaçınılmaz bir sonuç gibi görünmektedir.

Entegrasyon ya da İstisna Meselesi ve Korku Kültürünün Fonksiyonu

Türkiye'deki sosyal ve ekonomik koşullar altında dağılmış, giderek artan ve Suriye'deki savaşın ve politik krizin getirdiği ağır koşullar nedeniyle geri dönme niyetleri uzun bir müddet askıya alınmış olan mültecilerin, yerel halk tarafından kabul görmeleri ise bir başka çözüm gerektiren sorundur. Bilhassa istihdam kapsamında, sigortasız ve düşük ücretle iş görmede artış nedeniyle bölgesel ekonomik kriz, sosyo-kültürel bağlamda artan suç ve asayiş sorunları, barınma yoksunluğu nedeni ile artan dilencilik, sosyalleşme farklılıklardan doğan tartışmalı ortamlar³¹, ev sahibi halkın yabancılaştırıcı, küçümseyici ve yargılayıcı tavırlarını arttırmaktadır.

Gerçekte savaş mülteciliğinin biyopolitikası tartışılırken savaş nedeni ile herhangi bir ülkeye sığınmış mültecinin geri dönme niyeti ve kalış süresi de önemli bir konudur. Zira hükümetler bu süreci genellikle "savaş bitimine kadar" bir anlamda "geçici" kabul ederler ve toplum da böyle kabul eder. Ancak gerek uluslararası politik gelişmeler, gerek

²⁸ Öyle ki bugün kentlerdeki siteleri, residansları, büyük şirketleri kamp yaklaşımı üzerinden değerlendiren kaynaklar mevcuttur.

²⁹ Efe Baştürk. Bir Kavram İki Düşünce: Foucault'dan Agamben'e Biyopolitikanın Dönüşümü. **Alternatif Politika**, Cilt 5, No 3, Aralık. 2013. s.242-265.

³⁰ Michel Foucault. **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.s. 77.

³¹ Bknz. Akçakale Örneği, s. 50-57.Z. Boyraz, 2015. **Türkiye'de Göçmen Sorununa Örnek Suriyeli Mülteciler**. *Zeitschrift für Die Welt der Türken*, Vol. 7, No.2. 35-59.Bknz. Akçakale Örneği, s. 50-57.

gündemden haberdar eden medya aygıtları, gerekse sosyal yaşam koşulları içindeki mültecilerin vahamet içindeki hallerini aktaran çalışmalar bu niyetin kesinliği hakkında net bir bilgi veremeseler de mültecilerin ülkelerindeki politik ve sosyal yapı yeniden kuruluna dek kalacakları öngörülmektedir.

Diğer taraftan, pratik alanın/sahanın sosyolojik ve psikolojik gözlem alanına dönülürse; “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum” araştırmasında halka Suriyelilerin ülkede kalışları konusunda öngörü ve beklentilerini anlamak için “mültecilerin ülkelerindeki savaş hali devam ediyor olsa dahi ülkelerine geri gönderilmeleri” görüşüne katılıp katılmadıkları sorulmuş ve yaklaşık %63’ü katılmadığını beyan etmiştir. Sorudan “savaş hali çıkarıldığında” bu rakam yaklaşık %48’e düşmüştür. İlk oran, raporu hazırlayanlar açısından “değerli” kabul edilse de oldukça tartışmalı bir sonuç olduğu ortadadır; insani değerler açısından çok yeterli bir rakam değildir. Savaşın söz konusu olmadığı durumda desteğin azalması ise savaş ortamına dair hassasiyete dayalı bir vicdani sorgulamayı göstermektedir. Zaten raporun en önemli sonuçlarından biri *kabul kültürünün oluş(turul)masının önemidir*. Zira Suriyelilerin Türkiye’de yaşamlarını sürdürmelerinin sorunlara yol açacağı önermesi toplamda yaklaşık %77, Suriyeli nüfusunun yüksek olduğu bölgelerde ise yaklaşık %82 oranında destek bulmaktadır.³² “Türkiye’nin Suriyeli Mülteciler Sınavı” başlıklı çalışmada %86 oranında artık mülteci kabulünün durması gerektiği, yaklaşık %30 oranında geri gönderilmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Kirişçi araştırmanın raporunda halkın düzenli göçe karşı anlayışlı olmadığı yorumunu yapmaktadır³³. Yıldız’ın araştırmasında kamp yönetim sistemine ve görevli personele dair memnuniyet sorgulandığında düzensizlikler, umarsızlıklar, ötekileştirmelerin (Arap olmanın değil “sığınmacı” olmanın küçümsenmesi, dilenci muamelesi görmek gibi) olduğu bir takım ifadelere rastlanmaktadır³⁴.

Furedi’ye, göre bu tür toplumsal deneyimlerin gerçekleşmesinin kaynağı güvenliğin yüceltilmesi ve bunun insan davranışları üzerindeki ihtiyatlı ve kaygılı olma babında sonuçlara yol açmasıdır. Şu halde meselenin korku kültürünün kabul kültürünü öncelemesi olduğunu düşünülebiliriz. Yabancılar karşı korku ve güven ilişkilerinde duyulan risk hissiyatı gündelik yaşamı etkilemektedir; insanların birbirlerine karşı algıları giderek farklılaşmaktadır ve güzel bir yaşam beklentisi insanın kendini başkalarına göre sınırlama ve riskten uzak durma şeklindeki bir bakış açına denk hale getirilmektedir. Bunun kaynağı geleneğin zayıflaması ve bununla ilgili güçlü bir toplum sözleşmesinin ortaya çıkmamasıdır³⁵. Özellikle Furedi’nin lügatinde geçen *kültür savaşı*³⁶ kavramı önem arz etmektedir, zira Türkiye’de de pek çok coğrafyada rastlanabileceği gibi ahlakın politikleştirilmesi söz konusudur. Bu tarz bir yaklaşım içinde neyin doğru neyin yanlış, neyin

³² Murat Erdoğan. *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması Raporu*. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2014, www.hugo.hacettepe.edu.tr. s.36-37.

³³ Kirişçi. a.g.e. s. 28.

³⁴ Özkan Yıldız. a.g.e. 157.

³⁵ Frank Furedi. *Korku Kültürü*, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s.204.

³⁶ Furedi. a.g.e. s.205.

serbest neyin yasak olduğu, neyin suç neyin suç olmadığı konusunda bir gerginlik, sürekli bir ihtiyat ve kendini gerçekleştiremeyen bir toplumsal dayanışma söz konusudur.

Bunun yanında, yeni gelenin/alt nüfusun yerli olana/üst nüfusa entegrasyonunun ya da hükümetin istisna eyleminin, mültecilerin hayata bağlanma mücadelesi verdiği her sosyal ve kültürel bağlamdaki işbirliğiyle; özelde yerel halkın, genelde kamuoyunun onay ve desteğinin oluşturulmasındaki başarı ile ciddi bir ilişki vardır. Durkheim dayanışma formülünde salt bencil bireyci yaklaşımdan kaçınmak için toplumun işbirliği duygusuna ve toplumu bir bütün olarak koruyabilecek aracı kurumlara-dini kurumlar, dernekler vs.- dem vururken, bireysel çıkardan ziyade kolektif çıkarın oluşmasına katkılarından bahseder³⁷. Ancak buradaki vurgu ortak değerlerin oluşturacağı kolektif bilinç ve birlik-telik hissiyatından ziyade iktidar ile özne arasındaki ilişkiselliğin boyutunda farklılıkla karşılaşmaktır. Bu tür bir ilişkisellik içinde doğan işbirliği, liberal-hümanitervatandaşlık söylemleri ve pedagojik söylemler ile de beslenen korkuculuk (*fearism*) yaklaşımının temel ögesi olan “öteki” korkusunun (*fear of “other”*)³⁸ insani fikirler dâhilinde biçimlendirilmesi ile de derinden alakalıdır. Birçok ülke coğrafyasındaki vatandaşlık kurgusu gibi Türkiye’de de vatandaşlığın liberal-hümaniteryan vatandaşlık kurgusu, kimlik politikalarına başvurmaksızın anlaşılabilir. Zira eğitim kurumunu düşünürsek, vatandaş eğitimi müfredatlarının liberal-hümaniteryan söylemlerinin içinde çok nadiren mültecilere, sığınmacılara dair sınıflandırmalar bulunur. Tyler’a göre bu tarz bir pedagojik ilerleyiş her ne kadar yabancılara/mültecilere karşı bir korkunun görünen destekçisi olmasa da, gerçekte bir şekilde onlara karşı bir dışlama davranışına yardımcı olabiliyor olabilir; dışlanma/dâhil edilme, orijinal olma/orijinal olmama, biz/onlar şeklindeki yabancı sevmesizlikle (*Xenophobic*) ilişkili kategorileri *gizil* bir şekilde oluşturuyor³⁹ olabilir. Türkiye’de bu tarz bir eleştirelliğin mümkünlüğü güçlü ulusalcı eğitim müfredatlarının tartışılması ile önemli bir noktaya vardırılabilir.

Korku kültürünün sosyal pratiklere yansımalarının altında sadece bir şahsi duygunun ya da siyasetçiler tarafından özellikle politikacıların el altından topluma işlediği bir politik hassasiyetin sonucu olarak tasavvur edilmemelidir. Aksine korku bireylerden gelir ve diğerlerine yönlendirilir ve böylece korku bedenleri özel bir ait olma duygusu önünde dizen bir egemen ilişkisel moda dönüşür. Bu yüzden korku korkunç *diğerleri* ile ilişkide olan korkulu öznelere üretir ve aralarındaki biz/onlar sınırlarını emniyete alır⁴⁰. Ne olduğum/hangisi olmadığım arasındaki sınırlar korkunun kendisidir. Korku bazı bedenleri kamusal alanda yerleşik kılarak ve hareket özgürlüğü vererek, diğer bedenleri ise etrafı çevrili mekânlarda sınırlayarak işlemektedir; ulus-devletlerin genellikle yaptığı gibi. *Ulus devletler, genellikle ülke refahını bozacakları veya ülkenin karakteristiğini bozacakları “yasa dışı” göçmenlerin girişini engellemek, vasıfsız mültecileri, sahte sığınmacıları ül-*

³⁷ Durkheim, Emile. **The Division of Labour in Society**. New York, FreePress, 1964.

³⁸ Michalinos Zembylas. “Agamben’s Theory of Biopower and Immigrants/Refugees/Assylum Seekers: Discourses of Citizenship and the Implications for Curriculum Theorizing”. **Journal of Curriculum Theorizing**, Vol.26, No.2, 31-45, 2010. p. 32.

³⁹ Imogen Tyler, 2006. ‘Welcometo Britain’: The Cultural Politics of Asylum. **European Journal of Cultural Studies**. Vol.9, No.2, 185-202.

⁴⁰ Zembylas, a.g.e. 32-33.

*kelerine girişini engellemek için politikalar üretirler*⁴¹. Türkiye'nin, bir ulus-devlet olarak bu politik tavırlardan arınmış olduğunu savunmak oldukça gereksiz bir davranıştır. Şu var ki Türkiye Devleti'nin öncelikle "İslam" dini ve "Türk kökenlilik" konusundaki tarihsel hassasiyeti yerel kutuplaşmalardan –Örneğin Kürt, Alevi, Ermeni ötekileştirmeleri gibi- ziyade mağdur dışarıdan gelenlere karşı bir politik destek ve misafirperverlik ile bir "bizdenlik" hissiyatını özellikle verdiği durumlar olmuştur, bugünkü Suriyeli mülteciler gibi. Üstelik medyada kamu spotları ve haberlerin yardım çağrıları ulusal aidiyete bir tehdit unsuru olduklarını beyan etmek yerine mültecilerin insani haklarının göz ardı edilmemesi, ahlaki zorunlulukların yerine getirilmesi gibi içeriklerle beslemektedirler. Bununla birlikte, yerel düzeylere inildiğinde, alandaki *ötekiler* ile ilişkilendirilen "*biz*"ın rahatsızlığı ve yargılayıcı tavrının devamlılığını gözlemek mümkündür. İşte burada gerçekte yine Batılı politikanın izleri vardır; biyopolitikanın çıplak hayat/politik varlık ve dışlanma/dâhil olma tüm misafirperverlik öğelerine rağmen mevcuttur. Tıpkı pedagojik sistemin oyununa benzer şekilde; ulusalcı eğitim mevzuatlarında yabancılara karşı herhangi bir tanıma/kabul/onay unsurlarına yer verilmediği ama genel ahlakın ve insani değerlerin öğretilmesi gibi. Agamben'in dediği gibi politika var çünkü insan, dilde, kim olduğu ile yaşar. *Kendini kendi çıplak hayatında diğerinden ayıran ve karşısına koyan varlığı ve aynı zamanda kendini bu çıplak hayatla ilişki içinde tutan dışlanmış dâhillik ile yaşar*.⁴²

Başbakan yardımcısı Beşir Atalay⁴³ "Türkiye olarak Suriye'den gelmiş vatandaşlarımızı hem insani duyarlılıkla, hem komşu hukuku, hem de uluslararası hukuk çerçevesinde en iyi şekilde ağırlama gayreti içindeyiz..." diyerek Suriye'de hâlihazırda bir üniversitede kayıtlı olan öğrencileri üniversitelerin kabul etmesi yönünde YÖK'ün karar aldığını eklemiştir. TÖMER'in Türkçe eğitim faaliyetlerine hız verdiğini ilan etmiştir. Bu durum şüphesiz kamp kurgusu altındaki mülteci nüfusun süratle dönüştürülmesi politik-sosyal bir temkinlilik olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Türkiye'de üniversite sınavına girme yoluyla üniversitelere giren öğrencilerin ve ailelerinin, özellikle sosyal medyada, gösterdikleri yüksek tepkiler, biz/onlar ikileminin, "barışçıl" tanıma/kabul/onay unsurlarının karşısında öne çıktığını, kabul kültürünün gerçekte bir yapıbozumu hissettirdiğini, dışlanmış dâhillik sürecinin yabancı için sürdürülebilirliğini ilan etmek gibi görülebilir.

Sonuç

İlk planda gelişmelere, istatistiklere, çalışmalardan çıkan sonuçlara, hükümetin, yerel halkların ve mültecilerin beklentilerine kısaca yer verilmesinin nedeni, "mülteci-özne"nin Türkiye'deki biopolitik kurgusuna girmeden önce bir eleştirel-düşünsel platformun yaratılması niyetidir. Çünkü buradaki yaklaşım, öncelikle Türkiye'de Suriyelerin ağırlanması ve entegrasyonu açısından Avrupa ve Amerika'daki sığınmacı ve mülteciler

⁴¹ Zembylas, a.g.e. 33.

⁴² Agamben, 1998. s.38.

⁴³ 20 Ekim 2012 tarihli basın toplantısı. Bkz. Ali Rıza Seydi, Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 31, Nisan 2014, s. 267-305.s.281.

için oluşturulan yasal zeminlerin ve sosyal yaşam formlarından farklı araçlar içerdiğini kabul etmektedir.

Foucault söylemde var olan insan hak ve özgürlüklerine dair aygıtların varlığını tanımlarken, bireyin bunlar sayesinde özne olarak toplumsal ilişkilere katıldığını ve yine söylem düzeyinde, yaşamın bunlar üzerinden organize edildiğini anlatır. Bu noktada söylemin mültecinin özneleştirilmesi adına farklı kurumsal yaratımlara ve normlara ihtiyacı vardır. Onun hakları vatandaşlıkla tanımlanmış diğer öznelerin doğal haklarından farklı ve iktidardan ayrı olarak düşünülemez, zira tüm öznelerin hakları siyasallık ile gerçeklik kazanmaktadır. O halde kabul edilmelidir ki yaşam her hâlükârda iktidar alanının kapsamı içindedir.

Entegrasyonun temel alanları benzer olsa da (istihdam, eğitim, sağlık hizmetleri, yaşam alanları gibi), coğrafi ve sosyo-kültürel özgürlükler dikkate alındığında, bir istisna eylemine yönelik gerekli araçların politik, sosyolojik oldukları kadar antropolojik oldukları, aynı zamanda analitik bakış açısını zorunlu kıldıklarını bilmek gerekmektedir. Antropolojik boyut *kültür savaşının* Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşanacağı, ötekileştirmenin önemli bir boyutu olarak *kabul kültürünün* kazanılmasında gerçek bir *uyumlulaştırma* sürecine girilmesi bir anlamda *istisnai yakınlaştırmaların* ön plana alınması ötekine karşı yargı yüklü kamu söylemlerinin etkilenmesi iktidarın gündeminde yer almaktadır.

EK-1. AFAD BARINMA MERKEZLERİNE DAĞILIM TABLOSU

İL	GEÇİCİ BARINMA MERKEZİ	BARINMA TİPİ		GBM MEVCUDU		TOPLAM MEVCUT
HATAY	Altınözü 1 Çadırkenti	263	bölme	1.375	Suriyeli	18.435
	Altınözü 2 Çadırkenti	622	çadır	3.094	Suriyeli	
	Yayladağı 1 Çadırkenti	236	çadır	2.746	Suriyeli	
		310	bölme			
	Yayladağı 2 Çadırkenti	510	çadır	3.369	Suriyeli	
	Apaydın Konteynerkenti	1.181	konteyner	5.089	Suriyeli	
	GüveççiÇadırkenti	1.000	çadır	2.762	Suriyeli	
GAZİANTEP	İslahiye 1 Çadırkenti	1.898	çadır	8.048	Suriyeli	48.772
	İslahiye 2 Çadırkenti	2.364	bölme	9.816	Suriyeli	
				8.410	Iraklı	
	Karkamış Çadırkenti	1.686	çadır	7.198	Suriyeli	
	Nizip 1 Çadırkenti	1.858	çadır	10.482	Suriyeli	
	Nizip 2 Konteynerkenti	938	konteyner	4.818	Suriyeli	
ŞANLIURFA	Ceylanpınar Çadırkenti	4.771	çadır	21.727	Suriyeli	107.958
	Akçakale Çadırkenti	5.000	çadır	29.830	Suriyeli	
	Harran Konteynerkenti	2.000	konteyner	13.942	Suriyeli	
	Viranşehir Çadırkenti	4.100	çadır	17.777	Suriyeli	
	Suruç Çadırkenti	7.000	çadır	24.682	Suriyeli	
KİLİS	ÖncüpınarKonteynerkenti	2.063	konteyner	10.354	Suriyeli	33.509
	Elbeyli BeşiriyeKonteynerkenti	3.592	konteyner	23.155	Suriyeli	
MARDİN	Midyat Çadırkenti	1.300	çadır	3.032	Suriyeli	13.057
				1.055	Iraklı	
	Nusaybin Çadırkenti	3.270	bölme	0		
	Derik Çadırkenti	2.100	bölme	8.970	Suriyeli	
KAHRAMANMARAŞ	Merkez Çadırkenti	3.684	çadır	18.450	Suriyeli	18.450
OSMANİYE	CevdetiyeÇadırkenti	2.012	çadır	9.358	Suriyeli	9.358
ADİYAMAN	Merkez Çadırkenti	2.260	çadır	9.564	Suriyeli	9.564
ADANA	Sarıçam Çadırkenti	2.162	çadır	10.505	Suriyeli	10.505
MALATYA	BeydağıKonteynerkenti	2.083	konteyner	7.954	Suriyeli	7.954

TÜRKİYE’NİN SURİYELİ MÜLTECİLER POLİTİKASI

Zhaleh ABDİ*

Bu konu üç bölüm altında değerlendirilmektedir. İlk bölümde Türkiye’nin Suriye mültecilere yönelik resmi politikası açıklanmaktadır. İkinci bölümde bu politikanın ışığında Suriyeli mültecilerin durumu incelenmektedir. Son bölümde ise bu politikanın Türkiye’ye etkisi değerlendirilmektedir.

1. Türkiye’nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası

29 Nisan 2011’de Türkiye ilk defa Suriyeli mültecilere kapısını açmıştır. Suriye savaşından kaçan 250-300 kişi civarında Suriye vatandaşı bu tarihte Türkiye topraklarına sığınma talebinde bulundular. Türkiye de Suriye ile olan karşılıklı vize kaldırma kararı çerçevesinde mültecilere yönelik “açık kapı” politikasını benimsedi ve sığınmacıları Hatay’da hazırladığı kamplara yerleştirmiştir. Mayıs 2011’de Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nı (AFAD) mülteci krizine cevap vermek üzere harekete geçti ve ilk mülteci kafilesi için konaklama tesisleri ayarladı. Ekim 2011 itibarıyla 8 adet mülteci kampı hazır hâle getirilmişti. O tarihlerde, çok daha kapsamlı bir politikaya ihtiyaç duyulduğu gerçeği giderek belirginleşiyordu¹.

Türkiye’ye kaçan Suriyelilerin %80’ni ülkenin kuzey illerinden özellikle İdlip, Lazkiye, Azez ve Kuzey Halep’ten gelmektedirler. Dimeşk’ten kaçan az sayıda Suriyeli de bulunmaktalar. Başlangıçta mültecilerin çoğu genç siyasi aktivistler olmakla beraber bunların çoğu kampların dışında yaşamakta ve devrime katıldıklarından dolayı kaçmak zorunda kaldıklarını, devletin “kara listesi”nde yer aldıklarını ve işkence, hapis ve idamdan kaçtıklarını ifade etmektedirler. Rejimin şiddetinin artması ve insani koşulların kötüleşmesiyle birlikte çok sayıda Suriyeli Türkiye’ye kaçmaya başladılar. Savaşın baş-

* Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümünde Doktor Adayı. E-mail: zhaleh.abdi@ymail.com. Bu çalışmanın düzeltmesindeki katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Göklop Kutlu’ya teşekkür ediyorum.

¹ “Türkiye’ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına Dair Yönerge”, 30 Mart 2012’de 62 No’lu Düzenleme olarak çıkarılmıştı. “Suriyeli Mülteciler”, **Zaman**, 14 Mayıs 2012, http://www.zaman.com.tr/yorum_suriyeli-multeciler_2089308.html, (Erişim 30.03.2016).

langıcından 1 yıl sonra Türkiye’ye kaçarlarsa ya evlerinin bombalandığını ya da rejimin hedef bölgelerinde yaşadıklarını, yaşamak için gereken temel ihtiyaçların bulunmadığını ve hatta ekmek bulmakta zorluk çektiklerini ifade etmektedirler².

Türkiye’ye giren Suriyeliler AFAD tarafından kayıt altına alınmakta ve ardından kimlik almak için mülteci kamplarının birine gönderilmektedirler. Kamplar Türkiye devleti, AFAD ve Kızılay’ın işbirliğiyle yönetmektedir. Kamplarda mültecilerin yemek ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Türkiye 1951 tarihli mültecilerin hukuki durumuna ilişkin Cenevre Sözleşmesi’ne taraftır ve 1967 tarihli Ek Protokol’e “coğrafi sınırlama” şartıyla taraf olmuştur. Bu nedenle Avrupa dışından gelen sığınmacıların mülteci statüsü BMMYK ile değerlendirilmekte ve sığınmacılar üçüncü bir ülkeye yerleştirilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye Suriyeli sığınmacıları “misafir” olarak adlandırmıştır. Bu kavramın uluslararası hukukta bir karşılığı olmamasından dolayı bir keyfi uygulama söz konusu olabildiğinden bu adlandırma bir çok uzman tarafından eleştirilmiştir. Ekim 2011’de Ankara, Suriyeli misafirleri İçişleri Bakanlığın 10. Maddesi gereğince “geçici koruma rejimi” altına aldığını ilan etmiştir. Bu rejim açık kapı politikası, geri dönmeye zorlamama, bireysel statü belirlemenin yapılmaması, kamplarda barınma ve diğer temel hizmetlerin sunulması gibi asgari uluslararası standartları içermektedir.

AKP hükümeti, sınır kapılarını Suriyeli mültecilere açık tutmayı taahhüt etmiştir. Zaman zaman Suriye tarafındaki durumun kötüye gitmesiyle ortaya çıkan güvenlik kaygıları nedeniyle resmi sınır kapılarının kapatıldığı olmuşsa da bu politika “açık kapı politikası” olarak bilmektedir. Kapıların kapatılmak zorunda olduğu durumlarda ise mülteciler, Türkiye’ye geçebilmek için gayri resmi geçişleri kullanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, hükümet, Devlet Bakanı Beşir Atalay’ın başkanlığında, bakanlıklardan ve hükümet birimlerinden temsilcileri bir araya getiren bir koordinasyon komitesi kurmuştu. Komite, iki haftada bir toplanmıştır. 2012 Kasım ayında, Suriye sınırındaki illerin valileri arasında işbirliği sağlamak amacıyla “koordinatör vali” atanmıştır.

BMMYK’nın Suriyeli mültecilere yönelik uyguladığı bireysel kayıt ve statü belirleme sürecini durdurmasıyla Türkiye’de kamplarının kurulması ve koordinasyonunu AFAD ve Kızılay üstlenmiştir. Sığınmacıların kayıt işlemleri ve kimlik dağıtımı ise polis tarafından koordine edilmektedir. Ancak kayıt işlemlerinin merkezi hale getirilmesi bir süre boyunca sağlanamamıştır.

Türkiye hükümeti Suriyeli mültecilere yönelik misafirperver bir tutum bensimsemesine rağmen hükümet mültecilerle ilgili bilgi veya kendi eylemlerini ve politikalarının detaylarını açıklamak ve paylaşmak istemektedir.

Türkiye’de mülteciler konusunda yetkili ve sorumlu olan aktörleri şu şekilde sayabiliriz: Başbakanlığa bağlı AFAD: AFAD 2009 yılında 3 farklı mevcut kurumun birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Bu kurum mülteci kampları icat etmek ve varlığını sürdürmekten ve kamplarda yaşayan mültecilerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmekten sorumludur. Ancak bu

² Şenay Özden, “Syrian Refugees in Turkey”, **MPC Research Report**, 2013/05, <http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/MPC-RR-2013-05.pdf> (Erişim 29.03.2016).

kurum mültecilerle çalışma tecrübesi yoktur. Dışişleri Bakanlığı: Suriye Mülteci Krizi'nin dış politika boyutlarıyla ilgilenmektedir. Bu boyut Türkiye'nin açık kapı politikası ve Suriyeli aileleri birleştirmek için yardımı da kapsamaktadır. İçişleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü: Yabancılarla ilgilenmek ve geçici koruma sağlamak bu kurumun yetkisi alanındadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Başbakanlıkla birlikte Suriyeli mülteciler konusundaki sorumlulukları ve yetkileri paylaşılmaktadır.

Türkiye hükümetinin mültecileri kayıt altına alma süreci UNHCR' protokolüne başta uymamaktaydı. 2011'de krizin başlangıcında kayıtlar ad hoc esaslıydı. Farklı illerde, farklı kamplarda ve kamp dışındaki mülteciler için farklı kayıt yaklaşımları vardı. Ancak daha sonra UNHCR'in vurgulaması ve bunun rolüyle birlikte biyometrik bir yaklaşımla kayıt prosedürüne düzen getirilmeye çalışılmıştır³.

30 Aralık 2013 tarihi itibarıyla AFAD'a göre; Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Malatya, Kahramanmaraş, Osmaniye, Mardin ve Adana illerinin sınırları içerisindeki 15 çadırkent, 1 geçici kabul merkezi ve 6 konteyner kentte 210.358 Suriyeli sığınmacıyı ağırlamaktaydı. Kamplar dışında, çeşitli illerde ise 450 bin civarında Suriyeli yaşamaktadaydı⁴.

Haziran 2014 itibarıyla ülkenin Suriye sınırına yakın bölgelerde kurulan 22 mülteci kampında 220 bin Suriyeli konaklamakta; buna ilaveten Türkiye'de kayıtlı 515.000 kadar da Suriyeli kent mülteci bulunmaktaydı. Bu tarihte Hükümet ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), ülkedeki toplam Suriyeli mülteci sayısının aslında 900.000 civarında olduğunu tahmin ediyordu. Genel olarak hükümetin, kamplardaki mültecilere koruma ve insani yardım sağlama noktasında övgüye değer bir iş çıkardığına dair bir fikir birliği olmakla beraber, ancak kamp dışındaki mültecilerin durumu hayli karmaşıktır. Hükümet, 2014 yılı sonu itibarıyla ülkedeki toplam Suriyeli sayısının 1, 5 milyon olmasını beklemektedir⁵.

Ekim 2013'te bir Türk STK temsilcisinin de dediği gibi, *“başlangıçta tüm Suriyeliler ülkesine geri dönmek istiyordu. Ancak kaosu büyümesi ve radikal grupların artan müdahalesi, Suriyelilerde geri dönmek istedikleri yerin bugünkü Suriye olmadığı şeklinde bir hissiyat yarattı”*. Parlamento'da iktidar ve muhalefet partilerine mensup bazı milletvekilleri de Ocak 2014'te gerçekleştirilen mülakatlarda açıkça Suriye'deki çatışmanın

³ Sarah Bidinger and Others, “Protecting Syrian Refugees: Laws, Policies, and Global Responsibility Sharing”, **International Human Rights Clinic**, <http://www.bu.edu/law/files/2015/07/FINALFull-Report.pdf> (Erişim 30.03.2016).

⁴ Suna Gülfer, İhlamur Öner, “Türkiye'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası”, **Orsam**, Cilt.6, Sayı. 61, ss. 24 -25, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2014319_11sunagulferrihlamuroner.pdf(Erişim 28.03.2016).

⁵ “2014 Syria Regional Response Plan: Turkey”, s.7, <http://www.unhcr.org/syriarpp6/docs/syria-r-rp6-turkey-responseplan.pdf#L> . Aynı rakam, Türkiye'de görev yapan bir UNHCR temsilcisi tarafından da dillendirilmiştir. Bkz. “Suriyeli mülteci sayısı 4, 1 milyonu bulabilir”, **TRT Haber**, 16 Aralık 2013, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/ suriyeli-multeci-sayisi-41-milyonu-bulabilir-112473.html>, (Erişim 30.03.2016).

gelecek 10-15 yıl süresince kalıcı olacağını ve bu süre zarfında Suriyeli mültecilerin Türkiye’de kalmaya devam edeceklerini söylemişlerdi⁶.

Mart 2016 tarihine dek 3.1milyon Suriye, Irak ve benzeri ülkelerden mülteciler Türkiye’de kayıt altına alınmıştır. Komşu ülkelerde şiddetin artmasıyla birlikte 2016 yılında mültecilerin sayısının ne kadar olabileceğini tahmin etmek zordur. Ayrıca sadece 2015 yılında, yaklaşık 850.000 kişi Türkiye’den geçerek Yunanistan aracılığıyla Avrupa’ya gitmişlerdir. Bu rakam 2016 yılının ilk 2 ayında 100.000 kişiyi bulmuştur.

Günümüzde Türkiye hükümeti 280.000’den fazla kişiyi 25 kampta ağırlamakta ve bunların sağlık, eğitim, yemek ve sosyal güvenliklerini sağlamaktadır. Başbakana Yardımcısı, Numan Kurtulmuş’a, göre Eylül 2015 itibariyle Türkiye yaklaşık “7.6 milyar dolar harcamıştır”⁷. Ancak mültecilerin %90’nı kampların dışında ve zor şartlar altında yaşamaktadırlar. Suriye krizinden dolayı mülteciler durumuna yardım olarak AB tarafından Türkiye’ye ödenen miktar şu ana kadar 445 milyon Avrodur. Bu miktarın 111 milyon Avrosu insani yardımlar oluşturmaktadır⁸. UNHCR’nın 03 Mart 2016 tarihli istatistiğine göre Türkiye’de 2.715.789 Suriyeli mülteci kayıt olunmuştur. Bu sayının yarısını çocuklar oluşturuyor. Bu nüfus ile ilgili grafikleri aşağıdaki gibidir:

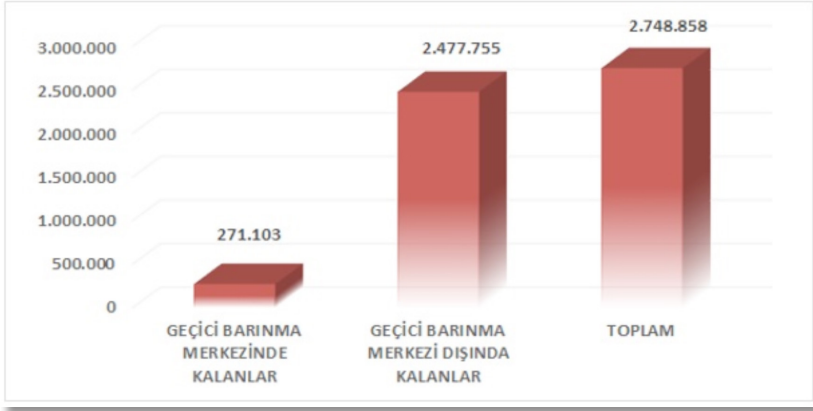

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik(Erişim 30.03.2016).

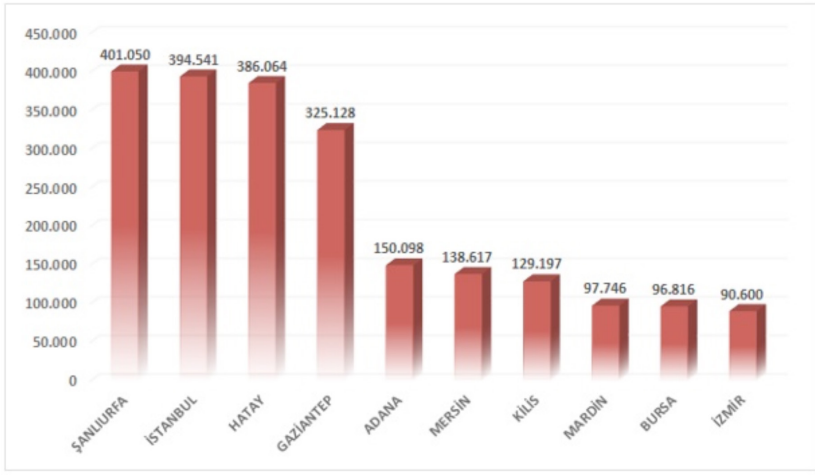
⁶ “2003-2012 Yılları Arasında 5000 Civarında Suriyelinin Evlilik Yoluyla Türk Vatandaşlığı Elde Ettiği” 1 Mart 2014 tarihli yazılı soru önergesi ve İçişleri Bakanlığı’ndan gelen cevap için, Bkz: <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-19264sgc.pdf>.(Erişim 30.03.2016).

⁷ **HaberTürk**, <http://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/1130090-kurtulmus-suriyelilere-7-6-milyar-dolar-harcadik>(Erişim 30.03.2016).

⁸ European Commission, “Turkey: Refugee Crisis”, **ECHO Factsheet**, March 2016, http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_en.pdf (Erişim 30.03.2016).

Geçici Barınma Merkezleri İçinde ve Dışında Kalan Suriyeliler

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (Erişim 30.03.2016).

Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin İlk 10 İle Göre Dağılımı

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (Erişim 30.03.2016).

Kamplarda kalan mültecilerin bile çoğunlukla karşılaştığı problemler endişeye neden olmaktadır. Ancak asıl sorun, 3 yılda 22 kamp kurulduktan sonra hükümetin yeni kamplar için kaynak ve arazi bulabilmesi yönündeki baskının giderek artıyor olmasıdır

2. Suriyeli Mültecilerin Durumu

Suriyeli mültecilere göre Türkiye'nin kamplarının durumu Lübnan veya Ürdün kamplarına kıyasla çok daha iyi olsa bile şartlar yine de bir çok şikayete neden olmuştur.

Günde üç öğün yemek sağlanmasına rağmen yemekler yenilebilir değildir ve çok sayıda yemek zehirlenmesi şikayeti vardır. Kamptaki Suriyeliler defalarca yetkililerden malzemelerin onlara verilmesini ve böylece kendilerinin yemek yapmasını istemişler ancak her defasında yetkililer çadırlarda yangın çıkma tehlikesi olduğundan dolayı bu isteği reddetmişlerdir. Kamplardaki Arap aileler, Türkmen ailelere daha iyi malzemelerin verilmesi ve onlara daha iyi davranıldığını iddia etmektedirler. Başka bir şikayetse tercümanların gereken seviyede Arapça bilmemeleri ve bu konunun özellikle sağlık konularında hastalıkları ve hastaların durumlarını doğru çeviremediklerinden dolayı sorun yaratmasıdır. Ayrıca kamplarda bir uzman doktorun bulunmadığı ve ilaçların ulaşımının, tüm masrafların devlet tarafından karşılanmasına rağmen geç kaldığı vurgulanmaktadır. Türk Tabipleri Birliği (TTB) tarafından kaleme alınan ayrıntılı bir raporda da uzmanlaşmış tıbbi hizmet eksikliği, fazla mesai yapan personel ve dil engelinden kaynaklanan bir dizi problemin altı çizilmektedir. AFAD tarafından 2013'te gerçekleştirilen bir çalışmaya göre kamp dışı mültecilerin yüzde 86'sı Türkçe öğrenmek istiyor⁹.

2014 yılının sonunda AFAD tarafından yapılan“ Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar” adında bir anketin sonuçlarına göre kamp dışında yaşayan kadınların %97'si bir önceki ay hiç bir gelirlerinin olmadığını ve %78'de gelecek 7 gün için yetecek kadar yemek malzemelerinin olmadığını veya bu ihtiyaçları temin edebilecek paralarının olmadığını ifade etmişlerdir. Bunların yarısında çoğu kendilerinin veya ailelerinin psikolojik yardıma ihtiyaçları olduğuna vurgulamaktadır. 2015 yılında 3RP Suriyeli kadınlar ve çocuklar için 40'tan fazla sosyal merkez hazırlamıştır. Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteci kadınların %4'i gebedir. Bunlar için daha özel sağlık hizmetlerinin sunulması gerekmektedir¹⁰. Davutoğlu'na göre Ocak 2014 itibarıyla kamplarda doğmuş 8500 civarı bebek bulunuyor¹¹.

Kamptaki mülteciler yaşam şartlarının çekilmez olduğunu ve kampta kalmalarının tek nedeninin onları bombalayan ve hedef alan uçakların yokluğu olduğunu ifade etmişler. Bir çok Suriyeli mülteci en azından kışları kamplarda geçirmek için sitelerde, çiftliklerde ve benzeri yerlerde çalışmakta ancak ortalama 15 TL kazanmakta ve herhangi başka bir çalışma avantajından yararlanamamaktalar. Devletin bu konuda önlem alacağını ve çalışmak isteyenler için gereken şartları hazırlayacağını söylemesine rağmen bu sözün gerçekleşmesi Ocak 2015'e kadar gecikmiştir¹².

Türk medyasında, kayıt dışı sektörlerde iş arayan ve ciddi istismar riskiyle karşı karşıya olan Suriyeli mültecilere dair giderek artan sayıda haber yayınlamaktadır. Ayrıca İstanbul, Gaziantep veya başka herhangi bir ilde güvenilir istatistiklerin bulunmamasına

⁹ Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler, **2013 Saha Araştırması**, s.10.

¹⁰ 3RP: Regional Refugee & Resilience Plan 2016-2017in Reponse to the Syrian Crisis: Turkey, <http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2015/12/3RP-Regional-Overview-2016-2017.pdf>(Erişim 30.03.2016).

¹¹ Dışişleri Bakanı, Ahmet Davutoğlu'nun, Cenevre II Toplantısındaki Konuşması, **Montrö**, 22 Ocak 2014, http://www.mfa.gov.tr/remarks-by-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-turkey-at-the-geneva-ii-conference_-montreux_-22-january-2014.en.mfa, (Erişim 29.03.2016).

¹² Şenay Özden, “Syrian Refugees in Turkey”, **MPC Research Report**, 2013/05, <http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/MPC-RR-2013-05.pdf> (Erişim 29.03.2016).

rağmen, UNICEF, Türkiye’deki kamp dışı mülteci çocukların %74’ünün okula gidemediğini tahmin ediyor. Bu durum, BMMYK’nın kamplarda kalan çocukların %60’ının okula devam edemediğini gösteren verilerine zıt bir tablo çiziyor¹³.

2014- 2015 akademik yılında 215.000 Suriyeli çocuk ilk ve orta okula kayıt edilmiştir. Bu rakam bir önceki yıla göre 100% artış göstermektedir. Ayrıca Türkiye hükümeti devlet üniversitelerinde kayıt yapan Suriyeli öğrencileri tam burstan yararlanmasını sağlamakta ve yılda 1.000 kişilik bir kontenjanı onlara ihtisas etmektedirler¹⁴.

Mültecilerin büyük gruplarda Türkiye’ye akışı, Ankara’yı öncelikle onların yerleş-tirmesiyle meşgul etti ve çalışma izni bir öncelik olarak görülmedi. Bu durum hoşnut-suzluğa neden olmasının yanı sıra çalışma peşinde olan Suriyelileri çok düşük maaşla istemedikleri işlerde çalışmaya mecbur etti. Suriyeli mültecilere yönelik çalışma izni ile ilgili ilk haberler 15 Ocak 2015 tarihinde Numan Kurtulmuş tarafından şu şekilde ifade edildi: *“2011 yılından bu yana Türkiye’ye yerleşen Suriyeli mültecilerden sadece 7351 kişiye çalışma izni verilmişti. Şimdiyse Türkiye’de bu mülteciler için yeni bir sayfa açıldı. Ocak 15 tarihli kararname kayıt prosedürünü tamamlayan tüm Suriyelileri içermektedir. Ancak bunlar sırf yaşadıkları bölgelerde çalışabilirler. Ve her iş yerindeki Suriyeli çalışanların sayısının o işyerinde çalışanların %10’undan fazla olmaması gerekiyor”*. Kurtulmuş ayrıca diğer ülkelerden gelen ve okumuş Suriyeli mültecileri kendi ülkelerine götürmeye çalışanları da eleştirdi: *“Devlet adamlarına göre Türkiye’nin çalışma iznini vermeyi daha da geciktirmesi Suriyeli mültecilerin ülkedeki imajını tamamen değiştirebilir. Türkiye’nin de belirli sektörlerde iş gücüne çok ihtiyacı var ve bu iş gücünün tamamen Avrupalı ülkelere akması istenilmeyen ve kaçınılması gereken bir durumdur”*¹⁵. Ülkeye yeni gelenler ise geçici koruma konumuna ulaştıktan6 ay sonra çalışma izni alabilirler¹⁶. Bu çalışma izni uluslararası camia ve tüm kuruluşlar tarafından mutlulukla karşılanmış ve Filippo Grandi’nin de ifade ettiği gibi *“iş gurur demektir”*¹⁷ olumlu yorumlarını da beraberinde getirmiştir.

Medyanın giderek daha fazla dikkat ettiği bir diğer problem de mültecilerin içinde bulundukları sıkıntılı durum nedeniyle kadınların ve kız çocuklarının cinsel istismara açık hale gelmesidir. Yasadışı evliliklerin ticarete dönüştüğüne dair haberler de bulunmaktadır¹⁸.

¹³ UNHCR, Syria Regional Response Plan 2014-Turkey, <http://www.unhcr.org/syriarpp6/> (Erişim 29.03.2016). BMMYK, kamp dışı mülteci çocukların okula devamına dair %14 gibi daha düşük bir rakam vermektedir.

¹⁴ 3RP, a.g.e., s. 1.

¹⁵ Al Manitor, “Turkey Grants Syrians Right to Work, But Is It Too Little, Too late?”, 25.01.2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/turkey-syrian-refugees-granted-right-to-work.html#> (Erişim 30.03.2016).

¹⁶ The National, <http://www.thenational.ae/world/europe/turkey-allows-syrian-refugees-to-work-legally-for-first-time> (Erişim 30.03.2016).

¹⁷ UNCHR, <http://www.unhcr.org/569ca19c6.html> (Erişim 30.03.2016).

¹⁸ Brenda Stoter, “Syrian Women Refugees Humiliated, Exploited in Turkey”, Al-Monitor, 12.03.2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/03/syria-refugees-women-exploitati->

3. Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Etkisi

Suriye krizinin ilk aşamalarında Türkiye'ye gelen mülteciler ağırlıklı olarak sınıra yakın şehirlerde ve kamplarda yerleşiyorlardı. Ancak daha sonra Türkiye'nin her tarafına yayıldılar. İç İşleri Bakanlığı'nın raporuna göre Türkiye'de Suriyeli mültecilerin bulunduğu sadece 8 şehir vardır. Günümüzde Türkiye'de bulunan 3 milyondan fazla Suriyelinin Türkiye'deki etkilerini şu şekilde sınıflandırabiliriz: sosyal etkiler, ekonomik etkiler, siyasi etkiler, güvenlik eksenli etkiler ve kamu hizmetlerine ulaşmalarından kaynaklanan etkiler.

3.1. Sosyal Etkiler

Suriyeli mültecilerin Türkiye'de bulunması her şeyden önce sosyal adaptasyon konusudur. Kültür, dil ve yaşam tarzındaki farklılıklar yerel toplulukların tepkisini çeken ilk nedenleri oluşturmaktadır. Çok eşlilikteki artış, poligamiden kaynaklanan boşanmadaki artış, kadın ve çocuk tacizi, sosyal ve mezhep kutuplaşması ve bozuk kentleşme bu mülteci akışının sosyal etkileri olarak sayılabilir. Ayrıca son zamanlarda gözlemlenen başka bir etkiyse bazı şehirlerde değişen nüfus yapısıdır. Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) tarafından yapılan Ocak 2014 tarihli bir araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların yüzde 86'sı mültecilerin ülkeye kabulünün durdurulmasını isterken, %30'a yakını da geri gönderilmeleri gerektiğini savunmaktaydı¹⁹.

3.2. Ekonomik Etkiler

Ekonomik boyuttan bakıldığında mültecilerin varlığı bazı tehditler ve bazı fırsatları beraberinde getirmektedir. Suriyeli mülteciler yerel ve ulusal ekonomiyi bir çok sektörde katkıda bulunmuştur. Bunu en başta kiraların artışında gözlemleyebiliriz. Bu yüksek artış, ev sahiplerini olumlu etkilediyse de kiracılar ve düşük gelirli kısmı olumsuz etkilemiştir. Ev sahiplerinin kiracılarını kapı dışı ettikleri ve kendi evlerini Suriyelilere daha yüksek bir kira karşısında verdiklerine dair söylentiler vardır. Ev ve temel ihtiyaçların artması ayrıca bu ürünlerin fiyatının artışına sebep olmaktadır ancak resmi istatistikler, enflasyonun etkilenmediğini göstermektedir.

İkinci şikayet ise Suriyeli işçilerin endüstri, tarım ve küçük işlerde işe alınmasıdır. Orsam tarafından gerçekleştirilen bir ankete göre sınır şehirlerinde işlerini kaybeden işçilerin %40 - %100'ü bunun için Suriyelileri suçlamaktalar. İşverenlerin bir çoğu Suriyeli işçileri çalıştırmak isteseler bile iş yerlerinde gerçekleşen herhangi bir iş kazasının sosyal gerginliğe yol açabilmesi nedeniyle bunu yasal yollardan yapmayı tercih etmekteydiler. Bu iddiaların gerçek olup olmaması bir yana yerel halkın bu iddialara inanması olumsuz bir etki yaratabilir ve psikolojik olsa bile halkın Suriyelilere karşı kin gütmelerine neden olabilir. Tüm bu olumsuz etkilerin yanı sıra ekonomik açıdan başka bir değerlendirme ya-

on-harassment.html, (Erişim 31.03.2016). Ayrıca Bkz. Mehveş Evin, "Suriyelilerle Evlilik Ticarete Dönüştü", **Milliyet**, 27.01.2014, <http://www.milliyet.com.tr/suriyelilerle-evlilik-ticarete/gundem/detay/1827612/default.htm>(Erişim 31.03.2016).

¹⁹ "Türk Kamu Oyunun Sığınmacılara Yönelik Bakış Açısı", Ocak 2014, **EDAM**, <http://edam.org.tr/Media/IcerikFiles/12/EdamAnket2014.1.pdf>(Erişim 30.03.2016).

pılabilir. Mülteci kamplarında paylaşılan bir çok ürün genelde yerel şirketler ve fabrikalar tarafından temin edilmektedir. Bu durum özellikle tekstil ve tarım sektörlerinde belirgindir. Örneğin Gaziantep'ten Suriye'ye yapılan ihracat 2011 yılında 133 milyon dolarken bu rakam 2013 yılında 278 milyon dolara varmıştır.

Yerel halk fabrikalarda ve tarım sektörlerinde çalışmaya gönüllü olmaması nedeniyle Suriyeli mültecilerin bölgesel halktan iş çalma iddiaları pek doğru sayılmayabilir, aksine bunlar uzun zaman boş kalan iş pozisyonlarını doldurmaktadırlar. Bazı şikayetlere göre Türk işçiler işverenler tarafından işten çıkarılmış ve onların işleri Suriyelilere verilmiştir. Tabii Suriyelilere ödenen ücretler çok daha düşük olduğu için bu durum ekonomik açıdan işverenlere daha makul gözükmektedir.

Düşük gelirli Suriyeli mültecilerin yanı sıra sığınmacılar arasında bazı yüksek gelirli ve işadamları da yer almaktadır. Bu işadamların ilk tercihleri Mersin'de yerleşmek ve oranın sunduğu ekonomik fırsatlardan yararlanmaktır. Yine aynı etkiyi Gaziantep gibi şehirlerde de görebiliriz. 2011 yılından bu yana Gaziantep'teki Suriye kökenli fabrikaların sayısında da belli bir artış söz konusudur. Ancak sınıra yakın şehirlerdeki sermaye akışındaki büyük artışa rağmen Türkiye daha büyük fırsatları cazbetmekte başarılı değildir. Örneğin yaklaşık 25 milyar dolar Kıbrıs bankları aracılığıyla Türkiye'den Avrupa'ya transfer edilmiştir. Başka bir nokta ise Suriyeli iş gücünün Türkiye'ye akışından dolayı Türkiye'nin sermaye sahipleri için daha cazibeli hale gelmesidir. Başka bir olumsuz etki, özellikle çalışma izni verilmeden önce haksız rekabettir ki bu durum işadamları arasında defalarca tartışmaya neden olmuştur. Bazı uzmanlara göre Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan buyana üçüncü defa kaliteli iş gücünün akışından yararlanmakta başarısız olmuştur.

3.3. Siyasi Etkiler ve Güvenlik Konusu

Suriyeli mülteciler konusu öncelikle Türkiye'deki siyasi kutuplaşmayı beslemektedir. Yerel halkın Suriyeli mültecilere gösterdikleri tepkiler ve kamplardaki olumsuz şartlar her an Kahramanmaraş ve Gaziantep'te olan protestoların tekrardan gerçekleşmesi ihtimalinin yüksek olduğunu gösteriyor. Suriyeli halk kendilerin korumak ve adaletli şartları elde etmek amacıyla kendilerini organize etmeye ihtiyaç duyduğu anda bu konu bir güvenlik sıkıntısına ve siyasi soruna dönüşebilir.

Suriyeli mültecilerin bulunduğu şehirlerin arasında Hatay en önemlisidir. Bunun nedeniyse bu ilin yerel halkı ve "misafirlerin" arasındaki gerginliktir. Hatay'ın Türkiye-Suriye arasındaki tarihsel konumu dışında bu ildeki farklı mezheplerin ve ırkların varlığı ile mültecilerin bu şehre yerleştirildikten sonra bulundukları şikayetler ilk olarak Devleti yer seçiminden dolayı, ikinci olarak da Suriyelilerin kendilerini aşağıdaki nedenlerden dolayı hedef almaktadır: Ekonomik boyut, Kültürel farklılıklar, Hukukun çiğnenmesi, Hizmetlerin sunulması, Kampların ve şehrin askerileşmesi²⁰.

Yerel halkın en büyük endişelerinin biri Suriyeli mülteciler arasında bulunan bazı kişilerin Türkiye'yi cezalandırmaya kalkmaları ve terörist eylemlerde bulunmalarıdır. Ayrıca bu mültecilerin arasında Assad, Pkk ve İşid ile ilişkisi olan kişilerin varlığı yerel

²⁰ Özden, a.g.e., s. 7-10.

halkı çok tedirgin etmektedir. Suriyeli mültecilerin yaşadıkları kötü şartlar ve kimlik gibi sorunlar, özellikle genç kuşağın olumsuz ve umutsuz şartlarda yaşamaları, orta ve uzun vadede bunların yasa dışı ve şiddet içeren hareketlere ve eylemlere başvurmalarına yol açabilen bir etkidir ve eğer gereken tedbirler alınmazsa gelecekte suç oranında yüksek bir artış söz konusu olabilir.

3.4. Kamu Hizmetlerine Etkisi

Sınır şehirlerdeki yerel halkın şikayeti hastane gibi kamu hizmetlerinin Suriyeli mültecilere de kapılarının açılmasıdır. Yerel halk zaten gereken hizmeti alamadıkları hastaneler eğer Suriyeli halkın yükü de eklenirse kendilerinin bu hizmetlerden yararlanma fırsatlarının azalmasından korkmaktadırlar. Diğer bir olumsuz etkiyse çocuk felci ve kızamık gibi hastalıkların yıllar önce Türkiye’de yok edilmesine rağmen tekrar görülmesidir.

Suriyeli mülteciler arasında sadece pasaport sahipleri ve ikamet izni olan kişilerin okullara kayıt edilmesine rağmen dil konusu bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Suriyeli mültecilerin %10’u eğitim hizmetinden yararlanmalarına rağmen bu konu gelecekte sosyal açıdan olumsuz bir etki yaratabilir. Şehir temizliği ve onun gibi başka kentsel hizmetlerin yetersizliği özellikle bu sınır şehirlerinde başka bir olumsuz etkidir²¹. Kız ve erkek öğrenciler Suriye’de ayrı okullarda eğitim görürken Türkiye’de böyle bir ayrım söz konusu değildir. Bu yüzden de Suriye müfredatına dayalı bir eğitim alan öğrenciler, Türkiye sosyal yaşamına adapte olmakta daha fazla zorlanacaklardır. Kamp dışındaki eğitimin ise yakından izlenmesi gerekmektedir zira içerik ve eğitim tarzı, Suriye’deki savaşın tetiklediği öfke/rahatsızlık ve mezhepçilik kaynaklı siyasallaşmaya çok açıktır. Türkiye çok çeşitlilik içeren bir topluma sahiptir ve etnik ve mezhepsel çizgiler arasında bir ihtilafa neden olabilecek herhangi bir öğreti, uzun dönemde güvenlikle ilgili ciddi sonuçlar doğurabilir. Suriye müfredatı ve Arap tarzı eğitim yönteminin tercih edilmesi durumunda, hükümet kaçınılmaz olarak, Kürt vatandaşların uzun geçmişe sahip Kürtçe eğitim taleplerinden doğacak bir meydan okumayla yüz yüze gelecektir. Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik sürecine başlayabilmek için sergilediği AB kriterlerine uyum çabaları, Türkiye’de azınlıklar için önemli kültürel reformlar yapılmasının önünü açmıştır. Bu da TV ve radyoların Kürt dilinde yayın yapmasını mümkün kılmıştır. Ancak bu hakların bu kadar kısa bir zaman içinde Suriyeli mültecilere verilmesi Kürtlerin tepkilerine neden olabilir.

²¹ “Effects of The Syrian Refugees on Turkey”, **ORSAM**, Ankara, Report No. 195, 2015, http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/201518_rapor195ing.pdf (Erişim 30.03.2016).

SURİYELİ MÜLTECİLER SORUNUNUN TÜRKİYE'YE YANSIMASI

Soyalp TAMÇELİK*, Gülin Merve AYAZ**

Giriş

Uluslararası literatürde ve devlet uygulamalarında zorunlu göç; siyasî, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik açısından bir tehdit olarak görülmektedir. Nitekim zorunlu sebeplerden dolayı yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan insanlar, göç ettikleri ülkelerde siyasî, ekonomik, toplumsal ve çevresel açıdan çeşitli sorunlara neden olmaktadır.

Bundan hareketle bu çalışmada Suriye'den Türkiye'ye yönelen kitlesel ve zorunlu göçün dört temel güvenlik sektörü kapsamında analizinin yapılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Suriye örneği üzerinden hareketle Suriye'de çatışma sonrası ortaya çıkan zorunlu göçün tanımı ve özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Suriye'den Türkiye'ye yönelen göçün siyasî güvenliğe etkisi ile iki ülke arasındaki ilişkilerin istikrarı açısından değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde Suriye kaynaklı göçün ekonomik güvenliğe etkisi incelenmiştir. Dördüncü ve sona bölümde ise Suriye menşeli göçün, kimlik temelinden hareketle toplumsal ve çevresel güvenliğe etkisi irdelenmiştir.

Bu araştırmada uygulanan yöntem konusuna gelince, konu daha çok *rasyonel* bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Araştırmada, esas itibarıyla *süreç analizine* dair bir yöntem uygulanmıştır. Dolayısıyla araştırmada geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik vaka analizine önem verilmiştir. Bu yöntemle, Suriye'de mülteciler meselesinin nedenini, muhteva analizini, hiyerarşik durum özelliklerini ve çevre ülkeler açısından etkileri daha iyi görülecektir.

* Doç. Dr.; Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

** KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Yüksek Lisans Öğrencisi.

1. Suriye’de Çatışma Sonrasında Ortaya Çıkan Zorunlu Göç Olgusu ve Kavramsal Boyutu

Kavramsal olarak göç, siyasî ya da idarî anlamda sınırları olan bir birimin içerisinde kalıcı veya geçici olarak ikamet etmek anlamında kullanılmaktadır.¹ Literatürde geçen göç türleri ise göçün oluşum nedenine, gerçekleşme biçimine ve mesafesine göre üç şekilde sınıflandırılmaktadır.

Oluşum nedenine göre göçler, zorunlu ve gönüllü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buradaki ayrımın temel sebebi, göçün meydana geliş sebebidir. Buna göre göç olgusu, bireylerin hiçbir baskı altında kalmadan kendi istekleri ve özgür iradeleri sonucunda gerçekleşiyorsa *gönüllü göç*; bireylerin istek ve iradeleri dışında mecburi olarak meydana geliyorsa *zorunlu göç* denmektedir.²

Günümüzde uluslararası göçle ilgili olarak önemli çalışmaları olan Thomas Faist, “*Uluslararası Göç ve Ulus-aşırı Toplumsal Alanlar*” adlı kitabında göç türlerini *gönüllü* ve *zorunlu göç* gibi iki temel ayrıma tâbi tutmaktadır. Buna göre *zorunlu göçler*, oluşum nedenlerine göre doğal afetler, kalkınma projeleri ve çatışma nedeniyle olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır.³ Zorunlu göç çeşitlerinden sonuncusu olan çatışma nedeniyle gerçekleşen insan hareketliliği, günümüzde en kritik göç çeşidi olarak kabul edilmektedir. Çatışma sebebiyle ortaya çıkan zorunlu göç; savaş, iç çatışmalar, şiddet olayları ve insan hakları ihlalleri sonucunda zulme maruz kalma korkusuyla yaşadıkları yerleri terk eden insanların hareketliliği olarak tanımlanmaktadır.⁴

Aslında son zamanlarda yapılan araştırmalar, *çatışma* ile *zorunlu göç* arasında doğrudan ve orantılı bir ilişki olduğu değerlendirilmektedir.⁵ Zira Soğuk Savaş’ın sona er-

¹ W.B. Wood, “Forced Migration: Local Conflicts and International Dilemmas”, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 84, No. 4, 1994, s. 607.

² T. Faist, *Uluslararası Göç ve Ulus-aşırı Toplumsal Alanlar*, çev. Ayhan Kaya, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 79-81.

³ Forced Migration Online, “What is Forced Migration?”, 2015, <http://www.forcedmigration.org/about/whatisfm>, (Erişim 10.11.2015).

⁴ E. Melander, M. Öberg and J. Hall, “Are ‘New Wars’ More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War”, *European Journal of International Relations*, Vol. 15, 2009, s. 506-507.

⁵ Y.H. Song, *Between and Beyond Borders: Conflict, International Response and Forced Migration*, University of South Carolina, 2011, s. 72; P. Ball, W. Betts, F. Sheuren, J. Dudukovic and J. Asher, *Killings and Refugee Flow in Kosovo, March–June 1999: Analysis and Conclusions, Report to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Washington, DC: American Association for the Advancement of Science, 2002; S. Schmeidl, “Exploring the Causes of Forced Migration: A Pooled Time-Series Analysis, 1971-1990”, *Social Science Quarterly*, No. 78 (June), 1997; M. Weiner, “Security, Stability, and International Migration”, *International Security*, No. 17 (Winter), 1992, s. 91-126; M. Weiner, “Bad Neighbors, Bad Neighborhoods: An Inquiry into the Causes of Refugee Flows”, *International Security*, No. 21 (Summer), 1996, s. 5-42; A. Morrison and A. Rachel, “Escape from Terror: Violence and Migration in Post-Revolutionary Guatemala”, *Latin American Research Review*, Vol. 29, No. 2, 1994, s. 111-133; W.H. Moore and S.M. Shellman, “Fear of Persecution: Forced Migration, 1952–1995”, *Journal of Conflict Resolution*, No. 43 (October), 2004, ss. 723-745.

mesinin ardından daha da artan iç çatışmalar, zorunlu göçmen sayısında büyük artışlara neden olmuştur.⁶ Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana artan iç çatışmaların bir sonucu olarak 1990 yılında 17,2 milyon olan zorunlu göçmen sayısının, 2015 yılında 60 milyonun üzerine çıktığı tespit edilmiştir.⁷

İtici faktörlerin yanı sıra çekici faktörler açısından çatışma sonrası zorunlu göçler incelendiğinde bu kategorideki göçlere ev sahipliği yapan ülkelerin benzer özelliklere sahip olduğu görülmüştür.⁸ Zorunlu göçe maruz kalan bireylerin, varış yeri olarak seçtikleri ülkelerde görülen en belirgin özellik *kaynak ülke* ile *hedef ülke* arasındaki sınır komşuluğunun olmasıdır. Bununla birlikte zorunlu göçe maruz kalan bireyler, varış yeri olarak seçtikleri ülkelerde dikkati çeken bir diğer özellik ise ortak dil, kültürel ortam, benzer etnik yapı ve kaynak ülke ile hedef ülke arasındaki sınır uzunluğu ve bu sınırın geçiş kolaylığının bulunmasıdır.⁹

Bu veriler çerçevesinde örnek olarak incelenen 2011 yılının Mart ayından itibaren Suriye'de ortaya çıkan kitlesel ve zorunlu göç hadisesi, kavramsal olarak tanımlanan ve çatışma sonrası oluşan göç kategorisinde yer almaktadır. Şiddet ve terör içeren iç çatışmaların yaşandığı Suriye'de, 2011 yılından günümüze kadar devam eden süreçte yaklaşık 7, 6 milyon kişi ülke içinde, 4,6 milyon kişi ise ülke sınırlarını aşarak yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁰ Suriye'de ortaya çıkan çatışma sonrası zorunlu bu göç, sistematik olarak incelendiğinde itici faktörlerden yüksek düzeyde şiddet içeren iç çatışmalar sınıflandırmasında olup, göç etmek zorunda kalan insan sayısının fazlalığı da şiddetin düzeyini ve ülke genelindeki yaygınlığını göstermektedir.

Suriye'de ortaya çıkan zorunlu ve kitlesel insan hareketliliğinin yöneldiği ülkeler ise çekici faktörler açısından değerlendirildiğinde hedef ve kaynak ülkeler arasındaki coğrafi yakınlığın ön plana çıktığı görülmektedir. Suriye'de ortaya çıkan zorunlu göç hareketinin yaklaşık yüzde doksani, sınır komşuları olan Türkiye (2,620,553), Lübnan (1,069,111), Ürdün (635,324) ve Irak'a (245,022) yönelmesi bu veriyi kanıtlar niteliktedir.¹¹

Bu durumda Suriye'de yaşanan çatışmanın olumsuz sonuçları, bireylerin yaşadıkları coğrafyadan ayrılmasına ve ev sahipliği yapan ülkelere yayılmasına neden olmuştur.¹² Zorunlu göçe maruz kalan bireylerin sebep olduğu *yayılma etkisi* (spillover effect), çatışmanın olumsuz sonuçlarının bulaşıcı bir virüs gibi sınır tanımadan hedef ülkeleri de

⁶ S. Castles ve M. Miller, **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 4.

⁷ BMMYK, "Suriyeli Mültecilerin Durumu BMMYK Sunum", 2015, http://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Selen_Elif_Ay_Suriyeli_Multecilerin_Durumu.pdf, (Erişim 05.01.2016).

⁸ W.H. Moore and S.M. Shellman, "Refugee or Internally Displaced Person? To Where Should One Flee?", **Comparative Political Studies**, No. 39 (June), 2006, s. 599-622.

⁹ Moore ve Shellman, a.g.e.

¹⁰ UNHCR, "Syria Regional Refugee Plan", 2015, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, (Erişim 05.01.2016).

¹¹ UNHCR, Syria Regional Refugee Response, a.g.e.

¹² J.C. Murdoch and T. Sandler, "Economic Growth, Civil Wars and Spatial Spillovers", **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 46, No. 4, 2002, s. 91-110.

etkisi altına almaktadır.¹³ Bu durum, olgusal bir döngü olarak ele alınırsa çatışma çatışmayı doğuracağından, kaynak ülkedeki iç çatışmalar, zorunlu göçe maruz kalan bireyler vasıtasıyla hedef ülkelere de yansımakta ve çeşitli güvenlik problemlerine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu türden güvenlik problemleri; insan, devlet, bölge ve sistem¹⁴ üzerinde etkili olduğundan, zorunlu göç kapsamında Suriye'den Türkiye'ye gelen bireyler de Türkiye'nin güvenlik olgusunu siyasî, toplumsal, ekonomik ve çevresel olarak olumsuz etkilemiştir.

2. Suriye'den Türkiye'ye Yönelen Zorunlu Göçün Siyasî Güvenliğe Etkisi

2011 yılında Suriye'de başlayan çatışmalardan önce Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler, genel olarak sıcak ve stratejik ortaklık düzeyindedir. Ancak Türkiye ile Suriye'nin ilişkileri, çatışmalardan sonra tamamen değişmiş ve tehdit sarmalına girmiştir. 2011 yılından günümüze kadar geçen süre zarfında ise Suriye'deki çatışmaların artan şiddet yoğunluğu ve neden olduğu zorunlu göç dalgası, Türkiye'nin güvenliğini birçok açıdan tehdit ettiği görülmüştür.

2.1. Suriye Krizi Öncesi Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye, 1946 yılında bağımsızlığına kavuşan Suriye ile 1990'ların sonuna kadar gergin ilişkiler sürdürmüştür. Aslında Türkiye'nin Suriye'yle olan ilişkilerin temelinde geçmişten gelen sorunlar vardır. Bu sorunlar, Hatay'ın aidiyeti, sınır aşan su kaynaklarının kullanımı, iki ülkenin Soğuk Savaş Dönemi'nde farklı kutuplarda yer alması ve Suriye'nin 1990'lara kadar Türkiye'de faaliyet gösteren bölücü terör örgütüne destek vermesi olarak özetlenebilir. Dolayısıyla 1990'lardan günümüze kadar geçen süre zarfında Ankara-Şam ilişkileri istikrarlı olmadığı gibi güven eksikliğinden dolayı çatışmacı bir seyir takip etmiştir.¹⁵

1998 yılında Adana'da iki ülke yetkililerinin buluşmasıyla imzalanan Adana Protokolü ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesine neden olmuştur. Örneğin 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesinin ardından Ortadoğu'da değişen jeopolitik dengeler ve bölgesel ilişkiler, iki ülkenin ulusal ve bölgesel politikalarını değiştirmesine sebep olmuş ve bunun sonucunda Suriye ile Türkiye uzlaşarak yeni bir dönemin kapısını aralamışlardır.¹⁶ Bu dönemde Türkiye ile Suriye arasında ekonomik, kültürel ve diplomatik ilişkiler kurulması amacıyla çeşitli anlaşmalar imzalan-

¹³ W. Young, D. Stebbins, B. Frederick, and Al-Shahery, "Spill-over from the Conflict in Syria", **National Defense Research Institute**, 2014, s. 19-20; P. Regan, "Third-Party Interventions and the Duration of Intrastate Conflicts, " **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 46, 2002; P. Collier et al, "On the Duration of Civil War", **Journal of Peace Research**, Vol. 41, No. 3, 2004, s. 260.

¹⁴ İ. Sirkeci, "Migration of Turkmen, Impacts on Turkey, Iraq and Turkmen", H. Nakanishi, I. Sirkeci and H. Cabbarlı (Eds.), **Migration in Conflict Areas**, Global Strategy Institute, 2008, s. 31.

¹⁵ S. Demir and C. Rijnoveanu, "The Impact of Syrian Crisis on the Global and Regional Political Dynamics", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 13, No. 1, 2013, s. 63.

¹⁶ E.G. Aras and Z. Şahin Mencütek, "The International Migration and Foreign Policy Nexus: The Case of Syrian Refugee Crisis and Turkey", **Migration Letters**, Vol. 12, No. 3, 2015, s. 198.

mıştır. Bunlardan en önemlisi, 2004 yılında imzalanıp 2007 yılında yürürlüğe giren İkili Serbest Ticaret Anlaşması ve 2009 yılında onaylanan vize serbestliğidir.¹⁷

İmzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın sonucunda Türkiye ile Suriye arasındaki ekonomik veriler olumlu yönde değişmeye başlamıştır. Buna göre Suriye'nin Türkiye'ye ihracatı 2006 yılında 187 milyon \$ iken bu rakam 2010 yılında 662 milyon \$'a yükselmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı 2006 yılında 609 milyon \$ iken 2010 yılında 1, 85 milyar \$'a yükselmiştir.¹⁸ 2009 yılında onaylanan vize serbestiyetinin bir sonucu olarak da Suriye'den Türkiye'ye gelen turist sayısı 2009 ve 2011 yılları arasında iki kat artmıştır. Bu veriler, Türkiye ile Suriye arasındaki siyasî açıdan güvenli durumun ekonomik ve toplumsal güvenliği doğrudan etkilediğine açık bir delildir.¹⁹

Suriye ile kurulan güçlü ekonomik ilişkilerin yanı sıra dostluk ve kardeşlik söylemleri ile bu söylemleri, pekiştirici ziyaret ve toplantılar iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri geliştirmiştir.

Özellikle bu ilişkiler, 2004 yılında Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Ankara ziyaretiyle başladığını iddia edenler de vardır. Zira Suriye Devlet Başkanı düzeyinde yapılan bu ziyaret, ilk olma özelliğini korumaktadır. Buna mukabil Türkiye'nin yapmış olduğu karşı ziyaret ve buna göre vurgulanan ortak değerler ise “*ortak tarih*”, “*ortak kültür*” ve “*ortak gelecek*” olgusu üzerine olmuştur. Türkiye'nin bu dönemdeki söylem analizi, dış politikada “Komşularla Sıfır Sorun” politikasına dayanmış olmasındır.²⁰

2.2. Suriye Krizinin Ortaya Çıkışı ve Bu Krize Taraf Olan Gruplar

Suriye'de 2011 yılında başlayan çatışmalar, 370 bin kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.²¹ Suriye'deki çatışmaların temelinde ekonomik ve ideolojik sebeplerin yanı sıra etnik ve mezhepsel farklılıklar da yer almaktadır. 24 milyonluk bir nüfusa sahip Suriye'de çoğunluğu oluşturan Sünni halk ile ülke yönetimini elinde bulunduran Şii azınlık arasındaki anlaşmazlık sonucu başlayan şiddet hareketleri günümüzde çok taraflı bir iç çatışmaya evrilmiş durumdadır.

Devletlerarası ilişkiler açısından bakıldığında mevcut Suriye hükümeti; Rusya, İran ve Çin tarafından desteklenmektedir. Özellikle Rusya siyasî ve ekonomik yardımlarının yanı sıra savunma konusunda da Suriye'ye destekte bulunmaktadır.²² Devlet dışı aktörler

¹⁷ Ekonomi Bakanlığı, “Serbest Ticaret Anlaşması”, 2007, <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/SerbestTic>, (Erişim 15.02.2016).

¹⁸ Ekonomi Bakanlığı, “Türkiye ile Ticaret, Suriye”, 2014, <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Suriye>, (Erişim 20.02.2016).

¹⁹ İ. Bilgiç Alpaslan, “Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler?”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı**, 2012, http://www.tepav.org.tr/upload/files/13456307419.Suriye_Krizi_Turkiye_Ekonomisini_Nasil_Etkiler.pdf, (Erişim 12.01.2016), s. 7.

²⁰ Aras ve Şahin Mencütek, a.g.e., s. 199.

²¹ Timetürk, “Suriye İnsan Hakları Gözlemevi”, 2016, <http://www.timeturk.com/suriye-nin-5-yilik-bilancosu-370-bin-olu/haber-131585>, (Erişim 23.02.2016).

²² News 24, “Syria Crisis”, 2013, <http://www.news24.com/MyNews24/The-impact-of-the-Syrian-conflict-on-neighbouring-states-20130827>, (Erişim 11.01.2016).

açısından bakıldığında ise Suriye'deki hükümeti destekleyen sadık gruplar olduğu gibi çok çeşitli muhalif gruplar da bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Lübnan merkezli ve Şii militanlardan oluşan Hizbullah grubudur ki, Suriye hükümetiyle müttefik durumda olup, yüzlerce militanını Suriye'ye göndermiştir.²³

Muhalif gruplar, genel olarak *Suriye Muhalefeti ve Devrimci Güçler Koalisyonu* ile bir çatı altında toplanmışlardır. Bu koalisyon içinde yer alan *Özgür Suriye Ordusu*, düzenli ordudan ayrılan muhalif askerler tarafından 29 Temmuz 2011 tarihinde kurulmuştur. Çoğunluğu Sünni askerlerden oluşan, 40-50 bin civarında milis kuvvetten oluşmaktadır.²⁴

Muhalif gruplar arasında yer alan ikinci önemli grup ise yerli ve yabancı militanların bulunduğu radikal gruplardır. Irak'taki El-Kaide terör örgütü ile müttefik olan El-Nusra Cephesi ve Irak Şam İslâm Devleti (İŞİD) bu grupta yer almaktadır. Bu gruplar, çatışmanın başlangıcında muhaliflere paralel olarak Beşar Esad'a karşı savaşmaktayken, 2014 yılından itibaren muhaliflere karşı da savaşmaya başlamışlardır.²⁵

Son olarak Suriye'nin kuzeydoğusunda yer alan Kürt kökenli gruplar da silahlı çatışmaları desteklemişlerdir. Kürt gruplar, Suriye'nin geleceği konusunda farklı beklentilere sahip oldukları için diğer muhalif gruplarla birlikte hareket etmemektedirler. Muhalif Kürt kökenli grupların da en dikkat çekici olanı, 2003 yılında kurulan ve demokratik özerklik amacını taşıyan *Halk Savunma Birlikleri*'dir (YPG). Aynı amaçları taşıyan *Demokratik Birlik Partisi* (PYD) ise bu grubun siyasî uzantısıdır.²⁶ Muhalefetin kendi içindeki farklı grup dikkate alındığında, çatışmanın ve yeni ittifaklar oluşma sürecinin halen devam etmekte olduğu görülmektedir.²⁷

2.3. Suriye Krizi Sonrası Ankara-Şam İlişkileri ve Siyasî Güvenliği

Suriye ile yakın ilişkilerle geçen son onüç yıllık dönemden sonra Türkiye, 2011 yılında Suriye'de başlayan çatışmaların ardından bu ülkeyle olan politikalarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu dönemden sonraki politikalarını genel olarak iki aşamada değerlendirmek mümkündür. *Diplomasi ve mücadele* olarak ifade edilen bu aşamalar, Ankara-Şam ilişkileri açısından Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden unsurları bertaraf etmek için kullandığı politiklardır.²⁸

Öncelikle diplomasi aşaması Türkiye'nin Beşar Esad'a Suriye halkının istekleri doğrultusunda reform yapma çağrısı ile başlayıp, Türkiye'nin diplomatik ilişkileri askıya alma sürecine kadar devam etmektedir. Bu aşamada Türkiye, Suriye ile kriz öncesinde sa-

²³ BBC Türkçe, "Hizbullah ve İran Suriye'de Kara Harekâtına Hazırlanıyor", 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151001_suriye_iran_hizbullah, (Erişim 04.02.2016).

²⁴ İ. Toraman, **Arap Baharı ve Suriye**, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova, 2015, s. 72.

²⁵ Ufuk Ulutaş, K. Kanat, C. Acun, **Sınırları Aşan Kriz Suriye**, Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 9.

²⁶ Toraman, a.g.e., s. 74.

²⁷ Ulutaş vd., a.g.e., s. 9.

²⁸ Aras ve Şahin Mencütek, a.g.e.

hip olduğu yakın ilişkilere dayanarak pek çok defa Beşar Esad’a çatışmaların son bulması çağrısında bulunmuştur. Çatışmaların başladığı 2011 yılının Mart ayından Ağustos ayına kadar Türkiye’nin o dönemki Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve çok sayıda dışişleri yetkilisi, Suriye yönetimi ile temasa geçmiştir. Beşar Esad’ın bu ziyaretler sırasında reform yapmayı kabul ettiği, ancak sonrasında bunun gerçekleşmediği dışişleri yetkilileri tarafından ifade edilmiştir.²⁹ Suriye hükümetinin reformlarla ilgili bir girişimde bulunmaması ve çatışmaların devam etmesi üzerine 2011 yılının Eylül ayında Türkiye, Suriye ile diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamıştır. Bunun üzerine vize muafiyeti ve serbest ticaret anlaşması başta olmak üzere pek çok anlaşma ve işbirliğine yönelik konular askıya alınmıştır. Diğer taraftan Türkiye’nin Suriye’den gelen sığınmacılara açık kapı politikası uygulaması, Suriye yönetimi tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Bu durum, iki ülke ilişkilerinin siyasî açıdan güvensizliğe yol açmıştır.

İkinci olarak mücadele aşamasıdır ki, Türkiye’nin, uluslararası toplumu Beşar Esad’ın yönetimden uzaklaştırılmasına ve Suriye içinde uçuşa yasak güvenli bir bölgenin oluşturulmasına çalıştığı siyasî mücadeleyi ifade etmektedir.

Özellikle Suriye’deki çatışmaların sınırın öteki tarafına yayılmasını engellemek amacıyla güvenli bölge talebinde bulunan Türkiye, bu konuda uluslararası toplumdan destek görmemiştir. 2012 yılında Türkiye, net bir şekilde güvenli bölge talebinde ısrarcı olduğunu ve tek başına hareket etmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.³⁰ Buna karşılık Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde bulunan 15 ülkeden 13’ü olumlu yönde görüş bildirirken, Rusya ve Çin’in olumsuz oyları sonucu herhangi bir girişimde bulunulamamıştır.³¹ Türkiye, uluslararası toplumun yanı sıra ABD, Rusya, İran, Mısır ve Suudi Arabistan ile Suriye’deki krizin çözülmesi için çeşitli toplantılar düzenlemiştir. Suriye’de istikrarın yeniden sağlanması Ankara’nın güvenlik ihtiyacını karşılayacağı için Türkiye, uluslararası alanda ciddi bir mücadele vermişse de bunun karşılığını görmemiştir.³²

Türkiye’nin öncelikle Suriye ile diplomatik ilişkileri kesmesi ve Suriye’den göçmek zorunda kalan kişilere sınırını açması, Beşar Esad yönetimi tarafından sert bir şekilde karşılanmıştır. Özellikle Suriye’nin sert politikalarına yönelik en önemli örneklerden bir tanesi de keşif uçuşu yapan bir Türk uçağının Suriye karasularında düşürülmüş olmasıdır.³³

Suriye’deki çatışmalar 2011 yılında başladığında Türkiye, Beşar Esad’ın uzun süre yönetimde kalamayacağını ve çatışmaların en kısa sürede son bulacağını düşünerek poli-

²⁹ C. Philips, “In to the Quagmire: Turkey’s Frustrated Syria Policy”, **Chatham House, Briefing Paper**, MENAP BP 2012, https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Middle%20East/1212bp_phillips.pdf, (Erişim 17.02.2016), s. 5.

³⁰ J. Bowen, “Turkey: Risk Worth Taking for Syria Safe Zones”, BBC News, 28 September 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-19753795>, (Erişim 22.01.2016).

³¹ NTV, “Suriye Kararına Rusya ve Çin’den Veto”, 2012, http://www.ntv.com.tr/dunya/suriye-tasarisi-na-rusya-ve-cindenveto, iFTFfb2RH0eC4RtXOCWpRg?_ref=infinite, (Erişim 17.01.2016).

³² Philips, a.g.e., s. 1.

³³ Demir ve Rijnoveanu, a.g.e., s. 63.

tikalarını belirlemiştir. Ancak Suriye'deki iç çatışmanın uzaması ve zorunlu olarak Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısının her geçen gün artması, Türk dış politikasını ciddi bir şekilde sıkıntıya sokmuştur. Bunun üzerine Türkiye, görüşlerini uluslararası toplumu ikna ederek uygulatabilmek için mücadele etme aşamasına geçmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Türkiye'yi kendi güvenliğini muhafaza etmek için bu krizin çözümüne yönelik diplomatik girişimlerini ve mücadelesini sürdürmesine neden olmuştur.

3. Suriye'den Türkiye'ye Yönelen Zorunlu Göçün Ekonomik Güvenliğe Etkisi

Ekonomik güvenlik olgusu, devletlerin refah seviyesini arttırabilmek ve sürekliliğini sağlamak amacıyla finansal kaynaklara ve pazarlara ulaşabilme imkân ve kabiliyetiyle ilişkilidir.³⁴ Devletin ekonomik refah ve işleyişini tehlikeye sokacak herhangi bir tehdide karşı alınacak tedbirler, genel olarak ekonomik güvenlik kapsamının içine girmektedir. Ekonomik güvenlik kapsamında ele alınan bu tehditler; olumsuz etkileri olan rekabet süreci, artan enflasyon ve işsizlik oranları, dengesiz ekonomik gelişme, hızlı nüfus artışı veya kaybı ve kaynakların hızlı tüketimi olarak ifade edilmektedir.³⁵ Bu tehditler göz önünde bulundurulduğunda, Suriye'den gelen zorunlu göçün, Türkiye'nin ekonomik güvenliğini tehdit eden güncel bir mesele olduğu değerlendirilmektedir. Zaten Suriye'de ortaya çıkan insan hareketliliği hem ülke ekonomisini, hem de yerel ekonomik boyutu ciddi bir şekilde etkilemektedir.³⁶ Suriye'deki çatışmalar sonrası ortaya çıkan zorunlu göçün hareketi; kısa süre içinde kayıt dışı üretime olumsuz yansımaya, işsizlik oranlarının artmasına, ücret düzeylerinin düşmesine ve enflasyonun ciddi bir şekilde artmasına neden olmuş ve yerel ekonominin çökmesine yol açmıştır. Bundan anlaşılmaktadır ki, yerel ekonomideki değişkenlerin, ülke ekonomisine olan etkisinin yanı sıra bütçeden ayrılan miktarın büyüklüğü de ülkenin ekonomik güvenliği açısından göz önünde bulundurulması gereken bir faktördür.³⁷

3.1. Suriyeli Göçmenlerin Neden Olduğu Kayıt Dışı İstihdam ve İşsizlik

Ekonomik güvenlik ve göç konularını ele alan çalışmaların bir kısmında ulusal gelir ile göç arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır. XX. yüzyılın başlarında Avrupa'dan Amerika'ya yönelik göçlerin yerel piyasa üzerinde olumlu yönde etki-

³⁴ B. Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, Vol.67, No. 3, 1991, s. 230.

³⁵ Buzan, a.g.e., s. 235-267; J. Baylis and S. Smith, *The Globalization of World Politics an Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 255.

³⁶ M. Erdoğan, "Türkiye'ye Kitleli Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler", *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, Der. A. Kaya ve M. Erdoğan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 328.

³⁷ Y.E. Akgündüz, M. Bergand W. Hassink, "The Impact of Refugee Crises on Host Labor Markets: The Case of the Syrian Refugee Crisis in Turkey", *IZA Discussion Paper*, No. 8841, 2015; C. Bahçekapili and B. Çetin, "The Impact of Forced Migration on Regional Economies: The Case of Syrian Refugees in Turkey", *International Business Research*, Vol. 8, No. 9, 2015.

leri olduğu gözlemlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan zorunlu göçlerin ekonomik etkileri incelendiğinde ise çeşitli ülkelerden Almanya'ya yönelen göçler ile Almanya'dan İsrail'e yönelen göçlerin devletin ekonomik güç ve kapasitesini arttırdığı görülmüştür. Aslında bu göçlerin, ekonomik açıdan olumlu etkilere sahip olması, göçe ev sahipliği yapan ülkenin ekonomik özellikleri ile birlikte göçmenlerin iş kabiliyetleri, eğitim düzeyleri ve nitelikleriyle ilgilidir.³⁸

Suriye'den Türkiye'ye yönelik zorunlu göç ile ekonomik güvenlik arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymak için gelen nüfusun demografik özelliklerine bakılması gerekmektedir. Suriye'den Türkiye'ye gelen 2.620.553³⁹ kişiden sadece 273.023'ü kamplarda ikamet etmektedir.⁴⁰ 10 ilde bulunan 25 barınma merkezinde ikamet eden Suriyelilerin temel ihtiyaçları, AFAD'ın koordinatörlüğünde İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Mili Eğitim, Tarım ve Hayvancılık, Ulaştırma ve Maliye Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Kızılay'ın ortak çalışmaları sonucunda karşılanmaktadır. Bununla birlikte temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için göç etmek zorunda kalan Suriyelilerden Türkiye'ye gelip kamp dışında yaşayanların büyük bir kısmı halen barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmektedirler.

Tablo 1: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'deki Barınma Merkezlerinde Kayıtlı Sayısı (8 Şubat 2016)⁴¹

İl	Kayıtlı Göçmen Sayısı
Hatay	16.736
Gaziantep	41.457
Şanlıurfa	112.063
Kilis	33.820
Mardin	12.402
Kahramanmaraş	18.407
Osmaniye	9.506
Adıyaman	9.939
Adana	10.681
Malatya	8.012
TOPLAM	273.023

³⁸ R.M. Friedberg and J. HUNT, "The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth", *The Journal of Economic Perspective*, Vol. 9, No. 2, 1995, s. 23.

³⁹ Bu rakam, 17 Şubat 2016 tarihinde güncellenen resmi rakamdır. Bunun için bkz... BMMYK, Türkiye Güncellemeleri, 2016, http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/november_-_external_update_2015.pdf, (Erişim 27.02.2016).

⁴⁰ AFAD, "Suriyelilere Ayrılan Bütçe, 2016", <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=747>, (Erişim 27.02.2016).

⁴¹ AFAD, a.g.e.

Suriye'deki çatışmalar sonrasında Türkiye'ye gelen nüfusun çoğunluğu çalışabilir durumda olmasına rağmen bu kişilerin eğitim seviyesi düşük olup, yüksek ücretli işlerde çalışabilecek nitelikte değildirler. Türkiye'de bulunan Suriyelilerin %43'ü 19-54 yaş arasında çalışabilir durumdaki nüfusu temsil etmektedir. Türkiye'deki Suriyelilerin eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde %61,3'ü ilkokul ve ilkokuldan daha düşük bir eğitim seviyesine sahiptir.⁴² Bu olumsuzlukların yanı sıra Suriyeli sığınmacıların Türkçe bilmemesi, onların yüksek ücretli ve nitelikli işlerde çalışmasını engelleyen unsurlardan birisidir.⁴³

Türkiye'de çalışan Suriyelilerin iş durumuyla ilgili resmi bir oran bulunmamasına rağmen çeşitli çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Suriyeli sığınmacılar genel olarak düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Tekstil, inşaat, tarım, hayvancılık, imalat ve hizmet sektörleri, Suriyelilerin çalıştıkları temel sektörlerdir.⁴⁴ Bu durumun Türkiye'de, nitelsiz iş gücü sektörlerinde kayıt dışı istihdamı arttırıcı bir unsur olarak ekonomik güvenliği tehdit ettiği değerlendirilmektedir. Türkiye'de 2011 yılında iş gücü piyasasında %30 olan kayıt dışı istihdam oranı, Suriye'den Türkiye'ye göçün devam ettiği 2015 yılı itibarıyla %50'ye yükselmiştir.⁴⁵

Türkiye ekonomik güvenliğini tehdit eden bir unsur olan kayıt dışı istihdamı engellemek amacıyla Suriyelilerin çalışma hakları çerçevesinde çeşitli çalışmalar yapmaktadır. İlk olarak 2013 yılının Mart ayında Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ikamet izni verdiği resmi yollarla Türkiye'ye gelen Suriyelilerin çalışma izni alabilmelerinin önündeki çeşitli engeller kaldırılarak işlemler hızlandırılmıştır. İkinci olarak 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 29'uncu maddesi gereği geçici koruma kimlik belgesine sahip olanlar Bakanlar Kurulu'na belirlenecek sektörlerde ve coğrafi alanlarda çalışma izni almak için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na başvurabilmektedirler.⁴⁶

Suriyeli nüfusun yoğun olarak bulunduğu kentlerde yaşayanların bir kısmı hem iş gücü bakımından, hem de piyasanın canlanması açısından Suriye'den gelen zorunlu göçü olumlu bir durum olarak değerlendirirken, büyük bir kısmı ise bunu olumsuz bir durum olarak görmektedirler.⁴⁷ Yerli halkın günlük çalışma ücreti ortalama 50 lirayken, Suriye Krizi'nden sonra artan Suriyeli nüfusun iş gücü piyasasında yer almasıyla günlük çalış-

⁴² AFAD, "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: 2013 Saha Araştırması Sonuçları", 2013, https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/60-2013123015491-syrian-refugees-in-turkey_2013_baski_30.12.2013_tr.pdf, (Erişim 05.01.2016).

⁴³ Akgündüz, Berg ve Hassink, a.g.e., s. 2.

⁴⁴ O.B. Dincer, V. Federici, E. Ferris, S. Karaca, K. Kirişçi ve E.Ö. Çarmıklı, **Turkey and Syrian Refugees: The Limits of Hospitality**, International Strategic Research Organization (USAK), Ankara, 2013.

⁴⁵ Dünya Çalışma Örgütü, Bölgesel Diyalog Toplantısı, "Suriye Mülteci Krizinin Ürdün, Lübnan, Türkiye, Irak ve Mısır'da İşgücü Piyasasına Etkileri", İstanbul, 2015, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_413834.pdf, (Erişim 17.02.2015).

⁴⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 331.

⁴⁷ Erdoğan, a.g.e.

ma ücretleri 20 liraya kadar düşmüştür.⁴⁸ Bu da işveren tarafından yerli halktan ziyade Suriyelilerin tercih edilmesini sağlayan itici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’de Suriyeli nüfusun kayıt dışı ve düşük ücretlerle çalıştırılması, ister istemez ekonomik güvenliğin yanı sıra toplumsal güvenliği de tehdit eden bir unsur olarak görülmesine neden olmuştur.

3.2. Suriyeli Göçmenlerin Neden Olduğu Enflasyonist Baskı

Uluslararası literatürde artan enflasyonu, zorunlu göç ile ekonomik güvenliği tehdit eden unsurların başında gösteren birçok çalışma vardır. Örneğin Alix-Garcia ve Saah, Ruanda’daki çatışmalar sonrasında Tanzanya’ya gelen nüfusun enflasyon üzerindeki etkisini incelemiştir.⁴⁹ Bu çalışmaya göre Tanzanya’ya gelen nüfusun, gıda fiyatlarında ciddi bir şekilde artırdığı görülmüştür. Tanzanya’nın ekonomik güvenliğini tehdit eden bu durum, yetkilileri harekete geçirmiş ve yapılan yardımlar sayesinde gıda mamullerine olan talebin azalması sağlanarak fiyatlar düşürülmüştür.

Buna karşın Suriye’den komşu ülkelere yönelen zorunlu göçün iç piyasadaki etkisini inceleyen çalışmalarda ise gıda fiyatlarında ve ev kiralarda ciddi artışların olduğu tespit edilmiş ve bu durumun, Türkiye’de ekonomik güvenliği tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.⁵⁰ Ayrıca Türkiye’de Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu illerde, daha yüksek enflasyon oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine göre Türkiye genelindeki enflasyon sıralamasında 2010 yılında 18’inci sırada olan Gaziantep, Suriye’den gelen yoğun göç sonrası 2013 yılında 1’inci sıraya yükselmiştir. Buna göre enflasyon artış oranının en çok gıda fiyatlarında ve kira ücretlerine olduğu görülmüştür. Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi’nin sahada yaptığı mülakat sonuçlarına göre Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu illerde halkın yarısından fazlası, zorunlu göç sebebiyle kiralarda en az iki kat oranında arttığını belirtmektedirler. Bu durumun TÜİK verileriyle kıyaslandığında, Gaziantep’teki kira artış oranının Türkiye ortalamasının 2, 3 katı olduğu görülmüştür. Mülakat yapılan yerli halkın yarısından fazlası, yaşanan göçle birlikte gıda fiyatlarının %25’ten çok arttığını belirtmektedir. Bu durum da TÜİK verileriyle kıyaslandığında doğru bir veri olarak değerlendirilmektedir.⁵¹

⁴⁸ M. Dromgold, “Migration Policy and Migration Management of Syrians in Turkey”, **Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings**, İbrahim Sirkeci and others (Eds.), Transnational Press, London, 2015, s. 103.

⁴⁹ J. Alix Garcia, D. Saah, “The Effect of Refugee Inflows on Host Communities: Evidence from Tanzania”, **The World Bank Economic Review**, Vol. 24, No. 1, 2010, s. 148-170.

⁵⁰ Akgündüz, Berg, Hassink, a.g.e., s. 16.

⁵¹ H. Öztürkler ve T. Göksel, **Suriyeli Mültecilerin Türkiye’ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme**, ORSAM, Rapor No. 196, 2015, s. 11.

Tablo 2: Türkiye’de Suriyeli Göçmenlerin Yoğun Olduğu İllerde Enflasyonist Baskının Artması⁵²

İl	Enflasyon Oranı (%)
Gaziantep	2,1
Hatay	1,8
Şanlıurfa	1,4
Kilis	1
Adana	0,6
Kahramanmaraş	0,4
Osmaniye	0,35
Mardin	0,45

Sonuç olarak Suriye’den Türkiye’ye yaşanan zorunlu göçün sonucunda ortaya çıkan kitlesel insan hareketliliği, mevcut illerde birtakım ani ve yoğun taleplerin doğmasına neden olduğu için enflasyon oranının artmasına yol açmaktadır. Türkiye’de ortaya çıkan bu durum, ekonomik güvenliği tehdit eden bir unsur olarak görülmekle birlikte öncelikle yerel halkı, ardından da ülkeyi etkilediği ve enflasyonist baskıya neden olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Suriye’den Türkiye’ye Yapılan Net Göç ile İlgili Oranlar

Uluslararası literatürde geçen *net göç* kavramı bir bölgeye gelen kişi sayısı ile o bölgeden ayrılan kişi sayısı arasındaki farkı ifade etmektedir. İç göç hareketliliğinin dış göç hareketliliğinden sayıca fazla olması, bir ölçüde *pozitif net göçü*, tam tersi ise *negatif net göçü* ifade etmektedir.⁵³ Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak bulunduğu iller göz önünde bulundurulduğunda bu illere yönelik ekonomik sebeplerden kaynaklanan iç göç hareketliliğinin daha önceki dönemlere kıyasla düşük düzeyde olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁴

Tablo 3: Türkiye’de Suriyeli Nüfusun Yoğun Olarak Bulunduğu İllerde Ortaya Çıkan Ortalama Net Göç Oranı⁵⁵

İl	Net Göç Oranı (%)
Gaziantep	-0,40
Hatay	-0,25
Şanlıurfa	-0,20
Kilis	-0,51
Adana	-0,43
Kahramanmaraş	-0,07
Osmaniye	-0,52
Mardin	-0,05

⁵² Öztürkler ve Göksel, a.g.e., s. 12.

⁵³ TÜİK, “Göç İstatistikleri, Net Göç Hızı”, 2016, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, (Erişim 27.02.2016).

⁵⁴ Akgündüz, Berg, Hassink, a.g.e.

⁵⁵ Öztürkler ve Göksel, a.g.e., s. 12.

2014 yılında yapılan *Transatlantik Eğilimler Anketi*'ne göre Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu illerdeki halkın %70'i, gelen sığınmacıların kendi işlerini ellerinden aldıkları veya alacakları algısına sahiptir.⁵⁶ Bu algının gerçekliğini test edecek şekilde iş-verenlerin çoğunlukla daha düşük ücretle ve sigortasız olarak çalıştırabilecekleri Suriyelileri tercih etmeleri, yerli halkın ekonomik sebeplerden dolayı farklı illere göç etmesinde zorlayıcı bir etken olduğu görülmüştür.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi Suriye'den Türkiye'ye yönelen ve artarak devam eden göç hareketlerinin etkisiyle ortaya çıkan zorlayıcı ekonomik faktörler, sığınmacıların yoğun olarak tercih ettiği illerin 2011-2015 yılları arasındaki *net göç oranlarını* negatif yönde etkilemiştir. Bu zorlayıcı faktörlerin başında yerli halk arasında artan işsizlik oranı, yüksek miktarlardaki ev kiralari ve gıda fiyatları gelmektedir.

Tablo 4: 2014-2015 Yılları Arasında Türkiye'de Suriyeli Sığınmacıların Yoğun Olduğu İllerdeki Yerel Nüfus Hareketliliği⁵⁷

İl	Toplam Nüfus	Suriyeli-Sığınmacı Sayısı ⁵⁸	Aldığı Nüfus	Verdiği Nüfus	Net Göç	Net Göç Hızı
Gaziantep	1,938,836	253,222	46,435	48,858	-23,423	-1,3
Hatay	1,533,507	204,724	32,868	41,519	-8,651	-5,6
Şanlıurfa	1,892,320	240,827	40,135	50,58	-10,445	-5,5
Kilis	130,655	86,418	6,776	6,593	183	1,4
Adana	2,183,167	61,002	52,647	64,192	-11,545	-5,3
Kahramanmaraş	1,096,610	60,927	26,856	32,272	-5,416	-4,9
Osmaniye	512,873	21,051	18,567	19,303	736	-1,4
Mardin	796,591	8,399	24,255	34,592	10,337	-12,9

Suriyeli sığınmacıların yoğunluğu ile içe ve dış göç miktarı arasındaki ilişki açısından değerlendirildiğinde, Kilis hariç, sığınmacı yoğunluğu fazla olan tüm illerden ayrılan yerli nüfusun, bu illere gelen nüfustan çok daha fazla olduğu Tablo 4'te görülmektedir.⁵⁹

⁵⁶ O.Ö. Demir, **Göç Politikaları, Toplumsal Kaygılar ve Suriyeli Mülteciler**, Göç Araştırmaları Merkezi, Global Politika ve Strateji, Ankara, 2015, s. 11.

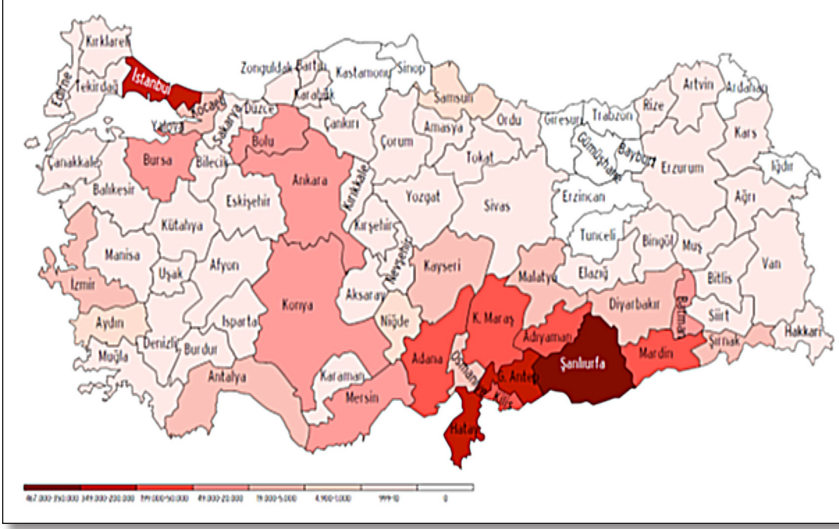
⁵⁷ TÜİK, "Türkiye'deki İllerin Nüfus Hareketliliği", 2016, http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwjE6rWIiP3KAhVBZ3IKHZl0AlcQFggaMA-A&url=http%3A%2F%2Fwww.tuik.gov.tr%2FPrelstatistikTablo.do%3Fistab_id%3D1595&usg=AFQjCNFJT2ExjK401OGuD16EXapYmH8pDg&sig2=7BuWnWIdTSjwHDdW5FM4iw&bv=bv.114195076,d.bGQ, (Erişim 28.02.2016).

⁵⁸ İllerdeki nüfus hareketliliği 2014-2015 yılları arasındaki dönemi kapsadığı için 2 Kasım 2014 tarihli Suriyeli sığınmacı sayısı veri olarak kullanılmıştır (M. Erdoğan, **Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması**, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2014, s. 14).

⁵⁹ Bahçekapılı ve Çetin, a.g.e., s. 14.

Bu illerden diğer illere göç eden yerli nüfusun yer değiştirmesinin temel sebebi daha çok ekonomik faktörlerdir. Suriyeli sığınmacıların ekonomik güvenliği tehdit eden bir faktör olarak yerel piyasada meydana getirdiği değişiklikler, yerli halk üzerinde ekonomik huzursuzluk ve kaygıyı da beraberinde getirmiş ve bu da dışa göç hareketliliğinin artmasına neden olmuştur.

Şekil 1: Türkiye’de Kamplarda ve Kamp Dışında Yaşayan Suriyeliler⁶⁰

toplum tarafından temin edilmiştir.⁶⁴ Bu dikkat çekici fark, Türk kamuoyunun yapılan yardımları ülkenin ekonomik istikrarını ve ferahını tehdit eden bir unsur olarak görmesine neden olmuştur. Türk kamuoyunun %61,2'si, Türkiye'nin kendi yoksullar varken Suriyelilere yardım yapılmasını istememektedir.⁶⁵

BM bünyesinde bulunan Kalkınma İnisiyatifleri adındaki kuruluşun hazırladığı Küresel İnsanî Yardım raporuna göre 2013 yılında Türkiye Gayri Safi Milli Hasılası'nın (GSMH) yüzde 0,21'ini insanî yardımlar konusuna ayırmıştır. Türkiye, insanî yardımda yüzdelik olarak artış yapan ülkeler sıralamasında birinci olmuştur. 2014 yılında hazırlanan raporda da kişi başına düşen millî gelire oranla Türkiye, dünyada en çok insanî yardım yapan ülke olarak yerini korumuştur.⁶⁶

Bundan da anlaşılmaktadır ki, Türkiye'nin insanî güvenlik odaklı politikaları uluslararası toplum açısından önemli bir olarak değer olarak görülmektedir. Ancak bu politikalar, kontrolü sağlanamaz ise ekonomik açıdan büyük bir külfeti de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye, Suriyelilerle ilgili harcamalar konusunda uluslararası toplumdan da daha çok yardım ve destek beklemektedir.

4. Suriye'den Türkiye'ye Yönelen Zorunlu Göçün Toplumsal Güvenliğe Etkisi

Toplumsal güvenlik, en yalın hâliyle “bir kimliğin algılanan bir tehdide karşı savunulması ya da bir topluluğun kimliğine yönelik algılanan bir tehdide karşı savunulması” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷ Suriye'den Türkiye'ye yönelen zorunlu göç, güvenliğin diğer sektörlerinde olduğu gibi toplumsal güvenlik boyutuna da etki etmiştir. Nitekim bu çalışmanın en başında da “sosyal uyum”, göçün en merkezi konusu olduğu belirtilmiştir.⁶⁸ Suriye gibi birçok etnik, dinsel ve mezhepsel farklılığı bir arada bulunduran bir ülkeden gelen göç, Türkiye'de toplumsal güvenliğin en temel konusunu teşkil eden kimlik, toplumsal cinsiyet ve din konularını da etkilemiştir.

4.1. Zorunlu Göç Sonucunda Türkiye'de Yaşanan ‘Kimlik’ Tehdidi

Göç, toplumsal güvenliğe yönelik en önemli tehdit olarak kabul edilmektedir. Bunun en temel nedeni “göç alan ülke halkının, göç eden ülke halkının etkisiyle demografik değişime uğraması ve kimliğinin bu nedenle aşınmaya başlamasıdır”.⁶⁹ Bu bağlamda kimliğin ne ifade ettiğini incelemek gerekmektedir.

⁶⁴ AFAD, a.g.e.

⁶⁵ Erdoğan, “Türkiye'ye Kitlesel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler”, 2015, s. 30.

⁶⁶ M. Erdoğan ve C. Ünver, **Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri**, Matsa Basımevi, Ankara, 2015, s. 33.

⁶⁷ O. Waever, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 5, No. 18, 2008, s. 153.

⁶⁸ O. Orhan, ve S. Gündoğar, **Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri**, ORSAM – TESEV, Ankara, 2015, s. 12.

⁶⁹ Waewer, a.g.e., s. 154.

Buna göre ilk olarak İbn-i Haldun'un "*asabiyya*" kavramında kendisini gösteren kimlik kavramı, modern anlamda ilk defa John Locke ve David Hume tarafından kullanılmıştır. Soğuk Savaş döneminde üzerine incelemeler başlatılan kavram, Soğuk Savaş sonrası dönemde birden fazla etnik ve dinsel unsurun bulunduğu devletlerde ortaya çıkmış ve insanî krizlerle birlikte uluslararası ilişkiler disiplininde yer etmeye başlamıştır. Her ne kadar "*kimlik*" kavramı çok farklı biçimlerde tanımlanıyor olsa da en sade ve kapsayıcı tanımıyla "*bir topluluğun, kim olduğuyla ilgili verdiği cevaptır*".⁷⁰ Nitekim "*kimlik*" sözcüğünün kökeni de Latince'de "*aynı*" anlamına gelen "*idem*" sözcüğünden türetilmiştir.⁷¹

Türkiye Cumhuriyeti de XX. yüzyılın ruhuna uygun olarak bir ulus-devlet şeklinde kurulmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin göç politikalarını belirleyen en önemli iki unsur *etnisite* ve *din* olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de göçe dair statü ve vatandaşlık, kimlik temelinde belirlenmiştir. Nitekim Türkiye'de, ulus-devlet inşası sürecinde yaşanan göç hareketleri yerel kimliğe uygun düşecek şekilde yaşandığı görülmüştür.⁷²

Göç veren ülke olarak Suriye'nin ise 2014 yılındaki demografik yapısına göre değerlendirme yapıldığı zaman 17.064.854 kişiden oluştuğu, bu nüfus içerisinde etnik olarak Arapların %90,3'üne denk geldiği, Kürtlerin ve Ermenilerin başı çektiği diğer grupların ise %9,7'lik bir kesimi oluşturduğu görülmüştür. Dinî açıdan bakıldığında ise ülke halkının %74'ünün Sünnî, %13'ünün Alevî, İsmailî ve Şîî, çoğunluğu Ortodoks olmak üzere %10'unun Hristiyan, %3'ünün ise Dürzî olduğu anlaşılmaktadır.⁷³

Göç alan ülke olarak Türkiye'nin demografik yapısı incelendiğinde ise 79.414.269'luk nüfus içerisinde etnik açıdan halkın %70-75'i Türk, %18'i Kürt, geri kalan %7-12'lik kısmı da diğer etnik gruplara mensuptur. Dinî açıdan incelendiğinde ise halkın %99, 8'inin çoğunluğu Sünnî İslâm inancına sahip Müslümanlar olduğu bilinmektedir. %0,2'lik kısım ise çoğunlukla Hristiyanlar ve Musevilerden oluşmaktadır.⁷⁴

Bu gerçeklerden hareketle Türkiye, Suriye'deki halk ayaklanmasının başlamasından itibaren "*açık kapı*" politikası izlemiştir. Açık kapı politikasının ve Türkiye'nin göçmenlere yönelik cömert davranışının ana nedeni ise "*göç eden kişilerin Sünnî Arap*" olmasının en etkin faktör olduğu düşünülmektedir.⁷⁵ Zira Türkiye'nin yoğun göç edilen bölgelerine bakıldığında görülmektedir ki, Şanlıurfa, Adıyaman ve Gaziantep büyük

⁷⁰ H. Sarı Ertem, "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt.8, No. 16, 2012, ss. 178.

⁷¹ Online Etymology Dictionary, "Identity, United States", 2016, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=identity, (Erişim 14.02.2016).

⁷² Ünal, 2014.

⁷³ Central Intelligence Agency, "The World Factbook", 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>, (Erişim 22.02.2016).

⁷⁴ Central Intelligence Agency, "The World Factbook", 2015, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>, (Erişim 22.02.2016).

⁷⁵ M. Crock, B. Saul, R. Mccallum, L. Smithkhan and M. Çorabatir, **Syrian Refugees with Disabilities in Jordan and Turkey**, The University of Sidney, İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2015, s. 4-6.

bir Sünnî nüfusu barındırmaktadır. Mardin de çok-dinli bir yapıya sahip olmakla birlikte burada yaşayan nüfus ağırlıklı olarak Sünnî İslam'ı benimsemiştir.

Birleşimi Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) 17 Şubat 2016 tarihli verilerine göre 4.718.230 Suriye vatandaşı farklı ülkelere göç etmiştir. Bunun 2.620.553'ü Türkiye'ye göç etmiştir.⁷⁶ Bir başka ifadeyle Türkiye, sahip olduğu nüfusun yaklaşık %2'si kadar Suriyeliyi ülkesine kabul etmiştir.⁷⁷ Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin sadece %12,3'ü kamplarda yaşamaktadır. Geriye kalanlar ise Şekil 1'de de görüleceği gibi Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Mardin, Kahramanmaraş, Mardin gibi illerde yaşamaktadırlar.⁷⁸

Türkiye'de toplumsal güvenlik bağlamında göç alan illerde yaşayan bu değişiklik, yerleşik toplumda ciddi bir tedirginliğe yol açmıştır. Zira göç alan illerde yaşanan bu demografik değişim, yerleşik toplumda güvensizliği ve korkuyu beraberinde getirmiştir. Özellikle Türkiye'de yaşanan en temel güvensizlik unsuru, ekonomik kaynakların paylaşılmasıyla ilgilidir. Bunun sonucunda Türkiye'de yerleşik unsur, yaşadığı iline Suriye'den göçmenlerin gelmesine karşı gösterdiği tepki, gelen itibarıyla ırkî ve etnik temelli olmuştur. Hâl böyle olunca bu illerdeki güvensizlik, ötekileştirici bir dil kullanan ve bir ölçüde tahkir eden yeni grupların doğmasına yol açmıştır.⁷⁹ Türkiye'deki etnik kökenli ve bölücü terör de göz önünde bulundurulduğunda yerleşik toplum, muhtemel bir demografik değişime ciddi bir şekilde muhalefet edeceği veya güvensizlik unsuru olarak bakacağı düşünülmektedir.

Birçok ilde demografik değişim meydana gelse de Kilis ili bu konudaki en ciddi örneği oluşturmaktadır. Türkmen kökenli olan Kilis ilinde, çoğunluğu Arap olan Suriyeli mültecilerin sayısı yerel halkın sayısını geçmiştir. Merkez nüfusu 84.000 civarında olan Kilis'te, 86.418 Suriyeli mülteci yaşamaktadır. Yerel halk, azınlık durumuna düştüğünden ciddi bir tedirginlik duymaktadır. Buna benzer bir durumu Hatay da yaşamaktadır. Zira mezhep olarak Hatay da ciddi bir toplumsal güvensizlik duymaktadır. Buna göre Hatay'daki Alevi vatandaşlar, Suriye'den gelen Sünnî göçü güvensizlik olarak telakki etmektedirler.⁸⁰

Suriyelilerin yoğun olarak yerleştiği iller, kendini genel olarak muhafazakâr olarak nitelendiren insanların yaşadığı illerdir.⁸¹ Yapılan çalışmalarda bu illerde yaşayan kişilerin %41,8'inin, Suriyelilerin göç etmesinden sonra toplumsal ahlâkın bozulduğuna dair bir kanaat taşıdıklarını göstermektedir. Türkiye'nin genelinde yapılan bir araştırmaya göre ise kendilerini Suriyelilerle aynı kültüre sahip olmadıklarını düşünenlerin sayısının çok olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre araştırmada bu görüşü savunanların oranı

⁷⁶ UNHCR, a.g.e., 2016.

⁷⁷ S. Ünal, "Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: 'Öteki' Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi", *Journal of World Turks*, Cilt. 6, No. 3, 2014, s. 68.

⁷⁸ Demir, a.g.e., 2015, s. 8.

⁷⁹ Ünal, a.g.e., s. 69.

⁸⁰ Orhan ve Senyücel Gündoğar, a.g.e.

⁸¹ Orhan ve Senyücel Gündoğar, a.g.e.

%70,6'dır. Buna paralel olarak Suriyeli sığınmacıların etnik yönden kardeş olduğu iddiasına ise %50'ye yakın bir oranda olumsuz yanıt vermiştir. Bununla birlikte din sözü konusu olduğunda Suriyelilerle din kardeşi olup olmadığı sorulduğunda ise %31,3'lük bir kitlenin olumsuz yanıt verdiği görülmüştür. Yerleşik toplumun yaklaşık yarısı, Suriyeli birisi ile komşuluk yapmasının kendisini rahatsız edeceğinin belirtmiştir. %50'ye yakın bir oranı teşkil eden bu kitle içerisindeki %15,9'luk bir kitle ise bunun temel sebebi olarak *"Suriyelileri kültürel olarak kendine yakın bulmaması"* olarak değerlendirmektedir.⁸²

Aslında Suriye'deki ayaklanmanın mezhepsel boyutu da göz önünde bulundurulduğunda, Suriye'den göç eden kişilerin yerleştiği Hatay, Adana ve Mersin gibi illerde Arapça konuşan Alevi nüfusun varlığı, toplumsal güvenlik açısından değerlendirilmeye muhtaçtır. Anadolu Alevilerinden farklı inanç ve ritüellere sahip olan Alevi grubun⁸³ Suriye'deki Alevi halkla dinî açıdan benzeşmesi, bir yandan potansiyel riskleri de beraberinde getirmekte, diğer yandan da aynı dilin konuşuluyor olması diyalog ve iletişim kanallarının açık olmasını sağlamaktadır. Akkiraz tarafından yarısından fazlasının Alevi olduğu iddia edilen Hatay ilinde,⁸⁴ kimlik konusunda ciddi toplumsal çatışmanın veya krizinin yaşanmamasını, ilgili taraflarına ekonomik olarak ilişki içinde olmasına ve bunun yanı sıra diyalog ve iletişim yollarının açık olmasına bağlanmaktadır.⁸⁵

Bir diğer açıdan bakıldığında ise ağırlıklı olarak Sünni olan göçmen nüfusun, çok etnikli illere yerleştiği de görülmüştür. Örneğin Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay, Adana, Mardin gibi illerde Türk, Kürt ve Arap nüfusun olduğu ve uzun bir süredir bir arada yaşama kültürünü geliştirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla göç hareketinin bu illerde yoğunlaşması veya İstanbul gibi kozmopolit bir ile yansması, toplumsal güvenliğin sağlanması açısından daha avantajlı bir durumdur. Aksi etnik takdirde etnik olarak monist yapıdaki toplumların yoğun olduğu illere yönelik yapılacak bu göç hareketinin, Türkiye'yi zor duruma bırakabileceği düşünülmektedir. Zira *"dışarı"* olarak nitelendirilen bir alandan yönelen göçün, *"kentin yerel unsurları"* tarafından benimsenmesi ve göç eden nüfusun mevcut toplumsal yapıyla uyumlu hâle gelmesi oldukça zor olacaktır.

Yapılan incelemeler göstermişti ki, Suriyeli nüfusun yoğun olarak yerleştiği güney illerinde toplumsal güvenlik veya güvensizlik olgusu, Suriyeli nüfusun mevcut il nüfusuna oranı üzerinden belirlenmiştir. Bununla birlikte göç eden Suriyelilerin kimliği ile göç alan şehrin kimliği uyumlu olduğu müddetçe toplumsal güvenlik sağlanabilmektedir. Aksi takdirde birçok ilde olduğu gibi güvensiz bir yerel toplum ortaya çıkmakta ve Suriye'den göç eden bireylere karşı tehdit algısı gelişmektedir.

Türkiye'de tüm bu unsurlar göz önüne alındığında ciddi bir toplumsal riskle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Bunu önlemek için Türkiye'de, Suriyeli göçmenlerin neden

⁸² Erdoğan, a.g.e., 2014.

⁸³ R. Bozbuğa, "Türkiye'de Alevi ve Caferi Nüfusu", 2013, <http://sahipkiran.org/2013/08/19/turkiye-de-alevi-nufusu/>, (Erişim 19.02.2016).

⁸⁴ H. Akkiraz, "CHP Alevi Raporu", Atilla Güner'le Akşam Postası (A. Güner, Röportaj Yapan), İstanbul, Türkiye: RS FM, 2012, (Erişim 19.02.2016).

⁸⁵ A. Akçiçek, "Türkiye'deki Suriyelilerin Toplumsal ve Ekonomik Uyumu", **Liberal Düşünce Dergisi**, No. 80, (Güz), 2015, s. 57.

olduğu veya bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan ihtilafları önlemek adına bir fren mekanizmasının kurulması gerektiği açıktır.⁸⁶ Ancak Türkiye’de yapılan anket çalışmalarında Suriyeli göçmenler için birçok olumsuz yargı ortaya çıksa da Suriyelilerin varlığı, toplumsal olarak kabul edilmektedir.⁸⁷

4.2. Zorunlu Göç Sonucunda Türkiye’de “Toplumsal Cinsiyete” Karşı Beliren Duyarlılık

Toplumsal cinsiyet; “*toplumun kadın ve erkek için uygun bulduğu, toplumsal olarak inşa edilmiş rolleri, davranışları, aktiviteleri ve nitelikleri kastetmektedir*”.⁸⁸

Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin %75’ini kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır.⁸⁹ Suriyeli kadınların göç sonrası durumları ele alındığında, ataerkil aile yapısına tâbi olmaya devam ettikleri görülmektedir.⁹⁰ Her ne kadar kamplarda yaşayan Suriyeli kadınlar ile diğer yasal yollardan Türkiye’ye girerek ikamet başvurusu yapan Suriyeli kadınlar arasında ekonomik statü açısından farklar bulunsu da bu farklılığın ataerkil aile anlayışına etki etmediği görülmektedir.

AFAD’ın raporunda yer aldığı gibi kamplarda yaşayan Suriyeli kadınlar arasında evlilik yaşı oldukça düşüktür. Eşler arasındaki yaş farkının yüksek olması bir yana 13-14 yaşlarında hamile kalan kız çocuklarına dahi rastlanmaktadır. Çok eşli evlilik oldukça yaygındır. Türkiye’deki yetkililer de eşlerin herhangi bir mağduriyete maruz kalmaması için bu tür evlilikleri geçerli saymaktadır.⁹¹

Kilis, Şanlıurfa ve Hatay başta olmak üzere Suriyeli kadınlar meselesinin, aile ve toplum yapısına ciddi etkilerinin olduğu görülmektedir. Genç Suriyeli kadınlar, yaşlı, genç, bekâr veya evli fark etmeksizin Türkiye vatandaşı erkeklerle evlenmektedir. Bu evliliklerin birçoğu gayri resmi yollarla yapılmaktadır. Özellikle Türkçe veya Kürtçe konuşabilen araçlara para ödenerek⁹² gerçekleştirilen bu evlilikler, boşanmayla sonuçlanabilmektedirler. Kilis’te gerçekleşen boşanma vakalarının beşte biri, Suriyelilerle gerçekleştirilen evliliklerden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Suriyeli aileler de kızlarını evlendirmek için başlık parası istemektedirler. Aileler ve çocukları için bir kurtuluş yolu

⁸⁶ Orhan ve Senyücel Gündoğar, a.g.e.

⁸⁷ A.Ş. Tunç, “Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme”, *TESAM Akademisi Dergisi*, Cilt. 5, No. 2, 2015, s. 29-31.

⁸⁸ D. Van Der Veur, K. Vrethem, G. Titleyand G. Toth, **Toplumsal Cinsiyet Konu(şma)ları: Gençleri Etkileyen Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Hakkında Bir Kılavuz**, çev. E. Pultar, Ş.K. Bahçeci, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, <http://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/toplumsalcinsiyetkonusmalari.pdf>, (Erişim 25.01.2016).

⁸⁹ International Crisis Group, **The Rising Cost of Turkey’s Syrian Quagmire**, International Crisis Group, Brussels, 2014.

⁹⁰ Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, **Türkiye’deki Suriyeli Kadınlar**, AFAD, Ankara, 2014.

⁹¹ Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, a.g.e.

⁹² O. Ağır ve M. Sezik, “Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunlar”, **Birey ve Toplum**, Cilt.5, No. 9, 2015, s. 95-124.

olarak benimsenen bu yöntem, kız çocuklarının da evlendirilmesine neden olmaktadır. Dönemsel olarak bu meselenin toplumsal gerilime yola açabileceği düşünülmektedir.⁹³ Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen bu tür evlilikler, toplumsal entegrasyonu sağlaması açısından da dikkat çekici olabilir.⁹⁴

Suriyeli kadınlarla evliliklerin bir diğer sonucu da çok eşliliğin ortaya çıkması ve bu evliliklerden doğan çocukların nüfusa kaydedilmemesidir. ‘Vatansız çocuklar’ veya ‘kayıp nesillerin’ ortaya çıkması gibi konular, günümüzün sorunu gibi görünmese de orta ve uzun vadede Türkiye’nin ciddi toplumsal güvenlik konuları içerisine gireceği düşünülmektedir.⁹⁵

Kadına yönelik şiddet olaylarına yönelik etkili bir yaptırımın olmaması, büyük ölçüde aile içi şiddetin önünün alınamamasına neden olmaktadır. Geleneksel aile yapısının etkisiyle şiddet gören Suriyeli kadınlar, eşlerini şikâyet etmekten çoğunluklar imtina etmektedirler.⁹⁶

Suriyeli kadınlarda yaşanan bir diğer sorun da kadınların kaçırılıp farklı amaçlarla kullanılıyor olmasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 29 Ağustos 2014 tarihinde TBMM Başkanlığı’na meclis araştırması yapılmasına yönelik olarak hazırlanan metinde, *The Economist* dergisine atfen Suriyeli kadınlar ve çocuklar cinsel istismara uğramaktadırlar.⁹⁷ Dolayısıyla Türkiye’ye zorunlu olarak göç eden Suriyeli kadınların, toplumsal cinsiyet konusunda birtakım sıkıntılar yaşadıkları görülmüştür.

5. Suriye’den Türkiye’ye Yönelen Zorunlu Göçün Çevresel Güvenliğe Etkisi

Barry Buzan’ın tanımına göre çevresel güvenlik, yerel ve küresel biyosferin korunmasıyla alakalıdır. Bir diğer tanımla “*çevresel bozulmaların güvenliği tehdit etmesinden ortaya çıkan*” bir güvenlik anlayışıdır.⁹⁸

İlk olarak 1970’li yıllarda uluslararası alanda gündem olmaya başlayan çevresel güvenlik, diğer güvenlik sektörleri gibi özellikle 1990’lı yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle güvenlik sektöründe, çevre ile ilgili olarak yaşanan değişimler sıklıkla ele alınmıştır. Buna göre başta ABD, Kanada, İsviçre ve Norveç, çevresel güvenlik konusuna ciddi bir şekilde önem vermiştir.⁹⁹ Gelişmiş ülkelerin temel endişelerinden biri olan çevresel güvenlik, günümüzde gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler tarafından da üzerinde ciddiyetle çalışılmaya başlanan bir konu hâline gelmiştir.

⁹³ Orhan ve Senyücel Gündoğar, 2015.

⁹⁴ Tunç, a.g.e.

⁹⁵ Tunç, a.g.e.

⁹⁶ Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, a.g.e.

⁹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanlığı, “1457 Sayılı Meclis Araştırma Önergesi”, (1457), Türkiye: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara, 2014.

⁹⁸ Ş. Kaypak, “Güvenlikte Yeni Bir Boyut; Çevresel Güvenlik”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No. 8 (Özel Sayı), 2012, s. 1-8.

⁹⁹ H.G. Brauch, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 5, No. 18, 2008, s. 6-9.

Suriye'den Türkiye'ye yönelen göç, kentleşme açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar, Türkiye'nin çevresel güvenliğini tehdit etmektedir. Nitekim Türkiye'de iç göçün neden olduğu çarpık kentleşmeyle birlikte gelişen sorunlar, 1980'li yıllardan bu yana toplumsal güvenliğine etkisi olumsuzdur. Günümüzde ortaya çıkan yeni kentleşme biçiminin daha öncekinden farkı ise ilk defa dışarıdan bu kadar geniş çaplı bir göç hareketiyle karşı karşıya kalmasıdır.

Suriye'den göç edenler, Türkiye'de çoğunlukla şehir merkezlerine veya şehir merkezlerine yakın bölgelere yerleşmektedirler. Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay, Mardin ve Kilis'in toplam nüfuslarına bakıldığında, göç edenlerin sayılarının bu şehirlerin toplam nüfusunun beşte birini ulaştığı görülmüştür.¹⁰⁰ Dolayısıyla şehirlerde ciddi bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Bu artıştan, en çok çevre alanında hizmet vermeye çalışan belediyeler etkilenmiştir.

Hatta denebilir ki, Suriye'den Türkiye'ye gelen yoğun göç akınları, yerel yönetimleri engellemiş ve onların icra etmek zorunda oldukları çalışmaları artırarak yük getirmiştir. Belediyeler, bütçelerine ve mevcut altyapı kapasitelerinin üzerine çıkarak, fazladan olan yüklerini taşımaya çalışmaktadırlar. Sorunların giderilmesi ve yerel hizmetlerin gerçekleştirilmesi aşamasında kapasite sorunu ortaya çıkmaktadır. Nüfusları artan şehirlerde ek bütçe sağlanamaması, altyapıyı güçlendirme yönünde faaliyetlere girişilememesine ve çöp toplama, toplu taşıma ve su temini gibi çok temel hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yapılamamasına neden olmaktadır.¹⁰¹ Bir diğer yandan gelir düzeyleri düşük olan ya da gelir düzeyi yüksek olmasına rağmen göçmen olmanın getirdiği psikolojik etkiyle giderlerini olabildiğince düşük seviyede tutmak isteyen Suriyeliler, düşük kira ödemek için kenar mahallelere yönelmektedirler. Kenar mahallelere yönelim, bir yandan toplumsal entegrasyonu zorlaştırırken, diğer yandan da çarpık kentleşmeye ve gecekondulaşmaya neden olmaktadır.¹⁰²

Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik Suriyeli göçü, bölgede kentsel dokusu zayıf kentleri ciddi bir şekilde zorlamakta, hatta tehdit etmektedir. Bunun yanında İstanbul gibi turizm gelirleri açısından önemli bir kentte sokakta yaşamak zorunda kalan ve dilencilik yapan Suriyelilerin günden güne artması, bu tip turistik yerlerde yetkililerin ek tedbirler almasına neden olmaktadır.¹⁰³

Hâl böyle olunca uydu kentlerin oluşturulması, alınan tedbirlerin başında gelmektedir. Nitekim *"emniyet ve asayiş açısından sorun yaşamayan ve yabancıların kontrolle-
rinin zor olmadığı yerleşim mekânı"*¹⁰⁴ olarak nitelendirilen uydu kentler, farklı illerde

¹⁰⁰ K. Kirişçi, *Misafirliğin Ötesine Geçerken Türkiye'nin Suriyeli Mülteciler Sınayı*, USAK and Brookings Institute, USAK, Ankara, 2014.

¹⁰¹ Orhan ve Senyücel Gündoğar, a.g.e.

¹⁰² Tunç, a.g.e.

¹⁰³ S. İdiz, "Turkey Pulse, Al Monitor", 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/07/idiz-turkey-syrian-refugees-local-tension-adana-istanbul.html>, (Erişim 03.02.2016).

¹⁰⁴ T. Kılıç, "Kentlerdeki 'Görünür' Mülteciler", *Mülteci-Der*, 2013, <http://www.multeci.org.tr/haber-detay.aspx?Id=71>, (Erişim 03.02.2016).

olmak üzere 62 tane kurulmuştur.¹⁰⁵ Bu kentlerde yaşayanlar, genellikle kentin yerleşik toplumundan soyutlanmışlardır. Aslında bu durum, bir yandan gerilim riskini azaltırken, diğer yandan da Suriyeli göçmenlerin sorunlarının anlaşılmasını zorlaştırmakta ve toplumsal uyumun geciktirilmesine neden olmaktadır.¹⁰⁶

Kentlerdeki meydanlarda ve sokaklarda yaşanan dramatik manzaraları yok etmeye yönelik olarak gerçekleştirilen çabaların başında, buralarda bulunan Suriyelilerin toplanarak uydukentlere gönderilmesi gelmekteyse de bu konuda başarılı çalışmaların yürütüldüğünü söylemek mümkün değildir. İstanbul’da valilik; sokaklarda, meydanlarda, kavşaklarda hayatını geçirmek zorunda kalan Suriyelilere karşı sert tedbirler alınabileceğini belirtirken¹⁰⁷ Ankara’da fiilen sert tedbirlerin alındığı da görülmüştür. Örneğin 2015 yılının başlarında bir grup Suriyeli göçmen, uydu kentlerde yer olmamasına rağmen şehrin asayişini bozdukları gerekçesiyle Ankara’nın Balgat semtinde kurdukları barakalardan zorla çıkarılarak şehir dışına taşınmışlardır.¹⁰⁸

Çevresel güvenliği tehdit etmenin yanı sıra Türkiye’nin 2023 hedefleri çerçevesinde oluşturmak istediği “*marka şehir*” konsepti,¹⁰⁹ göçten kaynaklanan çarpık yapılaşmalardan ve kentlerin tarihi ve sosyal dokusunun bozulmasından dolayı birçok nedenle birlikte bu durumun da gerçekleştirilebilir bir hedef olmasını engellemektedir. Bu nedenle denebilir ki, Türkiye’de kentsel gelişim hızı düşük olmasının sebeplerinden biri de genel durum içinde değeri oldukça küçük olan Suriyeli göçmenlerin şehrin varoşlarında veya merkezlerinde kontrolsüz ölçüde kalmalarıdır. Ancak bugün itibarıyla etki oranı düşük olan bu değerin, Suriye’deki iç çatışmanın uzun bir süre daha devam etmesi, Türkiye’ye gelen göçmen sayının artması veya geri dönüşlerin az olması gibi sebepler ileriki zamanlarda bu etkiyi artıracak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak çevresel güvenlik alanındaki sorunlar en naif, ama en çetin sorunları oluşturmaktadır. Çarpık yapılaşma, gecekondulaşma, şehir dokusunun ve mimarisinin bozulması Türkiye’de uzun yıllardır var olan ve etkisini sürdüren sorunlardır. Bu anlamda Suriye’den yönelen göç, bu tip sorunların devam etmesine neden olmaktadır. İçme suyunun temini, göç edenlere daha modern yaşam alanlarının verilmesi, düzenli kentleşme ve bununla birlikte toplumsal uyuma katkı bulunma vb. durumlar, bu alanda belediyelere yüklenen birer misyondur. Göçle ciddi miktarda muhatap kalan belediyelere, ancak merkezi bütçeden sağlanacak ek gelirlerle bu misyon hayata geçirilebilecektir.

¹⁰⁵ Ö.K. Nizam, **Türkiye’de Sığınmacılık ve Uydu Kent Deneyimi - Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışları**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2014, s. 56.

¹⁰⁶ Kılıç, a.g.e.

¹⁰⁷ İdiz, a.g.e.

¹⁰⁸ A. Söylemez, “Suriyeli Mülteciler Ankara’da Sürüldü, Bianet”, 2015, <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/161327-suriyeli-multeciler-ankara-dan-suruldu>, (Erişim 03.02.2016).

¹⁰⁹ S. Şensoy, “Güç ve Adalet İnşası İçin Marka Şehirler”, TASAM, 2014, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/5246/guc_ve_adalet_inyasi_icin_marka_sehirler, (Erişim 03.02.2016).

Sonuç

Türkiye, 1980’li yıllardan itibaren daha çok Ortadoğu coğrafyasından gelen zorunlu göçmenlere ev sahipliği yapmıştır. Ortadoğu’da görülen başarısız devlet modelleri ve yaşanan siyasî istikrarsızlıklar, iç çatışmalar ve devletlerarası problemler, Ortadoğu’nun zorunlu göçmen üretmesinin temel sebepleri olarak gösterilebilir.

Ortadoğu’dan gelen zorunlu göçmenlerin Türkiye’yi tercih etmesine neden olan ise faktörler arasında ise coğrafi yakınlığın ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Ortadoğu kaynaklı göçler incelendiğinde zorunlu göçlerin sınırdaki en istikrarlı ülkeye doğru bir seyir takip ettiği ortadadır. Türkiye’nin sınır komşusu olan İran, Irak ve son olarak Suriye’den gelen göçler bu gerçeği kanıtlar niteliktedir.

Türkiye tarihinde pek çok zorunlu ve kitlesel göçe ev sahipliği yapmasına rağmen Suriye’den gelen göç akınları hem niteliği, hem miktarı, hem de yoğunluğu açısından farklılıklar arz etmektedir. Türkiye Suriye’deki çatışmanın başladığı tarihten itibaren gelen göç akınlarının yoğunluğuna rağmen insan merkezli politikalarından vazgeçmemiştir.

Türkiye’nin Suriye’den gelenlerin güvenliğini önceleyen politikaları, uluslararası toplumda takdir toplamıştır. Buna karşın uluslararası toplum, Türkiye’ye gereken desteği göstermemiş ve külfet paylaşımında üzerine düşeni yapmamıştır.

Özellikle Suriye’deki krizin beklenenden uzun sürmesi ile birlikte Suriye’den Türkiye’ye yönelen zorunlu göç Türkiye’nin siyasî, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenliği üzerinde çeşitli tehditler oluşturmaktadır. Bu tehditlerin bertaraf edilmesi amacıyla, özel olarak her güvenlik sektöründe kısa, orta ve uzun vadeli planlar yapılması gerekmektedir.

TÜRKİYE’DEKİ SURİYELİ SİĞINMACI ÇOCUKLAR VE EĞİTİM HAKKI*

İlhan ARAS**, Abdullah DİRİKOÇ***

“Bu çocukları ya sistemin içine alacağız ya da
terörist olacaklar, ya okullaştıracağız öğretmen
yapacağız ya da hırsız olacaklar.”¹

Giriş

İnsan hakları farklı perspektiflerden, farklı bağlamlarda çalışılan bir konu olarak çeşitli disiplinlerin sık sık incelediği bir alan olmuştur. İnsan hakları alanında, üç kuşak insan hakkı olduğu üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Buna göre yaşam hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, işkence yasağı vd. haklar birinci kuşak; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma, sendikal özgürlükler vd. haklar ikinci kuşak; çevre, gelişme, barış vd. haklar üçüncü kuşak haklar olarak kabul edilmektedir.² Bu çerçevede çalışmada, ikinci kuşak insan haklarından biri olan eğitim hakkı bağlamında Türkiye’deki Suriyeli sığınmacı çocukların mevcut durumları incelenecektir.

2011 yılından beri Suriye’de devam eden gelişmeler, Tunus’ta başlayan Arap Baharı’nın en önemli sonuçlarının yaşanmasına neden olmuştur. Libya, Tunus ve Mısır’da siyasi dengelerin değişmesiyle sonuçlanan gelişmeler Suriye’de milyonlarca insanın ülkeyi terk etmesi, yüz binlerce insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Türkiye ise, Suriye ile sınır ülkesi olması nedeniyle gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir.

* 2. Uluslararası Çin’den Adriyatik’e Sosyal Bilimler Kongresi’nde (Hatay, 05-10 Mayıs 2016) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Arş. Gör.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

¹ MEB Müsteşar Yardımcısı Yusuf Büyükt. Bkz.: SETA, “Türkiye’deki Suriyeli Çocukların Eğitimi”, <http://setav.org/tr/turkiyedeki-suriyeli-cocuklarin-egitimi/etkinlikler/36907> (Erişim 11.04.2016).

² İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, 5. Baskı, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1999, s. 29-35; Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2005, s. 1076-77

Çalışmada öncelikle Suriyeli sığınmacılar sorunun gelişimi veriler temelinde gösterilecektir. Sonraki bölümde, sığınmacıların eğitim haklarının Türkiye'nin ilgili ulusal mevzuatında ele alınışı ve Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlükleri incelenecektir. Son olarak, Suriyeli sığınmacı çocukların eğitim haklarındaki sorunlardan olan dil ve öğretmen konusu ele alınacaktır.

Suriye Sığınmacılar Sorunun Gelişimi

Türkiye'ye yönelik ilk zamanlar görece daha az sayılarda gerçekleşen göç olayları zamanla artmış, Suriyelilerin ülkelerini terk etmek zorunda kalmaları Türkiye ve diğer bölge ülkeleri için önlem alınması zor bir konu haline gelmiştir. Bu durumu Tablo 1'de, 2012-2016 yılları arasında Suriye'den komşu ülkelere yaşanan göç verilerinden görmek de mümkündür.

Tablo 1: Yıllara Göre Ülkelerdeki Suriyeli Sığınmacı Sayıları³

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	170.912	560.129	1.552.839	2.503.549	2.749.140
Lübnan	128.314	804.848	1.146.405	1.069.111	1.055.984
Ürdün	116.778	560.059	662.865	633.466	642.868
Irak	67.625	210.612	233.625	244.642	246.123
Mısır	12.836	131.599	138.212	117.658	119.665
Toplam					4.842.896

Tablodan görüldüğü gibi, 2012'den 2016'ya 15 kat artan göç Türkiye'de ciddi boyutlarda etki doğurmuştur. 3 Mart 2016 itibarıyla, Türkiye'deki Suriyeli nüfusa ait istatistikî bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

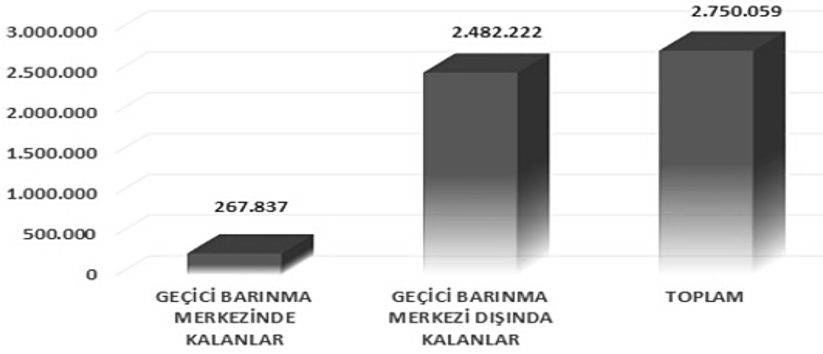
Tablo 2: Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar ve Demografik Yapı⁴

Demografik Bilgiler (%)	Erkek	Kadın
Genel	1.379.620 (%50.8)	1.336.169 (%49.2)
0-4	285.157 (%10.5)	257.999 (%9.5)
5-11	279.726 (%10.3)	268.863 (%9.9)
12-17	195.536 (%7.2)	184.673 (%6.8)
18-59	573.031 (%21.1)	575.747 (%21.2)
60+	48.884 (%1.8)	48.884 (%1.8)

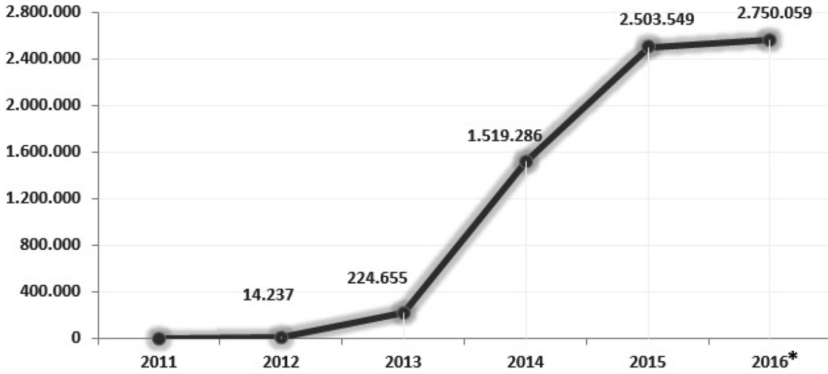
5-17 yaş aralığındaki sayının 928, 798 olması, bu yaş aralığının doğrudan eğitime tabi olacak yaş grubu olması nedeniyle önemlidir. Aşağıdaki Şekil 1'de ise, Türkiye'de kamp içinde ve kamp dışında yaşayan Suriyeli sığınmacıların sayıları görülmektedir. Şekil 1'de görüldüğü gibi, Suriyelilerin yaklaşık %90'lık bir bölümü kamp dışında, yaklaşık %10'luk bir bölümü ise kamplarda yaşamlarını sürdürmektedir.

³ UNHCR, "Syria Regional Refugee Response", <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim 27.04.2016)

⁴ UNHCR, "Syria Regional Refugee Response", <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> (Erişim 08.03.2016)

Şekil 1: Geçici Barınma Merkezleri İçinde ve Dışında Kalan Suriyeliler⁵

Suriyeli sığınmacıların yıllar içindeki değişimin yansıtıldığı (21.04.2016 tarihindeki verilerle) Şekil 2’de görüldüğü gibi, özellikle 2013-2014 ve 2014-2015 dönemlerinde önemli kırılmalar yaşanmıştır. 2013’ten 2014’e yaklaşık 7 katlık bir farkla 1.294.631 kişi artmış, 2014-2015 döneminde ise yaklaşık 1 milyon kişi artmıştır. Sonuç olarak iki yıl üst üste bir milyon kişinin Türkiye’ye gelmesi sorunun bu hale gelmesindeki en önemli neden olmuştur.

Şekil 2: Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler⁶

Suriyeli sığınmacıların Türkiye illerindeki dağılımını gösteren aşağıdaki Tablo 3’e dikkat edildiğinde (21.04.2016 tarihindeki verilerle), Bartın’daki 29 ve Şanlıurfa 401.102 sayıları iller arasındaki büyük farklılığı göstermektedir.

⁵ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Geçici Koruma”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (Erişim 27.04.2016).

⁶ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, a.k.

Tablo 3: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin illere Göre Dağılımları⁷

Adana	150.145	Erzincan	176	Muğla	8.107
Adıyaman	24.270	Erzurum	441	Muş	674
Afyon	3.128	Eskişehir	1.574	Nevşehir	4.908
Ağrı	878	Gaziantep	325.165	Niğde	2.431
Aksaray	864	Giresun	137	Ordu	518
Amasya	161	Gümüşhane	62	Osmaniye	39.981
Ankara	59.295	Hakkari	972	Rize	520
Antalya	146	Hatay	386.106	Sakarya	5.514
Ardahan	63	Iğdır	83	Samsun	3.303
Artvin	40	Isparta	5.954	Siirt	2.842
Aydın	6.499	İstanbul	394.587	Sinop	67
Balıkesir	1.646	İzmir	90.639	Sivas	1.275
Bartın	29	K.Maraş	84.125	Ş.Urfa	401.102
Batman	18.118	Karabük	276	Şırnak	14.847
Bayburt	32	Karaman	387	Tekirdağ	5.337
Bilecik	441	Kars	127	Tokat	608
Bingöl	702	Kastamonu	561	Trabzon	1.563
Bitlis	574	Kayseri	49.052	Tunceli	98
Bolu	856	Kırıkkale	441	Uşak	1.075
Burdur	7.759	Kırklareli	2.076	Van	1.555
Bursa	96.859	Kırşehir	554	Yalova	2.478
Çanakkale	3.333	Kilis	129.233	Yozgat	2.783
Çankırı	266	Kocaeli	22.621	Zonguldak	298
Çorum	1.274	Konya	67.988	GENEL TOPLAM	2.750.059
Denizli	6.177	Kütahya	282		
Diyarbakır	29.411	Malatya	18.023		
Düzce	429	Manisa	5.552		
Edirne	6.538	Mardin	97.778		
Elazığ	4.601	Mersin	138.669		

Tablo 4'te ise, kamplarda yaşayan Suriyeli sığınmacıların illere göre dağılımları (21.04.2016 tarihindeki verilerle) gösterilmiştir. Buna göre, 10 ilde 26 barınma merkezinde kalan Suriyeli sığınmacı sayıları şu şekildedir:

Tablo 4: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Geçici Barınma Merkezlerine Göre Dağılımı⁸

Şanlıurfa	107.775
Gaziantep	40.382
Kilis	33.468
Kahramanmaraş	18.426
Mardin	12.002
Hatay	18.459
Adana	10.450
Adıyaman	9.596
Osmaniye	9.339
Malatya	7.940
Toplam	267.837
Geçici Barınma Merkezleri Dışında Kalan Suriyeli Sayısı	2.482.222
Türkiye'de Bulunan Toplam Suriyeli Sayısı	2.750.059

⁷ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, a.k.

⁸ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, a.k.

Suriyeli Sığınmacı Çocukların Eğitimiyle İlgili Ulusal Mevzuat

Türkiye’deki Suriyelilerin durumu ilk zamanlarda Suriyelilerin geri dönecekleri tahmini üzerinden kamplara yoğunlaşan bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak 2013 yılıyla birlikte sayının giderek artması üzerine acil ihtiyaçların karşılanması üzerinden konu ele alınmıştır. Eğitim konusu da çok önemslenmeyen bir konudan dikkate alınması gereken bir konu haline gelmiştir.⁹

Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) 26 Nisan 2013 tarihli genelgesi¹⁰, eğitim alanındaki ilk genelge olma özelliğini taşımaktadır. Genelgede, “Başbakanlık AFAD tarafından 8 ilimizde kurulan kamplarda misafir edilen Suriye vatandaşlarının barınma, yiyecek, sağlık, güvenlik, sosyal aktivite, ibadet, tercümanlık, haberleşme ve eğitim gibi ihtiyaçları ilgili bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile Türk Kızılayı’nca karşılanacaktır. [...] Kamp dışında şehirlerimizde barınan Suriye Vatandaşlarının okul çağındaki çocuklarının eğitim ve sosyal aktivite ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve/veya Suriye vatandaşları tarafından eğitim ve aktivite alanları oluşturulduğu da bilinmektedir.” denilmektedir.

MEB’in 26 Eylül 2013 tarihli genelgesinde¹¹ ise, eğitim konusunda yapılacaklara daha fazla değinildiği görülmektedir:

“Suriye vatandaşlarının okul çağındaki çocuklarının eğitim ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili uygulamalarda ortak hareket edilmesi ve bir standart oluşturulması gerekmektedir. [...] Suriye vatandaşlarına yönelik yürütülecek eğitim öğretim faaliyetlerinde aşağıdaki hususlara dikkat edilecektir. 1. Konaklama tesislerinde Suriyeli öğrencilere yönelik yürütülecek eğitim öğretim faaliyetlerinin amacı, ülkelerinde devam etmekteyken ara vermek zorunda kaldıkları eğitimlerini telafi etmeye yönelik, ülkelerine veya herhangi üçüncü bir ülkeye gittikleri zaman sene kaybı yaşamamalarını sağlayacak nitelikte bir eğitim vermek olacaktır. 2. Yürütülecek eğitim öğretim hizmetlerinin planlanması, koordine ve kontrol edilmesinden Milli Eğitim Bakanlığı sorumludur. 3. [...] Öğretmen ihtiyacı öncelikle ildeki norm fazlası öğretmenlerden, yeterli olmaması halinde şartları uygun ve tercihen Arapça bilen kişiler ders ücreti karşılığı görevlendirilerek karşılanacaktır. [...] Uygulanacak eğitim programının içeriği Milli Eğitim Bakanlığı kontrolünde Suriye Ulusal Koalisyonu Yüksek Eğitim Komisyonu tarafından hazırlanacak, temel yaşam becerileri, moral eğitim, genel kültür, sosyal beceriler gibi konularda zenginleştirilerek işlenecektir. [...]”

2013 tarihli 6458 sayılı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” md. 96/3’te, “Kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitime ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda kurslar, uzak-

⁹ Müberra Nur Emin, **Türkiye’deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları**, SETA Analiz, Sayı: 153, Şubat 2016, s. 7.

¹⁰ MEB, “Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler”, 2013, http://melikgazi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_05/03024558_suriye.pdf (Erişim 21.03.2016).

¹¹ MEB, “Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri”, 2013, <http://www.egitimmevzuat.com/index.php/Resmi-2013/uelkemizde-gecc-koruma-altinda-bulunan-surye-vatandalarina-yoenelk-etm-oeretm-hzmetler.html> (Erişim 21.03.2016).

tan eğitim ve benzeri sistemlerle tanıtım ve bilgilendirme etkinlikleri Genel Müdürlükçe kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği yapılarak yaygınlaştırılır.”¹² şeklinde eğitim konusuna değinilmiştir.

22 Ekim 2014 tarihinde yayımlanan “Geçici Koruma Yönetmeliği”¹³ md. 28’de de eğitim konusu ele alınmıştır. Buna göre:

“(1) Bu Yönetmelik kapsamında yabancıların eğitim faaliyetleri, geçici barınma merkezlerinin içinde ve dışında Milli Eğitim Bakanlığının kontrolünde ve sorumluluğunda yürütülür. Bu kapsamda; a) 54-66 aylık çocuklar öncelikli olmak üzere okul öncesi eğitim çağındaki 36-66 aylık çocuklara, okul öncesi eğitim hizmeti verilebilir. b) İlköğretim ve ortaöğretim çağındakilerin eğitim ve öğretim faaliyetleri, Milli Eğitim Bakanlığının ilgili mevzuatı çerçevesinde yürütülür. c) Her yaş grubuna yönelik dil eğitimi, meslek edindirme, beceri ve hobi kursları talebe bağlı olarak düzenlenebilir. (2) Geçici korunanların ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimleriyle ilgili usul ve esaslar Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından belirlenir. (3) Bu Yönetmelik kapsamında ülkemizde eğitim alan yabancılara, aldıkları eğitimin içeriğini ve süresini gösteren belge verilir. Farklı müfredatta eğitim alınmış ve belgelendirme yapılmış ise bu belgeler, Milli Eğitim Bakanlığı veya Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının ilgili birimleri tarafından değerlendirilir ve uygun bulunan seviyelere denklikleri yapılır. (4) Bu Yönetmelik kapsamındaki yabancıların eğitim faaliyetleriyle ilgili diğer usul ve esaslar, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenir.”

MEB’in 23 Eylül 2014 tarihli yayınladığı “Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri” başlıklı genelgede¹⁴ de şu hususlara değinilmiştir:

“[...] Son döneme kadar göç hareketleri açısından Türkiye daha çok ‘geçiş ülkesi’ konumunda iken, yabancılar tarafından ülkemizin artan ekonomik gücü ve istikrarıyla giderek bir ‘hedef ülke’ olarak görüldüğü ve bu bağlamda ülkemize yönelik göçün artarak devam ettiği de bir gerçektir. [MEB’in] söz konusu yeni durum ile birlikte, ilgili mevzuatı doğrultusunda ülkemizde bulunan yabancıların eğitim-öğretim hizmetlerinden yararlanmaları ve yararlandırılmaları hususlarında yaşanmakta olan sorunların ve tereddütlerin giderilmesi amacıyla yol gösterici ve açıklayıcı bir düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ülkemizde bulunan, öncelikle zorunlu eğitim çağındaki öğrenciler olmak üzere, yabancılara yönelik yürütülen eğitim-öğretim faaliyetinin koordine edilmesi, eğitime erişim ve kaliteli eğitim hizmetlerinin sunulması, alanlarında ilgili birimler ve kurumlar ile eş güdüm içerisinde çalışmaların yürütülmesi ve acil durumlarda gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik iş ve işlemler; tarafımca görevlendirilecek bir Müsteşar Yardımcısının koordinasyonunda olmak [...] üzere aşağıdaki açıklamalar doğrultusunda yürütü-

¹² İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 44.

¹³ Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014, s. 10-11.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf> (Erişim 20.03.2016).

¹⁴ MEB, “Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri”, 2014,
http://antalya.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02015212_yabanc.pdf (Erişim 19.03.2016).

lecektir. [...]Müsteşar, tarafımca görevlendirilen Müsteşar Yardımcısının koordinasyonunda, uygun gördüğü bir birim uhdesinde ilgili birimlerden görevlendirdiği personel ile bir komisyon oluşturacaktır. [...] İl millî eğitim müdürlükleri bünyesinde, yabancılara yönelik eğitim - öğretim faaliyeti ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek üzere il millî eğitim müdürü tarafından görevlendirilecek bir il millî eğitim müdür yardımcısı veya şube müdürü başkanlığında bir komisyon oluşturulacaktır. [...] Kitlel akından etkilenen il/ilçelerde millî eğitim müdürlüklerine bağlı olarak faaliyet yürütmek üzere valilik oluru ile geçici eğitim merkezi oluşturulacaktır. Bu merkezlerde verilen eğitimin amacı, kitlel olarak ülkemize akın etmiş yabancı öğrencilerin, ülkelerinde yarım bırakmak zorunda kaldıkları eğitimlerine devam edebilmelerini, ülkelerine döndüklerinde veya Bakanlığımıza bağlı her tür ve derecedeki eğitim kurumuna geçmek ve eğitimlerine ülkemizde devam etmek istemeleri hâlinde, sene kaybını önleyecek nitelikte olacaktır. [...] İl komisyonu, geçici eğitim merkezlerinde yapılacak olan Türkçe dersleri için; 1. Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı alan öğretmenleri 2. Sınıf öğretmenleri 3. Yabancı dil dersi öğretmenleri arasından görevlendirme yapabilecektir. [...]"

MEB'in 2015-2019 Stratejik Planı'nın¹⁵ "Stratejiler" bölümünde, "Mülteciler, geçici koruma altındaki yabancılar veya vatansız olarak yurdumuzda bulunanların da bulundukları sürece eğitim görmelerini sağlamak üzere bu öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonunun sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır." ve "Mülteciler, geçici koruma altındaki yabancılar veya vatansız olarak yurdumuzda bulunanların denklik işlemlerinde yaşanan sorunların giderilmesi ve bu alanda eğitime ilişkin yaşanan genel sıkıntıların bertaraf edilmesi için uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde çalışmalar yapılacaktır." şeklinde uyum sağlanması hedefinden bahsedilmiştir.

Sonuç olarak, Suriyeli çocukların Türkiye'deki devlet okullarına ve geçici eğitim merkezlerine kaydolabilmeleri mümkündür. Kayıt usulleri İl Milli Eğitim Müdürlükleri altında kurulan İl Eğitim Komisyonu tarafından belirlenmekte ve duruma göre küçük değişiklikler gösterebilmektedir. İl Milli Eğitim Müdürlüklerine başvuran çocukların okullara yerleştirilmesinden ve kabul edilecekleri sınıfın belirlenmesinden İl Eğitim Komisyonları sorumludur. Sınıf belirlemesi menşe ülkede ulaşılan eğitim seviyesini gösteren belgeye dayanarak yapılmakta, belgenin olmaması durumunda ise mülakat veya kısa bir yazılı değerlendirmeye göre belirlenmektedir.¹⁶

Suriyeli Sığınmacı Çocukların Eğitimiyle İlgili Uluslararası Mevzuat

1948'de kabul edilen "Evrensel İnsan Hakları Bildirisi"¹⁷ md. 26/1'de, "Herkesin eğitim hakkı vardır. Öğretim, en azından ilk ve temel (öğretim) aşamalarında parasızdır.

¹⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, **2015–2019 Stratejik Planı**, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2015, s. 37.

¹⁶ UNHCR, "Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Sık Sorulan Sorular", s. 4, http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/s%C4%B1k_sorulan_sorular.pdf (Erişim 27.04.2016).

¹⁷ Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri Cilt: 4**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004, s. 19-20.

İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki öğretimin, genel olarak /(herkes için) mümkün/ (yararlanılabilir) olması sağlanacaktır ve yüksek öğretim yeterlilik /(liyakat) esas alınarak herkese eşit şekilde açık olacaktır.”

Türkiye’de 1995’ten beri yürürlükte olan 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi¹⁸ md. 2 prg. 1’de eğitim konusuna şu şekilde yer verilmiştir: “Taraf devletler, çocuğun ya da anne-babasının yahut kanuni vasisinin ırkı, rengi, dili, dini, siyasal ya da başka görüşü, ulusal, etnik ya da sosyal kökeni, mülkiyeti, özürllülük durumu, doğumu yahut başkaca statüleri her ne olursa olsun hiçbir ayrımcılığa tabi tutmaksızın, kendi yargı yetki alanında bulunan her bir çocuğun bu Sözleşmede düzenlenen haklarına saygı gösterecek ve bu hakları güvence altına alacaklardır.” Sözleşme md. 28/1’e göre ise¹⁹, “Taraf devletler, çocuğun eğitim hakkını tanırlar, ve bu hakkın aşamalı (tedrici) biçimde ve fırsat eşitliği temelinde gerçekleştirilmesi amacıyla, Taraf Devletler özellikle: (a) İlköğretimi herkes için zorunlu ve ücretsiz hale getireceklerdir; (b) Genel ve mesleki eğitim dahil olmak üzere, orta öğretimin değişik biçimlerinin geliştirilmesini teşvik edeceklerdir, ortaöğretimin her çocuğa açık ve edinilebilir/ (yararlanılabilir) olmasını sağlayacaklardır, ve ücretsiz eğitimin devreye sokulması ve ihtiyaç halinde mali yardım sunulması/(teklifi) gibi uygun önlemleri alacaklardır; (c) Uygun her türlü araçları kullanmak suretiyle, yüksek öğretimi, yetenekleri temelinde herkes için ulaşılabilir/(yararlanılabilir) hale getireceklerdir [...]”.

Türkiye’nin 2003’te kabul ettiği, 1976’da yürürlüğe giren “Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”²⁰ md. 13’te ise, eğitim konusunda şu hususlar belirtilmiştir:

(1) Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkese eğitim hakkı tanırlar. Taraf devletler eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olması, ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirecek nitelikte bulunması hususlarında mutabıktırlar. Taraf Devletler ayrıca eğitimin, tüm kişilerin özgür bir topluma etkili biçimde katılmasını sağlayacak; bütün uluslar ve bütün ırksal, etnik ya da dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştirecek; ve Birleşmiş Milletlerin barışın korunmasına ilişkin etkinliklerini ilerletecek nitelikte olması hususlarında da mutabıktırlar. (2) Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla aşağıdaki hususları kabul ederler: a) İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız/(ücretsiz) olacaktır. b) Teknik ve mesleki orta eğitim dahil olmak üzere, orta öğretimin çeşitli biçimleri, bütün uygun vasıtalar/(yöntemler) kullanılmak, ve özellikle parasız eğitimi tedricen geliştirmek/(yaygınlaştırmak) suretiyle, genel olarak herkes için yararlanılabilir/(açık/available) ve girilebilir/(edinilebilir/accessible) hale getirilecektir. [...]”

¹⁸ Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri Cilt: 5**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004, s. 180.

¹⁹ A.e., s. 200.

²⁰ Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri Cilt: 4**, s. 38-39.

Bu çerçevede Türkiye'nin belirtilen sözleşmelerde ilgili maddeleri yerine getirmekle yükümlü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Mevcut süreçte somut koşullar nedeniyle yerine getirilemeyen konuların ilerleyen süreçte hukuki bir zorunluluk olarak Türkiye'nin karşısına çıkması ihtimali, üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Suriyeli Sığınmacı Çocukların Türkiye'deki Eğitim Durumları

Suriyeli mültecilerin eğitim durumuna bakıldığında, 18 yaş altında 2.3 milyon Suriyeli çocuğun komşu ülkelerde mülteci konumunda olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca, komşu ülkelerde 5-17 yaş aralığında yaklaşık 700.000 Suriyeli çocuğun herhangi bir eğitimin dışında olduğu görülmektedir.²¹ Ayrıca, Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan ülkelerde okula devam eden ve devam etmeyen Suriyeli mülteci çocuk sayıları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Suriyeli Mültecilerin Eğitim Durumları-2015²²

Ülke Adı	Okula Devam Eden	Okula Devam Etmeyen
Türkiye	293, 404	452, 598
Lübnan	190, 676	180, 419
Ürdün	189, 068	31, 842
Irak	38, 968	25, 257
Mısır	36, 243	4, 104

Türkiye, 2011-2012 yıllarında Suriyeli sığınmacıların kısa zamanda dönecekleri üzerinden politika geliştirirken, sığınmacı sayısının giderek artması kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretmeyi zorunlu kılmıştır. İlk zamanlarda diploma alma temelli bir eğitim planlanmazken ve kamplar dışındaki sığınmacı çocukların eğitimine dair planlama yapılmazken özellikle 2013'ten itibaren kalıcı ve kapsayıcı çözümler temelinde soruna yaklaşılmıştır.²³ Tablo 6'ya göre, 2015-2016 itibarıyla okul öncesinden liseye kadar eğitimin farklı kademelerinde toplamda 290.000 Suriyeli çocuk eğitim imkanlarından yararlanmaktadır.

²¹ “No Lost Generation 2015 Syria Crisis Update”, 2015, http://childrenofsyria.info/wp-content/uploads/2016/02/No-Lost-Generation-2015-Syria-Crisis-Report_FINAL.pdf (27.03.2016).

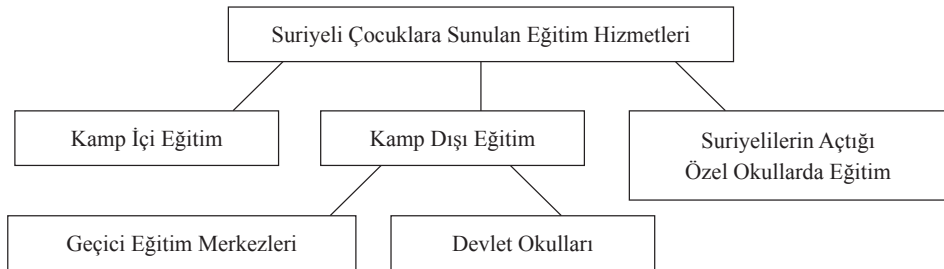
²² A.k., s. 1.

²³ Ali Rıza Seydi, “Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 31, Nisan 2014, s. 296.

Tablo 6: Okullarda Eğitim Alan Suriyeli Öğrenci Sayıları²⁴

		2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16
Okul Öncesi	GEM	3000	5.000	8.000	8.145	11.351
	GEM dışı	500	1.000	2.000	4.911	3.888
İlkokul	GEM	13.000	23.000	33.000	43.720	129.403
	GEM dışı	4.500	11.500	40.000	79.255	46.035
Ortaokul	GEM	7.000	13.000	20.000	22.595	56.738
	GEM dışı	2.000	8.000	22.000	28.084	12.711
Lise	GEM	3.000	4.000	8.000	10.045	26.036
	GEM dışı	1.000	2.000	6.000	13.144	4.241
Toplam	GEM	26.000	45.000	69.000	84.505	223.528
	GEM dışı	8.000	22.500	70.000	125.394	66.875
	Genel Toplam	34.000	67.500	139.000	209.899	290.403

Sonuç olarak, Türkiye’de okul çağındaki Suriyelilerin eğitim alma yolunda üç farklı seçeneği olduğunu belirtmek mümkündür. İlk seçenek, MEB ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından yapılan kamplardaki okullardır. İkinci seçenek, kamplar dışında yaşayan Suriyelilerin oturma izniyle Türk okullarına kayıt yaptırarak eğitim almasıdır. Üçüncüsü ise, oturma izni olmayan kamplar dışında yaşayan Suriyelilerin farklı hükümet dışı kuruluşlar, bireyler ve topluluk örgütleri tarafından Arapça eğitim yapılan Suriyeli okullarına gidebilmeleridir.²⁵ Ayrıca, Türkiye’nin Suriyeli sığınmacıların entegrasyonunda temel aldığı unsurlardan biri olan eğitimde üç hedeften bahsetmek mümkündür. İlki, sosyal entegrasyonun önündeki dil engelinin kaldırılması, gençlerin eğitiminde devamlılığın sağlanması ve son olarak mesleki eğitim kurslarıyla mültecilere meziyet kazandırılmasıdır.²⁶

Şekil 3: Türkiye’nin Suriyeli Çocuklara Sunduğu Eğitim Hizmetleri²⁷

²⁴ MEB’den alınan veri aktaran: Emin, a.g.e., 16.; GEM: Geçici Eğitim Merkezi

²⁵ Stephanie Dorman, **Educational Needs Assessment for Urban Syrian Refugees in Turkey**, 2014, s. 10-11, http://www.yuva.org.tr/ckfinder/userfiles/files/Needs-assessment-report-Final_YUVA.pdf (Erişim 17.03.2016)

²⁶ Büşra Dillioğlu, “Suriyeli Mültecilerin Entegrasyonu: Türkiye’nin Eğitim ve İstihdam Politikaları”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 10, Sayı 1, 2015, s. 10.

²⁷ Emin, a.g.e., s. 17.

Eğitim Alanındaki Sorunlar ve Bazı Çözümler

Eğitim konusu Suriyeli çocukların “kayıp nesil” olmasını önlemek için en önemli konulardandır.²⁸ Akgül vd., mülteci kamplarında Suriyeliler için sağlanan sağlık, barınma ve eğitim gibi hizmetlerin kamplar dışında Türkiye genelindeki Suriyeliler için tam olarak sağlanması yolunda bir düzenleme bulunmadığını ifade etmiştir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de kalıcı olma durumları ve Türkiye’ye yayılmaları eğitim politikalarını gözden geçirmeyi zorunlu kılmakta, Suriyeli çocukların nerede, nasıl, hangi dilde ve müfredatta eğitim aldıkları önemli bir hale gelmektedir.²⁹ TÜSEV ise, Türkiye’deki Suriyeli çocukların eğitimindeki sorunlara ilişkin genel çerçeveyi şu şekilde sunmuştur³⁰:

“Çocukların eğitime erişiminde sıkıntılar yaşanıyor. Dil engeli ve kayıt süreçleri ile ilgili pratikte yaşanan sorunlar dolayısıyla okullaşma oranı düşük. Maddi sıkıntılar dolayısıyla Suriyeli aileler çocuklarını çalıştırmak zorunda kalıyor ve buna paralel olarak çocuk işçiliği oldukça yaygın. Eğitime katılanların entegrasyonu konusunda ise sıkıntılar görülüyor. Hem geçici eğitim merkezlerinde hem de okullarda öğretmenlerin savaş mağduru çocuklarla nasıl çalışacaklarına dair sınırlı bilgi bulunuyor. Yetişkinlerin dil eğitimi ihtiyaçları devam ediyor, mesleki eğitim imkanları ise yetersiz.”

Dünya ülkeleri içerisinde en fazla mülteci nüfusu ağırladığımızı vurgulayan Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Yusuf Büyük, Türkiye’nin Suriyeli sığınmacıların eğitimi hususunda gerek yasal düzenlemeler gerekse sunulan hizmetlerde tüm kurum ve kuruluşların ortaklaştırıldığını ve koordineli bir yönetim modelinin oluşturulduğunu belirtmiştir. Okul çağındaki Suriyeli çocukların eğitim-öğretime devam edebilmeleri için, merkezi düzeyde hazırlanan eylem planının, yerel düzeylerde iller için de hazırlandığını şöyle ifade etmiştir³¹:

“1,5 ay önce eğitim sistemine alınan Suriyeli öğrenci sayısı 230 bindi. Şu an itibarıyla 65 bin Suriyeli öğrenciyi daha sisteme katarak toplamda 295 bin Suriyeli öğrenci eğitime kazandırıldı. Bakanlığımız bu çalışmalar doğrultusunda, 2015 Kasım ayı itibarıyla ulaştığı 290 bin olan Suriyeli öğrenci sayısını öğretim yılı sonuna kadar 450 binin üzerine çıkarmayı hedeflemektedir... Okula devam etmeyen öğrenci konusunda herhangi bir şey yapamıyoruz. Bunu örneklendirmek istiyorum. Suri-

²⁸ Alice Beste, “Education provision for Syrian refugees in Jordan, Lebanon and Turkey: Preventing a ‘Lost Generation’”, 2015, <http://gcm.unu.edu/publications/policy-reports/education-provision-for-syrian-refugees-in-jordan-lebanon-and-turkey-preventing-a-lost-generation.html> (Erişim 07.04.2016)

²⁹ Arif Akgül, Alican Kaptı, Oğuzhan Ömer Demir, “Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Analiz”, *The Global: A Journal of Policy and Strategy*, Vol. 1, No. 2, 2015, s. 10-11.

³⁰ TÜSEV, *Üye Etkinliği Suriyeli Mültecilerin Durumu Toplantı Notları*, 2015, s. 3, <http://www.tusev.org.tr/tr/haberler/tusev-uye-etkinligi-suriyeli-multecilerin-durumu-toplantisi#.VwZVJpyLRdg> (Erişim 15.03.2016)

³¹ MEB, “Suriyeli mültecilerin eğitiminden dolayı Türkiye’ye övgü”, 12.11.2015, <http://www.meb.gov.tr/suriyeli-multecilerin-egitiminden-dolayi-turkiye8217ye-ovgu/haber/9896/tr#> (Erişim 10.04.2016)

ye’de lise eğitimi mecburi değil. Çok rahat bir ortamda kendi ülkelerinde mecburi olmayan bir eğitimi bizim ülkemizde göçmen olarak geçici koruma altında yaşayan misafirlerimiz olarak liseye devam konusunda da çok gayretli görmüyoruz. Biz, liseye devam etme konusunda gayretli değillerse biz boş mu duracağız. Hayır. Biz yine de bütün imkanlarımızı seferber ederek Sayın Bakanımızın söylediği bu rakama yıl sonuna kadar ulaşacağız. Burada sadece Milli Eğitim Bakanlığının değil, paydaşların uluslararası örgütlerin de desteğine ihtiyaç var.”

Suriyelilerin eğitim sorununa ilişkin yeni okulların inşa edilerek okul sayısının artırılması, Türkçe eğitimin verilmesi, Arap öğretmenlerin yetiştirilmesi, Suriye müfredatının Türk müfredatına uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.³² Bunun dışında, Suriyeli ailelerin erkek çocuklarını çeşitli işlerde çalıştırmak yoluyla maddi gelir elde etmeleri ve kız çocuklarına erken evlilikler yaptırarak eğitim sürecinden koparmaları da önemli nedenler arasındadır.³³ Suriyelilerin kısa zamanda ülkelerine döneceklerine dair bir durum kısa ve orta vadede öngörülmediğinden, sağlık, eğitim vb. alanlardaki haklar yakın zamanda daha fazla gündeme gelecektir. Bu kapsamda, bu haklardan biri olan eğitim hakkı dikkat çeken konulardan biri olmaktadır. Buna karşın, Türkiye’deki Suriyeli çocukların eğitiminde eğitime katılım, altyapı eksikliği, müfredat sorunu gibi birçok sorun olmasına karşın, bu çalışmada değinilecek sorunlar dil ve öğretmen sorunu olacaktır.

Dil Sorunu

Suriyeli sığınmacı çocukların eğitimi konusuyla ilgili en önemli sorunlardan birini, dil sorunu oluşturmaktadır. Anadilleri Arapça olan çocuklar için Türkçe dilinin öğretilmesinde materyel hazırlanması buna ilave olarak yabancılara Türkçe öğretmek konusu gibi uzmanlık gerektiren bir sorunun varlığı dil konusunu daha fazla gündemde tutmaktadır.³⁴ Dinçer vd.’nin belirttiği gibi, eğitim dilinin Türkçe olması Suriyeli çocukların müfredatı takip etmesini güçleştirmektedir.³⁵ Daha önce Arapça dilinde eğitim alan Suriyeli çocukların Türkiye’de Türkçe eğitim almaları, eğitim sürecine adapte olmalarını da daha zor bir hale getirmektedir.³⁶ Suriyeli sığınmacı çocukların, birçok sivil toplum örgütünün desteğiyle çok sayıda ilde kendi dillerinde eğitim imkanı bulmasına rağmen, bu okulların talebi karşılayamaması ve söz konusu Suriyeli çocuklara Türkçe öğretilmemesi nede-

³² Oytun Orhan, Sabiha Senyücel Gündoğar, **Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri**, ORSAM Rapor No: 195, 2015, s. 35.

³³ Tuba Bircan, Ulaş Sunata, “Educational Assessment of Syrian Refugees in Turkey”, **Migration Letters**, Vol. 12, No. 3, September 2015, s. 236.

³⁴ Emin, a.g.e., s. 21.

³⁵ Osman Bahadır Dinçer vd., **Turkey and Syrian Refugees: The Limits of Hospitality**, The Brookings Institution&USAK., 2013, s. 18, [http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2013/11/18-syria-turkey-refugees/turkey-and-syrian-refugees_the-limits-of-hospitality-\(2014\).pdf](http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2013/11/18-syria-turkey-refugees/turkey-and-syrian-refugees_the-limits-of-hospitality-(2014).pdf) (Erişim 28.04.2016)

³⁶ Umutcan Yüksel, Merve Nur Bulut, Zerrin Mor, **Türkiye’de Bulunan Suriyeli Mülteciler**, International Middle East Peace Research Center, 2014, s. 9, <http://www.impr.org.tr/tr/index.php/2015/10/21/infografik-rapor-turkiyede-bulunan-suriyeli-multeciler/> (Erişim 21.04.2016)

niyle toplumsal uyum/entegrasyon olumsuz şekilde etkilenmektedir.³⁷ Dorman çalışmasında, Suriyeli ailelerin %89'unun çocuklarını Türkiye'deki okullara göndermemelerinin nedeni olarak, derslerin Türkçe olmasını gösterdiklerini belirtmektedir.³⁸

2012 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer, Suriyeli çocuklara Türkçe öğretme konusuna şu açıklamaları yapmıştır³⁹:

“Mülteci kamplarındaki çocuklarımıza prefabrik derslikler temin ettik. Mükün olduğu kadar okul çağındaki çocuklara eğitim vermeye çalışıyoruz. Onlar için Arapça bilen, o bölgede yetişmiş öğretmenlerimizi gönderdik. Derslik, öğrenci ve öğretmen bilgilerini eğitimin başında olduğumuz için net olarak almış değiliz. Yerel yöneticiler de çocukların eğitimi için çaba sarf ediyor. Suriyeli çocuklara Türkçe öğretme çabasına girmedik. Onları ülkemizde misafir olarak görüyoruz ve Suriye'deki durum düzeldikten sonra kendi ülkelerine dönecekler diye bekliyoruz. Onlara yapılan eğitim çocukların okula kayıt olması ve diploma alacakları şeklinde tasarlanmadı. Misafir öğrenci gibi eğitime tabi tutuluyorlar. Ülkelerine dönmeleri halinde kendi ülkelerinin eğitimine uyum konusunda sorun çıkmasın diye düşünüyoruz.”

Bu açıklama, dönemin eğitim konusuna bakışını yansıtmaktadır. Doğrudan ilgili yetkililerin açıklamalarında Türkiye'nin Suriyelilerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmekten kaynaklanan birçok sorunu kısa zamanda çözmeye yetkin olmadığı, Suriyelilerin ülkelere geri dönecekleri üzerinden planlama yaptıkları vurgusu öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede, dilin toplumsal uyum konusunda önemli bir unsur olduğu da dikkate alınmalıdır. Kirişçi, Türkçe bir müfredatın veya en azından Türkçe'nin baskın olduğu bir eğitim programının, yetişkinlerin olduğu gibi çocukların da Türk toplumuna katılımı/uyumu noktasında son derece önemli bir adım olduğunu belirtmiştir. Türkçe eğitim sağlanamaması ise, ilerleyen dönemde Türk toplumuna entegrasyonda ciddi sorunları olan bir Suriyeli gençlik yaratacağından dolayı dil konusu üzerinde önemle durulmalıdır.⁴⁰

Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Yusuf Büyük, “Eğer Türkçe konusunda sıkıntı yaşıyorsa Suriyeli öğrencilerimiz, okulda mevcutsa ya ders bitiminde ya da hafta sonları bu öğrencilerimize, Türkçe öğretilmesi konusunda kurslar açacağız. Böylece adaptasyonları, birlikte okudukları öğrencilerin seviyelerinden geri kalmamaları konusunda da gayret edeceğiz.”⁴¹ şeklinde öğrencilerin dil engelini aşmak için yapılacak çalışmalarını ifade etmiştir.

Bu çerçevede Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nden Murat Erdoğan, süreç içerisindeki değişikliği şu şekilde yorumlamıştır⁴²:

³⁷ Serhat Nasıroğlu, Veysi Çeri, “Mülteciler ve Mülteci Çocukların Ruhsal Durumu”, *Middle East Journal of Refugee Studies*, Vol. 1, No. 1, Bahar 2016, s. 55.

³⁸ Dorman, a.g.e., s. 27.

³⁹ <http://www.meb.gov.tr/haberler/2012/03102012.pdf> (Erişim 28.04.2016).

⁴⁰ Kemal Kirişçi, *Misafirlığın Ötesine Geçerken Türkiye'nin “Suriyeli Mülteciler” Sınavı*. Çev: Sema Karaca, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu & Brookings Enstitüsü, 2014, s. 32.

⁴¹ MEB, “Suriyeli mültecilerin eğitiminden dolayı Türkiye'ye övgü”.

⁴² Selin Girit, “Suriyeli mülteciler dosyası: Eğitimde kayıp nesil riski”, 6.11.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151006_suriye_selin (Erişim 07.04.2016).

“Türkiye’nin şu ana kadar politikası şöyleydi: Biz Suriyeli çocuklara Türkçe öğretirsek burada kalırlar gibi bir endişe vardı. Otoriteler bu sorunla yüzleşmek istemedi. 600 bin Suriyeli çocuğa Türkçe öğretmek de kolay değil. Ama bununla ilgili olarak çok acil önlemler alınması, çalışma yapılması gerekiyor... Türkiye’nin bu çocukların tümüne Arapça eğitim verme kapasitesi yaratması mümkün değil. 20 yılda dahi bunun altyapısını hazırlayamazsınız. Okullar açacak, öğretmenler yetiştireceksiniz, öğretmenler gelip Arapça dersler verecekler, mümkün değil. Öncelikle çok acilen bu çocuklara Türkçe öğretmek lazım... Bu da zor. Ama imkansız değil.”

Son olarak, MEB Bakanı Nabi Avcı, Suriyeli öğrencilerin dil sorununu aşmaya yönelik çalışmaları şu şekilde belirtmiştir⁴³: “Suriyeli öğrenciler devlet okullarında Türkçe müfredat ile; geçici eğitim merkezlerinde ise Bakanlığımızca özel olarak oluşturulmuş ders çizelgeleri üzerinden kendi dillerinde bir müfredat ile eğitim alıyor. Arapça müfredata haftada ortalama 5 saat Türkçe eklenerek süreç içerisinde öğrencilerin Türkçe öğrenmesi hedeflenmiştir.”

Öğretmen Sorunu

Emin, Suriyeli çocukların eğitimindeki öğretmen sorununa ilişkin birtakım değerlendirmeler yapmıştır. Buna göre, Türkiye’deki Suriyelilerin meslekleriyle alakalı tam olarak veriler olmaması, çocukların eğitimleriyle ilgilenen öğretmenlerin tespitinde de sorunlar yaratmaktadır. Ankara’daki bir geçici eğitim merkezindeki derslere doktor, mühendis, hukukçu gibi mesleklerden gelen kişilerin girdiği görülmüştür. Ayrıca, eğitimin sadece gönüllü eğitimcilere bırakılmaması, alanında uzman ve Arapça bilen öğretmenlerden daha fazla yararlanılması gerekmektedir. Geçici eğitim merkezlerinde çalışan Suriyeli öğretmenlerin ücretleri de önemli bir konudur. Türkiye Diyanet Vakfı, Belediyeler ve UNICEF (*The United Nations Children’s Fund*) gibi çeşitli kurum ve kuruluşların cüzi miktarlarda ödeme yapması, çalışma izinlerinin ücretlerinin ödenmesiyle kısmen düzeltilebilecektir.⁴⁴ Buna karşın, geçici eğitim merkezlerindeki Suriyeli çocukların Arapça dilinde, Suriye müfredatına uygun ve kendi öğretmenleri ile eğitim imkanı aldıklarını da belirtmek gerekmektedir.⁴⁵

Bu çerçevede, sınırlı öğretmen kapasitesi ve öğretmen maaşlarının ödenmesindeki eksiklikler, Türkiye’deki Suriyelilerin eğitime katılmalarının önündeki önemli engeller olmaya devam etmektedir.⁴⁶ Kamplarda eğitim veren gönüllü Suriyeli öğretmenlerin düzenli mali teşviklerin ve bu şekilde gönüllü hizmet verebilecek öğretmenlerin artırılması yararlı olacaktır. Okullarda görev yapan gönüllü öğretmenlere düzenli teşvikler verilmesi, ilgili öğretmenlerin çalışmalarına devam etmesini, motivasyonlarının artırılmasını ve

⁴³ MEB, “Bakan Avcı, BM Genel Sekreter Yardımcısı Eliasson’la bir araya geldi”, 22.02.2016, <http://www.meb.gov.tr/bakan-avci-bm-genel-sekreter-yardimcisi-eliassonla-bir-araya-geldi/haber/10487/tr#> (Erişim 11.04.2016)

⁴⁴ Emin, a.g.e., s. 21-24.

⁴⁵ A.e., s. 23.

⁴⁶ Dorman, a.g.e., s. 24-25.

gönüllülerin profesyonel katkılarının ödüllendirilmesinde en önemli unsurdur.⁴⁷ Akgül vd. çalışmasında, ziyaret edilen kampların bazılarında Suriyeli öğretmenlerin görev yaptığını ancak bir ücret almadıklarını, eğitimlerin yapılma yöntemleri açısından kamplar arasında farklılıklar olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁸ Milli Eğitim Bakanı Avcı, Suriyeli öğretmenlerin ücreti konusunda şu açıklamayı yapmıştır: “UNICEF ile yürütülen çalışma kapsamında yaklaşık 10 bin gönüllü Suriyeli öğretmene destek veriliyor. Bu öğretmenlerden kamp içinde çalışanlar 600 lira, kamp dışında çalışanlar 900 lira ücret alıyor. Geriye kalan yaklaşık bin 500 öğretmen diğer sivil toplum kuruluşları tarafından destekleniyor.”⁴⁹

Türkiye’de Suriyeli çocuklara eğitim verilen okullardaki öğretmenler, Türkçe’ye hakim olmayan öğrencilerin eğitim alabilmeleri için gerekli olan materyallere ihtiyaç duymaktadır.⁵⁰ Karaca ve Doğan editörlüğünde hazırlanan Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Raporu’nda ise, “Suriyeli öğrenciler için öğretmenlerin de eğitimden geçirilmesi yararlı olacaktır. Eğitimciler de en az öğrenciler kadar uyum ve uygulama sorunları yaşamaktadır.” şeklinde öğretmen konusuna dair çeşitli çözümler sunulmuştur.⁵¹

Suriyeli sığınmacılar için 3 milyon dolar daha yatırım yaptıklarını dile getiren Bahçeşehir Üniversitesi Mtevelli Heyet Başkanı Enver Yücel, 150 öğretmeni Suriyelilere Türkçe öğretmek üzere eğittiklerini ve bu çerçevede 5 bin öğretmen ile birlikte 300 bin Suriyeli öğrenciye Türkçe eğitimi vermeyi planladıklarını belirtmiştir.⁵²

Erdoğan’ın öğretmen sorunundaki ortaya koyduğu görüş ise şu şekildedir: “Şu anda Türkiye’de atama bekleyen çok sayıda öğretmen var. O öğretmenlerin bir bölümü yeni hizmet içi eğitimlerden geçirilebilir. 10 bin civarında öğretmen bu konuda yetiştirilebilir, kadrolar açılır, gerçek anlamda bir eğitim seferberliği başlatılır. Böylece çocukların entegrasyon süreçleri kolaylaştırılabilir.”⁵³

Şubat 2016 itibarıyla, MEB Müsteşar Yardımcısı Yusuf Büyük yaptığı açıklamada öğretmen konusuyla ilgili şu hususlara değinmiştir: “Gönüllülük esasıyla çalışan Suriyeli öğretmenlere çalışma izni verilmesi için çalışma başlattık. Teşvik verdiğimiz 9 bin 500 Suriyeli öğretmenin çalışması resmîyet kazanacak. İl milli eğitim müdürlüğünden yeterlilik belgesini alan öğretmen, il çalışma müdürlüğüne giderek çalışmak istediğini söyleyecek. Çalışma izni alan Suriyeli öğretmenlerin sigorta girişleri yapılacak ve geçici

⁴⁷ 3RP, **Turkey Country Plan**, 2016, s. 43-46. http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2016/02/Turkey-2016-Regional-Refugee-Resilience-Plan_Turkish.pdf (Erişim 08.04.2016).

⁴⁸ Akgül, Kaptı, Demir, a.g.m., s. 11.

⁴⁹ MEB, “Bakan Avcı, BM Genel Sekreter Yardımcısı Eliasson’la bir araya geldi”.

⁵⁰ 3RP, a.g.e., s. 43.

⁵¹ Servet Karaca, Uğur Doğan, **Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu**, Mersin, Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi, 2014, s. 44.

⁵² Bahçeşehir Üniversitesi, “Mülteci Çocukları Eğitmek İçin 5000 Öğretmen”, 19.02.2016 <http://www.bahcesehir.edu.tr/icerik/10420-multeci-cocuklari-egitmek-icin-5000-ogretmen-yetistirecegiz> (Erişim 9.04.2016)

⁵³ Selin Girit, “Suriyeli mülteciler dosyası: Eğitimde kayıp nesil riski”.

eğitim merkezlerinde eğitime başlayacaklar. Çalışma izni alan Suriyeli Arapça öğretmenleri, imam-hatip liselerinde ücretli olarak Arapça derslerine de girebilecek.”⁵⁴

Sonuç

Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da yaşanan Arap Baharı, bölge ülkelerini derinden etkilemiştir. Suriye ise, bu süreçten en fazla etkilenen ülke olmuştur. Bu durumun en önemli sonucu olarak da, milyonlarca Suriyeli ülkesini terk etmiştir. Türkiye de diğer bölge ülkeleri gibi bu süreçten etkilenmiş ve yaklaşık 2.8 milyon Suriyeli sığınmacıyı kabul etmiştir. Türkiye’deki Suriyelilerin yakın veya uzun vadede ülkelerine geri döneceklerine dair belirgin bir durum olmaması, Türkiye’nin söz konusu insanlara yönelik politikalar oluşturmaması ve bu politikaların süreklilik arz etmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, Suriyeli sığınmacı çocukların eğitim konusu öne çıkmaktadır. 5-17 yaş aralığındaki yaklaşık 1 milyon Suriyeli çocuğun yaklaşık 300.000’i kamplarda ve kamp dışındaki okullarda eğitim imkanından yararlanmaktadır. Ancak, hem eğitim imkanından yararlanan hem de hiç yararlanmayan Suriyeli çocukların önünde dil, öğretmen, müfredat, okullaşma, diploma denkliği, eğitime erişim ve devam gibi birçok sorun bulunmaktadır. Kamplarda yaşayanlardan ziyade özellikle kamp dışında yaşayan Suriyeli çocuklarla ilgili temel sorunlar dikkat çekmektedir.

Çalışmada ele alınan dil ve öğretmen sorununa ilişkin belirtilebilecek husus, geçmişten farklı bir tutum alındığıdır. 2011-2012 tarihlerinde, geçici bir sorun olarak görülen ve bu çerçevede politikalar geliştirilen diğer sorunlar gibi dil ve öğretmen sorununa, ilerleyen süreçlerde kalıcılık ekseninde yaklaşılmıştır. Bu çerçevede, Türkçe öğretilmesi için kurslar açılması, gönüllü öğretmenlere ücret ödenmesi, yeterlilik belgesi alan Suriyeli öğretmenlere çalışma izinlerinin verilmesi, alanında uzman daha fazla öğretmenin eğitime kazandırılması gibi birçok çözüm geliştirilmiştir. Belirtilen sorunlar için üretilen çözümlerin, Türkiye’nin Suriyeli sığınmacıların geri dönme durumundan ziyade Suriyeli çocukların toplumsal uyumu ekseninde yapılması, soruna yönelik daha fazla sonuç alınmasını sağlayacaktır.

Suriyeli sığınmacı çocukların “kayıp nesil” olmalarını engellemek için atılması gereken en önemli adım eğitimidir. Ancak, bu çerçevede önemli bazı sorular bulunmaktadır. Türkiye, sonraki yıllarda Suriye’ye dönecek çocuklara Türkçe mi yoksa Türkiye’de kalacağı kesin olan çocuklara Arapça mı öğretmek istemektedir? Bir başka deyişle, “Suriyeli çocuklar geçici olarak Türkiye’de kalan misafirler olduğu için onların kapsamlı bir eğitim almaları gerekmemekte” ya da “Suriyeli çocuklar kalıcı olarak Türkiye’de oldukları için onların toplumsal uyumlarının sağlanması amacıyla kapsamlı bir eğitim almaları gerekmemekte” önerilerinden birinde karar kılınmalı ve buna uygun politikalar geliştirilmelidir.

⁵⁴ Gamze Kolcu, “Suriyeli öğretmenler imam hatip liselerinde derse girebilecek”, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeli-ogretmenler-imam-hatip-liselerinde-derse-girebilecek-40047667> (Erişim 29.04.2016).